

AZ EGYKE PUSZTÍTÁSA SOMOGYBAN.

A trianoni végzetes békekötés Magyarország népességét kétötöd-részeré szorította le, a megmaradt lakosság egy részében pedig végzetes jelei mutatkoznak a lassú sorvadásnak. Egy koronájától, lombozatától megfosztott fához lehet hasonlítani Magyarországot, amelynek most még gyökere is beteg. Lassan őrlő szű porlasztja, malasztja a nemzet életének gyökerét, pusztítja életerejét. Ilyen őrlő szű a nemzet testén az *egyke*. Ha a gyökér ép, egészséges, a törzs újra visszakaphatja koronáját, de van-e remény erre akkor, ha maga az is beteg s nem nő új a leszáradt és levagdalt ágak és lombok helyett?

Nem lehet eléggé hangoztatni, hogy az egyke folytonos terjedése milyen veszedelmet jelent a nemzet jövőjére, a nemzet fennmaradására nézve. A nemzet fennmaradását a kellő számú utódok biztosítják s ha az utánpótlás nincs meg, a nemzet lassanként elsorvad, kivész. Még ha a halálozások száma fokozatosan kevesbedne a születések számának csökkenésével, nem volna olyan baj, mert a kettőnek különbözete ugyanaz maradna. Nyugat európai államokban is tapasztaljuk, hogy a születések száma folytonosan fogy, de ott viszont a magasabb kultúra lehetővé teszi a halálozási számoknak is megfelelő leszállítását, úgy hogy végeredményben a szaporodás mérlege ugyanaz marad. Nálunk azonban ez — sajnos — nem következik be, a csecsemőhalandóság pl. most is majdnem olyan magas, mint a háború előtt volt, amikor viszont a születési arányunk jóval magasabban állott.

A háború után el lehattünk készülvé arra, hogy a születési arányunk kisebb lesz, mint a háború előtt volt, mert hiszen a legproduktívabb korú férfinépességből körülbelül egyhatodrészt elhullott a harctéren. Ezt a fogyatéket azonban némileg kiegyenlítette az elmaradt születések pótlásának a vágya, amely különösen a háború utáni első években jelentkezett. Amint azonban ez a pótlás bekövetkezett és a háború után nagy számban keletkezett házasságokból az első gyermek megszületett, az ország születési aránya szinte ijesztő tempóban megy lefelé. 1921-ben még 31.8 volt a születési arányszám 1000 lélekre, 1922-ben már csak 30.8, 1923-ban 29.2 és 1924-ben 20.8. Igaz, hogy a folyó évben némi javulás mutatkozik, de alig hihető, hogy a három-négy év előtti arányszámokat újra elérjük. A viszonyoknak ily nagymértékű megromlásában — sajnos — Somogy vármegyének nagy része van. Somogy vármegye Baranyával együtt a csonkamagyarországi egyke főfészke és e két vármegye majdnem állandóan a legrosszabb arányszámokat mutatja. Somogyban pl. 1921-ben 29.5 volt a születési

arányszám, 1922-ben 27.6, 1923-ban 26.3 és 1924-ben 23.9. Még a hanyatlás is nagyobb mértékű, mint az országos átlagé, mert látjuk, hogy az első említett évben a somogyi arányszám 2.3-del marad el az országos mögött, 1924-ben már 2.9-del.

Somogy megye születési arányszáma 1924-ben már majdnem olyan alacsony, mint Franciaországé volt a háború előtt; Franciaországról pedig köztudomású, hogy már évtizedek óta küzd az elnéptelenedés veszélyével. Somogy vármegye lakosságára is ez a sors vár., ha ez a folyamat nem szűnik meg, vagy ha erélyes intézkedések nem történnek legalább a halálozási arányszám leszorítására. Külföldi államokban látjuk példáját annak (Angliában, Amerikában, Hollandiában, Új-Zélandban stb.), hogy aránylag kis, 23—24%-es születési arány mellett is lehet normális, sőt a normálisnál is magasabb szaporodási arányt elérni. Ezek az államok azonban hosszú évtizedek alatt jutottak el ehhez az alacsony születési számhoz, miközben sikerült az egyéni és társadalmi kultúrát olyan magas fokra emelni, amely lehetővé tette a halálozási aránynak szinte az emberileg lehetséges leg-alacsonyabb fokra (10—11%) való leszorítását. Bennünket azonban a születési aránynak ez a végzetes csökkenése akkor ér, amikor még nem állunk azon a kultúrnívón, hogy halálozási arányunkat megfelelő fokra le tudnók szállítani. Bármennyire igaz ugyan az az elv, hogy a népesség természetes szaporodását minél gazdaságosabban, tehát kevés születéssel, de kevés halálozással kell elérni, erre az álláspontra ma még nem helyezkedhetünk és igyekeznünk kell azon, hogy a születési arányt legalább az eddigi magasságban fenntartsuk. Az egyke terjedését tehát minden módon meg kell akadályoznunk és ezt különösen az országnak azokban a részeiben kell megtennünk, ahol a baj a legjobban elhatalmasodott.

Somogy vármegyének az utolsó négy évben 35 olyan községe volt (1901—1910 között még csak 14), amelyben a halálozások száma fölülmulta a születések számát legnagyobb részt amiatt, hogy a születési arány már olyan mélyre süllyedt, hogy azt a halálozási aránynak a csökkenése, amelynek természetes határai vannak, nem tudta követni. Egyes községekben már 1000 lélekre 15 alatt van az arányszám, így Somogyvisontán (13.2), Komlósdon (12.3), Nemeskisfaludon (12.8), Csökölyön (14.6), Kistamásin (12.8), Pettenden (13.3), Kisdobszán (13.5), Basaion (13.1), Bűrüsön (14.5). Ezek közül csak az utolsó helyen megnevezett község az, amelyben ilyen alacsony születési arány mellett egészen jelentéktelen (0.8) szaporodás mutatkozik, a többi község lakossága kivétel nélkül fogyott, legnagyobb mértékben Nemeskisfaludé, ahol a halálozások száma kétszeresen felülmulta a születések számát. Ebben a kisközségben négy év alatt 15 gyermek született s ezzel szemben 30 ember halt meg. A fogyás tehát négy év alatt 15 lélek. Ha a fogyás így folytatódik, Nemeskisfalud községnek 100 év múlva már csak az emléke fog fennmaradni.

Somogy vármegye szaporodási viszonyai nem voltak mindig olyan kedvezőtlenek, mint ma, csak a múlt század 80-as éveiben kezdett erősebben romlani a helyzet s azóta a vármegye egyike az ország leggyengébb szaporodású megyéinek. Hacsak a háború előtti helyzetet tekintjük — pedig akkor is már nagyon alacsonyan állott a születési arány a megyében — ahhoz képest is nagymértékű a helyzet rosszabbodása. Az 1911—14.

évek átlagában még 29.1 volt a születési arány Somogy megyében, az 1921—24. évek átlagában már csak 20.8. Abszolút számban a háború előtti években átlagosan 10.803 gyermek született, a háború utáni években csak 10.026, holott azóta a népesség, ha nem sokkal is, de növekedett. A halálozási arány ugyanezen idő alatt 21.2-ről csak 20.4-re ment vissza, úgy hogy végeredményben a szaporodás aránya 7.9-ről 6.4-re süllyedt.

Hogy milyen gyönge szerepe van Somogy vármegyének abban, hogy a magyarság száma növekszik, azt legjobban megvilágíthatjuk azzal, ha összehasonlítjuk Somogy megye adatait a hasonló népességű (Somogynak 368.486, Szabolcsnak pedig 333.683 lakosa volt az 1920. évi népszámlálás szerint), csupán egytizedrésszel kisebb lakosságú Szabolcs vármegye adataival. Szabolcs megye az utolsó négy év alatt évenként átlag 15.010 születést produkál Somogy vármegye 10.026 születésével szemben s míg a születések száma majdnem 5000-rel volt több, a halálozások száma csak mintegy 400-zal volt több Szabolcsban (8072), mint Somogyban (7630), úgy hogy végeredményben Szabolcs megye lakossága évenként átlag 6938 lélekkel szaporodott, míg Somogy megyéé csak 2396-tal, ami Szabolcsban 1000 lélekre 20-nak felel meg Somogy megye 6.4 szaporodási arányával szemben.

Szabolcs megye példája azt is mutatja, hogy a háború után nem kellett szükségképpen bekövetkezni a születési szám és ezzel a szaporodási arány megcsappanásának, Szabolcsban ugyanis a háború előtti években 4.11 volt a születési arány, a háború után pedig 43.2, tehát jóval magasabb. Ezzel szemben a háború előtti 25.1-es halálozási arány 23.2-re süllyedt, úgy; hogy végeredményben Szabolcs megye népessége ma jobban szaporodik, mint a háború előtt.

Az egyke bűnével elsősorban a reformátusokat szokták vádolni s ha a somogy megyei adatokat nézzük, ennek a vádnak hitelt is kell adnunk. A somogy megyei reformátusok születési aránya ugyanis a háború utáni években átlagosan már csak 17.8, sőt 1924-ben 15.7-re szállt le. Ilyen alacsony születési arány mellett szinte lehetlenség szaporodást elérni. Tényleg a reformátusok létszáma évenként átlag 212-vel fogyott, míg a róm. katolikusok szaporodása, kiknek születési aránya az országos átlag körül mozog, évenként 2514 főnyi szaporodást értek el.

A somogy megyei reformátusok a bárányaikkal együtt már lassú kihálásra ítélték önmagukat. Fényes Elek 1830-ból származó adatai szerint Somogy megye 213.842 lakosából még 66.884 volt református, Ez a szám majdnem teljesen stagnált 1890-ig, amikor 326.835 lakosból 66.835 volt református; 1900-ban az utóbbi szám leszállt 65.416-ra, majd 1910-ben 63.569-re, az 1920-ik évi népszámlálás pedig már csak 58.167 református lelket talált Somogy megyében. Az utolsó tíz évben tehát 8.5%-kal csökkent a reformátusok száma Somogyban, mert a háborús veszteséget az átkos egyke nem engedte kiegyenlíteni. A róm. katolikusok a háborús veszteség dacára is majdnem 10.000-rel szaporodtak. Minthogy a katolikusok a régebbi években is elég normális szaporodást értek el, ma már a katolikusok száma majdnem ötszöröse a reformátusokénak, míg 90 évvel ezelőtt csak kétszerannyi katolikus volt Somogyban, mint református.

Az egykének Somogyban már az az eredménye, hogy a megye 312

községe közül az utolsó ötven év alatt 81-nek fogyott a népessége. Ezeknek a községeknek majdnem fele református lakosságú. Némelyik községben szinte matematikai következetességgel csökken. A lélekszám volt pl.

	Csökölyön	Drávafokon
1869-ben.....	2004	1124
1880-ban	1993	1035
1890-ben.....	1878	1020
1900-ban	1786	920
1910-ben	1721	813
1920-ban	1615	798

Téves az a felfogás, mintha a reformátusság mindenütt elvesztette volna szaporodó képességét és mintha a reformátusság fogalmával vele járna a szaporátlanság fogalma is. Nagy-Magyarország egész keleti részén a reformátusok szaporodása mindig elég jelentékeny volt és sok esetben meghaladta a velük együtt élő más felekezetűek, különösen a görög keletiek és ágostaiak s néha még a római katolikusok szaporodását is. Csonka-Magyarországból ehhez a szapora területhez tartozik Szabolcs vármegye is, ahol azt látjuk, hogy pl. a háború utáni években a reformátusok születési aránya 41.9, halálozási aránya 23.4 és szaporodási aránya 18.5. Igaz, hogy a szabolcsmezei római katolikusoknak még magasabbak a születési és szaporodási arányai (az utóbbi 217), de az kétségtelen, hogy *a szabolcsmezei reformátusok hasonlíthatatlanul szaporábbak még a somogymezei katolikusoknál is*, kiknek száma csak 8.7%-kal növekszik évenként. Hozzá kell még tennünk, hogy a szabolcsmezei reformátusok, úgy, mint a többi szabolcsmezei felekezetek is, a háború után még magasabb születési és szaporodási arányokat produkálnak, mint a háború előtt. Különösen feltűnő a szaporodás nagy növekedése a szabolcsmezei görög katolikusoknál, akiknek a szaporodási aránya a háború előtt 17.1 volt, most pedig 24.5 évenként 1000 lélekre. Igaz, hogy a görög katolikusoknak 49.3-es születési arányuk van. Szabolcs vármegye ma valósággal ember-tartalékja Csonka-Magyarországnak, mert bár lakossága körülbelül csak 4%-át teszi a csonka ország lakosságának, mégis az évi szaporodásnak közel 10%-át produkálja. Somogy megye ezzel szemben, bár több lakosa van, mint Szabolcsnak, csak 3.2%-kal járul hozzá a nemzet számbeli fejlődéséhez.

Nem von le Szabolcs vármegye érdeméből semmit az, hogy a háború után amerikai kivándorlók közül sokan tértek vissza, mert ez részben Somogy vármegyére is áll s ez a körülmény azt az óriási különbséget, amely Somogy és Szabolcs vármegye népességének szaporodása között fennáll, egymagában nem magyarázza meg.

Láttuk, hogy Szabolcs vármegye népességének nagy szaporodásában a reformátusoknak is jelentékeny részük van. A reformátusság tehát tud nemzetfentartó lenni ott, ahol az egyke átkos szokása ősi erkölceit ki nem kezdte.

A legutóbbi népszámlálásból akarok még néhány adatot felsorakoztatni ennek igazolására. Az 1920. évi népszámlálás a házas és özvegy nőknél a született és életben levő gyermekek számát is tudakolta. Ezek

az adatok fel is dolgoztattak és szintén érdekesen mutatják, hogy mennyiben különböznek a szóbanforgó két vármegye viszonyai. Míg Szabolcsban 10 férjes nőnek átlagosan 44 gyermeke született, Somogy megyében ez a szám csak 33. Minthogy a férjes nők között a népszámlálás idején sokan vannak olyanok, akiktől koruknál fogva még gyermekszületés várható, azért többet mutat az özvegy nők adata, akiknél a házasság már többnyire befejeződött. Szabolcs megyében 10 özvegy nő átlagosan 58 gyermeket hozott a világra. Somogyban ez az arányszám csak 43. Ha pedig csak az életben levő gyermekek számát tekintjük, az arányszámok így alakulnak. Férjes nőknél Szabolcsban 27, Somogyban csak 20. Az özvegy nőknél Szabolcsban csak 29, Somogyban csak 22. Az életben maradt gyermekek átlagos száma tehát Somogyban házasságonként alig több kettőnél, ami tehát alig biztosítja a népesség fennmaradását, mert csak a házasságok pótolja ugyanannyi egyénnel, ellenben azok helyébe, akik házasságra nem lépnek, nem jön utód.

Ha felekezetenként nézzük az adatokat, azt látjuk, hogy Szabolcsban a reformátusok alig állnak rosszabbul, mint a többi felekezetűek, míg Somogyban a reformátusok arányszámai a megyei átlaghoz s még inkább a római katolikusok arányszámaihoz képest feltűnően alacsonyak. Somogyban pl. a református férjes nőknél a született gyermekek átlaga (mindig 10 házasságra számítva) csak 24, a római katolikusoknál ellenben 35. Az életben maradt gyermekek átlaga a reformátusoknál 15, a római katolikusoknál 22. Az özvegy nőknél hasonlóak az eltérések.

A szóbanforgó adatokból az is megállapítható, hogy a házasságoknak hány %-ából nem született egyáltalán és hány %-ából született 1—2—3 stb. gyermek. A teljesen gyermektelen házasságok aránya tekintetében a reformátusok nincsenek kedvezőtlen helyzetben, mert nemcsak Szabolcsban, de még Somogyban is a teljesen meddő házasságok aránya a reformátusoknál kisebb, mint megyei átlagban, ami azt mutatja, hogy nem fiziológiai okok idézik elő a somogy megyei reformátusok szaporátlanságát. Az egy és két gyermekkel bíró házasságok rovatában azonban már a reformátusok arányszámai erősen felduzzadnak s míg a többi felekezetek arányszámai egyenletesen oszlanak el az egyes rovatokban, a reformátusoknál a magasabb fokozatok felé az arányszámok hirtelen megcsökkenését látjuk. Somogyban pl. azoknak a házasságoknak aránya, amelyből 6 vagy több gyermek született, a református férjes nőknél már csak 9.5%, míg a római katolikusoknál 23.6%. A szabolcs megyei férjes nőknél ez az arányszám a reformátusoknál 33.7, a római katolikusoknál 35.8, ami azt mutatja, hogy Szabolcs megyében alig van különbség a nagy gyermeklétszám tekintetében katolikusok és reformátusok között.

* * *

Nagyon szomorúak ezek az adatok, amelyeket Somogy megye református magyar népének pusztulásáról felsorakoztattam. De az egyke már a katolikusokat is kikezdte és sok katolikus faluban is látni nyomát néppusztító hatásának. Gondoljunk csak a jövőre, mi lesz ennek a következménye. Most még, ha gyengén is, de szaporodik a megye népessége. Az egyke további terjedése esetén az egész megyére nézve beáll az az állapot, ami a reformátusoknál már bekövetkezett, évről-évre több lesz a ko-

porsó, mint a bölcső. Először csak elhalkul a gyermekzsivaj, helyenként végkép megszűnik. Később a szülők elhalnak, a ház üresen marad, a telek idegen kézre kerül, ez lenne a sorsa egész nemzetünknek, ha a többi megyék is követnék Somogy példáját. De szerencsére vannak megyék, amelyek népében még buzog az őserő és amelyek ezzel az erkölcsi mótellyel még nincsenek megfertőzve. Sőt magában Somogyban is vannak községek, amelyeket nem kezdett ki ez az átkos népszokás. A 312 község közül 44 olyant lehet összeszámítani, amelyeknek a lakossága az utolsó négy év alatt ezer lélekre több, mint 15-tel szaporodott évenként. Ezek közül is kiválik 10 község, melyben a természetes szaporodás a 20-as arányszámot meghaladta. Erdemes ezeket a községeket névszerint megemlíteni. A legjobban szaporodó községek: Péterhida (23.3), Szentborbás (21.5), Ecseny (20.0), Patalom (22.3), Gadács (22.7), Kára (22.4), Bodrog (20.4), Almamellék (21.7), Endrőc (22.7) és Pusztaszemes (23.0).

Bárcsak a többiek is követnék ezek példáját s bár meg lehetne értetni ezzel a nemesebb célok iránt közönyös, csak anyagi érdekeit szemelőtt tartó egykés néppel azt, hogy amikor saját gondtalan életét s családjának jólétét akarja biztosítani, tulajdonkép családjának fennmaradását teszi kockára s a nemzet jövő sorsát, sőt létét veszélyezteti. Hogyan akarjuk mi régi ezeréves határainkat visszaszerezni, hogyan akarjuk a régi Nagy-Magyarországot visszaállítani, ha népünk öngyilkos módon magára emeli a fegyvert s ahelyett, hogy mint a tenger fővénye árasztaná el a Kárpátok-övezte katlant, fokról-fokra visszaszorul s még ebben a csonka kis országban is pusztulás felé halad.

Az egyke-kérdés nem egy-egy családnak a belső ügye, az egyke nemzeti veszedelemmé növi ki magát ott, ahol már a nép minden rétegébe behatolt fertőzete. Somogyban ez már bekövetkezett a statisztika tanúsága szerint, azért az államnak, törvényhatóságnak s magának a társadalomnak is össze kell fogni, hogy a baj legalább lokalizáltassék s ha már megszűnnetni nem tudjuk, legalább további terjedését akadályozzuk meg s más irányban, pl. a halálozás, különösen a csecsemőhalandóság és a tuberkulózis halálozás leszorításával igyekezzünk népünk természetes szaporodását a régi normális keretekbe visszaemelni.

Kovács Alajos.

A TÁRSADALOM ÉS AZ ÁLLAM FUNKCIONÁLIS SZEMLÉLETE.

A dologfogalmaknak relációfogalmakká való átváltozásáról szóló tanítás a kritikai idealizmus ismeretelméletének meglehetősen feltárt fejezetei közé tartozik. «Nem lehet kétséges, hogy a természettudomány arra törekszik és kell is törekednie, hogy a merev és szilárd *dolgokat* mindinkább feloldja, azokat mint törvényszerűen keletkező és elmúló folyamatokat fogja fel s ez nem jelent egyebet, mint hogy a dologfogalmakat, amennyire csak lehetséges, relációfogalmakká változtassa át — így ír Heinrich *Rickert* Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung című alapvető művében (2. kiad., 69. 1.), amelyben e problémának Dingbegriffe und

Relationsbegriffe címen külön fejezetet szentel. A problémát Ernst Cassirer dolgozta fel kimerítően Substanzbegriff und Funktionsbegriff című 1910-ben megjelent munkájában. A matematikai és természettudományi fogalomképződésnek részletes elemzése után Cassirer a következő eredményhez jut el: «Az ismeret analízise határozott alaprelációkban ér véget, amelyek minden tapasztalat tartalmi álladéka nyugszik. Tovább, mint ezen általános vonatkozásokig, a gondolat nem képes visszahatolni, mert maga a gondolkodás és a gondolat tárgya is csak azokban lehetséges». (410. 1.) «Az identitás, amely felé a gondolat tovahaladva törekszik, nem végső szubsztanciális dolgok identitása, hanem funkcionális rendek és hozzárendelések identitása.» (431. 1.)

De a funkcionális szemlélet a gyakorlati ember gondolkodásában, a mindennapi ember világnézésében is úgyszólván teljesen felváltotta a szubsztanciális szemléletet. Ahol a régiek kompakt *dolgokat*, szubsztanciákat láttak, ott ma folyamatokat, relációkat, funkciókat látunk. Valaha egy ország «kincseiről» beszéltek, ma ennek az országnak «világ gazdasági helyzetéről» szólunk; a *pénz gazdaság* szubsztanciális koncepciója helyet engedett a *hitel gazdaság* funkcionális elgondolásának. Azt az utat, amelyet valaha az arany pénz tett meg egyik kereskedő kezéből a másikéba, egyik országból a másikba, ma a hitelrelációk megváltozását, a funkcióösszefüggést szimbolizáló *váltó* teszi meg. Az ismeretelméleti spekuláció tehát olyan fejlődésre mutatott rá, amely az európai kultúrközösség életében: elméletben és gyakorlatban egyaránt történetileg konstatálható.

Az ismeretelméleti kutatásnak ezen eredményeit az *új osztrák iskola* törekedett értékesíteni a társadalomtudományi és államtudományi fogalomképződésre vonatkozó vizsgálódásaiban. *Kelsen* normatív jogtana és *Sander* jogtapasztalat-elmélete két élesen különböző irányban viszik keresztül az ismeretelmélet gondolatmenetét. A két gondolkodó elmélete ennek a centrális problémának focusából ismerhető meg legteljesebben.

Minthogy pedig *Kelsen* a problémával részletesen foglalkozik a társadalomtudományi fogalomképződésre való vonatkozásban is, ellenben *Sander* elmélete kizárólag a jogtudományi és jogi fogalomképződésre van tekintettel, *Kelsen* gondolatmenetét a probléma társadalomtudományi vonatkozásainak szentelt I. szakasz alatt, míg *Sander* teóriáját a probléma jogtudományi vonatkozásainak szentelt II. szakasz alatt fogjuk tekintetbe venni.

I.

Der sociologische und der juristische Staatsbegriff (1922) című könyvében *Kelsen* hosszú fejezeteken keresztül foglalkozik a társadalomtudomány metodológiájával. A szociológiában *Kelsen* szerint egy *normatív tendencia* konstatálható és ezt a tendenciát *Kelsen* kétségenkívül helyesli. «A társadalmi alakulatoknak és különösen az államnak normatív karaktere a legtöbb szociológiában világosan — habár legtöbbször nem kifejezetten elismerve és pszichológisztikus állóközvetben — kifejezésre jut.» (46. 1.)

A szubsztanciafogalomnak funkciófogalommá való feloldásáról szóló tannak a társadalomtudományi fogalomképződésre való átvitelét *Kelsen*

a *Durkheim* elméletének bírálatánál fejt ki legvilágosabban. A társadalom *Durkheim* szerint egy tagjaitól különböző új pszihikai lény, egy különfajú pszihikai individualitás. A törzs egészen másként gondolkodik, érez, cselekszik, mint tagjai tennék, ha izolálva volnának. Ehhez a tanhoz kapcsolja *Kelsen* a maga, jellegzetességükben leginkább kidomborodó megjegyzéseit. «Annak a ténynek az ismerete, hogy az egyes emberek más magatartást tanúsítanak, ha egymással kapcsolatban állanak, mint ha izolálva lennének, egy kritikátlan hypostazálás ismert útján egy az emberek kívül álló szociális realitás felvételéhez vezet. A *funkció* különbözősége a feltételek különbözősége mellett a *szubsztanciák* különbözőségévé, különböző «dolgokká» lesz.» (53. l.) «Ha az ember a szociálisról ugyanazt a realitást vagy létezőmódot állítja, amely az emberek akaratfolyamataié, amelyektől pedig az függetlennek tételeztetik fel, akkor megoldhatatlan ellenmondásba kerül. Mert akkor a szociális egyrészt csak az emberek aktusaiból áll és másrészt azoktól mégis független valami. Az ellenmondás azonnal feloldódik, ha a szociális alakulatok objektivitását mint bizonyos normák vagy normakomplexumok objektív érvényét ismerjük meg, amelyek emberi magatartást szabályoznak, vagyis tartalmazzak, amikor is ezeknek a normáknak az érvénye független az emberek tényleges magatartásától, amely a normákkal ellentétes lehet anélkül, hogy a normák érvénye — az ő specifikus létezésük — ezáltal át lenne törve.» (54. l.)

Világos, hogy *Kelsen* szerint a társadalomtudomány szubsztanciafogalmainak funkciófogalmakká való átalakítása egyértelmű a valóság-tudományi szemléletnek normatudományi szemléletté való átalakításával, a *realitásnak gondolt* társadalom fogalmának egy *normakomplexumnak gondolt* társadalom fogalmává való átváltoztatásával.

«A törzsakarát vagy a vele azonos szociális alakzat époly kevésé realitás a természet értelmében, mint a törzstag. Ép abban rejlik a fikció, hogy ezeket a normatív gondolatdolgokat ugyanarra a síkra projiciálják, amelyben az individuális akarás empirikus lelki-folyamata lefut ... A törzsakarát egy normarendszer, egy rend, a törzstag — a fizikai személy — egy részrend.» (73. l.)

Még világosabb kifejezésre jut *Kelsen* gondolatmenete a jogtudományi szubsztanciafogalomra vonatkozó fejtegetéseiben, ahol az állam fogalmát az atom, éter, tömeg és erő fizikai fogalmaival állítja analóg kapcsolatba. «Az állam is, mint a jog egységét biztosító princípium, ehhez viszonyítva nem valami reális dolog, azaz nem osztozik a jognak, mint egy rendezett egésznek (a természet realitásától különböző!) realitásában, hanem csupán egy a jog egységét és ennyiben realitását lehetségessé tevő kategória, gondolatbeli alkotás.» (214. l.) «Az államfogalomnak ezt az elképesztő analógiáját a természettudomány alapfogalmaihoz csak az teszi nehezzé és egyelőre némileg homályossá, hogy az államnál *kettős* hypostazálás csúszik bele a dologba: amennyiben az a jog realitásából a természetébe helyeztetik át, természeti valóságnak tekintik.» (215.l.)

Bármily hatalmas tisztító hatása van is *Kelsen* éles logikával felépített gondolatrendszerének, a filozófiailag csak némiképen is iskolázott gondolkodás előtt nem lehet kétséges, hogy *Kelsen a normativitás gondolatát túlfeszítette*. Ép a most kiemelt eredményei elméletének olyan következ-

menyeket rejtenek magukban, amelyek ugyanennek az elméletnek a szempontjából is megdöbbenőek. Tudvalevő, hogy *Kelsen* egész tudományos működése alatt a leghevesebben küzdött az empirikus-kauzális szociológiai módszer és a normatív jogászai módszer éles szétválasztásáért. De ha most *Kelsen* arra a megismerésre jutott, hogy voltaképpen a társadalomtudománynak helyes módszere is a normatív szemlélet, akkor először is a társadalomtudományi és jogtudományi szemlélet azonosságát kell hirdetnie, másodsor pedig a két tudományt egyáltalában csak mint különböző normarendszereket vizsgáló tudományokat lehet megkülönböztetnie.

Egyébként a normatív szemlélet kiterjesztése a társadalomtudományra első pillanatra úgy tűnik fel, mint ennek a módszernek egy újabb térhódítása.

A normalogikának ez a győzelme azonban pyrrhusi győzelem. Erről meggyőződhetünk, ha a *Kelsen* által túlfeszített gondolatot még tovább feszítjük. A társadalom nem realitás, hanem normarendszer — mond *Kelsen*. Most gondoljunk egy pillanatra az ú. n. állati társadalmakra, pl. a méhek, hangyák államára. Nem lehet vitatni, hogy ezekre is alkalmazhatjuk *Kelsen* logikáját egy bizonyos határig. A méhek állama tehát nem realitás, hanem rend. Csak az a kérdés, hogy *norma-rend*, *norma-rendszer-e*? A sejtállam nem realitás, hanem rend. A faóriás és a kúszónövény kapcsolata, a parazitaság és a szimbiózis nem realitás, hanem rend. Vezessük végig a gondolatot: az erdő nem realitás, hanem rend; a fa nem realitás, hanem rend; a vegyi elem nem realitás, hanem rend; a világ nem realitás, hanem rend.

Azonban bizonyosan nem *normarendszer*.

A dolgoknak relációkká, a szubsztanciáknak funkciókká való átváltozása egyértelmű a tapasztalt világ *racionalizálásával*. A tapasztalat mint egy meghódításra váró tartomány kerül el az előretörő megismerés előtt. És a matematikai természettudományok győzelmének titka valóban az, hogy ennek a tapasztalati világnak alogikus részét mindinkább vissza tudták szorítani, mind mélyebb és mélyebb rétegeket tudtak leemelni erről az alogikus tömegről s a szubsztanciafogalom teljes feloldása egyenlő a *logos panarchiájával*. A természettudományi fogalomképződés konstrukciói — mint tiszta logikai tartalom — teljesen visszaszorítanak a tapasztalat alogi-kumát. A természettudománynak ez az előlegezett diadala példája annak, hogy mily erősen *hisz* az ember a Mindenség abszolút racionabilitásában.

Az atom, az éter, a tömeg és az erő természettudományi fogalmi merő idealítások, merő *logikum*. Még pontosabban szólva: a természettudományi tapasztalat alogikus anyagát e fogalmak tökéletesen kimerítik: a természettudomány által vizsgált valóság tartalmában az alogikus anyag és a funkciófogalmak és sorozattörvények logikuma abszolút reciprocitásban vannak.

A természettudományi szubsztanciafogalmaknak rendfogalmakká való *befejezett* átalakítása tehát végeredményben annyit jelentene, hogy a természettudományos *valóság* megszűnt természettudományi *ismeretprobléma* lenni, hogy a természettudományi megismerés céljához érkezett. Nem *hatotta át* a természetet — ez egy lehetetlen gondolat — azonban célszerű fogalomrendszerrel, egy tökéletesen kiépített fogalmi világgal, tehát egy

ideavilággal teljesen uralkodik a természeti realitás világa, mint ismeret-tárgy felett.

Azt látjuk tehát, hogy a természettudományos szubsztanciafogalmak átalakulása rendfogalmakká a természettudományi tapasztaláson belül a *loosnak* és az *alogikumnak*, a logikailag érintett és a logikailag még érintetlen anyagnak egymással való küzdelme: az ismeret harca egy bizonyos ismeretlennel, a *logos* küzdelme egy bizonyos *alogikum* tökéletes átfogásáért.

Amikor ellenben *Kelsen a realitásnak gondolt* társadalom szubsztanciafogalmát egy *normarendszerek gondolt* társadalom funkció fogalmává oldja fel, akkor nem lehet szó a társadalomtudományi tapasztalat világának pusztá racionalizálásáról, mert hiszen az a normarendszer, amivé a társadalmi realitást feloldotta, *maga sem tiszta logikum* — mint amilyenek a matematikai természettudomány rendfogalmai — hanem maga is logikai formából és alogikus anyagból álló ismerettárgy, amelynek problémája egy lépéssel sincs közelebb a megoldáshoz, mint a realitásnak gondolt társadalom problémája.

A társadalmi normák problémájának jogosultsága vitán felül áll, ámde a társadalomtudomány elsőrendű problémafeltevése *nem a társadalmi normák, hanem a társadalom realitásának*, létezésének problémája. Bizonynyara el fog érkezni egykor a társadalomtudomány is a maga rendfogalmaihoz és sorozattörvényeihez, de ezek semmi esetre sem lesznek a normalogika törvényei. Lehetetlen ez azért, mert *a normafogalomban az alogikus anyag szerepe époly kevésbé van még feloldva*, mint a társadalom szubsztanciafogalmában, holott a természettudományos funkciófogalmakban épen az a fontos, hogy az alogikus anyag szerepét az ismerettárgyban feleslegessé tesszik, mert egyáltalában nem szorulnak többé a tapasztalat igazolására.

Kelsen közel áll ahhoz — és több oldalról érte is ezert támadás — hogy a *normarendszer*, különösen a jogrendszer értelmét megengedhetetlen módon *logizálja*. Azonban, mint fentebb láttuk, *Kelsen* maga is hangoztatja a jognak *realitását*. Lehetetlen is fel nem ismerni, hogy a társadalmi normák rendszere vagy a jogrendszer nem keresztül-kasul *logikai* valami — amint keresztül-kasul *logikum* az atom, éter, tömeg és erő — hanem a logikai megérintettség tekintetében tökéletesen egysorban áll a természet-tudomány *szubsztanciafogalmaival*.

Arra a következtetésre kell tehát jutnunk, hogy a *realitásnak gondolt* társadalom fogalmának egy *normarendszernek gondolt* társadalom fogalmává való feloldása — eltekintve attól, hogy a társadalomtudomány eredeti problémaelgondolásával ellenkezik anélkül, hogy azt feleslegessé tenné — a természettudományi szubsztanciafogalmaknak relációfogalmakká való feloldásával egyáltalán semmi hasonlóságban nincsen, mert ez utóbbiaknál épen nem arról van szó, hogy a *realitás normává*, hanem hogy *logikum má* — *logikailag tökéletesen átfogottá* — legyen, ami pedig azért lényeges különbség, mert a *norma* fogalma és a *logos* fogalma egymástól lényegesen különbözik.

Kelsen megoldása époly messze esik a természettudományos szubsztanciafogalmak funkciófogalmakká való feloldásának teljesítményétől, mint a társadalmi normák vagy a jogszabályok a *tiszta lógóستól*.

Önként következik a mondottakból az is, hogy a természettudományos szubsztanciafogalmak feloldásának a normalogika területén *épen a*

normafogalom feloldása felelne meg. Egy keresztül-kasul logikai fogalomvilágnak, amely bár maga a reális, tapasztalt *létezésből* semmit sem tartalmaz, de mégis intencionálisán a *létezőre* vonatkozik, nyilvánvalóan egy olyan fogalomrendszer felel meg a másik szférában, amely bár maga a saját — logikai — érvényességétől különböző érvényességből, normativitásból mitsem tartalmaz, de mégis intencionálisán erre a saját érvényességétől különböző normativitásra vonatkozik. A *tiszta logosnak* funkciója úgy a létezőn, mint a logikaitól különböző bármely más érvényességen csak egy lehet.

Azonban, mint mondtuk, a társadalomtudományi problémaelgondolás nem a normatív elgondolás. Az a felfogás, hogy a társadalom *szabályozott összeműködés*, *Stammler* Wirtschaft und Recht-jének gondolatmenetében gyökerezik. És a szabályt, a rendet, amely az összeműködést szabályozza és rendezi, *egészen kritikátlanul és mintegy magától értetődőleg a logikaitól különböző rendnek, cselekvési normának tekinti ez a felfogás. Az eredeti társadalomtudományi problémafelvetéshez híven azonban a társadalmi normákon túlra, a társadalomnak pusztán logikai rendjére, a társadalom realitására, a társadalomtudományi tapasztalatra kell irányozni a kutatást.* És fel kell vetni a «normatív tendencia» képviselőivel szemben a kérdést, hogy a társadalomnak az a rendje és szabálya, amelynek csak egy kiragadott példája a *munkamegoszlás*, hogy tehát a munkamegoszlás rendje a logikai rendtől különböző *norma-e* valóban vagy pedig a társadalomnak pusztán logikai rendje épúgy, mint ahogy *Newton* törvényei a természetnek *tiszta logosa?* Vájjon a munkamegoszlásnak öntudatlanul és minden szubjektivitástól teljesen függetlenül érvényesülő — és pedig az állati társadalmakban is, sőt *az élők társadalmaiban kivétel nélkül egyetemesen érvényesülő* — rendje milyen, a logikaitól különböző érvényességet tartalmaz még a társadalomtudományi tapasztalatra vonatkozó intencionalitásában, amely megkülönböztetné ismeretelméleti értékét a természet logikai rendjének fogalmától?

Az eredeti problémabeállításban haladó társadalomtudománynak — a társadalomtudományi realitás sajátosságából folyó metodológiai különállását fenntartva — ugyanazt a harcot kell megvívnia az alogikus anyaggal, amelyet a végső diadal mind jogosabb reményével vívnek évszázadok óta a természettudományok.

A szociális atomig és éterig, a társadalomtudomány rendfogalmáig és sorozattörvényeiig talán még messze út és nagy küzdelem van hátra. Ebben a harcban pedig első hely illeti meg a pontos megfigyelésre és bármily csekély jelentőségű, de *exakt törvények* felkeresésére irányuló részletkutatást. Megkönnyítheti és megrövidítheti azonban a küzdelmet egy olyan ismeretelmélet, amely a természettudományos fogalomképződés eredményeit helyesen értékelni, ismeretelméleti értelmüket teljesen felfogni és egy más tapasztalati szférában is értékesíteni tudja. Ámde ugyanezt a küzdelmet meg is nehezítheti az elhamarkodott általánosítás és a pár pillanatig «elképesztő analógiák» cselvetése. Az ismeretelmélet igazságai látszólag szürkék úgy, mint a matematikáéi, de csakúgy, mint ezek, kikerülhetetlenek és egy nagyon jelentéktelennek látszó ismeretelméleti tévedésen épúgy hajótörést szenvedhet és porrá zúzódhatik a legbüszkébb gondolatpalota, mint egy történelmi korszak egész dicsősége.

II.

«A jogeljárás tana hosszú időn keresztül hamupipóke volt testvérei között. Ma egyenjogú nővér. De holnap talán a jogeljárás tana a jogtudományok királynője lesz vagy épen maga az objektív jogtudomány . . . *Sander* úgy beszél, mint beszélhet csata előtt a győzelmében egészen biztos hadvezér!

Kelsen funkcióelméletének bírálatánál láttuk, hogy ő a szubsztanciális államszemléletet úgy akarja funkcionálissá átalakítani, hogy a társadalmat realitás helyett normarendszerként fogja fel. Megjegyeztük, hogy ez nem az igazi funkcionális szemlélet, mert hiszen a norma époly merev szubsztanciális alogikum, mint a realitás. Másrészt *Kelsenben* kétségtelenül nagy a hajlandóság a jog *logizálására*. *Sander* szerint már most ez a kettő egyenesen összefügg. Szerinte a *Kelsen-féle* normatív jogszemlélet (a «jog normativitásának dogmája») nem egyéb, mint logikai természetjog (a tudomány, mint jogforrás dogmája»). Ez azért nagyon érdekes, mert egyrészt azt mutatja, hogy *Sanderben* milyen eleven a funkcionális szemlélet, másrészt pedig azt, hogy *Kelsennél* egy alapjában helytelen konstrukció mellett is hogyan tör keresztül a funkcionális szemlélet lényege a jogrendszer *logizálásában*.

Sander olyan eredeti és új beállításokkal operál, hogy felfogását röviden és közérthetően ismertetni meglehetősen nehéz. *Jogtapasztalat — jogeljárás — tényálladékfunkció — az illetékesség, mint a jog noetikum axiómája*: ezek az egyelőre exotikusan ható fogalmak *Sander* elméletének alapkövei.

Jogtapasztalat. Szakítani kell végre azzal az előítélettel — mond *Sander* —, hogy csak a természettudomány ábrázolja a tapasztalat szféráját. Ellenkezőleg *tapasztalat* minden értelemrégió, amely tér-időbeli tényekre vonatkozó jelentésösszefüggést fogát. (KelsensRechtslehre, 1923.; (ezentúl K.) 84. 1.) A jog *szuverén tudatszféra*, «alany-tárgyviszony», amelynek alanykorrelátuma az «államszervek», tárgykorrelátuma a tényálladékok. (K. 89. 1.) A jogtapasztalat tehát nem azt jelenti *Sander*nál, hogy a jog tapasztalható, hanem ellenkezőleg azt, hogy *a jog maga tapasztalat!* «Jogtapasztalás nem az államszervek aktusainak tapasztalása a jogtudomány által, hanem a tényálladékok tapasztalása az államszervek aktusai által.» (Staat und Recht als Probleme der Phänomenologie und Ontologie; (ezentúl Ontologie.) Zeitschrift für öffentliches Recht IV. 1924. 178. 1. jegyz.)

Jogeljárás. Ez a jogtapasztalat egyenlő a jogeljárással. A jog *Sander* szerint *jogeljárás*; ez a dinamikus elem tanításában, szemben a *Kelsen-féle* normalogika statikájával. Az eljárás, mint kontinuuálisan tovahaladó tényálladékkeremtés, a jogi dinamika alapfunkciója, mely áthatja az egész jogrendszert. Lépcsőzetesen fölé- s alárendelt eljárásokban születik az egész jogrendszer. (Das Faktum der Revolution und die Kontinuität der Rechtsordnung. 1919.) A jogeljárásban a világ, mint a jogilag jelentős tényálladékok világa áll előttünk. A jogeljárás a lét felfogásának, konstitúciójának egy szuverén metódusa. (Zur Methodik der Rechtswissenschaft. Kantstudien XXVIII. 1923. 288., 295. 1.)

Tényálladékfunkció. A jogtapasztalat a jogeljárás szintéziseiben megy végbe. Ez a szintézis köznapí nyelven annyit jelent, hogy az államszerv

jogilag felismer valamely tényt s *ezáltal* azt *tény álladókká* téve beleiktatja a maga *jogítéletébe*, ami alatt törvényt, bírói ítéletet, végzést stb., szóval az összes jogi aktusok lényegét kell érteni. A jogtétel funkciója a tényálladékfunkció. Ez tehát annyit jelent, hogy valamely tény azért tényálladék, mert van egy jogtétel, amelyet az államszerv arra alkalmazni fog. Hogy érzékeltessük a *tapasztalatszerűséget* és ezzel *Sander* intencióját, azt mondhatjuk: az államszerv a jogtételen keresztül látja a világot, a jogtétel az a szemüveg, amelyen keresztül a pusztá tényt *jogilag jelentős tényálladéknak* ismeri fel, a jogtételen keresztül való nézés ad tényálladékszint a pusztá ténynek; a pusztá tény *tényálladékminősége* tehát a jogtétel funkciója.

Az illetékesség, mint a jog noetikus axiómája. Eddig azt mondta *Sander*, hogy a tényálladék a *jogtétel* funkciója. De ez nem nagyon illik bele felfogásába, hiszen a jog szerinte *eljárás*, nem jogtétel. A következőkben azt látjuk, hogy a *jogtétel* valami különös metamorfózis útján *Sandernál* voltaképpen beleolvad az *illetékes államszerv* fogalmába. *Sandernál* tehát a tényálladék tulajdonképpen az *illetékes államszerv* funkciója. *Az illetékesség noetikus axiómája* azt jelenti, hogy a jogtapasztalat abban különbözik a természettudományi tapasztalattól, hogy míg ennek alanya a *megismerő emberi ész általában*, addig- a jogtapasztalás alanya, tehát az, aki *tapasztal* a jogtapasztalásban, kizárólag az *illetékes államszerv*. Minden tény csak *egy bizonyos államszervre való vonatkozásában* jogilag jelentős tény; az illetékes államszertől elszakított tényálladék — a tényálladék «an sich» — egyáltalában nem is tényálladék. Minden tény a jogban «államszervkoordinátákra» van relativizálva. (K. 138. 1.) Az anyagi és alaki jog szétszakítása ép ezért helytelen, mert hiszen minden jogilag jelentős tény egy olyan koordinációba tartozik, amely nemcsak az «anyagi», hanem az elhanyagolt «alaki» jogkoordinátát is átfogja. Ezeknek az alaki koordinátáknak egysége: a *jogeljárás fenntartása* és ez az *állam*. Az állam, mint a *jogeljárás fenntartása*, a jog pozitívitását konstituálja, szimbóluma a *jogidőnek*, a jog dinamikájának. (K. 14.1—142. 1.)

A jogtapasztalat és a jogeljárás elméletének exotikumát tehát teljesen megszűnteti és *Sander* felfogását teljesen megvilágítja a következő meghatározása: Jog a reálítéleteknek az az összefüggése, amely az illetékesség axiómája alatt áll. (Kantstudien XXVIII. 310. 1.) A jogtétel fogalma így teljesen beleolvad az államszerv, az illetékesség fogalmába. *Sander* szemei előtt most már csak *államszervek* és *tényálladékok* vannak, amelyeket az *illetékesség* noetikus axiómája kapcsol össze jogeljárássá, jogtapasztalattá. Ez a jog. Világos, hogy *Sander* az ellenkező hibába esik, mint az általa támadott jogdogmatika, amely szerinte csak az *anyagi* jogot vette figyelembe. Kétségtelen, hogy viszont *Sander* csak az *alaki jogmomentumokra* helyezi a súlyt: az államszerv, illetékesség és tényálladék teljesen felemészti a jogtételt. *Sander* a normával együtt az anyagi jogot, *sőt a jogtételt általában* kivetette jogszemléletéből. Szerinte most már az illetékesség nem *egy*, hanem *a* lényegmomentuma a jogaktusoknak általában. Minden adaequat, mert «illetékes» objektív jogaktus — és más, mint «illetékes» objektív jogaktusok nincsenek — már «jogerős» is. (Ontologie 176—177. 1.)

Térjünk most már át *Sander* államszemléletére. A jogtapasztalat-

elmélet számára, mint láttuk, az állam a *jogeljárás megmaradásának alap-tétele*: «A jogjelenségek minden változásánál megmarad az állam és az ő jogformája változhatatlan». (Die transzendente Methode der Rechtsphilosophie und der Begriff des Rechtsverfahrens, 1920). *Cohen* szerint a szubsztancia egy x egy y-hoz. (Logik der reinen Erkenntnis 2. kiad. 245. 1.) *Sander* számára az állam egy tényállás egy eljáráshoz; minden tényálladék egy *térpont* egy *államponthoz*. A funkcionális szemlélet lobogóját *Sander* már az *Alte und neue Staatsrechtslehre* című értekezésében (1921) kitézte: «Ez a reláció: állam-jog, egy speciális esete ennek a relációnak: szubsztancia-funkció». Az állam és jog relációjának problémájával foglalkozik *Sander* kritikai jellegű hatalmas könyve, a *Staat und Recht* (1922) is.

Sander egyik tévedése az, hogy a jogot a jogeljárással azonosítja, A jog azonban nem azonos az eljárással. Az eljárás időben és térben lefolyó folyamat. Az eljárást pusztán logikai funkcióként építeni nem lehet felfogni, mint a jogi normarendszert. Kétféle «következést» ismerünk: az *időbeli* és a *logikai* következtetést. Az időbeli következtetés törvénye a *kauzalitás*, a logikai következtetés törvénye a *logikai törvény általában*. A funkcionális szemlélet lényege az, hogy az időbeli következtetés alogikumát, kiszámíthatatlanságát át akarja hatni a logikai következtetés tiszta logosával. A funkció olyan logikai következtetés, amelynek kapacitása átfogja s ezzel legyőzi a valóság kiszámíthatatlanságát. Ehhez olyan *fogalmak* kellene, amelyekben mintegy *in nuce* egybe van foglalva a kauzális és a logikai következtetés törvénye. Ilyenek a természettudományi funkciófogalmak. Az erő, éter, atom fogalmaival a természet kauzalitását (időbeli összefüggését) logikailag tudjuk ábrázolni (logikai funkcióösszefüggéssé tesszük). Erre a célra úgy a *Kelsen-féle normatív szemlélet*, mint pedig a *Sander-féle jogeljárás szemlélet* alkalmatlan. Az egyik norma nem logikailag következik a másik normából (az alkotmányból nem következik logikailag, hogy *milyen* törvényeket alkosson a törvényhozás; a törvényből sem következik logikailag, hogy milyen ítéletet hozzon a bíró, mert úgy az alkotmánynak, mint az egyszerű törvénynek megvannak a maga széles *latitude-jei*, amelyeken belül számtalan *valóságtényező* determinálja a törvény vagy ítélet létrejöttét). S az egyik eljárás nem logikai funkciója a másik eljárásnak. Azzal tehát, ha az államot nem valóságnak és nem is normarendszernek, hanem a jogeljárás fennmaradásának, a jog kategoriális alaprelációjának fogjuk fel, *nem az államot tettük funkcióösszefüggéssé*, hanem az állam totális jelentéséről leválasztottunk egy mesterséges jelentésmetszetet, amely sem a jognak, sem az államnak egész jelentéstartalmát nem képes ábrázolni. Ezért alkalmatlan arra, hogy az állam és jog kauzális elemeit, pozitivitását és az ezzel kapcsolatos kiszámíthatatlanságát, logikai ábrázolhatatlanságát, szubsztancialitását legyőzze. Ez csak olyan jelentésösszefüggésnek sikerülhet, amelynek igazi funkciófogalmi az *egész* jelentéstartalmat kimerítik, hacsak *bizonyos perspektívából* is. A jogeljárás, a jogtapasztalat, az illetékesség, a tényálladékfunkció fogalmi azonban az állam és a jog jelentéstartalmát sem a jogtudomány, sem az államtudomány szempontjából nem merítik ki, hanem csak egy rendkívül szűkkörű, mesterségesen konstruált, teljesen önálló és ezért lényegében hasznavethetetlen perspektívából világítják meg azt, amely perspektívának határait ép a jog-

eljárás a jogtapasztalat, a tényálladékfunkció és a noetikus axióma műfogalmi szabják meg.

Sander másik tévedése az, hogy a jogot tapasztalatnak mondja. A jogtapasztalás, amelyet *Sander* helyesen látott meg a jogeljárásban, *nem meríti ki* a jog értelmét. A jog valóságának lényege nem a *tapasztalás*, hanem az *akarat*. A jog a maga pozitívitasában sokkal bonyolultabb jelenség, hogysen akár a tiszta normalogika síkján, akár pedig a jogeljárás és jogtapasztalat fogalmaival ábrázolható volna.

Az még nem *«tiszta jogtan»*, ha a pozitív jog gazdag jelentéstartalmából egy-egy önkényesen kiválasztott homogén jelentésmetszetet lehasítunk és most már csakis ezt a szegényes abstrakcióterméket vagyunk hajlandók jognak tekinteni. Egy egészen önkényesen megválasztott nézőpontból esetleg nagyon éles mesterséges megvilágításba hozhatjuk vizsgálódásunk tárgyát, de egészen másnak fogjuk azt látni, mint a nappal természetes világításában. *Kelsen* és még inkább *Sander* eljárása tehát, akik nem *akarják* meglátni a jognak saját konstrukcióikon túlmenő jelentéstartalmát, olyan, mint azé az emberé, aki azt vitatná, hogy a festmények igazi szépségét csak éjszaka, acetilénvilágításban lehet élvezni. Lehetetlen, hogy ennek a különcknek a kedvtelése igazi művészethez vezessen, de époly lehetetlen, hogy a pozitív jog jelentésével kiáltó ellentétben álló önkényes jogszemlélet egészséges jogtudományt eredményezzen. Ép az ifjúosztrák iskola egy kiváló tagja, *Verdross* mutatta ki a nemzetközi jog problémáján, hogy *Sander* jogszemlélete milyen hamar csődöt mond, ha ki visszük a pozitív jog valóságának szabad levegőjére. (Alfred *Veridross*: Die Einheit des rechtlichen Weltbildes, 1923. 86—97. 1.)

Aki *Sander* legterjedelmesebb művét, a Staat und Recht-et végigolvasta, aki végigkövette *Sandert* azon az óriási kritikai műveleten, amelyet az államtudomány *metajurisztikus* elemeinek felderítése és kiirtása érdekében végzett, az állandóan érezni fogja, hogy *Sander* jogszemlélete a jogtudomány horizontját milyen rettenetesen leszűkíti. A jog a szó szoros értelmében mint akaratfolyamatok, etikai-politikai posztulátumok, motívációsorok és normák kaotikus tömegéből kiboncolt preparátum, mint leszűrt habja a számunkra otthonos valóságóceánnak, mint valamely igen bonyolult szövedéknek homogén részstruktúrája tűnik fel előttünk, amelyet azért kellett leválasztanunk az egészről, mert összefüggéseikről fogalmunk sem volt és most már sohasem lehetünk biztosak afelől, hogy az egész komplex szövedék struktúrája hol köti alá, fogja át és tör bele a mi óriási munkával megtisztított homogén struktúránkba. A jogszemléletnek ezt az öncsonkítását nem lehet pregnánsabban jellemezni, mint azzal, hogy *Sandernak az a jog, az az állam, ami a jogban tapasztalat, eljárás és illetékesség*. *Sander* szemlélete annyival szűkebb a jogtudomány igazi szemléleténél, amennyivel szűkebb, halványabb, szegényesebb ez a három vezérszó a pozitív jog gazdag jelentésénél.

Windelband azt mondja, hogy *Diderotnak* kameleonszerű zsenije volt. *Sandernak* is megvan az a tulajdonsága, hogy elméleti pozícióját folytonosan változtatja, felfogását folytonosan továbbformálja és alakítja, egészen ellentétes végletekhez érkezik, talán anélkül, hogy betűszerinti ellenmondásba keverednék.

Mert *Sander*nak magának is észre kellett vennie, hogy jogszemlélete milyen szegényesen szűkkörű a pozitív jog valóságához képest, amely a jog minden magyarázójának szeme előtt lebeg. Das Recht als Sollen und das Recht als Sein című értekezésében (Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie XVII. 1923.) még a régi államszemléletet hangoztatja: «A jogerő csak egy (rövidítő) szimbóluma a jogeljárnak, a jogeljárnak megmaradásának, az államnak». (51. 1.) De már érzi, hogy a racionális (normalogika) és empirikus (szociológiai) jogelmélet között elfoglalt és néhány mesterséges fogalom beretvaélén lebegő álláspontjából ki kell törnie valamelyik irányban. És *Sander* az empirikus irányt választotta: «a jogkategóriák csak változatai a «kategóriáknak»; a jog empirikus létezését jelző jogkategória: az «állam» csak funkcionális analogonja a természet empirikus létezését jelző természettudományi kategóriának: a szubsztanciának. (43. 1.)

Azóta *Sander* a fenomenológiai és ontológiai államszemlélet különbségének felhasználásával maga is beismerte, hogy az állam sokkal gazdagabb jelentésű valami, mint a jogeljárnak fennmaradása. Csak ahhoz ragaszkodik — és manifest ellenmondás nélkül mást nem tehet — hogy a jogszemlélet számára az állam nem az igazi (ontológiai) állam, hanem annak csak egy (fenomenológiai) nézése. Most már azon van, hogy a saját maga által a jogszemléletből kidobott «metajogi» elemeket ábrázolja a jogi fenomenológiában s így fenomenológiai álöltözetben visszacsempéssze jogszemléletébe, így szerinte a *hatalom* méta jogi tényét a jogtudatban az *illetékesség* szimbolizálja! És végül *közvetve* elmondja a *saját* jogszemléletének kritikáját: «Jog tehát csupán egy metodikus fikció útján nyert abstrakcióalakzat», amit fenntartás nélkül kell aláírunk akkor, ha a *Sander-féle* «jog»-ról van szó! (Ontologie 167., 178., 179. 1.)

III.

Rickert helyesen mutat rá, hogy a funkcionális szemlélet sohasem *felülről*, hanem mindig *alulról* tör át az egyes tudományokban. A társadalomtudományban és a jogtudományban is a legfelső fogalom, a társadalom és az állam fogalma, sokáig megmaradhat dologfogalomnak, mialatt az alsóbb fogalmak fokozatosan funkcionálizálódnak. így lehetséges az, hogy habár úgy *Kelsen*, mint *Sander* koncepcióját el kellett vetnünk, mégis elismerjük, hogy ép az ifjúosztrák iskola jogszemlélete határozottan funkcionális irányú. A természettudományi fogalomképződéssel egyenrangú funkcionális szemléletet ugyan nem sikerült elérniök, de a helytelen alapfelfogás dacára ráléptek arra az útra, amely a funkciófogalmak eléréséhez vezet. Ne felejtjük el, hogy a természettudományok is milyen viszontagságos utakon, hány hibás alapfelfogás árán és ellenére értek el a maguk — ma sem tökéletes — funkcionális szemléletéhez. Az alapfelfogás helytelenségének konstatálása után a *részletekben* fogjuk megtalálni az igazi funkcionális fogalomképződés nyomait. Igazi eredményeket az ifjúosztrák iskola persze csak a jogtudomány terén ért el, hiszen a társadalomtudomány területére csak alkalmilag tett kirándulást.

Fenn kell tehát tartanunk, hogy a társadalom *Kelsen-féle* funkció-

nális szemlélete egészen helytelen. Igazi funkciószemlélet ellenben a társadalomra vonatkozóan a *statisztika* szemlélete, amely — persze csak egy perspektívából — sikeresen nézi a társadalomban egybefogott számtalan individualitást pusztán matematikai tényezőnek. Igen erős a funkcionális szemlélet a gazdasági, üzleti élet terén. (A részvény, a kereslet, a váltoárfolyam stb. igen magasfokú funkciófogalmak.) Funkcionális fogalomképződés a társadalomszemléletben, amikor a társadalmi kooperáció a személyi alárendelések (rabszolgaság, jobbagyság) rendszeréből átmegy a szerződéses munkakötelezettségek rendszerére. (V. ö. *Simmel: Die Philosophie des Geldes, passim.*)

Igazi funkcionális fogalomképződés a jogban az *abszolút* jogoknak (amelyek «dologi hatállyal ragadják meg a javakat», vagy «a személyt a maga egészletességében állítják bele a jogviszonyba» feloldása *relatív* jogokká (kötelmekké, amelyek végső sorban mindig pénzben, tehát számszerűen — racionálisan — kifejezhető kártérítési kötelezetre fordulnak át). Igazi funkcionális fogalomképződést látunk napjainkban a *valorizációs joggyakorlat kifejlődésében*, amely nem egyéb, mint elismerése annak, hogy a pénzegység *nem merev szubsztanciális identitás, hanem változó érték-funkció*. Funkcionális fejlődés minden olyan elméleti vagy gyakorlati törekvés, amely az egész jogrendszer homogeneitását, racionális kultúráltságát, korrelativizálását célozza. (Ide sorozhatunk oly különböző vonatkozású mozgalmakat, mint a közigazgatás államosítása), a «polgári törvényhozás nemzetközi egyenlősítése» (hasonló vagy azonos polgári, kereskedelmi, váltótörvénykönyv, perrend különböző országokban, Népszövetség!)

Ebben az értelemben az ifjúosztrák iskolának a funkcionális fogalomképződés terén nagy érdemei vannak. Az alapkonstrukció — véleményünk szerint — az új osztrák iskola képviselőinél hibás, nem tökéletes. De ez nem akadályozza annak, hogy részletmunkájukban élve él és elevenen lüktet a funkcionális szemlélet metódusa. Ne felejtjük el, hogy az emanációs és az éterrezgési fényelméletek metodológiai iránya ugyanaz, bár végleges tudományos értékük nagyon különböző és hogy *Tycho de Brahe* ugyanakkor még fenntarthatónak vélte a ptolemaiosi naprendszer elméletét, amikor *Kepler* már *Kopernikusra* esküdt. Az alapkonstrukció hiányossága tehát éppen nem zárja ki a funkcionális szemlélet érvényesülését a részletekben.

A hibás alapkonstrukció kifogásának fenntartása mellett nyomatékosan rá kell tehát mutatnunk arra, hogy például *Kelsen beszámítási elmélete* (Hauptprobleme der Staatsrechtslehre, 1911. passim), a szuverenitásnak a legfőbb normarendszer fogalmával való azonosítása (Das Problem der Souveranität, 1920.), nemkülönben az objektív jog összes problémáinak a *jogtétel tanára* való visszavezetése és az alanyi jognak a tárgyi jog reflexeként, relációjaként való felfogása a funkcionális jogszemléletnek igen magas fokát jelentik. Ugyanezzel a fenntartással el kell ismernünk, hogy igazi funkcionális szemlélettel van dolgunk akkor, amidőn *Henrich* az államterület jogfogalmát az államszemély lokális hatáskörével azonosítja s ezzel az államterület jogfogalmát gyökeresen *racionalizálja*. (Walter *Henrich: Theorie des Staatsgebietes entwickelt aus der*

Lehre von den lokalen Kompetenzen der Staatsperson, 1922.) Legdiadalmasabb azonban a funkcionális szemlélet *Merkl* «lépcsőelméletében». Az egész jogrendszer homogén struktúrájú lépcsőzet gyanánt áll itt előtünk s a lépcsőfokok: alkotmánytörvény, törvény, rendelet, ítélet, végzés, végrehajtási jogcselekvény. Nagyvonalú kísérlet ez az összes — oly különböző — jogi jelenségeknek egyetlen funkcióösszefüggésben való összefoglalására, valamennyinek a *jogtétel*, az *objektív jog* közös nevezőjére való relativizálására. (Die Lehre von der Rechtskraft entwickelt aus dem Rechtsbegriff, 1923.) Végül ugyanennek a funkcionális szemléletnek eleven erejével rajzolja meg *Verdross* a «jogi világkép» körvonalait, amint azt a *Kelsen-féle* iskola látja. (Die Einheit des rechtlichen Weltbildes auf Grundlage der Völkerrechtsverfassung, 1923.)^a

Mindezekből a kísérletekből azt látjuk, hogy nem abban áll a funkcionális szemlélet, hogy *Kehen* normának vagy *Sander* tapasztalatnak *nérÁ* a jogot, hanem abban, hogy mindketten arra töreksenek, hogy a jog világát *racionalizálják*. Ez a tendencia minden lepezés dacára keresztültör a «*normalogikában*» épügy, mint a «jog *noetikus* axiómájában». Így az ifjúosztrák iskola teóriáiban eleven funkcionális szemlélet érvényesül, habár abban a tekintetben, hogy *miben áll jogszemléletének funkcionalitása*, az iskola tévedésben van. A jog világának racionalizálásában van a funkciószemlélet jelentősége, feladata, jövője. S tegyük hozzá: a természet, a társadalom és a jog végső irracionabilitásában van minden funkciószemlélei határa.

Horváth Barna.

A MAI AMERIKA.*

Ha valaki szemügyre veszi a művelt világ mai állapotát, első benyomása feltétlenül kedvezőtlen. A nagy világháború és a nyomában járó politikai, gazdasági és művelődési zavarok alapjaikban ingatták meg a vezető államok társadalmát. Bármerre tekintünk, zavart és feloldódást látunk; századokon át bevált életformák inognak meg, századokon át létrejött egységek bomlanak alkotó elemeikre.

Mindazon szomorú benyomások után, amelyeket a mai Európa állapota kelt, fel kell vetnie mindenkinek azt a kérdést, hogy a hanyatlásnak és a zuhlásnak e jelenségei nem a fehér faj kiélt voltát, az európai kultúra bevégzését jelentik-e? Azt hisszük azonban, téves nyomon járnak mindazok, akik a fehér faj sorsát Európa vezetőszerépével azonosítják. Ha ugyanis szembeállítjuk egymással a hindu renaissancenak és a japán világhatalommá emelkedésnek tényezőjét azzal a munkával, amelyet fehér emberek, különösen az angolszász faj Amerikában és Ausztráliában kifejtettek, nem is lehet vitás, hogy a két jelenségesoport közül melyik gyakorol nagyobb hatást az egész emberiség mai helyzetére és jövőjére. Az indiai

¹ A jogelméleti funkcionalizmusra nézve v. ö. még *Kehen*: Allgemeine Staatslehre, 1925., *Marát*: Substanz und Funktionsbegriff in der Rechtsphilosophie, 1925. c. könyvét, amelyek a jelen tanulmány *megírása* után jelentek meg.

* Beszámoló egy tanulmányút tapasztalatairól.

újjáéledési mozgalom és a japán imperializmus is parciális jelentőségű eseményekké törpülnek azokkal a tényekkel szemben, hogy az amerikai Unió döntötte el a világháborút, diktálta azokat az elveket, amelyeket Európa tárgyalási alapul elfogadott és reákvényszeríti az egész világra gazdasági tudását, berendezéseit, pénzügyi irányítását. Amerikai szakértők állapítják meg az egyes országok teljesítőképességét, ehhez képest ad Amerika hitelt vagy tagadja azt meg; amerikai tudományos intézetek mentik meg az összeomlástól az európaiakat. Amerikai szokások terjednek el világszerte az öltözködésben, a viselkedésben, az élet beosztásában, a gondolkodás átalakításában.

Amerika fölénye különösen három téren domborodik ki: az anyagi világban, a főleg gyakorlati ismereteken alapuló tudásban és az erkölcsi értékek meghatározásában, alkalmazásában jelentkező igazi műveltségben.

Amerika fölényének vizsgálatánál elsősorban azt kell szemügyre venni, mennyiben haladja meg Amerika anyagi tekintetben Európát. Ennek, valamint a többi szempontoknak érvényesítésénél Délamerikát tudatosan mellőzzük. Senkinek sem kerülheti ugyan el figyelmét az az óriási mérvű haladás, amely spanyol Amerikának osztályrészéül jutott és azt is számításba kell vennünk, hogy Európa aranykészletének nagyrésze nemcsak New-York, hanem Buenos-Ayres felé is szivárgott ki. Mindezek a mozzanatok azonban sokkal kevesebbet nyomnak a latban, mint az angolszász Amerikának haladása, fejlődése és az az állandó kölcsönhatás, amelyben Észak-Amerika az óvilággal van. Viszont Kanadát épen úgy figyelembe kell vennünk, mint az Uniót; általában Amerikában Kanadát tartják a korlátlan lehetőségek hazájának, ahol valóban vannak még kiaknázatlan természeti kincsek, lakatlan és mívelhető területek és ahol a kormány felelős fejének nyilatkozata szerint csupán egy hiány van még: a lakosság gyér voltából eredő munkáskézihiány. Kanadának az amerikai viszonyok ismertetésébe belefoglalása továbbá „azért is indokolt, mert a lakosság szokásai, gondolkodásmódja, erkölcsi érzéke jóformán azonos a yankeével és alig mutat hasonlóságot Óanglia fiaival.

Az anyagi fölényt biztosító tényezők között a legerősebb szerepet kétségkívül Észak-Amerikának a kenyérmagtermelés terén elért eredményei játsszák. Amerika mezőgazdasági fölénye Európával szemben nem a hektáronkénti átlagtermés magasságában van, mely a közép- és nyugateurópai eredményeknek jelentékenyen alatta marad, hanem abban, hogy a gépi és állati munkaerő intenzív használata folytán az egy munkáskézre eső terméseredmény a közép- és nyugateurópainak harmadfélszeresére emelkedik, tehát a mezőgazdasági üzem fölöslege nagyobb. Ez természetesen nemcsak azt jelenti, hogy Amerikának nagy exportlehetőségek állanak rendelkezésére,¹ melyek révén a behozatalra szoruló és az orosz búzát nélkülöző Európa gazdasági és politikai függésbe jutott, hanem azt is, hogy a belföldi piacon is jelentékenyen estek az élelmiszerárak. A megélhetés indexe 1920 tavaszán még közel kétszerese volt a háború előttinek s azóta

¹ A föld exportált búzamennyiségének mintegy fele Észak-Amerikából származik, melynek búzatermelése a világtermés egyharmadát teszi ki. Még nagyobb Észak-Amerika részesedése a kukoricatermésben, melyben a világtermelés kétharmada az övé.

mintegy 20 százalékos esést mutat, holott a munkabérek a békebeli összegek kétszeresét is meghaladták.

Jelenlegi ipari kultúránk elsősorban szénkultúra. A mai műveltség technikai megnyilvánulásait lehet károsoknak vagy hasznosaknak tekinteni erkölcsi kihatásaiban; kétségtelen azonban, hogy nélkülük teljes összeomlás állana be és csakis általuk válik elviselhetővé az élet. Ezek közül a technikai berendezések közül az erőgépek a legfontosabbak, amelyeket ma még leginkább szén felhasználásával hozunk mozgásba. Futó pillantás a föld széntermelési statisztikájára¹ meggyőző arról, hogy ebben a tekintetben is Észak-Amerika van a legkedvezőbb helyzetben és emellett különösen az arktikus részeken még fel nem tárt gazdag szénbányák állnak rendelkezésre.

Egyik legnagyobb gondja a művelt világnak az, hogy a szénmennyiség korlátolt. Éppen ezért lázas erőfeszítéseket tesznek mindenütt avégből, hogy már energiaforrásokat teremtsenek és használjanak fel.

Amerika ebből a szempontból is a legjobb megoldást választotta. Igaz, hogy rendkívül mértékben segítségére van a vízierők bősége és a víz-esések nagy száma. A Niagaránál az ember nem tudja, mit csodáljon jobban, a természeti teremtő erőknek csodás játékát vagy azt a szorgalmat, amellyel az ember ezt a csodát is szolgálatára szorította, erejét felhasználja. Ma a vízierők, mint energiaforrások hasznosításában Amerika vezet,² mindenütt hatalmas víziműveket láttunk, amelyek itt-ott egészen megváltoztatják a vidék arculatát, mint a híres Roosevelt-gát Arizonában. A felhasznált vízierők mennyiségére példaként szolgálhat az Alabama Power Company, amely csaknem egymillió lóerővel rendelkezik és az egyik legkisebb általam meglátogatott energiatermőtelepe, a vadregényes vidéken levő Mitchell-Damm is, napi 72.000 lóerőt állít elő; ennek az amerikai viszonyok között aránylag kis energiamentiségnek érdekében a folyó felső folyását körülbelül 15 kilométernyi hosszúságban fogták fel, úgyhogy a völgyet teljesen kitölti most. A vízierők hasznosításának kérdése homlokterben áll és nem utolsó sorban okozója a politikai vagy társadalmi állásfoglalásoknak. Henry Ford elnökjelöltségének terve is úgy merült fel, hogy a Ford-művek ádáz harcot kezdetek az említett Alabama-erőművekkel a középső államok vízierőinek hasznosítása kérdésében.

A vízierők ilymért felhasználása lehetővé tette egyrészt az egész világrész nálunk szinte lehetetlen mértű elektrizálását, másrészt a közlekedés csodás fejlődését. Akkor, amikor Amerika gazdasági felsőbbségének okait vizsgáljuk, a közlekedésadta előnyöket sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Már maga az a körülmény is óriási előnyt jelent, hogy egyetlen világrész sem bővelkedik annyi gőzhajózásra alkalmas folyóvízben, mint Észak-Amerika és így különböző éghajlatú, különböző viszonyokat visszatükrözőtető államoknak megvan a módjuk arra, hogy termékeiket a legolcsóbb szállítási eszközök igénybevételével cseréljék ki, sőt a tengerparti

¹ A föld 13.5 milliárd mázsára becsült évi széntermelésének közel fele (hatmilliárd) esett 1923-ban Észak-Amerikára. A szénbányászatban is feltűnő az amerikai munkás nagyobb produktivitása, amennyiben harmadfélszerese az európainak.

² A föld kihasznált vízierőit 30 millió lóerőre becsülik s ennek a fele az Unióra (11 mill.) és Kanadára (3.6 mill.) esik.

kikötőkbe is olcsón szállítsák. Ezt az előnyt rendkívül fokozza azután az a tevékenység, amivel az ember a természetes állapotokat ezen a téren is megváltoztatta, javította. A most kiépülő csatornarendszer lehetővé teszi, hogy óceánjáró gőzösök fussanak be a nagy tavakba és ezzel Buffaló, Cleveland, sőt Chikagó is tengeri kikötőkbe változzanak át.

Ott pedig, ahol víziutakra még így sem lehet szert tenni, a mintaszerű amerikai vasútrendszer oldja meg a leküzdhetetlennek látszó feladatokat is. Nem is a vonatkilométerek száma nyújtja az amerikai vasutak teljesítésének tükörképét, avagy a szállított áruk mennyisége, hanem az, hogy ott, ahol csak némileg is fejlett helyeket köt össze a vasútvonallal, mint pl. a Buffaló és Albany közötti New-York Central Rail-Road, mindenütt 6—8 sínpár halad egymás mellett és akármikor megtörténik, hogy az utas valamennyit foglalva látja. Ez annyit jelent, hogy a távolság többé nem nehézség és nemcsak a termelésben, hanem a fogyasztásban is érvényesülhet a legkisebb áldozat és a legnagyobb élvezet elve.

A gazdasági tényezők, különösen a közlekedési eszközök vizsgálatánál nem hunyhatunk szemet afölött sem, hogy Amerika a gépkocsik igazi hazája. Több mint 15 millió automobil szaladgál ott és Fordnak sikerült megvalósítania azt a célját, hogy a gépkocsi nyújtotta előnyöket hozzáférhetővé tegye a legszegényebb ember számára is. A kis Ford- vagy Dodge-kocsik üzemben tartása minimális összegbe kerül, a kocsi árának törlesztési részletével együtt legfeljebb 22—25 dollárba havonta, aminél nem sokkal kevesebbet költene az illető tisztviselő vagy munkás abban az esetben sem, ha társas közlekedési eszközöket venne igénybe. Az amerikai ember lelki átalakulása szempontjából is nagyon fontos tényező a gépkocsi, amely gyakorlatilag elhanyagolható tényezővé tette a távolságot a mindennapi életben, gazdasági előnyei pedig szembeszökők és kiszámíthatatlanok; elég ebben a tekintetben arra utalnunk, hogy a nagyvárosok mintaszerű tej- és kerti termékellátása tulajdonképpen a gépkocsi tökéletesítése és elterjedése révén vált lehetővé.

Amerika gazdasági megizmosodásáról nyert képünk nem lenne teljes, ha csak az őstermelésre, vízierők hasznosítására és a forgalomnak közlekedési vonatkozásaira terjeszkednénk ki. Ugyanaz az államszövetség, amelyik mezőgazdasági termelése tekintetében első a világon, ma már első az ipari fejlődés tekintetében is és meghaladta a modern industrializmus szülőföldjének, Angliának a méreteit. Nagy előnye az amerikai gyáriparnak, hogy telephelyei földrajzilag nem különülnek el oly élesen a mezőgazdasági termeléstől, mint Európában. Nagyon sok nagy gyár van egészen kis városban, amelyek erős mezőgazdasági jellegű háttérrel bírnak és ipari szempontból előnyük a fő közlekedési vonalokhoz, esetleg víziutakhoz vagy pedig a kőszénbányatelepekhez való közelségükben áll. Ez ismét azt vonja maga után, hogy egyrészt a nagy ipari telep serkentőleg hat környékének nemcsak művelődésére, hanem a munkásság fogyasztása révén a mezőgazdasági termelés fokozására is, másrészt az ipari munkásság nem annyira zárt és minden más társadalmi osztállyal szembenálló réteg, mint ahogy ezt nálunk tapasztaljuk.

Az amerikai gyáriparnak további jellegzetes vonásai az üzemi koncentráció, másrészt a hihetetlen mérvű munkamegosztás és munkaegyesítés.

Sehol a föld kerekéségén akkora gyártelepeket nem lehet látni. Elég ebben a tekintetben a detroiti Ford-művekre utalnunk, amelyek kerek-számban 60.000 munkást foglalkoztatnak állandóan; terjedelmük az óriási méretekre berendezett Detroitban is imponáló és teljesítményükre némi fényt vet az, hogy naponta átlag 6000 gépkocsi fut ki a gyárból. Kétségtelen, hogy ilymértü üzemi egyesítés már magában véve is nagy előnnyel jár és gazdaságilag erősíti a gyárost; ezzel azonban az amerikaiak nem elégednek meg, hanem a munkát vették szorgos tudományos, különösen lélektani vizsgálat alá. Így jött létre a *taylorizmus*. a munka tudománya, amelynek célja az, hogy minden fölösleges mozzanatot a munkából száműzzön és a legkisebb erőfeszítésekkel a legnagyobb munkaeredményt biztosítsa.¹ Ennek a rendszernek érvényesülése kétségtelenül jár bizonyos hátránnyal is: a munkást géppé süllyeszti le. Mindenki egész életén át csak ugyanazt a kalapácsütést végzi vagy ugyanazt a szeget nyomja be a sínen feléje haladó függő anyagba. Az is bizonyos azonban, hogy így a munkás az illető részeknek legtökéletesebb végrehajtójává válik, akinek lelkében ennek a munkának elvégzése tudatból ösztönné alakul át, olyan ösztönné, amely a mechanizmus tökéletességével teljesíti hivatását. A technika fejlődésével a rendszer hátrányai is hovatovább csökkennek, mind erősebb az irányzat, amely a gyári munkást csupán különböző erőgépek igazgatójává teszi és minden kézi munkától felmenti. Végeredményben a Taylor-rendszer alapján dolgozó munkások nagy átlagban nemcsak hogy nem elégedetlenebbek, mint azok az európai munkások, akik a munkának több mozzanatát végzik, hanem sokkal nyugodtabbak és önérzetesebbek; munkájuk egyhangúságát az önképzés révén szerzett magasabb művelődés szellemi gyönyörűségeivel és a sportokkal teljesen ellensúlyozzák.

Ugyanezek a jelenségek tükröződnek vissza a kereskedelemben is. Üzemi egyesítés oly mérvben, amely nálunk elképzelhetetlen és a munka jó szervezése. A kereskedelmi kezdeményezés egyik, az amerikai gazdasági életet annyira jellemző megnyilatkozása a Woolsworth-áruházak hálózata, melyek élén New-York és egész Amerika legmagasabb épülete, a Broadwayn levő 66 emeletes épület áll. Egnéhány évtizeddel ezelőtt jött arra a gondolatra a társaság alapítója, *Woolsworth* — szerény falusi szatócs — hogy rendkívül kifizetné magát azonos, olcsó árucikkkel felszerelt áruház felállítására. Első kísérlete nem sikerült, újból próbálkozott; tízcentes áruházai divatba jöttek és azt az áldozatot, amit hozott egyes nagyobb belső értékkel bíró tárgyak forgalombahozatalával, bőségesen kipótolta a csekélyebb belső értékű tárgyaknak ugyanazon áron való eladása, főleg pedig az ár kalkulálásnál, beszerzésnél és könyvelésnél elért munkamegtakarítás. A számítás gyakorlati voltát mi sem bizonyítja jobban, minthogy az 1923. év őszén nyitották meg az ezredik Woolsworth-áruházat nagy ünnepek között annak ellenére, hogy ugyanezen az alapon szervezett versenyrúházak vannak, melyek közül az új angliai államokban különös figyelmet érdemel a Kresge-társaság.

¹ Erre a munkáskézben mutatkozó hiány és a magas munkabérek is rákényszerítik a vállalkozást. A taylorizmusból, szervezeti egyszerűsítésekből és a gépeknek az európaiat meghaladó mértékben való alkalmazásából ered, hogy az egy munkásra eső produktivitás oly nagy és a harmadfélszeresét is meghaladja az európainak.

Földművelés, ipar, kereskedelem, közlekedés terén tehát Amerika az európai méreteknél jóval nagyobb teljesítményeket mutat fel. Nem csoda, ha a gazdagság, a nemzeti vagyon felhalmozódása is minden képzetet meghalad. Ma kétségkívül a világ gazdasági túlsúlya Amerikában van, nemcsak azon a réven, hogy Amerika többet termel, mint amennyit fogyaszt és termelési fölöslegei vagyongyarapodást jelentenek, hanem azon a réven is, hogy hitelezője az egész világnak és így az aranykészlet, amely mindig a legerősebb értékmérője minden vagyonnak, oda vándorolt át.

A földművelés, bányászat, kereskedelem, ipar óriási eredményei, a közlekedési hálózat kiépülése, a természetes energiaforrások hasznosítása csak igen kis mérvben vezethető vissza a körülmények szerencsés találkozására, a természeti tényezők bőségére. Magától értődő, hogy ennyire kedvező körülmények nélkül a legnagyobb szorgalom, tudás és igyekezet sem emelte volna Amerikát a gazdasági fejlődés csúcspontjára. Ezzel szemben feltétlenül igaz, hogy hasonlóan kedvező helyzetben levő világ-részek és országok nem érték el ezt a színvonalat, mert nem rendelkeztek azzal az ismeretbővellettel és lelki műveltséggel, amelyet hosszú előkészületi idő után az utolsó két évtizedben Amerika fejlesztett ki magából.

Imponáló az az ismeretbeli fölény, amelyet az átlag európaival szemben úgy az amerikai intellektuális pályákon működő egyének, mint a nagy közönség tagjai felmutatnak. Az Újvilágban győződik meg az ember elsősorban arról, hogy minden műveltség igazi alapja az iskola és a kötelező iskoláztatás lelkiismeretes végrehajtása. Aránylag nem régi útleírók, mint *Hesse-Warteg*, fejezeteket szentelnek az amerikai nyersségnek, műveletlenségnek, a felsőbb körökben is uralkodó általános tájékozatlanságnak. Ezzel szemben az utolsó két évtized, amikor a nyolcosztályos elemi iskolai kötelezettség eredményei már érezhetővé váltak, teljesen átalakította az amerikai embernek egyéniségét, elsősorban ismeretkörét. A nyolcosztályos elemi iskola nem ölel fel túlsók elméleti tárgyat, közli azonban mindazokat a praktikus ismereteket, amelyek a továbbképzéshez szükségesek és elegendők; nevel, jobb modort, udvariasságot olt be a gyermekbe. Megérteti vele, hogy — ha az iskola elvégzése után széjjel is válnak útjaik — egyazon nemzeti társadalomnak tagjai és — ami fő — annyira hozzászoktatja a gyermeket az intellektuális élvezetekhez, hogy az életszükségletévé válik. Így azután nem csoda, ha a nagyjából egységes tantervű, mindig egészséges, de sohasem fényűző berendezésű elemi iskola volt növendékei nemcsak teljesen tájékozottak a vegytan, elemi fizika törvényeiben, a klasszikus angol irodalomban (nagyon erős pl. az amerikai iskolákban a *Shakespeare-kultusz*), hanem rosszul érzik magukat, ha nem olvashatnak el minden őket érdeklő új könyvet és nem igyekeznek önmaguk teljes testi és lelki kiművelésére.

A kiváló elemi iskoláknak köszönhető, hogy a tisztaság és az emberek udvariassága az egész Unió területén mintaszerű; nyugodtan be lehet térni a rakodó munkások által látogatott vendéglőkbe. Ezek az egyszerű lunchroomok a tisztaság, a tálalás és az ételek elkészítése tekintetében még az előkelő párizsi vendéglők üzemmenetén is tútesznek. E vendéglők leg-egyszerűbb látogatója is feltétlen udvariassággal felel a hozzá intézett kérdésekre.

Külön fejezetet érdemelne az a gondosság, amellyel az amerikai elemi iskolásgyermek egészségén őrködnek. Nemcsak az iskolaépület és a tanterem berendezése, fűtése és szellőztetése terén érvényesül ez, még kevésbé csak abban a miénknél sokkal intenzívebb orvosi vizsgálatban, amelynek alá vannak vetve. Az utóbbit illetőleg azt emelem csak ki például, hogy csaknem mindenütt állandó fogorvosi vizsgálat alatt állnak az iskolásgyermek és ingyenes fogorvosi kezelésben részesülnek; a tapasztalás nyomán végzett biológiai vizsgálat ugyanis meggyőzte a szociálpedagógusokat arról, hogy épen a gyermek- és a serdülőkorban az emésztés és a test kiépítése szempontjából elsőrendű fontosságú a jó fogazat. Az iskola egészségügyi hivatását főleg és elsősorban azzal teljesíti, hogy az egészségügy követelményeinek teljesítésére neveli a gyermekeket, azoknak vérévé válik a tisztaság, a profilaxis annyira, hogy az iskolából való kikerülésük után sem tűrik a piszkot, az ízléstelenséget, a rossz levegőt, a célszerűtlen táplálkozást. Ebben a munkában az iskola fölhasználja a propaganda minden elképzelhető szellemes eszközét; számítanak úgy a kisebb gyermekek játékszenvedélyére, mint a nagyobbak romantikus hajlamaira és mindezt a nagy cél szolgálatába állítják.

Ha az elemi iskolából kikerült fiú vagy leány gyakorlati pályára lép, nem hagyja abba tanulmányait úgy, mint ahogy ez az európai kontinensen történik. Ha kereskedelmi vagy ipari pályát választ, helyzete meg van könnyítve. A városokban mindenütt rengeteg esti tanfolyam nyújt módot nemcsak szakmabeli továbbképzésére — amire a nagy verseny következtében reá van utalva — hanem általános ismeretkörének bővítésére is. Ezeket az általános műveltséget adó esti tanfolyamokat az ipari és kereskedelmi pályákon működő mindkét nembeli ifjúság talán azért látogatja oly¹ rendkívül szorgalmasan, mert ezzel is menekszik napi 7—8 órai hivatásbeli munkájának egyhangúságától. Minden városban a legszebb épületek egyike a keresztny ifjú férfiak és a keresztny ifjú nők szövetségének székháza. Ennek az intézménynek jelentőségét az, aki csak olvas róla vagy hallja alapítójának, John *Mott*-nak valamelyik konferenciáját, alig képes fölfogni. A «Y. M. C. A.» (Young Men's Christian Association), illetőleg «Y. W. C. A.» (Young Women's Christian Association) gyönyörű hivatást teljesít már azzal, hogy a városokba kerülő ifjakat és leányokat gondozásába veszi, munkaközvetítésüket ellátja és addig, amíg munkát kapnak, székházában hitelre ellátást és szobát ad nekik. Igazi jelentősége azért az intézménynek épen a továbbképzésben, a nevelésben, a szervezésben rejlik. A self made man-ek nagyrésze újabban ezekből a szövetségekből kerül ki és ezen szövetség tanfolyamain szerzi meg azokat az ismereteket, amelyek vezető állás betöltésére képesítik. A városokban levő ifjúság továbbképzése szempontjából nagy szerepet játszanak továbbá a közmondásos gazdagságú, nagyszerűen szervezett közkönyvtárak, amelyekben a tanulmányok igazán megtalálhatnak mindent.

Ha azonban kissé betekintünk az amerikai vidéki életbe, meglepetéssel kell megállapítanunk, hogy az ifjabb farmernemzedék nem marad el messze ismeretek szempontjából a városi elem mögött. Föltétlenül szerepet játszik itt az is, hogy valamilyen formájú szabadoktatást a legkisebb városban is bevezetnek. Az igazi emeltyút azonban a vándorkönyvtárak

és a nagyobb könyvtárak vidéki szolgálatának rendkívül liberális vezetése alkotja. Bármely amerikai közkönyvtár minden nehézség nélkül küld a postaköltség megtérítése ellenében vidékre könyvet; ebben odáig mennek, hogy a havi folyóiratok előző havi számaikat is elküldik. A könyvtárak között ezenfölül mintaszerűen szervezett csereviszony és periodikus kölcsönszolgálat áll fenn úgy, hogy gyakorlatilag a kis város lakosa, sőt a valamely vidéki könyvtár állandó olvasói között szereplő farmer is élvezheti mindazokat az előnyöket, amelyeket a nagy könyvtárak nyújtanak.

Amerikában mindenki olvas, még pedig inkább tudományos munkákat. A tudományok népszerűsítése terén óriási lépésekkel haladnak előre, ezzel szemben a szépirodalom kevésbé fejlett. Említésre érdemes, hogy az amerikai közönség, mely nem ment át a világháború borzalmain, lényegileg ugyanazon érzelmi reakcióknak rabja, mint mi és nagy keleté van a Kurths Mahler-szerű, természetesen hazai álszentimentális regényeknek.

A vidéki embernek azonban nemcsak az olvasmányok állnak rendelkezésére a továbbképzés, a művelődés szempontjából. Ott van a rádió, amely — nagynehezen és későn ugyan — már hozzánk is eljutott. A rádió révén lehetségessé válik, hogy az emberek milliói jóformán ingyen élvezhessenek minden este hangversenyt, operaelőadást; hallhassák nap-nap mellett a legnagyobb tudósok, vezető politikusok fejtegetéseit. A juhászbojtár kint a pusztaán a pásztortűz mellett gyönyörködhetik Jeritza asszony énekében vagy hallgathatja valamely nagy történettudós fejtegetéseit az asszirológia köréből. Az egymással versenyző rádiótársaságok mindegyike a legjobb erőket, a legnagyobb attrakciókat törekszik megszerezni, viszont különösen politikusok és tudósok nagyon szívesen keresik velük az összeköttetést, mert eszméik, irányzatuk terjesztésére nem remélt hatályosságú eszközhez jutnak általuk. A rádió hatását mi sem bizonyítja jobban, minthogy a távol délen vagy az ohioi farmokon olasz operaáriákat énekelnek a gyermekek és személyes tapasztalatom volt az, hogy egyik útitársam — különben egy chikagói gyárnak nem zeneművelő tisztviselője — a harmadik útnél fölismerete Schubert befejezetlen szimfóniáját.

Minden nemzet ismeretkörét, színvonalát két tényező határozza meg: az egyik a nagyközönség tanultsága, a másik az intellektuális pályán levő emberek száma, illetőleg a főiskolai műveltség elterjedtsége és mélysége. Az elsőt illetőleg az eddig elmondottak némi fogalmat adnak. Lásuk most az érem másik oldalát. Elsősorban megemlítendő, hogy a középiskola sokkal kisebb szerepet játszik Amerikában mint nálunk. A nyolcosztályos elemi iskola után a négyosztályos középiskola valóban csak főiskolai előkészítő és alig van reá eset, hogy úgy, mint nálunk, valaki csonkán hagyja felsőbb tanulmányait. Annál nagyobb szerepet játszik Amerika egész közéletében az egyetem.

Az amerikai egyetem egyesíti magában a német nagy egyetemek méreteit és fegyelmezett munkálkodását az angol egyetemek kedves szokásaival és szabadságával. A régi, híres nagy egyetemek (a cambridgei *Harvard*, a newyorki *Columbia*, a baltimorei *Hopkins*, a *princetoni*, a *Yale*, a *Cornell*-egyetem) mellett ott látjuk a déli és középső államok nemes tradíciókat ápoló egyetemeit, melyeknek mintája a *charlestoni*. Mindezek-

kel a régibb egyetemekkel versenyre kelnek a középső államok hatalmas, különösen technikai berendezésekkel nagyszerűen ellátott intézetei, a távol Nyugat főiskolái, melyek közül vezető szerepet játszik a San-Franciskó közelében, Berkeleyben levő *kaliforniai* egyetem és a színes hallgatóknak fönntartott számos déli egyetem. Az amerikai egyetemi életről csak az szerezhethet helyes fogalmat, aki legalább egy-egy napot tölt valamelyik nagy egyetemen, például a Harvardon vagy a Hopkinson. A Harvard-egyetem Boston egyik elővárosában, Cambridgeben van, történelmi emlékekkel átítatott földön. A legszebb téren ott áll például az az öreg tölgyfa, amely alatt *Washington* átvette annak idején a fővezérletet. Az egyetem főkapuján a Veritas szó áll és valóban a Harvard-egyetem működése hosszú időn át mindig a keresés, kutatás jegyében folyt le. A campus az angol egyetemekre emlékeztet, de jóval nagyobb méretű; a hálóhelyiségek egyszerűek, pedig némelyikért fantasztikus bérösszeget kell fizetni. Azokban a szobákban, amelyekben egykor Longfellow, Irving, Washington vagy valamelyik híresebb politikus lakott, csak milliárdosok fiai tölthetik egyetemi éveiket; ezeket a bértöbbleteket az egyetem arra használja, hogy tudományos intézeteit tartsa fenn vagy ösztöndíjakat engedélyezzen. Természetszerűleg a társadalmi élet, így különösen a sport előkelő szerepet játszik a Harvard-egyetemi hallgatók életében, akik már öltözködésükkel is bizonyos fokig elütnek Boston társadalmának többi tagjaitól. A tarka selyemnyakkendők és színes ingek bizonyos excentrikus és arisztokratikus elkülönülést jelentenek a demokrata Amerikában, amiért egyes körök nem is nézik jószemmel ennek az egyetemnek különben tudásra nézve föltétlenül vezető hallgatóit.

Még imponálóbb méreteire és külsejére nézve a baltimorei Hopkins-egyetem. A város északi részén, a Charles-street végén, dombos vidéken, gyönyörű tölgyerdők közepette állnak az egyetemi épületek jó távol egymástól. Az egész architektónikus hatásaira nézve szinte páratlan és felér a legszebb épületcsoportozatoknak, a Westminster-apátságának, a Louvre-nak emlékeivel. A központi épület mellett szerény kis ház a Hopkins klub, mely épügy színhelye a tanárok és hallgatók társadalmi mozgalmainak, mint a Harvard-egyetem híres Memorial Hall-ja. Mindkettő a társas érintkezés lehetővé tételén felül diákjóléti célt is szolgál: feltűnő olcsó villásreggelit ad, melyet igénybevesz a milliárdos fia épen úgy, mint az az egyetemi polgár, aki előzetesen testi munkával vagy nyári pincérkedéssel szerezte meg a tanulmányai folytatásához szükséges összeget.

Az amerikai egyetemeknek ugyanis az angolos külső, a sport általános szeretete, a hagyományok ápolása mellett nagyon tiszteletreméltó vonása még a legarisztokratikusabb főiskolákon is a munkának és tehetségnek föltétlen megbecsülése: az igazi demokrácia érvényesítése. Nincs meg elsősorban az egyes karok között az a feszélyezett és ferde viszony, amely a kontinentális egyetemeken még nemrégiben is nehézzé tette a helyzetet. Mindennemű tudomány művelését egyenlő értékűnek tartják és társadalmilag az a hallgató érvényesül jobban, aki nagyobb eredményeket tud felmutatni úgy a tudományos pályán, mint a sportban és táncban. A Harvard-egyetemen pl. igen gyakran megtörténik, hogy állatorvos vagy gyógyszerész ragadja magához a vezetést és ezen senki sem ütközik meg. Érvényesül

azonban a demokrácia más vonatkozásban is: az egyes egyetemek között megvan a vetélkedés és mindegyik magát tartja a legkülönbnek, azonban az egyetem polgárai között époly kevéssé van különbségtétel, mint az angol egyetemeken ugyanazon college és a német földön ugyanazon Burschenschaft tagjai között. Gyakran megtörténik, hogy a legelőkelőbb egyetemeken is jelentkezik valaki 30—35 éves korában. Senki sem kérdezi, hogy hol töltötte az előző éveket, mert mindenki tudja, hogy az elemi iskola elvégzése után keserves munkában, a pihenésből elvont órák alatt szerezte meg azt a képzettséget, mely főiskolákra képesít és azt a pénzösszeget, mely az egyetemi tanulmányok megkezdését lehetővé teszi. Általánosan bevett szokás, hogy a nagyobb fürdőhelyeken, nyaralóhelyeken egyetemi hallgatók látják el a pincéri szolgálatot; akárhány ifjú úgy ismeri meg hazáját, hogy a nyári nagy szünidőre vasúti, vonatkísérői szolgálatot vállal. Mindezek semmi tekintetben sem vallják kárát vállalkozásuknak: a közönség megkülönböztetett figyelemmel bánik velük, társaik pedig becsülik azt az erőt, amely bennük él s az élet ennyi akadályát leküzdí.

E komoly, sőt komor alapszínek mellett nagyon sok derűs oldala is van az amerikai egyetemi életnek. A hallgatók túlnyomó nagyrésze bentlakó. Ennyi fiatal férfinak vagy nőnek éveken át való együtt-tartózkodása nemcsak egész életre szóló barátságok kötésére ad lehetőséget, hanem kedélyessé is teszi az Alma Matert. Egymást érik az ünnepek, felvonulások, játékok és minden szabad időt betölt a sport, amely nemzeti ügy az angolszász földön, de igazi jelentőségét az amerikai egyetemeken éri el. Oxford és Cambridge híres mérkőzése eltörpül méreteiben és népszerűségében a Yale- és Harvard-mérkőzések mellett, aminek fontosságára kellő fényt vet az, hogy a tengeren járó hajókkal is közlik eredményeit szikratávíró útján és a tengeri betegek is feleszmélnek az első féldió góleredményeinek hallatára.

Amíg ezek a mozzanatok az angol egyetemi élet továbbfejlesztését jelentik, addig nagyon sok van olyan, ami a német főiskolákra emlékeztet, elsősorban a szisztematikus munka, a részletek végtelen pontos kidolgozása. Az amerikai elemi iskola azt a célt szolgálja, amely eddig a magyar középiskola előtt lebegett: általános műveltséget akar adni, önálló gondolkodásra, az emberek és életviszonyok helyes megítélésére nevelni. A főiskola ellenben nem jogi polihisztorokat, általános orvostudorokat, filozófiai enciklopedistákat nevel, hanem szakembereket, akik egyetlen részlettel foglalkoznak, hanem azzal azután oly tökéletesen, hogy jobban már nem lehet. Sehol sincs a világon lelkiismeretesebb, jobban szervezett laboratóriumi, intézeti munka, mint Amerikában; sehol sem fejlettebb a kísérletügy; sehol sincsenek dúsabban felszerelt laboratóriumok, kísérleti állomások, könyvtárak, szemináriumok. Az egyetem, az egyetemi intézet épen úgy tudományos életközösség Amerikában, mint Németországban. Egy ember van, aki áttekinti valamennyi munkásnak a működését: a tanár, az igazgató. A többiek önállóan úgy végzik munkájukat, hogy eredményeik egymásba kapcsolódnak és együttesen, közös kiadmányaikban, közleményeikkel érik el a tudományág fejlesztését.

A munkaközösségnek tagjai azok is, akik az egyetemet elhagyták;

a tanulmányi évek lefolyása nem vet véget annak a kapcsolatnak, amely a hallgatót az anyaegyetemhez fűzi. Erre vezethető vissza az az áldozatkészség is, amellyel a volt hallgatók viseltetnek a főiskolájuk iránt. Nemcsak a gazdagok tesznek meg minden tőlük telhetőt, építenek internátusokat, alapítanak intézeteket, szerveznek laboratóriumokat, hanem azok is kiveszik a munkából részüket, akiknek nem sikerült sokra vinniök. Akárhány szerény javadalmazású tisztviselő van Amerikában, aki évente hozzájárul kisebb összeggel egyeteme fejlesztéséhez és lelki kiegészüléséhez, tartozik, hogy ezt megtegye.

Bármily óriási ütemben gyarapodják a középiskolák száma-, bármennyire igyekeznek Amerika arra, hogy közigazgatási szervezetét főiskolai emberekkel töltsen meg, bármennyire megjön az igénye a primitívebb viszonyok közt lakó embereknek is az orvosra, mégis lehetetlen, hogy az aránylag nem nagy népesség mellett az egyetemet végzetek százezrei tudományos vagy közéleti pályán helyezkedjenek el. Igen nagy százalék a gyakorlati pályákra fanyalodik. Akárhány kereskedősegéd, gyári munkás van, aki egyetemi fokozatot ért el. Ezt ők egész helyes megoldásnak tartják; így a munkásságnak, magánalkalmazottnak magas műveltségű vezetői vannak és viszont a gyakorlati pályán működő főiskolás éppen ismeret-többlete révén sokkal hamarabb jut vezető pozícióba. Ott valóban mindenki a borjában hordja a marsall-botot; addig is, míg a főiskolai képzettségű munkás vagy magánalkalmazott sikereket ér el, mindenki tiszteli benne a leendő vezetőt és a társadalmi érintkezés különben is kifogástalan formái vele szemben fokozott mértékben érvényesülnek.

Annak, hogy nagytömegű főiskolai képzettségű embert szívnak fel az összes gyakorlati pályák, nemcsak gazdasági, hanem művelődési szempontból is óriási hatása van. Gazdasági szempontból azzal az előnnyel jár ez a megoldás, hogy a nagyobb képzettséggel rendelkező munkás könnyebben jön rá az üzem gyöngéire vagy hasznosítható oldalaira; feltalálásokkal javít a munkaeredményeken, a magánalkalmazott pedig a szervezés terén mutat be elismerésreméltó működést: termelékenyebbé válnak az összes gyakorlati pályák. Művelődési szempontból pedig azzal az előnnyel jár, hogy a főiskolás a vele együttműködőkkel ismereteit közli, az egész nemzet színvonalát emeli anélkül, hogy előbbi érdekköréből kikapcsolódnék. Napirenden van, hogy egy kereskedelmi vállalat tisztviselője vagy gyári munkás folytatja az ő régészeti vagy paleontológiai tanulmányait.

Amint látjuk tehát, a két legerősebb pillér: az elemi iskola és az erre támaszkodó szabadoktatás egyrészt, az egyetem és a főiskolai képzettségűek tábora másrészt biztos támaszt adnak az amerikai műveltség épületének. A műveltség azonban nem tisztán azokból az ismeretekből áll, amelyek az elemi iskola révén mindenki által megszerezhetők, sem abból az ismeret-többletből, amelyet az amerikai főiskolát végzetek impozáns tábora felmutat. A műveltség az ismereteken felül a lelki élet kifinomodását, az erkölcs nemesedését, az egyének és tömegek gondolkodásbeli és viselkedésbeli színvonalának emelkedését jelenti. Nagyon fogyatékos lenne az amerikai műveltségről alkotott képünk, hacsak azt vennők figyelembe, milyen ismereteket és milyen módszerrel, milyen berendezkedések révén szerezhet ott a lakosság.

A lelki műveltség elemeinek vizsgálatánál elsősorban szembe tűnik az a mély, ritkán lármás, de annál inkább tettekben nyilvánuló hazaszeretet, amely az Unió minden lakosát jellemzi. Hazájuk az ő szemükben az Isten országa: «God's own country».

Ennek a hazaszeretetnek első megnyilvánulása a hagyományoknak és múltnak oly mérvű tisztelete, amely el sem képzelhető Európában, ahol a régebbi múlt eltérő társadalmi és gazdasági berendezések tükörképe és a múlt eseményei minden egyes nemzetnél belső társadalmi és politikai harcok emlékeztetői egyszersmind.

Egyik legjellemzőbb kultúrmozgalom ma Amerikában a pánamerikánizmus, ami nemcsak annyit jelent, hogy az összes amerikai nemzetek forrjanak össze úgy érdekeikben, mint érzelmeikben az Unió vezetése alatt, hanem jelenti az amerikai múlt az ottani őskultúrák tiszteletét és feltárását az európai hatásokkal szemben. Erre vezethető vissza az az óriási mérvű érdeklődés, amellyel kísérik az archeológusok működését; az aztékek, mayák vagy puebló-indiánusok egy-egy régi telepének felkutatása heteken át tárgya az összes napilapok megfelelő rovatainak. Büszkék most már arra, hogy Amerika földjén régibb kultúra nyomait találják, mint Európában és hogy ezek a régi kultúrák egyenértékűek a mezopotámiai és egyiptomi műveltség jelenségeivel.

Még inkább tisztelet tárgya azután az a fehér ember, aki ezt az ő szemükben annyira kedves és értékes világrészt meghódította és számukra megszerezte. Szinte babonás tisztelet tárgya az úttörőknek, a pionereknek emléke. Az első hajók és az első hajón érkezettek leszármazói iránti ragaszkodás nem előkelőségi hajlam, hanem annak az igazságnak ösztönzerű felismerése, hogy a Mayflower és a többi, puritánokat hozó hajó utasainak hallatlan szenvedéseken kellett átmenniök, óriási energiát kellett mutatniok a természetes és az őslakó ellenségeskedéseivel szemben. De nemcsak a puritánok vagy Virginia, Karolina benépesítőit, első telepeiket bámulják, épen úgy csodálják azokat is, akik ezelőtt néhány évtizeddel telepedtek meg a Farwesten és vetették meg az alapját azoknak az óriási városoknak, virágzó gyártelepeknek, intenzív földművelésnek, mely feledteti velünk azt, hogy ugyanazokon a helyeken 50—60 évvel ezelőtt a rézbőrűek kergették a bölénycsordákat, viaskodtak a szürke medvével és legfeljebb elvétve kalandozott arra egy-egy elszánt vagy a keleti társadalomból kutasított vadász. A tisztelet, a megbecsülés éppolyan nagy az ötven év előtti honalapítókkal, mint a háromszázévesekkel szemben. Boston nagy múzeumhoz hasonlít, ahol nemcsak a Feneuil-Hall, a szabadság bölcsője és a régi állami székház, hanem nagyon sok magánház és templom is ugyanolyan állapotban oltára a kegyeletes megemlékezésnek, ahogy 200 esztendővel ezelőtt használatra szolgált. Nemcsak a déli államok kastélyai lehelnek történelmi levegőt és ihletnek meg; egész Amerikában legnépszerűbb film volt a *Covered waggon*, magyarul az ekhós szekér, mely Oregonnak 1848-ban való betelepítését állítja elének. Nemzeti üggyé lett jóformán ennek a darabnak a megnézése és megünneplése, mert mindenki az amerikai vállalkozó kedv, kitartás és extenzív terjeszkedés diadalát ünnepelte, saját őseinek és önmagának megdicsőülését általa.

Természetes, hogy ahol a történelmi érzék ennyire fejlett, a nemzet

háborúinak jelentősége sokkal élénkebben él, mint sok európai államban. Kezdve az őslakókkal és a franciákkal vívott háborúkon, folytatva a dicsőséges szabadságharc eseményein, minden háborújuk csodálat tárgya; minden csataterén emlékoszlop, minden nevezetesebb tábornoknak nemcsak szülőhelyén, hanem az ország sok városában szobor; megőrkítése mindazoknak a helyeknek, ahol hőseik: *Washington, Johnston, Jackson, Grant* jártak. Egészséges politikai érzéküket, belátásukat *mi* sem bizonyítja jobban, minthogy a federációs háború emlékeit együtt ápolja a győztes Észak s a legyőzött Dél. Minden állam székházában őrzik azokat a lobogókat, melyek alatt az illető állam ezredei a négyéves nagy háborút végigküzdötték; a csatatereteket, katonatemetőket, nemzeti parkokká nyilvánították és állami hatóságok, iskolák egyaránt megünneplik; felkeresik ezeket a helyeket tekintet nélkül arra, hogy az illető helyen épen az Unió vagy a konföderáltak voltak-e győztesek.

Alabama város székvárosában, Montgomeryben ma is áll a Fehér Ház, melyben a déliek nagy államférfia, *Jefferson*, kikiáltotta az elszakadást és ahonnan megadta a jelt az ellenségeskedésre. Európai értelemben vett szigorú hivatalos felfogás szerint *Jefferson* lázadó volt. Tudunk eseteket reá saját történelmünkben, amikor a győztes párt kezébe kapván az állam kormányzását, a nemzet törvényes jogait védőket nemcsak üldözte, hanem megbélyegezte. Amerikában ezzel szemben nemcsak türik, hanem elő is mozdítják *Jefferson* emlékének tiszteletét és a montgomeryi Fehér Házat múzeumnak rendezték be a reávonatkozó emlékekből.

A legújabb hőse az amerikai történelemnek *Roosevelt*, a nagy Teddy, aki a már-már uralomra törő szeparációs hajlamokat legyőzte és kifejlesztette az amerikai imperializmust. Newyorki szülőházát 1923 őszén avatták nemzeti múzeummá sok százezer ember jelenlétében és képe északtól-délig feltalálható minden iskolában, minden vendéglőben.

A történeti tudat ápolása, másrészt az a megértés, mellyel azóta áthidalta ellentétes áramlatok vezetőit egyaránt méltányolni tudják, azt eredményezi, hogy az éghajlat, távolság, vérmérséklet, sőt talán vérosszététel tekintetében is annyira eltérő amerikaiak nemcsak egységes műveltséget kapnak az egységes iskolában, hanem érzelmileg is összeolvadtak a hagyományok és a hazaszeretet kohójában.

Ott, ahol olyan óriási távolságok vannak, ahol az életviszonyok annyira különböznek, természetesen nem lehet szó arról, hogy a hazaszeretet bizonyos fokozatokat ne mutasson fel. Az amerikai azonban ezt a nehézséget is áthidalja. A lokálpatriotizmus ottan nem ellentéte, hanem lépcsője a nagy Haza iránti vonzalomnak. Akkor, amikor saját államának vagy vidékének hagyományait ápolja, ezt abban a tudatban teszi, hogy ezzel a nagy Amerikát, a yankee ideálokat szolgálja. Egész más a lelki összetétele, hajlama az új angliainak, a puritán utódnak és a virginiai vagy karolinai gentryivadékoknak. Különbségek vannak a keleti államok, különösen tengerparti államok viszonyai és a Nyugat között. Észak és Dél, ha nem is áll ellentétben egymással, mint annak idején, de Dixieland (a déli vidék) büszkén hivatkozik önálló jellegére és dalai elterjedtek mindenütt. New-York egész különálló világ, mely államként akar elszakadni New-York államtól és amely a földkerekség minden népét felőleli már-

Épen ezért New-Yorkot nem is tartják Amerikához tartozónak a konzervatív gondolkozású yankeek; minduntalan rámutatnak arra, hogy Bronxban vagy Haarlemben százezerszámra élnek együtt olyan írek és olaszok, akik szokásaikból, nyelvükből vagy nyelvjárásukból engedni nem akarnak és utalnak arra, hogy New-York ma a világ legtöbb zsidót számláló városa. Ebben kétségkívül sok igaz van, azonban az egységes iskola és hagyományok New-York poliglott bevándorlott lakosságainak gyermekeiből épen olyan tüzes amerikai hazafit formálnak, az intézmények annyira átgyúrák őket, mint ahogy átalakították a Dél forradalmárait, a Nyugat kalandorait. Úgy látszik, sem politikában, sem kultúrában és gazdasági téren nem tart már sokáig a keleti tenger mellék vezető szerepe. Calvin Coolidge előtérbe nyomulása és személyes barátainak a központi kormányban elhelyezkedése azt a hitet kelti, hogy a hegemonia visszazállott Új-Angliába; a figyelmes szemlélő azonban igazat ad azon Middle-westereknek, akik számadatokkal bizonyítják be Ohiónak, Michigannek felsőbbségét és rámutatnak arra, hogy az amerikai tömegek bálványozott representatív manje, Henry Ford az ő emberük. A Keletről a középállamokra fog átmenni a vezetés, melyek mellett feltűnik már versenytársnak a távol Nyugat, elsősorban az áldott Kalifornia, ahol termékenység, nemes érc, vízierők, tájképi szépségek, csodás klíma szerencsésen egyesülnek mind erősebbé váló kultúrával. A keleti viszonyokkal torkig levő emberek, például az elnökjelölt Mac-Adoo, Los Angelesba mennek lakni. Amilyen mértékben veszt jelentőségéből Európa és lép homlokterbe Japán, olyan arányban keU Amerika súlypontjának keletről nyugatra csúsznia; nem látszik kizártnak, hogy ez a változás igen rövid idő alatt megy végbe.

Ezek az egymásai bizonyos fokig ellentétben álló országrészek azonban nem gyűlölik egymást, hanem nemes versenyben állnak. Elfogultság más vidékek fiaival szemben nincs. Az egyéni arravalóságot tekintik és készséggel megadják a lehetőséget a boldogulásra annak is, aki a másik óceán partján pillantotta meg a napvilágot. Mindnyájukat összeforrasztja a közös nevelés, a demokratikus közjogi intézmények használata, melyeknek állampolgári képző hatásáról ott győződik meg az ember igazán s összeforrasztja őket a csillagos lobogó tisztelete, a félelem mindennemű zsarnokságtól.

A helyi kötelékekkel is csak erősített hazaszeretetet adja meg az amerikai jellemnek egyik legerősebb és mindenesetre legrokonszenvesebb vonását. Amerikán kívül számára semmi értékes figyelemreméltó nem létezik; Amerikán kívül csak azért érdeklődik, hogy amit ott esetleg tanul, hazája számára megmentse, otthon tovább fejlessze. Az igazi, előkelő gondolkozású amerikai életében csak egyszer megy át az Óvilágba; Parison átszalad, jól megnézi Itáliát, végigmegy Görögországon, a Szentföldön, Egyiptomon, azután hazamegy és télen Florida, a Miami part, Palm Beach, nyáron Colorado-Springs, Newport felé tájékozódik. Az amerikai hazaszeretetet és annak félelmetesen következetes voltát mi sem jellemzi jobban, mint az a felirat, amely *Garrisonnak*, egy kevésbé ismert politikusnak bostoni szobrán áll: *My country is my world, my countrymen my mankind.*

Minden kizárólagosságra törekvő nagy érzelem hibává válik, tragédia forrásává lesz. Az annyira józan és egészséges amerikai közszellem nem

engedte meg tehát azt, hogy a hazaszeretet minden érdeklődést igénybe vegyen, minden erőt felszívjon. A hazaszeretetet minden módon erősítik, de gondoskodnak arról is, hogy ennek ellensúlyozója legyen a humanizmusban.

Ennek az emberszeretetnek, emelkedett életfelfogásnak kétségkívül egyik forrása a vallásosság. Amerika angolszász részében olyan mélyenszántó, komoly vallásos érzést tapasztalunk, melynek mása alig van a földön. Amint a függetlenségi harc befejezését a kongresszuson istentisztelettel ünnepelte meg, épen úgy ma sem hiányzik az állami és egyéb közhatalmi ünnepélyes alkalmakról a pap. Ezzel azonban az egyházaknak és felekezeteinek közhatalmi szereplése véget is ér. Amerika tökéletesen valósítja meg a legtökéletesebb egyházpolitikai ideált: a szabad egyházat a szabad államban. Az állam nem támogatja anyagilag az egyházakat, csak erkölcsileg, viszont az egyházak teljes függetlenséget élveznek az anyagi erők gyűjtése terén és politikai szereplés helyett belmissziói tevékenység útján híveik erkölcsi színvonalának emelésére törekednek. A hívő egy egyházával, azt nem felette vagy kívül állónak látja. Ez érvényes a katolicizmusra is, amely Amerikában fényesen igazolja azt, hogy mindennemű viszonyokhoz, minden társadalmi berendezéshez alkalmazkodni képes. Ennek ellenére nem tagadható, hogy épen pánamerikai körökben a katolicizmussal szemben bizonyos ellenszenv uralkodik. Ez az ellenszenv csak részben vezethető vissza arra a körülményre, hogy a katolikusok nagy része olasz és ir, tehát két olyan nemzethez tartozik, amelyek különleges sajátosságaikat aránylag legtovább megőrzik Amerika földjén. Az ellenézés igazi oka a katolikus egyházi hierarchiában van, amelyet a demokratikus amerikai közszellemmel ellentétben állónak minősítenek és abban a körülményben, hogy a katolikus egyház a pápától, tehát egy Amerikán kívül álló tényezőtől függ. Ugyanez a magyarázata annak is, hogy különösen intellektuális körökben nagyon sok híve van egy józan és az európaítól sok tekintetben eltérő antiszemitizmusnak. Még azok is, akik a Ku-Klux-Klan önzését és erőszakosságát elítélik, bevallják, hogy sok alapja van a katolikusok, zsidók és négerk elleni föllépésének. Teljes elismeréssel a zsidó vallás iránt, nem egy előkelő egyetemi tanár vagy főtisztviselő fejtegette előttem azokat a veszedelmeket, amelyek a zsidó összetartásból az egységes amerikai közszellemre hárulnak.

Egyelőre azonban mindenesetre a legnagyobb békében él egymás mellett a számtalan egyház és felekezet és működik közre az igazi vallásosság és erkölcs megvalósításán. Így pl. ugyanazt az épületet különböző napokon vagy a nap különböző óráiban különböző egyházak, sőt keresztények és zsidók használják istentiszteleti célokra, ami Európában teljesen elképzelhetetlen volna.

A hagyományok tisztelete, a hazaszeretet a vallásosságon átszűrődve általános emberszeretetté, humanizmussá válik. Az amerikai emberszeretet sohasem internacionális, mindig a hazafiság talapzatán áll, a hazai talajban gyökerezik. A legátfogóbb képességű, a legnagyobb szabású amerikaiból sem vész ki egy percre sem annak a tudata, hogy ők választott népből származnak, olyanból, mely saját szorgalma és képességei révén hihetetlenül rövid idő alatt győzte le a természeti tényezők és az emberek által okozott

nehézségeket. Az amerikaival ebből a szempontból legföljebb a japán hasonlítható össze és bizonyos fokig a zsidó. Az öntudat azonban sohasem válik az amerikaiánál önteltséggé és mindig tekintettel van másokra is.

Természetes, hogy az emberszeretet erényét is elsősorban honfitársaival szemben gyakorolja. Ez az erény megnyilatkozik már abban a jó modorban, előzékenységben, amellyel mindenkivel szemben viseltetik. Vasutakon, étkezőhelyiségeiben, színházak előcsarnokaiban a durva szó, a hangos nézeteltérés a legnagyobb ritkaságok közzé tartozik. Előzékeny, udvarias mindenki. Azon, aki terhet visz vagy gyalog megy, mindenki segíteni törekszik; nemcsak asszonyokkal és öregekkel, hanem mindenkivel szemben megnyilvánul ez a gyöngédség, aki segítségre szorul; ha azt látják, hogy valaki nagy podgyással száll fel a vasútra és nem bír vele vagy targoncájával elakad, mindjárt akad egy-két segítőkéz, esetleg olyanok keze, akik igen divatos ruhát hordanak és a társadalom magasabb fokozatain állnak, no millió lakosnak 15 millió gépkocsija szaladgál az Unióban; gyakorlatilag mindenkinek megvan a módja arra, hogy gépkocsit szerezzen, ennek ellenére erkölcsi kötelessége minden egyedül kocsizó egyénnek, hogy különösen szabad terepen az ugyanabban az irányban haladó gyalogost megkérdezze, hogy merre megy és följánljon neki egy helyet kocsijában. Kisgyermekes asszonynak mindig megvan a joga arra, különösen rossz idő esetén, hogy leintse az első autót és helyet kérjen benne. Ha a gépkocsivezető esetleg nem tudja fölvenni, udvariasan bocsánatot kér és megnevezi az okot, amiért a kérést nem teljesítheti.

Napirenden van, hogy a volt főnök tisztességes és megbízható alkalmazottjának kölcsönt ad vagy érte jótáll, hogy önálló üzletet alapíthasson, amely esetleg versenytársa lesz a volt főnöknek. Úgy gondolkoznak ugyanis, hogy minden kezdőn segíteni kell és a tisztességes versenytárs mindig többet ér a tisztességtelennél.

Megható az a megértés, amelyet az idősebb nemzedék a fiatalabbakkal szemben tanúsít. Nemcsak az általános gyermekvédelemre gondolok itt, hanem főleg arra, hogy az egyetemi tanár büszke tanítványaira s azon van, hogy számukra jó elhelyezkedést biztosítson. Az idősebb újságíró, politikus, tisztviselő utat tör a fiatalabbaknak. Át is engedi szívesen a helyét. Amerikában általában 45—50 éves korukban az emberek visszavonulnak az élettől; az ottani jó gazdasági viszonyok lehetővé teszik, hogy akkorra biztos létalapot szerezzenek és a tapasztalás arról győzte meg őket, hogy különösen az aktivitást feltételező életpályákon a 30 évesek mutatják be a legjobb munkateljesítményeket.

Az előzékenység és megértés megnyilatkozik a mindennapi életben, különösen a gyöngébbekkel szemben. A gyermek és a nő fokozott tisztelet és védelem tárgya; egy szellemes pszichológus ezt is atavisztikus vonásnak tartja az amerikaiánál abból az időből, amikor az őslakók és a vadállatok ellen valóban védeni kellett a nőket és gyermekeket. Még ma is az a szokás, hogy férfi fedett fővel nem marad, ha nő megszólítja. Télen is megteszik ezt s ha serdülő leány szólít is meg idősebb urat, az is rögtön lekapja a kalapját. Zárt helyen nők jelenlétében nem lehet kalappal lenni. Ugyanaz az amerikai, aki üzletben, sőt hivatalban is fenntartja a kalapját, a liftben leveszi, mihelyt egyetlen nő lép be. Minthogy pedig az amerikaiak életük

elég nagy részét töltik liftben, ez gyakorlatilag annyit jelent, hogy a liftben állandóan fedetlen fővel utaznak fel és le. A villanyoson, autóbuszon, a nőnek nem szabad állnia mindaddig, amíg egyetlen férfi ül. Ha az illető férfi önként nem adja át helyét, a többiek rászólnak. Megható különösen az a gondoskodás, amiben az iskolaköteles kor előtti gyermekeket részesítik. Nem legenda, hanem valóság az, hogy a gyermek kedvéért egész kocsisorok forgalmát megakasztják; mindenütt mintaszerű játszóterek, parkok, ahol a gyermek szabadon tombolhatja ki magát és nincs a kavicsos utakra utalva.

Az alkalmazott emberszeretet legszebb megnyilvánulása azonban nem az egyeseknek az egyesekkel szemben tanúsított figyelmében és jóindulatában fejeződik ki a legjobban, hanem abban az intézményszerű gondoskodásban, amelyben Amerikában mindazokat részesítik, akik segítségre, fokozott kíméltre szorulnak.

Mindaz, amit az európai kontinensen az állam és más közhatalmi szervezetek a jótékonyság, szociálpolitika terén végeznek, Amerikában a társadalmi tevékenység körébe esik. Amerika általában azt a rendszert követi, hogy a közhatalomnak elég, ha célkitűzésre szorítkozik, a kereteket jelöli meg, legfőjebb az egyes mozgalmakat megindítja — a végrehajtás, a konkrét szükséglet kielégítése már a társadalmi erők, tényezők feladata. Éppen ezért az amerikai közhatalom a legtrikább esetben lép föl erőszakkal az egyes állampolgárokkal szemben. A szabadság, a régi angol értelemben vett függetlenség ma már jóformán csak az Unió területén található föl; a közhatalom arról gondoskodik, hogy tanítson, meggyőzze a polgárokat egyes feladatok megoldásának szükségességéről és őket abba a helyzetbe hozza, hogy a feladatokat valóban meg is oldhassák. Ez a teljes demokratikus szabadság, mint erkölcsi emelő tényező kapcsolatban az általános iskolakötelezettségen alapuló mélyebb belátással, mint értelmi tényezővel, valóban képesekké is teszi az amerikai polgárokat arra, hogy a társadalmi berendezés igazságtalanságaiból vagy hiányaiból eredő visszasságokat saját erejükből eltüntessék.

Sehol a világon sincs olyan fejlett szociálpolitika, mint Amerikában, annak ellenére, hogy például Kaliforniát kivéve betegség ellen való biztosításra kényszer nincs és hogy a munkásvédelmi törvények sokszor hézagosak és általánosak. Az élet, az ellentétes érdekek kölcsönös figyelembevételére szorító kényszerűség és a magas erkölcsi színvonal tételes, de végre nem hajtható intézkedések rendszerénél sokkal jobb valóságot teremtett: a munkavédelem tekintetében Amerika jóformán vezet.

Még inkább áll ez az egészségügy, gyermekvédelem és jótékonyság terén. Azokban a világvárosokban, melyek ezelőtt néhány évtizeddel még mindennemű betegségek fészkei voltak és mortalitásuk ijesztő százalékokra rúgott, ma a legideálisabb viszonyok vannak; a halálozás, különösen a csecsemőhalálozás aránya alatta van a legkedvezőbb európai adatoknak. Nagyvárosokban és faluhelyen nagyon sok segélyezett családot kerestem föl. Európai, különösen magyar értelemben vett pauperizmussal sehol sem találkoztam, igazi nyomort csak az új bevándorlók között találtam.

Mi ennek az oka? Természetesen szerepet játszanak itten a már

érintett kedvező viszonyok: a termelés bősége, a munkaalkalmak sokasága, a céltudatos és jó igazgatás, mely lehetővé teszi mindenki számára az emberhez méltó élelmezést és lakást. Nem mellőzhetjük azonban el azt sem, hogy kapitalisztikus termelési rendszerben szükségképpen kell mindig lennie kevésbé előnyös helyzetű társadalmi osztálynak és no milliós nemzetben elkerülhetetlen, hogy saját hibájukból vagy önhibájukon kívül elesettek ne legyenek. Kétségtelen tehát, hogy a nyomor külső jeleinek hiánya nem tisztán az egészséges társadalom hatótényezőjének automatikus működésére vezethető vissza, hanem tervszerű, erre irányuló működésre is.

A társadalmi bajok eloszlatására irányuló tevékenység, mindaz, amit legtágabb értelemben szociálpolitikának nevezünk, ha nem is célkitűzéseiben, de mindenesetre eszközeiben és módszereiben merőben különbözik az európaítól.

Az amerikai szociálpolitika célja az, hogy mindazokat, akik ismét vagy egyáltalában munkaképesekké tehetők, ebbe a helyzetbe hozza, a többiekéről pedig gondoskodik, azonban profilaktikus felvilágosító, megelőző munkával a bajok keletkezését igyekeznek elsősorban lehetetlenné tenni. Az első két cél közös minden szociálpolitikában. A harmadikban, sajnos, mi eltérünk az amerikai céloktól. Nálunk a szociálpolitikai tevékenység mindig a bajok nyomában jár, többnyire megkésve és hatástalanul. Vegyük például a kontinensen a legtökéletesebb német egészségügyet és közjótékonytságot. Az egészségügyi igazgatás lényege a policiális hatalomban, az egészségügyi ártalmak megszüntetésében rejlik német földön; ezzel szemben Amerikában arra törekszenek, hogy az embereket az egészségügyi ártalmak káros voltáról meggyőzzék, ebben az irányban propagandát indítsanak, tisztaságra, önmegóvásra szorítsák erkölcsi tényezőkkel a polgárokat, vagyis lehetetlenné tegyék az egészségügyi szempontból káros viszonyok kialakulását.

Ugyanez a különbség a közjótékonytságnál is. A nálunk elképzelhető legtökéletesebb elberfeldi rendszer is arra irányul, hogy az illetékes szegényügyi felügyelő a segélyre szorulókkal közvetlenül megismerkedjék, őket individuális bánásmódban részesítse, ezzel szemben az amerikai nurse körzetében nemcsak a segélyre szorulókat, hanem mindenkit figyelemmel kísér és összeköttetései révén akkor avatkozik be, amikor még jó tanáccsal, ajánlással a segélyezés szükségét előidéző körülményt meg lehet előzni. Nálunk nagyszabású gyermekvédelmi rendszerek bontakoztak ki óriási szervezettel és költséggel; arra alig gondolt valaki, hogy nemcsak az elhagyottá nyilvánított gyermek szorul védelemre, hanem minden gyermek és költséges menhelyeknél többet érne az anyák felvilágosítása és a szülőkön való segítség.

Ha már a célokban van bizonyos eltérés, még inkább áll ez a szociálpolitika módszerére és főleg eszközeire vonatkozólag. Minthogy mindig és mindenütt a megelőzés és meggyőzés mozzanatai lépnek előtérbe, természetesen kényszer alkalmazásáról szó sem lehet; viszont, hogy mennyire nem szükséges a kényszer, legjobban bizonyítja az, hogy az amerikai egészségügyi és jótékonyági intézményeket sokkal sűrűbben veszik igénybe az emberek, mint a mieinket, amelyek igénybevétele pedig

esetleg kötelező; például a védőoltások ott a fakultatív rendszer mellett elterjedtebbek, mint nálunk a kötelezés mellett.

A kényszer mozzanatának mellőzését ezenfölül egy másik ok is előidézi. A közhatalmat ott csaknem kizárólag választott tisztviselők és képviseltek gyakorolják. A választott tisztviselő vagy képviseltek mindig függő viszonyban van választóival szemben s azok érdekeihez kell alkalmazkodnia.

Természetes, hogy a választási rendszernek is vannak visszaélései és hátrányai. Az amerikai közigazgatás korrupcióját a múlt évtizedekben épen a választási rendszer túlzásai idézték elő. A Tamanny Hall üzelméi azonban épúgy a távol múlt kódébe vesznek, mint a rézbőrűek skalpjai. A választási rendszer túlzásaival szemben megtalálta a yankee az ellenszert: a szakigazgatás önállósítását és a szakértő tisztviselő helyzetének biztosítását. Ebben odáig mennek, hogy a fejlett városok igazgatása és a nagy gazdasági üzemek közötti hasonlóságból kiindulva nemcsak egyes igazgatási ágak vezetését engedik át a választók bizonyos időre föltétlen és diktátori hatalommal a legjobb szakértőnek, hanem a város vezetését is managerre bízzák. Nem félnek ettől a megoldástól, mert azt tartják, hogy a demokratikus ellenőrzés lehetősége és a minden egyes emberben meglévő felelősségérzet a visszaélések ellen elegendő védelmet nyújthat.

Általában Amerikát kell megjárni, hogy az ember a demokratikus intézmények szociális nevelő hatását lássa. A közügyekben való részvétel, az emelkedésnek mindenki számára lehető volta, a mesterséges korlátok lecsökkentése, az egyenlő művelődési esélyek megacélozzák és megnemesítik az embereket. Ez az oka annak, hogy az amerikai bevándorló pár év alatt amerikanizálódik és arra büszke; innen ered az is, hogy komoly visszavándorlási mozgalom elképzelhetetlen és csupán a viszonyokat nem ismerő fantaszták agyvelejében él. Ez magyar szempontból is igen szomorú; az összes amerikai magyar vezetők egybehangzó véleménye azonban az, hogy az odaszakadt magyarságnak nemzeti jellegében való fönn-tartása lehetetlen; a legtöbb, ami elérhető, az, ha Magyarország iránt a rokonszenvüket megtartjuk.

Vannak az amerikai életnek természetesen árnyoldalai is. Egy rendkívül szellemes amerikai lélekbúvár találóan hasonlítja össze az amerikai néplelket a gyermekével: a féktelen tettvágy, az új benyomások iránti érzék, a kalandszomjútság nagyobb mérvben vannak meg bennük, mint ahogy ez kívánatos lenne. Még nagyobb baj az, hogy a primitív fölfogást, a gyermekesen túlzott kedélyességét olykor oly esetekben is alkalmazzák, amikor arra ok nincs. Méltán éri őket az a vád, hogy életideáljuk Péter Pán, a kis fiú, aki nem akart megnőni.

Épen erre a gyermeki kedélyre vezethető vissza az is, hogy tagadhatatlanul észlelünk az átlag amerikainál bizonyos fölületességet és az általánosításra határozott hajlamot. Épen úgy, mint a gyermek, ő is elhamarkodottan végez indukciót, az általa ismert esetek alapján könnyen általános szabályt állít föl.

Nem mellőzhető továbbá annak megemlítése sem, hogy az uniformizálásra való törekvés rendkívül kényelmessé és áttekinthetővé teszi

az életet, azonban azzal a veszéllyel jár, hogy az egyéniség teljesen elvész és az a hajtóerő, mely az egyéni különbségekből ered, fokozottan csökken.

Mindezek ellenére az amerikai néplelket és közviszonyokat egészségesebbnek és helyesebb irányban mozgóknak látjuk, mint aminő az európai helyzet. A gyermekbetegségeket az emberi szervezet könnyen kiheveri, azok jóformán nyomtalanul tűnnek el. Az az egészség mag ellenben, amely a mai Amerikát alkotja, hatni és terjeszkedni fog időtlen-időkig. Aki a szabadság, a reális értéken alapuló amerikai demokráciának üdítő italából ivott, örökké visszavágyik oda és világrészekben gondolkozva biztosítottak látja a fehér faj jövőjét.

Weis István.

FIGYELŐ.

CONCHA GYŐZŐ NYOLCVANÉVES.

Tíz évvel ezelőtt, a Budapesti Hírlap 1916 február 10. számának vezércikkében, méltattam Concha Győző tudományos és emberi kiválóságait. És akkor az én igen tisztelt Urambátyám, ki akkor lépte át a patriarchák korának küszöbét, szelíd szemrehányást tett nekem, hogy így ország-világ előtt lelepleztem, holott ő irtózik minden ünnepeltetéstől, mint halhatatlan ideálja, Deák Ferenc. Így tehát csak bizonyos jogosult félelemmel veszek magamnak bátorságot arra, hogy e folyóirat hasábjain nyolcvanadik születése napja alkalmából köszöntsem.

* * *

Az ősz mester dolgozószobájában két arckép vonja magára a látogató ügyeimét. Az egyik Brassai Sámuel, a másik Gyulai Pál képmása. Concha Győző különös kegyelettel csüng e két kiváló férfi, emlékéen. Hiszen, eltekintve a velük töltött kedves óráktól, mindkettőhöz szorosabb lelki rokonság fűzi. Brassai rendkívül sokoldalú, átfogó mély tudását csodálhatjuk — habár a tudomány más terein — Conchánál is, ki tanítványai előtt mindig azt hangoztatja, hogy a tudós nem olvashat és nem tanulhat eleget s hogy különösen annak, aki sikerrel akarja a politikai tudományt művelni: bölcsésznek, jogásznak és egyben a történelem alapos ismerőjének kell lennie. Brassai Sámuel, kinek Concha élete főművét, a Politikát ajánlotta, tudvalevőleg a matematika, növénytan, bölcsélet és nyelvészet körébe vágó értekezésekből egész kis könyvtárra valót irt össze. Concha Győző e részben is Brassai csapásán halad. Nagyobb munkáin kívül (amelyeket felsorolni e folyóirat olvasó közönsége előtt felesleges) szinte megszámlálhatlan sokaságú kisebb értekezései és cikkei is megannyi drága gyöngyszemei a magyar politikai és közjogi irodalomnak.

Gyulai Pállal, a legnagyobb magyar kritikussal is lelkirokonságot tart. Ismeretes, hogy Gyulai sok tekintetben új utat tör a magyar műbíráló terén; hogy az ő biztos ítélete Petőfi, Arany, Vörösmarty és Katona értékéről ma is megdönthetetlen. Ugyanígy Concha Győző is, ki elődeinek (Karsay és Kautz) Mohl Róbert sekély célszerűségi tanában gyökerező irányával szemben a politikai tudományt az etikára alapozza, a jog-, állam- és történetbölcsélet talajára helyezi. Ezzel valósággal megmenti a Mohl és magyar követői által nálunk annyira diszkreditált tudományos politikát. A politika, mint tudomány, nála nem a politikai művészet tana, nem valami állami eszélytan, nem a gyakorlati politikusok használatára szánt vezérfonal, hanem «a nemzeteként élő emberek együttléti és fejlődési törvényeinek tudománya». Az államtan az ő elgondolásában (az államtudomány megalapítói, Platón és Aristoteles szellemében) az erkölcsstan egyik ága, amely «az erkölcsi elveket az emberi viszonyok egyikére, nevezetesen a nemzetek önirányzó, politikai életére alkalmazza». Az ókori nagy görög bölcselők nyomán haladva, az államot létének minden oldaláról egyszerre teszi vizsgálódás tárgyává s benne az összes idevágó erők

hatását keresi. Szóval felöleli kutatásaiban az államot a maga egészében, nem pedig csak az államélet egyik vagy másik oldalát teszi vizsgálat tárgyává. Kétségtelen, hogy tudományos munkásságának eszmei gazdagsága, mélysége és nemes idealizmusa a legnagyobb gondolkodók sorába emeli.

De Concha Győző nemcsak nagy tudós, hanem egyben színmagyar tudós. Szellemének erős önállósága megóvja attól, hogy az állami élet jelenségeit a német vagy valamely más idegen tudomány szemüvegén át nézze. A leggonoszabb figyelemmel tár fel minden hazai tudományos erecskét, lankadatlanul buzdít olykor nem eléggé méltányolt nagyjaink (pl. br. Eötvös József) munkáinak tanulmányozására. Napfényre hozta a feledés homályából a XVIII. század kilencvenes éveinek publicisztikai kincseit. Néhány évvel ezelőtt felidézte egy érdemetlenül rég elfelejtett kiváló közjogásunk, Szabó Béla emlékét s kimutatja, hogy Szabó a szent korona dogmatikájának megállapítását igényelheti.

Említésreméltó, hogy Concha Győző, az elméleti politika nagy mestere, sohasem vágyódott a gyakorlati politika csillogó sikerei után. Nagyon igaza volt: a politikus professzorokból rendszerint rossz politikusok és rossz tanárok válnak. A magyar tudomány pedig épen az ő politikától mentességének köszönheti sok állandó becsű termékét.

Concha Győző nemcsak nagy tudós, kitűnő tanár, hanem egyben az ifjúságnak is páratlan atyai jóbarátja. Se szeri, se száma azoknak a fiatalembereknek, akiket az ő jóságos útbaigazítása a tudományos pályán előbbre vitt, a helyes útra terelt.

Az ő serkentő, buzdító és termékenyítő hatása az új nemzedékre legalább is oly áldásos, mint hatvan évre terjedő tudományos munkássága. Csak természetes hát, hogy nyolcvanadik születése napja alkalmából az egész magyar tudományos világ hódoló tisztelettel köszönti!

Barabási Kun József.

A CSEH ÁLLAM KÉRDÉSÉHEZ.¹

(Levél a szerkesztőhöz.)

Tisztelt Szerkesztő Úr!

A múlt napokban egy budapesti barátom *átcsempészte* nekem a Társadalomtudomány decemberi számát. Nagy érdeklődéssel olvastam el a füzetet nem hallgathatom el azonban, hogy Tonelli Sándornak a «Csehszlovák állammról írt cikke mélyen elszomorított. Engedje meg, Szerkesztő Úr, hogy e kérdéshez röviden hozzászólhassak és elmondhassak egyet-mást a cseh állam belső életéből. Annál is inkább szót kell kérnem, mert Tonelli cikkében épen a felvidéki állapotok ismertetését nélkülözöm. Szomorú valóság: Tonelli tizenöt *oldalra* terjedő tanulmányában szinte tizenöt *sort* sem szentel a felvidéki magyarság speciális problémáinak és sérelmeinek. Egészen érthetetlen előttem, hogyan lehetséges az, hogy *magyar* embert elszakított *magyar* testvéreinek sorsa ennyire nem érdekel. A cikkíró szeme előtt elsősorban a szoros értelemben vett Csehország viszonyai lebegnek s megállapításai, amelyeknek — dacára a rendelkezésére álló anyag hiányosságának — általános formát ad, sokszor

¹ Nem kell hangsúlyoznunk, hogy mind a folyóirattól, mind a cikkírótól távol állott az a szándék, hogy azokat az igazságtalanságokat, amelyeket a cseh államba kebelezett véreink kénytelenek elszenvadni, leplezzük vagy kisebbsítsük. Ha még sem zárkózunk el e levél közzététele elől, ennek az az oka, hogy véleményünk szerint minden polemikus jellege mellett is a helyes megismerés érdekét szolgálja, amidőn teljesebbé teszi annak a képek körvonalait, amelyet a cikkíró a cseh állammól legutóbbi számunkban rajzolt.

Szerkesztő.

sehogy sem illenek a mi országrészünk állapotaira. Pedig a cseh állam létének épen a Felvidék az igazi problémája. Szeretnők, ha ezek a generális megállapítások, amelyek nem egy esetben megtévesztők lehetnek, nem maradnának szó nélkül. Már csak azért sem, mert e nélkül a szerző cikkében elmondottak nem épen alkalmasak arra, hogy «a magyar közönséget főbb vonásokban tájékoztassák a *csehszlovák köztársaság* létrejöttének kevésbé ismert körülményeiről és *jelenlegi állapotáról*».

Előbb azonban a címről néhány szót. Ha már a tényleges állapotot híven tükrözőtető *cseh állam* kifejezést alkotmányjogi pedantériából kerülni akarja a szerző, talán még sem kellett volna mellőznie ama bizonyos kötő- (ebben az esetben inkább elválasztó-) jelet a cseh és szlovák szavak között, írásos szimbólumát annak a nemzeti különállásnak, amelyet minden becstületes tót olyan féltve igyekszik megőrizni. Tonelli bizonyára nem tudja, hogy a csehek és a tótok e látszólag jelentéktelen ortografiai disputája nem csekély gondot okoz a prágai kormánynak.

A Felvidéken uralkodó állapotokról Tonelli — előzően odavetett szűkszavú megjegyzéseinek mintegy összefoglalásaként — azt a klasszikus tömörséggel szövegezett tételt állítja fel, hogy «általában a *Magyarországtól elszakított* részeken más a helyzet, mint a régi Csehországban». (325. 1.) Hozzáfűzi ehhez még azt a megjegyzést is, hogy «a csehek az elszakított területeket kolóniának tekintik». Nagyon helyes megállapítás! Kár, hogy a cikkíró nem tett utána rögtön pontot s nem az olvasóra bízva annak elképzelését, mit jelent az, ha a politikai, kulturális és gazdasági elnyomás e nemét egy Európa szívében fekvő terület őslakosságának el kell szenvednie. T. azonban — talán öntudatlanul — útját vágta annak, hogy olvasójának fantáziája túlmesszire elmerészkedjék a — *valóság* birodalmába. A cikkíró szerint ugyanis a Felvidék csupán abban a tekintetben mondható kolóniának, hogy ott «a csehek intelligenciájuk feleslegét elhelyezhetik».

A csehek felvidéki «gyarmat»-politikájának legfontosabb részéről: a gazdaságpolitikáról a szerző mélyen hallgat. A gazdasági helyzetről Tonnelli cikkében nagy meglepetésemre azt olvastam, hogy «Csehországban gazdasági tevékenységét ma mindenki szabadon és háborítatlanul folytathatja» és hogy Csehország ma pezsgő, eleven életű ország, ahol az elégedetlenségnek az okát nem a gazdasági, hanem a nemzetiségi kérdések szolgáltatják. (322—23. oldal.) Már maga ez a szembeállítás is helytelen. Aki csak némileg beelát a cseh kormány kisebbségi politikájának kuliszáiba, az előtt nem lehet titok, hogy nálunk, a Felvidéken a magyar kisebbség politikai és kulturális ellenálló erejét épen a *gazdasági elnyomás* fegyverével igyekeznek letörni. Igazán csodálatos, hogy a szerző, aki tudomásom szerint épen az ipari élet organizálásával foglalkozik hivatás-szerűen, figyelmére sem méltatta az egykor olyan szép virágzásnak indult felvidéki ipar tervszerű megfőjtését. Pedig bizonyára értesült Korompa 1364, Alsószalánk 280 munkáscsaládjának rettentő sorsáról s tudnia kell, hogyan pusztult el a 100 éves hermáneci papírgyár, a besztarcebányai posztógyár, a zólyomi vasgyár, a nógrád- és gömörmezei gyárak egész sora.

Hallott-e Tonelli a munkanélküliségről, amelyet olykor már csak a csendőrszurony tud megzabolázni s a hihetetlen méreteket öltött kivándorlásról? Tudja-e, hogy munka- vagy elhelyezkedési lehetőség ma már szinte csak a beözönlő cseheknek nyílik? Bizony, itt nemcsak a «régis rendszer tekintélyeit», hanem a dolgozó apró existenciák százazreit is «skartba tették». Úgy látszik, a mi Felvidékünk csupa kontárnak adott kenyeret, mert még ma is egyre özönlenek a «hozzaértő emberek», a csehek. És minden cseh jövevény egy-egy felvidéki őslakó szájából veszi ki a kenyeret. Itt nincs különbség magyar és tót között. A gyári munkást az iparpolitika, a mezei munkást a földreform teszi

tönkre ebben a szociáldemokrata országban. A föld a lábunk alatt épen olyan bizonytalan, mint fejünk felett a tető. A községi illetőséget és az állampolgárságot merőben önkényesen kezelik. A hontalanság és a teljes gazdasági elpusztulás Damokles-kardja lebeg mindannyiunk feje felett.

De ma már nemcsak mi, magyarok látjuk tisztán a helyzetet, hanem a tót vezetőkörök is tisztában vannak immár azzal, hogy a csehek diabolikus szándéka a Felvidéket megfosztani anyagi erejétől és így képtelenné tenni minden ellenállásra. Először persze hálójukba kellett keríteni a népet: erre valók voltak a nagyhangon tett ígéretek és jelszavak, amelyeknek beváltását most hiába követeli a tótság. A cseh tervek megvalósulásának néhány lényeges előfeltétele, így többek között a gazdasági csőd s egy nagyarányú hitelkrízis máris megvan. S ezt nevezi a cikkíró pezsgő és eleven életnek?

Az elismerés és dicséret hangján emeli ki Tonelli, hogy a kisantant többi államával szemben a cseheknél megvan az «egyéni jogbiztonság» s hogy «a brutális erőszaknak az a politikája, amelyre a szerbek és az oláhok mutattak példát, Csehszlovákiában ismeretlen». Ennek a tételnek a helyessége mellett aligha tennének tanúbizonyosságot azok a magyarok, akik nemcsak hírből, hanem személyes «tapasztalattól» is ismerik a propagacsa kancellária működését a theresienstadi internálótáborban, a pozsonyi vízikaszárnyában, sőt az illavai fegyházban, amelyek egyaránt megteltek a csehszlovák állameszme befogadására alkalmatlannak talált magyarokkal. Olvassa csak el Tonelli a Pozsonyi Híradó 1924 március 13-iki számában megjelent nyílt levelet, amelyben Lelley prágai nemzetgyűlési képviselő névszerint felsorolja azokat a felvidéki magyarokat, akiket ez a «nyomozó» hatóság a legembertelenebb módon brutalizált. Ezekben és az ehhez hasonló ügyekben Lelley interpellált is a prágai nemzetgyűlésen. És mindez alig néhány hónappal azután történt, hogy Benes a külügyi bizottságban a következő kijelentést tette: «A csehszlovák köztársaság politikája okos, reális, a nemzetiségi kérdésben pedig továbbra is toleráns és igazságos lesz».

Risum teneatis amid! Mi ismerjük csak ezt az igazságot és toleranciát! Ami pedig a demokratikus jogrendet illeti, arra nézve elég a választójogi törvény nyilvánvaló igazságtalanságaira, a népoktatásügy erőszakos megrendszabályozására, az egyesületi jog elkobzására, a földreform égbekiáltóan magyarellenes rendszerére (maradékbirtokok rendszere) vagy a cseh hatóságok korrupciójára utalnom. Mindezekről épen eleget ír a le nem pénzelt — külföldi sajtó. Az itteniek is sokat megírnak s talán ezért nyerte Tonelli azt a benyomást, hogy «a sajtószabadság tekintetében kifogástalanok az állapotok Csehszlovákiában; a belföldi lapoknak szabad írni, ami nekik tetszik, cenzúrázások és lapelkobzások nincsenek». A valóság az, hogy a sajtószabadságot szigorú cenzúra nyirbálja meg s az ellenzéki lapok még a közelmúltban is nagy fehér foltokkal jelentek meg. A lapok elkobzása is napirenden van. Az áttekintést megkönnyítendő, itt külön elkobzási statisztikát vezetnek. Eszerint az 1925. évben minden napra három lapelkobzás esett. Így fest a sajtószabadság a csehszlovák áldemokráciában. Ugyanígy állunk egyébként a szólásszabadsággal és népgyűlések tartására gyakran nem adnak engedélyt s ha adnak is, nyugodt szétoszlásra ritkán kerül a sor, a vége rendszeren szétkergetés karhatalommal, amelynek rendszerint néhány áldozata is van.

Végül még csak egy rövid megjegyzést, amelyet szándékosan utoljára hagytam annak illusztrálására, hogy hová vezet a felületes szemlélet tárgyilagosságra törekvése. «Hacsak *papírforma szerint* ítélnék meg a cseh állapotokat — írja Tonelli — azt lehetne képzelní, hogy *ideális módon van megoldva a kisebbségi jogok biztosítása*. Kifelé a cseh politika állandóan ezekre az ideálisan demokratikus törvényekre hivatkozik.» (323. lap.)

A magyar nemzetet «jogásznáció»-ként emlegetik még a külföldön is. Mi az elszakított Felvidék magyarjai — még azok is, akiknek, mint jómagamnak, a jogtudomány nem a kenyerük — szinte kivétel nélkül műkedvelő jogászok lettünk, amióta a cseh uralom alatt akarva nem akarva a «demokratikus» cseh jogszabályok útvesztőiben hiába keressük a magunk igazát.

Egy kérdésem van csupán az imént idézett kijelentésével kapcsolatban a cikkíró úrhoz, aki talán szintén nem hivatásos jogász: Hogyan egyezteteti össze a kisebbségi jogoknak akár csak papírforma szerint is ideális biztosítását azzal, hogy a cseh alkotmány ezeket a jogokat *feltételesen* adja csak meg a kisebbségeknek: «az általános törvények korlátai között», vagyis «amennyiben» és «ha» ezek a törvények s még inkább a végrehajtó közegek az alkotmányban deklarált kisebbségi jogokat el nem *sikkasztják*? A jogászembernek sokat mondanak ezek az ártatlanul hangzó «amennyiben»-ek, de még többet a szociológusnak, mert rajtuk keresztül látja meg a «politikának» cikornyás jogi spanyolfalak mögé bujtatott «való ábrázatát».

Ne vegye rossz néven, igen tisztelt Szerkesztő Úr, ha ezek után nem bízik eléggé a cseh jogrendben és névtelenül kéri e sorok közzétételét egy

Felvidéki.

A MODERN MAGYARORSZÁG.

Ottlik György szerkesztésében németnyelvű életrajzsorozat indult meg. Célja megismertetni a külfölddel a modern Magyarországot, azt, amelynek modernsége nem politikai határai után alakult ki, hanem amelyet történeti és kultúrértékei avatnak modernné. Bevezető soraiban a szerkesztő pár markáns vonással megrajzolja a magyarságot, a történeti és kultúrmissziót, amelyre ez a nép elhivatott és azután megjelöli a célt, amelyre vállalkozása irányul. E pár sorból élesen válik ki a lovas (nem lovagias!) magyar nép kemény arculatja s a rokonszenvetkeltő bemutatás után csak fokozhatja az érdeklődést e konferansz, mely étvágykeltően csillogtatja a szemek elé a magyar géniusznak a nagyvilág számára eddig — jórészen — rejtett kincseit. Jertek, ássátok ki e csillogó gyöngyöket, mi szívesen, bőkezűen szórjuk életetek, nemzetek, a mi őserőnk termékeit, hisz' telik, hál' Istennek, — ti pedig jól jártok velük. A magyar kultúra, irodalom, művészet, tudomány még nem tudta elfoglalni a nemzetek között az őt megillető helyet; hatalmas fal állta útját, Ausztria, melynek vasok kövein nem hatolt át a magyar dal, a magyar rím, de ha áttöri is vala, *magyar* zengését senki sem érti meg. Pedig meg kell ismernie Európának bennünket! A sorozat egymásután fogja fölvetíteni azoknak a férfiaknak jellegzetes szilhuettjeit, akik az utolsó ötven év boszorkányosan gyors iramlásában elővarázsolták a modern Magyarországot. S akiknek a szilhuettje tehát a modern Magyarország vonalait is teszi, hiszen a magyar nemzet adta őket, hogy ők *magukat* adhassák a nemzetnek. Államférfiak, politikusok, írók, festők, szobrászok, muzsikusok, Munkácsy, Jókai, Andrássy, Bethlen, Apponyi, Szinnyei-Merse, Herczeg, Ady, Liszt, Dohnányi, Eötvös és a többiek vonulnak fel a pompás galériában, hogy alkotásaik művészi értékével vagy életmunkájuk másalakú remeklésével vigyék még előbbre a modern Magyarországot. Az első füzet Tisza István gróf alakját vési a szavak gránitkockáiba. Herczeg Ferenc tolla alól indul útnak Tisza István gróf, a hű magyar, hogy szinte huszár járőrként kipuhatolja az utánajövő többi Nagyk számára a terepet: szabad-e az út? Nem egyszerű portrait az, amit itt Tiszá-

¹ Das moderne Ungarn. Franz Herczeg: Graf Stephan Tisza. (Eligius-Verlag, Wien-Budapest.)

ról Herczeg fest. Harminc évnek a történeti vázlata van itt a köré a férfiú köré csoportosítva, aki mint egyetlen szilárd pont állott a zajló események között, — szilárd, mert ezer év magyar hite, meggyőződése és akarása biztos támaszt adott neki. Harminc év demokrata, arisztokrata, liberális, radikális és a jó ég tudja milyen történetesei között mindig *magyar* volt Tisza István, aki politikájában azért hajlott a konzervativizmus felé, mert úgy gondolta, *ezzel* használ a hazájának. Ha ennek az ellenkezőjét hitte volna — mondja Herczeg — agitátor lett volna és rebellis, minő Kossuth Lajos óta nem találhatott, mert csak a magyar haza képe lebegett szeme előtt. A legnagyobb szerencsétlenség volt osztályrésze: vezető államférfia volt egy hanyatló birodalomnak. Ám ő kitartott s a végzet bizonyossága felől meggyőződve, végül már a pesszimizmus megmásíthatatlanul ködös horizontján jártatta tekintetét. Nem öltött álruhát; vendéghajjat, hamis bajuszt nem rakott magára s nem ment. Állt és várt. Várta a fátum rettentő kezét, mely jött és valóban elvitte őt és vele együtt az ország életét is hosszú időre. Nem volt még magyar politikus, kit barátai úgy szerettek volna, ellenségei úgy gyűlöltek volna, mint Tiszát. Ő nem gyűlölt senkit. Ám halála óta revízió alá veszik a szívek érzésüket. S míg a szívekben szeretet gyűl e nagy magyar iránt, az akták és jegyzőkönyvek hideg objektivitása rácafol a szörnyű vádra: Tisza volt az egyetlen a monarchia államférfiai közül, aki ellene volt a háborúnak! Életképes és reménytadó indulás a sorozatot Tiszával kezdeni. A kultúrember — kiknek e széria szánva van — át kell, hogy érezzék a szuggesztív hatást, mely a füzet írójának alakja iránt érzett szeretetéből és rajongásából kiárad. És át kell, hogy érezzék Tiszában a magyar tragikumot, a sorssal szembehelyezett kötelesség tragikumát. Nem görög sorstragédia ez, hiszen nem bűnhődik a hős, hanem felmagasztosul. De tragédia mégis, mert a jobbra érdemes törekvések keserű kudarca, mert szomorú és kiábrándító életigazság ez, mert az ideál bukását látatja, míg vele szemben diadalmasan kacag és rohan tovább — az élet.

Bernáth László.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS IDŐTARTAMA ÉS AZ ÁLLAMFŐ HÁZFELOSZTÁSI JOGA.

Az országgyűlés évenkénti üléseiről szóló 1848: IV. t.-c. 5. §-a szerint «Ő felségének joga van az összejött évi ülést prorogálni s berekeszteni, sőt az országgyűlést a három év eltelése előtt is felosztatnia.

Az országgyűlés tartamának meghosszabbításáról szóló 1886: I. t.-c. 1. §-a szerint pedig «az 1847—48: IV. t.-c. 3., 4., 5. §-ai *annyiban módosítottak*, hogy a képviselők öt évig tartandó egy országgyűlésre és ezen országgyűlés mind az öt évi üléseire választatnak».

Ez utóbb idézett törvény pontosan megállapítja, hogy az előbb idézett törvény mennyiben módosul. *A módosulásban azonban expressis verbis nem látjuk, hanem legjobb esetben is csak logice következtethetjük, hogy a királynak megvan a ház felosztatást joga az országgyűlés öt évi időtartama alatt is*, amint azt a Márkus szerkesztette törvénytárban jegyzet alatt találjuk, hogy «az 1886: I. t.-c. 1. §-a folytán három év helyett öt év értendő» — *változatlanul fennmarad*. Kétségkívül *elnézés* volt ez a törvényhozás tényezői részéről. *Az elnézés utóbb mulasztássá lett*. Ugyanis az országgyűlés tartamának kivételes meghosszabbításáról szóló 1915: IV. t.-c. 2. §-a szerint «az 1910. évi június hó 21-iki napjára összehívott országgyűlésnek az 1886: I. t.-c. értelmében 1915. évi június hó 21-én lejáratott tartama — a háború kényszere miatt — a békekötést követő hatodik hónap végéig meghosszabbítatik». E törvény 3. §-a szerint pedig:

«a békekötést követő hatodik hónap végével ennek az országgyűlésnek meghosszabbított működési tartama megszűnik».

E törvény — amely egyébként is éles jogi vitákra adott alkalmat — jogosultságát pedig egyedül abban találja, hogy «amit csupán a világháború kényszere indokolhat, az semmi más körülmények közt, semminemű más helyzetben előzményül nem szolgálhat» — a király házfelosztási jogának, az általa megállapított idő tartamára vonatkozó gyakorlását fel sem említi. Ezt a hiányt a múltra vonatkozólag — mint már említettem — kétségtől süllyos mulasztásnak kell tekintenünk, mert a király e záradékkal ellátott jogforrásban foglaltakkal szemben a királyi hatalomban foglalt házfelosztási jogot — ha törvényhozás útján újabb szabályozást nem nyert volna — a meghosszabbított időtartam előtt nem is gyakorolhatta volna. (Érdekes *Milotay* Istvánnak a «Válság» című cikke, amelyben felemlíti, hogy Wekerlének az a *fenygetése*, miszerint a választójogi javaslat el nem fogadása esetén házfelosztás következik, mást, mint azt, hogy Zichy János gróf és párthívei a munkapártból kiváltak, nem eredményezett. *Tehát még a fenyegetés is pusztába kiáltó szó maradt.* Lásd *Milotay* István: Tíz esztendő. Pallas, 1924. 115. lapon.)

Az elmulasztottat a múltra vonatkozólag jóvá tenni már nem lehet, a jelent és főleg a jövőt illetőleg kell tehát kipótolni. Kipótolni annyiban, amennyiben az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1920: I. t.-c. 13. §-ának módosításáról szóló 1920: *XVII. t.-c.* 1. §-a értelmében az országgyűlés felosztásának a joga — természet szerűleg az 1848: IV. és az 1867: X. t.-cikk korlátai között — a nemzetgyűlésre kiterjesztve a kormányzót illeti meg.

A nemzetgyűlés azonban a kontemplált élettartamának lejártához közeledik, esetleg — amint állítólag tervbe van véve — időtartamának lejártá előtt *vagy* feloszlik s helyét az országgyűlési képviselők megválasztásáról szóló 1925: *XXVI. t.-c.* alapján választott új országgyűlés alsóházának adja át, *vagy* pedig — ami közjogilag alig képzelhető el — átalakul az országgyűlés alsóházává az őnmaga által meghosszabbított élettartammal; így tehát a kérdést, mint nyílt ajtót, legfeljebb csak politikai szempontból lehet helyeselni, jogi (közjogi) szempontból semmi esetre sem. Annyival kevésbé, amennyiben az idézett 1925: *XXVI. t.-c.* olyan intézkedést, amely szerint a kormányzónak a nemzetgyűléssel szemben biztosított házfelosztási joga az országgyűléssel szemben is fennállana, sem tartalmaz, hacsak tág interpretáló képességgel az említett törvény 189. §-ának hetedik bekezdését — tudniillik, hogy:— «azok a határozatok, amelyeket a nemzetgyűlés saját működésére nézve megállapított, a képviselőház további rendelkezéséig a belőle alakuló országgyűlési képviselőházra is irányadóak lesznek», arra sem magyarázzuk.

Ez a függőben levő probléma — akár novelláris úton, akár a főrendiház reformját tárgyaló törvényjavaslattal — a törvényhozás által minél előbb szabályozást igényel!

Thewrewk Pallaghy Attila.

A LAKÁSFORGALOM FELSZABADÍTÁSA ELŐTT.

A szanalási törvény szerint a lakásforgalom kötöttsége 1926 november 1-jével megszűnnék. Ez a terminus időszerűvé teszi vizsgálat tárgyává tennünk, hogy városi lakosságunk különböző rétegeinek milyen érdekei fűződnek e kérdés megoldásához.

A lakókat, tehát azokat, akik nem tulajdonosai azoknak a házaknak, amelyekben laknak, három csoportba lehet osztani: a főbérlők, az albérlők és a rokonoknál lakók csoportjába.

A főbérlok helyzete ma aránylag kedvező, mert eddig még a békebeli lakbérnek felét sem fizették és emellett módjukban állott és áll, hogy egyes lakószobáikat albérletbe kiadják, mégpedig a békebelit jóval meghaladó bérért. A kötött lakásforgalom következtében kialakult a tulajdonnak egy olyan új formája, amelyet a régi jogrendszer egyáltalán nem ismert és ez a főbérlok társtulajdonosi joga az általuk bérelt lakásra nézve. A lakás olyan objektummá vált, amelyet a főbérlok, mint birtokos, de egyúttal társtulajdonos is, értékesíthetett és értékesíthet — természetesen a társtulajdonossá degradált háztulajdonos hozzájárulása mellett. Azt mondhatjuk, hogy a főbérleti lakásokra vonatkozó tulajdon csaknem egyenlő arányban oszlik meg a főbérlok és a háztulajdonos között, mely megállapításra az a körülmény szolgálhat alapul, hogy az úgynevezett lelépési díjak felét többnyire a főbérlok, másik felét pedig a háztulajdonos szokta megkapni. A kötött forgalom folytán előállott új társtulajdon merőben igazságtalan és az erkölcsi érzéssel kevéssé egyeztethető össze. Kétségtelen ugyanis, hogy a főbérlok nem járult hozzá a ház építési költségeihez vagy vételárához, igazságtalan tehát a főbérlok társtulajdonosi joga a háztulajdonossal szemben, de igazságtalan azokkal szemben is, akik nem tartózkodnak régebb idő óta Budapesten vagy más városokban és így nem állott módjukban annak idején, minden további nélkül, ingyen egy főbérleti lakást szerezniök. Másrészt ellenben az a főbérlok, aki viszonyainak megváltozása (pl. a családtagok számának szaporodása) folytán a meglévőnél nagyobb lakásra szorulna rá, ilyen lakást ugyancsak legfeljebb ráfizetéssel szerezhet. A lakások eladásának lehetőségéből is csak a főbérlok kisebbik csoportjának van haszna, mert hiszen a legtöbbször arra a lakásra, amelyben lakik, feltétlen szüksége van. Rá nézve tehát teljesen közömbös, hogy az a lakás, amelyet nem nélkülözhet, eladható volna. A lelépési díjaknak a háztulajdonosokat illető fele sem sokkal erkölcsösebb a főbérloknek kijáró felénél, mert nekik is csak a bérré lehetne igényük. A béreknek viszonylagosan alacsony volta, helyesebben kötöttsége csupán enyhítő körülményként szólhat mellettük.

A főbérloknek feltétlenül érdekük a lakberek további emelkedésének megakadályozása nemcsak azért, mert több bért nem kellene fizetniök, hanem azért is, mert a főbérleti lakások bérenek emelkedése maga után vonná az albérleti lakások és lakrészek fokozott kínálatát. Sok főbérlok ugyanis, aki azelőtt nem adott ki szobákat, a magasabb lakberek folytán kénytelen lenne ezt megtenni. Ez maga után vonná az albérleti lakások és lakrészek bérenek leszállását, úgyhogy a főbérlok az előbbinél hátrányosabb helyzetbe kerülnének. A szabadforgalom helyreállítása viszont azért ellenkezik a főbérlok érdekeivel, mert ez a lakberek kétségtelen emelkedésén kívül társtulajdonosi minőségüknek megszűnését jelentené a háztulajdonos jogainak teljes visszaállítása mellett. A lakberek emelkedésével eltűnne az a fogyasztói járadék, amelyet a lakók a viszonylag alacsony bérek folytán eddig élveztek. A lakásforgalom felszabadítása kétségkívül a bérek olyan hirtelen emelkedését idézné elő, amely átmenetileg a tényleges lakásszükségletnek és az általános jövedelmi viszonyoknak nem felelne meg. Ma a béreknek a jelenlegi viszonyokkal arányban levő magasságát meghatározni lehetetlen, mert ezek a megfelelő bérek csak az első rázkódtatásokat követő szabad lakásforgalomban alakulnának ki. Így lehetetlen meghatározni azt is, hogy az említett fogyasztói járadék mekkora. Nem lehetetlen, hogy a békebeli bérek a látszólag nagy lakásszükséglet ellenére is túl magasak volnának a mai jövedelmi viszonyokhoz képest.

Az albérlok helyzete már egészen más, amint az a fenti fejtegetésekből is kitűnik. Az albérlok a főbérleti lakások bérenek emelkedésével csakis nyervehetnek, mert ők úgyis jóval többet fizetnek már, mint békében fizettek volna. Rájuk nézve csak előnyös lehet, ha a főbérleti lakásbérek emelkedésének

következményeként az albérlési lakásokban a kínálat növekszik és ezáltal azok bére alábbszáll.

Láthatjuk tehát, hogy a lakók egyes kategóriáinak érdekei nem harmonizálnak egymással. Ugyanez áll azokra a lakókra is, akik rokonok szívességéből húzzák meg magukat valahol s akik főbérlési lakáshoz szeretnének jutni, azonban nem képesek a magas lelépési díjat, vagyis a lakás vételárát megfizetni, ellenben a magasabb lakbért megfizethetnék, ami elég gyakori eset. Ezek a lakások felszabadítását várják.

A háztulajdonosok helyzetét szintén csak úgy lehet megítélni, ha különbséget teszünk azok között, akik házukat békében építették avagy vásárolták és azok között, akik a háború alatt vagy után vették házukat. A békebeli háziurak közt megint meg kell különböztetni azokat, akiknek háza tehermentes volt, azoktól, akik a tehermentesítést csak az inflációs korszak eredményeként érték el. A háztulajdonosok helyzete eddig nem volt normális és még ma sem az. A lakbérek megkötöttsége folytán a főbérlők zsebében maradt fogyasztói járadék az ő jövedelmüket apasztotta. Kénytelenek voltak minden tatarozást beszüntetni. Házaik leromlottak, a házak nemcsak forgalmi, hanem építési értékükben is veszteséget szenvedtek. Az adómentesség az adók valorizációjának elmaradása mellett nem jelentett lényeges előnyt számukra. Viszont azok a háziurak, akik a pénz elértéktelenedésének kihasználásával a békében felvett kölcsönöket a békebeli aranyérték egy tört hányadával fizethették vissza, úgyszólván ingyen érték el házuk tehermentességét. Ezt a nyereséget lebecsülni nem lehet, mert a békebeli házépítés tipikus esete az volt, hogy az építkező csak a telket szerezte meg s a házat bankkölcsönből építette fel, melynek összegét természetesen a háza betáblázták. A fejlődő nagyvárosoknak arról a sajátságos jelenségéről sem szabad megfeledkezni, amely a telekértéknek szociális okokból való emelkedésében, tehát egy konjunktúras nyereségben állott, mely jelenség egyre általánosabban a telekértékadó meghonosítására vezetett.

A háztulajdonosokat terhelő adó ma igen nagy: a bruttó jövedelemnek több mint 41%-át teszi ki. (Békében 33%-ot ért el.) A házak értékének súlyos csökkenése folytán is szenvedtek veszteségeket a békebeli háztulajdonosok. Ma a házak forgalmi ára a békebelinek kb. 40—50%-át teszi csak ki. Ennek oka a lakbéreknek a békebelihez viszonyított alacsony volta, másrészt pedig a magas kamatláb. A lakbérek emelkedése tehát a háztulajdonosok számára nemcsak jövedelem-, hanem vagyonszaporulatot is jelentene a mostani helyzettel szemben. Teljesen érthető tehát a háztulajdonosok, kivált pedig a békebeli háztulajdonosoknak törekvése a lakásbérek emelésére, illetőleg a lakások szabadforgalmának helyreállítására. A háború után tehermentesített vagy vásárolt házak újdonsült tulajdonosainak igénye ellenben különös figyelmet érdemel. Ok a békebeli értéknek egy töredékével tehermentesítették vagy vásárolták házaikat s nem kellett már túlságosan sokáig várniok a lakbérek fokozott emelkedésére. Feltétlenül igazságtalanság rejlik abban, hogy az, aki pl. egy 300.000 koronát érő háznak 200.000 aranykoronás jelzálogterhét inflációs koronákkal egyenlítette ki, vagy aki 100 ezer aranykoronáért vásárolt meg a háború után egy békében 300 ezer aranykoronát megért házat, ugyanannyi lakbért szedhessen be, mint a békebeli háztulajdonos, ki maga 300 ezer aranykoronán vette vagy építette a házat. A konjunktúras házvételből származó igazságtalanság kiküszöbölését szolgálta volna *Hoepfner* Guido javaslata, amelyet az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga kiadásában tett közzé és amelynek a lényege az, hogy valamennyi házban a békebeli lakbérnek ugyanannyi százalékat kellene ugyan fizetni, azonban a háború utáni tulajdonosok jövedelmének egy részét, amely nyereségükkel arányban áll, az állam a magánépítkezés

támogatására foglalná le. Hibája ellenben a Hoepfner-féle javaslatnak az, hogy teljesen figyelmenkívül hagyja a házak jelzálogterhének valorizálatlan kiegyenlítésével előállott vagyonszaporulatot.

A «lakástermelés» tekintetében az a helyzet, hogy ma bérházat építeni nem érdemes. A valorizálatlan állami kölcsönökkel dotált építkezés nem volt kielégítő. Az állami építkezések sem érthették el a kívánt célt. A magánépítkezés, a luxusvillák építésétől eltekintve, csaknem teljesen szünetelt. A kamatláb a békebelinek még ma is több, mint kétszerese, az építési költség a békebelinek körülbelül 150%-a. Mindenki kiszámíthatja tehát, hogy az újonnan épülő bérházak után olyan horribilis házbéreket kellene követelni, amilyeneket senki sem tudna megfizetni. Nem épít ma bérházat senki már azért sem, mert régi bérházat sokkal olcsóbban vásárolhat. A lakbéreknek a békebelihez viszonyított alacsony volta és a magas kamatláb miatt az építési értéknek felénél olcsóbban is lehet ma régi bérházat kapni. Nagyobbarányú építkezési tevékenység tehát csakis akkor fog magántőkések részéről megindulni, hogyha az építkezésnél fontos három tényező: a kamatláb, az építési költség és a lakberek összhangja ismét helyreáll.

Addig is, amíg az említett diszharmonia megszűnik, épen a szabad lakásforgalom lehetőségének biztosítása, tehát a lakástermelés céljából és már csak az érdekelt számos iparág miatt is szükséges, hogy az építkezési tevékenység magánemberek részéről is meginduljon. A mai viszonyok mellett ezt csakis kedvezményes, olcsó állami kölcsönökkel lehet elérni, továbbá az építési anyagok árának leszorításával, mert a harmincévi adómentesség, amelyet az állam az építetőknek biztosít és a szabadforgalom az új házak lakásainál, a magánépítkezés serkentésére még nem elegendő. Az olcsó állami kölcsönökre már van kilátás Vass József népjóléti miniszter parlamenti kijelentései szerint, azonban egyáltalán nem tapasztaljuk, hogy a kormány bármit is tenne az építési anyagok árának leszállítása érdekében. Azt hisszük egyébként, hogy a kedvezményes állami kölcsönöket legcélszerűbb lenne emeletrépitési célokra nyújtani, mert az építkezések ez a módja a legolcsóbb, már pedig feltétlenül közérdek az, hogy a keletkező új lakások minél olcsóbban legyenek kibérelhetők.

A lakberek emelkedésének lakástermelési szempontból az lenne a következménye, hogy a laksűrűség a nagyobb lakásokban emelkednék, a kisebbek pedig némileg tehermentesítenének, ami feltétlenül előnyös lenne. Ebből a szempontból nem szabad elfelejtenünk, hogy a mi lakásviszonyaink békében sem voltak valami kedvezők. A lakásviszonyok megjavítása fontos szociális feladat, csak nagy kérdés, hogy erre a lakásforgalom most esedékes rendezése-e a legalkalmasabb időpont.

Összefoglalva az elmondottakat, kétségtelen, hogy az építkezések megindulására szükség van. A lakásforgalom kötöttségét is meg kell szüntetni. De nem szabad szem elől téveszteni azokat a nagy rázkódtatásokat, amelyek a felszabadítás első idejére várhatók. Kívánatosabb, hogy még kötött forgalom mellett emelkedjenek tovább a bérek és ezek magassága indítsa meg a kiegyenlítődség folyamatát a lakásigények, jövedelmi viszonyok és a lakberek között. Mihelyt a lakásigények megfelelően csökkenni fognak és ezzel a lakberek emelkedése is szembetalálkozik a maga természetes korlátaival, akkor a szabad lakásforgalomra való áttérés is nagyobb rázkódtatások nélkül fog keresztülvihetővé válni.

Ifj. Levatic László.

KÉT ÚJ SZOCIOLÓGIAI SZEMLE.

A magyar nyelvű szociológiai irodalom újabb kísérleteiről adhatunk hírt. Két zöld füzet fekszik előttünk. Az egyik, a *sötétzöld* füzet, *A Jövő Társadalmá* címet viseli. Erdélyből jött, onnan, ahol most új, különélő magyar szellem van kibontakozóban. Ez a füzet azonban nem ennek az erdélyi magyar léleknek szülötte, hanem azé a vértelen, fantomkergető *humanarista* (az ő szavuk) sóvárgásé, amely a megboldogult Huszadik Század kevésszámú jóhiszemű munkását jellemezte. Ez a füzet azonban csak paródiája a radikalizmus. régi orgánumának. Pedig a szerkesztő a régi Jászi-gárdából való, a jól ismert *Aradi Viktor*, aki annakidején annyi buzgalommal gyűjtötte és szállította Seaton Watson anyagát, a koporsószegeket a történelmi Magyarország ravatalához. Azóta más a kenyere. Olyan államban él immár, amelyben nincs többé nemzeti-ségi probléma számára. Aradi Viktor most könyvtárakciót csinál *Cherestiesiu Victorral* és kérdőíveket állít össze, hogy tanulmányozhassa *ügyes zárt geográfiai egységek* társadalmi életét. (Ilyen-e az új Románia?) És gyűjt adatokat és munkatársakat. Már a beköszöntő szám 32 kis oldalán 29 aláírt cikket és nyolc könyvnek szignálatlan kritikáját találja az elképedt olvasó. És milyen szerzőkét! Sohasem hittük volna, hogy kincses Erdély ilyen gazdag szociológus-írókban, íme a kitűnő program, mely mint a lépvezző, vonzza az írók tömegét: «A Jövő Társadalmá» munkatársa mindenki, aki társadalomtudományi vonatkozású mondanivalóit «A Jövő Társadalmá» hasábjain akarja elmondani. A folyóirat hasábjai rendelkezésére állanak minden világszemléleti irányzatnak, amennyiben azok valódi meggyőződésen alapulnak és ezért minden cikkért a szerző viseli a felelősséget. A szerkesztőség felelőssége csakis arra szorítkozik, hogy a folyóirat kötetlenül szabad szellemét biztosítsa és a közleményekben megnyilatkozó világnézeteket olyan harmonikus egységbe olvassza, amilyenbe azok a társadalmi élet realitásában tényleg olvadnak.»

Hogy a páratlan harmóniát milyen elv fogja biztosítani, azt a további program (összesen *három* kifejezett program van a füzetben és egy-két tucat valódi meggyőződésen alapuló világszemlélet) adja meg: «A társadalomtudomány feladata, hogy kultúrává finomítsa a civilizációt (!) és hogy a szeretet oltárait emelje a félelem oltárainak romjai fölé».

Jól esik néha bolyongani a romok között. Keressük fel őket. Lotar *Radaceanu* kifejti, hogy a nacionalizmus «az életmiliő szentimentális problémája». Ő ebből az inferioris életmiliőből a «az internacionális mérvekben való magasabb életnívó magátólértetődöttségébe» menekül. Ezt pedig a szocializmustól várja. Boldog ember. Mi a következő íróhoz (írónőhöz?) menekülünk, a történelmi nevű *Simona Basarabhoz*. Ez tömör logikával így kezdi: «Úgy látszik, a világ elért egy korszak végéhez, ami egyértelmű azzal, hogy újkornak hajnalához közeledünk ... A letűnt korszakot a keresztnység korszakának nevezhetjük». Ezt a romot már ismerjük, gyerünk tovább. Eugen *Relgis* a népkisebbségek kérdését oldja meg s a modern humanizmust kínálgatja; az egyéni szabadság kultuszát, amely meghozza a békét a föld népei között. . . A füzetben magyar nevek is akadnak. *Szabó Imre* «Zsidó problémák» címen értekezik s megállapítja, hogy: «A zsidóság fajilag és vallásilag eléggé elkülönült, intézményeiben, társadalmi csoportosulásaiban, foglalkozási rétegződéseiben annyira szembeszökőn különálló, hogy társadalomtudományi értékelése nem lehet feladat. Legkevésbé most, amikor a zsidóság népi megmozdulásaiban olyan társadalmi formációkat ölt, amelyek hozzáigazodnak a világ népcsaládjának többi tagjaihoz». Sőt tovább megy a merész férfiú s kíváncsian kérdi, «vajon a zsidóság törzséről leszakadtak, a kitértek, milyen hatá-

súak voltak a történelem során a társadalmak erjedése körül?» *Ehrenfeld* Béla őszintén megírja, hogy a romániai szakszervezetek összes taglétszáma 1920-tól 1923-ig 90.000-ról 52.000-re esett s az 1923. őszén történt kettéválás óta sem változott e szomorú helyzet.

A másik, a *halványzöld* füzet, amely már a pesti irodalom terméke, határozottan komolyabb revü. Ez *Századunk* címmel keresi a letűnt idők reminiscenciáit. *Vámbéry* Rusztem mellett Szekeres János és Varró István szerkesztők hivatása lesz a folyóirat tudományos színvonalát biztosítani. Ez a füzet nem ad programcikket. Tartozunk ugyanis annyi megbecsüléssel egy tudományos vállalkozás iránt, hogy egy ilyen Vámbéry-féle cikket, helyesebben csevegést, amilyen Az Új és a Régi Küzdelme, ne tekintsünk programcikkeknek. Ez az írás alig több, mint egy gazdag eszmegyűjtő zsúfolt kirakata, legfőleg még rapszodikus vallomás a szerző természetiszonyáról (ami nála nem meglepő) és a mindenáron újítni akarás kultuszáról, amit a szerző a *filoneizmus* műszóval próbál tudományos jelszóvá emelni. Ez inkább egy divatrevü programja lehetne; a tudománynak más az értékelő kritériuma. A szemlének ez a programtalansága egyébként nem volna baj, ha nem előzte volna meg egy bemutatkozás a — külföldön. Az az ifjú gárda, amely valamikor a Huszadik Század körül csoportosult, a múlt év folyamán jónak látta egy kölni folyóiratban bejelenteni, hogy a megboldogult közlőnyt új életre fogják támasztani. Szándékukat egy jónevű egyetemi tanár útján hirdették világgá, attól sem riadva vissza, hogy a jóhiszemű német professzor útján Magyarország jóhíret is meghurcolják. A *Századunk*nak tehát van programja és van módszere. Programja a Huszadik Század, ami mindenesetre világos és ismeretes iránymutatás, módszere pedig, úgy látszik, a kétarcúság, nagyobb mértékben, mint volt a boldog őse: hiszen a *Századunk* már születése előtt szállította a magyar becsületet.

De ne ítéljük túlkorán. Az új folyóirat születési hibája és az, hogy nem tartotta szükségesnek megjelölni, hogy *mit* vesz és *mit* nem vesz át szellemi örökségből, mindenesetre gondolkodóba ejtheti az olvasót. Ezek azonban mégis csak külsőségek, bár beszédes és sokat sejtető külsőségek. Maga a füzet már többet mutat, azonban egyetlen számból nem szabad egy folyóiratról végleges véleményt formálni. A szerzők névsora (*Vámbéry*, *Gönczi Jenő*, *Gyömrei Sándor*, *Kinszki Imre*, *Kármán Elemér*, *Seltmann Rezső*, *Naményi Ernő*, *Rubin László*) örvendetes homogeneitásról tanúskodik. Bármennyire naiv tudomány is a fajbiológia és bármennyire megejtő is *Gyömrei* sajátságos tétele a fajról, mint okozatról, amely nem lehet ok, azt hisszük, homogeneitásuk nem növeli a szerintünk mellőzhetetlen igazságok meglátásának és értékek felismerésének egyéni diszpozíciójukban gyökerező akadályát. Viszont remélhetjük, hogy a lelki összhang — úgyvis mint következmény — a fesztelenebb munkával kárpótolja a tudományt, mert a *Századunk* munkásai így talán mégis több őszinteséggel és bátorsággal, tehát a tudomány céljainak megfelelőbben fogják tudományos kutatásaik eredményét kifejteni. Ezt várjuk, sőt kérjük az új folyóirattól a szociológia érdekében. —*sy.*

KÖNYVISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK.

Dr. Weis István: Egészségügyi politikánk alapelvei. (Budapest 1926. 47. 1. Eggenberger-főbizomány. Ára 20.000 K.)

A modern szociális felfogás méltán támaszthat nagy igényeket a közhatalom ama tevékenységével szemben, melyet a közegészségügy igazgatása felölel. Ez a tevékenység pedig semmiképen nem merülhet ki a beteg ember-ről való gondoskodásban, *a represszív jellegű közigazgatási intézkedésekben*, melyek sokszor figyelmen kívül hagyják az élet gyors változásait és complex jelenségeit.

A népesség életerejének, produktív és propagatív képességének megóvása, védelme: *a praeventiv* beavatkozás hovatovább domináló szerepet kell, hogy nyerjen úgy a közhatalom, mint a társadalom idevágó feladatkörében. És ha a szervezet, mely eme feladatot intézni hivatott: nem megfelelő, úgy más intézmények beállításával, más alapelvek és elgondolások életrehívásánál kell új, teljesítőképes közhatalmi szervezetet teremtenünk. A mű szerzője, aki — bár nem orvos — avatott kézzel nyúl hozzá a problémák ama tömkelegéhez, mely ma a magyar közegészségügy reformján tépelődök elé mered és világos célkitűzéssel, tiszta, logikus gondolatmenet után jut el oly helytálló következtetésekhez, hogy műve a követendő egészségügyi politika vezérkönyvéül bátran elfogadható. A szűkreszabott anyagi lehetőségek mérlegelésével soha nem siklik le a való élet talajáról, ám megjelöli mindazokat a feladatokat, melyek ma is könnyűszerrel elvégezhetőek volnának, ha a társadalom fölismerte volna eminens fontosságukat. Az egészségügyi nevelésről írott sorai mélyen kell, hogy belevésődjenek nemcsak az orvosszakember, de a hivatalos kultúrpolitikus és minden művelt ember emlékezetébe, mert nyilvánvaló, hogy az egészségügyi *közgondolkodás* megteremtése nélkül a legszebben elgondolt reformtörekvések is vértelen papíralkotások maradnak. Ebben kell megjelölnünk a múlt hibáinak okát is, mert *egészségügyi törvényünk* mintaszerű bár, de egészségügyünk a valóságban *mélyen elszomorító* képet ad. Hisszük azonban, hogy dr. Weis könyve nagy lépéssel viszi közelebb a művelt emberek nagy tömegét a jelen hibáinak és a jövő kötelességének felismeréséhez.

A szerző — miután nagy vonásokban megrajzolja Magyarország közegészségügyi állapotát — sorbaveszi azokat a lehetőségeket, melyek ma rendelkezésünkre állanak, hogy egészségügyi igazgatásunkat a *praeventio* vágányaira terelhessük. Szól a propaganda óriási jelentőségéről, reámutat azokra a konkrét reformokra, melyek ma is keresztülvihetők, ha gyors eredményt akarunk látni ott, ahol a legégetőbb tennivalók mutatkoznak: *a halandóság leszorításában*. Az egészségügyi igazgatást orvos-szakemberek kezébe kell adnunk, megfelelő imperiummal kell őket felruháznunk, a nehézkes bürokratizmus teljes elkerülésével. Szembeállítja az egészségügyi igazgatásban kialakult rendszereket: az angol-amerikai és a kontinentális, vagy német methodust: előbbiben látja a praeventiv hygiene legtökéletesebb megtestesülését. (Utób-

bit — nézetünk szerint — kissé alá is becsüli, midőn annak csak hátrányait domborítja ki, a merev policialis tevékenységet.) P. M.

Magyarország Földbirtokviszonyai.¹ Az *Országos Központi Statisztikai Hivatal* most tette közzé az 1925. év elején uralkodó hazai állapotokról készített földbirtokstatisztikáját és gazdacímterét, mely ezúttal még nagyobb érdeklődésre tarthat számot, mint valaha. A földkérdés beható méltatása azonban csak egy megfelelő terjedelmű nagyobb tanulmányban volna lehetséges, ami folyóiratunknak régi programja és kötelessége. Eddig épen ennek a statisztikai anyagnak a hiánya miatt volt e terv megvalósítása lehetetlen. Az anyagnak megfelelő feldolgozása és a helyes megvilágításba való beállítását időt igényel s azért egyelőre meg kell elégednünk annyival, hogy a statisztika főbb és jellegzetesebb adatait foglaljuk össze és szembeállítjuk azokkal az adatokkal, amelyek az előbbieket jelentőségét és értékét kellőképpen megvilágítani képesek.

Magyarország régi területe 49.05 millió katasztrális hold volt, ami a mai területen 16.15 millió holdra, tehát a réginek 33%-ára zsugorodott össze. A régi Magyarország területének művelési ágak szerint való megoszlása szembeállítva Csonkamagyarországgal, százalékban a következő:

	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri Burgonya	Cukorrépa
Kisbirtokon	6·82	6·33	6·35	6·19	12·32	48·66
Közép- és nagybirtokon	8·21	7·40	7·60	7·19	14·33	59·14
Országos átlag	7·26	6·68	6·78	6·67	12·94	51·82

A hegyvidékek lekapcsolásának megfelelően tehát jelentékenyen nagyobb a szántóföld, még jelentékenyebben kisebb viszont az erdőterület aránya. Ez az eltolódás birtokpolitikai tekintetben azért fontos, mert az erdőgazdaság a nagybirtokoknak jellemző művelési ága, míg viszont a szántóföldből minálunk a kisbirtoknak van nagyobb részesedése.

Ebből az eltolódásból az volna várható, hogy a mai Magyarországon a kisbirtok aránya kedvezőbben alakul, mint Nagymagyarországon. Ezzel szemben azt látjuk, hogy amíg Magyarország régi területéből 100 holdon aluli kisbirtok volt 1905-ben 44.4% (21-80 millió hold) s ez az arányszám 1913-ra 45.8%-ig (22.47 millió holdra) nőtt, addig a Magyarország mai területének megfelelő országrészen 1913-ban csak 44.2% (7.14 millió hold) esik a kisbirtokra, tehát kevesebb, mint Nagymagyarországon 1905-ben. Az ország megcsonkítása tehát a kisbirtok országos arányszámát egyenesen lenyomta, ami a földbirtok-reformnak különben is halaszthatatlan aktualitását még csak fokozta. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy Nagymagyarország birtokmegoszlása egyike volt a legkedvezőtlenebbeknek s a nagybirtoknak még nagyobb túltengésével csak Angliában s esetleg Oroszországban és Romániában találkozhattunk. De amíg Angliában a szabadkereskedelmi politikának áldozatul esett mezőgazdaságnak, az ország ipari jellegénél fogva sokkal kisebb jelentősége volt s a birtokmegoszlás aránytalanságait a bérleti gazdálkodás igen jelentékenyen ellensúlyozta, Oroszországban és Romániában pedig egymást követték a birtokreformok, Magyarország ezen a téren a legújabb időkig semmit sem tett. Rá kell mutatnunk itt arra is, hogy a nagy ipari munkanélküliség hatása alatt a mezőgazdaság és a birtokviszonyok ma már Angliában is napi problé-

¹ Magyarország földbirtokosai és földbérlei (Gazdacímter) 1925. Kiadta az Országos Központi Statisztikai Hivatal.

mává váltak. Oroszországban a forradalom teljesen megszüntette a nagybirtokot s a kisantant államai, ha mindjárt nacionalista célokkal is, nagyszabású birtokreformokat hajtottak végre. Ebben a helyzetben a háborúval és forradalmakkal annyira megrázott mai Magyarországnak teljesen lehetetlen lett volna a szociális kiegyenlítésnek legalább azt a minimumát nem alkalmaznia, amit a magyar földbirtokreform jelent.

El kell azonban ismernünk, hogy a kisbirtok arányszáma már a háború alatt javulni kezdett s a mai Magyarország területére 1916-ban 45.5%-ot (7.35 millió holdat) tett ki s ez az arányszám 1921-ig, tehát a földbirtokreform megkezdéséig 46.5%-ra (7.51 millió holdra) nőtt. Az ezt követő fejlődés már a reform hatását mutatja s 1925 elejére eléri az arányszám az 50.2%-ot (8.11 millió holdat), a reform befejeztének idejére, 1926 végére pedig egyenesen 55%-ra (8.88 millió holdra) lehet becsülni. A reform várható végeredményeire vonatkozó számadatokat a gazdacímtár bevezető számadatai nem foglalják magukban, hanem azokat a statisztikai hivatal a *Magyar Statisztikai Szemle* 1925. évi 10. számában (386—401. oldal) *Konkoly-Thege* Gyula tanulmányában tette közzé.

A kisbirtokoknak ennél a várható eltolódásánál azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy amit mi kisbirtok alatt értünk, a 100 holdon aluli birtok nem felel meg a külföldi értelemben vett kisbirtok fogalmának, mert külföldön kisbirtok alatt a 20 hektárnál, tehát 35 holdnál kisebb földbirtokot szoktak érteni. Ugyanez a különbség mutatkozik a nagybirtok fogalma tekintetében is. Minálunk a nagybirtok 1000 holdon felül kezdődik, míg külföldön a 100 hektáron, vagyis 175 holdon felüli birtokot már nagybirtoknak tekintik. Ezért jogosult a megjelent kötetben követett az az eljárás, hogy a fösszesítésben a közép- és nagybirtokot egybefoglalva állították szembe a kisbirtokkal.

Még jobban aláhúzza a birtokreform jogosultságát, ha a kisbirtokoknak az ország szántó földterületéből való részesedését vesszük figyelembe. Ekkor ugyanis azt találjuk, hogy amíg Nagymagyarországon kisbirtokokhoz tartozott az ország szántóföldterületének 66.1%-a, ezt az arányszámot Csonkamagyarország területén csak a birtokreform teljes befejezése után fogja a kisbirtok újra elérni. A mai Magyarország területére ugyanis 1913-ban kisbirtokokhoz csak a szántóföld 55.5%-a, 1925 elején pedig 61.6%-a (5.99 millió hold) tartozott, mely előreláthatóan csak 1926 végére fog 66.7%-ra (6.49 millió holdra) megnőni.

A kisbirtokosok száma 1913-ban Csonkamagyarország területén 620.000 volt. Mivel a statisztikai hivatal mai számukat 840.000-re becsüli, a szaporodás 220.000 új birtokos. Ha ezt a szaporulatot teljesen a birtokreform javára írjuk, akkor a birtoktalan mezőgazdasági népességnek, melynek száma az 1920. évi népszámlálás szerint 694.000 volt, közel egyharmada jutott földbirtokhoz. A földbirtokreform befejeztéig az új birtokosok száma még 280.000-rel, tehát végeredményben 500.000 főre, a kisbirtokosok száma pedig 1,120.000-re fog felszaporodni. Az új birtokosok 500.000-nyi számával tehát a nincstelenek háromnegyede jutna földbirtokhoz.

Már nem ilyen ragyogó az arány, ha a kiosztott földbirtok nagyságát vesszük figyelembe. 1925 elejéig kiosztásra került 488.000 hold s 1926 végéig ez további 717.000 holddal 1,205.000 holdra fog emelkedni. Igaz, hogy ez a közép- és nagybirtok 1921. évi területének 13.95%, de viszont a földhözjuttatottakra fejenként számítva alig tesz ki többet 2-4 holdnál. Ez jut kifejezésre abban is, hogy a kisbirtokosok számának növekvésével arányban esett az egy kisbirtokra eső birtokterület nagysága. Csonkamagyarország területére számítva jutott egy kisbirtokosra 1913-ban 11-5 hold, 195-ben 9.4 hold s 1926 végére már csak 7-9 hold jut egyre.

A földbirtokreform tehát nem a kisbirtokosokat erősítette, hanem a

törpebirtokosok számát szaporította. Tagadhatatlan ellenben, hogy ez az *egyénenkint* mutatózó kép nem felel meg a *családonkint* jelentkező állapotnak, mert több új birtok olyan családok tagjainak jutott, amelyek feje már eddig is birtokos volt. Ha tehát a család nem aprózódik szét a birtokokkal, hanem csak még inkább együtt marad, akkor beszélhetünk a kisbirtokos elem megerősödéséről is.

De azért ennek az előbb említett körülménynek tudjuk be elsősorban, ha a birtokreform kapcsán a mezőgazdasági termelés visszaeséséről beszélnek és a statisztikai hivatal e visszaesés címén nem csupán a kisbirtoknak az 1923. évi adatokból kiszámított kisebb termelési százalékát számítja be, hanem ennél többet s 20% helyett 30% termésnövekedést vesz számításba. Hogy ez a csökkentés teljesen helytálló-e, azt alább az 1925. évi termés adatai alapján még meg fogjuk vizsgálni. Egyelőre csak említsük meg azt, hogy a statisztikai hivatal, illetve *Konkoly-Thege* Gyulának fentemlített tanulmánya e 30%-os minus alapján az 1925. év eleji állapot szerint a termés 1.7%-ában, vagyis 38 millió aranykoronában (550 milliárd papírkoronában), az 1926. év végi állapot szerint pedig 3.4%-ában, vagyis 76 millió aranykoronában (1100 milliárd papírkoronában) állapítja meg a termelés visszaesésének mértékét a földbirtokreform következtében.

Nézzük most már, hogy mit mutat ezzel szemben az 1925. évi termés képe. A földművelésügyi minisztérium termés jelentése szerint, mely a *Magyar Statisztikai Szemle* 1925. évi 9. számában (344. oldalon) található, a hét főtermény holdankinti eredménye métermázsában a következő volt:

	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri Burgonya	Cukorrép	
Kisbirtokon	6·82	6·33	6·35	6·19	12·32	48·66	106·49
Közép- és nagybirtokon	8·21	7·40	7·60	7·19	14·33	59·14	136·67
Országos átlag	7·26	6·68	6·78	6·67	12·94	51·82	132·58

Ha ezeken az adatokon végigmegyünk, azt fogjuk találni, hogy a külön bözet a közép- és nagybirtok javára egyedül a cukorrépánál haladja meg valamivel a 20%-ot, másutt jóval alatta marad s az országos átlagból mindjárt azt is megállapíthatjuk, hogy ennek is alárendelt jelentősége van, mert a kisbirtok cukorrépatermelése egész kis területre szorítkozó. Ezt mutatja a vetésterületek százalékos megoszlása is közép- és nagy-, valamint kisbirtok között, mely szerint egyedül a cukorrépánál van a közép- és nagybirtoknak nagy területi túlsúlya:

	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri Burgonya	Cukorrépa	
Közép- és nagybirtok	31·75	32·52	34·27	48·13	31·07	30·15	86·79
Kisbirtok	68·25	67·48	65·73	51·87	68·93	69·85	13·21

Ezek figyelembevételével kénytelenek vagyunk, megállapítani, hogy a statisztikai hivatalnak, illetve *Konkoly-Thege* Gyulának a földbirtokreform veszteségtételére vonatkozó becslése túlzott. De egy jövőbelátó politikának a szociális kiegyenlítés nagy célján kívül arra is figyelemmel kell lennie, hogy a kisbirtoknak olyan előnyei is vannak, amelyekért áldozatokat is érdemes hozni. Az egyik az, hogy a kisbirtokon több ember él, míg a latifundiumok nemcsak Itáliát tették vala tönkre egykoron, hanem mindig a vidék elnéptelenedése mellett hatnak közre. Érdekes volna ugyan ennek szembeállításaképpen megvizsgálni, hogy mekkora terjedelmű ipari és nagyvárosi életet tesznek viszont lehetővé. De mi haszna ebből egy nemzeti politikának, ha ez a lehetővé tett ipari és nagyvárosi koncentráció netalán külföldön van! Az kétségtelen, hogy notórius kivándorló vármegyénk legtöbbje az elszakított területekre esik s ez a megmaradt ország szempontjából letompítja annak a ténynek a jelentő-

ségét, hogy a kivándoroltak abszolút többsége mezőgazdasági népesség volt. Mégis meg lehet annyit állapítanunk, hogy amikor az ország összezsugorodása folytán egész ipari termelésünk problematikusá vált s ipari munkásságunk kivándorlása számottevő arányokat vett, a jövőbeli kivándorlás ellen csak birtokpolitikával védekezhetünk.

A másik oldalon a mezőgazdasági termelés visszaesése sem állandó, vagy legalább is nem kétségtelen a nagybirtok termelési fölénye. Világosan megmutatja ezt az a bőséges adatgyűjtemény, amelyet *Kenéz Bélának* kiváló gazdaságstatisztikai munkájában (a *Nép és Föld*-ben 46—84. oldal) erre vonatkozólag találunk. De hivatkozhatunk ezeken az adatokon kívül még egy jellemző adalékra. Az *U. S. Department of Agriculture* 1921. évre kiadott évkönyvében (*Year-Book 1921.*) találunk egy tanulságos táblázatot (a 87. oldalon), amelyben felsorolt 32 országnak a hat főterményből elért terméseredményei szerint a legnagyobb terméseredményekre *Belgium* hivatkozhatnék. Indexszáma 221,¹ Angliának 177, Magyarországnak 113, Romániának 94 s Oroszországnak 72-es indexszámával szemben. Viszont amíg Angliában 7.2%-nyi mezőgazdasági népesség mellett a mezőgazdasági üzemnek 66.6%-a van 100 acre-on (70 holdon) felül, addig Belgiumban 16.6%-nyi mezőgazdasági népesség mellett csak 16.95% s az 5 acre-on (35 holdon vagy 20 hektáron) aluli birtokokra 68.13% esik.² Hogy pedig állattartás tekintetében a kisbirtok mekkora előnyben van a nagybirtokkal szemben, az sokkal ismertebb, sem hogy bővebb megokolásra szorulna. Talán elég csak Dánia kiscsalakosságának nagy eredményeire rámutatni³ és azokra az adatokra hivatkozni, amelyek erre nézve is *Kenéz Béla* említett könyvében található. A nagyobb állattartás tényében ugyan egy újabb probléma rejlik, az állati termékek kivitelének nagyobb nehézségei, ami egy mezőgazdasági kivitelre utalt országban, mint minálunk szintén nem hagyható figyelmen kívül. A Dániával való összehasonlítás itt nem helytálló, mert a dánok Angliába tengeren szállíthatnak. Mezőgazdasági kivitelünk kérdése különben mindenképen évről-évre nagyobb problémává fog válni.

Ami most már jelenlegi kisbirtokainknak művelési ágankint és ország-részenként való megoszlását illeti, kiemeljük az új birtokstatisztika következő adatait. A kisbirtokok megoszlását művelési ágak szerint legcélszerűbb a közép- és nagybirtokok megoszlásával együttesen bemutatni:

	Számuk	Birtokok mill. hold	Szántó	Kert	Szőlő	Rét 0/0-ban	Legelő	Erdő	Nádas	Művel- etlen
Kisbirtokos ...	840-000	8,11	73.9	1.7	4.1	8.1	4.3	2.7	0.2	5.0
Középbirtokos	9-630	2,65	52.0	0.5	0.9	6.2	21.5	10.7	0.4	7.8
Nagybirtokos...	1-130	5,38	43.8	0.4	0.4	6.1	15.5	26.0	0.4	7.4

Az ország-részenként való megosztásnál tudnunk kell, hogy a statisztikai felvétel az országot három részre osztja, az Alföldre (7.33 millió hold), a dunántúli (6-39 millió hold) és északi dombosvidékre (2.43 millió hold). A legnagyobb a kisbirtok aránya az Alföldön (53.1%), aztán a Dunántúlon (49.2%), míg a legkisebb az északi dombosvidéken (44.4%). *Vármegyénként* a legnagyobb a kisbirtok aránya Bács-Bodrog megyében (63.5). *Hatvan* százalékon felül van még: Baranyában (60.7) és Tolnában (60.5). *Ötven* százalékon felül van: Vas (59.6), Jász-Nagykún-Szolnok, Békés, Csanád-Arad-Torontál, Pest-Pilis-

¹ A következő kettő is kisbirtokos ország: Svájc (202) és Hollandia (190).

² L. The land and the nation. Rural report of the liberal land committee. 1923—5. a 46. és 147. oldalon.

³ L. ezt is az előbb hivatkozott helyen Appendix XIII. 519. oldal.

Solt-Kiskún, Sopron, Csongrád, Győr-Moson-Pozsony, Szatmár-Ugocsa-Bereg vármegyében. *Negyven* százalékon felül van: Abauj-Torna, Zala, Bihar, Borsod-Gömör-Kishont, Hajdú, Heves, Veszprém, Komárom-Esztergom, Zemplén vármegyében. Még *a negyven százalékot sem* éri el: Somogy, Szabolcs-Ung, Fejér (37.2) és Nógrád-Hont (36.5) vármegyében. Törvényhatósági *városok* *kint* Hódmezővásárhely (7.7) vezet Miskolc (69.1%), Székesfehérvár (68.8), Budapest (59.4) és Győr (59.4) előtt. *Ötven* százalék fölött van még Baja (52.7), Pécs, Szeged. *Ötven* százalék alatt pedig Kecskemét (48.5), Sopron (32.9) és Debrecen (31.3)

Áttérve a *középbirtokokra*, megemlítjük, hogy ezek aránya Nagymagyarországon 14.4% volt, Csonkamagyarország területére pedig 1913-ban 17.9%, 1925 elején 16.4% s 1926 végére 14.9% lesz 2.40 millió katasztrális holddal. Legnagyobb a középbirtok arányszáma az északi dombosvidéken (27.4), aztán az Alföldön (21.1) s a legkisebb a Dunántúlon (18.6). *Harminc* százalékon három vármegyében halad meg: Nógrád-Hontban (32.9), Szatmár-Ugocsa-Beregben (31.5) és Szabolcs-Ungban (31.1). *Húsz* százalékon meghalad: Abauj-Torna (28.2), Borsod, Heves, Jász-Nagykún-Szolnok, Zala, Zemplén, Baranya, Győr-Moson-Pozsony, Vas, Bihar, Pest-Pilis-Solt-Kiskún, Csanád-Arad-Torontál vármegyében. *Tíz* százalék, fölött van: Somogy, Veszprém, Komárom-Esztergom, Békés, Sopron, Hajdú, Fejér, Csongrád, Bács-Bodrog (12.6) és Tolna (12.6) vármegyében. A törvényhatósági *városok* *közt* első Kecskemét (17) és Miskolc (16.1). *Tíz* százalékon felül van még: Debrecen, Baja, Hódmezővásárhely. *Tíz* százalékon *sem* ér el: Pécs, Győr, Szeged, Budapest (3.6), Székesfehérvár (3.4) és Sopron (1.4).

A középbirtoknak a szántóföldből való részesedése Nagymagyarországon 12.4% volt, míg Csonkamagyarország területén 1923-ban 15.3%, 1925 elején 14.1% s 1926 végén 12.3% lesz 1.20 millió holddal.

A mi értelmezésünk szerint vett középbirtok tehát igen alárendelt szerepet tölt be, ami csak annál kiélezettebbé teszi a nagy- és kisbirtokok közt mutatkozó éles különbséget. A középbirtokok átlagos nagysága 1925 elején 275.7 hold volt, míg 1926 végéig 249 holdra fog csökkenni. Különben a középbirtokosok túlnyomó többségének (8265) 100—500 hold közti birtoka (1,706 ezer holddal), míg 500—1000 hold közt 1365 birtokosnak 948 ezer hold birtoka volt.

A *nagybirtokokra* esett Nagymagyarországon 39.8%, Csonkamagyarország területén 1913-ban 37.9%, 1925 elején 33.4% s 1926 végén lesz 30.1%, 4.87 millió holddal. Országgrészenként legnagyobb a nagybirtokok területe a Dunántúlon (32.2%), míg az északi dombosvidéken 28.2% s az Alföldön 25.8%¹. A *vármegyék* *közt* a legnagyobb a nagybirtok aránya Fejér (48.8), Somogy (43) és Komárom-Esztergom (40.2) vármegyében. *Harminc* százalékon felül van: Veszprém (38.2), Hajdú (37.9), Zemplén, Csongrád, Nógrád-Hont, Sopron vármegyében. *Húsz* százalékon meghaladó: Bihar, Szabolcs-Ung, Heves, Békés, Zala, Tolna, Borsod-Gömör-Kishont, Győr-Moson-Pozsony, Bács-Bodrog, Pest-Pilis-Solt-Kiskún, Csanád-Arad-Torontál, Abauj-Torna vármegyében. *Húsz* százalék *alatt* marad: Vas, Jász-Nagykún-Szolnok, Baranya (18.9). Szatmár-Ugocsa-Bereg (15.9) vármegyében. A törvényhatósági *városok* *közt* vezet Sopron (65.7), Debrecen (53.7), Szeged (45.5). *Harminc* százalék

¹ Ez adatok megértéséhez tudnunk kell, hogy a vidékenként feltüntetett adatoknál a középbirtokok arányszáma a nagybirtokok rovására emelkedik, mert a meghúzott választóvonalakkal egyes nagybirtokok középbirtokokra esnek szét. Innen ered, hogy ez adatok összegezése 3.40 millió hold középbirtokot tüntet fel 2.65 helyett és 5.38 millió hold nagybirtokból csak 4.64 millió hold marad. Ehhez képest a középbirtokok országos arányszáma 16.4 helyett 21.%-ot, a nagybirtokoké pedig 33.4 helyett 28.8 %-ot mutatna.

fölött van még: Pécs (38.1), Budapest (37), Kecskemét, Győr, Baja. *Harmincszázalék alatt* marad: Székesfehérvár (27.8), Miskolc (14.8), Hódmezővásárhely (7-8) városokban.

Az ország szántóföldterületéből nagybirtokra esett Nagymagyarországon 21.5%, Csonkamagyarországon 1913-ban 29.2%, 1925 elején 24.3% s. 1926 végére 21.0% 2-04 millió holddal.

A nagybirtokok átlagos nagysága 1925 elején 4764 hold, mely átlag 1926 végéig 4309-9 holdra fog csökkenni. A nagybirtokok többségének (585) birtoka (813 ezer holddal) 1000—2000 hold közé esett. 2000—5000 holdja volt 332 nagybirtokosnak 1,003 ezer holddal. 5000—10.000 holdja 118 nagybirtokosnak 823 ezer holddal. 10.000—100.000 holdja 94 nagybirtokosnak 2,523 ezer holddal. Végül 100.000 holdon felül 1 nagybirtokos (Eszterházy Pál hg.) 222.241 holddal. Jellemző, hogy a szántó területe 100—1000 holdtól felfelé fokozatosan csökken (52.8%-tól 32.6%-ig), viszont az erdőterület fokozatosan nő (10,0%-tól 41.5%-ig. Az előbbi volna mondható a legelőterületről is (21.8%-tól 7.5%-ig, ha az 50.000—100.000 holdas birtokok csoportjában 22.1%-ra nem szökkenne. A többi művelési ág közt még a szőlő mutat fokozatos csökkenést (1,0%-tól 0.2%-ig), míg a többiek arányszáma nagyjában végig egyenlő.

Az országrészenkénti adatok helyes összehasonlításához talán nem lesz érdektelen megemlíteni a művelési ágak helyi eltolódásainak arányszámait. A legnagyobb a szántó aránya az Alföldön (66.7), míg a Dunántúlon 56.6 és Északon 50.4. A legnagyobb a százaléka az Alföldön Csanád-Arad-Torontál megyének (84.8) és Hódmezővásárhelynek (80). *A hetven* százalékot még meghaladja Békés megye (79.3), Szabolcs-Ung, Jász-Nagykún-Szolnok megye. Baja város, Szabolcs-Ugocsa-Bereg megyében. *Közel hetven* még: Bács-Bodrog, Bihar, Csongrád megyében. A Dunántúlon vezet Fejér megye (66.6). Gyenge a szántó aránya a városokban, a legkülönösebben Budapesten (28.3) és Pécsen (21.9), de már a harmadiknál, Győrött jóval nagyobb (45.1). Feltűnő kevés szántó van Zala megyében (40%). A másik lényegesebb eltolódás erdőben mutatkozik. Északon 22.7%, a Dunántúlon 16.1, míg az Alföldön csak 4.3. A legnagyobb az erdőterület arányszáma Sopronban (44-5) és Pécsen (34.3). *Húsz* százalékon felül van még Abauj-Torna, Nógrád-Hont, Borsód-Gömör-Kishont, Zala, Komárom-Esztergom, Veszprém megyében. Az Alföldön a legnagyobb az erdőterület aránya Debrecenben (11.4), Budapesten (9.2) és Kecskeméten (9.0), továbbá Pest-Pilis-Solt-Kiskún megyében (8.1). Északon és a Dunántúlon jelentéktelen erdőterülete van Győrnek (2.9), Miskolcnak (0.3) és Székesfehérvárnak (0.2). Más művelési ágaknál jelentékeny eltolódásokat látunk az átlagtól kertterületben Budapesten (16.1), szőlőben Pécsen (13.5) és Baján (11.1), utóbbinál aránytalanul kevés rétet (0.9), a legtöbb Győrött van (15.4), feltűnő sok legelőt találunk Debrecenben (28.6) és Hajdú megyében (22.7), aránylag sok nádas van Sopronban (3.1), végül igen sok a földadó alá nem eső birtokterület Budapesten (30.4), Győrött (19.5) és Miskolcon (12.2).

A nagy- és középbirtokokból *bérbeadott terület* volt 2.06 millió hold, ami 25.6%-nak felel meg. Ennek 67.2%-a szántó, 16,1 legelő, 7.7 rétet, 4.3 erdő, nem művelt terület 3-6. *A nagybirtokosok* bérbeadták területük 28.7%-át (1.55 millió, holdat), melynek 65.1%-a szántó, 17.5 legelő, 7.7 rétet, 4.6 erdő, 4.0 nem művelt terület. *A középbirtokosok* bérbeadtak 19.2%-ot (0.51 millió holdat), ebből 73.4% szántó, 11.6 legelő, 7.8 rétet, 3.4 erdő, 2.5 nem művelt terület. A bérbeadott terület 22.6%-a *kisbérlet* (0.46 millió hold), ebből 68.2% szántó 19.4 legelő 7.8, rétet, 1.9 nem művelt terület. 1982 *középbérlet* bérelt 0.63 millió holdat,, melyből 70.8% szántó, 14.0 legelő, 7.5 rétet, 3.6 erdő, 2.9 nem művelt terület. Végül 391 *nagybérlet* bérelt 0.96 millió holdat, ebből 64.3% szántó, 15.8 legelő, 7.7 rétet, 6.4 erdő, 4.8 nem művelt terület.

A nagy- és középbirtokok területének nagyjában annál nagyobb százaléka van bérbeadva, mennél nagyobb a birtok. A százalék 19-től 45.2-ig emelkedik s a fokozatos emelkedésben némi visszaesés csak két birtokcsoportnál (3—5000 és 30—50.000 közt) található. A bérletek megoszlására jellemzői hogy a nagy- és középbérlők számának több mint fele (1575) 100—500 hold közé esik (0-34 millió holddal). Innen számuk rohamosan csökken, amennyiben 500—1000 hold közt 407 (0.29 millió holddal), 1000—2000 hold közt 241 (0.34 millió holddal), 2000—5000 hold közt 118 (0-35 millió holddal), 5000—10.000 hold közt 26 (0.17 millió holddal), 10.000—20.000 hold közt 5 (0.06 millió holddal), azonfelül pedig 1 bérlő (a Mezőgazdasági ipar r.-t.) 38.273 holddal.

A bérbeadott területeknek a bérbeadó birtokosok birtokában való aránya tekintetében még megemlítjük, hogy a birtokosok bérbeadták 36.9%. szántó, 31.9% rét, de csak 5.2% erdőterületüket. A birtokkategóriák szerint való eltolódás azonban igen jelentékeny, mert a szántónál a birtok nagyságával 25.9%-tól egész 79.7%-ig nő. Még nagyobb az emelkedés a szőlőnél. 20.9% átlag mellett 9-től 82.3%-ig nő, de emelkedése nem egyenletes. Egyenletesebb az emelkedés a kertenél, amennyiben 22.7%-os átlag mellett 15.2-től 59.5-ig nő; a legelőnél 23.5%-os átlag mellett 9.7-től 55.4-ig tart az emelkedés.

A művelési ágak szerint való megoszlás adataiból megállapítható, hogy a nagyobb birtokok szántóföldterületüknek nagyobb százalékát adják bérbébe, mint a kisebb birtokok. De mivel még nagyobb többszörösét adják bérbébe, mint a kisebb birtokok, más (szőlő, legelő, kert) területeknek, a bérbeadott területnek annál nagyobb hányada szántó, minél kisebb a bérbeadó birtoka. Mivel ugyanez a csökkenő irányzat mutatkozik a nagy- és középbérleteknél is, azt lehet mondani, hogy a bérbeadott szántónak fokozatosan nagyobb hányada a mind kisebb birtokkategóriáknak jut.

Ha most összehasonlítást teszünk a *nincstelenek* száma, a *nagy- és középbirtok csökkenése*, valamint a *földbérletek* megoszlása közt, akkor a következő képet nyerjük. A *nincstelenek* száma országos átlagban 1000 holdankint kitett 43-at s a legnagyobb volt az Alföldön (50), Északon 42, a Dunántúlon 35. A nagy- és középbirtokok csökkenésének százaléka 1913—1925 közt ebben a sorrendben 10.8, 11.7, 8.5, 10.8 volt. Csak a szántóföldek csökkenésének százaléka valamivel erősebb, 13.6, 14.3, 11.4, 13.-4 volt. A földbérletek megoszlása 25.6, 30.6, 18.9, 23.1 az egyes vidékek területének százalékában. Legtöbb *nincstelen* volt Csanád-Arad-Toron tál megyében (68), a birtokcsökkenési százalék 18.8, szántónál 19.9, a bérletek százaléka 19.4 (többségben *kisbérlet*) volt. A következő Székesfehérvár 60-nal, a százalékok 12.5, 4.5, 55.6 voltak. Miskolcon 59, a százalékok 6.9, 177, 4.0 voltak. Békés megyében 59, a százalékok 16.6, 19.9, 20.0 (közel fele *kisbérlet*) voltak. Budapesten 56, a százalékok 11.4, 22.3, 35.-9 (főként *kisbérlet*) voltak. Szabolcs-Ung megyében 56, a százalékok 11.5, 11.7, 26.8 voltak. Heves megyében 54, a százalékok 8.2, 12.2, 15.2 voltak. Hajdú megyében 53, a százalékok 9.6, 18.6, 42.9 (többségben *kisbérlet*) voltak. Csongrád megyében 52, a százalékok 12.9, 14.5, 31.4 (közel fele *kisbérlet*) voltak. Hódmezővásárhelyen 52, a százalékok 16.6, 13.4, 20.0 (túlnyomóan *kisbérlet*) voltak. Jász-Nagykún-Szolnok megyében 52, a százalékok 12.5, 14.2, 32.9 voltak. Pécs 50, a százalékok 11.4, 15.3, 1.9 voltak. *Negyven és ötven közt* volt a *nincstelenek* száma tizenegy törvényhatóságban, *harminc és negyven közt* tizenkettőben s *harminc alatt* Baranya megyében (26) és Sopronban (25). Ezzel szemben a legnagyobb a birtokcsökkenés Vas megyében (20.6), Csanád-Arad-Torontál, Békés megyében Hódmezővásárhelyen és Tolna megyében (16.1), míg a legkisebb Veszprém (7.6), Borsod-Gömör-Kishont (7.4). Zala (7.2), Nógrád-Hont (6.8) megyében és Szegeden (3). A szántóföldterület csökkenésében a városok vezetnek: Sopron (56.1), Győr (29.4), Debre-

cen (22.5), Budapest, a megyék közt Békés, Csanád-Arad-Torontál, Tolna (19.4) megye, viszont a legkisebbek a százalékok Veszprém (8.9), Nógrád-Hont (8.5) megyében, Székesfehérváron és Szegeden (1.5). A bérletek arányszámaiban is a városok vezetnek, még pedig Szeged (70.7) túlnyomóan kisbérlettel, Győr (69.5), Kecskemét (63) főként kisbérlettel, Baja (62.8), Székesfehérvár kisbérletekkel; a megyék közt Hajdú kisbérletekkel és Bihar (38), míg a legkisebb Zala (9.4) megyében, Miskolcon és Pécsen. A bérbeadott nagy- és középbirtokokból a legnagyobb százalék az Alföldön jutott *kisbérletekre* (32.7), a Dunántúlon 12.1, Északon pedig 11%. A bérbeadott területnek többsége volt kisbérlet Szegeden, Hódmezővásárhelyen, Budapesten, Kecskeméten, Hajdú, Csanád-Arad-Torontál vármegyében. Jelentékeny volt még Békésben, Csongrádban és Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében. Az ország kisbérleteinek háromnegyede (74.4%) esik az Alföldre, tehát arra a területre, ahol a nincstelenség száma a legnagyobb. Már a Dunántúlra csak 19.6, Északra pedig 6% jutott. A *nagy- és középbérletek* területi megoszlása az Alföldön jutott 44.3, a Dunántúlra 41.4, Északra 14.3%.

A *kötött birtokok* Nagymagyarországon a földterület 31.8%-át foglalták el. Csonkamagyarország területén 1913-ban 24.4, 1925 elején 22.8% volt s 1926 végére arányszámuk 20.7 lesz 3.34 millió holddal. A szántóföldből való részesedésük a fenti sorrendben 9.7, 12.8, 11.3, 9.8%, vagyis 0.95 millió hold lesz. A kötött birtokoknak több mint fele (a 3.69 millió holdból 1.91) erdő és legelő, de a kötött birtokok nagyobbik felét kitevő hitbizományi (0.98 millió hold) és egyházi (0.89 millió hold) birtokoknak jelentékeny százaléka (a 29.7-es összes átlaggal szemben 40.8 és 38.3) szántóföld. A kötött birtokok túlnyomórésze (87.9%) nagybirtok. A középbirtokok főképp községi és közbirtokossági földek. Összes nagy-és középbirtokaink területének 45.9, nagybirtokaink területének pedig 60.2%-a kötött birtok. A kötött birtokok bérbeadott területe megfelelt az országos átlagnak (25.9%), de még ezzel is a bérbeadott birtokterületek fele kötött birtok volt.

A két legfontosabb kötött birtokterület közül a *hitbizományok* száma 92-ről (1913-ban) Csonkamagyarországon 58-ra szállt alá. Területe Nagymagyarország területének 4.7, Csonkamagyarországnak 1913-ban 6.8, 1925 elején pedig 6.1 százaléka volt s 1926 végére 5.4% lenne 0.87 millió holddal, Szántóföldben az arányszámok 3.2, 4.9, 4.1, 3.5, mely utóbbi 0.34 millió holdnak felelne meg. A hitbizományokból 1925 elején 40% volt bérbeadva.

Az *egyházi birtokok* Nagymagyarországon a földterület 4.8%-át foglalták el s Csonkamagyarországon az 1925 eleji állapot szerint 5.5%-ot vettek igénybe.

A legérdekesebb képet az *egyéni megoszlás* mutatja. Ma még ugyanúgy, mint azelőtt a legnagyobb birtokok óriási többsége hitbizomány, sőt a legnagyobb nem hitbizományi egyéni birtokok is hercegi és grófi kézen vannak. Nagymagyarország öt legnagyobb hitbizományának területe szembeállítva a mai legnagyobb hitbizományokkal, a következőt mutatja:

<i>Nagymagyar országon.</i>		<i>Csonkamagyarországon.</i>	
Eszterházy herceg	402.820	Eszterházy Pál herceg	221.451
Schönborn gróf	240.858	Festetich Tasziló herceg	96.128
Coburg-Gotha herceg	147.296	Pallavicini Alfonz örgróf	56.347
Frigyes kir. herceg	145.476	Fülöp Coburg-Gotha herceg	45.114
Festetich Tasziló herceg	131.347	Frigyes kir. herceg	41.066

Mint megállapítható, a legnagyobb hitbizományok területe az ország megcsonkításával jelentékenyen megcsappant s a jelenlegi öt legnagyobb alig haladja meg együttesen a nagymagyarországi legelsőt. Az 58 hitbizomány

5 kivételével hercegi és grófi, a nemesi hitbizományok közt a legnagyobb 5658 hold (Huszár Tiboré). Hat hitbizomány az Eszterházy családé 329.192 holddal, melyen felül a hitbizományosoknak 37.808 hold szabad birtokuk is van s másik öt Eszterházy neve alatt is szerepel 40.849 hold szabad birtok, úgyhogy az Eszterházy-család kezén ma levő magyarországi birtok még mindig kitesz 407.849 holdat.

Az elsőégi sorrend megváltozik, ha a nem hitbizományi birtokokat is számbavesszük. Az első hitbizományosnak ugyan csak 790 hold szabad birtoka van, de már a harmadik helyen említettnek 9738 hold s negyedik, ötödik, sőt hatodik is nagyobb szabad birtokaival Eszterházy Miklós Móric gróf öröksége, Károlyi László gróf és Eszterházy Tamás gróf lesz, sőt testületi birtokok is közbeékelődnek:

<i>Családi birtokok.</i>		<i>Testületi birtokok.</i>	
Eszterházy Pál herceg ...	222.241	Debrecen tj. város	94.242
Fesztetich Tasziló herceg	96.128	Egri r. k. főkáptalan ...	89.953
Pallavicini Alfonz örgróf ...	66.085	Kath. vallásalap	88.704
Eszterházy Miklós gróf öröks.	55.786	Szeged tj. város	69.404
Károlyi László gróf	51.152	Kalocsai r. k. érsekség ...	65.509
Eszterházy Tamás gróf...	49.474	Veszprémi r. k. püspökség	52.137
Fülöp Coburg-Gotha herceg	45.114	Kecskemét tj. város	51.353

Érdekes megemlíteni, hogy a hitbizományi birtokok levonása mellett s ha a cs. és kir. családi uradalmat a maga 43.372 holdjával nem vesszük figyelembe, a legnagyobb *magánbirtoka* Hunyady József grófnak van 28.037 holddal. Károlyi László grófnak 26.268 holdnyi szabad birtoka előtt. A legnagyobb *polgári birtok* a névsor 61. helyén szereplő Dreher Jenőé 15.185 holddal, a 86. helyen következő Mándy Sámuel és gyermekei (11.137 hold) előtt, de utóbbinak még a saját neve alatt is van 3997 holdja, úgyhogy a kettő együtt 15.134 hold. Mándy Sámuel ezzel a *zsidó birtokosok* közt első helyre is kerül. Harmadik és negyedik a polgári birtokok sorában a 114. és 115. helyen következő Stirling Emil és társai 8583 holddal, valamint Liebner József 8570 holddal, tehát szintén zsidó birtokok. Zsidó származású *bároi családok* kezén a legnagyobb birtok Fould-Springer Jenőné bárónéé (a 74. helyen 12.970 hold) és Solymosy Jenő báróé (a 83. helyen 11.443 holddal), a harmadik Harkányi János báróé (104. helyen 9272 holddal), a negyedik pedig Kohner Adolf báróé (113. helyen 8734 holddal).

A *nagybérletek* hat legnagyobbja részvénytársaságok kezén van, tehát a tízezer holdon felüliek valamennyien. Ezek: a Mezőgazdasági ipar r.-t. 38.273 holddal Somogyban, a «Nyírség» mezőgazdasági és ipar r.-t. 15.215 holddal, a Nagycenki cukoripar r.-t. 12.186 holddal, a Magyar-Német mezőgazdasági r.-t. 11.671 holddal Somogyban, a Magyar Föld r.-t. 11.069 holddal Biharban és a Somogyvármegyei mezőgazdasági r.-t. 10.106 holddal. A legnagyobb *magános bérlet* Glaser A. és fiaié 9556 holddal Győr és Sopron vármegyében, aztán (a Geszti bérgazdaság r.-t. 9.311 holdját követően) Grünwald testvérek és Schiffer (8787 hold) Fejér, Rosenzweig László és társa (8384 hold) Veszprém és Rosenberg Mátyás (8006 hold) Tolna vármegyében. Semmi kétség, hogy a nagybérlet még mindig a zsidóság kedvelt gazdagodási forrása.

A földbérletek átlagos nagyságából különben az üzemek racionális nagyságára is következtethetünk. Amikor azt látjuk, hogy a *középbérletek* átlagos nagysága, 318.2 hold, maghaladja a *középbirtok* átlagos nagyságát (27.7 holdat), ez csak újabb bizonyíték középbirtokaink aránytalan háttérbe szorulása mellett. Viszont az a tény, hogy a *nagybérletek* átlagos nagysága 245.62 hold, alig haladja meg a *nagybirtokok* átlagának (4764 holdjának) felét, még jobban meg-

erősíti azt a tételt, hogy nagybirtokaink beteges túltengésben vannak. Ezért ez a kérdés a földbirtokreformmal befejezettnek nem tekinthető. Miután a legnagyobb birtokok hitbizományok, ezt a túltengést hivatott enyhíteni a hitbizományi intézmény tervbebevett reformja. A latifundium annál elviselhetőbb, mennél kisebb abszентizmussal jár együtt és mennél több nemzeti, kulturális, szociális kötelezettséget teljesít. Reméljük, hogy a hitbizományok reformja az abszentizmus ellen, valamint a közkötelességek vállalása tekintetében is előnyös változást fog előidézni.

N. Gy.

Sebess Dénes: Az új agrárdemokráciák. (Budapest, 1926. Légrády nyomda és könyvkiadó r.-t. kiadása. 146 oldal.)

A világháborút követő évek az agrártörténet egyik legmozgalmasabb korszakát alkotják. Közép- és Keleteurópában (Oroszországot nem is véve számításba), Észt- és Lettországtól lefelé Bulgáriáig és Szerbiáig, körülbelül 20—22 millió hektár föld került a birtokreform révén felosztásra és kisüzemi kezelésbe. A kisbirtokos osztály morális és politikai erejének oly sikeres előretörése maga ez a tény, hogy ennek hatása döntő tényező lehetne az intellektuális középosztály anyagi leromlása folytán tartóoszlopaiban megrendült demokráciára nézve.

Sebess Dénes, az agrárproblémáknak és az új európai földreformkérdésnek alapos ismerője, új könyvében a birtokreformmozgalmak történeti fejlődésének tartalmas összefoglalása után az új birtokreformok végrehajtását s a keletkezett új agrárdemokráciákat abból a szempontból vizsgálja vajjon azok a demokrácia felfrissülését és megújódását jelentik-e a mostani kapitalizált demokráciával szemben s így «valóban az igazi emberi haladást szolgálják-e, vagy csak egy állomást jeleznek a nyugateurópai civilizáció megmentésére irányuló erők és a keletről jövő rombolás szellemének küzdelmében».

Érdekes, széleslátókörű vizsgálódásának menete a következő: A XIX. század végén a feudális birtokrendszer nagyjában már mindenütt helyet adott a francia forradalom által propagált szabad tulajdon és szabad munka rendszerének, amelynek védőszárnya alatt a kapitalista termelési rend lendült fel és a mezőgazdasági termelést is a kapitalista és szocialista szervezkedések és ellenszervezkedések befolyásolták. Azok az állami reformok, amelyek az industrializmus kinövésével szemben a reakciót az agrárgazdálkodás módosításával akarták megteremteni, Európaszerte nélkülözték az átfogó koncepciót és többnyire nem is kerültek teljes végrehajtás alá. Egyik állam sem tudott kibontakozni teljesen a patrimoniális közjogi rendből és a gazdasági élet ama elmaradottságából, amely minden lényeges haladást meggátol. Minden államban egységes jellemvonás az industrializmus fejlődése, melynek kollektív szociális utópiái érlelik a tömegek lelkét. A földtől elszakadt munkás- és intellektuális rétegben elterjedő kollektív társadalmi szellem az államhatalom megszerzése felé tör, de útjában mindenütt akadályul emelkedik a kisbirtokos, sőt a birtoktalan, de egyéni földtulajdonra törekedő földtelen tömeg, amely nem érti meg, sőt visszautasítja a szocialista kollektív földtulajdon eszméjét. A marxi dogmatika agrárpolitikái alaptétele, mely szerint a kapitalizmus fejlődése a mezőgazdasági üzennél is elháríthatatlanul a nagyüzem győzelmét idézi elő a kisüzem romjain (és ha a kapitalizmus a földet a nagyüzem céljaira koncentrálna, előáll majd a föld szocializálásának a lehetősége), lassankint egyre inkább megcáfolásra talál. Már Dávid kimutatta, hogy bizonyos körülmények között a kisüzem termelőképessége felülmúlja a nagyüzemét, Kautsky pedig az orosz forradalom okairól végzett kutatásai-

ban tisztázta azt a tény, hogy a kisbirtokososztály megmaradása és fejlődése lehetséges a nagyüzem terjeszkedésének lehetőségével szemben is. (A nagyüzemek szocializálásának legyőzhetetlen nehézségeit, illetőleg képtelenségeit gyakorlatilag a magyarországi kommunista forradalom is dokumentálja.) Az újabb szocialista tan tisztában is van azzal, hogy a kisbirtokos egyéni termelési rendjével szembehelyezkedni nem szabad, mert a háború utáni agrárrevolúciók mindegyike, sőt maga az orosz forradalom is rácafolta e téren a kollektív tulajdon ideológiájára. Ép ezért egyelőre a szocialisták az egyéni parcellabirtokokat elismerik, sőt azok kialakulását elősegítik s a kollektív psziché megalapozását az erdő- és legelőtulajdon szocializálása felé irányítják. (1924. évi salzburgi kongresszus.) Ezek kollektív tulajdoni alakját még a magántulajdon alapján állók is helyesnek tartják, minthogy azt hosszú ideje tartó állandó fennállása által mindenütt nyilvánvaló gazdasági szükségesség igazolta. Ezen átmeneti folyamat beiktatása mellett azonban a szocialisták végcélul mégis csak a kollektív tulajdon teljes kialakítását tekintik.

Ami már most a háború utáni gigantikus arányú birtokreformmozgalmat illeti, az a kérdés, hogy ennek eredményei csupán egy ilyen átmeneti folyamat tényezői-e, vagy pedig a rend, a nyugodt fejlődés és a gazdasági és szociális helyzet olyfokú stabilizációját jelentik-e, amelyen fejlődve ezen új demokráciák a rombolás szellemével és a felforgató törekvésekkel szembezállni tudó egészséges demokrácia erejét megsokszorozzák.

A szerző minden tekintetben részletesen foglalkozik az új földreformmozgalmakkal és azok végrehajtásával és megállapítja, hogy azok a birtokmegoszlás problémáját csak kis mértékben oldották meg. A nagy- és kisüzemek a mezőgazdaságban egyaránt helytállók s azok helyes arányát nem fix szám, hanem az ország ipari fejlettsége és termelési viszonyai határozzák meg. Erre azonban az új birtokreformok kevés tekintettel voltak s az alapelvek, kisajátítási módszerek és a tempó tekintetében ezek egymástól teljesen eltérők. Vannak szociális irányú, nacionalista, offenzív és defenzív földreformok, melyek közül némelyik a tömegek diktátumának hatása alatt szélsőséges és a termelés érdekeit erősen veszélyezteteti, másik pedig átgondolt és a mérséklő evolucionális törekvés eredménye. Nagyon különbözőek a birtokreformok a kisebbségekkel szemben képviselt álláspontjukat illetőleg is. A balti államok és Lengyelország a német kisebbségeket, a Magyarország területéből gyarapodott középeurópai és Balkánállamok pedig a magyar kisebbségeket támadják és használják ki törvényeiket azok birtokainak kisajátítására. Ausztria, Németország, Magyarország és Bulgária e tendenciákat nem ismerik, Mérsékelt a földreform — szociális méreteit tekintve — Németországban, Ausztriában és nálunk, radikális Lengyelországban, Csehországban és Romániában.

E földreformok közül az offenzív jellegűek, melyek révén az illető államok az áhított megnyugvás helyett állandó zűrzavart teremtenek és a morális érzéket felforgatják, ahol a demokrácia leple alatt különböző elnyomó törekvések rejtőznek, nem szolgálhatják az egészséges demokratikus fejlődés alapját. Az új demokráciák megalapozásának a földreformok hatékony eszközei, de csak a párt- és osztálytűlekedésen felülemelkedő, a gazdasági lehetőséggel számotvetni tudó, gyűlölettől és indokolatlan protekcionizmustól mentes, alapvető törvények által biztosított, kellő hitelszervezettel támogatott nyugodt végrehajtású földreformok. A fejlődő új demokrácia nem lehet kizárólag agrárdemokrácia, mert kell, hogy annak gondolata átfogja az összes termelő osztályokat és magához ölelje az összes dolgozókat, mert az igazi demokrácia nem városi és nem falusi, hanem hit- és érzésbeli, a jók, műveltebbek, jellemesebbek szervezkedése. Ha tehát egy bekövetkező nyugodtabb kor-

szak új reform révén e hibákat nem orvosolja, Európának a békekötések és a földreform igaztalanságai által megmérgezett társadalmi életét e látszatdemokrácia az egészséges fejlődés felé nem vezetheti s a veszélyes szélsőségek felé nyitva marad az út.

A megbízható ténybeli és történeti adatokkal bőven támogatott, a legújabb elméleti kutatások eredményeit is felölelő érdekes és mélyenjáró tanulmány egyben tömör összefoglalása a legújabb kor agrármozgalmi történetének is, amelyet a szerző az egyetemes gazdasági fejlődés kereteibe szervezen illeszt be.

ifj. Rácz Lajos.

Festgabe für Lujo Brentano: Die Wirtschaftswissenschaft nach dem Kriege. (Duncker und Humblot. München, 1925.) I. Wirtschaftspolitische Ideologien, 390 oldal. II. Der Stand der Forschung. 523 oldal.

Lujo Brentano a német közgazdaságtan legismertebb és legelismertebb nevei közé tartozik. Származására nézve spanyol zsidó, irányára jellemző a gazdasági liberalizmus. Nem alkotott új elméleteket, nem írt vaskos tankönyveket s egész életmunkájának jellemzése benne van abban az egy tényben, hogy a 80. születésnapja alkalmából kiadott két kötet bevezető tanulmánya mint gazdaságpolitikust igyekszik őt nekünk bemutatni és méltatni. Ezt a bevezetést M. J. Bonn írta s azt jelenti ki Brentanóról, hogy a jelenkor gazdaságpolitikájának legtöbb nagy kérdése őtöle nyerte tudományos elmélyítését. Felismerte a szakszervezeti mozgalom nagy jelentőségét; a gyülekezési szabadságnak s a nyolcórái munkanapnak volt hirdetője. Híve volt a szociális biztosításnak, de önkormányzati alakban. Elismerte a kartellek szükségességét. Elszánt harcosa volt a szabadkereskedelemnek s épen ezért foglalt állást a gabona vámok ellen. Igényt tartott arra, hogy a tudomány a napi politikában meghallgatásra találjon, mert az a tudomány, amelyre senki sem hallgat, elveszti kapcsolatát az élettel és meddő glosszálásban ér véget.

Így Bonn. Aki ellenben tudja, hogy Brentano egyidejűleg a tudomány értékmentességét is felállította követelésképpen, az meg fogja érteni a Brentano gazdaságpolitikai állásfoglalásában jelentkező ellentmondást, amelyet Kari Diehl mutatott ki vele szemben.¹ Megjegyzi Diehl, hogy elsősorban Brentaont kell azok közé a közgazdák közé számítani, akik politikai követeléseket szigorúan tudományos igazságok gyanánt hirdettek. Annál furcsább tehát, ha Brentano az érdekek, előítéletek és ideálok különbségeiben találja a közgazdaságtan kiegyenlíthetetlen vitáinak okát, amiért egyenesen eltévelyedésnek nevezi, ha a közgazda saját ideáljait tudományos igazságoknak tünteti fel. Diehl rámutat arra, hogy Brentano gazdaságpolitikai felfogása és szabadkereskedelmi álláspontja az ő kozmopolita idealizmusára és pacifista világnézetére támaszkodik, amely pedig feltétlen és általános elismerésre nem tarthat igényt, tehát épen Brentano a legjobb példa arra, hogy milyen eltévelyedésekre vezet a tudománynak a gyakorlati ideálokkal és a politika kérdéseivel való összekeverése.

Brentanonak ez a kozmopolita idealizmusa teszi érthetővé azt is, hogy ennek a két ünnepi kötetnek befejező tanulmányát az olasz F. Nitti írta és írásában egy új Brentano után sóhajtozik, aki majd megírja a mai Európa gazdaságát, hogy munkája közelebb vigyen minket az európai egyesült államokhoz, a mai helyzetből *egyedül* kivezető úthoz.

A Brentano ünneplésére összegyűlt tudósok Bonn szavai szerint nem alkotnak egy iskolát az ünnepelt körül. Se egymással, se Brentanoval nin-

¹ L. Theoretische Nationalökonomie. I. 396. old. és köv.

csenek mindenben egy nézetten. Szükséges ezt szem előtt tartanunk, nehogy akár egy pillanatig is azt higgyük, hogy Brentano irányzata oly nagy és értékes gárdát mondhatna a magáénak, mint a felsorakozó nevekből következtetni lehetne.

Még a legközelebb számítanak Brentanóhoz azok, akik a liberalizmus különböző kérdéseiről írtak. Ezek mindenesetre igen jelentős nevek: Leopold v. *Wiese*, aki felveti a kérdést, hogy van-e még egyáltalán liberalizmus, Heinrich *Herkner*, aki a liberalizmus szociálpolitikájáról ír; Karl v *Tyszka* a szabadkereskedelmi mozgalommal foglalkozik; végül Franz *Oppenheimer*, aki a gazdaságpolitika álproblémái címén azt igyekszik bebizonyítani, hogy csak a teljes, a földmonopóliumtól is mentesített szabad verseny képes teljes gazdasági összhangot teremteni, míg az államhatalom osztályelnyomást jelent, tehát csak az összhang megzavarására képes.

Sorra véve ezeket a tanulmányokat, jellemző, hogy *Wiese* szerint a liberalizmusnak nincs határozott és egyértelmű fogalma, hanem népenként és helyzetenként más értelmet kell neki tulajdonítani. Kénytelen beismerni *Wiese*, hogy a kapitalista polgárság a liberalizmust a saját osztályérdekei javára kisajátította. De teljesen érthetetlen, hogy hogyan képzel ő védelmet a kapitalista elnyomás, hogyan a háborút követő spekuláció ellen a laissez faire alapján állami beavatkozás nélkül? Egészen különös, amikor azt mondja, hogy a spekulációt az állam hibás politikája idézte fel, tehát el minden állami beavatkozással. Utóvégre ha az állam alkalmakat is szolgáltatott a spekulációra, az alkalmakkal mégis csak azok éltek, akik állam nélkül egymás közt a liberalizmus szerint tökéletes állapotokat teremtenének. Abban, hogy a liberalizmus a spekulációt megvetően elutasítja magától, abban, hogy a liberalizmus más erkölcsi elveket hirdet, mint amilyeneket a kapitalista politika követ, ugyancsak nem találhatunk védelmet a laissez faire-rel felszabadított veszedelmekkel szemben.

Herkner szociálpolitikai ideálja a gazdasági szervezetek önkormányzata. De nála már összefér a liberalizmussal az állami beavatkozás gondolata is. Ezt a meglepő és a liberalizmus tiszta fogalmával össze sem férő engedményt azonban erősen elferdíti, mihelyt azt írja, hogy az állami beavatkozás a tulajdonjogi viszonyoknál is helyén van, de már kizárólag a földtulajdonnál. Azzal, hogy a liberalizmusról világnézeti jellegét és hitszerűségét elismeri, mindenesetre a legjobb bizonyosságát szolgáltatja annak, hogy a liberalizmus tudományos igazolásra nem számíthat és magához a szigorúan vett tudományhoz tulajdonképpen semmi köze.

Már *Herkner* kiemeli, hogy a liberalizmus a szociális igazság mellett kellő figyelemmel van a gazdasági produktivitás szempontjára is. *Tyszka*-nál ez a szabadkereskedelmi elv védelmében különösen előtérbe nyomul. A produktivitás mellett a világbéke érdeke az a főelv, amelyet *Tyszka* a szabadkereskedelem mellett felhoz. A liberalizmus egész irányára jellemző éles szembehelyezkedése az agrárvámokkal, míg ipari vámokkal átmenetileg még meg tud békélni. Az ilyen engedmények mutatják a legjobban a liberalizmus elvi ingatagságát s ha ezek közt a különböző engedmények közt elvi kapcsolatot keresünk, csak az ipari kapitalista érdekekben tudjuk megtalálni, úgyhogy *Wiese* tiltakozása a kapitalista liberalizmussal való összetévesztés ellen nincsen eléggé igazolva. Érdekes, hogy *Tyszka* a német reparációkat is felhozza érvül az agrárvámok ellen. Az iparnak, hogy a reparációknak megfelelhessen, olcsón kell termelnie, tehát a mezőgazdasági árucikkek árát nem szabad vámokkal felhajtani. Neki csak a nagy ipari termelés fontos, de arra nem gondol, hogy a mezőgazdaság védtelensége az agrártermelést csökkentheti le s ez ugyancsak a nemzeti jövedelem rovására megy. A liberalizmusnak ez az egyoldalú agrár-

ellenessége az oka, ha elfogulatlanságát és érdektelenségét oly nagyon kétségbevonják.

Ebben az egyoldalúságban tudvalevően F. *Oppenheimer* tartja a rekordot, ő az, aki minden gazdasági egyenlőtlenséget a «földmonopóliumnak» tulajdonít. A Brentano-kötetben eldicsekszik vele, hogy ő az ünnepelttel lélekben menyire rokon és ezt csakugyan el is lehet neki hinni. Mindenesetre ő áll hozzá lélekben legközelebb. Tanulmányában az állam keletkezésének körülményeiből akar a *mai* állam természetére következtetéseket vonni és mert az állam uralmi szervezetnek született, nem tud más államot elképzelni, mint osztályállamot. Az osztályok egyensúlya elképzelhetetlen számára az államban, de magától értetődőnek véli az államon kívül. Földmonopolisztikus álláspontjának fonákságaira jellemzésül megint *Diehlnék* előbb említett könyvére¹ utalhatunk.

Ezek a tanulmányokon túl a többiek ellen a szigorú tudományosság szempontjából már sokkal kevesebb kifogást emelhetünk. Csak a könyv szerkesztésére jellemzésül említjük még meg, hogy nem az elméleti tanulmányokat tették az első kötetbe, hanem a gazdaságpolitikát és így megtörténik az a furcsaság, hogy a második kötet végén kapunk egy cikket a pénzelméletről, de már az első kötetben találkozunk valutapolitikával. Ugyanilyen jellemző mellékkörülmény, hogy amíg a liberalizmussal több tanulmány is foglalkozik, a tőle állítólag idegen kapitalizmusról egyetlenegy tanulmány sem szól.

Kapunk ellenben egy cikket az imperializmusról és talán ez akarja a liberalizmussal együtt pótolni a kapitalizmus problémájának állítólagos elmáradását. Karl *Brinkmann* az imperializmus gazdaságpolitikájával foglalkozik és három alakban vizsgálja, mint harcot a nyersanyagokért, nemzetközi tőke mozgalmat és kivándorlást. Ez utóbbinál mondja a legtöbb érdekességet. Rámutat arra, hogy az amerikai japán bevándorlás imperialisztikus jellegű és a japánok kereskedelmi térhódításaival van összefüggésben. A japán bevándorló ugyanis nem a hagyományos munkás, «kuli», hanem gyorsan érvényesülő kereskedő. Az amerikai japán ellenszenvvel rokon a hinduk iránt érzett ellenszenv Dél-Afrikában s mindakettő megfelel az európai antiszemitizmusnak.

Nagyon is az előtérben álló kérdést fejteget Gerhard v. *Schultze-Gaevernitz*, Amerika túlimperializmusát. Bemutatja, hogy hogyan került Amerika adósállamból a világ hitelezőjeként a világ pénzügyeinek és kereskedelmének élére. Aláhúzza az angol-amerikai érdekközösséget, mely a világbéke állapotát teremtette meg a földkerekség kétharmadrésze számára.

Theodor *Cassau* a szocializmus gondolatvilágának a háború eleje óta bekövetkezett változásain vezet végig. Hangsúlyozza, hogy a szocialista elmélet a napi események tanulságait nem tudta levonni és ennek tulajdonítja, hogy olyan kísérletekbe fogott, amelyek kilátástalanságáról már eleve meg lehetett volna győződve. Végigvezet a különböző üzemi tanácsok, Witley-councils, munkaközösségek csodjén, amit elsősorban azzal magyaráz, hogy a szocialisták az üzemek megismerését, az üzemvezetés tudományát túlságosan elhanyagolták. Innen eredt, hogy nem tudtak a tanácsokba megfelelő embereket kiállítani.

Goetz *Briefs* érdekesen szemlélteti a katolicizmus gazdaságpolitikájának változásait, melyek abban foglalhatók össze, hogy az elvilágiasodás felé irányulnak s a katolikus érületű embereknek gazdasági vezérszerepére törek-szenek. Politikai reformprogram gyanánt a hivatási érdekképviselő eszméjét tette a katolikus gazdaságpolitika magáévá.

A politikai érdekképviselői elv elfogadásában találkozik előbbivel az agrárizmus, melynek legújabb eszmevilágát Fritz *Baade* ismerteti. Megemlíti

¹ 473. old. és köv.

a gazdatársadalomnak a szabadkereskedelmi gondolatától való hagyományos húzódozását, melynek egyik és nem utolsó okát abban keresi, hogy a szabadkereskedelmi politika a mezőgazdasági produktivitás kérdésével szemben teljes érdektelenséget tanúsított. Ez a szembenállás enyhült a mezőgazdasági termények árainak közelmúltbeli konjunktúrája alatt. Találó megjegyzéseket találunk itt arról, hogy — kezdve a háborús Ínségen egész a legújabb időkig — mily kevés érzék volt a gazdatársadalomban a közszempontok iránt és a kényszergazdálkodással szemben mily szenvedélyesen túlzó kitérőkre ragadtatták magukat. Ami a német mezőgazdaság helyzetét illeti, az a legújabb fejlemények hatása alatt jelentékenyen megváltozott; egyrészt a technikai fejlődés, másrészt a lakosság fizetőképességének csökkenése folytán és ennél fogva az agrárvámok vesztek volna eddigi jelentőségükből. Mindenesetre azt tartja Baade, hogy a parasztságnak a szabadkereskedelem az érdeke, míg a nagybirtokosság esetleg a vámvédelem mellé is lekötheti magát. A mezőgazdasági érdekképviselőtől ennél fogva nem sokat vár mindaddig, amíg lehetséges, hogy a parasztság nem tudja a maga képviselőtét a nagybirtokosokétól függetleníteni. Evégből a parasztság szellemi színvonalának emelkedését tartja szükségesnek.

A katolicizmus és az agrárizmus politikai reformprogramját, az érdekképviselői rendszert tárgyalja Kari *Landauer* a gazdasági parlamentarizmus címe alatt. Két föderalizmust különböztet meg Landauer, a területit és a társadalmi. Az előbbi a vidékek autonómiáját, az utóbbi a foglalkozási ágakét jelenti s közös bennük az, hogy mindketten a közvetett választás rendszerét teszik államszervezésük tengelyévé. Landauert a társadalmi föderalizmus, tehát az érdekképviselőt érdeklő elsősorban, de sem mint osztály-, sem mint foglalkozási képviselőt nem tudja elfogadni, mert csak a társadalmi ellentétek kiélezésére vezethetnének, anélkül, hogy a törvényszerkesztés szakszerűsége nyerhetne velük. Az állam erősödését sem szolgálnák, úgyhogy újabban már konzervatív körökben is jelentékenyen alábbhagyott a föderalizmus követelése. A második kötetben szerepel, de a gazdasági parlamentarizmus mellé kívánczik Welimir *Bajkitch* tanulmánya a homo politicusról, aki szerinte, mint gazdasági dilettáns, a közgazdaságtan ellensége. Bajkitchnak a dilettantizmusról adott fogalom meghatározása nem épen szerencsés, mert hogy adatok meghamisítása dilettantizmus volna, legalább is kétséges. Igazságok pusztá ismétlése sem épen dilettantizmus. A dedukció alkalmazását sem lehet feltétlenül elítélni. Még az eléggé nem ellenőrzött adatok felhasználása sem hiba, ha a kellő fenntartással történik. Csak két olyan jellemvonást emel ki, amely valóban ráillik a dilettantizmusra: az egyik a tudományos tételek ismeretének hiánya s a másik mítsem mondó frázisok használata. De nagy zavarba jövünk a dilettantizmus fogalmára nézve, ha Bajkitchnál azt olvassuk, hogy a *merkantilizmus* az ipari munkásságot a XIX. század folyamán a vállalkozó érdekében állati sorba taszította. (II. 210.) Mert ugyan mi ez, ha nem a legtisztább dilettantizmus jelentkezése? A kellő fenntartás nélkül megkockázott állításokra jellemzésül pedig megemlíthetjük, hogy Bajkitch szerint 1925 elején Jugoszláviában volt a legalacsonyabb a cukorrépa beváltási ára egész Európában. (II. 207.) Hogy ebben a megállapításában mennyire alapos volt, mutatja, hogy a jugoszláv 2.90 fr-os akkori beváltási árral szemben a szomszédban és pedig Magyarországon 2.40 aranykorona volt a beváltási ár. Az sem túlságosan meggyőző, ahogy Bajkitch a jugoszláv lakáspolitikát bírálja, mert hogy üresen álló szabadforgalmú nagylakások és zsúfolt kötött forgalmú kislakások mellett az általános szabadforgalom helytelen politika volna, azt bajos lehetne beigazolni. Visszatérve az első kötethez, meg kell emlékeznünk arról a sajátságos, de nem érdektelen egyvelegről, amelyet Paul *Honigsheim* romantikus és vallásos-

misztikus gazdasági érzületek nevezete alatt igyekszik összefoglalni. Különösen Othmar *Spaun* univerzalizmusával és Fr. W. *Foerster* pacifizmusával kezdi. Hogy a pikantéria teljes legyen, *Coudenhove-Kalergi* Pán-Európjával folytatja. Az ifjúsági szervezkedésen és vallási jellegű társadalomjavító mozgalmakon keresztül végül is Rudolf *Steiner* teozófiájához és *Keyserlingnek* Európa és Ázsia szellemét egyesíteni törekvő filozófiájához jut el. Brentano-kötetről lévén szó, kettős súlyt tulajdoníthatunk annak, amit Honigsheim a zsidóságról és a modern zsidó mozgalmakról mond. (I. 290. old. és köv.) Történeti előzményekből fejt ki, hogy miért kellett a zsidónak a nyugateurópai mentalitás legszélsőségesebb képviselőjévé válnia, miért kellett az új korszaknak a zsidót emancipálnia, mi több, neki, mint a materiális gondolkodásban előbbrehaladottnak egyenesen vezérszerepet juttatnia. Az asszimilációnak e folyamatával szemben azonban felkelnek az egyik oldalon az antiszemitizmus, a másik oldalon a cionizmus erői. A cionizmus a zsidóság elnyomott ázsiai vonásait akarja erőteljesebb kifejezésre juttatni. A nyugateurópai kvantitatív, racionális gondolkodás a formai igazság birodalmát Karl *Marx* rendszerében teremtette meg. Ebben a kiválasztott nép helyére a proletariátus lépett mint kollektív Messiás és Isten földi birodalmát a kommunisták jövő állama váltotta fel. Ám úgy a marxistáknál, mint az orosz, magyar és müncheni bolsevistáknál, akik *nem csupán véletlenül* voltak zsidók, az ázsiai misztikum csak elmosódottan jelentkezik. És még a cionizmusban is csak fokról-fokra lép előtérbe. Eleinte egy nyugateurópai mintájú állam alapítására törekedtek. Csak újabban irányul a törekvés arra, hogy a zsidóság a nemzetköziség pionírscapata legyen és az emberiséget az egyes embereken át megjavítsa.

Az első kötetben még két tanulmányt találunk, amelyek sehogy sem találják ott a helyüket. Az egyik Walter *Lotz* rövid elmefuttatása az államok alkotmányformáinak és pénzügyi berendezkedésüknek kölcsönhatásairól. A másik Rudolf *Kaulla* cikke az inflációs pénzértéktelenedés és a felértékelés kérdéséről, amelyben G. F. *Knapp* nominalisztikus pénzelméletének ügyes kritikáját adja. Ez utóbbi tanulmány valahogy inkább Alfréd *Amonn*nak, az érték- és árprobléma mai állásáról, valamint Pályi Menyhértnek a mai pénzelméleti vitákról szóló tanulmányai után a második kötetbe kívánkozik. Különösen Amonn, de Pályi tanulmánya is a két kötet legsikerültebb részei közé tartozik. Mindkettő jól bemutatja a problémát és a különböző irányokat, főképp pedig a svéd G. *Cassel* elmélete áll érdeklődésük középpontjában. Amíg ellenben Pályi dolgozatával szemben több kifogást lehetne tenni, addig Amonn írása a maga nemében valóságos tökéletes.

A második kötet jelentékeny részét az egyes nemzetek gazdaságtudományáról szóló beszámolók foglalják el. Köztük az amerikai beszámoló Edwin R. A. *Seligmann* tollából, valamint az olasz Augusto *Graziamtól* alig több nevek száraz felsorolásánál. Henry *Claynek* angol beszámolója csak bevezetésében mondható ennek, tovább már csak az angol jövedelem- és vagyongegoszlás felbecslésével foglalkozik és egy angol nyelven megjelent tanulmányának kivonatát adja. Könnyedségében is tanulságosabb Charles *Gide* francia beszámolója, melyből megtudjuk, hogy az Institut milyen tudományos zsarnokságot fejt ki a francia kutatásban és világos képet nyerünk arról, hogy a franciáknak a tiszta elmélet iránt milyen kevés az érzékük. Igen érdekes Bertil *Ohlin* beszámolója a svéd közgazdaságtanról, amelyben kidomborítja annak a részletkérdések és konkrét problémák irányában jelentkező erős vonzalmát s hogy e kérdéseket kimerítő, alapos ténymegállapítások feldolgozásával tárgyalja. Másik érdekesége a svéd közgazdaságtannak a napisajtóval való szoros kapcsolata és erős befolyása a gyakorlati politikára.

A legújabb német közgazdaságtani kutatásról Adolf *Weber* ad össze-

foglaló képet. Kiemeli a szocializálás körül folytatott vitákat, azután a kapitalizmus és szocializmus viszonyának legújabb irodalmát általában. Taylor és Ford munkarendszere, a kartellek és trösztök, a nemzetközi kereskedelem s a reparációk, a szociálpolitika elvi kérdései és a konjunktúrakutatás állottak a tudományos érdeklődés előterében. Ezt az áttekintést kiegészíti Július *Hirsch* érdekes tanulmánya a legújabb emberöltő német gazdaságtudományáról és kiemeli az üzemek ismeretének egyre növekvő fontosságát. De amíg Amerikában az ilyen vizsgálódás leküzdhetetlen nehézségekkel nem találkozik, addig Németországban hamarosan az üzemi titkok akadályába ütközik. Hasonlóképpen pontosabb képet kell nyernünk a nemzeti gazdasági erőkről és jobban kell gondoskodni a tudományos alapelvek, valamint ténymegállapítások népszerűsítéséről. A szociálpolitika körül lefolyt vitákat Kari *Pribram* foglalja össze s tanulmányából kivehető, hogy hogyan válik el a szociálpolitika mindjobban a közgazdaságtantól és mint kerül szorosabb kapcsolatba a szociológiával. A német konjunktúrakutatás eredményeiről Adolf *Löwe* tanulmánya tájékoztat és összevetést tesz az ezirányú amerikai eredményekkel is.

A népesedés gazdasági problémájáról Paul *Mombert* tanulmánya szól s ez az Amonné mellett kétségkívül a legértékesebb dolgozata a két kötetnek. Plasztikusan emelkedik ki ebből a tanulmányból a népszaporodásnak a nemzetek politikájára gyakorolt erős nyomása s rámutat arra, hogy a háború a népesség és anyagi javak arányát nem javította meg, mert még az embervesztésnél is nagyobb pusztulást okozott anyagi javakban. Németország a túlnépesedés állapotában volt már a háború előtt, de ez az állapot a háború eredményeivel még fokozódott. A túlnépesedésnek kétféle hatása lehet, jelentkezhetik általánosan túlalacsony munkabérekben s ez volt a helyzet Németországon egész a legújabb időkig, de jelentkezhetik nagy munkanélküliségben is, mint Angliában. A túlnépesedés relatív fogalom lévén, az egyik országnak ilyen állapota áthathat a másik országra is és ott hasonló állapotokat teremthet, így idézett elő túlnépesedést (munkanélküliséget) Angliában a német túlnépesedés általános munkásfoglalkoztatás mellett alacsony béreivel, mert ez utóbbi a német ipar nagyobb versenyképességére vezetett.

A tulajdonjogi rend és a termelési alkotmány különbségének fontosságát világítja meg Ottó v. *Zwiedineck-Südenhorst* s hangsúlyozza, hogy a tulajdon kérdése kezd háttérbe szorulni s a súlypont a termelési alkotmányra helyeződik át. Az üzemvezetés és üzemi demokrácia válik a nagyobbik problémává. Az orosz gazdaságpolitikával kapcsolatban találkozunk itt egy nem lényegtelen konklúzióval, melyet *Kaulla* említett dolgozata is erősen hangsúlyoz s ez az, hogy a közelmúlt eseményeinek tanúbizonysága szerint a gazdasági törvényszerűségek győzedelmeskedtek a velük szembehelyezkedő és különösen a kellő pszichológia híjával levő államhatalmi törekvések fölött.,

N. Gy.

G. Büscher: Die Vergiftung des Geistes.

Érdekes könyv, inkább gyenge, mint merész logikával. Érdekes, mert arra vállalkozik, hogy a világháború és az azt követő forradalmak lelki okait feltárja. Legfőbb oknak «a szellem megmérgeződés»-ét tartja. Tévútra jutott a német szellemi élet már Kant után s a megtévelyedett idealizmus végül vad cinizmusba csapott át Stirnerben, Nietzscheben és Marxban. Mindezen gondolkodók középponti gondolata az én és a hatalom. Az én és a hatalom gondolata lett úrrá az államéletben, a külpolitikában. Jog, igazság, erkölcs gyermekmésévé vált s a modernnek főtéte ez lett: Macht geht vor Recht. A becsületes polgár és úr helyére a stréber toladott s a közélet a parvenük küzdőtere lett. Szerző szerint II. Vilmos is egészen korának gyermeke volt: hatal-

maskodó, kérkedő, meggondolatlan, változó. «Zavaros és kritikátlan szellemében az idealizmus magas szárnyalása elfajult balgasággá, az idealista nyelv fennszálló stílusa dicsekvő hencegéssé. A mások javáért végzett önzetlen munka igazi idealizmusát hírből sem ismerte.» (68. oldal.) Csörgette a kardot, emlegette a «vasöklöt» s ezzel vadította a túlzó nemzetieket, akik lihegtek a háborúért s a hódításért. Ezzel hozta bizonytalanságba Európát, okozta a versengő fegyverkezést, melynek végül is háborúban kellett kirobbannia. Mindez nem lett volna lehetséges, ha nincs az egész közszellem megromolva, ha egészséges ellenvélemény szóhoz jut. A közszellemet azonban a nagyváros és sajtója, irodalma irányítja, ez pedig mind romlott. «A modern szellem bölcselete, művészete, pénze, gazdasága, politikája egytől-egyig becstelen». «A parvenü a világ ura.» (139. oldal.) A nagyváros csinálta a háborút, a forradalmat, a mérgezett szellemű Babel. A nagyvárosok Németországban növekedtek fel leginkább gombamódon, ezért Németország a legbűnösebb a háborúban s ezért lakol legjobban. A német nagyváros a bérkaszárnnyak városa, a javulás útja a nagy falu: a kertváros!

A végső tétel kicsit egyszerű, kicsit merész. Efféle tételek a fejtegetés fonalán elég bőven akadnak. Csak egyet: «A kommunizmus igazi csirái a nagyvárosi kirakatok» (21. oldal) (mert felcsigázzák a vágyat a tárgyak bírása iránt). Ártalmatlan salto mortaléit cáfolgatni ezért aligha érdemes. Ha a háborút a központi hatalmak nyerték volna meg, a szerző ugyanezen elmeéllel azt bizonyítaná, hogy a francia irodalom és politika szelleme meg volt romolva, úrrá lett az «én és a hatalom» meg az élvezet gondolata; hivatkozna arra, hogy a hatalmi politika szellemi atyja, Machiavelli, olasz volt; hivatkozna a francia nép alacsony születési számára, az erkölcsi dekadenciára, talán a kalmár angol szellemére s ugyanilyen fényesen igazolná, hogy a háborút az antantnak kellett elveszteni. A régi írók ilyen esetekben «vaticinium post eventum»-ot írtak, a Büscher-féle okoskodások magasabb rendűek ugyan, de nem sokkal.

Trócsányi Dezső.

Yves Guyot: Politique parlementaire. Politique atavique.

Yves Guyot francia közgazdász és politikus legutóbbi nagy munkáját annak a kérdésnek szenteli, hogy mi a magyarázata a politikai élet ellenmondásainak Franciaországban, ötvenesztendős írói pályáján Guyot általában a nagy forradalom hagyományait védte az ellentétes törekvésekkel szemben és többször igyekezett kimutatni, hogy Franciaország újabb fejlődésében hogyan tért el a nagy forradalmi okmányok, az emberi jogok deklarációjának alapelveitől.

Franciaország fejlődése a XIX. század folyamán sajátságos hullámvonalalakú pályát mutat és a harmadik köztársaság megszilárdulásáig voltaképpen nem egyéb, mint zuhanás egyik végletből a másikba. A francia szellem expanzív erejének tulajdonítható, hogy az angol demokratikus intézmények: a parlament, az önkormányzás a legtöbb civilizált országban többé-kevésbé gyökeret vertek; a franciák propagálták a politikai és a gazdasági individualizmust a XVIII. század utolsó évtizedeiben és mégis Franciaország ezekből az elvekből nem valósított meg jóformán semmit sem. Ennek az ellentmondásnak problémáját veti fel Yves Guyot a könyvében.

Ha ismerjük a történelmi előzményeket, meg tudjuk érteni a franciáknak az individualizmus iránt való ellenszenvét. Kétségtelen, hogy a francia nemzet politikai géniusza az abszolút királyság intézményében nagyot és szinte egyedülállót alkotott. XIV. Lajos korlátlan hatalmú királysága az abszolutizmus utolérhetetlen és klasszikus példája. Az ország fejlődése évszázadokon át

a központosítás felé haladt, de nem szüntette meg az erős központi hatalmat a forradalom sem, Franciaország különben részeire bomlott volna szét. Napóleon olyan rendőrállamot alkotott, amely mintául szolgált Európa összes többi országainak. Ha ismerjük az intézmények történeti fejlődését, nem csodálkozhatunk azon, hogy Franciaországban az angolszász individualizmusnak nem volt talaja.

A francia szociológusok Franciaország sajátos kormányrendszerét etatizmusnak szokták nevezni, ami azt jelenti, hogy a demokratikus parlament mellett az állam a mindent intéző legfőbb hatalom. A cobdenista Bastiat a franciák gondviselő államát (Etat Providence) a következőképpen határozta meg: «L'Etat est la grande fiction á travers laquelle tout le monde s'efforce de vivre aux dépens de tout le monde». Valóban, Franciaországban a polgárság mindent az államtól vár ma is. Az állani ellenőrzi az irodalmat és a művészetet, az állam *állít iskolákat*, egyetemeket, az állam gondoskodik a lelencgyermekéről, a francia földművelésügyi kormány látja el a gazdákat rézgáliccal és vetőmaggal, az állam épít utakat, vasutakat, tart fenn hajózási vállalatokat stb. Hatalmas, légiókat kitevő bürokratikus szervezetével a mindenkori francia kormányok beszólhatnak az élet minden apró-cseprő mozzanatába. Közismert tény, hogy Franciaország a világnak ma is leguniformizáltabb országa. Bármilyen nagy is a küzdelem a politikai irodalomban az etatizmus ellen, úgy látszik, hogy a francia szellem ebben a rendszerben tudja csak kifejezni képességét. A XIV. Lajos korában teljessé vált univerzalizmus ma is él Franciaországban. Ez lehet a magyarázata annak, hogy a francia nemzet — bármilyen találékonyak és eszesek is az egyes egyének — a világgazdaságban és a világkereskedelemben nem tudja felvenni a versenyt az angollal és a némettel abból az egyszerű okból, mert a mai gazdasági életben az individuum érvényesíti a maga jogait.

Yves Guyot azt állítja, hogy az individualizmussal szemben mutatott ellenszenv a franciáknál atavisztikus. Szüntelenül és valósággal ösztönösen visszavágyakoznak a régi életformákhoz. Az egyéniség és a polgári szabadság nincs a természetükben. A francia lapok parlamenti tudósításaiból láthatjuk, hogy a kormánynak mennyi apró-cseprő kérdéssel kell foglalkoznia. Akár csak nálunk, ott is van a kormánynak gabona-, petróleum-, alkohol-, cukor- és minden egyéb politikája. Arra mutat ez, hogy a kormány a kereskedelmi élet apró részletkérdéseibe is beavatkozik. Angol értelemben vett demokrácia, amely az egyéni helytállást, vállalkozást és felelősséget jelenti, Franciaországban senkinek sem kell. Egyes nagy politikai csoportok meg épenséggel a leghatározottabb ellenségei a nagy forradalom liberalizmusának. A francia szocialista párt a forradalmi «vívmányoknak» mindig ellensége volt, mert azt tartja, hogy a kizsákmányoló kapitalista uralom ezekkel kezdődik. A royalisták és az Action Française köré csoportosultak ideálja a forradalom előtti királyság vagy legalább is a restaurációt követő némileg mérsékelt királyi hatalom. Paradoxonnak látszik, de voltaképpen mindketten egyet akarnak, amit Yves Guyot így fejez ki: retour aux ancêtres—visszatérés az őshöz. Mert mit jelent a megvalósult szocializmus? Jelenti a marxizmus minden egyéniséget megsemmisítő fegyházállamát és jelenti a munkásmozgalom diadalmas parazitáinak korlátlan hatalmát. A régi abszolút monarchiához való visszatérés Vagy a kommunista elvek győzelme az individuum szempontjából nagyjából egyre megy: zsarnokságot jelent mind a kettő.

A parlamentarizmus gépezete Franciaországban általában jól működik, a parlament ott tisztelt és megbecsült intézmény. A múltban alig találunk rá Példát, hogy egyes kormányok választási erőszakkal vagy korrupcióval szereztek volna maguknak többséget és a képviselők kamarája — leszámítva bizonyos,

minden parlamentben tapasztalható fogyatkozásokat — hasznos munkára képes produktív testület. Még inkább áll ez a szenátusról, amelyet, mint az ország tekintélyes kipróbált politikusaiból álló testületet, igen nagy tisztelet övez. Maga az 1875-i alkotmány azonban — Yves Guyot szerint — eszményinek nem mondható. Túláságosan nagynak tartja pl. mindjárt az elnök hatalmát. Vannak azonban emellett más bajok is. A parlamenti élet abban a hibában szenved, hogy a képviselőházban erős politikai klikkek uralkodnak, amivel együtt jár, hogy a miniszterek, akiknek száma egyébként túlságosan nagy, rettegnek a felelősségtől. Mindezek mellett a kisebb-nagyobb hibák mellett a francia parlamentarizmus a legtokéletesebbek egyike Európában és Franciaország kormányzata, ha tisztán a külsőket nézzük, teljesen demokratikus.

Nem is itt van a baj — mondja Guyot. — A baj ott rejlik, hogy a politikai pártoknak, amelyek a francia nemzetet képviselik, nem kell «közszabadság». Minden igény, minden egyéni vágy, törekvés, ambíció kielégítését az államtól várják. A privát élet minden mozzanatát ellenőrző politikát Franciaországban is «szociális»-nak nevezik. «Szociális politika», «szociális törvényhozás» a szocialisták és kommunisták varázsszavai, de ez valójában nem más, mint az egyéniséget elnyelő állami mindenhatóság kiterjesztése az egész életre és eredménye a minden személyes akaratot paralizáló bürokratikus államhatalom. Franciaországban tehát demokratikus parlament mellett az államhatalom mind nyomasztóbbá válik: Franciaország az abszolutizmus felé fejlődik vissza . . .

Yves Guyot könyve azért is érdekes olvasmány, mert mindazokat a kérdéseket, amelyeket felvetett, mi is felvethetjük magunkra nézve. Vájjon mi az oka hazánkban a kiterjedt állami beavatkozásnak? Olyan szükséglet-e, amely a régmúltba visszanyúló ösztönös kívánságokon alapul? Talán ősi intézményeink máig is meglévő gyökerei kényszerítenek erre bennünket, úgy mint a franciákat? Mai állapotainkat meg nem érthetjük mindaddig, amíg intézményeinket és a magyar politika szellemét ugyanúgy szét nem bontjuk alkotó elemeire, mint ezt Yves Guyot Franciaország intézményeivel teszi.

Balla Antal.

K. Weule: őstársadalom és ősgazdálkodás. Ford. Szentgyörgyi E. Év n. (1925.) 94 l. 36 képpel.

A neves néprajzi kutatónak és írónak a német könyvpiacon sok ezer példányban forgó munkája most magyar fordításban is megjelent. Tartalmának lebilincselő érdekességénél fogva rászolgált arra, hogy népszerű, keresett olvasmánnyá legyen. Tulajdonképpen nem az *ősi*, hanem a *kezdeteleges* gazdálkodással foglalkozik, a termelő munka, a pénz, a közlekedés stb. alacsonyabb fokaiival. Mindazt összefoglalja, amit a mai művelt embereknek feltétlenül tudnia kell, hogy megérthesse belőle a mai bonyolultabb gazdasági életberendezést. Illusztrációi mindvégig tanulságosak, sőt pompás szemléltető erejűek. A stílusa, igaz, nem mondható franciás könnyedségűnek, de világosságban a szakember avatottságát mutatja. A fordítás itt-ott dőcögős és műszavaiban ingadozó. Nem értjük, hogy pl. a *Bittarbeit* miért «*kérő* munkai). Megjelenése mindamelllett mind az ifjúság, mint a szélesebb közönség érdeklődésének megnyerése szempontjából örvendetes.

d.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

SCHMOLLERS JAHRBUCH. 1925. 5. Heft. *Waldemar Zimmermann*, Das Problem der rationalisierten Industriearbeit in sozialpsychologischer Betrachtung. (Az ipari munka észszerűsítésének problémája társadalomlélektani szemszögből.)

A németeket a háború tapasztalatai győzték meg az ú. n. *alkalmazott* pszichológia fontosságáról. Az utolsó években sietve pótolták azt, amivel e téren Amerikától elmaradtak. Nyilvános és magánkutatóintézeteik és szakfolyóirataik máris szép eredményre vezettek. *Willy Hellpach* mondotta ki először, hogy minden nehéz gazdasági kérdés mélyén társadalomlélektani probléma rejti, hogy minden ideje, hogy végre a való élet természeti és társadalmi kölcsönhatásának vizsgálata útján foglalkozzunk e problémákkal.

A pszichofizika és a psychotechnika eredményei szemelláthatók. A lelki problémakör másik fele azonban, amely a politikust, a nevelőt, a vállalkozót, a drámaírókat szolgálja a tömegek feletti uralmat biztosító lélek- és emberismerettel, még csak a kezdet stádiumában van. A karaktereológia és a kedélylélektan már mutat némi sikert az egyéni lélektan terén, a *társadalmi lélektan* azonban legfőleg annyi, hogy szétosztalott néhány nemzetgazdasági vagy társadalompolitikai naivitást.

Igen figyelemreméltók *Gerhardt*nak, a fiatal müncheni tudósnak a társadalomlélektani ismeretek gyakorlatai alkalmazására irányuló kísérletei. *Gerhardt* azt vizsgálja, hogy a technikai és gazdasági okokból egyaránt elkerülhetetlen munkaüzem-észszerűsítés miképpen hozza függő helyzetbe a munkást, minő hatással van e függés a munkaadó és munkás viszonyára, micsoda érzelmeket és lelki hatásokat vált ki az egyénekből, csoportokból és osztályokból, végül hogy miképpen lehet az aggasztó lelki feszültségeket lelki eszközökkel levezetni vagy közhasznú irányba téríteni. (Dr. Johannes Gerhardt: *Arbeitsrationalisierung und persönliche Abhängigkeiten*. Tübingen. Mohr.) A szerző különbséget tesz a függés lelki jelenségének két neme között. Az egyik, a munkarendszer folyománya: technikai, dologi természetű, a másik függés, a társadalmi rendszer folyománya: gazdasági, személyi függés. A függőség érzését az egyéni lélektan eszközeivel magyarázza a hatalomnélküliség, a kisebbségtékéség, a kiegyenlítésre törekvés, támaszkeresés, biztonságra törekvés lelki tényeiből. Azt a függést, amelybe a munkás a géppel szemben kerül (azáltal, hogy szinte teljesen egyenlővé, kicserélhetővé, szabadon kombinálhatóvá igyekszik tenni a munkásegységeket), teljesen homályba borítja a vállalkozótól való szociális függés tudata. Az előbbi végzetszerűnek érzi s belenyugszik, míg a munkaadó «önkényét» megsokszorozva érzi s minden baját ennek tulajdonítja. Némileg enyhíti ezt a szocialista eszmekör, amidőn a munkásszolidaritásban mintegy ellensúlyozó hatalmat teremt.

A Taylor-rendszer atomizálja (*Gerhardt* szerint individualizálja) a munkásságot, minthogy azonban maga végzi el a munkára serkentést és ellenőrzést, letompítja a kapitalizmustól való függés érzését. A Taylor-rendszer a hivatás

alapján való szervezkedéssel szemben az üzemi szervezetnek kedvez, ezért pártolja mind a szindikalista szocializmus, mind a minél dúsabb termelésre törekvő racionális szocializmus, míg a szakszervezetek erősen ellene vannak. Azt a gyengéjét, hogy az embert is szinte géprésznek tekintette, a psychotechnika igyekszik megszüntetni. Gerhardt úgy látja, hogy ez a *negatív kiválasztás*, vagyis a munkás képességeinek «léleklep»-ra rögzítése halálos ítélete lehet a munkásnak. A képességvizsgálat ott állítja nehéz feladat elé a psychotechnikust, ahol a munkás benső célkitűzése és képességei nincsenek összhangban, mert a tapasztalat szerint a törekvés erkölcsi tényezője a képességeknél is fontosabb. Ezért kívánja Gerhardt is William Sternnel, hogy a psychotechnikának az egyén hajlamaira, társadalmi elindulására, egész személyiségére, indulataira, jellembeli tulajdonságaira is rá kell terjeszkednie. Ha majd a szociális psychotechnika meg fogja világítani a *munkaérzületet* (Arbeitsgesinnung), fontos társadalompedagógiai hivatása lesz a foglalkozás céljait szolgáló jellemkutatás- és jellemképzéstan szempontjából.

Gerhardt fejtegetéseit szerencsésen egészítik ki Hugó Borst és dr. W. Hettpach professzor vizsgálódásai. (Das Problem der Industriearbeit. Berlin. Springer, 1925.) Borst kiemeli azt az alapvető ténytet, hogy épen a munka mechanizálása és észszerűsítése tette lehetővé, hogy a munkás a szinte állati sorból kiemelkedett, mert ez szülte a termelés bőségét, aminek köszönhető, hogy a munkásság nemcsak elemi életszükségeit elégítheti ki, hanem bizonyos műveltséghez hozzájutott. A munkaidőt 8—10 órára lehetett csökkenteni. Borst azt is hangsúlyozza, hogy a mai félig gépszerű munkarendszer a teljesen automatikus gépüzemnek fog helyet adni s akkor az ember, aki az átmenet ideje alatt a gép rabszolgája, független úrrá lesz a gép felett. Ez azonban még a jövő zenéje, addig arra kell törekedni, hogy egészséges munkáspolitikával könnyítsük meg a fejlődés útját, teremtsük meg lelki feltételeit.

Hellpach, aki a szerző szerint ma a legkiválóbb német szociálpsychológus, a munkáskérdés társadalomlélektani magvát a munkás életének és munkájának szétválásában látja. Noha életét túlnyomó nagyrészben a munka tölti be, minden, ami lelki, erkölcsi és emberi, kívül esik munkakörén. Nemcsak a személyiség feszítőereje, hanem a munkásnak, mint embernek a munkához való viszonya (amelyben többé nem érezheti a *maga munkáját*) teszi a mai munkarendszer annyira beteggé. Az orvoslást Hellpach a neveléstől várja. Nem a *munkára*, nem is a *munka útján* való neveléstől, hanem attól, hogy a nevelés a munkát benső hivatássá emelje. Nem *szakoktatásra*, hanem *hivatásnevelésre* van tehát szükség s arra, hogy a munkás előbb a munka egészét ismerje meg s csak azután végezze a részletmunkát. Csak úgy kerülhet a munka igazi benső lelki kapcsolatba a munkással, há nevelése a munkaerkölcs irányában történik.

S. G.

REVUE INTERNATIONALE DU TRAVAIL. 1926. 2. *Ernst Michel:* L'académie du travail de Francfort et le problème de l'éducation ouvrière. (A frankfurti munkaakadémia és a munkásnevelés problémája.)

A frankfurti egyetem kebelében alakult meg az első német munkaakadémia. Az új intézmény célja a munkásosztálynak, a köz- és magánalkalmazottaknak a politikai, gazdasági és társadalmi vezetésre és irányításra alkalmasnak látszó egyéneit rendszeresen és pártpolitikától mentesen kiképezni, hogy a gazdasági és társadalmi rend középpontjába került osztályok, elsősorban a munkásosztály, a reá háruló fontos szerepet betölthesse. Az akadémia fennállását az állam és a szakszervezetek biztosítják. Van három rendes s szükség szerinti számban meghívott segédtanára. Tanítványok csak

fel nőttek lehetnek, akik már valamely szakmában működtek; ezeket a nagyobb szakszervezetek válogatják ki s küldik az akadémiára és biztosítják számukra a kilenc havi szorgalmi idő alatt tanulmányaik anyagi feltételeit. Az akadémia az egyetem kebelén belül autonóm. Nevelési célja, módszere és tanterve lényegesen különbözik az egyetemi ifjúság tanulmányainál alkalmazottaktól. Nem a munkásnak szükséges általános tudást nyújtja, hanem *a társadalmi együttérés szellemében felelős egyéniségeket* kíván képezni. «Milyen orvosságot találhatunk a jelen bajai ellen?» ez az a kérdés, melyre a tanulóknak konkrét és indokolt feleletet kell lelniök s az akadémia feladata gondoskodni róla, hogy ezt megtalálhassák. Tanítási módszerében figyelemmel van arra, hogy a felnőtteknek egyrészt már vannak megfigyeléseik és nézeteik, másrészt értelmi működésük lényeges eleme az eszmék harca. Nem felejt, hogy felnőtt csak akkor képes valamit megemészteni, ha ugyanakkor eliminál is s ezért csak élénk eszmecsere útján tanul. Az akadémia gyakorlatai vitatkozások, kurzusok és szemináriumi munka. Az első szemeszterben a vitát a három rendes tanár három csoportban vezeti heti nyolc órában. Ugyancsak ekkor kezdődnek a kurzusok, melyeket segédtanárok is tartanak. Ezek a valamennyi tanulóra kötelező tanfolyamok a jog, a politikai tudományok, a társadalmi gazdaságtan, a munkáskérdés, a gazdasági tanok és a történelem együttes képét adják. A második szemeszterben vannak a szemináriumi gyakorlatok, melyeket — bizonyos keretek korlátai között — az egyes maga választ meg. A tanterv is az akadémia speciális tanítványanyagához alkalmazkodik. Egyrészt (a köz szempontjából) az együttelés törvényeit vizsgálja, másrészt (az egyén szempontjából) azt nézi, hogyan kapcsolódik az egyén, a munkás a társadalomba s hogyan kell a politikai élet különböző megnyilvánulásaiban viselkednie. A szerző szerint az akadémia illeténvaló megalkotása nemcsak a munkásosztályt érdekli, mert az új tanítás elveinek át kell hatniok és alapjaiban újítaniok meg az egész nemzet, sőt Európa népeinek nevelését. Az individualista nevelési módszereket és az elvont oktatást a szociális célú nevelésnek kell felváltania, hogy cselekvő embereket képezhessen a jövő Európa kollektív társadalma számára.

V. Gy.

LOGOS 1925. 2—3. Heft. J. Binder: Nietzsches Staatsauffassung. (Nietzsche államszemlélete.)

Fr. Nietzsche születésének nyolcvanadik s halálának huszonötödik évfordulója időszerűvé teszi az oly nagy befolyást gyakorolt gondolkodó államszemléletének kritikai méltatását. Sajátságos látvány, hogy a napjainkban szembenálló táborok, a jobb- és baloldali szélsőség mint próbálja meg a századvégnek ezt az olyannyira jellegzetes egyéniségét maga mellett kijátszani s ez a körülmény kölcsönöz különös jelentőséget annak, hogyan gondolkodott Nietzsche a korabeli német államról — s az államról általában?

A politikai alapvetések kezdettől fogva az individualizmus és az univerzalizmus pólusai körül kristályosodnak. A felvilágosodás állambölcselete az individualizmus eszmekörében mozog. A német idealizmusban, Hegelnél és Stahlnál az univerzalizmus érvényesül, de az ifjúnemetség Fichte hatása alatt, aki későbbi fejlődési szakában már hatástalan marad a közfelfogásra, visszatér az individualizmushoz s a fennálló államrend bírálatából kiindulva jut el a liberalizmus, a demokratizmus, szocializmus állomásáig, sőt ezeken túl a kommunizmus és anarchizmus végletéig. A politikai gondolkodásnak ez az átalakulása párhuzamosan megy végbe a német filozófia dekadenciájával, amely az idealizmus ellanyhulása után az angol-francia pozitívizmus karjaiba hanyatlik. Maga Schopenhauer is csak előfutárja az ekként kialakuló állam-

bölcseleti iránynak, amely nemzet és állam lényiségét tagadásba veszi; az ő kiindulási pontja is a korlátlan egoizmus, amely nála pesszimiztikus színezetet nyer. Schopenhauer mellett főképen Wagner Rikárd erősen forradalmi «szociális individualizmusa» befolyásolja elhatározóan Nietzsche politikai gondolatvilágát; hiszen ugyanő befolyásolta Nietzsche esztétikai felfogását is. Az államnak Schopenhauer—Wagner-féle fogalmazásától Nietzsche akkor sem szabadul, amikor, mint a classica philologia bázeli tanára az antik polistra irányítja figyelmét.

Rendszeres államelméletet hiába keresnénk Nietzsche-nél, azonban szét-szórt gondolatait, aforizmáit mégis egységes politikai felfogás irányítja: a lángelme küzdelme saját kora ellen, amely lényegében oly szürke, megmerevedett, élettelen volt. Nihilizmusa, «amoralizmusa» az egykorú állapot ellen irányul; az állam elleni harcra is az ellen az állam ellen érzett elégtelensége indítja, amelynek keretei közé beleszületett; lesújtó ítéletei mégis az államra *általában* vonatkoznak. Korábbi munkáiban még a jelenkor empirikus államával, amellyel szemben elutasító álláspontra helyezkedik, szembeállítja a harmóniaérzetre, vagyis a «zenére» alapított antik polist, az államot mint kozmoszt, szemben a jelenkor politikai káoszával. De az állam sohasem a nemzet organikus életformája Nietzsche-nél, az állam ebben az eszményi alakban is az emberi alkotóerő mesterséges, művi eredménye.

Nietzsche tehát az államot mindig az individualizmus szemszögéből látja; azok a keserű és lesújtó bírálatok, amelyeket az individualisztikus kiindulású pártprogramok: a liberalizmus, a demokratizmus és a szocializmus felett is mond, ne tévesszenek meg.

A demokrácia szerinte az államfogalom széthullásának történeti formája; a köztársaság a «désordre organise», amely a lesben álló ellenség céljait szolgálja; a szocializmus pedig «a despotizmus fantasztikus ifjú testvére». Mindezek az ítéletek túlfeszített individualizmusából táplálkoznak, amelyet ez irányzatok egyikének keretei között sem tud kielégíteni; ámde a Zarathustra költőjének szenvedélyes kitérései, gúnyos ostorcsapásai elsősorban mégis maga az állam ellen szólnak, amelyet korunk kultúrájával, jelesül a történetileg kialakult német szellemmel kiegyenlíthetetlen ellentétben levőnek állít, bár kultúra és állam egészségének lehetőségét a múltra, az antik polis világára nézve elismeri. Az állam kultúrpolitikai tevékenysége, a «népművelés» a kultúra erőszakos lealacsonyítása a tömeg színvonalára. Így az államban nem tud mást látni, mint barbarizmust, a középszerűség fenntartására szolgáló erőszakos szervezetet; az alacsonyrendűség védőintézetét, a rabszolgamorál termékét, még ha annak alapítása olykor egy hódító és uralomra hivatott fajra (Herrenrasse) vezethető is vissza. Mindebből folyik végleges állásfoglalása: minél kevesebbet az államból (so wenig Staat, als möglich)!

Mint az egyénből kiinduló, individualisztikus, perszonalisztikus gondolkodás számára általában, úgy Nietzsche számára is hozzáférhetetlen az államfogalom lényege; ezért nem látja a fától az erdőt, az államproblémában épen magát az államot. A pozitívizmus és pszichologizmus módszereivel az államban mást, mint embereknek emberek ellen felhasznált eszközét képtelen látni. De Nietzsche individualizmusa mégis teljesen egyéni: túlmegy az összes individualisztikus pártideológiákon. Ezért a közfelfogás anarchistának tartja. Ámde míg az anarchizmus összes addigi fogalmazásaiban mindenki számára követeli az államtól való mentességet, Nietzsche csak azért államellenes, mert abban az Übermensch eljövételének akadályát látja, viszont nem volna elítélő szava az állam ellen, ha az a Herrenmensch uralmi eszköze volna a Herdenmensch felett. Nietzsche államellenessége a legkövetkezetesebben végig gondolt individualizmus, amely a teljes függetlenséget csakis önmaga számára igényli: a politikai solipsizmus.

Így a nagy harcnak, amelyet Nietzsche saját kora, annak szürkésege, lapossága, közepszerűsége ellen indított, önnön magába kellett összeomlania, minthogy ezt a nagy küzdelmet saját korának fegyvereivel: naturalizmussal, pozitívizmussal, pszichológizmussal kísérli megvívni. Ezért marad előtte elzárt rejtély az állam problémája, aminthogy az Übermensch eljövételének útja sem az individualizmus. S ezért jutott Nietzsche Prometheus sorsára: világnézetének eltéphetetlen kötelékei a földhöz láncolják magasba törő gigászi egyéniségét.

—r. —f.

ÚJ KÖNYVEK.

1. Szociológia.

Chisholm, Archibald: The healing of the nations: studies in some international aspects of social problems. London (S. C. M.) 1926—155 l.

Dunlap, Knight: Social psychology. Baltimore (Williams & Wilkins) 1925—261 l.

Dow, Grove Samuel a. Wesley, Edgar B.: Social problems of to-day. New York (Crowell) 1925—353 l.

Goldscheid, Rudolf: Staat, öffentlicher Haushalt u. Gesellschaft. Abriss der Finanzsoziologie. Tübingen (Mohr) 1925.

Grant, Madison: Der Untergang der grossen Rasse. Die Rassen als Grundlage der Geschichte Europas. Ins Deutsche übertragen von Dr. R. Polland. München (Lehmann) 1925—193 l.

Grundriss der Sozialökonomik. Tübingen (J. C. B. Mohr). IX. Abteilung. Das soziale System des Kapitalismus. I. Teil: Die gesellschaftliche Schichtung im Kapitalismus. Mit Beiträgen von G. Albrecht, G. Briefs, C. Brinkmann, E. Lederer, J. Marschall, R. Michels, G. Neuhaus, L. Pesl. 1926—515 l.

Hobson, J. A.: Free thought in the social sciences. London (Allan & Unwin) 1926—228 l.

Oppenheimer, Franz: System der Soziologie. Bánd II, Der Staat. Jena (G. Fischer) 1926. X+859 l.

Scheler, Max: Die Wissensformen u. die Gesellschaft. Probleme einer Soziologie des Wissens, Erkenntnis u. Arbeit, Universität u. Volkshochschule. Leipzig (Der neue Geist) 1926 — III + 568 l.

Stoddard, Lothrop: Social classes in post war Europe. New York (Scribner) 1925—184 l.

Verhandlungen des Vierten Dt. Soziologentages am 29. u. 30. Sept. 1924 in Heidelberg. Vortr. v. A. Günther, L. Heyde, M. Scheler u. M. Adler. Tübingen (Mohr) 1925—VIII+241 l.

2. Filozófia és rokon tudományok.

Adler, Félix: Ethische Lebensphilosophie, dargest. in ihren Hauptlinien. Aus d. Engl. von O. Ewald u. Graf J. Matuschka. München (Reinhardt) 1926—VI + 354 l.

Hartmann, Nicolai: Ethik. Berlin (de Gruyter) 1926—XX+746 l.

Kühár Flóris dr.: Bevezetés a vallás lélektanába. Szent István Könyvek. 41- sz. Budapest (Szent István-Társulat) 1926—206 l.

Lungwitz, Hans: Die Entdeckung der Seele. Alig. Psychologie. Leipzig (Oldenburg) 1925—707 l.

Nagy József: Az ethika alapvonalai. Tud. Gyűjt. 12—13. sz. Pécs (Danubia) 1925—IV+185 1.

Oppenheimer, Hans: Die Logik der soziologischen Begriffsbildung mit bes. Berücks. von Max Weber. Tübingen (Mohr) 1925—V+112 1.

Shaw, Bernard: Die Aussichten des Christentums. Berlin (S. Fischer) 1925—134 1.

Trikál József dr.: A gondolkodás művészete. Szent István Könyvek 40. sz. Budapest (Szent István-Társulat) 1926—220 1.

Unamuno, Miguel de: Das tragische Lebensgefühl. München (Meyer u. Jessen) 1925—XIII + 413 1.

Unamuno, Miguel de: L'agonie du christianisme, traduit du texte espagnol inédit par J. Carson. Paris (Rieder et Cie) 1925—162 1.

3. Társadalom-, jog- és történetbölcsélet.

Bonnetcase, Julien: La philosophie du Code Napoléon appliquée au droit de famille. Ses destinées dans le droit civil contemporain. Paris (Boccard) 1925—IV+276 1.

Grabmann, Martin: Die Kulturphilosophie des Hl. Thomas v. Aquin. Ausgburg (Benno Fiiser) 1925—217 1.

4. Politika.

Brauweiler, Heinz: Berufsstand und Staat. Betrachtungen über eine neuständische Verfassung des Deutschen Reiches. Berlin (Ring Veri.) 1925—288 1.

Kehen, Hans: Das Problem des Parlamentarismus (Soziologie u. Sozialphilosophie. Schriften der soziolog. Ges. in Wien III.) Wien u. Leipzig (Braumüller) 1926—44 1.

Marr, Heinz: Klasse und Partei in der modernen Demokratie. (Frankfurter Gelehrte Reden 4.) Frankfurt a/M. (Englert & Schlosser) 1925—29. 1.

Murray, R. H. Rev.: The political consequences of the reformation: studies in 16th century political thought. London (Benn) 1926—325 1.

5. Társadalmi gazdaságtan.

a) Elméleti művek.

Amonn, Dr. Alfréd: Grundzüge der Volkswohlslandslehre. I. Teil; Der Prozess der Wohlstandsbildung. Deskriptive und theoretische Volkswirtschaftslehre. Jena (S. Fischer) 1926—VI + 4^o3 1.

Cassel, Gustav: Grundgedanken der theoretischen Ökonomie. Vier Vorlesungen. Leipzig (Deichert) 1926—88 1.

Cassel, Gustav: Das Geldwesen nach 1914. Übers. v. Wolfgang Biermer. Leipzig (Gloeckner) 1925—220 1.

Martin, Henry-Germain: De la prétendue faillite des lois économiques, depuis 1914. Paris (E. Ságot et Cie.) 1925—376 1.

Wilbrandt, Dr. Róbert: Einführung in die Volkswirtschaftslehre. Bd. I—IV. Stuttgart (E. H. Moritz) 1926.

b) Gazdasági politika. Gazdaságtörténet.

Batten, Eduárd: National economics for Britain's day of need: the solution of the unemployment problem. London (Pitman) 1926—229 1.

Cawer, Thomas Nixon: The present economic revolution in the United States. Boston (Little, Brown a. Comp.) 1925—VIII+ 263 1.

Ermanski, Prof. J.: Wissenschaftliche Betriebsorganisation und Taylor-System. Berlin (J. H. W. Dietz Nachf.) 1925—552 1.

Feiler, Arthur: Amerika und Európa. Erfahrungen einer Reise. Frankfurt a/M. (F. Societáts Dr.) 1926—338 1.

Gvatz, Dr. G. u. Schüller, Dr. R.: Die äussere Wirtschaftspolitik Österreich-Ungarns. Mitteleuropäische Pläne. Carnegie Stiftung usw. Wien (Hölder-Pichler-Tempsky) 1925—XV+334 1.

Kulemann, W.: Die Genossenschaftsbewegung. II. Bd: Systematischer Teil. Die Kulturbedeutung der Genossenschaften. Berlin (Liebmann) 1925—386 1.

Lewinsohn, Richard (Morus): Jüdische Weltfinanz? Berlin—Hamburg (Hoffmann u. Campe) 1925—110 1.

Martin, Pierre-Georges: La stabilisation et le retour á la monnaie or. (Pologne, Allemagne, Territoire de Dantzig) Paris (R. Guillon) 1925—220 1.

Moriny-Comhy Jean: Les assignats. Revolution et inflation. Paris (Nouvelle Libr. Nat.) 1925—165 1.

Sebess Dénes: Az új agrárdemokráciák. Budapest (Légrády) 1925—146 1.

Vorwerck, Dr. Karl: Die wirtschaftsfriedliche Arbeiterbewegung Deutschlands in ihrem Werden und in ihrem Kampf um Anerkennung. Jena (G. Fischer) 1926—V+149 1.

6. Szocializmus és kommunizmus.

Aymard, Camille: Bolchevisme ou fascisme? Paris (Flammarion) 1925—300 1.

De Man Hendrik: Zur Psychologie des Sozialismus. Jena (Diederichs) 1926—434 1.

Kovrig Béla dr.: Az új Oroszország. (1917—26.) Budapest (Franklin) 1926—400 1.

Mehring, Franz: Marx Károly élete. Ford. Rab Pál. Budapest (Népszava) 1925—573 1.

Sozialdemokratischer Parteitag 1925, in Heidelberg. Protokoll mit dem Bericht der Frauenkonferenz. Berlin (Dietz Nachf.) 1925—374 1.

Wilbrandt, R.: Die Entwicklungslinie des Sozialismus. (Wissenschaft u. Bildung. 214.) Leipzig (Quelle & Meyer) 1925—148 1.

7. Pénzügytan. Közületi pénzügyek.

Bergmann, C.: Der Weg der Reparation. Von Versailles über den Dawesplan zum Ziel. Frankfurt a/M. (F. Societáts Dr.) 1926—409 1.

Francis, Bemard: Les finances de la Francé, de l'Angleterre, de l'Allemagne et de la Roumanie, de 1914 a 1925. Etude speciale du bon de la Défense nationale. Paris (Chauny et Quinsac) 1925—190 1.

Mitzakis, Michel: Le relèvement financier de la Hongrie et la Société des Nations. Avec une préface de M. Gouffre de Lapradelle. Paris (Les Presses Universitaires de Francé) 1926—XIV+420 1.

8. Szociálpolitika.

Cohen, Joseph L.: Family income insurance. A scheme of family endowment by the method of insurance. London (King & Son) 1926—33 1.

AUSZUG AUS DEN WICHTIGEREN AUFSATZEN.

Alois Kovács: Die Verheerungen des Einkindersystems im Komitat Somogy.

Die Geburtigkeit ist nach dem Kriege schon aus dem Grunde geringer als sie vor dem Kriege war, da der sechste Teil der erwachsenen männlichen Bevölkerung zugrunde gegangen ist. Seit 1921 sinkt die Geburtsziffer, sie betrug im Jahre 1921: 30.8, im Jahre 1922: 30.8, 1923: 29.2, 1924: 26.8 und hat sich erst im Jahre 1925 um ein Geringes erhöht. Der eine Grund der ungünstigen natürlichen Bevölkerungsveränderung ist im Einkindersystem der Nachbarkomitate Somogy und Baranya zu finden. Im Jahre 1924 betrug die Geburtsziffer im Komitat Somogy 23.9% was bei der hohen Sterbeziffer der Bevölkerung erschreckend niedrig ist. In den Jahren 1901—1910 überstieg im Komitat Somogy die Zahl der Todesfälle diejenige der Geburten in 14 Gemeinden, in den letzten vier Jahren dagegen in 35 Gemeinden. Es gibt Ortschaften, in denen die Zahl der Todesfälle diejenige der Geburten um das Doppelte übersteigt. Im Komitat Somogy begann das Einkindersystem im Jahre 1880 um sich zu greifen und hat vornehmlich die protestantische Bevölkerung angegriffen. Im Jahre 1830 betrug die Zahl der reformierten Bevölkerung des Komitats noch 66.884 Seelen, während sie heute nur mehr 58.167 beträgt. Die Abnahme ist erst in den letzten Jahren bedeutender geworden, sie betrug im letzten Jahrzehnt 10%. Doch gibt es auch Ortschaften mit katholischer Bevölkerung, in denen das Einkindersystem Platz gegriffen hat. Die durchschnittliche Kinderzahl in den reformierten Familien war 2.4, in den katholischen Familien 3.5 (in ersteren blieben 1.5, in letzteren 2.2 Kinder am Leben), so das die noch aktive Bilanz der natürlichen Bevölkerungsbewegung des Komitats einzig auf die grössere Natalität der katholischen Bevölkerung zurückzuführen ist. Um das Übel des Einkindersystems zu lokalisieren und um die Vermehrung der Bevölkerung zu gewährleisten, bedarf es der Zusammenarbeit des Staates, der Gesetzgebung und der breitesten Gesellschaftskreise.

* * *

Barna Horváth: Der Funktionsbegriff der Gesellschaft und des Staates.

Die Auflösung der soziologischen Substanzbegriffe in Funktionsbegriffe ist nach *Kelsen* gleichbedeutend mit der Umformung des Begriffes der als eine *Realität* aufgefaßten Gesellschaft zu dem Begriffes der als ein *Normkomplex* gedachten Gesellschaft. Da aber ein Normkomplex nicht weniger ein aus logischer Form und alogischem Material bestehender Erkenntnisgegenstand ist, als die Realität, während die Bedeutung der naturwissenschaftlichen Funktionsbegriffe ja gerade darin besteht, das sie trotz ihrer absoluten *Idealität* und infolge ihrer *logischen Funktionskapazität* das alogische Material des Gegenstandes vollkommen zurückdrängen und sozusagen besiegen, kann der *Kelsen'sche* Normbegriff der Gesellschaft mit den naturwissenschaftlichen Funktions-

begriffen keineswegs gleichgesetzt, gegenüber dem Wirklichkeitsbegriff der Gesellschaft keineswegs als ein soziologischer Funktionsbegriff betrachtet werden. Der Normbegriff der Gesellschaft unterscheidet sich von einem Funktionsbegriffe genau dadurch, wodurch eine Gesellschaftsnorm sich von dem *reinen Logos* unterscheidet. Da die richtige Problemstellung der Soziologie eine wirklichkeitswissenschaftliche ist, würden die echten soziologischen Funktionsbegriffe keine Normbegriffe, sondern Wirklichkeitsbegriffe sein.

Wenn auf der anderen Seite *Sander* den Staat als die *Erhaltung des Rechtsverfahrens* auffasst, so hat er den Staat ebensowenig als einen Funktionszusammenhang erfasst, wie *Kelsen* mit seiner normativen *rechisidenitischen* Staatsbetrachtung. Das Recht ist nicht mit dem *Verfahren*, sein Sinn nicht mit der *Rechtserfahrung* identisch, wie *Sander* meint. Rechtsverfahren, Rechtserfahrung, Zuständigkeitsaxiom und Tatbestandsfunktion sind bei weitem nicht das Wesen des Rechts und Staates erfassende und umspannende Funktionsbegriffe, sind vielmehr ein abstraktiv isolierender, künstlich konstruierter, verengender und verblaster, also unvollständiger Begriffs-Abhub des reichen Bedeutungsinhalts von Recht und Staat. Abgesehen hievon enthalten sie nicht Aveniger alogisches Material, als der naiv-substanzielle Staatsbegriff, können also demgegenüber nicht als echte Funktionsbegriffe betrachtet werden.

Trotz der fehlerhaften Grundkonstruktion begegnet man bei der *jung-österreichischen Schule* in den Einzelheiten echter funktioneller Begriffsbildung. Die *Zurechnungslehre*, die Identifikation der Souveranität mit dem Begriffe der höchsten Rechtsordnung, die Reduktion sämtlicher Rechtsprobleme auf die Lehre vom Rechtssatze bei *Kelsen*, die Staatsgebietstheorie *Henrichs* und vollends die Stufentheorie *Merkl's* sind hervorragende Beispiele einer *logisierenden* und in diesem echten Sinne funktionellen Rechtsbetrachtung. Sie sind ein Beweis der *Rickert'schen* Behauptung, daß die funktionelle Betrachtung in den einzelnen Wissenschaften nicht bei dem obersten Begriffe, sondern bei den unteren beginnt. Die letzte Irrationabilität der Nation, der Gesellschaft und des Staates setzt aber jeder Funktionsbetrachtung eine Grenze.

***

Stephan Weis: Das heutige Amerika.

Der Verfasser von einer Studienreise aus Amerika heimgekehrt, gibt einen Überblick von den heutigen amerikanischen Verhältnissen. In wirtschaftlicher Hinsicht hebt er hervor die führende Stellung der amerikanischen Landwirtschaft in der Weizen- und Mehllversorgung der Welt. Betreffend die industrielle Kultur ist Amerika durch reichhaltige Kohlenlager und grose Wasserkräfte bevorzugt. Die Wasserwege üben aber auch im Verkehr eine beträchtliche Erleichterung aus. Das Verkehrsproblem wird auserdem durch die hochentwickelten Eisenbahnen und durch einen auserordentlich regen Automobilverkehr gelöst. Die Industrie kann sich einer weitgehenden Betriebskonzentration, einer feingegliederten Arbeitsteilung und einer groszügigen Arbeitsvereinigung rühmen. Als Beispiel führt der Verfasser eine Beschreibung der Ford-Werke vor. Aus dem Handel gibt er ein Bild der Woolsworth-Warenhäuser. Eine besonders ausführliche Behandlung wird in dem Artikel den Elementschulen zuteil, welchen die hohe allgemeine Bildung zuzuschreiben ist. Die gesundheitlichen Folgen der erzieherischen Arbeit der Schulen, der allgemeine Reinlichkeitssinn ist ebenfalls hervorgehoben. Auch die einen Fremden angenehm überraschende grose Höflichkeit sogar des einfachsten Mannes ist auf den Schulunterricht zurückzuführen. Mit der Schule ist aber die Bildung nicht abgeschlossen, dazu zwingt schon die scharfe Konkurrenz, aber auch alle Möglichkeiten, insbesondere Bibliotheken stehen dazu offen.

Den Universitäten widmete der Verfasser einen beträchtlichen Teil seiner Untersuchung: sie sind die Heimstätten ernster, wertvoller Arbeit. Auch das Universitätsleben wird ausführlich beschrieben, der gesellschaftliche Verkehr, das Sportsleben. Dann geht der Verfasser auf den amerikanischen Nationalismus über, die Kundgebungen des amerikanischen Nationalgefühls werden lebhaft geschildert. Die allgemeine Nächstenliebe, die besondere Verehrung des weiblichen Geschlechts, die Sozialpolitik der Profilaxis, die demokratischen Einrichtungen kommen auch zu ihrem Wort. Am Schluss betont der Verfasser, das wenn der. amerikanische Volkscharakter auch seine Schattenseiten hat, so die Neigung zur Abenteuerlichkeit, doch ist er im Kern gesund und die Zukunft wird für ihn entscheiden.

A TÁRSULAT ÉLETE.

Választmányi ülés.

Február hó 23-án tartotta választmányunk *negyedik* ülését. Hornyánszky Gyula elnök megemlékezett Székely István tagtársunk elhunytáról s ismertette a Társulat működésének az utolsó hónapokban eső fontosabb mozzanatait. A folyóirat nyomatása körül felmerült nehézségek szükségessé tették, hogy a vidéki nyomda helyett egyik nagyobb fővárosi nyomdával kössön a Társulat megállapodást s ennek végrehajtásával a választmány a főtítkárt hatalmazta fel.

Az elnök indítványára a választmány a Társadalomtudomány szerkesztésének kérdésével foglalkozik és az alapszabályok 22-ik §-ának *d)* pontjában nyert felhatalmazás alapján Szombatfalvy György főtítkárt a szerkesztés teendőinek végzésével megbízta. Heller Farkas ügyvezető elnök és Bibó István alelnök a szerkesztésben való közreműködésre kértettek fel.

Szombatfalvy György főtítkár az újabb tagajánlások alapján két alapító és 41 rendes tag felvétele tárgyában tett javaslatot. Ezek elfogadása után a Társulat taglétszáma 556-ra emelkedett. Új alapító tagjaink *Baross Gábor, Horánszky Dezső és Milotay István.*

Pénztárnok jelentése után a választmány háromtagú számvizsgálóbizottságot választott: Horváth Barna, ifj. Rácz Lajos és Trócsányi György r. tagok személyében. A Társulat évváró közgyűlését március hó végére tűzi ki.

Felolvasó ülések.

Az elmúlt hónapokban a Társulat három *felolvasó ülést* tartott. December 17-én *Ambrózy Gyula* r. tag *Az alkotmányos élet jövő fejlődése* címmel tartott igen érdekes előadást a parlamentarizmus válságáról s azokról a lehetőségekről, amelyek a törvényhozás és a kormányzás feladatának újabb megosztása és egyéb célszerű reformok útján elképzelhetők. — Január 26-án *Kovrig Béla* r. tag *A pánszlávizmustól a leninizmusig* című előadásában az orosz közszellem irányvonaláról rajzolt érdekes képet. Ez az előadás a szerző *Az új Oroszország* címen azóta megjelent könyvének volt egyik fejezete. — Február 27-én *Kirchknopf Gusztáv* r. tag *Kereszténység és kommunizmus* címen értekezett. Az előadó az adatok gazdag tömegével támogatta azt a megállapítását, hogy a kommunizmus történelmi kísérletei nem a krisztusi egyház szellemének, hanem részint bizonyos rajongásnak, részint, a legújabb korban, a zsidó lelkiségnek sajtáságos megnyilvánulásai.

NACIONALIZMUS, SZUPRANACIONALIZMUS.

Hornyánszky Gyula elnöki megnyitó előadása a Magyar Társadalomtudományi Társulat 1926. április 18-án tartott közgyűlésén.

Tisztelt közgyűlés!

Egy éve dolgozunk. Hogy e rövid idő alatt mit végeztünk el és mit kellett a jövőre halasztanunk. arról majd a főtitkári jelentés számol be. Úgy látom, hogy sem kétségbeesésre, sem kitörő újjongásra nincs okunk, amidőn azt az érdeklődést tesszük mérlegre, amelyet a magyar társadalomból egy esztendei munkásságunkkal kiváltanunk sikerült. Ennek a társadalomnak egy kis töredéke mégis csak hozzánk csatlakozott; egészen nem maradtunk: a pusztában kiáltó hang. Viszont azonban azt is le kell; szögeznünk, hogy sok olyan helyen nem találtunk megértésre, ahol jogunk volt közös magyar sorsunkat érdeklő kérdésekben bizonyos közösségi szellemet feltételezni. Tapasztalataink kétségtelenné teszik, hogy még nagyon messze vagyunk attól az időtől, amikor az ölhetett kéz politikáját folytathatnók. Előreláthatóan sok fáradságunkba kerül még, hogy az egész magyar társadalmat meggyőzzük a tőlünk kitűzött célok fontosságáról és az ezeket még mindig fenyegető veszélyekről.

Az egy évi munka teljesítményeiből magam részéről csak egyetlen-egyet emelek ki: sikerült feltámasztanunk vagy legalább is segítettünk feltámasztani a Jászi Oszkárék lapját, a rosszemlékű «Huszedik Századot», ezúttal «Századunk» címen. Talán lesznek, akik majd gánccsal kísérik ezt a kétesértékű, akaratlan eredményt és kárörvendve hivatkoznak az akcióreakció közismert tanára. De nekünk tisztában kell lennünk azzal, hogy a zaklatott emberiség manapság — inkább mint a múltban bármikor — az ellentétek herakleitoszi világát éli; hogy a múltban is jobb lett volna, manapság meg épen többet ér a nyílt küzdelem a lappangó ellentétek leplezgetésénél, hazugságánál; hogy igazunkat különösen a mai viszonyok közt kell féltanunk attól a lassú sorvadástól, amelyet nem az ellenkezés által sarkalt munka, hanem ép ellenkezőleg: a munka hiánya, a megnyugvás, a tétlenség szokott létrehozni.

Ellenfeleink konzervatív maradisággal vádolnak bennünket. Azok teszik ezt, akik úgy gondolják, hogy a világtörténetnek egész menetét, összes problémáit a réginek és az újnak ellentétes fogalmaiba lehet szétbontani és összegezni, s akik társadalmi helyzetüktől vagy temperamentumuktól ösztönözve minden meggondolás nélkül csatlakoznak a minden-

kor újhoz. Bennünket rossz görög szóval «mizoneisták»-nak hívnak s a kellő nyelvi ismeretek híjján láthatóan zavarban vannak, hogy saját magukat jóveretű jelszóval tulajdonképen minnek is nevezzék. Szívesen kiségtém őket zavarukból s egyszersmindenkorra a *neoterista* titulusát ajánlom fel nekik. Mert már a Kr. e. V. században így hívták a görögök azokat az embereket, akik elvből vallották az újításnak, a felforgatásnak, egyszóval a neoterizmusnak elvét. Nekünk — a modern lélektan és szociológia segélyével — csak a modern korba beállítva kell ezt az embertípust megfigyel-nünk és megmagyaráznunk, hogy újból tartalommal töltsük ki a feledésbe ment görög műszót. E szemlélődés közben a mindenkor elégedetlenek, a soha ki nem elégítettek tarka összetételű csoportjára fogunk majd buk-kanni, lélektani elemzésünknel pedig arra az alapérzésre, melyet a kissé durván hangzó irigység szó helyett finomabb fogalmazásban «ressentiment»-nek nevez a mai tudomány. «Úgy cselekedjetez embertársaitokkal, amiként óhajjtátok, hogy veletek cselekedjenek», ezt tanítja a felebaráti szeretet vallása; «embertársamé se legyen az, ami nem az enyém», ezt sugallja a sértődött, a gyűlölködő irigység, a ressentiment. Az újkori neoterizmus-nak finoman kieszelt és bogozott elméleti szövedékei mögött mint értelmi szerző — erre Sombart figyelmeztet — igen sokszor egy-egy duzzogó, mert várakozásában csalatkozott egyetemi magántanár húzódik meg, többnyire a nyugtalan keleti fajtából; Marx óta — hazai viszonyainkra is alkalmaz-hatóan — majdnem szabálynak mondhatjuk ezt. Hűséges, hiszékeny tanítványokra nagy számban számíthat minden fajta «magántanári for-radalom» olyan zavaros időkbén, minő a mienk; mert ilyenkor fölösen vannak azok, akik — nem lévén kötelezve az igényjogosultság igazolá-sára — úgy képzelik, hogy csak nyerhetnek bármely újítás, változás ese-tében.

Új és régi közömbös fogalmak a lényegre vonatkozó értékelés szem-pontjából. Az új lehet jó vagy rossz, igaz vagy hazug, szép vagy csúnya, mert ellentéte — a régi — szintén ép úgy lehet az egyik, mint a másik. A nagyobb valószínűség csak ott szól az újnak magasabb értéke mellett, ahol az emberi értelem fejlődésének szoros egymásutánjával van dolgunk; mert e fejlődésben minden későbbi álláspont nemcsak ismeri azt, ami meg-előzte, hanem — érzelmi motívumoktól nem befolyásoltan — helyesbít-heti is azt. Emberi kultúránkban tehát csak a szervesen kibontakozó tuda-mány ilyen emelkedő értékskála s legföljebb még az a külszerű civilizáció, amely a természetismeret vívmányaival van közelebbi kapcsolatban. Viszont érzelmi világunkban mintha minden újat vagy régít jelző vignet-tánál sokkal többet jelentene az, amiről újításért rajongó neoteristáink teljesen meg szoktak feledkezni; az, amire a réginek és újnak fogalma már nem alkalmazható; mindaz, ami már alapjlegénél fogva örökérték vagy legalább is: a történetben állandóan ható tényező.

Amidőn a változás eszméjével ellentétben az állandó elemek első nagy csoportját hozom szóba, az erkölcsi értékek történeti szerepére gon-dolok. Nem kezdettől fogva, nem is saját emberi igyekezetünk nélkül nyúlnak bele ezek az erkölcsi értékek a történet világába; csak idővel és csak fáradságos munka után jut az emberiség megismerésükhöz. De mihelyt felismerte ezeket az értékeket, elkövetkezik az, ami a történet legfontosabb

ténye, vagy — ha úgy tetszik — csodája: az emberiség szigorú következetességgel kitart érvényességük hangoztatása mellett, az egyénnek bármilyen eredetű eltévelyedésével szemben. Így kellett ezt tapasztalnunk nekünk magyaroknak is az utolsó hónapok szomorú eseményei között. Semmiféle macchiavellizmus sem igazolhatta saját jólelküismeretünk előtt az erkölcstelenséget. S ha a szerencsétlen ügy okozott is némi megoszlást a hazafiak gondolkozásában, a kétely nem érinthette magát az erkölcsi igazságot; a kétely csak azoknak szólt, akik ebben az ügyben a moralitás uralmát túlhangosan és átlátszó irányzatossággal követelték. Mert az abszolútum hirdetése rosszul illik sportszerűen politizáló viveur-ök és közismerten relativista ügyvédek szájába s az erkölcsi érték ép azért örökörték, mert nem lehet alkalomszerűen politikai célok szolgálatában kihasználni.

Az erkölcs, ami megnyilatkozásának formáit illeti, vagy extranacionális, vagy a nemzeti érzéshez kötött. A nemzeti érzés azon történeti tényezők közé tartozik, amelyekről az előbb azt állítottam, hogy minden időben, állandóan hatékonyak. Teljesen hamis az az elterjedt felfogás, amely a nemzeti érzést és eszmét valamely modern történeti alakulatnak tekinti s a napóleoni uralom ellenhatásából származtatja. Nemzeti eszme — valamilyen formában és fejlettségi fokon — az emberiség történetén végig mindenkor volt és mindenkor lesz. Mert azok az alapelemek, amelyekből a nemzetnek nevezhető közösség összetevődik, időtlen-időktől fogva tulajdonai az emberiség egyes részeinek: a közös származás és ennek tudata, a fajszeretet, a szülőföldre vagy tartózkodási helyhez való ragaszkodás, az azonos életnek és történetnek folyamán vállalt közös munka. A társas alapvonatkozásoknak változatlanóságából és az emberi léleknek mindenütt egyforma alapvonásaiból szükségképp következik ennek a közösségi érzésnek állandósága. Csak a fogalmazásnak és névadásnak kérdése lesz azután, hogy a részletezett jelenségesoportban, amely a történet folyamán még a maga változatlan keretei között is szüntelenül módosul és fejlődik, erősödik vagy gyengül, terjeszkedik vagy összecsúszol, mit fogok majd nemzetnek nevezni.

A nemzeti eszme állandó, elpusztíthatatlan volta mellett egy eddig nem eléggé megfigyelt és értékelt bizonyítékot akarok felhozni elnöki megnyitómiban. Ahol az emberiség történetében valamely hatalmas, nemzeteket egybefogó és lenyűgöző — mondhatjuk — *szupranacionális* kultúregység szorította vissza időlegesen a nemzet gondolatát, ott a történeti fejlődés mindig azzal végződött, hogy a nemzetfeletti eszmekör bomlása után újból a nemzeti törekvések és igények diadalmaskodtak. E tételnek bizonyítására egy-két nagy vonásban állítom Önök elé nyugateurópai kultúránk történetét.

Ennek a kultúrának szögéből nézve a dolgokat, azt állíthatjuk, hogy a történet folyamán kétízben uralkodott egy-egy mindent átható és meghatározó egységes műveltség az érdekelt népek fölött: az ókorban a *hellénizmus*, a középkorban a *katholicizmus*. A hellénizmust bizonyos értelemben a legkizárólagosabb nacionalizmusnak mondhatná valaki; hiszen

— a történetnek egymagában álló példájaként — egyetlen nemzetnek — a görögnek — nyelvét, kultúráját fogadta itt el szellemi vezetőjének és eszközének a közösségben élő akkori egész művelt világ. A Földközi-tenger medencéjén kívül egész Elő-Ázsia beletartozott ebbe a kultúrkörzetbe, amely azonfelül Indiával, sőt Közép-Ázsia sivatagjain keresztül a távoli Kínával is tartott fenn összeköttetéseket. A hellenizáltságnak, a görög kultúrától való átitatottságnak nagy mértékéről főleg Egyiptom tanúsodik: Oxyrinchuszban, ebben a kis egyiptomi községben, a görög hivatalos és magániratok garmadáján kívül mindezideig nem kevesebb, mint 380 görög irodalmi mű töredékeire bukkantak rá a papiruszkutatók. Egy merész feltevés elgondolásával fogom e lelet jelentőségét illusztrálni. Ha pl. a francia nyelv és műveltség a XVIII. században hasonló mélységig hatotta volna át magyar földünket, akkor a tudós levéltáros ma pl. Sárbogárdon francia nyelvű aktákat kaparna elő a hatósági helyiségekből, francia leveleket, számlákat és kalendáriumot találna a parasztházak padlásán és francia klasszikusokat azokon a polcokon, amelyeken a szolgabíró ősenek hagyatékát őrzi. Természetesen az ókori Nyugat sohasem volt annyira gyökeresen hellenizálva, mint Egyiptom, vagy mint — a legújabb francia ásatások alapján ítélve — akár Szíria. De ha ott a nyelv csak kivételesen volt is görög, a vezető kultúrszellem ott is görög volt, amióta: «a fogoly Graecia foglyul ejtette vad legyőzőjét és művészetet hozott Latium parlagára» (Horatius). Tán az eseménytörténész szempontjából kifogást lehetne emelni azon nézésmód ellen, amely az egész római műveltséget — Róma impériumával együtt — a hellénizmus részeként, kiegészítő mozzanatának fogja föl; de kultúrfilozófiai szempontból tekintve bizonyára jogosult e felfogás. Mintha a római világalalomnak csakugyan az lett volna világtörténeti rendeltetése, hogy annak a műveltségnek biztosítsa messzi elterjedését, melyet a hellénizmus neve alá összegeztünk s melyet Róma a maga részéről is elfogadott. Ily formán a nyugat európai népek romanizálása — ez a fontos, mert a mai latin népeket megteremtő folyamat — szintén a hellénizmusnak függelékévé lesz. Hiszen a latin nyelvvel együtt görög szellemet: intézményeket és szokásokat vettek át katoná uraiktól azok a népek, a romokban máig fellelhető gimnáziumokat, termákat, színházakat és hippodromokat.

És mégis mi lett ebből a Keletet és Nyugatot átfogó görög műveltségből? A római birodalom hanyatlásával, bukásával megszűnik az a politikai erő, amely azt az egységes kultúrát összetartotta. A Kelet elválik a Nyugattól, először államilag, azután műveltségében is, az orientalizmusnak és okcidentalizmusnak mind merevebb ellentétet mutató képében. És itt Nyugaton megindul az az erőtlő duzzadó nemzeti élet, a germán törzsek élete, melynek jövő szerepét és jelentőségét csak a római uralom és a rómaiak által közvetített hellén műveltség bukása biztosíthatta. «A nemzeti elv, amely oly hosszú időn keresztül alárendelt szerepet játszott a világban, végül is győzött a világbirodalom fölött, amelyben az állam eszméjét már nem képviselte egyetlen határozott népelem s e győzelemmel diadalra jutott a sokféle az egységes fölött.» (Walter Ottó, Kulturgeschichte des Altertums, 1925. 148. lap.)

Miután idővel a germánok, a szlávok és a magyarok is átvették

keresztény vallást, az egyház — európai mértékkel mérve — valóban egyetemessé, «katholikussá» lett, mert az egész «világot» foglalta magában, az egész «világ» gondolkozását határozta meg benső tartalmával, vallásos nézeteivel. Soha sem élt a kultúremberiség nagy zöme egységesebb, következetesebb, parancsolóbbszavú felfogás uralma alatt, mint most, a katolikus középkorban. A világnézetet a maga egészében tulaj donkép egyetlen eszme irányította: Isten országát már e földön megvalósítani. Míg a hellénizmust életörömében a kulturális törekvések egész gazdagsága tette színessé és változatossá, most a középkorban egyetlen kulturális törekvés, a vallási, olvasztotta magába, hasonította magához az egész életet. Már a külső hatalomnak, a világoralomnak kérdését is a kizárólagosan érvényesülő vallási eszme döntötte el. Valamikor a római impérium mint történelmileg adott tényező vette a maga védelme alá a keresztény vallást és egyházat; még N. Károly is önjerejéből szerzett hatalmára támaszkodva alapította meg birodalmát, mint a kereszténység védőbástyáját; de már I. Ottó csak az istenországra való hivatkozással hívhatta új életre német formájában a római császárságot s midőn e császárság és a pápaság között élet-halálharcra került a sor, nem volt kétséges, hogy az isteni küldetés jogcímén kinek volt e küzdelemben igaza; nem lehetett kétséges, hogy a katolicizmus szellemének megfelelően Kanosszában kellett a legfőbb császári igényeknek végződnie. Azután eltekintve a hatalom kérdésétől, az élet megnyilatkozásának minden módját és formáját ugyancsak a vallásos eszme határozta meg. A család intézménye fölött a szeplőtlen Mária képe lebegett; az erkölcs tisztán a vallás követelményeihez igazodott; a jogot sok tekintetben papi fórumok szabták ki és ítélték meg; a gazdasági életet a krisztusi szegénység példája szorította keretek közé; a tudomány a vallás szolgája volt; a művészet Isten dicsőségére építette fel templokait és festette meg oltárképeit.

És mégis mi lett ebből a nemzeteket átfogó, irányító és egyenlősítő középkori szellemből? Az univerzalizmust megint csak a partikularizmus váltotta fel, a szupranacionalizmus fölött ismét a nacionalizmus győzedelmeskedett, amidőn az emberiség a túlvilág kizárólagos szemléletéből újból a földi lét hitéhez és igényeihez tért vissza. A modern nemzeti államok kialakulását csak annak a középkori gondolatnak elejtése tette lehetővé, amely pápát követelt a világi uralom élére; a modern szellem kibontakozásának meg előfeltétele volt, hogy a maguk öncélúságában és partikuláris feltételeik által megszabott formájukban jussanak szóhoz azon kulturális törekvések, amelyeknek addig — eleve kijelölt univerzális jellegű tartalmukkal — csupán a vallás szolgálatában volt értelmük és jelentőségük. A szellemi felszabadítás e munkájában individualista történetbölcsesek — mint Burckhardt és Dilthey is — mintha kissé egyoldalúan hangsúlyoznák az egyéni erők és célpontok jelentőségét és nem vennék kellő mértékben a nemzeti eszme szerepét tekintetbe; mintha megállapításaik épen a mi szemszögünkben némi revízióra szorulnának. Mert a humanizmusnak és a hitújításnak szupranacionalizmusa mögött már nemzeti erők is lappangottak és nemzeti sajátságokon kívül már nationális érzés is jutott kifejezéshez e mozgalmak vezetőiben, szellemi munkáikban, miként erről Petrarca szonettjei, a Róma nagyságáért hevülő humanista

lelkesedés, Macchiavelli olasz álma vagy Luther Márton bibliafordítása egyaránt tanúskodnak.

Mai agyonindividualizált és agyondemokratizált korunkban maradt-e akár csak egy talpalatti hely valamiféle univerzális gondolat és közösség számára? Az ókor hellénizmusához és a középkor katholicizmusához kell a legújabb kor állapotait hasonlítani, ha világosan akarjuk látni, hogy mennyire partikuláris életet él manapság az emberiség a múlt univerzalizmusához képest. Modern közlekedési viszonyaink élénk forgalmat teremtettek ugyan a világ minden része között és a hírszerzés és az anyagi érdekösszeköttetések szempontjából ma bizonyára igazabb értelemben beszélhetünk az egész világ összefüggéséről, egységéről, mint ahogy a múlt időkben bármikor beszélhetek volna róla. De a civilizáció e külszerű vívmányát semmiképpen sem kíséri az emberek belső lelki harmóniája; az emberek — nemzetiségre tekintet nélkül — egyformák öltözködésükben, szokásaikban, tán ismereteikben is és mégsem értik meg egymást. Lehetséges, hogy ma külsőben közelebb áll a művelt párizsi a művelt budapestihez s így látszatra egymástól nehezebben megkülönböztethetőek, mint a hellénizmus korában a tarzuszi, a kisázsiai bennszülött az athéni görögtől. De ha az utóbbiak összejöttek, közös nyelven társalogtak, s amennyiben mindketten a sztoa tanait vallották, akkor őket külső eltéréseik ellenére is olyan egységes életfelfogás fűzte össze, amely az emberi magatartást — jobban, mint nagy általánossággá szublimált kereszténységünk — az apró részletekig szabályozta. Politikai intézmények tekintetében is sok egyformaságot teremtett a világ népei között a modern demokratizmus; mindenütt egyformán választanak és gyűlnek össze parlamenti ülésekre az emberek. De ennél a politikai egyöntetűségnél nem jelent-e a lelki összhang tekintetében még mindig többet az a vallásos hagyomány, melynek utasítására a keresztény Európa összes templomaiban ma is egy időben kondul meg az esti harangszó?

A különböző, egymásnak ellentmondó világnézetek zűrzavarában élünk. Emeli a zavart az a körülmény, hogy olyan gondolkozásmódok is a világnézet címével és igényeivel lépnek fel, amelyeknek ilyesmihez láthatólag nincsen semmi joguk. A liberalizmusra gondolok elsősorban, melynek egyik lelkes védelmezője, kölni jóbarátunk: Leopold von Wiese győzött meg egy újabban megjelent könyvével a legkétségtelenebbül arról (*Der Liberalismus in Vergangenheit und Zukunft*), hogy az «erők szabad versenyét», a liberális jelszót manapság még kormányprogrammá sem lehet megtenni (mert ez még programnak is határozatlan és vékony tartalmú lenne), nem hogy ez a fölfogás egy jól fundált és nemzetközileg összekötő világnézetet jelenthetne. Már sokkal több sikerrel tudta a modern szocializmus, ez a természetesen jelentkező nemezise a kapitalisztiko-liberális szűkkeblűségnek, az emberek nagy tömegében, nemzetiségre való tekintet nélkül, a jogos világnézetek látszatát ébreszteni. Mert itt az elméleti raffinériának csakugyan sikerült a pitykegombhoz egy bőszabású, mindent befogadó és takaró filozófiát varrni. Itt, ebben a gondolkozási körben, minden idők e legsivárabb világnézetében, az ateizmus, az amoralizmus és a különböző materializmus mind-mind melegen védi és takarja az akarat

kicsinyke magját és egész filozofálgatásuk egyedüli értelmét, amely nem több és nem kevesebb, mint az a követelmény, hogy a munkás nagyobb bért kapjon és jobban éljen. De az érdek- és nézeteltérések mai káoszában a szocializmust sem tekinthetjük semmiképpen olyanfajta szupranacionális erőnek, aminőnek a múltban a hellénizmust és a katolicizmust ismertük meg. Hál' Istennek, van okunk remélni, hogy még nagyon távol vagyunk attól az időtől, amidőn a III. internacionálét a római impériumhoz vagy a középkori pápai hatalomhoz, vagy mindkettőhöz hasonlíthatná valaki. Szavaimból ne csak az afölött érzett sajnálkozásom hangját tessék kiérezni, hogy a múlt nagy világnézeti rendszerei mellé a jelenben nem tudunk méltó utódot állítani. Szavaimban — az előzetes fejtegetések kapcsán — már e tünemény magyarázata is bennfoglaltatik. A történet tanúszkodása szerint a múltban nemzeti erők és ellentétek bontották szét a nemzetek fölötti kultúregységeket. Most a jelenben és úgy hisszük, hogy minden jövőben, egy nemzeteket átfogó és őszintén vallott szupranacionalizmust csak azon feltétel mellett tudunk elképzelni, hogy az a nemzeti követelményeknek nem mond ellent, sőt hogy ezek megnyugvásával, mert kielégítése után jön létre. Elég egy pillantást vetnünk a mai zűrzavaros Európára, hogy rögtön belássuk, hogy az ilymódon elképzelt «európai szellemnek» ideje még nem érkezett el. Mint nyers fizikai erő döntötte meg a nacionalizmus annak idején a római birodalmat; a középkor vallásos univerzalizmusát a saját magát állító és szabadságát követelő egyénnek képében tagadta. Most napjainkban mint kollektív öntudat helyezkednék a nacionalizmus minden olyan kísérlettel szembe, amely reá tekintet nélkül óhajtaná az emberiséget egy nemzetfölötti rendszer kötelékeibe befogni. Mi magyarok is csak jogos nemzeti igényeink kielégítése arányában leszünk hajlandók a nemzetek genfi szövetségét ilyen felettünk rendelkező, szupranacionális intézménynek elismerni.

* * *

Visszakanyarodhatunk a bevezetés gondolatához. Az újnak és réginek ellentétéből indultam ki és eljutottam a maradandóhoz, társulatunk vezéreszméjéhez, a nemzeti eszméhez. Mi nem azért csatlakoztunk hozzá, mert régi vagy új, hanem azért, mert maradandó; azért, mert felismertük — nem törődve holmi Anatole France-vagy Bemard Shaw-féle szellemességekkel, nagy és öntudatos nemzetek luxusával — hogy az egész emberi történet folyamán a kollektív élet végső és legfőbb éltetője «az a magszerű valami, amely közös származás útján jön létre és amely egyetlen nációból sem hiányozhatik». (Meinecke.) A nemzeti gondolatot fogadva el útmutatóul irrelevánsnak fogjuk látni az újnak és réginek fogalmát. Szívesen ragaszkodunk majd az utóbbihoz, ha a nemzeti erők konzerválását jelenti; de szívesen nyúlunk majd az újhoz, sőt a legújabbhoz is, ha a nemzet érdeke ezt így követeli. Ezen érdek szolgálatában, ha szükségesnek látjuk, épúgy tudományos vizsgálat tárgyává tesszük a latifundiumok kérdését, mint a nemzetközi kapitalizmus visszaéléseit. Az így értelmezett újításnak szellemében üdvözlöm társulatunk tagjait és nyitom meg első közgyűlésünket.

AZ ÖNGYILKOSSÁG MINT A TÁRSADALMI ÉLET TÖMEGJELENSÉGE.

I. A pozitívista bölcsészeti irány egyik kiváló képviselője, *Émile Durkheim*, a társadalmi élet jelenségeiben sajátos tényeket látott és szociológiai vizsgálódásait arra az alaptételre építette föl, hogy a szociális tény a társadalom minden tagja önmagán érzi, de elhatározásával, cselekvésével nem befolyásolhatja, mert az fölötte áll, őt túléli, sőt megelőzi.¹ Egyik alapvető munkájának² bevezetésében az öngyilkosságot is olyan szociális tényként jelöli meg, amely állandó jelensége minden társadalomnak, amelynek évek, hónapok és napok szerint alakuló változatai a társas élet ritmusát tükröztetik vissza, amelynek állandósága nagyobb, mint az általános halandósága. Aki nyitott szemmel figyel az élet jelenségeit, elkomorodva állapítja meg az utóbbi évek eseményeinek összetett szemlélete alapján, hogy az öngyilkosság csakugyan konstans jelensége a társadalmi életnek, s ezt a megállapítását az-észlelt jelenségnek folytonosan növekedő számban előfordulása támasztja alá. Magyarországon 1901-ben halállal végződött öngyilkosság 3016 fordult elő, 1913-ban 4000, 1919-ben az ország jelenlegi területén 1952, 1924-ben 2313.³ Az emelkedés az 1901. év eredményéhez képest 1919-ben körülbelül 70%-os, 1924-ben körülbelül 100%-os. Ez a jelenség egymagában alkalmas arra, hogy az öngyilkosság tanulmányozása felé fordítsa a figyelmet, különösen pedig azok figyelmét, akik a társadalmi élet jelenségeinek vizsgálatával foglalkoznak. Mert az öngyilkosság csak megjelenésének alakja szerint egyéni tény s ebből a formái-aktusból téves lenne azt a következtetést levonni, hogy az csak az egyest, illetőleg egyesek szűk körét érdekli, hogy kizárólag egyéni tényezők függvénye s hogy tanulmányozása ezért legfeljebb a lélektan körébe tartozik. Az a körülmény, hogy az öngyilkosság az emberi élet elsődleges értéke ellen irányul, aránylag korán életrehívta azt a szemlélési módszert, amely a vizsgálódást egy adott társadalom körére, majd a továbbfejlődés útján ezen belül is a népességnek kisebb-nagyobb csoportjára, és bizonyos meghatározott időközre korlátozta. Ilyen módszer mellett könnyen lehet általános érvényűnek látszó megállapításokra jutni. Így jutott a kutatás annak felismerésére, hogy az öngyilkosság csak megjelenésének alakja szerint az egyéni élet ténye, tulajdonképpen azonban a társadalmi élet jelensége. És pedig nem elszigetelt jelensége. Mióta a statisztikai adatgyűjtés — bár a legkülönbözőbb módszerek alkalmazásával — kiterjed az öngyilkosság jelenségére is, többé-kevésbé pontos⁴ adatok alapján meg-

¹ V. ö. *Nagy József*: A mai filozófia főirányai. 1923. 80. 1.

² *Émile Durkheim*: Le suicide. 1897. p. xj.

³ Az Országos Központi Statisztikai Hivatal adatai.

⁴ Az öngyilkosságra vonatkozó statisztikai adatgyűjtés különböző okok miatt sehohsem mondható tökéletesnek. Ennek magyarázatát l. később.

állapítható, hogy az öngyilkosok száma a civilizált társadalmakban állandóan emelkedik.¹ Nemcsak az állandó emelkedés ténye, hanem az öngyilkosok számának a természetes halállal elhaltak számával összehasonlítása s még inkább bizonyos számú — az általánossá vált módszerek szerint egymillió, illetőleg százezer — egyénből álló népesség-csoportokra eső öngyilkossági esetek kiszámítása — kétségbevonhatatlan alapot ad annak kijelentésére, hogy az öngyilkosság a társadalmi élet tömegjelensége. Igaz ugyan, hogy ez a megállapítás elsősorban a civilizált társadalmakra vonatkozik, de tömegjelenség volt az öngyilkosság a letűnt társadalmakban is. Az öngyilkosság kérdésének történeti és statisztikai tanulmányozása alapján megállapított eme tétel nem jelenti a napjainkban mindinkább elkomorítottban észlelhető öngyilkossági hajlam társadalmi jelentőségének csökkentését; a tudományos kutatás tárgyilagossága kívánja azonban annak hangsúlyozását, hogy az öngyilkosság más társadalmakban és más korszakokban is figyelemreméltó számban fordult elő. Nem nagyon messze nyúlik azonban vissza a múltba az öngyilkosság társadalmi veszélyességének hangsúlyozása.

Az öngyilkosság tényével az emberi gondolkodás — mondhatnám állandóan foglalkozott. Csakhogy különböző vonatkozásokban, mégis legfőképpen vallás-bölcészeti rendszerekben. Vonatkozik ez a megállapítás különösen az ősnépek gondolatvilágára, amely szinte kizárólagosan a vallásban tükröződik vissza. Az ősi indiai világszemlélet például a földi életet csak egy továtűnő ábrándképnek tekinti ama vallási felfogás folytán, mely szerint a világmindenség Brahma önfeláldozása következtében állott elő. Ebből a világszemléletből a földi élet értéktelenségének hite következik s továbbmenőleg, a vallás gyakorlati oldalaként, az öngyilkosság magasztos volta az indiai bölcsek valóban megdöbbentő példái nyomán. Csak a bengáliai szekérünnepélyt említem meg, amely abból állott, hogy egy igen magas, fölékesített, vérpiros, tátott szájú, nagysúlyú bálványt nagy szekéren kötelekkel vontatott a nép a brahminok dalai és féktelen ujjongása között, s mikor a szekér óriási méretű kerekei már kellő mozgásban voltak, szinte egymással vetélkedve dobták magukat a kerekek közé, hogy a vérontást kívánó istenséget önfeláldozással mosolyra indíthassák.² Hasonló volt a brahmánizmuséval a buddhizmus világszemlélete, amely szintén tápot adott az öngyilkosságnak ama hiedelem folytán, amely szerint a nyugalomnak és mozdulatlanságnak, a buddhista vallás felfogás szerint a tökéletes boldogságnak állapotába, a Nirvánába, az önmegsemités által lehetett eljutni.³ Mint közismert tényre utalok az indiai nők tömeges öngyilkosságára, amelynek oka jó részben az indus férfi és nő eltérő társadalmi helyzetében gyökerezik, amely a nőt férjének valóságos

¹ Utalok *Morselli* (Il suicidio. Milano, 1879.) statisztikai táblázatainak adataira, *Legoyt. Le suicide ancien et modern* (Paris, 1881) c. művének adataira, s főként *Enrico Ferri*-nek *Un secolo di omicidii e di suicidii in Europa* című (XVI. Session de l'Institut international de statistique) 1925-ben Rómában megjelent értekezésére, mely a nagyobb európai államok statisztikai hivatalainak

adatai alapján táblázatos kimutatásban közli az utolsó száz évben megállapított öngyilkosságok számát.

² *Rode*: Über religiöse Bildung, Mithos und Philosophie der Hindus. — Leipzig. I. 45.

³ *Mailänder*: Die Philosophie der Erlösung. 619. I.

imadására kényszerítette s az özvegyen maradt nőnek megtiltotta az újabb férjhezmenetelt.¹

Míg az ind népnek a földi élet értéktelenségét valló világszemlélete jórésztben a spekulatív vallásbölcészlet folyománya volt, amely mégsem nélkülözötte teljesen a lelki megnyugvás filozófiáját, addig a kínaiak világszemlélete inkább társadalmi és gazdasági viszonyaik mostohaasága folytán a kétségbeesés bölcészete alapján jutott el lényegileg ugyanarra az eredményre.² Ezzel lehet megmagyarázni azt, hogy a kínaiaknál megdöbbentően gyakori az öngyilkosság, aránylag nagyobb számban a nők között és pedig a legtöbb esetben elenyészően csekély okokból. A japánoknál meg egyenesen nemzeti tulajdonság az öngyilkosság, még napjainkban is. Ezzel szemben az iszlám-hit egyik sarkételét alkotó végzetszerűség következtében a mohammedán népeknél aránylag igen ritka az öngyilkosság. — A történeti adatok hézagossága miatt szűkkörű ismereteink vannak az Afrika, Amerika és Ausztrália ősi népei közt előforduló öngyilkosságokról. Cornelius Nepos történeteiből tudjuk, hogy Hannibál, Mago, a két Philenus, Hasdrubal király neje öngyilkossággal vetett véget életének.

Természetes, hogy olyan társadalmakban, amelyekben az öngyilkosság az erkölcs-, vallásbölcészlet, az egyetemes világszemlélet irányával egy vonalba esik, nem kerül általános felismerésre az öngyilkosságnak értékromboló jelentősége. Nem esik egészen e szempont alá a régi görög társadalom. A Kr. e. VI. század után igen gyakori a görögök közt az öngyilkosság. Pythagoras állítólag³ határozottan kárhóztatta az öngyilkosságot.⁴ Sokrates filozófiájában az egyik főprobléma az élet megbecsülése s az attól megválás joga s a kontempláció eredménye körülbelül az, hogy a bölcsem válhat meg önként életétől mindaddig, míg azt becsülettel megtarthatja. Platón a törvények könyvében⁵ szigorú rendszabályokat — főként az eltemetés tisztességének megtagadását — hozza javaslatba azzal szemben, aki anélkül, hogy a hatóság ítélete, elviselhetetlen szerencsétlenség, szegénység, szegény, nyomorúság arra kényszerítené, önként vet véget életének. Aristoteles pedig még nagyobb határozottsággal ítéli el az öngyilkosságot: «nem bátor, hanem gyáva keresi a halált a szegénység, szerelem, vagy bármiféle más gond kikerülése végett. Csak elpuhultságról tesz tanúságot az, aki a bajt és a fáradságot kerüli. Az ilyen nem azért választja a halált, mert ez jó, hanem azért, hogy a rossztól szabaduljon».⁶ Aristoteles szerint a bajokkal, szenvedésekkel szemben kifejtendő küzdelemben erkölcsi bátorságra van szükség s minthogy a halál a legnagyobb baj, ennek leküzdéséhez kell a legnagyobb erkölcsi erő; a küzdelem elől meghátráló, vagy azt feladó gyáva, a gyávaság pedig a legnagyobb erkölcs-

¹ Cicero: Tusculanarum disputationum liber quintus, caput XXVII.

² Hasonlóan *Séda*: Az öngyilkosság. 81. 1.

³ Cicero: Cato major de senectute. C. XX.

⁴ Bár állítólag maga is öngyilkossággal (éhhallal) vetett véget életének: ez azonban a források (Dicaearchus, Hermippus, Heraklides) megbízhatatlansága miatt nem állapítható meg történeti bizonyossággal.

⁵ Νόμοι Διαλ. IX.

⁶ Nicomachosi Ethika. Lib. III. c. n. L. Janet. P. Histoire de la science politique dans ses rapports avec la morale. Paris. 1872.

telenség. Ilyen gondolatmenet mellett jut el Aristoteles az öngyilkosság erkölcstelenségének hirdetéséhez.¹ — Ismeretes, hogy Platón és Aristoteles után a görög filozófiában az általános kételkedés, a túlzó szubjektivizmus lett úrrá, amely a tárgyilagos igazság tagadásával az egyéni szempontból történő értékelést tette egyetemes értékelési móddá. A cinizmusnak, a szkepticizmusnak, a miszticizmusnak és az új platonizmusnak lényegben azonos volt az eszménye: a bölcs, aki lemondásra, a nemesebb hajlamokat kizáró érzéketlenségre építi életét, visszautasítva a családi, társadalmi és közületi élet minden kellemes behatását. Könnyű megérteni, hogy ezek a bölcsészeti irányzatok elősegítették az öngyilkosságok szaporodását; az említett irányzatok főképviselői, mint Metrokles, Krates, Menippos, Peregrinus, Diogenes, a halálra rábeszélő Hegesias (πεισιθανατικός) mind önként vetettek véget életüknek. A stoicizmus pantheizmusa szintén nem kárhóztatta az öngyilkosságot, sőt a «természetnek megfelelően» élő s a négy főerény (belátás, lelki erő, mértékletesség és igazságosság) gyakorlásában egyébként is szuverén bölcs köteles a «nyitott ajtó» az életből kilépni, ha már nem tudna a «természetnek megfelelően» élni.² — Teljesen tág kaput nyitott az öngyilkosságnak az epikureizmusnak hedonista és utilitarista világszemlélete, amely nem tekintette erkölcsileg helyteleníthetőnek annak cselekedetét, aki az óhajtott megnyugvást másként nem tudja elérni, kioltotta életét. — A stoicizmus és az epikureizmus tulajdonképpen nem is annyira Görögországban, mint inkább Rómában foglaltak el uralkodó állást; e filozófiai irányok hatása alatt változott meg az a római jogi felfogás, amely az öngyilkosságot különböző joghátrányokkal sújtotta.

A kereszténység az antik politheizmusban gyökerező öngyilkossági hajlandóságot csirájában kioltotta. A vallásos hit elmélyítésével jótékony befolyást gyakorolt az öngyilkosságok számának jelentékeny csökkentésére s mindaddig, míg ez a folyamat tartott s míg viszont épen a vallásos érzés csökkenése nem vált tömeg jelenséggé, az öngyilkosságok grafikonja a mélyponton hullámozott. A filozófiai rendszerek megalkotói természetesen az élet céljáról és értelméről vallott felfogásuk rendszerébe illesztik azon gyilkosság erkölcsi megítélésének kérdését, de tulajdonképpen csak a materialista világszemlélet alapján álló filozófusok minősítik az öngyilkosságot az ész vagy az erkölcs nézőszögéből közömbös, esetleg helyeselhető cselekedetnek. A königsbergi bölcs — akinek tisztult erkölcstana méltán élvezi a szuverenitás háborítatlanságát — az emberi méltóságnak, a kötelességnek magasztos eszméjéből vezeti le az öngyilkosság erkölcstelenségét. A kötelesség a személyiséggel van egybekapcsolva; a kötelesség kötelező mindaddig, míg életről szó lehet. A személyiség megsemmisítése egyfelől a kötelesség alól felmentést jelentene, ami képtelenség, másfelől a személynek eszközként felhasználását valamely állapot biztosítására, ami ellenkezik az emberi méltósággal, amely szerint az embert minden viszonylatban öncélnak kell tekinteni. A vezérlő elv csak az lehet, hogy mindenkor az emberiség és az egyén öncélúságának szem előtt tartásával kell cselekedni

II. A legújabb időben az öngyilkosságok számának feltűnő emelkedése mindinkább a jelenség felé tereli a figyelmet. Felismerésre jut az, hogy

¹ Nicomachosi Ethika. c. 9. *Janet* i. m.

² *Zeller*: Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung. Leipzig. 1892.

az öngyilkosság a társadalmi élet tömegjelensége s ez a felismerés az elvont bölcselkedés körében maradó vizsgálódások helyébe, vagy legalább is azok mellé helyezi az öngyilkosságnak szociológiai tanulmányozását.

Jogtörténeti visszapillantással megállapítható, hogy az államhatalom sem nézte mindenütt és mindenkor közönyösen az öngyilkosságot. A római jog bünteti a katonát által megkísérelt — és be nem fejezett—öngyilkosságot. A büntetés különböző, aszerint, amint az öngyilkosság megkísérlése a katonai szolgálat alól menekülés céljából vagy életuntság, betegség, elkeseredés vagy szégyenérzet okából történt. Az előbbi esetben a büntetés halál, utóbbi esetben pedig megszégyenítő elbocsátás a hadsereg kötelékéből.¹ — Ugyancsak bünteti az öngyilkosságot a CCC is, abban² esetben, amikor azt a büntetés kikerülése végett, vagy az élet nyomorúságai miatt követik el. A Codex juris criminalis bavarici³ és a Constitutio Criminalis Theresiana⁴ az előbb említett esetben bünteti az öngyilkosságot. A büntetés mindhárom kódex szerint az öngyilkos, illetőleg az örökös vagyona bizonyos hányadának elkobzásában és a holttest tisztességes eltemetésének megtagadásában áll. Még szigorúbb büntetéssel sújtja az öngyilkosságot az 1670-i francia Ordonnance Criminelle, amely szerint az öngyilkos egész vagyona elkobzás alá esik, ezenfelül a ruhátlan hullát arccal a földre fordítva az utcákon végig kell hurcolni s azután fel kell akasztani. Az 1803-i ausztriai büntetőtörvénykönyv két rendelkezést tartalmaz az öngyilkosság megkísérlőjére, aszerint, amint az öngyilkosság megkezdője önként, vagy rajta kívül álló okból állott el a cselekmény befejezésétől (ezzel azonos elbírálás alá esik az az eset is, amikor a halálos eredmény a cselekvő akarától független okból nem állott be). Az első esetben a helyi közigazgatási hatóság főnöke komoly intelemben részesítette az öngyilkosság megkísérlőjét, a második esetben az illetőt szigorú felügyelet alá helyezték és megfelelőnek vélt bánásmóddal igyekeztek szándékától véglegesen eltéríteni. — Az angol jogrendszerben egészen 1870-ig vagyoneklobzás⁵ alá esett és 1882-ig a szokásos tisztességes eltemetés megtagadásával járt az öngyilkossága kísérlete pedig ma is egy évig terjedhető fogházbüntetés és pénzbüntetés alá esik. Két évig terjedhető fogházzal és ezer dollárig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő az öngyilkosság kísérlete a newyorki büntetőtörvénykönyv⁶ rendelkezései szerint; ezenfelül büntetés alá esik az öngyilkosság kísérlete ma is Indiában és Spanyolországban.

III. Az öngyilkosságra vonatkozó statisztikai vizsgálódás nem könnyű feladat, mert magának a statisztikai adatgyűjtésnek is különféle nehézségekkel kell megküzdenie. Az első probléma mindjárt a fogalom meghatározása körül merül fel. Anélkül, hogy a fogalommeghatározás kérdésével bővebben foglalkoznám csak rámutatok azokra az eshetőségekre,

¹ L. a Digesták következő két fragmentumát: D. 48. XIX. 38. fr. 12. §. és D. 49. XVI-6. fr. 7. §.

² Constitutio Criminalis Carolina: 135. §.

³ Codex juris Criminalis bavarici III. fej. 25. §.

⁴ Constitutio Criminalis Theresiana: 93. §.

⁵ Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft. III. 350. és IV. 122.

⁶ Victoria 1882. 45., 46.

⁷ 174. és 178. §-ok.

amelyek az öngyilkosság statisztikájával foglalkozó előtt felmerülhetnek és csakugyan fel is merültek. Csak azokat az eseteket lehet-e öngyilkosságnak tekinteni, amelyekben a halált közvetlenül előidéző cselekvést a halálra szánt maga viszi véghez, avagy azokat is, amelyekben azt mással követeti el.¹ Öngyilkosok-e a fanatizmus különböző alakjainak vértanúi? Avagy más irányban: mulasztással, közelebről: az élet fenntartásához szükséges cselekvésektől tartózkodással, a testi és szellemi épség és egészség szándékos és rendszeres aláásával előidézett haláleset öngyilkosság-e.² Ezek a kérdések azonban már jórészt megtalálták a megoldásukat.³ További statisztikai nehézségek állnak elő az öngyilkosság megállapításának nehézségei folytán. Közismert az öngyilkos hozzátartozóinak az öngyilkosság lehető eltitkolására irányuló törekvése, különösen ott, ahol az öngyilkos hozzátartozóira is bizonyos hátrányok hárulnak. Ha tehát az esetnek nincs tárgyilagos tanúja, csak a halottszemle adatai állnak rendelkezésre. Az öngyilkossági statisztika megbízhatóságára irányuló törekvés tehát ezen a ponton a halottszemlének, valamint a haláleset-rendészeti szolgálatnak különleges berendezését teszi szükségessé.⁴ Nagyban befolyásolja az öngyilkossági statisztika pontosságát az adatgyűjtés módszere. Ahol ugyanis az öngyilkosság csak mint halálok, a haláleset-statisztika részeként szerepel, ott a statisztikai vizsgálódás köréből teljesen kiesnek a megkísérlett, de halált elő nem idézett öngyilkosságok. Egymagában ez a körülmény elegendő annak feltételezésére, hogy az öngyilkosság, mint a társadalmi élet tömegjelensége, legalább kétszer akkora számban fordul elő a valóságban, mint a statisztikai kimutatásokban. Ebből a körülményből két következtetést kell levonni. Az egyik annak követelése, hogy az öngyilkosságra vonatkozó statisztikai adatgyűjtést önállósítani kell, számolva azzal a tudományosan megállapított kétségtelen ténnyel, hogy az öngyilkosság a társadalmi élet szomorú tömegjelensége.⁵ A másik az, hogy a statisztikai adatgyűjtés ezidőszert alkalmazott módszerével megállapítható eredményeket legalább is kétszeresen súlyos jelentőségűeknek kell tekinteni.

¹ Hangsúlyoznom kell ebben a vonatkozásban — gondolva a magyar Btk. 282. §-ban meghatározott tényálladéokra —, hogy azonos történeti esemény felől eltérő fogalmat alkothat a büntető jogtudomány és a társadalomtudomány, saját céljaiknak megfelelően.

² L. *Öttingen*: Über akuten und chronischen Selbstmord; *H. A. Krose*: Der Selbstmord im 19-ten Jahrhundert. — A testi és szellemi épség és egészség szándékos és rendszeres aláaknázásával előidézett halálesetet *Öttingen* után krónikus öngyilkosságnak nevezi a német irodalom, de az öngyilkosság egyik módjának tekinti. *Mayr* és *Masaryk* Selbsttötung elnevezéssel állítja szembe a Selbstmord-dal.

³ Mint általában használatost, iktatom ide *Durkheim* meghatározását: «On appelle suicide tout cas de mort qui résulte directement ou indirectement d'un acte positif ou négatif, accompli par la victime elle-même et qu'elle savait devoir produit ce résultat.

⁴ Ilyen különleges szolgálat van berendezve Poroszországban, Bajorországban; Franciaországban a Code Civil 81. §-a és a Code d'instruction criminelle 22. §-a tartalmaz a magyar "p.-ban foglalthoz hasonló rendelkezést, amely szintén egy mozzanat az öngyilkossági statisztika megbízhatóbbá tételének szolgálatában.

⁵ Az 1925. év őszén Rómában tartott nemzetközi statisztikai kongresszus értesülésem szerint foglalkozott ezzel a kérdéssel.

Európa több államaiban 1901. óta megállapított öngyilkosságok számát az alábbi táblázat tünteti fel.¹

Év	Magyarország	Németország	Anglia és Skócia	Irország	Olaszország	Franciaország	Belgium	Spanyolország	Év
1901	3016	11.386	3121	127	2014	8818	859	438	1901
1902	3136	12.339	3267	145	2010	8710	872	415	1902
1903	3329	12.730	3511	144	1922	8885	818	347	1903
1904	3552	12.468	3345	150	2156	8876	878	367	1904
1905	3516	12.810	3545	157	2379	9336	918	367	1905
1906	3342	12.495	3452	147	2319	9332	848	1250	1906
1907	3391	12.777	3533	148	2445	9945	826	1150	1907
1908	3621	13.765	3778	147	2693	9385	970	1238	1908
1909	3656	14.225	3577	146	2969	9618	965	1285	1909
1910	3763	13.935	3567	157	2880	9819	1051	1262	1910
1911	3719	14.181	3588	149	2754	9629	1022	1182	1911
1912	3833	14.864	3608	—	2986	10104	1017	1264	1912
1913	4000	15.564	3514	—	3107	10339	1105	1135	1913
1914	3840	14.773	3324	—	3185	8386	—	1485	1914
1915	3284	11.260	3966	—	3092	6652	—	1536	1915
1916	2897	11.748	2855	—	2531	6363	—	1406	1916
1917	2443	10.734	2495	—	2439	5982	—	1415	1917
1918	2356	10.159	2765	—	2642	6164	—	1584	1918
1919	1952 ²	11.555	3348	—	2630	7889	1057	1402	1919
1920	1945	13.372	3425	—	2662	8141	978	1361	1920
1921	2088	13.664	—	—	2883	—	931	1363	1921
1922	2200	—	—	—	3032	—	—	1309	1922
1923	2399	—	—	—	3222	—	—	—	1923
1924	2313	—	—	—	—	—	—	—	1924

A statisztikai adatok alapján a következő eredmények állapíthatók meg:

1. Általában jóval több az öngyilkos férfi, mint a nő. A két nem részesedésének aránya a hely és az idő szerint változik, úgy hogy még megközelítő pontosságú törvényszerűséget sem lehet a tudományos érvényesség igényével megállapítani.³ Hazánkban például 1924-ben 1595 férfi és

¹ A Magyarországra vonatkozó statisztikai adatokat az Országos Központi Statisztikai Hivaltól közvetlenül szereztem be, a külföldi adatokat *Enrico Ferri Un secolo di omicidii e di suicidii in Europa* c. i. tanulmányából vettem.

² A magyarországi adatok 1919-től kezdve hazánknek ezidőszerinti területére vonatkoznak.

³ Ebből a szempontból szó fér pl. *Masaryk* ama megállapításához, mely szerint az öngyilkos férfiak száma átlag háromszorosa az öngyilkos nők számának (L. *Masaryk*. — *Der Selbstmord als sociale Massenerscheinung der modernen Civilisation*, Wien, 188r. 23. old.). A háromszoros arányt említi *Kovács Alajos* is *Öngyilkosságok az 1901—1908. évién* című (a Magyar Statisztikai Közlemények XXXII. kötetében megjelent) cikkében, de hozzáteszi, hogy ez az arány korcsoportok szerint is nagy változatosságot tüntet fel.

718 nő követett el öngyilkosságot. Az arányszám főként korcsoportok szerint tüntet fel nagy változatosságot; csak azt emelem ki, hogy az életük tizenötödik évét betöltött, de 21. évét még el nem ért öngyilkos férfiak száma alig haladja meg az ugyanilyen korban öngyilkosságot elkövetett nők számát annál fogva, hogy a szóbanlevő korcsoportban leginkább a boldogtalan szerelem, féltékenység, általában a szenvedélynek ebbe a körébe tartozó indulat az öngyilkosság motívuma, amely a nőknél sokkal hatékonyabb, mint a férfiaknál. A motívumok és a nemi különbség tekintetében különben szintén bajos volna általánosságban túlmenő konkrét megállapításokat tenni. Ilyen általános érvényre azonban mindenesetre igényt tarthat az a megállapítás, amely szerint a nőket szervezetük testi és lelki diszponáltságánál fogva inkább a szerelem, bánat, lelkiismeretfurdalás, szégyenérzet kergeti öngyilkosságba és aránylag nagyobb mérvben az idegrendszer működésének zavara. Az «aránylag» megjelölés azt jelenti ebben a vonatkozásban, hogy a férfiakhoz viszonyítva, a nők által elkövetett öngyilkosságok esetében nagyobb százalékban motívuma az öngyilkosságnak az ideg-, illetőleg elmebetegség, mint a hány százalékban állapítható meg, ideg-, illetőleg elmebetegség az ország női népessége tekintetében. Figyelemreméltó még ebben a vonatkozásban az, hogy a városi, főként nagyvárosi lakosságban jóval több az öngyilkosság, mint a falusi lakosság körében, s hogy ez a különbség éppen az öngyilkos nőknél szembe-tűnő. 1924-ben Budapesten 190 nő követett el öngyilkosságot, tehát az egész ország női öngyilkosainak jóval több, mint egyharmadrésze; ezzel szemben a Budapesten öngyilkosságot elkövetett férfiak száma (261) abszolút számérték szerint is alig haladja felül a budapesti öngyilkos nők számát s alig egyhatodrésze az egész ország férfi öngyilkosainak.

2. Az öngyilkosságnak korcsoportok szerint történő megoszlása mindenekelőtt azt mutatja, hogy az ifjú korban és a 25—40 év közötti korban kevesebb az öngyilkosság, mint a többi korcsoportban. A pubertás korával veszedelmes korszak kezdődik ebben a vonatkozásban is. A korcsoportok statisztikája különben éppen az utóbbi években rendkívül szomorú képet tüntet fel a fiatal, sőt gyermekkorban elkövetett öngyilkosságok szembe-tűnő emelkedéséről. Ennek a jelenségnek, szinte kizárólagos magyarázója a családi nevelés hiánya — ami természetesen maga is különböző okok okozata — vagy át nem gondolt, helytelen iránya. Ezen a körön belül érvényesülnek az élet nyugodt folytatását gátló materiális és szellemi tényezők, amelyek a pszichózis különböző alakjában gyermekeknél és fiataloknál is éreztetik befolyásukat. Csak kaleidoszkópszerűen mutat rá a testvérek közötti beteges féltékenységre s ennek sajnálatos okozóira; az engedetlenségre s az engedelmeskedés olykor célt tévesztett módon történő kikényszerítésére, a megszegyenítő büntetésekre — az ellenkező irányba hajló túlzásra: a szülői gyöngöseségre, az iskolai étellel kapcsolatos jelenségekre: a szellemi túlterhelésre, iskolai büntetésektől, vizsgálatoktól való félelemre, az iskolai előmenetel vagy magaviselet kifogásolása miatt a szülők fenyítésétől való félelemre, szégyenérzetre; a szülők áldatlan családi életére, az elválásnak a gyermekek helyzetére gyakorolt befolyására, a természetes gyermekek elhagyására, a gyermekek gondozásának elhanyagolására s a legkülönbözőbb okok folytán az erkölcsi romlás veszélyének

kitett vagy züllésnek indult s kellő védelmet nem talált gyermekek elhagyatottságára — mint a fiatalok növekvő számú öngyilkosságának előidézőire.¹

Annak, hogy a 25—40. év közötti életkorban — a többi korcsoport-hoz képest abszolút értelemben tekintve is — kevesebb öngyilkosság fordul elő, magyarázója az, hogy ebben a korban a házasság és a családos állapot — esetleg egyéb — öngyilkosságra indító tényezők működésével szemben általában visszatartó hatást fejt ki. A 60—69. év közötti korban az életunt-ság emeli jelentékenyen az öngyilkosságok számát.

Az 1924-ben hazánkban előfordult öngyilkossági eseteknek korcsoportok szerint történő megoszlását az alábbi táblázat tünteti fel:²

Korcsoport	Férfi	Nő
15 éven alul	36	11
15—19 év	123	126
20—24	244	143
25—29	131	39
30—39	159	97
40—49	186	69
50—59	213	65
60—69	280	77
70—79	155	70
80 éven felül	63	19
Ismeretlen korú	5	3
Összesen	1595	718

3. A *családi állapotnak* az öngyilkosságra gyakorolt befolyásaképpen a következő általános tételek állapíthatók meg: Abban a kérdésben, vajjon a házasságban élés önmagában előmozdító vagy visszatartó befolyást gyakorol-e az öngyilkossági hajlam irányában, nem lehet általános érvényű megállapítást tenni. A statisztikai adatok alapján megállapítható, hogy a házasságban élők élettartama hosszabb, mint a nőtleneké és a hajadonoké; abból a körülményből pedig, hogy a 25—49 év közötti korban levők között nemi különbség nélkül jelentékenyen kevesebb az öngyilkosság, mint a többi korcsoportokban, tekintve, hogy az előbb említett korcsoportok általában a házasság és családos állapot korszakai, lehet arra következtetni,

hogy a családos állapot az öngyilkosságra visszatartólag hat. Pozitív adatok hiánya folytán azonban ez a megállapítás csak másodlagos értékű. Határozott adatok alapján megállapítható azonban, hogy az özvegyek közt több az öngyilkos, mint a nőtlenek (hajadonok) és házások közt és több az öngyilkos özvegy férfi, mint az öngyilkos özvegy nő. S még az öngyilkos özvegyek számát is felülmúlja az öngyilkos elváltak száma; a férfiak itt is jelentékenyen nagyobb kontingenst szolgáltatnak, mint a nők.⁸ Relatív legnagyobb számú öngyilkos kerül ki a konkubinátusban élők közül; ezek között az öngyilkos nők száma meghaladja az öngyilkos férfiak számát.

4. Az 1924-ben Magyarországon elkövetett öngyilkosságoknak *vallásfelekezeti* szerint történő megoszlása a következő képet tünteti fel:⁴

¹ Utalok e vonatkozásban *Louis Proal: L'éducation et le suicide des enfants* (Paris. 1907.) című tanulmányos művére.

² Az adatokat az Országos Központi Statisztikai Hivatalban szereztem be.

³ *Mayr* végzett ebben az irányban vizsgálódásokat s idézett művében Svájcra vonatkozó adatokat közöl az 1901/1905. évek átlaga alapján.

⁴ Az adatokat az Országos Központi Statisztikai Hivatalban szereztem be.

Vallásfelekezetek	Róni. kath.	Gör. kath.	Református	Ág. hv. ev.	Gör. kel.	Unitárius	Zsidó	Egyéb	Összesen
Öngyilkosok száma	1209	37	723	176	16	4	129	19	2313
% (100 öngyilkos között)	52·3%	1·6%	31·2%	7·6%	0·7%	0·2%	5·6%	0·8%	100%
Egymillió ugyanazon vallású egyénre esik = öngyilkos									
1 millió	229	197	421	344	307	635	271	196	280

Az adatok alapján azt lehet megállapítani, hogy az öngyilkossági hajlandóság legnagyobb a protestáns vallásfelekezetekhez tartozókban és pedig sorrend szerint az unitáriusokban, reformátusokban és ágostai evangélikusokban. A protestánsok után aránylag a legtöbb öngyilkost a görögkeletiek, majd a zsidók és a római katolikusok szolgáltatják, legkevesebbet a görög katolikusok. Ezen a ponton meg kell jegyeznem, hogy a háború előtt, vagyis a Nagymagyarország területén az öngyilkosság vallásfelekezetek szerint történő eloszlásának aránya a következő sorrendet tüntette fel:¹ 1. református, 2. unitárius, 3. ágostai hitvallású evangélikus, 4. zsidó, 5. római katolikus, 6. görögkeleti, 7. görög katolikus. Ez a sorrend inkább megfelel a vallás, mint szociológiai tényező részéről az egyesre gyakorolt különböző irányú hatások megnyilvánulásának főként, ha tekintetbe vesszük azt is, hogy az úgynevezett békeszerződés épen az ország görögkeleti és görög katolikus vallású lakosságának korábbi eloszlása terén idézett elő gyökeres változásokat. Figyelemreméltó, hogy ugyanilyen arányú részesedést tüntetnek fel a vallásfelekezetek a külföldi adatok eredménye szerint is. — Ebben a körben még két megállapítás érdemel említést. Az egyik az, hogy a protestáns vallású öngyilkosok nagyobb százalékkal szerepelnek az öngyilkosok között, mint az ország egész népességében, ellenben a római katolikusok és a zsidók közül kisebb százalékban kerül ki öngyilkos, mint a mekkora százalékát foglalják el az egész népességnek. A másik szociológiai jelentőségű megállapítás az, hogy az egyes vallásfelekezetek az írni-olvasni tudás tekintetében ugyanazt a sorrendet tüntetik fel, mint az öngyilkosok szolgáltatása tekintetében.² Ez az összefüggés is a kultúra fejlődésének és az öngyilkosság terjedésének okozati kapcsolatára mutat.

5. *Foglalkozási ágak* szerint a következőképpen oszlanak meg hazánk 1924. évi öngyilkosai:

¹ L. Kovács Alajos említett cikkét.

² Ugyanezt a megállapítást teszi Kovács Alajos is idézett értekezésében.

Foglalkozás	F é r f i				N ő			
	kereső		eltartott		kereső		eltartott	
	egész Magyarországon	Buda- pesten	egész Magyarországon	Buda- pesten	egész Magyarországon	Buda- pesten	egész Magyarországon	Buda- pesten
Östermelés ...	777	4	26	—	44	1	205	1
Bányászat...	12	—	—	—	—	—	—	—
Ipar	308	84	2	—	44	21	76	14
Kereskedelem	128	70	1	—	16	10	24	12
Közlekedés ...	54	18	4	—	2	—	27	3
Közszolgálat és szabad foglalkozás... ..	88	25	1	—	31	21	28	5
Véderő... ..	99	12	1	—	—	—	4	1
Napszámos ...	32	7	1	—	20	10	6	2
Házicseléd...	6	1	—	—	94	29	—	1
Ismeretlen ...	39	27	16	8	63	58	33	21

Az ugyanazon foglalkozást űzőknek az egész népességhez viszonyított számához mérten az egyes foglalkozási ágak a következő sorrendben szolgálatják az öngyilkosokat:

1. Véderő,
2. ismeretlen foglalkozásúak,
3. házi cselédek,
4. közszolgálat és szabad foglalkozás,
5. kereskedelem,
6. ipar,
7. napszámosok,
8. közlekedés,
9. östermelés,
10. bányászat.

Mint hogy ezt a megállapítást nemcsak hazánk, hanem szinte kivétel nélkül minden ország statisztikai adatai¹ alátámasztják, bizonyos törvényszerű összefüggést lehet megállapítani a foglalkozás és az öngyilkossági hajlam intenzivitása között. Legcsekélyebb az öngyilkossági hajlam az östermeléssel foglalkozók között; a szabad természetnek az emberi kedélyre gyakorolt megnyugtató és kiegyenlítő hatása az öngyilkossági hajlamot tápláló más tényezők hatása nélkül általában derült életszemléletben jelentkezik. Legtöbb öngyilkosság fordul elő a cselédek, katonák, ismeretlen foglalkozásúak között. Ugyanezt az arányt tüntetik fel Nagy magyarországnak háborúelőtti adatai.² A katonák és házcselédek feltűnő arányú részesedésének a megállapítható általános törvényszerűségtől némileg eltérő különleges oka van. Mindkét foglalkozási csoport tagjai ugyanis jórésztben a népességnek abból a kategóriájából kerülnek ki, amely arány-

¹ L. Mayr adatait: Selbstmordstatistik, a «Handwörterbuch der Staatswissenschaften. 1911. Jena» c. gyűjteményes műben.

² L. Kovács Alajos említett cikkét.

lag a legkevesebb öngyilkost szolgáltatja. A környezetnek hirtelen történő gyökeres megváltozása, az életviszonyoknak jóformán minden átmenet nélkül bekövetkező lényeges módosulása, a meglehetősen szabad életmódhoz szokott rétegek szigorú fegyelem alá vonása s a mindebből könnyen előálló kedélybeli — érzelmi és értelmi diszharmonia — az öngyilkosság hányadosát olyan magasra emeli, amely az általános törvényszerűség keretein kívül foglal helyet.¹

6. Az *anyanyelv* szerint történő csoportosításnak hazánk mostani helyzetében alig van jelentősége. Az 1924. évi öngyilkosoknak 9.27%-a volt magyar, 5.1%-a német, 0.6%-a tót, 0.3%—0.3%-a oláh és szerb, 0.1%-a horvát anyanyelvű.

7. Legnagyobb hajlandóságuk van az öngyilkosságra a kaukázusi *fajhoz* tartozóknak,² körülbelül hasonló mérvű a japánok, kínaiak és mongolok öngyilkossági hajlama. Az európai nemzetiségek között a germán tartja az elsőszéket, ezen belül a dánok és azután a németek; középső helyet foglal el az öngyilkossági hajlandóság szempontjából a román nemzetiség, a franciák vezetésével s legcsekélyebb hajlandóságuk van az öngyilkosságra a szlávoknak.

IV. Az összegyűjtött statisztikai adatok feldolgozásával kezdődik az öngyilkosság jelenségének szociológiai vizsgálat alá vonása. Ennek a tudományos feladatnak a megoldását különböző módszerek alkalmazásával lehet megkísérelni.³ Kézenfekvő az az eljárás, amely figyelemmel kíséri az öngyilkosság jelenségének történeti folyamatát s kiterjeszti vizsgálgatásának irányát arra, hogy bizonyos nagy történeti események gyakoroltak-e s ha igen minő befolyást az öngyilkosság jelenségének alakulására, továbbá, hogy bizonyos általános jelentőségű társadalmi természetű események, illetőleg sajátságok kisebb-nagyobb valószínűséggel mekkora nyomot hagytak az öngyilkosság tömegjelenségének mozgalmában. E módszer alkalmazásának körébe tartozik az az eljárás, amely minden rendelkezésre álló adat és mód felhasználásával⁴ a bevégezett és megkísérelt öngyilkosságok motívumainak megállapításával igyekeznek meghatározni az öngyilkosság jelenségét a társadalom kulturális és erkölcsi erejének megítélése szempontjából. Nyomatékosan hangsúlyozni kell azonban, hogy az így nyerhető kép a már említett nehézségek miatt csak megközelíti a valóságot, de azt pontosan nem fejezi ki.

Az öngyilkosság megjelenésének alakja szerint emberi cselekvés; nagy általánosságban tehát ugyanazoknak a külső és belső tényezőknek eredője, amelyek minden emberi cselekvésnél, illetőleg az azt megelőző elhatározásnál éreztetik befolyásukat. Ezek a tényezők az ember szervezetében és a környezetben rejlenek; szó lehet tehát a környező természet

¹ Ez a jelenség beletartozik annak az általános szociológiai törvényszerűségnek körébe, amely szerint, ha egy alacsonyabb kultúrájú faj egyszerre, átmenet nélkül ismerkedik meg egy aránylag jóval magasabb fokú kultúrával, rendszerint megsemmisül. L. *Masaryk* i. m. 144. old.

² V. ö. *Masaryk* i. m. 42. old.

³ Csak utalok *Mayr*-nak idézett művére, mely a kutatás módszerének kérdésére is kiterjeszkedik, nemkülönben *Wagner*-nek *Vergleichende Selbstmordstatistik Europas*. Hamburg c. művére.

⁴ A halálestatisztikai adatain felül rendőrorvosi, rendészeti, közigazgatási és bírói eljárás adatainak felhasználásával stb.

geográfiai és kozmikus behatásáról, a testi szervezet különböző sajátosságainak megnyilvánulásáról, a társadalmi (politikai, gazdasági) jelenségek befolyásáról s végeredményben az értelmi, erkölcsi és vallási képzeteknek a gondolatvilágot átfogó szerepéről.

Az öngyilkosságnak, mint a társadalmi élet tömegjelenségének szociológiai vizsgálatánál a földrajzi és az égövi tényezők szerepének tanulmányozása alárendeltebb jelentőségénél fogva mellőzhető. Hatványozottan befolyásolja azonban az ember életviszonyait, elhatározásának, cselekvésének irányát a gazdasági helyzet. Közismert igazság, hogy az életszükségletek kielégítésének lehetősége és módja elsődleges hatást gyakorol az ember kedélyvilágára, lelkének egyensúlyára. Az életszükségletek kielégítésének lehetetlensége elégedetlenné és szerencsétlenné tesz, ettől — az értelmi és erkölcsi tényezők diszponáltsága esetében csak egy lépésnyi távolságban áll az életuntság. Hangsúlyoznom kell azonban egy fontos tapasztali tény. Az egyén, általában, szubjektív szempontok alapján itéli meg azt, hogy életének színvonala azon a fokon halad-e, amely az élet nyugodt folytatásához szükséges. Lehetséges, hogy valaki nagyon nyomorultnak és szerencsétlennek tartja magát, az élet anyagi alapjának vélt elégtelensége miatt, holott mások tárgyilagos megítélésé szerint megvan a tisztességes megélhetést biztosító anyagi ereje. Ennek a tapasztalt ténynek folyománya az, hogy az öngyilkossági hajlandóság szempontjából teljesen azonos hatású a valóságos és a vélt anyagi nyomor.¹ Ebből a tényből az öngyilkosság jelentőségének értékelése szempontjából igen fontos következtetést lehet vonni. Egészséges, józan ítélőképesség és erkölcsi felfogás mellett ki van zárva olyan elhatározás, amely képzelt szerencsétlenség miatt az élet kioltására vezet. A normális — ismét ezt a kifejezést használom — egészséges élet és világszemlélet a legnagyobb értéknek tartja az emberi életet; csak az értelmi erő hiánya vagy eltompulása, csak az erkölcsi zavarodottság vezethet az élet kioltására. Amikor az anyagi nyomorral küzdő, a vagyonát elvesztő egyén eldobja magától az életet, öngyilkosságának tulajdonképeni oka értelmi és erkölcsi erejének fogyatékossága. Ha figyelemmel kísérjük az öngyilkosságok számának alakulását, mindjárt szembetűnik, hogy azok száma évről-évre emelkedik. Folytonosan fejlődik a kultúra, a civilizáció. Szembetűnik, hogy lényegesen több az öngyilkos a városi lakosság körében, mint falun; tény az, hogy a városi lakosság műveltebb, mint a falu népessége. Ebbe a körbe tartozik ezzel szemben az a jelenség is, hogy a műveletlen, vagy a műveltség alacsony fokán álló nép körében lényegesen kisebb számban fordul elő öngyilkosság. Ebbe a körbe kell állítani azt a megállapítást is, hogy a civilizáció terjedésével bizonyos bűncselekmények száma csökken, a vagyoni, személyi és erkölcsi értékek ellen irányuló bizonyos bűncselekmények azonban a civilizáció emelkedésével növekvő számban fordulnak elő² és pedig főként azok a bűncselekmények, amelyek a fondorlat raffináltabb módjaival követhetők el. Ezek a kétségtelen tapasztalati tények alapot adnak

¹ Hasonlóan *Masaryk* i. m. 57. old.

² *Aschaffenburg*: Das Verbrechen und seine Bekämpfung. 1906. — *Dürkheim*: La division du travail social. 1902.

egyfelől arra a következtetésre, hogy a műveltség fejlődése nem jelenti szükségképpen az erkölcsök javulását,¹ hanem inkább az értelmi erők működésének elfinomodásában jelentkezik, másfelől pedig szükségképpen ráterelik a figyelmet az öngyilkosság és a műveltség összefüggésének vizsgálatára. Nem akarja ez a megállapítás azt jelenteni, hogy éppen a műveltség fejlődése az öngyilkosságok közvetlen oka, de a tárgyi-lagos szemlélődés nem hagyhatja figyelmen kívül azt, hogy a technika fejlődése a közelmúltban még a képzelet birodalmába tartozó alkotásokra vezetett, amelyek nemcsak a már meglévő szükségletek szinte eszményien tökéletes kielégítését teszik lehetővé, hanem új, eddig nem ismert raffinált szükségleteket hívtak életre, hogy viszont az emberi életviszonyok folytonosan bonyolódottabbakká lesznek, nagyobbítják a súrlódási felületeket; az élet rohanó áradata viszont a nagy tömegek részére megnehezíti az élet nyugodt és biztos szemléletéhez feltétlenül szükséges alapos ismeretek megszerzését, így áll elő a műveltség fejlődésével tragikus kontrasztként a félműveltek nagy tömege. S éppen ez a félműveltség a veszedelmes, mert az elme kiművelése helyett a többé-kevésbé fogékony értelemnek rendszeretlen, összhangot és egységet nélkülöző «kipreparálását» jelenti csak, amely lazán összeálló részeire bomlik az értelmi és erkölcsi erő első komoly próbája alkalmával.

Ebben az irányban kell tovább folytatni az öngyilkosság jelentőségének szociológiai értékelésére irányuló kutatásokat. Ha egységes képe akarunk alkotni magunknak az öngyilkosság és az erkölcs viszonyáról, vessünk egy pillantást az öngyilkosoknak, mint tömegjelenségnek motívumaira. Életuntáság, elmebetegség, vallási és politikai rajongás, betegség, düh, kétségeesés, boldogtalan szerelem, féltékenység, becsvágy, iszákosság, erkölcstelen élet, játékszenvedély, unalom; hozzátartozók elvesztése, honvágy, hazafiúi fájdalom; a gyermek hálátlansága, családi viszályok, összeütközés a hivatali előjáróval; nyomor s az attól való félelem, megrendült vagyoni viszonyok, elvesztése a vagyonnak, az állásnak, foglalkozásnak; elégedetlenség a társadalmi helyzettel, katonai szolgálattal; lelkiismeretfurdalás, szégyenérzet, félelem a szegyetől, házasságon kívül teherbeesés; félelem a büntetéstől, fegyelmi fenyegetéstől.² Ezek az öngyilkosság leggyakoribb motívumai; 90%-uk erkölcsi helytelenítés alá esik s az is megállapítható, hogy az öngyilkosoknak legalább ekkora százaléka erkölcstelen életet folytat. Így lép a félműveltség, mint az öngyilkosság tömegjelenségének, az öngyilkossági hajlamnak motíválója mellé az erkölcsi érzéketlenség. S a két motíváló annyira együtt jár, hogy tulajdonképpen nem is két külön ható tényező, hanem azonos diszponáltságnak együvértartozó két oldala. Talán sötéten hangzik a megállapítás, de hiszen nem is új: a civilizált társadalomban túlnyomó a fásultság, az eszményi értékek iránti lelkesedés hiánya, az élet értékeinek lebecsülése, a szellemi kimerülés, az erkölcsi fáradtság. Ennek pedig éppen a félműveltség és az erkölcsi érzéketlenség az előidézője, amely miatt nem jut el a civilizált társadalom az értelmi és erkölcsi összhangon felépülő egységes és egészséges világszemlé-

¹ «Der gescheidte kann gut oder schlecht sein». — *Masaryk*: I. m. 65. old.

² *Wagner*: i. m.

éhez. Ez az a mélyreható ok, minden öngyilkosság tulajdonképeni rugója, amely végeredményben nem egyéb, mint a lélek elfásulása, a vallásos hit lerombolása. — S még egy tapasztalati tényre kell utalnom, hogy az öngyilkossági hajlandóság egyetlen és végső okát alkotó részjelenségek körét teljessé tegyük s eljutottunk az öngyilkosság társadalmi jelentőségének egységes értékeléséhez. Az öngyilkosságok túlnyomó részét apsychozis bizonyos állapotában követik el. Tagadhatatlan, hogy a civilizáció rohamos haladása az élet hajszólo áradatában elősegíti az idegrendszer különböző megbetegedését. Ismét hangsúlyozom, hogy az értelemnek rendszeres művelése folytán előálló fejlődésre ez a megállapítás nem vonatkozik. Feltartóztathatatlanul érvényesül azonban a káros befolyás olyankor, amikor a fejlődés eredményei készületlenül találják a fejlődésnek alávetetteket, amikor az értelem és az érzelem működésének egyensúlya felbomlik; ilyenkor csap át a szellemi frissesség a beteges izgatottság állapotába; ilyenkor tompul el az erkölcsi erő s vezet mindez az erkölcsi és értelmi működés megbénulásával a meghasonlásra, az öngyilkosságra.

A civilizáció óriás mértékű haladásával karöltve járó torzjelenség, az idegrendszer túl feszítettsége és a félműveltség, az erkölcselenség és a vallástalanság a tulajdonképeni okozói az öngyilkossági hajlandóságnak, minden egyéb motívum csak ezek útján, ezek diszponáltsága folytán hat. Az emberiség történetére vetett pillantás könnyű igazolója a tételnek. Azoknál a népeknél, azokban a korszakokban, amelyeknél, illetőleg amelyekben a vallásos érzés mélyen áthatotta a társadalmat, csekély számmal fordult elő az öngyilkosság.

Ez a szociológiai megállapítás meghatározza az öngyilkosság leküzdésére irányuló program tartalmát is. Természetesen ott kell lenni ebben programban a társadalmi élet anyagi, gazdasági feltételeit biztosító üdvös intézményeknek és intézkedéseknek, de mindenekelőtt egészségessé kell tenni a testet és a lelket, az érzés és az értelem funkcióját, meg kell adni az emberiségnek azt a képességet, amellyel értelmi és érzelmi világát egységes és összhangzatos szemléletbe foglalhassa s abban meg is tarthassa. Örvendetes tény, hogy a modern filozófia is érvényes igazságként hirdeti, hogy a vallásban megnyilatkozó szentségesnek, isteninek értékelménye nélkül hiányos a lét¹ s e tisztult felfogással ezen a ponton is segítő kezet nyújt a szociológiának.

Zehery Lajos.

¹ *Nagy József: A mai filozófia főirányai. 1923. 23. 1.*

AZ OBJEKTIVITÁS A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOKBAN.

I.

Mindazok, akiknek nincs érzékük az elméletek iránt és szellemes elmejátéknál többet nem vélnek látni bennük, hamar készen vannak az olyan ítéletekkel, hogy amit az elmélet helyesnek tart, elméletileg talán igaz is lehet, de mitsem mond a gyakorlati élet számára, mert a gyakorlatban alkalmazva kétségkívül helytelennek bizonyulna. Más volna tehát az elmélet és más a gyakorlati élet igazsága. Hogy az ilyen okoskodások mennyire régi keletűek, arra nézve elég *Kantra*, hivatkoznunk, aki már 1793-ban külön tanulmányt szentelt ennek a kérdésnek. Tanulmányainak címe is igen kifejező: «Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nichts für die Praxis».¹ *Kant* ebben a tanulmányában meggyőző erővel mutatja ki, hogy nem lehet ellentét az elmélet és a gyakorlat igazsága között, de még az ő éles logikája és nagy tekintélye sem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy az említett előítélettel le tudjon számolni és ma, másfél évszázad múltával is, éppen annyira időszerű a kérdés, akár *Kant* idején.

A másik részről nem kevésbé elterjedt és veszedelmes túlzás, amelyik azt várja a tudománytól, hogy mindig és mindenkor irányításul szolgáljon a gyakorlat embere számára. Eszerint a felfogás szerint nem is tudomány az, amelynek közvetlen gyakorlati hasznát venni nem lehet és a tudomány célja is az volna, hogy a gyakorlati élet szükségleteit elégítse ki, a gyakorlat érdekeit és szempontjait szolgálja. Ezzel a felfogással szemben hivatkoznunk kell arra, hogy a tudománynak soha nem látta volna olyan nagy hasznát a gyakorlati élet, ha a tudomány nem függetlenítette volna magát a pillanatnyi szükségletektől, gyakorlati érdekektől és nem törekedett volna egyesegyedül az igazság minél teljesebb megismerésére. Hermann von *Helmholtz*, a kiváló német fizikus, hivatkozott egyik előadásában² *Galileinek* az ingalengés, *Galvaninak* és *Voltának* a villamosság körül tett felfedezéseire, mint példáira annak, hogy őket ugyan nem vezette gyakorlati szempont, elméleteik gyakorlati hasznát sem lehetett előrelátni és ezek mégis fontos, nélkülözhetetlen alapjaivá váltak olyan elméleteknek, ame-

¹ Immanuel Kants vermischte Schriften, Bd. III. Halle, 1799. Újabbán kiadva: Imm. Kants Werke Bd. VI. Berlin, 1914. 357—398. old.

² «Über das Verhältnis der Naturwissenschaften zur Gesamtheit der Wissenschaft.» Akademische Festrede, gehalten zu Heidelberg 1862. Felvéve «Natur und Naturwissenschaft 107—137. old. München 1925.

lyek aztán már a gyakorlati életnek is igen nagy szolgálatokat tudtak tenni. De még ezen a kétségtelen igazságon felül is nem mindennél emelkedettebb álláspont-e a Henri *Poincaré*-é, amelynek egyik magyar fordításban is megjelent ismeretelméleti munkájában¹ ad kifejezést, amikor a bevezetésben azt mondja, hogy az igazság kutatása az egyedüli cél, amely emberi tevékenységünkhöz méltó; s ha kétségkívül először az emberi szenvedések enyhítésére kell is törekednünk, ez is csak arra való, hogy az ember megszerzett szabadságát az igazság tanulmányozására és a róla való emelkedésre fordíthassa? *Poincaré* tehát időrendi elsőbbséget látszik adni a gyakorlati érdekeknek, de ezek kielégítése is csak az igazság kutatásának egyik gyümölcse, nem pedig a tudomány tulajdonképeni célja.

De hallgassuk csak meg Henri *Poincaré*t máshelyütt is. Van neki egy másik ismeretelméleti munkája² is, amelynek magyar fordítása, sajnos, hiányzik. E munkájának német fordításához³ a szerző külön előszót írt s ebben olyan kérdéssel foglalkozik, amely különösen érdekelheti a társadalmi tudományok iránt érdeklődők táborát. *Poincaré* ugyanis ebben az előszóban szövéteszi az elmélet és gyakorlat viszonyát a természettudományokban, tehát olyan területen, ahol a kettő között ellentétet alig tételeznénk fel. Megtudjuk *Poincaré*tól, hogy bizony a természettudományi elméletek értékét is kétségbevonják a gyakorlat emberei és ott is áll a harc, már amennyiben a gyakorlat embereinek ezeket az elméleti okoskodásait komolyan kell venni. Két érvük van a «tudomány ellenségeinek». Az egyik az, hogy ami ma igaz, azt holnap tévedéssé teszi a tudományos haladás. Ezzel az érveléssel szemben *Poincaré* a «tudomány» alkalmazásaira utal, amelyek léte megóvhat minket a pesszimizmustól. A másik érv az, hogy sok találmány munkásoktól, tehát nagyobb képzettség nélkül való emberektől ered s első kísérleteiket a tudósok vállvonogatva fogadják. Ha a feltaláló kitart, akkor éppen az segíti eredményhez, hogy a «tudományt» lenézi. Csak ha sikere van, bizonyítják be a tudósok, hogy kísérletének sikerülnie is kellett. *Poincaré* elismeri ez érvelés igazát: «merész vállalkozások gyakran tulajdoníthatók azoknak, akik nem szédülnek s hogy ne szédüljenek, nem szabad túlvilágosan látniok. Ezek közt csak azokat tartjuk számon, akik boldogulnak, de azokat nem, akik a nyakukat törik. De még a tudatlan is akaratlanul a tudomány hatása alatt áll ma. A tudomány ad formát álmainak, gyakran a kivitel eredete egy tudományos eszme. Minden feltalálónak voltak elődei, akik a nehézségektől visszariadtak, míg ők anélkül, hogy látták volna az összes nehézségeket, sorra valamennyit áthidalták».

De azért tagadhatatlan, hogy az a szembenállás, ami a társadalomtudományi elmélet és a gyakorlati élet közt tapasztalható, egészen más, mint az, amelynek példáival a természettudományok szolgálnak. A természettudományokra igazságként állhat az a tétel, hogy amennyiben ellentét mutatkozik elmélet és gyakorlat között, abban szabály szerint csak a gyakorlati megítélés lehet a hibás, amely vagy nem veszi észre, hogy mi mindent

¹ La Valeur de la Science. Paris, 1905. A magyar kiadást fordította Kiss Kázmér. Budapest, 1925.

² Science et Méthode. Paris, 1908.

³ Németre fordította F. és L. Lindemann. Leipzig, 1914.

köszönhet az elméletnek vagy téved abban a hiedelmében, hogy az elmélettel tárgyilag is szembehelyezkedett, vagy végül helytelen az az álláspont, amelyet elfoglalt. Az ellenkező eset, amikor az elmélet oldalán van a tévedés, csak a ritka kivételek közé tartozik, de ezt a tévedését is belátja és jóváteszi az elmélet igen hamar. Már a társadalmi tudományokban a helyzet egészen más. Az elmélet és gyakorlat ellentéte sokkal mélyebb és sokkal tartósabb is. Az ellentét nem csupán a gyakorlati megítélés hibájából eredhet, hanem talán még inkább az elmélet tévedéseinek, egyoldalúságainak folyománya. Hiába, nem lehet eltagadni azt a tényt, hogy a társadalmi tudományok, noha hamarabb indultak neki a fejlődésnek, azután jobban elmaradtak, úgyhogy ma már nem tudnak lépést tartani azzal a fejlődéssel, amellyel a legújabbkori természettudományok büszkélkedhetnek. Ha nem így volna, nem lehetne megmagyarázni, hogy miért időszerű ma is még egy Aristotelesnek politikája, holott a fizikája ma már csak naivitásként hathatna. De egy másik tanulság is származtatható ebből az eltolódásból. Azt szokás mondani, hogy a társadalmi tudományok jelenségei bonyolultabbak és feladatuk nehezebb a természettudományokénál s ennek kell tulajdonítani, ha a társadalmi tudományok elmaradtak a természettudományok fejlődése mögött. De ha ezt az állítást készpénznek vesszük, fel kell vetnünk azt a kérdést, hogy lehetséges, hogy a tudományok fejlődésének legkezdetén éppen a társadalmi tudományok értek el nagyobb fejlettségi fokot, melynek még ma sem csupán történeti értéke van, nem pedig a természettudományok, holott ezek jelenségei egyszerűbbek volnának és feladatukat könnyebbnek kellene tartani?

A társadalmi tudományok körül tehát baj van. Nincs, vagy legalább is csak aránytalanul kis mértékben van olyan közkincsük, amelyre az egyes tudományok minden iránya egyaránt esküszik. Élénk vita folyik még minden alapfogalom körül, minden kutató még más módszert is követ, úgyhogy nem teljesen alaptalan Henri *Poincaré* véleménye, amikor azt tartja a szociológiáról, hogy ennek a tudományágnak van a legtöbb módszere, de a legkevesebb eredménye.¹ Amikor a gyakorlati élet szembehelyezkedik ezekkel az elméletekkel, állásfoglalása nincs minden igazság híján. Először is melyiket kövesse, amikor egymásközt sem tudnak meggyezni? Másodszor meg ki van-e akár csak egy is próbálva annyira, hogy a felelősséget a cselekvő ember vállalhassa helyette? Követi tehát kiki a saját meggyőződését és közvetlen tapasztalatait, melyeknek következményeiért aztán nem okolhat senkit, csak sajátmagát. De nem szabad elfelejteni, hogy itt is áll az, amit *Poincaré* a természettudományi elméletekről mondott, hogy tudniillik senkise veszi észre, hogy mikor és hogyan került elméletek befolyása alá. Nem tudja, hogy meggyőződésének mennyi eleme nem közvetlenül szerzett, hanem származtatott, vagyis a társadalmi tudományok elméletei is hatnak észrevétlenül. Ezek az elméletek is gyakorlatilag ható tényezőkké válnak és nem fontos, hogy a gyakorlat emberének cselekvése közben van-e tudomása arról, hogy elméletek hatása alatt áll és azokat valósítja meg. Sőt a siker érdekében van, ha az elméletek már a cselekvő ember vérébe mentek át, mielőtt megvalósulásukig eljutottak volna.

¹ Science et Méthode, I. könyv. i. fejt. (12—13. old.): «la sociologie est la science qui possède le plus de méthodes et le moins de résultats».

De az elméletek reputációja érdekében rá kell mutatni erre a szerepükre, vagyis arra a nevelő, gondolatokat adó, meggyőződést alakító munkára, amelyet a társadalmi tudományok elméletei is állandóan végeznek.

A gyakorlati élet tehát át van itatva a társadalomtudományi elméletek hatásaival. Igaz, gyakran az boldogul, aki ellenükre cselekszik. Sokszor erősebbek az elméletek hatásainál a legkülönbözőbb elfogultságok és előítéletek. Nem egyszer ellenben magukban az elméletekben kell az elfogultságok és előítéletek nyomait keresnünk. Ez olyan probléma, amelyet a természettudományok, legalább is a modern természettudományok, nem ismernek. Egyrészt kétségtelen, hogy a természettudományok ilyen vagy olyan állásfoglalásához egyéni érdekek nem fűződnek, hacsak az nem, hogy valaki makacsul ragaszkodik a maga felfogásához, még akkor is, amikor annak téves voltáról meggyőződést szerzett. De másrészt akár ilyen, akár más formában jelentkezék valami elfogultság a természettudományokon belül, annak hosszú életet jósolni nem lehet, mert a természettudományoknak olyan próbakövük van, amellyel vitába szállni nem lehet és ez: a közvetlen tapasztalat. Sajnos, a társadalmi tudományok ezzel a próbakövel kevésbé tudnak bánni. Társadalmi tények perdöntő jelentősége sokkal kisebb, sőt gyakran a tényekkel szemben bizonyos idegenkedés tapasztalható. Nem mintha az empirizmus munkájának híjjával volnának a társadalomtudományok, mi több, a gazdaságtörténeti iskolánál egyenesen a hiperempirizmus jeleit lehet megállapítani. Inkább a típusok kiválasztásának nehézsége és a tipikus esetek vizsgálatának elmaradottsága okozza a bajt. Ebből merítheti erejét az említett idegenkedés, mely hajlandóságot mutat arra, hogy a kínai bölcs szavait kövesse: anélkül, hogy a szobánkból kimennénk, meg lehet ismernünk a világot. Ilyen felfogás mellett persze lehetetlen áthidalni az úrt, mely tátong néha elmélet és gyakorlat között, sőt csak természetes, ha a hibát ebben az esetben az elmélet oldalán keressük. Nem tudjuk megállni, hogy ne hivatkozzunk itt *Helmholtznak*. egy 1877-ben tartott kedves előadására,¹ amelyben visszapillant tudományos pályája kezdetére és elmondja, hogy arról a helyről beszél, ahol 35 évvel előbb is tartott előadást, még pedig a visszérdaganaokról. Majd így folytatja: «Da ich nie eine Blutadergeschwulst hatte operieren sehen, so war der Inhalt meines Vortrags freilich nur aus Büchern kompiliert; aber Büchergelehrsamkeit spielte damals noch eine viel breitere und angesehenere Rolle in der Medizin, als man sie ihr heutzutage einzuraumen geneigt ist». Vájjon nem állítható-e egyes társadalmi tudományok bizonyos irányairól, hogy ők még ma is 1842-öt írnak? ...

II.

Max *Weber* legfinomabban megírt és méltán legnagyobb hatású dolgozatában² az Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik átvétele

¹ «Das Denken in der Medizin.» Rede, gehalten in Berlin 1877. Felvéve az idézett helyen 166—193. old.

² Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis. 1904. L. a Lógóban megjelent dolgozatát is: «Der Sinn der Wertfreiheit der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften». Mindkettő felvéve Webernek «Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre» c. kötetében (Tübingen, 1922.)

alkalmával épen azt választotta vizsgálata tárgyául, hogy a szociológiai elmélet irányadóul szolgálhat-e a szociálpolitikai gyakorlat számára vagy sem. Max *Weber* a maga érzékeny lelkületével teljes súlyában felfogta azt a nyomást, amit a társadalomtudományokra a nézetek szétágazódásának és az álláspontok kiegyenlíthetetlen ellentétének gyakorolnia kellett. Mások megelégedtek azzal, ha a maguk felfogásának csálthatatlanságában hittek és a többiek legfeljebb tévelygő eretnekeknek tartották. Max *Weber* nem az az ember volt, aki ennyivel beérte volna. Ő nem abban látta a lényegét, hogy az egyiknek talán több az igaza, hanem arra törekedett, hogy mindannyian megértsék és megbecsüljék egymást. A társadalomtudományi viták már ott tartottak, hogy inkább hasonlítottak dulakodásokhoz, mint vetélkedésekhez, mert már nem az ész csatái voltak, hanem a szenvedélyekéi. Max *Weber* érezte ezt és kereste a módját, hogy hogyan lehetne a társadalomtudományokból a szenvedélyeket kiküszöbölni. A szenvedélymentes tudomány: ez volt az, amit ő objektivitásnak nevezett. A szenvedélyek eredetét a világnézeti ellentétekben kereste, tehát azt kellett követelnie, hogy mindaz, aminek eldöntésébe a világnézeteknek bele kell szólniuk, rekesztessenek ki a tudományos vizsgálódás köréből. A világnézetek döntésétől függőnek tekintette a gyakorlati kérdésekben való állásfoglalást, ezért vallotta, hogy társadalmi politika, mint tudomány, nem lehetséges. Ezzel azonban feloldotta a konzervatív, a liberális, a radikális, a szocialista, de még a kommunista politikát is az egyoldalúság vádjá alól, mert amint kijelentette, hogy a tudomány nem tehet igazságot a világnézetek között, viszont a politikai állásfoglalások a világnézeti különbségektől függenek, azzal elismerte, hogy valamennyi irányzat egyaránt jogosult és egyik se igényelhet elsőbbséget a többivel szemben.

Más oldalról viszont azt is megszenvedték a társadalmi tudományok, hogy egyes képviselőik egyoldalú álláspontjuknak megfelelő gyakorlati tevékenységet fejtettek ki és balsikereik károsan hatottak vissza arra a tudományágra, amelynek képviselői voltak. Max *Webernek* tehát, akinek annyira szívében feküdt a társadalmi tudományok sorsa, nem lehetett szótlannul szemlélnie azt, hogy egyes emberek hibáiért az egész tudománynak kelljen helytállania és ezért csak természetes, ha a tudósnak, mint tudósnak politizálásától óva intett és mindennemű jóslások közt a legvégtetesebbeknek a professzori jóslásokat minősítette.

Max *Weber* különválasztotta a gondolkodó és cselekvő ember munkakörét, az elméletet a tudomány hatáskörébe utalta, a szociálpolitikát ellenben kirekesztette belőle. Nem mondta ezzel a szociálpolitikai vitákat feleslegeseknek, mert hiszen nemcsak osztályérdekek, hanem világnézetek felett is vitatkozunk, sőt nem tekintette összeférhetetlennek a tudóssal sem, hogy ezekben a vitákban résztvegyen, csak épen hogy akkor már nem beszélhet a tudomány nevében és nem követelhet elsőbbséget a maga számára. A szociálpolitika nem mentesíthető szubjektív ideálokból kiinduló értékelésektől, a tudósok szubjektív ideáljai pedig semmivel sem tudományosabbak, mint a laikusokéi.

Más lenne tehát a társadalomtudomány és más a szociálpolitika. A határvonalat pedig nem ott kellene meghúzni, ahol a tényleges gyakorlati eljárás kezdődik, hanem már ott, ahol az okoskodás a gyakorlatra

irányul. Ebben a szellemben foglalja össze a legújabb szociálpolitikai irányok felett tartott seregszemléjét Karl *Pribram*, amikor azt mondja, hogy a mai szociálpolitika képe a világnézetek harcát mutatja.¹ Ha ebből a harcból a tudományt kirekesztjük, akkor még mindig tisztázni kell a tudománynak a szociálpolitikához való viszonyát és igazán csak elnevezés kérdése, hogy azt a munkásságot, amellyel a tudomány még Max *Weber* szerint is kétségtelen szolgálatára lehet a szociálpolitikának, csupán a társadalomtudomány részének vagy egyben tudományos szociálpolitikának is tekintjük-e. Robert *Wilbrandt* igen meggyőzően érvel amellett, hogy még Max *Weber* felfogásának elfogadásával is van helye gazdaságpolitikának, mint tanácsadó tudománynak. De még akkor sem adhat tanácsot abban a tekintetben, hogy adott esetben milyen célokat válasszunk, hanem csak adott célokhoz javasolhat megfelelő eszközöket, de ezt is csak abban a formában, hogy bemutatja, milyen eszközök, milyen eljárások hova vezetnek, milyen következményekkel járnak.²

Nem szándékunk kitérni arra a nagy irodalmi vitára, amely a gazdasági és szociális politika kérdése körül két táborra osztotta a német közgazdákat, csak néhány szempontra akarunk rámutatni. Először is kétségtelen, hogy egy ilyen vita a természettudományokban teljességgel lehetetlen volna. De tovább is mehetünk: még a társadalmi tudományok területén is csak a németeknél fordulhatott elő. Július *Hirsch* nem ok nélkül említi meg, hogy Amerikában, ahol a közgazdaságtan tudományosnak minősített kérdései mind gyakorlati vonatkozásúak, egy a németéhez hasonló vita képtelenség lenne.³ De nemcsak az amerikaiaknál, másutt sem verhetett ez a vita nagyobb hullámokat: a német mentalitás és német viszonyok nélkül ez a vita minden értelmét vesztené. Max *Weber* indítékai mind helyesek: az objektivitásnak mint tudományos törekvésnek jogosultsága vitathatatlan, de az eszközök, amelyeket javasol, túlságba visznek. A világnézeti ellentétek és szubjektív ideálok kiküszöbölése szükséges, de el nem érhető azzal, hogy a szociálpolitika tudományos jellegét elvitatjuk, mert ezek az ellentétek már a szigorúan vett elméletbe is behatoltak. Hiszen vannak, akik minden elméletet végső fokon a világnézeti állásfoglalásokból vezetnek le! A szenvedélymentességre is törekedni kell, de épen elég okunk van arra, hogy a szenvedélyektől még a szigorú elméleteket is óvnunk kelljen. Gondoljunk csak arra, ami ezt az egész vitakérdést felszínre hozta: a német «tudományos» szocializmusra. Ha ki is küszöböljük a gazdasági és szociális politikát a tudományos szemléletből, ezzel még nem adtunk túl azokon az elméleteken, amelyeken ugyanúgy érzik a szenvedély tüze s amelyek ugyanúgy át vannak itatva szubjektív ideáloktól, világnézeti felfogásoktól, «erkölcsi» értékelésektől. Mi több, minél inkább fosztunk meg minden «politikát» tudományos jellegétől, annál inkább fog a tudományos érvekre áhítozó elfogultság az elméletekbe behatolni.

¹ Festgabe für Lujo Brentano. 1925. Leipzig. II. köt. Die Wandlungen des Begriffs der Sozialpolitik. 223—267. old.

² L. négy tanulmányának kivonatát a Társadalomtudomány 1925. évi 8—10. számában (375—380. old.), valamint az ott található utalásokat.

³ Das amerikanische Wirtschaftswunder. Berlin, 1926. XI. 2. fejt. (227. old.)

Nem a «politika» határvonala az, ahol a szubjektivitás kezdődik, beleágyazza az már magát azokba az alapokba, amelyekre aztán a «politika» is felépül. És minél mélyebbre furakodott a tendencia, annál erősebb, annál kevésbé lehet kiűzni. Azért csak *tüneti* kezelés volna, ha a kiütközéseit eltüntetnők, de a gyökerét meghagynók. Kijelenthetjük, hogy a tudomány nevében nem lehet munkásuralmat követelni, de ezzel a kizsákmányolási elmélet még nem lett tudományosabb és elfogulatlanabb, pedig megállhat anélkül, hogy bármiféle «politika» lenne a világon. Igaza attól függ, hogy a tényeknek megfelel-e, nem pedig attól, hogy belőle bizonyos követelményeket is levontunk-e vagy sem. Tudvalevő, hogy *Marx* tételeinek nem jelentéktelen része nem volt egyéb, mint a klasszikus közgazdaságtan egyes tételeinek határozottabb formában való megszövegezése. Ha a tudomány a klasszikus közgazdaságtan alapjáról eltávolodott, abban nem kis része volt azoknak az ellentmondásoknak, amelyek *Marx* konzekvenciáival felszínre kerültek. *Marxnak* tehát elméleti forrásai voltak és azt sem lehet tagadni, hogy ő volt a «grand théoricien»-je a szocializmusnak. De ha minden «politikától» tartózkodott volna is, akkor sem lett volna elmélete kevésbé egyoldalú és elfogult. Épen az a veszélyes a marxizmusban, hogy nem normákat akart felállítani, hanem tételeit természeti szükségyszerűségeknek állítja oda, amelyek egyaránt érvényesek volnának és érvényesülnének, akár elismernék őket, akár ellenük szegülnénk. Nem azzal állnak vagy buknak tehát, hogy helyesek és célszerűek-e, hanem azzal, hogy igazak-e, vagyis megfelelnek-e a tényeknek.

De nézzünk egy másik példát. Herbert *Spencer*, a szintetikus filozófia megalapítója, a darwinizmussal egy időben hirdette a «struggle for life» és a «survival of the fittest» igéit. Ha feltesszük, hogy a darwinizmus egyes tételei érvényesek a társadalomra is, ezzel még csak egy elméletet alapoztunk meg, melynek igazsága attól függ, hogy a tényekkel összeegyeztethető-e. Nem szükséges ebből még olyan konzekvenciákat levonnunk, mint Herbert *Spencer* megtette és az állami beavatkozás ellen fordulunk, mint amely a létért való küzdelmet meghamisítja és a jobbik fennmaradását megakadályozza. Ily konzekvenciák nélkül is fennmaradhat a darwinisztikus társadalomfelfogás és nem szükséges valamilyen politika szolgálatába szegődnünk, vagy akár csak a társadalompolitika számára általában is normákat megszabnunk. De épen az ilyen esetek, mint a marxizmus vagy a darwinizmus mutatják a legjobban, hogy az elméletben már a normák bennrejlnek, csak ki kell mondani őket. Az az elfogultság és egyoldalúság, ami a normatív állásfoglalásban jelentkezik, csak kiélezi és szembeötlőbbé teszi azt a tényt, amit az elméletben kevésbé vettünk észre. Max *Weberrel* szöges ellentétben mi ebből nem azt a következtetést vonjuk le, hogy a gazdasági és szociális politikát rekesszük ki a tudomány köréből, miután itt az irányzatosságok túlságosan is bántók, hanem ép ellenkezőleg azt kívánjuk, hogy a gyakorlat próbakövén, az alkalmazásban, a tényekkel szemben mutassák meg mindannyian, hogy tulajdonképpen mit is érnek.

Ez az okfejtésünk teszi érthetővé, ha tanulmányunk élére az elmélet és gyakorlat egymáshoz való viszonyának kérdését helyeztük. Az elmélet és gyakorlat szükséges összhangjával ellenkezőnek tekintjük ha az objek-

tivítás nevében szétszakítjuk a társadalomtudományt és a társadalompolitikát egymástól, mert a társadalompolitika az a híd, amely a szűkebb értelemben vett tudományt a gyakorlattal összekapcsolja. A társadalompolitika az a tudományterület, amely mást sem tesz, mint hogy az empirikus ismeretanyagból szerkesztett elméletet konkrét esetekhez alkalmazza és a való élet eseteivel összevetve megállapítja esetleges hibáit vagy igazolja helyességét. Mindenesetre mindig tudatában kell lennie annak, hogy az elmélet mennyire van máris bizonyítva. Minél több benne a pusztá feltevés, annál bizonytalanabb a belőle vont következtetés. Másrészt meg mindig fontos tudni azt, hogy a konkrét eset körülményeiből, amelyre tételünket alkalmazni akarjuk, mennyit ismerünk. Tudatában kell lennünk annak, hogy amennyiben a konkrét eset bizonyos körülményei ismeretlenek lehetnek előttünk, normáink csak azzal a megszorítással helyesek, hogy az ismerteken és számbavettekén kívül más körülmények nem játszanak közre az események alakulásában. A világnézeteket és szubjektív ideálokat is le lehet mérni egymással szemben, ha társadalomtudományokról van szó s hogy ezzel mit akarunk kifejezni, majd alább megmutatjuk. Annyi mindenesetre kétségtelen, hogy ezek a zavaró körülmények már az elméletekben is éreztetik hatásukat, tehát már a társadalomtudománynak mint tudománynak lehetőségét kell megvitatnunk, ha a társadalompolitikának tudományos jellegét világnézeti és szubjektív különbségekre való hivatkozással kétségbevonjuk. Mihelyt a szigorúan vett elméletben állást foglaltunk, a normák már maguktól adódnak és igazat kell adnunk Othmar Spannnek akkor, amikor azt mondja, hogy az elméleti álláspontból a gyakorlati állásfoglalásnak *tárgyi követelményként* kell folynia.¹

Mint mondtuk, egy gyakorlati állásfoglalás igazolása kedvéért már az elméletek átalakulnak, ami kétségkívül az objektivitás hiányára vall. De ha ez az eset, akkor a hiba nem abban van, mintha az elméleti tételt egy szubjektív ideállal determinálva alakítottuk volna ki normává, hanem abban, hogy elméleti állásfoglalásunkat már megelőzték bizonyos ítéletek és a vágy, az óhaj lett atyja gondolatainknak. Az igazi probléma tehát az előítéletmentességben van, nem pedig abban, hogy normák megtalálására törekszünk. A normatív tudomány az elméleti úton megtalált igazságok kétségtelen bizonyosságának jele, tehát minden tudományosság objektív ideálja. Lehet, hogy ez az ideál bizonyos tudományokban alig érhető el, tagadhatatlan, hogy egyes tudományokban legalább is még korai beszélni róla, de hogy ideálnak tekinteni helytelen és nem kívánatos volna, azt nem tudjuk elfogadni.

De az előítéletmentesség sem olyan egyszerű probléma, mint ahogy első hallásra gondolnók. Azok, akik a legjobban hangsúlyozzák, gyakran a legkevésbé felelnek meg ennek a kritériumnak. Auguste Comte mondja egy helyen, hogy a szociológiának nem lehet a képzelő erőből, abszolút fogalmakból és önkényes alkalmazásból állania; nem indulhat ki filozófiai eszmékből, hanem elfogulatlan tárgyismeretre kell törekednie, amelyet csak megfigyelés útján szerezhet meg.² Aki Comte pozitív filozófiájának

¹ Tote und lebendige Wissenschaft. Jena, 1926. Die vier Grundgestalten der Wirtschaft. 4. old.

² Cours de philosophie positive. Paris, 1908. (első kiad. 1838.) IV. köt. 48. fej. (151—166. old.)

legalább egyes kötetein átvergődött, az tudja róla, hogy saját követelményeinek hányszor adós maradt: «willkürlicher Gedankenbau auf schwankendem Gerüst», mondja róla német méltatója.¹ De *Wundt* is hangsúlyozza: fontos és kívánatos, hogy a megfigyelés feldolgozása filozófiai előítéletek nélkül történjék.² Vannak, akik az előítéletmentességgel sem érik be, hanem még előfeltevésmენტességet is követelnek a tudomány számára, mint *Ludwig Pohle*.³ De ez a követelmény mutatja a legjobban, hogy az objektivitás hajszolásában milyen messzire mehetünk — és ugyanakkor mégse vagyunk biztosítva minden szubjektivitás ellen. Előfeltevésmentes tudomány nézetünk szerint egyszerűen lehetetlen. Először minden tudománynak legalább két előfeltevése van, az egyik a tárgy megválasztása és körülhatárolása, a másik a módszer megválasztása, amellyel tárgyunkat vizsgálni akarjuk. Ezenfelül pedig minden tudományos kutatás úgy történik, hogy bizonyos igazságokat felteszünk s ezek beigazolódhatnak vagy cáfolatot nyerhetnek, de enélkül az eljárás nélkül a tudományos haladás híjával lenne egyik leghathatósabb eszközének. Az előfeltevésekben nem rejlik veszedelem, kétségtelen ez már abból, hogy csak feltevésekről van szó, amelyeket tehát nem lehet a tényekre, tapasztalatainkra ráerőszakolnunk. De még ennél is tovább mehetünk. Tudatosan elejthetünk olyan feltevéseket, amelyek helyességéről meg vagyunk győződve és feltehetünk olyan alapelveket, amelyek igazolásra nem is számíthatnak. A legújabbkori geometria legragyóbb lapjai tanúskodhatnak ez eljárás rendkívüli termékenységéről. Már *Bolyai* János úgy jutott el négydimenziós teréhez, hogy *Euklides* n. axiómáját nem tételezte fel és *Dávid Hubert* a geometria egész területére, *Euklides* többi axiómáira is kiterjesztette ezt az eljárást.⁴ *Henri Poincaré* mondja, hogy nincs másra szükségünk, mint szemünk másfajta berendezésének elképzelésére, hogy ne a háromdimenziós tér legyen nekünk a természetes.⁵

Még hálásabb terület az előítélet- és előfeltevésmentes vizsgálatára a hittudomány. *Émile Boutroux* finom elemzésben mutatja be nekünk azokat a kísérleteket, amelyek a vallás és tudomány elhatárolására irányultak és várakozásainkat megnyugtató módon ad maga is képet a vallás és tudomány határaitól.⁶ A vallás az emberi értelem olyan szükségleteit elégíti ki és olyan kérdésekre ad feleletet, amelyekre a tudomány csak *Dubois Reymonddal* tud válaszolni: *ignorabimus*. De mit tartsunk akkor a hittudományról és mit tartsunk azokról a konfliktusokról, amelyek abból erednek, hogy vagy a vallások vagy a tudományok valamelyike túllépi a maga határait? A felelet, amit erre a kérdésre adhatunk, új világitásba helyezheti nekünk az előítéletmentesség fogalmát. A dogmákban minden-

¹ Heinrich *Waentig* a németre fordított három szociológiai kötet elé írt bevezetésben. Jena, 1923. I. kötet IX. old.

² Logik. Stuttgart, 1920. III. köt. I. r. 1. fej.

³ Die gegenwärtige Krisis in der deutschen Volkswirtschaftslehre. Leipzig, 1911. III. old.

⁴ Die Grundlagen der Geometrie c. kötetében. Leipzig, 1905.

⁵ La Valeur de la Science. I. r. III. f. 6. §. (136 old.)

⁶ Science et Religion. Paris, 1911. Magyar fordításban is megjelent 1914-ben, fordította. Fogarassi Béla.

esetre olyan ítéletek foglaltatnak, amelyek megelőzik tapasztalatainkat és így előítéleteknek volnának mondhatók. De mivel a dogmák a vallások fogalma szerint olyan kérdésekre adnak feleletet, amelyekre a tapasztalat világosságot nem deríthet, azért bizvást beszélhetünk Ernst *Troeltschel* egy biztosított vallási aprioriról, avagy elnevezhetjük ezeket a dogmákban foglalt ítéleteket *von der Pfordtennel* alapít életeknek.¹ Mindezzel az objektivitás még veszélyeztetve nincs, mert vizsgálódásunk csak akkor válik elfogulttá, ha előítéleteink az alaptételek körét túllépik vagy pedig alapítéleteink mennek túl a vallás határain és még mindig feltétlen érvényeséget követelünk számukra. Objektív hittudomány pedig ép annyira lehetséges, mint akár a tudomány tudománya, a tudományelmélet, sőt mindkettő egyaránt tapasztalati tudomány is, csak amíg az egyik a hívő emberre és a hit tanításaira, addig a másik a megismerő emberre és a tudomány tanaira fordítja tapasztalati vizsgálódásait.²

Vannak tehát előítéletek és vannak előfeltevések, amelyek az objektivitásnak nem válnak rovására. Sőt akármilyen előítélet és előfeltevés is jogosult, csak tudatában kell lennünk annak, hogy eredményeink csupán annyit érnek, amennyit előítéleteink és előfeltevéseink szerint érhetnek. Ebből következik, hogy a tudatos és kimondott előítéletekből, valamint előfeltevésekből nem származhatik komoly veszedelem, mert mindig módunkban van ez előítéleteket és előfeltevéseket külön vizsgálatnak és bírálatnak alávetnünk. A tudatos és kimondott élet ét élezésből tehát az objektivitás hiányára sohasem következethetünk; éppen ellenkezőleg, mert feltételek mindig vannak, a feltételek kifejezésre juttatása egyenesen az objektivitás mellett bizonyít. *Az objektivitás hiányát tehát akkor fogjuk megállapítani, ha valamely vizsgálódásban olyan előítéletek vagy előfeltevések működnek közre, amelyeknek a vizsgálódó fél nincsen tudatában vagy amelyeket az illető egyenesen elhallgat.* Mindenesetre sokkal nehezebb az objektivitás meglétét így megállapítani, de ez az egyedül helyes mérték.

Hogy mindjárt példával szolgáljunk, hivatkozunk Franz *Oppenheimerre*, aki a faj elméleti szociológiában pártpolitikai, sőt osztály érdekeket vél felfedezni és a fajok különböző értékelését egy uralkodó réteg áltudományának nevezi, mely réteg így akar a maga uralmának természettudományi alapokat kölcsönözni.³ *Oppenheimer* ezért a faji pszichológiával szemben osztálypszichológiát sürget. *Oppenheimer* tehát megállapítja a faji elméletekről, hogy nem objektívek, mert elhallgatott előítéletekből indulnak ki. De mi sem könnyebb, mint *Oppenheimer* okoskodását a visszájára fordítani. Nem a fajelmélet hívei beszélnek fajról akkor, amikor osztályokról van szó. hanem *Oppenheimer* tereli az osztálykérdésre a figyelmet, amikor faji kérdéstről beszélnek. *Oppenheimer* csak akkor tehetné plauzibilissá a maga álláspontját, ha bebizonyíthatná, hogy ez a két kérdés egyenlő egymással,

¹ L. Religionsphilosophie-ját. Leipzig, 1916. C. 3. fejt. (148. old.)

² Ennek jobb megértéséhez emlékeztetünkbe kell idéznünk azokat a finom elemző fejtegetéseket, amelyekkel *Rickert* az önmagát megfigyelő emberben különválasztja a megismerés alanyát a megismerés tárgyától. (Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung. Tübingen, 1921. 2. fejt. I.)

³ Die rassentheoretische Geschichtsphilosophie. Verhandlungen des zweiten deutschen Soziologertages. Tübingen, 1913. (98—139 old.)

csak épen előjeleikben különböznek. Ez azonban lehetetlenség, mert a fajok népeket, míg az osztályok egy nép rétegeit fordítják szembe egymással. *Oppenheimer* a maga erőltetett kifogásával inkább a saját objektivitásának hiányát bizonyította be,¹ mert a fajilag exponált zsidósághoz való tartozásánál fogva érthető, hogy a faj elméletekkel szemben előítélettel viselkedik és szívesen átterelné a vitát az osztálykérdés vágányára. Ha pedig saját állásfoglalásunktól eltekintünk, akkor elmondhatjuk, hogy *Oppenheimernek* a faj elmélettel való szembenállása az előítéletmentességre klasszikus példa, mert vagy *Oppenheimerről* vagy a fajelmélet híveiről, ha nem épen mindkettőről, megállapítható, hogy elhallgatott, sőt esetleg nem is tudatos előítéleteik vannak.

III.

Azt mondtuk egyízben előbb, hogy a világnézeteket és szubjektív ideálokat is le lehet mérni egymással, ha társadalomtudományokról van szó. Ez az állításunk közelebbi vizsgálatot igényel. Meg kell mutatnunk, hogy a világnézetek és szubjektív ideálok milyen értelmet nyernek a társadalomtudományokon belül és azt fogjuk találni, hogy a társadalomtudományok értelmében vett világnézetek és szubjektív ideálok nem szükségképpen vezetnek vissza azokra a végső értékekre, amelyek rangsorozásával *Rickert* próbált megbirkózni s amelyeket valóban nem is lehet lemérni egymással szemben. A társadalomtudományoktól távol lehet tartani azokat a világnézeteket, amelyek totalitása megkívánja, hogy kinek-kinek hite vagy hitetlensége (ami ugyancsak hit, csak épen másfajta) is hozzátegye a maga részét. Hogy a társadalomtudományokon belül milyen ellentéteknek lehet szerepük, arra a legmegbízhatóbb választ mégis csak az adhatja, hogy milyen ellentétek vannak. S ha azt látjuk, hogy ezek az ellentétek elvileg kiküszöbölhetők, akkor már nyilvánvaló, hogy ezek az ellentétek nem olyan áthidalhatatlanok, mintha a végső értékekig és a tudományok határain túl terjednének.

A szociológiai irányok és iskolák egyik legáttekinthetőbb csoportosítását Fausto *Squillacenek* köszönhetjük, aki különbséget tesz a természettudományokon és különösképen a fizikán, azután a biológián, a pszichológián és az egyes társadalomtudományokon felépülő irányzatok között.² Négy főcsoportját további alcsoportokra osztja és így kapj a a következő irányokat:

1. *Mechanisztikus* irány (Carey, Spencer, Fiske, Mismar, Sales y Ferré, Waxweiler, Winiarski, Pareto, De Marinis, Majewski).

2. *Ethnográfiai-antropológiai* irány (Gobineau, Bagehot, Letourneau, Gumpłowicz, Sergi, Vaccaro, Ripley, Lapouge, Ammon, Folkmar, Muffang).

3. *Geográfiai* irány (De Tourville, Desmolins, Ratzel).

4. *Biológiai* irány: *a)* pusztán a analógia hívei (Schäffle, Bordier, Worms, Salillas); *b)* egyben vallási, erkölcsi irány is (Lilienfeld, Novicow, Kidd, Small, Vincent).

5. *Individuális pszichológiai* irány (A. Comte, Littré, Serrano, Ward

¹ Amint Sombart a vita során meg is jegyezte.

² Le dottrine sociologiche. Németre fordította Rudolf Eisler. Leipzig, 1911.

Lacombe, Lestrade, Mackenzie, Stein, Carle, Abramowski, Mazel, Bascom, Xénopol, Tarde, Bourdeau, Lagrésille, Allievo).

6. *Kollektív pszichológiai* irány (Izoulet, Le Bon, Tönnies, Giddings, Baldwin, Giner, De Roberty, Fairbanks, Wundt, Barth, Sighele, Rossi).

7. *Individualisztikus történeti* irány (Carlyle, Emerson, Stirner, Nietzsche).

8. *Közgazdasági* irány (Le Play, Pattén, Sherwood, Funck-Brentano).

9. *Statisztikai, demográfiai* irány (Coste).

10. *Jogi* irány (Ardigo, Fouilleé, De Greef).

11. *Politikai, erkölcsi* irány (Ch. Comte, Durkheim, Simmel, Duprat, Bouglé, Stuckenber).

Az ilyen beosztásokban mindig van erőszakoltság és azért egy ilyen felsorolással be nem érhetjük, hanem bizonyos kritikát is kell vele szemben alkalmazni. Ehhez a kritikához keresünk támpontot azzal, hogy egy másik csoportosítást is bemutatunk, amely a fentitől elég jelentékenyen eltér, nem ölel fel annyi nevet sem, viszont már újabb keletű. Ez a csoportosítás Paul *Barth*tól ered, akiről ismeretes, hogy a szociológiát a történetfilozófiával azonosította.¹ *Barth* ezért a különböző irányokban eltérő történetfelfogásokat lát és azokat, amelyek egyetemes magyarázatot adnak, különválasztja az egyoldalú irányoktól. Ebben a felsorolásban sok olyan iránnyal (kultúr-történeti, politikai, vallásfilozófiai, nemzeti, erkölcsi irányzattal) találkozunk, amelyek alatt *Barth* csupa olyan nevet sorol fel, akik a történetfilozófiát érdekelhetik, de már a szorosabb értelemben vett szociológiát jóval kevésbé. Az ideológiai történetfelfogások sorában is *Humboldt*, *Hegel*, *Spengler* következnek egymásután, tehát kimondott történetfilozófusok, így ezek elhagyásával fogjuk *Barth* csoportjait felsorolni. Megeshetnék azonban ennél fogva, hogy olyan számottevő szociológus, mint *Tarde*, kimaradna a felsorolásból, mert őt *Barth* csak az egyoldalú történetfelfogások sorában, mint az individualisztikus történetfelfogás képviselőjét tudja elhelyezni *Herder*, *Taine*, *Bourdeau*, *Odin* nevével, mint kollektivistákkal szemben. Ha el akarjuk kerülni, hogy *Herdert* és *Tainet* szociológusnak tekintsük, akkor *Tardeot* is fel kellene áldoznunk. Az individualisztikus történetmagyarázattal való érintkezés különben a *Squillace* felsorolásának is egyik gyöngé pontja, mert ezeket a történetfelfogásokat ismerteti könyvében, de táblázatos felsorolásába nem veszi fel.

Lássuk ezek után *Barth* meghagyott csoportjait, amelyek a következők:

1. *Intellektualisztikus* irány (Comte, Littré, De Roberty, De Greef, Lacombe, A. Wagner).

2. *Biológiai* irány (Spencer, Lilienfeld, Schäffle, Fouilleé, Izoulet, Worms, Gumplowicz, Vaccaro, Kidd).

3. *Voluntarisztikus* irány (Tönnies, Ward, Giddings, Ratzenhofer, Small, Ross, Spann, Mackenzie, Hauriou).

[4. *Anthropogeográfiai* irány (Ritter, Ratzel, Mougeolle).

5. *Ethnológiai* irány (Gobineau, Lapouge, Ammon, Chamberlain).

6. *Individualisztikus* történetfelfogás (Tarde).

¹ Philosophie der Geschichte als Soziologie. Leipzig. 1922.

7. *Közgazdasági* irány (Durkheim, Pattén, Marx, Engels, Loria, B. Adams, Le Play, Vignes).

Találkozunk tehát egynéhány *Squillacenál* hiányzó fontos névvel s egynéhány nem lényegtelen helyesbítéssel. Ha a két felsorolást összevetjük és a magunk szempontjából vizsgáljuk, akkor azt fogjuk mondhatni, hogy a szociológiai irányok szétágazódása meghaladja azt a mértéket, amelyet egy tudományág egységessége még megenged és hogy ez következménye annak a helyzetnek, amely a szociológiának a tudományok rangsorában osztályrészül jut. Minden tudományág, mely a szociológia tárgykörét sűrölja vagy épen keresztezi, egy-egy külön iránynak válik kiindulópontjává. Minden ilyen tudományágnak akadnak képviselői, akik a saját tudományuk határait átlépik, de tárgyük megváltozására nincsenek elég figyelemmel. Alkalmazni akarják bevált törvényeiket ott is, ahol azok a feltételek, amelyek mellett törvényeik igazak, már fenn nem állanak. Másrésről vannak, akik szomszédos vagy még távolesó tudományok tételeit is elfogadják szociológiai tételeknek a körülményeknek pusztán külső hasonlósága alapján és ráerőszakolják analógiáikat a tényekre akkor is, ha nem is tudják mögöttük az igazolást a jelenségek egyenlőségében megtalálni; mert az analógia alkalmazása csak addig jogosult, amíg egy ilyen egyenlőséghez elvezethet, ha pedig nem, akkor minden tetszetőség ellenére hamis. Ha ezeket figyelembe vesszük, akkor elmondhatjuk, hogy a szociológiai elméletek nagy szétágazódása bizonyos irányok objektivitásának nagyfokú hiányával magyarázható csak meg. De ebből megláthatjuk már azt is, hogy az objektitásnak ezt a hiányát semmiféle világnézettel kapcsolatba hozni nem szükséges és szubjektív ideálokra sem kell visszavezetni. A szociológia mint alkalmazott mechanika, vagy mint alkalmazott biológia addig nem jogosulatlan, amíg nem marad több pusztá kísérletnél. Ilyen kísérletek hasznosak lehetnek, mert bebizonyíthatják, hogy mechanisztikus vagy organizsztikus szociológia, mint mechanikai vagy biológiai tételek alkalmazása, lehetséges-e. De mindaddig, amíg nem bizonyulnak többnek nem is a legszemlésebb elmejátéknál, addig ezek az irányok komoly tudományszámba nem mennek. A mechanikai és biológiai analógiákat tehát eleve ki kell rekeszteni az objektív szociológia köréből, mert abból az előítéletből fogantattak, hogy a szociológia nem állhat másból, mint mechanikai vagy biológiai tételek alkalmazásából.

Már az individuális pszichológiával szemben nehezebb a helyzet. A szociológiához való viszonya attól függ, hogy mi a szerepe a kollektív pszichológia kialakulásában. Ez sem olyan kérdés, mely végső értékektől, világnézeteiktől vagy szubjektív ideáloktól függne. Az összes többi irányokra nézve pedig a mi szempontunkból igen egyszerű a helyzet. Mindazok a szomszédos tudományok, amelyek a szociológia fejlődésére kétségtelen befolyással vannak, nem lehetnek egymagukban kiindulásai olyan elméleteknek, amelyek a szociológia egész területére érvényességet igényelhetnek és ugyancsak nem becsülhetők többre pusztá kísérleteknél, amelyek legfeljebb részlet eredmény ékhez juthatnak el. De nem szabad elfelejteniük kiindulásaik egyoldalúságát, különben hajlamosak lesznek arra, hogy eredményeiket érvényeseknek tekintsék feltételeik nélkül. Ez az, amit mi az objektivitas hiányának nevezünk, amikor ugyanis előítéleteinknek vagy

előfeltevéseinknek, amelyek nélkül tételeink hamisak, nem vagyunk tudatában vagy éppen nem akarjuk őket bevallani.

Amennyire tehát a rendelkezésünkre álló tér megengedte, igyekeztünk elfogadhatóvá tenni azt az állításunkat, hogy a szociológiai elméletek nagy szétágazódása egyes irányok objektivitásának hiányára vezethető vissza, de az objektivitásnak ezt a hiányát nem kell, nem is tudjuk világnézeti különbségekkel, szubjektív ideálokkal, végső értékekkel abban az értelemben megmagyarázni, hogy ez utóbbiakat ne tudnók legalább elvben kiküszöbölni.

Hogy most már át tudjunk lépni a szociológiából a szociálpolitika területére, egy pillantást kell vetnünk a közgazdaságtan elméletére is, mint amely tudomány egész a legújabb időkig szorosabban fűzte magához a szociálpolitikát, mint amennyire azt a szociológia nagyobb jogosultsága ellenére is el tudta érni.

A közgazdaságtannal szemben, a térszükéhez alkalmazkodva, ugyanazt az eljárási módot akarjuk választani, mint amelyet a szociológiával szemben követtünk. Az elméletek kétféle csoportosítását fogjuk bemutatni, melyek közül az első teljesebb, míg a második több hasznos kiegészítést és helyesbítést tartalmaz. Az elsőt Charles *Gide* és Charles *Rist* kiváló dogmatörténetéből vesszük, akik először a tudomány alapítóit és ellenfeleiket választják szét, azután az alapítók követőiről, a liberális gazdasági iskoláról emlékeznek meg, majd sorban következnek a szakadárak: a történeti iskola, az államszocialisták, marxisták, keresztény irányzat, hedonisták (pszichológiai és matematikai iskola), földreformerek, szolidaristák, anarchisták.¹ Ez a csoportosítás tehát bevezet minket a gazdaságpolitika kellős közepébe, ép ezért is van rá szükségünk.

Mi ezt a felsorolást bizonyos módosítással leszünk kénytelenek használni, mert ránk nézve az időbeli sorrend nem bír akkora jelentőséggel, míg forrásunknak ehhez is jobban kellett ragaszkodnia. Csoportosításunk tehát a következő lesz:

1. Az *alapítók*, a *liberális gazdasági iskola*: *a*) a *fizokraták* (Quesnay, Turgot), *b*) Smith és követői (Say; a pesszimisták: Malthus, Ricardo; Mac Culloch, J. Mill, Rau, Garnier, Rossi), *c*) a *liberalizmus* (az optimisták; Dunoyer, Bastiat, Carey; Senior, J. St. Mill, Cairnes, Chevalier, Courcelle Seneuil, Cherbuliez).

2. Az *alapítók ellenfelei*: *a*) a *szociálpolitikai irány* (Sismondi), *b*) a *nemzeti irány* (Hamilton, List).

3. Az *alapítók ellenfelei*: *a*) Saint Simon és követői (Bazard, Enfantin), *b*), az *asszocialisták* (Owen, Fourier, Louis Blanc, Leroux, Cabet), *c*) Proudhon.

4. A *szakadárak*: *a*) a *történeti iskola* (Roscher, Hildebrand, Knies, Schmoller, Brentano, Held, Bücher, Sombart), *b*) az *államszocialisták* (Dupont White, Rodbertus, Lassale, A. Wagner), *c*) Lexis, *d*) a *keresztény irányzat* (Le Play, Buchez, Kingsley, Maurice, Carlyle, Ruskin, Tolsztoj), *e*) a *szolidaristák* (Bourgeois, Durkheim).

5. A *szakadárak*: *a*) a *földreformerek* (H. George, Walker, Wallace,

¹ Histoire des doctrines économiques depuis les Physiocrates jusqu'à nos jours. Paris, 122[^]

Webb, Oppenheimer), *b*) a *marxisták* (Marx, Engels, Sorel, Kautsky, Bernstein), *c*) az *anarchisták* (Stirner, Bakunin, Kropotkin, Grave, Reclus, Lenin).

6. A *szakadárok*: *a*) a *hedonisták, pszichológiai iskola* (Menger, Jevons, Walras, Wieser, Clark, Patten, Böhm-Bawerk), *b*) a *hedonisták, matematikai iskola* (Cournot, Gossen, Marshall, Pareto, Edgeworth, Fisher), *c*) *új irodalom* (Hawtrey, Cassel, Keynes, Withers).

A másik csoportosítás, melyet felsorakoztatunk, annak ellenére is hasznos szolgálatot fog tenni, hogy a szerző hangsúlyozott kijelentése szerint nem igényli a maga számára a teljességet. Ezt a csoportosítást Karl Diehl könyvéből vesszük, amely megelégszik a természetjogi individualizmus, a történeti, az elvont elméleti, a neoklasszikus, a darwinista és a történelmi materialista, a vallási, erkölcsi, szociális jogi irányok felsorolásával, melyeken kívül Schumpeter mechanisztikus és Liefmann pszichikai irányával is foglalkozik, továbbá külön szerepelnek azok, akik az erkölcsi irány ellenesei,¹ tehát minket a legjobban érdekelhetnek. Diehl csoportjai a következők:

1. A *naturalisztikus irány: természetjogi individualizmus a*) a *fiziológusok* (Quesnay, Turgot), *b*) Smith és követői (Bentham, Ricardo, J. Mill, Malthus, J. St. Mill, Cairnes), *c*) a *manchesterizmus* (Cobden, Bastiat), *d*) az *anarchizmus* (Godwin, Proudhon), *e*) a *természetjogi szocializmus* (Spencer, Thompson).

2. *a*) *Elvont elméleti irány* (Gossen, Menger, Jevons, Walras, Wieser, Böhm-Bawerk), *b*) *neoklasszikus irány* (Neumann, Dietzel), *c*) *matematikai-mechanikai irány* (Schumpeter), *d*) *pszichikai irány* (Liefmann).

3. *a*) *Darwinisztikus irány* (Spencer, Ammon, Schäffle, Schallmayer), *b*) *történelmi materializmus* (Marx, Engels).

4. *a*) *Történeti irány* (List, Roscher, Hildebrandt, Knies, Schmoller), *b*) *vallási irány* (Bucheze, Maurice, Pesch, Naumann), *c*) *szociális jogi irány* (Rodbertus, Wagner, Stammer, Stolzmann, Ammon, Eulenburg, Spann, Diehl), *d*) *«értékmentes» irány* (M. Weber, Sombart, Wolff, Ehrenberg, Pohle, Voigt).

Ha ezeket az iskolákat közös nevezőre akarjuk hozni, akkor előtérbe kell állítanunk azt a tényt, hogy a közgazdasági elmélet fejlődésére a jogfilozófia jelentékeny befolyást gyakorolt. Az első tudományos közgazdasági elméletek a természetjog hatása alatt jöttek létre, de nem volt kisebb az a befolyás sem, amelyet a történetjogi iskolának kell tulajdonítani. Tudvalevő, hogy a közgazdaságtan történeti iskolája erre vezethető vissza. A közgazdaságtan történetében beállott két nagy fordulat mindegyike tehát egyaránt a jogfilozófia hatásának tulajdonítható.

E két iskolán kívül még két közgazdasági iránynak van számottevő elméleti jelentősége. Az egyik az új elméleti irány, amely a klasszikus iskola újráéledésének és a történeti iskola reakciójának egyaránt felfogható. Amíg a történeti irányzat az empirikus anyaggyűjtés fontosságát emelte ki és szembe fordult a korai általánosítások veszélyével,² addig az új elmé-

¹ Theoretische Nationalökonomie, I. köt. Jena, 1922.

² Gustav Schmoller: Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre. I. köt. Leipzig 1919. 46. §.

leti irány megvédte a tudományos módszer jogait, mely szükségképen elvezet az elméleti koncentrációhoz, ha el nem akar veszni az adatok közömbös tömkelegében. De nemcsak erre mutatott rá az új elméleti irány, hanem az erkölcsi közgazdaságtan lehetetlenségét is vitatta,¹ tehát az értékmentesség követelményét már jóval Max *Weber* előtt hangsúlyozta. A történeti iskola nem vette észre következetlenségét, hogy amikor legalább is korainak tartott minden elméletet a kielégítő empirikus kutatások előtt, ugyanakkor nem tartotta korainak a gazdaságpolitikai normákat, amelyek pedig nem közvetlenül az empirikus eredményekből, hanem csakis az elméletekből volnának levezethetők, hogy teljes tudományos értékük legyen. Max *Webernek* a gazdaságpolitikai értékeléssel való szembefordulása csak a történeti iskola magáraeszmélése volt, annak felismerése ugyanis, hogy erejét meghaladó feladatra vállalkozott, amikor az elmélet közvetítése nélkül diktálni akart a mindennapi életnek.

Karl *Mengernél* a közgazdaságtanból a gazdaságpolitika nincs ki-rekesztve, de azzal, hogy az erkölcsi közgazdaságtant olyan lehetetlenségnek tartja, akár az erkölcsi kémiát, a szociálpolitikát rekeszti ki elvben a gazdaságpolitikából. Ludwig *Pohlenél* és követőinél is az a helyzet, hogy gazdaságpolitikaellenességük tulajdonképpen csak szociálpolitikaellenesség. *Wilbrandt* e tény megállapításával bizonyos egyoldalúságot és elfogultságot vél felfedezni, viszont mi azt hisszük, hogy ebben a különválasztásban egészséges ösztön nyilatkozik meg. Amit ez az ösztön csak sejtet, de ki nem mond, az közelebb vihet minket a megoldáshoz, melyet, szerintünk, a gazdaságpolitikának és a szociálpolitikának szétválasztásában és átcsoportosításában kell keresni. E szétválasztás mellett új magyarázatot kapunk Max *Weber* állásfoglalására vonatkozólag is, tudniillik azt, hogy a gazdaságpolitikába olvasztott szociálpolitikával keletkező ellentétet nem szükséges a «politikának» a tudományból való kirekesztésével feloldani, hanem elegendő, ha különválasztjuk ezeket az egybeolvasztott diszciplínákat.

A másik elméletileg jelentős irány a szocializmus. Ennél már kétség-telenül találkozunk világnézeti elemekkel és szubjektív előítéletekkel, amelyeket azonban nem tartunk kiküszöbölhetetleneknek. Ha ugyanis a politikai állásfoglalástól egyelőre eltekintünk, akkor a szocialista elméletek minden tétele az objektív tudomány eszközeivel külön methodikai előkészítés nélkül is közvetlenül megbírálható. *Marxnak* gazdasági elméletei például értékelméletén alapulnak, mely szerint minden jószág értéke az, hogy munkatermék s ez a tétel abból következik, hogy a különböző jószágoknak más közös elemük nincs. Ez az okoskodás ugyanúgy hangzik, mint hogyha azt mondanók, hogy minden ételnek a só ad tápláló erőt, mert a só a különböző ételek egyetlen közös eleme. Az ilyen tételek tehát minden világnézeti háttér nélkül is megdönthetők s az előítélet, amelyből származnak, csak azért jó ismernünk, hogy az emberi elme ekkora eltévelyedéseit érthetővé tegye. *Marx* érvelése egyszerű álkövetkeztetés, melynek tehát a reáépített egész elmélet nagy arányai ellenére se lehet tudományos értéke. Amikor a szocialisták a közgazdaságtan tudományát polgári közgazdaság-

¹ Karl *Menger*: Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere. Leipzig, 1883. IX. függ.

tannak nevezik, tulajdonképpen olyan helyzetbe jutnak, mint *Oppenheimer*, amikor az ellenfélnél tételez fel akkora elfogultságot, amekkorának maga adja tanújelét. De a szocializmus kevésbé elmélet, mint inkább «politika». A vele való foglalkozás tehát inkább későbbre tartozik, amikor majd a gazdasági és szociális politika oldaláról vesszük a tudományt különösebb vizsgálat alá.

Visszatérve az elméletekhez, azt mondhatjuk, hogy a mai közgazdaságtanban mind határozottabban válik szét a tulajdonképeni (elvont) elmélet az empirikus (történeti és statisztikai) vizsgálódástól, úgyhogy abban Karl *Menger* a tudomány mivoltának megfelelő tagozódást látott. Ebben tehát nem rejlik ellentét, hanem csak kölcsönös kiegészítés. Egy új ellentétet láthatunk ugyan feltűnni az individualisztikus és univerzalisztikus felfogás különbségében, melyet Othmar *Spann* élez ki jelentékenyen s ebben a kettéválasztásban a jogfilozófia legújabb behatásának nyomait kereshetjük, mert úgy látszik, hogy *Spann* elvei *Stammler* tanaira vezethetők vissza.¹ Erre mutat teleologikus beállítottságuk, a kauzalitás elvével szemben tanúsított idegenkedésük s a társas egésznek mint egésznek előtérbe helyezése. Mindkettő tanai vallásilag színeztettek, ha *Stammler* protestáns hitelveket követ is, míg *Spann* a középkori skolasztika hatása alatt áll. *Spann* univerzalisztikus álláspontja értelmében az egyszerűbbtől az összetettebb felé haladást mint pusztá kutatási elvet is el kellene vetni. Nem hisszük ellenben, hogy ezzel az univerzalizmus a tudomány egységét megbonthassa.

Nem tagadhatjuk tehát, hogy a világnézeti különbségek az elméletekben is éreztetik hatásukat, de úgy látjuk, hogy a tudományos fejlődés ereje ezeket az irányzatos iskolákat a perifériákra szorítja ki és érintetlenül elhalad közöttük. A jogfilozófia befolyása elveszítette korábbi súlyát s a közgazdaságtan irányító szellemei már nem tőle nyerik indítékaikat. A klasszikus közgazdaságtan liberalizmusáról még el lehetett mondani, hogy ügyvédi védelem egy bizonyos osztálypolitika számára,² de ma már a liberalizmusnak sokkal kisebb az elméleti szerepe. A szocializmus is egyre jobban kiszorul az objektív tudomány köréből és az a tanácstalanság, amellyel *Liefmann* vádolja meg a közgazdaságtant a szocializmussal szemben,³ ma már csak a távolabbi múltra nézve állítható. Ami pedig a konzervativizmust illeti, ennek sohasem volt olyan általános szerepe, mint az előbbi kettőnek s ennek ellenére is úgy látszik, mintha Max *Weber* fellépése reá mérte volna a legérzékenyebb csapást, mert Németországban *Schmollernél* akkor volt az épen virágjában. Szociális konzervatív jellegénél fogva már a szociálpolitika tudományos jellegének pusztá vitatása is számottevő veszteség volt számára.

¹ V. ö. *Stammler*: *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung* (Leipzig, 1924, első kiadása 1896.) és *Spann*: *Kategorienlehre* (Jena, 1924.) Az a körülmény, hogy *Spann* azon az egy helyen, ahol *Stammler*-t hivatkozik (*Fundament der Volkswirtschaftslehre*, Jena, 1923. Bevez. 2. §. 13. old.), ellene nyilatkozik, ép oly kevésbé bizonyít ellenünk, akár az, hogy *Spann*-t nagyobb közvetlen befolyást *Kehren* jogfilozófiája gyakorolt. L. erre nézve meg *Stolzmann*: *Die Krisis in der heutigen Nationalökonomie*. (Jena, 1925.)

² L. *Gide* és *Rist* idézett munkájának zárószavát.

³ *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*. I. köt. Stuttgart, 1917. I. r. I. fejelet 1. §.

IV.

Et nunc venimus ad fortissimum. Igyekezünk elfogadhatóvá tenni azt a véleményünket, hogy az elméletek sem mentesek a világnézeti különbségektől, de ezeket belőlük nehézségek nélkül ki lehet küszöbölni. Nem következik-e ebből az a tétel, hogy tehát a tudományos «politika» elvetése elegendő az objektivitás megmentéséhez? Azt hisszük, hogy nem. Először ugyanis kétségtelen, hogy minden politika csak akkor lehet tudományosan megalapozott, ha az elméletből egyértelműen lezármaztatható, tehát már nem tudományos az a politika, amelynek elméleti alapjai nincsenek. Másodszor azt tartjuk, hogy ugyanúgy, ahogy az elméletből, a politikából, a tudományos normákból is ki lehet küszöbölni minden szubjektív elemet. Amíg ellenben a politika egyértelműségét a gazdasági és a szociálpolitika különválasztásával igyekszünk biztosítani, addig a végső eredményhez úgy fogunk eljutni, hogy a társadalomtudományilag releváns világnézeti különbségeket szociológiai vizsgálatnak vetjük alá és ez elemzés eredményéhez képest értékeljük.

Ha az emberek az életben olyan érdektelenek lehetnének, mint a tudósok, legkülönösebben pedig a természettudósok az elméletben, akkor a társadalmi politika egyértelműsége is olyan kétségtelen volna, mint az elméletnek ez irányú igénye. De az életet nem lehet az objektív logika szerint elrendezni s az embereket nem elég meggyőzni, ha az érdekeikkel ellenkeznek. «Right or wrong, my country», mondja az angol s ez a szociológia empirikus igazsága. De az következik-e ebből, hogy mindenkinek igaza van, mert azt mondhatjuk róla, hogy «igaza» van a maga szempontjából? Azt hisszük, hogy nem. Két ellentétes álláspont közül csak az egyik lehet igaz, vagy nem ellentétesek egymással. Lehet ugyan, hogy mindegyiknek igaza van, részben és más-más irányban, az is lehet, hogy egyik se igaz; de mindakettő ugyanabban ellentétes is és igaz is nem lehet egyszerre. A legtöbb, amit megengedhetünk, csak annyi, hogy nem tudjuk eldönteni, melyiknek van igaza, de itt meg nem állhatunk. Ezzel meg nem elégedhetünk, hacsak mértéktelenül ki nem akarjuk terjeszteni az ignorabimus birodalmát.

A természettudósoknak nincs arra szüksége, hogy minden új elméletnél feltegye magának a kérdést, vajjon micsoda előítélet vagy elfogultság rejtőzhetik benne. Nincs szüksége pedig ennek felvetésére azért, áriért neki biztos választ ad, ha megnézi, hogy milyen eredmények következnek belőle. A gyakorlat, a kísérlet a szemléletesség próbakövén eldől, hogy egy elméletnek mekkora az objektív értéke. Tudvalevő, hogy az *Einstein-féle* elmélet, amely a *Newtonét* pusztán különös esetté degradálja, a *Michelson-féle* kísérletből indult ki és igazolását is a napfogyatkozásoknál végzett mérésekkel keresik. A legegyszerűbb, bonyolult matematikai okfejtéseken alapuló elmélet is a gyakorlat próbakövén igazolódik vagy bukik meg. Ezt az ellenőrzést a társadalmi tudományok csak korlátozott mértékben használhatják fel, mert a rendelkezésre álló adatok hézagosak, nem közvetlenül szerzettek, nem is reprodukálhatók, nem is megismétlődők, a jelenségek kevésbé egyszerűsíthetők le és nem izolálhatók, úgyhogy az olyan nagy-

szabású kísérletek, mint aminőnek a tudomány az orosz bolsevizmust nézheti, szintén annyi közreható erő eredője, hogy vég nélkül vitatkozni lehet rajta, minek mennyi a része az eredményben.

Ezért kénytelen a társadalomtudományi kutatás megfordulni és a retrospektív analízis módszerét a szubjektív motívumok felé alkalmazni. A természettudósra közömbös lehet, hogy társa miből hogyan jutott eredményeihez. A társadalomtudósra nézve ellenben nagyon fontos tudnia, hogy egy tételt ki milyen körülmények között állít és hangoztat. Mivel a természettudós eredményei távolabb is esnek a gyakorlati szubjektív érdekektől s a természettudós elhelyezkedése a társadalomban is rendszerint olyan, hogy osztályokhoz, pártokhoz nincs szorosabb kapcsolata, nála ezek a körülmények már ezért is kevésbé jöhetnek szóba. A társadalomtudományok művelőinél ellenben azt tapasztaljuk, hogy közelebb állanak az országos politikához vagy közelebb állanak gazdasági érdekeltségekhez, nagyobb tudományos munka folyik kimondottan tudományos intézeteken kívül, míg a természettudományokban legtöbbször már a szükséges eszközök és műszerek drágasága folytán is a tudományos munka inkább az ilyirányú intézetekre kénytelen szorítkozni. Meg kellene talán ezt a külső munkát nehezíteni? Nem kétségtelen, hogy az objektivitás ezzel minden esetben és minden időben nyerne. Hiszen éppen Max *Weber* mutatott rá arra, hogy a katedráról milyen elfogultságok kelhetnek szárnyra.

Ha ebből a szempontból vizsgáljuk az egyes társadalmi osztályokat, akkor találkozni fogunk szükségképen konzervatív, szükségképen liberális vagy szükségképen szocialista rétegekkel, tehát csak arra kell ügyelnünk, hogy valamely tudományos kutatás, amely e rétegek valamelyikéből ered, magán viseli-e eredetének bélyegét vagy sem. Ha nem, akkor elmondhatjuk róla, hogy ebből a szempontból legalább objektív. Ha igen, akkor készen kínálkozik a szubjektivitásra a magyarázat.

Ez a módszer megmutathatja nekünk, hogy szükségképen konzervatív minden úgynevezett történelmi osztály, amelynek a konzervativizmus tekintélyt, tiszteletet, előjogokat és előnyöket jelenthet. Ugyanígy szükségképen konzervatívok azok, akik nem származásuknak, hanem hivatásuknak és hivataluknak köszönhetik ugyanezt, tehát minálunk általában a papság, a köztisztviselők, a katonatiszti (és altiszti) kar, a földbirtokososztály. Már más természetű a parasztság konzervativizmusa, mely vallási hatásokra, a megszokotthoz való ragaszkodásra, az ismeretlentől való félelemre, a kényelemszeretetre és a gondolkodásbeli lustaságra vezethető vissza. Megint más a kisiparosság konzervativizmusa, melynél a vallásosság mellé inkább az állami támogatás vágya társul.

Mindezekkel szemben találunk szükségképen liberális rétegeket, köztük elsősorban a kereskedelmet, melynek a minél szabadabb forgalom, a szabad költözködés, a helyhez, szabályokhoz nem kötöttség gazdasági érdeke. Már a bankokrácia inkább csak abban az értelemben liberális, hogy az államhatalmi beavatkozás ellen van, de a mások szabadságát képes annál kíméletlenebben gúzsakötni. Ebben az értelemben liberális az ipar is, mely nem veti meg, ha az állandót eszközéül használhatja fel, de nem szereti, ha neki parancsolnak. Liberális szükségképen a plutokrácia egész uszálya, tehát vezető vállalati, érdekképviselői, kamarai alkalmazot-

tak, — hiszen ezért fizetik őket. Liberálisok másrésről mindazok, akik elnyomottaknak érzik magukat és uralomra törekcsenek, amint militaristákka lesznek, akik leverettek és pacifistákka, akik csak régi vagy új birtokállományukat akarják biztosítani. A liberalizmus «haladása» is csak harc új pozícióért, szemben a konzervatívokkal, akik a meglevőt akarják megtartani. Azért a konzervatívok univerzalisták, míg a liberálisok individualisták.

Áttérve a munkásságra, az ő szocializmusa ugyanannyira szükségképeni, mint párttitkáraié és más szervezeti alkalmazottaié. Rá van szorulva összetartásra és védelemre. Ezt a védelmet nem várja attól az államtól, melyet nem az ő eszméi irányítanak. Azért a munkásság univerzalista és forradalmi egyidejűleg. A pártirodalomra jellemző a legkendőzetlenebb cinizmus. Míg a többiek még keresik az objektivizmus látszatát, a szocialista csak pártirodalmat ismer, de amíg a polgári tudomány igazságait kétségbe vonja, addig a maga tételeit igazságoknak tekinti.¹ De azt az elismerést nem lehet megtagadni a szocialista irodalomtól, hogy erre a hibaforrásra rámutatott, — ha mindjárt ennek eredményeképen neki kell is legelőször áldozatul esnie.

Mire taníthat meg most már minket egy ilyirányú szociológiai vizsgálat? Bele kell magunkat helyezni mindegyik embercsoport szerepébe és meg kell állapítanunk, hogy a maga szempontjából mennyire itéli meg helyesen a dolgokat. Ez lesz az individuális igazolás. Ha most egy lépéssel tovább megyünk, akkor azt kell vizsgálnunk, hogy ezek a különböző felfogások és álláspontok hogy férnek össze egymással, ha összefogjuk őket. Ez nem könnyű dolog, de a kompromisszumoknak ez az útja nem ismeretlen a tudományos kutatás előtt, hiszen bizonyos mértékig maga a szociológia is ilyen kompromisszuma a rokon tudományágak eredményeinek. Minden kompromisszumban áldozatul kell egy s másnak esnie. Ez elkerülhetetlen, de másrészt nem is megoldhatatlan feladat. Ezen az úton, ha egyenkint és elszigetelten megvizsgálunk minden részletet és kompromisszumos eljárással összefoglaljuk az egészet, el kell jutnunk egyértelmű eredményekhez anélkül, hogy bármely világnézet jogát elvitatnók és bármily világnézet egyoldalúságába bele kellene esnünk.

Egy bizonyos, hogy ezen az úton olyan egyoldalúságokba, mint az anarchizmus és összes irreális testvérei, igen bajos lenne eljutni, ez pedig máris nem lekicsinylendő eredmény. Jelentheti-e azonban ez azt, hogy a gyakorlati élet vitáit ki lehet küszöbölni? Legkevesbbé sem. Utóvégre a viták nemcsak igazságok, hanem érdekek körül is folynak s ebben a cél gyakran nem az igazság, hanem épen annak elferdítése. De nem tudjuk teljesen feladni a reményt, hogy a tudomány egyszer eljuthat odáig, hogy gyakorlati kérdésekben is a mainál nagyobb súllyal veheti latba a szavát. Hogy addig várjon az Ítéletével? Nem kell a napi politikába magát bele-

¹ Az olyan messzemenő objektivitás és önkritika, aminőnek legutóbb *Hobson* adta tanújelét (*Free thought in the social sciences*. London, 1926), mindenesetre kivétel a szocialista irodalomban. Ha mindjárt nem is volt képs saját «free thought»-ját mindenütt kétségtelessé tennie, azt a konzekvenciáját, hogy az érdektelen társadalomtudományt a pszichológia haladásától, a pszichológiai ellenőrzéstől, a *chuman self-knowledge*-től várja, el lehet fogadni; bár mi ezt a nagyobb «emberi önismeretet») nem annyira a pszichológiától, mint inkább a szociálpszichológiától vámom.

vetnie és állást foglalhat minden kérdéssel szemben azoknak a fenntartásoknak az alkalmazásával, amelyekre rászorítja a kérdés tudományos állása. Különösen pedig nem szabad a tudománynak arról megfélekednie, hogy tételeinek összes konzekvenciáit a gyakorlati étellel, annak fejleményeivel összevesse, hogy így legalább abban a mértékben alkalmazza a gyakorlat próbakövét, amennyire a társadalomtudomány részére még egyáltalában lehetséges.

Az egyértelműség érdekében különös fontosságot tulajdonítunk annak, hogy a szociálpolitika teljesen kivájjék a gazdaságpolitika köréből. A gazdaságpolitikára mint tanra nem tartoznak erkölcsi szempontok; a minél nagyobb termelési eredmény az egyedül kötelező reá nézve. Viszont a szociálpolitika nem lehet meg erkölcsi szempontok nélkül, amint a szociológia sem, míg a közgazdaságtanra az erkölcsi szempontok figyelmen kívül hagyása tárgyi szükséglet. Ha ezeket a szétválasztásokat megejtjük, akkor fel sem vetődhetik az a kérdés, vajjon helyénvaló-e az erkölcsi szempont figyelembevétele vagy ki kell-e küszöbölni. Eddig a gazdaságpolitika volt az általánosabb terület s a szociálpolitika volt egy besorozott része. Most már a fordítottjának kellene bekövetkeznie, a szociálpolitikának kell általánosabbá kiépülnie, melynek egyik önállóan kiépített fontos oldalágaként kellene jelentkeznie a gazdaságpolitikának. Egy ilyen értelemben vett új szociálpolitika természetesen nem szorítkozhatik azokra a szűk körökre, amelyek neki a gazdaságpolitikán belül osztályrészül jutottak. Nem lehet csupán a munkásosztályt és a szegényügyet érintő, illetőleg tárgyaló stúdium, hanem a társadalom minden rétegével szemben és mindannyijának érdekei szerint kell állást foglalnia.

Végezetül még néhány, az objektivitást érintő fontos körülményt akarunk legalább futólag érinteni, miután a behatóbb vizsgálatra, sajnos, már nincsen terünk. Az egyik a szenvedélymentesség kérdése, amelyről nem alaptalanul állapíthatjuk meg, hogy minden objektivitás elemi feltételének kellene lennie. Másrészt azonban arról sem szabad ám megfélekednünk, hogy a szenvedélyesség gyakran jó szolgálatokat tesz, mert rejtett előítéletek és elfogultságok felfedéséhez vezethet el.

A másik, amit meg kell említenünk, az előzőnek ép az ellenkezője. Ezt úgy nevezhetnők, hogy ez az irodalmiság beteges túltengése a társadalmi tudományokban. Az ember azt hinné, hogy sok beszédben könnyen elárulhatjuk magunkat. Ezzel szemben azt kell tapasztalnunk, hogy a hosszadalmasság éppen nem a világosság javára válik és inkább az egyoldalúságok eltakarására irányul, hogy a kellő számú fenntartásokkal élünk minden irányban és a sok beszéd közben mégis könnyen megfélekedünk róluk. A társadalmi tudományok irodalma egyre áttekinthetlenebbé válik,¹ a sablonos ismétlések és az irodalmi szósz olyan hegymászótúra elé állítják azt, aki csak egy gondolatot is keres, hogy nem tudunk *Wundtnak* ellentmondani, amikor megállapítja, hogy a szellemi tudományokban

¹ Meg kellene itt még emlékeznünk az úgynevezett népszerű irodalomról. A természet-tudományok igen szerencsésen külön tudják választani a kimondottan tudományos és a népszerűítő irodalmat. A társadalmi tudományokban ez a kettéválasztás nem elég éles, aminek úgy a tudomány, mint a népszerűsítés is egyaránt kárát vallja.

gyakran kimerítettnek tekintik a tárgy ismeretét az elődök által már megszerzett ismeretek elsajátításával és tucatirodalomnak kritikátlan felsorolásában is tudományt látnak, melynél pedig még mindig többet ér egyetlenegy, de jelentőségteljes munkának áttanulmányozása és megvitatása.¹ A tudományból könnyen gondolatszegény, kompilált technika, szám- és adatgyűjtemény lesz, mely «szellemi» munkát akár egy jól szerkesztett gép is elvégezhetné. Aki meg akarja látni az igazság napját, annak gyakran kell túlágaskodnia azok fején, akik a világosságnak háttal fordulva csak az igazság árnyékából tudnak a nap létéről tudomást szerezni.

Neubauer Gyula.

¹ Logik III. köt. I. r. II. fej. 2. f. §.

FIGYELŐ.

STAMMLER RUDOLF.

A jelenkori jogbölcsélet Nesztora s annak ez idő szerint is legjelentéke-nyebb képviselője, Stammler Rudolf, ez évi február hó 18-án ünnepelte születé-
sének hetvenedik évfordulóját.

Maradandó becsű standard művek egész sora (Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung 1896; Die Lehre vom richtigen Recht 1902; Theorie der Rechtswissenschaft 1911; Lehrbuch der Rechtsphilosophie 1921.) a záloga annak, hogy a hosszú élet, amelyet a német tudós-
nál megszokott termékeny munkásságban töltött, nem fog nyomtalanul elmerülni az Idő óceánjába, ha majd a szerző pihenésre fog elszólíttatni. De bármennyire is bővelkednek ezek a monumentális alkotások a joggal összefüggő problémák legmélyére hatoló meglátásokban, megállapításai a társadalom-
és jogbölcsületnek mai felettébb mozgalmas Sturm und Drang korszakában egyértelmű helyesléssel egyáltalán nem találkoznak s a célt, amelyet tankönyvé-
nek megírásával maga elé tűzött, hogy az a jogbölcsületnek olyan általánosan elismert tekintélyű forrásmunkája legyen, mint a Gemeinrecht világában a Windscheid pandektái voltak a maguk idején, távolról sem sikerült elérnie. Sőt valószínű, hogy gazdag munkásságának nem egy értékes eredménye általá-
nosabb elfogadásra csak akkor fog találni, ha majd a fellépése nyomán oly hatal-
mas lendületbe jött jogbölcséleti eszmeáramlat némileg nyugvópontonra jut; ép így saját maga által «orthosophia»-nak nevezett rendszerének nagyvonalúságai is csak a lehiggadt szellemtörténeti visszatekintés távlatában fognak igazi arányaikban kibontakozni.

Mint az öt egy-két évtizeddel megelőző Diltheynek, úgy Stammlernek jelentőségét is nem tanrendszerének — e sorok írója előtt magasan álló — értékéből, hanem fellépésének szellemtörténeti hatásából kell megítélni. S míg tanításainak jóformán minden tétele heves kritika és polémia középpontjában áll, fellépésének alig túlbecsülhető jelentősége ma már épen olyan általános elismerésnek és kedvező megítélésnek örvend.

E jubiláris megemlékezés alkalmából közhelyet vagyunk tehát kény-
telenek ismételni annak a megállapításával, hogy a jogtudományban a történeti iskola, sőt tulajdonképen már a természetjog lehanyaglása óta tartó «unphilosophisches Zeitalter» a hallei fiatal romanistának a történeti iskola felett mondott éles bírálatával ért véget (1888-ban Windscheid tiszteletére kiadott emlékkönyvben megjelent sokatígérő tanulmányával). Hangoskodó legújabb irányok-
kal szemben rá kell mutatni, hogy a jogtudományi gondolkodásban beállott, sokat emlegetett «kopernikuszi fordulat» érdeme a Stammleré: az ő ösztönzőerejű fel-
lépésének a következtése, hogy a jogtudomány apozitivitás félreismert követel-
ményének a hatása alatt nem vált végleg az érvényben levő jogszabályok lélek-
telen reprodukciójává, hogy a kodifikációs technika nem szorította ki merőben az igazi juriszprudenciát, hogy a jog «tudománya» nem merült kiszáraz paragrafu-

sokon való nyargalásban, mint azt a laikus köztudat — sajnos nem teljesen alaptalanul — gondolj a s mindennek folytán nem lett végérvényesen az «unerträgliche Öde» birodalmává, amitől Gierke féltette s az egykori «ars juris nobilis et liberális» nem adott helyet egy «artificium sordidum»-nak, amitől Mommsen intette óva a jogtanuló ifjúságot: — hanem mindezek helyett a szomorú fejlemények helyett egy, a római remekjog legnagyobb hagyományaihoz visszatérő, megújhodott jogtudomány keresi a jogi problémákban az abszolútumot s annak világa mellett kérészéletű §-okénál magasabb érvénnyel az igazságot.

Bármilyen epochális jelentőségű is Stammlernek a jogászi gondolkodás átalakítására gyakorolt hatása, az irodalmi működésének mégis csupán *egyik* oldala. Jobbölcséleti alapvetése is csak rész egy magasabb egészben: társadalomfilozófiája hatalmas épületének egyik szárnya csupán. A történelmi materializmus felett gyakorolt kritikájával elsőnek szállott szembe a feladat nagyságával arányban álló felkészültséggel a marxizmus társadalombölcséletével; először mutatott rá kiegyenlíthetetlen belső ellenmondásaira, módszertani megalapozatlanságára, kérdésfeltevéseinek ferdeségeire s mindezekből kifolyóan megállapításainak tarthatatlanságára. S nem érte be azzal, hogy a fórumon tülekedő pártok béka-egérharcába nem elegendő filozófus magas örhelyéről tépte szét a propagandacélokat szolgáló társadalmpolitikai tanrendszer tudományosságának illúzióját: a szociális materializmussal szemben a szociális idealizmus rendszerének kiépítésével igyekezett a kor égető problémáinak megoldásánál irányt mutatni.

Ezek a horizontok a *fin de siècle* uralkodó doktrínájával szemben módszerben és kérdésfeltevésben annyi újat hoztak, hogy ezzel szemben a Stammler által az egyes jobbölcséleti problémák tekintetében nyújtott megoldások helyessége a részletkérdések másodlagos jelentőségére szorul le. Mítsem von tehát le bokros érdemeiből, hogy a «szociális ideál»-nak minden korra es világtájra érvényes megfogalmazása neki sem sikerült; hogy «új stílusú», «változó tartalmú» természetjogában is felfedezték a XIX. század juriszprudenciájának *bête noire*-ja, a «régí stílusú» természetjogot. Épen így nem döntötte Stammler életművének megítélésében az sem, — amiről annyi vita folyt, — hogy a «jogfogalom» és a «jogeszme» elválasztása lehetséges-e, vagy hogy a jobbölcséletnek Stammler korábbi fogalmazása szerinti három problémája (a jog fogalma, helyessége és hatályossága) nem fut-e össze egyetlen centrális kérdésben, a jog «lényegében», ahogy régebben mondták volna, illetve annak «alaptörvényében», ahogy újabban mondják. Sőt bírálóinak be kellene látniok, hogy súlyos vívódásaival épen a problémakörök egységének, vagy tagozódásának témájánál a speciálisan jogászi gondolkodás igényeinek kíván eleget tenni s mint aki a specifikus juristicum iránti érzéket a filozófemák világában élve sem veszíti el, helyes érzékkel mutat rá, hogy épen az összes jobbölcséleti problémákat átfogni igyekvő egységes formula keresése idézte elő, hogy a múlt jobbölcséleti alapvetéséi fontos jogpolitikai követelményekkel ellentétbe kerülve a gyakorlati juristák előtt hitelüket veszítették s így ennek folytán az antifilozófikus reakció számára áttérési pontok nyíltak.

Ámde Stammlernek logikai zártság és belső összhang szempontjából bámulatosan tökéletes tanrendszere ezeknél az ellenvetéseknél sokkal mélyrehatóbb bírálatnak is alávethető s épen a saját maga által inaugurált iránynak, a dolgok lehető legmélyére hatolni igyekvő logikai apriorizmusnak a kifolyása volt, hogy Zauberlehrling módjára állania kellett a rázúduló kritika újabb és újabb áradatát. Így vitás lehetett, hogy az állítólag a tudat végső elemeire alapított rendszer valóban a legmesszebbre elhatolt ismeretelméleti elemzés eredményeire van-e felépítve, hogy az észrevezés és akarás közti felosztás, amelyet szociális teleologizmusának talpkövéül választott, valóban a végső.

általánosságokat adja-e s hogy ehhez képest jó helyen kereste-e a jog genus proximumát az akaratra alapított definícióval? Épen így nem kerülhette el azt az ellenvetést sem, hogy a kanti transzcendentizmus módszerét a társadalom- és jogbölcselet anyagára tévesen alkalmazta; hogy a forma és a tartalom közötti borotvaéles disztinkciója, amelyet a marxizmus életerének elmettségére szánt, a jog és a gazdaság közötti viszony valódi mibenlétét nem tükrözteti vissza; s hogy a minden elgondolható jogrendszerre érvényes «reine Rechtslehre» kategóriái valóban nem a kanti elgondolás szerinti kategóriák, hanem csupán empirikus általánosítás eredményei.

Ezzel azután a gyökeréig hatoltunk el a jeles rendszeralkotó érdemes munkássága nyomán felburjánzó kételyeknek: vájjon az a filozófiai irányzat, amelyet annyi következetességgel képviselt: a marburgi stílusú kriticismus alkalmas-e egyáltalán a társadalom- és jogbölcselet problémáinak megfejtésére? Vagy pedig alá kell írni azt a megállapítást, hogy a stammleri jogfilozófia tételei minden logikai tökélyük mellett, — sőt talán épen azért, — üresek s arra, amit a jogfilozófiától várunk, feleletet nem nyújtanak? Vagy ha nyújtanak, akkor épen azokon a csekélyszámú pontokon, ahol Stammler ellenmondásba került módszertani kiindulásaival, ahol a merőben formális elgondolású «richtiges Recht» tartalmi elemet is rejteget s ezzel a végleg túlhaladottnak vélt régi stílusú természetjog vágányaira téved.

Stammler fellépése után körülbelül két évtizeddel az ú. n. bécsi iskolával a marburgi logicizmusra esküvő új irányzat vonult fel a jogtudományi gondolkodás küzdőterére, amelynek logizáló, formalisztikus szélsőségei a legélesebb kritikát váltották ki az egész új kanti jogbölcselet ellen. Akaratlanul feltolul hát a kérdés: vájjon a Kanthoz való visszatérés, amit a jogbölcseletben Stammler valósított meg, valóban *előre* tett lépés volt-e?

Tekintély tiszt életre állítólag nem hajlamos korunk szellemi tudománya felett Aristotelesnek a középkorban élvezett nimbuszát is felülmúló szuverén tekintéllyel uralkodik Kant, akiben a jelenkori gondolkodók — kevés kivétellel — a filozófust hajlandók látni. S bár Stammler méltatása *ex asse* talán nem történhetik a Kant egyeduralmának kérdésében való állásfoglalás nélkül, az alkalmosabta keretek között be kell érnünk annak a hangsúlyozásával, hogy a Kant kizárólagos tekintélyének hódolók között is egyre jobban terjed a meddő logicizmussal szemben az axiológiai, kultúrfilozófiai eligazodás szükségességének, vagyis a merő ismeretelmélettől a metafizikához való visszatérésnek a gondolata.

A Stammler ösztönző hatású fellépésével előidézett jogbölcseleti reneszszánsz számos irányzata közül egyik-másik ma már sikerrel küzd a logicizmus túlkapásai ellen s a szellemtörténeti optimizmus, vagyis az a bizonyos mértékig jogosult meggyőződés, hogy az egymással szemben álló szellemi irányok közül az igazsághoz közelebb álló fog felülkerekedni, remélünk engedi, hogy a Stammler által oly nagy stílusban elindított fejlődésnek egyes kedvezőtlen jelenségek ellenére is termékeny további lehetőségei vannak s az újjáéledt jogbölcseleti gondolkodás a ma ismét súlyosan érezhető válság ellenére sem fog a múlt századbelihez hasonló fiaskóval végződni. Ennek a reményében köszöntjük az ősz tudóst a patriarchák szép korának a küszöbén!

Ruber József.

A SZABADSÁGESZME TRAGIKUMA. (NÉHÁNY REFLEXIÓ.)

Mostanában fel-felhangzik a holtak beszéde. Alighogy elmúlt a százéves Széchenyi ünnep, következett egy kétszázötven évre visszaemlékezés Rákóczi születésnapjával kapcsolatban. S akárminő hozzászóródó a mai kor figyelme napi problémák sürgő áradatához, egy időre visszadobbanunk a magyar sors örök formáinak területére, mert a formáknak a mai élet csak egy variánsa. Tehát megszólítanak bennünket a holtak, felsír a kassai Rákóczi-kripta is: Zászlót bontottam «pro libertate»! Vájjon elmúltam-e végkép, avagy te, trianoni magyar is őrzöd egy szikráját a szabadság eszméjének, melyért éltem, állásom, dús fejedelmi vagyonom, családom, mindenem odadobtam? Vájjon a Trianon ökle keményebben zúzott-e le benneteket, mint bennünket a százötven éves török hajsza s a nyomába lépő katonai önkény? Mindenki tudja, az erők meg-megtörnek, a nagyobb erő mindig győz; ámde megtöri-e egyben a lelkek mélyét? Magyarországon mindig voltak megalkuvók, de az egész ország nem tudott azzá lenni; itt oportunizmus sohasem győz; csodálatos egy föld ez, hol a föld, a helyzet fátuma döntő tényező, ahol ritkán lehet pusztán alkudni, élni pedig nem lehet súlyos áldozatok nélkül. A kassai kriptából kihangzik egy szózat: ehhez a földhöz hozzátapad a szabadságeszme tragikuma, elháríthatatlan balsors; ámde sokszor az élet csak tragikumok árán lehetséges. A trianoni magyar sóhajai közt sem feledheti el, hogy sorsához fátum tapad, melyet vállalnia kell: harcolnia kell, lehet, hogy leteszi közben a kardot, de nem teheti le az elvet: pro libertate ...

Ha az imént a *föld* fátumáról beszéltünk, kérdezhetjük, sőt fel kell vetnünk, minő szükségszerűségek törnek ki a kikerülhetetlen *Itt*, a megváltozhatatlan geopolitikai helyzet kategóriájában? Bizonyára nem az emberi akarat tagadásáig, nem a fatalizmusig akarunk eljutni, midőn a társadalom életirányzó hatalmául elismerendőnek deklaráljuk azt a parancsszót, mely megadatott a Földnek is. Napi életfölfogásunkban nem ismerünk «geonóm» parancsokat, hanem tudjuk, cselekvésünk oka, döntő tényezője az akarat. Ámde. ha egy társadalom életét százados perspektívában szemléljük, észrevehetünk egy tudatlan tény, oly valamit, mi plasztikus formában csak Európa eme sajátos pontján áll és állhat elő s ez sajátos «helyzetézés», az itt-ézés problémája.

Egész Európa geopolitikai konstellációjában sajátos helyzetet jelent a magyar föld, mely (Kjellén szavaival) egy «válságos zóna» része Nyugat-Európa keleti mesgyéjén. Van itt egy állandó front, hol a küzdelem teljesen sohasem pihen — nem emberek, hanem princípiumok között. Nemrég, tudjuk, a bolsevizmus súrolta hazánk testét, egykor a török árasztotta el, máskor egy mongol-áradat. Rövidebb-hosszabb ideig törték, bénították ezek a fejlődésképeséget. Viszont a Nyugatról is áramlottak hatások ugyané területre. Nézzük csak, a Kárpátok keleti vonalánál van a katolicizmus határa kelet felé, de ugyancsak keletebbre nincs protestantizmus sem. Aztán vannak apróbb jelek. A művészettörténész arra eszmél, hogy íme, egy művészeti stílus (a gót) megállt hazánk keleti végén; az írástörténésznek az jut eszébe, hogy e keleti kultúrterületig elhatolt a nyugati írás, keletre minden más, a betűfaj is megváltozik. A vallástörténész pedig azt figyel meg, hogy Magyarország még rezonált — igaz, jó későn — a kereszteshadjárat eszméjére, de keletre már minden néma. Sok apró jel, egészében mégis beszédes tény: hazánk még Nyugat s teljesen Nyugat nem tudott lenni. Miért? Épen azért, mert itt ehhez kevés minden jóakarat, (mely különben megvolt). Ehhez *helyzet* kellene s ebből fakadó oly, latens «helyzetézés», mely megnyugodnék a tiszta nyugatiságban. Sajnos, ez ezeréves kisország soha nem szabadulhatott sajátos, hol politikai, hol kul-

túrális kétfrontúságától. Hol vannak a bizonyítékok? Nem egy kor van, mely tekintetben beszél, e beszélő korok (Rákóczi, 1848, végül 1919) közös diapasonra mutatnak. Itt a közös alaphang abban fejezhető ki, hogy e kis országnak (népességre kicsiny) két erőkomplexum között kell mozognia. Amikor az egyik elnyelni óhajtja, oly életformát hoz ide, mely itt teljes egészében elfogadhatatlan. Rákóczi korában az a sajátos, hogy túlfeszültek a hurok: korlátlan lehetőségek nyíltak meg ez ország beolvasztására nézve. S minő harc folyt? Harc oly katonai abszolutizmus ellen, mely — Anglia kivételével — a Nyugaton (*sit venia verbo*) a népek vérébe ment át észrevétlenül. Rákóczi egyedül állt ezzel szemben (természetellenes szövetségben a Napkirállyal) egész Európában. Régebben a Bocskay-Bethlen-féle harcok európai áramlatoknak, protesztáns-harcoknak szinte csak függelékei voltak s íme, a XVII. század végén, a békésebb katolicizmus is belesodródik, egy-egy sajátos körből váratlanul felhangzó vétő (Széchenyi Pál) után egy *fejedelmi* vér zászlajával: Pro libertate, szegény, toprongyos *jobbágytömeg* élén. Ha nem ismernők a magyar földet, nem hinnénk a szemünknek. Elvégre egymilliókétszázezer hold föld ura, német birodalmi fejedelem, művelt, nagyvárosi élethez már hozzászokott úr Nyugaton megszokja az uralkodói udvar fényében sütkérezést. Ezzel szemben Rákóczi, hihetetlen ez Nyugaton, belekerül az európai hírű forradalmárok, «felkelővezérek» sorába, holott minden idegszála ennek teljes ellentéte volt. Rákóczi fátuma csak az volt, hogy hazakerült s az «új földesúr» magyarországi szemmel kezdett látni s kiérezett valamit a helyzetsorsból, valamit a nemzeti karakter mélyebb áramából: a «kelet népének» szabadságfanatizmusából, mondhatnók, *lelki* meghódíthatatlanságából. Mondottuk, Keleté e föld nem bír átváltozni, *tiszta* Nyugattá pedig nem lehet helyzete, egy eddigelé fix geopolitikai erőhálózat folytán.

Utolsó századainkban ritkán kényszerült elszakítani ama köldökzsinórt, melyen át a Nyugat politikai szellemétől függött. De amikor megtette, azonnal visszapatant, visszariadt a Kelet hideg falától, vissza a Nyugathoz, oda, ahová Rákóczi előtt szent István, Kossuth előtt Széchenyi utalták. A Kelet sui generis elfogadhatatlan *szellemi* kategória, (ezt megláthatta Rákóczi is az orosz közeledés tervén); a Nyugat viszont gyakran elfogadhatatlan *politikai* kategória. Ha tehát kettős a frontja, kénytelen ez ország különböző kapcsolatokat felvenni, de sohasem maradéktalanul: alkuszik egy, *vagy* a másik irányban, de az egyik irányban bizonyára *nem* alkuszik. Mikor itt a török hatalom, alku folyik a Nyugat felé; mikor a török kiüzetik, felújul a küzdelem a Nyugattal: ez Rákóczi kora. Az emberek valaminő, tudatalatti mélységből kénytelenek itt reagálni a helyzet posztulátumaira úgy, hogy sohasem fogadják el a gyarmati beolvasztottságot, nyilván, mert ez itt nem lehetséges. Hogyan lehet ép Európa eme «válságos zónájában» megvádolni a nemzedékek hosszú sorát geopolitikai vaksággal? Hogyan lehet azt képzelni, hogy ily vakság mellett fennmaradhattott? Nem, itt követték a geopolitikai normát, a helyzet parancsát.

Van itt más feljegyezni való is. Magyarország sohasem volt számba vehető európai tényező a távoli hatalmakra nézve, hanem csupán a szomszédaira nézve. Ha előbb a Kelet-Nyugat kiegyenlítő felügyeletének találtuk, most azt találjuk, hogy valahányszor — mint Rákóczi — franciákban, mások talán más, *távoli* hatalomban bíztak, ez ország társadalma csakhamar ösztönösen megérezte, hogy nem lehet számottevő tényező, félredobják bármikor *quantité négligeable*-ként. Nemcsak Kelet felé van «hideg fal», hanem olykor ilyen mered élénk a távolabbi Nyugaton is. Beszédesebb bizonyíték bizonyára nem szükséges mint aminő a Nyugatnak a török problémával szemben szinte abszolút közömbössége. A «kiegyenlítő terület» formulája mellé társul a «távolra bekapcsolódhatás hiányának» geopolitikai formulája. Ebből újabb geopolitikai elv is követ-

kezik: *valamely* szomszédunkkal alkudnunk kell, *szomszédokkal* szemben tökéletes elszigeteltség (1848) eleve csődöt jelent. Rákóczi kora ebben is beszédes: nem tudott megoldani egyetlen «szomszéd-problémát» sem. S talán 1919 után is ez a sajátos negatívum, oly negatívum, mely erősen, tartósan érezteti hatását. Ösztönös érzéseket nehéz megéreztetni. A tiszta nyugati ember nem érzi s nem érti azt a sajátos «nyugalanságot», mely e földön fel-felbukkan. Nem érti, hogyan van az, hogy itt sorozatosan megjelenik egy-egy úgynevezett forradalmi mozgalom, holott itt a nép legmélyebb valójában határozottan béketűrő. Az imént egyet-mást kiemeltünk egy geopolitikai erőhálózat tényeiből s azt találtuk, van valaminő helyzetérzés, mely a Kelet és Nyugat eme «kiegyenlítődései» felületén tudatalatti áramlatként él. Itt tehát egy geografikuma pszichologikumává átváltódásának sajátos, talán normális, mindenesetre észrevehető tényét hoztuk felszínre. Ezzel azonban még nem vettük figyelembe, hogy bizonyos okozatok megérezhetővé, sőt megérthetővé válnak: már *tisztán* pszichologikum ez, a népkarakter ügye. Ez a nép, mint már ama bizánci császár feljegyezte, szabadságszerető, mely ellenségeivel szemben önállóságáról megfélekedezni nem tud. Talán tisztán pszichologikus alapon, öröklött eszme, temperamentum-kérdés ez, talán több. A népkarakter nem önálló bolygó egy üres történeti térben, hanem ép a történeti talajon épül fel s fejlődik századokon át. Ha fenntebb «geopszichikai» tényekről beszéltünk, most «ethnopszichikai» tényéig is eljutunk, különös kapcsolódásokban, tudattalan mélységek zónáján. Mi a történetileg sajátos, egy társadalmilag komplex összetételű történeti egységben? Az, hogy amaz egység, halmaz, vagy bármi, melyet itt összesodort a századok vihara, nem tudja másolni mások létformáit, kiváltképen ott, ahol egy kuszált erőkomplexum egyensúlyozatlan vonalán kell elhelyezkednie. Sokszor a népkarakter csak tudattalan rezonátora a helyzetposztulátumnak, máskor követője a fejlődéshullám tarajzó áramának, máskor a népkarakter vulkánként tör elő saját mélységeiből. Nem kutatjuk itt az európai különböző néptípusokat, csupán *Rákóczi* idejéé eszméltet bennünket. Mikor ő idekerült, azt találta, hogy egy, egyébként *átlagos* európai abszolutizmus számára ez a föld nem anekthálható, azaz ráeszmélt arra, hogy e kis ország nem sorozható be sablonszerűleg abba az államkomplexumba, amely nem ismeri az *önrendelkezés*, a szabad életforma követelményeit. ott, ahol nem oly *heterogén erők* állanak szemben egymással, mint nálunk; ott, a Nyugat aránylagos kényelmében elképzelhető, megszokható az *önrendelkezés* redukálódása. Itt, egy kiegyenlítődései felület viharaiban *minden* nép ösztönösen megkívánt motívuma az, hogy maga alkalmazkodjék helyzethez s pillanatokhoz. Persze, mindez *Rákócziban* nem motívum s nincs szándékunkban az, hogy őt átgondolt filozófiai apparátus közt mozgónak tüntessük fel. Ő csupán bizonyos latens hagyományokat követett. Azonban e hagyományoknak ép latens jelentkezése a tipikus: nem tudta ő sem elképzelni, hogy ép ezt a néplét lehessen atomként valahova (— bárhova —) beolvasztani. Az ép a sajátos, hogy itt *kénytelen* egy történeti egység alakulni, mely nem tud járószalagokig kényelmesedni, mely épen, mert nehéznek érzi sorsát, kénytelen maga venni kezébe sorsát; Ha valami elhatározáskéességét meg akarja semmisíteni; azt érzik, ki, hogy nagy veszély léphet ennek nyomába. Ezzel a szabadság-eszme; hogy ne mondjuk, kényszerítő erővel lép fel. Itt minden történeti banalitás kizárt, mindén történeti életsablon beteg, itt résen kell állni. Ha tehát a «pro libertate» fölhangzik, itt egy vagy más korban, mint *Rákóczi* korában, bizonyos szükségszerűség kapcsán jelentkező, mondhatnók heteronómia útján élénk álló autonómia az. A szabadság-eszmét itt nem *csak* választják, a szabadság-eszme itt természeti otthonából emelkedik ki.

Sajátos, a XIX. század első felében is felötlő, hogy e földön a szabadság-eszme oly formáira is élénken reagálnak, mely eredetében nyugati: a liberaliz-

musra. De felötlő egyben az, hogy a gazdasági liberalizmus mihamarább politikai liberalizmussá váljék, az individualista liberalizmus közösségi liberalizmussá tud szélesedni, anélkül, hogy az előzőnek erőforrásait valójában fel tudta volna ismerni. Ámde, ha azt láttuk meg a múlt században, hogy a szabadság eszméje még mindig élénk, egyben azt is észrevesszük, hogy ez eszme nem lehetett mentes — mint máskor sem — tragikumoktól. Magyarország zivatáros földjén hozott áldozatok a szabadságért megannyiszor kárbavesztek, mert hogy az eszme valósággyá váljék, erő, hatalom, szervezethez és szerencse szükséges. Ép ez európai, százados viharponton tépettség gyengítette azokat az erőket, melyek ama szabadság-eszme realizálásához szükségesek voltak: a szabadság-eszme nálunk tragikus követelmény is, nem csupán szabad lelkek magasbasóvárgása. Ezt mutatja Rákóczi fájdalmas sorsa két és negyedszázaddal ezelőtt.

D—n.

MORÁLIS FELELŐSSÉG A KÖZGAZDASÁGI ÉLETBEN.

Egyik nagy malomkoncernünk, melynek budapesti vezető malmát részvényeinek jegyzése alapján a budapesti tőzsde a legutóbbi időben is, mikor a tőzsdei jegyzés még a legjobb vállalatok értékét is mélyen aláértékelte, több mint 240 milliárd koronára becsülte, amelyik vállalat a múlt évben az angol pénzpiacon egy és egynegyed millió font kölcsönt (cca 30 millió aranykoronát a magyar állami szanalási kölcsönnek közel egynyolcadrészével felérő összeget) tudott felvenni, amelyik vállalat különböző érdekeltségeinél a tisztviselők százait s a munkások ezreit foglalkoztatta, amelyik vállalat hatalmas gazdasági erejével irányítólag hatott idehaza a gabona- és lisztárak kialakulására s mint munkaadó és mint a nemzeti jövedelem elosztásának egyik tényezője szociális tekintetben is fontos szerepet töltött be, a közelmúlt időben kétségtelenül kockázatos és könnyelmű üzletvitele miatt oly súlyos anyagi válságba került, amely előreláthatólag teljes vagyonát felemésztí. Sőt minthogy az általa felvett külföldi kölcsön visszafizetésének biztosítása a nemzeti hitel szempontjából ma eminens érdek, a kormány is kénytelen volt a vállalat segítségére sietni és kétszázmilliárd korona (cca 14 millió aranykorona) tőkét toborzott össze, melyből nyolcvanmilliárd koronát az állam, a többit különböző pénzügyi érdekszervezetek bocsátottak rendelkezésre. Felette valószínű, hogy ez az összeg, legalább is túlnyomó részben, elveszettnek tekintendő.

A kormány, hogy még egy ilyen kény szerintervenciótól mentesüljön, elhatározta, hogy a vállalatok külföldi kölcsöneinek felvételét megfelelő ellenőrzés alá helyezi, ami legalább a jövőre nézve biztosítéknak tekinthető arra, hogy az állam nem lesz kénytelen súlyos milliárdokat áldozni egy balul kiütött üzleti vállalkozás számlájának fizetésére. Ezzel azonban még nem tudjuk az ügyet elintéztettnak tekinteni, még számtalan probléma merül fel, amelyekre nézve a közvélemény megnyugtató felvilágosítást szeretne kapni.

A 240 milliárdot érő részvények értékük 90 százalékát máris elvesztették, ebből szerény számítás szerint is legalább egynegyedrésze a veszteségnek kis részvényeseket sújt, akik anélkül, hogy az ügyvitelhez, akár képviselőik útján is, hozzászólhattak vagy az esetleges nyereségből valaha is ily arányban részesülhettek volna, most sirathatják odavesztett pénzüket. A sok tisztviselő és munkás, kik önhibájukon kívül most existenciájukat veszíthetik, hol és miben találnak kárpótlást?! A malomkoncern ezen horribilis veszteségeit meg nem cáfoltt hírek szerint a chikágói gabonatőzsdén balul kiütött könnyelműen nagyarányú gabonahatáridőspekuláció okozta s így a

veszteség a nemzeti vagyont csökkenti, a fizetési mérleget károsan befolyásolja s arra kényszeríti a vállalatot, hogy megszállt területen levő 15 nagy malmát idegen gazdasági impérium hatalmába bocsássa. S mindez miért? Rendes gondossággal vezetett vállalat-e az, mely teljes vagyonát egyetlen kockázatos spekulációra teszi fel?

És most önkéntelenül is felmerülnek a kérdések: ki viseli mindezt a felelősséget és miben áll ez a felelősség? Siker esetén kik osztoztak volna a hasznon? S végül, meggátolható-e és mily módon gátolható meg, hogy hasonló esetek a jövőben is előforduljanak?

Törvényeink szerint az ügyvitelért a felelősséget kizárólag a részvénytársaság viseli a maga vagyonával s ez az anyagi felelősség az igazgatóság tagjaira személyükben csak akkor terjed ki, ha törvényesen vagy alapszabályszerűleg megállapított hatáskörüket túllépték. Gyakorlatilag azonban a felelőségnek még ily esetekben való megállapítása is oly nehézségekbe ütközik, különösen ha, mint jelen esetben is, a közgyűlési többséget jelentő részvénytöbbség a felelőségre vonandó vezérigazgató, illetve igazgatóság kezében van, hogy végül is a felelőség — kirívó szabálytalanság vagy visszaélés eseteitől eltekintve — egyedül a morális felelőségben merül ki. Hogy ez a morális felelőség is mily csekély gyakorlati jelentőségű, azt nem csupán az újságok által is kormányozható közvélemény egyáltalában nem egységes állásfoglalása, hanem az a tény is bizonyítja, hogy pl. a konkrét esetben a részvénytöbbséggel rendelkező vezérigazgatónak, aki az egész balul kiüthött spekulációt tervezte és végrehajtotta, és így a horribilis anyagi és szociális vonatkozásaiban is jelentős veszteséget okozta, továbbra is módjában áll szépen dotált vezérigazgatói pozícióját megtartani.

Ha a spekuláció sikerül, annak hasznát a részvénytársaság látta volna s az is valószínű, hogy bizonyos csekély mértékben a közre is háramlott volna belőle valami előny, ha nem is oly mértékben, mint ahogy a veszteség a közt sújtja. Ami most már a haszon eloszlását a részvénytársaság kebelén belül illeti, pontosan nem tudható, hogy mily arányban részesültek volna ebből és milyen jogcímek alapján a részvénytöbbség tulajdonosai és az ügyvezetőség, mert ezek az ügyek az egyes részvénytársaságoknak teljesen titkos és intern ügyei szoktak lenni. Kizártnak még az sem látszik, hogy még a kisebbségi ú. n. nomád részvényeseknek is jutott volna valami a kockázatos vállalkozás nyereségéből, az azonban már feltétlenül biztos, hogy ennek aránya össze sem lenne hasonlítható azzal az aránnyal, amelyben ők most a veszteséget viselik.

Itt maradt végül a főkérdés, mely egyben különböző vonatkozásában és hatásában a gazdasági életnek és a jogi szabályozás reformjának is egyik lényeges problémája: mily úton és módon valósítható meg egy részvénytársaság ügyvitelének ellenőrzése oly módon, hogy az az ellenőrzés teljesességét biztosítsa a vezetőség akcióképességének és mozgékonyságának károsá válható korlátozása nélkül? Ennek az ellenőrzésnek kellene ugyanis meggátolni azt, hogy egy szociális és gazdasági funkciót teljesítő részvénytársasági, tehát közösségi vagyon vezetőségének könnyelmű és hazard játéká folytán veszélybe juthasson s egy alapjában véve magánvagyon, mely azonban fontos gazdasági és szociális érdekek hordozója s épen ezért fennállása alatt lényeges állami támogatásban részesül, vezetősége a köz veszélyére kormányozhasson. Egy nagy részvénytársaság ügyeit ugyanis nem lehet teljesen magánügynek tekinteni, mert ezekben kis emberek érdekei, fontos gazdasági és szociális tekintetek s az egész nemzetet érintő nemzeti hitelérdekei is kockán forognak.

Vannak, akik az orvosságot az állami ellenőrzés bevezetésében keresik

s erre a jogcímet az előbb említett körülményekben vélik megtalálni. Ez az ellenőrzés azonban, még ha annak a tulajdonjogot korlátozó elvi veszélyességét figyelmen kívül hagyjuk is, *csak utólagos* lehet, s így csekély gyakorlati jelentőséggel bír, mert egy *előzetes* ellenőrzés oly mértékben gátolná az üzleti lehetőségek szükséges kihasználását, hogy az a részvénytársasági forma megszűnésére vezethetne.

Mások preventív eszközül a részvénytársasági törvény reformját kívánják, remélve, hogy ennek segítségével az autonóm ellenőrzés sikerre vezető módja valósulhatna meg. Kétségtelen, hogy e reform főleg a kisebbségi részvényesek jogvédelme szempontjából szükséges, mert azok a kautélák, melyeket a régi törvény az igazgatóság és a felügyelőbizottság létesítésében vélt megtalálni, gyakorlatilag semmit sem jelentenek. Nagy részvénytársaságoknál az igazgatóság és felügyelőbizottság túlnyomó része nem szakemberekből áll, hanem olyan egyénekből, akik sem az üzleti ügyekhez, sem az ellenőrzéshez nem értenek elegendő mértékben, de még ha értenének is, aligha lenne módjuk és idejük az ellenőrzés kellő gyakorlására a nagy részvénytársaságok komplikált szervezete és könyvelési módja miatt. A tényleges helyzet tehát az, hogy egy nagy részvénytársaság vezetősége az ellenőrzésnek szinte minimális lehetőségével az ügyvezetőség kezében van s így ez még jóval inkább bizalmi állás, mint például a miniszterség. Természetes, hogy utólagos ellenőrzés létesítése, ami lehetséges, mindenképpen szükséges, sőt az előzetes ellenőrzést célzó intézkedések is lehetnek hasznosak, bár ezek gyakorlati értéke mindig problematikus, mert a gyakorlat azt mutatja, hogy az üzleti életben aránylag rövid idő alatt megtalálják a módot arra, hogy a terhes és korlátozó törvények teljes formai betartása mellett azoknak intenciójában rejlő igazi lényegét mellőzni tudják. Ily körülmények között nehezen képzelhető el egy teljes biztosítékot nyújtó ellenőrzés. Egyedüli biztosság itt csupán a bizalmi állások betöltőjének gondos megválasztásában van. A törvények hiábavalók lennének, ha a közéletet csupán a büntető szankcióktól való félelem tartaná rendben. A részvénytársaságok vezetőit a könnyelmű vállalkozóktól minden törvénynél jobban megóvná az olyan *közszellem*, mely a könnyelmű hazardőröket még esetleges sikereik esetén is csupán elítélendő fezőröknek tartja, kik bizalmi állásokba nem ültethetők, mint olyan közszellem, mely még a sikertelen könnyelmű vállalkozás mentésére is megtalálja a szavakat s engedi, hogy ők sikertelen spekulációiknak még morális konzekvenciáit se vonják le. Mindaddig azonban, amíg a közvélemény a büntetőtörvények meg nem sértése esetén maga helyes morális ítéletet alkotni nem tud vagy nem mer, s ha alkot is, annak nem szerez érvényt, addig hiába várunk e téren is javulást, mert a törvények ereje nem annyira a büntető szankciókban, mint inkább morális irányelveiknek és intencióiknak feltétlen érvényesülésében rejlik.

R—s.

A PARLAMENT REFORMJA.

A parlamenátrizmus egyre súlyosabb kórképet mutat. A válságok, amelyekben országok és kormányok már oly régóta szenvednek, főbb tüneteikben legtöbbször a parlamentekre utalnak s mit sem használ, ha szétoszlatják is a képviselőket s új választások útján — többé-kevésbé változatlan arculattal — az új törvényhozótestület tér vissza. Népük sorsáért aggódó férfiak nemcsak nálunk, hanem a világ minden tájékán keresik a megoldást, miképen lehetne a népképviselőt oly formáját és módozatait megtalálni, melyek valóban biztosítanák annak a célnak a szolgálatát, amelyet a közügy, a közérdek tiszta

fogalmával jelölhetünk meg. Legutóbb egyik folyóiratunkban Mósa József azt a kérdést¹ vetette fel, nem lehetne-e a mai választókerületek rendszerének kiküszöbölésével biztosítani a magyar parlament egészséges összetételét és munkaképességét. Mósa — aki a napilapok hasábjain is több ízben foglalkozott ezzel a kérdéssel — a magyar problémát abban látja, hogy lehet-e az intelligencia vezetőszerépét biztosítani. Szerinte a mai választási rendszerünk mellett erre nincsen kilátás. A tennivalót tehát a parlament reformjában, helyesebben és elsősorban a választási rendszer megváltoztatásában jelöli meg.

Térjünk vissza, mondja, az 1848-ban elejtett municipalizmus elvéhez. Ahogyan eladdig követet küldött a *nemesi* megye, ezentúl képviselőküldési joga legyen az *általános választójog alapján összeülő* megyei (és városi?) törvényhatósági bizottságnak. Így azután — folyik tovább a gondolatmenet — a választókerületekben szétforgácsolt erők összefoghatók lesznek. Maga az a körülmény, hogy a választókerületek történelmi múlttal nem bíró, önálló politikai életet nem élő (mert csak a választások alkalmával megnyilatkozó) technikai szervezetek s mint ilyenek ab ovo nem vehették át a rendi vármegyének közéletet jelentő, közvéleményt adó és alakító szerepét, már születésekor halálra ítélte az eszmét, amely a maga angol formáiban akarta honi talajba ültetni a parlamentarizmust. A választókerületek mai állandó fluktuálása is zavarólag hat az igazi közvélemény kialakulására, a választókerület azonfelül csak ritkán s csak mint bürokratikus szerv jelentkezik a szavazó polgár tudatában; nem fórum tehát, mely helyétül szolgálhatna a vélemények kicserélésének, tanok, politikai eszmék, a sok irányú országos törekvések hirdetésének, propagálásának, az ellenvélemények előadásának és meghallgatásának.

A választópolgár manap csapszékek borgőzös levegőjében kortések és törtető szájából hall az országos politikáról, holott, ha szerző ideálja megvalósulna, a megyei közélet kialakítaná a politikailag helyest, az etikumot, amelyet a képviselő magával vinne a Házba, (mert tulajdonképeni konkrét politikai utasítást nem kapna, csak a ma divergáló, de a megye színe előtt konvergensen varázslandó erők erkölcsi eredőjeként ülne az országházban). Egyszóval: így le lehetne küzdeni a szélsőséges törekvéseket, mert senki sem esnék prédájául lelketlen agitátoroknak, mindenki a vármegyei közélet színpadán, mint hős, vagy mint egyszerű statisztá venne részt — de részt venne! — a közélet nagy színjátékában és így tagja volna a nagy együttesnek, melynek csak közös célja van: a közös siker.

Kétségtelen, hogy a baj oka egészen lent gyökerezik és nem egy külföldi példa szerint az alkotmány mélyreható megváltoztatása lett szükséges. Bizonyos, hogy a magyar választási rendszer sem tud olyan parlamentet kitermelni, amely a magyar intelligencia túlsúlyát biztosítaná. Azt sem tartjuk vitásnak, hogy nálunk a választókerületek — mint erre Mósa oly helyesen mutat rá — nem politikai nevelő szervek, hanem érzéketlen keretei a periodikusan visszatérő választási küzdelmeknek. Javítani, változtatni kell tehát a mai állapotot, de, vájjon elérjük-e ezt Mósa rendszerével? Azt hisszük, hogy nem. Mósa nem retrográd lépésre gondol, sőt demokratikus vármegyéről beszél, mert szerinte «a vármegye és a demokrácia fogalma már a történelmi távlatban is meg tudott férni egymással», — mi azonban nem tehetjük magunkévá ezt a felfogást. A rendi alkotmányon belül a nemességre egyformán kiterjedt jog és kötelesség. De ez demokrácia? Igen, a demokrácia — helyes értelmezés szerint — a politikai súlypontnak a nemzet egészébe való helyeződését jelenti, ezt azonban a rendi alkotmány idejére csak fikció alkalmazásával mondhatná — egy mai demokrata. Nehéz volna tehát ily formulával élni. De nem ez a legfontosabb

¹ Mósa József tanulmánya. Különlenyomat a Budapesti Szemle 1826. évi áprilisi füzetéből.

észrevételünk. Hogyan képzeljük el a közéletet, amely a vármegye színe előtt (sőt annak színében) peregne le? Szerző elgondolása szerint, a vármegyei törvényhatóságnak ez az általános választójog alapján összeülő bizottsága nem foglalkoznék adminisztrációval (erre külön szervet kellene létesíteni), ez a bizottság — amely nyilván nagyszámú tagot zárna magába, hiszen csupán így volna képes a megye egész közönségét átfogó működésre — csak politizálna. Sőt kizáróan szavakkal politizálna, mert egyetlen ténykedésére, a képviselő kiválasztására, csupán hosszú időszakonként, a választások alkalmával kerülne sor. Addig csak beszélnének a bizottsági tagok, ha egyáltalában össze lehetne egyeztetni a gyakorlati élet, a munkaidő helyes beosztásának követelményeit az ilyen állandó jellegű ülésezéssel, amellyel különben is miképpen érnék el a közvélemény helyes kialakítását? A szerző itt adós marad a válasszal, pedig a megoldás súlypontja itt van. Nem képzelhetjük másként a szerző elgondolását, minthogy a gondolatok, az eszmék, törekvések szavakkal megvívandó nemes küzdelme fogja kialakítani a helyest, a jót. De vajjon a választási rendszerrel együtt az emberek is megváltoznak-e? Sem a lelkek, sem az értelemek egy csapásra meg nem változnak majd. És nemcsak azért nem, mert a vármegyei közéletben nem vehet majd részt mindenki, nem is csak azért nem, mert bármilyen széleskörű választójogon alapuljon is a törvényhatósági bizottság léte, gyakorlatilag megvalósíthatatlan lesz a kérdéseknek, ügyeknek, problémáknak coram publico, a maguk eredeti tisztaságában, emelkedett szempontból való megvitatása és a közvéleménynek ily alapon való kialakítása, hanem — és főként! — azért sem, mert a lélek és az értelem átalakítására nemcsak a helyes és igaz fogna hatni, hanem a rossz és hamis is. A demagógia, a politikai lélekrontás ép úgy fog folyhatni, mint most. Csakhogy nem csapszékekben és rendőri ellenőrzés alatt álló népgyűléseken, hanem a magyar alkotmány ősi bástyáján nyíltan és megengedve. És lesznek pártok, mint ahogyan vannak ma is, amelyek élni fognak az engedéllyel, hogy ígéiket hirdessék, ám belé fogják fojtani a szót mindenkibe, aki nem az ő szájuk íze szerint beszél. És ha — a gyakorlati nehézségek ellenére is — működni fog minden megye bizottsága, ha valóban politizálni fog mindegyik ilyen önkormányzati testület, úgy egy parlamenttel szemben lesz húsz-huszonöt fiókparlament, ahol a lokális kapcsolatok, az egyéni érdekösszeütközések okozta harcok mellett csak elfajulhat a közélet e folyamata. S ez országszerte ősi átkunknak, a magyar egyenetlenkedésnek, pártoskodásnak, visszavonásnak adna tágabb teret, állandóbb megnyilvánulási alkalmat. Ebből pedig aligha származnék az az erkölcsi eredmény, amellyel mint útravalóval lehetne küldeni a parlamentbe a megye képviselőjét.

Bernáth László.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Dr. Kovrig Béla: *Az új Oroszország (1917—26).* Franklin Társulat kiadása. 1926. 390 oldal.

A világháború nyomán a napi politikán felülemelkedő, a társadalom egész szervezetének átalakítására irányuló, nagy világnézeti küzdelem körvonalai bontakoztak ki. Oroszország — bár a megvalósítás mikéntjével még a saját impériumán belül sem volt képes végleges megoldáshoz jutni — a magántulajdon és a szabad gazdasági verseny eszméjével szakítva, a kollektív tulajdon és az állami szocializmus gondolatát igyekszik uralomra emelni. E kísérlet eredményeképpen a gazdasági összeomlás, nyomor és pusztulás eddig alig képzelt méretei váltak szemlélhetővé, de a bolsevik politikai rendszer minden ellenállást vérbefojtott és a politikai hatalmat továbbra is sikerült a kommunista vezetőknek kezükben tartani. E gazdaságilag roppant nehézségek között lévő hatalom a kapitalista társadalmi rend ellen a nyílt harcot fel nem veheti, a küzdelmet azonban tovább folytatja s a régi rendszer leghatalmasabb organizátorával Angliával szemben a döntést Indián és Kínán keresztül akarja kierőszakolni, remélve, hogyha a forrongásba hozott gyarmatbirtokok elszakadnak az anyaországtól, a gazdasági bázisaitól megfosztott Angliában a súlyos gazdasági helyzet lehetővé teszi a lelkek forradalmosítását, amire a marxi dogmatikusokat megcáfolva jelenleg éppen a legfejlettebb kapitalizmusú országokban a legkisebb a hajlandóság. A kommunizmus tehát, amelynek a marxi doktrína szerint a gazdálkodási mód primátusa alapján természeti szükségszerűségképpen kellene bekövetkeznie, így lassanként mint megvalósítandó ideológia kezd szerepelni, melynek megvalósítását Oroszország a politikai hatalom megszerzése útján diktatórikus kényszerrel akarja kierőszakolni.

Az *Új Oroszország* című terjedelmes tanulmányában *Kovrig* az új harcos ideológia képviselőjének, Oroszországnak csupán gazdasági rendszerére és gazdasági politikájával foglalkozik s a rendelkezésére álló statisztikai adatok alapján szemléltetni igyekszik e gazdasági politika gyakorlati eredményeit. Munkája nagyszámú német, francia és angol nyelvű munkán alapul, melyeknek adatait szerző megfelelő kritikai mérlegelés után használta fel.

Elsősorban rövid történeti összefoglalást ad, melyben a gazdasági és politikai viszonyok fejlődésének áttekintése után megrajzolja a cári birodalom szellemi és politikai mozgalmainak főirány vonalait és arra az eredményre jut, hogy a cári uralom autokráciája, orthodoxiája és imperializmusa alkalmas ideológiai alapot nyújtott a bolsevik politikai rendszer despotizmusának, dogmatizmusának és világforradalmi törekvéseinek kialakulásához.

A marxi dogmatika alapján valamely ország kapitalista rendszere akkor biztosítja a kollektív termelésre való nyugodt átmenet lehetőségét, ha a teljesen industrializált gazdasági termelés minden ága kapitalisztikus formák között folyik le s ha az ipari és pénzügyi tökekoncentráció fejlettsége a lakosság többségét vagyon nélküli bér munkássá (proletárrá) változtatja át. Ezek az előfeltételek, amint a szerző megfelelő statisztikai adatok felvonultatásával gondosan

bebizonyítja — s amint ez köztudomású is — Oroszországban nem állottak fent. Ezért, mikor a politikai hatalmat a Kerenszki-kormány leverése után a kommunisták ragadták a kezükbe, a megvalósítandó gazdasági politikát, illetőleg két különböző törekvés állott egymással szemben. Bucharin és Radek, a merev ideológusok, a kapitalista rendszer teljes eltörlése mellett a teljes kommunista ideológia életbeléptetését követelték, míg Lenin, a réalpolitikusi, aki inkább a politikai hatalom teljes kiépítésére törekedett, a gazdasági összeomlástól félve egyelőre igen messzemenő kompromisszumokra lett volna hajlandó a kapitalista rendszerrel szemben. E két felfogás közül először Bucharinék terve került a megvalósítás kísérletének stádiumába. Ők a teljes gazdasági egyenlőség megvalósítását célzó racionalizált termelés és fogyasztás tervgazdálkodási rendszerét akarták megvalósítani. E célból a magántulajdon megszüntetése mellett a kollektív mezőgazdasági üzemek szervezésére agrárszabályzatot adtak ki, tervet dolgoztak ki az ipar centralizált bürokratikus irányítására, a bankokat és a hitelt nacionalizálták, megszüntették a szabad piacot, országos termelési és fogyasztási könyvelés bevezetését rendelték el s a pénz és valutapolitika teljes mellőzésével, számoló egységül a normál munkát, a *trud*-ot akarták bevezetni. Ez volt a tervezet.

Gyakorlatilag azonban kitudt, hogy a kollektív agrárüzemek szervezése csak szörványosan sikerült s akkor is a termelés eredménye még az alkalmazottak ellátását sem fedezte. A nagyipari centralizmus végrehajtása csak középüzemekben volt lehetséges, mert a leghatalmasabb ipartelepek az ellenforradalmár tábornokok kezén voltak s a termelés ott is nehezen indult meg. Így e racionalizálási kísérlet részben a muzsik ellenállása, részben a polgárháború miatt meghíusult. A fogyasztási szervezet kiépítése anyagihiány következtében teljesen illuzorius jellegű volt s a termelési és fogyasztási könyvelés ily körülmények között, még ha meglett volna is hozzá a szükséges szakképzett tisztviselői kar, legfeljebb a racionalizálási terv teljes csődjét mutathatta volna, így a tervezett intézkedések jórésben csak papíron maradtak.

Oroszország gazdasági politikájának első korszaka tehát, az ú. n. hadikommunizmus (1919—21), a polgárháborúk, a szabad piac eltörlése a kényszerrekvirálások, a fedezetlen papírpénzgazdálkodás és a félig végrehajtott intézkedések zűrzavara következtében a teljes összeomlás felé vezetett, ami a szovjeteket végül is Lenin réalpolitikája felé, a kommunista gazdasági politika keretein túl vezető új utakra kényszerítette. Így jött létre az új gazdaságpolitika, a NEP (Novaja Ekonomicseszkája Politika), melynek kettős célkitűzése volt «Egy ideális, utópikus, nevezetesen, hogy a szovjet állam a világforradalom kitöréséig megszállva tartsa az orosz gazdasági élet felett uralkodó magaslatokat; a külkereskedelmet, a nehézipart és a belföldi nagykereskedelmet s az állam kapitalizmus útján igyekezzék a gazdasági életet kollektív formában vezetni, minden körülmények között biztosítva a proletariátus diktatúráját. A második célkitűzés objektív reális, ugyanis az, hogy a mindenkori gazdaságpolitika az adott viszonyokhoz igazodjék és számot vessen a reális lehetőségekkel.»

Ez az új gazdaságpolitika agrár tekintetben az életképtelen agrárkommünök rendszerével szakítva, a régi *mir* keretein belül paraszti családi hitbizomány jellegű örökhaszonbérleteket létesített s lehetővé tette munkabér ellenében mezőgazdasági munkások alkalmazását, szóval a régi kommunista elvet, az egyetemes nagyüzemi gazdálkodás gondolatát feladva alapjában egy roppantarányú földosztást vitt véghez, amely a termelést a hadikommunizmus után újra lendületbe hozta, de fejlődésének iránya egyelőre még nem látható. A NEP általános iparpolitikája már szabadabb működési lehetőséget biztosít az egyéni kezdeményezésnek s nagy vonalban visszatér a magántulajdon gon-

dolatához s bár az állami intervenció jogát fenntartotta, mégis lehetővé tette a kapitalisztikus termelési formák, a trösztök és szindikátusok létesítését, a kisipari termelést pedig úgyszólván régi jogaiba helyezte vissza. (Külön elbírálás alá esnek a teljesen kapitalisztikus jellegű, külföldieknek tett koncessziók.) A szerző egyenként, külön fejezetekben ismerteti az ipari termelés helyzetét és eredményeit, a nehézipart, az olaj- és szénttermelést, a gép- és textilipart, melyeknek eredménye, ha felülmúlja is a hadikommunizmus korszakának termelését, sőt azzal szemben lényeges haladást mutat is, mégis messze elmarad a cári Oroszország termelési eredményeitől. Végül a munkabérlőpolitikát, a munkásvédelmi intézkedéseket, a bizonyos korlátozások mellett felszabadított kereskedelmi életet, az új pénzrendszert, a Szovjet-Unió struktúráját és a kormány szervezeti ismerteti.

Munkája sok időt és fáradságot igénybevevő szorgalmas tanulmány eredménye s az elméleti részek részletes, néha aprólékos kidolgozása széleskörű elméleti tájékozottságról és olvasottságról tanúskodik.

A szerzőnek két nagy nehézséggel kellett küzdenie. Egyik a rendelkezésre álló és felhasznált statisztikai adatok és egyéb adalékok mennyiségének és minőségének ki nem elégítő volta. Maga is kiemeli, hogy ez adatok gyakran mennyire tendenciózusok és mily kevésbé valószínűek. Igyekszik adatait gondosan mérlegelni s még így is előfordul, hogy ahol ugyanazon tényre egymás mellett két adatot közöl, azok között cca 250%-os eltérés mutatkozik. (106 oldal, ahol a rekvirálás eredményének Lenin irataiból vett pudokban kifejezett becslése és Preobraztensky arany rubelben való értékbecslése között kb. ez a differencia mutatkozik.) Néha csupán egy-két kormányzóságra vonatkozólag közöl adatot, melynek bizonyító erejét annál kevésbé tudjuk érezni, mert nem közli azoknak a kérdéses tekintetben az egész országhoz való viszonyát. (L. 99 oldal.)

A statisztikai adatok azonban így is elegendők arra, hogy belőlük a fejlődés irányai kivehetők legyenek s hogy a hadikommunizmus racionalizált termelés-fogyasztáson alapuló tervgazdálkodási szándékának teljes csődjét s a hadikommunizmus alatt a teljes összeomlás felé haladó s a NEP rendszerének nyomán újból erősödni kezdődő termelés inefficiens voltát igazolják.

A másik nehézség, mely a szerző elé tornyosul, az okozati összefüggések megállapításának nehézsége. Bizonyos mértékben itt is a megfelelő adatok hiánya okoz gondot, másfelől azonban ehhez az orosz életnek, erkölcsöknek, szokásoknak, pszichének s a viszonyoknak és eseményeknek oly mélyreható és alapos ismerete lenne szükséges (— mert éppen itt gyakran jelentéktelennek látszó okok bírnak döntő jelentőséggel —), amelynek megszerzése csupán közvetlen szemlélet, vagy legalább is elsőkézből származó gazdag anyag felhasználásával volna lehetséges. Így azután, ha helyeseljük is szerző theoretikus okfejtéseit és ha elfogadjuk is, hogy a hadikommunizmus gazdasági politikájának csődje főleg e tervgazdálkodási módszer gyakorlati megvalósíthatatlanságában rejlett, mégis sajnálattal nélkülözzük ezen előzőleg is vallott elméleti állásfoglalás gyakorlati bizonyítékának adalékait.

Az előbb mondottakból következik, hogy a munka egyes részei nem egyforma értéket reprezentálnak. Míg a gazdaságpolitikai elméleti részek, egyes túlságosan összebonyolított szóhasználatától eltekintve («egyre növekvő negatív reprodukció» 168 oldal) teljes elismerést érdemelnek, addig a gyakorlati eredményekkel foglalkozó részek általában használható tájékoztatást nyújtanak ugyan, de igen sok tekintetben nem adják a felvilágosításnak azt a mértékét, amit kapni szeretnénk.

Sajnálattal látjuk, hogy a szerző a proletárdiktatúra politikai rendszerének még rövid ismertetését is mellőzi, s nem ad alkalmat az olvasónak, hogy

megismerhesse azt a jogi és társadalmi rendet, melyen belül ez új termelési módszer kísérlete lejátszódik. A munkásvédelem intézménye, melyet szerző ismertet, szinte ideális állapotot tételezne fel, ezért lenne szükség ez irányban is a helyzet teljes ismeretére. Nem mutat rá szerző arra sem, hogy ez új államnak az orosz néplélektől és történelmi fejlődéstől teljesen idegen alakulás, melynek vezetői antinacionalista ideológusok, akik közt oroszok csak minimális számmal vannak.

A metaforákban gazdag bevezető rész nyilvánvalóan a könyv iránt érdeklődő nagyközönség figyelmének lekötésére irányul. Stílusa bővelkedik az idegen szavak és kifejezések használatában s többször minden indok nélkül egy-egy kifejezés után közli zárójelben annak francia vagy angol megfelelőjét. Az orosz stílusba forrásmunkái alapján annyira beleképzeli magát, hogy pl. több ízben Lenint csak Ilics Vladimir gyanánt emlegeti, ami orosz tudományos művekben is előfordul ugyan, de magyarban keresettnek tűnik fel.

Iff. Rác Lajos.

Otto Felix Kanitz: Das proletarische Kind in der bürgerlichen Gesellschaft. Uránia Verlags-Gesellschaft. Jena, 1925. 96 l.

A munkásgyermek sorsát a külföldön is ritkán méltatják figyelemre a szociográfusok. *Kanitz* megpróbálta megrajzolni a kis proletárok szociális helyzetét, azonban kevés sikerrel, mert ő nem az a kutató, aki alkalmas volna ennek a nagy elfogulatlanságot kívánó feladatnak elvégzésére. A jószándék és a jóhiszeműség, sőt a keserű igazságok bátor kimondása mind kevés, ha az író tisztánlátását egyoldalú társadalomszemlélet s merev dogmák zavarják. Ez az erős marxista felfogás, ha csökkent is a könyv tudományos értékét és használhatóságát, viszont megismerteti velünk a mai munkásvezetők többségének e fontos kérdésben vallott nézeteit. Erre annál nagyobb szükségünk van, mert a mi pedagógusaink — tanítók és lelkészek — mindedig édeskeveset foglalkoztak az alsó néprétegek nevelésügyi problémáival. A magyarországi munkások gyermekbarát egyesületeinek buzgó munkásaitól nem várhatni, hogy hátsó célok nélkül enyhítségessék a munkásgyermek testi és szellemi ínségét s hogy nevelőmunkájuk a magyar társadalom egészének érdekköréig emelje a kis munkásgyermek horizontját. Az iskola és a templom nem meríti ki tehát a nemzet jövőjét előkészítő feladatát. Azoknak azonban, akik e sok szociális érzéket és erős emberszeretetet kívánó téren akarnak dolgozni, nem szabad kevesebbet tudniok e kérdésekről, mint amennyit a mai vezetők tudnak. Ezért nem látszik feleslegesnek *Kanitz* könyvét behatóbban ismertetnünk.

Kanitz elsősorban a városi ipari munkásság gyermekeire gondol. A proletárgyermeknek meg *kell* születnie, mert a kapitalista társadalom nem nélkülözheti a munkáskezeket. A gyermekszám korlátozása a polgári osztály kiváltsága. A proletárgyermek, aki már az anyja méhében kezdi a koplalást, nagyobb veszedelmek között jön a világra, mint a polgári osztály gyermekei. Németországban a gyermekek 53.6%-a szülésznő közreműködése nélkül lát napvilágot. Sok gyermek számára mindjárt születésük után iparkodnak az anyák megspórolni az életet, a legtöbb azonban életben marad s a legteljesebb elnyomatás és kiszorítás lesz osztályrészük. A kapitalisták kizsákmányolják a munkásokat, a munkások családjukat. A gyermek, mint a leggyengébb lény, a legerősebb elnyomatás mártírja. A rossz táplálkozás és a lakásínség elsősorban a gyermeket rontja le. Berlinben a gyermekek 85%-a hordozza magában a tüdővész fertőzést. A gyermek dolgoztatása az 5—6. évben

kezdődik. Háromszoros munkára kényszerítik a gyermeket: iskolai, házi és keresőmunkára. A múlt század szörnyűségeinek a gyermekmunka terén ma is vannak még hírmondói. A gyermekvédelmi törvények megszorítják ugyan a gyermekkerő korlátlan kihasználását, azonban megszüntetni nem képesek. A szívtelen és kapzsi szülőket nem korlátozzák s a törvények végrehajtását sem veszik komolyan a hatóságok. A német gyermekvédelmi törvény 1903-ból való s 1920-ban a *hallei* iskolásgyermekek 12%-a volt kereső s ezek közül 37.3% tíz éven aluli korban! (Nálunk Magyarországon az 1910. évi népszámlálás szerint 496.000 kereső nem érte még el a 15. életévet. 312.000 az őstermelés, 96.000 a bányászat és ipar, 14.000 a kereskedelem és közlekedés körében dolgozott, 61.000 volt házicseléd, 7500 napszámos, 5500 egyéb kereső. Az összes házicselédek 16.8%-a, az ipari segédszemélyzet 10.5%-a, a kereskedelmi segédszemélyzet 11.9%-a.) Akinél a keresőmunkára nem kerül sor, arra a házimunka terhe nehezedik. A kis testvérek gondozása, takarítás, bevásárlás, főzés és a házimunka minden neme egészen a mosásig. Sok gyermek 10—12, sőt 16 órát dolgozik naponta s ez nemcsak a tanulásban, hanem testi fejlődésében is akadályozza. A gyermek meggyűlöli a munkát, amely minden szabadságától megrabolja. Míg más gyermek játszik, neki pénzt kell keresnie. Nem magának, hanem szüleinek. Ez az örömtelen gyermekkor sivárrá teszi lelkét, önzővé, embergyűlölővé. A proletárgyermek lelkében korán felébred a vágy, a kapitalista életideál: úrrá lenni. Ebben látja a szerző a szocializmus legnagyobb, «a világ valamennyi kapitalistájánál veszedelmesebb» ellenségét.

Mint hogy a kisüzemek jobban rá vannak utalva a gyermekmunkára, az író a *nagyháztartások* intézményétől várja az asszonyok és gyermekek felszabadulását.

A kapitalizmus lerombolta a munkáscsaládot, amely csak a közös étkezés és alvás intézményévé zsugorodott. A munkáscsalád beteg, züllött, hanyatló torzképe a polgári családnak. A közösség érzése nem tud kifejlődni. A proletárgyermek a szűk és elkeseredett otthonból sokszor az utcára szorul, de a légkör itt sem tisztább, itt sem nemesebb. A munkásszülő rendszerint nem tud gyermeket nevelni, mert a nevelőmunka előrelátást és tudást feltételez. Ami ideált a munkáscsalád ad, az nem a szocializmusé, hanem egy torz kapitalista életideál s mint ilyen a kapitalizmus egyik legerősebb támasza. A munkáscsaládban a zsarnokság szelleme uralkodik. Az apa az erősebb jogán (ő a kereső) elnyomja az asszonyt, ez a gyermekeket. A nagyobb testvér a kisebbeket. A szocialista emberideál (aki sem mást kizsákmányolni, sem maga elnyomatni nem akar) későn jut a munkásgyermek elé, amikor már gyűlöli a munkát és a kapitalista életeszményt tette magáévá.

A proletárgyermek teljesen jogtalan lény — mondja Kanitz — s háromszoros munkáért «a nevelés jótéteményét» kapja díjzul. Éretlensége címén teljesen ki van szolgáltatva a szülői önkénynek. Angliában 1911-ben 52.371 esetben tettek följelentést gyermekkínzás miatt. A polgári törvény alig nyújt némi védelmet. A család gazdasági kizsákmányolása még korlátlanabb. A gyermek pályaválasztása felett is a szülő határoz. Az osztrák törvény megengedi, hogy a 14 éven felüli gyermek a bírósághoz forduljon, azonban hány gyermek mer szülei ellen a bíróságtól kérni védelmet?

A munkásgyermekek legszomorúbb csoportja a törvénytelen gyermekeké. Idézi Menger megjegyzését, hogy míg a talált tárgyknak 19 paragrafust szenteltek a német polgári törvénykönyvben, addig a törvénytelen gyermeknek csak kilenc rövid paragrafust. Pedig nem csekélység, amiről szó van. Németországban (1918) a gyermekek 13.1%-a, Ausztriában (1919) 22.7%-a törvénytelen születésű. (Budapesten 1924-ben 19.2%.) A szociális törvényhozástól alig várhatni valamit. A nemzetközi gyermekvédelmi egyesület

1923 február 23-án Genfben leszegezte ugyan a gyermekvédelem kívánalmait, azonban semmi biztosítékot sem talált a kívánalmak megvalósítására. A szerző szerint ez a polgári társadalomban nem is lehetséges, mert előbb a gyermeket fel kellene szabadítani a család bilincseitől oly módon, hogy a mai «gazdasági alárendeltséget» megszüntetve a családot «vonzalmon épülő személyes viszonyná» kellene átalakítani.

Sokat panaszkodik még a szerző az ellen a hang ellen, ahogy a felnőttek a gyermekekkel beszélnek. Nem veszik komolyan a gyermeket s vele szemben semmi viszonyosságra sem érzik kötelezve magukat. Nem is tudnak bizalmat kelteni bennük!

Sz. Gy.

Docteurs Cabanés et L. Nass: La névrose révolutionnaire. Ed. refundue et augm. T. 1—2. Paris: Michel 1925.

A történettudomány fejlődése a XIX. század folyamán az előző időkhöz képest színvonal és kiterjedés dolgában váratlan és gyors emelkedést mutat. A szorosan, szakszerűen vett «segédtudományok» mellett új tudományágak keletkeznek, régi tudományok új ágakat hajtanak, amelyek módszereikkel felfedezéseikkel lehetővé teszik, hogy történelmi ismereteinket eddig nem álmódott módon elmélyítsük. Különösen a társadalomtudomány, a modern történetbölcselet, kultúrtörténet, egyéni és társadalmi lélektan azok a tudományok, melyeknek alkalmazása — mondhatni — forradalmi átalakulást jelentenek a historiographiában. A történetírásnak ez az átalakulása, a történelmi megállapítások átértékelése azonban távolról sem tekinthető befejezettnek. A történetírás, mint számos más tudományra támaszkodó tudomány, természetesen nehézkesen recipiálhatja az új felfedezéseket annál is inkább, mivel a modern történetíróra oly sokoldalú ismeretek terhét rakja, amelyet egyetlen ember alig bírhat el. Innen származik az a jelenség, hogy olyan univerzális értékű történetírót, mint Ranke, korunk még nem produkált. Annál nagyobb azonban a száma azoknak a kísérleteknek, amelyek egyoldalú szempontokból vizsgálják egyes korok történetét, vagy egészen különleges szempontokat érvényesítenek egyes történelmi jelenségsoportok vagy egyéniségek megítélésénél. Ez utóbbiak közé kell sorolnunk a *charakterologia*, valamint különösen a *social-psychiatria* fejlődő tudományának alkalmazását a történelemben. Kétségtelennek látszik ugyanis, hogy valamely kor, különösen pedig forradalmi idők pszichikai összdiszpozíciójának megkonstruálásánál át kell lépnünk a normális egyéni és tömegelektani jelenségek határait és foglalkoznunk kell azokkal a jelenségekkel, amelyek az egyéni és tömegelek abnormis, beteg állapotának derivátumai. Itt tehát a történettudomány segítségére jön a pszichiáter, az orvos, aki vizsgálatai során sok olyan jelenségnek tudja mélyreható indokolását adni, amelyeket eddig egyszerűen mint tényeket regisztrált a történettudomány anélkül, hogy azok mélyére hatolt volna. Újabb kutatások megállapították, hogy socialpszichikai zavarok épúgy fennállanak, mint az egyéneknél konstatálható lelki zavarok.

A történetkutatásnak ezen a terén értékes alkotásokkal szerepel *Augustin Cabanés* francia orvos, aki 1894-ben azzal a céllal alapította meg a *Chronique médicale* című folyóiratot, hogy abban az irodalomnak, művészetnek és történelemnek az orvostudománnyal való viszonylatát segítsen felderíteni, különösen pedig, hogy a történelmi események szövevényébe a psychopathologia fáklyájával világítson be. *L. Nass*-szal együtt írt legújabb művében, — amely lényegesen átdolgozott és bővített kiadása az 1905-ben megjelent első kiadásnak, a nagy francia forradalomnak, korunk kiindulópontjának megvilágítása-

hoz kíván hozzájárulni hosszas tanulmányai útján nyert eredményeivel. A francia forradalom történetét sem lehet lezárt egységnek tekinteni. Hatalmas forráskiadványok, monográfiák ezrei sem tudták nyugvóponttra juttatni a modern világtörténelem e legnagyobb eseményének történelmi értékelését. Le Bon szerint («Le révolution française et la psychologie des révolutions») ma is még három főirány küzd a forradalom egyetemes érvényű magyarázatában: az egyik hitvallásnak tekinti, a másik misztikus, megmagyarázhatatlan jelenségnek a harmadik pedig oly eseménynek, melyről ítélni mindaddig nem lehet, amíg az okmánygyűjtemények nincsenek teljesen publikálva. Le Bon pszichológiai módszerénél Cabanés egy lépéssel tovább megy: szerinte a forradalmi eseményeket és személyiségeit nem annyira a lélektan mint inkább a psychopathologia eszközeivel az egyén és a tömeg idegrendszerben zavarainak ismerete alapján tudjuk csak helyesen megérteni és megértetni. A *forradalmi neurózis* fogalma alá csoportosítja azokat a rendellenességeket, amelyeket a forradalmi állapot általában előidéz a társadalom és az egyének lelki életében és amelyeknek vizsgálata bizonyos tipikus jellegzetességeket eredményez. Ezeknek legfőbb psychopathológiai alapja a *félelemérzet*. Ezen az alapon magyarázza a «*grande peur*»-nek nevezett országos járványt, a fegyveres rablóbandáktól való alaptalan félelmet, amely a forradalom első hónapjaiban dühöngött és tipikus bevezető jelensége a forradalmi korszakoknak. A tekintély megszűnése, az ismeretlentől való félelem excessusokban tör ki. A különböző nemzetgyűlések psychopathológiájának alapja ugyancsak a félelem, innen magyarázható az a szakadatlan ellentmondás, mely elvi összetételeik és határozataik és törvényalkotásuk között mutatkozik. Különösen a konvent politikai történetében játszott főszerepet a félelem: a szomszéd halálára szavazni, jelentette a végzetes terminusnak a szavazóra nézve való elhalasztását. Ha bizottságaiban sok értékes, az új világrendet megalapozó törvényt is készítettek elő, sőtét árnyékot vet reá a Terreur és Robespierre diktatúrájának kora. Ismételten hatása alatt állott a kollektív örületnek és mint tipikusan forradalmi gyűlés, teljes hiányával van az ítélőképességnek. A *szadizmusig* fejlődő véres kegyetlenség mindig jelentős szerepet játszott a forradalmakban. Itt a Bastille bevételével vette kezdetét ez a mentális perversio, amely tetőfokát a szeptemberi napok tömeggyilkosságaiban érte el. Az ellenség közeledtének és az arisztokraták összeesküvésének híre pánikot idézett elő, amely az első gyilkosságokhoz vezetett; a kiömlött vér, mint másodlagos jelenséget idézte elő a szadisztikus jelenségeket, melyek között különösen a nőknél végrehajtott ítéletek mutatják a psychopathia sexualis legvilágosabb jeleit. Enyhébb fajtája a «*fessées civiques*»-nek nevezett eljárás, nyilvános megverése az «*arisztokratáknak*», főként nőknek és apácáknak. De míg a szeptemberi gyilkosságok megmagyarázhatók az alacsony szenvedélyektől vezetett tömegben kitört pánikkal, a legsúlyosabb megítélés alá esnek a Terreur alatti, rendszeresen végrehajtott kivégzések, melyeknél a törvényes formásokat is mindinkább mellőzték. Granier de Cassagnac szerint Franciaország egész területén 12.000 embert végeztek ki. Ezek közül 3000 nemes és pap, 4000 földműves, 3000 munkás, 1300 városi polgár, a többi katona és szabadfoglalkozású. A forradalom felfalta saját gyermekeit, nemcsak a nagyokat, hanem sok kis képviselőjét is ennek a születő demokráciának. Ha a tömegbűntettek analizisének eredménye szerint legmélyebben fekvő okok a félelemérzet, egyéni jelleméből és életrajzából nagyon valószínűséggel állítható, hogy a forradalmi törvényszék államügyésze, a véreskezű *Fouquier-Tinville* is félelmi képzetek hatása alatt állott: remegett attól, hogy a «*Jóléti Bizottság*» urai nem találják elég buzgónak és «*suspect*»-nek tekintik. A törvényszék elnöke Dumas, a borzalmas szellemességek embere is börtönszerűen őrzött házban lakott. Szerző szerint ugyanennek a félelem-

érzetnek a hatása alatt cselekedtek az esküdtek, a konvent kiküldött képviselői, mint a portréi után is nyilvánvalóan örült Carrier, a nantes-i prokonzul és Collott d'Herbois, akik a tömeggyilkosság egyszerű, de amellett raffinált módszereivel törték le az ellenforradalmat. De ugyanilyen vérengző módszerrel jártak el 1871-ben a párizsi kommün megtorlásánál. «A fehér terror époly elítélendő, mint a vörös, forradalom és ellenforradalom találkozik azokon a határvonalakon, amelyek az észszerűséget az örülettől választják el.» Érdekes jelenségeit sorolja fel az *élet megvetésének* a terror ideje alatt. Az üldözött és üldözött szerepe szakadatlanul változott, minden politikusi halálraítéltnak tekintette magát. Az életfenntartás ösztönének lecsökkenése vagy teljes szünetelése folytán a halálraítéltek kevés kivétellel, sztoikus nyugalmat mutattak a halállal szemben. Az *öngyilkosság*, mint a szociális neurózis tömegjelensége járványszerűen lépett fel. Prudhomme szerint 3700, Biré szerint 10.000-nél több öngyilkosság történt, melynek szenvedő hőseire legtöbb esetben a guillotine várt volna. A nők saját vagy kedveseik életének megmentése érdekében gyakran elvetették női becsületüket, a terhesség ugyanis, a terror idejét leszámítva, törvény szerint mentesített a kivégzés alól. Érdekes fejezete ez a francia társadalomtörténetének, amely a terror alatt különben is összevegyül a börtönök történetével. Szónokok, írók és újságírók stílusukban alkalmazkodnak a nap követelményeihez, a francia nyelvkincsben új kifejezések tűnnek fel, az irodalom nyelve a piachoz igazodik, vandál módra műemlékeket pusztítanak, rombolnak vagy az új szellem követelményeinek megfelelően átalakítanak, utcák és községek neveit sokszor nevetséges módon átkeresztelik, a társasjátékokat átalakítják, megalkotják a köztársasági kortant, hogy kiirtsák a «zsarnokság és babona» (királyság és kereszténység) utolsó nyomait. Sőt az egyébként zsarnoki divat is kénytelen alávetni magát a forradalom zsarnokságának és végül odáig fajul, hogy elemeit a guillotine-tól kölcsönzi. A színházakba is bevonultak a szimbolikus, a forradalmat dicsőítő darabok, a régieket alávetik a forradalmi cenzúrának és a színházak épügy színtereivé váltak a politikai pártok napi küzdelmeinek, mint minden más nyilvános hely. A forradalmi költészet, noha gazdag, de tarka és vitás értékű alkotásokat hagyott hátra, alig mutat fel jelesebb képviselőt André Chénier-n kívül. A forradalom *valláspolitikája* abban foglalható össze, hogy bár üldözte a római katolicizmust, a pápáságot, de elfogadta az istenségben való mély és élő hitet, a kultusz, a liturgia szükségességét, a szimbólumok és elvek divinizációját. A francia forradalom különben, mint minden nagy politikai mozgalom, hasonlít a vallásos forradalmakhoz, maga vallássá lesz, melynek vannak proselytái, mártírjai és hódító hadserege. Marat-t, szenteket megillető tiszteletben részesítették. A kollektív miszticizmus, a forradalmi neurózis egyik lélektani jellemvonása, hogy átváltozik bálványimádássá, fanatizmussá és azon szükségletté, hogy a politikai elveket vallásos hitcikkelyekké alakítsa át. Megvannak a maga illumináltjai, a vizionáriusai, főként nők, valóságos típusai a súlyos neurózisnak. A nők különben is rendkívüli szerepet játszottak a forradalomban, a női lélek erősebb impresszionibilitása okozza, hogy a dementia valóságos dühödségét mutatják fel. A feminin exaltatio különben épügy jellemző az ellenforradalomra is, mert hiszen ők még inkább áldozatai annak speciális neurózisnak, amely a szociális viharoknak velejárója.

Ez a rövid áttekintése a mű tartalmának, mely bőven van alátámasztva adatok tömegével, mutatja, hogy a forradalmi lélektan terén korunkban szerzett tapasztalatok és ismeretek általában alátámasztják Cabanés és Nass megállapításait. Azonban a francia forradalomról kialakuló kép szélsőségesen egyoldalú volna, ha valaki csak innen merítené ismereteit, mert ítéletei eseményekről és egyénekről természetesen egyoldalúak. Mégis értékes kiegészítésül

szolgálhatnak a francia forradalom totális képének a kialakulásához és értékes adatgyűjtemény azok számára is, akik a társadalmi testnek, mint egységnek beteg tüneteivel foglalkoznak, vagy akik kutatják azokat a profilaktikus módszereket, amelyek segítségével a társadalmi konvulziók rombolásai elkerülhetők.

Niklai Péter.

Dr. Egon Scheffer: Der Siegeszug des Leihkapitals. Wien, Burgverlag, 1924, 408 oldal.

Azt hisszük, ma már általánosan ismert tény az, hogy nemcsak Magyarországon, hanem a világ legtöbb államában is a bankvállalatokban megszervezett kölcsöntőke urai azok, akik a gazdasági életet általában s kivált a nagyipart irányítják. Ezekre célzott Walter *Rathenau* a *Neue Freie Presse* című bécsi lap egyik még a háború előtt megjelent számában, amikor azt írta, hogy 300 ember, aki kölcsönösen ismeri egymást, irányítja a kontinens sorsát.¹

Dr. Egon Scheffer, egy bécsi napilap közgazdasági rovatvezetője, vállalkozott arra, hogy a «*Der Siegeszug des Leihkapitals*» című könyvében elénk tárja azt a többé-kevésbé tervszerű munkának eredményeként előálló fejlődési folyamatot, amelynek eredőjeként Ausztria gazdasági életében a kölcsöntőkének csaknem tökéletes egyeduralma következett be.

A szerző feladatának derekasan megfelelt. Könyvében nemcsak a bankok keletkezésének és fejlődésének történetét adja, hanem Ausztria egész gazdasági életének fejlődését a középkori gazdasági rend felbomlásától kezdve napjainkig, sőt röviden a középkori gazdasági rendet is tárgyalja, hogy a kapitalisztikus, nyereségvágytól hajtott gazdasági rendet szembeállíthassa a középkori, elsősorban a szükségletek megfelelő kielégítését szem előtt tartó gazdasági étellel. Foglalkozik azokkal a nemzetgazdasági rendszerekkel, amelyek a középkori gazdasági rend megdőlését nyomon kísérték: a merkantilizmussal, fiziokratizmussal és a klasszikus iskola tanításával, de közben nem feledkeznek meg arról sem, hogy kellő részletességgel tárgyalja a középkori gazdasági rend felbomlásának okait. Elég nagy teret szentel az Ausztriában Mária Terézia és II. József által inaugurált merkantilizmusnak, amely már a középkori gazdasági rend keretein kívül, azonban az akkor még a fejlődés kezdő stádiumában lévő kölcsöntőke közbenjötté nélkül, számos nagyobb ipari üzemet hívott életre. II. József merkantilizmusa utat nyitott a kölcsöntőke erőteljesebb fejlődésének, mert ő függesztette fel az uzorát tiltó rendelkezéseket és így a kölcsöntőke fokozott gyarapítását tette lehetővé. Abban az időben a kölcsöntőke főleg a személyi, fogyasztási hitel kielégítésére fordított uzorakamatok mellett. A kölcsöntőkét csaknem kizárólag zsidók tartották kezükben, akiknek módjukban állott az egyház által — a kamatvételi tilalommal — részükre biztosított hitelmonopóliumot annyira kiaknázni, hogy akkorra, amikor a merkantilizmus a pénztőkéket nagyobb jelentőséghez juttatta, csakis ők rendelkeztek Ausztriában számba vehető pénztőkék felett. Ezek a privát bankházak azonban nagykereskedelmi tevékenységet is fejtettek ki s főleg a hadiszállításokat ragadták magukhoz, mint azt Sámuel Oppenheimer esete bizonyítja, aki emellett az államnak nagy hiteleket is nyújtott. A kölcsöntőke képviselőinek törekvése

¹ «Auf dem unpersönlichsten, demokratischsten Arbeitsfelde, wo das souveräne Publikum einer Aktionärversammlung satzungsgemäss über Ernennung und Absetzung entscheidet, hat in Lauf eines Menschenalters sich eine Oligarchie gebildet, so geschlossen, wie die des alten Venedig. Dreihundert Männer, von denen jeder jeden kennt, leiten die wirtschaftlichen Geschicke des Kontinents und suchen sich Nachfolger aus ihrer Umgebung. (Neue Freie Presse. 1909 dec. 25.)

akkoriban csak arra szorított: minél nagyobb vagyona tenni szert. A gazdasági élet nagyobb fokú befolyásolására akkor még nem gondolhattak. A XVIII. század és a XIX. századnak túlnyomó része az erőgyűjtéssel telt el. Az államhitel kultiválása, vasút alapítások finanszírozásának lebonyolítása mind ezt a célt szolgálta s még az 1811-es, majd pedig az 1873-as börzeválság is hozzájárult ehhez, mert az 1873-as válság pl. csak a kereteket, a kölcsöntőke urai által alapított részvénybankok egy részét döntötte össze, a bankok tényleges urait azonban csak gazdagabbá tette. Az 1873-as tőzsdei összeomlásban bizonyos tervszerűséget is láthatunk, mert azon a nagyközönségnek pénze úszott el a bankfejedelmek zsebeibe. A termelő munkára, valamint a tisztességes árukereskedelemre azonban még ekkor sem volt befolyása a kölcsöntőkének, mert ezeknek még szűk keretek között mozgó hiteligényét az akkor már nagy eredménnyel működő Nemzeti Bank simán ki tudta elégíteni. Ebben az időben a magánbankokon kívül már a részvénybankok is kezdenek nagyobb szerepet játszani. A privátbankok és részvénybankok nemzetiségi szempontból teljesen egységesek s ezen az egységen csakis a takarékpénztárak alapítása ütött rést. Midőn 1890-ben az osztrák ipar nagyobb fokú expanziója megkezdődött, a helyzet az volt, hogy az iparvállalatok most már részvénybankok és privátbankok kölcsönével is dolgoztak, azonban a bankok tényleges befolyása a gazdasági élet irányítására még mindig minimális volt. Minden lehetőség megvolt, azonban arra, hogy ez a helyzet megváltozzék. Az expanzió nagy tőkeösszegeket igényelt, amelyeket csakis a bankoktól lehetett megszerezni, mert hiszen a takarékpénztárak korántsem rendelkeztek akkora tőkék felett, mint a privát és részvénybankok, az Osztrák Nemzeti Bank jogutódja, az Osztrák-Magyar Bank pedig beruházási hitelt nem nyújtott. Ettől az időponttól datálódik a kölcsöntőke rohamos térnyerése az osztrák iparban. A kölcsöntőke urai tervszerűen törekedtek arra, hogy minden iparvállalatot kezükbe kaparintsanak. Közvetítőkből irányítókká, feltétlen urakká akartak válni és ez sikerült is. A dolgoknak természetes rendje az lenne, hogy a kölcsöntőke a nemzet erőfelelegeiből összegyűlemlő tőkéket méltányos kamat mellett mint hitelközvetítő a gazdasági élet rendelkezésére bocsássa. Ez azonban csak akkor lenne lehetséges, ha a kölcsöntőke urai és az iparvállalatok eddigi birtokosai egy nemzeti-séghez tartoznának. S csakugyan látjuk is az osztrák takarékpénztáraknál, hogy azok egyáltalán nem törekedtek a gazdasági élet leigázására. A világháború és az azóta lefolyt idők teljessé tették az osztrák ipar meghódítását, mert a takarékpénztárak tőkéjét és az iparvállalatok forgótőkéjét az infláció megsemmisítette! Ma már a legtöbb osztrák iparvállalatban a régi tulajdonos csak a technikai vezetést látja el, hogy meddig még, az is kérdés; igen sok iparvállalatnak tulajdonosa azonban lesülyedt a járadékosok osztályába.

Ifj. Levatic László.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

BUDAPESTI SZEMLE 1926. március. — *Dékány István*: A közvélemény erővesztésének okai a modern társadalomban.

A modern társadalomban a közvéleménynek bizonyos virulenciátlansága észlelhető. Mik csökkentik a közvélemény érvényesülését? Előbb a közvélemény fogalmát határozza meg. A közvélemény a közönség szervezetlen és spontán akaratreakcióban nyilvánuló értékítélete valamely aktuális tárggyal kapcsolatban. Korlátlan és mindenbe behatoló, mint a levegő, hajlékony, mozgékony, formátlan erő, mely bárminő életformához hozzá tud simulni. Értékhordozója egy amorf-alakulat: a közönség. A közvélemény ép oly kevésbé lehet teljesen egységes, mint maga a közönség. Mint szervezetlen, de szervezetre törő alakulatot, a közönséget az érdeklődés-egység fűzi össze. Létét és életerejét állásfoglalásából ismerjük meg. A közönség értékvilága, hite, ragaszkodása tör elő a közvéleményben, amely a társadalom egyik legjelentősebb irányító hatalma. Az állam, a vezetőegyeniségek és a vallás mellett a közvélemény a negyedik hatalmas irányító ereje a történeti fejlődésnek.

Mielőtt a közvélemény erővesztését vizsgálná, a modern társadalom jellemző vonásait keresi a szerző. Korunk társadalmát elsősorban a népesség rohamos növekedése, a városba tömörülés és a mobilitásra való erős hajlam jellemzi. Ezek következményeként a tömeges társadalom emberei csak felületesen, hiányosan ismerik egymást, érintkezésük a gyors «elintézés» jellegét mutatja. A személy belső mivolta elsikkad, minden imperszonalizálódik. Az élet üzletszerűen gyors és hideg. Eltárgyiasodik, a cél, a tárgy dominál, amely cselekvésünket irányítja. Az érintkezés gépies, a bizalom külsőségeken alapul, egyéniségek helyett embertípusok között bonyolódik le. Az «egymásra való tódulás» ellen távollágtartással védekezik a modern ember. Az ilyen élet az embert lelkileg atomizálja, úgy hogy a társas egyesülések egész emberek helyett csak tevékenység-morzskákat kapnak. Az izgalmak, szakadatlan élmények fásasztó forgatagában élünk, amelyben a sokcélú közösségeket (nemzet, család) a társulatok, az egycélú, mechanikus modern alakulatok iparkodnak mindjobban háttérbe szorítani.

Mi sem természetesebb, mint hogy a közvélemény másként alakul ebben a tömeges, atomizált, lázas társadalomban, mint az egymást jól ismerő patriarkális és meghitt közösségekben. Ezek *intenzív* társulások voltak, a modern tömeges társadalom *extenzív* összefüggésű, ingatag társulás, amelyben más lett az egyén lelki élete, más a társas kapcsolása.

A közvélemény értékelő állásfoglalása valamely aktuális mozzanatkiváltotta reakció. Csak az tudja kiváltani, ami szokatlan, ami a közvélemény «szabályosság-tartalmával» nem egyezik. Minthogy pedig a szabályosság nem lehet a pillanat terméke, hanem százados tapasztalatok felhalmozott szellemi tőkéje, világos, hogy a közvélemény ereje a hagyományok erejétől függ. A hagyomány az az egyénfeletti hatalom, amelynek nevében az egyén megszólal. De az egyén *ma már* nem *csak* a kollektív szellemi hatalom szószólója s a közvélemény az aktív elemek megszólalásából tevődik össze. Amint a hagyományok átszarmazásában hiányosságokat mutat a modern tömeges társadalom,

úgy válik a közvélemény érverése is kihagyóvá. Az érték gondolatot hordozó kultúrát ma túlnyomó részben az iskola, ez a mind mechanikusabb jellegű ismeretközlő intézmény szállítja át az új nemzedéknek. Ez a mai iskola, amely nagy tömegek befogadására szolgál, szinte személytelen kultúrát ad: sok «előírt» ismeretanyagot, de annál kevesebb érzelmi elemekkel átszótt meggyőződést. Ennek következménye, hogy a modern ember arcukat az értékességben való ingadozás, laza szókultúra, a hit és a meggyőződés sápadt szintelensége jellemzi s így válik a közvélemény is ingadozó rögtönzések sorozatává, kihagyóvá és erőtlenné.

A modern egyént nem veszi többé körül intenzív társadalmi közösség, csupán extenzív közönség, amelytől teljesen izoláltan élheti le életét. Független, de egyszersmind elszigetelt is, mert a közvéleményt is csak a nagy szenzációk érdeklik, ezek is csak rövid időre. A tömeges társadalom mindent az államra bíz s a gyengülő közvélemény mellett észrevétlenül erősödik az étatizmus.

A modern embernek a modern gépkultúrához simuló szabályosan berendezett lelki életéből hangzanak ki a közvélemény sajátos felhangjai. Az ember ma láthatlan csavarja, vagy kereke a társadalmi mechanizmusnak. Lázás és mégis köznapi élete apró számításokban telik el. Csupa konvenció, annál kevesebb invenció és célformáló, organikus erő. Elmélyülni nem tudó racionális lélek, amely ösztönösen húzódozik az értékelő ítélet alkotásától. Pedig minden percben állást kell foglalnia, részt kell vennie a társadalom chaotikus szellemi életében.

Tudatéletébe pergőtűszerűen áramlanak az újabb és újabb hírek, igazi élménnyé azonban nem válhatnak. A modern embernek nem kell Védkeznie e túlterheltség ellen: a hírek egymást szorítják ki a tudatból. A tudat és az élmény a percnyi intenzitásra rendezkedik be s a percember lelkében leszűrődő élethangulat: a modern emocionalitás, a közvélemény színezője. Vitái nincsenek a közvéleménynek, annyira széteső ma a közönség. A régi, kisebb közösségek erőteljes állásfoglalása értékviláguk összetartó voltán nyugodott. A mai politikus az alkalmazkodás, a felszínen maradás művésze s ez nem is lehet másképp a mai társadalom ingadozása mellett.

A közvélemény gyengeségének egyik oka az, hogy a mai messzemenő munkamegoszlás és a társas szervezet bonyolultsága miatt áttekinthetlenné s így misztikussá vált a társadalom s az egyének állásfoglalása félénk és kihagyó. A modern, tömeges társadalom közvéleménye erősen centralizált. Szinte csak a fővárosból indul ki. A vidéken szinte teljes a passzivitás. A tömegek futó hullámként elfogadják az átlagvéleményt, de az semmi nyomot sem hagy a lelkekben. Hátráltatja a közvélemény erőteljes kialakulását a foglalkozások egyre nagyobb differenciációja is, ami az embereket túlságosan eltávolítja egymástól. A munkateher aránytalan megoszlása miatt nagy tömegek képtelenek lesznek a közös életproblémák befogadására.

A közvélemény ma már nem az egyének spontán értékítéletei: szervezetek tudatosan hozzák azt létre. A közvéleményt, ezt a mind súlyosabb hatalmat, *hangolni* is lehet. A mesterséges közvéleményt sokszor nehéz megkülönböztetni a valóditól. Véleményadó központok keletkeztek, melyek maguk is bonyolult szervezetek s legfontosabb közöttük a *sajtó*. A mind passzívabb közönség hajlott arra, hogy a napisajtóval készíttesse a véleményét. A mai áttekinthetlenség vezetett oda, hogy aki informál, az egyszersmind állást is foglal. Ezzel a sajtó nagy felelősséggel jár és roppant jelentőségű közfunkcióhoz jutott. A sajtó a közönség képviselője lett. Ma a kapitalizmushoz van kötve, de az állam védőszárnyai alatt ismét veszedelmek környékeznek.

NAPKELET 1926 április. *Kornis Gyula*: Mi a középosztály?

A nagyőke gazdasági egyeduralma a plutokratákat és a társadalom piramisának talapzatát alkotó bérmunkásságot nemzetközi alapon szervezkedő masszív tömbbe tömörítette. A középosztály szervezkedése csak nagykésőn indult meg s nemzetközi jellege sem olyan határozott, mint amazoké. Felvetődik a kérdés: vájjon van-e egyáltalán egységes középosztály? Nem áll-e olyan különmemű, érdekeiben széthúzó tényezőkből, amelyek egyesítése nem is várható?

A középosztályra az *osztály*-fogalom szigorú logikai értelemben nem is alkalmazható, itt csak társadalmi *típusokról* lehet szó. A középosztályhoz tartozás kritériumául két tényező kínálkozik: a közepesnagyságú jövedelem és a szellemi műveltség bizonyos mértéke. A kettő együttes alkalmazása már Aristotelesnél előfordul. Már ő kifejti Politikájában (IV. könyv, II. fejezet), hogy a középosztály az állam fundamentuma, a társadalom legértékesebb rétege: «Az állami közösség is akkor a legjobb, ha a középosztályra támaszkodik s azok az államok rendezkednek be jól, amelyekben nagyszámban van a középosztály...» «A demokratikus formák azért maradandóbbak és szívósabbak az oligarchikusoknál, mert középosztály van bennük; ahol azonban ezen osztály hiányában a vagyontalanok kerekednek felül tömegükkel, ott züllés és csakhamar megsemmisülés következik be».

A gazdasági állapot, ha alapvető szempont is, se nem teljesen megbízható, se nem elegendő. A számszerű jövedelemkorlátok mesterkéltek, a háború utáni jövedelemeltolódások után épen keveset érnek. Az önálló és nem önálló existenciák megkülönböztetése útján sem kapunk egységes középosztálykategóriát, mert így igen ellentétes érdekű rétegek kerülnének egy csoportba. A «régii» és «új» középosztály megkülönböztetése meg azért megtévesztő, mert a régi középosztály nálunk alig ölelt fel valamit az iparoskereskedőrétegből, inkább a megyei és városi intelligenciát jelentette. Míg hazánkban a középosztály túlnyomórésztben a tisztviselőosztályt jelentette s szervezkedési mozgalma is innen indult ki, addig a francia és a német középosztálymozgalom más természetű: a kisiparos és kiskereskedőrétegek szervezkedése a kapitalizmus és az elproletarizálódás ellen.

A gazdasági szempont *mellett* az iskolázottság bizonyos mértéke is tekinthető a középosztályhoz tartozás kritériumának. Ez az osztályozás azonban, amely az *értelmiséget* azonosítja a középosztállyal, szintén hibás. Egyrészt, mert a középosztály jelentékeny részét kirekeszti (kisiparosok, kiskereskedők), másrészt, mert a szellemi arisztokráciát (nookráciát) is magába foglalja, pedig ez már a társadalom felső rétegéhez tartozik.

Az igazi kultúratermelő társadalmi réteg, amelynél hagyományoszerű a szellemi értékek kultusza: a középosztály. Ez a társadalmi osztály a haladást a szellemi és erkölcsi önértékek megvalósításában látja s itt kapcsolódik a középosztály fogalmába a *világnézet* szempontja. A középosztály a *mérsékelt haladás* híve, tehát a merev konzervativizmustól és a radikalizmustól egyaránt távol áll. Rendszerint a történeti erők irányában halad s így válik a nemzeti gondolat és érzés leghívebb képviselőjévé. Míg a munkásinternacionále és az aranyinternacionále idegen a nemzeti érzéstől s a parasztság történelmi műveltség és öntudat hiányában a nemzeti eszméig alig emelkedik, addig ez a középosztályban leli meg támaszát és fenntartóját. Az egyébként széteső, sokrétű középosztálynak az erkölcsi-szellemi tényező: a történeti öntudat, a társadalom- és világszemlélet azonossága ad igazi egységet. Szervezkedését is a háború okozta erkölcsi válságok érlelték ki. A történeti hivatásérvés hordozórétegét

nem ok nélkül irtotta ki a vörös Oroszország és nem ok nélkül üldözik el a bitorló államhatalmak sem az őslakó középosztályt.

A fentiekből következik, hogy a középosztálymozgalom sohasem lehet olyan mértékben nemzetközi, mint a többi osztályoké. Közös fronton csak a nagy erkölcsi értékekért szállhat síkra, belső konkrét céljait azonban csak az egyes nemzetek keretén belül keresheti.

S. G.

DIE NEUE RUNDSCHAU. 1926. 1. sz., *Franz Oppenheimer:* Der Staat und die Sünde. (Az állam és a bűn.)

Oppenheimernek ez a kísérlete, melyben a bűn eredetét az államkezeléssel próbálja kapcsolatba hozni, olyan fejezetét adja osztályállamelméletének, amelyet nehéz volna tudományos igazságnak elfogadni. Az osztály állapotnak mint «eredendő bűn» forrásának túlzó beállítása s a történelmi szemlélet teljes hiányából fakadó komolytalan követelése az állam kiirtásának, mindenestre súlyos eltévelyedések. Mindamellett a tanulmány annyira gondolatébresztő, hogy kívánatosnak láttuk annak egész — kétségkívül igen érdekes — eszmemenetét megismertetni olvasóinkkal.

Oppenheimer a Gumpłowicz-féle államkezelési elméletből indul ki, amely szerint az állam eredete a háború, az embercsoportoknak más embercsoportok által való erőszakos leigázása. Az állam előtti korok társadalmi szervezetei (pl. az irokézékéi) a béke, a jog, az egyenlőség testvéri segítséget nyújtó közösségek, amelyek nem ismerik a munkánélküli jövedelmet és a társadalmi osztálykülönbséget. A nép vezetőinek nincs uralkodói hatalmuk. E társadalmi közösségek nem fejleszthették ki az államot, ezt csak a vándorlások korának rabló támadásai hozhatták létre. A hódítás gazdasági, politikai és társadalmi következményei: a kiáltó vagyonskülönbségek (földjádék), egyesek uralma és a társadalom osztályokra bomlása. A történelmi állam eszerint osztályszervezet, amit az államjogász úgy határozhatna meg, hogy az állam olyan jogi berendezkedés, amelyet a győztes embercsoport avégből szorít a legyőzöttre, hogy a lehető legnagyobb mértékű és legtartóssabb adót hajthassa be rajta. Az egyenlőség és testvériség csak az egyes törzsek, társadalmi közösségek keretén belül érvényesült, más csoportokkal szemben a gyilkosság, rablás nem volt se bűn, se jogtalanság. A leigázás állandósítása szülte az államköteléket. Az «idegen» — előbb szabad préda, mint a futó vad — emberré lett, de politikai jogot nem élvező s gazdasági tekintetben kizsákmányolt emberré. Az új társadalmi közösségnek a szolgaságra és gazdasági egyenlőtlenségre alapozása az emberiség igazi bűnbeesése.

Az ember értékelő és cselekvésre indító ösztönei közül az alsó az ősi állati ösztönök és az úgynevezett álösztönök (szuggesztibilitás, utánzási ösztön, rokonszenv) rétege, a másik a társadalom fenntartására irányuló ösztönöké, így az egyenlőség parancsáé (ez a társadalom legfontosabb összetartó kapcsa) s az egyéb erkölcsi ösztönöké és a társas közösségek által kitermelt s a hagyomány és nevelés útján rögzített, szinte szakrális jellegű szokástörvényeké. Az ember gyakran lelkifurdalást érez társadalmi helyzete miatt, azonban rendszerint *állati* énjének tulajdonítja azt, amit mint *ember* vétkezett, amidőn az állam megalakításával elkövette az öröklődő bünt. Megtévesztő lehet, hogy a «társadalom testén élősködő» állam a közösség attribútumait ölti magára: védi a határt és annyi jogot meg biztonságot nyújt, amennyit csak össze lehet egyeztetni az egyenlőtlenség uralmával és a kizsákmányolással, így jött létre a civitas diaboli, ahogy Augustinus mondja, a bűnök kútfeje, amely nagy törvényszerűséggel szedi a «bűnügyi költség»- adóját. A bűn

itt nem a vak impulzus cselekedetei, hanem a hosszú társadalomellenes állapotzülte úgynevezett bünözö típusú egyének cselekményei.

A teljes önzés, a morál insanity is az államba szervezett osztálytársadalom szüleménye. A szövetkezeti települések nem ismerik sem a született gonosztevöket, sem a kartelleket. Mindezt az olyan társadalom elaljasodása termeli ki, amelyben — Rousseau szavai szerint — egyesek elég gazdagok, hogy másokat megvásárolhassanak maguknak és sokan elég szegények, hogy el kelljen adniok magukat. Már a régi görögök ismerték annak kettös hatását: az osztálygögöt és az alattomos, színlelő szolgálalkúséget, a hitvány-ságot, a becsületes munka általános megvetését. Az osztályrend a lelkek prostituálására vezet. A szakadék ott tátong legvészesebben, ahol a külsö hatalom teszi kizsákmányolóvá az államot. A *nagyváros*, a népbetegség e szörnyü szimptomája tetözi be a pusztulást. «Szinte forog a tetö az ember feje felett; úgy érzi, megfosztatott minden oltalomtól, amit a régi társadalmi közösség nyújtott tagjainak s belévetetett védtelenül a mindenek pusztító harcának háborgó öcéánjába. Nem támaszkodhatik többé másra, mint saját belátására. Gyözött a racionalizmus s mindjárt el is fajult szofizmussá. Az ember többé nem mint társas lény, hanem mint egyén «mértéke a dolgoknak». A lét és levés elvesztette már tiszteletet és félelmet gerjesztö hatását; a szent kötelékek többnyire erejüket veszítették. Az ember szabaddá lett, de egyúttal szemérmetlenlé is. Amint *másokkal szemben* való védelmét elvesztette régi társadalmával, úgy enyészett el azzal együtt az *önmaga elleni* védelme is. Ösztönélete gátjai: az istenfélelem, a polgári rosszalástól való félelem, a tisztességre törekvés csoporttársai szemében, jobbára leomlottak. Semmi sem fékezi többé, csak a büntetö bírótól való félelem és szerencsére még mindig sokak keblében élö, el nem némíthatö bírö, a lelkiismeret. De egyre kevesebben követik ennek tanácsait.»

Ide vezet a társadalomellenes társadalmi rend. Az állat lerázta bilincseit, mondják, de hibásan. Az állat nem lehet bünös, mert az maga a természet. Az állat fal, de nem tobzödik. A tobzódás a drágaságok halmozása, amelyek becsét épen drágaságuk adja s szerzi meg vele az élvezönek az uralkodóosztály káprázatát. Családot, házasságot, szerelmet és barátságot, mindent megmérgez ez az osztályszellem. Már az iskolák padjain felbukkan az osztálygög. Egyetlen útja van a szabadulásnak: «az állam kiirtása». Persze, nem úgy, mint ahogy Lessing képzelte: a személyiségek teljes kimüvelése útján, hanem (és itt a bizonyítást illetöen most megjelent «Der Staat» címü művére utal a szerzö) a társadalom osztályjellegének kiküszöbölésével. A nyugat kapitalizmusa és a kelet szocializmusa nagy döntö küzdelemre készül s az euröpai civilizációnak vége, ha idejében jó útra nem térünk. S. G.

MERCURE DE FRANCE. 1926. 5. Manuel Devaldés: Le Malthusianisme et l'eugénisme en Grande-Bretagne. (A malthuzianizmus és az emberi faj nemesítése Nagybritanniában.)

Míg a katolikus egyházi férfiak Angliában is határozottan visszautasító magatartást tanúsítanak a Malthus-féle tanokkal szemben, addig az anglikánok legnagyobb része a Szigetországban már beállott túlnépesedés ellen azokban látja a szükséges és egyedüli orvosságot. A politikai pártokban is vannak, akik hívei a születések bizonyos korlátozásának. A mozgalom nem tekinthetö kizárólagosan proletárnak, mert az ú. n. *social workers*, akik a szó legnemesebb értelmében arisztokraták, a sziv és fej arisztokratái a mozgalom éltetői. A kérdés Angliában annyira előtérben van, hogy már eu génikai reformpárt alakítására gondolnak.

Tulajdonképpen két probléma foglalkoztatja az angolokat: a túlnépesedés és a degenerálódás. Az első ellen főképpen a volt Malthusian League, jelenleg *New Generation League* harcol. Folyóirata azelőtt a *The Malthusian*, most *The New Generation*. Bennünket inkább az újabb degenarálódás elleni küzdelem érdekel. Miután Francis Galton az eugénika tudományát megalapozta, az Eugenics Education Society tudós tagjaival és a *The Eugenics Review* folyóiratával az intellektuálisuk körében e nagyfontosságú kérdést felszínre tartja. A gyakorlati élet számára *Marie Stopes* nyitja meg az 1921-ben alakult *Society for Constructive Birth Control and Racial Progress* égisze alatt úgy a negatív eugénika (az alkalmatlan elemek eliminálása), mint a pozitív eugénika (az értékes elemek szaporítása) gyakorlati célokért küzdő mozgalmát; Az. utóbb említett társaság néhány hét alatt több hívet és nagyobb súlyt szerzett magának, mint a malthusisták 40 év alatt. 1922 májusában jelent meg havi folyóiratának, a *Birth Control News*nak első száma.

A jeles *Marie Stopes*nek és férjének (*Humphrey V. Roe*) nagy alkotása az anyák klinikája (*The Mothers' Clinic*), mely a pozitív és negatív eugénika céljait szolgálja. A klinika működésének eredményét *Marié Stopes* «Az első ötezer» (*The First Five Thousand*) című művéből ismerjük. Ebben különösen figyelemreméltó az óhajtott és a nem kívánt anyaságok számszerű megoszlása. *Marié Stopes* hatása az angol sexualis életre óriási. Művei nemcsak a könyvesboltok, hanem a hygienikus szerek kereskedőinek kirakataiban is láthatók és a legolvasottabbak közé tartoznak, klinikájának másai szerte Angliában keletkeznek, sőt a malthusisták táborába is bevitte a megújulás szellemét.

Ennek a hatásnak pedig az az oka, hogy az anyák klinikája nemcsak az említett két irányban működik eredményesen, hanem egyszersmind egyedülálló tanulmányok központja. Az alapítónő ott oly értékes anyagot gyűjtött össze, amely általánosítások forrásává lett, speciális statisztikái sokoldalúság és pontosság tekintetében a hivatalos statisztikákat felülműlják, végül fényt derített az embryologia és gynaikologia sok kérdésére és általában is mélyítette és a nagyközönség számára hozzáférhetővé tette a nemi élet ismeretét.

Az ötezer nő közül 4834 a fogamzás megakadályozását kérte (ezek közül 4235 volt már 1—17-szer terhes), míg 166 eladdig terméketlen nő kívánt gyermeket. Egy másik megoszlás: 4946 férjes asszony, 2 leány-anya és 52 menyasszony volt az 5000 klinikán fogadott nő között. A külső esetek (felvilágosítások másban) száma a három év alatt 30.000.

Malthus és Galton hívei ma élénk harcban állanak egymással. Abban mégis egyetértenek, hogy kulturális szempontból legfontosabb kérdés, hogyan lehet a faj degenerálódását megakadályozni, mert a legalsóbb néposztály még a legegyszerűbb antikoncepcionális módszert sem érti meg és nem kívánt típusának nagyszámú és gyorsütemű reprodukálásával fokozottan esik terhére a fajilag egészségeseknek. Az együttes jelige tehát: «Sterilise the unfit!» Sterilizálni kell mindazokat, akik normális életre és egészséges utódok létrehozására képtelenek.

V. Gy.

JAHRBUCH FÜR SOCIOLOGIE. II. Band. 1926. *Wilhelm Sauer*: *Soziologie contra Sozialphilosophie.* (A társadalomtudomány és a társadalombölcselet egymáshoz való viszonya.)

A szociológia Franciaországban és különösképpen Angliában, egyes tudományágakkal: az utilitarista etikával, a közgazdaságtannal, a lélektanban Comte és Spencer óta gyors elismerést talált és enciklopédikus jelleget nyerve, majd a természeti, majd a szellemtudományok irányában terjeszkedett. Németországban azonban úgy módszere, mint sajátképeni tárgya

körül viták folynak s testvér tudományaival szemben még ma is kell az elismerésért küzdenie. Helytelen volt az a törekvés, mely az exakt természettudományokra támaszkodva, a szociológiát a biológia részeként fogta fel, mert természettudományi törvények segítségével nem lehet a szociológia sajátos problémáit megoldani, mint amilyen például a szociális kérdés vagy közösségek keletkezése, fejlődése és célkitűzése, lévén a cél kizárólag az emberi akarásoknak és cselekedeteknek jellemzője. Ez okból nem szolgálhat a lélektan sem megfelelő módszerül; a szociálpszichológia lélektan és nem szociológia. Kollektívlélek, néplélek, épúgy mint a magánjog jogi személye, a tudomány alkotása: fogalmak, melyeket technikai okokból használhatunk, de azoknak megfelelő reális jelenségek nincsenek. A két világ: a kauzalitás törvénye alatt álló természet s a célok és értékek világa közötti különbséget nem szabad szem elől téveszteni. A biológiai és pszichológiai munkálatok azonban fontos ismeretanyagot jelentenek, amelyeket felhasznál a szociológiai kutatás. Szociálbiológia és szociálpszichológia tehát csak a tágabb értelemben vett szociológiához tartoznak, csak egyes szociológiai problémák feldolgozására alkalmasak. Kétségtől a szellemtudományok birodalmába tartozó szociológiának, épúgy mint a történettudománynak tárgya a történelmi, társadalmi élet, de míg előzőnek figyelme az «egymásmellette», utóbbié az «egmásután»-ra irányul. A történettudományból a magasabb törvényszerűségeket igyekszik megállapítani, szintén az «egmásután elve» vezeti s a történelem törvényszerűségeinek problémájával foglalkozik. A szociológia a történelmi fejlődés folyamán adott valamely társadalom keresztmetszetét teszi vizsgálat tárgyává s a változáson belül az érdeklő, ami állandó jellegű. E két tudomány, épúgy, mint törvényszerűségeik nyilván szoros közelségben vannak egymással. Ezekből következik, hogy a szociológus módszere: a történelmi társadalmi életnek a történetíró módján való vizsgálata, de nem időrendben, hanem szisztematikus feldolgozásban s nem a történet, hanem valamely állapot vizsgálása, nem a természeti, hanem a kulturális élet ábrázolása. Megfelelő filozófiai tudományága, épúgy mint a jogtudománynak a jogbölcselet — a szociálfilozófia.

A szociálfilozófiának, melyet pedig sokan nem hajlandók külön tudománynak elismerni, a szellemtudományok között centrális jelentősége van. A mellé rendelt esztétikán és vallástudományon kívül a többi szellemi tudományok szisztematikus központját képezi.

A szociológia az emberek tényleges értékretörkéveit írja le. A tudományos szellem azonban a tényleges megismerésen túl állást akar foglalni azzal szemben, jogosultságát vizsgálva értékelni, irányt és célt akar adni annak. Ez a normatív eljárás a szociálfilozófia feladata. A szociológia csak a tényleges normákkal foglalkozik, önmaga normát nem teremthet, mely például és irányelvül szolgálhatna. A szociológia, ha végső törvényéig is jut el, szükségszerűleg a tényleges világán belül marad. A leíró tudományok anyagát a szociálfilozófia veszi át, a jogosultat és jogosulatlant külön választja, általános érvényű célokat jelöl ki az élet számára, hogy azt magasabb fokra emelje. A jogtudománynak s különösen az etikának, hasonló, de szűkebb körű a feladata. A jogtudomány ítéleteit az állam álláspontjáról alkotja meg, az ethika a szociális mértéket az egyén álláspontjáról alkalmazza. A szociálfilozófia ezzel szemben a legátfogóbb szociális objektív álláspontot foglalva el, az egész emberiség, a gondolt, eszményi kultúrközösség álláspontjáról ítél. Jogtudomány és ethika belőle vezethetők le.

3. A kriticismus és kantianizmus alapján állók részéről felmerülhet az az ellenvetés, hogy a szociológia is bizonyos fokig normatív-kritikusan jár el. Tény, hogy szoros értelemben vett leíró tudomány nincs, mert a feldolgozott anyag mindig a szóbanforgó tudományág céljainak, alaptörvényeinek megfelelő

kiválasztás eredménye. A tudományt csak a lényeges érdekli. Ehhez járul, hogy a társadalmi élet számtalan egyes jelenségeit a maguk egészében csak fogalmi megköthettségben, így tehát bizonyos fokig torzítva, foghatjuk fel.

A szociológia és a történelem azonban egész más értelemben gyakorolja ezt a kiválasztást, mint a szociálfilozófia vagy jogtudomány és etika. Az első csoport alaptörvényének meg nem felelő tényeket egyszerűen mellőz, mint amelyek figyelmet nem érdemelnek. Ezzel szemben a második csoport ebben a kiválasztásban, nem előmunkálatot lát, hanem azt főfeladatának tekinti. A magasabb értékobjektumokkal épügy foglalkozik, mint az alacsonyrendű ékkel. Sőt a jogtudományt a jogtalanság különösen érdekli, épügy mint az etikát a bűn. Míg az első csoport csak azt méltatja figyelemre, ami a normának megfelel, a második vizsgálja a normaellenes jelenségeket, továbbmenve a normaellenest a norma, az eszme felé vezetni, a normának megfelelőt pedig tökéletesíteni, eszményi feladatának tekinti.

A pozitivismus és phänomenológia talaján sarjad a másik ellenvetés: A filozófia kizárólagos feladata az adottságok vizsgálata, a jelenségek megértése; a kritikus tevékenység, mely mindenkor szubjektív, elvetendő. A válasz: természetes, hogy törekedni kell lehető objektivitásra. A szociálfilozófia átfogó látóköre következtében ezt a célt megközelítheti. S mert a tudománynak állást kell foglalnia minden kulturális jelenséggel, a szűkebb álláspontú jogtudománynak és etikának is megvan a létjogosultsága. A jogtudomány kritikai munkássága, amely állást foglal bíróságok ítéleteivel szemben, vagy előkészít ítéleteket, amelyek előfeltételei nincsenek pozitív jogszabályban adva még, bizonyoságaul szolgál annak, hogy az adott jogrendszeren kívül szükséges egy a jogi és állami élet minden jelenségei felé rendelt kritikai álláspont elfoglalása. Ez a jogi alaptörvény, amely a szociálfilozófiai alaptörvényből vezethető le. Utóbbi szolgál mértékül minden szociális jelenség számára. Nélküle az emberiségnek kulturális tökéletességre törekvése nem volna képzelhető. S hogy egy ilyen törekvésnek lennie kell (még ha tényleges létét valaki kétségbe vonná is), az bizonyos. Tehát feladata a tudománynak is, hogy ezzel a «kell»-lel foglalkozzon. A szociálfilozófia, mely az emberiség fejlődését tartja szembe előtt, a jövőt hordozza magában.

4. Valamely tudományág eredményes munkálásához szükséges, hogy annak területét teljesen átfogjuk, behatoljunk a lehetőség határáig az élet egyes jelenségeibe, s eljussunk a végső törvényszerűségekig. Szükséges specializálódás egyfelől, végsőkig menő abstractio másfelől, tehát egyaránt szükségesek. A legvégső törvényszerűség az alaptörvény, mely minden tudományrendszer élén áll, ural minden problémát, amely a vonatkozó területen felmerülhet s az egyes törvények benne találják végső megalapozottságukat. A tudományt alaptörvénye teszi lehetségessé, amelyiknek ez nincsen, annak ezzel együtt a létjogosultsága is hiányzik. A szociálfilozófiai alaptörvény egy kultúrközösségekben belül az életnyilvánulásoknak harmóniáját jelenti. Ebből vezethető le a jogi és etikai alaptörvény, míg maga a szociálfilozófiai alaptörvény a szisztematikusan magasabbrendű, az esztétikát is magábanfoglaló kultúralaptörvényből származik. A jogi alaptörvény a szociálfilozófiai alaptörvénynek az állam, az etikai pedig az egyén álláspontjáról való alkalmazását jelenti. A fenti normatív tudományokat előkészítő leíró tudományoknak alaptörvényei egy időrendi vagy szisztematikus tényleges rendnek, a kultúrközösség életnyilvánulásainak megismerését jelentik.

A tudományos megismerés az «értékmonád»-ig juthat el, mint végső egyes tényig. Az értékmonádok azok a legkisebb jelentőségű életnyilvánulások, amelyek a vonatkozó tudomány számára még értékkel bírnak. Az absztrakt-törvény ellentétéképen, a legkisebb és legfinomabb konkrét egyes jelenségek ezek, értékmonádok, mert nem természeti, hanem kulturálisan nyerhető

tények, oly nagyságok, amelyek a kultúra céljai felé haladnak, emberi célkitűzések, értékakarások, de végső analízisban. Igazi, folyton keresett tárgyai minden tudománynak, filozófiának, sőt a metafizikának is. A fent tárgyalt tudományágak tárgya alapján tehát azonos, alaptörvényeik változók és az értékmonádokat ezeknek megfelelően különböző viszonylatokban vizsgálják. A tudomány magatartása az értékmonádokkal szemben lehet semleges, ilyenek a leíró tudományok *a)* időrendi szemléletben a történet, *b)* szisztematikusan szemléletben; a szociológia, melynek különös területe a gazdaságtudomány. Helyezkedhetik a tudomány az értékmonádok valamely körének álláspontjára, hogy innen kritikát gyakoroljon, s normatív-kritikus álláspontjuk eredménye: az értékelő tudományok.

a) az ítéletalkotás objektív álláspontjával: szociálfilozófia,

b) szubjektív álláspontjával:

a.) az állam álláspontjáról: jogbölcselet, jogtudomány,

b.) az egyén álláspontjáról: etika.

T. Gy.

A TÁRSULAT ÉLETE.

Felolvasó ülések.

Március és április havában három felolvasó-ülést tartott a Társulat. Március n-én *Neubauer Gyula* r. tag, a Társulat titkára *Tömegember, társasági ember, kultúremler* címmel tartott előadást. Március 26-án *Zehery Lajos* v. tag olvasta fel *Az öngyilkosság mint a társadalmi élet tömegjelensége* című, folyóiratunk e számában közölt tanulmányát. Április 15-én *Pfeiffer Miklós* r. tag *A család szerepe a modern népesedéspolitikában* címmel tartott felolvasást.

Választmányi ülés.

Április 17-én tartotta választmányunk *ötödik* ülését. A választmány tárgysorozatán a közgyűlés előkészítése és tagválasztások szerepeltek. *Hornyánszky Gyula* elnök indítványára a választmány kisorsolta a választmányi tagok $\frac{3}{4}$ részét, meghallgatta a számvizsgáló-bizottság és a pénztárnok jelentését. A főtitkár előterjesztésére felvette a választmány az új tagokul jelentkezőket, akikkel a Társulat taglétszáma 589-re emelkedett. Új alapítótagja lett a Társulatnak *Koós Zoltán* vezérigazgató.

A Társulat első rendes közgyűlése.

Első *rendes* közgyűlését április hó 18-án tartotta Társulatunk a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében. A közgyűlésen nagy és előkelő közönség jelent meg. Jelen voltak az elnökség részéről *Hornyánszky Gyula* elnök, *Heller Farkas* ügyvezető-elnök, a tisztikar teljes számban, *Balogh Jenő*, *Benisch Artúr*, *Dékány István*, *Hubert Ottó*, *Ilosvay Bálint*, *Jancsó Benedek*, *Kornis Gyula*, *Mattyasovszky Miklós*, *Moór Gyula*, *Pauler Ákos*, *Pintér Jenő*, *Pogány Frigyes*, *Sólymossy Sándor*, *Szontágh Tamás*, *Zehery Lajos* és *Zelovich Követválasztmányi tagok* és igen sokan a Társulat rendes tagjai közül. Távolmaradását kimentette *Berzeviczy Albert*, *Győry Lóránd*... és *Steinecker Ferenc*.

A megjelentek üdvözlése után *Hornyánszky Gyula* elnök felolvasta megnyitóbeszédét a *Nacionalizmus és szupranacionalizmus* problémájáról. A megnyitóbeszédet, amely ismételtelen lelkes tapsra ragadta a közgyűlés közönségét, folyóiratunk jelen számában találja az olvasó.

Az elnöki megnyitó után *Szombatfalvy György* mondotta el főtitkári jelentését. A Társulat működésének első 15 hónapja — mondotta — azoknak

adott *igazat*, akik a rendkívül *nehéz* és minden tudományos szervezkedésre kedvezőtlen időben is bíztak a Társulat megalakításának sikerében. A *taglétszám* az alakuló közgyűlésen 135 volt s az első rendes közgyűlésig 589-re emelkedett s remény van arra, hogy a Társulatba tömörült tábor növekedésének üteme nem fog egyhamar lassúdni. Tagtársaink közül 1 tiszteleti, 9 alapító és 579 rendes tag. Annak érzékeltetésére, hogy a Társulat milyen foglalkozási ágak körében eresztett mélyebb gyökereket, a következő adatok szolgálnak: Legtöbb tagtársunk a *tanügyi* pályákon működők közül való 181 (ezek közül egyetemi tanár 68, magántanár 12, más főiskola tanára 7, középiskolai tanár 42, képzőintézeti tanár 6, kereskedelmi iskolai 3, polgári iskolai 9, tanító 8, hittanár 2, tankerületi főigazgató 4, tanfelügyelő 12, tanársegéd 8). Tudományos intézetek tisztviselője 19. A közigazgatási *tisztviselők* száma 172 (minisztériumi tisztviselő 110, városi és községi 22, törvényhatósági mindössze 5, egyéb közigazgatási ágaknál 35). A bírák és ügyészek közül 41 tagtársunk van. Társulatunk tagja 49 magántisztviselő, 31 ügyvéd és ügyvédjelölt, 14 orvos, 10 mérnök és 9 katona, újságíró, szerkesztő 7, iparos és kereskedő 9. Feltűnően kicsiny a földbirtokososztály és a lelkesység érdeklődése. *Mindössze 5 földbirtokos tagtársunk* közül 1 kisbirtokos és 3 középirtokos. A lelkeszek közül 14-en tartoznak a társulatunk kötelékébe (ezek közül 2 r. kath., 2 ref., 1 ág. h. ev. püspök, 3 r. kath. és 6 ref. lelkész). Tagtársaink közül *Budapesten* lakik 432. A vidéki városok közül első helyen áll Szeged 24 taggal. Kaposvár 11, Kecskemét 10, Békéscsaba 9 taggal szerepel. Meglepően kevés tagtársunk van Debrecenben (5), Pécsen (3), Miskolcon, Győrött, Egerben, Baján, Esztergomban (2—2), továbbá Székesfehérvárt, Sopronban, Cegléden, Nyíregyházán, Hódmezővásárhelyen (1—1 tag). Egyetlen tagtársunk sincs Makó, Szombathely, Pápa, Nagykanizsa, Jászberény, Kiskunfélegyháza, Nagykőrös, Szentes, Csongrád, Kisújszállás, Mezőtúr, Túrkeve, Hajdúbozsórmény, Hajdúszoboszló, Szekszárd, Gyöngyös, Kőszeg, Kiskunhalas és Vác r. tanácsú városokból. Ezekből az adatokból arra is következtethetünk, hogy a vidéki értelmiség körében még gazdag terjeszkedési lehetőség van kiaknázatlanul munkáságunk számára.

A Társulat működésének vázolója során felemlítette a főtítkár, hogy a Társulat 15 *előadást* tartott s hogy a *Társadalomtudomány* 1925. évi kötetében 400 sűrű oldalon 15 nagyobb tanulmány, 25 kisebb cikk, 39 könyvismertetés és bírálat és 31 külföldi folyóiratbeli tanulmány ismertetése látott napvilágot. Ezután a Társulat pénztárnoka és a számvizsgáló-bizottság tette meg következő jelentését:

Társulatunk megalakulásakor átvette a Társadalomtudomány című folyóiratot, aktíváival és passzíváival együtt. A folyóirat aktívái voltak: jelentékeny papírkészlet, a régi folyóiratszámok és 1,280.000 K-t kitevő készpénz. A folyóirattal átvett teher pedig 5,100.000 K-t tett ki, amely összeg a folyóirat megalakulásunk előtt megjelent utolsó számának nyomdaköltségeiből kifizetetlenül reánk maradt.

Az egyesületi év folyamán befolyt:

a társulat alapító tagjaitól.....	7,000.000 K
a rendes tagdíjakból	36,800.000 «
előfizetésekből	13,300.000 «
kiadványainkból; nevezetesen a Társadalomtudomány eladott példányaiból és a társulat kiadásában megjelent társadalomtudományi füzetekből	9,900.000 «
adományokból és segélyekből	44,580.000
« Bevételeink összege tehát 112,800.000 koronát tesz ki.	

E bevételekkel a következő kiadások állanak szemben. A nyomda és korrektúra költségei 67.800.000 koronára rúgnak. Ez összegben bent foglal-

tátik az előbb említett 5,100.000 koronás tehertétel, továbbá az elmúlt évi ro folyóirat számnak és a folyó évi első számnak nyomdaköltségei, valamint a társulat részéről kiadott 2 társadalomtudományi füzet kinyomatásának költsége, írói díjakra — a társadalomtudományi füzetek írói tiszteletdíjával együtt — 17,200.000 koronát, a főtítkár múlt évi és a folyó év első négy hónapjára eső tiszteletdíjára 8,000.000 koronát fizettünk ki. Könyvbeszerzésre 400.000, előadások rendezésére 3,400.000 K-t, expedíálásra és portóra 6.000.000 koronát, egyéb költségekre nevezetesen: nyomtatványokra, küldöncdíjakra, utazási költségek megtérítésére 2,450.000 koronát költöttünk. A 112.800 K bevétellel tehát 105,300.000 K kiadás áll szemben; mai pénzkészletünk ennél fogva 7,500.000 korona.

A bemutatott számadást f. hó 15-én a számvizsgáló-bizottság felülvizsgálta és rendben találta. A részletes elszámolást a következő, kimutatás tartalmazza:

Pénztári kimutatás

a Magyar Társadalomtudományi Társulat 1926. évi április hó 18-iki vagyoni állapotáról.

B e v é t e l e k		K	K i a d á s o k		K
1	Pénztárkészlet megalakuláskor	1,128.950	1	Nyomdaköltségek ...	67,819.388
2	Alapító tagoktól	7,000.000	2	Írói díjak... ..	17,234.000
3	Tagsági díjakból... ..	36,869.250	3	Főtítkár tiszteletdíja...	8,000.000
4	Előfizetésekből	13,334.400	4	Könyvbeszerzés	401.900
5	Kiadványokból	9,915.000	5	Előadások rendezése	3,407.600
6	Adományok és segítelyekből... ..	44,580.000	6	Expediálás, portó ...	5,988.700
			7	Egyéb költségek... ..	2,441.926
			8	Pénztárkészlet mint egyenleg	7,534.086
	Összesen :	112,827.600		Összesen :	112,827.600

Dr. Horn József pénztáros.

Ifj. dr. Rác Lajos felolvasta a számvizsgáló-bizottság jelentését:

Tisztelt Közgyűlés!

A társulat könyvvezetését és számadásait — a választmány f. évi február hó 22-én hozott határozatával nyert megbízás alapján — f. hó 15-én felülvizgáltuk és rendben levőnek találtuk. Javasoljuk tehát, hogy a társulat pénztárosának az elmúlt egyesületi évre a felmentés megadassák.

Budapesten, 1926. április 18-án.

Dr. Tárcsányi György.

Ifj. dr. Rác Lajos.

A közgyűlés a jelentéseket-egyhangúlag tudomásul vette s a pénztárosnak a felmentést megadta. Ezután Horn József dr. az 1926. évi költségvetési előirányzatot ismertette a következőkben:

A Társulat választmánya elhatározta, hogy társulatunk lapját a jövőben nem Szegeden, hanem Budapesten nyomtatja. Ez a változás a lap külső formájának és pontos megjelenésének nagy előnyére szolgál, egyúttal azonban

a nyomdaköltségek jelentékeny emelkedését is jelenti. Hogy az ily módon előállott különbözet fedezete előteremthető legyen, a választmány — annak reményében, hogy intézkedését a közgyűlés jóváhagyja — a tagsági díjat 100.000 K-ra, az előfizetés évi díját pedig 160.000 K-ra emelte fel s a jövő egyesületi év költségvetési előirányzatát e díjak alapulvételével készítette el. Ez alapon a folyó évi tagsági díjakból még 46,600.000 K-át, a folyó évi előfizetési díjakból pedig — az előfizetők mai létszámának megfelelően — 25,300.000 K bevételt remélünk. Számítunk továbbá arra, hogy a múlt évi tagdíjhátralékokból; — az 1925. évi május elei 439-s taglétszámának megfelelően — még 9 millió korona befolyik. Kiadványaink eladásából 3,000.000 K, segélyek és adományokból 20,500.000 K bevételre számíthatunk. Várható bevételünk tehát összesen 104,400.000 K. Ehhez hozzáadva a ma meglévő 7,500.000 K-t tevő pénzkészletünket, a folyó év végéig rendelkezésünkre álló összeg valószínű nagyságát kerekén 112,000.000 K-ban állapíthatjuk meg.

E bevételekkel szemben a következő kiadásaink lesznek: nyomdaköltségekre elő kell irányoznunk 65,000.000 K-t. A folyó évi első számunk nyomtatási költsége ugyanis 12,280.000 K-t tett ki. A hátralévő öt szám kinyomatására tehát 60,000.000 K-t meghaladó összeget kellett felvennünk. Szerzői díjakra elő kell irányoznunk 15,000.000 K-t. Figyelemmel arra, hogy a társulat tagjainak és előfizetőinek állandó szaporodása az adminisztráció terheit állandóan növeli, a választmány a kérdés beható mérlegelése után elhatározta, hogy a folyóirat expedálására, a levelezésre, valamint az adminisztrációval, járó egyéb teendők ellátására 15,000.000 K átalányt állít be az előirányzatba, amely összeg felett a Társulat főtítkáranak — elszámolás kötelezettsége mellett — szabad rendelkezést biztosít. A választmány továbbá méltányolva a főtítkár odaadó munkásságát, ennek legalább részbeni elismerésére, évi 6,000.000 K tiszteletdíjat állapított meg; továbbá 3,000.000 K évi összeget szavazott meg a pénztáros díjazására.

Előadások rendezésére 3,000.000 K-t, elkerülhetetlenül szükséges könyveszerzésekre 1,500.000 K-t irányoztunk elő. A kiadások összege tehát 108 millió 500.000 korona. Ez az összeg, ha az előirányzott 112,000.000 K bevétel valóban befolyik, kellő fedezetet talál. Hogy előirányzatunk reális legyen, feltétlenül szükséges, hogy jövedelmeink, elsősorban a tagsági díjak, hiánytalanul és pontosan befolyanak. A hátralékot és esedékes tagsági díjak mielőbbi befizetésére ez alkalommal is felkérjük a társulat igen tisztelt tagjait s a befizetés megkönnyítése céljából a Társadalomtudomány legközelebbi számához befizetőlapot mellékelünk.

A közgyűlés a bemutatott előirányzathoz és az előterjesztett javaslatokhoz egyhangúlag hozzájárult.

Hornyánszky elnök sajnálattal bejelentette, hogy *Oswald* György, a Társulat egyik jegyzője, nagy elfoglaltságára hivatkozva, tisztségéről lemondott. A közgyűlés köszönetét fejezte ki eddigi munkásságáért. Az *ellenőri* állásra *Szádeczky-Kardoss* Tibort, a számvizsgáló-bizottság tagjaiul *Mályusz* Elemér, *Pfeiffer* Miklós és *Thewrewk-Pallaghy* Attila r. tagok egyhangúlag megválasztottak. A Társulat választmányából alapszabályszerűen kisorsolt 23 választmányi tag újra megválasztott s a még üres 12 helyre: *Biber* Gyula, *Dávid* Antal, *Geőcze* Sarolta, *Horváth* Barna, *Mihály fi* Ákos, *Milotay* István, *Pataky* Tibor, ifj. *Rácz* Lajos, *Szudy* Elemér, *Tomcsányi* Móric, *Tóth* László és *Trócsányi* György választmányi tagokul választottak.

A közgyűlés elhatározta, hogy felvételét kéri a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetségébe.

A JOGFOLYTONOSSÁG GONDOLATA.

A jogfolytonossági gondolat — a történelem tanúsága szerint — nem üres jelszó, hanem mélyről fakadó ösztönös érzés szüleménye, mely az emberi társadalom közületeinél az azokban megnyilvánuló kollektív lélek munkájának egyik, sokszor öntudatlanul érvényesülő irányító tényezője. Szinte azt lehetne mondani, hogy természeti törvény, mert a társadalmi és állami élet szemléletét eszmetársulásba kapcsolja az emberenkívüli természeti világ nem egy örökérvényű, változhatatlan törvényével.

A pusztá eszmei asszociáción túlmenő összefüggést azonban a természeti' törvények és a jogfolytonosság gondolata között helytelen volna keresni. A természet törvényei az egész világrendet átfogó, általános érvényűek; utóbbi pedig viszonylagosan szűk körben, az emberi társaság száz-és százfelé széttagolt és más-más alapon nyugvó szervezeteiben érezteti hatásait. Ezeknek a szervezeteknek élete továbbá tele van ellentmondásokkal s a fékezhetetlen emberi indulatok erőszakos kitöréseivel. A természet örök törvényeiben és az azoknak megfelelő jelenségekben azonban nincsen sem ugrás, sem erőszak s amit a véges emberi elme felfoghatatlanul nagy, katasztrófális átalakulások gyanánt hajlandó szemlélni: jelentéktelen láncszeme csupán a világegyetem végtelenségét átható okozatoságnak.

Legyen azonban még annyira szűk határok közé szorított is az a kör, melyen belől a jogfolytonosság ösztönös érzése a társadalmi és állami élet hatótényezőjeként szerepel s legyenek viszonylagosan még oly hatalmasok is azok a társadalmi erupciók, melyek ezer és ezer ellentmondást kergetnek egymással eszeveszett harcba és tombolni hagynak minden emberi szenvedélyt: egy bizonyos, hogy e küzdelmek után a romok alatt és romok felett és magukban az évszázadok óta épített intézményeknek szétszórt roncsaiban is elfojthatatlanul és kiirthatatlanul él a folytonosságnak azon ösztönös érzése, mely nem tud a jövőbe nézni, nem tud új ösvényre lépni anélkül, hogy azt a múlttal össze ne kapcsolja.

Nem jelenti ez azt, hogy a jogfolytonosság gondolata az állami és társadalmi élet megmerevítésére irányulna. Sőt ellenkezőleg. Az eldobott kő, bármekkora erő röpitette ki helyéből — tudjuk — visszahull; de az az ösztönös érzés, mely nagy kilengéseknél a korábbi statikai helyzet újrafelvételére törekszik, éppen azoknak a gátló erőknek és erőszakos akadályoknak befolyása alól keres magának szabadulást, melyek természetes és sohasem stagnáló folyamatosságából ideig-óráig eltéríthetik és abban megállíthatják.

Ebben a mozzanatban szeretnők a jogfolytonosság gondolatának

lényegét megragadni és kifejezni azt, hogy közelebről mit érthetünk alatta. Csábító volna ugyan, hogy az emberi és társadalmi élet ezernyi más vonatkozását is a kiindulópont köré csoportosíthassuk; de ezzel beláthatatlan perspektívák és beláthatatlan távolságok útvesztőjébe kerülnénk és le kellene mondanunk arról, hogy *csak és kizárólag* a *jogfolytonossági* gondolat kérdésével foglalkozzunk.

A jog az állam életrendje. A jogfolytonosság ennek az életrendnek a szabályozója. Feladata, hogy az államban szerveződött nép egyedeinek és ezen egyedek millióinak lelkében az idők rendén kicsírázott és számtalan, külső tényező hatása alatt kialakult életrendet azon a vágányon, melyen elindult és amely vágány mélyülhet, emelkedhetik, szállhat, sőt kanyaroghat is, megtartsa, biztosítsa és annak erőszakos megszakításától, felforgatásától a lehetőség szerint megóvja.

Az állami életrendnek vonatkozásai megszámlálhatatlanok és egyre sokszorozódnak is, úgyhogy e folyamatos és állandó kibővülési proceszuszusnak vége soha sincs és el sem képzelhető. A vonatkozások alaptípusai azonban néhány tétellel megrögzíthetők.

Első ezek között az állami életrendben érvényesülő *közhatalom alapjainak, megnyilvánulási módjainak* és *hatásainak* mikénti berendezettsége. Az állami életrendnek ezt a legfontosabb vonatkozását tartjuk szemelőtt, mikor közjogról vagy államjogról beszélünk.

A második alaptípus az állami életrendnek az a vonatkozása, mely ezer- és ezerfelé irányuló szétágazódásában a közhatalom kezelésének konkrét formáit foglalja magában, vagyis a közigazgatás, melyhez legtágasabb értelemben a közhatalomból folyó bíraskodást is hozzá lehet számítani. Míg a most említett két fővonatkozásban az egyes az összességgel kerül a legkülönbözőbb viszonylatokba s az összesség magasabb egységétől, a közhatalmat hordozó és megtestesítő államtól jogokat nyer és kötelezettségekkel terheltetik és ezek által az egész állami közélet aktív alanyává leszen; addig ugyanez az állami életrend most már az egyeseket *egymással állítja* szembe, mikor vonatkozásainak egy harmadik típust mutató tömkelegében, a magánélet sokféle és tarka változatait teszi előírásainak, parancsainak és tilalmainak tárgyává. Ezek a vonatkozások a magánjog eszme körét érintik. Nem is megyünk tovább.

A jogfolytonosság gondolata a példaként felhozott vonatkozások mindenikében egyaránt kiszámíthatatlan értékek és érdekek istápolója.

Történeti alkotmányok, mint amilyen a magyar, a bizonyosságok hosszú sorozatával igazolják, hogy valamely államszervezeti gondolat évszázadok viszontagságain keresztül szövedik, s a kezdetben talán csak öntudatlanul nyilvánuló hatások mihamar alakot öltenek, átfogóképességükben kitágulnak és ismét átformálódnak, felszívják magukba számos ellenhatást is, de azokat átgyúrva és átdolgozva a maguk erőinek fokozás sara használják feles *lényegben, eredeti miségükben* a modern intézmények bonyolult szervezetében is érintetlenül és épen megmaradnak. Megmaradnak mint törzse és gerince a fejlődés rendén kialakult nagy organizmusnak.

A legfőbb állami hatalom átruházottságának természete például, mely még a magukat Isten kegyelméből valóknak nevezett királyainkra is csak a koronázás szimbolikus cselekményével *száll* át, tehát *nem* saját,

nem az égből vett, hanem *alulról*, a *nemzettől* nyert mandátumban gyökerező hatalom: oly tétel, mely csírájában visszavihető a honfoglaló magyarság mondaszerű vérszerződésére s melyet a jogfolytonosság gondolatának a nemzetlélek kifürkészhetetlen mélységeiből fakadó dacos ereje tudott csak napjainkig sértetlenül fenntartani.

Közigazgatásunkban a mi állami életrendünk a helyhatósági önkormányzatban igazolja a legszembetűnőbben a jogfolytonossági gondolat érvényesülésének vissza nem fojtható erejét. Pedig mennyi változáson és átgondolt támadáson ment át az idők rendében az az ősi államszervezeti gondolat, mely a törzsenkint pusztázó ősmagyarság lelkében ott lapangott már akkor, mikor tulajdonképen sem közszellemről, sem lelki egységről, sem állami életről, de talán határozottan kialakult törzsi öntudatról is szólni — durva anakronizmus nélkül — nem lehetne. Mégis ezt az ősi gondolatot az ösztönös érzés átmentette minden viharon keresztül és intézménnyé bomlasztotta ki. Alapkövévé tette a honfoglalás utáni törzsi társadalomnak; s mint ilyen, megvívta a maga élet-halálharcát a Szent István-féle, nyugatról importált várszerkezettel, sőt kiformálta abból azt a nemesi vármegyét, mely, mint a jogegyenlőség világában modernizálódott helyhatósági önkormányzati szerv, ma is egyik legjellegzetesebb alkateleme alkotmányjogunknak. S hogy a példaként harmadsorban említett vonatkozást se mellőzzük, rá kell mutatnunk a jogfolytonossági gondolat hatására és eleven erejére ott, ahol az talán a legközelebről érint mindnyájunkat — nevezetesen a magánéleti viszonyok mindennapi —, a nagy egészhez viszonyítva kicsiny, de az egyesre nézve annál többet jelentő jogi rendezésénél. Ez a magánjogi eszmekör az, melyben a kinek-kinek nehéz és küzdelmes élet a joggal a legsűrűbben érintkezik. Itt legnagyobb egyúttal a változatosság és az életviszonyok mikénti megítélésében mutatkozó lehetőségek fejlődési képessége, s mégis itt találkozunk a legkifejezettebben az átöröklött gondolatok és meggyőzések szívósságával.

Útszéli igazság például ma már az, hogy a mindenfelől szakgatott magyarság nemzeti és faji lelkületének egységét, gondolkozásmódjának homogenitását évszázadokon keresztül a Verbőczy Tripartitumában lefektetett jogvilághoz való ragaszkodás őrizte meg, mint az e részben történelmileg igazolt tényezők egyik leghatásosabbika. De a Tripartitum sem tartalmazott újat. Mögötte szintén évszázadokra visszanyúló és a jogfolytonosság jegyében letelt múlt állott, melynek vezető eszményei a nyugat felől keletre törő hűbériség világot átfogó ideológiájával szemben is hely tudtak állani. Jogfejlődésünk vett át ugyan az idegenből sokat, de azt magához hasonította, magába olvasztotta, a magyarság saját nemzeti múltjává és kultúrájává avatta, épúgy, mint ahogy maga a magyar nép is, a nemzettest javára volt képes asszimilálni a tömegestől bevonuló vagy egyenkint beszívárgó külföldieket.

Valóság tehát az, hogy ma élő magánjogi intézményeink közül éppen azok, melyeknek egyéni jellege van, azaz, amelyek a faji és nemzeti jelleg önállóságának visszatükrözésére alkalmasak: a jogfolytonosság gondolatának diadalmas érvényesülését képviselik azokkal a szellemi áramlatokkal szemben, melyek mint gátló erők és ellenhatások a fejlődés eredeti vágá-

nyain haladó folyamatosságot nagy küzdelmek árán hol eltérítették, hol ideig-óraig meg is állították.

Nyilvánvaló ugyanis, hogy a jogfolytonossági gondolat munkája az állam életrendjének valamennyi elképzelhető vonatkozásában nem küzdelemnélküli. Sőt ellenkezőleg, az állandó harcnak egy nemét jelenti a vele ellentétes szellemi áramlatokkal, melyeknek hatása az egyesek s az egyeseken keresztül kisebb-nagyobb csoportok, sokszor egészen élesen körülhatárolódó társadalmi és gazdasági osztályok lelkiségének és mentalitásának befolyásolásában és átalakításában nyilvánul. Ilyen ellentétes szellemi irányzat — ha első pillanatra és a terminus technikusok szokásos használatára tekintettel talán paradoxnak is látszanék — a *konzervativizmus*, vagy mondjuk inkább a *merev konzervativizmus*, melynek lényege abban áll, hogy a társadalmi és állami élet kialakult rendjét a fejlődés valamely *látszólag nyugópontján* megállítja és azt az előbb-utóbb lökészerűen jelentkező evolúciós törekvések ellensúlyozásával megmerevített formáiban megóvni, fenntartani törekszik. A merev konzervativizmus visszahatásaként érvényesül a jogfolytonosság gondolatának másik és nem kevésbé végzetes ellenlábasa: a *radikalizmus*, melyről egyelőre annyit, hogy a konzervativizmussal együtt szintén élet- és világnézetet jelent, de egy emezzel is diametrálisan ellentétes gondolati pólus irányítása alatt.

A jogfolytonosság gondolatával egyik sem egyeztethető össze.

A merev konzervativizmus azért nem, mert amikor szívósan ragaszkodik az állami és társadalmi életrend adott szervezettségéhez: mozdulatlanságra kényszeríti azt, ami természeténél fogva folyamatos s ezzel ki egyenlíthetetlen ellentéteket és önmagához hasonló szélsőségeket vált ki s a történelem tanúsága szerint a legnagyobb nemzeti katasztrófák okozója lehet. A radikalizmus pedig azért nem, mert célkitűzéseinél nem számol az adott helyzetekben és a fejlődés rendén kialakult viszonyokban rejlő rettenetes tehetetlenségi erővel, mely — épügy, mint a világűrnek titokzatos utakon tovaگردülő vándorai — a maga eredeti irányából robbanás nélkül el nem téríthető. A radikalizmus a *tabula rasák* felé tör, még ha a leg-tökéletesebb idealizmus fűti is szellemi kohóját s abban a harcában, melyet a fennálló társadalmi és állami életrend ellen folytat vagy forradalmakat szül vagy külső elnyomatást.

Hangsúlyozottan emeljük ki, hogy szélsőségeket állítottunk egymással szembe. A konzervativizmusnak, valamint a radikalizmusnak is számtalan és kevésbé túlzó, enyhébb megjelenési formája van. Ha erős színekkel festünk, csak azért tesszük, hogy a kettő között levő világnézleti különbség lényegére lehessen rámutatni és arra, hogy míg e kettő csak világ- vagy helyesebben csak életnézet: addig a jogfolytonosság ennél sokkal több, mert az maga az élet; az az élet, melyet fejlődése valamely pontján megállítani éppannyira természetellenes és kárhozatos, mint erőszakosan megszakítva azt a tapasztalatoktól és adottságoktól független, új képzeleti világba helyezni át, melyben utópisztikus fantazmagóriák kíméletlen harcánál és az ember és társadalma kimondhatatlan szenvedéseinél egyébről szó sem lehet.

A jogfolytonosság gondolatának a merev konzervativizmussal és annak szükségszerű visszahatásával, a radikalizmussal folytatott küzdel-

meit önként érthetően mindenkor az az állami és társadalmi szervezet fizeti meg, mely ezeknek az ellentétes szellemi áramlatoknak ütközéspontjába kerülve, válságba sodródik. Hogy pedig ezek a válságok mit jelentenek s hogy a legnagyobb értékek érinthetetlenek hitt birodalmában mi pusztulást és veszteségeket vonnak maguk után: arról jobb nem is szólni, ha a gyógyíthatatlannak látszó és ma is egyformán sajgó sebeket bolygatni vagy a történelem tragikus árnyait, vérrel itatott emlékeit felidézni nem akarjuk. Elég annyit éreznünk és látnunk, hogy a jogfolytonosság megszakad; ezeréves államkapcsolatok szétrongyolódnak; a faji és nemzeti öntudat a megalázások kadiumi igája alatt bűnös szenvedélyeket termel és a kielégítetlen bosszú a megtorlás ösztönös érzését emeli magas, erkölcsi piedesztálra; a gazdasági élet érhálózata megpattan, kelevények fakadnak fel rajta és a bomladozó társadalmat, melyből kiesik az összetartó központ, az általános nyomor fertőző kloákái árasztják el. Mindeneken valami elkeseredett, kapkodó örület lesz úrrá, mely óriási energiapazarlással az elégedetlenség, a gyűlölködés, a gyanú és bizalmatlanság szításával követeli magának a jogot, hogy a zűrzavarban nem kiutat mutasson, hanem további zavarokat kelthessen. Beáll és állandósul az a ferde állapot, melyről azt mondja egy régi filozófus: *Wenn der Wahnsinn epidemisch wird, so heisst er Vernunft.* (H. Jacobi.)

A betegségek gyógyításának célja és módja az, hogy az emberi tudomány mindent elkövessen a korábbi egészséges állapot folyamatosságának helyreállítására. A válságokba sodródott társadalmi és állami életnek sem lehet más orvossága, mint hogy visszavezessék egészséges, korának életrendjéhez. Ez a jogfolytonosság fonalának újrafelvételét, újra való összekötözését jelenti, ott, ahol az *elszakadt* vagy *elszakították*. Ezt az alternatívát különös nyomatékkal kell hangsúlyoznunk. Ahol *elszakadt*, vagy ahol *elszakították*. A kettő nem azonos; s a kórokozók közti eltérés nagy különbséget jelent azok közt a törekvések között is — úgy az eszközök, mint azok alkalmazása tekintetében — melyek a jogfolytonosság gondolatának, restaurációja érdekében érvényesíthetők.

A jogfolytonosságot megszakító válságokat nevezetesen egyrészt *külső erőhatalom* nyomása okozhatja, mikor túlerejével a nála gyöngébbre rátipor és annak megszokott, önmagából kifejlesztett életrendjét új formákba szorítva, helyette a saját magáét oktrojálja rá. Az ilyen oktroj is lehet egyébiránt jószándékú és bölcs, mely esetben lassankint az elnyomott, de meg nem ölt jogfolytonosság nivelláló befolyása alá kerül és ahhoz fokozatosan hozzásimulva végeredményében egy, a jogfolytonosság gondolata által jellegzett eredőben fut ki.

Ez volt az eset például Szent István király erőszakos, szinte államcsínyre valló reformjaival, melyeket a királyi hatalom súlyos válságok árán hatalmi szóval vezetett be; ezek az újítások nem a magyar nép gondolatvilágában születtek és mégis aránylag rövid idő alatt összhangba olvadtak a régi társadalom átöröklött eszményeivel. Lehet viszont a külső hatalom nyomása folytán okozott válság homlokegyenest ellenkező jellegű is és itt elég az 1848/49 után beállott eseményekre utalnunk, melyek a magyar állami és társadalmi élet jogfolytonosságának a legújabb időkig példátlanul durva és kíméletlen félbeszakítását eredményezték.

A jogfolytonosságot megszakító válságok másik okozója az előbbinél sokkal súlyosabb és *belső* tényezőnek, a forradalomnak következményeként állhat elő.

Mi a forradalom? Az alkotmány és a vele összefüggő egész jogrendszer az ezen alapuló társadalmi szervezet erőszakos felforgatása, mely alulról tör elő, a népek azokból a rétegeiből, melyek eddigi passzivitásukat egyszerre a legélénkebb aktivitásra váltják fel. A forradalomban, ha az valóban komoly és nem buborékszerű paródia, valami mélyen megrázó hasonlóság van a vulkánikus jelenségekhez. Pusztítóereje vak és meggondolatlan, mint a leömlő láváié, mely mindent válogatás nélkül elseper. S miután a jogfolytonosság forradalomszerű megszakításában oly pszichológiai és dinamikai erők hatnak közre, melyek egyúttal a jogfolytonossági gondolatnak is alkatelemei: világos, hogy a korábbi statikai helyzethez való visszatérés — a gyógyulás rendén — más tempót, más eszközöket és nem egy, a lényegyet nem érintő, habár fájdalmas áldozatot is igényel.

Mindenkép kerülni szeretnők az aktuális, a napi politika vonatkozásait. Annál inkább, mert oly időkben élünk, melyek ezernyi fájdalommal és még több megaláztatással figyelmeztetnek szüntelenül arra, hogy állami és társadalmi életünk folytonosságában rettenetes zökkenőn mentünk keresztül. A jogfolytonosság emlegetése pedig ma már mindegyre fel-felhangzik. Úgyis, mint könnyelműen felkapott jelszó; úgyis, mint mélységesen komoly vágyaknak kifejezője, szimbolikus megtestesítője.

Könnyelműen felkapott jelszó ott, ahol a feléje vezető utat állami és társadalmi életünk katasztrófális válságának és a válság valódi kör-okozójának *helytelen megítélése* rossz irány felé terelte. Könnyelműen felkapott jelszó ott, ahol a napi politika kicsinyes szempontjainak és egyéni célkitűzéseinek befolyása alatt az egész, félelmesen súlyos kérdés ezerfelé ágazó komplexumából épen azt az egyetlenyet ragadják elő és írják fel a politikai pártok programjának zászlajára, amelyben a jogfolytonosság helyreállításának nem alapvetését, rendszeres előkészítését, de inkább külsőségnek illő betetőzését, megkoronázását kellene látnunk és remélnünk. Az ilyen út csak újabb válságok felé vezethet; a nemzetek életében pedig homeopátiás gyógymódokról nem tud a történelem.

Végzetes baj tehát az, ha szem elől tévesztjük azt a meggondolást, mely szerint a jogfolytonosság helyreállításának módjai és eszközei magától a jogfolytonosság megszakításának miséjétől függenek.

Ha külső hatalom rombol össze egyetlen csapással mindent, amit nemzedékek és nemzedékek munkáján keresztül sok évszázad történelmi fejlődése épített fel: ott és akkor a visszatérés szintén csak egyetlen lépést jelent és egyetlen gesztussal meg is oldható. Ehhez a lépéshez és gesztushoz azonban szerencsés külpolitikai helyzet és olyan társadalom, illetőleg olyan nemzeti közszellem kívánatik meg, melyet a jogfolytonosság megszakításával együtt járó összeomlás erkölceiben aláásni, korrumpálni nem tudott; melyben a meggyőződés nem üres szólam — a hangadók öblös megnyilatkozásaiban, hanem a nemzetet alkotó egyesek kiírthatatlan és el nem tompított jellemsajátsága; amelyben valóban megvan az akarat egységessége és az idealizmusnak teremtő ereje, bölcs megfontoltsága. Így volt ez egyszer, nem is olyan régen; hiszen még ma is járnak közöt-

tünk olyanok, kik részesei lehettek a jogfolytonossági gondolat ragyogó diadalának. Ezt a diadalt az utókor előtt a még élők emlékezetén kívül a történelem tanítása, egynéhány ércszobor és egy nagy név, a Deák Ferenc neve hirdeti.

A példa azonban, sajnos, nem másolható le. A jogfolytonosság félbeszakadása, mely a mát a közelmúlttól tátongó örvényként választja el: nem valamely *külső hatalom* kényszererejének *közvetlen eredménye*, hanem *belső robbanások* szomorú munkája. Hogy ezek a belső robbanások viszont egy vesztett háborúval hozhatók okozati összefüggésbe: ez csak a történelem szempontjából fontos, de nem a restaurációs politika kérdése. Ennek a restaurációnak útjai és eszközei a múlt század hatvanas évének ideológiájából lelkesedést, bizalmat és elszánást meríthetnek ugyan, hiszen az ezeknek a szellemi erőknél kifogyhatatlan forrása, de *mint eszközök és utak szükségképen más természetűek és más jelé mutatnak*. A jogfolytonosság gondolatának fokozatos érvényesülése *ma*: alulról kiinduló és lépéstről-lépésre haladó újjáépítést jelent, mert nemcsak az állami és társadalmi életrend folyamatosságában állott be szakadék, hanem maguk az újra összeköthető szálak is jobbadán elpusztultak, megsemmisültek és eképen arra a belső lelki és erkölcsi megújódásra kell várnunk, mely a magyarság egykor erős közszellemének igazi renaissanceját fogja jelenteni. Nincs elzárva a jogfolytonosság gondolatának útja, de ezt az utat a külső formák terén hozott sokszor nagy áldozatok, sőt momentán ellenmondás-szerű jelenségek szegélyezik. S nem az a fontos, hogy a feltétlen bizonyossággal gördülőbe jutott folyamatosságnak kanyarulatossá vált vagy rejtett pályáján lesodródik-e a rögök és akadályok között hurcolt palástjáról egy-egy fodor, egy-egy történelmi ékesség — még ha oly drága lett volna is —, hanem, hogy útja végén megtalálja-e sértetlenül önmagát, megtalálja-e ismét az évezredes sziklákon nyugvó és évezredes hagyományaihoz szükséges integer nagy Magyarországot.

S ha megáll az a tétel, melyből kiindultunk, nevezetesen az, hogy a jogfolytonossági gondolat szinte a természeti törvények erejével bíró ösztönös érzés: úgy a jelen megpróbált generációjának arra kell törekedni, hogy ezt az ösztönös érzést erőteljes nemzeti köztudattá fokozza és üres jelszóvá, a napi politika kicsinyes eszközévé lealjasulni és lealjasíttatni ne engedje.

Kolosváry Bálint.

NÉHÁNY ADAT HÁZICSELÉDEINK TÁRSADALOM- RAJZÁHOZ.

I.

A házicselédek foglalkozási csoportját alig méltatja figyelemre a szociográfiai irodalom, pedig kétségtelen, hogy a társadalom e szerény munkásrétegének is mind nemzetgazdasági, mind kulturális szempontból megvan a maga jelentősége. Noha a házicselédek tömege is számottevő, hiszen a csonka hazában 175.461 egyén, tehát a népesség 2.2%-a tartozott e csoporthoz, jelentőségét azonban az arányszámot meghaladóan emeli egyrészt az a körülmény, hogy e csoport túlnyomó nagy része a produktív népességhez tartozik, amennyiben például a fent említett 1920. évi december 31-iki létszámból 155.892 volt *kereső* (az egész kereső népesség 4.2%-a), másrészt az, hogy ez a foglalkozás rendszerint nem az egész életen át húzódó, állandó, hanem inkább csak a fiatalabb években űzött *átmeneti természetű*. Ez azt jelenti, hogy az egyedek ebben a foglalkozási csoportban gyorsan váltakoznak, miáltal a népesség egy bizonyos rétegének aránylag jóval nagyobb tömege vonul át e foglalkozási ágazaton, mint — a véderőt kivéve — a többi foglalkozási ágazatok bármelyikén. A házicselédi foglalkozásnak különös sajátossága, hogy az alkalmazottnak a munkaadója magánháztartásában van a munkaköre, vagyis *a házicseléd a gazdája családi életének úgyszólván részesévé válik*. Ez a helyzet, azaz egyrésztől a házicseléd, másrésztől a munkaadó és annak családtagjai közvetlen és folytonos személyes érintkezése oly kölcsönhatásra vezet, amelyből messzeható társadalmi vonatkozású fejlemények származhatnak.

Kétségtelen, hogy ezt a kölcsönhatást tekintve, a munkaadó van fölényben a házicseléd fölött, mert a házicseléd, aki gazdája gyakran legbensőbb családi életének, az ott uralkodó erkölcsi, hazafias, vallási stb. felfogásnak akaratlanul is kényszerült megfigyelője, rendszerint kellő judíciummal nem rendelkező gondolkodású és hiányosan művelt. Minden kritika nélkül teszi magáévá a látottakat és hallottakat, a tetszetős külszín mögött rejlő rosszat meg nem látja, tehát könnyen megtéveszthető és igen alkalmas arra, hogy ferde felfogások alakuljanak ki benne s ennek folytán társadalmi szempontból káros csirákat szívjon magába szolgálati ideje alatt.

Ma általánosságban, de különösen a nagyvárosokban a házicseléd és a munkaadó közötti viszony annyira ridegen üzletszerű, hogy a házicseléd fölé a még nem is oly nagyon régmúlt időkben a magyar nagyaszonnyok nemes kötelességérzetéből fakadó erkölcsi fegyelmező szerep úgyszólván teljesen kisiklott a munkaadók kezéből. Édes keveset törődnek ma a munkaadók a házicseléd magánéletével és ha alá is vetik azt bizonyos korlátozásoknak, azt is inkább a saját érdekükben cselekszik. Nem; azért tiltják el például, hogy a házicseléd férfitvendéget fogadjon magánál, mert ezzel talán az erkölceit akarnák megóvni, hanem a vagyontársaikat féltik ezektől a látogatóktól. Pedig ma a nagyvárosok társadal-

mában és életviszonyaiban úton-útfélen leselkedő veszélyekkel szemben fokozott mértékben hárul a kötelesség a munkaadóra, hogy az egyszerűbb és tisztább vidéki életből a főváros szenvedélyes, elkábító és kísértésekkel teli forgatagába fölkerült leányzót erkölcsi jótételekkel és jóindulatú figyelemmel támogassa. Dr. Ruffy Pál szavaival élve: «sikamlós parketten vezet az út a prostitúcióhoz», «a lelkiismeretlen, szívtelen, az önző, a becstelen munkaadó úriasszony budoárján és szalonján keresztül folytatja útját a prostitúció.»

A prostitúció! Az örvénynek ez a legmélyebb feneké. Akik már idekerültek, a társadalomra nézve elvesztek, perditák. És ha belenézünk ennek a fekete örvénynek a mélységeibe, megdöbbenő kép tárul elénk. A Budapesten 1916-ban bejegyzett kéjnök mintegy 66%-a a házicselédek-ből került ki, az ugyanazon évben megtartott razziák alkalmával előállított titkos kéjnök közül 666 (34.2%) volt házicseléd, akiket különösen cselédkvartélyokon szedtek össze. Az 1921—1925. évben Budapesten újonnan bejegyzett kéjnök közül 43.5% a házicseléd. A kisebb arányszám azonban nem a viszonyok javulása, hanem az a körülmény magyarázza, hogy a háború után a rendőrség csak belföldi állampolgárnőknek állítja ki az igazolványt, az ország megszállott területeiről valókat azonban ebből a szempontból külföldieknek tekinti. Még elszomorítóbb képet nyújt a székesfővárosi árvaszék 1912—1913. évi jelentése, mely szerint 1912 április 1-től 1913 március 1-ig nyilvántartott *kiskorú* perditák 54%-a a cseléd-sorból kerül ki. Igaz, hogyha csak a fővárosi házicselédek abszolút számához viszonyítjuk is azt a fogyatéket, mely évente a prostitúció révén tizedeli meg a házicselédek számát, a hányadszám szerint nem jelentékeny, társadalmi szempontból mégis rendkívül súlyos és épen nem szükségszerű veszteség, mert nem a nyomor vagy egyéb kényszer vitte őket ebbe a fertőbe, hiszen a házicselédi foglalkozás tisztességes megélhetést biztosít annak, aki nem irtózik a munkától s aki rendszerint nincs magára hagyatva a kísértések elleni küzdelemben.

A házicselédekre, mint egyedekre, talán nem oly közvetlenül ható, de társadalmi szempontból megfontolandó veszedelmeket rejt magában az a körülmény, hogy a vidékről felkerülő házicseléd (a fővárosban a házicselédek 86.1%-a) alkalmaztatása ideje alatt állandóan kényszerű megfigyelője a nagyvárosokban ma annyira divatos nyegle beszédmodornak, mely az erkölcsről, hazafias érzésről csak félvállról és gúnyosan élcelődve szeret nyilatkozni. Ne feledjük el ezzel kapcsolatban, hogy a nagyvárosok, különösen a főváros cselédtartóinak jelentékeny percentje olyanokból áll, akiknek még nem volt idejük a keresztény erkölcsi felfogással és a magyar nemzettel vérben és lélekben egybeforradni. Az ilyen környezet lassú, de biztos mérgező hatással van a falu tiszta levegőjéből felkerült leányra, mert Emilie Eschle megállapítása, hogy: «mit der leidigen Nachahmungssucht unseres Geschlechtes suchen die Mädchen oft nur die Hausfrau und ihre Tochter resp. Gehaben zu kopieren», nemcsak a külsőségekre, hanem az erkölcsi felfogásra is vonatkozik, sőt általában mindenre.

Annak a nagy lelki átalakulásnak, amelyen a falusi leány a tőle idegen vérű és szellemű cselédtartóknál keresztülmegy, társadalmi jelentősége csak akkor domborodik ki igazán, ha a cselédlányok nagy kulturális

inferioritását, vértezetlenségét, kiszolgáltatottságát, másfelől pedig azt vesszük figyelembe, mit jelent egy léhább, hazugabb életvitel megismerése annál, aki annak anyagi eszközeit tisztességes úton meg nem szerezhethi.

A házicseléd, aki pár évi szolgálata alatt munkahelyét is eléggé sűrűn változtatja, végül is hazamegy falujába, vagy férjhez megy valami városi iparos-, munkásemberhez és abban a társadalmi rétegben, amelyhez tartozik, a városi szolgálata alatt elsajátított ferde nézeteket, helytelen szokásokat tudatosan vagy öntudatlanul terjeszteni kezdi. Az a társadalmi réteg, melyből származott és ahová visszatért, e révén is, szinte észrevétlenül bizonyos, olyan átalakuláson megy keresztül, mely sem erkölcsi, sem nemzeti szempontból nem lehet kívánatos.

A cseléd és család közötti kölcsönhatásban másrésről a cseléd bizonyos fölényben van a családhoz tartozó apróbb gyermekek fölött. Különösen a ma annyira elszegényedett intellektuális osztály háztartásában van erre alkalom, ahol rendszerint csak egy cseléd tartását bírja meg a havi büdzsé és a gyermekek gyakran órákhosszat a cseléd gondozására vannak bízva. Nem lehet közömbös társadalmi szempontból, hogy nem fogadnak-e be ezek a gyermekek mindenre fogékony lelkületükbe a felnőtt koránál fogva előttük bizonyos tekintélyben álló és már számtalan alkalmazásban megfordult házicselédttől morális szempontból kifogásolható nézeteket, melyektől aztán egész életükben nem tudnak szabadulni.

A régi patriarchális viszonyra való visszatérés a mai életberendezések közepette lehetetlen. A megváltozott életberendezés mellett megváltozott formában, de mégis megvan a lehetőség arra, hogy a bajok további terjedésének gátat vessünk. Csak a legsürgősebb teendőkre akarok ezúttal rámutatni s ezek: 1. a cselédközvetítés államosítása; 2. az állam vagy társadalmi egyesületek által felállítandó cselédkvártélyok; 3. ezzel kapcsolatban a házicselédek részére szervezett iskolák.

II.

A házicselédek munkásságából a kulturális és nemzetgazdasági élet fejlesztésére háruló haszon inkább közvetett úton jelentkezik. Igen érthető magyarázatát adja ennek *dr. Lisa Ross* «Weibliche Dienstboten und Dienstbotenhaltung in England» című munkájában, midőn megállapítja, hogy az alacsonyabbrendű munkának a házicselédekre hárítása a munkaadó számára a gazdasági és kulturális életszükségletek kielégítésének magasabb fokát teszi elérhetővé.

Akár gazdasági, akár kulturális szükségletek intenzívebb kielégítéséről van szó, cselédtartás révén a házicseléd alkalmaztatása elsősorban attól függ, hogy megvannak-e a szükséges anyagi eszközök a cselédtartással járó költségek fedezésére. A cselédtartás költségeinek legalább is egyensúlyban kell állaniok azzal az értékkel, amihez a munkaadó házicseléd alkalmazása által lehetővé vált több munkája révén jut úgy gazdasági, mint kulturális vonatkozásban. Ha ez az érték kisebb annál, vagy ha a munkaadó a többmunkára való alkalmát nem használja ki, akkor a házicseléd tartása már az előbbieken felül, vagy azoktól eltérően inkább fényűzési szükséglet kielégítésére szolgál. A cselédtartás e szerint annyira

ban tekinthető társadalmi szempontból kívánatosnak, amennyiben az az egészségesebb munkamegosztás révén az anyagi és kulturális termelés érdekeit szolgálja. A háború miatt bekövetkezett általános elszegényedésnek nagy kihatással kellett lennie a cselédtartási viszonyokra is. Ennek a társadalmi érdekek szempontjából való lemérése a háborús évtized okozta változások behatóbb vizsgálatát teszi szükségessé. A házicselédék száma a mai Magyarország területén 1910 óta erősen megcsappant; a kereső házicselédék 1910. évi 192.249 lélekszámával szemben az 1920. évi népszámlálás már csak 155.892 házicselédet talált.

Az összes kereső házicselédeknek úgy 1910-ben, mint 1920-ban több mint a fele a törvényhatósági jogú és rendezett tanácsú városokban tömörült. 1910-ben a kereső házicselédeknek csak 40.9%-a állott a nagy- és kisközségekben alkalmazásban, 1920-ban azonban már 43.1%-uk, ami általában azt látszik bizonyítani, hogy a házicseléd tartás terhe 1920-ban a vidéken elviselhetőbb volt, mint a városokban. Ha foglalkozási főcsoportok szerint részletezzük a cselédtartókat és úgy teszünk összehasonlítást a náluk alkalmazásban állott házicselédék 1910. évi és 1920. évi lélekszámadatai között, még nagyobb bizonyossággal jutunk erre a konklúzióra. 1920-ban ugyanis konjunkturális tekintetben még a legjobb helyzetben álló östermelő házicseléd tartóknál is az alkalmazott házicselédék arányában 6.3%-os csökkenés mutatkozik a városokban, a rendezett tanácsú városokban azonban a házicselédék 2.3%-os emelkedését látjuk.

A házicselédék számbeli és aránylagos megfogyatkozása azon foglalkozást űző munkaadók között általános és a legnagyobb mérvű, akik az ország *intellektuális társadalmának* legnagyobb tömegét alkotják. Ide tartoznak a kereskedelem és hitellel foglalkozók közül a magántisztviselők, a közlekedéssel foglalkozók közül a vasúti, posta- és táviró- stb. tisztviselők, a közszolgálat összes ágainak tisztviselői, a véderő tisztjei, végül a nyugdíjasok.

Ez a fixfizetésre utalt társadalmi réteg nem tudott lépést tartani a rohamosan emelkedő cselédbérekkel és nemcsak kényelmi, de jórészt kulturális szükségletei megszokott kielégítésének feláldozásával kénytelen volt a házicseléd tartást a minimumra redukálni, vagy arról teljesen lemondani. Még élénk emlékezetünkben áll, amikor itt a fővárosban is jónévű tudósokat, magasrangú tisztviselőket, katonatiszteket láttunk egy-egy vegyeskereskedés előtt órákhosszat sorban állni egy kis élelmiszerért. Azt a munkaenergiát és azt az időt, melyet magasabbrendű feladatok elvégzésére hivatott emberek ilyen és ehhez hasonló alacsonyrendű tevékenykedésre vesztegettek el, a kulturális színvonal normális fejlődésének rovására kell elkönyvelni.

Bizonyára nem lesz érdektelen táblázatban is közölni azokat az adatokat, amelyeket az 1910. és 1920. évi népszámlálás eredményeiből állítottam össze s amely a rendezett tanácsú és a törvényhatósági jogú városok házicselédait — cselédtartóik foglalkozási főcsoportjai szerint tagolva — lélekszámuk adataiban állítja párhuzamba. A táblázat a főbb foglalkozási főcsoportok önálló keresőinek és az illető főcsoport körében alkalmazott tisztviselőknek számát is feltünteteti azzal a viszonyszámmal együtt, hogy az illető főcsoportba eső 100 keresőre átlag hány házicseléd esett.

	A rendezett tanácsú városok						A törvényhatósági jogú városok					
	kereső népességéből											
	1910-ben			1920-ban			1910-ben			1920-ban		
	önálló és tisztviselő	házi cseléd	100 önálló, illetőleg tisztviselőre esett házi cseléd	önálló és tisztviselő	házi cseléd	100 önálló, illetőleg tisztviselőre esett házi cseléd	önálló és tisztviselő	házi cseléd	100 önálló, illetőleg tisztviselőre esett házi cseléd	önálló és tisztviselő	házi cseléd	100 önálló, illetőleg tisztviselőre esett házi cseléd
Foglalkozási főcsoport												
Östermelés (birtokos és bérlő 10 h. felül) ...	21.475	4.235	197	20.867	4.587	22°	12.172	5.287	43 ⁴	11.630	4.320	37 ¹
Ipar ...	35.504	4.619	13°	42.629	3.693	87	72.128	19.562	27 ¹	82.528	12.716	15 ⁴
Kereskedelem és hitel ...	14.571	6.301	43 ²	20.665	5.477	26 ⁵	49.479	23.412	47 ³	71.205	19.836	27 ⁹
Közlekedés ...	4.561	1.613	35 ⁴	5.598	1.133	20 ²	14.223	5.413	38 ¹	17.873	3.162	17 ⁷
Közforgalmi és szabadfoglalkozás ...	15.606	7.716	49 ⁴	21.941	5.852	26 ⁷	40.716	19.830	48 ⁷	47.410	15.362	32 ⁴
Védőerő ...	842	374	44 ⁴	1.932	491	25 ⁴	3.331	1.462	43 ⁹	5.954	1.497	25 ¹
Nyugdíjas, magánzó stb. ...	13.595	2.953	21 ⁷	15.404	2.233	14 ⁵	25.988	10.967	42 ²	35.975	8.439	25 ⁵
Összesen ...	106.154	27.811	26 ²	129.036	23.466	18 ²	218.037	85.933	39 ⁴	272.575	65.332	24 ⁰

E táblázatból kitűnik, hogy a kevésbé városias jellegű rendezett tanácsú városokban — a közszolgálatot és véderőt kivéve — az összes foglalkozási főcsoportok önállóíhoz és tisztviselőihez viszonyítva kisebb arányban foglalkoztak meg a házicselédek, mint a törvényhatósági jogú városokban, sőt az őstermelőknél még számbeli és aránylagos emelkedésük is tapasztalható volt. A közszolgálat és véderőnél a házicselédek arányában azért mutatkozott nagyobb apadás a rendezett tanácsú városokban, mint a törvényhatósági jogú városokban, mert a rendezett tanácsú városokban sokkal nagyobb arányban vannak az alacsony rangú, tehát kifizetésű tisztviselők.¹

A háztartási alkalmazottak megfogyatkozásának a háztartási munkaadók gazdasági életviszonyainak leromlásán kívül még egyéb okai is voltak. Az egyik, hogy annak a társadalmi rétegnek életviszonyai, melyből a házicselédek toborzódnak, ugyanabban az időben a cselédtartók életviszonyaival szemben bizonyos viszonylagos javulást mutattak s igen sokan voltak olyanok, akik normális körülmények között szolgálatba állottak volna, azonban azon helyzet következtében, hogy odahaza a kisgazdaságokban munkájukat jobban kamatoztatták és bővebb ellátásban volt részük, mint amilyenre a városi szolgálatban számíhattak, nem érezték annak a kényszerét, hogy szolgálatba álljanak. A másik ok abban keresendő, hogy 1920 körül az ipari üzemekben még mindig túlnyomó számban találtak munkaalkalmat olyan nők, akik más körülmények között a magánháztartásban vállaltak volna szolgálatot.

A házicselédek számának apadását előidéző okok azonban 1920 óta mindinkább veszítettek hatóerejükből. A fixfizetéses társadalmi osztályok helyzetében bár lassú, de fokozatos javulás állott be, a háborúból rendes foglalkozásukhoz visszatérő férfiak is az ipari üzemekből mindjobban kiszorítják a nőket s a falusi apróbb gazdaságok helyzete sem olyan rózsásabbé, mint abban az időben, amikor az éhes nagyváros mindenét odaadta egy kis élelemért.

Ennek az újabb átalakulásnak számszerű eredményeire is rávilágíthatunk, és hogy a való helyzetet pontos adatokkal illusztráljuk, a Budapesti Munkásbiztosító Pénztár ama két évi adatát fogjuk szembeállítani, melyek a fővárosban alkalmazásban állott házicselédek számát leginkább megközelítő helyességgel tüntetik fel. E két adat a fővárosi háztartási biztosítottak 1919. évi és 1924. évi lélekszáma. 1919-ben ugyanis, midőn az ú. n. tanácskormány forradalmi törvényszék elé való állítás kilátásba

¹ A Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár 1918—24. évi összefoglaló jelentésében — igaz, hogy csak a székesfővárosra vonatkozóan — szintén foglalkozik a házicselédek számában jelentkező apadás okaival, azonban a jelentés a háztartási munkaadók életviszonyainak gazdasági leromlását csak nagyon jelentéktelen kis oknak tekinti és inkább azzal magyarázza az apadást, hogy a háztartási munkaadók részben egyáltalán nem, részben csak nagyon nehezen tudtak megbarátkozni a kötelező biztosítás gondolatával; másszóval: nem igyekeztek bejelenteni alkalmazottaikat. Már maga ez a körülmény is világossá teszi, hogy a biztosításra bejelentett háztartási alkalmazottak 1920 körüli számbeli hullámszásáról feltüntetett pénztári adatok nem alkothatnak olyan biztos bázist az egyes évek között mutakozó különbségekből bizonyos következtetések levonására, mint a két népszámlálás adatai között mutakozó számbeli eltérések, mert csak az utóbbiak tüntetik fel a tényleges helyzetben beállott változásokat.

helyezésével kényszerítette a háztartási munkaadókat alkalmazottaik bejelentésére, természetesen mindenki igyekezett ennek a terrorisztikus rendelkezésnek eleget tenni. A biztosítottak lélekszáma ekkor 47.376 volt, ami megközelíti az 1920. évi népszámlálás alkalmával a fővárosban összeírt kereső házicselédek számát (52.175) is.¹ 1924-ben a háztartási alkalmazottak kötelező bejelentése már június 1-je óta a lakásbejelentéssel egyidejűleg a rendőrség útján történt, ennél fogva igen jelentéktelen hányadnak volt alkalma alkalmazottját a bejelentés alól kivonni. Az 1924. évi létszámot tehát szintén a való helyzetet lehető legpontosabban feltüntetőnek kell nyilvánítanunk. Ekkor pedig 75.146 háztartási biztosított mutat ki a Pénztár jelentése. Egyedül a székesfővárosban a házicselédek 44.2%-os szaporodását látjuk tehát, ha az 1920. évi népszámlálás alapján a fővárosi kereső házicselédek lélekszámát a Pénztár 1924. évi lélekszámadatával szembeállítjuk.

A házicselédeknek e négy esztendő alatt történt országos szaporodásáról csak akkor tudnánk pontos adatokkal szolgálni, ha a vidéki háztartási alkalmazottak bejelentése is hasonló pontossággal vitetnék keresztül, amint az a fővárosban történik, azonban a fővárosban tapasztalt nagyarányú változásból következtetni lehet arra, hogy a házicselédek száma a vidéken is jelentékenyen emelkedett.

A házicselédeknek közvetlenül a háború befejezését követő időkben tapasztalt rohamos megfogyatkozását tehát utóbb lélekszámukban beállott szaporulat váltotta fel. Annál égetőbb szükség mutatkozik arra, hogy megszívleljük azokat a kölcsönhatásokat, melyeket a munkaadó és házicseléd társadalmi szempontból egymásra gyakorolnak, valamint az abból származható olyatén eredményeket, mint amelyekre dolgozatom elején rávilágítottam és a viszonyok társadalmi, rendészeti és jóléti érdekű kibontakozására keresünk olyan utakat és módokat, mint amilyenekre többek között a Magyar Statisztikai Társaság 1925. évi november havi ülésén *Balogh Andor* székfoglaló előadásában is rámutatni igyekezett.

III.

A magyarországi háztartási alkalmazottak származási adatait még eddig senki sem vizsgálta. Hogy ezen a téren legalább az első kezdeményező lépés megtéessék, feldolgoztam a Budapesten 1920-ban alkalmazott kereső női házicselédek (50.895 l.) adatait életkor, anyanyelv, vallásfelekezet és származási hely szerint. Az eredmények rendkívül érdekes képet nyújtanak. A budapesti kereső női házicselédek 2.7%-a 14 éven aluli, 67.4%-a a 15—29 korévek között tömörül és 30 éven felüli 29.9%-uk. Miután azonban a 15—29 korévek között az 5 éves korcsoportokban majdnem egyenlő a megoszlás (21.4%, 22.8%, 23.2%) a 30—34 éves korcsoportra is legnagyobb valószínűséggel legalább is 20 százalékuk esik, és ebből biztos következtetéssel állíthatjuk, hogy *a házicselédeknek legalább is 90%-a a 35. életéven aluliakból kerül ki.* Igazolásául szolgál ez viszont

¹ 1920-ban ezzel szemben a Pénztár a bejelentési kényszerben beállott enyhülés következtében csak 36.939 háztartási biztosítottat mutat ki.

dolgozatom legelején írott ama állításomnak, hogy az egyedek e foglalkozási körben gyorsan váltakoznak

A budapesti kereső női házicselédek 80.3%-a (40.874) magyar, 13.0%-a (6622) német, 3.8%-a (1948) tót és 2.9%-a (1451) más egyéb anyanyelvű. Ez a tagozódás a főváros népességének anyanyelvi megoszlásától (90.2% magyar, 6.5% német, 1.5% tót, 1.8% más egyéb) erősen eltérő, s onnan ered, hogy míg a fővárosban összeszámlált magyar anyanyelvűek között még az 5%-nyi arányt sem érik el a házicseléd foglalkozást űzők, addig a fővárosban élő német anyanyelvűek 10.9%-a és a tót anyanyelvűek 13.9%-a házicseléd. A német anyanyelvű házicselédek közül 2817 osztrák és németországi és többnyire gyermekek mellé fogadott bonne. A német anyanyelvűek fennmaradó része pedig a hazai, legkivált Budapest-környéki német nyelvszigetéről való. A tótajkúak leginkább a felvidék nyugati vármegyéiből kerültek ide.

Az idegen anyanyelvű házicselédek a főváros népességének anyanyelvi megoszlásában a magyar anyanyelvű népesség arányára csökkentő befolyást gyakoroltak ugyan, azonban ennél a hátránynál sokkal fontosabb előny származik abból, hogy az ország idegen nyelvterületeiről a fővárosba került cselédség itt némileg mégis csak megmagyarosodott és a szolgálatból származási helyükre visszatérve, ott erősítik a magyar nyelvismeretet.

A budapesti házicselédek majdnem háromnegyed részben (74.4%) római katolikus vallásúak. Református vallást követ 14.7%-uk, a többi felekezetek már jóval kisebb arányban vannak köztük képviselve: 5.3%, az ágostai evangélikus, 2.4% az izraelita és 2% a görög katolikus. Unitárius, görögkeleti és egyéb vallású már csak mindössze 1.2%-uk. A római katolikusok és az elenyésző csekély számú unitáriusok vannak csak a felekezeteknek az ország összes népességében elfoglalt arányán felüli mértékben az itt részletezett házicselédek között.¹ A római katolikusok itt tapasztalt magas arányának ugyanaz a magyarázata, mint a gazdasági cselédek között elfoglalt magas arányuknak, röviden: a földnélküliséggel egybekötött bő gyermekáldás. Az összes unitáriusoknak pedig tudvalevőleg több mint a fele a fővárosban és közvetlen környékén tömörül.

Az 50.895 budapesti kereső női házicseléd közül 30.345 (59.6%) csonkamagyarországi születésű, 14.705 (28.9%) a régi magyar anyaországtól a trianoni békével elszelt területekről való és 5848 (11.5%) idegen államban született. A régi magyar anyaországtól elszakított területéről való származásúak közül cseh uralom alá került területen született 6916, román uralom alatt álló területen született 6149, szerb kézen álló területről való 920 és osztrák fenhatóság alá került részről származott 720. Törvényhatósági jogú városi születésű a budapesti kereső női házicselédek 13.9%-a (6244), vidéki pedig 86.1%-a (38.806). A fővárosban mindössze 7.8%.

¹ A népesség vallása a népesség %-ában 1920-ban: r. kath. 63.9, g. kath. 2.2, ref. 21.0. ág-ev. 6.2, g. kel. 0.6, unit. 0.1, lizr. 5.9, egyéb 0.1 — Budapesten: r. kath. 59.1, g. kath. 1.1, ref. 10.9, ág. ev. 4.8, g. kel. 0.5, unit. 0.8, izr. 23.2, egyéb 0.1. Összehasonlításra természetesen egyik sem teljesen alkalmas, hiszen a házicselédek nem egy pontosan körülhatárolható területről, rekrutálódnak. Mégis érdekes következtetésekre nyújt alkalmat mindkét irányú összehasonlítás.

(3964) született közülük. Arra nézve, hogy milyen foglalkozásuk adják gyermekeiket házicselédnek, nincsen még statisztika, de igen sok jel mutat arra, hogy ennek a 86.1%-nak a zöme is a gazdasági cseléd, kisbirtokos, napszámos, részes földműves, egyszóval a falu legszűkösebb viszonyai között élő családjaiból toborzódik.

Érdekes, hogy a női házicselédnél a főváros nem a Duna-Tisza közére gyakorolta a legnagyobb vonzóerőt, hanem a Dunántúlra. Onnan származik ugyanis a budapesti kereső női házicselédnek régi országterületen született 40.050 főnyi számának 31.3%-a, míg a Duna-Tisza közéről csak 30%-uk való. A felvidék nyugati része adja 14%-ukat és a legtávolabbi országgrész, a Király hágóntúli, 9.8%-uknak a születési helye. A Tisza balpartján született 7.2, jobbpartján 5.2%-uk, a további 2.5% a Tisza-Maros szögéről való.

A régi magyar anyaország területéről származottak közül természetesen aránylag legtöbb a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében és városaiban születt: 10.025 (22.2%).

A házicselédnek származási helyének járásokig visszamenő részletezése túlságosan kibővítette volna e dolgozat statisztikai részét és az adatok is igen elaprózódtak volna. Mégis meg kell jegyezmem Pest vármegye adatainál, hogy e nagy vármegyének északi, azaz budapestkörnyéki járaisaiból származott a fővárosban szolgáló pestmegyei házicselédnek zöme. Általában a nagyobb népsűrűség, az egészségtelen birtokmegosztás és egyes vidékek szegénysége hajtja a cselédeket a városokba. Pest és a közeli Fejér vármegye után a sűrű népességű Vas vármegye adta a legtöbb cselédet Budapestnek, de a tizenegy legkiadósabb (1000-nél több egyénnel szereplő) vármegye között találjuk a távoli Zala, Sopron, Csik (!), Pozsony vármegyéket is.¹ E tanulmány keretei nem engedik meg, hogy részletebben feltárjam azokat az okokat, amelyek miatt olyan egyenlőtlen mértékben küldték vármegyéink a fővárosba munkáskezü leányait. Elég legyen itt utalni arra, hogy az integer haza területen született budapesti cselédnek $\frac{4}{5}$ része 23 vármegyéből került ki, míg a többi 39 vármegye csak $\frac{1}{5}$ részt szolgáltatott. A fővárossal szomszédos vidékektől és a nyugati sűrű népességű megyéktől eltekintve két nagyobb zárt terület adta a fővárosi cselédnek nagy tömegeit: Szatmár vármegye és a négy székely vármegye. A külföldi születésű budapesti kereső házicselédeknek körülbelül 84%-a a régi Ausztria területéről való.

Mozolvoszky Sándor.

¹ A régi anyaország 11 vármegyéből egyenként 1000-nél és 13 vármegyéből egyenként 500-nál több az illető vármegyében született budapesti női házicseléd. Ezek a vármegyék sorrendben a következők: (Vármegyék a területükön fekvő törvényhat. jogú városokkal együtt) Pest, Fejér (3031), Vas (2127), Jász-Nagy-Kun (1907), Komárom, Zala, Veszprém, Sopron, Csik, Nyitra, Pozsony (1030), Esztergom (978), Udvarhely, Tolna, Győr, Békés, Nógrád, Heves, Bars, Szatmár, Hont, Bács-Bodrog, Maros-Torda és Háromszék (522).

AZ ANGOL ERŐPRÓBA.

Ha a háború utáni európai történelemnek fordulópontjait vizsgáljuk, nem tudjuk távol tartani magunktól azt a gondolatot, hogy két nagyhatalomnak párharca játszódik le előttünk, két nagyhatalomé, amelyek a békedokumentumokon mint szövetséges hatalom szerepelnek: Anglia harca Franciaországgal a status quo ante-korabeli prosperálásért folyó küzdelem a jelenlegi helyzettel szemben, amelynek kietlen televényében a bőség fája nem tud meg-eredni.

Franciaország politikai szempontokat követ. Vezetőinek külpolitikai megfontolásait a nemzeti prestige, a gloire irányítja. Franciaország az utolsó évtizedek rohamos industrializálódása dacára is, megtartotta agrár jellegét és nemzeti vagyonosodására távolról sem döntő jelentőségű, hogy a dunai medencében minő jelenségeket váltott ki az idők változása. Az indusztriális, a kereskedő Anglia államférfiai ezzel szemben megdöbbenései konstatálják annak a szomorú jóslatnak beteljesedését, amelyet a pártpolitikának ügyes taktikásával, *Lloyd Georgeal* szemben *J. M. Keynes*, a cambridgei egyetem professzora, hangoztatott, a tudós precizitásával mutatván ki a békének kárhozatban fogant gazdasági következményeit. Brüsszel, Cannes, Genua, London és Locarno azok a stációk, amelyeknél Anglia, gazdasági erejére támaszkodva, szembeszállott a katonai felkészültségével hivatkozó Franciaországgal szemben. Anglia törekvése arra irányult, hogy kereskedelmi szerződésekkel a nemzetközi békés érintkezés kifejlesztésével, a bizalomnak ébresztésével és az új határok által megbontott gazdasági egységek újbóli összefűzésével legalább egyelőre gazdaságilag felépítse azt, amit a gyűlölködés politikája lerombolt. Ha e két nagyhatalom háború utáni szereplését röviden össze akarjuk foglalni, úgy bátran mondhatjuk, hogy míg Franciaország a történelmi Európát akarja megsemmisíteni, úgy Anglia a francia stílusú békemű lebontására törekszik és fel akarja építeni azt, aminek Franciaország keleteurópai függvényeivel esküdt ellensége. Tagadhatatlan, hogy Angliának előttünk nemes politikai magatartása nemcsak felületes szimpátiáknak megnyilatkozása, amelyek a britet mindenkor a hagyományoshoz fűzik, hanem jelenti elsősorban azoknak a létérdekeknek védelmét, amelyek az angol államférfiak számára parancsoló követelménnyé teszik, hogy a szigetország nemzeti vagyonosodásának egyik alapjául tekinthető exportiparágak, bankügy és szállítmányozás felvirágoztatása érdekében helyreállítsák Európát mint piacot. Ez az a pont, ahol éredekazonosságba kerül Anglia és hazánk. Az, ami a britek számára vitális érdek, az számunkra a nemzeti ügygel egyet jelent. Jelenti a rekonstruált Európát, jelenti a történelmi Európa feltámadását, jelenti államaink beteljesedését. Ami számunkra business kérdése, az számunkra a nemzeti lét vagy nemlét kérdése. Ezért aggódva szemléljük azokat a jelenségeket, amelyek Angliát épen politikai befolyásának, hatalmi súlyának alapjaiban, gazdasági erejében támadják meg.

Ha aggódó szemünkkel Anglia gazdasági helyzetét vizsgáljuk, úgy szemünkbe ötlük a két veszélyforrás: a *gyarmati iparosodás* és az *angol gyártmányok piacainak szűkülése*. Ami az elsőt illeti, e veszedelem még csak a jövőre vetíti árnyékát. Quebec, Ontario és általában a canadai keleti fekvésű tagállamok növekvő iparosodása, India textiliparának gyors kifejlődése nagy ausztráliai ipari gócpontok kibontakozása, mind oly jelenségek, amelyekből joggal következtethető, hogy nem sok idő múltán a gyártmányt exportáló Anglia nem fogja sokáig élvezni a brit gyarma-

tok által az angol gyártmányok számára biztosított preferenciális vámtarifa előnyeit és az anyaország esetleg kénytelen lesz felvenni a versenyt saját gyarmatainak gyártmányaival szemben, magában a britbirodalomban. Beláthatatlanok azok a politikai és gazdasági következmények, amelyek az anyaországnak gyarmataival folytatott gazdasági érdekelletéből, esetleg vámháborújából állanak elő. A lehetőség szerinti következmények közül a legsúlyosabb a brit világbirodalom bomlási folyamatának megindulása. Azon adatok szerint, amelyeket *Barnes* képviselő *Churchill* második budgetjének parlamenti tárgyalásához fűzött beszédében felsorakoztatott, az exportált angol gyártmányok 46%-a a Brit-birodalomban talált piacra.¹ A gyarmati kereskedelem páratlan jelentősége miatt az abban megnyilatkozó mindennemű változás döntő hatást gyakorol Anglia gazdasági helyzetére.

Ami a második veszélyforrást — az angol exportcikkek piacának szűkülését — illeti, e veszélyt imminensnek mondhatjuk és ennek különös jelentőségét tapasztalhatjuk az angol szénexportkereskedelem tanulmányozásánál és mindazoknak a jelenségeknek vizsgálatánál, amelyek az angol export következtében súlyos helyzetbe került szénbányászati viszonyokban jelentkeznek. *Sir P. Cunliffe Lister* adatai szerint Anglia exportja 1925-ben az 1913. évi világ-export 13%-ával szemben 11.9%-ra csökkent.² E nem nagyarányú csökkenéssel szemben az angol szén exportjában jóval nagyobbjelentőségű eltolódás jelentkezik. Ugyanis, amíg 1909—13. évek átlagában Anglia 88.37 millió tonna szenet exportált, addig 1924-ben a szénexport 81.75 millió tonna, 1925-ben pedig 68.97 millió tonna volt. Egyéb exportiparágak lecsökkentett termelése következtében a hazai szénfogyasztás mintegy 6 millió tonnával sülyedt. Az angol szénexport csökkenését az orosz piac felvevőképességének megszűnése, a jótételi szénszállítások, a vízierők egyre növekvő kihasználása és az olajjal való tüzelésnek terjedése okozzák. Növeli még az is, hogy az általános európai gazdasági depresszió következtében az angol szenet emésztő kontinentális gyárak egy része tetemesen csökkent üzemmel működik. Valóban teljesen hiábavaló feladat lenne nagy vonásokban megjelölni azt, hogy vezető európai államok termelésének lecsökkentett angol szén fogyasztása mennyiben tudható be a fehér szén növekvő kihasználásának és mennyiben az általános gazdasági válság eredményének. Ami pontosan megállapítható, az egyes államokba háborúelőtti években és 1925-ben exportált szénnek mennyisége. A két adat közötti különbség mutatja azt a veszteséget, amely Angliát a piacok elvesztésével vagy szűkülésével kapcsolatban érte.

Anglia szénexportja	1909—13 évi átlagban	1925-ben
	millió tonnákban	
Oroszországba irányult	4,112.000 tonna	927.000 tonna
Olaszországba «	8,672.000 «	6,439.000 «
Skandináviába «	9,918.000 «	8,806.000 «
Németországba «	9,438.000 «	3,451.000 «
Spanyolországba «	2,550.000 «	1,561.000 «
Dél-Amerikába «	7,168.000 «	4,632.000 «

Tekintettel arra, hogy a bányáipar közvetlenül körülbelül 1,100.000 bányászt foglalkoztat, akikhez járul a szén derivatumait feldolgozó iparban, szénkereskedelemben és annak szállításával kapcsolatban foglalkoztatott munkások száma, joggal állíthatjuk, hogy Anglia gazdasági prosperitása e

¹ «*The Times*» 1926. V. 1. száma.

² «*The Times*» 1926. IV. 30. száma.

«kulcs»- iparág helyzetével szorosan összefügg és az angol szénbányászat megrendülése az angol iparügyi szervezet megrázkódtatását jelenti. Azoknak a vitáknak a jelentősége tehát, amelyek az utolsó évtizedekben az angol szénbányászatban játszódtak le, túlterjed egy ipar érdekszféráján és nemcsak angol nemzeti, hanem világgazdasági és politikai érdekűvé válik.

Az angol bányászsztrájk története arra az időre nyúlik vissza, midőn a bányatulajdonosok 1893-ban visszautasították a bányászoknak újabb béremelésre irányuló követelését, hogy véget vessenek annak a szakadatlan béremelési folyamatnak, amely ügyes szakszervezeti taktika következtében 1888 óta 1893-ig terjedőleg a tőkéknek szénbányászatba való fektetését irremotabilissá tette. *Gladstone* nevéhez fűződik az a kompromisszum, amelyet az angolok *great old manje*, *lord Rosebery* külügyminiszter támogatásával elért és amely rövidesen véget vetett az első, 1893-ban kitört általános bányászsztrájkoknak.¹ Míg a XIX. században és századunk első évtizedében a bányászsztrájk kizárólag a bérharc fegyvere volt, addig azóta, hogy 1911—12-ben a parlamenti *Labour Party* javaslatot terjesztett az alsóház ülése elé, a bányák nacionalizálását célozva, — az 1912 után kitörő bányászsztrájkok nem voltak többé egyszerű bérharcnak tekinthetők, hanem a munkásság küzdelmének minősültek, amelyeket a szakszervezetek a kapitalista termelés helyébe szervezendő kollektív termelés valóráváltása érdekében vezettek, részint a munkaadók, illetőleg azok szervezetei, részint az államhatalom ellen. 1912 más tekintetben is fordulópontot jelent. Ugyanis *Robert Smillie*, a bányászok szövetségének titkára, az owenista «*One big union*» szellemét feltámasztva, kijelentette, hogy «az általános bányászsztrájk csak a bányászok halálraéheztetésére vezet, ha ők nem részesülnek az összes trade uniók tagjainak *sympathia*-sztrájkyszerű támogatásában». *Smillie* szerint tehát az általános bányászsztrájkot az összes munkavállalók általános sztrájkjává kell kifejleszteni. Ennek az elvnek elfogadásával a latin syndikalizmus szelleme penetrálta a konzervatív jellegű trade unionismust. Az 1912. évi sztrájkokkal kezdődik az «új trade unionismus». (*The New Trade Unionisme*.) Míg a régi angol szakszervezeti mozgalom különösen a századforduló idején nagy vagyon felett rendelkező szervezeteivel a forradalmi proletármozgalom terjedésének egyik akadályává vált, addig az új trade unionismus a parlamentáris keretekben érvényesülő politikai munkásmozgalom célkitűzésein túlmenően, a forradalmi újítás tanainak vált hordozójává. 1912-ben kulminált a háborúelőtti munkásmozgalom, míg 1908-ban a bérharc folytán elveszett munkanapok száma 10,834.189 volt, addig 1912-ben 40,914.675. A háború kitörése az angliai bérharcot annak forrójánál érte. De az angol munkáslelkében még alig lángra lobbant osztályharc tüzénél izzóbb volt a patriotizmus heve és a szemben álló felek szent egységbe tömörülve, a leszámolás napját kevésbé sorsdöntő időre halasztották el.²

A háború alatt úgy közgazdasági, szociális, mint katonai okoknál fogva *Lloyd George* a szénbányászatnak állami kezelésbe való vétele mellett döntött. A nagyobb ipari konfliktust állandó béremelésekkel hártja el. De 1919-ben az általános bányászsztrájk kikerülhetetlennek látszik. *Lloyd George* királyi bizottsággal kívánta megvizsgáltatni a bányászszövetség javaslatát s e formula segítségével elérte, hogy a bányászok 615.000 szavazattal 105.000-rel szemben kimondták, hogy a kiküldendő vizsgálóbizottság jelentésének publikálásáig a tömeges munkabeszüntetés fegyveréhez nem nyúlnak. — A szénbányászati helyzet

¹ Yves—Guyot, Blocus de la Grandé Bretagne par les Trade Unions, Journal des Economistes, 85. évf. 1926. V. 15. szám.

² Lásd: *Meredith Atkinson*, *The General Strike in History*, «*The Nineteenth Century*» 1926, VI.

kivizsgálásával megbízott bizottság elnökévé a király Mr. Justice *Sankey* bírót nevezte ki, akinek nevééről elnevezett «*Sankey-bizottságban*» a *Miners Federation* által választott 4 bányász, a kormány által kinevezett 2 szakértő, 3 kormánydelegátus és 3 bányatulajdonos foglalt helyet. 1919 márciusában a *Sankey-bizottság* miután annak tagjai megegyezésre lépni nem tudtak, 4 jelentést hozott nyilvánosságra. *Sankey* bíró által aláírt jelentés két legfőbb pontja a bányák nacionalizálásának végrehajtását és a munkaidőnek az 1909. évi munkaidőt megállapító törvény módosításával, annak hét órában való megállapítását javasolta. Angol közgazdászok véleménye szerint, a szén akkori árát számítva, a napi 7 órás munkaidő megvalósítása az angol széntermelésnek évi 30 millió £ kárt okozott. *Bonar Law*, a Board of Trade akkori elnöke, Lloyd George kormányának nevében elfogadta *Sankey* javaslatait, de kijelentette, hogy amennyiben azoknak megvalósítását a bányászok általános sztrájkjal igyekeznének kieroszakolni, az esetben a kormány szabad kezet nyer és a sztrájk sikerét hatalmi úton fogja megghiúsítani. A bányászok 693.600 szavazattal 77.000-rel szemben sztrájk kimondása ellen határoztak. 1919- és 1920-ban a bányák állami igazgatása tovább is fennállott. A szén értékesítésénél az újonnan szervezett bányászati hivatal azt az elvet követte, hogy belföldön önköltségi áron alul értékesítette a szenet, amiáltal a drágaság elleni küzdelmet hathatósan előmozdította és növelte az angol ipar versenyképességét a világc piacokon. *Lloyd George* az 1920. évi *Emergency Mines Act*tal a bányák állami igazgatásának időpontját 1921 augusztus 31-ig kitolta, de a kormánynak fenntartotta az előbb említett törvény azt a jogot, hogy a bányák állami igazgatását 1920 augusztus után rendeleti úton bármikor megszüntethesse. Ekkor, 1920 közepén, a világgazdasági konjunktúrában egy gyors fordulat következett be. A reparációs szén hovatovább kiszorította az angol szenet úgy a francia, mint az olasz piacról, Oroszország teljes gazdasági összeomlása pedig az ottani piac visszaszerzésének reményét semmisítette meg. *Sir Robert Home* attól tartva, hogy a szénbányászatot sújtó dekonjunktúra nem hogy bevételt, hanem terhet fog jelenteni a budgetra, kormányánál keresztülvitte a bányák állami igazgatásának 1921 március 31-ikével való megszüntetését.¹ E kormányzati aktus nyílt bejelentése volt annak, hogy a kormány a *Sankey-bizottság* által javasolt nacionalizálás tervével nem foglalkozik és az állami kontroll megszüntetésével a szénbányászatban visszaállítja a háborúelőtti állapotot. A bányászszövetség gigászi erőmegtűzítést tett, hogy a három legnagyobb szakszervezeti szövetségeknek (a *Triple Alliance*, a bányászok, vasutasok és szállítómunkások szövetségeinek kartellje) bevonásával sztrájk útján kényszerítse ki a szénbányászat nacionalizálását. Ekkor érte az angol szakszervezeti mozgalmat az első nagy csapás. A sztrájk kitörésekor J. H. Thomas 1921 április 14-én kijelentette, hogy a vasutasok szövetsége, a bányászok mozgalmát sympathia-sztrájkjal támogatni nem hajlandó és ugyanerre az álláspontra helyezkedett a szállítómunkások szövetsége is. E napot a szociálpolitikai szakírók az *angol munkásmozgalom fekete-péntekjének* nevezték el. Bár *Lloyd George* alig két héttel utóbb a bányaiiparnak 10 millió £ segélyt ajánlott fel, hogy a hosszú sztrájk által előidézett termelésesökkenést elkerülje — a bányászok nem tágítottak. Július1-ig 49 napon keresztül állott a sztrájk, amelyben 1,240.000 munkás vett részt és az elveszett munkanapok száma 69 millióra emelkedett. E bányászsztrájk következtében Anglia szénkivitele az 1921 márciusi exporttal 2,110.000 tonnával szemben áprilisban 660.000, májusban 30.000 és júniusban zéró tonnára süllyedt,

¹ Yves-Guyot Blocus de la Grande Bretagne par les Trade Unions, Journal des Economistes, 85. évf. 1926. V. 15. szám.

sőt az angol ipar ezidőben kénytelen volt jelentékeny mennyiségű szenet Belgiumból importálni. Bár a közel 50 napos általános bányászsztrájk nem érte el a vezetői által kitűzött célt, nevezetesen a szénbányászat nacionalizálását vagy legalább is az állami felügyelet idejének meghosszabbítását, mégis két oly nevezetes szociálpolitikai újítást vezetett be a bányásziparba, hogy azt az egyezményt, amely 1921 nyarán az érdekelt felek között létrejött, azok közé a dokumentumok közé kell sorolnunk, amelyek sorába a dán »*Septemberforlig*», az építőipar Whitley-szervezetének alapszabálya és az 1918 novemberi német »*Arbeitsgemeinschaft*« alapjául szolgáló kollektív szerződések tartoznak. Az 1921-es kollektív szerződés ugyanis *profit sharinget*, *létszámminimumot*, *gazdasági aránybért* és *bérszabályozó szervezetet* egyaránt stipulál. A szerződés ugyanis kimondja, hogy a tiszta jövedelem 85%-a munkabér formájában a munkavállalóknak kifizetendő, a bérszabályozó nem süllyedhet az 1914. évi munkabér 120%-a alá, a gazdasági aránybért megállapító fejezet értelmében pedig az ország a bérmegállapítás szempontjából 13 kerületre oszlik és minden kerületre illetékes *paritásos bérmegállapítóbizottság*, a kerület mindenkori termelési, értékesítési és egyéb gazdasági viszonyainak figyelembevételével időről-időre bizonyos grafikonoknak szemmeltartásával megállapítja azt a bérpótlékot, amelyben a munkás a szintén paritásos alapon szervezett »akna-bizottság« bevonásával megállapított, bányánként különböző alaphéren felül részesül.¹

Az 1921. évi kollektív szerződés értelmében a bérmegállapítás az e célra szervezett Nemzeti Bérhivatal (*National Board of Wages*) feladata. E szerv alá tartoznak a paritásos kerületi *district councilok*, míg az aknában felmerülő lokális jellegű viták eldöntésére az Akna-bizottság (*pit committee*) hivatott. E bérmegállapító és egyszersmind békéltető szervezet tulajdonképpen másolata azoknak az országos békéltetésügyi szervezeteknek, amelyeknek elvi alapjaiul a *Labour Party* 1918. évi kongresszusán 2,374.000 szavazattal 753.000-rel szemben elfogadott *Whithley-jelentések* szolgálnak. A nacionalizálási ábrándtól vezérelt bányászok 1921-ig elvetették a modern békéltetésügyi eljárás korolláriumának tekinthető *Whithley-rendszert* és ezért nem jelentőség nélkül való hogy az 1921. évi kollektív szerződés elfogadásával a bányászövetség kompetensnek oly békéltetési szervet ismert el, amely bár elnevezéseiben teljesen eltér a *Whithley-reportok* alapján, szervezett békéltetésügyi rendszertől, de annak szervezeti alapelveivel teljesen azonos volt. — Bár a bányászok számára az 1921. évi nagy sztrájk kudarcra végződött, úgy véljük, hogy a konciliáció eme rendszerének részükről való elfogadása nemcsak a bérharcban szenvedett balsikernek következménye, hanem annak is, hogy már a sztrájk kitörése előtt² *Frank Hodges* elismerte, hogy 1921 februárban a szénbányászat 4 és fél-millió £ veszteséggel dolgozott.³ *Hodges* volt az első, aki elismerte, hogy a súlyos gazdasági válság idején profitról szónokolni dőre eljárás s ezért ő a kormánytól nemzeti hitelt követelt, amely, szerinte, lehetővé tenné a munkabéreknek, a szén árának változatlanul hagyása mellett, az összes bányakerületekben végrehajtott emelését. — Az 1921. évi kollektív szerződés 1924 január i-én lejárt. A kormány megbízásából az érdekelt felek között *Lord Burkmaster* közvetített. A Ruhr-megszállás, illetve a németek passiv resistenciája miatt tétlenségre kárhóztatott westpháliai bányaiipar termelésének szünetelése az angol szénbányászat számára magas konjunktúrát jelentett. Angol szén foglalta el a westpháliai szén helyét és *Lord Burkmaster* tárgyalásai éppen arra az időre

¹ Lásd: *Report of the Royal Commission on coal industry 1925*. London, 1926. 132—134. old.

² Lásd *Kovrig Béla*: *Az ipari békéről* 12, 19 és 34. old.

³ »*The Times*« 1921. évi. III. 30. szám.

estek, amikor e politikai mozzanatok által előidézett konjunktúra in floribus volt. 1924 májusában létrejött egyezmény szerint a bányászok a tiszta nyereségnek addig számukra biztosított 85%-ával szemben annak 87%-ig részesednek és a kerületi bérmegállapításnál a bérminimum az 1914-es standardbér $133\frac{1}{3}\%$ -nál alacsonyabb nem lehet. Számszerűleg az 1914. évi konjunktúrában megállapított szerződészerű bér az 1921. évi egyezmény alapján fizetett bérekkel szemben 11%-os emelést jelentett. Az 1924-es szerződés lejáratnak ideje 1925 július 31-re eset, Időközben *Poincaré* bukása *Briandnak* a németekkel szemben engedékeny politikája következtében a rajna—westpháliai szénmedence megszállása fokozatosan megszűnt, ami az angol szén számára addig alig ismert arányú konjunktúra végét jelentette. Az angol szénbányászat a konjunktúra tetőpontján megállapított magas munkabérek terhe alatt roskadt akkor is, amikor az alig néhány hónapig tartó konjunktúrát minden átmenet nélkül depresszió váltotta fel. Az 1924 végén beköszöntő szénbányászati válság volt az első krízis, amely az angol bányászatot a háború után érte. Mert 1919—1920-ban a franciaországi és belgiumi rekonstrukció ösztönözte az angol exporttevékenységet, 1922-ben kitört általános északamerikai bányászsztrájk nyitott meg új, tengerentúli piacokat az angol szén előtt. Az 1923—24-es Ruhr-megszállás volt az utolsó kedvező mozzanat, amely újra lendületet adott a már-már visszahanyatló angol szénprodukciónak. Az is elmúlt. Az egyre szélesebb körökben terjedő európai gazdasági válság, az európai piac felvevőképességének csökkenése nem maradhatott minden további hatás nélkül az angol szénbányászatra sem. 1924 nyarán J508 bánya szüntette be üzemét 104.500 munkással. *Baldwin* 1925 július elején tanulmányi bizottságot küldött ki, hogy az megoldási javaslatot terjesszen a kormány elé. *Baldwin* tapogatózásaira *Scarboroughban* a munkásság határozatokkal felelt: A bányászok visszautasítanak minden javaslatot, ami a béreknek csökkenését vagy a munkaidőnek meghosszabbítását célozza és követelik a szénbányászat államosítását. A bányászok határozatilag kimondják, hogy minden ezzel az elvi álláspontukat sértő eljárásra sztrájkhatározattal felelnek. *MacDonald*, hogy nyomatékokat adjon a *scarboroughi* határozatoknak, az alsóházban figyelmezteti a kormány elnököt, hogy az 1921. évi sztrájk a nemzetnek 287 millió £-ba került, tehát igen valószínűtlen, hogy 1925 végén fenyegető sztrájk 100 millió £-nál kevesebb károsodással érjen véget. Vannak, akik joggal teszik fel a kérdést, hogy vajjon *MacDonald* előtt említett parlamenti beszédével — ha tényleg kitört volna a sztrájk — nem járult volna-e hozzá a nemzet károsodására vezető akcióhoz? Ilyen súlyos kilátások, nehéz gazdasági körülmények és komoly fenyegetések terhe alatt fogott hozzá *Baldwin* annak a kérdésnek megoldásához, hogy mi módon lehetne a kollektívtermelés megvalósításával járó kockázat vállalása nélkül átvezetni a britek legnagyobb iparát a jelenlegi válságból egy oly megoldás felé, amely a szénbányászat alanyi tényezőjének súlyosabb sérelme nélkül lehetővé tenné úgy a bányászat jelenlegi színvonalának, mint a bányászok mostani életstandardjának fenntartását.

1925. júliusban az 1924-es kollektív szerződés hatályát veszítette, A szénpiac általános helyzete lehetetlenné tette a magas konjunktúra idején megállapított bérszínvonal további fenntartását. Tartani lehetett attól, hogy a bányaiiparba helyezett tőkét irrentabilitása következtében további üzemredukciók állanak elő. Ugyanis bár *Sir Josiah Stamp* véleménye szerint a szénbányászatba fektetett tőke a háború előtti években sem biztosított magas kamatjövédelmet (átlagban 9% volt), addig a háború után az 1 tonnára eső tiszta nyereség állandóan csökkent. 1925-ben a bányászati hivatal kimutatása szerint a szénbányászati vállalatok Skótszágban a kibányászott szénnek 88%-át, Northumberlandban 100%-át, Durhamban 97%-át, Dél-Walesban 90%-át,

a keleti bányakerületekben 47%-át, Lanchashireben, Cheshireben és Staffordshireben 71%-át, veszteséggel termelték ki.¹

Egy tonnára eső tiszta nyereség (átlagban):

1904—1908-ig	1.01 shilling
1909—1913-ig	1.04 »
1914—1921-ig	2.014 »
1922-ben	0.97 »
1923-ban	2.17 »
1924-ben	1.17 »
1925-ben (6 hónap)	0.19 »

A múlt esztendőben állandó veszteséggel működő szénbányászati vállalatok vájógépek alkalmazásával igyekeztek a termelési költségeket csökkenteni. Bár a vájógépek alkalmazásának terjedése révén az 1900. évi 1½%-kal szemben 1924-ben a vájógépek már az összesen kitermelt szén 19%-át termelték ki, az arányszám messze elmaradt attól, az északamerikai szénpiacra jellemző arányszámtól, ami azt mutatja, hogy 1924-ben az Észak-Amerikában kibányászott szénnek 70%-át vájógépek aknázták ki.² Érdekes, és az ipari forradalom idejére emlékeztető tünet, hogy a bányászok a szénipari munkanélküliséget növelő vájógépek alkalmazásával szemben géprombolásokkal védekeznek.³ Természetesen az elavult berendezésekkel és idejét múlt termelő módszerekkel dolgozó angol bányászat képtelen nyomon követni a westfáliai és pensylvániai bányászat fejlődését. Egy angol bányász, — technikai okokból, évi átlagban — alig egyharmadát termeli ki annak, amit évenként átlagban egy észak-amerikai bányász fejt kies az angol bányász teljesítménye 10%-kal elmarad egy Ruhr-melléki bányász teljesítménye mögött. Általános gazdasági és technikai okok oda vezettek, hogy jelenleg 7 bányásznak kell megélnie annyi szén árából, amelyből a háború előtt 6 bányász tartotta fenn az angol bányász átlagos életszínvonalát. Természetesen ennek feltétele az lett volna, ha a szén ára 1/6-ával magasabbra emelkedett volna, mint a bányász megélhetéséhez szükséges javak ára. De ennek éppen ellenkezője következett be. *Sir Herbert Sámuel* megállapítása szerint az életszínvonal változatlanul csak akkor tartható fenn, ha vagy a szén piaci ára emelkedik, vagy a szénbányaipar átszervezésével és modernizálásával, a költségek emelkedése nélkül sikerül a termelés fokozása vagy a munka idejének — a bányász jövedelmének változatlanul való hagyása mellett — végrehajtott hosszabbításával.⁴ Miután pedig a világszénpiac kedvezőtlen helyzete miatt a szén árának emelkedése valószínűtlen, különben is annak emelkedése a többi angol export-iparágaknak külföldi versenyképességét lehetetlenné tenné, — a szénipar átszervezése és modernizálása pedig a kitűzött célokhoz csak hosszabb idő múltán vezetne, az egyetlen kínálkozó alternatíva a munkabér csökkentése, vagy a munkaidő növelése, az előbbinek változatlanul hagyása mellett, 1925 júliusában a kormány által kiküldött vizsgáló bizottság a bérek színvonalának sülyesztését tanácsolta, amely ajánlás ellen való tiltakozásként, a bányászszövetségnek *Scarboroughban* tartott kongresszusa bejelentette az általános bányászsztrájkot. *Baldwin*, hogy a deficittel dolgozó vállalatok számára, az ipari békéhez fűződő általános nemzeti érdekekre való tekintettel az 1915. évi bérszínvonalat 42.2%-kal felülmúló munkabéreknek további folyósítását lehetővé tegye arra az időre — 9 hónapra — szólólag, amely idő alatt a szénbányaipar problémája összes vonatkozásaiban

¹ Lásd «*The Morning Post*» 1926. V. 1. számát.

² *Report of the Royal Commission of the Coal Industry* (1925. 122. old.).

³ Lásd *Harold Cox* véleményét *Yves-Guyot* id. cikkében.

⁴ Lásd *Sir Herbert Sámuel* jelentésének 130. old.

tisztázható lesz, a szénbányaiparnak 27 millió £. állami támogatás nyújtását javasolta. A konzervatív és munkáspárti szavazatok többsége, a liberálisok szavazataival szemben *Baldwin* javaslatát megszavazta, ami által a gazdasági liberalizmus őshazájának kormánya a szubvenciók iparpolitikája terére lépett. Ezzel a lépéssel *Baldwin* sikerült a döntést 1926 május 1-ig elodáztatnia. De midőn *Baldwin* javaslatának elhangzása után — 1925 augusztus 6-án — *Smillie* az angol alsóházban kijelentette, hogy; «a bányák kérdése mindaddig nem fog nyugvópontra jutni, amíg az aknák nem mennek át a nemzet tulajdonába, hogy azok a köz érdekét és ne a nyereség fokozásának célját szolgálják», — nyilvánvalóvá vált, hogy a kérdés-komplexum középpontjába ismét a szénbányászat nacionalizálásának, a köztulajdonba való vételnek kérdése került. Valóban, mihelyt egy királyi dekrétum Palesztina volt kormányzóját, *Sir Herbert Samuel*t megbízta, hogy mint a szénbányászat helyzetének kivizsgálására kiküldött vizsgáló bizottság elnöke, *Sir Herbert A. Lawrence*, *Sir W. H. Beveridge* és *K. Lee* bevonásával a kormány elé megoldási javaslatokat terjesszen, — a bányászok szövetsége azonnal fellépett a szénbányászat nacionalizálásának követelményével. Míg az 1919. évi *Sankey-bizottság* elnökének jelentése a nacionalizálás mellett szólott, addig *Sir Herbert Samuel*nak 1926 márciusában publikált jelentése a kérdést két részre bontotta. *Sir Herbert* jelentése ugyanis gazdasági, állami pénzügyi, szociális és külkereskedelmi okoknál fogva visszautasítja a bányászszövetségnek nacionalizálási javaslatát, de a jelenleg a bányavállalatok által a földtulajdonosoknak (*landlords*) rendszeresen fizetett évi szénmegváltási összegeknek (*royalties*) állami kisajátítását hozta javaslatba.

Sir Herbert Samuel jelentésében megállapította, hogy az aknák többségének elavult berendezése, az aknajáratok célszerűtlen vezetése, számos bányának szokatlan szűk terjedelme és gyakorta hibás üzemvezetés, a szénbányászat modernizálását, átszervezését s nagyobb üzemi egységekbe való tömörítését teszi szükségessé. Nehogy a nagyobb üzemi amalgamatiók létrehozását az úgynevezett rolyitiek élvezői késleltessék, vagy megghiúsítsák, a jelentés a földtulajdonosi jogok kisajátítását és e célból 100 millió font értékű állami járadék-kötvény kibocsátását javasolja. Igen figyelemreméltó az az ajánlás, amely szerint, abban az esetben, ha több vállalat egyesülése, vagy truszt-szerű tömörülése a vállalatok többségével szembehelyezkedő egy vagy több vállalat ellenállásán megghiúsulna, az állam törvényes fölhatalmazás alapján kényszer hatalommal hozza létre a vállalatok egyesülését. Ez valóban az állami beavatkozás legszélsőbb határa, hiszen a vállalatoknak, mint önálló gazdasági egységeknek létét teheti semmivé. Ez ajánlásból levonhatjuk azt a következtetést, hogy ha a köz érdekeiről van szó, úgy a liberális elveken is túl teszik magukat az angol államférfiak, de tartózkodnak attól, hogy merev rendeletek által schematikusan kényszer-kartellekbe tömörítsék az önálló voltukban egészséges és rentábilis vállalatokat. A jelentés ugyanis kimondja, hogy az állami beavatkozás a köz érdekében minden egyes esetben csak törvényhozási aktus alapján fogantatosítható.

Úgy látszik a közvetítőkereskedelem már Angliában is úgyannyira meghosszabbította és ezáltal megdrágította a termelőtől a fogyasztóig vezető utat, hogy a királyi bizottság jelentése szénkereskedelmi szövetkezetek megszerve-

¹ Ugyanis *Sorley* megállapítása szerint, az Erzsébet királynő és Northumberland hercege között felmerült perben az angol bíróság 1568-ban akként ítélkezett, hogy a nemes fémeket kivéve, minden ásvány a földfelület tulajdonosának tulajdonába tartozik. A bányavállalat tehát szerződés-szerűtlen kötelezi magát arra, hogy a tulajdonosnak a szénbányászat engedélyezése ellenében ton-nánként meghatározott összegű ellenértéket fizet. Ily címen a földtulajdonosok a szénbányavállalatoktól a háború után évenként átlag 6 millió £ jövedelmet húznak.

zését javasolja. — A munkateljesítmény érdekében a jelentés a munkásnak a nyereségben való részesedése mellett foglal állást és kívánatosnak jelzi, ha e célból a vállalatok újonnan kibocsátott részvényeiknek egy részét a nyereség-részesedés (profit sharing) fejében, bányászai között osztanák szét. Miután a jelentés az ipar átszervezésének, modernizálásának, nagyobb üzemi egységek szervezésének feladata rövidesen meg nem oldható, az adott helyzet javítása céljából — a jelenlegi munkaidő változatlanul hagyása esetén— az 1924. évi bérek csökkentését javasolja.¹ A kormány *Sir Herbert Samuel* jelentésében foglalt ajánlásokat 1926. március 24-én elfogadta és *Baldwin* kijelentette, hogy azok megvalósítása jelesül a bányaiipar átszervezése, a szénkereskedelem reorganizálása s a profit sharing intézményesítése céljából rövid időn belül a kormány javaslatokat fog az alsóház elé terjeszteni. Új egyezmény létrehozása céljából *Baldwin* az érdekeltek között egyeztető eljárást kezdeményezett, midőn április 15-én a munkások számára váratlanul, a vállalatok május 1-re szólólag az 1921. évi és 1924-ben revideált kollektív szerződést felmondották és azzal egyidejűleg május 1. hatállyal új tarifát dekretáltak, kijelentvén, hogy csak azokat a bányászokat hajlandók elseje után foglalkoztatni, akik az új, lecsökkentett béreket tartalmazó tarifát fogadják el.² Az új bérek az 1926. május 1-ig érvényben levő béreknél lényegesen alacsonyabbak voltak, hiszen a veszteséggel termelő vállalatok, minthogy ez időponttól kezdve állami támogatásban nem részesülhettek, csak összes tőketartalékaik feloldozásával tudták volna az 1924. évi konjunktúrában megállapított béreket tovább is fizetni.

Egy vājár átlagos napi keresete az angol szénbányákban

	az 1924. évi kollektív szerződés szerint	az 1926. évi május 1. bér- tarifa szerint ³
Skócia	9 s. 4 d.	7 s. 6 d
Dél-Wales	9 « 9¼ «	7 « 2½ «
Durhlam	9 « 8 «	6 « 10 «
Northumberland... ..	10 « 4 «	7 « 7 «
Yorkshire... ..	10 « 7½ «	9 « 6¾ «

A bérleszállításra *Cook*, a bányász-szövetség titkára kiadta a jelszót, «a bérekből egy pennyt sem, a munkához egy órát sem adunk!» A szakszervezetek tanácsa május 1-ére általános bányászsztrájkot hirdet, ha a munkaadók nem vonják vissza az általuk dekretált tarifát. *Baldwin*, aki *G. Wells*⁴ szerint a világ legbékésebb embere, a királyi bizottság jelentése alapján tovább folytatja tárgyalásait. *Sir Alfréd Mond* megoldási tervet terjeszt a közvélemény elé, amely szerint azonnal hozzá kell látni a szénbányászoknak és a szénexportkereskedelmének átszervezéséhez, de miután ez időt kíván, a *Sir Herbert Samuel-éle* jelentés ajánlásainak végrehajtásáig, a szénbányászat állami támogatása továbbra is folyósítandó,⁵ hiszen egy hosszabb ideig tartó általános bányászsztrájk nagyobb csapást jelent az ország gazdasági életére, mint az angol költségvetésnek a tovább folyósítandó subsidiummal való megterhelése. A kormány azonban *Winston Churchill* kincstárnok kívánáságára visszautasít minden megoldási tervet, amely az állami támogatásnak bizonytalan időre való meghosszabbítását célozza. Felette hosszadalmas lenne, ha taglalnók mind-

¹ Lásd a szóbanforgó jelentés egyes fejezetei végén található konkluziókat.

² *Salton Hayden*, a michigani egyetemen a gazdaságpolitika tanára »Great Britains Labor strife« c. cikke, lásd »Current History«. Vol. XXIV. No. 3.

³ *L. Walter Shaw Sparrow* »Citizens and the Coal Drama«. »The Nineteenth Century« No 592.

⁴ *G. Wells*, *The Great English Strike*, Page & Company New-York, 1926. 4. old.

⁵ *Sir Alfréd Mond* tervét lásd »The Daily Telegram« 1926. V. 1. számában.

azokat a kérdéseket, amelyek a megkötendő kollektív szerződés különböző pontjainak tárgyalásával kapcsolatban az érdekeltségek között megvitatásra kerültek. A munkaadók az új bérmegállapításhoz ragaszkodtak. A munkások képviselői kijelentették, hogy tárgyalási alapul a királyi bizottság jelentését elfogadják, de az 1924-es bértarifa revíziójáról tárgyalni csak akkor hajlandók, ha a kormány és ők, mint érdekeltek meggyőződést szereznek arról, hogy mindazoknak az intézkedéseknek végrehajtása, amelyeket *Sir Herbert Samuel* jelentése a szénbányászatnak és kereskedelemnek átszervezésével és a földtulajdonosok jogainak kisajátításával kapcsolatba ajánl, nem vezettek a termelés költségeinek oly lényeges csökkenéséhez, amely mellett az 1924-es bérek és a hét órás munkanapról szóló törvény érvénye továbbra is fenntartható.¹ A kormány *Hilton Young* véleményét osztja, amely szerint a szénbányászatnak nyújtott támogatás a közterhek növelésére vezet, már pedig a termelés és forgalom növekedésének legnagyobb akadály, a magas közteher. A szénbányászat krízise pedig a termelés és forgalom csökkentésének eredménye. A kormány a subsidium további folyósításának gondolatát visszautasítja és megfordítva állítja fel a bányászok formuláját, mondván: az adott probléma a szénbányászat termelési folytonosságának biztosítása az ipar újjászervezésének ideje alatt. A jelenlegi bérek mellett az állami támogatás megszűnése után üzemüket a bányavállalatok tovább nem folytathatják. Az egyetlen kiút, a bérek sülyesztése, vagy a termelési költségeknek a munkaidő meghosszabbítása révén való csökkentése.

A kormány propozícióira *Mr. Pugh*, a szakszervezeti tanács elnöke kijelenti, hogy a munkaidő meghosszabbítása teljesen indokolatlan, hiszen az a széntermelés fejlődésére vezetne, ami a rossz konjunktúra mellett, a szén árának újabb sülyedését eredményezné. A munkaidő meghosszabbítása továbbá növelné a bányászok munkanélküliségét, ami az angol munkaügyi minisztérium jelentése szerint már is aggasztó, hiszen a bányászok 7.9%-a már ezidőben munkanélkül állott.² Április 30-án este a kormány az érdekeltek elé újabb javaslatot terjeszt: (*Lord Birkenhead* formulája.) Az érdekeltek fogadják el tárgyalási alapul *Sir Herbert Samuel* jelentését, beleértve a bércsökkentésre is irányuló javaslatot is. Amennyiben a feltételnek az érdekeltek eleget tesznek, a kormány paritásos tanácsadó-bizottságot szervez, amely a bányászat átszervezését célzó törvényjavaslatokat előkészíti. A bányászszövetség a kormányjavaslat elől elzárkózik és május 4-ére általános bányászsztrájkot hirdet. A kormány tanácsára a király április 30-án összehívja a titkos tanácsot, amely *Earl of Balfour*-nak, a titkos tanács elnökének, *Viscount Cave*, lord chancellornak és *Sir William Joyuson-Hicks* belügyi államtitkárnak jelenlétében határozatot hoz, melynek értelmében a király az 1920. évi *Emergency Act* alapján proklamációval kihirdeti a kivételes állapotot. Ennek az a jelentősége, hogy a kormány rendeleti úton megteheti mindazokat az intézkedéseket, amelyek alkalmasak arra, hogy a köz érdekét bárhonnán jövő támadással szemben megvédjék. A kormány e széleskörű felhatalmazását az korlátozza, hogy az *Emergency Bill* alapján kibocsátott rendeleteit azonnal az alsóház elé kell terjesztenie s ezek a rendeletek hatályban, kibocsátásuktól számított hét napon túl csak akkor maradnak, ha azoknak hatályát az alsóház határozatilag meghosszabbítja. A királyi proklamáció megjelenése dacára, a tárgyalások tovább folytak, amidőn a kormány tudomást szerzett arról, hogy a *Daily Mail* szerkesztőségében a «Királyért és hazáért» című vezércikk kiszédését

¹ Lásd «*The Times*» című napilap 1926. V. 1. számának «*An Impossible Demand*» című vezércikkét.

² Lásd «*The Ministry of Labour Gazette*» Vol. XXXIV. No 5. 169. old.

a szedők megtagadták. Bár a szakszervezeti tanács sietett kijelenteni, hogy a szedők nem szakszervezeti utasításra jártak el, de abból a tényből, hogy ez a jelenség több lap nyomdájánál is mutatkozott, nyilvánvalóvá vált, hogy itt igenis szervezett akcióról van szó, amely súlyos merényletet jelent úgy a vélemény-, mint a sajtószabadsággal szemben. *Baldwin* egyeztető tárgyalásait azonnal megszakította, a szakszervezeti tanács válaszul az úgynevezett általános sztrájkot proklamálta. Azért mondjuk úgynevezett általános sztrájkot, mert a szakszervezeti tanács sztrájkhatározata «csak» a következő iparokra terjedt ki: szállítmányozás, grafikai ipar (beleértve a napilapok kiadását), vas- és fémipar, gépipar és építőipar. Míg a bányászatban május 1-én 800.000 munkás sztrájkolt, ehhez a számhoz *Heyden* Prof. adatai szerint május 4-én 300.000 és május 5-én további 1,405.000 munkás csatlakozott. A hazai sajtóban is megjelent 5,000.000 sztrájkoló számával szemben, *Heyden* prof. szerint, abban 2,505.000 munkás vett részt. Ha tekintetbe vesszük tehát, hogy a munkanélküliség elleni biztosítás Angliában körülbelül 12,000.000 keresőre terjed ki, úgy valóban nem állíthatjuk azt, hogy az 1926. májusi nagy sztrájk általános jellegű volt.

A sztrájkbalépő angol munkások túlnyomó része mozgalmukat egy gigászi erőmegfeszítésnek tekintette és a munkások bíztak abban, hogy annak révén feltartóztatják a kontinentális bérszínvonalakat messze felülmúló bérek leforgácsolásának folyamatát, amely béreket részint a háború alatt, részint a háború utáni kedvező konjunktúra idején harcoltak ki munkaadóiktól. Amint innen távolról az angol közhangulat alakulását megfigyelhetjük, úgy láttuk, hogy máj. 2-ig az angol közvélemény a kivívott magasabb életszandard megvédéséért küzdő bányász nép mellett nyilatkozott meg. Döntő fordulatot jelentett a *Daily Mail* ismeretes esete. A közvélemény a szedők eljárásában a szakszervezetek erőszakosságának megnyilatkozását láttak az angol polgári jogok szentségeivel szemben. Miután azt követőleg az angol szakszervezetek nem kipróbált vezetőik, hanem terroristikus magatartást tanúsító fiatal — és érdekes jelenség — túlnyomólag az intelligenciához tartozó titkáraik vezetésével «általános» sztrájkba bocsátkoztak, — az angol közvélemény a szakszervezeti tanács erőszakos politikájában támadást látott, nemcsak nemzeti gazdasági erejével, hanem alkotmánya szabadságaival szemben is. *Lord Hugh Cecil*, az angol közvélemény fölháborodását juttatta kifejezésre, midőn (május 5-én) a parlament többségének zúgó helyeslése mellett kiáltotta a *Labour-Party* felé: «Az általános sztrájk parlamentünk tekintélyét fenyegeti. Az nem egyéb, mint roham az állam ellen».¹ Anglia alkotmányát, hagyományos intézményeit, sajátos nemzeti társadalmát látta fenyegetve annak a szervezetnek erőszakos támadásától, amelynek kiküldöttei még nem is oly régen, oly leplezetlen elismeréssel szólottak a bolsevik uralmi rendszerről.

Míg *Baldwin* tárgyalta, *Churchill* cselekedett. Megszervezte a közvéleményt a kormány álláspontjának támogatására. Míg a kormány elnök a tárgyalás megszűnése után felállította a szakszervezetek számára végzetes formuláját: a kormány az általános sztrájk ideje alatt egyeztetési tárgyalások folytatását céltalannak tarja, addig *Sir William Joynson-Hicks* belügyminiszter 250.000 önkéntes jelentkezőt toborzott össze, hogy segítségükkel megszervezze az élelmiszerek szállítmányozását, azok szétosztását, valamint — különösen a külvárosokban — biztosítsa a rend fönntartását. A haderő provokálólólag sehol sem lépett fel. Bár a kikötővárosok esetleges forradalmi mozgalmainak elfojtására erős tengerészeti egységek állottak készen, London közelében pedig tekintélyes haderő várt királya parancsára, a kormány óvatos eljárással ügyelt arra, nehogy

¹ «The Generalstrike is a menace to the authority of the Parliament. It is an attack on the State».

az erőnek felesleges fitogtatásával, céltalan csapatfelvonultatásokkal maga ellen fordítsa azt a közvéleményt, amely a sztrájk napjainak szaporodásával mind erősebb és határozottabb formában nyilatkozott meg *Baldwin* kormánya mellett. A kormány bölcs tapintattal használta fel a rendelkezésére álló erőt. A külvárosok tanulatlan munkásainak gyülevezés népének fékentartására a kormány rugby-játékosokból kisebb-nagyobb csapatokat szervezett és ezek a diákokból, fiatalabb tisztviselőkből álló kis csapatok az öklelésben és rúgásban szerzett tapasztalataikat nagyon jól tudták hasznosítani a támadó csőcselékkel szemben. Sortűzre, szuronyrohamra, rendőratokra seholsem került sor. Egy pár jól irányzott *knock-out*, néhány *oxford* pompás eredményre vezetett. E párviadatok folytán egy bizonyos «osztálykülönbség» is megszűnt. Nevezetesen a «*labour*» és »*fat*« közötti ellentét is. Eddig ugyanis a munkás «*fat*»-nak becsülte le a polgárt, aki a munkás szerint tétlen életet él, hiszen kényelmes íróasztalszékben dolgozik. A munkás előtt munkának csak a fizikai munka számított. Azok a rugby-csapatok, önkéntes zsákhordók, tejeskannák cipelői és önkéntes autóbusszvezetők, akik éjjelüket nappallá téve fáradtak a közért, bizony korrekt magatartásukkal, nehéz fizikai teljesítményükkel, erős akaratukkal kivívták, ha nem is ellenfeleik szimpátiáját, de mindenesetre azoknak becsülését. Hiszen az angol sportember vérévé válik korrekt ellenfelének becsülése.¹ A kivételes nagyarányú ipari harcban súlyos válságon ment át az angol bérmunkás. A szakszervezethez való hűsége a sztrájkhatározat követésére készítette, angol volta pedig a parlamentáris kormány iránti engedelmességre szólította. Az osztályérdek a nemzet érdekével került szemben, a munkás vívta harcát az angollal. A bányászoknál ez nem volt problematikus, hiszen ők bérharcot vívtak, de százszoros súllyal nehezedett e dilemma azokra, akik eddig nem szoktak hozzá ily lelki konfliktushoz. Számosan voltak, akik a szakszervezeteiknek engedelmeskedve sztrájkba léptek, hogy egy órával utóbb fölvéssék magukat a nemzeti védelem önkéntesi sorába. Az egész sztrájkmozgalom szétbomlásnak indult, midőn *Baldwin* a *House of Commons* egyik ülésén *J. H. Thomast*, a vasutasok szakszervezetének titkárát óva figyelmeztette, hogy «nem a béreket fenyegeti a veszély, hanem alkotmányunkat, annak szabad megnyilatkozását». E kijelentés után a sztrájkmozgalmat súlyos csapások érik. *Sir John Simon*, a liberálisok nagy tekintélye az alsóházban jogászai precizitással kifejti, hogy az 1906. évi *Trade Disputes Act* értelmében az általános sztrájk törvényellenes, tehát a törvényt sértő intézkedések kibocsátói és az azokat követők kártalanításra kötelezhetők. A szilárd kormányzat elleni támadó mozgalomnak a kegyelemdőfést *Mr. Justice Astbury* május 11-iki ítélete adja meg, amely szerint «a szakszervezeti tanács által elhatározott ügynevezett általános sztrájk jogtalan és törvényellenes, az azt vezető és benne résztvevő egyének az 1906. évi *Trade Disputes Act* védelmében nem részesülnek. A szénipar kivételeivel ipari vita nem látszik fennforogni. Ugyanis ipari vita nem állhat fenn, egyrészt a szakszervezeti tanács, másrészt a kormányzat, illetve a nemzet között.² Az ítélet kihirdetése után a vagyoni felelősségre kötelezett, vagyonnal rendelkező szakszervezetek tárgyalás alá vették *Sir Herbert Samuelnek* ugyanaz napon eléjük terjesztett javaslatát, amely szerint:

1. Egy bizonyos ideig állami hozzájárulás tovább is folyósítatik.

2. A bérkérdés megoldása céljából paritásos alapon országos bérhivatal szerveztetik.

¹ Azoknak a rendeleteknek ismertetésére, amelyeket a kormány és a rendkívüli intézkedések foganatosításával megbízott tíz kormánybiztos adott ki, nem terjeszkedem ki, hiszen a nagy anyag szétfeszítené e cikk kereteit.

² Lásd *Wichham Steed* «*The Story of a Blunder*» című cikkét «*The Review of Reviews*» 436. számában.

3. A jelenlegi bérek nem fognak módosulni mindaddig, amíg a munkavállalók a kormánytól a szénbányászat átszervezésének megkezdésére vonatkozólag biztosítékot kapnak.

4. A szénbányászat újjászervezéséhez szükséges intézkedéseket paritásos bizottság fogja előkészíteni. *Sir Herbert* javaslatának elfogadása után a szakszervezeti tanács határozatilag kimondotta az általános sztrájk megszűnését.¹

Az iparos Anglia életének e szomorú fejezetének ismertetéséhez néhány reflexiót kívánunk fűzni. Megállapítjuk azt, hogy a munkásságot, illetve a szakszervezeteket a mozgalomban teljes vereség érte, hiszen az általános sztrájk kudarca után a bányavállalatok kijelentették, hogy a további tárgyalások során a királyi bizottság jelentését a vita alapjául elfogadni nem hajlandók és a napi munkaidőnek egy órával való felemelését követelik.² A munkások vereségére jellemzők azok a föltételek, amelyek mellett a vasutasok szövetsége a vasútvállalatokkal új kollektív szerződését megkötötte. Ugyanis a vasutasok kötelezik magukat arra, hogy a vállalatokkal folytatandó tárgyalások nélkül nem fognak sztrájkolni, elismerik felelősségüket azokért a károkért, amelyeket a sztrájk révén a vállalatoknak okoztak, végül a vasutasok elismerik a vállalatoknak azt a jogát, hogy a vasutasszövetség tagjait csak oly mértékben fogják visszavenni, amily mértékben azt a forgalom növekedése szükségessé teszi. Hogy pártatlanságunkat igazoljuk, *Mr. Cooknak* szavaival mondjuk, hogy «a szakszervezeti világ leverve, romokban hever».³

Amilyen vereséget szenvedett az angol szakszervezeti mozgalom, a hatalmi örületben szenvedő forradalmi szellemi «intelligencia» vezetése alatt, ép oly nagy az a veszteség, amely nemcsak az angol, hanem a nemzetközi szociálpolitikai mozgalmat érte. Hiszen mindazok a konzervatív szociálpolitikusok, akik eddig az angol trade-uniókra utalva azt hangoztatták, hogy úgy az iparra, mint a munkásságra nagy előny, ha a munkavállalók szakértelemmel vezetett, nagy vagyoni erővel rendelkező szakszervezetekbe tömörülnek, most ezek a szociálpolitikusok mintegy pirulva lesznek talán kénytelenek elismerni, hogy bizonyos határon túl, amelyet megvonni alig lehetséges, a túlfelődött szakszervezeti organizációk kétségessé teszik az állam fölényes hatalmát és mint egy osztálynak szervezetei — ha ez osztály támadásba lép — a nemzet érdekeit veszélyeztethetik. Miként a napjainkban lejátszódó angol erőpróba elöntetlen színben tünteti fel az angol szakszervezeti mozgalmat, ép oly sok illúziót foszlat széjjel, amelyet mi — az ipari béke délibábjá után futók — igaz hittel tápláltunk. Bebizonyult, hogy az angol *whitleysmus* és a békéltetés ügynek az a bonyolult rendszere, amely *Mundella és Kettle* óta, az 1919. évi legújabb törvényes szabályozásáig kifejlődött, csak kisebb arányú viták, kevésbé komplikált érdekelletétek terhének vállalására képes és az egész békéltetésügyi rendszer, mihelyt nagy, országos érdekelletétek robbannak ki, az elhasznált és antiqualódott eszközök lombtárába kerül: hozzájuk senki sem nyúl, amiből talán az következik, hogy bennük nem bízik sem kormány, sem ipari érdekellet. Szomorú tény, hogy immár két esztendeje húzódik a világ legnagyobb ipari vitája és Angliában senki sem gondol arra, hogy még nem is oly régen a *whitlysmus* dicséretétől volt hangos az angol sajtó és irodalom. Még három esztendő sem múlt el azóta, hogy MacDonaldd kormányzatának idején Ófelsége ellenzékének

¹ Természetesen ez nem jelentette a még most is (1926. június 17-én) folyó általános szénbányászati sztrájk megszűnését. A vita jelenleg *Baldwin* által az alsóházban bejelentett munkaidőt szabályozó törvényjavaslat felett folyik.

² Lásd «*The Economist*» 4318. számát.

³ C. F. G. *Masterman* «*The General Strike and After*» című cikkét «*The Contemporary Review*» 726. számában.

vezére, *Stanley Baldwin* egy füzetecskében propagálta az angol békéltetés-ügy intézményeit. Vájjon ki higgyen bennük, ha azokban most legelőkelőbb propagatoruk, Nagy-Britannia miniszterelnöke is kételkedik. De amilyen fájdalmas, e konzekvenciák levonása a szociálpolitika művelőjére ép oly örvedetes azokra, akiket már régóta aggodalomba dönt az általános sztrájk lehetősége. Valóban, e sztrájk után az angol ipar lidércnyomás alól szabadul fel. Évek óta kísért az angol iparban az általános sztrájk veszedelme. A tőkés félelmében inkább külföldön investált, a munkásválság idején teljesíthetetlen követelményeket támasztott, a vállalkozói kedv megsemmisült. Az örökös kompromisszumok között, amelyeknek kötése minden, úgynevezett demokratikus régime életfeltétele, elsikkadt a nemzet érdeke. Szimptomatikus jelentőségűnek tartjuk, hogy az angol gazdasági élet oly előkelősége, mint *Lord Incheape*, a Szezei-Csatorna-Társaság alelnöki székéből kiáltott egy angol *Mussolini* után.¹

A nagy erőpróba természetesen nem maradhat hatás nélkül az angol munkásmozgalomra sem. Az idők változásával *Walsh, Hodges, Haslam* helyét *Cook* és vad erőszakos társai foglalták el. Míg *Mac Donald, Henderson, Clynes, Thomas* a politikai munkásmozgalomban megőrizték vezéri pozíciójukat, addig a *Bulweresetek* éléről lassankint kiszorultak a kipróbált munkásvezérek. Helyesen veti *Wyath Tilby Mac Donald* szemére, hogy ő, aki annak idején a szindikalizmusról írott könyvében helyesen jegyezte meg, hogy «az általános sztrájk nem alkalmas eszköz sem arra, hogy vele egy reformot kivívjunk, sem arra, hogy azzal magasabb bérszínvonalat elérjünk vagy a lét körülményeit feljavítsuk». De az a *MacDonald*, aki a múltban a szindikalakciót mindig megvetette, mint a parlamenti munkáspárt vezére, nem emelte fel szavát azon az emlékezetes májusi napon, midőn az angol szakszervezetek tanácsa meghozta az általános sztrájkról szóló határozatát.² A háború után követő angol munkásmozgalom háttérbeszorította a munkásság mérsékelt vezéreit, a szakszervezett mozgalom pedig a bolsevikiekkel leplezetlenül barátkozó³ *Purcell* és *Cook* irányítása alá került. A májusi kudarc a szakszervezeti vezetők vereségét jelenti. A kijózanodott munkásság nagy része ismét *Mac Donald, Clynes* és *Henderson* szavára fog figyelni. De minden vereség után számosan vannak, akikre a csapás nem kijózanodást hoz, hanem őket őrzöngésbe taszítja. Az őrzöngők csapata, úgy véljük, egy új munkáspárt magjává fog válni, mely talán nem sok idő múlva meg fogja bontani a *Labour Partynak* ma még formális egységét. Az angol munkásmozgalom kettőzöttsége ma még formátlan, de maholnap külön keretek közé jut, miként egykor a német szociáldemokrata párt kiváltotta szélső-ellenzékét a független szocialisták pártját.

A legszomorúbb jelenség, amely vizsgálódásainkból kitűnik, hogy a horizontális rétegződés Angliában is oly előrehaladt, hogy könnyen az egységes angol közszellem megbontását eredményezheti. *Az angol közösség érdekei ellen végrehajtott szakszervezeti támadás egy osztály küzdelme volt a nemzeti közösség ellen, A támadást osztály szellem hatotta át, és azt a nemzet közszelleme verte vissza.* — Anglia intézményei ennek az egyes brit közszellemnek alkotásai; Anglia államférfiai, annak szószólói. Az ő vezérletük alatt egy osztály támadása nem veszélyeztethette a közösség létét, mert Anglia konzervatív kormánya nemcsak fölényes hatalommal, hanem fölényes erkölcsi bátorsággal és értelemmel veri vissza társadalmának ellenfeleit.

Kovrig Béla.

¹ Lásd *Lord Incheape* levelét, az «*The Times*» szerkesztőjéhez a «*The Times*» 1926. IV. 10. számában.

² *A. Wyat Tilby* «*The Lost Leader*» c. cikke a «*The Nineteenth Century*» 1926. VI. sz.

³ *F. Adler: The British-Russian Report*, 1925.

FIGYELŐ.

APPONYI ALBERT.

Amidőn a nemzet a szeretet és tisztelet érzelmeivel hódol a nyolcvanéves Apponyi előtt, álljunk mi is egy percre a tisztelgők seregébe és elmélkedjünk ennek a ritka, emlékekben *gazdag* ötvenhároméves közpályának tanulságairól. A politikai munka hatásának *lemérése* egyik legizgatóbb, de egyúttal legnehezebb szociológiai feladat, amelynek sikeres megoldásától még igen messze van ez a fiatal diszciplína. Különösen ott, ahol — mint Apponyinál — túlnyomórészen kritikai munkáról van szó. De talán sikerülni fog *rámutatni* e rendkívüli életpálya némely sajátosságával annak értékeire.

A sok szép cikk és tanulmány között, amely ez ünnepi alkalomból napvilágot látott, bizonyára a Pethő Sándor ragyogó tollal írt essayje¹ adja a legtöbb finom és találó vonást a nagy politikus államférfiúi arcképéhez. Egy megállapítását azonban: amelyben Apponyi hosszú ellenzéki pályáját a magyar közélet antiszelektációs irányzatával próbálja magyarázni, nem tartjuk szerencsésnek. Úgylátszik az igazi ok mélyebben rejtőzik: Apponyi egyéniségében. Ő nem a cselekvő államférfiak reprezentánsa, legragyogóbb képességei, igazi nagy értékei nem a kormányzásnak szívós keménységet kívánó s inkább az érdekekhez, mint az elvekhez alkalmazkodnitudást igénylő munkakörére predesztináltak. Az ő idealizmussal telt lelke mindenekfelett harmóniát követel, még pedig azt a belső harmóniát, amelyet az erkölcsi és az esztétikai ösztönnel szüntelen és zavartalan érvényesülése biztosít s amely képessé tette arra, hogy könnyű szívvel mondjon le az alkotás öröméről, ha erkölcsi parancsát követve, meggyőződését a szavak szárnyán világgá bocsátotta. Telve van nemzete szeretetével s a legönzetlenebb hazafiság érzelmeivel, ez azonban nem az a mániakus fajszeretet, ami a Széchenyié, ezért nem is válik sohasem tragikus mélységűvé és nem űzi őt a cselekvés műhelyébe, ahol a mindennapi életharc oly gyakran kényszeríti megalkuvásra a vezetőt. Nem áhítja a hatalmat, hiszen a hatalom függés amit olyan szépen mutat ki most megjelent tanulmányában², ő pedig erkölcsi függetlenségét őrzi legféltőbb gonddal, mert uralkodó érzése, hogy az erkölcsi posztulátumok világában él, ahol jobb engedelmeskedni, mint parancsolni. Különben sem nélkülözi a hatalmat, hiszen gyakran érzi, hogy nagy hatalma van a lelkek felett. Ha ő megszólal, sohasem marad mozdulatlan a közvélemény vonala s ha nem is téríté új irányba, akkor is elérte célját, mert módosított rajta s mindig az erkölcsi ideál irányában. Ez a hatalom, amely nem a materiális érdekek, hanem a lélek nemesebb ösztöneinek fogantyújához tapad, nem járhat kisebb gyönyörűséggel, mint a kormányzó hatalom. És Apponyi pályájának igazi értéke épen az, hogy a magyar közléleknek ő egy félszázad óta páratlan egyensúlyozója. Azzal a harmóniával, amely az ő lelkében él, a nemzet lelkiegyensúlyának tett sokszor

¹ Pethő Sándor: Gróf Apponyi Albert. Eligius könyvkiadó. Budapest—Leipzig—Wien 1926.

² Gr. Apponyi: Macht als Binciung. Darmstadt, 1926.

megbecsülhetetlen szolgálatot. Az az átható, tiszta értelem, meleg szív, minden szépre és jóra való élénk fogékonyság, amellyel a természet megajándékozta, az az erkölcsi nemesség, önzetlen hazafiság, amelyet a szülői házban szívott magába, annak a katolikus világnézetnek biztossága, amelyet a kalksburgi jézustársasági atyák plántáltak lelkébe, az a nagy nemzetközi kultúra, amelynek kincseit egy életen át páratlan szeretettel gyűjtötte össze, mind nemzete számára érlelte gyümölcseit s hívta el őt arra, hogy a magyar közlelkiismeret kivételes helyzetű faktora, egyben a nyugati szellemű magyarságnak összehasonlíthatatlan külföldi reprezentánsa legyen.

Sz. Gy.

A MUNKANÉLKÜLISÉG ÉS A KÖTELEZŐ BIZTOSÍTÁS.

Széchenyi írja egy hírlapi cikkében: «Nem az a kérdés, hogy mindenkinek *«legyen»* s így a tunya és az iparkodó egy sorba állíttassanak, hanem hogy mindenkinek *«lehessen»*, ki esze, szorgalma és polgári erényei által magához tudja bővílni a szerencsét».

E megállapításában Széchenyi a helyes társadalmi politika egyik alapvető követelményére mutat rá: A nemzet minden tagjának biztosítani kell a létfeltételek megszerzésének lehetőségét. Nyilvánvaló ugyanis, hogy csak az a nemzet élhet belsőleg egységes, harmonikus életet, amelynek minden tagja szervesen be is kapcsolódott a közösség életműködésébe és ezzel részesévé lett a nemzet társadalmának. Az pedig, hogy valaki a közösség részes tagja legyen, végeredetben attól függ, hogy megtalálja-e e közösség keretében a maga életfeltételeit.

A munkanélküliség kérdése tehát azért *«társadalmi»*, mert — mint egyéni állapot — azokra nézve, akik benne szenvednek, alapjában véve mindig a nemzet társadalmához való tartozás vagy nemtartozás kérdése válik. A munkanélküli egyén, ha ez az állapota huzamosan tart, szükségképp elszakad a társas környezetétől, amelyhez addig az együvé tartozás érzése fűzte. Előbb-utóbb a hovatarozás kérdése elé kerül és amikor a válaszut előtt áll, akkor az ubi bene, ibi patria útmutatója jelzi számára az irányt.

Ebben az értelemben tehát a munkanélküliség akkor is szociális kérdés, ha egyetlen egyén elszigetelt esetével állunk is szemben. Ami ebben az esetben *«kérdés»*, az természetesen csak a szenvedő alany szempontjából az: amíg ez szörványosan egyesek magánügye, illetőleg baja, addig a közösséget nem érdeklik ezek az esetek. Problémává akkor lesz, amikor az esetek megsokasodnak, tömegessé lesznek és a nemzet egészét átfogó bajt jelentenek. A munkanélküli kirekesztve, igazságtalanul kivetve érzi magát a közösségből, amellyel szemben hovatovább ellenséges érzülettel kezd viselkedni. Ezért a munkanélküli szolgáltatja a legnagyobb kontingensét az elégedetlenek, a békétlenek táborának a nemzet körében, mindig készen, hogy eszköze legyen a forradalmi felforgatásnak. Végül szükségképp belső ellenségévé lesz annak a társadalomnak, amelytől közösségi érzésben már régen elszakadt. Így lesz a munkanélküliség az összességre nézve is megoldást sürgető par excellence *«társadalmi»* kérdéssé.

Túlön-túl ismertek azok a különböző természetű (politikai, gazdasági, stb.) okok, amelyek a munkanélküliségben csonka népességünk nyomorának egyik legbővebben bugyogó forrását fakasztották, országosan kifejlesztették és immár idültté tették ezt a szociális bajt; amelyek kényszerű munkátlanlanságra ítélték ipari munkásságunknak 16%-át (a legmagasabb európai arány!), az állástalan magántisztviselők légióját teremtették meg és végül is minden téren, a szabadfoglalkozásokban épügy, a kereseti lehetőségek hatal-

mas visszaeséséhez vezettek. A munkaalkalmak hiányáról szólván nem gondolhatunk csupán a fizikai munkára vagy épenséggel egyedül az ipari munkanélküliségre, amely egyik — bár legjelentékenyebb — szegmentuma ennek az egyetemes országos bajnak. Amióta ránkborult a trianoni béke, amióta a csonka ország rész két évvel ezelőtt végleg rálépett arra az útra, hogy az új határok közt adott új — kisszerű — viszonyokra berendezkedjék, amióta a nemzet életének minden ágában megbillent az egyensúly a munka kínálata és kereslete között, azóta minden társadalmi problémánk felett ez a kérdés lebeg: mi legyen azokkal — magyar intelligenciával és munkással —, akiknek az anyaország, úgy látszik, már nem tud kenyeret adni? Eközben pedig tovább halad a testi és szellemi erők felörlődése a kényszerű munkátlanságtól, meddő várakozástól, nélkülözéstől.

Azok a mi sajátos körülményeink, amelyek most már állandósították is nálunk a munkanélküliséget, egyelőre változatlan erővel hatnak: az ország szétदारoltsága, ipari termékeink lehető kiszorítása a megszállt országrészekből és a külföldi piacokról, itteni városi népességünk, elsősorban a magyar középosztály életszintjének, fogyasztókéességének lesülvedése, mindezek folytán iparunk egyrészének fokozatos zsugorodása vagy legalább is stagnálása. Említsük meg még, mint az általános okok közt a legjelentékenyebbeket, ama két tényezőt, amelyek a többi európai országban alapjában okai a munkanélküliség növekedésének: a nemzetközi tőkeozgalom alakulása Amerika javára és egyes iparágakban (mint pl. a szénbányászatban) világszerte jelentkező válság.

A munkanélküliség, illetőleg munkahiány a benne szenvedők szempontjából a kényszerű munkátlanságot, az állálatlanságot, az alkalmazás hiányát jelenti. Objektív szempontból a munkaalkalmak elégtelenségéről kell beszélnünk. A baj nagysága a következményekben mutatkozik. Ezért nagy szociális kórságok épűgy kétfajta feladat elé állítják a kormányzatot, mint általában a közösségre szakadt mindenfajta veszedelem: küzdeni egyrészt azért, hogy a kórság megszűnjék és a kórokozók kiirtassanak, másrészt elhárítani, illetőleg enyhíteni a baj következményeit.

A munkanélküliség radikális orvoslását, vagyis a munkaalkalmakban mutatkozó hiány gyökeres megszüntetését *az adott körülmények között* nem várhatni a kormányzattól, mert ez egyértelmű volna azzal a kívánsággal, hogy a kormányzat ne csak állítsa meg iparunk rákényszerített zsugorodási folyamatát, hanem teremtsen virágzó ipari konjunktúrát, pezsgő bankéletet, nyüzsgő kereskedelmi forgalmat is, vagy — ami mindennek tán legfőbb előfeltétele — teremtsen nagyarányú fogyasztókéességet szerte az országban. A kormányzatra hárul azonban az a feladat, hogy bizonyos munkaalkalmak teremtésével, az iparnak munkával ellátása útján és a munkahiányt előidéző okok paralizálásával állandó küzdelmet folytasson a munkanélküliség ellen. Természetes azonban, hogy ezek az intézkedések a tüneti kezelés ismérvét viselik magukon: időről-időre eltüntetik a baj legijesztőbb tüneteit, ideig-óráig enyhítőleg hatnak. Ezt a célt szolgálják mindenütt a kisebb-nagyobb terjedelemben, esetleg egy nagyobb beruházási program keretében kiírt közmunkák és — a legfenyegetőbb munkátlanság idején — a mindenáron való foglalkoztatás céljából helyileg elrendelt ú. n. szükségmunkák. Ilyen körülmények között evidensen állami feladat, hogy a kormányzat gátat vessen annak, hogy a baj a következményeiben tovább fajuljon, tehát hogy preventív intézkedésekkel küzdelmet folytasson a munkanélküliek nyomora, erkölcsi züllése, politikai demoralizálódása ellen.

A munkanélküliség fogalmához tartozik, hogy a munkanélkülinek a rendszer kereseti foglalkozásán kívül egyéb számottevő anyagi eszköze nincsen;

ha tehát a létét fenntartó szerzésnek, a keresetnek közgazdasági előfeltétele, a munkaalkalom hiányzik nála, segélyezésre szorul. A hazai munkásszakszervezetek az önsegélyezés egyik speciális ágaként eddig is folyósítottak «munkánélküli segélyt». Most újabban kormányzatunk is tervbevette, hogy törvényhozási úton létesítendő intézményben fog preventív biztosítékot keresni a tömeges munkanélküliség vészes következményei ellen. Szaktanácskozások, nyilvános viták és a munkahiány esetére szóló kötelező biztosításra irányuló munkálatok jelzik, hogy ország és kormányzat a baj tudatára ébredt. Legutóbb a salgótarjáni bányászmozgalom esete gyűjtött olyan világosságot, amelyben meg kellett látni, hogy itt már nemcsak szociális és erkölcsi szempontból, hanem politikai tekintetből is nemzeti veszedelemmel állunk szemben.

A munkahiány esetére szóló kötelező biztosítás másutt is új keletű intézmény. A mi terveztünk szerint az új munkásbiztosítási ágazat anyagi terhé — a külföldi mintáktól némileg eltérően — a munkaadók és a munkások fele-fele arányban viselnék. A tervezett törvény arra köteleznék a két közvetlenül érdekelt felet, hogy állandóan fizetendő biztosítási járulékok útján oly pénzalapot létesítsenek, amelyből azután az önhibáján kívül munkanélkülivé lett munkás — ha megfelelő ideig (a tervezet szerint 52 héten át) résztvett a biztosítási járulékok fizetésében — kártalanítást (segélyt) kapna. A biztosítás finanszírozása, a járulékok befizetése természetesen a munkáltatót terhelné, akinek törvényes joga volna, hogy a járulék felét a munkabérekéből való levonás útján áthárítsa a munkásokra.

A biztosítás gondolatát a nagyipari munkaadók a limine ellenzik. A tervezet nyilván áldozatot kíván. Önként érthetően kapitalista aggályai vannak az érdekeltiségnek. Eszerint a biztosítással vállalandó — évente mintegy 13 millió aranykorona (hivatalos körök számítása szerint ugyan csak 8 millió) — anyagi megterhelés oly nagy, hogy ez az amúgyis visszafejlődőben levő iparunk túlterhelését jelentené és a vállalatok rentabilitásának jelentős csökkenését vonná maga után. Azután az ekként vállalandó «szociális (a vállalat szempontjából persze üzleti) teher» közvetve további újabb üzleti terhet, illetőleg hátrányt involvál: a biztosítás nemcsak nem fogja növelni a munkás produktivitását! hanem — ellenkezőleg — csökkenteni fogja. A munkahiány esetére biztosított munkás szorgalmát, buzgalmát lohaszthatja és így munkateljesítményét csökkentheti az a tudat, hogy mint biztosítási segélyre jogosultnak kevésbé kell tartania egy üzemkorlátozás esetén elbocsátással járó szelekció esélyeitől. («B»-lista.) A biztosítás intézménye amellet, hogy előnyt jelent a munkásra nézve, akinek önérzetét emelheti, kedvezni fog — mondják — még a szociáldemokrata szakszervezetek pénztárának is, amelynek lehetővé teszi a munkanélküli segély költségeinek megtakarítását a jövőben; voltaképen tehát arról van szó, hogy azt a terhet, amelyet eddig a szociáldemokrácia viselt, az ipari érdekeltiség levegye annak a válláról és biztosítás formájában ezentúl maga viselje. Már pedig a «tőke», amelynek szüntelenül a harcok «munka» támadásaitól kell tartania, jól teszi, ha a maga hadállásainak folytonos erősítése mellett arra is gondosan ügyel, hogy az ellenfél fegyvertára és lőszerraktára gyarapodáshoz ne jusson. Minthogy pedig a szakszervezetek pénztárában ekként felszabadult összegek bér-(sztrájk-)mozgalmak táplálására fordíthatók, nyilvánvaló, hogy a biztosítással járó anyagi megterhelés átvállalása közvetve további anyagi veszélyt idéz fel, amelynek nagysága összegében meg sem határozható. Végül pedig rámutatnak arra is, hogy a munkanélküliség kérdése másként is megoldható, mint szociális biztosítás útján. A kormányzat közmunkákkal, átfogó beruházási programmal menjen segítségére az iparnak és ezzel a munkanélkülieknek is stb. A kötelező biztosítás törvénybeiktatása esetében pedig az államkincstár is vállaljon megfelelő részesedést a terhekből.

Szociáldemokrata részről a kötelező biztosítás intézménye mellett először az «emberi» munkaerő védelmének és az elpusztulástól megóvásának szükségességét hozzák fel. Nézetünk szerint a javaslattervezet ezzel szemben — egy kis árnyalati eltéréssel — a munkaerő nemzeti értékét van hivatva megvédeni a pusztulástól. A felvilágosodás természetjogi racionalizmusának fénykorára emlékeztet az az érvelés, amely a munkához való jog jelszavának hangoztatásával igyekszik a felelősséget a munkanélküliségért és ennek révén a biztosítással járó anyagi megterhelést a munkaadókra, illetőleg az államra hárítani. A munkához való jog hangoztatása ilyen alkalmakkor természetesen épúgy csak taktikai célt szolgál a küzdelemben, mint a hazai nagyipar megállapítása a munkanélküliségért való felelősségről, amellyel a munkahiány növekedésének ódiúját a kormányra hárítja. A szociáldemokraták szerint egyébiránt a biztosítás lényegesen kisebb terhet hárítana az iparra, mint amekkoráról a nagyipar beszél. Felhangzik a vád, hogy a kapitalista érdekeltség eleve elzárkózik minden szociális teher elől és hogy nálunk csak a szocialista szakszervezetekből indulnak ki társadalmpolitikai reformjavaslatok, mert rajtuk kívül itt nincs olyan tényező, amely az e téren szükséges reformok sürgetését érdemesnek tartaná. Érdekes, hogy a szocialista sajtó szemrehányásának ereje a munkaadói érdekeltség nem minden részével szemben mutatja ugyanazt a heveséget. Amidőn szidalmainak egész fegyvertárát kiüríti a javaslatot támadó érdekképviseltek ellen, a nagytőkések állásfoglalását — talán a gazdasági érdekellentéteket keresztező atavisztikus szimpátiákból — csaknem megértéssel veszi tudomásul; ám annál durvábban bánik el a munkás-sággal egy vérből való magyar kisiparosok egyesületével. (L. Népszava 1926 május 9-iki szám.)

Kétségtelen, hogy a külföldi példák nyomán hazánkban is meg kell valósítani a munkanélküliek biztosítását még akkor is, ha ez a hazai ipar újabb megterhelését jelenti is és így áldozatot követel a részéről. Nem tartjuk «természetes»-nek és «magátólértetődő»-nek, hogy közgazdasági érdekeltségeink felszólalnak a munkanélküli biztosítás új terhelése ellen; mert — ellenkezőleg — ép azt tartjuk természetesnek, hogy azt az anyagi terhet, amellyel nemzetünk e társadalmi krízisének enyhítése jár, elsősorban a gazdaságilag erősebb félnek, tehát az iparnak és kereskedelemnek kell viselnie — a morális felelősségnek azzal az érzetével és azzal az áldozatkészséggel, amelyre a nagyobb vagyoni erő kötelez. Egyelőre még nyílt kérdés, hogy hazai közgazdaságunk, bank- és merkantil-érdekeltségünk is kivette-e a maga részét nemzeti szerencsétlenségünk összes következményeiből addig a határig és abban a mértékben, amily mértékben ezek tőlük is áldozatot kívánnak. Egyébiránt a teher, legyen az akár adó- vagy ú. n. szociális teher, csak addig az, amíg az áthárítás módzatai között kell válogatni. Nem lehet kétséges, hogy a túlzott megterhelést nagyiparunk mindig bizonyítani fogja tudni. Ami pedig az államkincstár hozzájárulását illeti a szóbanlévő biztosítási alaphoz, ez elvi szempontból nem volna indokolt, tekintettel arra, hogy lényegileg társadalmi úton létesítendő intézményről van szó, amely felett a kormányzatot a felügyelet hatásköre illeti, gyakorlatilag pedig államháztartási kérdés.

De ne hallgassuk el az aggályokat sem. A munkás, ha munkanélkülivé lesz, bizonyos időn át a biztosítottág előnyeit élvezné és *kártalanítás* elnevezés alatt az eddiginél nagyobb munkanélküli segílyt kapna. Mert kétségtelen, hogy noha a biztosítás esetében más a konstrukciója a munkanélküliek pénzbeli támogatásának, mint a szakszervezetektől fizetett munkanélküli segíly esetében, a lényeg szempontjából — lévén kötelező a biztosítás — és morális kihatásaiban közömbös, hogy minő címen, minő elnevezés alatt kapja a munkás a munkanélküli pénzsegélyt. A munkaadók bevonása útján teremtett segílye-

zési (biztosítási) alap pedig, minthogy bővebb forrásává lehet a munkanélküli segélynek, mint aminők a szakszervezeti alapok, könnyen fokozhatná azokat a jól ismert demoralizáló hatásokat, amelyek minden pénzsegélyezéssel együtt járnak. Felmerülhetnek azonban egyéb észrevételek is. A tervezet mostohán bánik a magántisztviselők zömével, akiknek állástalan tömegét teljesen számításán kívül hagyja. A tervezet kizárólag a munkásbiztosítás új ágaként kezeli a kérdést, holott ennél tágabbkörű, mert egyetemes jellegű országos kérdéssel van dolgunk. Igaz, hogy viszont politikai veszélyt elsősorban az ipari munkanélküliség jelenthet, míg ez a szempont más vonatkozásban csaknem számításán kívül maradhat. Érthető okokból, de nem kevésbé hibáztathatóan meg szoktunk feledkezni a munkanélküli földmunkásokról is, amikor munkanélküliségről beszélünk. Szétszórtságuk, szervezetlenségük ezt eléggé megmagyarázza. Magyarország agrár jellegénél fogva azonban ennek a kérdésnek sajátos helyi jelentősége van.

Minthogy a tervezet általában az ipari munkanélküliség körét fogja át, kétségtelen, hogy szomorú közállapotaink mellett, amikor a magyar intelligencia sok tagja maga is munkanélküli segélyre szorulna, nem lehet a tervezettől bizonyos hajlandóságot a társadalmi osztályprivilegizálásra elvitatni. Emellett azonban részben magában az ipari munkanélküliségben is rendezetlenül hagyja a kérdést. A törvény nem rendezné annak a sok ezer munkanélkülinek a támogatását, akik már 1—2 év óta rendes kereset nélkül állnak és biztosítási kártalanításban sem részesülhetnének, ép mert alkalmazás híján nincs módjukban biztosítani magukat munkahiány esetére.

A munkához való jog jelszavával kapcsolatban fel szokták vetni a munkanélküliségért való felelősség kérdését is, különösen abban a vonatkozásban, hogy kötelessége-e az államnak hozzájárulni ehhez a szociálpolitikai teherhez. A kérdésnek ilyen racionális beállítása, amely valaminő felelősség alapján jogot és ennek megfelelően kötelességet állapít meg az egyik vagy másik részen, már kizárólag a szemben álló felek hadi arzenáljából való és az elvi körvonalak tekintetében nem lehet irányadó szempont. Ha helyes az a megállapítás, hogy a periodikusan jelentkező tömeges munkátlanság természetes velejárója a gyár-
ipari termelésnek, úgy — ha épen felvetjük a felelősség kérdését — inkább a *causa omnium malorum* irányában kell ebben a kérdésben is az eligazodást keresnünk. Szakirodalmunk sem tesz jó szolgálatot az ügy célszerű rendezésének, ha a munkanélküliségért való felelősség kérdését állítja előtérbe és a munkához való jog kérdését is határozottan felveti. Ezzel maga is beáll az ellentétesen érdekeltek küzdelmébe olyan racionális gondolatok hatása alatt, amelyeknek helyessége és érvénye a vita időtartamára van korlátozva. Egyébként ez a kérdés is, mint annyi sok más, már kinőtt azokból a keretekből, amelyek még megengedik a felelősség feszegetését. Közvéleményünk ma már tisztán látja, hogy ezen a ponton is nemzeti ügyé lett a hatékony szociálpolitika, amely nélkül nem lehet céltudatosan konzerválni és összpontosítani a nemzet erőit s amelyben a kezdeményezés hiányát nem egész alaptalanul ép azok hozzák fel ellenünk, akik hatalmukat és befolyásukat nem kis mértékben épen ez-irányú mulasztásainknak köszönik.

Ifj. Hornyánszky Gyula.

AZ ÁTTÉRÉSEK MÉRLEGE.

Jószemű megfigyelők aggodalommal látják, hogy a háború óta örventesen élénkülő hitélettel a felekezeti szellem is erősödik. Vannak, akik attól tartanak, hogy ez még fokozódni fog s hova-tovább szeparatizmusra vezet. Bizonyos, hogy a múlt század nagy indifferentizmusa eltűnőben van s ha nem is fenyeget a vallási harcok megújulása, gyakran láthatni olyan jelenségeket, amelyek az egységes magyar közszellem kialakítását zavarják. Vannak, akiknek érdekük mélyíteni ezt a ma még jelentéktelen rést és sunyi kis újságcikkek horgára a sanda gyanú táplálékait tűzdelik, hogy megmérgezzék a magyar egyházak békességes szellemét. Ma azonban már sokan ismerik ezeket a horgokat. Nem fog visszatérni az az idő, amidőn a Konstantinápolyba utazó *van der Does* (Bocskai kortársa) megállapította, hogy a katolikus, református és evangélikus magyarok annyira gyűlölködnek, hogy még temetőikbe sem fogadják be egymást s akárhányszor a hódító törökök sírkertjében találják csak meg örök nyugalmaikat.

Az alábbi sorok azt kísérlik meg bizonyítani, hogy a felekezeti szellem nem öltött oly arányokat, mint egyesek gondolják s hogy bízni lehet a magyar nép józan belátásában, amely meg fogja óvni attól a szerencsétlenségtől, amit mai helyzetében a felekezeti szeparatizmus jelentene.

Egy kis tanulmány jelent meg a Magyar Statisztikai Szemlében,¹ amelynek adatai alapján megvizsgálhatjuk a felekezeti mozgalom erejét és szociológiai tanulságait.

Mintegy 4000 ember cserél vallást évente Magyarországon, vagyis átlag 2000 lélekre esik egy áttérés. Ha meggondoljuk, hogy az áttérésre túlnyomó nagyrészen a vegyesházasságok kikerülése végett kerül a sor s hogy a vegyesházasságok száma ennek dacára olyan nagy, hogy például magában a *fővárosban* majdnem annyi vegyesházasságot kötnek, mint ahány áttérés történik az *egész országban*, akkor bizonyos objektivitást nyer az a megállapításunk, hogy a hazai áttéresi arányszám inkább alacsony, mint magas. Es ez természetes is. A történeti egyházak elérték a teljes megállapodottság immobilis korszakát, térítők, innovátorok sem zavarják belső nyugalmaikat. Ami kis térítőmozgalom van, az is külföldi forrásból táplálkozik s alig mutat fel számbavehető eredményt. Még a baptista egyházban is, amelynek gyarapodása a legnagyobb arányú, a hívek száma (5342 volt 1920 végén) négy év alatt mindössze 2000-rel szaporodott az áttérések révén. A szektárius mozgalmakról Asztalos tanulmánya, sajnos, nem igen tájékoztat.

Az a 29.566 áttérés, amelyről tanulmánya beszámol — a kommunizmus-hoz kapcsolódó zsidókitérésektől eltekintve is — az áttérések mérsékelt gyarapodását mutatja ugyan, azonban ez teljes magyarázatát lelheti a háború utáni nagy, belső vándorlásban és a hitélet erősödésében. Az áttéresi mozgalom iránya vonja inkább magára figyelmünket.

Az egyes hitfelekezetek erősebb vonzóereje vagy kisebb fascinálóképessége a szociológiai vizsgálat számára tömeglélektani jelenség. Minden egyház igyekszik bizonyos lelki habitust szabni híveire s mennél kiterjedtebb valahol az egyház vezetőszerpe, annál erősebben rajzolódik ki a lelkeség. A falu népénél tehát erősebben, mint a városinál s ezek között is a kispolgárságnál erősebben, mint az idegen hatások alá került munkásrétegeknél vagy az értelmiségnél.

¹ *Dr. Asztalos József*: Az áttéresi mozgalom és a felekezetenélküliség az 1919—1924. években. *Magy. Stat. Szemle* 1926. évi 4. szám.

A léleknek ez a vallási hatásokra visszavezethető jellegzetessége a különböző vallásúak összeházasodásánál nyer jelentőséget. Természetes tehát, hogy különböző vallásúaknak világnézeti, erkölcsi összhangot kívánó szövetsége, a *családalapítás*, nem ugyanazzal a könnyűséggel megy végbe a különböző fokú vallási kötöttséget mutató társadalmi rétegek s ezeken belül is a vallásilag közelebb vagy távolabb állók között. Ott tehát, ahol az áthidalhatatlannak látszó különbségeket nem tudják a gyermekekre vonatkozó megállapodással elintéztnek tekinteni, felmerül az áttérés gondolata. Azt a csendes harcot, amely eldönti, hogy a családi egység érdekében *melyik fél* hozza meg az első nagy áldozatot, az egyéni alkalmazkodókészség momentumán felül (amely nagyjában kiegyenlíti egymást s így nagyobb tömegre vonatkozó megfigyelésnél nem zavaró tényező) az egyes egyházak szelleme és azok társadalmi presztízse dönti el. Innen az áttérési mérleg szociológiai érdekessége.

Ha azt látjuk, hogy a vizsgált hat évben a görög keleti, a görög katolikus és a zsidó vallás az, amelynél az áttérések mérlege *minden évben* mínusszal zárul, arra kell gondolnunk, hogy nagy kulturális *integrálódás* lassú folyamatával van dolgunk. A három egyház közül egy (a görög keleti) teljesen idegen kultúrát, egy idegen fajiságot mutat, egy pedig (a gör. kath.) az idegen eredet és az inferioris társadalmi fejlettség bélyegét mutatja. A *görög keleti* vallásnak áttérési mínusza a kultúrák harcának élesen világító esete. Az orthodoxia nemzeti vallása ott, ahol elszigeteltsége miatt nincs reménye terjeszkedésre, védekezésre rendezkedik be. Ez a több évszázados elzárkózás, amely szinte a társadalmi érintkezést is a hívek szűk körére korlátozta, igen jellegzetes lelkiséget és így a többi vallással szemben igen éles kulturális különbséget fejlesztett ki. Uralkodó eleme nem is vallási, hanem nemzeti jellegű. Ez a «kisebbségi» egyház a folytonos zsugorodás folyamatát éli, tehát vonzóereje egyáltalán nincsen, megtartó ereje azonban sokkal erősebb a többi egyháznál. Aki azonban valamiképpen kihull ennek a kis elhaló társadalomnak vaspántjai közül s a magyar kultúrközösség légkörébe kerül, arra nézve előbb-utóbb beáll az orthodoxiával való szakítás belső kényszere.

A *görög katolikusok* nagy áttérési passzívája igen világos bizonyítéka annak, hogy az áttéréseknél az egyes felekezethez tartozó tömegek társadalmi (kulturális) pozíciója s az illető egyháznak ebből eredő társadalmi presztízse döntő fontosságú lehet. A jelen esetben egy nagy presztízshiányról lehet szó, hiszen a görög katolikus egyház inferioritása szinte községről-községre kimutatható.

A *zsidók* mínusza már igen bonyolult folyamat végső eredménye. Itt nagy kulturális szélsőségek vannak s míg keleti zsidóságunknál (Szabolcs-Szatmár, Zemplén, Abauj) bizonyára nincs számbavehető áttérési mozgalom, addig a fővárosban az aránylag jelentékeny. Maga az a körülmény, hogy a zsidóság túlnyomó többsége városlakó, a mozgalmat igen előmozdítja. Itt egyébként nem a fejletlen egyházi szervezet a fontos konzerváló tényező, hanem a vallás nemzeti karaktere és a faji közösségnek a hívekben élő gondolata. A vallási tekintetben teljesen magárahagyatott falusi zsidó százszor nehezebben hagyja el vallását, mert ez nála a régi egység ideális kapcsának megszakítását — tehát a teljes izolálódást — jelentené, míg a városi zsidónál ez a népi életközösség realitás, amely alig csorbul azáltal, ha valaki keresztvíz alá áll közülök.

Vannak bizonyos társadalmi konstellációk, amelyek a zsidóság lelki hasonulásának is igen kedveznek. Városokban, ahol arányszámuk az 1—2% között mozog, ahol nem foglalkoznak kizárólag kereskedelemmel s a befogadó lakosság hajlamos a messzemenő közönyre (főleg protestáns kisvárosokban),

előfordul, hogy az áttérés mint az asszimilálódás betetőzése jelentkezik. Ez azonban ritka jelenség és tartósságának feltétele az összeházasodás és az, hogy az asszimilált zsidó ne kerüljön tömegesebb zsidósággal bíró környezetbe, mert ez, tapasztalás szerint, újra választóvízként hat a zsidó lelkületre. Ám a kitérések nagy többségét nem az asszimiláció érleli ki. Élénk bizonyosága ennek az 1919—1920-ban végbement nagy kitérés mozgalom, amelynek számadatait is érdekes megfigyelni. A kitérés mérleg *évenként* így alakult:

év :	1919	1920	1921	1922	1923	1924
kitért :	7146	1925	827	499	458	433
zsidóvá lett :	137	168	243	340	326	315
	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>
visszatérő :	7009	1757	584	159	132	118
	18	37	99	191	69	180

Az 1919. évben kitértek tömege (a hazai zsidóság másfél százaléka) s még inkább a kitérés mozgalom gyors ernyedése és a visszatérések emelkedő görbéje mutatja, hogy itt nem annyira a lelki hasonulás vagy a vallási meggyőződés elemi kitörésével, mint inkább egy ijedelmi processzussal van dolgunk, amely 1921 végén teljesen be is fejeződött. Ezóta újra a régi állapot észlelhető: évente egy ezreléke tér ki a magyarországi zsidóságnak.

A minimális kitérés évei (1922 óta) adnak csak módot az áttéresi mérleg helyes felállítására. Ez a mérleg már igen csekély passzivitást mutat s épen nem lepne meg, ha — a zsidókat is érintő gazdasági válságok után (ami az opportunus magyarok összeházasodási kedvét csökkentette) és az egyre tömegesebb visszatérések következményeképpen 1925-től egyideig aktívvá tenné a zsidóság áttéresi mérlegét. Mindazonáltal meg lehet állapítani, hogy a magyar egyházak nagyobb presztízse, a magyar kultúrközösség megtartóereje még mindig erősebb a nagy gazdasági és szellemi erőt reprezentáló zsidóságnál.

A római katolikus egyház mérlege állandóan aktív. Ennek kettős magyarzata van. A kitért zsidók túlnyomórésze az országban nagy abszolút többségben levő róm. kath. egyházba lépett be. De emellett a hazai katolikus tömegek erős ütemű népmozgalmi és kulturális előtörése is növeli ennek az egyháznak vonzóerejét. A reformátusok 1919—1920-ban, az evangélikusok még 1921-ben is aktív mérleget mutatnak, azóta veszteséggel zárnak, mert a zsidó keresztelkedések folyamata véget ért.

Az adatok területi részletezése és az áttérők egyéb adatai nem ismeretesek, noha kétségkívül érdekes és az áttérések rugójára biztosabb következtetésekre nyújtanának módot.

Pakodi Pál

TÖRTÉNÉSZEK A VILÁGHÁBORÚ OKAIRÓL ÖNÉLET- RAJZUKBAN.

«*Die Wissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen*»: ez a címe annak a vállalatnak, amely 1923 óta önéletrajzok formájában szólaltatja meg a filozófia, orvos- és jogtudomány, művészettörténet, közgazdaságtan, történetírás és vallástudomány legfőbb élő képviselőit nemzetiségre való tekintet nélkül. Idén jelent meg a történettudományi rész II. kötete: Július Beloch, Harry Bresslau, Victor Gardthausen, George Peabody Gooch, Nicolaas Japikse, Ludwig Freiherr von Pastor és Félix Rachfahl életrajzaival. Bennünket ez alkalommal az a kapcsolat foglalkoztasson, amely a felsorolt historikusokat élményeik vagy tudományos munkásságuk révén a világháború eseményeihez köti.

Röviden végezhetünk a személyes tapasztalatokkal, melyekkel ezen önéletrajzok beszámolnak; hiszen általános szempontból nem épen nagy-jelentőségűek. De az egyes entente-hatalmak különböző eljárására nézve mégis jellemzőnek kell tartanunk a két aggastyánnak: *Belochnak*, immár Akadémiánk külső tagjának és *Bresslaunak* egymással szembeállított esetét. Az előbbi évtizedek óta a római egyetem tanára volt, aki azonban német állampolgárságát mindenkor fönntartotta. Most — a háború kitörésekor — átmenetileg megfosztják ugyan tanszékétől, sőt személyében internálják és római házát szekvesztrálják; de a háború befejezése után az időközben betöltött tanszék mellé új katedrát állítanak fel számára a görög történetből s 1924 december 1. óta megint mint ordinarius működhetik a római egyetemen. Bresslout, a Monumenta Germaniae egyik szerkesztőjét és nyugalmazott egyetemi tanárt, Strassburgban érte 1918 őszén a középponti hatalmak összeomlása. Egy héttel a francia csapatok bevonulása után a csendőrség már kézbesítette neki a kiutasítási végzést, kénytelen volt a várost egyik napról a másikra elhagyni s mivel az engedélyezett podgyászt minden segítség igénybevétele nélkül magának kellett a Rajna hídján át cipelnie, megbénult balkarját csak hosszabb villamos kezelés után tudta újból rendbehozni.

A fölsorolt történészek közül: az angol *Gooch*, a holland *Japikse* és a német *Rachfahl* lépett a háborús anyaggal közelebbi tudományos viszonyba.¹

Gooch (szül. 1873.), a «History and Historians in the Nineteenth Century», (1913) ismert nevű szerzője, már ama kézikönyvek megírásában is résztvett, melyekkel az angol külügyi hivatal a háború alatt a békekötést kívánta előkészíteni; de a békekötésre tényleges befolyást semmiképen sem gyakoroltak ezek a névtelenül megjelent történeti kézikönyvek. *Gooch* jelenleg (1924 óta) *Temperleyvel*, a «History of the Peace Conference» kiadójával együtt az angol kormány felszólítására és segítségével ama hivatalos okmányok kiadását vállalta, «amelyek azon általános európai helyzetre vonatkoznak, melyből a háború keletkezett».

A *háború okairól* apróbb dolgozataiban és felolvasásaiban többször nyilatkozott *Gooch* (így a nacionalizmusról szóló és 1920-ban kiadott füzetében is) s idevágó nézetét a következő tétélekben foglalta össze. Egyik kormány vagy nép sem készítette elő vagy óhajtotta a háborút; *Lloyd Georgenak* van igaza: Európa úgy botlott bele a háborúba. A rendszer volt hamis; két egymással szembenálló és egymásra gyanakvó fegyveres tábornak előbb-utóbb össze kellett ütköznie. További katasztrófától csak az európai kultúregységnek eleven átérzése menthet meg. A régi szűkös nacionalizmusnak ideje lejárt, amely a saját földjének határain túl nem látott és nem ismert kötelességeket az európai közösséggel szemben. Az egész értékesebb, mint az egyes rész. — Azt hiszem, hogy *Gooch* elevenen protestálna, ha — saját szavaira hivatkozással — az angol világhatalom kérdéseit, mint a résznek kérdéseit, egész európai kultúránk szögéből és kívánságai szerint akarná valaki megoldani.²

Japikset, a jeles holland történészt, szintén főleg az okozás problémája foglalkoztatja a világháborúval kapcsolatban. Tagja volt annak a neutrális bizottságnak, amelyben norvég, svéd, holland és svájci tudósoknak kellett volna a háborús okok fölött a döntő szót kimondaniok. (A bizottságnak hivatalos neve: Central Commission for the Neutral Investigation of the Causes of the

¹ A pápaság újabb történetének híres kutatója, *Pastor* csak annyiban, amennyiben megírta *Conrad von Hötzendorf* és *Vidor Dankl* rövidre szabott életrajzát. (Mindkettő 1916. jelent meg.)

² *Gooch* a legújabb német viszonyok kitűnő ismerője és jóindulatú megbírálója (a felesége német asszony!). E körbe tartozó utolsó munkája 1925. jelent meg a *Herbert Fisher* által szerkesztett «The World of Today»-sorozatban.

World War volt.) Érdemleges munkára itt nem került a sor soha; Japikse szerint azért nem, mert a norvég *H. H. Aal*, kinek szorgalmazására jött a bizottság létre, nem annyira tudományos megállapításokra törekedett, mint inkább a versaillesi verdiktumnak jogi felülvizsgálatára. Egyébként a bizottságnak szerepét kezdettől fogva a legnagyobb bizalmatlansággal fogadták az entente politikusai; *Poincaré* nem mulasztotta el az alkalmat a *Revue des deux mondes* egyik cikkében az egész vállalatot «pronémet» jellegűnek bélyegezni.

Japikse mindig hangos kifejezést adott ama nézetének, hogy csak rágalom tüntetheti fel úgy a dolgot, mintha a középhatalmakat és elsősorban Németországot terhelné a háborúért a kizárólagos felelősség. (Egyik újabb tanulmányának jellemző címe: *Zur Verleumdung der deutschen Politik*, Archiv für Politik u. Geschichte, 1924.) Elítéli ugyan a németek későbbi belga politikáját, mellyel letértek a stratégiai szükségszerűség sima útjáról és vállalkozásukat a kezdettől fogva szándékoltt annexió gondolatával, vádjával kötötték össze az ellenséges közfelfogás előtt; azután most: újabban megjelent kiadványok (többek közt *Kautsky* brosúrája) után és hatására jelentékenyebbnek látja a németek felelősségét a háború kitörésében, mint annakidején, a háború alatt látta; de egyrészt pártatlan tudományos vizsgálatot követel, másrészt különös nyomatékkal emeli ki azt a meggyőződését, melyben Sir George *Buchanan* jelentései és *Paléologue* emlékiratai erősítették meg, hogy Pétervárot 1914 nyarán ugyancsak háborús volt a hangulat.

Így került Japikse mai napig tartó érvénnyel a «németbarátság» gyanújába. De hiszen — mondja rezignáltan — «ez volt a sorsa mindenkinek még Hollandiában is, aki nem fogadta el igazságnak azt a tant, amely a háború keletkezését a középhatalmak kizárólagos hibájának tulajdonította és amelynek talaját egy ügyes propaganda már jóelőre elkészítette».

A szűkebbkörű történeti érdeklődésen felül általános történetbölcészeti és módszertani kérdésekkel is foglalkozott az 1925-ben elhunyt *Félix Rachfahl* (szül. 1867.). Tagadta a történelmi materializmus igazát; sikra szállott Belowékkal együtt a Lamprecht-féle «kollektív» történettudomány igényei ellen; vitatkozott Max Weberrel és Troeltschessel a modern kapitalizmus és a kálvinizmus viszonyát illetőleg. (Minderről összegezően 1924-ben megjelent könyve szól: *Staat, Gesellschaft, Kultur und Geschichte*.) A világháború a legújabb idők hisztérikusává tette meg Rachfahl. Az előzetes külpolitikai viszonyok tanulmányozása Bismarck személyéhez és korszakához vezette (*Deutschland und die Weltpolitik 1871—1914*, Bd. I. *Die Bismarckische Ära*, 1923), s hogy a folytatólagos diplomáciai és politikai anyagot, a Vilmos-korszaknak dokumentumait nem hasonló módon és terjedelemben dolgozta fel, abban csak halála gátolta meg. A háborús okok problémái közül a belga betörését tette meg különös vizsgálat tárgyává. E kérdésben túlzóan német álláspontot foglal el; meg van győződve arról, hogy «*semmi ok sem forgott fönn az inváziót jogtalanságnak beismerni s hogy csak a történeti tényálladék nemismerése vezethetett a bűnösség vállalására*». Alig hiszem, hogy ilyen merev álláspont hasznára lenne az objektív tudományos megállapítások érvényre jutásának. Már pedig mi csak ettől várhatjuk, hogy idővel az egykori entente-hatalmak hivatalos világa is beléssa ama cselekedetének szörnyűségét, mellyel kizárólagosan a középponti országok lelkiismeretét akarta megterhelni a háború felidézése miatt — a rájuk kényszerített önbeismerés formájában. Mert akár az *okkacionalizmus* elméletét fogadjuk el a háborús okokra vonatkozóan (angol álláspont: Lloyd George—Gooch), akár az *intencionalizmusét* (szerb—orosz provokáció: erre a felfogásra a holland Japikse hajlik): a párisi békeszerződés diktátumával szemben minden tudományos gondolkozás tanácstalanul áll.

MÉG EGY SZÓ A PARLAMENT REFORMJÁRÓL.*

A Budapesti Szemlében megjelent és a parlament reformjával foglalkozó cikkemet a Társadalomtudomány legutóbbi számában *Bernáth László* bíráló alá vette. Helyszüke miatt csak egész röviden válaszolhatok tárgyi-
lagos észrevételeire, de remélem, lesz még alkalmam részletesebben is megvilágítani, hogy a gyakorlatban miképpen képezem el a politikai közéletnek etikai tartalomban való kimélyítését.

Bár Bernáth is elismerte, hogy mai választó rendszerünkkel lehetetlen megfelelő parlamentet alkotni s bár a választókerületek célszerűtlen voltára vonatkozó megállapításaimmal is egyetért: kétségbe vonja, hogy az általam felvetett mód valóban az intelligencia kezébe helyezné a politikai vezetést. Konkréte szólva: nem osztja azt a nézetemet, hogy a követküldés *korszerű* visszaállítása és a választókerületek működésének a törvényhatóságok jogkörébe való utalása lényegesen csökkentené a demagógia veszélyét. Szerinte «a választási rendszer megváltoztatása mítsem használna, mert nem tenné jobbá az embereket», «a demagógia akkor is megmaradna, mégpedig a magyar alkotmány ősi bástyáin belül, nyíltan és megengedve».

Míg manapság a választással, ipso facto, a parlament is azonnal megalkul s ezzel egyszerre a nemzet sorsa is eldől, — a képviselőküldéssel ez az eredmény csak a politikai irányeszmék nyilvános és kontradiktórius revíziója után következnek be. Vagyis: az egyének és pártok nézetei még keresztülmennének egy retortán, mielőtt a törvényhatóságok kiválasztanák a parlamentbe küldendő képviselőket. Szóval adódnék alkalom és idő arra, hogy tisztuljon «a borgőz és a demagógia hatása». Véralkatunkat és közviszonyainkat ismerve, helyes és gyakorlati gondolkodással nem lehet feleslegesnek tartani ezt a tisztulási folyamatot, feltéve, hogy lesűrűsödés közben nem sikkad el az etikai nemzeti akarát.

Hogy ez meg ne történhessék, szükséges egyfelől, hogy a nemzet minden rétegének különleges érdeke képviselőhöz jusson, viszont az is végzetesen fontos, hogy ezek az érdekek egyensúlyba hozva keressenek érvényesülést. Az előbbi célt szolgálja az általános választói jog, az utóbbi pedig az intelligencia feladata. De az intelligencia hatóerejének feltétele, hogy alkalmas fórum által mintegy kényszerítessék arra, hogy a felszínre került divergens érdekeket kiegyenlítse. Erre a választókerületek nem alkalmasak — ebben egyetértünk Bernáthtal — tehát a hatóerő jelentékeny része elvész. Az«ősi bástyákba» aggály nélkül beengedhetők azonban a démos képviselői is, mert egyidejűleg az intelligencia is jelen van bennök a kapacitációval. Ezt a kapacitációt korántsem úgy képezem el, hogy az állandóan csak az általános programok körül dongana, hanem azokhoz a napi kérdésekhez idomultan, amiket a haladó élet országos és helyi vonatkozásaiban gyakorlatilag felvet. Ha a száz év előtti vármegyék tudtak foglalkozni és közhangulatot kelteni, pl. a börtönügyben

¹ Készséggel közöljük Mósa Józsefnek Bernáth László kritikájához írt megjegyzéseit és munkatársunk viszonyvázlatát, mert törvényhozásunk egészséges reformjának előkészítéséhez a gyakorlati politikusok és hivatásos közjogászok fejtegetései mellett a szőnyegen levőhöz hasonló eszmecserék is hozzájárulhatnak. Kívánatos volna, hogy beható szociológiai elemzés alá vétéssék a magyar parlamentarizmus intézménye olyan szociológus részéről, aki a parlamentarizmus *gazdag* — főleg külföldi irodalmának ismerete mellett — Mósához hasonlóan a hazai fejlődés vonalában keresi az orvoslás módjait. *A szerkesztő.*

is, ma alig van fontosabb kérdés, amelyben ne lenne szükség az ország jelentős, nagy vidékeinek komoly, kiforrott közvéleményére. Nem hiszem, hogy a mai Pest megyének, Szegednek stb. ne lennének egészséges eszméi: kulturális, gazdasági, szociális meg egyéb nagy problémáinkban, csakhogy megnyilatkozási alkalom hiányában elkallódnak, vagy legfeljebb egy-egy újságcikkben rejtőznek holott a maguk helyén nagy nemzeti felületet termékenyítenének meg. Tehát minél többet «politizálnak szavakkal, beszédekkel» ezek a testületek, annál életképebb támasztékai lennének a közjólét stabilitásának, de egyúttal erkölcsi (nem jogi) ellenőrei a kormányzásnak és az egyetemes nemzeti érdekek megvalósításának is.

Kifogásolja Bernáth, hogy a «képviselőket küldő törvényhatóságok, megfosztva az adminisztrációs hatáskörtől, csak a választásokra szorítkoznának, mint egyetlen ténykedésre». De hát nagy testület nem is alkalmas arra, hogy adminisztráljon s így ennek kikapcsolása inkább előnye, mint hátránya javaslatomnak. Hisz a törvényhatóságok az idők folyamán ép azért maradtak le a közvélemény vezetésében, mert politikai jelentőségük az adminisztrációval való elkeveredés folytán elsenyvedt s mai szerkezetükben sem arra, sem erre nem valók. Míg ellenben az adminisztrációtól mentesítve, de a képviselőküldés által döntő politikai tényezőkké emelve, teljes erővel a közérdekű ügyek felé fordulhatnak s mint fentebb érintettem, bőven akadna teendőjük is, mellyel a közügyeken lendítsenek és a közszellemet termékenyítsék. Ily módon lényegesen növekedvén az intelligencia hatóereje, egyre távolodnánk attól, hogy «legyenek pártok, melyek belefotják a szót mindenkibe, aki nem az ő szájukize szerint beszél».

Kétségtelen, hogy «nem mindenki vehet részt a közéletben», de ez minden parlamentrendszerre nézve egyformán áll. Ép a közvetlen részvétel gyakorlati megoldhatatlanságának ellensúlyozására kell a politikai életet jobban a vidék központjaiba terelni. Hogy a nemzeti akarat, helyesebben a nemzeti szükségletek és kívánságok kifejezésére hivatott szerveknek, ha nem is «állandóan», de periodikusan legyen alkalmuk arra, hogy közügyekkel minél többben foglalkozzanak a választók kezügyében.

És ha az intelligenciát kiemelve kényelmes szemlélődéséből, tömörítve azzal sorakoztatjuk fel a politikai hatalomért való küzdelemre, hogy különben egy jelentős területen szemeláttára sodorja el az áradat, — s ez erős ösztön lesz a néppel való komoly foglalkozásra is: belenyugszom, hogy «intézményekkel nem lehet egy csapásra az embereket jobbá tenni». De ezt abban a tudatban teszem, hogy már a másodikra biztosan sikerül.

A «hús-huszonöt fiókparlamentre» vonatkozó észrevételre azt felelem, hogy a kormányzásnak és törvényhozásnak *egyetlen* szuverén testülete: a parlament. A törvényhatóságok csak közügyekkel foglalkozó konzultatív testületek lehetnének, a legteljesebb nyilvánosság mellett. Politikai irányításuk a képviselők kiküldésével hosszabb időszakra ki is merülne s a képviselők cselekedeteit, akcióit csupán etikai felelősség terhelné, így hát nem gondolnám, hogy az egy vidékről való származás parlamenti állásfoglalásaikat befolyásolná. Ha azonban mégis akadna törvényhatóság, mely a ráruházott jogkörrel nem a kellőképpen élne, ez *ellen abszolút politikai garanciák mellett* a feloszlítás is biztosíték lenne.

Végül még azt jegyzem meg: aki meg van elégedve azzal a csenevész, ingatag közszellemmel, illetőleg közvéleménnyel, amit intelligenciánk huzamos idő óta produkál, ám elégedjék meg a helyzettel. De aki tolni, taszítani szeretné a nemzet előhaladását; aki érzi, hogy ennek mekkora akadálya a laza közszellem és megbízható közvélemény hiánya: annak kívánnia kell, hogy az intelligencia, mint vezető és kiegyenlítő tényező, egészen beleszövőd-

jék a politikai élet minden mozzanatába. A kiforrást pedig lehetővé kell tenni, mert csak a becsületes kiforrás tudja megakadályozni a forrongást.

Mósa József.

Mósa a parlamenti élet tisztultabb alakját s az értelmiség politikai vezetőszerpét a megyéknek az általános választói jogra alapítandó képviselőküldési jogával, ennek gyakorlásával kívánja elérni. Tervezetét viszonyválasza után sem találjuk meggyőzőnek, mert ebben sem valószínűsíti gondolatának gyakorlati *lehetőségeit*. Mósa tulajdonképen praktikus tervet óhajtott nyújtani: azt hisszük, csak teóriát adott s tanulmányának épen erre a hiányosságára mutattunk rá a Társadalomtudomány ezt megelőző számában. Ám ezt a hiányosságot Mósa most sem oszlatja el. Hogy az általános választói jog nem alkalmas az intelligencia befolyásának előmozdítására, ezt Mósa is szemelött tartja s ezzel szemben az intelligenciának a megyei közéletben való kényszerszerpére utal, amely — koncepciója szerint — ki tudná erőszakolni az erkölcsileg helyes döntést. De épen ezt emeltük ki a múltkor és ezt emeljük ki most is: az intelligencia csak akkor fogja belevetni magát a közéletbe, ha erre hajlama lesz, hajlandósága pedig *nincs* (mert ha volna, már ma is tudná és tegnap-tegnapelőtt is tudta volna befolyását előnyösen érvényesíteni) és — az volt a gondolatunk — a megyei politikai élet kiszélesítésével ipso facto nem is támad kedve ennek az állandó önmeztagadást követelő, időt és pénzt emésztő szerepnek vitelére.

A társadalmi szervezést és irányítást sem az alkalom hiányában mellőzi az erre hivatott értelmiség túlnyomó nagy része, sőt a politikai irányításra is nyílt tere volt még a Mósa által kívánt megyei életben is. Hiszen az 1886: XXI. t.-c. 2. §-a világosan kimondja, hogy a törvényhatóságok országos ügyekkel is foglalkozhatnak, azokra nézve megállapodásaikat kifejezhetik, egymással és a kormánnyal közölhetik és kérvény alakjában a törvényhozás bármelyik házához közvetlenül felterjeszhetik. De vajjon láttunk-e a törvényhatóságok részéről a gazdasági, kulturális, szociális és a többi általános vonatkozású kérdések körül olyan fokú érdeklődést, amely reményt kelthetne a Mósa-féle gondolat sikerére? És ismét visszatérünk gondolatunk tengelyére: vajjon az általános választójog alapján összeülő megyei bizottság megváltoznék-e annyira, hogy ezentúl majd teljes odaadással (és hozzáértéssel) kultiválná mindama problémák talaját, amelyek mellett eddig oly csekély érdeklődéssel haladt el? Egyszóval mi nem attól várunk üdvöt, hogy a magyar politikázó kedv nagyobb arányokban érvényesülhessen, hanem az intelligencia vezetőszerpét a nevelés segítségével, a társadalmi és gazdasági szint emelésével véljük biztosíthatónak, mert így tudunk olyan széleskörű intelligenciát kitermelni, amely arányban áll az általános választójog méreteivel.

Úgy véljük, e komplex kérdést nem lehet pár szóval elintézni. Csúpan annyit jegyzünk meg, hogy a viszonyválasznak az a megállapítása, mintha kifogásoltuk volna azt, hogy a törvényhatóságok Mósa eszméjének megvalósulása esetén nem adminisztrálnának, csak politizálnának, tévedésen alapulhat. Ugyancsak sajnálatos félreértése sorainknak a húsz-huszonöt fiókparlamentre való utalás is. Mi ugyanis ezzel az allusioval csak azon aggodalmunkat akartuk kifejezni, hogy a tervezett reform a magyar parlament vitáinak külső képét, a személyes torzsalkodásokat és a megdöbbsentő kis vonalúságot mintegy kivetítené a magyar vidék göcpontjára.

Végezetül még annyit, hogy az intelligencia vezetőszerpét senki sem óhajlja jobban, mint mi és épen ezért keressük a kritika Diogenes-lámpásával a megvalósulásának útját.

Bernáth László.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Hans Kelsen: Das Problem des Parlamentarismus. Braumüller, Wien und Leipzig. 1926. 44 oldal.

Kelsen kis füzete igen jó áttekintést nyújt a parlamentarizmus körül folyó vitákról. A parlamentarizmus a nagy francia forradalommal az autokrácia ellen megindult küzdelem gyümölcse. A demokrácia, a szabadság eszméje benne öltött konkrét alakot két elkerülhetetlen korlátozással: ezek egyike a többségi elv alkalmazásából ered, másika pedig az akaratképzés közvettségével jár, mely utóbbiban azonban bizonyos munkamegosztást kell látnunk. E korlátozásoknak ellensúlyozásaképpen keletkezett a képviselőlet fikciójába, mellyel a parlamentarizmust a népszuverenitás álláspontjáról igazolni igyekeztek, mondván, hogy a szabadság eszméje nem szenved csorbát még azért, mert a képviselőt nem küldik kötelező utasításokkal a parlamentbe. A parlament reformjára irányuló törekvések először ezen a ponton jelentkeztek. Ha ugyanis a parlament akarata nem egyezik a nép akaratával, akkor ez utóbbit kell jobban szóhoz juttatni, ami egyrészt a parlamenti határozatok felett való népszavazással, a *referendum* intézményével, másrészt pedig a népnek, a választó polgároknak biztosított iniciatívával, *parlamenti indítványok* tételének jogával érhető el. Továbbmenően még szó lehet arról, különösen ha nem egyénekre, hanem pártlistára történik a szavazás, hogy a pártok, szervezett választócsoportok képviselőiket vissza is hívassák, ami elsősorban akkor van helyén, ha a képviselő azt a pártot, amely a parlamentbe küldte, később netalán cserbe hagyná. A visszahívás joga egész odáig fejlődhetik, hogy a pártoknak a parlamentben nincsenek is állandó képviselőik, hanem aszerint, hogy a parlament milyen ügyeket tárgyal, megfelelő szakembereit küldi ki, természetesen mindig abban a számarányban, amilyen neki (a pártnak) a választásoknál osztályrészül jutott. Ezekkel a megszorításokkal együtt jár a képviselői immunitás eltörlése, vagy legalább jelentékeny megszorítása is.

Az, hogy a pártoknak ne legyenek állandó képviselőik, már a parlamentarizmus ellen irányuló második vádponttal is számol, amely ugyanis kifogásolja, hogy a mai parlamentekben a szakismeret nagyon is hiányos. Ezen a differenciáltabb munkamegosztással lehet segíteni és erre irányulnak azok a javaslatok, amelyek a szakbizottságoknak szakparlamentekké való kifejlesztését kívánják. De még egy ilyen reform sem nélkülözheti az általános, közös politikai parlamentet. A szakparlamentek sorában főképp gazdasági parlamentekről van szó, melyek az általános választói jogon alapuló politikai parlamentekkel szemben érdekképviselési alapon választatnának.

Az érdekképviselési elvvel szemben ellenben nagy aggályok merülnek fel. Ahelyett, hogy közmegegyezésre vezetne, ami pedig a tulajdonképeni cél, inkább csak az érdekellentétek kiegyezésére alkalmas. Nincs mérték, mely szerint az érdekképviselőtek száma és aránya közmegegyezésre megállapítható volna s az érdekképviselési parlament se lehetne meg a közvetítés, valamint a többségi elv nélkül. Érdekeltségi többség uralma pedig sokkal elviselhetlenebb volna. Nem szabad azonban azt sem elfelejteni, hogy az emberek

nem csupán hivatási érdekeik szerint csoportosulnak és amint a pártok története bizonyítja, nem is a hivatási érdekek a legerősebb csoportosító tényezők.

A többségi elv vizsgálata arról győzhet meg mindenkit, hogy a többség számottevő kisebbség mellett mereven nem érvényesülhet, viszont a többségi elv korlátozása csak a kisebbség uralmára vezethet. Az arányos választás érdeme, hogy az országos párttömörülések minden árnyalatát kifejezésre juttatja a parlamentben s az se nagy baj, ha ez pártkoalíciókhoz vezet, mert valahol, vagy a választók sorában vagy a parlamentben ennek az integrálódási folyamatnak létre kell jönnie. A parlamenti akaratnyilvánulás tipikus alakja sem a többségi parancs, hanem a kompromisszum. Azért az obstrukció se feltétlenül elítélni való, amint a többségi elv kritikája is csak akkor jogosult, ha a többségi elv kompromisszum nélkül, merev centralizációban és többségi uralom alakjában érvényesül. A többségi elv egészséges korlátozása származik már abból is, hogy az emberiség szuverén nemzetekre oszolva éli le életét.

A parlament és a pártok joga abban gyökerezik, hogy minden álláspont csak relatív igazát vitathatja s a maga egyoldalú és feltétlen érvényesülését nem kívánhatja. Ez a relativizmus szól a kompromisszumok mellett és nyilatkozik ellene a diktatúra minden formájának. A diktatúra ugyanis azon a nézeten van, hogy a diktátor vagy a diktatúrát gyakorló csoport az emberek legjobbjai, illetve legjobbjaiból áll s álláspontjuknak, programjuknak abszolút értéke van. Ez a vonás ugyanúgy jellemzi az olasz fascizmust, mint akár az orosz bolsevizmust.

Habár *Kelsen* füzete csak a parlamentarizmus német irodalmára hivatkozik, mégis jó első bevezetésül szolgálhat azoknak, akik a parlamentarizmus kérdései iránt érdeklődnek s ha minden tételét nem is kell aláírni, okulni még lehet belőle.

N. Gy.

Franz W. Jerusalem: Soziologie des Rechts. I. kötet: Gesetzmässigkeit und Kollektivität. Jena, 1925. (Gustav Fischer) XVIII+424 l.

A szellemi élet kezdetén az élmény *állapotszerűsége* jellemző: az ember hordozója szellemi élményeknek, anélkül, hogy azok tárgyszerűen szembenállanának vele. Lassanként azonban a szellemi élet *tárgyszerűvé* válik, tárgyként lép szembe saját hordozójával. Így válik az *állapotszerű* jogi élmény is idővel *tárgyszerűvé*. A *tiszta tárgyszerűségnek* ezt a jogra alkalmazott módszerét nevezi a szerző a *jog szociológiájának* és feladatának a jognak egyedül mint a társadalmi élet egyik alkotórészének ábrázolását jelöli meg.

A szerző célja az volt, hogy a jogot tiszta tárgyszerűségében, tehát «szociológiailag» leírja. Minthogy azonban szerinte minden megismerés kerülő út, kénytelen volt a társadalmi élet elméletének alapjait lerakni. (Előszó III—X. 1.) A könyvnek kétségtelenül az a legnagyobb hibája, hogy *el sem jut tárgyáig*. Igaz, hogy a jog szociológiája szorosan összefügg az általános szociológiával, amint a jogfilozófia összefügg az általános filozófiával. De az a körülmény, hogy valamely általános szociológiai álláspont nélkül nem juthatunk el a jogszociológiáig, még épen nem teszi jogszociológiává az általános szociológiát. A szaktudomány művelőjének *valahol el kell kezdenie* a maga tudományát és nem merülhet el szaktudománya *előfeltevéseinek* vizsgálatában. *Jerusalem* azonban ebben a hatalmas kötetben *nem kezdi el* a jogszociológiát, hanem annak előfeltevései között kalandozik.

Az ember egész élete, szerző szerint, összes megnyilvánulásaiban az *eleven energia* akcióinak egy összessége. Ez az eleven energia az anyaghoz van kötve, de annak múlandóságában nem osztozik. Halhatatlan és egyetlen célja: lenni, önmagát megvalósítani. Az akcióformák, amelyekben ez a megvaló-

sítás történik, általában közömbösek számára. De előfordul az is, hogy bizonyos akcióformákkal szorosabb kapcsolatba lép és ilyenkor az önmegvalósítás törekvése ép ennek az akcióformának fenntartására és helyreállítására fog irányulni. Ez az eleven energia, szerző szerint, az összes igazságok legbizonyosabbika. Az élet lényege ez az energia, amelynek minden megnyilvánulási formája egyaránt *mozgás*. Ez az eleven energia a változhatatlan, amellyel szemben minden megjelenési forma csak esetleges és relatív. A jelenségek változásában az eleven energia a nyugvó sarkpont. S a tudományos szemlélet számára a *törvényszerűség* és a *kollektivitás alapelvei* az a szilárd vonatkozási rendszer, amely a társadalmi és történeti jelenségek tudományos felfogását lehetővé teszi és amelyet többé nem lehet relativista módon «szétgondolni». Minden alakzat felett — ez az első alapelv — amelyben az eleven energia megjelenik, a mozgások törvényszerűségének princípiuma uralkodik. Minden egyes ember — így hangzik a második — tagja olyan közösségeknek, amelyeknek jellemző sajátossága a lelki élmény. (Bevezetés 1—7. 1.)

A szerző munkája két részre van osztva, az egyik a *törvényszerűség*, a másik pedig a *kollektivitás* alapelveinek kifejtését tartalmazza.

Az élet összes jelenségeit a mozgások törvényszerűségének vagy ami szerző szerint ugyanaz, az eleven formának mozzanata jellemzi. Ez az alapelv nem metafizikai, hanem biológiai természetű. A jog is végső sorban nem valamely metafizikai lényben, hanem az ember biológiai létében bírja a maga forrását és nem is egyéb, mint az emberi lét biológiai törvényszerűsége a kívüllágba kivetítve.

Az ember számára csak biológiai törvényszerűségek vannak, minden egyéb törvényszerűség, amelynek *objektív* jelleget szoktak tulajdonítani, csak amazok tükröződése. (8—30. 1.)

Jerusalem nem hajlandó a tudományt szabatos fogalmak képzésére és az azokkal véghezvihető gondolatműveletekre korlátozni. Az eleven energia vagy a kollektív élmény jelentését például nem lehet fogalmilag megformulázni, hanem csak érzésszerűen megállapítani. (VIII. 1.) A *fogalmi szabatoság hiánya* a második nagy fogyatékosága a szerző könyvének. Szerző a legnagyobb könnyedséggel veti oda néhány sorral azután, hogy az élet *összes* jelenségeinek törvényszerűségét megállapította, azt a homlokegyenest ellentétes állítást, hogy *nem minden* élet perog le törvényszerű mozgásokban. (8. 1.) Kétségtelennek látszik továbbá, hogy a szerző az általa felállított alapelveket nem csupán abban a biológiai értelemben vett törvényeknek tekinti, mint amilyenek állítása szerint az ember számára egyedül érvényesek. Hiszen alapelveiről azt állítja, hogy azok a társadalmi élet szilárd vonatkozási rendszerét adják le, amelyet többé relativista módra «szétgondolni» nem lehet. (7. 1.) Ha azonban az ember számára csak biológiai törvényszerűségek lennének érvényesek (25. 1.), akkor alapelvei számára a szerző sem egy változhatatlan, szilárd vonatkozási rendszer, hanem csupán a saját kivetített biológiai törvényszerűségének relatív érvényességét igényelhetné. S ha a biológiai törvényszerűség még kiképződésének legmagasabb fokán sem éri el a matematikai szabatoságot (18—19. 1.), akkor a matematikai törvényszerűség miként lehet a biológiai pusztá tükröződése? A következőkben a szerző a *törvényszerűsége*, a *redukcióra*, az *önmegvalósításra* és a *szabadságra törekvés* négy alapelvét fejtegeti, amelyeknek az eleven energia alá van vetve. (31—169. 1.)

Művének második részében a szerző bizonyos tartalmilag meghatározott akcióformákat, t. i. a kollektíveket vizsgálja és eközben, mint mondja, a törvényszerűség alapelveire támaszkodik, amint azt az első részben kifejtette. Ámde amikor azt hangsúlyozza, hogy az emberek kollektív összekötöttsége *nem biológiai*, hanem *szellemi* természetű, akkor lehetetlen nem kételkednünk

az első részben kizárólagosan *biológiai*nak állított törvényszerűségeknek erre a biológiaiától élesen megkülönböztetett *szellemi* kapcsolatra való alkalmazhatóságában! Sőt, miután a szerző szerint az ember számára *kizárólag csak biológiai törvényszerűségek érvényesek*, következésképpen a biológiaiával oly élesen szembeállított *szellemi természetű kollektív kapcsolat* a szerző korábbi alapvető állásfoglalásához képest egyáltalában nem is állhat érvényes törvényszerűség hatálya alatt. Hacsak a szellemi kapcsolat törvényszerűsége alatt nem az első részben emlegetett *kivetített* biológiai törvényszerűséget kell érteni, amely esetben azonban a *biológiai* és *szellemi* kapcsolat oly éles szembeállításának nem lenne értelme, mert a szellemi kapcsolatot ily felfogás mellett valóban csak »*kivetített*« biológiai kapcsolatnak lehet tekinteni. Valójában azonban a szerző a *szellemi* műve második részében már nem tekinti a biológiai pusztát kivételnek, hanem eredeti objektivitásként kezeli azt, aminek következtében éles ellentétbe kerül az első részben elfoglalt álláspontjával.

A kollektivitás lényege szellemi élmény. Minden kollektivitás alá van vetve a *fejlődéstörvénynek*, amely szerint a kollektivitás ősfarmája, a szellemi symbiosis idővel felbomlik és a *kollektivizmusból az individualizmusba* való fejlődés megy végbe. Felbomlási jelenségek: vallás, filozófia, művészet, jog. A felbomlás szélső pontján kezdődik a *kollektivizmusba való visszatérés stádiuma*. Az összes életformák tehát vagy a *felbomló őskollektivitásnak* vagy a *kollektivizmusba visszatérő individualizmusnak* fejlődési jelenségei. Szerző szerint az államot és a jogot is egyedül ezen az alapon lehet szociológiailag megérteni. A kollektivitás annyira a legáltalánosabb tudományos alap, hogy az emberről szóló tudományt egyenesen a kollektivitásról szóló tudománynak lehet tekinteni, ha a biológiai létet figyelmen kívül hagyjuk. A kollektív lelki élményt szerző a *beleérés* példáin mutatja be és azt állítja, hogy ha nem az egyes hordozók, hanem a lelki élmény szempontjából nézzük, akkor a kollektivitás nem biológiai hordozók összege, hanem zárt egység. A felbomlás egy redukciós folyamaton alapul, amelynek lényege az, hogy az egyesek mindinkább képesek lesznek a kollektív akcióformáknak önállóan való létrehozására, ami az egyesnek a kollektivitással szemben való fokozódó *distanciálásával* egyértelmű. A lelki élmény gyengülésével a biológiai energiák benyomulnak az élménybe és a kollektív szellem biologizálódik. A kollektivizmus korában az ember isteni lénynek tartja magát, az individualizmus korának embere az állatok között tart szemlét, amikor őseit keresi. A kollektivizmushoz való visszatérés jelei között szerző a buddhizmust, az okkultizmust és miszticizmust, az anthroposphiát és theosophiát, az expressionizmust és Frank *Wedekind* és Georg *Kaiser* drámáit, valamint a városból a vidékre való kezdődő menekülést sorolja fel. Egyébként az egész fejlődés a törvényszerűség elvének kétszeres alkalmazásánál nem egyéb. Az első fázis *redukciós jelenség*, a második az *önmegvalósításra törekvés* egy esete. A fascizmusban és a *wölkisch* mozgalomban szerző ugyancsak a neokollektivizmus jelenségeit ismeri fel. (170—220. 1.)

A hipotetikus őskollektivitásban a lelki élmény teljesen tartalom nélküli. A kollektív szellem *állapotszerű*. Az egyesek distanciálásának következménye, hogy a kollektív szellem *tárgyszerűvé válik* (az ember öntudatra ébred) és hogy a kollektív szellem *tartalommal telik meg*. Ez *rétegekben* megy végbe: a centrális rétegeket az állapotyszerűség, a külsőket a tárgyszerűség és tartalommasság jellemzi, az előbbieket irracionális, az utóbbiakat racionális rétegek. Eredetileg a jog is állapotyszerű élmény, utóbb kvantitatív és kvalitatív áttekinthetőséget nyer. Előbb hatalmában tartja az embert, érvényes, helyes, örök, isteni. Tárgyszerűvé válván a külvilág dolgaival egy nívóra száll alá, történeti jelenséggé, mulandóvá, az oktörvénynek alávetetté, relatívvá lesz s most

már egyedül a jogalkotó önkényében gyökerezik. Az alanyi és tárgyi jog ellentéte sem egyéb, mint az állapotszerű és a tárgyszerű jogi élmény ellentéte.

A kollektív szellem *tartalommal telítése* az *anyag beleadása* útján megy végbe. Kezdetben ez a beleadás is összességi aktus. Később kívülről való beleadás is lehetségessé válik. A beleadásnak; amely elsősorban a fejlődést képviselő egyeseknek a szerepe, a többieknél a *receptióra törekvés* felel meg, amely mindig csak a fejlődéstörvénynek megfelelő anyag befogadásra kész, minden egyéb anyagot ellenben a kollektív szellem önmegvalósítására törekvésénél fogva visszautasít. Receptióra a *tipikus* talál, minden beleadás anyaga csak nyersanyag, amelyről a receptió az egyénit és különöst letörli s így tipizálja. (221—269. 1.)

A kollektív szellem *uralkodik* az ember felett, *motorikus ereje* van, de csak tartalommal telítésétől kezdve. Kezdetben a kollektív aktus, később az önálló személyiség a motorikus reakció hordozója. A szellemi élet elsokszorosítása, a törvényszerűségek éles kiképződése a motorikus erőt elgyengíti. Amikor a motorikus erő *akadályra* talál, akkor lép fel a *kell*, a *norma* élménye. Annyi norma lehetséges, ahány tartalma lehet a kollektív szellemnek. A jogi norma azon alapszik, hogy a jogi élmény motorikus ereje más motívumokkal állván szemben, a *kell* lelki élményét váltja ki. A motorikus erő további gyengülésével a kollektív szellem tartalma többé nem a *kellnek*, hanem a *létnek*, az objektív szemléletnek a tárgya; a *kell* élménye a motorikus reakció képességének elvesztésével helyet ad a *van* élményének. Csak a motorikus reakció gyengülésével válik a *kényszer* a jog elengedhetetlen szankciójává. (270—303. 1.)

A kollektivitás *egység*. Ahol a kollektív szellem már az egyes személyiségekre oszlott szét, ahol már nem elég erős ahhoz, hogy külső akciókat hozzon létre, ahol a tagok külső periodikus egyesülése már hiányzik, ott többé kollektivitásról beszélni nem lehet. Helyébe az egyesek rendezetlen tömege lép. A szellemi élmény egységét a tagok biológiai izoláltságának az érzékek útján való kiküszöbölése, a szellemi *rapport*, a szellemi vonatkozásbához, kontaktus teszi lehetővé. A tagok biológiai különbségei, az élmény kisebb-nagyobb intenzitása *hozza*, létre az *iniciatíva* és a *csatlakozás (utánzás)* funkcióit. Az egység nem teszi biológiai organizmussá a kollektivitást, ennek *szellemi* karaktere van, amely éles ellentétben áll minden biológiai analógiával. A kollektivitás és az organizmus ellentéte áthidalhatatlan. (304—341. 1.)

A kollektív akcióformák önmegvalósításra törekvése a *kollektivitásra törekvés*. Csak akkor hallgat, ha az individuális öntudat kiképződött. Ez utóbbi azonban nem tartós állapot, a szellemi élet individualisztikus rétegei *ritmikus váltakozásban* adnak helyet a kollektivistikusoknak. A kollektivitásra törekvés először *az emberek testi közellétében*, másodsor az *akcióformák lehető legnagyobb egyformaságában* és harmadszor a *kollektív élmény optimumában* talál a legalkalmasabb működési tere. A legutóbbi azt jelenti, hogy a kollektivitásra törekvés egyrészt azokat ragadja meg, akiknek kollektív energiái a legerősebbek és másrészt az egyest abba a kollektivitásba utasítja, amelynek intenzitása a legnagyobb. A kollektív életen belül a kollektivitásra törekvés elhárítja az akadályokat, a «törvénynélküli» társat vagy az idegent *eliminálja* vagy *rektifikálja (asszimilálja)*. Végül a kollektivitásra törekvés bizonyos *feszültségi viszonyt* teremt az iniciatíva hordozói és a többiek tömege között. Csak az az iniciatíva talál követésre, amely a kollektivitás belső vágyának és fejlődési törvényének megfelel. A feszültséget a legerősebb élmény hordozója által kezdeményezett formához való csatlakozás oldja meg. A fejlődés első fázisában a kibontakozó személyiségi öntudatnak, a másodikban a legerősebb kollektív élménynek a reprezentánsai az iniciatíva hordozói, míg a többiek felett a csatlakozás, illetve utánzás törekvése uralkodik. (342—381. 1.)

Az ember részint *hordozója* a kollektivitásnak, részint *tartalma* a kollektív szellemnek. Ha a *kollektív maximum* hordozója bizonyos kollektív akcióformákat önmagában egyesít, akkor *vezetővé* lesz. *Charisma* a kollektív funkciók hordozóján fellángoló kollektív élmény. Konkrét tartalma nincs s a kollektív szellem irracionális rétegeibe tartozik. A charisma hordozóját azonban csak egy kvantitatív mozzanat tünteti ki, a charismához hasonló, de gyengébb hatás hordozójának *prestige-e* van. Az individualitásnak, mint a kollektivitás határproblémájának bemutatásával zárja le a szerző fejtegetéseit. (382—411. 1.)

A mű második része kétségtelenül sikerültebb és tartalmasabb az elsőnél. Eltekintve attól a *naiv realizmustól*, amely a szerző gondolkodását jellemzi, a kollektivitás lényegének a lelki élményben való megjelölését és ennek az élménynek a beleérzés példáin való bemutatását sikerültnek kell mondanunk. Figyelemreméltó a kollektivitás «*nagy fejlődési törvénye*» is, bár azt a körülményt, hogy a redukcióra törekvés *szükségképen* individualizálódásra s ezzel az öskollektivitás felbomlására vezet, a *szerző* nem bizonyítja s így a fejlődéstörvény első része nem az első részben lefektetett elven, hanem önmagán nyugszik. Az «örök öskorszak» primitív népeire pl. a fejlődéstörvény nehezen alkalmazható, amit a szerző azzal a különösen hangzó érveléssel indokol meg, hogy csak a legerősebb eleven energiával bíró kollektivitások futják ki egészen a fejlődéstörvény által előírt pályát. Vájjon az individualizálódás, a felbomlás, amelyet maga a szerző a kollektív élmény elgyengülésével jellemez, ép az eleven energia erősségét jelenti-e? Egyébként a fejlődés első fázisát a szerző sokkal szemléletesebben állítja elénk, mint a másodikat. A fejlődéstörvény első része nagy sereg tapasztalati adatra van felépítve, a második azonban úgyszólván teljesen a levegőben lóg. Az a lehetőség, hogy kollektivitások egészen el is pusztulhatnak, csaknem teljesen kiesik ennek a fejlődéstörvénynek a kereteiből. Csak ha a szerzővel önkényesen feltesszük, hogy az eleven energia halhatatlan, akkor kell arra a következtetésre jutnunk, hogy a felbomlást az újjászületésnek nyomon *kell* követnie, hogy minden felbomló kollektivitásban benne él a helyreállítás vágya. Figyelemreméltó a *bele adás* elmélete, az iniciatíva és recepció, a vezető s a vele feszültségi viszonyban álló receptív tömeg jelentőségének leírása. Helyes az a fogalmi követelmény, amely szerint kollektivitásról csak addig lehet szó, amíg a kollektív lelki élmény *külső akciókat*, a tagok periodikus egyesülését stb. képes kiváltani. Helyes annyiban, hogy általa megtudjuk, hogy a szerző kollektivitásnak egyedül a *cselekvő kollektivitást* tekinti. Nyílt kérdés marad, hogy minek kell tekinteni azt a közösséget, amelyet pusztán a lelki élmény kapcsol egybe (közvélemény)? Nélkülözzük továbbá a kollektivitások egyes fajainak szabatos megkülönböztetését. A hipotetikus öskollektivitás például, amelyet a szerző a kollektív beleérzésnek mindennap tapasztalható példáin (színházi közönség, fürdővendégek, utastársak kezdődő kollektivitása) szemléltet, nyilván élesen különbözik attól a szervezett kollektivitástól, ahol a vezető és a tömeg szereposztása már megtörtént. Nem minden nehézség nélkül való a szerzőnek az a felfogása, amelyhez képest a kollektivitásnak ezt a megszervezettségét, amely által az tapasztalat szerint egyáltalában *akcióképességre tesz szert*, már bomlási tünetnek kell tekintenünk. A *normák* keletkezését a szerző a kollektív szellem motorikus erejének akadályba ütközéséből magyarázza. Ez a magyarázat természetesen már eleve csak *empirikus* normákra alkalmazható, más normát a szerző el sem ismer. Az empirikus norma objektív eredetének alapját, az értéket a szerző a maga álláspontjáról nem láthatja, helyesen látja azonban, hogy normáról csak akkor lehet szó, ha *szembenálló akarat* áll ellent az értékmegvalósulásnak, amit a motorikus reakció fennaka-

dása. ebben az esetben körülbelül kifejez. Hogy jogról ott is lehet beszélni, ahol jogi norma még nincsen, azt a szerző meggyőzően nem bizonyítja, azt a nézetet látszik vallani, hogy bizonyos tartalmilag meghatározott kollektív funkciókat kell jogiaknak tekinteni, akár pusztán öntudatlan, állapotszerű élmény, akár tárgyyszerű normák, parancsok következtében mennek végbe. Erről talán a második kötet fog behatóbban tájékoztatni, ha abban a szerző csakugyan művelésbe veszi a jog szociológiáját.

A szerző előadásmódja sokban *Spenglerre* emlékeztet. Általában akként jár el, hogy először felállítja tételeit, azután azokat a művészettörténet, kultúrtörténet, filozófiatörténet, néprajz stb. legkülönbözőbb területeiről vett tények magyarázásával igyekszik igazolni. A jogszociológia iránt érdeklődő olvasónak ebben a könyvben igen sokat kell *Aristoteles*, *Aquinói szent Tamás*, *Descartes*, *Leibnitz*, *Kant* filozófiájának belső fejlődéséről, a bárók és renaissance képzőművészetről, a germán ornamentikáról s a legkülönbözőbb néprajzi adatokról olvasnia, miközben elvétele a római és germán jogtörténet egyes adatairól is értesül. Azonban hol van *Jerusalem* nehézkes példálózása *Spengler* ragyogó intuíciójától? Emellett a felhozott példák értelmezése olykor ellentétes. A 305. lapon a *polgárságról* azt mondja, hogy az ma már nem kollektivitás, a 353. lapon ellenben a polgárságot a szellemi élet közössége által alkotott kollektivitásnak tartja. És pedig a 305. lapon azért *nem kollektivitás*, mert nincs meg benne a törvényszerű *külső akciók* jellemvonása, a 353. lapon pedig azért *kollektivitás*, mert tagjai bizonyos *szellemi* egységben olvadnak össze. Finom megfigyelés ezzel szemben az, hogy az emberi élet és a személyiség értékének határtalan megbecsülése jól megfér az élet könnyörtelen és vadállatias elpusztításával a kollektív élmény szolgálatában, mert a személyiség kultusza a *racionális* rétegbe tartozik, az *irracionális* rétegben ellenben nem játszik szerepet. Példaként a világháború irtózatossága pusztítása a modern humanitás elvével párhuzamba állítva szerepel. (333. 1.)

A kritikuskak ama kellemes feladata mellett, hogy a jó könyvre röviden felhívja a figyelmet, az a kevésbé kellemes kötelessége is megvan, hogy olyan könyvek tartalmát, amelyek behatóbb tanulmányozásától — nézete szerint — különösebb okulást vagy ösztönzést várni nem lehet, megfelelő bírálattal kísérve valamivel bővebben ismertesse. A jelen esetben ez az ismertetés az olvasót fárasztó munkától kíméli meg. Mert ha a jó stílusban megírt értékes könyvet olyan vidékhez lehet hasonlítani, amely amellett, hogy termékeny, még hozzá kies táj gyönyörűségét is nyújtja, akkor *Jerusalem* könyve olyan vidék, amelyet a gazda csekélyebb termőképességűnek s az utazó egyhangúságában fárasztónak talál.

Horváth Barna.

Kérészy Zoltán: A politika mint művészet és mint tudomány.

(Bp., 1926. Pfeifer F. kiadása. 62 lap.)

Ez az igen gazdag irodalmi anyagra támaszkodó, igen világosan megírt és igen sok tekintetben eszmekeltő tanulmány két tételben kulminál: 1. a politika mint gyakorlati tevékenység lényegileg *művészi* jellemű; 2. a politika mint tudomány pedig nem az elméleti államtan, hanem praktikus diszciplína, amely ama művészi tevékenység kifejtéséhez ad a tapasztalatból leszűrt normákat, irányelveket, mintegy annak *technológiája*.

Olcsó dolog volna azt az ellenvetést tenni, hogy ezek a tételek ellentmondanak egymásnak. Hiszen a szerzőnek ezt a két tételét úgy kell felfogni, hogy azok voltaképp kölcsönösen limitálják egymást. A gyakorlati tevékenység két főváltfaja, a *művészet* és a *mesterség*, nem úgy viszonylanak egymáshoz, mint a fehér meg a fekete, hanem úgy, mint a *világos* meg a *sötét*, rugalmas pólusok,

amelyek között az átmenetek végtelen skálája fut végig. Nincsen művészet, amelynek ne volnának technikus feltételei és nincsen mesterség, amelynek körében művészi hajlamokat ne lehetne érvényre juttatni. (Természetesen nem soroljuk ide a modern gyáripárban üzött részletmunkálatokat, amelyeknek teljesen gépiesen *kell* végeztetniök.) A kérdés tehát voltaképpen az, hogy a politika inkább művészet-e vagy inkább mesterség s a szerző által e kérdésre adott felelet értelme az, hogy a politika valósággal mértani közeparányos a kettő között: hogy legalább is annyira mesterség, mint amennyire művészet, hiszen máskülönb technológiája épen a *lényeges* ismeretekkel maradna adós. Attól tartunk azonban, hogy ezzel a kérdés holtvágányra került. A politikai tevékenység kérdésére ugyanis sem a művészet, sem a mesterség, sem a kettőnek keveréke nem felel: a politikát lehet *üzni* mint művészetet és mint mesterséget is, de azért a *politikus* sem nem művész, sem nem mesterember, hanem valami *harmadik* s ennél fogva a politikának «technológiai» jellegű alaptudománya sem lehet.

A technológus a természettel, a politikus a társadalommal áll szemben. És ez korántsem kvantitatív különbség. Ha a gyakorlati politikának csupán az volna a nehézsége, hogy anyaga, a társadalom, komplikáltabb volna, mint a természet, akkor valóban azt lehetne mondani, hogy az elméleti politika csupán abban különbözik a technológiától, hogy tételei nehezebben, nagyobb körültekintéssel alkalmazhatók. Amaz összehasonlítás azonban alapjaiban hibás, mert egy *mesterséges*, elvont természetet állít a *természetes*, konkrét társadalommal szembe. Az egyszerű természet nem egyéb, mint egy kivonat, amely különböző tudományos retortákon szűrődött le s az igazi, az eredeti természet semmivel sem kevésbé komplikált, mint a társadalom. A konkrét-ról, a maga teljességében levő természetes világról azonban nincsen tudomány. A társadalomról is csak akkor lesznek tudományos ismereteink, hogyha sikerül a maga konkrét bonyodalmasságában élő és léleklző társadalmi valóságnak egyszerűsített kivonatához jutnunk hozzá. Itt azonban tökéletesen cserben hagynak a természettudomány kísérleti, izoláló módszerei. A társadalom tudományos megismerésének az a feltétele, hogy az maga szabjon magának korlátokat, hogy az maga *teremtse* tényeinek bonyolult halmazában ahhoz hasonló rendet, amelyet a természet szertelenségei mögött *felfedezni* sikerült. A társadalmi rendnek legfejlettebb, legszigorúbb formája pedig a jogrend, vagyis az *állam* rendje, miért is minden társadalomtudománynak ideáltípusa a *politika*: nem mint praktikus, hanem mint theoretikus tudomány s mint ilyen, bizonyára az elvont természettudományoknak pendantja. Csakhogy az elvont természet-tudományok tételei minden nehézség nélkül átfordíthatók technikai normákká, mert a természet rendjét csupán fel kell fedezni s azon változtatni nem lehet, holott az állam rendjét fenn kell tartani s hogy a *történeti fejlődés* sodrában fenntartható legyen, állandóan *fejleszteni* kell. A politikus pedig ennek a feladatnak az *orgánuma* s így technikus ismeretek nem segíthetnek rajta, mert ezek csak arra taníthatnak, ami a múltnak tapasztalataiból következik, de nem taníthatnak arra, hogy mi *következzék* a jövőben.

Visszatérve tehát az eredeti válaszüthöz, azt mondhatjuk, hogy a *művész* oly világban működik, amelynek természetét ő maga teremti; a *technológus* oly világban, amelynek szigorúan adott és körülírt természete van; a *politikus* ellenben oly világban, amely világ természetének ő rajta át, az ő közvetítésével és *tevékenysége* útján kell megnyilvánulnia.

Természetesen, a politikus sem lehet el ismeretek nélkül, hiszen kettő kell alaposan ismernie: a *társadalmat*, amelynek orgánumává lenni hivatott és ezt az orgánomot, azaz *önmagát*. És pedig a társadalmat, amint van, a maga történetileg kifejlett *valóságában*; önmagát, amint lennie kell, a maga hiva-

tásának *eszménye* szerint. *Társadalomtudományi* és *ethikai* ismeretek lesznek ebben segítségére, de holmi technológiai ismereteknek itt nincsen semmi szerepük. Legalább is *tudományos* értelemben nem. Amikre itt dolgozatunk szerzője gondolt, azok nem tudományos, hanem köznapi tapasztalati normák, amelyekre csupán józan megfigyelő- és Ítéloképesség taníthat meg, de soha semmiféle tudomány. ki.

J. A. Mobson: Freethought in the social sciences. London 1926. 284 old.

A szerző ismert angol guild-szocialista¹ nagy feladatra vállalkozik, amikor azt akarja kideríteni, hogy a társadalmi tudományok mennyiben tudták megőrizni elfogulatlanságukat annyi gyakorlati érveket érintő vizsgálataik folyamán. A vállalt feladat azért nagy és nehéz, mert tartani kell attól, hogy a szerző az elfogulatlanság olyan mértékét alkalmazza, amelyről elsősorban a saját elfogultságát lehet leolvasni. Utóvégre a guild-szociálizmus van annyira részleges irány, hogy követőit egyoldalúan determinálja. De a könyv érdemül előre kell bocsátanunk, hogy kellemesen csalódnék, aki sorait azzal a szemmel olvasná, amellyel egy kontinentális szocialista munkán, különösen pedig egy dogmatikus marxista fejtegetésen menne végig. Ha kifejezéseiben erélyes és bírálóiban szigorú is, sohasem durva és sohasem közönséges.

A legfeltűnőbb hiba, ami *Hobson* munkájából szembeötlik, abban nyilvánul, hogy a szerző nem tesz éles különbséget tudományos gondolkodás és társadalmi kérdések fölött való gondolkodás, tudományos irodalom és társadalmi kérdésekről szóló irodalom között. Ennek a következménye, hogy a tudomány területét kiterjeszti s a gyakorlati megnyilatkozások, «politikai» elmefuttatások, publicisztikai írások alakjában is tudományt keres. Csakis ennek lehet tulajdonítani, hogy annyi elfogultságot talál a társadalmi tudományokban s az érdekeltség vádjában úgyszólván minden tudományág mindegyik irányát elmarasztalja. A tudomány éles különválasztásának hiánya onnan ered, hogy a szerző a tudomány feladatát a gyakorlati tevékenység céljával gyakran összekeveri. Neki az érdektelen tudomány egyet jelent azzal a törekvéssel, amely az emberi boldogulás, a közjólét emelésére irányul. Ezért fordul szembe *Pigounak* azzal a meghatározásával, hogy a pozitív tudomány arról szól, «what is and tends to be», szemben a normatív tudománnyal, amely azzal foglalkozik, «what ought to be». Noha mi sem fogadjuk el azt az álláspontot, hogy a társadalmi tudományoknak normák képzése nem lehetne a feladata, azt hangsúlyoznunk kell, hogy a kötelező sorrendet nem szabad szem elől téveszteni. Sem először nem lehet szó arról, hogy mi legyen, mert ebből keletkeznek az utópiák; sem egyszerre nem lehet szó a «van»-ról és a «legyen»-ről, mert ebből keletkeznek a doktriner ideológiák. Csak az lehet objektív vizsgálat, mely fékezni tudja még oly tiszteletreméltó vágyait és legönzettelenebb törekvéseit, mint például az emberiség boldogítására irányulókat is, mert csak így lehetünk biztosak afelől, hogy a valóságot fogjuk megismerni, nem pedig saját látomásainkat. Az «ought to be»-nek határai vannak és először ezeket a határokat, a «tends to be» által felállított korlátokat kell megismernünk, hogy az «ought to be»-re sor kerülhessen. De ha már vágyaink szemével nézzük a korlátokat, akkor

¹ A Guild-socialists, testületi szocialisták (Cole, Burns, Hobson) a bérmunkarendszer megszüntetése mellett az iparnak állami tulajdonbavételét kívánják, de olyanformán, hogy a egyes iparok vezetése az azokban alkalmazott műszaki vezetők és munkások testületeire bízassák. Az államnak csak mint a fogyasztók képviselőjének maradna felügyeleti joga felettük. Ez szocializmus tehát nem proletárszocializmus.

könnyen megeshetik velünk, hogy elnézünk ezeknek a korlátoknak a feje fölött. Ebből keletkeznek a tervkovácok ábrándképei és megvalósítva a jó Szándékaikkal ellentétes visszasságok. *Hobson* inkább csak a rosszindulatú elfogultságok hatásaival foglalkozik, a jóindulatú elfogultságoknak gyakran sokkal károsabb következményei öt kevésbé érdeklik. Ha a tudomány igazi célját, az igazság megismerését tisztán és egymagában állította volna maga elé, akkor rá kellett volna jönnie arra, hogy a probléma legalább ugyanannyira rejlik az «ought to be»-nek jószándékú előtérbe helyezésében, mint amennyire a rosszindulatú elfogultságok beavatkozásában.

Az emberiség boldogításának szándéka az oka annak is, hogy *Hobson* a tudományos munka szükséges megosztásának szabályai ellen is fellázad. *Nassau Senior* mondja a közgazdaságtanról: «The subject of Political Economy is wealth, while the subject of legislation is not wealth but human welfare». *Hobson* ezen a meghatározáson megbotránkozik, holott egész természetesnek volna mondható, hogy a közgazdaságtannak a gazdálkodás (*Senior* nyelvén a gazdagság), nem pedig a népjólét a tárgya. Viszont ép olyan természetes, hogy a törvényhozás nem lehet egyoldalúan gazdasági törvényhozás, hanem annak egyben «szociális» törvényhozásnak is kell lennie. A gazdasági törvényhozás kérdéseivel a gazdasági politika foglalkozhatik, a «szociális» törvényhozás kérdései ellenben a szociálpolitikára tartoznak. Ebből a megosztásból még egyáltalán nem következik az, amitől *Hobson* tart, hogy ezen az úton a köz jólét érdekei és igényei elsikkadnak.

Ezekkel a megjegyzésekkel távolról sem akarjuk gyöngíteni *Hobson* fejtegetéseinek azokat az igazságait, amelyek csakugyan érvényesek bizonyos tudományos irányokra nézve. *Hobson* főérdeklődése a közgazdaságtannak szól, melynek tudományos anyagát a legjobban is ismeri. Hogy a régebbi közgazdaságtant a liberalizmus túlságosan is megfertőzte, az sokkal ismertebb már, semhogy a szerző ezzel valami újat mondhatna. Mindenesetre elismerésre méltó, hogy a liberális iskola képviselőinek jóhízműségét nem vonja kétségbe. Tudvalevő, hogy a dogmatikus szocialisták minden ellentétes nézetet vallóban hajlandók mindjárt gazembert látni. *Hobson* ennél sokkal magasabban áll. Noha sokkal kisebb arányokban van a szerzőnek kritikája a proletár közgazdaságtannal szemben is, melyre azonban azt az alapvető kifogást kell ráolvasnunk, hogy proletár közgazdaságtan, mint tudomány, szerintünk nincs. Egy a tudomány s a proletár közgazdaságtan nem az, még csak annak szélső iránya sem, hanem csak pártelmélet. A proletár közgazdaságtan az az előre látás, amelyik még nem tanult meg látni. Megint csak vissza kell térnünk az előbbi megkülönböztetésünkhöz: ami nem abból indul ki, «what is», az nem tudomány, hanem legfeljebb jóslás.

Hobson könyvének gerincéül alighanem a határhaszonelmélettel szemben alkalmazott bírálata készült. Noha kifogásolnunk kell, hogy egyes kutatók puszta ténymegállapításait hajlandó a tények helyeslésének tekinteni, azt hisszük, hogy ez a bírálat *Hobson* könyvének legsikerültebb része. Az a beállítása, hogy a gazdasági egyensúly elmélet a liberális iskola prestabilizált harmóniájának felújulása volna, a fent említett okból el nem fogadható, mert a gazdasági egyensúly mai elméletében nincs helyeslés, míg a prestabilizált harmónia a tények helyeslését jelentette. Egyébként azonban igazat adunk a szerzőnek abban, hogy a csökkenő termékenység törvénye nemcsak a földre, hanem minden termelési tényezőre áll, amint a járadékról is tudjuk már, hogy az nemcsak a földbirtoknak sajátága és így mindjobban el kell mosódnia annak a különleges megítélésnek, amelyben a föld, mint termelési tényező, különösen a liberális gazdasági iskola képviselőinél részesült. Azt is elfogadhatjuk *Hobson* fejtegetéseiből, hogy a határhaszoniskola túlzásba vitte a határhaszon érték-

határozó szerepét. *Hobson* elismeri, hogy van egy határtermék, melynek hozadéka még épen hogy megfelel az utoljára munkába állított tőkének és emberi munkaerőnek. Ezt a határt a piac viszonyai, tehát az áru eladási lehetőségei határozzák meg. Az áru eladási árát a reprezentatív vállalatok termelési költségeinek *átlaga* határozza meg. A vállalkozóra nézve nem az utoljára beállított termelési eszközök, hanem az egész vállalat méretei, a háztartásokra pedig nem a még épen hogy fedezhető szükségletek, hanem a háztartás tagjainak egész életszínvonala mértékadó. A határhaszon csak annyiban jutna jelentőséghez eszerint a felfogás szerint, hogy a vállalatok méreteinek, illetve a háztartások színvonalának a változó gazdasági helyzethez való alkalmazkodásban a vállalkozónak, illetve a gazdasszonynak segítségére volna.

A konzervativizmussal szemben a hatalmi politikát és a faj egészségügyet kifogásolja a szerző. Rámutat arra, hogy még a Népszövetség is a hatalmi politika hálójába került és nem a világbéke komoly védelmezője. Annál furcsább, ha *Hobson* ezek után elítéli az Amerikai Egyesült-Államok magatartását, melyek nem akarják kezüket megköttetni a Népszövetségbe való belépéssel. *Hobson* a csoportérdekekkel szemben az államhatalom szószólója, viszont nemzetközi vonatkozásban nem híve az államok szuverenitásának, mert a népek világszövetsége után áhítozik. Ezzel szemben a politika a szuverenitás híve nemzetközileg, ami azt jelenti, hogy minden nemzet bíró akar lenni a maga ügyében. A faj egészségügy az arisztokrácia és a fehér, különösen pedig az északi népek felsőbbségének hirdetője, holott, *Hobson* szerint, e felsőbbrendűségek nincsenek tudományosan igazolva. Ismételten kifogásolja a szerző, hogy vannak bizonyos társadalmi tények és intézmények, amelyeket minden tudományos szemléletnek is tabuként kell kezelnie. Ilyenek a házasság, a tulajdon, az állam, a vallás, a haza. Csak elfogult eredmények volnának tehát abból várhatók, hogy a kutatónak ezek előtt az intézmények előtt meg kell állania. Arra azonban nem gondol *Hobson*, hogy ezeknek tabu-jellege nem abban áll, mintha ezek fölött az intézmények fölött az emberiség soha nem gondolkodott volna. A mai állásfoglalás már eredmény, melyet nem a tudományos kutatások, hanem az elfogultságok veszélyeztetnek. Eszünkbe jut egy analógia. A múlt század folyamán, még mielőtt a kör négyyszögesítésének lehetetlenségét tudományosan bebizonyították volna, máris kétségtelen volt, hogy minden kísérlet a kör négyyszögesítésére csak kudarccal végződhetik. Ennek ellenére napról-napra kapta a francia akadémia a «megoldásokat», melyeket minden vizsgálat nélkül visszautasított. Elfogultság volt ez a részéről? *Hobsonnak* azt kellene mondani, hogy igen. Mi azt tartjuk: nem. A fent felsorolt intézményekkel is úgy vagyunk, hogy vizsgálatuk meg van engedve, hibákat is fogunk bennük találni, de jobb intézményeket nem tudunk a helyükre tenni. A tabu tulajdonképpen csak innen kezdődik. Feleslegesen lázítani ez alapintézmények ellen, feleslegesen rontani rajtuk és unalomig ismert rossz megoldásokat javasolni a helyükbe olyasvalami, mint a kör négyyszögesítése. Igaz, hogy a fent felsorolt intézmények túlélhetik magukat annyiban, hogy más életformákat kapnak. Ami ellenben tabu-jellegű, az nem ily átformálások lehetősége, mint csak ez intézmények merev tagadása ellen irányul.

A szocializmussal, mint tudományos iránnyal szemben a következő kifogásai vannak *Hobsonnak*. Egyrészt pellengére állítja a forradalmi mithoszt, amely a proletárelméletnek oly lényeges része. Másrészt rámutat arra, hogy a proletárelmélet a tőkével együtt tagadja a mai gazdasági és társadalmi rendnek olyan tartozékait is, melyek pedig e rendtől függetlenül értékesek. Ebben az értékrombolásban határozott veszélyek rejlenek. Más a helyzet Angliában és Amerikában, hol a munkásság polgári jólétet érhet el s ezért törekvése nem a fennálló rend megdöntésére, mint inkább az e renden belül

való legelőnyösebb elhelyezkedésre irányul. Azért az angolszász országokban a forradalom proletár mithosának nincs is terjedési lehetősége.

Hobson nem híve a történelmi materializmusnak, mert azt tartja, hogy nemcsak gazdasági érdekek irányítják az emberiséget. Nem is racionalista, mert hangsúlyozza, hogy a legújabb pszichológiai kutatás rávilágított az emberi ösztönök nagy jelentőségére. Ezek az ösztönök azok, amelyek a tudományos kutatásba beleavatkoznak s jelentkezésük gyakran öntudatlan. A vizsgálandó tények kiválasztásában, a különböző jelenségek értékelésében, analógiák felhasználásában és kiterjesztésében egyaránt megnyilvánul az ösztönök csatornáin keresztül az elfogultságok és érdekeltségek hatása. A pszichológia és a szociológia érdeme, hogy ezeket az összefüggéseket és hatásokat felderítette. Azt kellene tehát várnunk, hogy a pszichológiára és a szociológiára vár a tudományok objektiválásának feladata. Ehelyett *Hobson* azt tartja, hogy egyedül a pszichológia az, amelyre az elfogultságok felderítése tartozik. Mi ellenben azt hisszük, hogy ebből a feladatból nem lehet a szociológiát kirekeszteni.

N. Gy.

Dr. Hugo Hassinger: Die Tschechoslowakei, ein geographisches, politisches-und wirtschaftliches Handbuch. Rikola Verlag, Wien, Leipzig, München 1925.

Magyarország megcsonkítása, Ausztria felosztása, vagy a békeszerződések alkotóinak ideológiájához simuló kifejezés szerint: az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése (mintha a Monarchia *ép a most* szétszabott területekből mesterségesen lett volna egybekovácsolva!) új feladatok elé állította a gazdasági, politikai és kultúrföldrajzi, valamint a szociográfiai leírás művelőit. Az új területi egységek azelőtt nagyobb, a természetes és történelmi határalakulás által másként meghatározott és eltérően tagolt területi egységeknek képezték részét, míg a most nemzetekké előléptetett nemzetiségek lakóhelye és kultúrkörzete szűkebb volt annál, amelyet most bitorolnak. A történelmi folytonosság mellőzése s az új, állami kényszer közösség ténye olyan új szociográfiai alakulatokat hozott létre, amelyek képét a korábbi leírások nem érzékeltethetik. Ezért becses Hassingernek, a bázeli egyetem ismert földrajz-tanárának nagyszabású munkája, melyben már most megrajzolja a régi monarchia leggazdagabb örökösének geográfiai, politikai és gazdasági képét s igyekszik kimutatni, hogy a nemzeti és állami életet miképpen befolyásolják az állam területének természeti tényezői és térbeli viszonylatai.

Hassinger alapos munkát végzett. A mai cseh-szlovák köztársaság területének földrajzi leírásán kívül részletesen foglalkozik a bekebelezett részek történetével, gazdasági viszonyaival, népeinek kultúrájával s az ott nagyjelentőségű nemzetiségi kérdéssel. Ismerteti az állam keletkezésének történetét, annak sok tragikomikusán hangzó részletét hordva össze. Említi pl., hogy röviddel azután, hogy az entente 1917 január 10-én a cseh-szlovák nép felszabadítását is beiktatta hadi céljai közé, az angol alsóház egyik tagja kérdést intézett a kormányhoz, vájjon meg tudja-e és meg akarja-e mondani, hogy ezen «cseh-szlovákok» lakóhelye merre kerül el, mire a miniszter szárazon és egyszerűen azt felelte, hogy «nem».

A szerző nem tagadja, hogy pártemberként írta meg könyvét. Az érzelmi színezet lüktetőbbé teszi előadását, a bírálóra azonban azt a feladatot rója, hogy kimutassa, hogy Hassinger nagynémet, helyesebben nagyosztrák pártállása mennyiben hatott torzítóan előadására. A kritikára annál inkább szükség van, mert Hassinger könyve hihetőleg hosszú időn át standard-munka lesz a németül olvasó és a cseh köztársaságot megismerni kívánó közönség számára.

Hassinger szerint egy nagy osztrák állam volna a legkedvezőbb állami alakulat az utódállamokat alkotó terület és a rajta élő népek számára. Fővárosa természetesen Bécs volna. A geopolitikai, a gazdasági és a történelmi feltételek a szerző szerint mind ezt kívánák (563. 1.). Minthogy tudja, hogy ez az ábránd nem valósulhat meg többé, a dunai szövetség mellett nyilatkozik s ennek vezetésére az «osztrák embert» tartja a legalkalmasabbnak.

Ennek típusát így rajzolja meg:

«Wir beklagen aber unter den durch den Zusammenbruch der Donaumonarchie entstandenen Verlusten auch ideelle Werte und rechnen dazu vor allén den Verlust des wertvollen Kapitals an österreichischen Menschen. Darunter ist nicht schlechtweg der Österreicher zu verstehen, sondern ein Charaktertypus, in Jahrhunderten des Zusammenlebens der Donauvölker herangezüchtet. Diese Zucht einführender, verstehender, schmiegsamer Kulturmenschen, entstanden im Vielvölkerstaat Österreich, ist der berufene und geschulte Vertreter mitteleuropäischer Vermittlungsarbeit. Diese konzilianter Menschen waren in nicht geringer Zahl unter seinen Staatsmännern im Adel, in Offiziers- und Beamtenkreisen, in der Geistlichkeit, unter Künstlern, Gelehrten, Kaufleuten und auch unter anderen Berufsständen, vorwiegend unter den deutschen, aber auch unter nichtdeutschen Österreichern vertreten . . . Sie waren es, die ausser den geographischen Tatsachen, ausser der Dynastie und der historischen Tradition den Kitt dieses Staates bildeten und die ihn durch die schwersten inneren Krisen führten . . . Dieser Menschenart verdankte Österreich aber auch Európa — dieses wohl ohne es recht zu wissen — viel an ausgleichender und vermittelnder Arbeit in dem Raum um die west-osteuropäische Kulturgrenze, verdankte der Westen viel von seiner ungestörten Entwicklung. Heute ist für den Österreicher dieser Art in Mitteleuropa kein Platz mehr, kein Betätigungsfeld vorhanden. Er ist lahmgelegt und bei Andauer der gegenwärtigen Verhältnisse, der gegenwärtig hier herrschenden «Mentalität», zum Aussterben verurteilt».

(378. 1.)

Bajos e sorokat ellenmondás nélkül olvasni. Hassinger a nyugaton, homogén nemzetek között kialakult világpolgársági felfogás megértő, a párharcokon felülemelkedő képviselőjét vázolja, mint az osztrák ember típusát. A valóság osztrák típusát másnak ismertük, az a «k. u. k.» ember volt a császár és a császárság eszméjének a képviselője, ki nem volt mindig az emberek és az eszmények biztoskezü, fölényes irányítója, hanem akinek a közmondásszerű «weiterwurschteln» volt úgy módszere mint jeliséje. De hiszen maga az is vitatható volna, vajjon lehetséges-e a gyakorlati politika számára a megértés fölénye Közép- és Keleteurópa határmezsgyéjén, kiegyenlíthetők-e ott az érdeellentétek, ahol azok évszázadok óta egymással mereven szembehelyezkedni látszanak.

Hassinger kifejezetten a németiség szempontjából írta meg könyvét. Ezt fontos hangsúlyozni. Igaz ugyan, hogy olyan kényes témához, mint amilyet Cseh-szlovákia képvisel, egész pártatlanul csak az közeledhetik, kinek eszmevilága igen messze esik ez állam viszonyaitól. Az viszont azonban alig lesz képes a tárgyba annyira elmélyedni, abba olyannyira behatolni, amennyire szükséges volna. Másrészt, bár jogosultságát sokan kétségbe vonják, mégis úgy hiszem, ilyenfajta kérdéssel szabad bizonyos mértékig egyoldalú beállítással is foglalkozni, ha a szerző tudatában van értékítélete szubjektív színezetének, erejének és érvényességének. Meglepő, hogy a szerző nem használja ki azokat a támadási alkalmakat, amelyeket az új államalakulás nyilvánvaló igazságtalanságai és tömörkedő fölszedsége nyújtanak. Igaz, hogy az új államnak a németiség a legnagyobb nemzetisége és a földrajzi tagozat ép a németiség jelentékeny részét fűzi egybe szükségszerűen a csehek sorsával, míg a tótok,

a rutének és a magyarok ezer év történelmének hagyományával, érzelmi szálaival, de az erős kötelékké nőtt gazdasági kapcsolatok miatt is a magyar síkság felé tekintenek. Hassinger tud annyit a tótokról, ruténekről és az elszakított magyarságról, amennyit könyvekből megtanulhatott. A közvetlen érdeklődés heve azonban hiányzik előadásából. Magyarországról és a magyarokról csak idegennyelvű kiadványokból merített, noha egy helyen magyar könyvet is idéz (605. 1.). A magyar olvasót bántó egyoldalúságának bemutatására szolgáljon néhány példa. Míg a történeti Csehország területén minden földrajzi nevet németül ír, addig a felvidéki városokat német vagy új cseh névvel jelöli. Alig vesz tudomást a tótság nagyobbik részének magyar érzelméről és a Felvidéken oly erősen érvényesült magyar kultúrhatásról. Nagy határozottsággal állítja, hogy a magyarok bejövetele előtt a pannonsíkságon germán telepések éltek évszázadokon át (265. 1.). Majd a történelmi igazsággal merészen szembehelyezkedő ősi telepéseknek mondja az Alföldön élő germánokat és szlávokat. (265. 1.). Hassinger több helyütt csatlakozik olyan nézetekhez, amelyek a magyar öntudatot sértik és a magyar múltat lealacsonyítják. Mert nem elég az, hogy alkalmilag helyreigazítja egyes cseh történetírók tudatos hamisításait (270. 1.), ha ezzel szemben a — nézete szerint ma is fennálló — magyar oligarchizmus kialakulását az aranybulláig kívánja visszavezetni, tagadván, hogy annak bármi köze lett volna a parlamentarizmus kezdeteihez (269. 1.) és vajjon egyetérthet-e valaki közülünk a szerzővel, mikor azt állítja, hogy «Doch ging Ungarn, wenn auch seine alten Einrichtungen unangetastet blieben, in dem 1804. errichteten Kaiserreich Österreich auf». A kiegyezés hatását is másban látták a Lajtán innen, mint amelyet Hassinger tulajdonít annak ép Magyarországra szempontjából (279. 1.). Az az állítás, hogy e kiegyezés indította meg a monarchia szétbomlását, legfőlegb féligazság. A Magyarország függetlenségének megsemmisítésére törvő centralista osztrák császárságot felbomlasztotta ugyan a kiegyezés, azonban a monarchia megszűnésének okául époly kevésbé tekinthető, mint az 1804. évi eseménye: az osztrák császárság megalapítása, vagy akár az az első kísérlet, amikor Zsigmond magyar király, majd német-római császár cseh királlyá is lett és a későbbi osztrák-magyar monarchia területét először egyesítette közös főhatalommá. Egy azonban kétségtelen: a monarchia szétbomlasztására irányuló áramlat nem Magyarország területén keletkezett és nőtt nagygyá.

Abban is kevés örömrünk lehet, ahogy Hassinger a nemzetiségi kérdést tárgyalja. Egy helyen azt állítja, hogy a cseh köztársaság megalakítása legalább azzal az előnnyel járt a németiség számára, hogy véget vetett a Felvidék németisége erőszakos magyarosításának (120. 1.). Másutt is emlegeti az erőszakos magyarosítást. Úgy látszik, nem tudja, hogy városaink németajkú polgársága jórésben maga törekedett gyermekei nyelvének megváltoztatására. S ha jónak látta emlegetni a magyar gentry erőszakos nemzetiségi politikáját, tudnia kellene, hogy azok a szolgabírák, akiknek a modora nem volt udvarias, a magyarokat is épen úgy «elnyomták», mint a tótokat. Szerencsétlen elírása is hozzájárul a magyar nemzetiségű kérdés hamis beállításához (132. 1.):

«In Ungarn (ohne Kroatien) betrug der Anteil der Gesamtbevölkerung bei den

	Magyarén	Deutschen	Slowaken
1880	46.60%	13.60%	13.50%
1910	54.5°%	10.40%	10.70%

Hier tritt das Wachsen der «Staatsnation» auf Kosten der Nationalitäten klar in Erscheinung. Nehmen doch von 1900—1910 im engeren Ungarn

die Magyaren absolut um 14.9% zu, die Deutschen um 4.8% ab, die Slowaken um 2.8% (auch Auswanderungsverlust!) ab . . . »

Nyilvánvaló, miként a tótok százalékos részesedése 2.8 százalékkal lett kisebb, ugyanúgy helyesen csak 3.2% a német anyanyelvűek részesedésének csökkenése, míg a magyarságé nem 14.9%-kal, hanem csak 7.9%-kal nőtt. A nemzetiségekre vonatkozó résznek súlyos hiányai is vannak. Míg hosszú fejezet foglalkozik a nemzetiségi statisztika alapján támasztható német követelésekkel, addig a magyarokét már nem ismerteti. Mikor pl. a Csallóközről ír, annak magyar voltát ki sem emeli. A cseh népszámlálási praktikákról azt állítja, hogy erőszakosságukkal a magyar népszámlálások példáját követték, pedig tudhatná, hogy a magyar népszámlálási adatokat legnagyobb részben még az utódállamok népszámlálási eredményei is igazolták. Alig tárgyalja a magyar és német vállalatok nacionalizálását, hiányosan ismerteti a cseh politikai történetet, a cseh közigazgatásnak magyarellenes túlkapásait, ezzel szemben tanulságos fejezetet ír a kisebbségi jogról és a nemzetek szövetségéről (503. és köv. 11.).

Hassinger alapján véve kellően tájékozott és elmélyedő tudós. Csak kisebb mértékben róható fel neki, hogy sok helyen helytelen vagy elfogult forrásból merít. Ez inkább azok bűne, akik a külföld idejében való és megfelelő tájékoztatását elmulasztották. Hassinger könyve megmutatja, miként lehetne ezt még mindig megtenni.

Varga István.

Dr. Wolfgang Heller: Nationalökonomie. (Theorie und Geschichte.) H. Meyer's Buchdruckerei, Halberstadt, 1926. XXV + 193 l.

Alig kétszáz oldalra terjedő szakszótár keretében ad képet a könyv illusztris szerzője a közgazdaságtan elméleti részének fejlődéséről és mai állásáról. Aki a közgazdaságtan irodalmában csak kevésé is tájékozott, könnyen átlátja a nehézségeket, amelyekkel a szótár írójának meg kellett küzdenie. Nehéz feladat ily szűkreszabott terjedelemben világos képet adni olyan tudomány szak állásáról, amelynek körén belül még egyes alapfogalmak meghatározása tekintetében is igen nagy különbségek mutatkoznak a tudomány művelői között. Nehéz az eredményeket röviden összefoglalni ott, ahol — a tudomány tekintélyes képviselőinek bevallása szerint — még sok minden csak alakulóban van.

A szóbanlévő kis lexikon e nehézségek ellenére is igen sikeresen oldja meg feladatát. Rövid, világos fogalmazásban tárja az olvasó elé az eredményeket, amelyeket együttesen az elméleti közgazdaságtan közkincsének tekinthetünk. Nagy gondot fordít az alapfogalmak világos kifejtésére és összefüggésük kimutatására. Épen abban látjuk e munka különös értékét, hogy cikkei nem mozaik részecskék, hanem szervesen összetartozó részei egy jól átgondolt, egységes rendszernek. A fogalmak kifejtése közben a szerző fejlődésük történetét is bemutatja, s ugyancsak feltárja az egyes problémák fejlődési fázisait és ismerteti megoldásuk különböző módjait. Tájékoztat az elméleti közgazdaságtan különböző irányairól, a tudomány módszerére és a gazdasági életben megnyilvánuló törvények természetére vonatkozó megállapításokról.

Az egyes fogalmak és problémák történetének ismertetésén kívül a szerző az elmélet fejlődéséről összefüggő képet is ad s a vezető nemzetek közgazdasági irodalmának fejlődését külön-külön is ismerteti. Azoknak az íróknak személyi adatait, akik a közgazdaságtan elméletét jelentékenyebb eredményekkel gazdagították, külön címszavak alatt közli s működésük irányára és jelentőségére is rámutat.

Mint hogy e szakszótár a gyakorlat embereinek érdeklődésére is igényt tart, a szorosabb értelemben vett elmélet anyagán kívül a gazdasági élet fontosabb intézményeinek ismertetését is tartalmazza, tehát olyan kérdéseket is felölel, amelyek a szokásos beosztás szerint a gazdasági politikába tartoznak.

A könyv használhatóságát növeli a címszavak szisztematikus összeállítása és még inkább az anyagnak rendszeres és igen sikerült összefoglalása, amely a szakszótárt megelőzi, s a címszavak kiemelésével az elméleti kérdések rendszerbeli helyét szemlélteti.

Haszonnal fogják e könyvet forgatni mindazok, akik az elmélet elemeit már elsajátították s nagyon szívesen azok, akik az elmélettel behatóbban foglalkoznak és a fogalmak finom csiszoltságában és harmonikus összefüggésében é kis könyv speciális értékeit is felismerik.

Horn József.

Kornis Gyula: A magyar filozófia fejlődése és az Akadémia.

(Bemutatta a Magyar Tudományos Akadémia 1926 február hó 22-én tartott ülésében. — A M. Tud. Akadémia kiadása. 48 lap.)

Kornis Gyula centennáriumi tanulmánya a magyar filozófia fejlődéséről, tanulságokban gazdag olvasmány. A szerző rendkívül alapos és vonzó elevenséggel megírt fejtegetéseiből kitűnik, hogy az utolsó másfél század magyar gondolkodói mélyen benne éltek és híven közvetítették a nyugat szellemi áramlatait és hogy ha a magyar filozófiai irodalom ennek dacára csak nagy ügyvel-bajjal bújhatott ki a gyermekcipőkből, az csak annak tudható be, hogy a műnyelv egységes kifejlesztése igen nehéz munka volt. Ennek pedig nem a szegénység, hanem a gazdagság volt az oka. Erdélyi János a múlt század közepén nem minden naivitás nélkül, de kétségkívül találóan mutat rá arra, hogy a magyar nyelv mily magas fokban hivatott a legaprólékosabb megkülönböztetések kifejezésére s hogy magának nyelvünknek szelleme mennyire filozofikus. Amíg azonban a nyugati nyelveknek eredettől fogva szerves alkotóeleme a görög és a latin, a magyar túlságosan gazdag volt ahhoz, hogy az idegen anyagot felszívja magába és épen ez a gazdagság nyilvánult meg abban a példátlan túltengésben, amely filozófiai műnyelvünket kezdetben terhelte.

A kifejezésekben való gazdagság mellett a magyar egyéniségnek szellemi gazdagsága is követelte a maga jogait s ebből érthető meg az a sajátos mozgalom, amely Hetényi János és Szontágh Gusztáv vezetésével egy sajátosan *magyar* filozófiát iparkodott megteremteni. Ez a mozgalom természetesen meddő maradt, hiszen a problémát gyökereinél fogja meg Komis következő szavaival: «Jóllehet a nemzeti szellem és kultúra talaja az egyes népek filozófiai gondolkodásmódját s rendszereit sajátosan színezi ki, ez a színezet csak pszichológiai-történeti fejlemény, mely nem hozható létre mester-séges és szándékos módon. A mi magyar egyezményes rendszeralkotóink azonban tisztelgeteméltó naivitással és hazafisággal épen erre az artefaktumra törekedtek».

A század második felében mind határozottabb önállósággal kezd a magyar szellemi élet a filozófiának uralkodó áramlataiban érvényesülni s végül Böhm Károlyban és Pauler Ákosban már európai színvonalon álló reprezentáns gondolkodókkal büszkélkedhetik. A filozófia azonban nem maradhat egyes nagy, kiemelkedő szellemek magánügye: a filozófiának teljesen át kell hatnia a közműveltséget, mert egyik legfontosabb tényezője az egységes közszellem és ezzel egy valóban zárt, nemzeti egyéniség kialakításának. Kétszeresen fontos ezt hangsúlyozni napjainkban, amelyeknek mind ijesztőbben

mutatkozó vonása a szellemi igények erőteljes lebontása — *sit venia verbo!* — egy szellemi «bicsérdizmus» keletkezése. Akadémiánkra, valamint a magyar kultúrának többi irányadó tényezőire vár az égető feladat, hogy ezt a frontot minden lehető, sőt, ha kell, lehetetlennek látszó fegyverrel is áttörje. És Kornis Gyula maradandó becsű tanulmányának tartalmi értékei mellett nem csekély jelentősége van abból a szempontból is, hogy ezt a mementót éles világitásban állítja szemünk elé.

Siegmund Schilder: Der Streit um die Lebensfähigkeit Österreichs. Stuttgart, 1926. 91 old.

Adolf Günthner: Die wirtschaftliche Seite der deutsch-österreichischen Anschlussfrage. Schmollers Jahrbuch 1926. 2. Heft. 23—57 old.

Ausztria életképességének kérdésével elsősorban Friedrich *Hertz* foglalkozott, akinek optimisztikus álláspontja és érvelése jelentékeny hatást gyakorolt arra a szakvéleményre, amelyet Ausztria életképességének kérdéséről *Layton* és *Rist* terjesztettek a Népszövetség elé. *Hertz* érveinek és okfejtésének legkiadósabb kritikája *Gustav Stolper* írásaiban található, aki az «Österreichischer Volkswirt»-ben adott pesszimisztikus véleményének ismételt és jól megokoltan kifejezést.

A fent idézett két írás szerzője nincs nagy reményekkel eltelve az önálló Ausztria jövője iránt s mindkettő a Németországhoz való csatlakozásban keresi azt az orvosszert, amely Ausztriát a pusztulástól megmentheti. *Günther* kiadós kritikában részesíti a fentemlített népszövetségi szakvéleményt, amely statisztikai adatoknak helytelen felhasználásával akarja bebizonyítani, hogy az osztrák belviszonyok már a javulás útján vannak és hogy Ausztria talpraállításának nagy segítségére van, hogy túlnyomórésztben agrárius (!) ország. *Günther* kimutatja, hogy Ausztria lakosságának háromötöde ipari és kereskedelmi foglalkozást űz. Az osztrák ipar értékesítési válsággal küzd, a termelés csökken, a munkanélküliség nő s a kereskedelmi mérleg javulása csak az adatok téves csoportosítása mellett következtethető. Sem az idegenforgalom, sem Ausztria külföldi követelése nem olyan méretűek, hogy a kereskedelmi mérleg passzivitásának eltüntetésére elegendők lennének.

Ha Günther a helyzetet ez adatok alapján még reménytelennek nem is tekinti, már a másik szerző, *Schilder*, egyenesen ez álláspont felé hajlik. Nem hirtelen összeroppanás és forradalmi zavarok felé vezet Ausztria útja, hanem lassú elsorvadással, fokozódó nyomorral, a tőkejavak idegen kézre jutásával, a lakosságnak kuli-színvonalra való súly édesével fenyeget a jövő. Bécs várható sorsára nézve *Schilder* Velencéét idézi, mely a XV. században elért lélekszámát csak 1924-ben tudta újból elérni. Pedig mennyivel kevesebbet jelent ma egy városban 190.000 ember, mint öt évszázaddal ezelőtt! Bécs lakosságának csökkenése máris megkezdődött s a lélekszám 1914—1923 között 2,137.000-ről 1,866.000-re esett vissza. Még elriasztóbb képet mutatnak a munkanélküliek számoszlopai. Amíg 1922 januárjában a munkanélküliek száma csak 16.713 volt, addig 1926 januárjában csak a rendszeresen segélyezették száma 212.378 s az összes munkanélküliek csaknem 250.000-et tett ki! Elriasztó a munkabérek csekélysége is. Hivatalos számítás szerint egy felnőtt nőtlen alkalmazott létminimuma havi 200 silling. Ezzel szemben bankhivatalnokok havi 70—80 silling fizetést kapnak, ügyvédi irodák alkalmazottai havi 60 silling kezdő fizetést húznak. 305 üzemnek 9341 férfialkalmazottja közül 2290 kapott kevesebbet a létminimumnál, 2645 nőalkalmazott közül pedig egyenesen 1875. A kiskorú női alkalmazottak beszámításával 3147 alkalmazott közt meg épen-séggel 75—94% akadt a különböző vállalatoknál a létminimumot el nem érő

jövedelemmel. Nem csoda, ha a kivándorlás napikérdése és kormányfeladata Ausztriának, annyival is inkább, mert akit a külföld szívesen befogad, az nem a szegény munkakereső, hanem az, aki tőkét is tud hozni magával. A tőkejavak kisajátítása is megkezdődött és egyik legjellemzőbb tünete, hogy Bécs bérházainak egyharmada már külföldi tulajdonosok kezén van.

Mi itt most már a teendő? Az egyik tábor egy Dunakonföderációban reménykedik. Vannak, akik egy nemzetközi szabadkereskedelemtől várnak javulást. Realitása azonban — *Schilder* szerint — csak a Németországhoz való csatlakozásnak van. Addig, amíg ez politikailag lehetségessé válik, máris kötelessége lenne Németországnak, hogy Ausztria gazdasági támogatására siessen s e támogatás sorában *Schilder* első helyen azt javasolja, hogy Ausztria és Németország együttesen-kössön vámszerződéseket más államokkal. *N. Gy.*

Michel Mitzakis: Le relèvement financier de la Hongrie et la Société des Nations. Les Presses Universitaires de France. Paris, 1926. XIV + 416 l.

Mitzakis a megcsonkított Magyarországa pénzügyi talpraállításáról írt francia nyelvű könyve bevezetésében Magyarország háború előtti helyzetét vizsgálja. Politikai viszonyainkat a német szövetség szempontjából ítéli meg s úgy véli, nem lehet azért Magyarországnak szemrehányást tenni, hogy szerződési kötelezettségeit lojálisán megtartotta; szerinte hazánk német győzelem esetén nem számíthatott volna semmiféle rekompenzációra. A történeti visszatekintés után az 1913—1920. évi pénzügyeinkkel foglalkozik.

A *trianoni békeszerződés* nagy igazságtalanságait *Mitzakis* elismeri; rámutat arra, hogy az októberi forradalom és a bolsevizmus destruktív politikája nélkül Magyarország minden valószínűség szerint enyhébb békefeltételeket kaphatott volna.

Szerző alapos elméleti képzettséget árul el Magyarország háború utáni pénzügyeinek tárgyalásánál, ahol az inflációs időszak részletes leírását, a háború utáni magyar pénzügyi politika bírálatát találjuk. Különösen behatóan foglalkozik *Hegedűs* Lóránt pénzügyi programjával, terveinek sikertelenségével. Munkája főproblémája: a *trianoni Magyarország pénzügyi talpraállítása*. Részletesen ismerteti a népszövetségi kölcsön felvételét megelőző tárgyalásokat, a genfi jegyzőkönyveket, az egész ú. n. szanalási programot. Megemlékezik a *jóvátételi kérdés* rendezéséről is. De nem oszthatjuk szerző nézetét, mely szerint a magyar jóvátételi kérdés elfogadható megoldást nyert volna. *Mitzakis* előtt sem ismeretlenek azok a nagy veszteségek, melyeket Magyarország a háború pusztításai, az ország megcsonkítása és a megszállások következtében szenvedett s tudnia kellene, hogy a reánk rótt «jóvátétel» gondolata ugyanabból a mentalitásból származik, mely a trianoni békeszerződés igazságtalanságait is erdeményezte.

Külön fejezetben számol be a magyarországi szanalás első évi (1924 máj.—1925 jún.) eredményeiről. A német-ausztriai és a csonkamagyarországi pénzügyi talpraállítás közt vonva párhuzamot, a *nacionalizmusban* látja azt a vonást, mely a magyar szanalásnak az osztrákétól eltérő jelleget kölcsönöz.

Mitzakis hatalmas munkája gazdag statisztikai anyag feldolgozásával világos képet nyújt a trianoni Magyarország pénzügyi helyzetéről. Nemcsak az erre vonatkozó egész irodalmat használta fel, amiről a könyv végén közölt bibliográfia tanúskodik, hanem több, első forrásból nyert adattal is gazdagította munkáját. Könyve bizonyára hozzá fog járulni a jobb belátás megerősítéséhez, melynek előbb-utóbb a trianoni béke revíziójára kell vezetnie. —*ky.*

Tomcsányi Móric: Magyar közjog. — Alkotmányjog. (Budapest, 1926. Egyetemi-nyomda. 315 l.)

A világháború kitörésekor a magyar közjognak mind a kézikönyv-, mind a monográfia-irodalma megállott a fejlődésében s a forradalmak után is csak a királykérdés irodalma készíti elő azt az új korszakot, amelyet volta-képen Tomcsányi kézikönyve nyit meg.

Tomcsányi munkája beosztásában a bevált régi rendszert követi. A munka összbenyomása igen kedvező. Tomcsányi a közjog politikai elemén kívül a jogtörténeti elemet is megfelelő figyelemre méltatja, amire most, midőn történeti alkotmányunk sarkaiból forgattatott ki, fokozott mértékben van szükség. A szerző tankönyvet akart az egyetemi ifjúság kezébe adni s ezzel a nehéz feladattal együtt azt is vállalta, hogy munkájának életképessége ép úgy provizórikus lesz, mint államunk jelenlegi közjogi berendezése. Ezúttal tehát semmi esetre sem szabad időbeli használhatóságát tekinteni a könyv értékének fokmérőjéül.

A magyar közjog tanításában ezidőszerint *három irányzatot* különböztethetünk meg. Az *egyik* a történeti alkotmányunkat adja elő, tekintet nélkül a mai provizórikus államberendezkedésére. *A másik* a provizórium közjogát tárja elénk, figyelmen kívül hagyva a történeti előzményeket. Tehát az egyik irányzat épen olyan szélsőséges — s minthogy szélsőséges, ezért követésre nem is alkalmas — mint a másik. *A harmadik* irány az, amit Tomcsányi követ s így fejez ki: «Közérdekű annak a megállapítása, hogy ősi alkotmányjogunkból mi van érvényben s ha egyes részei időlegesen változást szenvedtek, azok most milyen módosulással érvényesülnek.»

Ezzel az állásfoglalással Tomcsányi könyve a társadalomtudomány szempontjából is jelentőssé lett, mert felismerte és határozottan fejezte ki azt az igazságot, hogy a változás, a forrongás, a történeti krízis napjaiban a tételes jogásznak le kell szállnia a maga elefántcsonttoronyából és *társadalomtudományi* reflexióval kell felkutatnia és összefűznie a történeti jogfolytonosság látszatra széjjelzaggatott szálait. Ama másik két irány egyike — a «konzervatív» — csupán jogtörténeti (s nem közjogi) kutatást visz véghez, másika — a «radikális» — egy nem létező *jogról* beszél: mert *jog* csak ott és csak addig *létezik*, ahol és ameddig egy nemzeti-történeti alkotmány körvonalai még felismerhetők. *Magyarország* nincsen más, csak a *történelmi*: a «charta-Magyarország» dicsőségét átengedhetjük az «emigráció» hőseinek

t. p. d.

Csekey István: Az észti köztársaság alkotmánya és a Baltikum világpolitikai helyzete. 1926. 17 o.

Ez a mindvégig érdekes és tanulságos tanulmány az Észti Szabadállam (Eesti Vabariik) tipikus, charta-alkotmányát mutatja be és nagy vonásokban megismerteti Észtország politikai helyzetével. Területe 47.583-7 négyzetkilométer vagyis körülbelül fele Csonkamagyarországnak, lakossága azonban csupán 1,110.538 lélek volt 1922-ben. Az ország alkotmánya gyökeresen demokratikus. Minden jog forrása az alkotmány, mint *alaptörvény*, amelynek megváltoztatása csak *népszavazás* útján történhetik. Az alkotmányellenes törvényekkel szemben a legfelső bíróságot az észti jogászok szerint legmesszebbmenő bírálati jog illeti meg. Az egykamarás államgyűlés (Riigikogu) száz tagját általános, egyenlő, közvetlen és titkos szavazással proportionális rendszer szerint választják, Szavazásra jogosult minden polgár, aki 20 éves és 1 esztendeig Észtország polgára volt. A túlzottan radikális választójog a főoka annak, a szerző szerint

hogy Észtország a «Krisenländer» sorában foglal helyet. Észtország a végrehajtásban is a legmesszebbmenő demokratizmus alapelveit valósítja meg. Monokratikus hivatalok helyett választott önkormányzati kollégiumokat találunk. Parlamenti és önkormányzati választójog fedik egymást. Észtországnak nincs elnöke a modern köztársasági elnökség értelmében. Az úgynevezett «államvén» (riigivanem) egyúttal a szabadállam kormányának vagyis a minisztertanácsnak elnöke. Észtország, a szerző szerint, halhatatlan nevet biztosított magának a modern államok történetében azzal, hogy a nemzeti kisebbségek *kultúraautonómiáját* törvénybe iktatta. A kultúraautonómia a személyi jog. elvén alapuló s a helyi önkormányzatnak a területi jogon alapuló autonómiáján mintegy átszövődő közjogi test. A legfelső bíróság az ú. n. állambíróság (Riigikohus) tagjait a parlament választja. Végül a balti államok veszedelmes helyzetére mutat rá a szerző, amely a Szovjetországgal való szomszédságból ered és úgy véli, hogy miként évszázadokon keresztül, a Baltikum világpolitikai szerepe ma is az, hogy vízválasztója Kelet és Nyugat politikai, faji és gazdasági tengerének.

H. B.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

THE AMERICAN JOURNAL OF SOCIOLOGY. March, 1926. *Floyd N. House: Social Relations and Social Interaction.* (Társas viszonyok és társas kölcsönhatás.)

E. C. *Hayes*, az illinoisi egyetem tanára, egy szociológiai szótárban azt a javaslatot teszi, hogy a «társas folyamat» fogalma alatt csak a fejlődési folyamatokat értsük, míg másokat a «társas viszonyok» elnevezése alá foglaljunk. Egyben a társas kapcsolatoknak négy alapfogalma helyébe, amelyek: a küzdelem (competition), a viszály (conflict), az alkalmazkodás (accomodation) és a beolvadás (assimilation), tizenhárom fogalmat ajánl. *House* elemzi cikkében a négy alapfogalmat s megállapítja, hogy a *Hayes* javasolta részletezésre nincs szükség, amit e részletesebb alapfogalmakon is igyekszik kimutatni. Ami a küzdelmet illeti, ez biológiai, mint létért való küzdelem vagy gazdasági, mint érvényesülési harc, verseny. A viszály társas formák közé szorított, szabályozott és enyhített küzdelem. Az alkalmazkodás az érdekközösség felismeréséből és a kölcsönös engedékenységből származik. Ezzel az öntudatos kiegyenlítődéssel szemben a beolvadás öntudatlan és ennek megfelelően teljesebb is. *Hayes* részletesebb alapfogalmai csak a felsoroltak alternatív nevei: versengés (emulation); fölé-alárendeltség (dominance-subordination), szervezettség (organization), együttműködés (cooperation), serkentés (inducement), elriasztás (deterrence), támogatás (corroboration). Ami a társas folyamatoknak és viszonyoknak szembeállítását illeti, *House* foglalkozik a tudományos absztrakció módszerével és rámutat arra, hogy az elméletnek az eljárás sikere érdekében ki kell kapcsolnia az időben való szemléletet. Ez a történelem feladata, míg a szociológiának típusokat és típusok kölcsönhatásait kell vizsgálnia, mely kölcsönhatások már minden társas viszonyban létrejönnek. A társas folyamat fogalmának a fejlődési folyamatokra való szorítása tehát helytelen.

Margaret Mead: The Methodology of Racial Testing: its Significance for Sociology. (A fajvizsgálat módszere és jelentősége a társadalomtudomány szempontjából.)

Az értelmiségi vizsgálatok módszerének határozatlansága és eredményeinek bizonytalansága általánosan elismert. Még nehezebb azonban a helyzet, ha faji és nemzetiségi vizsgálatokról van szó. Ami a fajok (fehérek, négerrek/indiók) keveredését illeti, *Garth, Hunter, Ferguson* és *Strong* iskolai vizsgálatokat folytattak. De a faj keveredésnek biztos mértéke nincs. Az értelmi átöröklés kérdése teljesen tisztázatlan s a faj keveredés fokának a bőr színe szerint való osztályozása, mint ahogy *Ferguson* és *Strong* kísérletezett vele, nagyon is külsőséges és bizonytalan értékű. Azért *Ferguson* azon megállapítása, hogy a nagyobb szellemi képesség az erősebb fehér keveredésre valló világosabb testszínű gyermekeknél található, nem bírhat törvény jellegével. Igen fontos a fajok értelmi színvonalának megítélésénél a társadalmi helyzetük figyelembevételé. Ebből a szempontból *Arlitt* vizsgálódásai alap-

ján annyit meg lehet állapítani, hogy a társadalmi helyzet különbségeiből eredő zavaró hatások kiküszöbölése mellett az amerikai angolok, olaszok és négerek értelmi különbsége sokkal kisebb, mert az utóbbiakra nézve jelentékenyen előnyösebb képet ad, mint ha az angoloknál kedvezőtlenebb társadalmi helyzetüket nem méltányoljuk (az olaszokra nézve 22.2 helyett 7.7 a négerekre nézve 23.3 helyett 8.6 pont az angolokkal szemben). A környezetnek és a fajnak az értelmi fejlődésre való hatását *Waugh* is tanulmányozta. és arra az eredményre jutott, hogy az amerikaiak és hinduk közt (egy faj, különböző környezet) valamivel kisebb (2.34 pont 2.5 ponttal szemben) volt a különbség, mint a hinduk és kínaiak közt (különböző faj, rokon környezet) és jelentékenyen nagyobb különbséget (78 pontot) mutatott az amerikaiak és kínaiak összehasonlítása (különböző faj, különböző környezet). A vizsgálatoknál el nem hanyagolható körülmény még a nyelv *Pintner, Colvin* és *Allen* kutatásaiból tudjuk, hogy az értelemvizsgálat egész más eredményre vezet, ha nyelvismerettől függ, mintha annak kikapcsolásával történik. A nyelvismerettől függő vizsgálat sokkal kedvezőtlenebb képet ad az amerikai bevándorlottak gyermekeiről, mint a bennszülött angolokról. A különbség az utóbbiak javára sokkal kisebb, ha a vizsgálat nem az angol nyelv ismeretéhez kapcsolódik. Érdekes azonban, hogy *Young, Saer* és *Smith* vizsgálatainak eredményeként a több nyelvet beszélő gyermekeket soknyelvűségük a szellemi fejlődésben hátráltatná s így az a körülmény, hogy az angolok, ellentétben a bevándorlottak gyermekeivel, csak egy nyelvet beszélnek, előnyben részesíténé az angolokat szellemi fejlődésük tekintetében.

Annual meeting of the American Sociological Society. The City., (A város.)

Az amerikai szociológiai társaság 1925. évi decemberi közgyűlésének főkérdése volt: a város. Az 1926. évi főkérdés: a szociológia haladása. Most jelent meg a társaság 1925. évi elnökének, Róbert E. *Park*, chicagói egyetemi tanárnak könyve is a várossal, amelyet *Burgess*-szel, *McKenzie*-vel és *Wirth*-tek együtt írt s ebben az embereknek a városi környezetben való viselkedésével, a város növekedésével, az újságok történetével, az ifjúkori bűnözésekkel, a helyváltoztatásnak a lelkiéletre való hatásával foglalkoznak. A folyóiratban ugyancsak *Park* több könyvet ismertet, amelyek a városi életet tárgyalják és pedig egy a középkori városokról, egy a XVIII. századbeli Londonról, kettő a mai Newyorkról, melyben a világ minden népe fellelhető, egy Parisról s egy a nyugatamerikai városokról szól. A város problémája tehát a mai szociológia egyik főkérdése.

Charles W. Margold: The Need of a Sociological Approach to Problems of Sex Conduct. (A nemi kérdés szociológiai megvilágításban.)

A radikális nemi szabadság biológiailag nem igazolható. Nem igazolható pedig egyrészt azért, mert a biológiának nincsenek nemi szabályai és így a biológia sem a radikális, sem a konzervatív nemi viselkedést nem támasztja alá. A szociológia az ember lelki életét és nemi viselkedését egyaránt több erredőjének és alapjában társadalmi tekinteti, minélfogva a nemi kérdés csak a társadalmi szempontok figyelembevételével tisztázható. Az emberek nemi viselkedése szükségképpen társadalmi természetű, azért a pusztán biológiai vizsgálat nem lehet kielégítő. A kérdés szociológiai vizsgálata pedig azt mutatja, hogy nincsen társadalom, amelyben a nemi viselkedés teljesen szabad volna, mert mindenütt érvényesülnek bizonyos korlátozó szabályok. Ép ezért nem az erkölcsi individualizmust kell hirdetni, hanem a társadalmi szabályozást kell odáig fejleszteni, hogy az, *Giddings* szavai szerint, társadalmi

önkorlátozássá legyen, vagyis a társadalmi kötelességek mindenkinek már a véérébe menjenek át s kényszerre ne legyen szükség. Rosszmondta, hogy a társadalmi ellenőrzésnek időnkint «vasból» kell lennie, időnkint ellenben az «selyemből» is elegendő: Ha kell tehát, a vas kényszerét fogja a társadalom alkalmazni. A társadalmi ellenőrzés és szabályozás minden társas csoportban kialakul, legyen az akár a család, az iskola, a szomszédság, a társadalmi osztály, a kaszt vagy a gazdasági foglalkozás.

Sokan azt tartják, hogy nem érvényesül nemi tekintetben a társadalmi ellenőrzés azoknál a népeknél, amelyek fiúk és leányok nemi érintkezését megengedik. Tudni kell azonban, hogy a promiskuitás a legtöbb népnél csak a házasság előtt van megengedve. A primitív népek nem tekintik ugyan erénynek a nemi ártatlanságot, sőt erre gyakran szavuk sincs. Van nép, amelynél az ötödik életéven felül már nem található érintetlen leány és a korai nemi érintkezést úgy tekintik, mint a házasságra való előkészületet. Néhol még a jegyesség után sincsenek önmegtartóztatásra kötelezve a fiatalok akár másokkal sem. A házasság után azonban a legtöbb nép hűséget követel, sőt a hűtlenség esetei is ritkák. A szabályozást mutatja a nemi érintkezés tilalma rokonnok között, sőt testvérek között néhol még a baráti kapcsolat is tilos. Némely népek a nemi érintkezést a törzsön belüliekkel sem engedik meg, mások viszont a törzsön belüliekre korlátozzák. A házasságon kívüli születést minden eszközzel megakadályozzák. Vagy koraszülést idéznek elő, vagy megfojtják az újszülött csecsemőt. A nemek párosítása is ünnepek és formások közt megy végbe. Vagy csak a leány, vagy csak a fiú házában, vagy más kijelölt helyen lehet együtt lenniük. Néhol a leányok közös házakban laknak s a fiúk csapatosan vonulnak fel. Egy kiküldöttjük bemegy a házba s a leányok mindegyike választ a fiúk közül. Noha erre szükség nem volna, mert nincs miért titkolózniuk, a párosítás csak a sötétség beálltával, a világitás eloltása után kezdődhetik s a látogatásoknak hajnal előtt véget kell érniük. Meglehető a népek szeméremérzete. Trágár beszédek nem tűnnek és magukat egymásnak illetlenül nem mutogatják. A házassági ajánlatot a leányok teszik bizalmas együttlét közben. A fiúnak szemtől-szembe nem szabad az ajánlatot visszautasítania, hanem csak egy barátja útján. Visszautasítás után természetesen megszűnik a fiú és leány barátsága. *Margoldnak* hatalmas néprajzi anyag feldolgozásával készült tanulmánya bőséges bizonyításokat szolgáltat tehát amellest, hogy a társadalmi ellenőrzés és szabályozás még a legprimitívebb népek nemi életében sem hiányzik.

N. Gy.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. XVII. vol. no. 4. (1925 okt.) *R. J. det Andrade és H. N. D. la Touche: Civilisation and the savagery myth.*
(A civilizáció és a barbárság mithosza.)

A modern ember illúziói között szerepel az a nézet is, hogy csak a civilizált társadalom jelenleg fennálló intézményei őrizhetnek meg bennünket a «barbárságba» való visszasüllyedéstől. Ez a nézet teljesen ellentétben van a, szociológia megállapításaival, amelyek úgy hangzanak, hogy a civilizáció ősi ösztöneinket legfeljebb külső megjelenésükben finomítja meg, valójában azonban ezeket az ösztönöket intenzívebbé teszi.

A kommunisztikus életet folytató eszkimókban például a szociális érények jelentősen fejlettebbek, mint a civilizált társadalmakban. Az sem igaz, hogy a primitív népeknél a nemi ösztön abnormálisan érvényesül, mert hiszen épen a civilizált társadalom jellemzője az, hogy az emberek az év minden napján képesek szeretkezni. Az eszkimóknál és India több törzsénél is például a szerelemnek megvan a maga évszaka s áthághatatlan törvények szabják

meg, hogy a férfi mikor és milyen módon közeledhetik a nőhöz. Ausztráliának, Amerikának, továbbá a Déli- és Északi Jeges-tenger szigeteinek bennszülöttei a legszigorúbb monogámiában élnek. A prostitúció, válás és hűtlenség mind a civilizáció kísérő jelensége. A «vad népek» kegyetlenségéről szóló legendák szintén nem felelnek meg a valóságnak. A világháborúban bebizonyosodott, hogy a színes fajok közül egyedül a már-már civilizált japán és kínai alkalmas a modern hadviselésre. Közép-Afrika nagy négerháborúiban az ujjunkon megolvashatjuk a halottakat. Itt a háborúnak nem pusztítás, hanem a hatalom eldöntése a célja, mert például a háborús sebesült, ha fel is gyógyult, ugyanabban a háborúban többé nem vesz részt. Arra csak a civilizált társadalom képes, ami Tazmániában történt: a gyarmatosító csapatok 1810-ben hajóztak ki s a sziget több mint 200.000 bennszülött lakóját kiirtották; az utolsó bennszülött asszony 1876-ban halt meg, tehát az egész népfaj 60 év alatt eltűnt a föld színéről. Olyan barbarizmust sem találunk a primitív népeknél, amilyen a civilizált államok egymásközi viszonyát hatja át. «Ami bennünket illet, a sikernek sokkal nagyobb reményével hirdetjük a vegetarianizmust az ember-evőknek, vagy a szocializmust a dúsgazdagoknak, mint a pacifizmust a «civilizált» népeknek.»

M. V.

THE ENGLISH REVIEW. No. 208. (1926 márc.) *Raymond Poincaré*: The parliamentary regime in France. (A parlamentáris rendszer Franciaországban.)

Sokan csodálkoztak már, hogy amikor Spanyol- és Olaszországban diktatúra van, a harmadik nagy latin nemzet, a francia, még mindig nem szakított a parlamentáris rendszerrel. Itt azonban diktatúra csak államcsíny útján létesülhetne. Vannak politikusok, akik ezt sem tartják kizártnak s épen ennek elkerülése végett sürgetik az alkotmány módosítását. Alkotmánymódosításra azonban nincs szükség, mert a francia parlamentarizmus válsága nem az alaptörvények hibás voltában, hanem a parlamenti erkölcsök és szokások leromlásában rejlik. A képviselőház és a szenátus fokról-fokra kisajátította magának a kormány hatáskörét. Súlyosbítja a bajt, hogy a világháború előtt a reszort-ügyek feldolgozására még időről-időre kiküldött bizottságok állandósultak s ma mindegyik egy-egy fiókparlamentet alkot, amely maga elé idézi a minisztereket s miután tulajdonképeni munkája nem sok, magának arrogálja a kormány végrehajtói funkcióját is s így pártpolitikai ellenőrzésével a pusztá adminisztrációt is megbénítja. A francia minisztereknek interpellációs napokon a szenátusban is jelen kell lenniök, úgyhogy mindent összevéve, a kormánynak fizikailag nincs ideje a kormányzásra, ami fő oka a mai kaotikus állapotnak. A házzsabályokat tehát olyan értelemben kell módosítani, hogy a kormány politikai felelősség mellett, de a parlamenti bizottságoktól függetlenül gyakorolhassa végrehajtó hatalmát. A képviselőknek is tudatában kell lenniök tulajdonképeni hivatásuknak s érezniök kell felelősségüket a választókkal szemben. Ezért kívánatos a többségi, személyszerű, kerületi választás visszaállítása, amellyel Franciaország 1919-ben szakított. Briand erre vonatkozóan már az év elején benyújtotta javaslatát.

M. V.

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. 33. Année. no. 11—12. 1925 nov.—dec. *Joseph Vassivière*: La journée anglaise et ses bienfaits. (Az angol munkanap és jótéteményei.)

Franciaországban, ahol a munkaidő napi 7—10 óra közt változott, átlag tehát nyolc és fél óra volt, a nyolcórás munkanap bevezetésével heti három óra

veszteség érte a termelést. Azoknak az üzemeknek, amelyek nem simulnak a törvény betűjéhez, amely tudvalevően nem napi nyolc, hanem heti 48 óra munkaidőt ír elő, az angol hét, vagyis a szombat délután két órától kezdődő munkaszünet, újabb heti három óra veszteséget okoz. A termelés sok ágában, tehát összesen heti hat óra a veszteség, aminek kárpótlására egyetlen út nyílik: az angol munkanap bevezetése, vagyis az osztatlan munkaidő 9—17 óráig. Az angol munkanap bevezetése a munkás, a munkaadó és a nemzet szempontjából egyaránt nagy előnyökkel járna. A munkásnak napjában csak egyszer kellene munkahelyére mennie s egyszer hazatérnie, tehát megtakarítaná a közlekedési eszközök használatára fordított eddigi kiadásának a felét, ami, két személyt számítva, tíz év alatt a párisi közlekedési eszközök 60 centimeos jegy egysége mellett 5790 frankot, húsz év alatt egy ház árát teszi ki; miután napvilágnál dolgoznék, szemét kevésbé rontaná; ideje maradna arra, hogy bőségesen reggelizzék s így nem kellene, mint az osztatlan munkaidőnél történik, a rövid ebédszünetet utazgatásra és egészségét rontó gyors étkezésre fordítania. A munkaadó megtakarítaná a reggeli és késő délutáni világítást, az egyébként ebédszünet alatt is tartó fűtést s ugyanekkor nem kellene őrsemélyzetet is fizetnie üzemében, elmaradna a munkásoknak bizonyos iparágaknál (cukorkagylarak, stb.) elengedhetetlen kétszeri megmotosása, nem lenne továbbá kitéve annak, hogy a nagyobbbrangú tisztviselők ebédkörüli nehézségekre hivatkozva késéssel állítanak be délután; visszanyerné végül az említett három, illetve hat órás heti időveszteséget: a munka folytonossága ugyanis legalább napi félórai többleteljesítményt jelent, azután pedig elmaradna az osztott munkaidőnél ebédidő előtt egynegyed órával s utána szintén egynegyed óráig észlelhető elernyedés, ami újabb napi félóra nyereség. A nemzeti vagyon az osztott munkaidőnél 12—14 óra között történő fölösleges fűtés kihasználásával körülbelül 330.000 tonna, a 8—9 és 17—18 óra közt folyó világítás megtakarításával 10.000, a közlekedési eszközök kisebbfokú igénybevételével pedig 60.000 tonna, összesen tehát évi 400.000 tonna szén nyerne; számbajövő megtakarítás volna továbbá az is, hogy az üzemekben nem kellene 12—14 óra között hiába fűteni, olajozni és kezelni a gépeket; annak is éreznék jótékony hatását a nemzet, hogy a munkások délutáni és esti szabad idejüket kertmívelésre fordíthatnák és az eddiginél emberibb családi életet élhetnének.

M. V.

REVUE 'INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. 1926, 1—2. sz. *G.-L. Duprat:* L'esprit scientifique en politique et économique. (Tudományos szellem a politikában és gazdaságban.)

A ma szociális élete rendkívüli szükségét érzi egy oly tudománynak, mely irányítólag tudna befolyjni szerveződésére. E normatív feladatnak nem felelhet meg sem az a társadalomszemlélet, melyet a hagyományokhoz tapadó empirizmus tesz egyoldalúvá, sem az a másik, melyet a valósággal nem számoló forradalmi racionalizmus tesz túlmerészé. Irányító szerepre csak oly szociológia lehet hivatott, mely szem előtt tartja minden tudománynak közös elvét: a megfigyelésen és kísérleten alapuló módszeres eljárás egyedüli megbízhatóságát.

Ugyanezen cél érdekében elengedhetetlen az is, hogy az egyes tudományágak érintkezésben maradjanak egymással. A gazdasági élet jelenségei például teljesen meg nem érthetők a jogi, lélektani, erkölcsi, vallási és politikai feltételek ismerete nélkül. A társadalmi élet oly szövevény, melyben minden összefügg mindennel. A tudományos vizsgálódás tehát nem maradhat meg a részleteknél, melyek csak függvényei távolabbi nyúló szerves kapcsolatoknak. Ép

ezért a legmegfelelőbb a biológus szempontja, amennyiben a jelenségeket egy organizmus belső kényszerének kifejeződéseiként fogja fel. Ez a szempont segíthet el a szociális jelenségek normál-típusainak is a felismeréséhez, ami feltétlen szükséges ahhoz, hogy valamely elmélet szabályozó erejű lehessen. A tudomány tételeinek gyakorlati alkalmazása (*technique sociale*) a politikai és gazdasági élet hygienéjét fogja biztosítani. E normatív belenyúlás azonban még távolról sem jelenti a társadalmi élet mechanizálhatóságát: nincs az az experimentális szociológia, mely biztos irányt tudna szabni az élet szabad mozgásának. Végeredményben a szociális nézőpontokból induló politikai és gazdasági cselekvésnek bizonyos liberalizmusba kell torkollania, mely se nem gátolja, se nem erőszakolja a szükségszerű fejlődést. *tb.*

SCHMOLLERSJAHRBUCH. 50. Bänd, 2. Heft. 1926. *Eduard Heimann:* Die Problematik der Arbeitszeitfrage. (A munkaidő kérdésének problematikája.)

A nyolcórás munkanap szociális szempontból áldásnak bizonyult, termeléspolitikai oldalának elbírálásában azonban megoszlanak a vélemények. Annyi bizonyos, hogy az optimális munkaidő nem lehet mindegyik munkaágnál ugyanaz. Hogy mi az optimum, azt az érdekelteknek, tehát a munkaadóknak és a munkásoknak kalkulációs alapon kell kimutatniok. Sajnos, a kérdésnek ilyen eldöntését irracionális tényező, a munkaadók és munkások részéről egyaránt felvetett hatalmi kérdés késlelteti. A munkaadók szerint egyébként nem azon fordul meg a dolog, hogy a munkások teljesítőképessége tudja-e ellensúlyozni a munkaidő csökkenését, mert — mint mondják — a teljesítménynél a munkaképességen kívül a munkaakarat is szerepet játszik, ehhez az utóbbihoz pedig ők semmi reményt sem fűznek. Szerintük a munkaidőt nem annak alapján kell megállapítani, hogy a dolgozni akaró munkásnak mi a maximális teljesítménye, hanem hogy mi a munkaképesség kimerülésének a határa. Ezzel szemben a munkások azt állítják, hogy annál többet tudnak dolgozni, minél szabadabbnak érzik magukat s minél emberibben bánnak velük. Látnivaló tehát, hogy a kérdést mind a két részről axiomatikusán kívánják megoldani.

A tárgyilagos kutató azonban nem szorítkozhatik tisztán a gazdasági piac szempontjaira, mert ez csak a pillanatnyi előnyöket keresi. Lehetséges, hogy az optimális munkaidő csak a magángazdálkodás rövidlátó szemléletében az, valójában pedig az ettől feltételezett maximális munkateljesítmény csökkentéssel a munkás élettartamát s így aláássa a nemzetnek munkaerőben rejlő vagyonát. Visszahatna azonban ez természetesen a magángazdaságra is, mert hiszen a munkaerő nem hirtelen roppan össze, hanem már a túlfeszített munka bizonyos szakában megnyilvánul a munkaképesség hanyatlása. Meg kell tehát találni a nemzet és a magángazdaság szempontjából egyaránt optimális munkaidőt.

Ami a nyolcórás munkanapot illeti, egész sor kiváló vállalkozó száll mellette síkra. Lehetséges tehát, hogy azokban az üzemekben, amelyek a nyolcórás munkanappal kevesebbet termelnek, a technikai berendezés nem megfelelő, vagy a pauzák nincsenek gazdaságosan beillesztve. Épen ezért megfontolást érdemel az a gondolat is, hogy nem kellene-e kötelezővé tenni kivétel nélkül minden üzemben a nyolcórás munkanapot. Ebben az esetben az üzemek, ha csak nem akarnak elpusztulni, kénytelenek lennének termelési technikájukat tökéletesíteni. *M. V.*

ARCHÍV FÜR SOZIALWISSENSCHAFT UND SOZIALPOLITIK,
55. Band, 2. Heft. R. Michels: Elemente zu einer Soziologie des
Nationalliedes.

A különböző népek zenéjét és kiváltkép nemzeti dalait (himnusz) kizárólag szociológiai szempontból elemzi Michels, anélkül, hogy zeneelméleti szempontokat érintene.

A nemzeti zene megnyilatkozhat ütemben, összhangban és szövegben; bár a legutóbbi a legfontosabb, mégis a szöveg nélküli zene (abszolút zene) léte és jelentősége is elvitathatlan, amint *ezt* a magyar *csárdás* (s *ezt* Michels első helyen említi), a *canzonetta napoletana*, a német dal stb. eléggé bizonyítja. A nemzeti zene alapulajdonsága a népiesség. E tulajdonsággal a (mű)operák csak kivételesen bírnak, pl. a cseh Smetana «Eladott menyasszonya», a német iortzing «Wormsi kovácsa».

A nemzeti zene ereje oly nagy, hogy néha kiváló zeneköltőket idegen zene alkotására indítja (példa a francia Bizet spanyol levegőjű Carmenje). Sajátos, hogy a német zenének nincs határozott nemzeti jellege, mert hiányzik a ritmusából és melódiájából az az eredetiség, mely pl. a provenci, skót és magyar népzénet oly lenyűgözővé és kedvelté teszi.

A muzikális népek közül kiemeli Michels a németeket, olaszokat, lengyeleket, cseheket és a *magyarokat*. Érdekes megállapítása Michelsnek az, hogy az olaszok a velük született természetes érzésből, a franciák szeretetből, a németek pedig azért zenélnek, mert itt «macht man eine Ehrensache daraus, «musikalisch» zu sein, d. h. nicht nur Liebe zur Musik zu empfinden, sondern hauptsächlich sie in ihren Ausdrucksmitteln zu verstehen und derén Gesetze einzuhalten».

A zenei ütem, mely nem a művészet terméke, hanem lényegünk alkotó eleme, mint testünk atomjai, oly érzést képes úgy az aktív, (a játzó,) mint a passzív a (hallgató) zenészből kiváltani, hogy az egyszerű lelkesedésen túlmenve magasabb ideálokért való küzdelemre serkent, amivel a zenének erkölcsi eszményekre, mint a szerelemre, barátságra és a házára gyakorolt kihatása magyarázható.

Kivált a tánczenében és az indulóban fontos az ütem szerepe. Az ú. n. «gazdaságtechnikai» ütemek (mint pl. a cséphadaró $\frac{3}{4}$ -es üteme), továbbá a természeti jelenségeket érzékeltetni kívánó ütemek (pl. a svájci Kuhreigenlieder, vagy az Alpok visszhangját utánzó svájci dalok) a nemzeti dalokban oly érzést, főleg pedig a honvágy érzését képesek kiváltani, hogy régi feljegyzések szerint a francia zsoldban szolgáló svájci katonákat szökésre indította.

Michels felállítja azt a tételt, hogy a művészetnek nagy és általánosan elismert alkotásai a patriotizmusnak nagy és előkelő alkotórészeit (Ingredients) képezik s e tekintetben a művészetek között legelső helyen a zene áll, még az irodalmat is megelőzve. A zene mint «kultúrpatrióta» elem a népek történetében is szerepet játszik, sőt egyenesen politikai tényezők közé sorozható; politikailag elnyomott államoknak nemzeti önállóságuk elnyerése iránt folytatott küzdelmeiben is nagyban kiveszi a részét azáltal, hogy az emberek lelkét elnyomottságukban is rugalmassá teszi, önbizalmat ad, sőt nemzetközi elismerést szerez. Találón mondja Kretschmar, hogy a dalok voltak azok, melyek a német népnek «in den dünnen Jahren (des Krieges) seine ungebrochene volle Lebens- und Glauhenskraft erhalten und bescheinigt haben». Így vált továbbá Verdi operái révén az olasz zene az olasz egység épületének egyik hatalmas pillérévé.

A zene hatalmas expansiv erejének megvilágítására elég arra a tényre hivatkozni, hogy mikor — kivált a múlt század második felében — az olasz

előadóművészek elárasztották Európát, a nemzeti zenét féltő hazafiakban ez oly ellenhatást váltott ki, hogy az olaszok visszaszorítására küzdelmet indítottak, mely Németországban azok elbocsátására vezetett.

Foglalkozik továbbá Michels a népdal és a nemzeti dal közötti különbség, kérdésével s megállapítja, hogy e különbség kétféle:

Egyrészt *sorrendi*, mert a szerelmet megéneklő népdal kezdete az idők kódében vész el, míg a nemzeti érzés emelését és erősbitését célzó nemzeti dal csak jóval később, a nemzet létesülésekor született meg.

Másrészt *szociológiai*, amennyiben a nemzeti dal az egyes állam politikai berendezésével és céljával összefüggésben áll s annak mintegy zenei kifejezése, s emellett rendszeren «ismert szülők törvényes gyermeke», mely tulajdonságok a népdalnál hiányoznak.

Hosszasan fejtegeti a zenének az emberérzelem világára gyakorolt hatását, mely hatás létrejöttének folyamatában időrendben egymást követő két «összetevőt» különböztet meg: úgy mint 1. az emelkedett «turgor vitalis» létrejöttét, mint magának a zenének a hatását és 2. bizonyos képzettartalom alkotását, mely a már emelkedett turgor vitális alapján, de a szöveg által adott irányítás mellett történik.

Az elsőt illetőleg utal a szöveg nélküli zenének a katonákra gyakorolt s a hadvezetőség által mindig tudatosan felhasznált lelkesítő hatására s ezzel kapcsolatban emlékeztet arra az érdekes tényre, hogy a világháború alatt a hadviselő államokban az előkelő körök gyakran az ellenséges népek zenéje mellett szórakoztak. Magának a «turgor vitális» emelésének eszközei a melodikus, dinamikai és ritmikai fokozás, melyek között viszont legfontosabb a legutóbbi, melynek felhasználása a «Marseilles» és «Wacht am Rhein» ráütő kezdő ütemén megfigyelhető.

A második pont alattiak megértése végett azt kell előrebocsátani, hogy az abszolút — szövegnélküli — zene a hallgatóban nem vált ki sohasem valami határozott irányt; képtelen például különleges szociális vagy nemzeti értékeket felszínre hozni, hanem legfeljebb holmi álmodozásra késztet, melynek azonban szintén nincs gondolatbeli tartalma. Ezért kell a szövegnek a zene segítségére sietni; csakis a szöveg fejezhet ki meghatározott gondolatot s irányt. Itt viszont arra kell törekedni, hogy a szöveges zene a szavak színéhez és hangsúlyához alkalmazkodjék, ami persze a nyelv, a szavak adottságára tekintettel nem sikerülhet teljesen.

Német filozófusok a nemzeti dalok (himnuszok) szövegéből az illető nép szellemére, karakterére kívántak következtetni. Így találták főjellemvonásnak a franciáknál a becsületet és dicsőséget a Marseillaise azon szavaiból, hogy «Le jour de gloire est arrivé», az angoloknál a hatalmat és uralkodást a «Rule Britannia» refrainjéből: «Rule Britannia, Britannia rule the waves! Britons never shall be slaves!» Végül a németeknél a «Festigkeit und Treue», vagy egy szóval a «Pflicht», a «Wacht am Rhein» azon szavaiból, hogy «Fest steht und treu Die Wach am Rhein». A hazafias dalok szövegének nem kell okvetlenül hazafiasnak lenni; elég, ha sejtéseket és célzásokat tartalmaz. Például a «La bella Gigogin» című piemonti népdalban említés sincs Olaszországról, vagy az elnyomó osztrákokról, mégis hazafias dalként éneklük, annyira, hogy a hivatalos király himnusz (Marcia Reale) és a Garibaldi-himnusszal szemben az igazi olasz nemzeti dalnak tekintik.

Nem fontos, hogy a nemzeti dal zenéje belföldi eredetű legyen; még egyes nagy nemzetek himnuszának zenéje is idegen eredetű, pl. a porosz (később német) himnusz, a «Heil dir im Siegeskranz» zenéje az angol himnuszéból vétetett át. A hazafias érzelmet a szöveg hivatott kiváltani; ugyanaz a melódia tehát más szöveggel énekelve a szövegnek megfelelő más, esetleg;

egészen ellentétes érzelmeket kelt fel bennünk, pl. a Marseillaise paródia a jó bort és szép leányt dicsőítő szöveggel a korhelyek rendes dala, ezenkívül tudvalevőleg ugyancsak a Marseillaise zenéjét a német szociáldemokraták is kölcsönkérték a maguk indulója részére. Ez is a zene alárendeltségét bizonyítja a szöveg szemben.

A nemzeti dal keletkezése rendszerint valamely jelentősebb történelmi eseménnyel esik össze; a nemzeti dalnak a történeti eseménnyel való illetén összeshívódése viszont azt eredményezi, hogy annak élettartama a politikai események függvénye. A szöveges zene tehát a vers sorsát osztja. Az 1840. év táján keletkezett «Wacht am Rhein» pl. csak 1870-ben, majd később 1914-ben lett nagyon népszerű, mikor a Rajna birtokáért a németeknek nehéz harcokat kellett vívni.

Befejezésül egy pár megjegyzést fűz Michels ahhoz az érdekes problémához, hogy mennyiben jut kifejezésre a népek különböző belpolitikai és világnézeti felfogása nemzeti dalaik zenéjében. Monarchiákban a himnusz zenéje rendszeren lassú, ünnepélyes és egyházas (hieratikus), zenei műszóval: maestoso, mert itt egyrészt az alattvalóknak magasan felette álló s az «Isten kegyelméből» uralkodó királyért vagy császárért imádkozik a nép; másrészt pedig a monarchiák eredete abba a távoli korbá nyúlik vissza, mikor még az egyházi zenének a világi zenére gyakorolt befolyása igen nagy volt. Ezek főtípusai az orosz, az angol és az osztrák himnusz. A francia himnusz és az olasz hazafias dalok zenéje ezzel szemben gyors, rapszodikus, szenvedélyes, legtöbbször az üteme allegro con fuoco, miután ezeknek az államoknak a jelenlegi alkotmánya harcban és vérben született meg.¹ Ez már «menő» éneklési mód az előbbieik «álló» ének módjával szemben.

Sz—ó Gy—a.

ZEITSCHRIFT FÜR VÖLKERPSYCHOLOGIE UND SOZIOLOGIE.

1926. 1. Heft. R. Thurnwald: Führerschaft und Siebung. (Vezetés és kiválasztódás.)

A társulás jelenségei konkrét embereken és időben mennek végbe, tehát az emberekkel és az idővel változnak. Az egyének eredeti sajátosságai és jellegzetességei szerint, melyeket több-kevesebb egyesülésben való részvételük is befolyásol, alakulnak a társaskapcsolatok. Ezen bevezető gondolatok után, a szerző a társulások fajait veszi sorra és hangsúlyozza, hogy ezek mindegyikében előfordul vezetés és kiválasztódás.

A vezetés vizsgálatánál abból kell kiindulnunk, hogy minden személyiségnek szervezeten meg határozott különös hajlamai (képességei, tehetségei) vannak. A hajlamok minőségi különbségein kívül figyelembe kell vennünk, hogy az egyik ember sokoldalú, a másik ellenben nem, az egyiknek egyoldalú képessége ellenben lehet nagyfokú, ha mindjárt merev és szűkkörű is. A képességek sorában az alkalmazkodó képességnek és különböző lelki defektusoknak is nagy jelentőséget kell tulajdonítani. A hajlamok minőségi és mennyiségi különbségei s a rendszerint csak részleges kiválóság határozzák meg a vezetés két alapformáját. E két alapforma egyike a «műalkotó»-é. Ennek vezetőszerpe a szerzők társasága körében «távolléti társulás» formájában és tisztán tárgyi alapon jön létre. A másik kategória a «politikai» vezetőké. Ezeknél lényeges, hogy bizonyos előrelátással és határozottsággal rendelkezzenek, veszélyes helyzetekben pedig meglegyen a bátorságuk ahhoz, hogy a «tömeg»-gel szemben felelősségteljes szerepet vállaljanak. A községeket, pártokat, egyesületeket és egyéb közösségeket ilyen vezetők irányítják. Minden társulás «él», sokféle sor-

¹ Ilyen gyors ritmusúak továbbá a különböző nemzethez tartozó szocialisták indulói.

sot, veszélyt, nehézséget, harcot él át, melyekben csak az erős «vitalitású» szellemi, ítélő- és szervezőképességgel rendelkező «politikai» vezető állja meg a helyét. Mert a közösségekben mindig alakul ki ellenzék, a hatalomért meg indul a harc, melyet a naiv csatlakozók állásfoglalása dönt el. A vezető személye époly kevéssé állandó, mint akár az általa irányított társulat. De a vezetők mindig rányomják egyéniségük bélyegét arra a közösségre, egyesültre, városra, nemzetre, kultúrára, sőt korszakra, amelynek élére kerültek.

A kiválasztódás valamely csoport személyeinek egymással és az összességel szemben elfoglalt állásának folytonos eltolódásában áll, a csoport életfolyamata pedig ezen állandóan változó konstellációkban játszódik le. A kiválasztódás folyamatában az egyénnek a természettel, embertársaival, a társas-csoportokkal, amelyekben részt vesz, összhangba kell kerülnie. Az adott hajlamú ember a születés pillanatától megegyezést keres a természettel. Képleten kifejezve, amelyben H a hajlamot, K a környezetet és I a jellemet jelenti, azt mondhatjuk, hogy $I = H/K$. Minthogy a kiválasztódás az emberek egymásközi vonatkozásaiban lép előtérbe, elsősorban ezt a viszonyt kell megfigyelnünk. Legkimagaslóbb jelenség itt a hagyomány. Tudjuk, hogy történelem nélküli társadalom nincsen; a hagyomány tehát mindenkit köt, habár csak a maga életkörének megfelelően is. Hagyomány és kötöttség, kor- és divátáramlatok oly társadalmi korlátokat szabnak, melyeket az egyes embernek respektálnia kell. Ezen korlátokhoz leginkább alkalmazkodó egyének tekintélyre és befolyásra tesznek szert, kiválasztódnak. A kiválasztódás még inkább szerephez juttat oly egyéniségeket, akik koruk szellemének irányítóivá is tudnak válni. A kiválasztódás eredményeként jelentkezik tehát az is, hogy az egyes korszakokra határozott problémák jellemzők, melyek megoldásánál az «alkalmazkodás»-nak vagyis az átvett szokásoknak és az új életfeltételeknek egyensúlyi helyzetbe kell kerülniök. Amíg ez be nem következett, addig az illető probléma, mint «vezéreszme» kerül előtérbe és minden más kérdést visszaszorít. A társulás minden fájának más kiválasztódási folyamat felel meg. Minthogy az egyén több ilyenben vehet részt, a kiválasztódás csak bizonyos jellembeli tulajdonságaira vonatkozik. Minél bonyolultabb a társadalom struktúrája, annál kevésbé választódnak ki a vezetők általános emberi tulajdonságaik, mint inkább különös képességeik és szerzett készségeik szerint.

A csoportok életfolyamatában kiválasztódás és vezetés a társulás egymást kiegészítő jelenségei, mert a kiválasztódás hozza felszínre a vezetőt, aki mint ilyen, hat a csoportra. A történelem, a kultúra alakítói sem az «egyén», sem a «tömeg», hanem mindkét tényező egymással való kölcsönhatásban. A kiválasztódás a csoport, illetőleg ennek hagyományai, normái, szelleme útján megy végbe. Francia forradalom nélkül nincs Napóleon, angol forradalom nélkül nincs Cromwell s csak a korában ható kiválasztási tényezők hozhatták előtérbe Bismarckot.

Nem szakszerű, vagyis az illető társadalom követelményeinek meg nem felelő kiválasztódásról beszélünk, ha pl. családi vagy pártpolitikai szempontból szakképzettség nélkül kerülnek egyesek pozíciókba, jóllehet a kor, vagy a pillanat «vezéreszme»-jével nem tudnak számolni. Pedig a komplikált, hivatás szerint tagolt társadalomban elsősorban a különös képességek jönnek tekintetbe.

A kiválasztódás folyamata alkotja minden egyesülés sajátosságainak, egyéniségének alapját, ez alakítja ki a nemzeti jellemet. Oly kiválasztási rendszer tudatos érvényesülésére kell tehát törekednünk, amelyben berendezéseink, törvényeink, normáink a társulás érdekei irányában hatékonyak. V. Gy.

ÚJ KÖNYVEK.

1. Szociológia.

Blackmar Frank W.: History of human society. London (Scribners) 1926;—524 l.

Choisnard, Paul: Entretiens sur la sociologie. Paris (E. Leroux) 1926—128 l.

Dékány István: A közvélemény erővesztésének okai a modern társadalmakban. Budapesti Szemle. 1926. évf. Március. 404—433 l.

Ellwood, Dr. Charles: Unsere Kulturkrise, ihre Ursachen u. Heilmittel. Nach dem Manusk. der 5. Aufl. besorgte Übers. Stuttgart (Kohlhammer) 1926—XII + 222 l.

Jahrbuch für Soziologie. Eine internationale Sammlung. Hersgb. v. Dr. G. Salomon. Mit Beiträgen von Blaha, Bourgin, Cunow, Fueter, Günther, Haft, Halbwachs, Hobson, Jerusalem, Keilhau, Malgaud, Mannheim, Menzel, Meusel, Mosca, Salomon, Sauer, Sorokin, Soltenberg, Vierkandt, Vleugels, Walther. II. Bd. Karlsruhe (G. Braun) 1926—VII+483 l.

Judd, Charles H.: Psychology of social institutions. London (Macmillan) 1926.

Leinert, Dr. Martin: Sozialgeschichte der Groszstadt. Hamburg (Vera Verl.) 1925—299 l.

Le Hénaff, Armand: Le droit et les forces. Étude sociologiques. Bibliothèque de phil. contemporaine. Paris (F. Alcan) 1926—173 l.

Olberg, Oda: Die Entartung in ihrer Kulturbedingtheit. München (E. Reinhardt) 1926—179 l.

Pomeril, J.: La civilisation. Son avenir. Paris (Les Presses Universitaires de France) 1926—VIII+ 160 l.

Schilling, Ottó: Christliche Gesellschaftslehre. Freiburg (Herder) 1926—116 l.

Seiss, H.: Das Wesen der Gesellschaft u. des Staates. Berlin—Grunewald (Rothschild) 1926—111 + 91 l.

Thouless, R. H.: Social psychology. London (W. B. Clive) 1926—VII + 376 l.

Vinchon, Jean: Les déséquilibrés et la vie sociale. Paris (Rivière) 1926—262 l.

Wieser, Friedrich: Das Gesetz der Macht. Wien (J. Springer) 1926—8°—XV+562 l.

Znamiecki, F.: The laws of social psychology. Cambridge (The University Press) 1926—328 l.

2. Filozófia és rokon tudományok.

Brandenstein, Freiben Béla, von: Grundlegung der, Philosophie. Halle-Saale (M. Niemeyer) 1926. XXII. 599 l.

Gogarien, Friedrich: Illusionen. Eine Auseinandersetzung mit d. Kulturidealismus. Jena (Diederichs) 1926—146 l.

Keyserling, Graf Hermann: Die neuentstehende Welt. Darmstadt (Ottó Reichl) 1926—139 1.

Messer, August: Die Wertphilosophie der Gegenwart. Leipzig (Reinicke) 1926—IV+260 1.

Sauer, Wilhelm: Grundlagen der Wissenschaft und der Wissenschaften. Eine logische und sozialphilosophische Untersuchung. Berlin—Grunewald 1926.

3. Társadalom-, jog- és történetbölcselet.

Foulke, Roland R.: The philosophy of law. Philadelphia (John C. Winston Co.) 1925—128 1.

Sander, Fritz: Das Verhältnis von Staat u. Recht. Eine Grenzüberschneidung zwischen alig. Staatslehre, theoretischer Rechtswissenschaft u. interpretativer Rechtsdogmatik. In Archiv des öffentlichen Rechts. Bd. 10 (N. F.) ½. 153—227 1.

4. Politika.

Demokratie und Parlamentarismus. Ihre Schwierigkeit u. deren Lösung, Eine Rundfrage der «Prager Presse». Prag (Orbis A. S.) 1926—224 1.

Horváth, Dr. Barna: Staatsorgantheorie. Eine rechtstheoretische Untersuchung. Szeged (Ferenc József Tud. Egyetem Barátainak Egyesülete) 1926 — (43 1.)

Kérészy Z.: A politika mint művészet és mint tudomány. Budapest (Pfeifer) 1926—62 1.

Sier—Somló, Fritz: Politische Freiheit, insbesondere in der Demokratie. Rede geh. . . . am 7. Nov. 1925. Köln (Müller) 1926—38 1.

Vorländer, Kari: Von Machiavelli bis Lenin. Neuzeitliche Staats- und Gesellschaftstheorien. Mit 8 Bildnissen. Leipzig (Quelle u. Meyer) 1926—(8) 1. + 287 1.

5. Társadalmi gazdaságtan.

a) Elméleti művek.

Heller, Wolfgang: Nationalökonomie. (Theorie u. Geschichte) Ein Nachschlagebuch. Halberstadt (Meyer) 1926—XXVII+193 1.

Kleinwachter, Dr. Fr. von: Der Entwicklungsgang der nationalökonomischen Wissenschaft in Deutschland. Leipzig (C. L. Hirschfeld) 1926—154 1.

Stucken, R.: Theorie der Konjunkturschwankungen. Jena (Fischer) 1926—III + 75. 1.

Surányi-Unger, Theo: Philosophie in der Volkswirtschaftslehre. Ein Beitrag zur Geschichte der Volkswirtschaftslehre. II. Bänd. Jena (G. Fischer) 1926—VIII+547 1.

b) Gazdasági politika. Gazdaságtörténet.

Bauer, D. Otto: Sozialdemokratische Agrarpolitik. Erläuterung des Agrarprogramms der deutschösterreichischen Sozialdemokratie. Wien (Wiener Volksbuchhandl.) 1926—191 1.

Beiträge zur Agrarfrage. Hrsgb. unter Redaktion v. Eugen Varga. Bd. 1. Hamburg—Berlin (Hoyng Nachf.) 1926—398 1.

Bouroff: La reforme agraire en Bulgarie. (1921—1924) Paris (Les Presses Universitaires de France) 1926—134 1.

6. Szocializmus és kommunizmus.

Bíró, K.: Ungarische Arbeiterbewegung seit dem Sturz der Rätediktatur. 1919—1925. Hamburg—Berlin (C. Hoym Nachf.) 150 1.

Brigi—Matthias, Kürt: Das Betriebsrateproblem. Berlin (de Gruyter) 1926—VI. 7 250 1.

Brutskus, Boris: Agrarentwicklung und Agrarrevolution in Russland. Mit einem Vorwort vom M. Sering. (Ost. Európa Institut in Breslau. Quellen u. Studien. Abt. Wirtschaft. Neue Folge H. 2.) Berlin (H. Sack) 1925—249 1.

Rézanov, A.: Le travail secret des agents bolchévistes. Préface de Th. Auberl. Paris (Bossard) 1926—XVIII+ 199 1.

Russie- sous le régime communiste. Réponse au Rapport de la Délégation des trades unions britanniques, basée sur la documentation officielle soviétique. Ouvrage publié sous la direction de M. Fedoroff. Avec une préface de H. Bourgin—Paris (Nouvelle Librairie Nationale) 1926—XII+ 571 1.

Salucci, Arturo: Il crepuscolo del socialismo. Milán (Corbaccio) 1925—325 1.

Sozialdemokratische Parteien, Die. Ihre Rolle in der internationalen Arbeiterbewegung der Gegenwart. Berlin—Hamburg (C. Hoym Nachf.) 1926—318 1.

Trotsky, Leo D.: Kapitalismus oder Sozialismus? Eine Betrachtung der Sowjet-Wirtschaft und ihrer Entwicklungstendenzen. Mit einem Vorwort des Verfassers zur deutschen Ausgabe und einem Anhang. Berlin (Neuer Deutscher Veri.) 1925—109 1.

Weiss, Friedrich: Argumente gegen den Sozialismus. Bürgerliche Fragen und sozialistische Antworten. Prag (Zentralstelle f. s. Bildungswesen) 1925.

Woldt, R.: Die Lebenswelt des Industriearbeiters. Leipzig (Quelle u. Meyer) 1926—VII + 70 1.

7. Pénzügytan. Közületi pénzügyek.

Decoudu, Jean: Le partage des dettes-publiques autrichiennes et hongroises. (1918—1926) Paris (Ságot) 1926—157 1.

Meisel, Franz: Britische und deutsche Einkommensteuer. Ihre Morál und ihre Technik. Tübingen (J. C. B. Mohr) 1925—VIII + 474 1.

8. Szociálpolitika.

Arndt, Paul: Lohngesetz u. Lohntarif. Frankfurt a/M. (Blazek u. Bergman) 1926—201 1.

Berger, Ernst: Arbeitsmarktpolitik. Berlin (de Gruyter) 1926—150 1.

Chauveau, Dr. C.: Les assurances sociales. Paris (Payot) 1926—288 1.

Coulet, R. P.: L'Église et le problème de famille T. III. La fécondité du foyer. Paris (Spes) 1926—218 1.

Mc Mahon, Th. S.: Social and economic standards of living. Boston (Heath) 1925. VI. 420 1.

Mahrholz, Dr. Werner: Wirtschaft und Christenthum.

Morgan Rees, J.: Unemployment as an international problem. London (King & Son) 1926. 200 1.

Noack, Viktor: Kulturschande. Die Wohnungsnot als Sexualproblem. Berlin (Verl. Der Syndikalist) 1925—26 1.

Ritzmann, Friedrich: Internationale Sozialpolitik. Mannheim (Bensheimer) 1925—220 1.

9. Kultúrpolitika.

Hantos, Dr. Elemer: Das Kulturproblem in Mitteleuropa. Stuttgart (Enke) 1926—46 1.

10. Politikai és kultúrtörténet. Publicisztika.

Antisemitismus und jüdisches Volkstum. Sonderh. d. Zs. Der Jude. 1925—137 1.

Auerbach, Bertrand: L'Autriche et la Hongrie pendant la guerre. Depuis le début des hostilités jusqu'à la chute de la Monarchie. (Aout 1914—Novembre 1918) Paris (F. Alcan) 1925—XXVIII + 628 1.

Belmont, Perry: La politique des Etats-Unis et l'Europe. (1778—1919) Paris (Payot) 1925—388 1.

Demartial, G.: Die Mobilmachung der Gewissen. Übersetzung von Gräfin H. Harrach Berlin (Reimar Hobbing) 1926—266 1.

Durham, Edith: The Serajevo crime. London (G. Allen a. Unwin) 1925.

Heerfordt C. F.: A new Europe. Trans. from the Danish by W. Worster. London (Allen & U.)

Herczeg, F.: Gr. Stephan Tisza. (Das moderne Ungarn. Eine Biographenserie. Hrsgb. v. G. v. Ottlik) Wien—Budapest (Eligius) 1926—53 1.

Heller, Hermann: Die politischen Ideenkreise der Gegenwart. Breslau (F. Hirt) 1926—154 1.

Jorga, N.: Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité. Paris (Gamber). Tome I.: Histoire ancienne. 1926—400 1.

Lambach, Walther: Die Herrschaft der Fünfhundert. Ein Bild des parlamentarischen Lebens im neuen Deutschland. Hamburg u. Berlin (Hanseatische Veri. Anst.) 1926—167. 1.

Miliukow, Paul: Ruslands Zusammenbruch. I—II. Stuttgart, Leipzig u. Berlin. (Deutsche Verl. Anst.—Obelisk Verl.) 1925—XIII + 249; XI + 364 1.

Molisch, Paul dr.: Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Österreich von ihren Anfängen bis zum Zerfall der Monarchie. Mit einem Beitrage: Das Wesen der deutschnationalen Bewegung. Von Dr. Kürt Knoll, Jena (G. Fischer) 1926—X+277 1.

Nacos, Lucas: La crise sociale et politique de l'Europe. Paris (de Rivière) 1926—IX+75 1.

Wiktorin, Oberstleutnant: Die Heere Europas. Ein militärpolitisches Handbuch. Charlottenburg. (Offene Worte) 1926—128 1.

Szádeczky K. L.: A békerevizió kérdése. A M. Nemzeti Szöv. kiad. Budapest (Hornyánszky) 1926—152 1.

Riess, L.: Englische Geschichte, hauptsächlich in neuester Zeit. Berlin (Nauck u. Jüngling) 1926—359 1.

Bozi, A. u. Niemann, Alfréd: Die Einheit der nationalen Politik. Hérsbg. v. =. Stuttgart (Enke) 1925—VIII + 252 1.

Cornish, Louis C.: The religious minorities in Transylvania. London (G. Richards) 1926—174 1.

Csekey, Étienne de: L'organisation d'instituts scientifiques a l'étranger. Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti. Litterarum Hungarici Dorpatensis. 2. Budapest, 1925. 14 1.

Dickinson, G. Lowes: The international anarchy. 1904—1924. London Allén & Unwin) 1926—530 1.

Hévre, Dr. Paul: Weltgeschichte der neuesten Zeit 1890—1925. Hrsgb. v. = unter Mitwirkung von Dr. P. Arndt, Dr. F. Arnheim, Dr. M. J. Bonn usw., Bd. I—II. Berlin (Ustein) 1926—XVIII + 439 + (18); 440—851 1.

Mac Lean, Annie M.: Modern immigration. Philadelphia (Lippincott) 1925—405 1.

Maxe, Jean: L'anthologie des défaitistes. I—II. Paris (Bossard) 1925—1154 1.

Nitti, Francesco: La liberta. Torino (Carlo Accame) 1926—98 1.

Paon, Marcel: L'immigration en France. Bibl. pol. et économique. Paris (Payot) 1926—224 1.

Patry, Raoul: La religion dans l'Allemagne d'aujourd'hui. Bibl. pol. et économique. Paris (Payot) 1926—256 1.

Sillani, Tomaso: La vittoria dello spirito. Florence (Bemporad) 1925—244 1.

Sturzo, Luigi: Pensiero antifascista. Turin (Gobetti) 1925—280 1.

Tschechoslovakei. Streifbilder auf Kultur u. Wirtschaft. Heft 17. der Schriften des Frankfurter Messeamtes. Hrsgb. v. Weil. 101 1.

11. Statisztika.

Magyarország földbirtokosai és földbérlői. (Gazdacímtár . . . 1925. év elejei adatok alapján. Összeáll, és kiadta a M. kir. közp. statisztikai hivatal. Budapest (Pesti Könyvnyomda) 1925—VIII + 628 1.

Müller, Johannes: Deutsche Wirtschafts-Statistik. Ein Grundris für Stúdium u. Praxis. Jena (Fischer) 1925—XII + 333 1.

Situation économique de l'Union sowetique, La Institut d'études économiques de Moscou-Paris (M. Giard) 1926. 184 1.

Weltwirtschaftliche Lage Ende 1925, Die v. Hrsgb. v. Statistischen Reichsamt. u. vom Institut für Konjunkturforschung. Als Manuskript gedruckt. Berlin (Reimar Hobbing) 1926—45 1.

Woyhinsky, Wl.: Die Welt in Zahlen. II. Buch: Die Arbeit. III. Buch: Die Landwirtschaft. Berlin (Mosse) 1926.

AUSZUG AUS DEN WICHTIGEREN AUFSATZEN.

Valentin Kolosváry: Der Gedanke der Rechtskontinuität.

Der Gedanke der Rechtskontinuität ist nach dem Zeugnisse der Geschichte kein lehres Schlagwort, sondern das Produkt eines instinktiven Gefühle aus der Tiefe der Menschenseele stammend. Er ist einer der ausschlaggebendsten Faktoren der Kollektivseele. Der Gedanke der rechtlichen Kontinuität ist die lebendige Kraft, die es nicht zulässt, dass die menschliche Gesellschaft ihren Zusammenhang mit der Vergangenheit verliere, wenn sie in die Zukunft blickt und einen neuen Faden betritt. Der Gedanke der Rechtskontinuität zielt also nicht auf das Erstarren des staatlichen und gesellschaftlichen Lebens ab. Hingegen, zu Zeiten von grossen gesellschaftlichen Störungen auf die frühere statische Lage trachtend, will er sich geradezu von den hemmenden Kräften befreien, die ihn in seiner natürlichen und nie stagnierenden Progression zeitlich aufhielten. Wir können das Wesen der rechtlichen Kontinuität eben in diesem Momente erblicken. Sie ist der Regulator des Rechts, als der staatlichen Lebensordnung. Erhat die Aufgabe, diese so entstandene Lebens-

ordnung auf ihrem vorgezeichneten Wege zu erhalten. Der Bruch in der Rechtskontinuität kann entweder durch die Übermacht einer äusseren Gewalt verursacht werden, oder durch die innere Revolution. Die Weisen und Mittel der Wiederherstellung der Rechtskontinuität werden von der Qualität ihrer Unterbrechung entschieden. Wenn eine äussere Macht alles mit einem Schlage vernichtet, was die tausendjährige historische Entwicklung einer Nation vollbrachte, dort kann auch der Rückkehr mit einem Schritte getan, um so zu sagen mit einer Geste gelöst werden. Dazu ist nur eine glückliche Lage der ausserpolitischen Verhältnisse notwendig und ein gesellschaftlicher, resp. nationaler Gemeingeist, welchen der Zusammenbruch in seiner moralischen Kraft nicht zu untergraben vermochte, in welchem die Überzeugung kein leerer Sprachgebrauch ist, sondern in welchem sie einen unausrottbaren Charakterzug der die ganze Nation - ausmachenden Individuen bedeutet.

* * *

Alexander Mozolovszky: Einige Daten zur Soziographie unserer Haushaltungsangestellten.

Die Anzahl der Haushaltungsangestellten macht 2.2% der Bevölkerung in Ungarn aus. Die soziographische Untersuchung dieser Arbeitergruppe ist mit ihrer speziellen gesellschaftlichen Lage begründet. Eine beträchtliche Zahl von den Mädchen der armen Landbevölkerung macht zeitweilig diese Beschäftigung durch, was eine eigenartige Möglichkeit zur gegenseitigen Beeinflussung der ländlichen und städtischen Kultur eröffnet und auch in moralischen Hinsichten mit bedeutenden Folgen verbunden ist. Die Groszstadt ist das Brutnest vieler sozialer Schäden. Die Dienstbotenhaltung bringt ein schroffes geschäftsmässiges Verhältnis zustande und die unerfahrenen, nicht die nötige Urteilskraft besitzenden Dienstboten fallen leicht der Prostitution zum Opfer. Der $\frac{1}{3}$ Teil der Budapester Prostituirten war vorher Dienstbote. Aber auch die überwiegende Mehrheit der Dienstboten, welche auf das Land zurückkehrt, nimmt solche Beeinflussungen der städtischen Kultur mit, welche nicht besonders günstig auf den Geist des Dorfes wirken.

Die Verarmung des Landes im Kriege, alsdann die auch wirtschaftlich verheerende Wirkung des Trianoner Friedens hat die Anzahl der Dienstboten stark herabgemindert. Auf dem Gebiete Rumpfungarns war ihre Anzahl in 1910 noch 192.249, welche Zahl aber bis 1920 auf 155.892 zurückgegangen ist. Der Rückgang machte sich allein in den Städten bemerkbar, da in den Dorfgemeinden sogar eine mässige Zunahme sich ergab. Am stärksten hat die Fähigkeit, Dienstboten zu halten, bei der städtischen Intelligenz abgenommen. Seit 1920 erhöht sich wieder die Anzahl der Dienstboten. Das ist damit zu erklären, dass die Bedeutung und wirtschaftliche Lage des Dorfes sich verschlechtert hat, in den industriellen Beschäftigungen drängen die Männer die weiblichen Angestellten wieder zurück und so sind diese in erhöhtem Masse auf die Dienstbotenexistenz angewiesen.

Unter den Budapester Dienstboten sind 2.7% noch unter 14 Jahren, dagegen über 30 Jahren finden wir nur 29.9%. Auffallend viele sind nicht ungarischer Nationalität (19.7%), unter denen die Deutschen (Schwaben) am häufigsten vorkommen (6622, was mit 13% sämtlicher Dienstboten gleich ist!). Trotz der Aufteilung des geschichtlichen Landes stammen nur 59.6% vom Gebiete Rumpfungarns, auf den entrissenen Gebieten sind 28.9% gebürtig und 11.5% sind sogar im vorfriedlichen Sinne Ausländer.

A DEMOKRÁCIA ÉS A PARLAMENTARIZMUS VÁLSÁGÁRÓL.

A «Prager Presse»nek jó gondolata volt körkérdést intézni tudósokhoz, publicistákhoz és politikusokhoz a demokrácia és parlamentarizmus mai válságáról. A beérkezett feleletek németnyelvű kötetben fekszenek most szemem előtt.¹ A munka érdeméből levon ugyan valamit a félreismerhetetlen tendencia. Nem Mussolinihez vagy Kemal pasához, még csak nem is Trotzki-hoz intézték a kérdést, hanem olyan egyénekhez, akik többnyire egy élet munkásságával tettek hitvallást demokrata gondolkozásuk mellett. Sőt az irányzatosság — minden elméleten túl — egészen gyakorlati célt tűz maga elé, midőn kevésbé leplezett igyekezettel Cseh-Szlovákia demokráciáját akarja igazolni. Minden demokrácia — mint majd fejtegetni fogjuk — bizonyos értelemben látszat; itt arról van szó, hogy a látszatok látszatát is valóságának tüntessék fel: a csehszlovák demokráciát. A kollektív kötet egyik írója — a brünni *Weyr* — frakköltözékhez hasonlítja a modern demokráciát; a világ báljában manapság nem lehet más ruhában megjelenni. Nos, legújabban darócruha helyett az a hybrid összetételű lény is frakkba öltözött, aki magát csehszlováknak nevezi. Aki úgy látja, hogy rosszul áll rajta, azt önként kínálkozó Masaryk-idézetek győzzék meg az ellenkezőjéről.

Egyébként maga a kérdés, a demokráciának és a parlamentarizmusnak mai válsága, annyira érdekes és sok szögből megvitatható, hogy szemlénk olvasói bizonyára nem veszik zokon tőlem, ha most nem maradók meg a szóba hozott könyv ismertetésénél, hanem saját véleményemet mondom el a problémáról. Így is lesz alkalom a kötet íróira és nézeteikre időközönként visszatérni.

Hogy manapság nem azzal a túlradó, mondhatnám misztikus érzéssel csüngünk a demokratikus eszméken, mint azt annak idején atyáink tették, ezt még azok sem vonhatják kétségbe, kik különben tagadásba veszik a demokratizmusnak mai válságát. Mi itt az érzelmi változás oka? Az okot a megváltozott *történeti helyzetben* kell keresnünk. A modern demokratizmus hőskora visszahozhatatlanul elmúlt, amióta az a kirobbanó

¹ *Demokratie und Parlamentarismus*. Ihre Schwierigkeiten und deren Lösung. Eine Rundfrage der «Prager Presse», Prag 1926. 224. 1. A szerkesztés ellent sok kifogást lehet emelni; az idegenből eszközölt német fordítások helyenkint zavarosak, ha ugyan nem egész érthetetlenek.

forradalmak közben — a feudális világ alkotásait lerombolta s a forradalmak nyomába lépő intézmények által mai életünk általános kereteit teremtette meg. A barrikádok hangjának meglehetett a múltban a maga rendeletése; megszokott életformákról nem gondolkozhatunk és nem beszélhetünk a barrikádok nyelvén. Hűvösebb, reflektáltabb lett egész állásfoglalásunk a demokratizmussal szemben, ama fejlődéssel karöltve, párhuzamosan, amely az újat és rendkívülit a szokottba, az állandóba vezette át. A demokratizmus, mint választási jelszó, már a mostani Németországban is elveszítette verbuváló erejét, miként ezt a legújabb választások eredménye bizonyítja, amióta a szóbanforgó intézményeket a németek maguk között is megvalósultaknak tekintik (Bredt—Marburg.). Mindez a történeti élet decrescendo-jához tartozik, amit meg kell állapítanunk, de amiért hiába keseregünk. Mert az eleven eszmék minőségét és erejét irreális pártfogolás helyett mégis csak a mindenkori történeti helyzet határozza meg s a demokratikus eszmékről sem elmélkedünk megfelelő módon, ha azt a történeti distanciát nem vesszük figyelembe, amely a mai állapotot az első keletkezés idejétől és módjától elválasztja. Ez a történeti beállítás még nem jelent eo ipso sötét prognózist a demokratikus eszmékre vonatkozóan. Demokratikus eszmék vannak és lesznek, nem szükségképpen, de talán elsősorban azért, mert voltak. De mindenesetre manapság azért mások, mint a múltban voltak, mert a múltban mások voltak.

Dehát nem *ideál-e* a demokratizmus, amely — a haladásnak elvét rejtve magában — híveinek mind újabb és újabb problémákat kínálhat megvalósításra anélkül, hogy a végső célt — ideálról lévén szó — valaha is elérhetnék? És nem állandó lelki alkat-e az a habitus democraticus, amely folyton munkában van, mert folyton akad dolga, amidőn a társas változások esélyeit a maga szemüvegén keresztül kémleli s az ekként eszközölt választás alapján óhajta a társas rendet befolyásolni, irányítani? Talán bizony határok között így áll a dolog. De a politikai reflexiónak — a demokratizmus első nagy vívmányai után — untig elegendő ideje volt arra, hogy épen ama bizonyos határokról, melyek között *demokratikus fejlődés* lehetséges, kellőképpen elmélkedjék, s az a belátás, hogy itt *szűkre szabott keretekről* van szó, nem utolsó sorban oka a demokratizmus mai válságának.

A demokratizmus alapjellegeből következik, hogy apostolai szükségképpen többet Ígérnek, mint amennyi annak körében egyáltalán megvalósítható. A demokráciának politikai ellentéte az *autokrácia*; fogalmi szembehelyezéssel: demokrácia — többségre vonatkoztatottan — akarati *autonómiát*, önmeghatározást jelent a *heteronómiával*, a mások akaratával szemben (Kelsen után Weyr is). Akik a leghatározottabban akartak kifejezést adni ennek a fogalmi ellentétnek, azok azt a követelményt hirdették és hirdetik mai napig, hogy a nép saját magát *kormányozza*. De kormányozhatja-e saját magát egy nagyszámú kollektívum?

Bármiként határozzuk is meg a kormányzásnak államtudományi fogalmát, az ontológiai értelemben mindenesetre a céltudatos, egymást felváltó és szükség szerint alkalmazkodó cselekvések olyan láncolata lesz, amjnőre egy nagyszámú kollektívum teljesen képtelen. Még a spontán

tömegcselekvést is — bármily egyszerűek és rövid időre szabottak is legyenek céljai és eszközei — az egyéni kezdeményezésnek és az ezt követő tömegutánszásnak alkotó elemeibe lehet szétbontani. Annyira az egyéni kezdeményezésnek dolga a kormányzás fogalmától el választ hatlan akarati irányítás! Célirányosságukban folytatatólagos, következetes cselekedeteket annyira csak az egyesektől várhatunk! A nép maga választhatja ugyan ki a vezérét, de ennek egymást követő ténykedéseit maga nem vállalhatja — a politika porondján époly kevéssé, mint a harc mezején — sőt csak az ügy ártalmára befolyásolhatja, hátráltathatja. A nép maga döntheti ugyan el — jól vagy rosszul — hogy ki legyen az orvosa, de már a kezeléshez nem ért. (Macek—Prága.) Kellő önismerettel rendelkező demokrácia erős kormánnyal ellensúlyozza azt az elvi gyengeséget, amely nála az önrendelkezés hiányosságából származik; mert a magában tehetetlen sokaságot csak az egyesek vezetése teszi munkaképpé. Míg ellenkezőleg: a demokratikus önismeret hiányáról tanúskodik az az *autokratophob* követelmény, amely a kormány demokratizálásával, neutralizálásával óhajtana tetézni a sokaság természetes tehetetlenségét. Az ez irányú javaslatok (könyvünkben a genfi Duprat és a zürichi Eleutheropulos cikkeiben lehet efféléket olvasni) a demokráciának azt a típusát tennék intézményessé, amelyet *bizottsági demokráciának* nevezhetnénk. Mert itt parlamenti vagy parlamenten kívül működő bizottságok — a szakszerű tájékoztatás feladatán felül mint hatalmi tényezők — dirigálják, ellenőrzik, kötik meg az összetett politikai ügyek vezetéséhez szükséges egyéni iniciatívát.¹

A kollektívum nem tud kormányozni, végrehajtani époly kevéssé tud, de tud jól megszövegezett kérdésekre igennel vagy nemmel felelni (innen szorosabb kapcsolata a törvényhozással). Az ókori görög demokráciákban az állam vezet esnek minden lényegesebb ügyére nézve feltették az egész népnek a kérdést és kaptak rája a néptől feleletet (direkt demokrácia), a modern demokráciák beérik az országos képviselők megválasztásával (indirekt vagy képviseleti demokrácia) A modern demokráciát egyenesen ekként határozhatjuk meg: a népakarat érvényesülésének intézményes biztosítása egy, lehetőleg általános választójog alapján konstituált képviselőtestület és az ebben gyökerező kormány által (parlamentarizmus). Akik ezt a parlamenti, képviseleti rendszert a demokratikus igények szempontjából keveslik, akik között tehát jelenleg sincsen demokratikus válság (Svájc, Északamerika és Ausztrália) azok most a *direkt demokrácia* formáival kísérleteznek (könyvünkben 1. az amerikai Putney cikkét); bizonyos kérdéseket közvetlen népszavazásnak vetnek alá (referendum) s ezzel kapcsolatban közvéleményszerűen megnyilatkozó társas óhajok számára biztosítani óhajtják a törvényhozói kezdeményezés jogát (az úgynevezett iniciatívát). Viszont ott, ahol — a demokratikus krízis kíséretében — a helyes államvezetés szemszögéből még a képviseleti rendszert is sokalják, ott a *választó* (a választásnál megnyilatkozó) *akarat*

¹ Franciaország baját a baloldaliak a szenátus túltengésében látják (Aulard és az Emberi Jogok Ligája), a jobbpártiak a parlamenti bizottságok okvetetlenkedésében. Főnti fejtegetéseink alapján nem kétséges, hogy a kettő közül melyik tételnek adunk igazat.

analízisével és bírálgatásával igyekeznek a demokratizmus igazát kétségbevonni. A demokratizmus természete megkönnyíti ezt a kritikai feladatot. A választó akarat problémájának — Ostrogorski óta — jelentős irodalma van és nem tagadható, hogy ez a irodalom vagy legalább is a nyomában keletkezett általános vélemény sokakban megingatta a demokratikus intézményekbe vetett hitet, kikben ehhez a személyes tapasztalat nem lett volna elegendő. Nem hiszem, hogy a *képviselő* gondolatát oly közvetlen összefüggésbe lehet hozni a területi viszonyokkal, a nagyterülettel, mint ahogy ezt általában véve tenni szokták. Itt a lényegét jobban érinti annak megállapítása, hogy a demokratikus önrendelkezésnek töretlen erejű *elvi* követelménye annyira természetesnek és egyedül lehetségesnek veszi a személyes szerepet, hogy nagy területi nehézségekkel is megküzd a kedvéért (pl. az ókori Attikában). Míg ellenkezőleg, ahol a demokrácia a képviselő gondolatát, mint a feudális rendszernek egyik elemét veszi át és alkalmazza (mint a modern demokráciákban), ott a törvényalkotásban való személyes részvétel még olyan esetekben sem kínálkozó, ahol annak területi akadályai nincsenek. Mert hiszen semmi sem állja útját annak, még a legnagyobb területű államban sem, hogy valamely fontos politikai kérdésben az egész nép akaratát *közvetlen módon* tudakoljuk meg; nagy területen csak állandó jellegű törvényhozótestületet nem alkothat személyében az egész nép (még Csonka-Magyarország lakosai sem kocoghatnának el nap-nap után törvényt hozni Rákos mezejére). A *referendum* mai alkalmazásának igazi nehézségét nem a technikai kivitelben, hanem inkább a szövevényesen összetett modern életnek alapjelleget kell keresnünk. A közvetlen demokráciának egészen kivételes korszaka volt az az idő, midőn egy viszonylag egyszerű és könnyen áttekinthető élet egy viszonylag magas középintelligenciával oly szerencsés módon találkozott, mint ezt a kis görög köztársaságokban tapasztaljuk; itt mintha csakugyan joggal szólhatott volna hozzá minden polgár az államvezetésnek összes kis és nagy ügyeihez. De miként lehetne a mai átlagembernek kompetens szava a mai külpolitikának, gazdasági világviszonylatoknak vagy pénzügyi közigazgatásnak szövevényes kérdéseiben? Manapság a szakszerűség igénye nemcsak a referendum alkalmazását szorítja szűk határok közé, de még a képviselőtestületekkel szemben is olyan követelményeket támaszt, melyeknek azok mind kevésbé és kevésbé tudnak megfelelni. De viszont kétségtelen, hogy ennek dacára is vannak a népek egész létérdekét meghatározó olyan alapkérdések, melyeknek megoldására nem szakismeret, csak érzelmi közvetlenség szükséges és amelyekre nézve dönteni ők maguk — a népek — hivatottak elsősorban. Legalább is mi magyarok komolyan vesszük a valamikor ellenünk hangoztatott amerikai bluffot a népek önrendelkezési jogáról. Mi e tekintetben a plebiscitum követelményével demokratikusabban gondolkozunk, mint kissentente-ellenfeleink, akik nem tudnak ugyan betelni a demokratikus szólásokkal, de a nép megkérdezése nélkül hatalmi aktussal csatolták le tőlünk Erdély, a Felvidék, a Csallóköz, Pozsony, a Bácska és a Bánát területét.

¹ A referendum alkalmazását egy *kazuistika* kidolgozásának kellene megelőznie, amely az esetek természete szerint állapítaná meg az intézmény alkalmazhatóságát.

A választó akarat elbírálásánál világosan kell látnunk a különböző szempontokat, melyekből ezt a bírálatot végezhetjük. Mindenekelőtt szabadon megnyilatkozó egyéni akaratot követelünk-e a politikai szavazásnál (*individuális szempont*), avagy ellenkezőleg, az egyesek vótumát elsősorban mint érdekcsoportok és pártok akaratí kifejezését fogjuk-e fel és ilyennek ítéljük-e meg (*szociális szempont*). Mert e tekintetben nagy változás ment végbe a modern demokratizmusnak másfélszázadéves történetében. Tudjuk, hogy annak első nagy elmélete szabadon megnyilatkozó egyéni akaratokból építette fel a volonté général-et és nem vonható kétségbe, hogy ez az individualisztiko-liberális felfogás mindmáig érezteti a demokratikus eszmekörben a maga nagy befolyását, legalább is elméletileg. De valójában a társulás legkülönbözőbb módjait és formáit keresi korunk; a politikai választásnál is a szociális szempontot tolja előtérbe, midőn választótól és választottól egyaránt elsősorban osztályhitvallást és ennek megfelelő pártállást kér számon. Pártlistákra és nem személyekre szavazunk s ennek természetes reverzeként mint pártok tagjai és nem személyünkben szavazunk. Parlamenti ideálunk nem a függetlenül gondolkozó egyének gyűlésezése, hanem olyan testületé, amelyben a regionális elkülönüléseken felül lehetőleg minden társadalmi osztály, foglalkozás, érdek, értelmi fok pártok szerint vagy pártközi viszonyosságukban képviselve van. Már most nagyon lehetséges, hogy a választónak csatlakozása az ilyenféle társadalmi érdekközösséghez vagy csoporthoz szabadon megnyilatkozó egyéni akarat; de nem szükségképpen az, sőt ahol a pártgépezet, a Machine megfelelően működik, nem is valószínű, hogy az. A választó polgárság a legjobb esetben — mondhatni — beleszületik pártállásába, mert hisz ezt társadalmi helyzete már eleve kijelöli; de bizonyára gyakori lesz az az eset is, midőn az illetőt majd a pártterror kényszeríti politikai állásfoglalásra legjobb akarata ellenére. Akik a régi *liberális demokratizmus* gondolkodásában nevedtek fel, miként az a múlt század végéig az angol parlamentben öltött klasszikus formát (1. könyvünkben az angol Steed tanulmányát), azoknak itt kell felfedezniök a mai demokratikus válság egyik fontos problémáját; eszközökre, módokra kell gondolniök, hogy miként lehetne az egyéni akaratot a pártkényszer és fegyelem békóival kiszabadítani. De még azok is, akik rezignáltabban szemlélik a demokratizmus e belső fejlődését, még azok is itt veszik észre először és a legfeltűnőbb formában a modern demokratizmusnak *látszatjellegét*. Szabadságot ígér és kényszert alkalmaz. Mert a *szociális demokratizmus*, amely a társadalmi helyzet által adott összefüggéseket és az ezekhez való alkalmazkodást emeli minden egyéb kérdés fölé, könnyen csap át az egyénnel szemben a politikai pártnak, s ha ez a párt többség, a többség zsarnokságába.

Individualizmus és szociális felfogás nem az egyedüli szempont, melyből a választó akaratot vizsgálni lehet. Minden *helyes* politikai cselekedet s így a helyes szavazás-választás is *objektív* követelményeket támaszt, melyeknek csak bizonyos készségekkel és ismeretekkel lehet megfelelni. Rendelkezik-e a mai államok választó polgársága ezekkel a készségekkel és ismeretekkel; mutatnak-e egymáshoz valamiféle közeledést az objektív követelmények és a szubjektív tartalom? Itt tehát a *kompetencia* kérdéséről van szó a politikai választásokra vonatkoztatottan s azt a képviselő-

leti rendszer a következő problémába hegyezi ki: meg tudja-e a nép választani, ha már maga nem tud vezetni, a maga legjobb, mert az államérdeknek leginkább megfelelő *vezetőit*? A kérdés jelentőségét bizonyítja, hogy könyvünk több cikke (így Foersteré, Michelsé) a demokratizmus sorsdöntő mozzanatát benne keresni. A demokrácia alapvető elvei tényleg ugyanazoknak maradtak meg — a társas életben végbement minden egyéb változás ellenére — az időben első görög demokráciák óta és már Euripides megmondotta, hogy nem a nép jó vagy rossz, hanem a vezetők ilyenek.

Manapság, a demokratizmusról szerzett eddigi tapasztalatok és megfontolások birtokában, csak jelszavas demagógia állíthatja, hogy a nép az állam vezetésre legalkalmasabb egyéneket ki tudja vagy akár ki akarja választani. E feladat megoldására sem a kellő emberismerettel, sem a szükséges politikai jártassággal, sem az elengedhetetlen tudással nem rendelkezik. A demokratizmus paedagógusai, akik látják a bajt, érzik a hiányokat és segíteni akarnak rajtuk, a politikai nevelés és tanítás különböző eszközeivel, módjaival állanak elő. De először kérdés marad, hogy mily mértékig kívánatos — akár az államérdeket, akár az egyéni boldogságot vegyük is értékalapul — a népet *apolitizálni*; másodsor világos, hogy e politizálás eredményei a modern államvezetésnek nagy feladataihoz mérten mindenkor elégteleneknek fognak bizonyulni. Úgynevezett világnézeti állásfoglalásokra és jelszavakra hamarosan ki lehet az embereket oktatni, különösen ha kinek-kinek társadalmi helyzete már előre kiszabja «filozófiájának» céljait és kereteit (a politikai propaganda manapság tényleg a tanítás ezen ágával foglalkozik); de ki oktatja majd ki a sokaságot arról, hogy pl. valamely adott külügyi vagy pénzügyi helyzetet miként kell elbírálni és hogy annak szanálására minő egyéni sajátságokban és egyénekekben kell a mentő eszközt megtalálni?

A nép ismerete politikáról, politikusokról nagyjában véve azon érintkezési módokból fakad, melyeket egyik szerzőnk (a poseni Znaniecki) «primérek»-nek nevez; mint tömeg hallgatja végig az ünnepi szónoklatokat. Ez a helyzet a legkevésbé alkalmas szolid ismeretek szerzésére; ilyenkor még a komoly politikus is lefokozza önmagát, hogy a tömegettészés múltó sikereiben legyen része. Népszerűség nem is jelent egyet a politikai hozzáértéssel, ha nem is szükségképen annak az ellentéte. Hogy az államokat mégis rendszerint jobb, alkalmasabb egyének vezetik, mint amennyire ezt a népakarat döntéséből várni lehet, annak egyszerűen az a magyarázata, hogy a kormányzók szelekcióját szerencsére a demokratizmustól teljesen távolálló tényezők is befolyásolják. Rendkívüli időkben a rendkívüli egyén kényszeríti magát a népre s ez a kis szerénytelenség ilyen, esetekben az egyedül célravezető út szokott lenni; rendes viszonyok között a jó bürokratizmus a jó kormányzás melegágya. A bürokratizmust a demokratizmus természetes antagonistájának nevezi könyvünk egyik írója (Duprat); valójában: egy magas színvonalú bürokratizmusnak folytonossága tesz csak minden demokratikus incoherentitát elviselhetővé.

Midőn az országos népszavazás esetleg kormányt buktat és új kormányzati rendszernek enged helyet, ez az eredmény korántsem egyértelmű avval, amit belőle a szerencsés győző a demokratizmus szelleméhez híven

hinni szokott, hogy íme: neki van «igaza». Minden államérdektől függetlenül véletlen, ügyeskedés vagy közhangulat is meghozhatta a győzelmet, ha az efféle hangulatoknak van is olykor az adott politikai helyzetben gyökerező igazságuk, a nép még ez esetben is csak hordozója és végrehatója, nem megtalálója az igazságnak. Mindent egybevéve: a népuralom azt az igényét, hogy az államvezetés irányát az általános szavazás-kell meghatározni, objektív szempontból éppannyira *illúzió*nak fogja találni, mint ahogy azt az akarati szabadság szubjektív szempontjából látszatnak láttuk. Ott azért nem lehetett népakaratról beszélni, mert igen sok esetben nem a nép, hanem a pártszervezet akart; itt azért lett a népakarat, mert még akkor is, midőn tetszését vagy nemtetszését nyilvánítja, az értelmi feltételek hiányában nem arra a kérdésre ad feleletet, melyet hozzá a népszuverenitásért rajongó demokratizmus elmélet intéz. A szavazás, a formák betartásával, csak az eredmény látszatát ébreszti; csak alkalom, hogy a nép megnyilatkozását a magunk előre érték kategóriái szerint osztályozzuk. Mert hogy is mondhatná meg a nép, hogy az állam érdekében helyesen kit kell megválasztania a maga képviselőjének, mikor sem az államérdeket, sem az illetőt — legalább rendszerint — nem ismeri?

Végül van a demokrata illuzionizmusnak egy harmadik fejezete is, ami magára a *képviselőre* vonatkozik s ennek fogalmát teszi meg a véletlen reflexió tárgyává. Miután valakit országos képviselővé választanak, ez — a mai parlamenti gyakorlat értelmében — megbízóitól függetlenül tesz-vesz folytatólag, talán szöges ellentétben az eredeti megbízás programjával. Ha a régibb liberális demokrácia szelleméből ítélkezünk, készen találjuk a dolgot; a képviselő nem egyszerűen kerületének, hanem az egész országnak mandatáriusa, aki így — az összes választópolgárok-tól biztosított véleménynyilvánítási jog alapján — a maga szabad egyéni véleményét mondhatja el az egész ország nevében és érdekében. De újabban másként kezdenek a dologról gondolkozni. A szociális fölfogás, amely az tömeget csoportokra bontja, az *imperatív mandátumot* tekintti a demokratizmus elvéhez közelebbállónak, sőt a megbízás visszavonásának — a visszahívásnak — lehetőségével is foglalkozik. A két felfogás közül bármelyiknek adjunk is igazat, vagy bármiféle kibékítő eljárást emeljünk is ki a gyakorlat számára, azt a következtetést mindenesetre levonhatjuk a mai békétlenkedésből, hogy a mai korszellem egyet-mást nem talál helyén a demokratizmus középponti szervében, a *parlamentben*.

A kényesebb ízlésű művelt közönséget manapság az a látvány idegeníti el a politikától, amelyet a *parlamenti élet* széles e világon — a kormány egyformaságával — nyújt: a maga szószátyárkodásával, intrikáival, üres taktikázásával, gyakran gyanús kultúrájú, de annál önértesebb befolyásosabb képviselőtagjaival, kiknek tevékenysége az erkölcstelen propagálásban és üzletkötésekben merül ki. Az előttem fekvő könyv is tele van az efféle megállapításokkal, panaszokkal és a megszüntetésüket kérő javaslatokkal. A francia Barthélémy az újramegválaszthatóság jogában látja az okát annak, hogy a képviselők annyi alkalmazkodással és elvételenséggel cselekesznek; a Sorbonne tanára, Bouglé, az úgynevezett gaz-

dasági tanácsok befolyásától várja eredményképen, hogy szakszerűség váltja majd fel a képviselőházban az üres szócsépelést; Maxime Le Roy hasonlóképen azt veti a parlamenteknek szemére, hogy elégtelen ismereteikkel, silány munkájukkal, kevés és rossz törvényekkel nem tudják az életet szabályozni: Oppenheimer némi kárörömmel figyelmeztet arra, hogy ép a legdemokratikusabb országokban — Franciaországban és az amerikai Egyesült-Államokban — nem tartják a politizálást úri foglalkozásnak és a politikust nem tekintik gentlemannek, míg az ellenkezőjét nem bizonyította be; Foerster meg épenséggel kipakkol, midőn általánosságban és nem minden túlzás nélkül «kollektív butaságról» beszél s nyelvhasználatának igazolására a berlini közmondást idézi: «Er ist dumm, wie eine ganze Kommission». De ez alkalommal nem akarok sem a parlament lélektani sajátságaival, sem a történeti fejlődés alapján kialakult mai képével foglalkozni. Megtettem annakidején folyóiratunk első számának legelső cikkében, ahol tömeglélektani szempontból vizsgáltam a modern parlament működését. Most a demokratikus válsággal kapcsolatban két olyan tárgyra térek át, amely, nézetem szerint, a mai kételkedés és bizonytalanság legközvetlenebb oka. Az egyik az az eszmeáramlat, melyet a *szocializmus* névével összegeznek; a másik a *világháború*, illetőleg a következményei által teremtett politikai helyzet.

A *szocializmus* mint *gazdasági* törekvés bontakozik ki a XIX. század folyamán az összes akkor uralkodó politikai eszmékkel szemben. Keletkezését a demokratizmus által szított általános nagyigényűség segíti elő; tartalmát a népuralom által tényleg nyújtott előnyök elégtelensége határozza meg: a politikai egyenlőség nem hozta magával, mint ahogy nem is hozhatta magával a *gazdasági egyenlőséget*. Akik a szókkal játszani szeretnek, azok úgy fejezik ki ezt az ellentétet, hogy a szocializmus a gazdasági demokráciát hirdeti és követeli a politikai helyett. De szocializmus és demokratizmus annyira különböző utakon járnak ideáljuk megvalósításában, hogy már csak ezért sem lehet őket összecserélni és egyetlen elnevezésre redukálni. Akár a történeti fejlődés természetes, szükségképeni eredményeként várja is a szocialista reményeinek megvalósulását (minek következtében arra dolgozik, hogy a kapitalisztikus «világrend» ép teljes kialakulásával tegye magát lehetetlenné és csapjon át a maga ellentétébe), akár terrorisztikus eszközökkel megteremtve képzeletigazságának eljövételét: egyik folyamat sem a demokratikus önmeghatározás módja.

Sőt az ellentétet szocializmus és demokratizmus között a történetileg igénybe vett eszközökön és módokon túl a fogalom lényegéig mélyíthetjük ki. A demokratizmus lényegében mindig *politikai* törekvés, illetőleg rend marad, melynek konkrét tartalma eléggé *bizonytalan*, mert a nép tetszés szerinti cél szolgálatába helyezheti önmeghatározó akaratát; míg a szocializmus ellenkezőleg: lényegében mindig *gazdasági* törekvés, illetőleg rend marad *meghatározott*, céljában eleve kijelölt tartalommal. A demokrácia az a politikai *forma*, amelynek tartalma minden lehet, ami magával a demokratikus elvvel nem ellenkezik; a szocializmus az a jól megállapított *tartalom*, amely bármely politikai formában jelentkezhetik, ha ez annak megvalósítását vállalja. Vagy rövidebben: a demokrácia a nem kétséges forma, a szocializmus a nem kétséges tartalom.

Lehetséges, hogy a szocializmus a maga előnyére használja fel a demokratikus intézményeket (látni fogjuk majd, hogy időközönként és helyenként módosuló eljárással tényleg úgy áll a dolog); de e szövetkezés által még nem változott át demokráciává, mert számára mindez mindenkor csak a külső segítségnek, támogatásnak kérdése lesz a belső tartalom érintetlensége mellett. Azután képzelhető az az eset (vallási alapon a törtenet is mutat rá példát), hogy a demokratikus önmeghatározás vezet valahol ideig-óráig szocialista (kommunista) társadalmi rendhez. De amíg ez a kérdéses alkotmány demokratikus alapokon nyugszik, addig a módosítás lehetőségét is szükségképpen magában fogja rejtteni, amit a következő szocializmus fogalma szerint kizár. Ha a német és magyar szocialisták a politikai pártéletben szociáldemokratáknak hívják magukat, akkor teljesen megtévesztő nevet vesznek fel e hybrid, össze nem valót egyeztető szóval.¹ Ők abban a pillanatban megszűnnek «demokratáknak» lenni, melyben programjuk valóra vált. Mert a demokratizmus egy minden időre szóló társadalmi berendezkedéssel össze nem egyeztethető.

A szocializmus elsősorban mint *a politikum lett* ellensége a demokráciának. A nép részben maga ábrándult ki, részben célzatosan ábrándították ki a politikából, mert hiszen a vagyontelentéket semmiféle választási eljárás sem szüntette meg és nem eredményezte a hön óhajtott gazdasági kommunizmust. A munkásság tehát külön osztályá szervezkedett, szakszervezetébe tömörült és országos politikától, parlamenttől függetlenül igyekezett azontúl a maga különös eszközeivel (demonstráló gyűléseivel, körmeneteivel, ünnepeivel és sztrájkjaival) «igazából» az ép elérhető maximumot nyilvánosságra hozni és kierőszakolni. Lehetetlen, hogy a mai demokratikus válság egyik fontos okát ne épen az ekként támadt *politikai indifferentizmusban* fedezzük fel. A demokráciát derékban támadta meg az a nemtörődomség, amelyet intézményeivel szemben a polgárság egy jelentékeny része tanúsított. Mert minden egyes uralmi rend úgy ahogy nélkülözheti a nagy sokaság politikai érdeklődését, csak ép a demokratizmus nem, amely amaz általános érdeklődés és részvétel eszméjére van felépítve. Az autokratizmus esetében nem kell a népnek saját magáról gondoskodnia, hiszen gondoskodnak róla; de a demokráciában ki foglalja majd el a szuverén akarat helyét, ha a nép saját magát elejtette? Itt látjuk, hogy mennyire nem szükségképeni és változatlan alakulat az, amit a demokratikus eszme követel és hogy ez eszme — létezésében, érvényességében — maga is mennyire eleven emberi érzésektől függ, amelyek folytonos váltakozásuk közben hol gyengülnek, hol erősödnek. Az ókori görög demokráciákat sem fegyveres hatalommal kellett megszüntetni; azok akkor haltak meg igazán, midőn erőszakkal fogdosták az embereket össze azokon a gyűlésező helyeken, amelyek valamikor az érdeklődők nagy tömegétől voltak hangosak.

A szocializmus magatartása nem volt mindenütt és minden időben egyforma a *politikai abstinenciát* illetőleg. A francia szindikalisták körében a forradalmi gondolat teljesen elnyomta az aktív politikai élet szükségletét;

¹ Természetesen egész más gondolatkörbe tartozik, ha értekezésem folyamán *szociális demokráciáról* beszélek az individuállal szemben. Itt nincsen egyébről szó, mint a társas szempont érvényesüléséről a demokratikus eszmék körén belül.

ahol azonban a szocializmus párttá szervezkedve vonult a parlamentbe, ott a pártterrornak eddig nem ismert kizárólagosságával és erejével sorakoztatta fel híveit a pártképviselőt mögött. Ellentételt nem ismerő nyereséggel ez utóbbi esetben sem számolhatott be a parlamentarizmus; mert a buzgóság nem neki szólt, sem a választók, sem a választottak részéről, hanem az «ügynek», az eljövendő «nagy eseménynek» szólott. Mai napig kényszerű megalkuvással ülnek a szocialista képviselők a különböző népek és országok parlamentjeiben; részt vesznek ugyan a játéokban, mert ettől több hasznot várnak, mint a tartózkodástól, de kellő komolyság és odaadás nélkül teszik azt. Miljukov, Oroszországnak jelenleg Párizsban élő volt külügyminisztere, hamisítatlan orosz tapasztalatok alapján jellemzi könyvünk egyik cikkében a demokráciáról vallott «vörös» felfogást a következőképpen: «A demokrácia csak átmenet a nemzetek életében; a népképviselő fikciója, mely valójában csak rejtett mód a tömegek kizsákmányolására; semmiben sem különbözik a monarchiától, de az uralkodó osztály uralmát köztársasági formák közé takargatja; magával a kapitalizmussal egy a demokrácia, amely pozícióját a szociális eszménynek tett engedmények által szeretné megmenteni; átmeneti kompromisszum, amely múlhatatlanul a maga részeire fog bomlani, hogy teljesen új, eddig nem is sejtett alakulatoknak adjon helyet». Bizonyos demokratikus formákat a régiveretű autokratizmus is engedélyezett a hátsó gondolattal, hogy szükség esetén lecsap. Nem tudom, hogy ennél a látszat demokratizmusnál mennyivel jobb és őszintébb a szocialista állásfoglalás, amely kénytelen-kelletlen alkalmazkodik ugyan a demokratikus intézményekhez, de csak addig az időpontig, amíg «az ő napja» el nem érkezett.

A *kommunizmus* napja a háború után virradt fel. A háború alatt a szocialista törekvéseknek hallgatniuk kellett, sőt simulniok a hihetetlen koncentrációt követelő nemzeti ügyhöz; bizonyos készséggel és őszinteséggel vállalták e feladatot az entente szocialistái, már sokkal tartózkodóbban viselkedtek a mi embereink (l. Sombart megállapításait «a modern szocializmusról» szóló könyvében). De a nagy küzdelem szerencsétlen kimenetele a legyőzött államok hangulatában minden forradalmi nyugtalanságra s így a szociális forradalomra is alkalmas talajt teremtett és tényleg: abortált kísérletektől eltekintve (Németországban) mi magyarok hónapokon át nyögtük és Oroszország mai napig nyögi a kommunisztikus uralmat. Bennünket ennél a történeti folyamatnál jelenleg az a körülmény érdekel, hogy ahol a kommunista rend uralomra jutott, ez azon *antidemokratikus* úton-módon ment végbe és az uralkodás azon *antidemokratikus* formájában nyert kialakulást, melyre az adott helyzetből, a fogalmi ellentétből és az általános emberi természetből már eleve következtethettünk. Mert bármilyen szoros történeti szálak fűzték is a szocializmust keletkezésének első idejében a modern demokratizmushoz és bármily hangosan hirdesse jelszavas politikája mostanság is, hogy a népérdeket mindenekelőtt ő képviseli: a valóság az, hogy szovjeturalom a népnek önmeghatározó akaratából soha létre nem jött volna és amaz akarat őszinte és közvetlen megnyilatkozása alapján egy napig sem tudná magát fönntartani.¹

¹ Könyvünkben nem világlik ki kellőképpen a demokrácia és szocializmus ellentéte, aminek oka részben az, hogy sok cikke olyan balpárti politikusoktól származik, akik rokonszenveznek

Közismert dolgokra, közölünk annyinak keservesen személyes tapasztalatokra nem kell sok szót vesztegetni. Népszavazásnak jó okkal nem vetették alá szándékukat a szovjet urai sem nálunk, sem Oroszországban; természetellenes programjuk végrehajtására nem provokálták a közvetlen emberi természetet; nem voltak kíváncsiak az aristophanesi jelenetek megismétlődésére (a Gyülesező Nőkben). A célhoz csak a legfurfangosabb propaganda és a legkegyetlenebb terror vezethetett; a rossz lelkiismeret a vér-lázító tetteket még elméletileg is kénytelen volt igazolni (Trotzki mint a terror theoretikusa és apológétája). Ilyen uralom folytatólag is csak kemény központi hatalommal lesz fönntartható. A formák ne tévesszenek meg: az ókori görög demokráciát époly kevéssé tette oligarchiává az ettől kölcsönzött tanács (bulé), mint ahogy ellenkezőlég a modern tanácsköztársaságot sem teszi demokráciává az amerikaiktól ellesett föderalisztikus szervezet. Nem a primer közgyűlésekben, nem a törvényhozó testületben, még csak nem is a különböző tanácsokban nyugszik itt — szovjetországban — a döntő akaratnak súlypontja, hanem a végrehajtó bizottságokban (direktóriumokban) és a népbiztosok személyében nyugszik. Számszerűen túlozunk, ha az orosz-magyar kommunizmussal kapcsolatban egy egész osztály uralmáról vagy a kisebbség zsarnokságáról beszélünk; egy-két apostolnak, egy pár száz tanítványnak és — a terület méreteinek arányában — az érdekelt kortesek ezreinek dolga az egész. Törvényhozásra tulajdonképpen nincs is szükség ott, ahol a «rend» a vallás-erkölcsi magatartás legapróbb részletéig szabályozva van és elő van írva; itt csak arra van szükség, hogy minden demokratikus hagyományt meghazudtoló kíméletlenséggel a lelkiismeret határáig és azon túl ellenőrizzék a követelt rendet. A kommunizmus tudvalévöleg az emberi kultúra kérdésévé vált. A mai közlekedési és érintkezési módok mellett, a szellemi ragályozás mai veszedelme közben, kétségbe kellene esnünk az emberi kultúra jövője fölött, ha az emberiség szervezete a maga védelméül nem termelte volna ki a betegség ellenszerét, ha a toxin nem akadt volna a maga antitoxinjára.

A kérdéses ellenszert — a legjobban sikerült «kultúra» nevével — «fascio»-nak szokásos nevezni. Olaszország nem tartozott a legyőzött államok közé. De az ernyesztően hosszú háborúnak gazdasági és erkölcsi következményei — úgy látszik — őt is a destruktív erők szabad prédájává tették volna, ha egy energikus gesztussal nem védekezik ellenök. Egyebütt is ellenforradalmi cselekedetek hiúsították meg a forradalmi törekvéseket vagy fosztották meg ezeket ideiglenes sikerüktől; egyebütt is valamiféle rendszerbe kapcsolódott az a restaurációs folyamat, mely a forradalmi kilengések után az egyensúlyozott állami és társadalmi viszonyok visszatérését tette lehetővé; de annyi öntudatossággal, prophylaktikus érzékkel, annyira széles és mély világnézeti alapon sehohlyan egyebütt nem szervezkedett ez az ellenforradalmi állásfoglalás, mint az újszerű olasz autokratizmusban, a

szocializmussal vagy többé-kevésbé maguk is szocialisták s ennek következtében nem kevesebb elméleti igyekezettel «egyeztetnek», mint amennyi gyakorlati élelmességgel keresik ellenzékbe szorult hazai demokratáink is a szocializmussal a kompromisszumot. A kérdéses ellentétél nem toltuk az individuális-szociális szempontot előtérbe, mert szociális demokratizmussal is találkozunk az individuálisan kívül.

fascizmusban.¹ Akik demokratikus féltékenykedéssel vagy épenséggel szocialista elfogultsággal szemlélik az önkényuralomnak e modern hajtását, azok hajlandók lesznek keletkezésének magyarázatára távolfekvő, mestersegesen kieszelt erkölcsi okokat felvenni. A fascizmust annak az erőszakos mentalitásnak tulajdonítják majd, melyet szerintük a hosszas háborúskodás növelt nagygyá egyrészt a frontélet következményeképpen, másrészt a háborúkövetelte kivételes állami intézkedéseknek visszahatására (1. könyvünkben Kenworthy cikkét; kétkedően nyilatkozik a háborús lélektan e kérdéséről az angol Colé). Mintha bizony szükségünk lenne ily keresett oknyomozásra; mintha nem lenne elégséges a bizonyos értelemben mindenütt fenyegető «vörös veszedelemére rámutatni! Legfeljebb azt mondhatnók (sajnos, mi magyarok még azt sem mondhatjuk el jó lelkiismerettel), hogy a mai emberek harcban edzett, katonás bátorsággal szállanak szembe azzal, amit veszedelmőknek ismertek fel. Könyvünkben a felhozott magyarázatnál kevesebbet és rosszabbat csak Szende Pál cinizmusa mond. Ő emigranciája, az egyedüli, aki a «magyarok» közül könyvünk lapjain szóhoz jut, egyszerűen a kényelem és kényelmetlenség kérdésévé teszi meg a választást demokratizmus és diktatúra között. Szerinte: «A diktatúrát azért kedvelik annyira, mert rövid időszakra a legkényelmesebb kormányzási módszer», míg ellenkezőleg: «A demokrácia egyáltalán nagyon nehézkes». Szende Pál kicsinylő szavaiból úgy látjuk, már felejtette a proletárdiktatúrát s eszébe sem jut neki, hogy mennyire «kényelmetlen» feladatként hárult a «fehér terrorra» azt a piszkot eltakarítani, amelynek felgyűjtésében neki magának is annyi része volt. A fascizmus két front ellen harcol; *pozitív* ellenségének a *szocialista «világfelfogást»* tekinti, de ennek leküzdésére nemcsak nem tartja alkalmas eszköznek a *demokratizmust*, hanem feltétel nélküli érvényesülését, terjeszkedését még károsnak is gondolja a végső cél szempontjából (*negatív* vonatkozás). A materializmus hitével, melyet a szocializmus vall a magáénak, egy spiritualista felfogást állít szembe s ezzel kapcsolatban a hagyományos vallási és erkölcsi nézetek uralmát követeli. Ellenfelének internacionalizmusát egy erőteljes nemzeti érzés- és gondolkozásmóddal akarja háttérbe szorítani; annak merev kommunista követelését egy emberséges, de józan szociális politikával szereli le. Nem vallja azt a racionalizmust, mely a világos akaratokkal dolgozó, helyesebben: ilyeneket feltételező demokratizmusnak a lélektani alapja és saját törekvéseinek kitűzésében, követésében az egész összetett emberi lélek eszméjéből indul ki. Helyteleníti azt az individualisztikus állásfoglalást, amelyet — demokratikus formákkal kapcsolatban — a múlt század liberális érája tett kizárólagosan uralkodóvá és amelyet a maga részéről a szociális érdekek és célok szempontjával helyettesít. Mindezek alapján demokratikus «optimizmusnak» tekinti azt a meggyőződést, hogy a «világ» külső beavatkozás nélkül majd magától is rendbe jön, sőt csakis úgy jön rendbe, ha a népakarat szabad megnyilatkozásának módot és alkalmat nyújtunk.²

¹ Egy terminológiai megjegyzést! Demokratikus szemszögből *heterokratának* kellene a fascizmust neveznünk, mert autokrácia a nép autonómiáját, önmeghatározó akaratát jelentené. Ebből látszik, hogy a modern demokratizmus kialakulását — egész a terminusokig — mennyire a történeti helyzet, a régi rend tagadása határozta meg.

² E fejtegetéseknél *Valli*-nak, a fascizmus theoretikusának elemzéseit vettem útmutatóul.

A fascizmus nemcsak megállapítja a demokratikus válságot, hanem ennek következményeit is levonja. A demokratikus formákat nem törli ugyan el (a parlament Olaszországban is működik); de a közvetlen vagy parlamenti népakarat fölébe egy autokrata akaratát helyezi. Ez nagy mértékben a nép helyeslésével, hangos vagy szótlan beleegyezésével történhetik, anélkül, hogy ezáltal megszűnnék autokratizmusnak lenni. Mert a nép feltétel nélkül és időhöz nem kötve csak úgy ruházhatja át másra a maga akaratát, hogy ezzel a demokratizmus máris a maga ellentétébe csapott át. A Mussolini-féle «népszerű» autokratizmus azon történeti vágy ethnographiai példákban találja meg a maga analógiáját, amelyek a személyhez fűzött «varázs»-ban (Max Weber «charismájá»-ban) tüntetik fel az uralkodói jog forrását. E misztikus, majdnem vallásos eredet magyarázza sok tekintetben az olasz fascizmus theatrális vonásait. De mintha ez esetben bevált volna a «színészkedés»: Olaszország minden látszat szerint ma konszolidáltabb állapotot mutat, mint aminőt az örökös parlamenti torzsaladások korában mutatott.

Persze a fascizmus a maga küzdelmét a szocialista törekvésekkel szemben és mellesleg: a demokratikus formák gyengítéséért még Olaszországban sem küzdötte végig. A végső eredménynek nem szabadna a személy sorsától függenie; a kérdést különben is az dönti majd el, hogy az «új világnézet» milyen mélyen bocsátotta gyökereit az emberek lelkébe. De az Európászerte megingott demokratikus hit szempontjából mindenesetre jellemzőnek kell tartanunk, hogy A. P. Newton, a londoni egyetem tanára, aki egyébként meggyőződéses demokrata, mélyen meghajtja zászlaját az olasz fascizmus *előtt* és hogy a Svájcban élő Foerster-nek hasonló hangulatból — a mai zavaros időkben utánzásra méltó példaként — a görög-római ókor intézményes diktatúrája jut az eszébe. (L. könyvünk illető cikkeit.)

Nem könnyű feladat azon *a tarka, sokszínű térképen*, amely a világ különböző helyein a politikai intézmények és nézetek mivoltát jelzi, a demokratizmus jelen állását-és jövőjét illetőleg eligazodni. Vannak szerencsés helyek, ahol töretlen bizalommal működik a demokratikus üzem tovább; ahol az imént emlegetett «válság» nem terjed túl a gondolkozó publicisták íróasztalán; ahol a köznapi élet apró-cseprőségeit is referendumnak vetik alá vagy általános törvényhozói iniciálás gondjává teszik. Azután vannak sötét foltok a térképen, ahol a kommunista terror megölte a demokráciát, a lelkét mindenesetre, ha hagyott is egyet-mást külső formáiból; és vannak olyan helyek is, ahol ép a félelem attól a terrortól állított trónust az önkényuralomnak a demokratizmus rovására. A két véglet között találjuk meg az aggályoskodóknak és a bizakodóknak országait. Utóbbiak, látva a környező veszélyeket és teljes tudatában a demokratikus gyengeségeknek, azzal a reménnyel keresik a technikai helyesbítéseket, hogy a demokratizmusnak idáig is bevált intézménye talán mégis csak túlszeli a bajokon. A viláгурalomra támaszkodó és e viláгурalomtól fegyelmezett Anglia szintén a bizakodók közé tartozik. (L. könyvünkben Henderson jellemző üzenetét.)

A politikai térképen mutatkozó nagy ellentétek kérdéseket vetnek fel és feleletet követelnek. Terror, diktatúra, autokrácia: bármely formában jelentkezzék is és bármilyen névre hallgasson, a mai idők múlt jellegű helyi tünetét jelenti-e, avagy ellenkezőleg: egy egyetemes világáramlatnak folytonosságába kapcsolódik-e össze? Egyszerű melléktermék-e a demokratikus hanyatlás, pillanatnyi meghátrálás az autokratizmus esetlegessége elől, vagy tán megfordítva: maga a vezérfolyamat, amely a demokratizmus belső ellenmondásainak szükségszerű következménye és amely előrehaladásának mértékében nyújt majd módot arra, hogy az abszolutizmus újra feléledjen? Végleges, soha el nem ves�íthető javakként őrzi-e az emberiség a demokratizmus vívmányait vagy ezek is osztják-e a történeti relativumok közös sorsát? Mi a demokratizmus *jövője*?

Abban a kritikában, melyben a demokratikus követelményeket lélektani alapjogig elemeztem, a népuralom *látszatjellegét* iparkodtam kimutatni. Látszat az, hogy választásai alkalmával a nép akar, mert kényszerhelyzet, korteskedő rábeszélés vagy pártterror akar helyette. Látszat az, hogy a nép ki tudja válogatni az államérdeknek megfelelő vezéreket; ehhez a feladathoz minden objektív feltételnek a híján van. Végül látszat az, hogy képviselői által az ő saját belátása és szándéka érvényesül, mert ezek az urak megbízóiktól függetlenül mégis csak azt teszik, amit ép jönnek látnak. Most, midőn arról van szó, hogy világtörténeti távlatban beszéljünk a demokratizmus rendeltetéséről és jövőjéről, egy értékmeghatározással kell kiegészítenünk a kritika valóságmegállapítását. *Látszat és valóság között a történeti élet piacán nincsen értékkülönbség.* A látszat nem kisebb súlyú történeti tényező, mint a valóság maga. Sőt a népek tán kitartóbban futnak illúzióik után és makacsabban ragaszkodnak hozzájuk, mint bármilyen tiszta igazsághoz. Látszatról, illúzióról az a reflektált gondolkodás beszél, amely a közvetlen érzést ártalmát objektív vonatkozásaiba állította. A mai öntudat számára az a szubjektív érzés a döntő, amely még nem ismer különbséget látszat és valóság között. Ebből a szemszögből kell majd megítélnünk, amit a modern demokratikus fejlődés *tartós jellegű* eredményének tartunk.

A modern demokratikus fejlődés tartós jellegű eredményének tekintem, hogy az mélyen az emberek lelkébe ültette az *önrendelkezés követelményét*. Ezt lehet sajnálni a patriarchális időkre vetett sóvárgó pillantásokkal, de változtatni rajta nem lehet. Hogy egy sokszorosan elnyűtt hasonlattal magyarázzak: hiába akarom gondnokság alatt tartani azt, akit az idő «nagykorúvá» tett. Tényleges, a jellem mélyéig hatolt változásról van itt szó vagy csak nagyranövellt képzelődésről? Még ha ez utóbbi feltevést fogadnók is el, akkor sem tudnók a makacs képzelődést az emberek lelkéből kiküszöbölni. Egész kultúránknak meg kellene szünnie és a mostani helyett egészen más képet öltenie, ha azt kívánnók, hogy az emberek újból beérjék az abszolút úr parancsával vagy atyai gondoskodásával. Az efféle utópia távol áll a történelmi realizmus gondolkodásától. Hogy a demokratizmus a mai kor legtöbb elmélkedőjében azt a hitet kelti, hogy az államvezetésnek «egyedül lehetséges és képzelhető» formája (lásd könyvünkben passzim), az épen az önrendelkezésnek abban az általánosságá vált követelményében leli magyarázatát. Midőn az emberek mintha ideig-óráig lemondanának erről az igényükről a politika szűkebb területén, akkor

ezt is csak azért teszik, hogy az önrendelkezés «jogát» egyebütt még nyomatékosabban érvényesítsék (mint ezt a parlamenti élettől tartózkodó szocializmusnál láttuk). Annyira feltétlenül elismert lelki készségről és szükségletről van itt szó, hogy még a demokratizmus ellenségeinek is számolniuk kell létezésével. A modern autokrácia ép abban különbözik minden idők abszolút monarchiájától és mutat hasonlóságot az ókori görög tyrannis bizonyos formáival, hogy a nép nevében és a közvéleményre való hivatkozással cselekszik. A vörös terror — legalább úgy hirdeti — a nép kívánalmainak tesz eleget; a feketeingesek — már sokkal több valószínűséggel — «közóhajra» háritják el a vörös terrort. És annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy az autokrácia e modern megnyilatkozásai egészen más módon és fokig veszik a sokaság közreműködését igénybe — ép a sokaságban nagyranőtt önrendelkezési vágy értelmében —, mint amennyire ezt történeti előzményei tették.

Pedig a nép politikai önrendelkezése — mondtuk — mégis csak illúzió; az élet reális, alkalmazkodást követelő illúziója. A modern államművészet ügyeskedése egyenesen abban áll: ezt az illúziót, ha lehet, az államérdek legkisebb kockázatával fönntartani. A demokráciát meg a mi szemszögünkönkől így határozhatnák meg: az az államforma, melyben a népuralom látszatával kormányoznak. Mert nem az a fontos a szubjektív érzés tekintetéből, hogy a nép tényleg mily messzemenően és minő formai garanciák között gyakorolja az uralmat; a fontos itt az, hogy az államvezetést mennyire erezi harmóniában saját akarati szférájával. E pontnál mintha az intézményes demokrácia és a be nem vallott autokrácia (a krypto-autokratia) találkoznának egymással. Mert a népben az akaratával egyező harmónia érzését az autokrata cselekedetei épúgy felkelthetik, mint a demokratikus intézkedések. Akik mindenáron tragikumokat keresnek az élet ellentétes tendenciáiban, azok a demokratizmus tragikumát abban találják meg, hogy amikor látszat szerint a nép akar, akkor is mások akarnak helyette. Én ellenkezőleg abban látom a demokratizmus diadalát, hogy amikor mások akarnak, ezek még ilyenkor is azt a látszatot ébresztik és hirdetik tudatosan, hogy a nép akart.

Tehát a demokratizmus formáinak, ahogy ezek a történet folyamán és szükségéből alakultak ki, a lehetőség szerint eleget fogunk tenni és tekintve az ellenőrzés nélkül hagyott kormányzás visszaéléseit, szívesen fogunk nekik eleget tenni. A parlament különben is: — minden vele szemben támasztható kifogás ellenére — a biztosító szelep szerepét játszhatja a politikai szenvedélyek túlfűtött atmoszférájában. A nézeteltérések vesztének erejéből a szívbeli kimagyarázás útján és politikai kontroverziák eldöntésére még mindig jobb, mert veszélytelenebb eljárás: beszélni, mint cselekedni. *Illuzionista álláspontunkról nézve* a dolgot, az illető formákra vonatkozó részletkérdések nem nagy jelentőségűek; az őszintén gondolt közvéleményt minden választási forma alkalmazásával egyformán meg lehet hamisítani. A tömegfelvilágosítás munkájától se várjunk nagy eredményeket; napról-napra szélesedik az az ür, amely a modern állami élet szövevényes kérdéseit a nagy tömeg értelmi képességeitől elválasztja, A hangsúlynak a képviselő urak taníttatásán és neveltetésén kellene nyugodnia. A politika bizonyos nem finnyás ízlésnek való foglalkozás; de

mikor a veszedelmes demagógiát csak úgy ellensúlyozhatjuk, hogy egy kis gyakorlati tömegléktan segítségével a hasznos és értékes emberek is megtanulják a demagógiát!

A demokratikus formáknak lehetőség szerint eleget fogunk tenni, de nem az államérdek veszélyeztetésével. A demokratizmus nem minden kornak és népnek egyforma hasznót kínáló intézmény. Teljes kibontakozásában főleg akkor van helyén, amidőn természetes hibáit és hiányait az életviszonyok könnyen elviselhetővé teszik. Mert amint azt e dolgozat bevezető részében fejtegettük, a demokratizmus törvényhozásának, kormányzásának, ellenőrzésének közvetett volta miatt lassan, körülményesen, nehézkesen működő alkotmány. Elsősorban azon boldog népeknek és időknek való, amelyek zavartalan normális életet élnek; amelyek ráérnek az államot igazgatni; amelyeknél nem életkérdés a gyorsan megfogamzott és végrehajtott politikai tett; amelyek a gazdasági prosperáció fontosabb, többre tartott ügyein kívül a politikai önérzet kielégítésére is számot tartanak (Amerika!). Amíg ellenkezőleg: a veszélyektől fenyegetett belső politikai helyzet a hadiállapothoz hasonlatos, amelyben kivételes intézkedések által kell a gyors elhatározású cselekedetekre módot nyújtani. Ma Európának belső politikája a legtöbb helyt és a legtöbb népnél ilyen hadiállapotban van. Ne csodálkozzunk tehát azon, hogy ott a demokratikus intézmények az autokratikus támadás és az ennek adaequat védekezés *ütközőpontjába* kerültek. Könyvünkben a mai demokratikus válságnak ezt az okát és mibenlétét a legvilágosabban Colé ismeri föl, a Labour Research Department tiszteltbeli titkára, aki még Angliában is lehetségesnek képezi a *kommunizmus* és *fascizmus* közt eldőelő polgárháborút.

Mindenkor a felismert veszély minőségétől és nagyságától függenek a védekezésnek útjai és módjai; a védekezési eljárások megválasztását és tempóját mindenkor a támadás írja elő. Bennünket magyarokat a közelmúlt eseményei után nem kell a szocialista veszélyre elméletileg külön kioktatni; tőlünk senkisémet kívánhatja, hogy minden áron és a fenyegető bajokra tekintet nélkül hithű demokratáknak maradjunk. Az életet jelentő feladat számunkra sem a demokratikus formák és intézmények feltétlen megóvása és betartása, hanem az öntudatos szervezkedés a szocialista veszedelemmel szemben. Tanult középosztályunk tagjaira háramlik a feladat, hogy a maguk egészséges és hazafias világnézetét helyezték a nemzet-; közti destrukcióval szemben, hogy váratlan meglepetésekre az összetartozás és együttérzés szervezett erejével tudjanak majd feleletet adni; hogy egy olyan közvélemény és hangulat megteremtésén működjenek közre, amely a múlt megismétlődését egyszersmindenkorra lehetetlenné teszi.

Csupán a demokratizmus válságáról akartam értekezni és most veszem észre, hogy a parlament bíráltságával kapcsolatban egész stílserűtlenül — programbeszédet tartok.

Hornyánszky Gyula

ÉRTELMISÉGÜNK NEMZETI JELLEGÉNEK BIZTOSÍTÁSA.

Széchenyi Istvánnak van egy mondása, hogy a nemzetet a tanult fők sokasága teszi. A mai nyelvhasználat a tanult fők sokaságát az «értelmiség» szóval fejezi ki, a tanult fők sokaságát tehát a nemzet értelmisége alkotja. Az értelmiségnek az a szerepe a nemzet szervezetében és életében, ami az ember életében az ész szerepe. Ahogy az embert az ész irányítja cselekedeteiben, készleti haladásra vagy tartja vissza káros szenvedélyektől, úgy a nemzetet értelmisége vezeti, irányítja, az értelmiségen keresztül nyilvánul meg a nemzet szellemi, lelki élete. Amit a nemzet produkál, nemcsak szellemiekben, de anyagiakban is, annak túlnyomó részét az értelmiség hozza létre, ha nem is közvetlenül, de közvetve. Amiket egy nemzet a szellemi javak, az irodalom, a tudomány, a művészetek terén az emberiség közkincsévé tesz, úgyszólván kizárólag az értelmiség alkotó erejének köszönik létüket s az anyagi javak is, mint a mezőgazdasági többtermelés, az ipari művek, a technika csodás alkotásai csak úgy jöhetnek létre a maguk tökéletességében, ha azokhoz az értelmiség tudománya adja meg a tervezést és a vezető irányítást.

Nem lehet ezek után közömbös az, hogy az értelmiség, a nemzet vezető eleme, a nemzet milyen rétegeiből alakul ki, származásban, vérségben azonos-e a nemzettesttel, ugyanazok az érzések, vágyak hatják-e át, mint a nemzet egyetemét, más szóval az értelmiségnek van-e gyökere a nemzetben, annak szellemileg tökéletesített kivonata-e vagy csak idegen, át nem hasonult vérből származott, idegen szellemtől áthatott és a nemzeti ideáloktól távol élő része-e a nemzettestnek? Az előbbi esetben biztosítva van a nemzet lelki egysége és egyensúlya, nagy nemzeti célok felé való haladása, az utóbbi esetben a nemzet fejlődése helytelen vágányra jut, mert a nemzet szellemi erői nem fejlődhetnek nemzeti irányban, a nemzet öncélúsága háttérbe szorul, a nemzet önérzete, becsvágya kivész. A nemzeti érzés hiánya, amelyet az idegen szellemű értelmiség, terjeszt, lassankint a nemzeti nyelv iránt is közömbössé teszi a nép széles rétegeit s a nemzet martaléka lesz a nemzeti érzésben erősebb, a nemzeti nyelvhez jobban ragaszkodó szomszéd népeknek.

Ez a sors vár arra a nemzetre, amely értelmiségét nem válogatja meg, amely nem tud vagy nem akar törődni azzal, hogy értelmisége a vérből való vér, testéből való test legyen. A történelemből számtalan példáját látjuk annak, hogy azok a népek, amelyek nem tudtak magukból értelmiséget kitermelni, vagy amelyek a szellemi vezetést akár közömbösségből, akár kényszer folytán idegen népeknek adták át, lassankint felszívódtak azokba.

Így fosztották meg az angolok nyelvüktől az íreket, gaeleket és velszikeket, így a franciák a bretonokat, baszkokat, a németek a szláv poroszokat, vendeket stb.

Bennünket, magyarokat történelmünk folyamán kétszer fenyegetett az a veszély, hogy idegen fűrfang vagy erőszak az értelmiségen kereszt-

tül próbálta a nemzetet érzéséből kiforgatni és nemzeti nyelvétől megfosztani. Mária Terézia az értelmiség akkori képviselőjét, a nemességet igyekezett kitüntetésekkel, kedvezésekkel, a nemes ifjaknak német nevelésével német nyelvre szoktatni azzal a célzattal, hogy az elnemetesített értelmiség majdan a nemzet többi rétegeire is átvigye a németesítést. Fia, II. József már azt hitte, hogy elérkezett az idő a német nyelv általánossá tételére, de az ő erőszakos intézkedései szerencsére felrázták a nemzetet közömbösségéből. Innen kezdődik az a korszak, amikor az értelmiség tudatára ébredt annak, hogy vele él vagy hal a nemzet. Új, erőteljes fejlődés indul meg, amelyet a nemességből és az akkor még majdnem kizárólag keresztény városi polgárságból kialakuló értelmiség vezet. Ez a korszak egyike történelmünk legszebb, legeredményesebb korszakainak. A magyar szellemű értelmiség, amely pedig csak nehezen tudta levetkezni a német és a latin nyelv rákényszerített igáját, részben idegen eredete dacára szívvel-lélekkel a magyar törekvések letéteményese lőn. A nemzeti szellemű értelmiség hatása a népre is kimutatható e korszakban s a magyarosodási folyamat a magyarságba ékelt nem magyar telepek közt ekkor indul meg nagyobb mértékben, amiről Fényes Elek számos adata és megjegyzése tanúskodik.

A nacionalista érzés és törekvések folyton fokozódva és mindig több összeütközésbe jutva a gyámkodó idegen hatalommal a szabadságharcban robbantak ki, amelynek szerencsétlen kimenetele újabb ürgyet adott az elnyomó hatalomnak, hogy a nemzetet most már erőszakkal fossa meg a nemzeti érzést ébrentartó értelmiségétől. A Bach-korszakban betelepített német és cseh beamterek hada, a közép- és főiskoláknak elnemetesítése ezt a célt szolgálta. Ez a kísérlet sem sikerült, a nemzet ezt is kiheverte s a külső események folytán szinte ölkünkbe hullott 1867-iki kiegyezésben új fejlődési lehetőségek nyíltak meg előtte. Talán a 18 éves elnyomás megszüntése feletti öröm, talán a nyugatról importált liberális eszméknek gondolkodás és előrelátás nélkül való átvétele és alkalmazása okozta, hogy akkor, amikor a nemzet újra ura lett a maga akaratának, nem gondolt arra, hogy jövő értelmiségét kellőképpen megválogassa, bízva abban, hogy a magyar nyelv és kultúra hódító ereje az értelmiségbe feltörekvő elemeket származásra való tekintet nélkül nemcsak nyelvben, de érzésben, szellemben és törekvésekben is magyarrá teszi.

Az értelmiség addig is befogadott magába idegen elemeket, de ezek az idegen elemek csak nyelvben voltak idegenek, a verség, a származás, a hagyományok százados kapcsolatai által voltak a magyarsághoz fűzve s így érzésben, erkölcsökben, szokásokban való hasonlatosságuk folytán teljes nyelvi beolvadásuk, asszimilációjuk könnyen és véglegesen bekövetkezett. *Ezeket az idegen elemeket egy még hatalmasabb kapocs, a kereszténység fűzte a magyarsághoz.*

A kiegyezés után egy új idegen elem kezd kérni az értelmiség soraiba mind nagyobb számmal való bebecsáttatást. Ez az elem a zsidóság, amelynél a részleges magyar nyelvtudáson kívül minden egyéb testi és szellemi kapocs hiányzott ahhoz, hogy a magyarsággal való teljes összeforradása lehetséges legyen.

A zsidóság értelmiségi pályákra való tódulásának megvannak a

magya természetes és lélektani okai. Tudjuk, hogy a zsidóság szaporodása a kiegyezést megelőző három évtizedben volt a legnagyobb mérvű. A zsidóságnak már ez a hirtelen megnevedett száma is (30 év alatt több, mint megkétszereződött a számuk) bizonyos mértékben feszítő erőt gyakorolt abban az irányban, hogy a zsidóság új foglalkozási ágakban helyezkedjék el. A számbeli nagy fejlődés erre megadta a fizikai lehetőséget, a zsidóság fokozatos felszabadítása pedig a jogi lehetőséget. S mint lélektani momentum játszik szerepet az, hogy a felszabadítás következtében a zsidóság bejutott a városi polgárságba, ahol meggazdagodott, majd megnyílt előtte a földbirtokszerzés lehetősége, érthető tehát, hogy fiait most már mindig nagyobb számmal kezdte küldeni a közép- és főiskolákra, mert ezzel viszont a szellemi vezetés kilátásai is megnyíltak előtte.

Az 1850-es évek közepén az akkor már közel 400.000 főnyi zsidóság mindössze 846 középiskolai tanulót produkált s az összes középiskolai tanulóknak ekkor még csak 5.5%-a volt zsidó; igaz, hogy már ez az arány is meghaladta a zsidóság népességi arányát, amely ekkor még csak 3.3% volt. A kiegyezés évében azonban már 3514 a középiskolai tanulók száma, ami az összesnek 9.6%-át tette. A zsidóság térfoglalása a középiskolákon még ezután is rohamos, mert körülbelül a 80-as évek közepéig úgy abszolút, mint relatív számuk körülbelül kétszeresre emelkedik (1883—84-ben 7354 középiskolai tanuló, az összesnek 19.6%-a).

Mint hogy a zsidó középiskolai tanulóknak mindig nagyobb része ment a főiskolákra, mint a keresztény tanulóké, a főiskolákon a zsidó hallgatók aránya mindig nagyobb volt, mint a középiskolákon. Már a múlt század ötvenes éveiben 9.7% zsidó volt az egyetemeken; húsz év múlva 12.3%, az 1880-as években pedig ez a százalék már 27.6-ra emelkedik, amikor a kiegyezéssel inaugurált szabadelvű korszak teljes kifejlődését elérte s amikor a középiskolákon is igen megsaporodott zsidó tanulósság a középiskola padjait elhagyta. Annak, hogy a zsidó középiskolai tanulók közül jóval több kerül az egyetemekre, mint a keresztény tanulók közül, korántsem az az oka, hogy a tanulók tanulmányi eredménye sokkal jobb lenne, mint a keresztény tanulóké, hanem elsősorban az, hogy a zsidó szülők anyagi helyzetüknél fogva könnyebben bírják el a főiskolai továbbtanulás költségeit s emellett a zsidóknak jóval nagyobb része lakván a városokban (különösen Budapesten), ahol a főiskolák vannak, nekik aránylag még kevesebbe is kerül fiaiknak főiskolai iskoláztatása, mint a keresztény szülőknek.

A helyzet tehát már a múlt század 80-as éveiben úgy alakult, hogy a középiskolai tanulóknak 20%-a, az egyetemi és főiskolai hallgatóknak közel 30%-a a zsidókból került ki *olyan országban, ahol a zsidók a lakosságnak csak 4.6%-át tették*. A keresztény felekezetek a zsidóság előretörése folytán természetesen hátraszorultak, de nem egyenlő mértékben. Míg a protestánsok országos arányukat megtudták tartani úgy a középiskolákon, mint a főiskolákon, sőt annál még nagyobb arányban is szerepeltek mindkét iskolafajon, addig a *katholikusok a középiskolákon átlag 9—11, a főiskoláikon pedig 14—16%-kal kisebb arányt mutattak, mint az ország népességében*. Igaz, hogy e különbség jó része a nem magyar nyelvű görög

katholikusokra esett, de maguk a római katolikusok is a középiskolákon 3—4, a főiskolákon meg épen 7—8%-kal maradtak mögötte országos arányuknak. A zsidóságnak az értelmiségi pályákra előkészítő középiskolákon és főiskolákon való térfoglalása eszerint elsősorban a katolikusoknak a háttérbeszorításával járt.

A 80-as évektől a világháborúig a zsidók térfoglalása a közép- és főiskolákon már lassúbb volt, de folytatódott és ez a térfoglalás már majdnem kizárólag a gyöngébb szaporodású protestánsok rovására ment. *Az utolsó békés évben a főiskolákra már több zsidó hallgató járt, mint a lélekszámban négyszer nagyobb protestáns felekezetekből.*

Az ország megcsonkításával a helyzet annyiban még rosszabbodott, hogy a megcsonkított országban a zsidóság aránya 1%-kal magasabb, mint az egész ország területén s ez magában hordta azt a veszedelemet, hogy a megmaradt területen a zsidóság az értelmiségben még nagyobb súllyal fog szerepelni, mint amilyen arányt abban az ország megcsonkítása előtt elfoglalt. Az iskolai adatokból tényleg azt látjuk, hogy például az 1918/19. tanévben Csonka-Magyarország fiúközépiskoláiban 27.6%-ra ment fel a zsidó tanulók aránya s amíg a háború előtti Magyarországon a zsidók csak a katolikusokat szorították vissza ezzel az előretörésükkel, most már a helyzet az, hogy a protestánsok is jóval kisebb arányban részesednek a középiskolai tanulók között, mint az összes népességben. A főiskolákon ugyanekkor már 36.1%-ra rúgott a zsidó hallgatók aránya, a katolikusoké (41.6) és a protestánsoké (10/2) pedig egyaránt mélyen alatta maradt annak az aránynak, amely őket a lélekszám alapján megillette volna (66.1, illetőleg 27.3%).

Ez volt a helyzet a numerus clausus életbeléptetése előtt, de épen ezek az adatok és sz ebben a fejlődésben megnyilatkozó veszély felismerése volt a közvetlen oka annak — nem szólv azokról a lélektani indokokról, amelyeket a proletárdiktatúra idézett fel —, hogy a numerus clausust a mai formájában iktatta törvénybe a nemzetgyűlés.

A középiskolák és főiskolák statisztikája csak általánosságban mutatja az értelmiség elzsidósodását, a népszámlálás adatai azonban részletesen elénk tárják, hogy az a nagyszámú értelmiség, amelyet az iskolák kitermelnek, milyen pályákon s az értelmiségnek milyen csoportjaiban helyezkedik el. Lássuk erre vonatkozólag a háború előtti állapotot. Az 1910. évi népszámlálás szerint az egész értelmiségben (a tulajdonképeni értelmiséget és a gazdasági ágak értelmiségét összefoglalva) 51.6% volt katolikus, 21.7% protestáns és 22.4% zsidó. Ezek az arányszámok körülbelül megfelelnek a középiskolai tanulók felekezeti megoszlásának és e számok azt is mutatják, hogy míg a zsidók népességi arányukat négy és félszer meghaladólag voltak képviselve az értelmiségben, a protestánsok aránya pedig körülbelül megfelelt népességi arányuknak, a katolikusok az, értelmiségben az országos arányszámnál majdnem 9%-kal kisebb arányban részesedtek.

Egyes értelmiségi osztályok fokozatosan és rohamosan zsidósodtak el a népszámlálások tanúsága szerint. Így például *1910-ben a mérnököknek 37.6%-a, az állatorvosoknak 40.0%-a, a hírlapíróknak 42.4%-a, az ügyvédeknek 45.2%-a az orvosoknak már 48.9%-a volt zsidó az ország egész területén.*

Habár az 1910. évi népszámlálás a zsidóságnak az értelmiség sorában majdnem az egész vonalon való térfoglalását konstataálta, mégis a háború előtti évek adataiból már arra lehetett következtetni, hogy a zsidóságnak ez az előretörése a jövőben meg fog szűnni vagy legalább is sokkal mérsékeltebb előretörésnek ad helyet, mert a háború előtti évtizedben a zsidóság természetes szaporodása feltűnően megcsökkent. Már a középiskolákon látni lehetett, hogy a zsidóság a succrescentiát az előbbi méretekből nem tudja kiállítani. A háború azonban a zsidóságot új erőhöz juttatta, mert olyan rétegeket hozott kedvezőbb anyagi helyzetbe, amelyek a viszonyok változatlanul maradásán esetében nem is gondolták volna arra, hogy fiaikat értelmiségi pályákra neveljék. A háború alatt a zsidó tanulók aránya úgy a gimnáziumokban, mint a reáliskolákon ismét növekszik s még nagyobb mértékben növekszik az egyetemeken és a főiskolákon, ahol a zsidóság az utolsó háborús évben már 34%-ra emelkedik. A főiskolákon a zsidók arányát természetesen az is növelte a háború alatt, hogy a zsidó egyetemi hallgatók közül sokkal többen kerültek el a katonai szolgálatot.

Minthogy az ország mai területén mára háború előtt nagyobb számú volt aránylag a zsidóság, az ország megcsonkítása után előre lehetett látni, hogy az az aránytalanság, amely az értelmiségnek vallás szerinti megoszlásában már a háború előtt mutatkozott, az ország megcsonkítása után még sokkal nagyobb mértékben fog mutatkozni és sokkal nagyobb mértékben fogja hatását éreztetni. Az 1920. évi népszámlálás azonban ezt az aggodalmat csak részben igazolta. A népszámlálás szerint ugyanis a mai terület értelmiségi foglalkozású lakosságában pontosan ugyanannyi (22.4%) a zsidóság aránya, mint volt 1910-ben Nagy-Magyarországon. 1910-ben a mai területen kétségtelenül sokkal nagyobb volt a zsidók aránya az értelmiségben, mint jelenleg. Pontos szám adatokkal ezt nem lehet igazolni, mert az egyes vármegyék szeszélyes megcsonkítása következtében az 1910. évi adatokat nem lehet teljesen a ma területre redukálni. Ha azonban annak a 20 törvényhatóságnak adatait tekintjük, amelyek teljes egészükben megmaradtak; és amelyeknek lakossága a mai csonka ország lakosságának több, mint 60%-át teszi, azt látjuk, hogy a tulajdonképpeni értelmiségben e 10 év alatt 18.2%-ról 14.5%-ra, a gazdasági ágak értelmiségében pedig 43.2%-ról 33.8%-ra esett a zsidók aránya, az összes értelmiségben pedig 30.9%-ról 24.4%-ra. Magában Budapesten, amely a csonkaország zsidóságának majdnem a felét foglalja magában, a zsidó értelmiségnek pedig közel kétharmad részét ugyanez a jelenség mutatkozik. A zsidóságnak az értelmiségben való ez a feltűnő visszatorzulása, amelyet az 1920. évi népszámlálás konstataált, két okra vezethető vissza. Az egyik a menekült értelmiség nagy száma, amely majdnem kizárólag keresztényekből állott, a másik ok pedig a zsidóságnak közvetlenül a népszámlálás előtti időben szokatlanul nagy számban történt kikeresztelkedése, amely természetesen szintén az értelmiségnél éreztette leginkább a hatását. A statisztika természetesen csak a népszámlálás időpontjában bevallott felekezetről számolhat be, a kikeresztelkedett zsidók tehát mindnyájan az illető keresztény vallásfelekezethez tartoznak. Az áttérési statisztika azt mutatja, hogy a kikeresztelkedett

zsidók közül az 1920. évi népszámlálás után sokan visszatértek a zsidó vallásra s ezeknek nagy része valószínűleg ismét az értelmiség soraiból került ki.

Ha a zsidó értelmiség arányszámául a fentebb említett 22.4%-ot elfogadjuk, ez a szám magában is olyan magas, amely indokoltá tesz minden olyan törekvést, amely a kereszténységet a nemzet vezető rétegében az őt megillető súlyhoz és jelentőséghez kívánja juttatni. Nem akarom itt a zsidóságnak a háborúban és a forradalmakban való szerepét felhánytorgatni, amely mindnyájunk előtt ismeretes, de ezt a szerepet nem is akarom általánosítani, mert mindig voltak és vannak is jóra való, hazafias érzésű zsidók, akik hasznára voltak a magyar kultúrának; csak azt az egyetlen kérdést vetem fel: méltányos-e az, hogy a kereszténység, amely ennek az országnak jellegét adja s amely az ország lakosságában 94%-kal van képviselve, a nemzet vezetésében majdnem egy negyedrészt erejéig helyet adjon egy olyan idegen származású elemnek, amelynek sajátos faji jellege, hagyományai és egész lelkülete szöges ellentétben van azzal, amit mi keresztény lelkületnek, keresztény erkölcsnek nevezünk.

Már fentebb rámutattam arra, hogy a keresztény elemnek a zsidóság által való visszaszorítását az értelmiségben úgyszólván csak a katolikusok érezték meg a háború előtt, mert a protestánsok a zsidóság aránytalan nagy száma mellett is meg tudták tartani pozíciójukat. Ennek a magyarázata az volt, hogy Nagymagyarországon az értelmiségben igen alacsony volt az idegen nyelvű görög katolikusok és görög keletiek aránya, ennek következtében különösen a keleti részeken, ahol a görög katolikus és görög keleti népesség lakik, a reformátusok az értelmiségben domináns helyzetet foglaltak el s így tulajdonképpen azt az űrt töltötték ki, amelyet a műveltségnek alacsony fokán álló két görög felekezet hagyott meg nekik. A mai Magyarországon a helyzet azonban lényegesen megváltozott. Csonka-Magyarországon nincsen számottevő görög katolikus és görög keleti lakosság s az itt maradtak műveltségi fok-a-is jóval magasabb, mint elszakított hittestvéreiké, így tehát a zsidóságnak az értelmiségben való túlzott térfoglalása most már nemcsak a katolikusokat érinti hátrányosan, hanem a protestánsokat is erősen visszaszorítja az országos arányuk alá. A katolikusok aránya ugyanis Csonka-Magyarországon 66.1%, a protestánsoké pedig 27.3%, ellenben a katolikusok az értelmiségben csak 56%-kal szerepelnek, de a protestánsok is csak 21%-kal. Míg tehát a háború előtt a zsidóságnak az értelmiségben való térhódítása elsősorban és majdnem kizárólag katolikus érdekeket sértett, úgyszólván katolikus kérdés volt, a mai Magyarországon a kérdés egyetemes magyar érdek, egyaránt sérelme a katolikusoknak és a protestánsoknak.

Habár más államokról olyan részletes statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre e kérdést *illetőleg*, mint Magyarországról, a megjevő adatokból is egész határozottsággal meg lehet állapítani azt, hogy *nincs a világnak még egy országa, ahol a zsidóság a nemzet vezető elemében olyan jelentékeny pozíciót foglalna el, mint amilyenhez Magyarországon jutott.* Még a sokkal nagyobb arányú zsidó lakossággal bíró Lengyelországban is kedvezőbb a helyzet e tekintetben, mert ott a zsidóság túlnyomó része

a kisiparra és a kiskereskedelemre van utalva. Nálunk tehát egészen természetes társadalmi jelenség, ha a törvényhozás a nemzet vezetését azok kezébe kívánja letenni, akikben emberi számítás szerint megvan minden biztosíték arra, hogy a nemzetet helyes irányban, elsősorban nemzeti szellemen és keresztény erkölcsben fogják vezetni és irányítani.

Ilyen intézkedés a numerus clausus, amelyet meg kellett hozni azért, hogy a csonka országban az elszakított területekről menekülőkkel túlságosan felduzzadt értelmiség további szaporodásának némi gátat vessünk. Ha már ezt az intézkedést meg kellett tenni, épen annak az értelmiségnek az érdekében, amely a megnyomorított csonka országban elhelyezkedést nem tudott volna találni, biztosítani kellett azt is, hogy a meghatározott számmal felvehető főiskolai hallgatók között a kereszténység és a zsidóság a maga országos súlyának arányában szerepelhessen. A zsidóság ebben sérelmet és jogtalanságot lát, pedig semmiféle rabuliztikával nem lehet megértetni azt, hogy hogyan lehet jogtalanság ott, ahol a jogot mindenkinek egyforma mértékkel mérik. A zsidóság aránya az országos átlagban 6%, az egyetemekre felvehető hallgatók között szintén 6%. A zsidóság sehogysem tud belenyugodni abba, hogy neki ugyanolyan joga legyen, mint másnak, feltétlenül több jogot követel. Egyébként a zsidóságnak a numerus clausus miatt ezért sincs oka panaszra, mert még így is, a numerus clausus dacára a zsidó hallgatók aránya az egyetemeken és főiskolákon, amelyeken a numerus clausus életbe van léptetve, nem 6, hanem 11%. Ha tehát valakinek a numerus clausus miatt panaszra van oka, az nem a zsidóság, hanem a katolikus és protestáns magyarság, amely még most, a zárt szám mellett is hátrább van szorítva országos arányánál.

Kétségtelen, hogy a zsidóságra anyagi terhet ró, ha ragaszkodik ahhoz a rögeszméjéhez, hogy neki kell az ország vezető elemeit szolgáltatni, mert ebben az esetben a hazai főiskolákról kiszoruló fiait kénytelen külföldi iskolákra küldeni. Azok a túlzott számok azonban, amelyeket a külföldön tanuló zsidó ifjakról szélteben terjesztenek s amelyek a kiülődzött ifjak ezreiről beszélnek, a statisztika objektív világnál egyáltalán nem állják meg helyüket. A külföldi főiskoláktól közvetlenül gyűjtött adatok szerint az összes számba jöhető külföldi főiskolákon tanuló magyar honos hallgatók száma az ezret is alig éri el. Még ha ezek háromnegyed részét is vesszük zsidónak, a külföldi egyetemeken tanuló zsidó ifjak számát nem lehet többre tenni 7—800-nál; ezeknek a régebbi tapasztalatok szerint körülbelül fele numerus clausus nélkül is külföldön folytatta volna tanulmányait. Nem áll tehát az, hogy a numerus clausus folytán a magyar egyetemekről kiszorult zsidó ifjak valamennyien vagy túlnyomó részben külföldön folytatnák tanulmányaikat, ezeknek nagyobb része minden valószínűség szerint felhagyott azzal a tervvel, hogy mindenáron a magasabb értelmiségbe jusson. A numerus clausus tehát e részben elérte célját, mert a magasabb értelmiség succrescentiája most már jóval kisebb arányban fog kikerülni a zsidóságból, mint eddig. Félrendszabály lenne azonban és egyáltalában nem éretnék el a numerus claususnak az a célja, hogy értelmiségünk nemzeti jellegét biztosítsa, ha azt már most, néhány évi fennállás után meg akarnók szüntetni vagy hatályát

gyöngíteni.¹ Ha elakarjuk azt a célt érni, hogy egyrészt az értelmiség kontingentált számának kellő megélhetést biztosítsunk, másrészt pedig az értelmiséget olyanná tegyük, amely a keresztény ország hagyományainak és a nemzet érdekeinek megfelel, úgy nem elegendő csak néhány évig alkalmazni a numerus claususban lefektetett rendszabályt. Annál kevésbbé, mert, amint látni fogjuk, a numerus clausus a jövőben mindig kevésbbé fogja sérteni a zsidó érdekeket, már amennyire sérelemről egyáltalán szó lehet, amikor a nemzet egyetemes érdeke forog kockán.

A numerus clausus életbelépte óta gyűjtött iskolai statisztikai adatok azt mutatják, hogy a zsidóság belátta; hogy nem kell fiait szükségképpen értelmiségi pályákra nevelni. Ezt a belátást természetesen az a tudat is elősegítette, hogy középiskolát végzett fiainak főiskolákra való

¹A kultuszminiszter a napokban utasítást adott ki az egyetemeknek a numerus clausus értelmezésére nézve, amely alkalmas arra, hogy a numerus clausus hatályát nagymértékben meggyöngítse. Az utasítás szerint a felvételnél a zsidók 6%-ban megállapított arányát nem az első évfolyamra *tényleg felvett* hallgatók számához kell viszonyítani, hanem az illető fakultásra *felvehető* hallgatók megállapított számához. Ha tehát valamelyik karon 400 az első évfolyamra felvehető hallgatók száma és csak 250 hallgató jelentkezik az illető karra, a 250 *tényleg felvett* hallgató közül (400-nak 6%-a) 24 lehet zsidó, holott ha a numerus clausust szorosan értelmezzük, vagyis a 6%-ot a *tényleg felvett* hallgatókból (250) számítjuk, csak 15 lehetne zsidó. Minthogy a vidéki egyetemek egyes karain, különösen a bölcsészeti karokon, a numerus clausus a *tényleges* szükségletnél is magasabban van megállapítva (pl. a pécsi egyetem bölcsészeti karán az első évfolyamra 100 hallgató vehető fel, holott a bölcsészhallgatók összes száma mind a négy évfolyamon csak 82) a számításnak ez a módja oda vezet, hogy az egyetemnek összes hallgatói között a zsidók aránya később is állandóan jóval magasabb lesz a megengedett 6%-nál. Jelenleg azokon az egyetemeken és főiskolákon, amelyeken a numerus clausus életbe van lépítve, kb. 3200 az első évfolyamú hallgatók száma, ebből a numerus clausus szelleme és helyes értelmezése szerint 192 (6%) lehet zsidó. A valóságban azonban a szóbanforgó utasítás folytán (ha a *tényleg felvett* és *felvehető* hallgatók száma szerint a különbséget egyetemenként és karonként kiszámítjuk), nem 192, hanem 172 zsidó lesz az első évfolyamú hallgatók között, ami a 3200 első évfolyam hallgatóinak 8.5%-a. *Ez a rendelkezés tehát a felvehető zsidó hallgatók számának több mint 40%-os felemelését jelenti.*

Véleményünk szerint *ez a rendelkezés a numerus claususról szóló törvénynek* nemcsak egész szellemével, *de betűjével is ellenkezik*, mert a törvény azt mondja, hogy «arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a *hallgatók közt* lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát. A törvény tehát világosan azt kívánja, hogy az aránymegállapítás a *tényleges* hallgatók, nem pedig a *felvehető* hallgatók száma (tehát egy fiktív szám) után történjék, különben az aránymegállapítás teljesen illuzórius lenne. Ad absurdum véve a dolgot, jöhet egy kultuszminiszter, aki az első évfolyamra felvehető hallgatók számát egyszerűen a duplájára emeli s ezzel úgyszólván minden jelentkező zsidót beenged az egyetemre, mert e szám 60%-a már majdnem kimeríti a felvételre jelentkező zsidók számát. Ebben az esetben azonban az első évfolyamon már nem 6%, hanem 16% zsidó lenne. Ez bizonyára nem lehetett a numerus clausus törvény célja.

Az utasítás másik része úgy szól, hogy a kikeresztelkedett zsidókat nem kell a zsidókvótába beszámítani. A numerus clausus törvény fajokról és nem felekezetekről beszél s kétségtelen, hogy a keresztység nem változtat a zsidóság faji jellegén. Ennek dacára a legtöbb egyetemi kar már eddig sem számította a kikeresztelkedett zsidókat a zsidóság kvótájához, pedig ez a szám nem lehet jelentéktelen. A statisztikai adatoknál a kikeresztelkedett zsidók az illető keresztény felekezetek közt szerepelnek s így számukat csak úgy lehetne megállapítani, ha a származási ifrtokba a statisztika betekintést nyerhetne. A kultuszminiszter újabb rendelkezése folytán valószínű, hogy ez a szám is növekedni fog, mert a zsidók közül sokan kellő időben való kikeresztelkedéssel fogják biztosítani felvételüket; az egyetemre.

A Szerző.

felvétele előreláthatólag akadályokba fog ütközni. Azt látjuk ugyanis, hogy az 1918/19. iskolai év óta a fiúközépiskolákon szinte rohamosan csökkent a zsidó tanulónak nemcsak az aránya, de még abszolút száma is. Az 1918/19. tanévben ugyanis 48.045 fiúgimnáziumi és reáliskolai tanuló közül még 13.246, vagyis 27.6% volt zsidó. Az 1924/25. tanévben pedig 50.432 fiúközépiskolai tanuló közül már csak 8.607, vagyis csak 17.1% volt a zsidó tanulók száma és aránya. Amellett, hogy az összes középiskolai tanulók száma növekedett, a középiskolai zsidó tanulóké majdnem $\frac{1}{3}$ résszel csökkent s arányszámuk is több mint 10-zel ment lejjebb. Tévedés azt hinni, hogy ebben a csökkenésben része lenne a középiskolákon behozott és néhány évig fennállott felvételi vizsgáknak, mert ezeknek az eredményeiről gyűjtött statisztikai adatok nem mutatják azt, mintha ezek a vizsgák a zsidó tanulókra hátrányosabbak lettek volna, mint a keresztényekre. Különben is a középiskolai tanulók fogyása az 1924/25. iskolai tanévben is erősen folytatódott, amely tanévben a felvételi vizsgák már el voltak törölve. Látszik, hogy a zsidóság önként húzódik vissza a középiskoláktól. Közrejátszik itt azonban egy még fontosabb ok, amely a numerus clausus kérdését idővel természetes úton fogja megoldani. Ez az ok a csonkamagyarországi zsidóság újabb időben mutatkozó rendkívüli szaporátlansága.

Azt hihetnők, hogy amennyiben a középiskolákban fogy a zsidó tanulószám, az innen visszahúzódó zsidó tanulók más iskolafajokra mennek át vagy olyan pályákra, ahol a numerus clausus nem korlátozza őket. Ezzel szemben azt látjuk, hogy a kereskedő inasiskolák kivételével a többi iskolákon is mindenütt fogy a zsidó tanulónak a száma. Újabban a felsőkereskedelmi iskolákon is némileg szaporodik a számuk, de itt érdekes megfigyelni azt a folyamatot, hogy abban az időben, amikor a felsőkereskedelmi iskolákat három osztályosról négy osztályossá fejlesztették, legfőképpen a zsidók húzódtak vissza ettől az iskolafajtól és csak újabban, mikor már meg kellett ezzel a megmásíthatatlan ténnyel barátkozniok s viszont a jobb belátás folytán a középiskolákról maradnak el, keresik fel újra nagyobb számban a felsőkereskedelmi iskolát. Ha az összes középfokú iskolák tanulóinak adatait összefoglaljuk, még az iparos és kereskedő inasiskolákat is, tehát mindazokét az iskolákét, amelyekbe 10.18 év közötti ifjak járnak, kiderül, hogy ezekben az iskolákban az összes tanuló száma volt 1918/19-ben 181.523 s ebből a számból 41.649, vagyis 22.9% volt zsidó. Ugyanezen iskolák 1924/25. tanévi adatai szerint a tanuló száma volt 241.250 s ezek közül már csak 35.474 zsidó, vagyis csak 14.7%. Az elemi iskolák a zsidó tanulók számának és arányának szintén rohamos csökkenést mutatják (1918/19-ben még 38.317 zsidó tanuló, vagyis 4.9%, 1923/24ben már csak 28.044, vagyis 3.6%).

Ezekből az adatokból az a tanulság vonható le, hogy a zsidóság rendkívüli mértékben megcsökkent szaporasága folytán a középfokú iskolákon még az eddigi succrescentiát sem tudja kiállítani, nemhogy tért foglalhatna. S minthogy a gimnáziumokról és reáliskolákról inkább a polgári iskolára, az ipari és kereskedelmi iskolákra húzódik át (a középfokú iskolákba járó zsidó ifjaknak fentebb közölt s amúgy is fogyó számából 1918/19-ben még 31.6% járt a fiúgimnáziumokba és reáliskolákba

1924/25-ben már csak 24.2%), aránylag rövid idő múlva be fog állni az a helyzet, hogy a középiskolákon érettségit tett ifjak között nem sokkal több lesz a zsidó, mint amennyinek felvételét a főiskolákra a numerus clausus megengedi. Ez azonban nem jelenti azt, hogy már most megszűntessük a numerus clausust, mert ebben az esetben a zsidó tanulóság, mely az összes középfokú iskolákon még mindig majdnem 15%-ot ér el, ismét a gimnáziumokra és reáliskolákra tódulna s ha talán a régi méretekben nem is követelné a főiskolákra való bebocsáttatást, mégis a nemzeti érdekekkel nem kívánatos arányban lepné el újra azokat.

A magyar nemzet érdeke tehát azt követeli, hogy a numerus clausus törvénye a mai formájában mindaddig fenntartassék, amíg a népszámlálások konstatálni fogják, hogy a nemzet vezető értelmiségében a kereszténység és zsidóság aránya egyensúlyba jutott a kereszténységnek és a zsidóságnak az összes népességben elfoglalt arányával. Ez pedig csak akkor következhetik be, ha az értelmiségben már csak azok foglalnak helyet, akik a numerus clausus életbelépte után végezték tanulmányaikat. Addig ez a kívánatos és a nemzeti érdekek szempontjából fontos egyensúly nem állhat helyre, mert az idősebb értelmiségi generáció a fiatalabb, sokkal kevésbé zsidó generációt ma még teljesen majorizálja. A numerus claususnak rögtön vagy a közel jövőben való megszüntetése tehát alig változtatna az eddigi állapotokon, mert csak azt eredményezné, hogy a nemzet értelmiségében csak 5—6 évfolyam lenne olyan, amelyben a zsidóság közel állna országos arányához, a többi, idősebb és fiatalabb 30—35 évfolyamban pedig megmaradna a zsidóságnak $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{5}$ -résnyi aránya, egy nemzedék múlva pedig, amikor a numerus clausus idejében végzett néhány évfolyam kihal, újra ott lennének, ahol a numerus clausus előtt voltunk.

Az az ok, ami a numerus clausus behozatalát szükségessé tette, még korántsem szűnt meg s még évtizedekig sem fog megszűnni. Az 1930. évi népszámlálás valószínűleg már konstatálni fogja a viszonyok javulását, de attól még nagyon messze vagyunk, hogy a numerus clausus végső célját: *a magyar nemzet értelmiségének a keresztény és nemzeti érdekek szerint való átalakítását elérjük*. Ismétlem, ez általános magyar érdek, mert a katolikus és a protestáns magyarság jelenleg egyaránt háttérbe van szorítva a zsidóság által.

A numerus clausus ellenzői főképp azt szokták felhozni, hogy a numerus clausus ellenkezik a tanulási szabadsággal s így a nemzet érdekével is, mert megakadályozza az értelmiségnek minél nagyobb számban való kifejlődését. Magam is azzal kezdtem tanulmányomat, hogy a nemzetet a tanult fők sokasága teszi, minél nagyobb tehát a tanult fők sokasága, annál jobban érvényesülhet szellemi és ezzel kapcsolatban anyagi téren is a nemzet. Normális viszonyokra ez áll is, de most abnormis helyzetben vagyunk. Normális viszonyok között a nemzet elbír és foglalkoztatni tud egy állandóan növekvő, sőt a népesség fejlődését meghaladó mértékben növekvő értelmiséget, mint ahogy azt a háború előtt tapasztaltuk is. A mai Csonka-Magyarországra azonban az értelmiségnek olyan tömegei menekültek megszállott területekről, hogy ezt a hirtelenül megnövekedett (a mai területen az értelmiség 10 év alatt közel 50%-kal nőtt meg)

értelmiséget az amúgy is megnyomorított és fejlődésre képtelenné tett ország nem tudja elhelyezni és foglalkoztatni. Hiszen látjuk, hogy az állam és a törvényhatóságok kénytelenek a tisztviselőket tömegesen elbocsátani vagy nyugdíjazni s ezeket a magánvállalatok sem tudják alkalmazni, mert azok is csökkenteni kénytelenek tisztviselői létszámukat. Elsősorban ez tette tehát szükségessé a numerus clausus behozatalát, viszont a numerus clausust csak úgy lehetett igazságosan és a nemzet érdekeivel egyezőleg végrehajtani, hogy a korlátozott számba a keresztények és a zsidók ugyanolyan arányban vétettek be, mint amilyen arányban a lakosságban vannak képviselve. Ha a numerus clausus az egyetemekre felvehető hallgatóknak tisztán csak a *számát* korlátozta volna, anélkül, hogy e korlátozott szám *megoszlását* is szabályozta volna, az a helyzet állott volna elő, hogy a zsidóság kedvezőbb vagyoni viszonyainál és közismert fürgeségénél fogva, továbbá, mert túlnyomóan a főiskolák székhelyein lakik, jóval könnyebben s így még nagyobb arányban jutott volna be a zárt számba, mint amilyennel addig szerepelt a főiskolai hallgatók között. Numerus clausus aránymegállapítás nélkül azt eredményezte volna, hogy az értelmiség succrescentiája még nagyobb arányban lett volna zsidó, mint a numerus clausus előtt volt.

Különböleg lehet állapítani, hogy a numerus clausus azt a célját, hogy a felvehető hallgatók számának redukálásával az értelmiségi pályák túlszűfolttságát megszüntesse, eddig csak igen kis mértékben érte el, mert az első időkben a numerus clausust a háború alatt tanulmányait félbeszakított ifjak miatt magasabban kellett megszabni s bár azóta fokozatosan csökkentették az első évfolyamokra felvehető hallgatók számát, az még most is olyan magas, hogy tulajdonképpen nem elég komoly akadálya a főiskolákra való tódulásnak. Néhány adat meggyőzhet erről.

Azokon a főiskolákon, amelyekre a numerus clausus vonatkozik (tehát az egyetemek, műegyetem és jogakadémiák), az első évfolyamra felvehető hallgatók száma az 1926/27. iskolai évben 4.715. Ebből esik a jogi karra 1.220, a bölcsészeti karra 750, az orvosira 850, a gyógyszerészetre 375, a közgazdaságtudományi karra 550, végül a műegyetemre 970. Ez utóbbi számban benne van a műegyetem közgazdasági karára felvehető 100 hallgató is. Ha most még számításba vesszük, hogy a hittudományi karok és főiskolák is felvehetnek körülbelül 200 hallgatót, a gazdasági főiskolák pedig (a bányászati és erdőmérnöki főiskola, az állatorvosi főiskola, a gazdasági akadémiák), körülbelül 600 elsőéves hallgatót, kiderül, hogy még a jelenlegi viszonyok közt is évenként legalább 5500 érettségit tett ifjú folytathatja tanulmányait a főiskolákon, nem is számítva ide néhány olyan iskolát és tanfolyamot, amelyet szintén csak érettségivel lehet látogatni (például képzőművészeti főiskola, vasúti és hajózási, postatisztig jegyzői tanfolyam stb.). Ezzel szemben a gimnáziumokon és reáliskolákon (a leányokat is beszámítva, kiknek száma 600 körül van) átlag 4600 ifjú tesz érettségit évenként s ha még a felsőkereskedelmi iskolákon érettségit tett átlagosan 2000 ifjút számítjuk, akik részére is nyitva áll a főiskolák egy része (közgazdasági kar, gazdasági akadémiák), kiderül, hogy az évenként 6600 főre tehető érettségizett ifjúságból a megszorító numerus clausus mellett is körülbelül 5.500 iratkoz-

hátik be a főiskolákra, sőt ennél is több, mert a főiskolák egy részében a numerus clausus nincs is behozva.

A numerus clausus ezek szerint olyan liberálisan van megállapítva, hogy az értelmiségben beálló fogyatéket nemcsak pótolni tudja, de bizonyos aránylagos succrescentiát is biztosít. Szükséges is, hogy az első évfolyamokra felvehető hallgatók száma nagyobb legyen annál a számnál, amelyet, mint succrescentiát kitermelni akarunk, mert hiszen tapasztalás szerint az egyetemekre beiratkozó ifjúság egy jó része nem végzi be tanulmányait vagy más, könnyebb karra megy át. Ezért van például az orvosi karon a hallgatók felvehető száma a szükségesnél nagyobb, a jogi karon pedig csak éppen annak megfelelőleg megállapítva, mert gyakori eset; hogy orvosnövendékek a második vagy harmadik félévben a kenyérkeresetre is alkalmat nyújtó jogi karra mennek át.

A numerus claususnak az a haszna is meg van, hogy a tanulóifjúságot megosztja az egyetemek között s azt az egészséges fejlődést, amely a vidéki egyetemek létesítésével megindult, előmozdítja azáltal, hogy a hallgatókat bizonyos mértékben a vidéki egyetemekre tereli. Azoknak a hallgatóknak ugyanis, akik például a budapesti egyetemen már nem vehetők fel a numerus clausus betöltése folytán, módjukban van valamilyik vidéki egyetemen felvételt kérni, amely egyetemeken a megállapított szám most többnyire nem is kerül betöltésre. Ily módon egészséges decentralizáció jön létre s az ifjúság tekintélyes része kikerül a fővárosnak komoly tanulásra kevésbé alkalmas légköréből.

A numerus claususnak egy másik érdekes hatása is mutatkozik. A zsidóságnak a főiskolákról való kiszorulásával mind több és több lesz azoknak a hallgatóknak száma, akik már maguk is értelmiségi rétegekből kerülnek ki, akik tehát már több generáción át nevelődtek bele az értelmiségi foglalkozásokba. Ezt a szülők foglalkozására vonatkozó, statisztikai adatokkal lehet igazolni. Az 1918/19. évi adatok szerint a főiskolai hallgatók közül 52.8% származott értelmiségi családból, az 1924/25. iskolai évben az arány 60.4%-ra emelkedett. Ugyancsak növekedett a többi foglalkozási ágak közt az önálló iparosok aránya (11.3%-ról 11.8%-ra), továbbá a kisbirtokosoké (7.0%-ról 7.5%-ra), tehát azé a két társadalmi osztályé, amelyből való értelmiségi succrescentia-termelést és amely két osztálynak a vezető értelmiségi osztályba való feltörekvését a legegészségesebb folyamatnak ítélnélhetjük. Az önálló iparosság és a kisbirtokos parasztság a nemzet gerince, amely már társadalmi helyzeténél, vagyonánál és hagyományainál fogva is a konstruktív, nemzetfenntartó eszméknek híve, nagyon fontos tehát, hogy az értelmiségnek az a succrescentiája, amelyet maga az értelmiség nem tud kitermelni, minél nagyobb számban ebből a két értékes társadalmi osztályból kerüljön ki. Természetesen azok a foglalkozások és társadalmi osztályok, amelyeket főképp vagy jórészt a zsidóság alkot, a jövő értelmiség kitermelésénél mindinkább háttérbe szorulnának. Így például a főiskolai hallgatók szülői között a kereskedők aránya 15.7%-ról 5.9%-ra ment vissza hat év alatt.

Érdekes, hogy a zsidóságnak a középiskolákról való lassú elhúzó-dásával, amely jórészt a főiskolai. numerus, clausus, folytán, következett be az említett folyamat már a középiskolákon, is kimutatható. Míg ugyanis

1918/19-ben a középiskolai tanulóknak csak 40.8%-a származott értelmi-ségi családból, 1924/25-ben ez az arány már 47.5%.

Láthatjuk, hogy a numerus clausus már eddig is milyen egészséges folyamatokat indított meg az értelmiségi pályákra törekvő ifjúság körében s már a néhány év alatt is milyen kedvező irányban változtatta meg a tanulóifjúság összetételét. Ez a változás biztosítékot nyújt arra, hogy egy emberöltő elteltével értelmiségünk több, mint 90%-ban azokból fog állni, akiket származásuk, hagyományaik, neveltetésük körülményei és legfőképpen keresztény szellemük és erkölcsük predestinálnak a nemzet vezető szerepére.

Kovács Alajos.

TANULMÁNYOK A TÁRSADALMI MORFOLÓGIA KÖRÉBŐL.

I. A «közönség» problémája.

I.

Gyakori jelenség a tudomány életében, hogy a mindennapi használatban könnyen s minden nehézség nélkül használt fogalmak, mihelyt közelebbi vizsgálatot igényelnek, roppant nehézségeket okoznak. A köznapi élet minden zavar nélkül beszél pl. anyagról. Mihelyt azonban tudományos szempontból, akár fizikai, akár filozófiai kiindulásban, kezdjük kutatni e fogalom igazi jelentését, a legnagyobb nehézségek merülnek fel s évszázados fáradozás után jutunk kielégítő megoldáshoz, hacsak nem bizonyul ama probléma örök rejtélynek, mellyel szemben az emberi megismerő-képesség szinte elvileg csődöt mond.

A társadalomtudomány sokkal gyakrabban jut abba a helyzetbe, mint a természettudomány, hogy kénytelen a gyakorlati élet fogalom-készletét tekintetbe venni. Többen észrevették s legújabban is hangsúlyozták (pl. Wieser), hogy a társasélet folyamatainak elemzésében a köznapi ember nem tekintendő laikusnak, véleménye, fogalomalkotása bizonyos, többé-kevésbé jelentékeny *kompetenciára* tarthat számot. Ezt magunk részletesebb vizsgálattal okadatoltuk, abból indulva ki, hogy a társadalom egyes tagjai, szétszóródván a társadalom életének számos pontjára, mind különleges figyelőhelyzetben találhatják magukat, mely figyelőhelyzet értékes *szemléletek* alkotására nyújthat alkalmat.

Ilymódon (*sit venia verbo*) a «köznapi szociológiának», az élet szociológiai próbálkozásának meglehet a súlya: a tudomány már talál részben kifejlesztett problémát, e problémát csak *továbbfejleszti*. Maga a fogalomtartalom így alig több, mint amennyit a köznapi használat belehelyezett. De a gyakorlati fogalomhasználat nemcsak valaminő, jelentős adalékot hoz magával a fogalom *tartalmára* nézve, hanem értékbecslést, kiemelést is tartalmazhat az illető dolog *jelentőségére* nézve is.

¹ V. ö. most megjelenő nagyobb tanulmányunkát: *A társadalom megismerése*. Budapesti Szemle.

Hasonló helyzetben van a szociológia a «közönség» fogalmára vonatkozólag; vizsgálnunk kell, mi az, amit a gyakorlati élet «közönségnek» nevez. Vájjon használható fogalom-e ez, avagy valaminő szétfolyó, hasznavehetetlen hibrid-fogalom? A közhasználat, a köztárgyalások során rendkívül gyakran szerepel — és jelentős szerepet játszik — a «közönség.» Kérdezzük, vájjon megfelel-e a gyakorlat által tulajdonított súly a reális szociális tényállásnak? Nincs-e túlzás a «közönség» véleményében a «közönség» valódi jelentőségére nézve? Eleve le kívánjuk szögezni ez utóbbi kérdésben álláspontunkat. A «közönség» valóban oly jelentős társadalmi alakulat, mint aminőnek tekintik. A «közönség» élete valóban oly alkotóerejű, mint elgondolják, a «közönség» valóban állásfoglalásaiban súlyos tényező, nemcsak annak véljük, hanem ilyennek a legtüzetesebb szociológiai nyomozás is ki tudja mutatni.

Bár a közönség élete így igen jelentős életforma, igen figyelemreméltó morfológiai tényező, a szociológia, mint elmélet, alig terjesztette ki reá a figyelmét. Igazában egyetlenegy mű van erre nézve, Tarde-nak egy kevésbé méltatott munkája: «L'opinion et la foule», amely, sajnos, az újabb morfológiai szempontú szociológia előtt született meg, úgyhogy a «tömeg» és a «közönség» kellő megkülönböztetése, mi Le Bon után nem nehéz, hiányos e műben. ¹ Más munkák, avagy rendszeres szociológiák idetartozó fejezetei valóban kevés értékűek, sovány tartalmúak, de az sem ritka eset, hogy rendszeres szociológiák teljesen hallgatnak a «közönség» kérdéséről.

Nemcsak a szociológiák tartoznának a «közönség» kérdésével számot vetni, hanem a politikák is. A politikai tudományban mitsem volna kiemelkedőbb megvilágítani, mint a politikai akarat megszületésének kérdését, amely kérdés, mióta uralkodó rendszer a parlamentarizmus, állandóan felszínen van. Ez a választó-«közönség» problémája. Ma már túl vagyunk azon a kezdetleges demokráciai állásponton, hogy minden választópolgár eleve bizonyos politikai akaratot hordoz magában s kész politikai állásfoglalásait úgy megalkotni, mint megnyilvánítani, azaz szavazni. Ma már továbbá a strukturális lélekben is határozottan arra az eredményre jutott, hogy a politikai típus mellett több más alaptípusa létezik az embereknek (pl. gazdasági típus, esztéta-típus, vallásos típus stb.), tehát a «közönségnek», mint választóknak, csupán egy részéről tételezhetjük fel a politikai érdeklődés *diszpozícióját*, más része a politikai kérdésekkel szemben többé-kevésbé avagy merőben közömbös; apolitikus lény köztudomásúlag is sok található.² Lehet az apolitizmus egyenesen kor-

¹ Első kiad. 1901 (4. kiadás 1922). Tarde egy cikkében valahol határozottan utal arra hogy e könyve címének tulajdonképp «L'opinion et le public»-nek kellene lennie. Csak az első két fejezet (le public et la foule és l'opinion et la conversation) fontos.

² Bryce lord úgy találja (*Moderne Demokratien*, I. 136. 1.): «Egy nagy nemzetben a választók tömege a politikát nagyobb közömbösséggel fogadja, mint aminőt felismernek azok, kik benyomásaikat a pártgyűlésekről szóló tudósításokból merítik.» Általában érdemes figyelemmel kísérni azt, hogy a történet folyamán a kis államoknak óriási államokká átalakulásával párhuzamosan az apolitizmus szinte törvényszerűen növekedik. Viszont a politikai vénának természetes jelentkezése nem tömegeknél, hanem kicsiny, ösdemokratikus közösségeknél konstatálható. Ekkor a társadalom összefüggésérzése még intenzív s azok, akik az *állam* ránti nagyobbfokú érdeklődést a «zoon politikon»-ban megtalálják, feledik, hogy ez a kisközös-

áramlat is, amidőn az apolitikus lények számszerű megnövekedése válik feltűnővé.

Maga az a tény, hogy a politika tudománya nem törődik eléggé a «közönség» problémájával, bárminő jelentősnek érzi is s e feltételezésnek kifejezést is adhat, több okból származtatható le. Lehet, egyesek arra utalnak, hogy a régi veretű politikának élénk receptivitása, új probléma-fajok iránti fogékonysága a XIX. század vége felé csökkent s ha ugyanakkor már számolhatott volna egy egyre inkább előtörő szociológiával (mint *társadalomelmélettel*), kellő kapcsolódás ez új, szélesebb ténykörre berendezett diszciplínával elmaradt a mai napig. Avagy maga a politika olykor *kiszélesítette problémakörét* a saját szükségletéhez képest, részről egészszé óhajtott válni, épúgy, mint a közgazdaságtan (Schmoller, kinek művét korán *economic sociologynak* érezték egyes bírálói). A «közönség» problémáját nem tudjuk felvetni anélkül, hogy a *problémafelvétel* régi módjait gyökereiben ne bírálják. E régi módok ép az államtanból sarjadnak ki s ebből terjednek át sokszor magába a szociológiába is. Csupán röviden utalunk e téves kiindulásokra, amelyeknek téves volta többnyire nem abban áll, hogy minden vonatkozásukban elvetendők, álgazságok, hanem csak félgazságok, eszerint a tétel *alkalmazásakor* jutunk egy átléphetetlen korláthoz. Valamennyien már a társadalom *fogalmával* felmerülnek.

Ilyen kiindulás az individualizmus, röviden az a felfogás, mely szerint a társadalom alkotóelemei egyénatomok s mint a test atomokból, úgy a társadalom «egyénekből» áll. Az államtan ma is még szelvében tanítja azt az egyszerű formulát, hogy az állam, vázlatosan szólva, területből és népességből áll, a népesség pedig egyének összessége; ez egyének «polgároknak» tekinthetők. E megszokott és semmiféle vonatkozásban már fel nem tűnő túlegyszerűsítés nem annyira tétel formájában és végre is propedeutikus jellegében, mint roppant szétágazó következményeiben válik bizonyos pontokon szinte végzetessé. A népességet egyénekké bontó felfogást a szociológia jogosulatlan atomizáló felfogásnak (anthropo-atomizmusnak) bélyegezheti meg. E kiindulásmód nem felel meg a tényeknek. Egyszerű megfigyelések rávezethetnek *ma már* arra, hogy az állam szervezett hatalmával

ségnek szól elsősorban s nem egy későbbi hatalmi szerkezetnek; az egyes számára egyre távolabbivá válik, amint az állam növekszik, az áttekinthetetlen társadalom közös érdekeinek számos mozzanata. Röviden: a társas egység *nagyságkategóriájának* döntő szerepe van a közösségi érzésnek intenzíválásában.

¹ Igen jellemző nyilatkozata van Bluntschlinak (*Allgemeine Staatslehre*. 6. kiad. Loening, 1886, I. 118. 1.), hol a nemzet (*Volk*) és a közönség (itt a *Gesellschaft* így fordítható) viszonyáról ír. «A nemzet szükségszerűen egybekapcsolt egész, a közönség sok ember véletlen (!) kapcsolódása. A nemzet főben és tagokban államilag szervezett, a közönség egyének szervezetlen tömege. A nemzet jogi személyiség, a közönségnek nincsen összemélyisége, hanem magánegyének tömegéből áll. A nemzet egységes akaratú s megvan a hatalma, akaratát államilag megvalósítani. A közönségnek nincs (!) közakarata és saját állami hatalma. A közönség nem adhat törvényeket, sem kormányzati cselekvényeket nem végezhet, sem jogot nem szolgáltathat. *Csak közvéleménye van (!)* és így csak — egyesek- vagy többeknek nézete, érdeke, óhaja szerint — gyakorol közvetett befolyást az állami szervekre. A nemzet állami fogalom (sic), a közönség nem az, hanem csak egy államterületen belül élő magánegyének változókéony kapcsolata». Íme, a közönségnél a közvélemény pozitívumán túl csupa negatívum jut, Bluntschli lenézéssel ír e szervezetlen halmazról.

szemben nem kell — és nem lehet — egyénhalmazt elképzelnünk,¹ Az államon «belül», az államhatalom rendező befolyása alatt nem a szétszórót *egyesekek* (kik nem is mindig önközpontú «egyének»), hanem roppant számmal «*társadalmi egységek*» találhatók. Ez egységek csak *lehetnek* szervezetek. Az állam és az egyesekek közt lévő viszony gyakran ezen egységeken, szervezeteken *keresztül* történő viszonyra válik. Az állam úgy vélheti, hogy közvetlenül áll viszonyban a maga «polgáraival», a valóság azonban nem így egyszerű, az állam előbbi felfogását mint államjogi *fikciót* tovább ápolhatja, a szociológia azonban e fikción túllát, ha a szociális valóságot nem akarja szimplifikálni.²

Mi az államtan és a szociológia kellő érintkezéshiányának főokát abban találjuk, hogy a kettő között nem létezett a legújabb időkig egy kifejlett tag: szociálmorfológia. E szociálmorfológiának, a társas egységek alakulatok tanának első feladatai közé tartozik leszögezni azt, hogy a népeség nem valaminő halmaz, mely egyesekből áll, hanem sajátos életkoncentrációkban található meg. E koncentrációk igen sokfélék lehetnek, nem csupán «szervezetek» (*organizációk*). Lehetnek tömegek is, lehetnek másnemű «*szervezetcsírák*», sőt oly alakulatok is, amelyeknek léte igen is érezhető, de nehezen vehető ki a lényegük, lehetnek «közönségek.» Az újabb szociológiában már észrevehető, hogy a *szociálmorfológia* felé kezd fordulni az érdeklődés. Igen sokféle életközösség (természetes organizmus), sokféle szervezet (társulatok, testületek), sokféle közönség stb. található s vonzó feladat ezek egyes formáit tanulmányozni, ezen formák egymáshoz való viszonyát megjelölni, továbbá tüzetesen elemezni ama társas alakulatoknak életét, szociális funkcióit. Ezen a morfológiai síkon ma még felfedezetlen területek nagyszámmal találhatók, szinte e síkon kezdődik az a problématereng, melyen hajóznia kell a kutatónak ismeretlen földrészek felé. Már a puszt terminológia megállapítása is aktuálisan fontos feladat — se téren a jogtudomány már régen munkába vette a kérdések *egyik* részét — meghatározandó, mi a szövetkezet, mi a részvénytársulat, mik a kartellek, trösztök stb. De javarésze e problémáknak sohasem jut a speciális társadalomtudományok (a közgazdaságtan, az államtan, a jogtudomány stb.) keretébe. Mert mely tudomány *tartozik* kutatni pl. az érdekképviseletek, a közönségek, a klikkek, a tömegek társadalmi funkcióját — *minden* oldalról nézve, ha nem maga a legszélesebb körre terjeszkedő egyetemes társadalom-

¹ Természetesen nem gondolunk itt nyílt, csupán *latens* felfogássajtszerűségekre. Ilyeneket olvasunk például: «Die *Einzelnen* werden in einer Organisation zusammengefasst. Dieses rechtlich organisierte Volk, das ist der Staats (Stier-Somlo). Avagy: «A szervezet sejtje nem öncélú, a társadalom sejtje: az ember *öncélú* (Balogh Artúr). Ugyanő: «Az öncélok valósulása, az államhatalom érvényesülése az *egyesekek*, ki a politikai szervezetnek *állandó eleme* (államtag), az államhatalom alá rendelését kívánja meg». A közösségi érzéseket valamiképp az «egyénben» helyezik el. Réz Mihály hangsúlyozza: «Az állami népesség nem elszigetelt egyedek aggregátuma; hanem egymással kapcsolatban levő *egyének* organizációja». «Az állam és az egyén nem két külön lény egymással szemben állva. Az egyén *lenne van* az államban. És a maga államához való ragaszkodás *lenne* az egyénben». Ezek persze megszokott kifejezőmódok is lehetnek, de ép az, hogy e lényegében hibás kifejezőmódok nem tűnnek el, mutatja, hogy egy eredeti kiindulásmódtól nem emancipálódnak.

² Erről alább, a III. fej. egy történeti visszatekintés kapcsán szólunk.

tudomány? Egyes kérdéseket majd anektálhat a speciális diszciplína, foglalkozhat a trösztökkel a közgazdaságtan, a politikai pártokkal a politika, de az egész szociálmorfológiai problémakör nem szakadhat szét. Sőt maga az anya-tudomány, a szociológia is fogja érezni azt, hogy ebből a ténygazdag világból kell minél többet merítenie, hogy aztán kellő absztrakciók útján megfelelő kauzális kapcsolatokhoz, elméletekhez, általános tételek rendszeréhez jussunk általában a társadalomra vonatkozólag.

II.

A «közönség» nem tekinthető társadalmi szervezetnek, organizációnak, hanem oly alakulat, mely számos más alakulattal együtt a szervezetlen, sőt *anonim*, meg nem nevezett és nevezhető alakulat csoportjába tartozik.¹ Hogy a közönség problémájának vizsgálata — minden feltűnő ségedacára is — oly soká késik, annak okát abban a körülményben találhatjuk fel, hogy *általában csak a szervezett alakulatokat tartják társadalmilag jelentősnek*. Ez maga oly feltevés, amely élénken kihívja a kritikát azok részéről, akiknek társadalomtudományi megfigyelőkészsége már kiélesedett, akik már leszoktak arról, hogy vagy pusztá absztrakt tételekben keresik a társadalomtudomány üdvét, vagy megelegednek makroszkopikus megállapításokkal, statisztikákkal és «osztályokkal» a társadalmi konkrétumok világában. A szervezetek túlbecsülésének okát nem csekély mértékben a politikai és a jogi gondolkodás előtérbe helyeződésében s történeti prioritásában lehet megtalálnunk. Mít tegyen a jogász oly társadalmi egységgel, amely elvileg *anonim*? Lehet-e jogviszonyról, akár jogképességről, akár kötelezettségek hordozásáról szó ott, ahol a cselekvő alany olyannyira homályba burkolt és megfoghatatlanul széteső? Avagy lehet-e a politikai jelenségek elemzőjétől feltételeznünk, hogy jelentősnek találjon oly alakulatot, amely semmiképp nem szervezet, amelynek működése olykor földalatti áramlatot jelent, midőn érdeklődése beidegződött már egy szervezet, sőt a leghatalmasabb, óriás szervezet: az állam életfunkcióinak vizsgálatára? Azt mondhatnók, e két társadalomtudományi diszciplína, a jog- és az államtudomány már, sajátos beidegződöttségénél fogva is szinte lehetlenné tette a társadalmi morfológiát.

Az államtan kiválóképp foglalkozott egy alakulattal: a nemzettel. Ez az állam mögött álló, hatalmas természetes organizmus oly szervezet, melynek sokoldalú élete őt egységes «történeti alannyá» teszi. Az államtani írók tekintélyes része azonban nem úgy gondolja a dolgot, hogy a «nemzet» egyik *faja* a társadalmi alakulatoknak, sőt gondolkodásukban a nemzet és a társadalom fogalma összeolvad, nem a faj és az egyed viszonyában látják a kettőt, hanem a társadalom fogalmába oly fogalmi jegyeket visznek bele, amelyek azt—absztrakt síkon—nem illetik meg, a társadalom definíciója *szűk lesz*, ezzel szemben azonban a nemzet definíciója *tág*. Az a fogalom, mely gondolkodásukban jelentkezik, sajátosképp kétarcú: «nemzettársada-

¹ Ez a felfogás általános, mégis akad hibás formulázás, így Ross-nál (*Social control*, 1920. 72. 1.): «The public is the people *organized* (?) about natural centres of influence, and, hence guided in a measure by time and wisdom.

lom» lesz. Ez a fogalom sokféle következményt von maga után, mely a «szervezet» kérdése körül már terminológiailag is zavaróvá válik.

A magyar «szervezet» szó igen szerencsétlenül kétféle. A német «Organisation», avagy az összes román ekvivalensek szintén megengednek egy lappangó zavart. A szó egyik jelentése a biológia kapcsán van felszínen: oly valami, ami egységes, önfenntartó lénynek bizonyul, célhordozó, szerveiben kiegészült, részeiben egymásra utalt s minden az önálló akció lehetőségeire berendezett. Ez, mint természeti lény, «*természetes szervezetnek*» (organizmusnak) mondható. Ezzel szemben ugyancsak a «szervezet» szó ellentétes alakulatot is jelölhet: oly valamit, amit többé-kevésbé tudatos akarat teremtett, «szervezés» hozott létre. Ez az előbbivel szemben «*mesterséges szervezetnek*» (organizációnak) mondható. Látható, a szervezet szó alkalmas tisztázatlanságok fenntartására. A mesterséges szervezetet mondhatnók «*szervezetnek*» is, ez azonban ismét általánosabb jelentésű, hiszen egybeeshet a struktúra fogalmával és célszerűtlen volna a szervezet szót a közhasználatú ellentétben megszűkített jelentésében venni alkalmazásba. Egyetlen lehetőség volna e téren a mesterséges szóalkotás; pl. az egyezmény mintájára lehetne beszélni szervezményről; ez eljárás azonban ugyanazon nehézséget hozná magával, mint amit általában minden mesterséges szóalkotás magával hoz, kezdetben homályosságot, mindenestre szokatlanságot.

Amidőn valamely alakulatról, társas egységről azt mondjuk: szervezetlen, a nyelvi kifejezés folytán egy negatívum, hiány kapcsolódik hozzá: «hiányzik a szervezettség». E kifejezés azonban nemcsak hiányt jelenthet, hanem jelentheti azt is, hogy «más osztályba tartozik, mint a szervezetek». Nézetünk szerint szerencsés körülmény volna, ha ez utóbbi szóhasználatot megszokhatnók s következetesen alkalmaznák. A kérdés világos feltevése a «közönség» problémájában is sokat nyerne azáltal, ha ama hiányra nem gondolnánk, mert itt — épúgy, mint más alakulatnál — a kérdés még vizsgálendő, vajjon a szervezettségnek hiánya előnyt vagy hátrányt jelent-e. Lehet (s erre nézve már vannak vizsgálataink), hogy a szervezettség hiánya, a racionális (szervező) faktor közbe nem lépte esetén oly organizmus áll előttünk, amely életképesebb alakulat, mint a «szervezett» szervezet. A társadalmi morfológiának hosszantartó elemzésébe fog kerülni ép e szempont szemmelkísérése. Vajjon mit nyer egy társadalmi egység azáltal, hogy szervezetlenségéből kilép?

Többen semmi kétséget nem látnak abban, hogy a szervezettség oly mozzanat, amely a társas egység, alakulat funkcióértékét, társadalmi jelentőségét minden körülmények között emeli. Fordítva pedig már eleve felteszik s bizonyítandónak nem látják, hogy a szervezetlenség funkcióhátrányt, alsóbbrendűséget és gyengéséget jelent. Hogy valamely társadalmi alakulat életére nézve mit jelent a szervezettség, általánosságban itt csak egy-két tételt állíthatunk fel. A szervezés mindenekelőtt *célracionális* jelent. A cél, melynek valamely alakulat szolgál, revízió alá vétetik. Tudatos megfontolás tárgyává válik az, hogy minek minő a normális célvonalatkozása. Minden mozzanat eszközjelentőséget nyer, azaz vizsgáljuk, mennyiben vehető igénybe valaminő reális tény valaminő cél megvalósítása érdekében. A szervezés folyamatában mindenekelőtt a *lehetséges*

célok végiggondolása lép előtérbe. Már e «lehetséges» célok kérdésében értelmünk *szelekcziót* eszközöl, oly értelemben, hogy mert itt valószínűsítésről van szó, mindennek alkalmazhatóságát, eszközértékét igyekszik megállapítani, ez eszközértékeket, mint reális erőket, egy cél érdekében mozgósítja, egymással kapcsolatba hozza, *koordinálja*. A célok gyakorlati felvétele e koordinációlehetőségtől függ. Vagyis a cél megállapításában, a «lehető» cél elgondolásában szerepet játszik a reális tényállás, a rendelkezésre álló eszközök sorozata. Viszont a rendelkezésünkre álló reális erőket ugyancsak a kérdéses cél szempontjából vettük tekintetbe. (Látható, hogy itt könnyen beállhat egy teleológiai *circulus vitiosus*, az eszköz a cél szempontjából s a cél az eszköz szempontjából kerül revízió alá.) Már most intellektualitásunk természetéből folyik az, hogy a célok világában csupán *korlátozott* (történeti) perspektívával rendelkezünk. A lehetséges cél mindig valaminő, konkrét jellegű helyzetállandóságra való tekintettel vétetik fel; azaz a történeti körülmények összességéből ismét *kiválasztunk* egyeseket, melyeket döntőknek, mintegy fixpontoknak tekintünk. Azon tények, melyek a jelen helyzetben *nem* juthatnak racionalitásunk körébe, szükségkép számításán kívül maradnak. Röviden: a célracionális körében nem jelentkezik az, ami a jelen helyzetben *még* irracionális.

Minden szervezet, mely egy bizonyos helyzetben alakíttatik s egy bizonyos cél kivételére eszközöket koordinál, ingadozóvá válik azon a ponton, amely ponton teljesen új helyzethez új *céltartalom* felvételével kellene alkalmazkodnia. A helyzet változás lehet olyan, amely csak aránylagos változást követel egy szervezet struktúrájában, lehet azonban olyan, mely az alkalmazkodóképesség határait túllépi. Gyakorlati tapasztalat, hogy racionálisan elgondolt s létesített szervezetek a változott körülmények közt már csak részben, avagy nem funkcionálnak. Ezzel szemben a nem-racionális, azaz természetes szervezeteknek mintegy hajlékonysága, lehető célvilágának új elemekkel gazdagodása — tehát nem csupán az eszközök rendelkezésre álló állománya — nagyobb. Általában kétféle szervezetet különböztethetünk meg e tekintetben, 1. Vannak *rugékony* szervezetek; ezek különböző helyzetben képesek megállani helyöket, képesek magukban új céltartalmat kifejleszteni s képesek e célok érdekében új eszközökre támaszkodni. Ily rugékonyág úgy egyéni (vezetői), mint kollektív alapon létrejöhet. 2. Vannak *merev szervezetek*; e merev szervezetek rendszerint egy bizonyos cél szolgálatában állanak, mert ép eme célra organizáltak. E merev szervezetek az előbbi szervezeteknél nagyobb mértékben kerültek intellektuális átgondolásunk, célkiválasztásunk s eszközköordinációnk alá, azaz «kiszámítottak». Viszont e szervezetek nagyobb arányú változások alkalmával mint használaton kívül helyeződő gépezetek kapcsolódnak ki, passzívum törvén az ő célviláguk s eszközrendszerüknek szinte gyökeres elavulását.

E megkülönböztetés, melyet tettünk általában a szervezetekre vonatkozólag, Bryce és Dicey által alkotmányjogi megvilágításban mutattattak ki. Szerintök rugékony és merev alkotmányok vannak; az előbbiek a tör-

¹ Dicey becses műve (*Bevezetés az angol alkotmányjogba*. M. ford. 1902. Akadémia) a szociológusra nézve jelentős tanulságokat szolgáltat.

téneti, az utóbbiak a racionális alkotmányok. Csak egy szempont mindez, mely arra utal, hogy a szervezethez gyakran merevséget hoz magával s ha a szervezetnek lényegéhez ép hajlékonyság tartozik, úgy a szervezethez nem hoz magával feltétlenül előnyöket. Vagyis a szervezethez nem *szükségkép* előny.

Még bonyolultabb kérdésünk, ha beszélünk arról, minő különböző *fokai* lehetnek a szervezésnek, illetve a szervezethez. Ez a kérdés: a szervezethez fok igen távol kezdődik és messze végződik. Számosan vannak ma is a szociológiai irodalomban, akik a szervezethez kérdésének vizsgálatát már a legelső lépésnél, t. i. a társadalom definíciójánál megindítják! «A társadalom» definíciójában ugyanis a «szervezet» felvételét kényszerűnek érzik. A társadalom mindig valaminő szervezet vagy szervezetszerű valami — mégha nem is gondolnak egy *sui generis* organicista alapkiindulásra. A szervezeten *alul* nem látnak mást, mint valaminő laza halmazt. Ebben az az elgondolás is megjelenhet, hogy a szervezetszerű összekapcsolás *általában* a társas egybefüggést jelenti. Ez a kiindulás is vizsgálendő probléma. Ha már a társadalmi összefüggés = szervezetszerű összefüggés, úgy vizsgálnunk kell e «szervezetszerű» mibenlétét, de a szervezés *fokát* is. Nézetünk szerint ez az egész kiindulás, mely már a társadalom fogalmi megállapításánál felmerül, zavaros. Kérdezhetjük, ha a társadalom valaminő szervezet, ennek pedig okvetlenül valaminő szervezethez foka van, úgy hol «kezdődik», mely szervezethez fokon az, amit «már» társadalomnak kell tekintenünk. Erre a kérdésre az illető írók még nem adtak választ, lehet, nem is lehet erre végérvényes választ adniok, nézetünk szerint pedig erre a kérdésre *nem tartozunk* választ adni, mert ez nemcsak felesleges és mellőzhető vizsgálat, hanem téves kiindulásból ered: a szervezés kérdése csak *a morfológiában számbajövő szempont*. A kérdést nem szabad úgy beállítani, hogy szembehelyezzük a kaotikus «halmazt» és a «társadalmat». Ez a kaotikus halmazelmélet gyökerében az individualizmusra vezet vissza. Ennek volt az a feltételezése, hogy az egyének halmazban vannak, *vagy* pedig társadalomban. Téves az a felfogás, mely szerint az egyén valaminő alaprealitás, melyből egy másodlagos társadalmi realitás szerkesztődik vagy szerkesztetik. A «szervezeti fok» problémájának zavarai tulajdonképp egy eredetileg hibás halmazelméletből, anthropotomizmusból származnak s az alapkiindulás hibás voltával együtt kell elvetnünk a hibás következményeket is.

Sajátságos az, hogy a társadalomnak már fogalmi megállapításánál bizonyos előfeltevések és *várakozások* nyomulnak problémakörünkbe. Az individualizmus az emberi halmazt már eredetileg is túlságosan lazának tételezi fel, úgyhogy ez, a halmaz, mint épületkövekből álló tömeg, szinte tetszés szerint rendezhetővé, formálhatóvá válik. Ha az egyén oly mértékben önálló realitás, mint azt az individualizmus alapján felveszik, úgy a társadalom szinte korlátlan mértékben válik szerkeszthetővé. A társadalom így szabad egységekből *konstruálható* valami. Az individualizmus alap-

¹ Hogy csak a hazai írókra hivatkozzunk, Angyal Pál definícióját idézzük: «A társadalom közös érdek által egybekapcsolt, egymásra kölcsönhatást gyakorló és összműködést kifejtő *szervezett (!)* emberhalmaz. (*Szociológia*. 2. kiad. 1924. 21. 1.) Nézetünk szerint ez a sok tekintetben szerencsés meghatározás semmit sem veszít azáltal, ha a szervezethez utalást elhagyjuk.

feltevései mögött a racionalizmus s az ész erejébe vetett bizalom — hit, tehát emocionális állapot — rejtőzik. Ez az emocionalitás várakozásokkal kapcsolatos: ama jogosnak látszó várakozást ápoljuk, hogy a társadalommal szemben az ész hatalmas, a társadalom racionalizálható. Íme, az individualizmus mögött emocionális tényező is lappang, az individualizmus nemcsak teoretikus valami.

A szerződéses államelméletekben, az észjogi konstrukciókban egy aktív korszak uralkodó emocionalitása lüktet; benne van az ember teremtő vágya, az ész hatalma, mely a társadalom keretében a *szervezettség túlbecsülésére* s végeredményben a társadalom tökéletes szervezhetőségének utópiájára vezet.

Ezzel szemben a másik felfogást a romantikus állam- és társadalomfelfogás jelzi. Amíg az individualizmus alapján a társadalomelőtti állapot puszta halmaz, amelyből a társadalom konstruáltatik, addig a romantikus felfogás értelmében eredetileg a társadalom a létező, ebből ered vagy eredhet az egyén. A társadalom *természeti* organizmus, nem pedig racionalista műtermék. A társadalom szervezésében a jog sem játssza azt a szabadon szervező, csaknem teremtő szerepet, mint racionalista alapon. Nincs meg a szervező hit, mert e felfogás eredetileg túlszorosan kapcsolt együvé minden elemet. A társadalom maga nő, fejlődik a maga élettörvényei szerint, e növésbe a társadalom minden része, «szerve» belevonódik, mindegy az egésztől függ. Észszerű változtatások csak a részleteken indulhatnak meg, ez azonban az egésztől függ, melynek sorsa nincs a mi kezünkben. Tehát mindent a társadalomkozmosz öntörvényűségére kell bízunk, az emberi, korlátolt akaratot változtató szenvedélyében lemondásra kell inteni.

Mind a két felfogás, a racionalista és az organikus-romantikus felfogás a realitás igaz képétől eltér. Nemcsak azért, mert hiányosan szemlélte a társadalmi valóságot, hanem azért is, mert belekapcsolódtak észrevétlenül oly *eredők*, amelyek nem tehetők elméleti állásponttá; e eredők mind emocionális állásfoglalások *ép a társadalom szervezhetőségére nézve*.

Azok, akik konzervatívok, helyesebben a stabilizmus felé hajlanak, önkénytelenül az organizmus felé, a romantikus kor felfogása irányába gravitálnak. A reformerek viszont akaratlanul a racionalista individualizmus felé. Így a szociológusok felfogásában sem mindig a teoretikus véna jelentkezik, hanem társadalomfelfogásukat bizonyos lappangó, egyéniségük magvát hordozó *diszpozíciók* mozgatják. Ez sajátos tény, nemcsak a szociológiában látható: a valóság felfogását nem az elméleti kutatás-ösztön, hanem egy rejtett gyakorlati véna dönti el. A romantikus az állam és társadalom keretében az egyént szoros relációban látja bekapcsolva. Az egyének megvannak, de nem az önállóság, hanem a beolvadás értelmében *kell* szerepet vállalniok. Minden társadalmi alakulat végre is csak alárendelt «szerve» lesz valaminek, minden egység gondolat alá helyezhető valami. Az individualizmus alapján viszont az egyén szabadon csoportosítható atom.

A helyes felfogás a kettő közt található meg: a társadalom sem nem

¹ Kitűnő példája ennek Savigny.

laza, sem nem túlszoros együtteség, a társadalom megengedi a racionalizmus érvényesülését is — a maga helyén, viszont nem mutatja átlagosnak és általánosnak az individualizmust: egyén ismét csak bizonyos körben és feltételek mellett lehetséges.

A racionalista és romantikus felfogás úgy állnak szemben egymással, mint tézis és antitézis. Ha szabad e hegeli fordulattal élnünk, a mai időkben érkezhett el a kettő után a szintézis. *Ma* látjuk úgy a társadalmat, hogy megvan benne az organikus öntörvényűség és a szervezhetőség is. E belátás a *társadalmi morfológia* problematikájában jelentkezik.

E társadalmi morfológia azt látja, hogy a társadalom tagjai különböző «köröknek», társas egységeknek *egyidejűleg* lehetnek alkotó elemei. Az állammal szemben lehet állam-«polgár», egyben egyházával szemben «hívó», családjának «tagja», a megélhetés keretében lehet valaminő «üzem» résztvevő munkása, lehet valamely szellemi irány «részesese», lehet valaminő akarát (pl. választásoknál) «hordozója», lehet valaminő írónak «közönsége» stb. Az egyénben különböző kötelek találkoznak, az egyén keresztezés! pont, de mindé társas relációk mellett önálló alany, azaz «egyén» is. Az egyén társas bekapcsoltsága részben a *születési* körülményekből adódik (család, rokonság), részben társadalmi helyzetével áll kapcsolatban (rangja, tekintélye, vagyoni viszonyai), részben önkényt vállal társas kapcsolatot. Ezekben a kapcsolatokban tehát már *egy egyénnél* megtaláljuk úgy az organikus-romantikus természetes lekötöttséget, mint a racionalista önkéntességet, a szerződési elvet. Ha pedig nem az egyént, hanem a társas egységeket nézzük, úgy szemben találjuk magunkat a legkülönbözőbb szervezetekkel, például természetes szervezettel, minő a nemzet, mesterséges szervezettel, minő egy gazdasági vállalat, társulat stb.

A társadalmi morfológia a szociológiai kutatás legempirikusabb irányú ágazata. Gazdagon özönlenek elénk a legkülönbözőbb jellegű tények: vizsgáljuk az alakulatok funkcióját, az alakulatok egymásközi viszonyait. Az élet ezerféle koncentrációja köti le a figyelmünket; a különben absztrakt általános szociológia (a társadalom elmélete) ezen a szociálmorfológiai síkon lesz egyre vonzóbbá, a társadalom életének képe egyre tüzetesebben analízálttá.

A régebbi szociológia mintegy makroszkópiái vizsgálat; a mai szociálmorfológia mintegy mikroszkópiái vizsgálat. Simmel nyomatékosan utalt arra, hogy ez utóbbinak végre meg kell indulni. És eljutott a társadalomnak mintegy «histológiai» vizsgálatához, amely azonban csakhamar a társas viszonyformák vizsgálatára szorítkozott. E viszonyformák száma végtelen, e téren ma is bizonytalan irányban halad a kutatás. A társas viszonyok a társas akciók alanyainak célvilágától függnék, e cél világ jobbra pszichológiai kérdést jelent. Ennek folytán az ú. n. *formális szociológia* súlypontja könnyen áttolódik a társadalom lélektanába. Ugyanoly tendenciával, az alapos, empirikus szociológia mikroszkópiája érdekében mi a társadalmi *morfológiát* tartjuk legelsősorban akcióképesnek és szükségesnek.

¹ V. 5. rövid szemlénket: *A szociológia haladása az utolsó tíz évben*. Földr. Évkönyv. 1926.

III.

Még egy történeti visszapillantásra szorulunk, hogy a közönség problémáját történeti szemszögből is megérthessük. E történeti visszapillantás csupán néhány pillanatra foglaloztathat itt bennünket, lévén ez tulajdonképpen történetírói feladat.

A közönségről adott alábbi meghatározás kétségtelenné teszi, hogy közönség mindig volt és mindig lesz. Mindazonáltal a közönség történeti szerepe, súlya koronként rendkívül különböző. Függ az emberek térbeli érintkezésétől, a közlekedés lehetőségeitől, függ a gondolat kifejezés korabeli színvonalától, függ a kifejező eszközöktől, a sokszorosítás technikai berendezéseitől, a politikai viszonyoktól, melyek a gondolat vándorlását megengedik stb.

A középkor rendi társadalmában nagyjában annyiféle közönség van, ahány rend. A gondolkodásmód, a nézetek, a törekvések és eszmék rendileg meghatározottak. Ámde ezen belül uralkodó a térbeli partikularizmus s ezzel jár a szellemi partikularizmus. Uralkodó egy világnyelv, a latin, de viszont az érdeklődés iránya vidékenként más, az érdeklődés intenzitása ismét szerfölött különböző vidéken és városokban. Tehát itt is lehetséges sokféle közönség, de ezek csekély érintkezésük folytán egymást nem termékenyíthetik meg. Hasonlattal szólva a szellemi energia szétszóródott, nem találkozik, nem ütközik a sokféle irányzat kezdő csirája. Egészében véve a középkori mentalitás stabilis, változásai lassúak. A tekintély elve uralkodik, a hagyomány szent, a kritikai véna elapad.

Az újkor kezdetén kialakulnak a nagy monarchikus államok. Ezek a vidéket magukba vonják s a vidék szellemi életét egyre inkább centralizálják. Nem mindenütt lehetséges ez. Sokhelyütt megmaradnak a városi központok, Olasz- és Németországban legfőképpen. Itt egyre élénkebb, bár a maihoz képest még mindig igen csendes közönség-élet lüktet. A társadalom összes szellemi fórumai közül a fővárosba koncentrált szellemi élet s az abszolút fejedelmi udvar légköre feltűnő.

Lényeges az, hogy mindenfelé az állam veszi kezébe a kezdeményezést. A közönség még nem érzi a maga erejét. Látja széles vonalon az állami erőt, behódol két század leforgása alatt az étatisztikus, államközpontú fel fogásnak.

Ámde az állam sok téren csekély erejű; főképp gazdasági téren indul meg a merkantilizmus túlságaival szemben az ellenhatás. Másrészről ugyancsak a szabadság felé hajlik az irodalmi és tudományos kritika. Az akadémiák állam által alapítvák (Magyarország kivételével); főszerepük a kritikai irányítás. E szerepkör csakhamar a művelt, vagyonos és agilis «harmadik rendre» száll át. Az irányok sokfélébbek, a viták élénkebbek — a XVIII. században a középkori stabilizmus megszűnik utolsó maradványaiban.

Megkezdődik az állami hatalom ellenőrzése is. Új elméletek befolyása alatt az emberek politikai faktoroknak kezdik magukat érezni, a vita-kérdésekben igen nagy szerepet kezd játszani a politika. A liberalizmus századában a szabad szervezkedés érkezik el a szabad véleménynyilvánítással, így a XVIII. század végén s a XIX. elején születik meg az az

ezerarcú «közönség»,¹ mely egyre élénkebb, egyre aktívabb, politikai és szellemi igényeiben egyre követelőbb, de szellemi tartalmában egyre gazdagabb is.

A szervezkedés nagyarányúvá válik a gazdasági életben. Most már az államon belül oly aktív szervezetek vannak, amelyek nem a régi decentralizált polgárság szerénységével húzódnak meg a vidékeken, hanem befolyást nyernek az államra, Az individualizmus most már csak elméletben van meg; a valóságban szinte mindenki szervezetek tagja. A szellemi irányok sokfélesége közben pedig az egyénnek tájékozódnia kell, «közönségekhez» csatlakozik, mintegy lelkileg tömör ül, társakat keres akcióba kezd.

Most már nem úgy áll a dolog, mint régebben, midőn a politikus úgy képzelhette, hogy az államhatalom egyes «állampolgárokkal» áll szemben. Amíg a centralizált államhatalom gyenge közönségkultúrával állott szemben, az állami hatalom kézen fogva vezethette az embereket. Amikor a közönségnek megnőtt a — kivált gazdasági — tudása, vagyonilag és szellemileg önállóbb lett, a közönség kezdi vezetni az államot. Az atomizálódott közönség helyett kompakt közönségek vannak. Az államhatalom pedig azt is kénytelen látni (mi az államelméletekben még alig szerepel²), hogy tulajdonkép nem emberhalmazzal áll szemben, hanem óriási szervezetekkel is. Elég az Egyesült-Államokra gondolnunk, a trösztök rendkívüli befolyására. Ugyanígy megvan e befolyás szellemi oldalon is. Régen csak az egyház lehetett «állam az államban». Most kevésbé láthatóan ugyan, de sok állam van az államban, sok vezető, kormányzó, szervezet, sőt latens kényszerítő szervezet is.

A XIX. században uralkodóvá válik az organizacionizmus, szervező hit, mely áthatja az egyeseket. Kivált a század közepén élénk a közönségek élete. A század végén már nagyobbak a tömegek, áttekinthetetlenül nagygyá növekszik minden, 3 végre az egyén visszavonul, átengedi ismét a kezdeményezést vezetőknek, persze az ő vezetőinek, kik iránt bizalommal van. Látjuk, hogy a közönségnek mintegy virulenciája a XIX. század folyamán is hullámszik.

¹ Tarde arra utal, hogy a közönség alakulásához bizonyos fokú *rendszeres* érintkezés szükséges. «Un public special ne se dessine qu'à partir du moment, difficile à préciser, où les hommes adonnés aux mêmes études ont été en trop grand nombre pour pouvoir se connaître ainsi personnellement, et n'ont senti se nouer entre eux les liens d'une certaine solidarité que *far d'impersonnelles Communications d'une fréquence et d'une régularité suffisantes* (L'opinion et la foule⁴, 1922. 8. 1.). Csakhogy ezt a gyorsabb és rendszeresebb érintkezési szükségletet nem találjuk minden korra nézve döntőnek. A régebbi korok lassú és rendszertelen érintkezései mellett közönség azért alakulhat, mert az életproblémák változásai is lassúak. Tarde a modern, idegebb közönségre gondol, de egyúttal a gyorsabb problémaváltozásokra is.

² Az «alig» szereplést mint teoretikus értelemben ki nem fejlett problémák kapcsolatát értjük. Hogy miképp szerepelnek hatalmas organizációk államokban, íme egy példa, Jellinek (*Allgem. Staatslehre*³, 1914. 106): «Auch das politische Leben des Staates kann durch *Vereine* tiefgehend beeinflusst werden — man denke an die Ligue, den Jakobinerklub, die Chartisten. Wenn irgendwo, so kann das Schlagwort von dem Kampfe der Gesellschaft mit dem Staate bei den *Vereinen* Wahrheit gewinnen, weil *hier Organisation gegen Organisation steht.*» A példák forradalmi időkből valók s feltűnő, az egyesületek szinte abnormisakká válnak.

³ V. ö. dolgozatunkat: *A közvélemény erővesztésének okai a modern társadalmakban.* Bp. Szemle, 1926.

A szervező hit befolyása alatt a társadalom telve lesz reformeszmékkel és szervezett alkotásokkal. A társadalom szabad kötetlensége, versenykáoosza mellett kivált a szocialista tábor képviseli a racionalista elvet. A valóság röögös akadályaiival nem igen gondolva — sajnos, egyoldalú ökonomista alapon — óhajtják egész társadalomszerkezetünket átrevideálni. Ez is közönségmozgalmakat támaszt, híveket toboroznak, ellenfelek lépnek fel velük szemben. Az állammal szemben a közönség egyre aktívabb és mindenestre hangosabb. A gondolkodás már nem annyira államközpontú, ez államközpontúságot a liberalizmus lecsökkentette, úgy látszik, a szocializmus ismét erősíti. De viszont a szocializmus türelmetlen, mert szektárius elveivel — ha vitatartalomban gazdagítja is — tényleges szabadságában bénítja a közönség életnyilvánulatait. Egykor a technikai akadályok s az állami béklyó, most társadalmi mozgalmak, «pártok» feszélyezik a közönségeket alakulásukban és normális kiegyenlítődesi folyamataikban.

A közönség, látni fogjuk, célvilágot kialakító fórum. Amidön e célvilág forrongásba jő, a közönség élete felújul. Midön a célvilág stabilizálódik, a közönség passzívva lesz. Lamprecht azt mondotta: vannak *konstruktív* és *kritikai korok*. A közönség a kritikai korokban lendül tevékeny életre, bár a szilárd céltartalmú korokban sem pihen. Ott a célok, itt-az eszközök kérdéseiben van nagy divergencia. Szellemi mozgalmakat támaszt és táplál ez is, az is. E szellemi küzdelmek folynak le oly szabad, kötetlen társadalmi alakulatban, minő a közönség. Lássunk most részletesebben életviszonyaiba.

IV.

A «közönség» szó használatánál igen feltűnő e szó roppant tág alkalmazhatósága s hasonlókép meglepő, hogy e szó rendkívül sokféle alkalmazásában nem szokott kétség felmerülni. Ha azt mondjuk, hogy egy hírlapnak megvan a maga közönsége, tudjuk, mit értünk ezen: az olvasók táborát. Egy ma élő írónak szint én ily ért elembe van közönsége. Egy színház közönsége az, aki oda szokott járni, a parlamenti tárgyalásoknak is hasonlókép van közönsége. Általában azt mondhatjuk: a közönség élő, társadalmi szerepet vivő tényezők állandó hatásköre az emberek bizonyos csoportjában. Első meghatározásunk még tág, ezt szűkítenünk kell, mert a jelenségeknek csak egyik oldalát vettük tekintetbe, azt, hogy valahonnan hatások indulnak ki s valakiket e hatások érnek.

Nemcsak ma élő egyesekről (pl. író) avagy csoportokról (pl. parlament) lehet itt szólnunk. Elmúlt idők kiváló emberei ma is hatásnyújtó tényezők lehetnek, eszerint meglehet a maguk közönsége. Így ma is beszélhetünk Sophokles avagy Shakespeare «közönségéről», szent Ágoston avagy Assisi szent Ferenc közönségéről. Van közönsége az emberiség régi tanítómestereinek, Platónnak és Kantnak, kik írásaikon keresztül hatnak, aktuálisan és állandóan, van közönsége Euripidesnek és Goethének, kiknek műveima is színpadra hozzák vagy olvassák. Viszont egyes írók «már nem találnak közönséget», nem mondhatjuk, hogy Hamann zavaros írásainak ma is megvan a közönsége, mint egykor volt, elfeledett írók és hatásképtelen írók nem találnak közönséget. Épúgy nincs közönsége oly politikusknak, kinek politikai iránya s a mai idők közt már nincs összefüggés, kinek tettei a ma

számára már nem jelentenek programot, pl. nincs közönsége XII. Károlynak stb.

Más eset áll előttünk, amidőn valamely figyelmeztetés szól a «közönséghez» (pl. a növényzetet a «közönség» figyelmébe ajánljuk); itt arról van szó, hogy egy bizonyos helyen megfordulni szokott emberek bármelyikével lép a figyelmeztető közeg érintkezésbe. A vasútnak is, mint közlekedési eszköznek, egy váróteremnek is megvan a maga közönsége. Előbb oly közönségről volt szó, amely egy *szellemi* tartalom felé fordul.¹ A közönség figyelmi irány közössége által összekapcsolt; Az utóbbi esetben az egyes ember csak esetlegesen, mintegy élettevékenységeinek átmeneti fázisában jut *térbelileg* oly helyre, hol másokkal ugyanazon helyzetben van. A két jelentés közt kevés érintkezés van, de a szóhasználat mégsem egy egységes jelentést bomlasztó, mert látni fogjuk, egy közös elemet tartalmaz mindkét szójelentés. Máris beszélhetünk:

1. *állandó közönségről* (pl. egy író közönsége); a csoport itt is fluktuál, de szellemi irányában többé-kevésbé állandó;

2. *alkalmi közönségről*, mely szinte véletlen összetevődésű, pl. egy park, egy hajó közönsége; mindamellett, hogy ez szinte véletlen alakulat, e közönség sem a tiszta véletlen folytán került együvé: az egyik épúgy kereste a park, mint a másik a hajó használatát, találkozásuk tehát nem oly incidentális, mint a tömegé.

A tömeg *tiszta incidentális alakulat*, a közönség még leghígabb alakjában s összetételében sem tisztán incidentális. Ezzel máris az összehasonlítások terére léptünk. Mielőtt tovább jutnánk, körül kell tekintenünk többféle morfológiai alakulaton.

A társadalmi alakulatok közt legrégebbi figyelemben a *szervezetek* részesültek, oly alakulatok, amelyek megnevezettek, megnevezhetők (nem anonimok). Ezek határozott célja tudott vagy kimutatható: e cél szolgálatában állanak a szervezetek tagjai, kik e célokat tudják és vallják. Nevük sokféle lehet (társulat, szövetkezet, testület stb.), de általában *egy célfaj* szolgálatában állanak, tehát *monotelikusok*.

E szervezetek szembeállíthatók a cél szempontjából azokkal a társas egységekkel, amelyeknek célvilága sokfelé ágazó, tehát nem is lehet mindenemű cél állandóan a felszínen, nem lehet az összes, lényegükkel harmonizáló cél időszerű. Ezek az alakulatok «*közösségek*» (*Gemeinschaft*), pl. család, nemzet. Ezeket *politikus* alakulatoknak találtuk. Ezeket nem lehet «szervezni», ezek alakulnak idők folytán, függetlenül racionális szervező aktusoktól. Nem lehet pl. egy család avagy egy nemzet létrejövését «szervezés» útján elérni.

Egy kultúrpolitikai tényállás kapcsán arra jöttünk rá, hogy a modern kor társadalmában, sajnos, több helyen találunk oly agglomerátumokat, halmazokat, amelyek nemcsak célban szegények, hanem szinte célüresek; ezek *atelikus* halmazok.³

¹ Tarde szinte következetesen e szűkebbkörű meghatározásra gondol, miután szerinte a közönség «une collectivité purement spirituelle, comme une dissémination d'individus physiquement séparés et dont la cohésion est toute mentale. Tárg meghatározásai mellett aztán téves következmények is akadnak (mint a 13. l.-on): «le public pourrait être défini une foule virtuelle».

² *Egy új szociológiai irányról*. Társadalomtudomány. 1925. évf.

³ *Vállalatok a kultúrpolitika alapvetésében*. Prot. Szemle. 1926. évf.

Találhatók végül oly társadalmi alakulatok, amelyeknek célvilága csak ép kialakulóban van. Ezek oly képződmények, melyek mint salaktalan csoportösszefüggések» ismeretesek avagy «amorf képződmények». Ezek közé számíthatjuk i. a tömeget, 2. a klikket, 3. a szervezetlen célegyesüléseket, 4. a közönségeket. Ezeket összefoglaló néven *protelikus alakulatoknak* lehet elneveznünk. A célélőttiség természetesen nem egyforma az említett négyféle alakulatban: a célgondolatok indulnak, forronganak, tudatosulnak, intenzívebbé válnak, terjednek, végül lerögzítődnek s a teljes kialakulás esetén elének állnak az ép említett egycélú (monotelikus) alakulatok, szervezetek. Csakhogy az ép a sajátos, hogy a protelikus alakulatok ép eddig nem tudnak soha eljutni anélkül, hogy lényegük megváltoznék. Ha eljutnának idáig, úgy már a tömeg megszűnnék tömeg lenni, a közönség közönség gyanánt szerepelni stb. Úgy már az egy célfaj érdekében való beállítotttság — *ezt jelenti* ép a szervezetség — keríti hatalmába amaz alakulatokat és «szervezett tömeg» *contradictio in adjecto* volna épúgy, mint a «szervezett közönség.» Ez alakulatok ép szervezetlenségükben igen érdekesek, mert mozgékonyak, szerfölött aktívak vagy azzá lehetnek. E szervezetlen alakulatok roppant kiemelkedő történeti szerepe irányította figyelmünket éppen ezekre, ezért vizsgáltuk¹ különösebb figyelemmel a politikai párt szerepét, szociológiai sajátságait. Most a közönség vizsgálatára térünk, tekintettel arra, hogy a tömeg kérdését Le Bon nagyjában kielégítően vizsgálta.

A szervezetlenség épúgy, mint a célélőttiség, különböző *fokokban* található fel amaz alakulatokban. E tekintetben kétféle mozzanatra mutatunk rá a szervezetlen alakulatok² sorában:

1. *reaktív* jellegű csoportokra, minők a tömegek s a közönségek; látható, e «reaktív» jellem szorosan összefügg a célélőttiséggel;

2. *proaktív* jellegű csoportokra, minőnek mondtuk a szervezetlen célegyesülést. Ilyen egy szervezést nem nyert írói társaság (mely még nem «társulat»); sajátos csoport ez: közös célért máris állandóan és harmonikusan kooperál, holott nincs szervezete; a szervezet a célgondolat hatalma folytán másodlagossá, szinte külsőségé, *formalitássá* válik.

E szervezetlen csoportok közül csak a tömeggel számolt kifejezetten a szociológiai tudomány.³ Valóban sajátos alakulat incidentális csoport, mely különös izgalmak hatása alatt lelki múltjuktól, célviláguktól többé-kevésbé elszakadt embereket egyesít; tipikusan protelikus alakulat a szervezetség nyoma nélkül. A tömeg és a közönség célélőttisége közt azonban különbségek vannak. A közönségnek külső megjelenésében kétféle alakját vehetjük észre, van:

1. együttlevő vagy *jelenléti közönség*, minő színházban, gyűléseken, előadótermekben stb. van előttünk;

2. *szétszórt közönségcsoport*, minő egy hírlap közönsége, egy író vagy irány «tábor».

¹ V. ö. előbbi dolgozatainkat: *A politikai párt társadalombölcselete*. Társ. tud. 1924, 45—62. 1. *A politikai pártok típusai*. U. o. 1926. 56—71. sk.

² Imént említett első dolgozat 59. l.

³ Többször összegeztük nézeteinket s így itt csak futólag érintjük: V. ö. *Társadalomalkotó erők* «Tömegelektan és társadalmi morfológia» c. fejezet. *Tömegelektani erők a hadseregben*. M. Figyelő, 1917. és *A közgazdaság- és társadalomtan elemei*, 1921. 107 sk.

Rendesen az előzőre szoktunk gondolni, tucatmeghatározásokban¹ is legtöbbször az előbbiről van szó, holott szociológiailag sokkal fontosabb a második s alább is célszerű lesz legfőképpen az utóbbira gondolunk. A közönség *külső megjelenési módjai* egymásra utalnak. Könnyű észrevenni, hogy a közönség együttléti alakja nem eredeti alakulat, hanem mögötte, illetve előtte szétszórt közönségnek kell léteznie. Az együttlét csak egy határeset, mely bizonyos tömörítés, összehívás, rendezés után jó létre. Már nem mondható a közönség együttes és incidentális csoportnak, minő a tömeg, mindamellett van egy-két jellemvonása, mely a közönséget hasonlóvá teheti a tömeggel. Mind a kettő egyezik, mint már láttuk, abban, hogy protelikus alakulat: a maguk szervezetlenségében nem látják maguk előtt azt a kollektív és aktuális célt, melyért működniök kell.

Ebből származtattuk le² a tömeg azon sajátosságát, hogy önkénytelenül vezért keres. Minél kevésbbé ismeri egy alakulat a maga célját, annál ösztönösebben keres oly egyéniséget, mely az ő célvilágának hézagait kitölti, célvilágának zavarait eloszlatja. Vezér keresésére lelki szükség hajtja általában a szervezetlen alakulatot. *Ami hiányzik a csoportban, azt keresik egy egyénben.* Ahol hiányzik a célok szilárd mederbe terelése szervezet, alapszabályok, vezetőség útján, ott erőteljes és *aktuális* szükséglet a vezér keresése. Ez állapotot röviden vezérvárasnak mondjuk. A tömeg eme sajátos feszültsége, várakozási állapota megvan a közönségben is: a közönség is hatásadó forrást vár, mert általában célösszefüggést, szilárdságot keres, tehát: *a közönség bizonyos feszültségben lévő csoport valamely céltartalom, irányítás befogadására.* A tömeg és a közönség közt e tekintetben jelentékenyebb különbségek is találhatók.

A tömeg várakozási állapota erőteljesebb s rögtönibb kielégítést keres, A tömeg, mint protelikus alakulat, nemcsak szervezetlensége, célkáoza folytán van erős várakozásban, hanem azért is, mert tagjai tömeglényvé devalválódtak. A tömeglények valamely erősebb izgalom, szenzáció útján kerültek együvé s kiestek normális életfolyamataikból; szokatlan helyzetbe jutottak, eltűnőkké válnak a tömegben, összezsugorodott énjükben az «atomérzés» kerekedik felül. Ez állapot lényegesen megváltoztatta egyéniségüket, főképp ennek egységét bontotta meg: lelki múltjuktól, sorozatos élményeiktől, tapasztalataiktól az emberek elszakadtak s most egyéniségfosztottan keringenek egy áttekinthetetlen, zavaros életű csoportban. A tömeglények tehát rögtönös hévvel keresnek irányítót; A tömeg incidentális alakulat, tehát kész *incidentális vezetősuggerziójának* magát alávetni. A tömeg várakozási állapotának sajátságos kirobban kezdetben- az incidentális vezető elfogadásában, majd heves elhatározásokban, mint ahogy ez természetszerű általában ott, ahol az egyéni lélek célfolytonossága, szilárd telikus áramlata csökkent vagy megszűnt, ahol az egyén, hacsak átmenetileg is, tömeglényvé változni kényszerült, hol a tudat szinte Íratlan lappá változott egy egyéniségbontó tömegizgalom hatása következtében.

¹ Ide iktatjuk e lexikális meghatározást: «Publikum, Menschenmenge, ihsbesondere die zu einem bestimmten Zweck (Genuss einer Schaustellung u. s. w.) versammelte». (Brockhaus.) Nem érdektelen megfigyelni, hogy lexikonok ép társadalommorfológiai téren gyalórk, szinte ügyefogyottak.

² Id. ért. Magyar Figyelő, 1917.

A tömeg rögtöni heve abból a visszas állapotból származik, hogy egész lénye a felvehető célok kezdeti krízisei köré vonódik.

A közönségnél eme, szinte abnormális vonások nem lépnek fel; nem lép fel az egyéniségbontó izgalom, nem kerülnek váratlanul együvé egy áttekinthetetlen tömeges csoportba, nem lép fel az atomézés a maga felelősségrontó hatásával stb. Mindamellet a közönség is vár valamire, *a közönség is speciális hatásváró alakulat*. Várja az irányítást, amelyhez a maga érdeklődésével kapcsolódhatnék, szóval várja telikus megtöltődését, várja az irány tartalmát. E ponton megszakítjuk a vezető kérdésének további elemzését egy előzetes társadalomlélektani tényállás megvilágítása céljából.

V.

Figyeljük meg a társadalom szellemi életének széles köreit. Az egyesek sohasem állanak elszigetelten, a Robinson-állapot lelkileg nem lehetséges, mindenesetre abnormis állapotnak volna tekintendő. Az egyeseknek megvan a maguk életköre, megvannak életproblémái, de alig van probléma, mely túl ne terjedne szűk társadalmi körön. Az egyén élete megküzdésére szolgáló erők szűkösek, az egyén mások szellemi behatására, tehát szellemi támaszokra szorul. A rendkívül sokféle társadalmi probléma közepette «szellemi támaszokat» sokféle helyen keresheti. Akinek főképp vallásos élete keres kielégülést, ily körökhöz fordul, az esztéta ismét a művészeti irányokban keres tájékozódást stb., mindenki *gravitál* valahová, lelki életének receptív felületét egy bizonyos irányba fordítja. Amde ez 3 fordulat *nem pillanatnyi*. Az illető életérdek, mely érvényesülést keres, tartósan keresi ama szellemi támaszt. Azt mondhatjuk: az egyén életében kifelé forduló, szociális jellegű *állandó figyelmi irány* s figyelmi *lekötöttség* jelentkezik. E figyelmi irányulásnak kezdő fázisa a tapogatózó-tájékozódó fázis: a *merre* menjünk, a még-ha tározódó-rögzítődő fázis: a *hova* jussunk. Az egyén döntött, de itt mindég akaratumk irányáról van szó, mely sohasem fix. Számos eldönteni való kérdés marad az élet egész folyamán.

Az említett érdeklődési koherencia tudatéletünknek általános természetével, szinte hajlamos egyoldalúságával szorosan egybefügg. Mi tartja össze a tömeget? A tömeg incidentálisan keletkező izgalma, mely *hirtelen* egy irányba tereli a gondolkodást, a lelki életet koncentrálja, a tudatmezőt szűkíti. Ez a *tudatszűkülés* szinte általános diszpozícióra támaszkodik s ez a közönség életének is egyik alapja. Szűkülésre a tudat izgalom hiányában is hajlamos. Lelki világunk egyszerre sokféle tartalommal tartósan nem foglalkozhat: egy-egy időszakon belül az érdeklődési vonal megkeskenyedik, a tudat konkrét mesgyére terelődik, szellemi életünk (sit venia verbo) mintegy szűk lelki utcára talál. Ide koncentráldódik minden tevékenység. A tömeget valami szinte lenyűgözve tartja,¹ ez nincs meg a közönségben

¹ A tömegegyén a közönség tagjaival szemben lenyűgözött, egészében lekötött. Tarde nem a lelki élet múlt-tartalmainak kiesésére gondol, hanem arra, hogy az egyeseken megoszthatnak különböző közönségek, a tömeg nem osztozik. «On peut appartenir en meme temps, et de fait on appartient toujours simultanément, á plusieurs publics comme á plusieurs corporations ou sertés; on ne peut appartenir qu' á une seule foule a la fois. De la l'intolérance beaucoup plus grandes des foules et, par suite, des nations ou domine l'esprit des foules. parce que l'être y est

de valami hasonló igen, központ felé terelődés, a lelki múlt háttérbeszorulása (nem kiesése); a tömeget erős szenzáció tartja lekötve, a közönséget hasonlóképp valaminő egyoldalú gondolatcsoport: «aktualitás».¹

Morfológiai szempontból lényeges tény az, hogy az egyén csatlakozik valahová, hol *aktív* szellemi életének mintegy egyénenkívüli központjait találhatja fel. Az egyén sajátos, szervezetlen *élet koncentráció* körébe jut; ez életkoncentrációk a «közönségek». Most már előző meghatározásainkat azzal egészíthetjük ki, hogy *a közönségek az egyesek állandó figyelmi irányával lekötött s egybekötött szellemi életkoncentrációk*. Úgy is kifejezhetjük, hogy keletkeznek az egyesek szellemi érintkezéslehetőségei által kapcsolt *érdeklődéskörök*, speciálisan konvergens csoportok szellemi irányító központtal, mely ama köröknek mintegy telikus központját teszi ki. E közönségek célja a külön konkrét jellegű életproblémák, *célok kidolgozása*. Azaz végül így definiálhatunk: a közönség konvergens célalkotó csoport szervezetlen állapotban. Hogyan történik ez a sajátos, kollektív célalkotás, célok «kidolgozása?» Épúgy, mint a tömegben, vezetők keresése, kerek, egységes egyéniségek igénybevétele útján, mely felé, láttuk, a közönség is várakozási állapotban van. A tömegvezér nyersebb, durvább életformájú egyéniség, hiszen neki momentán kell hatnia egy vegyes összetételű és nagy csoportban, melynek színvonalát nem ismerheti, annak finomabb elemeire nem támaszkodhat. A tömegvezér egy átmeneti állapot kormányosa, ki tartósabb hatást, finomabb szuggesztív befolyást létesíteni nem tud. Eltűnik múlt szerepe után az ismeretlenségbe, mint ahogyan eltűnik maga az incidentális alakulat, a tömeg is. A közönség vezetője nyugodtabb, kialakultabb elme. E vezető — színvonal, értékes volta a szociológia ténysíkján nem kérdés tárgya — általában *vezérszellem* néven nevezhető.² Míg a tömeg íratlan lap, a tömegvezető a gyors átmenetet képviseli, addig a közönség

pris tout entier, irrésistiblement entraine par une force sans contrepoids». Már most itt az a probléma, hogy az egyes honnan szerezheti amaz «ellensúlyokat»? Vagy másokból merítheti s ez lehetséges a közönség tagjainál, többféle közönség ellensúlyozhatja egymást; vagy magából, egyénisége múlt-tartalmából, tapasztalataiból. Nézetünk szerint az utóbbin van a súlypont s azért annyira megváltozott a tömeglény jelleme, mert e múltbeli «súlypontjaival» nem tudja momentán-felvenni a kapcsolatot.

¹ A közönség «aktualitás» iránti szomjúsága lehet pusztán momentán hatáskeltés eredménye Ily értelemben a közönség méltán komolytalan amorf-csoportnak vehető (mire Rückertnek egy gúnyos verse utal: «Das Publikum, das ist ein Mann, Der alles will und gar nichts kann; Das Publikum, das ist ein Weib, Das alles will zum Zeitvertreib», idézve Schaffle, *Bau- und Leben des socialen Körpers*, 2. kiad. 1896. I, 196. 1.). E könnyű fajsúlyú érdeklődés azonban sohasem tarthat fenn állandóan egy közönségkoncentrációt. Általában az aktualitás nem a pusztá *jelenhez*, hanem ép a *jövőhöz* való kapcsolódás. A közönségalakulásnál az aktuális mozzanat fontos, mert a közönség jövővé vonatkozó *elhatárolásaihoz* szükséges mozzanatokra szorul. Aktualitás tehát mindaz, ami *vonatkozásba jut* a jelenben kialakuló jövővel. Az aktualitás *nem önmagában*, hanem egy vonatkozás útján hat. Már most, ha felismerjük, hogy a közönség sui generis protelikus alakulat, látjuk, az aktualitás mennyiben bír jelentőséggel: a jövőgondolatok kialakítása érdekében van; e tekintetben a közönség *aktív* lény, munkálkodó csoport, nem pedig szórakozók laza kapcsolata.

² A vezérszellemet nem szükséges magasabb értelmi és erkölcsi kvalitással felruházottnak elgondolnunk. Itt pusztá ténylegességről van szó, tehát *tényleges* hatásképességről, tényleges vezetői szerepről épúgy, mint a hadvezérben sem keressük ab ovo az erkölcsi vagy nemzeti hőst, csupán a vezetésre hivatottságot, a tényleges sikerek elérését.

tartósabb alakulat lévén, oly vezérszellemet keres, ki őt *tartósan* tudja befolyása alatt tartani.

Kérdés, hogy a vezérszellem szinte monarchikus pozícióba juthat-e, kivel szemben a közönség csak a hódolat hangját hallatja? Korántsem. A közönség tagjai nem tömeglények, hanem megőrzik a maguk egyéniségét, ép ezt akarják tartalommal gazdagítani; a közönség mindenekelőtt csak összehangolást vár. Ezen harmóniára várakozás az egyéniség bizonyos részeinek feláldozását sürgeti, szinte *átlagosságot* keresnek az egyesek. Ez annak a tüneménynek oka, hogy nagyobb összejöveteleken kitűnő szellemek is készsággel meghódolnak igen átlagos elmék vezető befolyása előtt. A vezető tehát kezdetben átlagosítófaktor, aki kitudja érezni, hogy a közönség mely irányban hozható közös platformra: ez ennek a társításnak első fázisa, elemi cél, de nem végcél, kiindulás, mintegy lendületvétel, melynél, mint az ugrásra készüléskor, *visszafelé* teszünk néhány lépést, hogy aztán nagyobb lendülettel indulhassunk. A vezérszellem is mélyebb átlagot keres ösztönösen, hogy aztán társas, egyesült erőre támaszkodva magasabb társas cél felé törhessen. Megvan tehát a kollektív alapra helyezkedés eredeti vágya a közönségben, mely csak *bizonyos fokú* egyéniség-alarendelődést tűr meg ép a társasnak érzett cél érdekében.

A közönség, láttuk, vezérszellemekhez kapcsolódó, speciálisan koherens csoport, mely 1. egyéniségösszehangolódást, 2. céltartalma gazdagodását keresi, hatást váró egység. E várakozási feszültségek szempontjából azt mondhatjuk, hogy a közönség sohasem oly passzív, mint a tömeg, bár aránylagos aktivitása szempontjából mégis megkülönböztethetünk:

a) *passzív közönséget*, mely erősen a vezérszellem egyoldalú befolyása alatt áll, szinte türelmi állapotban foglal el várakozó álláspontot és

b) *aktív közönséget*, mely céljainak nem annyira megalkotását, mint inkább kiegészülését keresi, határozottabb irányú érdeklődése van, közös érdeklődésében konvergens csoport és maga is aktív.¹

Látjuk, bár a közönség névtelen, anonim, szervezetlen, szétszórt alakulat, van bizonyos lelki összetartása. A közönség tagjai époly kevéssé ismerik egymást, mint a tömeg tagjai, a közönség mégis sokféle jelből felismeri a maga létezését, sőt terjedelmét is (pl. az illető szellemi irány elterjedtsége, egy lap példányszáma, terjedelme, kiállítása stb. nyomán megbecsülve). Az író tudja, sejt, hogy minő a közönsége, átlagosan kiből áll, a politikus tudja, hogy «főképp» kiknek nézeteire kell tekintettel lenni. Ez a tény lehetővé teszi azt, hogy a vezérszellemek eleve berendezkedhessenek az ő közönségük igényeire. Mielőtt a közönséget szuggesztálnák, maguk egy *praesuggesztívó* folyamatán esnek át, azaz önkénytelenül alkalmazkodnak a közönség várakozásaihoz. Az igazi vezérszellemben erőteljes ilyirányú, közönségkisejtő érzék van, erre be tud rendezkedni, mint az a politikus, ki ezt mondotta pártjáról: «vezetőjük vagyok, tehát követnem kell őket». Ez megy végbe az írónál, költőnél, művésznél és a politikusnál egyaránt.

Azt találtuk, hogy a közönség a hatásvárás állapotában van; e hatás azonban, most látjuk, nem egyoldalú. Kétféle tényezőnek kell találkoznia:

¹ Szóba kellene hoznunk itt a «vita» folyamatait. Ezt már többen részletesen vizsgálták.

1. a *hatásvárók* tömegének, ez a hatásbefogadó, a recipiens, de amely sohasem teljesen passzív és

2. a *hatásadó* szellemnek, ki a maga részéről, ha nem is mindenben, a hatásváróknak eleget tesz, különben elveszíti a maga «közönségét», azaz vezérszerepéből kiesik. Ha ez a két tényező nem találkozik össze — a földolgozóban — harmonikusan, úgy a közönség közönyös lesz, a hatásadó szellem minden kapcsolatkeresése hiábavaló marad, a politikusnak nincs «tábora», egy iránynak nincsenek «hívei». ¹ A hatásnyújtás tehát *hatásvonzást idélez fel*, egy centrifugális vezetőjellem egy centripetális közönségjellem mellett működhet. ²

Láttuk a közönség szellemi arculatát, láttuk, minő társadalmi alakulat ez. Összefoglalóul még néhány vonást jegyzünk fel. A közönség élővilágában forrongó alakulat. A filozófust érdeklí az érték, a szociológust az *értékfordozó alany*. A legsajátosabb ezek közt a közönség. Protelikus és amorfi, szervezetlen. Nem is lehet ez másként, mert a szervezetnek már *megvan* a célja, a közönség keretében a cél ép kibontakozóban van, nem lehet tehát szervezet. A közönség a társadalom célvilágának *kibontakozási közege*, röviden: értékelő, szervezetlen «fóruma». A közönség élete (mint láttuk a III. fej.) hullámzik: intenzívebb, mikor a célok — «kritikai» korszakban — forrognak. Általában a közönség e tevékenysége, aktív szelleme akkor erős, midőn sok oly életproblémáról van szó, amely nagy erőszervezet, például állam útján nem oldható meg. Téved az ösztönösen autokratikus hajlamú állam, ha a közönség életét sorvadni engedi, mert e szabad, kötetlen társas alakulat életét pusztá vezetéssel, állami racionalitással nem pótolhatja. Történetileg tehát a közönség szerepe akkor lép előtérbe, amidőn már kényszerűen súly esik a társadalom *öntevékenységére* amikor már oly sok — gondoljunk a gazdasági életre — és oly sokféle — gondoljunk a sokirányú szellemi életre — lesz a társadalmi feladatok száma; hogy az állam koncentrált hatalmával nem birkózhát meg velük. Így a problémák özőne társadalmilag nem oldható meg centrálisán, hanem mintegy periferikusan. Ily, mondhatnók, problémákban torlódó korokban lépnek akcióba amaz életkoncentrációk, melyekben lefolyik az értékelő és célalkotó munka. A technikai keresztülvitel, az eszközök problémája, a összeválogatása, megszerzése sok esetben az egyesekre hárul. De szükség van célkibontakoztató társas közegekre, «közönségekre». Talán látható, hogy ez, ismeretlenség homályában működő aktív alakulatok megkötetle energiájukban társadalomra és államra nézve minő jelentősek. A *szociológia* feladata lényét elemezni, funkcióit leírni. Jelentősége megállapításában szava van a társadalom egész szerkezeti elveit bíráló *társadalomfilozófiának* is, melyre e helyen már nem térhetünk ki.

Dékány István.

¹ A közönség és a vezérszellem divergenciája magyarázza meg a *précurseur*-tragikumot. Aki előresiet, nem talál közönséget. Jellemző a pesszimista filozófia kezdő sikertelensége. A Hegel-hatásoktól telített berlini egyetemen Schopenhauernek, a kitűnő stiliztának és előadónak alig akadt hallgatója. A hatás korai volt, a hangulat, a közönség nem volt előkészítve. Csak a 60-as években érzék el a vezérszellem és közönség összesimulása. Nálunk is ugyanez volt látható, pesszimista költőinkre (Vajda, Komjáthy) kezdetben nem ügyelt senki.

² A vezetés problémáját másutt bővebben reméljük körvonalazni; a tekintély és a presztízis kérdése kapcsán messzire kellene jutnunk.

FIGYELŐ.

IDŐSZERŰ TÁRSADALOMTUDOMÁNYI PROBLÉMÁK A «DEUTSCHER SOZIOLOGENTAG» ÜLÉSEIN.

A «Deutsche Gesellschaft für Soziologie» története rövid: 1909-ben alakult meg Kölnben, 1914—1922-ig szünetelt, majd az 1922. év szeptember 22-én tartott 3. Deutscher Soziologentag alkalmával újra megkezdette munkásságát. A társaságnak folyóirata: a Kölner Vierteljahrshefte f. Soziologie. Az újjáalakulás óta elnöke Tönnies s titkára v. Wiese, akiket ez éven ismét megválasztottak eddigi tisztségükre.

A vezetőség a társaság tagjait ez évben az 5. Deutscher Soziologentag üléseire (szept. 26—29.) Bécsbe hívta össze s így a rendezés munkálatait Rudolph Goldscheid, a bécsi alcsoport elnöke végezte. A nagygyűlés tárgyául a demokrácia problémájának megvitatását tűzték ki Tönniesnek és Kelsennek referátumai alapján.

A kongresszuson, mely előkelő vendégeket megillető külsőségek között folyt le — amennyiben Hainisch szövetségi elnök délutáni teán, Bécs város polgármestere pedig ünnepi vacsorán látta vendégül a társaság tagjait — a német és osztrák tudományos élet számos kiválósága vett részt: Kelsen, Oppenheimer, Sombart, Spann, Tönnies, Wiese, Wilbrandt s még sokan mások.

A nyilvános nagygyűlést az egyetem zsúfolásig megtelt kis dísztermében 27-én délelőtt ½10 órakor nyitotta meg *Tönnies*, a társaság elnöke. A német és osztrák szellemi élet közötti nemes kapcsolatokról szól s pár méltató szó kíséretében megemlékezik a múlt kongresszus óta elhunyt Ludo Hartmann, Pranz Klein, Friedrich Wieser, Georg v. Mayr és Páter Posch professzorokról.

Utána *Hainisch* szövetségi elnök emelkedett szólásra, örömmel üdvözlö a szociológusokat Bécsben és sajnálattal említi meg, hogy bár maga is a társaság alapítói közé tartozik, az utóbbi évek politikai elfoglaltságának közepette egyre kevesebb ideje maradt a társadalomtudomány elméleti műveinek tanulmányozására. A *demokrácia* problémájához azonban épen a való életből szerzett tapasztalatok alapján óhajt egypár megjegyzést fűzni. Nagyon rokonszenves, közvetlen modorban fejt ki ezután nézeteit: A demokráciában nem az írott alkotmány, hanem a demokratikus ember a döntően lényeges tényező; nélküle, az ő közreműködése nélkül, a törvény halott betű marad csupán. A demokrácia mintaképe nek Svájcot tekinti, ahol ez a kormány forma régi hagyományok fejleménye s alapja a paraszt, aki «az igazi demokrata», mert «senki ura, senki szolgája». A demokrácia legnagyobb veszedelme a politikai egyenlőséggel egyidejűleg fennálló gazdasági egyenlőtlenség, bár természetes, hogy a kapitalista rendszer (melynek arculatán mutatkozó hyppokratikus vonásokról szót Hainischer pár nappal előbb tartott beszédében) bizonyos különbségek nélkül nem lehet meg. Vázolja pár szóval a «vezér» szerepét és feladatát, amelyek a súrlódások csökkentése s a kiegyenlítőds egyengetése. A régi államformához,

a monarchiához való visszatérést kizártnak tartja, mert a már egyszer megtört tradíció nehezen éled fel ismét.

Ezután a kormány nevében dr. Waber helyettes kancellár, a város képviselőjében Emmerling helyettes polgármester, Molisch egyetemi rektor s végül Hupka, a jogi fakultás dékánja, mondották el üdvözlő-beszédeiket. Az utóbbi büszkén mutatott rá arra, hogy ettől a félévtől kezdve a szociológia a bécsi egyetemen kötelező, szemináriumi és vizsgatárgy.

Így végre a tudományos ülés voltaképeni tárgyához érkeztünk. *Tönnies* előadása következett. A meglehetősen szaggatottan s unalmasan előadó, anyagát nem kellő ökonómiával rendező, előrehaladott korú professzor csak a bevezetésig jutott el a rendelkezésre álló másfél óra alatt, úgyhogy valójában kinyomtatott théziseinek felolvasására kellett szorítkoznia. Az ezekben vázolt gondolatmenet következő: A demokrácia lényeges ismérve, hogy a modern állam fejlődését befejezéséhez juttatja; ez okból az államnak a társadalomhoz való viszonyát az állam felsőbbsege javára kell végleg rendeznie s hogy ezt tehesse, meg kell oldania a társadalmi kérdést, melynek magva a tulajdon problémája. A demokratikus államnak saját részére a földből és annak kincseiből, valamint más reális tőkéből annyit kell megtartania, amennyire funkciói gyakorlásához szüksége van. Ezenfelül ellenőriznie kell a tőkejavaknak, sőt a jövedelemből származó javaknak megoszlását és úgy kell azokat irányítania, ahogy azt a *salus publica suprema lex esto*-elv megkívánja. A demokratikus állam abszolút állam. A népszuverenitás elve uralkodik és a népképviselő helyes berendezése s a népszuverenitás által való feltételezettségének fenntartása, életkérdés a demokrácia mint államforma számára. A demokrácia kormányát oly közvetlenül fogja választani, amennyire csak lehetséges. A népnek be kell látnia, hogy még nagy kisebbségeknek kevésbé tetsző kormányzótestület is jobb, mint egy egységes cselekvésre és akarásra képtelen kormány. A kormány felelős, ellenőrzésére a demokrácia állandó bíróságot, eforátust fog alkotni, melyet a szuverén népnek kell egységesen választania. Az eforátus feladata a bírálattal lesz. Ez a kormányrendszer nem parlamentarizmus. A parlament hasznos lehet egy demokratikus kormány számára, mert a népet a maga sokféleségében juttatja kifejezésre, azonban csak tanácsadói funkciót fog gyakorolni. A kormány abba a helyzetbe jut általa, hogy a közvélemény figyelembevételével cselekedhetik. A kormány lényege szerint állandó, egyes tagjainak elmozdítását az eforátus jogi formák között fogja eszközölni. Ezek között a határok és korlátok között a nép szuverenitását képviselő kormányzat oly abszolút volna, mint bármikor is egy abszolút szuverén kormányzata. Többtagú kormány választása esetén lehetséges az átmenet az arisztokratikus kormányformára, de nem valószínű. A hatalom megosztása ebben a rendszerben elvben meg lenne szüntetve a nép egységét kifejező államegység javára. A demokratikus államnak pénzügyileg függetlennek kell lennie. Egy ilyenfajta alkotmány az általános és politikai műveltség magas fokát kívánja meg. Ennek pedig előfeltétele a társadalmi élet gazdasági alapjainak átfogó és mélyreható reformja. *Kelsen* a szociológiai dualizusból indult ki. A társadalmi realitás: az uralom, az ideológia: a szabadság korlátozását jelenti. E két tényező egymásra hatását ismerteti s előterjesztett vezérfonalának különösen két pontjára terjeszkedik ki: a többségi elvre s a képviselői rendszerre. Különböző referátuma következő volt: 1. A demokrácia, eszméje szerint olyan állam- (vagy társadalmi) forma, amelyben a közösség akaratát (a társadalmi rend) alávettettei hozzák létre: az uralom alánya és tárgya, vezetők s vezetettek azonosak. 2. Ezen eszme megvalósítását szűk korlátok közé szorítják: a közakarat kialakítására hivatottak testi és lelki kvalitásai (kor, nem, szellemi és erkölcsi egészség stb.); a politikai érdeklődés hiányos volta: a közakarat alkotásában való tényleges

részvételnek a jogosultsághoz való viszonya; a szociáltechnikailag szükséges többségi elv; a szociáltechnikai munkamegosztás: a képviseleti rendszer; technikailag előrehaladott közületeken belül, különösképen az államnál, a közakaratnak fokozatos alkotási menete; a demokratikusan alkotott államakaratnak, a törvénynek szükségképpen autokratikus végrehajtása (a bürokrácia szükségessége a demokrácia számára); a közakarat alkotásának folyamatánál a párt szükséges közvetítő szerepe (a pártképződésen belől mutatkozó anti-demokratikus tendenciák). 3. Valójában a vezetés nem aktuálisan, hanem csak potenciálisan van a vezetetteknel. Ami a következőkben jut kifejezésre:

a) demokráciában a vezetés sohasem teljesen szabad, hanem a vezetettek közösségének általános határozatai által meg van kötve; *b)* lehetséges *több* vezér választása s végül *c)* elhatározóan lényeges eleme a reális demokráciának a kisszámú vezetőknek a vezetettek tömegéből való kiválasztása (demokrácia, mint specifikus vezérkiválasztás). 4. Ebből következik a reáldemokráciának az autokráciával ellentétben való sajátosságakép: *a)* A vezető vagy a vezetők a demokráciában a közösségen belül valók és onnan választatnak. Autokráciában, a vezető mint egyetlen transcendens, nem a közösségből kerül ki.

b) Ott a vezető megválasztásának problémája racionális és relatív, itt metafizikai és abszolút, *c)* Ott állandó vezetőváltás, a vezetettek közösségéből folytonos áramlás a vezetőállásokba és vissza; áramlás alulról fölfelé. Itt egyszerűsrimindenkorra megadott uralmi viszony. 5. Az állandó vezérválasztás által feltételezett dinamikán kívül a demokráciát még egy második mozgalom is jellemzi: azokat az általános normákat, amelyeknek végrehajtására a vezetői funkció korlátozva van, ismét újra és újra a képviselőtestületek alkotják és párthatározatok készítenek elő. Az itt irányadó többségi elv szabály szerint azonban a kisebbséggel szemben nem úgy érvényesül, mint a többség parancsszava, hanem mint a két csoport közötti állandó tárgyalás eredménye. A csoportok egymást kölcsönösen befolyásolják: a kompromisszum, mint az egyhangúság eszméjének megközelítése. 6. Demokratikusnak jellemzett politikai akarás egy racionális-relativista-empirikus (pozitivist) irányban orientált megismeréshez társul; az autokratikus eszmény pedig egy metafizikus abszolút világnézetnek felel meg». A demokrácia a politikai érzelmeket fokozni igyekszik, az autokrácia gyengíti azokat. A közigazgatás demokratizálását minden politikai kisebbség követeli s annak megvalósításáról természetesen lemond. S végső konklúziója, hogy a jelenleg két nagy pártra szakadt társadalom egyensúlyi helyzetének biztosítására, békés úton, csak a demokratikus parlamentarizmus képes, mely ugyan nem jelenti a szabadság eszméjének teljes uralmát, de van egy nagy eredménye: a béke realitása. *Kehen* logikus, érdekes előadásának, nagy közvetlen sikere volt s a délutáni vita során felszólalók is valamennyien, az ő gondolatmenetébe kapcsolódtak bele,

Oppenheimer azzal a megállapítással kezdi beszédét, hogy csak a tisztán szubjektív ítéletek a föltétlenül elvetendők, de «értékítéletek nemcsak hogy megengedettek, hanem egyenesen nélkülözhetetlenek ott, ahol eszköz és eredmény, illetőleg organizáció és funkció viszonyáról van szó». Erre példákat hoz fel, majd a parlamentáris demokrácia krízisére mutat rá. A társadalom részben, nyílt, részben burkolt polgárháborút folytat, de szerencsére az abszolutizmuson. S, a parlamentáris demokrácián kívül, melyeknek egyike sem képes a jelenlegi válságból kivezetni, van egy harmadik lehetőség is, még pedig a föderalizmus..

Abszolutizmus és parlamentáris demokrácia: mindkettő centralizált, államforma. Minden fogyatkozásaiknak ez az oka. A decentralizált állam, illetőleg annak ismét helyreállítása kell, hogy célunk legyen. Ennek a törekvésnek; nem lehet eredménye, ha nem igyekszünk egyúttal hasonló tempóban a társadalmi kérdést is megoldani. A föderalizmussal egyidejűleg a szocializmusnak is

be kell következnie, ami azonban egyáltalában nem jelent bolsevizmust. Egyik oldalon nacionalizmus, kapitalizmus és abszolút állam, másik oldalon szocializmus, decentralizált állam és föderalizmus. A kisebbségi kérdés rendezésének és egy valóban élő népszövetség megalkotásának sincs más lehetősége. Oppenheimer egyike volt azoknak a keveseknek, akik a rendelkezésre álló idő alatt, pregnáns formulázással s szigorú logikával felépített pár mondatban tudták előadni mondanivalójukat. S lehet az ember az általa hirdetett «igazságok»-kal szemben bizalmatlan — tagadhatatlan, hogy markáns tudományos egyénisége előkelő helyet biztosít számára a szociológia diszciplinájának művelői között. Utána a ködös metafizikai spekulációkba merülő *Koigen* következett. A demokrácia feladatát abban látja, hogy az az emberi értéket, a humanitást, védi a népben és azt fejleszteni törekszik. Hangsúlyozza, hogy a demokrácia lényegének megismeréséhez szükséges, hogy a demokráciát egy nagyobb, átfogóbb egésszel való összefüggésében, amelynek intencióit az kifejezésre juttatni törekszik, igyekezzünk megérteni.

Robert Michels szerint a demokrácia a történet folyamán csak egy akidencia és tiltakozik Tönnies teleologikus felfogása ellen, aki abban beteljesülést lát. A történelem nem egyenesvonalú, hanem államformákban és tömeg-érzelmekben egyaránt a «corsi i ricorsi» észlelhető hullámzásában megy végbe. A demokrácia lényege, hogy választáson alapszik. A választás azonban belső logikai lehetetlenség, mert a választás akarátvitel: ez pedig nem lehetséges az akarat megtagadása nélkül. («Celui qui delegue, abdique.») Még olyan választások sem képeznek kivételt, ahol egészen elemi kérdésekről van szó, mint amilyen például a nemzetiségre irányuló. Megfelelő fenntartással talán a referendum némely esetében van jogosultsága. De komplikáltabb kérdések esetén az akarátvitel teljes mértékben értelmetlen. Lehetősége és értelme csak egy charismatikus, személyes vezetésen nyugvó választásnak van; példa: a fasizmus. — Úgy véli, hogy ha valaki, mint Kelsen, a demokráciában csak egy Vertragssystemet (sich vertragen) lát, akkor támaszkodhatik az általa felhozott okadatulásra, de tisztában kell lennie azzal, hogy mindezek az okok felhozhatók bármely arisztokratikus rendszer mellett is. Emellett a népakarat egyáltalában nem is döntő kritériuma a demokráciának. Van diktatúra is nébbeleegyezés mellett és vannak monarchista diktatúrák, ahol a nép népszavazás útján adja meg az abszolút kormányzatnak a teljes felhatalmazást. Így a Bonapartizmusban például. Ilyen rendszerekben a Cézár mint a népakarat megtestesülése jelenik meg. Az tagadhatatlan, hogy a képviseleti rendszerben a demokrácia mint vezérkiválasztó-rendszer jelentkezik s a demokrácia szükséges előfeltétele annak, hogy az elit cirkulációja lehetséges legyen. De ez a körülmény még a társadalmi kérdés megoldásához semmivel sem járul hozzá. — *Rehner* örömeinek ad kifejezést, hogy a demokráciát megcsinálták legalább bizonyos mértékben már előbb, mint hogy a tudósok ehhez a kérdéshez hozzászólhattak volna. Mert féltő, hogy ma sem lenne még kész. Megemlíti, hogy nem csupán állami demokrácia lehetséges, hanem van társadalmi demokrácia is, példa rá Anglia. Azonban úgy látja, hogy nem a szabadság jellegzetes kritériuma a demokráciának. Régebben jog és törvény örök kategóriák voltak s elképzelni sem tudta volna a pár emberöltővel ezelőtt élő polgár, hogy az, ami ma törvény, holnap megszűnjön annak lenni. Az a gondolat, hogy az ember magának szabhat törvényt, kezdete a demokráciának. A pártok szerepe rendkívül fontos és nem lehet róla úgy beszélni, mint ahogy Michels tette, szellemesen, gúnyolódva, de teljesen hamis beállítással. A párt vezet a harcot az államon belül a népakarat megvalósulásáért, amely egészen konkrét formájában mint pártprogramra jelenik meg. Nem lehet a többségi elvet teljesen matematikusan felfogni, mert hiszen a többség döntésében a kisebbség érvelése kisebb vagy

nagyobb mértékben mindig benne foglaltatik. A demokráciák célja különböző lehet. Ezek felett lehet vitatkozni is, de kétségtelen az, hogy mint mechanizmus feltétlenül kifogástalan eszköz a népakarat kifejezésre juttatására s amiatt nem lehet a mechanizmust tenni felelőssé, hogy egy éretlen nép nem megfelelő vezetőköt választ a maga képviselőjében.

Leonard Nelson úgy véli, hogy a szabadság eszméjét nem lehet úgy felfogni, mint Kelsen tette. Az egy jogi eszmény: az önkénytől való mentességet jelenti. Elismeri azonban még így is, hogy a szabadság eszméje s a társadalmi rend között kiegyenlíthetetlen ellentét van. A demokrácia illúzió, ennek a ténynek organizált elleplezése. A vezető államférfiakat feladatuk teljesítésére nevelni kell, hogy a legaraválóbbak kormányozzanak.

Max Adler következik, hogy a Kelsennel való vita hevében egészen a pártpropaganda szólamainak elzengéséig jusson el, a hallgató közönség vonatkozó részének meleg tapsaitól jutalmazva. A fogalmak zavara teljes — állapítja meg. Rennerhez hasonlóan úgy látja, hogy indokolatlan a demokrácia válságáról beszélni. Minden kétségbeesésnek oka az, hogy a polgári osztály úgy érzi, hogy a demokrácia harci eszközzé válik a proletariátus kezében. Visszatérve Tönnies előadására, azt egy értékbölcseleti és társadalomlélektani szemlélet eredményének tekinti, amely egy elképzelt eszményi állapot rajza csupán. — Kelsen vizsgálódása pedig a demokráciának társadalom-technikai forma elemeire van irányítva s így a kérdés megoldását semmiképp sem segíti elő. A kérdés tudniillik az, hogy mi a demokrácia funkciója az osztály nélküli s az osztályállamban. Kelsen formalisztikus jogász, nem szociológus felfogására jellemző, hogy ő a szabadság ideológiáját állítja a demokrácia előterébe. Az egyenlőség eszméjéből kell kiindulni. Az alig százéves demokrácia a rendi állam egyenlőtlenségeiből született meg s mint ilyen, polgári gondolat volt. Az akkor fennálló rendi előjogokkal szemben a jogegyenlőséget jelentette. Ma, az eddigi politikai demokrácia eszméje helyére, mely közömbös a gazdasági egyenlőtlenséggel szemben, a proletariátus által hirdetett szociális demokrácia eszméje lép. A demokrácia válságáról azok beszélnek, akik attól félnek, hogy annak előnyeit a jövőben a polgári osztály a proletariátussal kénytelen lesz megosztani.

Utána *Tönnies* emelkedik szólásra a zárzó jogán és sértődötten állapítja meg, hogy az ő általa felállított tételekhez senki sem szólott hozzá. Majd, talán a hallgatóság hangulatát érezve, még egyszer nyomatékosan kiemeli, hogy a demokratikus állam legfontosabb feladata a szociális kérdés, a tulajdon kérdésének rendezése. Zajos taps jutalmazza pár perces előadását.

Most már alig tíz perc áll a felszólalók rendelkezésére. *Jahn*, hallei professzor a vezérek kiválasztásának problémájáról beszél, majd *Kari Pribram* következik, aki az «önfelelőség» elvét állítja előterébe. A szabadság elve egyenlő a teljes önfelelőség elvével. A demokrácia az egyén politikai önfelelőségét jelenti. Ez a modern idők gazdasági viszonyainak hatása alatt terhessé válik s a társadalmi felelőség elve igyekszik érvényesülni. A szocialista mozgalom sem tekinthető egyébnek, mint az önfelelőség áthárításra irányuló mozgalomnak.

Salomon és *Heyde* hozzászólása után este 8 órakor *Kelsen* válaszolt pár szóval, rapszodikusán. Egyetért Rennerrel abban, hogy a többség határozatában mindig benne van a kisebbség érvelése is s ép ezért — úgymond — indokolatlan burzsoadiktatúráról beszélni. *Nelson* nevelési elvét, hogy a legjobbak uralkodjanak, tautológiának tekinti, *Koigen* érvelése túllégies, *Adlerrel* szemben pedig leszögezi azt a tényt, hogy ő a jelenről beszél, jóslásokba nem is bocsátkozott, mert nem rendelkezik azzal a divinációs képességgel, amely *Max Adler* úr sajátja.

Szeptember 28-án, délelőtt 10 órakor a módszertani alcsoprot tartotta

ülését, melynek tárgya a *szociológia fogalma és módszere* volt. Az előadói tisztet *Werner Sombart* töltötte be. Előrebocsátotta azt a meggyőződését, hogy a vitának nem lesz eredménye. Abban sem bíz, hogy egy közös alapot sikerül a megértésre találni. Ez talán egyáltalában nem is lehetséges. Azt mindenesetre kéri, hogy a személyi vonatkozásokat legalább annyira kapcsolják ki, hogy tudományos vita keretén belül erkölcsi fogvatkozásokat ne vessenek egymás Szemére. Ezután világos és logikus előadás keretében a következő vezéreleveket fekteti le:

1. «A szociológia (az emberi együttéléstől szóló tan) tapasztalati tudomány, azaz: általános érvényű tudásra törekszik (ez elhatárolása a társadalom-philosophiával szemben).

2. A szociológia kultúr-, azaz szellem-, azaz megértő tudomány (elhatárolás a természettudományokkal szemben). A lélektan segéd- és nem pedig alaptudományi Feltétlenül szükséges, hogy a megértés a szellemből induljon ki, először tehát a szellemet kell megérteni (noologikus megértés), azután a lelket (pszichologikus megértés): például szolgáljon egy nagyáruházban történő lopás. Először a nagyáruházban testet öltött szellemet kell megérteni, hogy magát a lopást megérteni tudjuk.

Kinyomatott vezérfonala további théziseinek tárgyalására már nem maradt idő, de mert logikusan összefügg az előzőkkel, hasznosnak vélem közlésüket. «3. A szociológia két részre oszlik: *a)* egy általános, mindig csak elméleti szociológiára, amely az emberi vonatkozások typológiáját formális tisztaságban tartalmazza és a speciális szociológiák sorára; a kultúrkörök szociológiáira, amelyek lehetnek elméletiek és empirikusak (történetiek)'. *b)* Minden tartalmi (történeti) általános szociológia elvetendő; a speciális szociológiák szintézise a történelembőlcelet feladata, *c)* A szociológia, mint önálló tudomány és a szociológiai szemléleti mód közötti megkülönböztetés á 3. *a)* tétel által elintézettnek tekintendő, különben pedig az csak szavakkal való játék.»

Othmar Spann teljesen elfogadva a Sombart által előadottakat, a szellem-tudományok és a természettudományok közötti nagy ellentétről beszél. A szociológia kétségkívül szellemtudomány, de mit jelent ez annak logikai természetét illetőleg? A társadalomtudományok a XIX. században kauzál mechanisztikus természettudományi módszerrel dolgoztak s példaképpen a léleknélküli lélektanról s annak eredményéről számol be. Az atomizmusnak azonban Windelband és Rickert fellépése után kevés tudományos jogosultsága van. Utal az előbb nevezett rektori megnyitó beszédére: a történettudomány módszere az ideográfia és a természettudományoké a nomotézis. Szól a közgazdaságtan kettős jellegéről, mely szükségessé teszi mindkét módszer alkalmazását. A szellem meghatározásából kell kiindulnunk, mely Fichte és Hegel fogalmazásában ösaktivitást, spontaneitást jelent. Az arisztotelészi elv: — «az egész megelőzi a részeket» — alapulvételével egy univerzalizisztikus és organikus felfogás szükségességét vitatja. A célokat nem ismerjük, tehát a célfogalom is mellőzendő. Mindent, ami van, csak a «sinnvolle Gliedhaftigkeit» felismerésével érthetünk meg. Módszer az Ausgliederung és Mitausgliederung elvének alkalmazása. A békaságot (die Froschheit) sem érthetjük meg másképen, mintha a békaság Gliedhaftigkeitje a kiindulási pontunk. Végső tétele az volt, hogy olyan szellem-tudomány nem lehetséges, amelyekben egyetlenegy kauzális tétel is fordulna elő.

Leopold von Wiese, Spann előadásához szól hozzá és megemlíti, hogy egy ilyen módszer azt eredményezné, hogy a társadalomtudományi művek egyes egyéniségek oromtjeljesítményei lennének csupán és az ormok között nem lenne összekötő út. A tudományos fejlődéshez pedig szükséges, hogy az összehasonlítás lehetősége meg legyen. Sajnos, az egyes tudósok még mindig világ-

nézeti alapon csoportosulnak és a tárgy iránti igazi odaadás még mindig hiányzik. A természettudomány fog megtanítani bennünket arra, hogy hogy kell pontosan megfigyelni. Ő a maga részéről azon a véleményen van, hogy há a békaságot meg akarja érteni, előbb meg fogja a békákat magukat nézni, hogyan viselkednek. Mindig sokkal célszerűbb a részekből kiindulni. Az eddigi szociológiai rendszereknek az volt a hibájuk, hogy felemások voltak. A szociál-philosophia és a szociálpszihológia irányában el kell határolni a társadalomtudományt.

Stoltenberg felszólalása után *Tönnies* foglal állást *Spann* szupernaturalisztikus módszerével szemben, aztán *Adler Max* emelkedett szólásra: Nem kíváncsi álláspontokra. A társadalomtudományok alapvető kérdéseinek ismeretelméleti tárgyalása nélkül nem fogunk soha előbbre jutni. Csodálkozik azon, hogy el lehet képzelni egy olyan tudományt, amelyikben nem lennének kauzális következtetések. A kauzalitást nem kell tisztán mechanisztikusan elképzelni; hiszen ennek már köztudomásúlag különböző formái vannak. Hivatkozik a biológiai kauzalitásra és miként ott a teleológiai szempont játszik közre, itt a motiváció. Ismerteti a szociális kauzalitás logikai természetét. Marxista létére régen tanítja az emberi tudat transcendentális-szociális jellegét. Ő is a természettudományi mechanizmus alkalmazása ellen foglal állást s a társadalomtudományt szellemi — megértéses-tudománynak tartja, de hangsúlyozza, hogy jóformán minden szónál hátra van még az ismeretelméleti kritika munkája. Ez irányban különben mesterei *Marx* és *Engels* voltak, akik épily irányú felfogásuk alapján nevezték társadalomszemléleteiket «történeti» materializmusnak — a második, szót nagyon szerencsétlenül választva meg. — ő reájuk kellene *Spann*nak, mint mestereire hivatkozni.

Spann előadására visszatérve megállapítja, hogy az metafizikai spekuláció csupán. Értéke annak semmi más nem lehet, mint az, hogy szerzőjének, a szisztéma-építőjének bizonyos érthető örömet okoz. — *Oppenheimer Sombart* alapvetését elfogadja. Hangsúlyozza, hogy csak racionalista metódus van, amely minden metafizikát kizár. A megnyilatkozásnak, mint megismerési forrásnak propagálói menjenek vagy székesegyházba vagy pedig zsinagógába. A társadalmi lélek által motivált emberből kell kiindulni. Két álláspont lehetséges. Az egyik a szociálpszichológiáé, amikor az ember behelyezkedik az életbe és mintegy belülről igyekszik megismerni a társadalmi életet. A másik, amidőn teljesen objektíve vizsgálom azt, ami létezik. Olvasta *Wiese* könyvét, azonban csupán szavak szellemes katalógusának tekinti, semmi másnak. Végül kiemeli, hogy a társadalmi életben ható normák vizsgálata is feltétlenül feladata a, szociológiának. Sajnálja, hogy tudományos kérdésekről folyó viták a bécsi egyetem két csoportjának harcává fajultak.

Kaufmann rövid felszólalása után *Wilbrandt* kifogásolja, hogy *Spann* akkor, amikor *Ricker*ről és *Windelband*ról megemlékezett, *Dilthey*t elfelejtette megemlíteni, holott azt hiszi, *őneki Spann* nagyon sokat köszönhet.

A vitatkozásra szánt idő letelvéen, *Sombart* megállapítja, hogy az objektív természettudomány ideálja — sajnos — a társadalomtudományok terén megvalósíthatatlan, mert itt a személyiség szerepe rendkívül fontos s vele együtt a művészi és philosophikus elemek jelentősége is.

Délután *Goldscheid* tartotta meg előadását a természetjogról. Pozitív jog mellett mindig volt természeti jog. Bár ez utóbbit újabb időben nagyon le szokták becsülni. Pedig pozitív jog és természeti jog ugyanannak a jognak két oldala és a történeti iskola kiváló történeti érzékének legfőbb bizonyítéka az, hogy a természetjoggal szemben teljesen igazságtalan volt. Ezek korrelatumok, egyik a másik nélkül nem gondolható. Jogi rend csak egy magasabb rend részeként fogható fel és a pozitívjog philosophiája természetszerűleg mindig

a természetjog terére lépett. A pozitívjognak tartalmilag egy jogi eszményen kell orientálódnia. A jogfogalom felette van a törvény fogalmának s a der Zwang zur Rechtfertigung a pozitívjog számára azt jelenti, hogy kell egy felette álló valaminek lenni s ez épen a természeti jog. E két jognak nem szabad egymástól eltávolodnia, mert akkor az igazságosságot a jogéletből törölhetjük. A pozitívjog azért tagadja a természetjogot, mert minden kritika lehetőségétől szabadulni akar. Mindig a társadalmi erőviszonyoktól függ az, hogy a természetjognak milyen formái uralkodnak. A pozitív jog monizmusa téves, mert a forma a tartalomtól el nem választható, Kelsen jogi monizmusa azonban egészséges tisztulási folyamatot fog előidézni. A természetjog a gyengébb jogát biztosítja és a legerősebb összekötő kapcsa minden jogi rendnek. A szociológus számára érdekes a Herrenrecht és Naturrecht egymáshoz való viszonya, amely a történeti idők folyamán állandóan változik. A szociológia feladata, hogy vizsgálja a két jog funkcionális viszonyát s társadalmi viszonyoktól való feltételezettségét, továbbá azt, hogy mi a szükségképeni viszony a pozitívjog és természetjog között s mi az, ami esetleges, továbbá azt, hogy milyen tendenciáknak kell győzniök. Különben a természetjog a gazdasági viszonyok hatása alatt új értelmet nyert s helyette a fejlődés jog a «kultúrjog» kifejezést ajánlja.

Utána *Menzel* szólal fel, aki a következőket mondja: Természetjog alatt az idők folyamán mindig mást és mást értettek. Először szinte természeti törvény volt (a legerősebb joga), de leggyakrabban egy a pozitív jogtól független kötelező rend. Pozitív tartalma nincs s így praktikus konzekvenciái sem lehetnek. Tökéletesedés, kultúra egyik sem alkalmas sem az etikában, sem a politikában való alkalmazásra. Maga az igazságosság is tartalomnélküli. A szociológus vizsgálhatja természetesen, hogy az emberek cselekedeteiben milyen mértékben befolyásoltatnak általa. Természetjog van annyiban, amennyiben hisz benne az ember s szerint cselekszik. *Salomon*, majd *Nelson* szólal fel, aki Kelsen jogtanát rechtleere-Rechtslehre-nek nevezi és kiemeli, hogy a «kell»-et tartalom nélkül elképzelni lehetetlen. — *Hönigsheim* abból indul ki, hogy természetjog különböző formák között mindig megvolt, arra példákat hoz s végül arra mutat rá, hogy a szociológust az érdekli: milyen társadalmi formák között kerül szembe egymással a pozitívjog és a természetjog s mikor lesz ez utóbbinak konzervatív, illetőleg forradalmi jellege. *Oppenheimer* a Kulturrecht kifejezést kifogásolja s különben nagyrészt csatlakozik a *Goldscheid* által előadottakhoz.

Sulzbach, *Tonnies* s végül zárószó jogán *Goldscheid* beszél még s próbálja a Kulturrecht kifejezést védelmezni.

29-én reggel *Wiese* tartotta meg előadását a *vonatkozástanról*. *Oppenheimer*rel szemben kijelenti, hogy a vonatkozástan első sorban módszer és eszköz a társadalmi valóság feldolgozására. Igaz, hogy őt nem vezeti például a nagybirtok elleni gyűlölet akkor, amikor szociológiát művel s praktikus problémák megoldását nem tekinti feladatának. A szociológiai vizsgálódás tárgya ugyan eddig is a társadalom volt, de a történetirő, a metafizikus módszerével és szemszögéből. Ebből a körülményből kifolyólag oly nagy volt a különbség az egyes kiváló teljesítmények között, hogy nem alakulhatott ki egységes tudomány. A vonatkozástan alapvető elveit és módszereit ismerteti ezután. Még van róla győződve, hogy módszerének jelentőségét csak 70—80 év múlva fogják megbecsülni — *Tönnies* példájára hivatkozik. — A vonatkozástan az emberek cselekvéséről szóló tudomány. Alapfogalmak: vonatkozás, szociális folyamat (processus) és alakulat (Gebilde). Minden társadalmi folyamat analízisének a cselekvő egyéntől kell kiindulnia (testi és lelki tulajdonságok, egyéni fejlődés) figyelemmel a környezetre s annak változásaira (természet és emberek alkotta milieu). Vizsgálandó az emberek egymáshoz való viszonya, amint az

a cselekedetekben kifejezésre jut, továbbá az így keletkező kapcsolatok (asszociációk) és szétválások (disszociációk) s az alakulatok. Eljárási mód: sematikus kezelés, a külsőségek: a fórum externum exakt megfigyelése. Nem akarja a társadalmi történést azonnal megérteni; módszerének hosszú időn való alkalmazása után ennek is eljön az ideje s az egyes folyamatokból kialakul az egyetemes társadalmasodás rendszere. Az emberi tudat nem érdeklí; a lélektant kizárja, tiltakozik alkalmazhatósága ellen — ami annál különösebb, mert a Thomas-féle négyes felosztást alapul véve azt kívánja, hogy a cselekvő ember vizsgálatánál abból induljunk ki. Eszerint az embert cselekedeteiben vagy 1. biztonság vagy 2. elismerés vagy 3. viszonzás vagy 4. új tapasztalatok utáni vágy vezeti. (Ez a négy fő vágyirány.) Előadó nagyon helyesen úgy gondolta, hogy módszere legjobban egy példán való alkalmazás által válik érthetővé. Ezért referátumához kapcsolódóan *Hanna Meuter* kisasszony, kölni városi könyvtár-nok fölolvastott készülő nagyobb munkájából egy fejezetet, melynek címe «Zola Rougon-Macquart ciklusa, mint irodalmi forrás vonatkozástudományi analízisek számára» volt. Sajnos, ez sem bizonyult alkalmasnak arra, hogy a hallgatóság kételyeit eloszlassa. Meuter ebben a művében az említett regény-ciklus, mint forrás felhasználásával, az érvényesülés és balsiker szociológiájának összeállítását tűzte ki feladatául. A felolvasott fejezet a regény egyik hősenek feltörését s zuhanását tárgyalja nagyszámú idézet alapján. Az eljárásban rejlő lehetőségekről csak az egész mű olvasása után lehetne nyilatkozni, így az ember benyomása az, hogy a női szorgalomnak az önmegtágadásig menő, aprólékos adatgyűjtése — egyelőre látható eredmény nélkül.

A vitára szánt idő alig félóra volt. *Bühler* dr., egy kísérleti lélektannal foglalkozó hölgy, $\frac{1}{2}$ —1 % éves gyermekek magatartásának megfigyeléséből merített érvekkel igyekezett a vonatkozástant támogatni, kijelentve azonban, hogy mindez természetesen kifejezetten a lélektan körébe tartozik.

Stoltenberg felszólalása után, *Michelsnek* jutott annyi idő, hogy röviden, de annál határozottabban állást foglalhasson Wiese tantétéleivel szemben. A lélek s mindig a lélek az, ami bennünket a társadalomban érdekel s ilyen értelemben határozza meg a szociológia lényegét és feladatát.

Steinmetz amsterdami professzor tartott ezután rövid és sekélyes előadást «A szociográfia jelentősége a szociológia számára» címmel. Szociográfia a társadalmi alakulatok (pl. falu, város) leírása sokoldalúságukban, belső és külső vonatkozásaikkal együtt. A szociográfia konkrét s viszonya az absztrakt szociológiához, hasonló az ethnográfia s ethnológia viszonyához.

A délutáni taggyűlés keretében *Stoltenberg* tartott egy felolvasást, melyben szociológiai egyetemi tanszékek felállításának szükségessége mellett törté-
lándzsát. S ezzel véget is ért a háromnapos, tartalmas és gyors iramú tanácskozás.

Kétségtelen, hogy a világnézeti és politikai különbségek által felidézett szenvedélyesebb hang mellett is, az ülések tudományos nivója előkelő volt. Talán ez a kép még kedvezőbben alakult volna, ha a vita ideje nincs oly szűkre szabva, hogy sok felszólaló csak érvelésének kezdetéig, juthatott el. Bár — e kongresszuson szerzett benyomások szerint is — úgy látszik, hogy akinek mondani valója van, az aránylag rövid idő alatt is kifejezésre tudja azt juttatni. Megállapítandó az is: az a körülmény, hogy valaki határozott világnézet (vagy pártprogram) alapján áll, oly egységet és világosságot ad konstrukciójának, amelyet az objektívek, a pártonkívüliek ritkán érnek el. A *társadalommal* foglalkozás azonban minden objektivitásra és értékmentességre való törekvés mellett is, előbb vagy utóbb, bevallottan vagy öntudatlanul, egy *társadalmi, irány* igenléséhez s a *társadalmi kérdéseket* illető határozott állásponthez vezet. Sőt az objektív tudós olykor az elfogultság olyan fokát éri el, hogy más époly becsületes, intellektuális lelkiismerettel alkotott véleményét hajlandó a gyarló

ember komikus eltévelyedésének tekinteni s azt adott helyzetben gúnyos beállításban pellengére állítani, amint erre ezen a kongresszuson adatott példa, mert megvolt rá az alkalom; hiszen Michelstől és Spanntól, Kelsenen keresztül, Max Adlerig a világnézetek egész skálája képviselve volt. A szociológus világnézete ott van munkája minden sorában — különösen, ha szocialista az illető. S ha ez már így van — vagy ha ez ma még így van, akkor bátran vállalhatjuk, hogy «nemzeti alapom műveljük a társadalomtudományt, mert ennek mindig lesz annyi ismeretértéke, mint azok munkájának, akik be nem vallottan, például internacionalista alapon — objektívek.

Trócsányi György.

A MAGYAR SZOCIÁLPOLITIKA BIBLIÁJA.

Egy szép 500 oldalas könyvet kapott a magyar olvasóközönség, egy új Széchenyi anthológiát, a *legnagyobb magyar szociálpolitikus* műveiben szétszórt fejtegetéseknek, gondolatvillámoknak óvatos gonddal rendszerbe gyűjtött kincsházát.¹ Ha van könyv, amelynek kései megjelenését csak az mentheti, hogy dús tartalmának bece nem avul el, ha van könyv, amelytől a nemzet közszellemének erősödését, sőt többet: termékenyülését várhatni, ez a Széchenyi kötet nyilván e ritka könyvek közé tartozik. Nem skatulyázható be a szakszerű tudós munkák közé, megjelenése nem a szociológiai *irodalomnak*, hanem — páratlan nevelő, tudatébresztő hatása révén — magának a szociális *életnek* lesz növekvő erejű eseménye. Hogy miért e szokatlanul messzemenő várakozás, azt az alábbi néhány megjegyzésben próbáljuk megmagyarázni.

Széchenyiben hosszú időn át a reformkorszak *politikusa*t látták. A gazdaságpolitikusnak a reformkorbeli fejlődésére gyakorolt hatása volt Széchenyi méltatásának gerince. Újabban mind élesebben domborították ki Széchenyi munkájának *kultúrpolitikai* jellegét (Imre Sándor, Dékány István). Azonban bizonyos, hogy Széchenyi több volt, mint kultúrpolitikus, még akkor is több, ha e szót a legtágabb, a minden szellemi és anyagi produkció eredményére kiterjedő jelentésében használjuk is. Ő a legröpkébb életmozzanatban is a társadalom egészének szerves részét látja, mindig a társadalom egésze áll szeme előtt, nem csak annak kultúratermelő működése. Széchenyi az első igazi és mindeddig meg sem közelített magyar *társadalompolitikus*.

A társadalompolitikának a társadalmi szervezetek, intézmények, berendezések javítása a feladata. A fejlődés céljait szolgáló reform. A szociálpolitikus tehát reformer, megállapítója (elméleti szociálpolitika) vagy megvalósítója (gyakorlati szociálpolitika) azoknak a céloknak és eszközöknek, amelyek az adott társadalmi viszonyok között a fejlődés akadályainak kiküszöbölésére alkalmasak. A szociálpolitikai célok voltaképpen adva vannak a társadalmi élet működésének zavaraiiban, csak fel kell azokat ismerni és megjelölni a reform eszközeit. Széchenyiben mind a két képesség tökéletes egységben jelentkezett. Mert teljes egységben látja az ezerszínben rohanó társasélet összefüggéseit és ismeri a benne működő erőket. Történelmünk nem mutat még egy szociálpolitikust, aki a magyarság életének annyira mélyére nézett volna s aki olyan mély gyökerű és széles lombozatú szociálpolitikai programot akkora következetességgel és eredménnyel valósított volna meg, mint ő.

Széchenyi pályája, munkáiból és működéséből kibontakozó szelleme legbecesebb kultúrkinccseink közé tartozik. Közhely a magyarság szociális érke-

¹ Fekete József és Varadi József: Széchenyi vallomásai és tanításai. Budapest. Stúdium, 1926.

nek szomorú fejletlensége. Erősítésére aligha lehetne jobb eszközt találni Széchenyinek a magyar köztudatba való minél teljesebb beplántálásánál. Benne is lassan nőtt, fejledezett ez az érzék s külön tanulmányt érdemelne, hogyan nevelte magát S hogyan nevelték őt életkörülményei a magyar faj megmentőjévé s mennyi része van ebben is egy régi, távoli előkép, Franklin Benjámín és mások példájának. Még 1820-ban úgy látja, hogy «Magyarország már végsőt lehel s legyőzve ott fekszik legádázabb ellenségeinek lábainál: legyőzve, de nem harcban, hanem az altató idő által! Mit tehet egy annyi ellen? Még ha gyors előmenetelem lenne is, végre mi válhatnék belőlem más, mint hőse egy hosszas, unalmas tragédiának . . .» És mégis hozzáfog a nagy munkához «olyan érzéssel, mint mikor magános ember orvosi tudás s gyógyszer nélkül, rideg pusztában halálos álmokórságban fekvő felebarátját leli s azt iparkodik visszahozni az életbe s addig ápolgatja, míg tudósabbak és tapasztaltabbak nem érkeznek». Nagy sikerének titka, hogy magamagán kezdte a reformot. Megható olvasni naplójának, e 46 éven át írt páratlanul őszinte és közvetlen megnyilatkozásnak azt a helyét, hol a 34 éves huszárcapitány elmondja, mint köt két barátjával, Esterházy Mihállyal és Wesselényi Miklóssal szövetséget a hazafiúi erények gyakorlására s a célból, hogy «hazánk fiaira és azok gyermekeire és unokáira annyi szerencsét és áldást árásszunk, mint amennyi tehetségünkötől telik». De a legnemesebb szív szándéka is meddő lett volna a lángelme bámulatos erejű intelligenciája nélkül. Széchenyi természetbölcs, ki erős istenhittel, de minden vakbuzgóságtól és elfogultságtól menten csodálja a nagy mindenség összhangját s a porszemtől az emberig mérhetetlen gazdagságú természetben látja az isteni törvény kinyilatkoztatását: a szabad és harmonikus fejlődést, a mindenség dicsőítésére szolgáló tökéletesülést. Széchenyi világosan látja, hogy természet és kultúra nem egymást határoló fogalmak, hanem ez annak kiteljesedése. Ez adja társadalomszemléletének sajátos formában nyilvánuló organikus színezetét, amely nem csinál ugyan a társadalomból külön életet élő organikus realitást, azonban mégis organikus jelenségeknek látja azokat a végső eredményben mindig egyéni tényeket, amelyekből a szociológia absztrakció útján a társadalmi jelenségeket konstruálja.

Nagyon önálló, teljesen szabad szellem, ki elméletektől és előítéletektől egészen függetlenné tudta tenni saját intuitív szemléletére épített s igen széles skálájú világgképét. Így látta meg a társadalomban is a természet lényegében örökké változatlan erőnyilvánulását, az életet, azt, hogy a legegyszerűbb növényt s a legnagyobb szellemű embert ugyanaz az életerő hajtja képességeinek az eleve adott lehetőségekig való kifejtésére. Szociálpolitikája is az istenadta képességek teljes kibontakozásának előmozdítását célozza s ezért homlok-egyenest ellenkezik az egységesítésre törekvő szociálpolitikától. Ez a mechanikus társadalomszemléletű reformerek ideálja, míg Széchenyi a természet harmonikus differenciálódásának megfelelően nem fél az egyéniség teljes kibontakozásától, sőt ettől várja a társadalom fejlődését. A lángelme ösztön-szerű meglátása biztosította Széchenyinek, hogy szociálpolitikai elvei, a természettel összhangzó törekvései, ma is épen olyan modernnek, mint voltak egy évszázaddal ezelőtt.

Ennek köszönheti azt is, hogy nála az egyéni, a családi, a nemzeti és az általános emberi érdek, a társadalmi fejlődés érdekében, biztos egyensúlyba kerül. A társadalmi fejlődés foka, stádiuma dönti el, hogy mikor melyik érdek a praedomináns. Tisztán látja, hogy az újkor századaiban a nemzet kifejlődése

szolgálja elsősorban az egyetemes tökéletesülést. Innen van, hogy élethivatását a magyar faj felébresztésében és kiművelésében ismerte fel. Ez azonban nála nem elvakult, hanem nagyon is tisztán látó faj szeretet, amely szépen összefér más népek megbecsülésével. «Nem lehet a földön oly alávaló nép, melynek kitörlése az egész emberiségre, sőt az egész alkotásra nézve ne volna veszteség.» Minden népnek más az egyénisége. «Minden nemzet meg van híva, habár mindegyik külön-külön úton is, hogy saját pályáján és saját minőségében néhány azelőtt nem ismert találmánnyal, néhány új igazság felkutatásával s némely erénynek szebb kifejtésével megajándékozza az emberiséget és azáltal előmozdítsa az alkotás végcélját.» Igaz, hogy «csak kevés nép idomult nemzetté és csak kevés érte el a férfikor szakát. A legtöbb, alig született s már eltűnt, vagy pedig gyermekorból egyenesen gyermekagságba süllyedt, de azért. . . megvan minden népben a kifejlődhetésnek az a lehetősége, az az élet-szikra, amely ily kiképződésre bírhat. Ez okból a becsületes ember, *kinek lelke érti a természet szavát*, el is fog követni mindent, amivel hozzájárulhat honosainak, nemzetének, hazájának tökéletesebb kifejtéséhez. És ez a vágy a hon-szeretet legmélyebb kútfeje». Ismeri ő a kozmopolitát is, de még nagyobb undorral beszél azokról a magyarokról, akik faji jellegükből kivetkőztek. A száz-esztendő szavak ma sem hangzanak idegenül. Íme: «Ha a forgolódo, pipe-rés, pápaszemes, ügyes, sokoldalú kozmopolita csalfa és hazug, eltűrheti az ember, mert: úgy látszik, természetéhez illik; de mikor az egyszerű, nyíltképű, bátortekintetű, férfias, valódi magyar nem oly igaz, mint az arany, nem oly hű, mint az anyai aggodalom, nem oly egyenes cselekedetű, mint a napsugár s nem oly nyíltszívű, mint a tavaszi hajnal, bizonyára csupa köpedelem s a természet csúfja!»

Ha nem is lehet szó Széchenyi kidolgozott, *tudományos társadalomelméle-téről*, ő, a lángész isteni erejével lépten-nyomon vet egy-egy fénysugarat a társas lét olyan zugaiba, amelyeknek megvilágítására a társadalomelmélet nagy erő-feszítésekkel törekszik. Különösen sok eredetiség és érték van a nemzeti létről és az egyén társas ösztöneiről írt fejtegetéseiben, úgy hogy ezeket s egyéb mély és költői szép helyeit érdemes volna megfelelő gyűjteményben a külföld szá-mára is hozzáférhetővé tenni. De nem múló értékűek a gyakorlati szociálpoli-tikát érintő tanításai sem. Az ő mélyrenyúló megjegyzései a magyarság tör-téneti fejlődésében alig múlt korszakra vonatkozó, ma is alig halványodott értékű tanítások s mert a nemzet élete is organikus összefüggés, folyamatosság, a Széchenyi-kor reformproblémái is szoros összefüggésben vannak a magyarság mai problémáival. «Hunnia *minden lakosának polgári létet adni* — ím ez az, amit 1832-ben teljes meggyőződése szerint honunkra nézve nem csak nem tartok időelőttinek, sőt szinte már időutáninak mondok.» Vájjon a Stádium e szavai ma, 94 év múltán is történeti érdekűekké fakultak-e? Vagy nem a *köz-értelmesség általi kifejléstől* várjuk-e ma is azt az erőgyarodást, amely a ma-gyarság egységét helyreállítja? Nincs-e ma is szüksége népünknek a *maga-megismerés keserű tükrére*, amit Széchenyi annyi gonddal-tapintattal, de ha kell, kíméletlenséggel tart honfitársai elé? Vagy nem mondhatjuk-e ki Széche-nyivel hímezés nélkül ma is, hogy semmi ember az és a haza gyalázata, aki mindent megkapott a hazától, nagy vagyont, hatalmat s ő még sem ad annak semmit, cselédeit egészségtelen odúba préseli s nem teszi lehetővé, hogy a falusi iskolától 4—5 kilométernyire magános pusztaságban élő jobbágyai a betűvetést is megtanulhassák? Vagy nincsenek-e ma is tízezerholdas ifjú mág-nások, akiket léha pazarlásaik miatt gondnokság alá kell helyezni s csekély, 300 milliós havi költőpénzre szorítani? Megszűnt-e már teljesen a nagy vagyon —

földbirtok és tőke — abszентizmusa? Vagy közéletünk minden ága, egész közszellemünk nem követeli-e az erkölcsi megújodást, azt az *erkölcstudományt*, amelyet a nép szívébe akart lopni, hogy azzal minden népboldogító teóriás szándék feleslegessé váljék, mert «az erkölcstudományból praktice merítgeti akkor a morális nép a társadalmi élet legédesebb örömeit». Nincs-e ma is szükség hidegvérre az ítéletben és forró szívből fakadó erős, állhatatos akaratra a kivitelben, mert «valóban legtöbb dolog azért nem díszlik hazánkban, mert forró vérrrel fontoltatik, szalmalángra lobban és csiga vérrrel hajtatik végre!» Ma is férfiúi elszántsággal kell irtani az *előítéletek hidraseregét*. Ma inkább, mint akkor, mottója lehetne a szociálpolitikának, hogy «ha éhezőnek kenyeret adok, a tett szép, de én sokkal szebbnek tartom, ha valakit oly helyzetbe állítok, magamagának nemcsak kenyeret, hanem még sültet is szerezhessen. Széchenyi tömör szavai, hogy «*feladatunk magyarságunk kifejtése és annak szűz szeplőtlen-ségbenvaló fenntartása*» — ma épen olyan sarkalatos program, mint akkor volt. Hiszen ma is igaz, hogy «nemzetiség, hazaszeretet az a titok, mely mindent egyesít. Az elsőt lehetőségig kifejteni, a másodikat minden anyaföldünk-etlakja kebelben *lehetővé tenni* s így egy háborítatlan s csendes, de étellel teli jövődőt virrasztani hazánkra legszentebb tisztünk!>

Széchenyi munkáit, ezeket a sokszor nehezen járható, őszbozószerű rengetegeket, a magyar értelmiség nem barangolhatja át s nem hozhatja maga felszínre a bennük rejlő kincseket. Nagy szolgálatot tettek tehát e kötet szerkesztői, amikor nagy hozzáértéssel, szerető gondnal és sok szerencsével kiválogatták s kellő mérséklettel nyelvi szeplőtől is megtisztították a Széchenyi-hagyaték legértékesebb részleteit s logikus csoportosításban lehetővé tették, hogy *mindenki* teljes képet alkothasson Széchenyiről. Meg vagyunk róla győződve, hogy ez a szép munka, amelyet értékes bevezető tanulmány és szinte kimerítő életrajzi vázlat egészít ki, nagyban hozzá fog járulni, hogy Széchenyi, a magyarságnak messzejövődő számára dolgozó tanítómestere mai elesettségünkben is erősítse fajtánk megrokkant önbizalmát és az egocentrikus életszemlélet végzetes túlzásaival szemben a jövőbe tekintő közszempont súlyát növelhesse.

Szombatfalvy György.

A NEMZETKÖZI BÜNTETŐ BÍRÁSKODÁS KÉRDÉSÉHEZ.

A gondolat, amelyet viharálló külföldi kormányférfiú röpített egy ma már elhalkult szenzáció alkalmából világgá, a nyáron egy tudományos színezetű nemzetközi kongresszuson is rokonszenves visszhangra talált, bár a történeti igazsághoz híven azt is meg kell állapítani, hogy a forradalmi merészségű eszmének ott nemcsak buzgó szószólói, de aggályoskodó ellenzői is voltak.

Ilymódon könnyen lehetséges, hogy ez az eddig még embrionális állapotba sem jutott reformterv is annyi más világjavító projektum sorsára jut s a mély tóba vetett kő módjára, nagy loccsanás s kezdetben egyre szélesbedő, de utóbb mégis csak nyomtalanul elsimuló hullámgyűrűk után figyelő szemünk elől örökre eltűnik. De legalább ily mértékben várható az is, hogy egy újabb incidens, amely a szilárd nyugvópontra eljutni nem tudó Európa számos tüzfészke-nek valamelyikében a demonstratív kiengesztelődés újabb és újabb aktusai ellenére is bármikor felmerülhet az emberileg előrelátható valószínűség szerinti újra szőnyegre hozhatja a kérdést. Nem térhetünk tehát ki az elől a kötelesség elől, hogy a nemzeti társadalom életének tudományos obszerválása céljából elfoglalt őrhelyünkről igyekezzünk áttekinteni a *chronique scandaleuse* hasábjain megszületett probléma távlatait.

Hogy a «több állam», vagy «más állam» érdekeit sértő bűncselekmény elbírálása elvonassék annak az államnak a bíróságaitól, amelyeknek a büntető igazságszolgáltatást gyakorló orgánumai arra az eddig hatályban levő eljárási jogszabályok értelmében az államterülethez fűződő bizonyos helyi vonatkozások alapján illetékesek s e helyett az ily bűncselekmények feletti jurisdikció nemzetközi bírói fórumra bizassék: ez a gondolat az államok felett álló nemzetközi bíraskodás lehetőségeinek az utóbbi évek fejleményeihez képest is szédítő mértékű kiszélesítését jelentené. Semmiesetre sem csekély az az út, amelyet a nemzetközi bíraskodás az 1899-es és 1907-es hágai konferenciák által kontemplált s a jámbor szándékon túl nem menő bíróságoktól, a Párizs körüli békeszerződésekkel oktrojált s életbevágó vagyoni jogi kérdésekben ítélező vegyes döntőbíróságokon át a népszövetségi paktum folyamának legújabb megszervezett állandó nemzetközi bíróságig megtett, mely utóbbinak elasztikus hatásköre a nemzetközi jogviszonyok egész területére kiterjed. De még ezután a «fejlődés» után is, amely csupán a világháborút követő imperialisztikus béke kataklizmájával magyarázható, minden olyan kísérletezés, amely a nemzetközi jurisdikciót a büntető törvénykezésnek a legkényesebb etikai-politikai vonatkozásokkal átszótt területére terjesztené ki, nemcsak jelentős újítást, hanem a fennálló jogállapottal szemben kontradiktórius ellentétet jelentene. Büntető-törvénykönyvünk 17. §-ának a magyar honosok kiadására vonatkozó tilalma a szuverén nemzeti állam struktúrájának egyik talpköve s nem kétséges, hogy nemcsak a *nemzeti*, hanem a jogállamnak múlt századbeli elgondolásával a saját állampolgárnak nemzetközi fórum elé való kiadása épen olyan kevésbé egyeztethető össze, mintha a megbüntetés céljából való kiadás «más állam hatóságának» részére történik, amit az uralkodó jogász ideológia eddig, mint az állampolgári köteleknek az államhatalom gyakorló részéről történő megsértését perhorreszkált.

A nemzetközi büntető bíraskodás tervét tehát sem a hangoztatott nyomozás-technikai szempontok, sem az ahhoz fűződő nagyfontosságú külpolitikai érdekek alapján nem lehet elbírálni, hanem annak kellő méltatása csak a világnézet síkjában történhetik. Hogy a kérdés ebben a formában egyáltalán tárgyalható, azt csak az a nagy világnézeti eltolódás tette lehetővé, amelynek különböző megnyilvánulásai egyre határozottabban tüntetik fel az összefüggő rendszer körvonalait. Ennek a kialakulóban levő ideológiának azonban a nemzeti eszme — szerencsére szintén nem néptelen — tábora részéről egészében és részeiben határozott visszautasításra kell találnia, bármennyire politikán felül álló elvont általánosságoknak is lássanak s bármily megtévesztően hassanak is annak tetszetős tudományos külsőségei,

Aligha tévedünk, hogy ha számos más szőnyegen levő kérdéssel együtt ennek a problémának a világnézeti gyökerét is az *államfogalom elhalásában* keressük, amelyről bizonyos már nálunk is bámulokat számláló osztrák (Kelsen) és nálunk teljesen ismeretlen francia (Duguit) elméleti irányok térfoglalásai után. ma már nyíltan kell beszélnünk, ha az e tere tartozó szellemi élet fejleményei előtt szemet hunyni nem akarunk.

Ez a jog — vagy ha úgy tetszik társadalomszemlélet (állambölcseletnek így ilyen elgondolást aligha lehetne nevezni), amely tudvalevően a maga jurisztikus egyoldalúságában az államnak a jog mellett önálló szerepet nem juttat, méltó párdarabja és szellemtörténeti antitézise a századvégi pozitívizmusknak, amely viszont az állam jelentőségét hangsúlyozta egyoldalúan és brutális leegyszerűsítéssel a jog fogalmát kötötte az államhoz. Ennek az újabb lábrakapott elméleti iránynak a hívei örömmel üdvözölhetik azokat a békeszerződések óta valóban egyre erősödő politikai tendenciákat, amelyek az állami szuverenitás rovására egy állam feletti organizáció kiépítésére törekednek.

amelyben kulminálnának a jogászai kozmopolitizmus összes «lépcsőzetelméletei», amelyik kifejezésre juttatná a nemzetközi jognak a belső államjog feletti s az «imperialisták» által eddig kétségbe vont «primátusát» s amelyik méltó egységes középpontja lenne az ő elgondolásuk szerinti jogi világképnek, a leibnizi *theatrum legalenak*. Ám üdvözlője örömmel ez az irányzat azt a tervet is, amely a büntető igazságszolgáltatásnak politikailag legkényesebb részét is ki akarja venni az általuk teóriában már régen detronizált állam kezeiből.

Nekünk azonban, akik az állam problémáján s az ahhoz fűződő évezredes gondolatvilágon nem tudunk ilyen könnyen túlesni, legyen szabad egyelőre a szkeptikus várakozás álláspontjára helyezkedni azzal a szerény megjegyzéssel, hogy a *civitas maxima*, a *gouvernement mondial*, úgy ahogy a Népszövetség formájában ma előttünk áll, a történelem tűzpróbáját még nem állotta ki. Legyen szabad továbbá kifejezést adni abbéli aggályunknak, hogy az államfeletti organizáció kiterjesztése a jogi szabályozást s ezzel együtt a nemzetközi büntető bíraskodást könnyen oly térre viheti át, amely fölött a jogi norma immanens törvényszerűségeinél fogva képtelen életformáló hatalomképen uralkodni. Ebben, vagyis a nemzetközi jog korlátolt továbbfejlesztési lehetőségeinek felismerésében rejlik a pacifizmus egész problémájának jogbölcséleti megoldása.

Ugyanez a tartózkodás ajánlatos a részletkérdésnek, a nemzetközi büntetőbíraskodás tervébe csomagolt büntetőjogi pacifizmusnak a megítélésénél. Fejtegetésre nem szorul, hogy a nemzeti állam eszméjével az egyetemes kulturális érdekek elismerése nem ellenkezik s éppen a büntetőjogi törvényhozás az, ahol az állami jogalkotásnak a hazai templomtornyok látókörén túlmenő univerzális orientációra kell törekednie. De amidőn egy állam szuverén elhatározásával egyetemes kultúrérdeteket részesít büntetőjogi védelemben, ezzel azokat saját nemzeti jogrendjének részévé tette s azok tekintetében más államok érdekeltségét, az állami szervezeten kívül álló tényezők jurisdikcióját saját öncélúságának veszélyeztetése nélkül el nem ismerheti. Így a nemzeti állam gondolatához ragaszkodóknak ezzel az ellentétes világnézet forrásaiból táplálkozó reformtervvel szemben csak elutasító álláspontra lehet helyezkedniük.

—f.

PROTESTÁNS KURZUS — SVÁBKURZUS.

Nem kell okvetlenül *turáni átokra* gondolni, ha egy vallás tekintetében megoszló országban, mint amilyen a mienk, fel-felüti fejét a felekezetiességek szelleme. A nyugat némelyik vegyeshitű államában egyenesen ez a társadalmi Csoportosulás alapelve. Nálunk is, minden társadalmi életmoccanásnál ott settenkedik a felekezetiesség árnya, de rendszerint a néma statisztika szerepére kell szorítkoznia. Sajnos, nem mindég, és úgy látszik, erővonala a nagy összeomlás óta emelkedik. Nem feladatunk állást foglalni ebben a négyszáz éves és még beláthatatlan időig el nem intézhető kérdésben, de viszont kötelességünk megfigyelni szimptomáit és hatását.

Néhány évvel ezelőtt egy katolikus lelkész terjedelmes könyvet írt a hazai egykéről s műve végén azt a konklúziót vonta le, hogy a magyar protestánsoknak át kellene térniök a katolikus hitre. Pezenhoffer Antal könyve nagy feltűnést keltett. Egyrészt serkentőleg hatott az egyke elleni küzdelemre, amelyet kálvinista részről Ravasz László és Antal Géza püspökök karoltak fel, másrészt azonban a munka teljesen hibás statisztikai módszere és könnyelmű következtetései miatt éles tudományos kritikában és a protestánsok részéről heves támadásban részesült. Úgy látszik a protestánsok nem ok nélkül gyanú-

sították Pezenhoffert felekezeti türelmetlenséggel, mert a szerző legújabbban a nemzetgyűlés hitfelekezeti elemzése alapján csíp egyet a protestánsokon.¹ Módszere époly kevéssé fejlődött, mint kritikai érzéke. Megállapítja, hogy a katolikus képviselők arányszáma 2.6%-kal alacsonyabb a katolikusok országos arányszámánál s ebből, valamint abból az adatból, hogy az egységes pártban meg Csupán 57.6% a katolikus, meglepő logikával megállapítja, hogy az «ókeresztény kurzus» voltaképpen *kálvinista kurzus*. «A magyar protestantizmus — írja — közel sem olyan kuruckodó, mint a katholicizmus. Jobban természeteki (sic) az oportunitizmus, megalkuvás, a hatalomhoz való dörzsölődés, mint nekünk». Másrészt jellemzőnek találja, hogy a tíz zsidóval rendelkező 38 tagú liberális ellenzékben 11 protestáns képviselő foglal helyet. A protestánsok tehát, noha a kormánypártban is kisebbségben vannak, a kormányzat irányát is megszabják s egyben a zsidók erős támogatása mellett ők adják a keresztény kurzus jellegét is. Pezenhoffer nem vizsgálta meg, hány protestáns többségű kerület választott katolikus képviselőt (mert ilyen is van), sem azt, hogy hány katolikus kerületben kapott mandátumot protestáns képviselő kormánypresszió nélkül. Az sem érdekelt, hogy a hazai magyarság intelligens rétegében a protestánsoknak nagyobb az arányszáma, mint a katolikusoknak,² végül azt sem vette észre, hogy ha egységes katolikus szellemről talán lehet is beszélni Magyarországon, egységes kálvinista szellemről, a dunántúli és tiszántúli kálvinisták szellemének igen pregnánsan árnyalódó differenciái miatt, bizonyára nem és így általánosítása mindenképpen igazságtalan.

E vérszegény, a kérdésnek csak felszínét vizsgáló kis cikkecske a maga kicsinyes, komolytalan zsörtölődésével igazán csak arra jó, hogy kompromittáljon egy előkelő folyóiratot, amely a magyar kultúra művelését, nem pedig a magyarságnak egymás ellen ingerlését tekinti feladatának. Az ilyen cikkek táplálják azt a túlnyomórészben alaptalan gyanút, hogy vannak a magas polcokon ülő katolikusok között, akik nem a magyar lélek érvényesülését és alkotó munkáját, hanem a vallási arányszámokat méregetik s ezzel hatalmuk érvényesítésénél olyan szempontnak nyitnak kaput, amely a nemzet egészéé s így a katolikusokra is káros, sőt végzetes lehet. Szerencsére a lelkészkedő katolikus papság nagy többsége is ismeri a magyarság érdekeit és a vallásilag vegyes községek plébánosai túlnyomó részben arra szoktak büszkéek lenni, hogy híveik nem ismerik azt a szellemet, amely a vallás jelszavával ver éket a magyar fajtestvérek közé.³

Hogy milyen kényes kérdés minálunk a felekezeti kérdés és mennyire nem *csak* felekezeti, azt élesen mutatja az a harci riadó, amelyet a bővérű Szabó Dezső csak most harsogott végig a magyar rónán.⁴ Szabó Dezső époly kevéssé legitím szószólója a protestáns magyarságnak, mint Pezenhoffer a katolikusnak, azonban östehetség, a gyűjtő lencseként szívja magába és árasztja nagy szuggesztív erővel tovább a magyar sors életadó (olykor életölő) sugarait. Ez a páratlanul eredeti és minden személyes vagy elvi tekintélytől abszolúte független (a maga mániává görcsösödő meggyőződéseinek viszont

¹ A nemzetgyűlés összetétele és a katholicizmus. Magyar Kultúra 1926. 7—8. sz.

² Lásd folyóiratunk e számában Kovács Alajos tanulmányának adatait. *A szerkesztő*.

³ Cáfolni *látszik* a cikkíró optimizmusát gróf Zichy Jánosnak a katolikus nagygyűlésen *ma* mondott beszéde, amelyben *intranszigen*s katolikus *szupremáciát* követel és mindössze *türelmet* ígér a protestánsoknak. A katolikus magyarok túlnyomó többsége azonban bizonyára teljesen tisztában van azzal, hogy a szupremácia álláspontja magyar és magyar körök épen úgy csak tragikus összeütközések forrása lehetne, mint Szabó Dezsőnek az az ötlete, hogy a protestánsok számára *ötven percentes* érvényesülést követel. *A szerkesztő*.

⁴ A magyar protestantizmus problémái. Budapest. Genius 1926.

fanatikusan csüggő) szellem ma ép oly kirekesztette a protestáns, mint a katolikus magyarságnak. De elszigeteltsége, a maga szavával: főgelfrj-volta nem bénítja őt vissza attól, hogy továbbra is pajkos derűvel, a naivitásig vakmerő önbizalommal markoljon bele az őt kiközösítő magyarságnak hol élesen sajtó, hol tompán bűgő életkinjaiba. Mint a Shakspere bolondja a vergődő Lear-királynak, kacagja ő is a magyarság szemébe a maga keserű cinizmustól torz igazságait. Nála sem kapunk hát tárgyilagosan leszűrt tanulságokat, de nála a géniusz fénycsóvái olykor mély örvényekbe világítanak bele s filippikái (mert Szabó Dezső csak a szónoki műfajt ismeri) sokszor a fehérrizzáig hevülő szenvedély szavaiban, sokszor bájosan szelíd és okos fejtegetések közben nemcsak a vitriolos üveget rejtegetik, amellyel egy-egy váratlan fordulónál arcul önti a neki ellenszenves tekintélyeket, hanem igazságokat is, a villám fényében fogant és plasztikus testet öltött meglátásokat, gigantikusán torzított egységbefoglalásokat. Röpirata, amelyet a tervezett protestáns nagygyűléshez címezett, voltaképpen újabb kifejtése annak a restauráció óta felállított tételnek, hogy a «keresztény kurzus» voltaképpen *sváb-kurzus*, egyenes folytatása a Koppány felnégyelése óta szakadatlanul tartó magyarirtó idegenuralomnak. E hatalmi politika a magyar faj ellen mindig a katholicizmusra támaszkodott, amely örökké gyanús szemmel nézte a nyugati krisztianizmus számára sohasem eléggé megbízható fajmagyarokat s ezért az egyházi vezetőhelyektől távoltartotta, a közélet fontosabb pozícióiból lehetőleg kiszorította őket. A protestantizmus sziklafalán tört meg négyszáz év óta a katolikus szellemű idegenuralom diadala. A magyar protestantizmusnak tovább kell folytatnia történelmi hivatását, a magyar faj szabadságharcát s hogy ezt megvíhassa, erőgyarapodásra, belső megújulásra van szüksége. Evégből a következőket kívánja: 1. Az 1848: XX. törvénycikk teljes életbeléptetését; 2. kath. és protestáns kultuszminiszternek felváltva alkalmazását; 3. évenkénti országos protestáns nagygyűlést; 4. erőteljes részvételt az országos politikában. («De bűnös merénylet volna a magyarság ellen és örült harakiri a protestantizmus életén, ha egy külön protestáns vagy pláne kálvinista politikai pártot alakítanánk».) Demokratikus alkotmány a magyar parasztság, a magyar szellemű munkásság és értelmiség pilléreire. Végül 5. « . . . minden protestáns szavazzon olyanra, akiben a magyar demokráciát, a magyar szellemi haladást, a magyarság gazdasági, szociális és kulturális felszabadítását biztosítva látja, legyen az illető katolikus vagy protestáns magyar». Az utolsó fejezet a protestáns kultúra megújódása érdekében tesz sok igen érdekes megjegyzést s ad praktikus tanácsokat.

Ez szavakban Szabó Dezső röpiratának tartalma. Azt a kérdést, hogy micsoda *kurzus* is van hát most minálunk: protestáns kurzus-e vagy katolikus álarc mögé bujt svábkurzus, döntse el az olvasó. Annyi bizonyos, hogy Szabó Dezső túlságosan könnyedén intézi el problémáit. Koppánytól Mohácsig s ezzel az idegenuralom állandósulásáig épen egy félezer év telt el s ez elég idő ahhoz, hogy a krisztianizmus bizonyos nemzeti jelleget ölthessen s a nép lelkének *epidermisze alá is* férkőzhessek. Ha pedig a kilencszáz éves magyar katholicizmus a nép lelkében csak külső máz, merő formalizmus, úgy a protestantizmus sem válhatott annak vérévé, hiszen ha közelebb áll is a magyar lélek a demokratikus, misztikumra nem hajlamos magyar lélekhez, még mindég benne vannak a krisztianizmusnak az ősi magyar lélektől idegen elemei. Tehát a protestáns magyar szellem mellett a katolikus magyar szellem is kifejlődött, amely talán nagyobb elhajlást mutat az eredeti magyar lélektől, mint a szabadabb (mert önállóbb) és így a faj lelkének spontán ösztöneit hívebben követő kálvinista lélek, azonban ez is magyar, az ultramontanizmustól és vakbuzgóságtól távol álló s a magyar léleknek a lehetőség szerint mindenkor utat nyitó katholicizmus.

A száz évvel ezelőtt megindult demokratikus fejlődés először nagy kivirágzását eredményezte a magyar szellemnek, azután — amilyen mértékben vált döntővé a demokratikus *többségi elv* — a magyar lélek fejlődése egyre inkább *extenzív* irányú lett. A kétötödöt sem tevő magyarságra életkérdéssé vált a *gyors asszimiláció* s félszázad alatt a magyar nyelvűek 55%-ra emelkedtek. Egy milliónál több zsidó, német és tót lett nyelvben és politikai felfogásban magyarréj, anélkül természetesen, hogy ezzel a faj-determinálta lelki jelleg is magyarrá idomulhatott volna. A sváb és szláv asszimiláció azonban a vérkeveredés folyamatát is megindította s a fajbaolvasztás feladatát elsősorban a Szabó Dezső által is valláskülönbőség nélkül tisztá karakterűnek tartott *nép* gyermekei végezték és végzik ma is. Ez azonban lassú folyamat, úgyhogy nem tagadható, hogy a többségében szintén magyarvérű katolikus népesség felső és középső rétegében sok ezer frissen asszimilált egyed örzi még meg az idegen lelki-ségnek, még több (a csak megindult, de még meg nem erősödött vérbeli hasonulás miatt) a faji típus kevertségének és ingadozásainak bélyegét. Az is tény, hogy a frissen asszimilált réteg fokozott mértékben érvényesül, aminek elsősorban az lehet az oka, hogy a környezetéből kimozdult és asszimilált egyén a befogadó faj felvett kultúrájához visz valamit a magából és ez a többlet (nyelvtudás, nagyobb mozgékony-ság) átmenetileg jobb érvényesülést biztosít számára. A Szabó Dezső mondotta ok: az idegen vérű, katolikus szellemű vezetők ösztönszerű faji szolidaritása túlzott, bár alapjában nem természet-ellenes magyarázat, amely a frissen asszimiláltak erősebb boldogulásának csak harmad-negyedsorban említhető oka lehet. Itt is inkább a verség jöhet számba, mint a vallás.

Amidőn az ezeréves ország összeroskadt, majd pár havi aléltság után ébredező életösztone kiváltotta belőle fajiságának átérzését és erősödni kezdett a faji öntudat, az integrálódás mindenekelőtt a zsidó lélek nagy messzeségét tette tudatosá. De csakhamar kitűnt az is, hogy az egészen nagy túlnyomólag germán-szláv vérű magyarok nagy tömegei — az asszimilálódás feleútján lévén — se németek vagy tótok nem lehetnek többé, sem a magyar lelkipust nem tudják magukban máról-holnapra kiteljesíteni. Középutt voltak az élesen kirajzolódott zsidó és a magyar faj között: ők szabták meg az integrálódás irányát, ők mondták ki annak jelszavát. Így került a magyarság magába-szállásának, megtisztulásának, erőkoncentrálásának, lelki kiteljesedésének folyamata már a második napon a «keresztény kurzus» mellékvágányára. Ez volt az egyetlen út, amely a tisztulás és integrálódás *fokozatos* megvalósítását lehetővé tette, mert az egyenes út minden idegent és minden még idegen típus-hoz hajló félvérűt a magyarság ellen tömörített volna. A vérbeli asszimiláció folyamatának kellős közepén nem is lehetett gondolni a kérdés ilyen kiélezésére. Ezt a processzust nem szabad megzavarni. A trianoni sorompók megszüntették a szláv beözönlést, a svábságnál a törzs egy része a depopuláció tüneteit mutatja, a vérkeveredés tehát néhány nemzedék alatt igen sokat tehet a magyar faji karakter megerősítésére. Egyetlen magyar anya vagy apa csupán a reformáció idejéig számítva 8102 magyar ember vérért örökíthette gyermekébe s két-háromszoros erősítés után a magyar vérség lesz az uralkodó. A magyar kohó már több mint évezrede működik s kétségtelen, hogy a *beolvasztás szempontjából* ma a magyar etnikumot legnagyobb percentben reprezentáló, tehát a legtisztább vérű kálvinista magyarság a legbecesebb elem. A magyar kálvinista nép lelki, erkölcsi megújhdása, amit Szabó Dezső is munkálni kívánt, már csak azért is kívánatos, hogy ez a mind gyengébben szaporodó tömeg — a csonka ország lakosságának szinte csak egyötöde — a magyar fajt kiteljesítő hivatását minél jobban betölthesse. Nem a faji elkülönülés tehát (ez többé nem is lehetséges), hanem a beolvasztás lehet csak az az ösvény, amelyen a magyar-

ság vallási különbség nélkül egymásra talál. Végzetes tévedés volna, ha azt hinné valaki, hogy a katolikus vezetők nélkül, azok ellenére s a protestantizmus jelszavával össze tudja tömöríteni a magyarságot. Az idegen nevű püspökök már sokkal inkább magyarok s a magyar vérű katolikusok már sokkal katolikusabbak annál, semhogy az idegenuralom rémével szét lehetne őket választani egymástól. Aki a magyar faj jövőjét akarja biztosítani, annak tudnia kell várni, míg a vér is elvégzi a maga csendes, de alapos munkáját. A türelmetlenség, idő előtti jelszavak erőltetése könnyen visszafelé süлhet el. Pedig most, nagy történelmi állásfoglalások előtt mindenkinek vigyáznia kell, hogy a magyarság valláskülönbség nélkül megértse egymást, hogy se katolikus, se protestáns magyarnak eszébe ne jusson külső vagy belső idegen támogatását elfogadni saját véreivel szemben.

P. P.

VÉR ÉS VAGYON A MÉRLEGEN.

Megtámadtak egy végrendeletet, mert az apa azzal a feltétellel tette leányát általános örökösévé, ha nem választ olyan férjet, akinek vére zsidó vérral keveredett. A felperes szerint a végrendelező természeti szempontból lehetetlen feltételhez köti az öröklést, mert az, hogy valaki zsidó, nem állapítható meg tudományos bizonyossággal, de másrészt erkölcstelen is a feltétel, mert korlátozza a leányt női hivatása terén való szabad elhatározásában.

Érdekes jogi eset, minket azonban kétségtelen szociális vonatkozásai érdekelnék inkább. Egyrészt a közvélemény magatartása miatt, amelyből az a tanulság vonható le, hogy — amint a sajtó két szárnyának magatartásából világosan látható volt — az expanzív terjeszkedési irányt mutató kisebbségi faj a maga anyagi érdeke és társadalmi érvényesülése szempontjából fogta meg a kérdést, amelynek jelentőségét az első percben felismerte, míg az abszorbeáló többség a kérdés elvi fontossága iránt semmi érzéket sem tanúsított. Másrészt azért kell az esetet szociális érdekűnek mondanunk, mert a felperes fontos szociális-erkölcsei kérdésben szorítja a bíróságot állásfoglalásra.

Az örökhagyó végrendeleti kikötésének *erkölcsei* szempontból való megtámadása a választás szabadságának korlátozása aligha vehető ugyan komolyan, hiszen a végrendelet csak minden századik választási lehetőségre mond vagyoni vétót, míg a magyar joggyakorlat az egyetlen személyre korlátozott választási lehetőséget sem tekinti erkölcstelennek. Itt azonban abban a kérdésben kell a bíróságnak állást foglalnia, hogy egy idegen fajnak ivadékaik sorából kirekesztésére irányuló szándékom erkölcstelen-e vagy sem. Erkölcstelen-e, ha abban a formában jelentkezik, hogy faji tisztaságom megőrzését gyermekemtől is megkívánom annyiban, hogy az elé a választás elé állítom: vagy fajtám vérét a maga tisztaságában örökítse unokáimba, vagy ha véremhez nem, akkor vagyonomhoz se ragaszkodjék. A bíróság itt esetleg fontos jogalkotó feladat elé kerül, ítélete bizonyos irányban a társadalom morális érzékének lesz mértéke.

ADALÉK A NEMZETEK SZELLEMI EGYÜTTMŰKÖDÉSÉHEZ.

A *Review of Reviews* című, rendkívül nagy elterjedtségnek örvendő folyóirat, amely a kisententel, különösképen pedig a cseh állammal nagyon szoros nexusban áll, aminek következtében, hasábjain hol a csehszlovák államot magasztaló közlemények, hol az erdélyi magyarságot ócsárló cikkek

jelennek meg, legutóbbi számainak egyikében (1926 aug.—szept.) tárgyla-gosságáról és emelkedett kultúrszínvonaláról Spengler nagyszabású művének angol nyelven való megjelenése alkalmával a következő pár sorban tett tanú-bizonytságot:

«Ez a kötet első része egy műnek, amely Németországban közel száz-ezer példányban fogyott el. Történetbölcselet igényével lép fel. Nagy általa-nosságban azt mondja, hogy a nyugati civilizáció kijátszotta már a lehetősé-geit és megjósolja, hogy századunk végére el fog enyészni. Ez a jóslata az írc-történetszemléletére van építve, mely szerint különböző civilizációk ciklusok-ban éltek ki magukat. A munka sajátos keveréke Goethének és Nietzsche-nek s népszerűsége abban a tényben leli többek között magyarázatát, hogy 1918-ban került az olvasóközönség kezébe, amidőn a német nép balszerencséje következtében különösen hajlott pesszimizmusra. Az angol olvasó hajlandó lesz úgy tekinteni az egészet, mint egy csupán Németországban lehetséges nagyszabású humbugot».

t.

ORSZÁGOS KÖZEGÉSZSÉGI ÉS TÁRSADALOMPOLITIKAI ÉRTEKEZLET.

A népjóléti miniszter kezdeményezésére október hó 24—30. napjain lesz az első magyar szociálpolitikai szakértekezlet. A kongresszust 24-én dél-előtt 11 órakor a kormányzó fogja megnyitni a Magyar Tudományos Akadémia épületében. A *közegészségügyi szakosztály* báró Müller Kálmán elnöklete alatt 25—27-ig tartja üléseit a régi képviselőház üléstermében. A *társadalompolitikai szakosztály* ülései október 28., 29. és 30-án lesznek az Akadémia dísztermében E szakosztály munkálatait Balogh Andor és Kovrig Béla szervezték. A tervezet szerint a háromnapos értekezleten nem kevesebb, mint 15 problémát kivár a kongresszus letárgyaltain I. Ezek a következők: 1. Társadalomerkölcsi és társadalompolitikai nevelés (előadó: *Komis Gyula*). 2. A közigazgatási tiszt-viselők társadalompolitikai kiképzése (*Tomcsányi Móric*), 3. A középosztály válsága (*Hegedűs Lóránt, Heller Farkas, Konkoly Thege Gyula és Neményi Imre*) 4. Szegényügy és közjótékonyosság (*Liber Endre*). 5. Népesedéspolitika (*Kovács Alajos és Laky Dezső*). 6. A tanya problémája (*Gesztyeli Nagy László és Sármezey Endre*). 7. A mezőgazdasági munkások szociális biztosítása (*Mayer Károly*). 8. Társadalompolitikai intézet (*Erdődy-Harrach Béla*). 9. A munkanélküliség esetére való biztosítás és a munkanélküliség megelőzése (*Andor Endre, Pap Géza, Balogh Andor, Szabó János*). 10. A munkáslakások problémája (*Palik Ferenc, Szántó Menyhért, Dvortsák Antal*). 11. A népélelmezés és a tej-probléma (*Deutsch Jenő, Gratz Ottó és Berczeller László*). 12. A gyári bizottságot és a munkaközösség (*Navratil Ákos, Szabó János*). 13. Koalíció és békéltetés (*Bencs Zoltán, Jászai Samu és Pap Dezső*). 14. A munkavédelem és a munkás-jóléti intézmények (*Somogyi Manó*). 15. A szociálpolitikai statisztika (*Gát Benő és Kovács Norbert*).

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Balás Károly: Társadalmi politika, I. rész. Alapvetés. Budapest, 1925.
Karl v. Balás; Die Grundlage der Sozialpolitik. Jena, 1926.

Azok a hatalmas ellentétek, amelyek korunkat jellemzik, a tudományban ismét előtérbe tolták a társadalmi rend felépítésének alapkérdéseit. Mint-hogy pedig ezek az ellentétek és a fennálló társadalmi rend ellen irányuló törekvések javarészből gazdasági alapokon nyugszanak, csak természetes, hogy elsősorban a közgazdasági irodalom foglalkozik a társadalmi rend jövő alakulásának kérdéseivel, melyek javarészből közgazdaságunk szervezeti kérdéseivel függnek össze. Mozgalmas korunk eseményeinek súlya alatt ma már megszűnt az az előkelő elszigeteltség, mellyel a tudomány egy ideig e kérdésekben tartózkodott az állásfoglalástól és beérte azzal, hogy a szocialisztikus törekvéseket utopistikusoknak bélyegezze. Sorra szólalnak meg a tudomány kiváló képviselői a gazdasági rend fejlődésének lehetőségei kérdésében.

Persze nem szabad felejtenünk, hogy a jövő társadalmi rend lehetőségeinek fejtegetésénél tisztán a tárgyilagos megállapítás terén maradni nem lehet, mert e kérdés tisztán elméleti alapon el nem dönthető. A gazdasági élet alaptörvényei a közgazdaság alaptényeinek egymás közötti összefüggéseit derítik fel, de a világnézeti különbségeket, melyek a társadalmi lehetőségek megítélésében oly nagy szerepet játszanak, nem vehetik figyelembe. Így azután minden állásfoglalásban, mely tudományosan bármily előkelő helyről jön is, mindig vannak szubjektív megítélések és egyéni álláspontok is. Áll ez úgy azokról az állásfoglalásokról, amelyek gazdasági rendünknek szocialisztikus irányban való továbbfejlődéséről vannak meggyőződve, mint azokról a munkákról, amelyek ellenkezőleg e törekvések lehetetlenségét és kivihetetlenségét akarják bizonyítani.

Ez utóbbi állásfoglalások sorába tartozik Balás Károly társadalmi politikája is. Miként Spann nagy munkája az állam igazi lényegéről,¹ Balás Károly is a marxizmusban látja azt az irányzatot, amely társadalmi fejlődésünk menetét a tömegeknek egy helytelen eszmény felé terelésével lejtőre juttatta. A marxizmus tévedéseinek és hibáinak felderítése tehát az, amire a munka elsősorban törekszik. Azt igyekszik bizonyítani, hogy a marxizmus szelleme végeredményben megbénítja a gazdasági életet, mert a társadalmi küzdelmet helyezi mindenekfölé és ezzel megfélemez az arról, hogy az egész társadalomnak és így a munkásosztálynak is legfőbb érdeke a termelés minél hatályosabb növelése, a gazdasági efficientizmus. Ahol ugyanis a termelés hiányos, a jövedelemeloszlás bármilyen megváltoztatása sem segíthet azon, hogy végeredményben szükségnek és nyomornak kell bekövetkeznie.

Ebből a szempontból nézi Balás az egész társadalmi politikát, melynek fő eszközét a *gazdasági efficientizmus* növelésében látja. Félretolva a társadalom oly felfogását, mely egyes osztályok érdekét az összesség érdeke fölé helyezi,

¹ Der wahre Staat. Leipzig, Quelle und Meyer. 1922.

az utóbbiban látja a társadalmi politika döntő mozzanatát. Az összesség érdeke nem a termelés föltartását kívánja, miként azt a szakszervezetek akár mint harci eszközt használják, akár pedig több munkás foglalkoztatása érdekében teszik, hanem a termelésnek az egész vonalon való fejlesztését és minden erővel való növelését.

A termelés növekedése Bálás szerint bizonyos fokig önmagától vezet egy egészségesebb jövedelemeloszláshoz, mert végre is itt nem egyedül az arányok irányadók, hanem sokkal inkább az, hogy mindenkinek a megélhetéshez szükséges javak rendelkezésre álljanak. Ezt pedig a termelés növelése már azáltal is előmozdítja, hogy az egyesek által fogyasztható mennyiségek a dolog természeténél fogva korlátozottak és így olyan fölöslegek keletkeznek, amelyek a forgalom útján mások rendelkezése alá jutnak.

Élénk színekben festi Bálás azokat a veszedelmeket, amelyeket a marxizmus által kiélezett osztályellentétek felidéznek és egész civilizációnkat félti a tömegek helytelen eszmény felé törekvő mozgalmától. Miként nem egy újabb szerzőnél, úgy Balás Károlynál is erős elítélésre talál a túlfeszített demokratizmus, mely olyanok kezére játssza a tömegek vezetését, akik vagy az összérdek igazi megítélésére képtelenek, vagy pedig a tömegek kézbentartása végett, tudatosan oltanak azokba téves és meg nem valósítható eszményeket. Igen helyesen emeli ki, hogy legtöbbször sokkal könnyebbnek képzelik a társadalom valódi érdekének megítélését, mint amilyen az a valóságban; demokratikus korunk pedig éppen ezeknek az elemeknek biztosít előnyöket a társadalom irányításában. Amidőn egyes részletkérdésekre vonatkozólag a szakszerűség követelménye már annyira előtérbe lép, valóban ijesztő az a távlat, melyet az a felfogás nyújt, hogy a társadalom összérdekének megítélésére különösebb szakképzettség nem szükséges. Bálás Károly e veszedelmet oly nagyra látja, hogy mint azt könyvének több helyén is jelzi, a társadalomfenntartó erők tömörítését és öntudatra ébresztését tartja szükségesnek ahhoz, hogy valamilyen mértékben meg lehessen menteni a társadalmi rendünket és vele együtt civilizációnkat a fenyegető áradattól. Felfogása igen közel áll a fascizmus, elveihez és ismételt hivatkozik is Mussolini eredményeire.

Miként ezekből láthatjuk, Bálás Károly munkája elsősorban gazdasági világnézetet nyújt. Felfogását, ha mégannyira ellentétben állónak látszik is a korszerű nézetekkel, semmiben sem mérsékli, hanem a legnagyobb határozottsággal mondja ki. Mindenesetre bátor hitvallás a szerző meggyőződése mellett. Ilyen bátor és nyílt, sőt a kérdéseket élesen beállító világnézeti fejtegetésekre okvetlenül szüksége van korunknak, ha éles világításban akarjuk látni az egyik és a másik oldalon mutatkozó lehetőségeket és az azokra vonatkozó felfogásokat. Sokban hasonlít e tekintetben Bálás munkája Spann könyvéhez, mely a valódi állam alapjait fejtegeti. Míg azonban Spann behatóan foglalkozik a jövő kiépítésének módzataival is, addig Bálás inkább a társadalom jövőjére veszedelmesnek mutató áramlatok bírálatát nyújtja és ez áramlatok veszélyeit fedi fel, a maga felfogását pedig csak általánosságban jelzi. Azt, hogy az általa fölállított fölven belül, mely a termelés hatályosításában áll, miképpen kellene az egyes osztályok helyzetét szabályozni, munkájában nem fejt ki. Csak egyes helyeken mutat rá arra, hogy e megoldásnak mindenesetre a kapitalizmus számos kinövésének megnyirbálásával kell történnie. De az előttünk fekvő könyvnek nem is az a célja, hogy részletesen megállapítsa a teendőket, mert tisztán alapvetés akar lenni és azokat az alapszemponthoz kívánja csupán föltárni, melyekből szerinte a szociálpolitika kérdései megoldandók. A munka későbbi részeinek lesz feladata behatóan feltárni azt, hogy mily módon gondolja el Balás a jövő kialakítását.

Kétségtelenül igaza van Balásnak abban, hogy a társadalmi küzdelmek

oly méreteket öltöttek, amelyek gazdasági rendünk — és ezáltal egyúttal társadalmi rendünknek is — fennálló kereteit szétrobbantással fenyegetik. Kétségtelen az is, hogy a termelés növelése nélkül, kivált a világháború pusztítása óta, lehetetlenné válik az alsó osztályok nyomorának enyhítése. Viszont azonban a termelés szempontja mellett mintha túlságosan elhanyagolná a jövedelemeloszlási szempontot, mely azzal távolról sem intézhető el, hogy a termelés növekedése magában véve megjavítja a helyzetet. A kapitalizmus kinövésével inkább csak mellékesen foglalkozik, holott kétségtelenül a mai helyzet felidézésében ezeknek is igen nagy szerepük volt. Épen ezért e kinövések lenyesésében van a helyzet megoldásának egyik kulcsa. Ezt bizonyára *Balás* is érezte, csak talán nem eléggé hangsúlyozta. A «jóakaratu világnézet», melyre ő is oly nagy súlyt helyez a jövő szempontjából, csak, ezen az alapon alakulhat ki.

A társadalmi politika fogalmát is némileg az eddigi szokástól eltérően értelmezi *Balás*, amennyiben azt eddig javarészből a védelemre szoruló osztályok helyzetének javítására irányuló gazdaságpolitikai fejezetnek fogtuk fel. Igaz, hogy emögött is az a szélesebb gondolat rejlett, hogy a társadalmi politika tulajdonképpen a különböző osztályok ellentéteinek kiegyenlítése és így a társadalmi osztályok kiegyensúlyozása. Az előbbi szűkebb értelmezés elhagyásával *Balás* az utóbbi értelemben veszi a társadalmi politikát és a társadalom összérdekének az ettől eltérő osztályérdekek fölébelyezésében látja. Mint alapszempont mindenestre e felfogás megfelelő és a döntő csak az lesz, hogy milyen módon fogja *Balás* a különböző osztályok ellentétes érdekeinek konkrét kiegyenlítését keresni. Érdeklődéssel kell erre vonatkozólag a munka folytatását várnunk.

Heller Farkas.

* * *

Friedrich Wieser: Das Gesetz der Macht. Wien, 1926. (Július Springer) XV+ 562 1.

Ha egy könyv értéke egyedül attól függene, hogy jó stílussal, élvezetes, vonzó és színes előadásmódban, világos gondolatfűzéssel legyen megírva, akkor *Wieser* könyve a legjobbak közé tartoznék. Ennek a könyvnek a szerzője tud írni, ebben a könyvben nincsenek borongó homályosságok, ez a szerző nem támaszt az olvasóval szemben magas terminológiai igényeket. Egy fontos szempontból *Wieser* könyve valóban kitűnő: az általános műveltséggel rendelkező laikus alapos tájékozása szempontjából. Ez az a könyv, amelyet a művelt laikus is élvezettel forgathat és fáradság nélkül juthat általa igen beható ismeretekhez. Kevésbé kedvező a kép, ha azt nézzük, mennyire viszi előre *Wieser* könyve a szociológiai kutatást? Objektív, szaktudományi szempontból kérdés, vajjon *Wieser* mondanivalója arányban áll-e könyve terjedelmével? Bizonyos azonban, hogy világos fő beszél hozzánk e könyvben és az a fölünyes elegancia, amely minden gondolatmenetét jellemzi, a könyvvel való foglalkozást a kutató számára is vonzóvá teszi. Olyan író, aki tudja, hogy a társadalmi fejlődés nem egyszerű evolúció, mint a fa növése, hanem hosszú gátlások által megszakított folyamat; aki meglátta, hogy a néprétegek életkora gyakran különböző és hogy életkorról a társadalomra nézve csak gyenge hasonlat hatályával lehet szólni; aki észrevette, hogy a tömegtechnika tragikus kénytelensége abban áll, hogy az Amerikai Egyesült-Államok sohasem készülnének el az elnökválasztással, ha a nép milliói abban az értelemben akarnák *választani* elnöküket, ahogyan a vőlegény *választja* a menyasszonyát, aki világosan látja, hogy a *néplélek és népakarat* nem egyéb, mint az egyéni lelkek és akaratok *azonos irányítottsága*; aki nyomatékosan kifogásolja, hogy a tömegek társadalomtana eddig kizárólag bűnöző, patológikus, különösen forradalmi tömegek lélektanával, foglalkozott

s az ilyen *abnormis* esetek mellett a *normális* esetet következetesen figyelmen kívül hagyta, az ilyen írók mindig élvezettel és haszonnal olvashatjuk. A könyvnek az objektív kutatás abszolút szempontjából megállapítható sajátos *meddőségét* viszont a gondolatmenet túlságos *tényközelsége* okozza. A végső előfeltevésekig és a végső következtetésekig való előretörés, a dolgok velejéig hatoló spekulatív lendület az, amit ebben a könyvben nélkülözünk. A ragyogó szellemesség, az istenadta éles megfigyelés, a gondolkodás természetes üdesége és mintegy veleszületett eleganciája csak nehezen takarja el Wieser könyvében a *filozófiai véna* hiányát. A szerző nem állítja bele kutatása tárgyát egyetemes összefüggésekbe és legtöbbször csak egészen jelentéktelen mélységégekig bocsátkozik le a tárgyalt tények felszíne alá, nem is jut el azokig a legszélesebb távlatokig, amelyeket tárgyának természete a *kimerítő* vizsgálatról megkövetelne.

Wieser egyszerűen átveszi Spinoza meghatározását: minden hatalom *uralom az emberi kedély felett. A külső hatalom lényege* épúgy a *kedélyek* feletti uralom, mint a *belső* hatalomé. A különbség az, hogy a *külső* hatalom *külső hatalomeszközök* feletti *rendelkezés* útján való uralom a *kedélyek* felett. *A külső hatalmak végső hordozói mindig bizonyos belső kulcs hatalmak*, amelyek megnyitják az utat a *külső hatalomeszközök* birtokához. Minden hatalom alapja valamely *erő*. Ámde a szociológus nem megy vissza az *erő törvényére*, hanem csupán a *hatalom törvényét* kutatja: a hatalomét, amivé az erő átváltozik, amint hatásai a *kedélyeket* mozgásba *hozzak*. *A siker* szüli a *kedélyek* feletti uralmat; ha a *siker* vezeti, akkor a tömeg épúgy egyet érez és egyet akar és egyébire nem is képes, akár a gyakorlott csapat. Így születnek a hatalomkötelékek és maga a, hatalom. Azért a *belső* hatalmaké a jövő, mert a legátfogóbb és legbiztosabb hatásokat tartósan ők eredményezik.

A hatalom fogalmának meghatározására Wieser-t megelőzőleg már mások is vállalkoztak. Kant¹ szerint a hatalom «képeség, amely nagy akadályokkal szemben megállja helyét,» Stammler² szerint «bizonyos emberekre való behatásnak képessége,» Max Weber³ szerint «az a valószínűség, hogy valamely társadalmi vonatkozásban belül valaki a saját akaratát ellenkezés dacára is keresztülvizsi». Nagy kár, hogy Wieser, a polémiát szemmeláthatóan kerülve, nem állítja szembe az általa elfogadott meghatározást az eltérő meghatározásokkal. Annak, hogy Wieser végleges és szabatos megállapításokig eljutni nem képes, főoka az alapfogalom, a hatalom fogalmának tisztázatlanságában rejlik. Azzal, hogy a hatalom «uralom a kedély felette, alig mondtunk többet, mint ha azt mondanók, hogy az uralom «hatalom az emberi kedély felett». Tényleg vitás, hogy melyik tágabb fogalom: így például Max Weber szerint a hatalom *amorph* fogalmával szemben az uralom a szűkebb, a szabatos fogalom. Weber meghatározásai szerint az uralom egy neme a hatalomnak, Wieser szerint megfordítva Ámde azt, hogy *mi az utalom*, Wieser már nem vizsgálja. Csak azt mondja, hogy uralma a *kedély* felett lehet a természeti erőknél, egy barátinak vagy egy szerelmesnek is. Ilyen tág értelemben uralom nyilván minden tartósabb hatás. Ebben az értelemben uralma az emberi *kedély* felett lehet az igazságnak, az erkölcsi jónak, a szépnek, idegen akaratnak, saját tévedésének, a betegségnek, egy megcsodált csillagnak stb. Viszont ilyen tág értelem mellett aligha áll meg Wiesernek az a tétele, hogy minden hatalom alapja valamely *erő*, feltéve, hogy erő alatt az erő szabatos természettudományi fogalmát érti. További elméleti konstrukciója során Wieser különféle jellemző tulajdonságait írja le a hatalomnak és megállapítja törvényeiket. Így például meg-

¹ Kritik der Urteilskraft, 28. §.

² Recht und Macht, 1918., Lehrbuch der Rechtsphilosophie, 2. kiad. 1923. 147. 1.

³ Wirtschaft und Gesellschaft, 28. 1.

állapítja, hogy a hatalmak egymással *konkurrálnak*; hogy minden hatalom a *maximumra törekszik, önkorlátozást nem ismer*; hogy *békés megegyezésről és szimbiózisról* a hatalmak között csak akkor lehet szó, ha az erőket a harci siker már lemérte; hogy ilyen esetben sem adják fel az egyes hatalmak önálló alkotmányukat, hanem csupán a surlódások elkerülése végett korlátozzák önállóságukat úgy, hogy egy közülök, mint *domináns hatalom*, bizonyos fokig kiemelkedik; hogy a társadalomra ránehezülő domináns hatalommal szemben erős *ellenhatalmakra* vagy *hordozó hatalmakra* van szükség, mint ahogy az a nyomás, amelyet egy dóm kupolája gyakorol, a támfalak és hordozó oszlopok ellenállását teszi szükségessé. Mindezek az állítások azonban nyilvánvalóan nem az elfogadott definícióban meghatározott fogalomra: a kedélyfeletti uralomra vonatkoznak, mert hiszen a kedélyfeletti uralom nem más, mint vonatkozás a kedély és egy más dolog között. Nem az uralom, mint kedély állapot vagy vonatkozás konkurrál, törekszik maximumra, dominál vagy hordozza a domináns hatalmat, hanem az uralkodó *akarat mögött* álló empirikus emberi individuum, akinek *érdeke* az uralom elmélyítése. Az uralomnak alávetett kedéllyel szemben az uralkodás vonatkozásában álló dolgoknak egy részéről, tudniillik az uralkodó emberi akaratokról, érdekekről tehát csakugyan joggal lehet állítani a Wieser-féle törvényszerűségeket. Egészen groteszk eredményekhez jutunk azonban, ha következetesen mindarra alkalmazzuk őket, ami a Wieser-féle definíció szerint a hatalom fogalma alá esik. Vagy lenne-e értelme annak az állításnak, hogy például a természeti erők *konkurrálnak* és *maximumra törekszenek* a Wieser által úgynevezett jogi hatalommal szemben? Miféle hatalmak között lehetne *domináns hatalom* például a *komikum* «uralma a kedély felett?» Miféle *hordozó hatalomra*, *ellenhatalomra* van szükség az *erkölcsi jóval* szemben? Találhatóan lehetne-e a *szépről* állítani, hogy *önkorlátozást nem ismer*? Azt látjuk tehát, hogy Wieser akkor, amikor definiál, az uralmat, mint vonatkozást vagy állapotot érti a hatalom alatt, ellenben további megállapításai a kedéllyel szemben uralmi vonatkozásban álló dolgok egy részére, nevezetesen az uralkodó, hatalmas emberi akaratokra, mint önálló szubsztanciákra vonatkoznak. Ezek az uralkodó, hatalmas emberi akaratok azok, amelyek egymással *harcolnak, konkurrálnak, dominálnak, hordoznak, maximumra törekszenek és önkorlátozásra képtelenek*. Nem lett volna egyszerűbb a hatalom fogalmát már eleve Weber példája szerint az emberi *akaratnak* társadalmi keresztülvitelére korlátozni?

Kevéssel viszi előre a szociológiai kutatást Wiesernek az a megállapítása is, hogy a *siker* a hatalom forrása, a közvélemény a *siker* által hitelesített vélemény, a *siker* az az egyetlen varázsszer, amellyel a közvélemény ellenében is győzni lehet. A hatalom függ-e a sikertől vagy a siker a hatalomtól, lehet ezt szabatosan megállapítani? Csakugyan együtt jár-e a hatalom mindig a sikerrel? Vagy *maga a siker* a hatalom? Mert akkor az egész megállapítás nem mond többet, mint az az állítás, hogy gazdag az, akinek sok pénze van. Ha ellenben többet mond, akkor kétséges. Óriási sikerek ellenére *gyengülhet* a hatalom. Hogy megfordítva a sikerek kimaradása nem feltétlenül ássa alá a hatalmat, azt maga Wieser is elismeri, amikor megállapítja, hogy a társadalmi akarat elhatározás, amelynek lelki támpontja a *többiekkel* való együtthaladás ingerében rejlik, épen annál fogva, mert az elhatározás biztonságát a «többiek» élménye gyengíti, *hatalmileg meghatározott* marad akkor is, ha *társadalmi célmeghatározottsága* többé már nincs is és hogy ilyenkor a *siker törvénye megfordul* s a társadalom a hatalmi akaratot megsemmisülésével fizeti meg. A hatalom ezek szerint az a gyermek, aki anyját, a sikert, felfalja.

Az egész könyvnek talán legsikerültebb fejezete a *vezetők és a tömeg* közötti hatalommegoszlással foglalkozik. Wieser tisztán látja, hogy a vezetés

elkerülhetetlen szüksége, a *kis szám törvénye*, azon az egyszerű *tömegtechnikai kénytelenségen* alapszik, hogy *a tömegben a megegyezésnek más módja nincs mint a vezetők követésében való megegyezés*. Találó az alvezetők funkciójának-*a cselekvő követésnek*, a *vak követésnek* s a *holt tömegnek*, mint a társadalmi mozgalom *tehetetlenségi nyomatékának* jellemzése. Értékes gondolat az *összeségi művel* elfoglalt, *megnevezett* vezetőknek engedelmeskedő *egyesített tömegnek* a *különös* (magán-) *művekkkel* elfoglalt, *anonym* vezetőknek engedelmeskedő *szétszórt tömeggel* szemben való megkülönböztetése is.

A könyv három részre oszlik, amelyek közül az első *A hatalom és társadalom általános felépítése*, a második *A hatalom történeti műve* és a harmadik *A hatalom útjai a jelenben* címet viseli. Különös szociológiai érdekekkel a kétségkívül legértékesebb első rész bír. A második részben a hatalom törvényeivel: a *csökkenő erőszak* törvényével, a *növekedő szabadság és egyenlőség* törvényével és a *hatalom körforgásának* törvényével ismerkedünk meg. Több-kevesebb meggyőző erővel előadott történetfilozófiai elmefuttatások ezek, amelyekben jó adag optimizmus érvényesül. A hatalom körforgása Wieser szerint két aktusban: 1. a vezetők uralomrajutásában és felrétegződésében és 2. a tömeg felemelkedésében, a felszálló tömegmozgalomban megy végbe. Az egész folyamat célja az egyesüléssel elérhető legnagyobb társadalmi eredmény megvalósítása. Mint Jerusálem «nagy fejlődéstörvénye»,¹ a «hatalom körforgásának» ez a Wieser-féle törvénye is *kétfázisú* történeti fejlődéstörvény. A Wieser-féle első aktusnak Jerusalemnél a kollektivitás individualisztikus felbomlása, a második aktusnak a kollektivitásba való visszatérés felel meg. Mindakét törvényben a második fázis *visszatérés* az első fázisból, «kiegyenlítés» az első aktussal szemben, nem pedig egyenes tovahaladás az első elindulás irányában. Örömmel ismerjük el, hogy Wieser törvénye sokkal biztosabban van megalapozva és értékesebb igazságot rejt magába, mint Jerusalemé. Csak azt nem vette figyelembe Wieser, hogy egy *körforgásnál* kevés a valószínűség arra, hogy a mozgó test kiindulási pontjához visszaérkezve mozgását be is fejezte és nem írja le újra és újra az egyszer már megtett utat. Csak Wieser optimizmusa biztosít arról, hogy a hatalom ezt a körpályát *befutja egészen* és hogy a *végző célpont* nem egyszermind *kiindulópontja* újabb és újabb körforgásoknak. Lehetetlen erre nem gondolni különösen akkor, amikor könyve harmadik részében Wieser a jelenkor politikai, társadalmi, vallási, tudományos és erkölcsi hatalmi konfliktusaiból a kibontakozást egy minden ellentétes érdeket, törekvést, gyűlöletet leigázó, hegyeket és tengereket indító *békehatalom* intronizálásában keresi. Az erőszaknak, a fegyverhatalomnak ugyanis a teljesen érett kultúrnépek között már nincs meg a *történeti értelme*, történeti feladata. És pedig azért nincs, mert ezek a népek már a hatalom körforgásában a célponthoz jutottak. Azonban épen egy körpályán, ahol minden végpont egyúttal kiindulási pont is, nehéz végző célponttól beszélni. Épen a *körforgás* hasonlata vezethette volna rá Wiesert arra, hogy ez az ő békehatalma, amelynek a szabadkőművesrend és a jezsuitarend jótulajdonosságait kellene magában egyesítenie, olyan jövedőlés és tanács, amely ellen a legerősebb tapasztalati igazságok harcolnak. Javaslatának igazolását az erkölcsi helyesség valóságfeletti szférájából talán levezethette volna, az okozatos valóság rideg tényeinek szemléletéből soha.

Wieser tudja azt, hogy mint a kontinensek, az emberi társadalmak is mindmáig a gyűlölet egész tengerei által vannak egymástól elválasztva s, a társadalmi egyensúly súlypontját rendszeren az erőszak jelöli ki. Wieser tudja, azt is, hogy az erőszak kora époló kevéssé törölhető ki a társadalom történeté-

¹ Franz W. Jerusálem: *Soziologie des Rechts* I., 1925. L. az erről a könyvről írt ismeretésemet: *Társadalomtudomány*, VI. évf. 3. szám. 1926. 206—211. 1.

ből, mint a jégkorszak a Föld történetéből. És Wieser utópiája mégis a jégkorszak kellős közepéből átmenet nélkül egyenesen az *aranykorba* vezet bennünket.

Wieser könyvét élvezettel olvassa végig az ember és azzal a meggyőződéssel teszi le a kezéből, hogy a hatalomnak, ennek a csábító lidércnek, amely után annyian rohantak vesztükbe, ennek a legbizonyosabb valóságnak, amelynek ércfalán annyian sebeztek véresre a homlokukat, nemcsak a gyakorlati megszerzése, hanem az elméleti megismerése is nehéz feladat és hogy a történelem e csalfa tündérének, aki egy Macchiavelli és egy Lenin homlokát csókolta, fátját Wiesernek sem sikerült fellebbentenie.

Horváth Barna.

Georges Valois: La politique de la victoire. Paris (Nouvelle Librairie Nationale). 1925—XXXII + 170 1.; *Lucien Romier: Explication de notre temps.* Paris (Bernard Grasset) 1925—XV + 289 1.

Két ember, akinek hite van. Két francia író, akikben a háború utáni Franciaország válságos helyzetének vizsgálata azt a meggyőződést érleli meg, hogy a terméketlen hitetlenség s a tunya, kényelmes opportunizmus elég pusztulást okozott már; ideje, hogy helyüket határozott célkitűzés s fegyelmezett akarat foglalja el. Felvetik a felelősség kérdését a múlttal szemben s igekeznek megjelölni a jövő útjait az alkotó hit új nemzedéke számára.

1. *Valois*, a nemzeti és katolikus újjászületés előharcosa, ismert közgazdasági író, ma a francia «társadalmi tradicionalizmus leghivatottabb képviselője») az anarchizmustól érkezett az «Action Française» nacionalizmusáig. Az olasz fascizmus példája lebeg előtte s a diktatúra szükségességének hirdetéséig a következő okfejtés útján jut el.

Két probléma merült fel háború után az európai nemzetek előtt: a nemzeti folytonosság s a nemzeti struktúra problémája. A nemzeti folytonosság az állam s a kormány forma, olykor a dinasztia problémája. Az utóbbi a gazdasági és társadalmi berendezkedésnek, a családnak, a társadalmi csoportok egymáshoz való viszonyának s ezeken felül a hitéletnek problémája. Amidőn a nemzeti struktúra problémája felmerül, a folytonosság kérdése nem oldható meg egymagában, vagy azon szellem ellenére, amely a nemzetben a struktúra kérdését illetőleg él. Például sem köztársasági, sem monarchikus állam a XIX. század folyamán nem élhetett azon megoldási lehetőségek ellenére, amelyeket a liberalizmus a struktúra jellegére vonatkozólag tanított. Monarchiákat és arisztokráciákat egyaránt csak azzal a feltétellel tűrték el, hogy nem fognak komoly akadályokat gördíteni a liberális intézmények érvényesülése ellen. A liberalizmus agonizál. A nemzeti folytonosság felett örködnek az államok s ezalatt két, a liberalizmus tagadásában testvértőrekvés: a bolsevizmus és a fascizmus az állam meghódítását készíti elő. A demokrácia, a közepszerűség, a kishitűség, a fecsegés és az általános választójog százada haldoklik, a heroikus szellem újjászületik s hogy nyomában a barbár vadság s a rombolás jön-e, vagy a szervezett erő s az alkotás százada, e között a két eshetőség között kell Európa népeinek választaniok. Ötven év alatt Európa monarchista vagy köztársasági államok romjai között élő barbár szovjet-köztársaság vagy fascista és keresztény monarchiák vagy köztársaságok szövetsége lesz. A szerző párhuzamot von a bolsevizmus és fascizmus között s az utóbbi mellett dönt, amit egészen természetesnek kell találnunk, ha praemissait elfogadva nem látunk mást, mint az említett két lehetőséget. Tudatában van annak, hogy a diktatúra csak mint szükségszülte ideiglenes és kivételes megoldás jöhet tekintetbe; célja és jogosultsága, hogy új intézményeket alkosson. Azt állítja, hogy Európaszerte mutatkozik a mindenható parla-

mentarizmus csödjé. Új intézményekre van szükség s ezek megalkotása az új nemzedék, a fiatalok feladata, akiknek lelkében él a hit, hogy új francia nagyság lehetséges s hogy az újjászületés már megkezdődött. A háború az eddigi pártokat két részre szakította s a két rész között nagyobb a különbség, mint az egyes politikai pártok között. A régi nemzedék: az öregek a vere-ség, a lemondás, a rezignáció s végül a cinizmus légkörében éltek, kishitűek, ötven évi balsiker által lelkük gyökeréig megrohasztva, nem hisznek semmi-féle nagyságban s úgy élnek a közéletben, mint omladozó épületben: óvato-san és félve. A fiatalságban azonban a háborús győzelem tudata révén meg-született a nagyság érzete. Ez a nagyság azon cselekedetek összessége, melyek által egy ember vagy egy nemzet önmaga felé emelkedik, uralkodik gyenge-ségén s a legkisebb erő kifejtésére irányuló természetes hajlamán. Ez a szel-lem hiányzik a burzsoáziából, amely osztály társadalmi szerepének kímé-letlen leírását adja Valois. A burzsoaosztály felelős az állandó politikai krí-zisért, az ipari munkásságnak a nemzet testébe való integrálását elmulasz-totta s akadályozta a vallásos élet fejlődését s hatékony működését. Kereskedői s formalisztikus jogászai szellemét a «proprietaryizmus», a vagyon társadalmi funkcióját tekintetbe nem vevő, szélsőséges individualista felfogás jellemezte. Jobboldali vagy baloldali kormány lett legyen bár uralmon, a parlament egy-pár hatalmas pénzügyi és ipari nagyság rendelkezései szerint hozta törvé-nyeit, akik az állam felett a szent osztalék irányelvei szerint rendelkeztek.

A burzsoaosztály társadalmi szerepe a vagyonszerzés s megőrzés. Tagjai épen sajátos erényeik miatt nem alkalmasak az állam vezetésére s a béke biztosítására. A takarékoság elve merev ellentétben áll a kormányzás alap-vető elvével, mely azt jelenti, hogy költünk egy küzdelem támogatása céljából, az «eszme» érdekében. Csak a kard árnyékában prosperálnak s a harcos szerepe mindig mellékes és lényegtelen volt számukra, pedig az állam szá-mára elsősorban ez a fontos. A bolsevizmus, amely a társadalmat aláaknázni s ezzel együtt az államot megsemmisíteni törekszik, nehéz feladat elé állítja a burzsoaállamot, amelynek az a gondok miatt nem tudhat megfele-leni. Hiszen egész védekezése abban merül ki, hogy a szocializmus rémképé-nek felidézgetésével elnémitja mindazokat, akik gyökeres társadalmi refor-mokkal akarnak a bolsevizmus terjedésének gátat vetni. A társadalom jelen-legi vezetőrétegét, kifáradt elitejét fel kell váltaniok azoknak a fiataloknak, akik hajlandók egy nemzeti forradalmat felidézni s győzelemre segíteni, hogy megelőzzék a vörös forradalmat. Ezek az emberek, akik háborúban megtanul-tak családok s társadalmi osztályok előítéletein felülemelkedve nemzeti szel-lemben élni és cselekedni, most különböző politikai pártokba tévedve keresik fiatalságuk idealizmusával az új hitet. Ők vannak arra hivatva — az új ne-messég — hogy a burzsoaállam helyére a nemzeti államot helyezték. Mód-szerük: a harcos ember módszere. «Agir en équipe, avec un chef.» Céljuk: a sikerhez vezető legrövidebb úton, elhatározásaiban szabad, felelősségének tudatában levő, pártok és osztályok felett álló vezér parancsára megcsinálni a nemzeti forradalmat. Esményük: a pártoktól és osztályoktól független nemzeti állam, amelyben a kardhordozó vezér s nem a leggazdagabb ember parancsol. Az ő szavára hallgat a tudomány, melynek feladata a gazdasági élet humanizálása lesz. További feladat az atomizált nemzettest organikus átszervezése s a nemzeti állam célkitűzésének megfelelő pénzügyi és gazdasági politika. Mindenekelőtt azonban a hitélet újjáélesztése.

Az egész gondolatépítmény alfája és ómegája a vezér, a diktátor, akit természetesen választás nem állíthat a nemzet élére, hanem «azon a napon, amidőn isten jónak látja, majd megjelenik, vállal minden felelősséget s meg-hozza a határozatokat, melyekre az egész nemzet vár. S a felelősségüket át-

érző vezérek kormányzata visszaadja az egészséget Európa népeinek s ez lesz záloga az európai békének is.»

Valois munkája az olasz példán nekibuzduló francia fascizmus ideológiai megalapozásának tekinthető s mert a diktátor utáni vágyódás általános európai kórtünet, könyvének van jelentősége s volt sikere is, amint ez az utószókép csatolt nagyszámú levélből és könyvismertetésből kitűnik. Ragyogó írásművészettel írt, Söreire emlékeztető kíméletlen társadalomkritikáját élvezettel olvashatják minden pártállású ifjú rajongók. De nem kell a liberalizmus fanatikusának lenni ahhoz, hogy az ember az erősen katonai színezetű diktatúra magasztalójának olvasása után, ismét értékesebbnek lássa az előbb talán értéküknél alábbra becsült emberi szabadságjogokat. Ami nemzeti forradalmát s annak részletkérdéseit illeti, aligha vitatható, hogy egy Isten kegyelméből támadt diktátor, ha akarja, talán ezt is keresztül viheti. Ép ezért szükségtelen egyoldalú kritikájának túlzásaira, reális akadályokat nem látó optimizmusára nyomatékosabban rámutatni. Egy érdeme kétségkívül van, hogy nemzeti alapon állva hozzá mer nyúlni agyonhallgatásra ítélt kérdésekhez, nem engedve, hogy azok tárgyalását bolsevik ideológusok sajátítsák ki maguknak.

2. *Valoishoz* hasonlóan az új nemzedékhez szól *Romier*, Bár kettőjük problémafelvetése rokon egymással, a közös célhoz: a francia nagysághoz vezető út megjelölésében s elérhetése feltételeinek megrajzolásában lényeges különbségek vannak közöttük.

Romier kiindulási pontja az a meggondolás, hogy az alkotásra irányuló akarat mit sem ér az alkotás tudománya nélkül: pontos és pártatlan megismerésre kell alapozni az építőakaratot. S ezért a francia renaissance ifjúságának irányítására kifejti a francia jelen és jövő problémáit.

Az a nemzedék, amely az 1870-es vereséget le vezekelte, szerepét már régen eljátszotta. Kezdetben rezignált s később cinikus vigasztalói e kor-szaknak: Renan, Taine, Lemaître és Francé megérdemelt befolyásuk határait már régen túllépték. A következő nemzedék: Sorel, Barrés, Jaurés, Maurras cselekvésre buzdító doktrínáikkal, ellentétes szempontból világítva meg a társadalom problémáit, élénkké tették a közéletet. Így következett el a háború, aztán az ott drágán szerzett tapasztalatokat értékesíteni akaró nemzedék ideje.

A francia sors fizikája c. fejezetben a természetes lehetőségek: a természeti kincsek s a földrajzi fekvés jelentőségét és hatását vázolja rövid történeti visszapillantás keretében. A közlekedési forradalom, ipari fejlődés s a természeti gazdagság értékének viszonylagos csökkenése nem csupán a népek egymáshoz való viszonyát zavarták meg (kereskedő nemzetek fölénybekerültek agrár nemzetekkel szemben), hanem egyes nemzeteken belül a társadalom ritmusát is. Gazdasági és politikai események következtében azonban a «természeti gazdagság» lassan visszanyeri elvesztett előnyeit s Európa újabb közlekedési fejlődésének ismét Franciaország lesz tengelye. E két körülmény nyújtotta új lehetőségek megragadása egyik feladata a jövőnek. Itt merül fel a népesség kérdése, elsősorban a túlnyomó számú Németországhoz való viszonyában s bennünket érdeklően népesedés politikai vonatkozásában.

Egy ország népessége egyenes arányban nő a megélhetési lehetőségekkel s fordított arányban lakói igényeivel. Jól formulázott régi igazság. Két tényezővel kell tehát számolnunk: a milieu s a társadalmi morál kérdéseivel. Az egykerendszerrel élő nemzet — minden más érvet figyelmen kívül hagyva — csak középszerű lehet. Elég többgyermekes családokon belül a gyermekek közötti szellemi és morális különbségre rámutatni. A megoldás útja: javítani a megélhetési viszonyokat s nevelni az embereket igényeik csökkentésére, illetőleg a gazdagságban való fegyelmezett életre. A társadalom abban a mérték-

ben, ahogy az egyének gyorsabban emelkednek a jólét felé, egyre inkább fogyasztja s kevésbé termeli a gyermekeket. Az emberanyagot pusztító város s az örök tartalékot gyűjtő falu ellentétének problémájához érkeztünk. Egyet kell értenünk szerzővel, aki azt állítja, hogy a pusztuló falut nem lehet a városból visszaözlővel felfrissíteni. *A falut magát kell erősíteni*: embe-ribb életlehetőségek megteremtése s a nevelés reformja által. A jelenlegi oktatási rendszer pusztít, mert arra tanítja a föld fiát, hogy önmagát megvesse s olyan dolgokat irigyeljen, amelyek környezetének idegenek. A falu egységes szellemét megölték: a demokrácia, a vallásos hagyományok elhagyása s a gazdasági eltolódások. «Építsétek a falu iskoláját tágasra s tiszteljétek a templomot» — ez a gyógyulás útja.

A falusi ház, a falu, a kisváros, a frivollelkű Párizs jelentőségével foglalkozó, színes, megfigyelésekben gazdag fejtegetések után *A pénz lélektana* c. fejezetben a gazdasági élet szociológiáját nyújtja. Egy pár kiragadott megállapítása: A gazdag, egyenlő szellemi képességek birtokában pár hónap alatt eléri azt, amire a szegénynek évekre van szüksége, — összekötése és vagyona segítségével s a legkíméletlenebb arrivista lesz belőle. Az a réteg is, amely régebben ingyen szolgálta az államot, csökkenő jövedelmei kiegészítése céljából hivatalba tódul s így többet fizet ki számukra a kincstár, mint amennyit vagyonuk után adók címén behajt rajtuk. Demokratikus államoknak, a vezetőszemélyek gyakori változására való tekintettel szükségük van a nagy és régi vagyonokra, melyek megőrizve a folytonosságot, könnyebbé teszik az átmeneteket. Vagyoni és társadalmi helyzetében biztos társadalmi réteg nem fél az új emberektől: magához vonzza a tehetségeket. Ellenben a vagyonában kevésbé szilárd s így a nyereség után futó réteg, fél az új embertől, aki rivális lehet s igyekszik azt megfojtani.

A gazdagság demoralizáló hatásaival szemben régebben könnyebb volt küzdeni, mert a látható, ingatlan vagyonnak a nehezen titkolható s ép ezért határokkal bíró korrupció volt a velejárója. De ma? Az önzetlenségre épülő szellemi élet s az időben ható gazdasági élet között új megegyezést kell létesítenünk. Csökevényesen megvan ez ma is már. «Önzetlen dolog nálunk, az időben, nem él, ha nem szubvenciókból» — mondja a *francia Romier*. Eljött az ideje, hogy a pénz, ez az urát elvesztett rabszolga, elismerje a szellemiség felsőbbrendű voltát s ne érdekek, hanem elvek szolgálatában álljon. A társadalmi vagy szellemi élite ajtaja legyen zárva minden gazdag előtt, aki nem tudja igazolni, hogy vagyonával járó társadalmi kötelezettségének áldozatkészen eleget tesz. Itt merül fel a közvélemény problémája.

A közvéleménye — állapítja meg *Romier* — a társadalom egyes rétegeinek érdekei és elítélétei által alkotott, kisebb-nagyobb ellenállást kifejítő keretek között hat. Ezek a keretek a legkisebb ellenállás irányában tolódnak el. S ha túl mozgékonyakká válnak, *a közvélemény nomáddá lesz*. Ennek a nomadizmusnak eredménye a túlhajtott intellektualizmus, az érzelmi élet elsorvadása, a tradíciók pusztulása, a rend iránti érzéketlenség, a művészi alkotás s a kézműipar színvonalának hanyatlása egyaránt. A nomadizmusnak a társadalom vezető rétege esik áldozatul, míg az alsóbb osztályokat kevésbé érinti. A közvélemény az iskola, a nő s a sajtó befolyása alatt változik, illetőleg válik nomáddá. E három tényező hatásának vizsgálata eredményeképp a leghatározottabban állást foglal szerzőnk az iskola gyökeres reformja mellett. Mellőzve mindvégig érdekes indokolását, végső eredményének közlésére szorítkozom. Kívánja *Romier*, hogy minden gyermek környezete szükségleteinek és szellemének megfelelő kiképzésben részesüljön, meghagyva annak lehetőségét, hogy a tehetséges gyermek környezetét mással cserélje fel. Az egyes gazdasági tájaknak megfelelő földműves- iparosiskolák felállítását szorgalmazza

tehát, hogy minden milieunek sajátos tehetségei önnön talajukba és eresszenek gyökeret, ahelyett, hogy mint ez jelenleg történik, sablonos oktatás által száműzzük őket idegen környezetbe. A nevelés alapját pedig az az elvi törekvés képezze, hogy minden foglalkozási ág a másik méltósága fokán érezze magát. Ez az előfeltétele a társadalmi egyenlőségnek.

A lakóhely, a gazdasági viszonyok, a közvélemény által determinált ember a pusztuló tradíciókat pótló ideológiák: a civilizáció, a nacionalizmus, a demokratizmus s a tudomány eszméjének változó erejű hatása alatt áll. Ezeknek a kérdéseknek a tárgyalása után elénk állítja a szerző a modern embert foglalkozása szerinti szervezetekben, helyi alakulatok közepette s a pártéletben. Majd a befejező fejezetekben az állami lét problémáival: a jelenlegi berendezkedés s a jövő kérdéseivel foglalkozik.

A szuverenitás eszméjétől egyre jobban távolodó modern állam az érdekek egyensúlyára épül. Az érdek: a legrövidebb időn belül a legnagyobb hasznot akarja; hazája nincs; tisztán materiális és anarchikus törekvések színterévé teszi az államot. Az érdekek egyensúlya lényegében passzív formula, mely eszmény- és irány nélküli, mozdulatlan helyzetek egymást követő sorát jelenti. A szuverenitás ősi formáihoz való visszatérésről nem lehet szó. Az állam magasabb eszménye azonban újjászülethet: ha a közügyek iránti odaadást, nevelés útján, új életre keltjük, különösképen és elsősorban az államot szolgálóknál s végül, ha egy új, a szó igazi értelmében vett arisztokrácia példaadása és misztikája által egy közös ideológia virulását elősegíti.

A francia kormányt, írja *Romier*, határozatainak lassúsága s orientációjának passzív volta jellemzi. S a polgár közönbössége egyenlő a kormány lassúságával.

Valoishoz hasonlóan felveti a kérdést, hogy képes-e a kormányzás feladatainak megfelelni a burzsoázia, azaz «a társadalomnak konzervatív rétegei, melyeknek ösztönös gondja nem a lehető legjobb egyensúly megteremtése, hanem hogy a legkisebb erőfeszítéssel és lemondással fenntartsanak egy adott egyensúlyi helyzetet».

A politikai élet rajza következik ezután: miniszterek, akik szkeptikus rezignációval felelősségüket a forma maximuma mögé rejtik, vagy az adminisztrációra tolják át, a vezető államhivatalnok mesterien meglátott típusa, a közigazgatás jellemzése s mindezek után az a megállapítása, hogy a passzív vá vált állam vagy újjászületik, vagy lassan elhal. Most még egy morális megtakarításból, tradíciók által megszentelt kereteinek értékéből él.

Franciaország s Európa sorsa az új nemzedék kezében van. A háborút átélte, megfogyatkozott számú ifjúságnak kevés a pazarolni való energiája. Első feladata a fegyelem, a rend megteremtése. Az egészségesek, a dolgozni akarók, a tehetségesek, mint biztonsági pontok, elszórva élnek a társadalmi ingoványon. Egymástól elszigetelve hatásuk alig van. Meg kell keresniök egymást. Meg kell alkotniok a legjobbak összekötő láncát. A destrukció, a legkisebb erő kifejtésének ösztöne által, gyorsan hódít: a kártékony erők ragálya egymáshoz ragadja a hasonló gondolkozásúakat s így társadalmilag pusztít, míg az izolált «egészségesek» mindig individuálisan hatnak. A morális értelemben vett nevelés hivatása volna ennek a kapcsolatnak megteremtése is. Egyelőre pedig nincs más mód, minthogy egy nagy ember gyűjtse össze a «jóindulatúakat». Itt merül fel a tekintély kérdése. Minden pesszimizmus ellenére is remélhető, hogy az újjászületik, — mert mindenki érzi hiányát. Alapja az új hit, az emberi személy méltóságának és teljességének hite lesz. Ennek a misztikának elemei megvannak, csak rendezni kell őket.

Európa jövőjét különösen sötét színekben látja *Romier*. A háború megfosztotta Európát attól az előnyétől, melyet számára aktív népességének

számbeli fölénye, fejlettebb ipari berendezkedése s tőkében való gazdagsága biztosítottak. A civilizáció anyagi javai a Csendes-óceán felé helyeződnek át. Európa még egy súlyos ipari és kereskedelmi válságot fog végigélni, ami majd megteremti azt a belátást, hogy ha nem akar Amerika gyarmatává lenni, új egyensúlyi helyzetet kell teremtenie, ha lehet önkéntes, ha kell, kierőszakolt gazdasági szervezkedés által. Két előfeltétele van az európai konszolidációnak: a rend filozófiájának újjászületése s a küzdelem presztízsének s a minőség értékének rehabilitációja a tömegeknél, erre irányuló nevelés eredményeképpen. A színes népek, melyek a technikai fejlődés kész eredményeit, gyors iramban teszik magukévá, nagy veszélyt jelenthetnek. Balga dolog a keleti népek passzivitására építeni, mert «elég, hogy egy amorf tömeg közepette egy tehetségesebb és cselekvőképesebb embercsoport tudjon és akarjon merni, hogy az egész tömeg mozgásba jöjjön. A tömeg a maga változatlan ösztöneit s előítéleteit azokkal az eszközökkel elégíti ki, melyeket az «elite» szolgáltató számára».

Európa nem elég keresztény ahhoz, hogy a szeretetet gyakorolja s nem elég következetes, hogy kiirtsa a veszélyes embert s a dolgozni nem tudót. Eredmény, hogy «veszni hagyja a gyengét s igazat, támasza a gonosznak s eltartója a semmittevőnek».

A felemás lelki Európa önmagára van utalva, Amerikára sem számíthat. A nehéz feladat vállalására, az új, a szó igazi értelmében vett nemzeti arisztokráciák vannak hivatva.

Romier nagybecsű könyve azok közé a művek közé tartozik, melyekről nehéz egy ismertetés szűk keretei között hű képet adni, mert értéke részleteinek gazdagságában rejlik. Az eredeti megfigyelések és gondolatok egész sorát tárja az olvasó elé, a társadalmi élet minden jelentős kérdését vizsgálódása körébe vonva. S mert a háború utáni európai államok társadalmi problémái sok közös vonást mutatnak fel, könyvét haszonnal forgathatja a magyar olvasó is. Nagyon sokszor, midőn *Romier* franciaországi állapotokról vagy típusokról ír, úgy fogja találni, hogy megállapításai minden változtatás nélkül érvényesek magyar viszonylatban is. A társadalomtudomány ilyen irányú művelésére nekünk is nagy szükségünk volna. *Trócsányi György.*

Jean Vinchon: Les déséquilibres et la vie sociale (A lelki egyensúlyukat veszített emberek és a társadalmi élet). Paris, M. Riviére Éditeur. 1925. 262 oldal.

Laignel-Lavastine egyetemi tanár előszava vezeti be Vinchon doktornak, a párizsi irgalmasok kórháza asszisztensének fürgé tollal megírt érdekes könyvét. A lelki egyensúlyukat veszített embereknek az egészséges emberek társadalmába való beilleszkedése azért nehéz probléma, mert a terhelteknél csak igen kis része él tébolydákban. Súlyosbítja a problémát, hogy a terhelteket valami sajátságos vonzalom tömörülésre készíti. Ennek ellensúlyozására szükséges, hogy a társadalom egészséges tagjai a terheltekkel szemben bizonyos «rugalmasságot» és megértést tanúsítsanak. Az elmebetegek, amennyiben szabadon élnek, a nevelésükből és foglalkozásukból reájuk ragadt régi szokásokból élőködnek, ezek segélyével automata módjára cselekednek, anélkül, hogy akaratuk működne. Ily módon az utcán, a hivatalban s otthon mint értelmes emberek jelentkeznek, ez a látszólagos, de törekeny lelki egyensúly azonban csak álarc, mely mögött a delírium munkája folyik.

A terhelteket Vinchon két csoportra osztja: olyanokra, akiknél az emóció, az ösztönök vagy a képzelődés nagy intenzitása, elnyomja a gondolkodást s az akaratot és a minimumra csökkenti az ítélőképességet (főtípusai

az ingerlékenyek, beteges ösztönűek és a képzelődők) — és olyanokra, akiknél időnként vagy állandóan maga az elme is beteg, vagy legalább is zavarodott.

Az ingerlékeny (emotif) minden külső behatásra reagáló, gyenge, nőies idegzettel bír. Bennük a lelki emóciók által kiváltott hatások oly gyorsak, hogy az egyén csak a cselekvés után ébred annak tudatára. Akarata beteg, érzékenysége pedig oly nagyfokú, hogy idegei a legkisebb izgalomra felmondják a szolgálatot; kedélye változó s egyik végletből könnyen csap át a másikba; figyelnie hamar kimerül s nagyobb megerőltetésre képtelen; a szokások embere s fél az újításoktól. Alaptípusa a gyermek — akinél az agy ellenőrző hatalma még nincs kifejlődve s még csak a velő dominál — azonban felnőtt egyén is ilyenné válhat pl. a sors ismételt csapásai után.

Alfajok: az aggodalmaskodó (anxieux) és a mániákus (obsédé); főtípusa a képzelt betegség (hypochondria); utóbbi a félelem vagy skrupulizálás szabályos időközökben való megismétlődése esetén áll elő s három elem ismerhető fel benne: 1. az akarat zavara, mely felszabadítja a tudat alatt lappangó erőket; 2. a félelem képzetének felidézése és 3. az aggodalmaskodás.

Utóbbinak súlyosabb válfaja a *kétkedés* (doute), mely a tébolyig (folie) erősödhet. A kétkedés a társadalmi élet egyik legnagyobb akadályja az örökös képzelődés és a meddő kutatás miatt, mely végül meghasonlásra s öngyilkosságra vezet. Változata az *irtózás* (phobie), mely egyes állatok, pl. rovarok s hullók iránti félelemből áll, mely félelem leküzdésére szertartásos hókuszpókuszokhoz és babonához folyamodnak. Ide vonható továbbá az *üzemi félelem* (trac) is, mely veszélyes mesterséget űző embereknél (mozdonyvezető, pilóta, borbély) fordul elő félelem vagy lelkiismeretfurdalás alakjában s gyakran hivatásuk gyakorlásában is gátolja őket (összeütközés után a mozdonyvezető sokáig nem mer mozdonyt vezetni).

A szociológust azonban legjobban érdekli az *obsession* egyik válfaja, az *impulzus*, mely alatt az ösztönök nyers és legtöbbször romboló munkáját kell érteni. Gyakran ez vezeti az embereket lopásra, gyilkosságra, alkoholizmusra vagy csavargásra.

E lelki depressziók okai részint betegség, fáradtság, a létfenntartással járó küzdelmek, ismétlődő fájdalmak, részint átöröklés, hajlam vagy lelki megrázkódtatások (pl. nem viszonzott szerelem).

Az eddig tárgyalt lelki elváltozások rugói a *külső* eredetű emóciók által előidézett *izgatottság* (excitation), a következőké ezzel szemben a *belső* eredetű ösztönök, illetőleg ezek túlzásai és eltorzulásai (perversion).

E lelki bajok társadalmi fontosságának megvilágítására utal a szerző Lombrosora, aki szerint a perverz és bűnöző egyénben az ősök lelke éled fel (az évolution regressive szabálya szerint), minthogy pedig ez a felelősségtől való mentesülést (irresponsabilité) vonná maga után, ez büntetőjogilag a társadalomra nézve a legveszedelmesebb tétel.

Az ösztönöket két csoportra szokták osztani: a társadalomra káros (egoista) és az arra nézve hasznos (altruista) ösztönökre.

Az előbbiek közé tartoznak: 1. a *létfenntartás ösztöne*, melynek beteges elváltozása az alkohol, ópium és kokain mértéktelen élvezete. E mérgek káros hatásai ellen Svájc a «maison de santé» intézményével védekezik s a betegeket gyógyulásukig kényszerápolásnak veti alá. E mérgek között a vezető szerep az alkoholé, amely ellen való küzdelmet nagyon megnehezíti az a tény, hogy «a kocsmák elsőrendű választási műhelyek, a kocsmáros pedig a legnagyobb választó».

A létfenntartás ösztönének legnagyobb zavara az öngyilkosságra való hajlam, mely sokszor öröklött és ragadós; az ellene való küzdelem régi keletű az egyházi temetés megtagadása és a vagyon elkobzása azonban ma már

elavult módszerek; eredményesebb védekezés volna ellenben az, ha a hatóságok a feltűnő helyen közölt s kiszínezett újsággözeleményeket betiltanák;

2. a *bírvágy ösztöne*, mely az embernek annyira vele született ösztöne, hogy azt a kommunizmus sem tudta kiölni; elfajulásai a *kapzsiság* (gyakori példája a pénzés zsákjain éhen haló zsupori), a *gyűjtés és a lopás szenvedélye* (kleptománia).

Létfenntartási ösztön, továbbá a 3. *nemi ösztön*, mely a társadalom egyik legfontosabb mozgató ereje. Beteges elfajulásait perverzítás (perversions¹ sexuales) gyűjtőszóval szokták összefoglalni. Idetartoznak a *sadizmus*, *fétisizmus* (szerelmi emlékek gyűjtése, női hajfonatok levágása), a *plátói szerelem*, továbbá a *homosexualitás*, amely azért is érdekes, mert híveit a szabadkőművesekéhez hasonló társaságokba egyesíti, állásra és társadalmi osztályra való tekintet nélkül.

E perverzítások társadalmi hatásai szomorúak: feldűlják a családi békeességet s múltó szerelmet teremtenek a házi tűzhely romjain; néha azonban «a külszint megóva» simán beleilleszkednek a társadalom kereteibe.

Az altruista ösztön alatt a *társadalmi ösztönt* értjük; sokak szerint új keletű, aminek azonban ellentmond az a tény, hogy sok állatfajtnál is észlelhető (pl. a csapatokban élő majmoknál). A szociális ösztön zavara a társadalomból való kiválásban, izoláltságban jelentkezik; ez észlelhető a kalandvágyóknál, akik többnyire igen szimpatikus «terheltek», a romantikus regények állandó alakjai. Sokan a civilizáció egyes nagy eredményeit is nekik tulajdonítják, pl. a felfedezést, kivándorlást és gyarmatszerzést; ez azonban túlzás s Balzac szerint a társadalmi élet lehetetlen lenne, ha a kalandorok nem lennének félénkek és tudatlanok. Háború utáni időkben számuk megnövekszik, amint ez napjainkban is tapasztalható. Franciaország pedig ügyesen állította ezeket a maga szolgálatába, felállítva a «Légion-Etrangère»-t.

Más irányban észlelhető a társadalmi ösztön zavara a csavargóknál és a szokásos bűnösöknél. Előbbiek alaphibája az állhatatlanság; nagy feladat elé állítják a hatóságokat és veszedelmesek is, mert az enyhébb bűncelekményekre nagyon hajlamosak; ezért egyes jogászok életfogytig tartó szabadságvesztést tartanak velük szemben alkalmazandónak. (Nálunk ennek a dologház intézménye felel meg leginkább.)

A szokásos bűnösök alapvonása a rosszakarát (malignité) és a rombolás iránti vágy. Ez a hajlam már a gyermekkorban is mutatkozhat s ekkor iskolakerülésben, hazudozásban és erőszakoskodásban nyilvánul. A férfiakból veszedelmes gonosztevők, a nőkből rendszeren prostituáltak lesznek. A fiatalok bűnösökkel szemben általánosan elfogadott védelem a kényszer-j a ví tónévelés, a felnőttekkel szemben pedig a büntető kódexek büntetései, miután büntetőjogilag teljesen beszámíthatóknak tekintenek, hacsak nem szenvednek elmebajban vagy delíriumban. A fiatalok bűnözők rendszerint az alkohol, syphilis és egyéb betegségek által fertőzött szülőktől s rendszeren törvénytelen ágyból származnak, a radikális védelemnek tehát visszamenőleg ezen okok megszüntetésére kell törekednie.

A *képzeldők* (imaginatífs) fő jellemvonása a dolgok helyes megítélésének, a valóság felismerésének a hiánya. Ha a képzeldés valaki felett kizárólagos úrrá lett, a gyermekek sorába sülyed vissza, akik a gyermekmesék és a romantika színes világában élnek. A képzeldő lehet passzív (nagyzolgok, trónkövetelők, Hány Jánosok) és aktív; az utóbbi, hogy az általa betöltöttnek hitt társadalmi szerepet eljátszhassa, a hivatalok, címek és jelek bitorlásától sem riad vissza, ha pedig a szükséges vagyon hiányzik, kétségbeesésbe vagy — a pénzt megszerzendő — bűnbe hajszolja magát. A képzeldés gyakran *hisztériává* fokozódhat. A hisztérikusok egyetlen egy gondolat rabjai s kielégíthetetlen vágyaiknál fogva nem igen tűrik őket.

A passzív képzelődő álomélete által izolálva marad, miután kizárólag műzsájának vagy agyrémének él. Az aktív képzelődő «beledobja» a belső életét a társadalmi életbe s ezért insociabilis, aki az álma által inspirált komédiát játszik s még hozzá legtöbbször a társadalom kárára. Ezek is beszámíthatók.

A terheltek másik nagy csoportjába tartozó egyének a *hibás elméjük* (esprits faux); meggondolás nélkül cselekszenek, tettük helyességét pedig utólag igazolni törekednek (igazoló okoskodás); ebbeli törekvésüket főként a büszkeség és bizalmatlanság s ezeken kívül még az önértet, lenézés, hitbuzgóság vagy a politikai hajlam inspirálja s a főtípusok megkülönböztetésének is ez a kiindulási alapja.

A *büszke* saját tényleges vagy vélt fölényének tudatában lenézi környezetét; szenvedést okoz, mert lehetetlen igényekkel lép fel (nagy tiszteletet, áldozatot követel). Bár a sportok terén egyszerű teljesítmények elérésére képesít, a politika terén közepes eredményeket ér el. A büszkeség túlzása adja az *akarnokot* (rate), akiket a nagy társadalmi mozgalmak szoktak felszínre dobni, hogy rövidesen a feledés homályába essenek vissza. A bizalmatlanság túlzásának oka az lehet, hogy valaki igazságtalan megítélésben részesül, vagy az a tévhite, hogy az emberek gúnyt űznek belőle vagy megvetik őt. Egész társadalmi rendeknek lehet jellemvonása (pl. a parasztok bizalmatlansága közmondásos). Nagyon ragadós és könnyen *üldözési mániává* fajul. Ez utóbbi bajban szenvedők vélt jogaik érvényesítése vagy sérelmeik orvoslása végett végig appellálják a bírói fórumokat s ha ezek már ki vannak merítve, a «megértőbb» nagyközönség elé tárják panaszait. Sok lapszerkesztőt félrevezetnek hangzatos és az igazság látszatával bíró panaszaikkal, b.a pedig ez sem használ, az államfőt sem kímélik meg zaklatásuktól. Végelkeseredésükben pedig fegyverrel kezükben számolnak le vélt ellenségeikkel.

Fontos szerepet játszik az üldözési mániában szenvedőknél a szerelem és a féltékenység. Az előbbi gyakran az ú. n. *erotomániaként* lép fel (pl. színésznők üldözése szerelmi ajánlatokkal). A *féltékeny* egész környezete által megtámadva érzi magát és számtalan esetben rendez családi drámát. Érdekes jelenség, hogy az, aki féltékenységben öl, biztosan számít az esküdtszék felmentő ítéletére. A *vallás rajongói* (mystiques) magukat Isten kiküldöttjének hiszik s nem ritkán főpapok meggyilkolására vetemednek, mások meg vallásalapítókként lépnek fel. Párizsban egész sereg excentrikus felekezet működik.

A politikai szereplést ambicionáló és az államtudományi kérdésekben megzavarodott egyének közül kerülnek ki az *anarchisták*. Az anarchistákkal szemben bár erélyesen, de mindig tapintatosan kell eljárni, nehogy a híveik martirt csináljanak belőlük.

Az utóbb említett terheltek büntetőjogi felelőssége szintén fennáll, feltevé, hogy nem elmebetegek. A legtöbb jogrendszer elmeegógyintézetbe utalja be őket. Henri *Colin* egy, a börtön és az elmeegógyintézet között álló intézményt javasol.

A modern élet a maga számtalan ingerével s az idegek túlfeszítésével szülte a legdivatosabb típust, a *felizgatottak* (excités) típusát. Látszólagos ellenét dacára is rokon ezzel az *elcsüggedtek* (déprimés) típusa. Mindkettőnél közös a lelki képességek csökkenése és az, hogy a külső okok csak másodrangú szerepet játszanak. Legfontosabb külső okok, melyek azonban ezen állapotokból súlyos lelki betegségeket szoktak kifejleszteni: az alkohol, a syphilis és a tuberculosis. A lelki egyensúly ilyenén való felborulásától félve hozták be, Amerikában az alkoholtilalmat, hogy az ott nagyon is lüktető élet okozta idegességet e káros méreg ne fokozhassa.

Az első típusnál a logikát az intuíció és a «szimat», utóbbinál az állandó, egyhangú szellemi kérődzés helyettesíti. A felizgatottak hol egyik, hol a másik

munkához kapnak, főfoglalkozásuk csak teher, mely őket e kapkodásukban akadályozza. Az erkölcsi fogalmak elhomályosulása magyarázza azt, hogy egy szép napon a legjobb hírben álló emberről a legnagyobb meglepetésre család vagy sikkasztás derül ki. A deprimált szívesen félrehúzódik a világ zajától, ideálja a hivatalnoki pálya. Az idegemésztő, lázas életütem folyománya, hogy általában mindenkit elővesz e kóros állapot a «kritikus» kor — az 50-ik életév — elérkeztével. Az addig lappangó betegségek erőt vesznek a szervezetten s gyakran öngyilkosságra indítanak. Az ez ellen való védekezés társadalmi feladat'; egyik eszköze az újságok és regények ellenőrzésében állana (idegizgató cikkek betiltása). Másik, nem kevésbé fontos eszköze a védekezésnek az alkohol-, syphilis és tuberkulózis elleni küzdelem, mért e bajok elharapódzása a faj degenerálódására vezet.

A *gyengeelméjűek* cselekvésének az alapja már nem az ész irányította — habár esetleg hibás — akarat, hanem az ösztönök, sőt már ezek működése is zavart, abnormális. Sok változatban ismeretesek e tébolydába való, nevelésre alkalmatlan szerencsétlenek. Közös és legnagyobb gyengéjük a megigézhetség (suggestibilité), mely őket az események játékszerévé teszi s a férfiakat lelkiismeretlen kalandorok, a nőket pedig csábítók karmai közé juttatja. Gyakori társadalmi jelenség az a szolgáló, aki együgyű urát arra bírja, hogy a vagyonát reá hagyja, vagy annyira behálózza, még feleségül véteti magát.

A *lelki-idegbetegek* (psychonévroses) az orvost és a szociológust egyaránt érdekelhetik. Legközönségesebb alakjuk az *ideggyengeség* (neurasthenia), amely könnyen hajlik a pillanatnyi elmezavarra, kétségre és aggodalmaskodásra. Érdekes eszmét vet fel *Deschamps* az ideggyengeség gyógyítására. Szerinte az orvosi kezelés magában véve tökéletlen, ha a társadalmi célt szem elől tévesztjük, e cél pedig a terhelteknek a társadalomban való helyes beilleszkedésében áll. E végből meg kell ismerni az egyént, annak testi és lelki képességeit, munkabírását s a neki legmegfelelőbb helyre kell őt állítani, mert a lelki-idegbetegség végzetes kirobbanása a terhelt hibás társadalmi elhelyezkedéséből szokott eredni.

Kényes betegség a *hisztéria*. Legjobb gyógymód a szuggesztio, amit a hisztérikus könnyen fogad be, de époly könnyen továbbít is s így régebben többféle tévhit járványszerű elterjedéséhez épen a hisztériások járultak hozzá a «szellemi ragály» által.

Vinchon felveti azt a nem gyakorlati, de mégis érdekes kérdést: lehetséges-e, hogy egy egész nemzet elveszítse az eszét, ha csak egy pillanatra is? Szerinte az a helyes felelet, hogy nem, mert pl. a faj- vagy a hazaszeretet vak túlzása nem bolondság. Kisebb közösségek (elsősorban a család) már lehetnek *mindannyian* terheltek. Több terhelt egyesülése, közössége sem íitka jelenség, bár rendszerint rövid ideig tart.

A lelki egyensúlyukat elvesztett emberek nagymértékben befolyásolják környezetüket. A deprimáltság, aggodalmaskodás és búskomorság nagyon ragadós úgy családban, mint kisebb közösségekben. A gyengeelméjű büszkesége folytán csak parancsolni tud, de azt is csak rövid ideig; uralkodni tud lelkileg erős és egészséges egyén felett, ha ezt hozzá nagy szenvedély fűzi, pl. amikor korlátolt nő uralkodik kiváló értelmiségű férje felett. A követők főleg az ingerlékenyek közül kerülnek ki. Kritikus időkben a tömeg vezetését rövid időre gyakran ragadja magához egy-egy, szellemileg terhelt egyén.

A társadalmi *therapeutika* még a kezdet kezdetén van. Ismerteti a szerző az «Orientation professionnelle» intézményét, ezt az orvosokból, tanárokból és egyéb szakférfiakból álló bizottságot, amely a testi és szellemi képességek, hajlamok és munkabírás megállapítása után igyekszik az egyénnek a leg-

megfelelőbb pályát kijelölni. Majd a lelki betegek gyógyítására szolgáló és a társadalmi prophylaxist célzó különböző francia intézményeket (Patronage, Asile, maison d'aliénés) mutatja be. Ha nem is mindig mélyenjáró, de mindvégig érdekes fejtegetéseit Vinchon a következő mondattal zárja be:

Magasabbról szemlélve e problémákat, arra a meggyőződésre jutunk, hogy egy népfaj erkölcsi egészségének a titka az emberi szív mélyén rejtőzik és elvész, ha erkölcsi képességei csökkennek. *Szabó Gyula.*

Hermann Heller; 1. Sozialismus und Nation. Berlin, 1925. 2. Die politischen Ideenkreise der Gegenwart. Breslau, Hirt, 1926.

Amicus certus rebus incertis cernitur. A súlyos válságba jutott szociáldemokrácia elméletének zászlótartói sem egyformán állják a vihart s a szökévényeknél mindenestre épületesebb látványt nyújtanak azok, akik, mint H. Heller, sietve tatarozzák a sülyedő hajót, mert úgy érzik, hogy értékeket kell megmenteniök. Heller két könyve közül az első a nemzeti érzelmközösségre igyekszik a szociáldemokrata ifjúságot bekapcsolni. Voltaképpen propaganda-irat, amely azonban aránylag kicsiny (100 oldalas) terjedelme dacára minden lényeges pontjában kritikai módon megvilágítja a bérmunkásságnak a nemzeti gondolatvilágba való beleilleszkedésére vonatkozó problémát. Abból indul ki, hogy a nemzet társadalmi valóság, amely előtt a szocializmus is hiába hunyja be a szemét, mert az akkor is hat. A nemzet ugyanis egyrészt a föld, a klíma, a verség, a történelmi sors, az életszükségletek kapcsolatának, másrészt az anyanyelv, az erkölcsök és szokások, a művészet, a vallás, a tudományok, egyszóval a szellemi kincsek közösségének eredménye, hatása pedig az egyénben szükségképpen támadó nemzeti érzelem és nemzeti tudat. A nemzeti műveltség fogalma kibékíthetetlen ellentétben áll a marxista osztályharcelmélettel és a történelmi materializmus dogmájával. Heller tisztában van azzal, hogy a társasélet változásait nem lehet pusztán az anyagi tényezőkből mint végső indítékból megmagyarázni s hogy az anyagi tényezők maguk is a *nemzeti* kultúra részei. Az osztályharcelméletet már nem ejti el teljesen, de igen lényegesen módosítja. Az osztályharc, Heller szerint, azért folyik, hogy a kapitalista életrend helyébe a szocialista életrendet állítsa, amely a nemzeti közösség megvalósulása lesz. Nagy lépés ez az Ottó *Bauer-féle* elmélettől, amely még dogmaként hirdette, hogy a bérmunkásság *teljesen* ki lévén rekesztve a kultúrjavarokból, csak a nemzetközi osztályharctól várhatja, hogy majdan a nagy győzelem napján a kultúrát is birtokba veheti. Heller világosan látja a cáfoló tényeket, hangsúlyozza, hogy a munkásság szomjúhozza a műveltséget s nemzetté akar lenni. Hiszi, hogy a nemzetet saját életösztone fogja kényszeríteni arra, hogy a munkásrétegek kulturális kifejlődését előmozdítsa. Viszont a munkásság sem lehet államellenes, mert a cselekvésre képtelen társadalom nem lehet szocialista ideál. Nem az állam megszüntetésére, hanem annak megnemesítésére kell a szociáldemokráciának törekednie. Minél jobban közeledik a szocialista munkásság az állameszméhez, annál közelebb jut a szocializmushoz.

Másik könyvében korunk tusakodó ideológiáit elemzi több-kevesebb tárgyilagossággal. A XVI. század óta állandó probléma: van-e és megismerhető-e a társadalomban is a *természet rendje* (ordre naturel)? A demokratikus, a szabadelvű, a nemzeti és a szocialista eszmekör, sőt már a felvilágosodott abszolutizmus is mindmegannyi egymásbafonódó és egymást kölcsönösen kiegészítő részletproblémái és megoldási kísérletei ennek a sarkalatos kérdésnek. A fejlődési szuverenitás eszméje helyébe lépett e politikai eszmekörök mind a természeti jogból származtatott volonté générale-lal igazolják az általuk elképzelt társadalmi rend kormányzatát. Míg ezek immanens erőkkel törvényesítik a

köz hatalmat, addig a *monarchikus* eszmekör ezt transcendens erőből származtatja. E monarchikus eszmekör, amelyet Heller szembezőköen a porosz. abszolútizmus szellemével azonosít, nem engedte, hogy az igazi — a nemzetől konstituált — német alkotmányosság idejében megszülessék. Ma is él és hat, részben a Treitschke-Bismarck elgondolásában, részben a Nagy Frigyes-féle romantikus királyság ábrándjakép, amelyben azonban a nemzeti elem erősebb a legitimitásnál.

A *demokrácia* eszmekörének gyökerei a renaissance koráig nyúlnak vissza. Ez az ideológia ad ma formát a világ legnagyobb társadalmainak s nincs nyoma annak, hogy elvi alapja (az, hogy minden politikai és társadalmi hatalomnak e hatalomnak alávetettekől kell erednie) gyengülne. Eszköze, a parlamentáris mus komoly válságba jutott. Sajnos, legkiválóbb támadóí, sem Ottmar *Spann*, sem *Spengler* nem tudnak a köz hatalommal felruházandók kiválasztására a demokratikus módszernél jobbat ajánlani. A demokrácia két történeti formában bontakozott ki: a polgári szabadságot hozó *liberalizmus* és a proletárságot felszabadító *szocializmus* formájában. A liberális demokrácia az egyénnek az államtól való szabadságát igyekszik kiteljesíteni a laissez faire laissez aller elve alapján. Ideálja a *jogállam*, amelyben az állam csak védője a jognak. (Innen az elvi ellentét mind a nemzeti, mind a szocialista államideállal szemben.) Erkölcsi támogatást a humanizmus jelszavától nyert, míg ki nem fejlődött igazi arculata, a kíméletlen és önző hatalmi politika szelleme, amely a gazdasági szempontot tette mindenekfelett uralkodóvá s kifelé a gazdasági imperializmusban, befelé osztály elnyomásban nyilvánult. A régi «doktrinär» liberális eszmekört a gazdasági hatalmi politika szelleme teljesen kiölte. A politikai liberalizmus gondolata teljesen elavult, egyes, az egyéni szabadságot védő államjogi és társadalmi intézményei azonban kultúránk mélyére bocsájtották gyökereiket.

A *nemzeti eszmében* Heller a kultúrközösségtől egyéniséget nyert nép államuralmának igazolását látja, amely az egyetemes demokrácia zúrvavarából kiemel és formába önt egy egyénefeletti szociális valóságot. Állampolitikai jelentőségét a francia forradalomtól nyerte. A világpolgári eszmétől való megkülönböztetésére idézi Fichte pregnáns szavait: Kozmopolitizmus mindenek felett való akarása annak, hogy az emberiség létének célját elérje, míg a hazafiság mindenekfelett való akarása annak, hogy e célt a mi nemzetünk érje el előbb s ez boldogítsa vele az egész emberiséget. Ismerteti a német nemzeti gondolat útját. A német fajvédőeszme (rassenvölkische Lehre) már Leibniz-cel kezdődik. A XIX. században sokáig mint franciaellenes «Germanenidee» jut politikai jelentőségre. A 70-es évek óta a zsidófaj ellen is, noha eleinte többen, így Treitschke is, hittek a zsidófaj beolvaszthatóságában. 1894-ben alakul meg az árja-német szövetség, 1899-ben jelenik meg Chamberlain könyve, 1901-ben adják ki Mendelnek a faji eszmét támogató, már feledésbe merült biológiai tanulmányait az átöröklésről. Ezóta a vérségi kapcsolat gondolata válik a nemzeti eszme uralkodó elemévé. Nagy jelentőségét Heller a minden mást messze túlszárnyaló politikai-társadalmisító erejében látja s elismeri, hogy még a szocialista eszmekörben is a politikai szervezeti elv a nemzetiség. Jövőjét Heller szerint két okból nem látja biztosítva: nem tudta a javakban igazságos mértékben részesíteni a nagy tömegeket s az államok elkülönülésének s az ebből folyó harcoknak igazolására nem bizonyul elég erősnek.

Míg a liberális demokrácia csak a nép «javát», a vagyonos és művelt réteget részesíti a hatalom birtokában, addig a *szociális demokrácia* csak a nép összességére alapított államhatalmat tekinti jogilag igazolhatónak. A liberalizmus jogegyenlősége formális — a vagyonszerzés korlátlanúsága, á szerződési jog szabadsága és az örökhagyás szabadsága miatt előállott egy jogilag nem szabályozott, eszmeileg sem törvényesített és épen ezért túrheteren osztály-

elnyomás. A szocializmus ideálja a gazdaságilag is a közösség színvonalára emelt nép (auch ökonomisch vergemeinschaftetes Volk). Heller nem látja ezt az; eszményt megvalósíthatatlannak, ha a szocializmus nem a formálisan azonos jogalanyból, hanem abból a testi-lelki egységből indul ki, amelyet társadalmi, gazdasági és egyéni képességei határoznak meg. Nagy kímélettel elemzi végig a német szocializmus eszmei fejlődését. A marxizmus teljes politikai meddőségét végeredményben arra vezeti vissza, hogy Marx a társadalom személytelenségét metafizikai személyfölöttiséggé emelte s ebből, nem pedig a társadalmi realitásokból indult ki. Megállapítja, hogy minden szocialista árnyalat alapjaiban módosította Marx tanait. *Adler* kísérlete az eredeti Marx-féle államtanhoz való visszatérésre reménytelen. *Karl Renner* és *Cunow* az etatizmust, *Ottó Bauer* az osztályok erőegyensúlyának elméletét fejlesztették ki. Alapvető tévedései dacára a marxizmus nemcsak azokra hatott, akik az emberi felszabadulás kinyilatkoztatását érezték benne, hanem a valóság világában élő objektív, sőt a konzervatív tudományra is. Szociális jellegű törvények és a közüzemek terjeszkedése jelzik a fejlődés útját s ez más, mint amilyennek Marx képzelte. Egyre több szociális intézmény él körülöttünk, noha emellett a tőkekoncentráció és kartelegen épülő hatalma is növekedőben van. Eddig a nagyjában tisztánlátó-Heller fejtegetései. A mű befejezésében a szocializmus dogmáinak és ösztönszerű hajlamainak hódol, amikor kijelenti, hogy a kapitalista államból a szocialista államba vezető út határkövét akkor lehet majd átlépni, ha majd az *európai* nemzeti államok határát egy erős nemzetközi politikai organizáció töri át. Tehát Paneurópa. A végső akkord egy fanyar szkeptikus biztatás az európai államszövetség esetleges eljövételére, amelyben a szerző a Népszövetség mai elszigeteltsége mellett is hinni akar, noha tudja, hogy annak «az európai néplelék forradalmi átalakulása nélkül korántsem lenne elég politikai teherbíró-képessége».

***

Dr. Gesztelyi Nagy László: A magyar tanyarendszer kialakulása.
Kecskemét, 1926. 36 l.

A szerző, ki a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara igazgatója hivatott és lelkes propagátora az alföldi magyarság gazdasági és társadalmi-fejlődésének. Ez a kiterjedelmű, mégis tartalmas füzet a tanyarendszer eddigi irodalmának sikerült összefoglalása. De mégsem kompiláció, mert mindenlapján felismerhető, hogy a szerző maga is jól ismeri a tanya világot s eredeti forrástanulmányokat is végzett, elsősorban Kecskemét levéltárában. Ismeri a tanyarendszer képződésének különböző típusait. A török-korban összetömörült falvak népfellegének a múlt század második felétől egyre nagyobbarányú kitelepedését, a telepítések útján keletkezett csoportos tanyarendszert, a kishatárú vagy túlnépes községekből való beszívárgást s azt a típust, amelynél a tanya csak félszentendős lakóhelyül szolgál, mert a tanyasiak télire beköltöznek a községbe. Rámutat a tanyaképződés gazdasági okaira is (legelőfeltérés, szőlőkultúra stb).

Nagy várakozással tekintünk e kis tanulmány megígért folytatása: a magyar tanyák szociográfiája elé, mert országos érdek, hogy az ország lakosságának mintegy hetedrészét tevő, tehát számszerint is igen jelentékeny rétegének életmódja, települési, gazdasági, kulturális helyzete végre jelentőségéhez illő terjedelemben feldolgoztassák. Gesztelyi Nagy Lászlónak van szeme a szociális összefüggések meglátására és van bátorsága a nemzet egészének fejlődése szempontjából mutatni rá a szükségletekre. Már e kis, történeti jellegű tanulmányában is helyes érzékkel állapítja meg, hogy a tanyai magyarság mostoha helyzete többnyire csak az önző, a pótdadomelkedéstől

felső anyavárosoktól való elszakadás és önálló községgé alakulás útján remélhető. Nagyon kívánatos, hogy a szerző műve folytatásánál behatóan vizsgálja meg az eddigi kísérletek tanulságait s általában minél részletesebb anyaggyűjtés alapján s az adatok közlésével nem fukarkodva világítsa meg a magyar nép életének ezt a fontos területét.

Sz. Gy.

Iffj. Pusztér János dr.: A születések csökkenésének törvényszerűsége. Pécs, 1926. 34 l.

E tanulmány, mely a miskolci evangélikus jogakadémia szemináriumi értekezései sorában látott napvilágot, ha nem is gyarapítja lényegesebben ismereteinket, mégis nyereség, mert a szerzőnek igen rokonszenvesen biztató tulajdonságairól tesz tanúságot: a bonyolult társadalmi jelenségek áttekintő szemléletéről, az összefüggések biztos megítéléséről s a céltudatos, módszeres vizsgálódásra való képességről. Pusztér vázlatos, mégis világos összefoglalását adja a születések csökkenő tendenciáját magyarázó elméleteknek, s a tisztánlátók biztonságával mutat rá a születési görbét determináló jelenségkomplexum elemeinek organikus összefüggésére. Arra az eredményre jut, hogy a születések csökkenésének nem lehet egyetlen okot egyféle hatásában megállapító törvényszerűsége, amely minden időben, minden társadalmi rétegre nézve érvényes lenne. «Azok a tényezők, amelyek kívülről és belülről a maguk anyagi és erkölcsi mivoltukban hatnak az emberi akaratra, nem egyenlők hatásukban az egyénre nézve, annál kevésbé a társadalom egyes rétegeire és legkevésbé az egész társadalomra nézve. . .» «A konszideráció, ami bizonyos érdekek felismerését és figyelemreméltatását követő céltudatos emberi magatartással egyértelmű, már szociális és pszichológiai színezetet ad a születések csökkenésének.» Ez a már társadalomtudományi törvényszerűség a pszichológiai úton jelentkező gazdasági, szociális és erkölcsi tényeket foglalja magába s minthogy ezek a társadalmi egyedek szerint változnak, a születéseket korlátozó okok szét nem bontható összességének súlya és ereje is egyénenkint különböző. A továbbiakban azt a gondolatot veti fel a szerző, hogy a konszideráció individuális törekvése örökös küzdelemben van a bő gyermekáldást követelő kollektív törekvéssel. Ez a megállapítás nem szerencsés. Ha van is a társadalomban hajlandóság a születések korlátozása elleni küzdelemre, ez csak a propagatív erő kóros csökkenésének (a szintén nem individuális, hanem tömegszuggeráció révén terjedő tömeges egy- és kétgyermekrendszerben megnyilvánuló) *depopuláció* rémének ellenhatásaként jelentkezik s nem igen erősödik a konszideráció elleni *elvi* állásfoglalássá. A születések csökkenése az egyénekben és a családban élő faj fenntartási ösztön ernyedésének kiütkezése, amely ellen a kollektív akarat nem képes kibontakozni. A fajfenntartási ösztön ellen küzd a konszideráló léleknek az egyéni boldogulás esélyeit mérlegelő ösztöne, tehát nyilvánvalóan természeti erő, nem pedig társadalmi akarat ellen.

Sz. Gy.

Y. Pomeril: La civilisation, son avenir. Paris, 1926. Les presses universitaires de France. 155 l. 12 frank.

A szerző túlon-túl könnyed formában, mondhatni csevegésszerűen végigvezet a mai európai művelődés egész területén és mindenre megteszi a megjegyzéseit, a legmagasabbrendű szellemi élet (vallás, erkölcs, tudomány) nyilvánulásaitól kezdve — a gazdasági viszonyokon és a motorkerékpáron át — egészen az öltözködési divatformáig és az arcápolás határmegyéjéig.

Magában véve nem könnyű feladat, különösen, ha a részletekre gondolunk, amelyek minduntalan elkalandozásra és a kelletténél aprólékosabb, immár haszontalan megfigyelésekre csábítanak, aminek a szerző alig-alig tud ellenállni A 112. lapon például minden látható ok nélkül kimerítően foglalkozik azzal az «újtással», hogy a nők újabban azt a szokást veszik fel, hogy férfimódra ülnek a nyeregben, egyik lábukat jobbról, a másikat balról lógatva. Sapienti sat!

Ezzel szemben azonban központi gondolata nincs a munkának és egyetlen vezető eszméje sincs, vagy eredeti újszerű szempontja; e tekintetben igazán szerényigényű. Az erkölcsi és *értelmi* nyilvánulásokból indul ki, majd a társasélet jelenségeire és intézményeire tér át, utána pedig a nemzetközi viszonylatokkal foglalkozik. A továbbiakban a mai civilizált élet jellemvonásait aprózza el és tömérdek kicsiséget sorakoztat fel végnélküli sorban. Erről a könyvről tehát azt sem lehet megállapítani, hogy jól tudja csoportosítani az anyagát egy-két irányító idea körül.

A társadalomtudományi szakszerűség mértékét sem üti meg a munka. Kinek ne tűnne fel pl. az ilyenféle megállapítás dilettáns kezdetlegessége, mint: (Minden civilizáció kezdetén a vallással először a családban találkozunk, azután a családok egy csoportjában. Ezek a csoportok mindinkább kiterjednek: először csak egy városnak és környékének lakóit fogják össze, azután egy vagy több vidékét, önálló nemzetet alkotván.) (Bevezetés 1. lap.)

Amit ebből a könyvből mégis tanulni lehet, az a szerző okos politikai nézeteiből meríthető. A szerző felfogása a francia konzervatív osztályok társadalmi világnézetét tükrözi. Megállapításai e téren — bármennyire nem újdonságok is — magasabb politikai érettségről tesznek tanúságot, ami elsajátításra méltó példa lehet nálunk is azok számára, akik kritika nélkül magukévá teszik a kozmopolitizmus és naiv pacifizmus gyökértelen irreális eszméit. Talán nem lesz érdeknélkül való, ha a szerzőnek néhány, ebben a körben mozgó megjegyzését visszaadom.

A hazafiság legmakacsabb ellenzői az intellektuális elemek köréből kerülnek ki. Ezek között is első helyen állnak azok, akik a felebaráti rokonszerzés túlhajtásából a népek közötti általános szeretetet hirdetik. Ezek az emberek a honfitársuknál kétségkívül jobban szeretik az idegeneket, akiket pedig nem ismernek. Ezek nem franciák, sem németek, sem európaiak avagy amerikaiak: világpolgároknak nevezik magukat. Hasonlóak azokhoz a filantropokhoz, akik ellágyulnak a sajnálattól egy vándorló kis kínai vagy egy kóbor kutya láttára, azonban sohasem jut eszükbe, hogy segítségére menjenek azoknak a szerencsétleneknek, akikkel együtt élnek. A civilizáció tehát, bár egyrészt erősítheti, fokozhatja is a hazafias érzéseket, nagy kártevő ezen a téren, amikor elhalványítja a patriotizmus negatív oldalát és utópikus, romboló eszmékkel helyettesíti azt, a mindenkire nézve egyenlőnek hirdetett egyetemes igazságosság jelszava alatt.

Hasonlóan vagyunk az örök béke tanával is. Egyesek azért akarják megszüntetni a háborút, hogy döntőbíró ítélete alá bocsátanak minden ellentétet, ami két nép között felmerülhet. Ez a gondolat annak feltételezésén nyugszik, hogyha különböző erejű két nép között támad valamely ellentét, az erősebb minden esetben el fogja ismerni a döntőbíró ítéletét, holott mellette mint erősebb *mellett szól* a prejudicium. Azt is szükségkép feltételezi ez a gondolat, hogy a döntőbírók teljesen pártatlanok lesznek és minden befolyásolási kísértésnek ellen fognak állni. *Jelenleg a Népek Szövetségében valósul meg az, ami a pacifizmusból megvalósítható.* Feltehető, hogyha Franciaország és Németország között ellentét támad, a svéd és hollandiai kiküldöttek (akik oly országokat képviselnek, amelyek élénk kereskedelmet

folytatnak Németországgal és amelyeknek érdekük, hogy a németekre rótt terhek — már csak a vásárlóképességük fenntartására tekintettel is — csökkentessenek) falóban pártatlanok maradhatnának?

Másik hajtása a pacifizmusnak arra törekszik, hogy ledöntse a válaszfalakat és a népeket közös katlanban olvassza össze. Ismét másik válfája a pacifizmusnak az, amelynek programja inkább társadalmi, mintsem politikai, együttalad a szocializmussal, tehát a fennálló társadalmi rend lerombolásával a testi munkát tenné meg a világot domináló tényezőnek. Ez utóbbi megoldás az egész nép rászédését jelentené, amely ily módon áldozata lenne néhány meggyőződéses ideológusnak, akik viszont maguk is hiszékeny rászédettjei lennének néhány törtető akarnoknak, akik utóbb aggály- és könyörtelen zsarnokként revelálódnak. (Oroszország példája)

A világbéke egyébként oly előfeltevéseken nyugszik (az elemi élet-szükségletek egyenlő biztosítása, erősek és gyengék részére, az egyes területek népességének számszerűen pontos megszabása, munkakényszer az egyéni fogyasztás ellenértékének arányában), amelyek az egyént születésétől haláláig merev szabályok közé szorítják, minden szabadságától megfosztják, számára minden kezdeményezést eltiltanak. Ezeket a szabályokat elsősorban a betartásuk felügyeletére rendelt közegek szegnék meg.

A pacifizmus céljai megvalósíthatatlanok, mert a nemzetek között mindig lesz versengés. A nemzetek egyelőre féltékeny gonddal inkább azon örködnek, hogy sajátos jellemvonásaikat el ne homályosítsák lassan beférkőző és nehezen asszimilálható idegen népelemek (a zsidóság példája).

Y. Pomeril könyve felszínes könnyed eleganciájával jellegzetesen francia munka. Hiányzik belőle persze az, ami ezt a dilettáns és könnyűvérű tovasiklást a mélyebben fekvő problémák szirtjei felett mindig megóvja az elsekélyesedéstől az olyan jelentékeny szellemeknél, aminők egy Faguet, egy Le Bon. Noha ezek is a csevegés modorában intézik el a nehézségeket és minden alapvető kérdést sikeresen egyszerűsítenek le, fölényes észjárásuk, szempontjaik eredetisége, felfogásuk újszerűsége feledtetik a mondanivalójuk felszínességét s ha egyéb nem: megjegyzéseik, szellemes fordulataik legalább is gondolatébresztők. Y. Pomeril könyvéről ez igen kevésbé mondható el.

—ya.

John Maynard Keynes: Das Ende des Laissez-Faire. (Ideen zur Verbindung von Privat- und Gemeinwirtschaft.) Duncker und Humblot. München und Leipzig. 1926, S. 40.

Keynesnek ez a kis tanulmánya a szerzőnek egy felolvasásából való, amelyet a berlini egyetemen 1926 június 23-án tartott. Érdekességét nem az előadott gondolatok eredetisége adja meg, hanem az, hogy angoltól ered a «laissez-faire» ellen irányuló támadás és hogy ez az angol a mai közgazdaságtan egyik legismertebb képviselője.

Keynes tanulmányában elsősorban a «laissez-faire» gondolatkörének történeti eredetét tisztázza (Locke, Hume, Rousseau, Paley, A. Smith, Bentham tanaira vezeti vissza) s rámutat arra, hogy már *Cairnes* mondotta 1870-ben, hogy a «laissez-faire»-nek egyáltalán nincs tudományos alapja, hanem a legjobb esetben csak hasznos gyakorlati szabálynak lehet tekinteni. *Marshall* munkájának fontos része irányult azon esetek tisztázására, amelyek a magán-érdek és közérdek ellentétét bizonyítják. A «laissez-faire» csak úgy vehető alapul, ha a komplikációk egész sorát figyelmen kívül hagyjuk. Ezek közt is legfontosabb a szabad verseny költségének és áldozatainak szemmel tartása. A szabad verseny elmélete sohase hatalmasodhatott volna el annyira, ha a

korábbi filozófiában való gyökerezésén felül a korai kapitalizmus üzleti érdekeinek és szükségleteinek meg nem felelt volna és ha ellenfelei, a protekcionizmus és különösen a marxi szocializmus akkora hibákban nem leledzettek volna.

Miután nem igaz, hogy az egyénnek természettől fogva járó gazdasági szabadsága lehetne, a köz- és magánérdek összeesnék, a felvilágosodott, józan önzés a közjóra vezetne és a tapasztalat azt sem bizonyítja, hogy az ember társas csoportban kevésbé látna világosan, mint egymagában, új utakat kell, követni. *Keynes* előtt elsősorban félig autonóm testületek lebegnek az állam keretén belül, amelyek kizárólag a közjóra törekednének, mint az angol egyetemek, az angol nemzeti bank, a londoni kikötő és talán már a vasút-társaságok is. Nagy vállalatoknál bizonyos önkéntes szocializálás tapasztalható, a részvényesek érdekeinek teljes háttérbeszorulása, mint az angol nemzeti banknál. Ami az államot illeti, főfeladata olyan teendők elvégzése, melyekre más nem képes. Kívánatos volna a hitelügy állami ellenőrzése, üzleti adatok gyűjtése és nyilvánosságra hozatala, valamint a tőkék felhasználásának irányítása. Immár nem lehet az államra nézve közömbös az sem, hogy mekkora a népessége s meg kell állapítani a népesség szaporodása, csökkenése, vagy egy szinten maradása az állam érdeke-e. A pénzmotívumot az élet mozgatóerői közt hátrább kell szorítani, ha mindjárt egy megjavított kapitalizmusnál jobb rendszerről nincs is még tudomásunk. Olyan új társadalmi szervezetre van szükségünk, amely amellet, hogy eszméinket és érzelmeinket kielégíti, egyben eléggé teljesítőképes is. Manapság még gyakran megtörténhetik, hogy rokonszenvünk és értelmünk ellentétes pártot kénytelen foglalni. *N. Gy.*

***

A Magyar Sociographiai Intézet Kiadványai, 1—2. sz. 1. Magyar Kormányzati Bibliographia. Az 1924-ik évi törvények, kormányrendeletek, önkormányzati rendeletek, szabályrendeletek és bírói döntvények alapján. 2. Társadalomtudományi Bibliographia. Budapest közönyvtárainak 1924-ik évi szerzeményei alapján. Szerkesztette dr. *Krisztics* Sándor egyetemi tanár, a Magyar Szociographiai Intézet igazgatója. Bpest. Év n. (1926). Pfeifer F. könyvkereskedése. VIII. lap. I. rész, 1—375 hasáb. 2. rész 946 hasáb.

A Magyar Szociográfiai Intézet fennállásának első éve után egy, mai viszonyainkhoz képest, feltűnő publikációban mutatkozik be e könyvben. Egy évtizedek óta elhanyagolt feladat betöltésére vállalkozott, midőn e nagy bibliográfiai mű kiadását magára vállalta s valóban a magyar közönség háláját érdemli meg, két, (sajnos) nem közel álló közönség csoportja hálás elismerését: 1. a közigazgatási tisztviselők tábora roppant sokat nyer azért, hogy minden őt érdeklő rendelet pontos regisztrálása fekszik előtte, lelkiismeretes, gondos és hozzátelhetjük, igen jól sikerült összeállításban; 2. a bibliográfia további része nemcsak a gyakorlat embereinek szól, hanem a tudós kutatóknak is. Ez a hatalmas publikáció igen gondos mérlegelések alapján készült, szakavatottsága és gyakorlata terén ismert *Krisztics* Sándor amely túlnyomó nagy részében *Niklay* Péter történész és bibliográfus munkája, bibliográfiai tájékozottságának kitűnő bizonyítéka. A mű természetesen kompromisszum, amennyiben a közigazgatási hivatalok és a tudós körök igényeinek egyaránt eleget kíván tenni. S jól van ez így, már csak azért is, mert kiválóképen az előzők támogatása teszi lehetővé azt, hogy ily terjedelmes bibliográfia nálunk egyáltalában megjelenhet, másrésről ugyancsak ez az érdeklődéskategória akaratlanul is bepillantást nyerhet a társadalomtudományi kutatás roppant széles mezejére, érdeklődését tovább terjesztheti a kormányrendeletek körén túl is, oly távol-

ságokig, amely bizonyára üdvös és kívánatos. Maga a kormányzati bibliográfiához 38 hivatalos kiadvány szolgáltatta az anyagot. Nagy munka volt ennek a komplexumnak rendezése, nemcsak összegyűjtése. A társadalomtudományi bibliográfia nem kevesebb, mint 434 folyóiratot tart nyilván, és pedig 254 magyart, 138 németet, 13 angolt, 27 franciát és 2 olaszt. Ehhez járul a tekintélyes könyvanyag, mely a Nemzeti Múzeum Akadémiai Könyvtár, Egyetemi, Képviselőházi, Kereskedelmi és Iparkamarai, Statisztikai hiv. könyvtár, végül a legjelentékenyebben gyarapodó Fővárosi Nyilv., Könyvtár keretében feltalálható — mindenütt jelezve van, hol található fel az olvasó a könyvet. Ezzel valóban eljutottunk odáig, hogy a kutató nem kénytelen könyvtárról könyvtárra járva idejét pazarolni, igen gyakran hiábavaló kereséssel — eljutottunk egyelőre a társadalomtudományra nézve s mi sem természetesebb, minthogy ezt a legnagyobb örömmel üdvözzük. Roppant fontosságú a munkaökonomiára nézve az, hogy e hatalmas anyag a Dewey, illetőleg az Institut internat. de Bibliogr. nyomán behozott javított tizedes rendszer szerint rendezve osztatott szakaszokba. E rendszer rengeteg vezérszó alá csoportosítja a tárgyat; ezzel talán kissé túlságosan is tagolja. *Ebben* a bibliográfiában fölöslegesnek tartom a filozófia elaprózását, van oly alosztály, ahová alig jutott érdemleges anyag. Általában a társadalomtudománnyal csupán kapcsolatos anyag (pl. bölcsezők, papok életrajzai, ahova egy könyv sem jutott) alaposabb megrostálást kívánna. Fölöslegesnek tartjuk annak jelzését, hogy egy cikk a folyóirat mely számában jelent meg. A kétféle tárgymutató hasonlóképp gondos munka (van külön «Magyarország tárgymutatója», mely a két részt közösen tartja számon). Általában roppant bőkezűség, szinte túlbuzgalom jellemzi e művet; bizony sok igen csekélyjelentőségű, 1—2 oldalas cikk foglalja a helyet; lehet, persze, fontos ez is, de nem mindig s remélhetőleg a Szoc. Int. tisztviselői egyre több gyakorlattal fogják végezni munkájukat és a Tejgazdasági Szemle, az Illatszerezés s ilyesféle lapok nem fogják figyelmeiket túlságosan lekötöni. A folyóiratokban szereplő könyvismertetések értékét is, sajnos, kevesebbre kell becsülnünk. Névelírás alig található. A mű általában komoly, figyelemreméltó és oly kezdeményezés, melynek értékét közönségünk remélhetőleg csakhamar felismeri, úgy a gyakorlati értékű kormányzati részre, mint az elméleti részre vonatkozólag. Biztos a reményünk, hogy Krisztics a jövőben is a magyar közönség kezébe tudja juttatni ehhez hasonlóan értékes és széleskörű társadalomtudományi bibliográfiáját.

d.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

THE AMERICAN JOURNAL OF SOCIOLOGY. *May, 1926.* — *John F. Markey:* A Redefinition of Social Phenomena Giving a Basis for Comparative Sociology. (A társadalmi jelenségek újabb meghatározása az összehasonlító szociológia megalapozásához.) 733—743 oldal.

A társadalmi jelenségeknek az öntudatos magatartásra és a tudatosságra való korlátozása nem kielégítő, amiért a társadalminak az emberi szellem jelenségeire való szorítkozása is vitatott. A szociológia egyik jelentős iránya csak a külső jelenségeket, a cselekedeteket vizsgálja a motiváció figyelmen kívül hagyásával. Közeláll hozzá az a törekvés, amely a társadalmi jelenségeknek számszerű, mennyiségi kifejezést igyekszik adni. Egy harmadik irányzat a csoportnak és csoportéletnek fontosságát hangsúlyozza a szociológia szempontjából. Mindezek a törekvések kedveznek annak a felfogásnak, amely a társadalmi jelenségek fogalma alá nem csupán az emberek, hanem az összes élő szervezetek kölcsönhatásait vonja. A környezetvizsgálat nyomán *Bernard* a bioszociális környezetről is megemlékezik és kiterjeszti figyelmét azokra az élőlényekre, amelyek az emberrel kölcsönhatásba jutnak, illetve amelyek az ember hatása alatt átalakulnak. Végül rá kell mutatni a szociológiává fejlődő ökológiai kutatásokra, amelyek tekintélyes irodalmat hoztak létre növényi közösségekről és állati társadalmakról, növényi- és állati szociológiákról. Az emberi, állati, növényi társadalmakat összehasonlító tanulmányok szempontjából számottevő *Park* és *Burgess* munkássága, akiknél immár egy összehasonlító szociológia kezdeteit kereshetjük.

A társadalmi jelenségeknek az emberi viszonyokra való korlátozását elsősorban a pszichológiára való hivatkozással okolják meg, amennyiben a társadalmi jelenségeket lelki kölcsönhatás eredményeinek tekintik s a lelkiség fogalmát a szellemiség, értelmiség és tudatosság fogalmával azonosítják. Ha ellenben a lelki kölcsönhatás fogalmát ennyire ki nem terjesztjük, akkor nem tagadhatjuk, hogy az emberen kívül más élőlények is vannak lelki kölcsönhatásban egymással. De tekintsük csak a lelkiség fogalmát tágabb értelmezésében is. Azt találjuk, hogy sok tudatos emberi cselekvés idővel öntudatlanná válik, számos emberi kölcsönhatás mindvégig is öntudatlanul megy végbe s az emberek egy tekintélyes száma tisztán vegetatív életet él, végül pszichológusainktól tudunk az irracionális emberről s a tudattalan ösztönök és szokások nagy hatalmáról/ Ha mindezeknek kirekesztését szükségesnek tartanók, az emberi szociológia számára is vajmi kevés anyagunk maradna. De még azt sem állíthatjuk, hogy csak az embernek volna öntudata. Más élőlények is tanúsítanak figyelmet és reagálnak ingerekre, csak elhalasztott reakciókra nem képesek és beszélni nem tudnak. Fejlődéskéességüket annál kevésbé lehet dogmatikusan tagadni, mert hiszen az ember is azáltal fejlődött emberré, hogy társas állat volt. *Ellwood* is kiemeli, hogy az emberi társadalom állati társulásokból és csoportosulásokból fejlődött ki.

Mindenesetre korlátozhatjuk vizsgáldásunkat az emberi társadalomra

De akkor tudatában kell lennünk annak, hogy kutatásunk nem foglalja magában a társadalmi jelenségek egész területét s az összehasonlító szociológia feladata, hogy megfelelő kiegészítéssel szolgáljon. Remélhető, hogy a szociológia majd-jobbban követi idővel a pszichológia példáját, mely már nem éri be az emberi lélek jelenségeivel. Annyival inkább remélhető ez, mert hiszen a szociológiában a pszichológiának nagy szerepe van s a szociológia tudományos értékű része nagyjában szociálpszichológia.

Topical Summaries of Current Literature. *Ruth R. Pearson*; *The Behavior of the Preschool Child.* (Az iskoláztatás előtti gyermek magatartása.) 800—811. oldal.

Ezzel az ismertetéssel egy sorozat kezdődik az utolsó tíz év szociológiai irodalmáról különböző kérdések köré csoportosítva. Az első ismertetés az iskoláztatás előtti gyermekről szól, akinek szociológiai megfigyelése még csak kezdetét éli. Játszó gyermekcsoportok megfigyelése szerepel *Vessynél*. A kutatások azonban még főleg pszichológiai természetűek. *Watson* szerint a gyermek egyéni jellemvonásainak körvonalai már kétéves korában meg vannak húzva. Számos tanulmány foglalkozott a gyermek szellemi egészségügyével. Az angolszász országokban laboratóriumok alakultak a kisgyermek megfigyelésére, amelyek tápintézetek mellett működtek. Ezek a kedvező környezet jótékony hatását figyelhették meg az intézetekbe felvett gyermekeken. Viszont époly jól észrevehető rajtuk a származásuk és otthoni viszonyaik különbözősége. *Gesell* rámutat arra, hogy sokkal megbízhatóbb adatok kaphatók a gyermekek önkéntes cselekedeteinek megfigyelésénél, mint hogyha kísérleteket végeztetnek velük. Az újabb kutatás nagyobb jelentőséget tulajdonít a környezetnek, mint az öröklött tulajdonságoknak. Az emberi társadalomnak mint egésznek tanulmányozása helyébe mindjobbban a különböző csoportok vizsgálata lép. Ilyen külön csoport a kisgyermekké is.

U. az. July. 1926. Harry Elmer Barnes: The Place of Albion Woodbury Small in Modern Sociology. 15—44 oldal.

A. W. *Small* ez év március 24-én halt meg 72 éves korában. Megszervezője volt a világ első szociológiai oktatásának a chicagói egyetemen 1892-ben s a világ első szociológiai folyóiratának, a *The American Journal of Sociology*nak megindítója 1895 júliusában. Ebben a minőségben az amerikai szociológia egyik megalapítója lett. Elméleti irányát tekintve középütt állt a rendszerezők mint *Comte* és *Spencer*, valamint a specialisták között. Eredetileg az organicistákat követte, de analógiáik szélsőségei nélkül. A német közgazdák, különösen *Schmoller* hatása alatt ráirányult figyelme az osztályok harcára, de a gazdasági érdekek egyoldalúságát hamarosan belátta és ez vezette el az emberi érdekek különböző fajainak általános alapulvételéhez. Munkásságának alaphangja mindvégig ethikai volt. Főmunkái: *Introduction to the Study of Society* 1894-; *General Sociology* 1905; *Adam Smith and Modern Sociology* 1907; *The Cameralists* 1910; *The Meaning of Social Science* 1910. Legérdekesebb könyve; *Between Eras: From Capitalism to Democracy* 1913. Utolsó nagy műve 1924-ben jelent meg: *Origins of Sociology*. Folyóiratában könyvvel felérő nagyszabású tanulmánya jelent meg 1916-ban az amerikai szociológia 50 évéről: *Fifty Years of Sociology in the United States* (1865 —1915), melyet kiegészít 1920-ban az *American Sociological Society* kiadásában megjelent munkája: *The Future of Sociology*.

Nagy gyöngéje volt stílusának pongyolasága és homályossága, ami azonban csak elméleti munkáira áll és onnan ered, hogy e munkái egyetemi előadásairól készültek anélkül, hogy azokat még egyszer tüzetesen átnézte volna.

Small tudatában volt a szociológia fejletlen állapotának, de bízott

fejlődésképeiben. Eredetileg átfogó szociális tudományt látott benne, később egyre inkább affelé hajlott, hogy alapvető és elemi társadalmi tudománynak tekintse. A szociológia fejlődésétől sokat várt az emberiség boldogulása számára. A szociológia hat tagozatát különböztette meg: 1. a módszertant, 2. a csoportlélektant., 3. a társadalmi elemzést, 4. társadalmi össz-szemléletet, 5. társadalmi körtant, 6. a társadalmi helyzet javítását szolgáló programkészítést. Szemlélete középpontjában az érdekek harca állott. Az emberi érdekeket hat csoportra osztotta: 1. egészségi érdek mint táplálkozási, nemi és munkaérdek, 2. gazdagodási érdek, 3. társulási érdek, 4. ismeretszerzési érdek, 5. szépérdek, 6. igazságérdek.

Az amerikai szociológiának azzal tette *Small* a legnagyobb szolgálatot, hogy megismertette honfitársaival az idevágó alapvető német tudományos irodalmat. Két évet töltött a leipzig-i és berlini egyetemen és német nőt is vett feleségül. Másik nagy érdeme, hogy munkásságával sokat tett a szociológia elismertetése és a szociológia művelésének terjesztése iránt. Pedig képességei inkább a közgazdaságtan és politika művelésére predesztináltak volna s ezekben a tudományágakban elméletileg maradandóbbat alkothatt volna, mint amennyire az a szociológiában osztályrészéül jutott.

Charles Horton Cooley: The Roots of Knowledge. (A társadalomtudomány alapjai.) 59—79. oldal.

Ha áttekintést akarunk kapni a tudományok fölött, az emberi természet-hez és az emberiség történetéhez kell azokat viszonyba állítani. A viszonyok, amelyekkel az emberi elme foglalkozott, kétfélék; anyagiak és emberiek vagy társadalmiak. Az előbbieket külsőleg érzékeljük, míg az utóbbiakat nem érzékszerveinkkel, hanem ösztöneinkkel, érzelmeinkkel, hajlamainkkal ragadjuk meg. Igaz ugyan, hogy az utóbbiak megismerésénél sem nélkülözhetjük érzékszerveinket. De amíg az anyagi vagy térbeli ismereteinknél az érzékelés a tudományos nyersanyag főforrása, addig emberi vagy társadalmi ismereteinknél az érzékelés csak a közlés eszköze, mely egy nem érzékelhető lelki életre utal. A térbeli ismereteinket mérés segítségével szerezzük, azért ezek menzuratív tudományokat alkotnak. Az emberi és társadalmi ismeretek együttérzés útján jönnek létre, azért ezek szimpatikus vagy dramatikus tudományokat alkotnak. A társadalmi tudományok különleges természete csak azoknak érthetetlen, akik nem foglalkoztak vele behatóan, főképen pedig azoknak, akik azzal az előítélettel nyúlnak hozzájuk, hogy csak menzuratív jellege teszi tudománnyá a tudományt s így a társadalmi tudományban is csak térbeli ismereteket látnak, de még fejletlen állapotban. A menzuratív tudományokban az ember szinte csak a közvetítő szerepét játssza az összemért dolgok között. De a mérések közvetlen eredményeitől külön kell választanunk azokat az elméleteket és feltevéseket, amelyek e mérésekhez fűződnek. És még a térbeli tudományok elméletei is társadalmi képződmények, amelyek az emberi gondolkodás általános fejlettségi fokától függnék. A tudósok még oly egyértelműen vallott elméletei sincsenek biztosítva tévedések ellen és csak az idő, más szemszögből néző új emberek dönthetik el, hogy valóban is mennyire igazak. Az ember kisgyermekkorától szellemi kölcsönhatásban alakul ki. Semmivel se fontosabb a dolgok jelenségeinek vizsgálatára, mint azoké az embereké, akik e dolgokkal és jelenségeikkel foglalkoznak.

A társadalmi tudomány azért dramatikus, mert az ember úgy érti meg más ember magatartását, hogy az ő helyébe képzelettel magát és a saját maga belső életéről szerzett tapasztalataival magyarázza meg embertársainak cselekedeteit. Míg az állatokról való ismeretünk is csak külsőséges, az állatok csupán a dolgoknak különösképen élő fajtái, addig az emberekéről való ismereteinket szimpaté-

tikus úton ki kell egészítenünk. Ez a kiegészítés ugyan nem mindig lehetséges, így nem lehetséges a férfinál a nőről vagy megfordítva, ha csak mint szexuális-lényekről van róluk szó. Így csak korlátozottan lehetséges kisgyermekkel, hülyékkel, örültekkel szemben.

Az öntudat, szellem, lélek, elme fogalmához tapadó hagyományos két-értelműségek elkerülése végett ezek helyett leghelyesebb mentális-szociális komplexumról beszélni, ha az egyes emberről szóló tudomány anyagát meg akarjuk határozni és szociális-mentális komplexumról, ha csoportot veszünk szemügyre. Ezek a komplexumok állnak a társadalmi tudományok középpontjában. De mivel beletartoznak az élet legmélyebb elemei, róluk tudjuk a legkevesebbet. De a fizikus módjára ki nem küszöbölhetjük ez elemeket, mert az emberi élet számára a mentális-szociális komplexum az, ami a fizikus számára a természet. Sokan azt tartják, hogy a térbeli és társadalmi tudomány közt mutatkozó különbség miatt társadalmi tudomány tulajdonképpen nem is lehetséges. De minden tudomány egyaránt szubjektív abban az értelemben, hogy egyik sem létező külső dolog, hanem valamennyi az emberi elme alkotása és a nevelés, a magyarázat, a társadalmi fejlődés eredménye. A tudomány akkor objektív, ha a jelenségeket úgy figyeli meg és írja le, hogy az összes intelligens emberek elismerését kikényszeríti. S ha a társadalmi jelenségek közvetlenül nem is figyelhetők meg-nagy pontossággal, az emberek külső magatartása nagy exaktságra alkalmas adalékokat is szolgáltat. E magatartás értelmezése azonban már belső szemléletet önmagunkon szerzett tapasztalatainknak másokon való alkalmazását teszi szükségessé. Ennélfogva azonban már szükségszerű, hogy a különböző emberekben az értelmezés tekintetében eltérések mutatkozzanak. Ez eltéréseket mégse lehet túlbecsülni. A mentális-szociális komplexum az egész emberi nemen végig nagymértékben hasonló és még nagyobb a hasonlóság közös nyelven és kultúrán belül. Ez eltérésekben van viszont az oka annak, hogy különböző korok kevésbé értik meg egymást. Mégis korábbi koroknak az emberre vonatkozó adatai sokkal gazdagabbak, mint például bármely állatra nézve. Víták csak az elemi tények magyarázata körül folynak, de ez minden tudományban így van. Egy tudomány sem befejezett és tökéletes. A fiziká- is ép napjainkban megy gyökeres átalakuláson keresztül.

A statisztika nem pótolhatja a szimpatétikus megismerést. A statisztika exakt módszer, mely középpütt áll a közvetlen megfigyelés és az elméleti magyarázat között. A statisztikai feldolgozásra alkalmas egyformaságok és szabályszerűségek esetei a társadalmi jelenségek sorában nem hiányoznak ugyan, de nem általánosak. Ez egyformaságok és szabályszerűségek a bekövetkező események bizonyos előremondását is lehetségessé teszik, de ennek jelentőségét nem lehet túlbecsülni. Nem képzelhető el például tudomány, amely az automobilipar nagy kifejlődését és Henry Ford feltűnését előreláthatta volna, bár a mai helyzet alapján már bizonyos valószínűségekre lehet számítani.

Napjainkban az életről szóló összes tudományokat a szerves fejlődés' eszméje befolyásolja. Az evolucionisták a társadalomra jelentős események tekintetében biztosabban vélték ítélni a szociológusoknál, amivel szemben hangsúlyozni kell, hogy a társadalmi jelenségeket csak azok ítélik meg helyesen, akik elsősorban ezekkel a jelenségekkel foglalkoznak. Az evolucionista irányt a hitet is kelthette, mintha előtte tudományos szociológia nem lett volna. Pedig elődeiknél sokkal értékesebb anyag található az evolucionisták egyes vakmerő elméleteinél.

A mai társadalomtudomány várható továbbfejlődésére három körülmény jellemző. Először a teológiai és metafizikai spekulációktól való felszabadulása, másodsor technikai módszerek és csoportok kifejlődése, harmadszor az elméletnek az igazolt tényekre való helyeződése.

Topical Summaries of Current Literature. *Ernest W. Burgess*; The Family. (A család.) 104—115. oldal.

A család tanulmányozása már kellőképpen specializálódott. Az anthropológusok vizsgálják a vadnépek családi életét, vagy szociológusok felhasználják ily vizsgálatra az anthropológusok adatait. A nemek lélektanát a házassághoz és a családhoz való viszonyában a biológus és a pszichológus kutatja. Közgazdák a család gazdálkodását veszik vizsgálat alá. A családi szervezet, a család felbomlása és újralakulása viszont az, amely a szociológusok szűkebb értelemben vett taborát elsősorban érdekli.

Westermarcknak az emberi házasság történetéről szóló munkája 1921-ben érte meg ötödik kiadását. Ebben a kiadásban a szerző önérzetesen állapítja meg, hogy könyve öt kiadáson keresztül nagyjában azonos maradhatott. De azért egypár lényeges változást találunk. Míg eredetileg a házasságot az ösz-, tönökben gyökerezette, most a házasság neki már elsősorban társadalmi intézmény és kitűnő biológiai meghatározása is háttérbe szorul, mely szerint a házasság többé-kevésbé folytonos kapcsolat a férfi és a nő között a gyermeknemzéstől a gyermek megszületéséig. Az egynejtűség ösztön, valamint a vérfertőzéstől való ösztönös ellenkezés is elmarad a nemi magatartás magyarázatából.

Hobhouse, Wheeler és *Ginsberg* statisztikailag kívánják bizonyítani, hogy az anyajog az alacsonyabb, az atyjog pedig már a magasabb kultúrák jellemző intézménye. *Hartland* az atyjogot az anyajogból fejlődés útján származtatja. *Lovie* ellenben azt tartja, hogy anyajog és atyjog nem a kultúrák magasságával párhuzamosan jelentkezik és egy nép társadalomtörténetét nem lehet általános sémákból megalkotni. Ugyanez *Rivers* véleménye is. A vadnépek tanulmányozása a társadalmi fejlődés rekonstruálása helyett a társadalmi szervezet leírását és elemzését juttatta előtérbe. De ez csak a külső formák megismerésére alkalmas és a belső életviszonyokat nem tárja fel. A család pszichológiai kutatása *H. Ellisnek* a nemekre vonatkozó pszichológiai kutatásaival egyértékű munkát nem produkált. A család pszichológiai vagy talán inkább társadalompszichológiai kutatása még hátra van. A család gazdasági vizsgálata elsősorban a család jövedelmeinek vizsgálatára, a létminimum alakulására irányult, így *Rathbone*-nál Angliára, *Douglasnél* az amerikai Unióra nézve.

A különböző népeknél található családi szervezettel foglalkozott *Hobhouse*. Az amerikai család történetét írta meg *Calhoun*. *Galpin* és *Williams* a falusi család életéről, *Thomas* és *Znanięcki* a lengyel paraszt családi életéről írt értékes munkát. A szerb családról *Pope*, a bolgárról *Konsulowa*, a kínai családról *Su* és *Kulp* írtak. *Knight* a család helyébe a pajtáság intézményét ajánlotta, ami *Popenoe* éles bírálatával találkozott. *Marvin* a házassági kiválasztás tényezői közül a hivatási közelség szerepét vizsgálta.

Summer szerint a modern házasság érzelmi alapon nyugvó tartós és visszavonhatatlan viszony, melynek csak egy ígéret a biztosítéka. *Cutler* szerint a monogám házasságot nem fenyegeti veszély, csak jobban kell alkalmazkodnia az új életviszonyokhoz és elsősorban az asszony helyzetének megváltozása fogja a modern családot megerősíteni. *Groves* azt tartja, hogy a fejlődés a férj túlsúlyán át a feleség felszabadulása, a szülői viszony szabad választása és a családi háztól a kislakás, sőt szállóbeli lakás felé vezet. *Meisel-Hess* erősen szembe száll a nemi viszonyok szabadabb szervezetével a házasságban. *Ogburn* kimutatja, hogy bűnözés, betegség, szegénység és haláleset gyakoribb a magukban álló emberek közt, mint a családban. A házassági különélést gyakrabban tették vizsgálat tárgyává, mint a válásokat. Több tanulmány foglalkozott a különböző népek és fajok összeházasodásával, aminek tanulmányozására

Amerika számos alkalmat szolgáltat. *Tuft* és *Sorokin*- a világháború hatását vizsgálta a családra. *Richmond* és *Hall* a gyermekházasságokat, *Kammerer* a házasságonkívüli anyák helyzetét, *Gallichan* a nőtlenség és hajadonok szerepét a mai társadalomban, *Davis* a férjes nők nemi életét, *Shideler* a fiatalok bűnözésnek a család felbomlásával való összefüggését, *Mowrer* a válások törvényes jogcímei és tényleges okai közti különbséget tanulmányozta. *Dunlop* az emberi szépséget akarja a fajnemesítés alapjává tenni. *Popenoe* szerint a monogámia a házasság alapvető elve és a főbaj, hogy a fiatalokat nem szokták kellőképpen megnevelni a házasságra.

A házasság kutatásának különböző irányai egyenlőképp új kiindulópont után sóvárognak, amióta a családi életnek az ösztönökkel való magyarázata kielégítőnek nem bizonyult. Ennek helyébe a család tagjainak kölcsönhatásai lépnek, szokásaik, érzelmeik, értékük és szerepük. A kutatás nagy specializálódása dacára is erősödik a tudat, hogy a család megértése a társadalmi tudomány egészével való kapcsolat ápolása nélkül nem sikerülhet.

JOURNAL OF APPLIED SOCIOLOGY. January—February 1926. *F. W. Blackmar*: The Sociology Complex. (A szociológia mint komplex tudomány.)

H. Barnes az *American Mercury*-ben a szociológia elmaradottságával foglalkozott. A szerző ezzel a cikkel szemben rámutat arra, hogy a szociológia még fiatal tudomány, melynek mai fejlődési fokán minden tudománynak túl kellett egyszer jutnia. Teljesen jogosulatlan kívánság, ha az emberi társadalomtól netalán olyan hirtelen haladást kívánnánk, amilyent a technikai találmányok mutatnak. A társadalmi fejlődés csak fokozatos lehet. Nem megokolt az a féltékenység sem, amelyet a különös társadalmi tudományok (történelem, politika, közgazdaságtan) egyes képviselői a szociológiával szemben éreznek, mert a szociológia olyan jelenségek vizsgálatával foglalkozik, amelyek a többiek vizsgáldása körén kívül esnek.

J. L. Gillin: **Crime is our most expensive luxury.** (A büntetőügy a mi legnagyobb fényűzésünk.)

Az 1910-ben felvett statisztika szerint az Egyesült-Államok lakosságának 0.5%-a került évente börtönökbe. A börtönök, megfigyelőhelyek és rendőrállomások száma 10.000. A börtönök 135.000 acre-ot vesznek igénybe, melynek értéke 30 millió dollár. Az amerikaiak a világ «leggyilkosabb» kultúrnépe. 1921-ben 8.5 gyilkosság esett ezer lakosra. A bűnügyi életkor a 18—24 életév közé esik, mert az ily korúak több bűncselekményt követnek el, mint az összes többi életkorok együttvéve. 1910-ben kilencszer annyi férfi bűnözött, mint nő; a fehér emberek közt a férfiak száma tizenháromszoros volt, ellenben a négerek közt csak négyszeres. A négerek bűnözése 2½-szerese volt a fehérekének, a külföldieké pedig 2-szerese a belföldi születésűekének. A büntetések költsége igen nagy. 1922-ben az Egyesült-Államok adózói 3 billió dollárt fizethettek erre a célra. Feltűnő nagy a visszaeső bűnözők száma, ami azzal magyarázható, hogy a büntetések célja nem a javítás, hanem a büntetés. Sőt, a közös fogdák egyenesen a bűnözés iskoláivá válnak. Nagyon hibás a bíraskodás is, amennyiben súlyos bűncselekmények megtorlatlanul maradhatnak, ha a büntettesnek van elég pénze ahhoz, hogy jó ügyvédet tudjon fogadni, míg szegény emberek kisebb bűncselekményért is súlyos büntetést kapnak. A legfőbb feladat azonban a megelőzésre vár s ebben a munkában nagy segítséget nyújthatnak az egyházak.

A. Walther: The present position of Sociology in Germany.

(A szociológia jelenlegi állása Németországban.)

Egész a háború előtti közvetlen időnkig Németországban a szociológia iránt nem nagy érdeklődés mutatkozott. Mára a helyzet lényegesen megváltozott. Nemcsak több szociológiai folyóirat indult, hanem az egyetemeken is felállítottak szociológiai katedrákat (a háború előtt még egy sem volt!) A mai német szociológiai irodalom még túlságosan akadémikus és elméleti jellegű. A gyakorlati szociális kérdésekkel inkább a közgazdaságtan foglalkozik, mely azonban túlnyomóan a munkáskérdésre korlátozza magát. Az irodalmi álláspontok is nagyon szétágazók. Már pedig addig, amíg ez az akadémiai jelleg nem enyhül és a szétágazó álláspontok jobban ki nem egyenlítődnek, nem várható, hogy a szociológia az iskolák tantervében nagyobb haladást érjen el.

W. G. Binnewies: A method of studying rural social Distance.

(Kísérlet a falusi élet iránt mutatkozó társadalmi vonzódás meghatározására.)

Főiskolás nőket 18—35 életév között kikérdeztek, hogy kihez mennének férjhez elsősorban: üzletemberhez, tanultemberhez vagy farmerhez. 267-en a tanult embert, 166-an az üzletembert, 19-en a farmert tették első helyre, míg a második helyen az üzletember 147-tel, a tanultember 137-tel, a farmer 46-tal szerepelt. Harmadik helyre természetesen 339-szer a farmer, 39-szer az üzletember és 23-szor a tanultember került. Kísérletet tettek annak megállapítása iránt is, hogy ki mily mértékben vonzódik a farmélethez, illetve húzódik a farmélettől. Hat kérdést adtak fel, melyek fokozatos húzódozást fejeztek ki a farmélettel szemben. 13-an hajlandók voltak egy farmerhez nőül menni, 31-en csak farmon szerettek volna élni, 56-an idejük legnagyobb részét farmon töltenék, 102-en a szabadságukat töltenék farmon, 225-en csak kis időre volnának hajlandók farmra menni, 29-en teljesen húzódoztak tőle. Megjegyzendő, hogy a felelők közül 243-an éltek már farmon, 213-an pedig nem és pedig a 243 a hat csoport közt így oszlott meg: 10, 28, 46, 63, 85, 11, míg a 213 megoszlása volt: 3, 3, 10, 39, 140, 18. Farmon otthon voltak 119-en, kis helyen (2500 lélekszámon aluli helyen) 114-en, nagyobb helyen (2500—10.000 lélekszám közt) 72-en, nagy helyen (10.000 lélekszámon felül) 151-en. Mennél nagyobb helyre valók voltak, annál nagyobb volt a farmélettől való húzódozásuk (indexszámokban a fenti sorrendben 3.54, 4.43, 4.54 4.61). *N. Gy.*

REVIEW OF REVIEWS. 1926. June—July. Government by wireless.

By *Eduárd J. Burrow.* (Kormányzás rádió útján.)

A májusi általános sztrájk idején az összes napilapok szüneteltek s városokban, távoleső falvakban rádió közvetítette a legújabb híreket. A miniszterelnöknek egy, a legválságosabb időben rádión közölt beszéde, melyet népgyűléseken tömegek hallgattak végig, nagy mértékben hozzájárult a kedélyek megnyugtatóhoz. Nagyon valószínű, hogy az alkotmányos kormányzás csődjé, amint az Európaszerte észlelhető, részben arra vezethető vissza, hogy a nép bizalmatlan a tőle messzelevő parlament és központi kormányzat szavával szemben. Ezek ugyanis a néptömegekkel való érintkezés lehetőségét régen elvesztették s a legutóbbi események tanúsága szerint a rádió lehetővé teszi ennek visszaszerzését. Kormányférfiak és nép általa sok tekintetben közvetlenebbül, a helyi környezet gátló körülményei által kevésbé gátolva érintkezhetnek a jövőben, mint az 20. évszázaddal ezelőtt lehetséges volt egy acropolisi népgyűlésen. Szükséges lenne, hogy minden városban és faluban, nyilvános épületben vagy térségen rádiókészüléket szereljenek fel hangos

beszélővel s erre a helyre, előre megállapított jel szavára, gyűljenek össze mindazok, akik a nép hivatott vezetőinek beszédét hallani akarják. Felelős állásban levő férfiaknak így módjuk lesz a pártsajtó túlzásai által félrevezetett tömegeket felvilágosítani és irányítani.

U. az. 1926 July.—August. A Review of Reviews beszámol a Federal Trade Commission jelentése alapján az *Egyesült-Államok nemzeti vagyonáról*. 1922-ben a nemzeti vagyont 353 milliárd \$-ra becsülték s tekintettel arra, hogy az évi növekedés 50—60 milliárd \$, 1926-ban a nemzeti vagyon 550 milliárd \$-ra tehető, ami fejenként 5000 \$-nak felel meg. Ugyanezen jelentés szerint 1923-ban a nemzeti jövedelem 170 milliárd \$, mely összeg évenként 10 milliárd \$-ral nő s így az 1926. évi nemzeti jövedelem 100 milliárd \$-ra becsülhető.

T. Gy.

JOURNAL DE LA SOCIÉTÉ DES AMÉRICANISTES DE PARIS.

Tome XVI., 1926. *P. Rivet*: Les Negres des États-Unis. (A négernek helyzete az Egyesült-Államokban.)

Az amerikai sajtó újabban ismét sokat foglalkozik a négerkérdéssel. A déli államok néger lakossága ugyanis meglehetősen erős áramban vándorol az északi államokba a legutóbbi évtized folyamán. Ennek a gazdasági következményekkel is járó jelenségnek maguk a négernek szellemi vezeterei adják magyarázatát.

Az általános mezőgazdasági krízis a gyapottermelésben bekövetkezett kedvezőtlen viszonyok folytán a déli államokban jóval súlyosabb természetű. A Dél alacsonyabb munkabérei előtt a fekete munkások százezrei menekülnek az Észak magasabb mezőgazdasági és ipari munkabérének vonzáskörébe. Sok néger csal el az Észak nagy városaiba a nagyobb kereseti lehetőség mellett a városi civilizáció felszínese örömeinek varázsa. De a legsúlyosabban esik latba az a közismert tény, hogy a néger északon nagyobb politikai és társadalmi szabadságot élvez. Hogy ez a körülmény a világháború előtti időkben mégsem okozott nagyobb mérvű vándorlást észak felé, ennek oka részben a krízist megelőző gazdasági homogenitás aránylagos nyugalma, részben politikai és társadalmi egyenjogúsítások érdekében folytatott mozgalmak kedvező eredményeibe helyezett reményük. *Booker Washington*, *Burghardt du Bois* és a többi néger-mulatt vezérek küzdelmei azonban teljesen reményteleneknek bizonyultak. A déli államokban a rabszolgaság emlékei élénkebben élnek, a négergyűlölettől fűtött titkos társaságok erőszakosabbak. Mindenesetre délen a feketék nagyobb száma jobban fenyegeti a fehérek faji tisztaságát, ami politikai és társadalmi téren erősebb védekezési módokra vezetett a fehér ember részéről. Az Unió egész területén 1900—1923-ig elkövetett 1563 lincselés túlnyomó része déli államokban történt. 1918—1924-ig 34 feketét égettek meg elevenen. Ebben a kegyetlenkedésben is a Dél jár elől. A megszemélyesített *«Judge Lynch»* legtöbbször a fehér nők ellen elkövetett merényletek esetén ítélik, bizony rendesen megtorlatlanul.

A társadalmi elkülönítést a néger Északon sem kerüli ki ugyan, helyzete itt mégis lényegesen jobb. *Dr. Robert Moton*, a fekete rassz egyik vezető embere, optimizmussal nézi fajtársai vándorlását Észak felé. Szerinte a kivándorlás a Délen maradt négerekre nézve is előnyös, mert a főleg levelezése folytán a munkabérek emelkedése várható. Némi gúnyt is rejt *Moton* ama kijelentése, hogy a néger munkások számbeli csökkenése a mezőgazdasági gépek intenzívebb használatát fogja eredményezni, ami pedig elősegíti a Dél haladását. A *New York Times* viszont a fehér és fekete munkások komoly összeütközéseit jósolja Észak ipari városaiban.

Balogh Béla.

ARCHIV FÜR SOZIALWISSENSCHAFT UND SÖZIALFOLITIK.

54. Band, 2. Heft, *Fritz Sander*: Der Gegenstand der reinen Gesellschaftslehre. (A tiszta társadalomtan tárgya.)

A tiszta társadalomtan *Sander* szerint a *társadalomról*, a társadalom lényegmozzanatairól szóló tudomány. *Deskriptív* tudomány, mert nem magyaráz okokat, hanem egy tárgyat ír le az őt megillető ismertetőjegyek szerint. *Fenomenologikus* tudomány, mert nem valami *fizikaiit*, hanem valami *pszichikaiit* ír le. Végül *eidetikus* tudomány azért, mert nem pszichikai tárgyakat általában összes ismertetőjegyeik alapján ír le, hanem csupán bizonyos pszichikai tárgyakat, a társadalmi aktusokat, különös ismertetőjegyeik alapján, szóval a társadalmi aktusok *lényeges* ismertetőjegyeit.

Sander igen finom kazuisztikus elemzéssel építi fel a társadalmi aktus fogalmának meghatározását. *A jövőre vonatkozó társadalmi aktus* (a T/-aktus) *ítélet, amelynek vélekedése arra irányul, hogy az alany pszichikai aktusainak kauzálisán adekvát kifejezése, de mindig valamely kívánság kifejezése, valaki másban a kifejezettnek teljes aktuális megértését és azt az ítéletet hívja létre, hogy ő, a másik, a megértett kifejezés okából a kifejezett kívánságnak megfelelő cselekedetet fog véghezvinni.* *A múltra* (egy múltbeli idegen társadalmi aktusra) *vonatkozó társadalmi aktus* (a TM-aktus) az az ítélet, amelyet a TJ-aktus a «másik» ban életrehívni céloz, hogy tudniillik *ő, a másik, a megértett kívánság okából a kívánságnak megfelelő cselekvést fog véghezvinni.* Az a T-aktus, amelynek nemcsak *visszavonatkozása*, hanem *előrevonatkozása* is van egy-egy T-aktusra, a TMJ-aktus. Az az aktus, amely *félreértésből T-aktusnak vélt magányos lelki aktusra* vonatkozik vissza, a TMF₁-aktus; az az aktus, amely *félreértésből egy más T-aktusra* vonatkozik vissza, mint amely tényleg fennforog, TMF₂ aktus. *T-alakzatról* akkor lehet beszélni, ha egy T-aktus és egy erre visszavonatkozó TM-aktus forog fenn. A *T-alakzat sokaság*, legalább két T-aktusból álló kollektívum. Természetesen nem aktusok additív halmozása, hanem csupán a köztük fennálló különös intencionális vonatkozás, a *társadalmi vonatkozás* eredményezi a T-alakzatot. *Ez a legalább kétoldalú társadalmi intencionális vonatkozás a T-alakzat lényege.* A TMJ-aktus mindig hátsó tagja egy T-alakzatnak és elülső tagja egy másik T-alakzatnak. A TMJ-aktus mindig egy T-sora utal. Az *akarata* *Sander* szerint összetett lelki jelenség, amely egy saját cselekvésekre irányuló *kívánságból* és saját cselekvések által való okozásra vonatkozó *ítéletből* van összetéve. A *cselekedet* tisztán *fizikai* valami, amely *kifejező vonatkozásban* áll egy *pszichikai* valamihez. Ugyanaz a *cselekedet* azonban *Sander* szerint olykor a *magányos*, olykor a *társadalmi* lelki élet kifejezője és mivel egy és ugyanaz a *cselekedet különböző* értelmet fejezhet ki és egy és ugyanazt az értelmet *különböző* cselekedetek fejezhetik ki, a szerző szerint világos, hogy a *cselekedet* a társadalom fogalmára nézve lényegtelen. A tiszta társadalomtan a leíró pszichológia egy része, tárgya csupán *pszichikai* valami. Cselekedetek csupán mint lelki tárgyak *kifejezésanyaga* jönnek tekintetbe a szellemtudományok számára.

A T-soroknak *kontinuitása* van abban az értelemben, hogy egyedül T-aktusokból állanak, de nincs kontinuitásuk abban az értelemben, mintha egyetlen *Énhez* tartoznának. Minden lelki élet individuális, emberi énfórmához kötött; az *individuális* lelki élet az, amely *társadalmi* és *magányos* lelki életre oszlik fel. *Kollektivitás* nem lényeges ismertetőjegye a társadalomnak, mert van *kollektív magányos lelki élet is.* A *magányos* lelki élet is lehet «kollektív», ha bizonyos ismertetőjegyek tekintetében egynemű és így egynemű dolgok sokaságaként tekinthető (pl. az *autoerotikusok* kollektív, de *magányos* lelki élete). A társadalom ugyan T-aktusok kollektívuma, de a kollektivitás fogalma

túlterjed a társadalmon és a *társadalmi* kollektívumok lényegét *más* kollektívumok lényegétől elhatárolni csak úgy lehet, ha a *társadalmi* intencionális vonatkozás, a *társadalmi értelem* lényegét tisztázzuk.

De a T-soroknak abban az értelemben sincs kontinuitásuk, mintha a társadalom összes X-sorai ugyanolyan nemű vélekedő mozzanatok által lennének egybekapcsolva, mint amilyenek magukat az egybekapcsolt sorokat alkotják. A társadalom ugyan sorszerűen van tagozva, de nem csupán a sorok egy kontinuumából áll, hanem sorai nem sorszerű, de mégis társadalmi vélekedő mozzanatok által vannak egybekapcsolva, tudniillik az *összességi vonatkozás* által.

A «társadalmi» legáltalánosabb jegye a *T-vonatkozás* (a TJ-aktusban vagy a TM-aktusban ábrázolt vonatkozás). Kevésbé általános a *T-alakzat*, mert hiszen vannak X-aktusok, amelyek nem tartoznak X-alakzatba (szóval a társadalmi lelki életnek nem lényege az, hogy kollektív lelki élet legyen). Még kevésbé általános az *összességi vonatkozás*, az *összesség*. Csak azoknak a nagy interindividuális aktussokaságoknak lényeges vonása, amelyeket rendszeren *társadalom* alatt érteni szoktak. Ennek a vonatkozásnak az a lényege, hogy minden társadalmi aktushoz még az a vélekedés is hozzáadatik, hogy ez a T-aktus *más* T-aktusok *határozatlan* sokaságára és hogy T-aktusoknak határozatlan sokasága erre a X-aktusra vonatkozik, hogy tehát ez a T-aktus egy *össz-társadalomba* tartozik bele. Így pl. egy jogi eljárási aktus azt a vélekedést foglalja magában, hogy jogi TMJ-aktusokat fog létrehozni, tehát egy jogeljárás-sorba fog beletartozni. De még azt a vélekedést is magában foglalja, hogy jogi aktusoknak egy *összességébe*, egy *meghatározott* «jogrendbe», egy *meghatározott* «államba», egy *meghatározott* «társadalomba» tartozik bele. És ezek az összességi vélekedések nem csupán a «jelenre», az egyidejűsége irányulnak, hanem kiterjeszkednek a távoli múltra és a messze jövőre is.

A kritikával olvasó számára *Sander* merész fejtegetéseit melegen ajánlhatjuk. A továbbgondolkodás lázában sokszor a legegyszerűbb óvatosságról is megfeledkeznek, de annak fejében, hogy mi mindent lát meg szabad szemmel, olykor szívesen megbocsátjuk neki, hogy levetette az óvatosság szürke pápaszemét. Ebben az értekezésében a társadalom lényegének erősen *racionálisztikus* magyarázatát adja, amikor a *T-aktust*, amely mintegy alapeleme és legkisebb egysége a «*társadalminak*», *ítéletnek* mondja és a *T-alakzatot* csak akkor konstatálja, ha a TM-aktusnak a TJ-aktus az indoka és félreértés ki van zárva. Nem tartjuk szerencsésnek a T-aktus és a cselekedet rideg szétválasztását, amely *Sander anetikus előítéletében* gyökerezik. *Sander azért* irtózik az etikától és politikától, mert nem jut eszébe, hogy az erkölcsi értékkel foglalkozó tudomány sem *értékel erkölcsileg*, hanem egyedül *logikailag*. Egészen helytelen, hogy *Sander* a cselekedetben pusztán *fizikai* valamit lát; a cselekedet fizikai megjelenése egymagában éppoly kevésbé maga a cselekedet, mint az a belső «*értelem*», amelyet kifejez. A cselekedet fogalmában egyaránt fontos a fizikai megjelenés és az «*értelem*». Hogy a cselekedetnek nagyobb jelentősége van a társadalomtanban, mint *Sander* hiszi, azt beláthatjuk, ha meggondoljuk, hogy a TJ-aktusnak eredménye egy TM-aktus — és tehát T-alakzat — csak akkor lehet, ha a TJ-aktus alánya a maga kívánságát *tényleg ki is fejezi*. Ha a TJ-aktusnak éppen a társadalmi eredményéhez elengedhetetlen, hogy alánya ne csupán *ítéljen*, hanem *cselekedjék* is, akkor a *TJ-aktus egyáltalában csak akkor T-aktus*, ha kifejező *cselekvés kíséri*. Akkor is, ha valaki az aktus lényegét *a*, kísérő *ítéletben* látja, csak olyan *ítéletet* szabad T-aktusnak neveznie, amely bizonyos meghatározott *cselekvést* kísér. X fiatalembernek az a pusztá *ítélete*, hogy *ha megkérné* Y leány kezét, ezt Y megértené és hozzámenne feleségül, csak abban az esetben T-aktus, ha X *tényleg meg is kéri* Y kezét. Ellenkező

esetben, amikor X csak *elképzelet*, hogy ő megkéri Y kezét és az elképzelt megkérés alapján ítél akként, hogy Y az ő kívánságát megértené és hozzámenne feleségül, nem T-aktus, hanem a *magányos lelki élet aktusa* forog fenn. Ugyanez áll a TM-aktusra is. Ha Y úgy ítéli, hogy hozzámegy feleségül X-hez, mert ez megkérte, T-aktus csak akkor forog fenn, ha X csakugyan megkérte Y-t és Y csakugyan feleségül is ment X-hez. Ha Y-nak azt az ítéletét, hogy ő férjhez megy X-hez, mert ez megkérte, nem követi cselekvés, pl. mert Y időközben megváltoztatja felfogását, akkor ez az ítélet nem X-aktus, hanem a magányos lelki élet aktusa.

Hogy *Sander* következtetései olykor mennyire ingatagok, arra kitűnő példa az az érvelése, hogy a cselekedet nem lehet lényeges a társadalomban, mert ugyanazt az értelmet több cselekedet is kifejezheti és ugyanaz a cselekedet különböző értelmeket fejezhet ki. Ez a következtetés semmiképpen sem áll meg. Ugyanolyan joggal lehetne következtetni az ellenkezőre is, hogy a belső «szubjektív értelem lényegtelen, mert ugyanannak a cselekvésnek több értelem és több cselekvésnek ugyanaz az értelem felelhet meg. Ebből a jól meglátott tényállásból semmi egyéb nem következik, mint az, hogy a cselekvés nem hű kifejezője az értelemnek. Hogy a társadalom fogalmában az értelem vagy a cselekedet a lényeges-e, az egyáltalában nem következik belőle.

Sandert tehát erős kritikával kell olvasni. Nem mintakép ő, hanem érdekes eset. Kevés író van, akinek tévedéseit és ellenmondásait olyan tanulságos lenne leleplezni, mint az övéit. Az ő következtelenségeiből többet tanulhatunk, mint mások következetességéből.

Horváth Barna.

ETHOS. 1, 2, 3 Heft. 1925/6. E. *Bernstein*: Idee und Interesse in der Geschichte. (Eszmék és érdekek a történelemben.)

Az eszmék képzetek társulásából állanak elő s nem szükségképpen kell érdekekkel összefüggniük. Ilyen érdekmentes eszmék elsősorban a szeretet és a babona érzelmvilágából keletkeznek s ilyen eszmék már a különböző primitív erkölcsök és szokások, mint az étkezési tilalmak és a vérbosszú eszméje. De az érdek fogalma alatt sem szabad csupán anyagi érdeket érteni, mert vannak szellemi érdekek is, amelyek amellettt szintén közreműködtek az emberiség előbbrevitelében. Szellemi érdek, a szociális szolidaritás érzése viszi például rá az embereket, hogy az életüket is feláldozzák az összeségért és a népek harcában az a törzs győz, amelyben a szolidaritásnak ez az érzése a legerősebben van kifejlődve. Az anyagi érdekek sorában a gazdasági érdek a legáltalánosabb és ez is szokott az eszmékkel a legkönnyebben harcba keveredni. Az eszmék ereje annál nagyobb, mennél inkább tudnak az érzelmekre hatni, míg az értelem előtt az anyagi érdek a rendszerint erősebb. A kereszténység, amely kezdettől fogva szociáletikai mozgalom volt, a legjobb bizonyíték arra, hogy eszmék történelmet csinálhatnak.

Jellemző, hogy a szerző ezzel a felfogással megkísérli összeegyeztetni történelmi-materialista álláspontját és azt mondja, hogy eszerint a gazdasági élet fejlettsége, vagyis az anyagi javak termelési módja és a termelési eszközök természete határozza meg az emberi társadalmakat kultúrájukkal, intézményeikkel és ideológiájukkal, nem pedig a gazdasági motívum játssza ezt a szerepet, mint az ember elhatározásainak irányítója. Hogy pedig az egyes embernek idealizmusa összefér a történelmi fejlődés materializmusával, azt azzal próbálja igazolni, hogy a történelmi eredmény mindig olyan, amilyenek a közreműködők és egymással szembenállók egyike sem akarta. Még ennek ellenére is kétségtelen azonban, hogy a gazdasági érdek az embereket mozgató erők egyik leghatalmasabbika.

F. Schneersohn: Zur Grundlegung einer Völker- und Massenpsychopathologie. (Egy nép- és tömeglélekkörtan megalapozása.)

Mindig a struktúra az, amely emberek sokaságából tömeget vagy társadalmat alkot. Ehhez a struktúrához az érdekek közössége kapcsolja az embereket s ez a struktúra határozza meg az egyes emberek szerepét az illető tömegben vagy társadalmon belül. Így a tömegéialakulásnál csak azok az emberek csoportosulnak össze, akik nem csupán jelen vannak, hanem egyben résztvenni is hajlandók az alakulásban, mert érdekközösségbe kerültek a többiekkel. Ezen alapszik a természetes kiválogatódás elve. A résztvevők részvétele sem egyenlő. A tömegben például vannak közömbös, kíváncsi és hideg megfigyelők és vannak szenvedélyes, lelkes résztvevők. Ez az egyenlőtlen részvétel elvét jelenti. A tömeg élete rövid körforgás, mellyel szemben a társadalomnak fejlődéstörténete van. Ezért a társadalmat nem csupán érdekközössége, hanem történeti fejlődésmenete is meghatározza és a társadalom struktúrája fejlettebb, tökéletesebb a tömegénél. Ami most már a társadalom normális állapotát illeti, ez a leggyakrabban előforduló állapot, mellyel szemben az abnormálisnak két alakja van: a normális fölötti, mely fejlődést hoz létre s a normális alatti, mely bomlást idéz elő. Szükséges ebből a szempontból tudnunk, hogy a fejlődést előidéző tényezők sorában betegségek alkotó elemei is jelentkezhetnek, amint az új eszmék beteges körülmények közt is érvényesülhetnek, amit azonban nem szabad az új eszmék értékének rovására írni, viszont a betegségek sem szűnnek meg ezzel betegségeknek lenni. Nagy rázkódtatások egyenesen nélkülözhetetlen feltételei is lehetnek kultúrtörténeti vívmányoknak, de ez nem akadályozhatja meg a kutatót abban, hogy a társadalmi kórságokat önmagukban vizsgálata alá vegye. A társadalmi kórságok iránt elsősorban a pszichiátria mutatott érdeklődést, de ebben az érdeklődésében analógiáktól vezette magát és egyébként sem tanúsította az alaposágnak és elfogulatlanságnak megkívánható mértékét. Hangsúlyozni kell, hogy a társadalmi kórságok nem bonthatók fel egyes emberek kóros állapotaira. Nem szabad ebből a szempontból a vezetők szerepét sem túlbecsülni. Érdekes, hogy orvosi körökben felvetődött a kérdés: nem kellene-e az orvosoknak, megszegve az orvosi titoktartást, óvni a társadalmat pácienseiktől, ha azok netalán mozgalmak élére kerülnének. A szerző szerint nem a vezető a rendkívüli jelenségek oka, hanem az utóbbiak az okai annak, hogy ilyen emberek vezetők lehetnek.

A pszichiáterek analógiái nem különbek a hitelét veszített biológiai szociológia analógiáinál. *Freud* «Grossindividuen»-jeiben pedig egyenesen a biológiai analógiák csengenek vissza.

Végül még a betegség fogalmának történeti alakulásáról ad rövid áttekintést a szerző, mely különösen a lelki betegségek tekintetében ment nagyobb átalakulásokon keresztül. Annál nagyobb nehézségekkel találkozunk szembe az a tudomány, amely a társadalmi betegségek vizsgálatát tűzi ki feladatául.

F. Tönnies: Die Tendenzen des heutigen sozialen Lebens. (A mai társadalmi élet fejlődési irányai.)

Az új kor szellemének egyik jellemző tünete a tömegesedésre való törekvés. Ennek általános eredménye a nagyváros és a nagyvárosi civilizáció elterjedése, a forgalom növekedése, emberek és javak mobilizációja. A városok növekedése tekintetében legnagyobb a városias alakulatoké. (Stadtoide.) Ezek elővárosok, amelyek előbb-utóbb városnegyedekké olvadnak be. Két alakjuk van: a villaváros és a munkásváros. A nagyvárosok három altípusa a fogyasztó nagyváros (székvárosok, egyetemi városok), a kereskedő nagy-

város (szabad városok) és az ipari nagyváros (gyárvárosok). A tulajdonképeni nagyváros, különösen a világváros, mindhárom típust egyesíti magában. A nagyvárosok viszonya olyan a kisvárosokhoz és a fálvakhoz, akár az újkoré a középkorhoz. A nagyvárosok kapitalista jellegűek, a vagyon gyűlőhelyei s nemzetközi piacok. Sok építőmunkást vonzanak, szálláshelyeket és szórakozóhelyeket kívánnak meg, sok embert foglalkoztatnak személyes szolgáltatokban. Aránylag sok nőt dolgoztatnak. Kicsiny a nagyvárosokban a gyermekek és aggok számaránya, nagyobb a kereső életkoroké, ami a nagyvárosnak bizonyos fiatalos jelleget ad. A nagyvárosok népessége kevert, nem állandó, fluktuáló. A nagyvárosi ember individuális, intellektuális, felvilágosodott, racionális. Érzelmi élete el van nyomva, de fáradt idegei hajlamossá teszik új hitek és misztikumok iránt. A nagyváros jellege férfias, de a nemek jellembeli különbségei kisebbek a nagyvárosban, mint vidéken. A nagyvárosi ember gyorsabban fejlődik, de hamarabb is öregszik. A nagyvárosok szaporodása nem születési többletekből, hanem bevándorlásból származik. De a nagyvárosias jelleg kiterjeszkedik egész vidékekre is. Alfréd *Weber* érdemes vizsgálatai derítenek fényt az iparok telephelyeire. A nagyvárosi jellegű vidéknek mindenkor legjobb példája Lancashire a maga két nagyvárosával, Liverpoollal és Manchesterrel. Igen érdekes fejlődésről számol be ebben a tekintetben Hans *Spethmann*, aki a Ruhr-vidéken kialakulóban levő új nagyváros viszonyait és feltételeit tette vizsgálat tárgyává. Az új Ruhr-várost veszi relatív megfigyelés alá a szerző is. Azt találja, hogy túlnyomó részben csak városias alakulatokból áll, tehát egy nagyméretű városias alakulattá (Stadtoid) fog kifejlődni, melyet nagy gazdasági jelentőségével feltűnően ellentétes kultúr-szegénység jellemez.

Robert Michels: Über einige Ursachen und Wirkungen des englischen Verfassungs- und Freiheitspatriotismus. (Az angol nemzeti alkotmány- és szabadságszeretet egyes okairól és hatásairól.)

Az angol nemzeti érzület kifejlődését a Magna Chartától szokás számítani, tehát már keletkezésében van alkotmányos mellékize. Az angolok nemzeti érzülete kevésbé kapcsolódik a hazába, mert neki a haza csak a polgári jogokkal és a polgári érzülettel kezdődik. A múlt századbeli angol előtt teljesen érthetetlen volt az olyan hazaszeretet, amely egy nem szabad hazához fűződött. A szabadságszeretete miatt az angol kevésbé tekintélytisztelő, de ép ezért is felel meg természetének jobban az önkéntes hadsereg. Az angol hazaszeretben mindig megcsendült a gazdasági érdekeltség. A szabadság azért becses, mert az angol gazdagság forrása. Még az állam és a társadalom neve is: közös gazdagság (Common-wealth). Henry *Bulwer* a francia hazafiságot az angollal így állította szembe: a francia szereti a hazáját, mert hozzá tartozik, az angol ellenben azért, mert a haza az övé. Tény, hogy az angol hazafiság kevesebb erőpróbanak volt kitéve, mint például a francia, mert a tengeri útközetek sokkal kevesebb vérérdőzatot követelnek, mint a szárazföldiek. Anglia a maga természetes szövetségesének a népek szabadságát tartja. Büszke népe arra, hogy saját maga ad törvényt magának. Ezért hódításait is úgy tekinti, mint népeknek a saját szabadságával való boldogítását. Ebből a népi öntudatból származik tartózkodása idegenekkel szemben. Ez a tartózkodás bizonyára összefügg azzal is, hogy az angolok a szegénységet nem sajnálják, hanem megvetik s az angolországi szegények legtöbbje idegen. Az angol inkább öngyilkos lesz, semhogy a szegénységet elviselje. Az angol szemében előkelőség gazdagság nélkül lehetetlen. Igaz, hogy a szociális kérdés ott is megrázta ezt a kapitalista gőgöt és jellemző az a chartista dal, amely az angol nemzeti himnuszt is kikezdte, mikor keserűen elismerte, hogy az angol zászló angol fejek

felett leng ugyan, de ez az angolnép rabszolgákból is áll. De még a chartista mozgalom sem volt képes arra, hogy az angol szűkkeblűséget legyőzze, mert rokonérzésük csak újabban fordult európai nemzeti mozgalmak felé is, még előbb szívesebben mutattak érdeklődést távoli népek, sárgák és feketék, mint kontinentális osztályos társaik iránt.

F. Schneersohn: Suggestion und Nachahmung. (Szuggesztió és utánzás.)

A társadalomtudományban elterjedt divattá lett a szuggesztió szó használata, holott ez a szó nem ad magyarázatot azokra a jelenségekre, amelyekre alkalmazzák, hanem ép ellenkezőleg, a vele kifejezett fogalom az, amely közelebbi meghatározásra szorul. Ugyanígy nem tekinthető megvilágítóttalnak egy társadalmi jelenség, ha azt mondjuk róla, hogy utánzásra vezethető vissza. A szerző egyes konkrét esetek megfigyelése alapján úgy találja, hogy a lelki kölcsönhatás legegyszerűbb eseteit is a szuggesztió szóval jelölik meg, ami pedig e szónak közönséges pszichológiai értelmével nem egyeztethető össze. Amellett az az egyén vagy csoport, akire, illetve amelyre más egyén vagy csoport hatást gyakorol, sohasem viselkedik egyszerűen passzíve, hanem lelki állapotának megfelelően reagál s nem állapítható meg alaki különbség aközött a két reakció között, ha a reagáló egyén a hatás irányában vagy pedig annak ellenében cselekszik. Már pedig szuggesztióról vagy utánzásról csak az előbbi esetben szoktak beszélni.

N. Gy.

SCHMOLLERS JAHRBUCH. 3. und 4. Heft. *Joseph Schumpeter:* Gustav Schmoller und die Probleme von heute. 1—52. oldal.

Schmoller az állam álláspontján állt és a társadalmi egész szempontja szerint beszélt. Ebből a szempontból pedig, bizonyos adott viszonyok között, minden párt egyenlőképen kénytelen cselekedni s az ügyeket egyféléképen továbbvinni, ha kormányon van. Amellett megállapítható, hogy akármekkora érdekellentétek legyenek is a különböző osztályok között, közös érdekeik mégis vannak és ezek egyre öntudatosabbakká lesznek. *Schmoller* tehát, amikor tudományos politikát űzött, nem került ellentétbe az «értékmentesség» követelményével, mert a tudományos politika nem szükségképpen *contradictio in adjecto*. Egyre közeledik az az idő, amikor a társas akarat elég egységes lesz ahhoz, hogy *minden* adott helyzetben lehetséges legyen a célkitűzés a tudomány eszközeivel és már most is lehetséges sok tekintetben a «helyes» és «hamis» fogalmaival operálni.

Schmoller a tények részletes ismeretét tartotta szükségesnek. Ezért tulajdonított nagy jelentőséget a történeti anyaggyűjtésnek anélkül, hogy az elméleti munka értékét lebecsülte volna, vagy akár hogy önmaga elsősorban történésznek érezte volna magát. Ami a gazdaságtörténészt az általános történetírótól megkülönbözteti, elsősorban az, hogy előbbinek bizonyos gazdaságelméleti tudásra van szüksége, ami nélkül utóbbi se lehet meg, ha gazdaságtörténeti tanulmányokkal akar foglalkozni.

A részletkutatásnak az elmélethez való viszonya tekintetében is kétségtelen, hogy elméleti segítség nélkül eredményes részletkutatások nem lehetségesek, csak tisztában kell lennünk azzal, hogy mit értsünk elmélet alatt. Az elmélet egyik értelmezés szerint adott jelenségek magyarázata, egy másik szerint feltevés, irányítás problémák megoldására, a harmadik szerint pedig gondolati feldolgozása nagyon általánosan előforduló alaptények kis számának. Az elmélet második értelmezése az egyedüli, amely *Schmollertől* mindig távolállott.

Waldemar Mitscherlich: Wirtschaftswissenschaft als Wissenschaft. 53—80. oldal.

A tudományoknak *Rickert-féle* felosztása nem kielégítő, a természet-tudományoknak a kultúrtudományokkal való szembeállítás az alapon, hogy az előbbiek az általánost, az utóbbiak az egyedit veszik szemügyre, nem helyes. Erich *Becher* rámutatott arra, hogy még a történelem sem tisztán egyedeket vizsgáló tudomány és általánosítások nélkül meg nem lehet. A gazdaságtudományt a *Rickert-féle* alapon egyáltalán nem lehetne osztályozni. Azért *Mitscherlich* szerint más megkülönböztetést kell a természeti és szellemi tudományok között találni, ez pedig az volna, hogy előbbiek a változatlan, az utóbbiak a változó tárgyakat vizsgálják. A szellemi tudományok tárgyai az ember teremtő szellemének vagy teremtő cselekedetének köszönhetik létezésüket, míg a természettudományok tárgyai az ember teremtő erejétől érintetlenek. A változó tárgyakkal változnak a szellemi tudományok is. *Minden kornak más szellemtudományi elméletei vannak, amelyek egyenlőképpen, de csak a maguk korának megfelelően igazak.* A gazdaságtudomány eszközei kétfélek. Vannak gondolkodók, akik felismerőképességükben erősek s vannak, akik inkább képzelőerőben nagyok. Az előbbiek azok, akik a tények ismeretét tartják fontosabbnak, az utóbbiak az elméleti vizsgálódást kedvelik. A gazdaságtudománynak mindakét gondolkodásmódra szüksége van. A gazdaságtudománynak, mint szellemi tudománynak, szintén a koronként változó jelenségekkel változó elméletei vannak és tiszta, minden időre és kultúrára érvényes gazdasági elmélet lehetetlenség. A felismerő- és képzelőgondolkodás korszakai a gazdaságtudományban ritmikusan felváltják egymást. A gazdaságtudományi gondolkodás főkorszakai a germán-román népeknél: 1. a középkori kötött gazdálkodás, 2. a szabad gazdálkodás, 3. a modern kötött gazdálkodás.

Alfred Amonn: Sozialpolitik als Wissenschaft. 81—122. oldal.

Az újabb irodalomból *Adolf Günther*, a régebbiből *Werner Sombart* meghatározási kísérleteivel foglalkozik kritikailag a szerző, mielőtt saját álláspontját kifejti. *Günther* meghatározásai szétfolyóan sokfélék. *Sombart* nem tesz különbséget gazdaság- és szociálpolitika között s amellet bizonyos ideálról beszél, amely nem mentes szubjektív vonástól. *Amonn* szerint a politika társadalmi célkitűzés és eszközmeghatározás. A szociálpolitika pedig a társadalom belső összefüggésének és összetartásának fenntartását és erősítését célozza. Ezt a célt tulajdonképpen nem tűzzük ki, hanem csak előre feltezzük, mielőtt szociálpolitikát csinálunk. Ezzel tulajdonképpen a társadalmat tétélezzük fel és a társadalom szempontjából ítélünk. A szociálpolitika feladata tehát lényegben azoknak az eszközöknek feltalálása, melyek a társadalmat veszélyeztető állapotok okainak megszüntetésére és megelőzésére alkalmasak. Ennek a feladatnak szociológiai élömunkája, hogy megállapítsuk, melyek a társadalmat veszélyeztető állapotok, erők és törekvések. Ezek elemzése után következhetik csak, hogy vizsgálhassuk a társadalom védelmére alkalmas eszközöket. Ám a szociálpolitika tárgya, a társadalmi állapot változó és így problémái sem egyszersmindenkorra adott problémák. A XVIII. század társadalmára a legnagyobb veszély a parasztság ki nem elégítő helyzetéből származott s azért akkor a parasztvédelem volt a szociálpolitika főfeladata. A XIX. században már a parasztkérdés helyére a munkáskérdés s a parasztvédelem helyére a munkásvédelem lépett. De amint annakidején a parasztkérdés, úgy ma a munkáskérdés sem merítheti ki a szociálpolitika feladatkörét. Már akkor is kellett munkásvédelemmel foglalkozni, viszont

ma fontos szociálpolitikai kérdés a középosztály kérdése. A társadalom különböző csoportjai osztályok lévén, a szociálpolitika egyben állásfoglalás az osztályellentétekkel szemben is, még pedig az ellentétek enyhítése irányában, mert csak ez felelhet meg a társadalomfenntartás céljának. *Sombart* ezt úgy fejezte ki, hogy a negyedik rendnek a többi osztályokkal való viszályát el kell simítani s a negyedik rendet az állami és társadalmi szervezetbe harmonikusán be kell újra illeszteni. Abban ellenben nem lehet *Sombart* álláspontját elfogadni, hogy a különböző társadalmi osztályok szükségképen különböző gazdasági rendszereket képviselnek, mert ez már csak hozzátétel ahhoz a tényhez, hogy mindegyik a maga reális érdekeit védi és épen nem kétségtelen, hogy ezek az érdekek csakis különböző gazdasági rendszerekben volnának kielégíthetők, vagyis hogy az érdekellentétek tulajdonképpen kiégyenlíthetetlenek lennének. Jellemző, hogy gyakorlati szociálpolitikuskok nagy világnézeti különbségek ellenére is találkoznak szociálpolitikai követeléseikben, ami arra vezethető vissza, hogy mégis van egy közös közbenső céljuk, ez pedig az, hogy a társadalom fennállását és fenntartását egyaránt akarják.

Adolf Günther: Die Soziale Seite der deutsch-österreichischen Anschlussfrage. 123—138. oldal.

Amíg Németországban a szociáldemokrácia és katolikus centrum fegyverbarátságban áll egymással, Ausztriában a szocialisták és keresztényszocialisták közt a legélesebb ellentét áll fenn. A német katholicizmus sokkal liberálisabb, az osztrák a katholicizmusnak nemzetközileg tekintve a legkonzervatívabb szárnya. Az osztrák szocialistákkal a német szociáldemokrácia époly heterogén elemeket fog nyerni, mint a német centrum az osztrák keresztényszocialistákkal. Németországban nagyobb a munkaadók, Ausztriában viszont a szervezett munkások arányszáma. Ausztriában sokkal kevesebb a mezőgazdasági nagyüzem, de általában is kisebb a nagyüzemek jelentősége. A munkabérek Ausztriában jelentékenyen alacsonyabbak, mint Németországban és az osztrák munkanélküliség is nagyobb méretű. Az árak színvonala is több cikknél Ausztriában magasabb. Az osztrák lakosság nagyrésze ezért mellékfoglalkozások és mellékkeresetek hajszolására van utalva. Európai szempontból fontos kérdés, hogy Ausztriának Németországhoz való csatlakozásával csökken-e vagy nő egy újabb háború veszélye. Erre a kérdésre egyértelmű feleletet adni nem lehet. A csatlakozás azonban legelső sorban nem katonai, hanem kultúrprobléma.

Otto von Zwiedineck-Südenhorst: Österreich am Scheidewege. 4. füzet, 1—27. oldal.

A monarchia felosztását az utódállamok közt a legfanatikusabb merkantilizmus követte, amit a történelem valaha ismert. Amit Ausztria élet-, képtelenségének mondanak, az jórésben a megmaradt csonk politikai gyengeségére vezethető vissza, amennyiben képtelen nemzetközi gazdasági érdekéit megvédeni. Ép ezért nem helyes Ausztria abszolút életképtelenségéről beszélni és nincs igazuk azoknak a birodalmi német köröknek, amelyek azért vannak Ausztria csatlakozása ellen, mert ebben gazdasági tehertételt látnak Németország számára. De ebből a politikai erőtlenségből már következik, hogy Ausztriának, gazdasági erőinek szabadabb kifejtésére, valamely irányban politikai csatlakozást kell keresnie. Öt lehetőség áll nyitva Ausztria előtt: a német vámunió, a Dunakonföderáció, a Dunakonföderáció Olaszországgal együtt, az olasz vámunió, a magyar vámunió. E tervek közül a német vámunió után csak a magyar jöhetne szóba, mert a többivel Ausztria nem nyerne, csak a cseh vagy olasz ipartól kerülne függésbe. A magyar vám-

unióknak viszont az a hátránya lenne, hogy az osztrák luxusiparnak elegendő piacot nem nyitna, a magyarokkal számottevő politikai gyarapodáshoz nem jutna s egyelőre útjában állanak ennek a megoldásnak az autarkiaira irányuló magyar törekvések is. A német vámunió előnye lenne a nagy gazdasági terület és kulturális tekintetben a német kultúrközösség.

N. Gy.

ZEITSCHRIFT FÜR VÖLKERPSYCHOLOGIE UND SOZIOLOGIE.

1926. 2. sz. *L. Benario*: Zur Soziologie der Zeitung, (Adalék az újság szociológiájához.)

A jelenkor szellemének vizsgálatánál igen fontos feladat a sajtó hatásának megállapítása. Gyakran találkozunk azzal a felfogással, mintha az újság a közvélemény szerve, kifejezője, szócsöve volna, holott épen fordítva áll a helyzet. Ha meggondoljuk, hogy az újság az iskola elhagyása után mily széles néprétegnek képezi fő, sőt egyetlen művelődési eszközét és hogy az úgynevezett képzett és intellektuális elemek életében mily nagy jelentőségre tett szert, bátran mondhatjuk, hogy az újság jelenleg a közvélemény legjelentősebb forrása, létrehozója. A hírek kiválogatásában, csoportosításában, közlésük módjában is már bizonyos irányú befolyásolási szándék nyilvánulhat meg. (Pl. sok ember számára csak az van, amit lapjából olvasott.) Ehhez járul, hogy az újság a hírt kommentárja, úgyhogy az olvasó nézete ki sem alakulhat, hanem a határozott szempontok szerint nyújtott szemlélet folytán a szuggesztív nézet öntudatlanul válik «saját» nézetévé. Ezen vélemény-átvitel intenzitása természetesen függ az olvasó egyéni ítélőképességétől. *Gustave Le Bon* szerint a határozott célú távolléti társulás által *pszichológiai tömeg* keletkezik. Ilyen az újság olvasótábora, melynek célja a lap ismert szellemében tájékozódást szerezni. A pszichológiai tömeg tulajdonságai lényegesen különböznek az alkotó (akár heterogén, akár homogén) egyedek tulajdonságaitól. Jellegzetessége a *szuggesztibilitás*, továbbá a tömegben megnyilvánuló érzelmi, hangulati és cselekvési ragály, a fokozott gondolkodási tunyaság és kritikátlanság, ezzel szemben pedig a megnövekedett erő- és hatalomérzet. A nyomtatott szó és a névtelenség tekintélye, az olvasóközönység látóköréhez és gondolkodásmódjához való alkalmazkodás, a csak elfogadtatni kívánt nézetnek már általánosan elfogadott véleményként történő beállítása, de különösen az *isméltés*, mely által bármely állítás oly mély gyökeret ver az olvasó gondolatvilágában, hogy azt bebizonyított igazságként fogadja el, a szuggesztív befolyásolás igen alkalmas eszközei.

A közvélemény létrehozása és a befolyásolt tömeg között fennálló társadalomlélektani összefüggés kutatása vezet a sajtónak *érdekképviseleti* és *üzleti újságra* való felosztásához. Az újság itéletében és az általa kiinduló közvélemény létrehozásában aszerint lesz fokozottan szabadabb, amint 1. kimondott pártlapról; 2. politikai pártoktól vagy vezérektől csak inspirált; 3. határozott politikai nézetet valló, de pártoktól független sajtóról van szó. A közre különösen veszélyesek egyes gazdasági érdekeltségek lapjai, amelyek közvélemény alakításával speciális céljaikat valósítják meg a politika útján. A kiadó és a szerkesztők helyzete az újság faja szerint változik. Újában az újság mindinkább adás-vétel tárgya, lett A vevő számít arra, hogy az átvett számú előfizetőnek szuggesztív céljait és így a közvéleményt érdekei irányában alakíthatja. Pártok és gazdasági csoportok ugyanezen okból különösen arra törekszenek, hogy a hírszolgálatást (távirati irodákat) kezükbe vehessék.

V. Gy.

NEMZETGYŰLÉS ÉS ORSZÁGGYŰLÉS.

A Bourbonok trónja még nem omlott össze s a nagy francia forradalomnak még csak a viharadarei kezdtek feltűnedezni, midőn a párizsi könyvpiacon egy röpirat jelent meg: Siéyés abbé híres pamfletje a harmadik rendről. Soha ez a munka aktuálisabb nem volt, mint a mi korunkban, amely a fejedelmi trónok egész sorozatát látta összeomolni s a monarchiák romjain az új alkotmányok egész sorozatát látta felépülni. Siéyés abbé ugyanis egyike volt azon elméleti politikusoknak, akik azt hitték, hogy bizonyos alapelvekből kiindulva, pusztá logikus gondolkozás útján is meg lehet állapítani az állami élet legfőbb alapelveit s következésképp pusztá logikus gondolkozás útján is el lehet készíteni az állam alkotmányának tervezetét. Minthogy az alkotmány létre jöveteléhez csak az szükséges, hogy az ekkép kigondolt tervezetet a törvényhozás elfogadja, — Siéyés abbé lehetségesnek tartotta, hogy az alkotmány máról-holnapra, mint *egyetlenegy*, ú. n. *alkotmányozó testületnek* a munkája jöjjön létre.

Azok, akik *történelmi* alkotmányú államokban élnek, — ezt a gondolkozást megérteni képtelenek. Ezért ostorozza oly maró gúnnyal Siéyés abbé tervezetéseit s a francia törvényhozó testületek *alkotmányozó tevékenységét* a nagy *angol* történetíró, Carlyle. Viszont azon állam közjogászai, amely a forradalmak terén a legnagyobb teljesítményt érte el s amely, mint az alkotmánykészítés és módosítás klasszikus hazája szerepel — t. i. Franciaország közjogászai — ma is Siéyés abbé pamfletjében látják legelőször rendszerbe foglalva az írott alkotmányok keletkezésének és revidálásának legfőbb alapelveit. Ép ezért most, amikor a *magyar forradalmak* pusztításait s az újjáépítés munkájának eredményeit már egybevetethetjük s midőn már megállapíthatjuk, hogy a mi történelmi alkotmányunk ebbeli jellegét meg tudta-e tartani, vagy pedig átalakult írott alkotmánnyá, — nem lesz érdektelen, ha Siéyés abbé legfontosabb alapelveit s a francia köz jogászoknak az *alkotmányozó tevékenységre*, az ú. n. «*opération constituante*»-ra vonatkozó jelenlegi álláspontját vázoljuk.

Siéyés abbé a nagy francia forradalom evangélistájából, Rousseauból indul ki s legelső és legfontosabb alapelv gyanánt azt a tételt állítja fel, hogy a szuverenitás nem az államfőt illeti meg, hanem a *nemzetet*.

Ebből a legfőbb alapelvből vonja le kérelhetetlen logikával az alkotmánykészítés és módosítás többi alapelveit. Szerinte u. i. alapelv, hogy a nemzetet, mint szuverént, az állam szervezetének s az egyes szervek működésének szabályozásánál *semmiféle történelmi hagyományok nem korlátozhatják* s ép ezért az alkotmány készítésekor *minden meg van engedve, amit*

a nemzet léte és fennmaradása elkerülhetetlenül szükségessé tesz. Alapelv, hogy a nemzet az állami lét legfőbb alapelveit s ezeknek összességét, az alkotmányt, önmaga — tagjainak nagy száma miatt — létre nem hozhatja s következképp alapelv, hogy a régi alkotmány lerombolásakor szükségképpen egybe kell hívni azokat, akik a szuverén nemzet akarátát, mint az ő képviselői kifejezésre juttatják. S végül alapelv, hogy azok, akiket a nemzet egyenesen *az alkotmány elkészítése céljából választott meg képviselőinek*, összességükben egy, a közönséges törvényhozásnál *magasabbrendű* törvényhozó testületet, egy ú. n. *nemzetgyűlést* fognak alkotni. Ez a magasabbrendű törvényhozás állapítja meg Siéyés szerint az állam szervezetét s a legfőbb szervek működésének alapelveit s az ő törvényein épül fel az állam életének nélkülözhetetlen fundamentuma, *az alkotmány*. Minthogy ezen *magasabbrendű* törvényhozást — a velünk született emberi jogokon kívül — az alkotmány kiépítésének munkájában jogilag senki és semmi sem korlátozhatja, a *nemzetgyűlés szuverén, törvényei alap-törvények* s ő maga nemcsak az alkotmány szabályait állapíthatja meg, hanem eltiltván az alkotmány módosításától a közönséges törvényhozást, *az alkotmány revízióját is szabályozhatja*.

Duguit szerint Siéyés abbé röpiratában teljesen ki van már építve az *alaptörvények* és a *közönséges törvények* megkülönböztetésének *modern* elmélete¹; szerintünk pedig jelezve vannak mindazon legfőbb alapelvek, amelyeken *a forradalmi eredetű írott alkotmányok nyugszanak*. Semmi sem bizonyítja ezt meggyőzőbben, mint az alkotmánygyártás klasszikus hazájának, Franciaországnak a története.

A franciák, akik alkotmányukat a nagy forradalom óta vagy *tízszer* alakították át, Siéyés abbé elméletét több ízben is, legutóbb pedig akkor alkalmazták, midőn a francia császárság s vele együtt a császári alkotmány 1870-ben Sédan-nál másodsor omlott össze. Ekkor is *egy diktatori* hatalommal felruházott *nemzetgyűlés* vette kezébe Franciaország sorsának intézését; s valamint a megelőző nemzetgyűléseknek, ugyanúgy a versailles-i assemblée nationale-nak is az volt a legelső és legfontosabb teendője, hogy önmagát *az állami szuverenitás törvényes képviselőivé nyilvánította s jogosultságát a végleges alkotmány létrehozatalára* törvénybe iktatta.² A versailles-i nemzetgyűlés azonban *nemcsak alkotmányt adott Franciaországnak*, hanem előre szabályozta annak *revízióját is*. S misem jellemzőbb, mint ahogy Hauriou a franciáknak az alkotmányrevíziójára vonatkozó álláspontját kifejti. Hauriou szerint akár az európai, akár az amerikai államokat tekintjük, valamennyinek az alkotmánya *forradalomnak* vagy *államcsínynek köszönheti* eredetét. A legitimista gondolatnak tehát szerinte csakis az isteni jogon felépült, vagy az arisztokratikus államokban volt létjogosultsága; a modern államokban a legitimizmust alá kell rendelni a szabadság eszméjének, vagyis más szóval, a modern államokban

¹ V. 5. Léon Duguit: Traité de droit constitutionnel II. kiad. III. k. 643—648. IV. k. 530 old.

² L'assemblée se considéra comme souveraine et comme ayant le pouvoir constituant (preamble du D. du 17. févr.); ... elle réserva sou droit de faire une constitution Hauriou définitive». Lásd M. Hauriou Précis de droit constitutionnel. II. kiad. 361—364 old.

az *uralkodó*, vagy az arisztokrata *kisebbség érdekeit fel kell áldozni a nagy tömegek, a nemzet érdekeinek*. Ez az elv azonban szerinte nem más, mint elismerése annak, hogy a nemzetnek az *uralkodóval*, illetve a hatalmon lévő *kisebbséggel* szemben egy-egy új alkotmányt kivívni, avagy a már meglévőt módosítani *joga* van. Csakhogy lényegileg véve, minden új alkotmány létrehozatalát s a meglévő alkotmány minden módosítását *forradalomnak* kell tekinteni. Ép ezért a legitimizmusnak a szabadság *alá* rendelése voltaképpen azt jelenti, hogy a *nemzetnek* az uralkodóval, illetve a hatalmon levő kisebbséggel szemben a *forradalomra* joga van. Ez a jog Hauriou szerint örökös küzdelemben van az államnak megszilárdulásra törekvő *legitim* jogával s ebből a küzdelemből származik az összes modern államoknak az a törekvése, hogy az erőszakos forradalmak vulkanikus kitöréseit megakadályozzák s az alkotmánynak békés elkészítését és módosítását, vagyis a békés forradalmat paragrafusokba szedjék s erre a célra egy külön, a nemzeti szuverenitást képviselő szervről, vagy egy különleges törvényhozói eljárásról gondoskodjanak. Ezt tette a versailles-i nemzetgyűlés is, midőn Siéyés abbé gondolatmenetét követve, különbséget tett egyrészt az alkotmány *legfőbb* elveit magukban foglaló *alaptörvények* és a *közönséges* törvények között, másrészt a szuverén törvényhozás, t. i. a *nemzetgyűlés* és a közönséges törvényhozás, t. i. a *parlament* között s midőn az *alkotmánymódosítást, vagyis a békés forradalmat ezen különbségek alapulvétele mellett következőleg szabályozta*. A nemzet szuverén akaratát csakis a nemzetgyűlés juttathatja kifejezésre; ép ezért a közönséges törvényhozás a szuverén nemzetgyűlés törvényeit meg nem változtathatja s következésképp az ő közönséges törvényeivel alaptörvényeket nem módosíthat. Ha tehát a módosításra mégis szükség van s ha az alkotmány revíziójának szükséges voltát a parlament mindkét háza elismeri, — akkor a szenátus és a képviselőház az alkotmánymódosítás, vagyis a békés forradalom idejére a normális idők kétkamarás rendszerét felfüggesztik s egymással egy testületté egyesülve, a forradalmi idők *egykamarás rendszere alapján szuverén nemzetgyűléssé alakulnak át*, Ez a magasabbrendű *szuverén* törvényhozás van jogositva arra, hogy az alkotmányt *revízió alá vegye s az alaptörvényeket módosítsa*.¹

Hauriou szerint a világ minden művelt állama a francia közjognak Siéyés-től származó alapelveit fogadta el. Minden állam különbséget tesz tehát egyrészt alap- és közönséges törvények között s másrészt az alkotásukra és módosításukra vonatkozó különleges eljárások és esetleg szervezetek között. Hauriou szerint csak *egyetlen egy állam van*, amely ezen megkülönböztetéseket el nem fogadja s amelynek alkotmánya, mint évszázados fejlődés eredményeképp létre jött *történelmi* alkotmány részint a szokáson, részint a közönséges törvényhozás által bármikor módosítható *közönséges törvényeken* épül fel. Az alkotmányjognak ez az *unikuma* Anglia.²

Ha azonban Hauriou figyelemre méltatta volna nagy kollégájának, Esmeinnak idevágó fejtegetéseit, akkor megállapíthatta volna, hogy az

¹ U. o. 280—287. old.

² U. o. 272—276. old.

alkotmányjog még egy ilyen unikumot ismer s ez Magyarország. S ha figyelemmel kísérte volna az alkotmánynak nálunk 1918 óta beállott változásait, akkor megállapíthatta volna, hogy alkotmányunk történelmi jellegén a legújabb idők korszakalkotó nagy eseményei sem tudtak változtatni; hogy a mi jogunk most sem ismer különbséget alap- és közönséges törvények s szuverén nemzetgyűlés és nemszuverén közönséges törvényhozás között; s hogy az alkotmány revíziójára vonatkozó különleges törvényhozói eljárás vagy szervezet nálunk a mai rendkívüli időkben sem tudott kialakulni; hogy a mi alkotmányunk a forradalmi eredetű írott alkotmányokkal szemben ma is épűgy pendantja az angol *történelmi* alkotmánynak, mint *azelőtt*.

Köztudomású s a második nemzetgyűlés választójogi bizottsága hivatalosan is elismerte, hogy az 1920 február 16-ára egybehívott első nemzetgyűlésünknek *alkotmányozó rendeltetése* volt. Siéyés abbé eszméi tehát mint forradalmi reminiscenciák — akár tudtak róluk az illetők, akár nem — nálunk is éreztették a hatásukat; s volt idő, amidőn úgy látszott, nálunk is felvirradt azoknak, akik hazájukat egy *vadonatúj írott alkotmánnyal akarják boldogítani*. A győztes ellenséges hatalmak nyomásán kívül ezek a forradalmi reminiscenciák is hozzájárultak ahhoz, hogy az első választói jogi rendelet a 24 éven felüli férfi és női népességnek közel 96%-át ruházta fel választói joggal. A választói jognak ezen páratlanul radikális kiterjesztése s a választás maga is azt a célt szolgálták, hogy a megválasztandó törvényhozás *a rendkívüli idők törvényhozása legyen* s mint ilyen szabályozza *az alkotmányt*. S az egybegyűlt törvényhozó testület — jelezni akarván az ő hivatását — tényleg nem az országgyűlés, hanem a *nemzetgyűlés* nevét vette fel s mint *alkotmányozó nemzetgyűlés* tényleg több tekintetben emlékeztetett az *írott* alkotmányú államok mintaképének, Franciaországnak a nemzetgyűléseire. Valamint a versailles-i assemblée nationale, ugyanúgy a mi nemzetgyűlésünk is a forradalmi törvényhozások kedvelt rendszerén, az *egykamarás rendszeren* épült fel; s valamint a versailles-i, ugyanúgy a budapesti nemzetgyűlésnek is az volt a legelső és legfontosabb feladata, hogy önmagát tegye meg az *állami szuverenitás törvényes képviselőtév* s önmagát nyilvánítsa feljogosítotttnak arra, hogy az államhatalom gyakorlásának további módjait is rendezze, alkotmányunkat tehát *véglegesen* is megállapítsa. De már az első nemzetgyűlésnél is érezni lehetett s még inkább szembeötlött a másodiknál, hogy a mi nemzetgyűléseink nem a forradalom gyermekei voltak s hogy ami forradalmi aktus az ő emlékezetükhöz fűződik, az a győztes-államok által *reájuk parancsolt kényszerforradalom* volt. Az ellenállhatatlan kényszerre kell visszavezetnünk, hogy a mi nemzetgyűléseink bizonyos vonatkozásokban hasonlítottak ugyan a forradalom gyermekeihez, a diktatori hatalmat gyakorló szuverén nemzetgyűlésekhez; egyébként azonban különböztek tőlük s mint a forradalmi mozgalmakkal szemben bekövetkezett *egészséges reakciónak* a szülőttei egy sajtóságos önellenmondást testesítettek meg: *vadonatúj alkotmányt létesítő forradalmi nemzetgyűlések helyett a régi alkotmányosság helyreállítására törekvő, konzervatív nemzetgyűlések lettek*. A természetükben, rejlő konzervatív világnézet két irányban éreztette a hatását.

Negative a hatás abban nyilvánult meg, hogy Siéyés abbé elvei és a forradalmi reminiscenciák — bár bizonyos kényszerforradalmi aktsokban és bizonyos külsőségekben nálunk is érvényesültek — *egyébként gyökeret verni képtelenek voltak*. Bizonyosság erre az a hét kötet, amely nemzetgyűléseink törvényeit foglalja magában. E hét kötetnek sok-sok ezer paragrafus között nagyszámban vannak olyanok, amelyek az alkotmányjog körébe vágó kérdéseket szabályoznak, a franciák felfogása szerint tehát *alaptörvények volnának*; s még sokkalta nagyobb számban vannak olyanok, amelyek egyéb kérdéseket tesznek szabályozás tárgyává s következésképp ú. n. *közönséges törvényekké* volnának minősíthetők. De nemzetgyűléseink sok ezer jogszabálya között egyetlen egy olyan paragrafus sincs, amelyet nem *ugyanazon* törvényhozás, *ugyanazon* eljárásnak a szabályai szerint alkotott volna, mint a többi valamennyit. S ugyancsak nincs egyetlen egy olyan jogszabály sem, amely az alkotmány revízióját tárgyalná s ebből a célból elrendelné, hogy a közönséges törvényhozás az alkotmány módosításának időtartama alatt, *vagy különleges eljárási szabályokat tartozik alkalmazni, vagy pedig köteles a forradalmi idők egykamarás rendszerét felújítva, szuverén nemzetgyűléssé átalakulni*. Ebből pedig szükségképen következik, hogy a mi jogunk jelenleg is csak *egyféle törvényt* s jelenleg is csak *egyféle törvényhozói eljárást* és *szervezetet* ismer s következésképp az *írott alkotmányok legjellemzőbb vonásai a mi alkotmányunkból most is hiányzanak*. S ugyancsak szükségképen következik, hogy az 1927 januárjában egybeülő országgyűlés *ugyanazon hatáskört fogja gyakorolni, épügy szuverén lesz és épügy véglegesen szabályozhatja az alkotmányjog nagy kérdéseit, mint a nemzetgyűlés*; s ép ezért — *ellentétben a francia assemblée nationale-lal — a magyar nemzetgyűlés a felsőházzal szülő törvény következtében egyszersmindenkorra megszűnt s országgyűléseink az alkotmány módosítása érdekében sohasem lesznek kénytelenek visszavetelni nemzetgyűléssé*.

Pozitíve a nemzetgyűléseink természetében rejülő *konzervatív világnézet* az általuk alkotott *legfontosabb alkotmányjogi törvényekben* jut kifejezésre. Ami az *első* nemzetgyűlést illeti, legjellemzőbb példa gyanánt, az 1920. évi I. t.-c.-re hivatkozunk. Ez a törvény *helyreállítja* az alkotmányosságot s rendezi az államfői hatalmat; de *nem egy teljesen új elveken felépülő alkotmányjogi kódex*, vagyis egy ú. n. *alaptörvény formájában és szellemében*, hanem egyszerűen úgy, hogy az államfőt és a nemzetgyűlést *lehetőleg ugyanazon jogkörrel ruházza fel*, mint amilyen jogkör megillette a békebeli nagy Magyarország történelmi alkotmánya szerint *a törvényesen megkoronázott királyt s a törvényesen egybehívott országgyűlést*. Ami pedig a *második* nemzetgyűlést illeti, ez régi alkotmányuknak egy hatalmas szárnyépületét veszi újra használatba, midőn renoválja a képviselő- és felsőházat s visszaállítja az országgyűlést.

A renoválás a képviselőházat illetőleg abból áll, hogy az 1925. évi XXVI. t.-c. szakít a választójogi radikalizmussal s két célt iparkodik megvalósítani. Egyrészt 20%-kal csökkenti a választók számát s ezzel — a békebeli választói joghoz viszonyítva — *a mérsékeltbb jogkiterjesztés, vagyis a fokozatos haladás álláspontjára helyezkedik*; másrészt pedig a *no év óta tartó állampolgárság, a 2 évi egyhelyben lakás, az értelmi cenzus*

s a nők választójogi korhatárának felemelése révén biztosítja a *polgári társadalom*, illetve az *intelligens középosztály* vezető szerepét minden egyoldalú osztályuralmi törekvés ellenében s ezzel biztosítja a *nemzeti érdekek érvényesülését is az internacionális irányzattal szemben*.

Bármily nagy jelentősége van a választói jog fentebb jellemzett szabályozásának, — *alkotmányunk történelmi jellege s a jogfolytonosság szempontjából összehasonlíthatatlanul fontosabb a felsőházzal szóló 1926. évi XXII. t.-c.*

Ezt a törvényt azért tartjuk sokkalta fontosabbnak, mint a választójogi törvényt, mert a *nemzetgyűlés* a választói jognak bármily nagyszabású reformja mellett is csak *nemzetgyűlés* maradt volna. A nemzetgyűlés tehát, mint a mi jogunkban idegen test, csak akkor szűnhetett meg, ha a reá vonatkozó reformot egy olyan törvény egészíti ki, amely a régi főrendiházat a modern idők követelményeinek megfelelően renoválva, mint felsőházat visszaállítja s ezzel új életre keltvén az ősrégi kéttáblás rendszert, a *nemzetgyűlést képviselőházzá, ezt és a felsőházat pedig országgyűléssé teszi*.

Az 1926. évi XXII. t.-c. a régi főrendiház szervezetének renoválásánál kettős célt tartott szem előtt. Egyrészt *átvett a főrendiház szervezetéből annyi alkotóelemet*, amennyit csak lehetett s ezzel *összekapcsolván a jelent a hét év előtti múlttal*, megteremtette a *szervezeti jogfolytonosságot* s fenntartotta országgyűlésünk és egyúttal alkotmányunk *történelmi* jellegét. S másrészt új elemeket vett fel a felsőházba s ezzel nagyban emelte a felsőház *súlyát és jelentőségét a képviselőházzal szemben*.

Bár az utóbbi cél megvalósításának módjait illetőleg voltak aggályaink s ezeket ma is fenntartjuk,¹ szerintünk a legnagyobb logikai hibája a felsőházzal szóló törvénynek abból áll, hogy a felsőház jogkörének szabályozásánál ép az ellenkező következtetést vonta le, mint amelyet a szervezeti reformból le kellett volna vonnia.

Hogy ezt az állításunkat igazoljuk, egyrészt a felsőház szervezetére vonatkozó bírálatunkra hivatkozunk, másrészt pedig ismertetjük immár a *törvény* alapul vétele mellett a legfontosabb szervezeti változásokat s a felsőház jogkörére vonatkozó legfontosabb alapelvet.

Ha a mai felsőházat a régi főrendiházzal egybevetjük, megállapíthatjuk, hogy a főrendiháznak összesen 388 tagja közül *a régi jogcímen*, vagyis mint főhercegek s mint egyházi és világi méltóságok *negyvenhármán*, *a régivel kombinált új jogcímen*, vagyis a főrendek által eszközölt választás alapján *harmincnyolcan* juthattak be a felsőházba; — *a többi háromszáz-hétnek*, vagyis *a régi főrendek hetvenkilenc százalékának a törvényhozói tagságra vonatkozó jogcíme teljesen megszűnt*. A kimaradt főrendeket következőleg csoportosíthatjuk:

1. A régi főrendiháznak 16 teljes korú főherceg tagja volt; minthogy a Habsburg Lotharingiai családnak csak azon férfi tagjai lehetnek felsőházi tagok, akik 24-ik életévüket betöltötték és állandóan az ország területén laknak, az uralkodó család tragédiája jut kifejezésre abban, hogy a *felsőházból legkevesebb 12—13 teljes korú főherceg fog hiányzani*.

2. Az a nagy nemzeti tragédia, amely a magyar szent korona orszá-

¹ V. S. Erekly István: A magyar felsőház. A Magyar Társadalomtudományi Társulat kiadása.

gainak feldarabolására vezetett, az egyházaknál is érezte a hatását. A római katolikus egyház 24 egyházmegye közül 16-ot veszett el s ehhez képest a róm. kath. egyháznagyok sorából 2 érsek, 16 megyés- és 2 címzetes püspök vált ki; a kimaradt egyháznagyok száma tehát az aurániai perjellel s a jászóvári préposttal együtt 22-re emelkedik. Minthogy a római kath. egyházat a régi főrendiházban 34 hely illette meg s ezeknek kétharmad része elveszett, az 1926. évi XXII. t.-c. a róm. kath. egyház részére 7 új felsőházi tagságot biztosított. Tagok lettek t. i. a premontrai rend 2 főnöke, a zirci apát, a piarista rend főnöke s a három székesfőkáptalan nagyprépostjai. Bár a katolikus egyháznagyok száma ezen a réven 19-re emelkedett, arányszámuk —amely a főrendiházban 9% volt— a felsőházban 8%-ra száll le. A görög keleti egyháznak 8 megyéjéből hetet veszítettünk el. Kiváltak tehát s nem tagjai a felsőháznak a szerb patriarcha, a román metropolita s 7 megyéspüspök; megmaradt tag gyanánt egyetlen egy görög keleti egyháznagy a budai püspök személyében. Az ág. hitv. ev. egyház súlyos vesztesége két tagsági hely elvesztésében jut kifejezésére. Két egyház van, amelynél a felsőházi tagok száma ugyanaz, mint volt a főrendiházban, t. i. az ev. ref. és az unitárius egyház. Ha figyelembe vesszük, hogy az új felsőházban 2 lelkész útján az izraelita vallásfelekezet is képviselve van, megállapíthatjuk, hogy míg a régi főrendiházban 57 egyháznagy foglalt helyet s ezeknek a tagok összlétszámához viszonyított arányszáma 15% volt, addig a jelenlegi felsőházban a 24 régi egyháznaggyal együtt 33 egyháznagy foglalt helyet s arányszámuk 13%;

3. A régi főrendiházban 3 nagyobb és 7 kisebb zászlós úr, a pozsonyi gróf, 2 koronaőr, a fiumei kormányzó, 5 magasrangú bíró és három választott horvát képviselő foglalhatott helyet. Minthogy Horvátországot és Fiumét elvesztettük s minthogy a pozsonyi grófi cím adományozása nehézségekbe ütközik, a felsőház tagjainak sorából kimaradt a bán, a fiumei kormányzó, a pozsonyi gróf s a 3 horvát képviselő. Ezeknek a helyeit pótolja a törvény azzal, hogy felsőházi tagokká teszi a koronaügyészt, a m. kir. honvédség főparancsnokát s a magyar nemzeti bank elnökét. A méltóságuk és hivataluk alapján tagok száma ezen a réven 19-re emelkedik, úgyannyira, hogy míg a főrendiházban ugyanezen kategória az összes tagoknak csak 5%-a volt, a felsőházi arányszámuk háromszor akkorára, 15%-ra emelkedik.

4. A régi főrendiházban 10 herceg, 168 gróf és 45 báró foglalt helyet, mint örökös főrend azon a címen, hogy az állami föld- és házadójuk felülmúlta az évi 87 millió papírkoronát. Ezen összesen 223 örökös főrend közül a pusztaszületés és vagyoni cenzus alapján a felsőháznak tagja egyetlen egy sem lehet. Azon a címen, hogy állami föld- és házadójuk eléri az évi 25, illetve egyeseknél az évi 12 és félmillió koronát, 4 hercegnek, 145 grófnak és 39 bárónak van joga arra, hogy az örökös főrendeknek felsőházi választásában résztvehessenek. A választók száma tehát a régi cenzus leszállítása ellenére is 35-tel kevesebb, mint amennyi örökös tag volt a főrendiházban, a hatszorta, illetve *háromszorta nagyobb* régi cenzus mellett. A 188 választó a felsőházba összesen 38 rendes tagot választhat be. Míg tehát a főrendiházban az örökös tagok 57%-os arányszámukkal egymagukban is erős abszolút többséget alkottak, sőt az életfogytiglan beválasztott 19 főrenddel s a

szintén az ő soraikból kikerülő világi méltóságokkal együtt a szavazatoknak 66%-a s az egyháznagyokkal együtt — mint hatalmas konzervatív tábor — a szavazatoknak 81%-a felett rendelkeztek, addig az új felsőházban a 38 örökös főrend 15%-os arányszámával csak elenyésző kisebbség lesz s a 11 világi méltósággal és 33 egyháznaggal együtt is a szavazatoknak csak egy harmada felett rendelkezhetik.

5. Az 50 királyilag kinevezett főrend helyét 40, a kormányzó által kinevezett felsőházi tag foglalja el. A kinevezettek arányszáma tehát 13%-ról 16%-ra emelkedik, úgy hogy az örökös főrendek közül választott tagokkal szemben pusztán ez az egy kategória is többségben lesz.

Bár az eddig közölt adatok is élesen rávilágítanak arra a nagy változásra, amely országgyűlésünk első kamarájában végbemegy, a reform igazi nagy jelentőségét mégis csak akkor láthatjuk, ha a felsőházi tagoknak eddig ismertetett 5 kategóriával azt a két kategóriát állítjuk szembe, amely a régi főrendiházban teljesen ismeretlen volt. A felsőházba u. i. a törvényhatóságok 76, a különböző szervezetek és intézmények pedig 38 tagot választhatnak s az általuk választott tagok az összes szavazatoknak 45%-a felett rendelkeznek. Minthogy az új felsőházban a törvényhatóságok választottjai fognak a nemzet bizalmi emberei gyanánt s az intézmények és szervezetek választottjai fognak a magyar nép szellemi és gazdasági kultúrájának a reprezentánsai gyanánt szerepelni, a politikai súly és szakértelem *rendkívül meg fogja növelni ezen 45%-os kisebbség jelentőségét*. S bár a felsőházban a tagok különböző kategóriái között oly *éles* ellentétek, mint a képviselőházban, fel nem merülhetnek, majdnem biztosra vehetjük, hogy az esetleges konzervatív alakulásokkal szemben *ez a 45%-os kisebbség mindig érvényesíteni tudja azt a megfontolt és fokozatos haladást, amelyre egy fejlődő és régi nagyságát visszahódítani akaró nemzetnek feltétlenül szüksége van*.

De ha ez igaz, akkor világos, hogy a felsőház szervezete messze felette áll a régi főrendiház szervezetének s ép ezért a szervezet tökéletesítéséből egészen más következtetéseket kellett volna levonni, mint amelyet a törvény levont. Midőn Angliában az 1911-iki parlamenti törvényt elfogadták s ezzel a lordok házát az abszolút vétőjogtól — egyetlen egy kivételtől eltekintve — megfosztották, a konzervatívok azért sürgették, a liberálisok pedig azért ellenezték a lordok házának szervezeti reformját, mert *mindannyian megegyeztek abban, hogy a tökéletesebb szervezet a régi nagyobb jogkörnek a visszaállítását tenné indokolttá*.

De míg Angliát illetőleg csak törekvéseket hozhatunk fel annak igazolására, hogy a szervezet tökéletesítése a jogkörnek nem a megszorítását, hanem inkább a tágítását teszi indokolttá, addig Baden és Württemberg jogtörténetéből nem törekvéseket, hanem tételes törvényeket hozhatunk fel a saját álláspontunk igazolására. A felsőház szervezetének javítása u. i. mindkét államban azt eredményezte, hogy a felsőház jogkörét *kiterjesztették*.¹

Mit tesz ezzel szemben a mi 1926. évi XXII. t.-c.-ünk?

¹ V. ö. G. Jellinek: Der Anteil der ersten Kammern an der Finanzgesetzgebung. Festgabe für Laband. I. k. 118—121 old.

A mi törvényhozóinknak abból, hogy a felsőházat a haladásra és fejlődésre mindenkor kapható elemekkel erősítették meg s ezek részére a szavazatok 45%-át biztosították, az országgyűlés két háza közötti viszonyt illetőleg a két ház jogkörének egyenlőségét kellett volna, mint következményt levonniok. Ez azt jelentette volna, hogy a felsőháznak ép úgy abszolút vétó joga lett volna a képviselőházzal szemben, mint ahogy abszolút vétó joga volt a főrendiháznak. A mi törvényünk azonban a felsőháznak csak felfüggesztő vétó jogot ad s a felfüggesztő hatály időtartamát következőleg szabályozza:

Ha a két ház között a költségvetési, avagy a felhatalmazási törvényjavaslat miatt keletkezik konfliktus s ha ezen javaslatok a pénzügyi felhatalmazáson kívül semmiféle egyéb rendelkezést nem tartalmaznak, akkor *egy ízben* kell megkísérelni a két ház között az ú. n. kiegyenlítő eljárást. Ha ez az eljárás eredményre nem vezetett, vagy ha a felsőház az illető javaslatok tárgyában határozatot egy hónap alatt egyáltalában nem hozott, a képviselőház a felsőházat mellőzheti s az ő hozzájárulása nélkül terjesztheti fel a törvénnyé vált javaslatot a kormányzóhoz kihirdetés végett.

Ha egyéb törvényjavaslatok miatt támadt konfliktus, akkor a kiegyenlítő eljárást *kétszer* kell megismételni. S ha a kiegyenlítés nem sikerült, vagy ha a felsőház a javaslat tárgyában hat hónapon belül határozatot egyáltalán nem hozott, akkor a képviselőház a felsőházat mellőzheti s ez esetben a javaslat a felsőház hozzájárulása hiányában is törvénnyé válik; de a képviselőház a törvényt az államfőhöz kihirdetés végett csakis az első elfogadást *követő ülészakban* terjesztheti fel.

Mint hogy az ülészak berekesztésének időpontja — bizonyos gyakorlatilag és a jelen kérdés szempontjából nem fontos korlátoktól tekintve — a kormányzótól, illetve a minisztériumtól függ — a mi felsőházunk sokkal rosszabb helyzetben van, mint az angol lordok háza, amely vétójával *két éven át* tudja valamely nem pénzügyi javaslat törvénnyéválását megakadályozni. A mi törvényünk ilyen határozott időtartamot meg nem állapít. Nálunk tehát a felfüggesztő hatály időtartama a *véletlentől*, vagyis attól függ, hogy *a kormányzó a minisztériumnak az ülészak berekesztésére vonatkozó javaslatát elfogadja-e vagy sem* — s ép ezért megeshetik, hogy a felsőház által ellenzett javaslat a kiegyenlítő eljárás másodszori megisméltése után már egypár hét múlva is törvénnyé válhatik.

Fenntartjuk tehát azt az álláspontunkat, hogy a konfliktusok kiküszöböléséről gondoskodni ugyan kellett, de ha a felsőház a szervezeti reform következtében a törvényhozásnak sokkal értékesebb és tekintélyesebb tényezője lett, mint amilyen volt a főrendiház, akkor bizonyos kérdésekben a felsőház részére az abszolút vétó jogot fenn kellett volna tartani, a nem pénzügyi törvényjavaslatokkal szemben pedig a vétó jog felfüggesztő hatályának időtartamát — épúgy, mint Angliában — két esztendőben kellett volna megállapítani.¹

De minden paragrafusnál fontosabb, hogy a felsőház jogkörét milyen jellemű és milyen tehetségű férfiak fogják gyakorolni? Ha a felsőházban —

¹ Ereky I. i. m. 30—36. old.

úgy, amint a törvényhozó tervezte — tényleg Magyarország történelmi főnemességének és az egyházaknak legkiválóbb férfiai fognak vállalva együtt munkálkodni gazdasági és szellemi életünk legtehetségesebb szakembereivel és azokkal, akik a törvényhatóságok bizalmára tényleg és valósággal a legérdemesebbek, akkor a felsőház és a kétkamarás országgyűlés nemcsak történelmi *alkotmányunknak* lesznek büszkeségei, hanem *hatalmas erőtényezői lesznek a nagy nemzeti újjászületésnek is.*

Ereky István.

MAGYARORSZÁG ÉLETÉRDEKEI ÉS PÁNEURÓPA.

Az utolsó években a gyorsan változó európai események közepette, amikor ez a felbolygatott és nyugalomhoz nem jutó vén Európa napról-napra újabb és újabb problémákat vet föl, mind gyakrabban üti meg¹ a fülünket egy idegenhangzású szó — Páneurópa. Európában tett körútja folyamán hozzánk is ellátogatott ez a mozgalom s csak néhány hónapja, hogy Magyarországon is megalakult a Páneurópa-Egyesület, amely hivatva van ezt a gondolatot propagálni, annak híveket toborozni, megvalósulásának útját egyengetni, sőt érte offenzív módon is a síkra szállni.

A magyar közvélemény, amely a közelmúltban elég keserű tapasztalatokat szerzett a különböző hangzatos jelszavak leple alatt elburjánzott, idegenből ideplántált mozgalmakból, egyelőre megállapíthatólag bizonyos rezerváltsággal fogadja ezt az új panaceát, amely —mint hirdetői mondják — egyedül alkalmas, hogy megmentse az európai népek kultúráját és gazdasági létét a megsemmisüléstől. A keleti Svájc és pacifizmus, majd a kommunizmus elméleteit és azoknak gyümölcseit gyakorlatilag volt alkalmunk tapasztalni; az első kettőnek köszönhetjük a megcsonkított Magyarországot, az utóbbinak pedig minden további nyomorúságunkat.

Ilyen körülmények és előzmények után az új Páneurópa jelszavával szemben is indokoltnak látszik ez az *ösztönszerű* bizalmatlanság. Hangsúlyozom az ösztönszerűséget, mert közvélemény legnagyobb része még nincs tisztában, hogy tulajdonképpen mit is akar a Páneurópa-mozgalom és még kevésbé van tisztában azzal, hogy az — ha megvalósul — milyen következménnyel járna erre a kis, megcsonkított, gazdaságilag legyöngült, társadalmi egységében erősen megtámadott országra.

Ezekre a kérdésekre próbálok a következőkben feleletet adni, szigorú objektivitással bár, de a nemzeti öncélúság szem előtt tartásával, semmi-féle üres jelszó által féke nem vezetettve, egyedül a társadalmi és gazdasági fejlődés természetes és észszerű szabályai által determinált módszerrel és azok gyakorlati alkalmazásával.

Coudenhove páneurópaelmélete és annak kiinduló pontja röviden a következő. A rettenetes világháború és a szerencsétlen békeszerződések következtében a kis európai félszigeten 25 állam él nemzetközileg anarchisztikus viszonyok közepette egymás mellett, amelynek következménye csak egy iszonyú politikai, gazdasági és kulturális katasztrófa lehet. Középeurópában két nagyhatalom hullott széjjel, hogy egy csomó kis államnak adjon helyet. Ilyen módon Európa, amely annakelőtte a világ középpontja

volt, meggyöngülve, megsebezve, elszegényedve és szétszaggatva a világpolitikában elvesztette predomináló szerepét. Emellett a sok kis európai államocská, amelyet a békekötések egy csomó új Elzász-Lotharingiával ajándékoztak meg, állandó ellenségként áll egymás mellett, sőt egymással szemben. Egy kis szikra — merénylet vagy forradalom alakjában — elegendő arra, hogy ezt a tűzfészket kirobbantsa és általános, megsemmisítő háborút zúdítson újólag Európára.

Ez az egyik veszély, amely Európát pusztulással fenyegeti.

A másik veszély, Coudenhove szerint, Oroszország felől vár Európára, hogy azt meghódítsa, amely ellen az szétszaggatott állapotában nem képes védekezni. A hatalmas, gazdaságilag megerősödött Oroszország támadásával szemben sem Keleteurópa kis államai, sem a lefegyverzett Németország nem állhatna ellent s így a Rajnáig, az Alpokig és az Adriáig szorulnának vissza Európa határai, hogy később azok is elessenek a nagy orosz nyomásra s egész Európa Oroszország nyugati gyarmatává válják.

Európa életének harmadik veszedelme, Coudenhove szerint, a gazdasági tönk. Az európai gazdasági élet, amelynek produktivitását megakasztja a sok kis állam között vont védővám, arra van Ítéelve szerinte, hogy a hatalmas gazdasági egységet jelentő északamerikai Unió, Nagybritannia, Oroszország és Keletázsia gazdasági impériumai elnyomják és interiorizálják. A krónikus gazdasági válságok, a nyomor, drágulás és a pénzcsőd fokröfokra Amerika gazdasági gyarmatává süllyeszti Európát.

Az első veszély ellenszere a páneurópai döntőbíróági szerződés, a másodiké a páneurópai védelmi szövetség, a harmadiké a páneurópai vámunió. De miután ezek a felsorolt intézkedések a mai viszonyok, az egymással farkasszemet néző sok kis önálló állam, államisággal rendelkező országok között nem állandósulhatnak, végcélul az összes kontinentális európai államok politikai és gazdasági egyesülését, vagyis az Európai Egyesült-Államok megteremtését tűzi ki Coudenhove. Feláldozza tehát mind a 25 ország államiságát, hogy megvalósítsa helyette politikai ideálját, az egyetlen kontinentális európai államot — Páneurópát, egységes központi törvényhozó organizmussal, alkotmánnyal, parlamenttel és az államiság más *attribútumaival*. A mai egyes államok legfeljebb csak mint helyi közigazgatási autonómiával bíró szervek maradhatnak meg. A mai haza fogalmát eltörli és helyébe teszi a *nagy európai hazát*. (Coudenhove saját kifejezése.) Ez Páneurópa.

Ez Coudenhove Kalergi politikai ideálja. Az emberek lelkében mélyen gyökerező és folyton gyarapodó erővel ható tényezőt lehetségesnek tartja megsemmisíteni papirosszerződések által, hogy ugyanazoknak a papirosszerződéseknek erejével ez érzéseknek helyébe tegye az Európa-haza fogalmát és szeretetét. A pszichológia milyen semmibevevése, milyen ignorálása! Vagy talán naivitás? Alig gondolnám. Inkább túlzott számítás az emberek naivitására, akik hivatva volnának a Coudenhove zászlójára fölesküdvé eszméit vakon követni és győzelemre vinni. És mindezt Coudenhove nem mint egy természetes fejlődési folyamat végcélját jelöli meg, hanem határidőt tűz ki a megvalósulására két évtizedet, rövid húszévet, amelyen belül meg kell azt valósítani, azontúl Európa megmentése már elkésett. Íme egy politikai határidőüzenet, rövid lejáratú

politikai váltó, amelyhez a kezes szerepét Coudenhove Kalergi, a forgató tiszte az ő hívei vállalják. De ki fogja majd leszámítani ezt a váltót?

A Coudenhove Páneurópiájához csak az európai kontinens tartozna — Oroszország kivételével. Oroszország, szerinte, egyedül is életképes, meg aztán épen az orosz-szláv invázió elleni egységes védekezésben keresi Coudenhove Páneurópa létjogosultságát, sőt szükségességét. Hogy Anglia nem csatlakozhatik ehhez a Páneurópiához, hogy minden létérdeke ellen szól, azt érzi maga Coudenhove is, amikor elismeri, hogy az angol tengerentúli dominiók, elsősorban Kanada, rögtön elszakadna a anyaországtól, ami a brit világbirodalom összeomlásához vezetne. Tehát kénytelen kihagyni ebből a játékból Angliát s miután ebben látja és érzi az egész páneurópai mozgalomnak legsebezhetőbb részét, ezt a britt-páneurópai antanttal óhajtja áthidalni. De, hogy ez az antant mennyiben tudná az angol érdekeket a teljesen ellentétes páneurópai érdekekkel összeegyeztetni, hogy mennyiben enyhítené ez az antant úgy politikailag, mint gazdaságilag Anglia életérdekeinek veszélyeztetését, azt már nem árulja el Coudenhove, annak mélyebb vizsgálatába már nem bocsátkozik. Ezzel az üres jelszóval már eliminálni vél egy olyan akadályt, amely egymaga illuzórikussá teheti, — mint azt később látni fogjuk — az egész papiroselméletet. Itt mutatkozik legszemléltetőbben Coudenhove írásainak pamfletszerűsége, amely teljesen nélkülözi az objektív és tudományos megalapozottságot. De ebben rejlik veszélyes volta is, mert jólhangzó, ügyesen csoportosított jelszavak még mindig jobban hatnak a nagy tömegekre, mint a komoly kritikai módszerrel felépített érvek.

Coudenhove elgondolása szerint tehát öt nagy politikai csoportba tömörülnének a hatalmak; ezek pedig volnának 1. Páneurópa, Anglia és Oroszország nélkül, az ázsiai gyarmatokkal 25% millió km² területen 431 millió lakossal; 2. Pánamerika, Kanada és az angol gyarmatok nélkül, 30.2 millió km² területen és 202 millió lakossal; 3. Oroszország 22 millió km² területen 145 millió lakossal; 4. Nagybritannia 36.3 millió km² területen, 454 millió lakossal és 5. Keletázsia 1178 millió km² területen 508 millió lakossal.

Ez az öt politikai csoportosulás volna azután a tagja a Coudenhove-féle regionalis népszövetségnek, amely a világ összes népeit érdeklő ügyek legfelsőbb szerve volna. Így véli elérni Coudenhove az európai Monroe doktrínát, azaz, hogy európai ügyekben csak európai népek szóljanak bele, Európa az európaiaké jelszóval.

A világ ilyenén beosztásánál azonban elkerüli Coudenhove figyelmét, vagy legalább is figyelemre sem méltatja azt a körülményt, hogy az észak-amerikai Unió mintájára megteremtett és az államiság attribútumaival felruházott politikai és gazdasági egységet nem az észak-amerikai Unióval, hanem Pánamerikával állítja szembe. Pánamerika pedig tudvalevően a különböző, politikailag teljesen független, egymástól erős védvámokkal elhatárolt államoknak csupán eszmei és földrajzi kapcsolata, amelynek politikai megnyilvánulása gyakorlatilag nem egyéb, minthogy bizonyos, időről-időre felvetődő és csupán Amerikát érintő kérdésekben ezek az államok kötelezettség nélküli tárgyalásokat, megbeszéléseket tartanak. Azt hiszem afelől alig lehet vita, hogy csupán egynemű politikai egység-

gek — államok, népek stb. — között jöhet létre bárminő politikai természetű szövetség, tehát a népszövetség intézménye is. Vagy talán azt gondolja Coudenhove, hogy a fejlett állami öntudattal rendelkező amerikai államok is követni fogják az ő Páneurópa eszméjét és megvalósítják az ő recipéje szerint Pánamerikai? Fel tud mutatni egy amerikai politikust is, aki azt lehetségesnek, elérhetőnek tartja?

Pedig ha azok az érvek, amelyekkel Páneurópa szükségességét akarja Coudenhove bebizonyítani, tényleg helytállóak, akkor helytállóak odaát Amerikában is, mert ezeknek az érveknek végeredményben az a lényegük, hogy a fejlődés minél nagyobb politikai és gazdasági egységet kíván és a nagyobb politikai egység győz a kisebb fölött. Szomorú perspektívát nyújtana ez a kis nemzeteknek, népeknek, bármily műveltek, kulturáltak legyenek is azok. Aminthogy halálra is ítéli őket Coudenhove, amikor azt mondja: «In der kommenden Weltepoche sind nur Weltvölker oder Völkergruppen politisch lebensfähig».

Ezek alatt pedig csupán a 180 milliónyi angolszász, a 150 milliónyi orosz, a 400 milliósi kínai és a 300 milliósi indiai fajt, illetőleg népet érti. A kisebb fajoknak el kell pusztulniuk — köztük a magyarnak is — hogy ezek összevegyítéséből, mixtum kompozitumból előteremtse Coudenhove a maga Páneurópáját.

Gondoljuk el, milyen sors vár a magyarságra ebben a sokkal nagyobb, erősebb nemzeteknek nagy konglomerátumában, ahol nem védi meg őt saját államisága, ahol az erősebbek harca minden béklyótól mentesen érvényesül a gyengébbekkel szemben. Mert a fajok és nemzetek ösztönszerű, természetes harcát Coudenhove Páneurópája sem szüntetheti meg.

Hogyan fogja megvédelmezni a maroknyi magyarság az ő nyelvét, kultúráját, nemzeti jellegét, egyszóval egész egyéni létét a fajoknak, nemzeteknek ebben az óriási, bár vértelen, de nem kevésbé kegyetlen harcában, amikor Páneurópa az államiságában rejlő egyetlen fegyvertől akarja megfosztani. A felelet erre alig lehet kétséges. Egész rövid évtizedek alatt az ezeréves magyar nemzet szétmálik, felszívódik. Egyik oldalon ott a nagy germán faj, amely ösztönszerűleg kelet felé néz fejlődésében, a másik oldalon a másik — szintén pánveszedelem — a pánszlávizmus. Az államiság acélpáncéljától megfosztott magyarság, közepében a két malomkőnek, a felörlés veszélyét nem kerülheti el.

Faji, társadalmi és nemzeti szempontból ezt jelentené Páneurópa nekünk.

Menjünk azonban tovább.

Coudenhove a maga Páneurópáját két pillerre véli építeni, egy politikaira és egy gazdaságira.

Nézzük először ezt a politikai pillért.

Coudenhove elgondolása szerint Nagybritannia és Oroszország Páneurópán kívül maradnának. Nagybritannia — és ebben igaza van Coudenhovenek — a maga interkontinentális gyarmatai miatt nem csatlakozhatik Páneurópához, miután ezzel együtt járna ezeknek elvesztése. De másrészt Anglia szerepe és érdekeltisége az európai kontinenssel szemben az idők folyamán csak nőtt. Anglia bázisa, hatalma és egész impériuma ugyan ma is ténylegesen Kanadán, Ausztrálián, Indián és Délafrikán nyug-

szik, amely domíniumok együttesen alkotják Nagybritanniát, a britt interkontinentális világhatalmat, ezek a szálak azonban a világháború alatt jelentékenyen gyengültek és napjainkban ennek a gyöngülésnek további folyamatainak vagyunk szemtanúi.

A világháború erősen kifejlesztette ezeknek a domíniumoknak autonóm államiségát, amivel szemben a haditechnika, a tüzérség és a légi háború kifejlődése Angliának a kontinenstől elkülönülő szigetország jellegét bizonyos mértékben csökkentette. Ilyen módon tehát közelebb került a kontinenshez, mint volt a háború előtt. Életérdekei így erősebb és szorosabb európai politikára kényszerítik, mint azelőtt. Coudenhove ebből az európai politikából teljesen ki akarja zárni Angliát. Coudenhove ezt lehetségesnek tartja. De vájjon annak tartja-e Anglia, amikor egyenesen létét veszélyezteti? Erre csak egy objektív felelet lehet és ez a felelet egy-maga — minden további politikai vagy gazdasági tekintet nélkül: — lehetetlenné teszi Páneurópa megvalósítását.

Pedig hát a további politikai és gazdasági tekintetek — mint látni fogjuk — szintén mind Coudenhove ellen szólnak.

Oroszország bekapcsolását egyrészt — igen helyesen — annak szovjetrendszerű berendezkedése miatt tartja Coudenhove lehetetlennek, másrészt éppen a pánszlávizmustól való félelme miatt. Hiszen ez az egyik kiindulópontja egész okoskodásának, hogy az orosz veszedelem ellen kell védekeznie a gyöngye Európának. De vájjon azt hiszi Coudenhove, hogy a Páneurópában bennrekedt szláv népek és Oroszország közé vont határakadály lesz-e annak, hogy annakidején ne Oroszország mellett és Páneurópa — az újonnan kreált haza — ellen foglaljanak állást? A pánszlávizmus európai előőrsei természetesen meg tartják szerepüket a páneurópai egységben is.

Coudenhove pacifizmust hirdet, de korlátozza ezt a páneurópai államokra, azonkívül azonban a legerősebb imperializmus híve. Szerinte ez a rendszer és program a *pacifisztikus imperializmus*. Új fogalom; amelyet megérteni is alig lehet. A kultúra, az emberi haladás, a béke, a nemes értelemben vett pacifizmus szempontjából, amelyért mindnyájunknak lelkesedni kell, teljesen mindegy, hogy a béke vagy háború fegyverei az európai államok keretében vagy azokon túl interkontinentális keretek között veszélyeztetik-e ezeket a nagy, nemes eszméket.

Oroszország vagy az ázsiai színes fajok harca Európával legalább annyira veti vissza fejlődésében, kultúrájában a világot, mint az európai államok egymásközötti háborúsága, egyenetlensége.

Mert hiába hangoztatja Coudenhove, hogy Páneurópa külpolitikája semmiesetre sem lehet agresszív, hanem annak a szoros gazdasági és kulturális együttműködésen, a kölcsönös határgarancián, a kölcsönös leszerezésen kell alapulnia. Ha ezek biztosíthatnák a kölcsönös békét, akkor ugyanezek az alapelvek Európa békéjét és fejlődését is biztosítani lehetne az európai államok között. És akkor mi szükség van Páneurópára? Páneurópa imperializmusa sem lehetne más végeredményében, mint amit eddig minden imperializmusról tudunk, amely sem nem pacifisztikus, sem nem demokratikus, hanem egyenesen forradalmi és reakciós.

Egy másik fontos célkitűzése Páneurópának az elnyomott népek

felszabadítása. Nem új gondolat, de mindezeideig megvalósítása nem sikerült. Coudenhove ezt is jelszóként írja Páneurópa zászlójára

Nézzünk egy kissé e mögé a jelszó mögé, hiszen az elnyomott magyarság millióit érinti ez a kérdés elsősorban. Miután Coudenhove megállapítja, hogy ennek a gondolatnak a megvalósítására belátható időn belül a Nemzetek Szövetsége gyöngé lesz, kijelenti, hogy Európának ezt a sajgó sebét csak Páneurópa képes meggyógyítani, még pedig a páneurópai kisebbségi védelmi szerződések útján.

Szerinte az egyes országok status-quoját megbolygatni nem lehet. Mit jelent ez? Coudenhove beismeri ugyan, hogy Európa nyomorúságának a háború mellett a párizskörnyéki békék a főtényezői és mégis ezeknek a békéknél folyományait, a mai status-quotól feltétlenül fenn kívánja tartani. Ez azt jelenti Magyarországról szempontjából, hogy még a legbékésebb eszközökkel, kölcsönös megegyezés árán sem tágíthat ezeken a békeszerződéseken.

S miután Coudenhove is belátja, hogy a nemzeti kisebbségek tekintetében a helyzet tarthatatlan, ennek eliminálására ajánlja a védelmi szerződéseket. Mintha ezeket a kisebbségeket ma is nem védenék — legalább papíron — ilyen szerződések. Hiszen tudnia kell Coudenhovenak, hogy minden békeszerződés, azonkívül még az antantnak az utódállamokkal kötött külön szerződése, már ezt megtették. Hogy minő eredménnyel, az mindenki előtt nyilvánvaló.

Mi a garancia arra, hogy az újonnan kötendő kisebbségvédelmi szerződések csak egy hajszálnnyival is jobb helyzetet teremtenének a mainál?

A baj főoka itt is az, hogy Coudenhove rámutat ugyan a baj okára, de még sem azt gyógyítja, hanem narkotikummal dolgozik, hogy az igazi gyógyszerekkel ne keljen operálnia. A beteg kapva kap az ilyen narkotikumok után, hogy azután annál nagyobb legyen a reakció s a pillanatnyi kábulat után a legyöngült szervezet ellentállóképessége teljesen megtöri.

Nem volna-e itt is természetesebb, ha a kisebbségi kérdésben a népek önrendelkezési jogát, ezt az annyiszor hangoztatott és soha a legkisebb mértékben sem megvalósított jogot követelné Coudenhove?

De mert ennek az elvnek igazságos keresztülvitele rést üthetne az általa is helytelenített, de mégis oly mereven védett békeszerződések területi rendelkezéseiben, fel sem veti ezt az önrendelkezési jogot, amely pedig egyetlen méltányos megoldása lehetne az európai kisebbségi kérdésnek. Ebben a nekünk oly fájó kérdésben egyenesen megdöbbenő lenne a magyarság jövője Páneurópa keretei között. A legnagyobb visszaélés a demokrácia jelszavával, amelyet pedig oly fennen hangoztat Coudenhove.

Coudenhove meg akarja valósítani az Északamerikai Egyesült-Államok mintájára teljes politikai egységgel az Európai Egyesült-Államokat. Nem veszi azonban figyelembe, hogy az egyik oldalon egy minden történelmi múlt híjával levő, politikailag szűz területen szinte mérnöki műszerekkel kimért és megalkotott állam áll, amely területet a legkülönbözőbb államok kivándoroltjai telítettek meg igen rövid idő alatt. Ezzel szemben állanak az ezredéves történelmi múlttal és nagy, még mindig fejlődésben levő nemzeti érzéssel telített európai államok. Hogyan lehet e két adottságot egy politikai nevezőre hozni?

Páneurópa léleknélküli papirosalkotmányát az élet maga kell, hogy széjjeltépje, mert ellentétes a fejlődés törvényeivel, amellyel egyáltalán nem számol.

Így néz ki a valóságban Páneurópa egyik serpenyője, a politikai Nézzük a mérlegnek másik — gazdasági — oldalát.

Coudenhove a mai Európa gazdasági krízisének okait ugyan szintén a háborúban és a békeszerződésekben jelöli meg, azonban itt sem a betegség gyökerét próbálja gyógyítani, hanem ezen túlmenően minden gazdasági baj gyógyszerül a Páneurópában egyesült államok teljes vámunióját proklamálja.

Coudenhove teóriájának, illetőleg páneurópai programjának ez a része okvetlenül azt a benyomást kelti a gondolkodó emberben, hogy az európai vámunió célkitűzésének sem tárgyi, sem technikai oldalával nincsen tisztában.

Régi tapasztalat, hogy minden gazdasági szakismeret nélküli ideológusok előszeretettel használnak gazdasági indokokat, hogy egészen más lelki és szellemi eredetű politikai terveik alátámasztására lázasan keresik a gazdasági argumentumokat.

Ezt teszi Coudenhove is. Politikai ideálját, Páneurópát, gazdasági szükségyszerűséggel próbálja alátámasztani.

Érdekes egyébként, hogy az európai vámunió gondolatának propagálói vitájukban a szabadkereskedelem ismert argumentumaival érvelnek. Nem veszik azonban figyelembe, hogyha ezek az argumentumok helytállóak az európai államok között, akkor helytállóak a Páneurópán kívüli országokkal szemben is, holott ezekkel szemben már Coudenhove is leereszti a vámsorompókat.

Beszélnék a tömegtermelés, specializálás és, racionizálás szükségességéről — mind régi, jól ismert szabadkereskedelmi jelszavak — deminuszokról csak az európai kontinenssel kapcsolatban és mindjárt letagadják és lekicsinyítik ezek jelentőségét, ha felvetődik az a kérdés, miért nem érvényesítik ezeket az elveket Angliával, Oroszországgal, Amerikával vagy Ázsiával szemben?

Coudenhove és a páneurópaisták itt ugyanabba a hibába estek, mint mikor — mint előbb láttuk — pacifizmust hirdetnek, de már készülődnek a nagy orosz és ázsiai népekkel való háborúra. Itt is tulajdonképpen erős vámvédelmi rendszert óhajtanak kialakítani és mindezt a szabadkereskedelem tárházából kölcsönvett régi argumentációs fegyverekkel. Gazdasági téren is az imperializmus hívei, tehát reakcionáriusok, a gazdasági élet természetes fejlődésének kerékkötői.

Coudenhovenak azonban szüksége van a vámunióra, mert alig képzelhető el a politikailag egységes Páneurópa közbeeső védővámokkal, tehát gazdasági egység nélkül.

Mielőtt a páneurópai vámunió problémájának szakszerű megvilágítására térnénk, vessünk egy rövid pillantást az európai gazdasági fejlődés menetére és annak hajtóerőire a háború előtt, alatt és után.

A XIX. és XX. század gazdasági történelme mutatja, hogy a gazdasági liberalizmus által előhívott szabadkereskedelmi irányzat bizonyos mértékben váltakozó erővel érvényesült hol itt, hol ott. De mutatja azt is

hogy épen az utolsó évtizedek a gazdasági liberalizmusnak nem kedveztek, hogy az utolsó nagyhatalom, Anglia is, amely addig ehhez az elvhez hű maradt volt, a háború óta mindinkább eltávolodik tőle.

Európa gazdasági fejlődése a háború kitöréséig a kontinuitás jegyében állott. Az egyenletes fejlődés — mondhatni — Európa összes államaiban párhuzamosan haladt és csak a fejlődés üteme volt itt-ott erősebb vagy gyengébb. Az államok és a társadalmi osztályok egymással szemben elfoglalt helyzete stabilnak látszik. Hosszú lejáratú kereskedelmi szerződések kötettek, hiszen a termelési viszonyok eltolódása is hosszabb időt vesz igénybe. És ezek a kereskedelmi szerződések természetesen a *forgalom szabadságán* épülnek fel.

A kereskedelmi politikában a háború előtt axiómaként volt érvényben az az elv, hogy a vámkorlátokon kívül megengedhetetlen az áruk kicserélésének mindenféle megnehezítése. A ki- és beviteli tilalmaknak csak egész kivételes, gyakorlatilag jelentéktelen esetekben volt helyük és a vámtételek sehol sem érthettek el prohibítív magasságot. A külkereskedelmi forgalomnak ezt a szimptomáját az általánosan bevett legtöbb kedvezmény klauzulája biztosította, amely utóbbit a frankfurti béke emelte «örök-időkre» az európai kereskedelempolitika alaptörvényévé.

A háború ezeket a stabil gazdasági viszonyokat alapjaiban rendítette meg. A négy és fél éves lusztrum alatt az állam a kapitalisztikus gazdasági rend helyett az állami omnipotenciát átvitte nemcsak a társadalmi, hanem a gazdasági élet egész mezejére.

Az úgynevezett háborús gazdálkodás tulajdonképpen nem volt egyéb, mint az államhatalom kiterjesztése a gazdasági életre, különösen a blokkolt központi hatalmakkal és Oroszországnál. A kapitalista piac törvényei kikapcsolódtak, a kereslet és kínálat törvénye helyére az állami parancsszó lép, amely lefoglalja és szétosztja az élelmiszereket s egyéb elsőrendű szükségleti cikkeket.

Ezek az intézkedések, amelyek a harcoló állam létfenntartása érdekében parancsoló szükségszerűség volt, teremtették meg azt az atmoszférát, amelyben úgy az individuális, mint a kollektív radikalizmus ismét lélekzethez juthatott, melegágya lett a legextrémebb individualizmusnak, amely pacifista jelszavakkal az állam jogát kétségbevonja, hogy az egyedek fölött jogokat gyakorolhasson, de melegágya volt másrészt a bolsevizmusnak is, amely az állam diktatúráját hirdeti a társadalom és azok egyes egyedei fölött, tagadva az egyének bárminő jogait az állammal szemben.

Másrészt széles néprétegek lelki készültségét alapozták meg ezek a háborús társadalmi és gazdasági állapotok az új tanok számára, amikor tegnap még lehetetlennek hitt és elképzelhetetlennek vélt tények mindennapivá, váltak, örökké tartónak látszó intézmények roppantak össze hirtelen.

Hogy alakul a helyzet háború után? A fegyverszünetek után a háborús gazdálkodás minden korlátozása érvényben marad.

Oroszország a bolsevizmus folytán kikapcsolódik a világforgalomból. A középeurópai blokkzónát még továbbra is mély árkok választják el a világpiactól. Az első áthidalásokat ezeken a szakadékokon nem a szabad gazdasági élet veri, hanem az egyes államok. Az első élelmiszer- és nyersanyagbehozattal, az első hiteletet az állam látja el. A ki- és beviteli tilal-

mak a kapitalisztikus gazdasági rend előtt ismeretlen jelentőséget és akadályozó jelleget adnak az államhatároknak. A folyton és rohamosan romló valuták egész sor kényszerintézkedést tesznek szükségessé, amelyek mindegyike egy-egy korlátnak a nemzetek közötti forgalom szabadságának.

Döntőleg lép föl a társadalmi és gazdasági rend megbolygatása szempontjából az újonnan alakított államok egész sora, amelyek megszületése egészséges, kialakult gazdasági egységek szétszakítása révén történt. Az új államok a hiányzó gazdasági egységet erőhatalommal, a gazdasági élet menetébe való erőszakos benyúlással igyekeznek megteremteni, a legridegebb nemzeti princípium, a gazdasági hatalmi politika jegyében. Megkezdődik az ipar-, kereskedelem- és bankügy ügynevezett nacionalizálása, amely természetes rázkódtatásokkal jár karöltve. A modern államképződésnek ez a szemünk előtt lefolyó processzusa gazdaságpolitikai szempontból évtizedekkel vetette vissza a fejlődés menetét.

Az előadottak világossá teszik, mi okozta Európa mai gazdasági desorganizációját s ha ezt ismerjük, akkor annak orvossága is adva van. Visszatérés a kereskedelmi forgalom szabadságához, visszatérés a frankfurti béke által deklarált kereskedelempolitikai alaptörvényekhez, visszaállítás a természetes gazdasági egységeknek, amely egyedül képes fejlődésre, minden erőszakos állami beavatkozás, erőhatalom nélkül.

Ez az egyetlen módja annak, hogy gazdasági téren is konszolidálódjék Európa. A fejlődés csak lassú és fokozatos lehet gazdasági téren s a forradalmi természetű átalakulás — mint amilyen az európai vámunió is volna — nemcsak veszélyeztetné azt, de egyenesen jóvá nem tehető károkat okozna.

A Coudenhove elgondolása szerint Páneurópa a politikai egység mellett minden vámkorláttól mentes gazdasági egységgel kell, hogy rendelkezék. Azaz teljes szabadkereskedelmet hirdet, de csak Páneurópán belül.

Mi lenne ennek a következménye? Angliának, mely kimarad az európai Unióból, Európa egész közgazdasági életében döntő szerepe van, ép ezért ennek elkülönítése az egységes európai piactól a legnagyobb kereskedelempolitikai nehézségeket okozná. Az bizonyos, hogy Páneurópa gazdasági egysége Angliában egyszerre a védővamos rendszert hozná magával, amely már eddig is a háború óta — mint láttuk — erősen veszélyezteti a teljes szabadkereskedelmi irányzatot.

Hiába mondja Coudenhove, hogy a vámunió nem irányul Anglia ellen, mert ugyan ki ellen irányulhat egyáltalában egy európai védővamos rendszer, ha nem elsősorban Anglia ellen, amely külkereskedelmi forgalmának egyharmadát éppen ezzel a kontinentális Európával bonyolítja le. Pedig a kontinens gazdasági életét sokkal erősebben érintené, több kárt okozna az Anglia részéről jövő ellenrendszabály, mint amilyen előnyt biztosíthat egyáltalában a nagy gazdasági egység.

Az angol probléma tehát nemcsak politikai, hanem gazdasági szempontból is áthidalhatatlan akadálya Coudenhove Páneurópájának.

A páneurópai gazdasági egység nem jelenti csupán a közbeeső vámorsompók eltörlését.

A vámunió döntő tényezője az egységesen irányított kereskedelmi politika. Felmerül a kérdés, milyen tényezők irányítsák ezt az egységes

kereskedelempolitikát, amely természetszerűleg nem lehet tekintettel minden páneurópai ország érdekére. Itt a gazdaságilag erősebb kegyetlenül el fogja nyomni a gyengébbeket. Az ipar racionalizálása azt jelenti, hogy a legkedvezőbb termelési feltételek mellett dolgozó gyárak fogják átvenni az egész termelést, a piac ellátását pedig egymás között osztják majd meg. Hogy mi vár majd ilyen körülmények között az egész magyar gyáriparra, azt nem nehéz megjósolni.

Itt ipari termelésről többé szó nem lehet. És az ipari munkásság? Az majd vándorbotot vehet a kezébe, hogy elszóródjék az európai iparcentrumokban. Gyáripari termelés nélkül a mezőgazdaságunknak is el kell sorvadnia, ha meggondoljuk, hogy mezőgazdasági termelvényeink egész sora egyúttal az ipari termelésnek is nyersanyaga, amely ilyen módon nem található itt értékesítést. Ez azután az ország gazdasági csődjét, nyomorát jelenti. Mi szerepet játszhatik majd Magyarország az egységes kereskedelempolitika irányításában? Mi módon tudja majd megvédeni csak a legcsekélyebb mértékben érdekeit? Erre nincs felelet.

Ez a nagy gazdasági komplexum a Páneurópán kívül «só államokkal kereskedelmi szerződéseket fog kötni. Milyen óriási leküzdhetetlen nehézséget fog majd okozni a belső érdekek kiegyenlítése. Gondoljunk csak az osztrák-magyar monarchia közös vámkonferenciáira, de mi volt ez az egész kontinens vámkonferenciáihoz képest. Hány legellentétebb érdeket kell majd itt összeegyeztetni. Lehetetlen feladat ez, amely nem vezethet másra, mint hogy az erősebb akarát győz! És lehet-e a magyarságnak itt egyáltalán akarata? Erre kérek feleletet a páneurópaistáktól!

További nehézség a valuta kérdése. A vámegység mindenekelőtt stabil és kiegyenlített valutát föltételez, egyébként a kevésbé értékes valutájú országok olcsóbban termelnek, ami azután könnyebb elhelyezési lehetőséget biztosít. A termelés racionalizálása csupán egységes valutával valósítható meg. A valuta stabilizálása ismét olyan probléma, amely külső beavatkozással nem oldható meg. Itt minden országnak magának kell gondoskodnia, hogy financiáit rendbe hozza. De meglesz-e ehhez mindenütt az akarát és a képesség? A valuták kiegyenlítése az egyik oldalon deflációt, a másikon inflációt kíván, legtöbbször az illető ország érdekei ellenére. Hol itt a probléma megoldásának kulcsa? Erre Coudenhove nem ad feleletet.

A kontinentális vámunió hívei szerint a piac kitágítása a gazdasági krízis megoldásának egyedüli módja, miután egyedül ez vezethet a gazdasági produktivitás emeléséhez. Előszóratottal hivatkoznak itt List Frigyesre, aki az amerikai Unió egységéből vezeti le az úgynevezett nagy piacok elméletét és jelentőségét. A közbeeső vámok eltörlése folytán — mondják — az egyes országok felvevőképesége megnövekszik. Ezáltal az olcsó tömegtermelés lehetővé válik és a kapitalisztikus nagyüzem minden előnye kifejlődhetik. A példa mindig a nagy gazdasági egységet jelentő amerikai Unió. Elfelejtik azonban ugyanakkor a többi nagy piac, nagy gazdasági egység tanulságait. A 150 millió lakosú Oroszország, a 320 millió India, Kína 430 millió lakosával, azt hiszem, szintén bátran besorozhatók a rendkívüli nagy gazdasági egységek, piacok közé. Ezek már évszázadok óta nem ismernek semminemű vámsorompót és mégis a gaz-

dasági fejlettség, a termelés és fogyasztás milyen kezdetleges fokán állanak.

Úgy látszik, még sem a piac nagysága az, amely a gazdasági fejlődést determinálja. Kell, hogy ennek más okai legyenek, amelyek Amerikánál földjének a legértékesebb termékekben való óriási gazdagságában, alkalmas és energikus gyarmatlakosságában keresendők. Nem piacának nagysága, hanem földjének természetes gazdagsága és az amerikai nép különleges gazdasági képességei azok a tényezők, amelyeknek Amerika gazdasági túlsúlyát köszönheti.

Mennyiben fogja azonban a vámsorompó eltörlése az egyes országok felvevőképességét növelni? Nehezen képzelhető el, hogy például Olaszország, a Balkán vagy Lengyelország a vámsorompók pusztja megszűnésével egyszerre hálásabb területe lenne az exportnak, piaca felvevőképebb, fogyasztása nagyobb, mint azelőtt. Más tényezők azok, amelyek mindezt előidézhetik, például gyümölcsöző tőkebefektetések, a vízierők jobb kihasználása és így tovább, mind olyan tényezők, amelyek semmi összefüggésben nincsenek a vámsorompókkal.

Coudenhove Páneurópája egyébként a Selbstversorgung tekintetében sem volna zárt gazdasági egység, mely minden szükségletét fedezni tudná, mint például az amerikai Unói. A szén, a vas, petróleum és élelmezés terén elgondolható ugyan bizonyos egészségesebb megoszlás — bár ez más úton, a vámunió nélkül is elérhető — de a nagy nyersanyagkérdések, a gyapjú, pamut, bőr, réz, növényi olajok és a trópus terméivényei tekintetében a helyzet nemcsak, hogy változatlan marad, hanem jelentékeny mértékben rosszabbá válnék.

A mérleg itt is a vámunió kárára billen.

Hol van hát az a nagy előny, amelyért ezt az experimentumot, Páneurópát, létre kell, hogy hozzuk? Én nem látom sehol. Hol van itt az orvosság, amely a nagybeteg Európát gazdaságilag meg tudná gyógyítani. Hiába keresem.

Páneurópa gazdasági mérlege passzív, erősen passzív.

A politikai célt, amelyet Coudenhove kitűzött, ha más nem, a gazdasági élet kérelhetetlen törvényszerűsége teszi lehetetlenné. Európa életképességét, kultúráját egyedül a háború és a békeszerződések okozta visszasságok kiküszöbölése mentheti meg. Ezzel van összekötve a mi létünk, boldogulásunk is, míg Páneurópa csak egyet jelenthet a magyarság számára, a teljes megsemmisülést úgy politikailag, mint gazdaságilag. Mi pedig élni, fejlődni akarunk, bennünk él a hivatottság érzete, hogy ezen a földön, amelyen ezer éve telepedtünk meg, öncélú állami életet éljünk, saját kultúránkat fejleszthessük, békében a többi nemzetekkel, de háborítatlanul. Küzdünk a békés fejlődés lehetőségeiért, mert részesei, tényezői akarunk lenni a nagy, egyetemes emberi hálaadásnak és szolidaritásnak.

Gerevich Zoltán.

AZ 1514. ÉVI JOBBÁGYHÁBORÚ OKAI.

A Dósa-féle mozgalom egészében és részleteiben is egyaránt ismeretes történeti esemény. Minderi, még a legjelentéktelenebb adatra is kiterjedő figyelemmel dolgozta fel alig egy évtizede a régi történetíró gárdának egyik jól ismert tagja, Márki Sándor. Azonban az ő félezer oldalas hatalmas könyvét¹ végigolvasva sem kapunk megnyugtató feleletet arra a kérdésre, hogy miért kellett ennek az elementáris mozgalomnak kitörnie. Köztudatunk a Dósa-felkelést jobbáglázadásnak tartja s annak tekintette Márki is. A lázadást, a forradalmat kirobbantó okokat tehát a jobbágyság múltjában kereste s úgy vélte, hogy abban meg is találta. Ezek az okok a jobbágyság sorsát súlyossá tevő törvényhozási intézkedések és földesúri önkénykedések lettek volna, amelyek a tűrhetetlen életüket megunt jobbágyokat a nyílt felkelésbe kergették. Ez a feltevés azonban csak akkor állhatná meg helyét, ha a jobbágyság általános helyzete a lázadást megelőzőleg rosszabb lett volna; mint korábban. Köztudatunk valóban Mátyás, «az igazságos» uralmát hajlandó a jobbágyság nyugodt, békés korának tekinteni, amelyhez viszonyítva rosszabbodott volna halála után gyenge utódja alatt a parasztság sorsa. Kritikai szemmel vizsgálva a Hunyadi- és Jagellókor törvényhozását,² egyáltalán nem mondhatjuk, hogy Mátyás törvényei jobban védelmezték a jobbágyságot, mint az 1490 után hozottak, akik pedig gyakrabban forgatják az oklevéltárakat, azok nagyon jól tudják, hogy a földesúri hatalmaskodások Mátyás idejében épen olyan gyakoriak, mint korábban vagy később. Könnyűszerrel lehetne az oklevelek hosszú sorát összeállítani a XIV. századból épen úgy, mint a legsötétebb Jagelló-korból azokról a hatalmaskodásokról, amelyeket egyes földesurak szomszédjaik jobbágyain elkövettek, amikor elvitték termésüket, lekaszálták rétjeiket, elhajtották lábasjóságukat vagy kocsira rakva faházaikat, saját földjükre telepítették le őket. Sem az általános intézkedések, sem az egyes esetek nem támogatják tehát a közkeletű felfogást.

Egyetlen példa, úgy hiszem, elegendő annak illusztrálására, hogy a jobbágyság sorsa a XIV. és XV. században egyforma volt, amelyen nem változtattak sem különleges kedvezések, sem pedig elnyomások. 1432-ben a pálosrend főnöke meglátogatta a Kőrös megyében fekvő strezai kolostort, is, ahol a vizitáció alkalmával a jobbágyok arra kérték, engedje meg, hogy ezentúl a hétnek ne öt napján kelljen az «úr dolgát» végezniök, amint az Szlavóniában szokásos, mert így nekik saját munkájukra csak az egyetlenegy pénteki nap marad, hanem csak négy napon keresztül. A rendfőnök ekkor megtárgyalván a kérelmet a nagykáptalanban, annak hozzájárulásával elengedte a jobbágyoknak a szombati napot, hogy így a hét két napján végezhesék saját munkájukat; erre a nagy engedményre pedig az indította, hogy látta a jobbágyok szegénységét, a falak felépítésénél tanúsított

¹ Dósa György. Budapest. 1913.

² V. ö. Dékány István igen sikerült magyarázatát az 1504. évi 18. t.-c.-ről: A történettudomány módszertana. Budapest. 1925. 33. 1.

szorgalmukat és — mint igazi középkori naivsággal mondja — azzal a céllal is tette, hogy a hét négy napján azután korábban jöjjenek és jobb kedvvel dolgozzanak a kolostor számára. Erről a könnyítésről a rendfőnök külön oklevelet állított ki, amelybe feljegyeztette azon szolgáltatásoknak hosszú sorát is, amelyeket a kolostori jobbágyoknak *régi időtől fogva* teljesíteniük kellett. Eszerint kötelesek voltak a kolostor minden mezei munkáját, szántást, vetést, aratást, kaszálást, behordást, cséplést, nemkülönbön a szőlőkben is minden teendőt elvégezni, a kolostornak jutott alamizsnát pedig beszállítani. Szent György- és Szent Mihály-napkor minden ház fizet 40—40 dénárt, kaszáláskor ad a kolostornak egy csirkét, egy kenyeret s egy dénárt; évente 2—2 nagy csöbör búzát, télibúzát és zabot; karácsonykor három kenyeret és egy kappant, disznóöléskor egy sonkát; húsvétkor három kenyeret, tizenkét tojást vagy egy sajtot; nagyboldogasszonykor három kenyeret, egy csirkét; a sertések, kecskék, bárányok után ismét tizedet s a szőlők után 2—2 köböl bort. Ezek voltak a terhek, de csak általánosságban, mert a rendfőnök és a vikárius szokásos évi látogatásai alkalmával ezek részére is kellett a jobbágyoknak különféle ajándékokat beszo­l­gáltatniuk. A kötelezettségekkel szemben a jobbágyok kiváltságai is felsoroltatnak, nevezetesen, hogy nagyon hideg időben a négy napon sem kényszeríthetők az «úr munkájára», hanem enyhébb időben pótolhatják az elmulasztott napokat s hogy szabadon elköltözhetnek bárhová, ha minden kötelezettségüknek eleget tettek, a terragiumot lefizették, amikor házukat is eladhatják; hasonlóképpen bárki engedélyt kaphat a priortól, hogy a felsorolt feltételek mellett a kolostor birtokán letelepedhessék.¹

A szabadköltözésnek ez a kölcsönös biztosítása azt mutatja, hogy a jobbágyságnak nagy területen hasonló sorsának kellett lennie, mert különben a kolostort jobbágyságai mind elhagyták volna. Súlyosak voltak a jobbágyok terhei, a mai kor felfogása szerint alig elviselhetők. Eltekintve a sok terményszolgáltatástól, a hét négy napján keresztül a földesúrnak állandóan teljesített robot alig-alig biztosított a jobbágyságnak a rabszolgaénál jobb sorsot. A középkor felfogása azonban ezt természetesnek találta s azon nem ütközött meg. Ehhez a sorshoz, ehhez az életnívóhoz képest a jobbágyság helyzete a Jagelló-korban, 1514-ig, nem rosszabbodott, mert — mondhatjuk — nem is rosszabbodhatott. A jobbágyság sorsa 1432-ben azonban *rég­­től fogva* ilyen volt s ilyen is maradt. Alig képzelhető el ezek után, hogy ez a jobbágyság, amely generációkon keresztül ebben a sorsban élt, amely ebbe a félrabszolga-életbe beleszületett, 1514-ben hirtelen elviselhetetlennek találja terheit s fellázad.

A felkelés kitörésének magyarázatát nem a jobbágyság, hanem a, polgárság múltjában találhatjuk meg.

Általánosan ismeretes, hogy Árpád-házi királyaink már a XIII. században adományoztak egyes telepeknek városi privilégiumot s így biztosították azok szabad fejlődését. Ezek a kiváltságlevelek mintegy hivatva voltak a későbbi jobbágyság és a nemesség között egy közbelső réteget teremteni. Azt természetesen nem érhették el, hogy a privilégiumokkal felruházott helységek lakóit polgársággá tegyék — a polgárság kialakulásá-

¹ Országos Levéltár. Dl. 34,780.

ban ugyanis más tényezők játszottak közre — az az eredményük azonban megvolt, hogy a nem-nemes rétegek egy részének, mondjuk, értékesebb elemeinek felemelkedését előmozdították. Az Árpádok utódjai az egész középkoron át folytatták azt a társadalmi és pénzügyi politikát, amely a városi kiváltságlevelek bőkezű adományozásában jutott kifejezésre s példájukat követték a hatalmas egyházi és világi földesurak is, úgy hogy a XV-század második felében mintegy 800 telepet neveztek már Magyarországon városnak. Történetírásunk ugyan minden városi kiváltságlevelet nyert helységet városnak s lakosságát polgárságnak tekinti, ez azonban tarthatatlan álláspont, ha meggondoljuk, hogy ugyanakkor, a középkorban, a hasonlíthatatlanul gazdagabb, hatalmasabb Németországban mindössze ezer város volt. A magyarországi «városoknak» tehát csak egy kis töredéke lehetett igazi város, nagy többsége pedig átmenetet képezett a jobbágyság és a polgárság között. Ez a két társadalmi réteg tehát nincs még határozottan szétválva, közöttük a határvonalak elmosódtak, összefolyók.

A szétválasztást nem tudta elérni Nagy Lajos híres 1351-iki törvénye sem, noha ez olyan intézkedéseket léptetett életbe és erősített meg, amelyek ezt a hatást elérhették volna. Ez a törvény ugyanis (6. cikk) elrendeli, hogy minden királyi és királynői szabad községben, továbbá udvarnoki községben lakó szántóvető és szőlős jobbágy — kivéve a fallal körülvelt városokat — fizessen minden terményéből az egyháznak járó tizeden kívül a királynak és királynőnek, mint földesurainak kilencedet s ugyanezt követeljék meg a főpapok és nemesek is saját jobbágyaiktól. A jobbágyság eddig is teljesített szolgálatokat pénzben és terményben, ez azonban, úgy látszik, kevesebb volt a termés tizedrészénél. Legalább a nagyváradai káptalan egyik kanonokja, aki még Nagy Lajos életében összeírta a káptalan statútumait, azt mondja, hogy a király a kilencedre vonatkozó rendelkezéseit valószínűleg vissza fogja majd vonni, mert a nép régi szolgálmányai már nem növelhetők «Isten sérelme nélkül».¹ Ez a remény nem ment teljesedésbe s később már maga a káptalan is beszédre és megkövetelte jobbágyaitól a kilencedet, épen mint bármely más földesúr. Az 1351-iki törvény azzal a rendelkezésével, hogy a kilencedfizetés alól csupán csak a fallal körülvelt, tehát a nagyobb és gazdagabb városokat vette ki s így a többi, esetleg városi privilégiummal is rendelkező kisebb községet a közönséges jobbágyfalvakkal egy elbírálás alá vonta, előmozdíthatta volna, hogy a nagyobb városok teljesen külön váljanak, lakosságuk pedig külön renddé, polgársággá tömörüljön. Ez azonban nem következett be. Egyrészt nem éreztették még hatásukat a polgárság kifejlődését lehetővé tevő tényezők, másrészt pedig maga az uralkodó, Nagy Lajos s valamennyi utódja hatálytalanította a törvényt, paralizálta annak bekövetkezhető hatását a városi privilégiumok osztogatásával. Ezek a kiváltságlevelek nagyon változatosak; némelyik több, a másik kevesebb anyagi és erkölcsi előnyt, függetlenséget biztosít az illető helység lakosainak. A lényeg azonban mindegyiknél ugyanaz: kedvezőbb anyagi helyzetet biztosít az új «város» lakóinak, mint a többi falu jobbágyának s ez a kedvezés elsősorban abban nyilvánul

¹ Bunyitay V.: A váradi káptalan legrégebbi statútumai. Nagyvárad. 1886. 49. skk. 1.

meg, hogy a «város» lakói nem kilencedet fizetnek, hanem pénz-tettermény-szolgáltatásaik, függetlenül termésüktől és jövedelmüktől, egy összegben állapítatnak meg. Ez a megoldás nyilvánvalóan nagyon kedvező az illető helység lakosaira, mert az egyszersmindenkorra megállapított évi földesúri adók a következő generáció idején már több lakos között oszlottak meg s így az egyes lakókra eső teher csökkenhetett, amiről a jobbágyság kilencdedénél szó sem lehetett.

Ennek a fejlődésnek tipikus példáját szemlélhetjük Munkács esetében. A XIV. században egyszerű jobbágyfalu s csak 1427-ben nyer vásárlást Zsigmond királytól. 1445-ben lakosai kieszközlük Hunyadi János kormányzótól, hogy mentesek legyenek a Beregszászból a munkácsi várba való fuvarozástól, hasonlóképen a földesúri официálisok bíraskodásától és önkényétől, a következő évben pedig újabb privilégiumot szereznek, amelyben a kormányzó már azt biztosítja nekik, hogy ne, miként eddig, kilencedet fizessenek, hanem ehelyett évenként csak ötven köböl búzát s ugyanannyi zabot, a sertések után pedig csak tizenötödöt adjanak.¹ Ugyanilyen mértékben volt kedvező a többi «városra» is a különböző kiváltságlevelek megszerzése.

Ezeknek a privilégiumoknak az osztogatásánál a királyt természetesen épen olyan kevéssé vezetik altruisztikus szempontok, mint a nagybirtokos egyházi és világi főurakat. A kiváltságleveleket nem ingyen adják, hanem azokat az egyes telepek lakói kieszközlük tőlük. Egyes helységek ugyanis kiemelkednek földrajzi helyzetüknél fogva a környező jobbágyfalvak közül, vásáros helyek lesznek s így egy bizonyos anyagi pluszt tudnak maguknak biztosítani. Ennek az előnynek a birtokában időnként nagyobb áldozatot is tudnak hozni uruknak, aki ezért viszonzásképen könnyít terheiken. A vásár jog elnyerése lehetővé teszi néhány iparos és kereskedő megélhetését is s ezzel már a «város» olyan új gazdasági forráshoz jut, amellyel a többi jobbágyfalu egyáltalán nem rendelkezik. A jobbágyfalvak tehát állandóan ugyanazon a színvonalon maradnak, az egyre és fokozatosan növekedő ipar és kereskedelem viszont az új «városokat» egyre feljebb emeli. A földesúrnak szintén előnyös, ha gazdag városai vannak s azok a szomszédos birtokosok jobbágyainak az árucseréjét közvetítve, az ő hatalmának és gazdagságának emeléséhez is hozzájárulnak; ezért pártolja is a nagyobb telepeket, a «városokat.»

Annak a ténynek tehát, hogy a XV. század végén Magyarországon mintegy 800 város joggal dicsekvő telepet találunk, az a jelentősége, hogy a jobbágyság értékesebb eleme ki tudott válni a jobbágyfalvak ezreinek tömegéből és saját erejéből fel tudott emelkedni egy bizonyos magaslatra. Ez a magaslat még egyáltalán nem a nyugati polgárság színvonala. A nyolcszáz «város» közül csak nagyon kevés városi jellegű. Kétségtelen, hogy a városi privilégiumok könnyű elnyerhetése, az a körülmény, hogy királyaink oly bőkezűen osztogatták azokat, hátráltatta a *polgárságnak* önálló renddé váló szerveződését. Jogilag sokáig nem volt különbség egy jelentéktelen kis telep és nagy város között: pergamenen mindkettőnek azonos jogai voltak. A sok száz jogi értelemben vett város feltűnése csak ballaszt lehetett

¹ Lehoczky T.: Munkács város új monográfiája. Munkács. 1907. 8. 1.

azoknak a helységeknek a lakosságán, amelyek nyugateurópai értelemben is városoknak tekinthetők. Nagyon helytelen tehát Zsigmond királyt úgy ünnepelnünk, mint a polgárság pártfogóját. Ő ezt a jóhíret annak köszönheti, hogy a városi kiváltságokat szerfölött könnyen lehetett tőle megszerezni. Végtelenül jellemző, hogy például a kis hevesmegyei Pásztó falunak az ország legnagyobb városa, Buda kiváltságait adományozza.¹ Ezt a ténykedését semmiképpen sem nevezhetjük városszétválásnak. Pásztó ugyanis nagy privilégiumával semmit sem tud elkezdni, jelentéktelen hely marad, mert hiányzanak nála a reális városfejlesztő tényezők, ellenben Budára nézve sülyedést kellett jelentenie, ha ilyen kis telepekkel — habár csak jogilag — egy színvonalra kerül.

Az éremnek tehát két oldala volt. A XV. század közepén nincs ugyan még külön polgárságunk, viszont a jobbágyság értékeesebb része sincs elzárva, hanem szabadon fejlődhet és fejleszthet ki egy félig polgári, félig jobbággyi réteget.

A XV. század második felében a városi kiváltságokkal felruházott telepek közül már csak kevés van az uralkodó kezén, legnagyobb részük magánföldesúr hatalma alá került. Hunyadi Mátyás a régi királyi birtokok nagy részét egyesíti ugyan, azonban csak mint családi vagyont, amelynek tehát nem mint király, hanem mint magánbirtokos a földesura. Halála után széthull ez a hatalmas birtokkomplexum s ekkor számos régi királyi «város» magánföldesúr kezébe kerül.

Ekkor, Mátyás halála után következik be a sorsdöntő fordulat a polgárság életében is. Az 1492-iki országgyűlés pársoros törvényben kimondja, hogy a király és a királyné köteles minden jobbággyától, bármi néven nevezendő nagyobb vagy kisebb községben lakjanak is — kivéve a fallal körülvett városokat — természetük kilencedét beszédni, épen úgy a főurak és nemesek is saját jobbággyaiktól. (47. cikk.) A törvény meghozatalánál közrejátszott egyéni indokokat nem ismerjük. Az azonban bizonyos, hogy nem a köznemesség hozta, mert annak nem voltak városai, hanem csak a nagybirtokos oligarchák érdekében készülhetett. A törvénycikk óriási jelentősége az előzmények után kétségtelen. Azt jelenti, hogy a városi kiváltsággal felruházott telepek százai elveszítik eddig élvezett anyagi előnyeit, mert most már nekik is úgy kell fizetniök a kilencedet, mint bármely más jobbággyanak. Ez az intézkedés tehát visszasülyesztette őket a jobbággyaságba. Ugyanakkor azonban a fallal körülvett városok mentesek maradnak a kilenced alól s ezzel sorsuk elkülönül a jobbággyaság, illetőleg az említett kis városok sorsától. A tulajdonképeni városok korántsem az oligarchák szerényiségének, politikai belátásának köszönhetik, hogy mentek maradnak a sülyedéstől, hanem egyesegyedül anyagi erejüknek és az országgyűlésen megjelenő követeiknek. Az oligarchák megmutatták, hogy őket sem kímélnék; a nagylucsei Dóczy-család, ez a tipikus Mátyás-kreatúra, amely alig pár éve emelkedett csak fel a porból mindent elkövetett, hogy a hét ú. n. alsómagyarországi bányavárost földesúri hatalma alá hajtja, lakóikat jobbággyaivá tegye, úgy hogy a bányavárosok csak minden erejük megfeszítésével tudtak a jobbággyorsortól megszabadulni.

¹ Békefi R.: A pásztói apátság története. Budapest. 1898. 291. 1.

A gyenge, védtelen szabadalmas kis városokkal azonban nem volt nehéz elbánni. Ez a törvény ugyanis végre is hajtott. A véletlen fenntartotta számunkra Ulászló királynak egy parancsát, amelyet 1492. július 29-én Cegléd város hatóságához és lakóihoz intézett. Ennek a tipikus alföldi nagy falu-városnak az óbudai apácák voltak a földesurai s az új törvény alapján ezek most a ceglédiektől a kilenced megfizetését követelhették. A ceglédiek ezt megtagadhatták, mert Ulászló rendelete, amelyet az apácák kérelmére bocsátott ki, szigorú parancs, hogy engedelmeskedjenek földesuraik s azok официálisai parancsainak s tegyenek eleget vonakodás nélkül a census, taxa és *kilenced* fizetésére vonatkozó kötelezettségeiknek.¹

Az 1492-iki törvény a Jagelló-kor minden téren megnyilvánuló züllesztésének csak egyik szimptomája; bizonyítéka az önző, haszonleső, semmi erkölcsi törvénnyel nem törődő oligarchák mentalitásának. A törvény végrehajtása pedig a jobbágyság és polgárság között álló nagyszámú és értékes réteget lesüllesztésével természetszerűleg elégedetlenné tette, forradalmosította. Ez a réteg 1514-ben még nem felejtette el, hogy nem is olyan régen jobb dolga volt neki s jól emlékezett arra, hogy pusztulását kiknek köszönheti. Arra képtelen volt, hogy nagyobb politikai akciót vigyen keresztül, csak bosszúvágyának kielégítéséről lehetett szó. Amikor Dósa, ez a koldusszegény kismemes, megtagadja a keresztes jelvény levételét, ez az a réteg, amely benne látja bosszúálló vezérét.

Természetes tehát az is, hogy a fallal körülvelt városok, a bánya- és a későbbi szab. kir. városok, amelyek 1492-ben mentesek maradtak a kilenced fizetése alól, távortartják magukat a mozgalomtól, abban semmi részt sem vesznek. Bezárják kapuikat és a forradalom tüzengerében magános szigetek maradnak. Viszont a lesüllyedt szabadalmas városok lakói, főleg a Nagyalföldön és a Tiszántúl, ott, hol tőzsgyökeres magyar lakosság élt, mint egy ember csatlakoznak Dósához. Mai alföldi falu-városaink ősei már akkor is népes, nagykiterjedésű helységek voltak. Lakosaik között sok volt az iparos, kik — mint említettük — a hetivásárokon maguk árulták a környékbeli falvak jobbágyságainak készítményeiket. Pl. egy oklevélben, amely több ceglédi lakosnak a nevét tartotta fenn, a sok Árpás, Búzás, Méhes nevűn kívül ilyen nevű embereket is találunk: Fazekas, Ács, Kovács, Szabó, Mészáros, Haláros, Thegzes, Borbély, Varga, Timár, Takács, amely nevek ebben a korban — 1510-ből datálódik az oklevél² — az illetők foglalkozását jelentik. Márki könyvéből látjuk — s most már megérthetjük e jelenség okát — hogy Dósa hadainak zöme ezekből az alföldi faluvárosokból került ki. Bár csak hozzávetőlegesek lehetnek a könyvében közölt számszerű adatok, ezek mégis eléggé illusztrálják azt a lelkesedést és elszántságot, amellyel a lesüllyedt városok a kurucvezérhez csatlakoztak. Így azt olvassuk, hogy Cegléden 2000, Mezőtúron 800, Békésen 2000 ember állott be seregébe.³ Azt is tudjuk, hogy Dévaványa, Nagylak, Sólmos, Lippa, Nyírbátor, majd Biharban Keresszeg, Kölesér — mind megannyi kivált-ságolt város — lakói vonakodás nélkül, önként és szívesen fogtak fegyvert.

¹ Országos Levéltár. Dl. 19,868.

² U. o. Dl. 21,991.

³ Márki i. m. 149, 203, 204. 1.

Kettős érv is szól amellett, hogy ezek a városok mint zárt tömeg csatlakoztak Dósához. Az egyik a lázadás leverése után hozott azon törvénycikk (1514: 39. t.-c), amely megparancsolja, hogy a felbujtókat és a parasztvezéreket a megyei hatóságok végezzék ki s amely cikk szükségesnek találja, hogy külön intézkedjék arról, mi történjék ott, ahol a bírák és az esküdtek, tehát a városok vezetői maguk voltak a vezérek. A másik érv pedig az a közismert tény, hogy a lázadók kapitányai között mindenütt ott találjuk papjaikat is; pl. a dévaványaiakat papjuk, Ambrus vezeti, a ceglédi plébános pedig Dósa alvezére lett. Márki névszerint is felsorol könyvében sok plébánost, akiről pozitív adatok mondják, hogy a jobbágyokat vezették. Nem állíthatjuk, hogy egészen műveletlen emberek voltak: az említett Ambrus pap is pl. a krakkói egyetemen tanult. A nép körében, azzal együtt élve, látniok és érezniök kellett annak lesúlyedését s nem kellett különösen heves vérmérsékletűeknek lenniök, hogy igazságtalannak találva a sors változását, híveiknek vezéreik ne legyenek uraik elleni harcaikban. Az alföldi nagy falu-városok tehát papjaik és legértelmesebb embereik — a bíró és esküdtek — vezetése alatt támadnak a vidéki nemesi kúriákra s az oligarchák váraira. Ők képviselik a deréksereget, a mozgalom magját, amelyhez a kisebb falvak lakosai, a szétszórtan élő, a szolgaságba már beleszületett jobbágyok csak hozzásodrónak.

A lázadás csak a szenvedélyek elementáris kitörése volt s így már eleve magában hordta a politikai sikertelenség csiráját. Leveretése után nem következhetett a belátás, hanem csak a győztesek bosszúja. Ismeretes az 1514-iki törvénykönyvnek az a rendelkezése, amely a jobbágyságot megfosztotta a szabadköltözés jogától s ezzel valóban rendkívül súlyossá tette az egész parasztság helyzetét. Ennek a dekrétumnak nem kevésbé fontos az a pontja sem,¹ amely így szól: A jászok és kunok s a király többi jobbágyai, *bárhoz is lakjanak* — kivéve a szabad és fallal körülvett városokat — ezentúl *az ország egyéb jobbágyságai és parasztjai módjára* kötelesek censzt fizetni, ajándékokat és kilencedet adni, továbbá *a szolgálatokat is teljesíteni*. A városok polgáraival tehát ismét szembe vannak állítva a bárhol, azaz a korábbi szabadalmas városokban lakók. Csakhogy amíg ezek 1492-ben csak a kilenced beszolgáltatására kényszerítették, most már kötelesek voltak minden más szolgálatot, robotot is végezni. Miután pedig 1492-ig is csak a robottól való mentesség különböztette meg őket a jobbágyságtól, kiváltságaik romjainak elvesztése sorsukat most már teljesen azonossá tette a jobbágyságéval, még ha a törvény ezt félreérthetetlen szavakkal nem is hangsúlyozta volna. Most már végleg beletartoznak a jobbágyságba, úgy hogy a szabadköltözés jogától ezzel együtt ők is megfosztatnak. Az ő lesúlyedésükkel, annak árán viszont megalakul a polgárság, amelynek külön rendisége most már szembetűnő, a jobbágyságtól éles határokkal elválasztott lesz, épen a közbenső réteg végleges lehanyaglásával.

A török hódításnak és a nyomában járó rettenetes vérvesztésnek kellett jönnie, hogy a társadalom fejlődése ismét visszatérjen normális medrébe. A munkáskéz hiánya rákényszeríti a nagybirtokos főurat, hogy visszaadják a jobbágyoknak a szabadköltözés jogát s újból különböző ked-

¹ 29. t.-c.

vezmények nyújtásával igyekezzenek egyes nagyobb telepeik feltörekvő népességének megerősödését, fejlődését lehetővé tenni. Ismét szokásos lesz az olyan kiváltságlevelek kibocsátása, amelyek a népesebb, gazdagabb községek lakosaira a kilencednél kevesebb terhet rónak. Ilyen módon lehetőségessé válik, hogy a jobbágyság energiája ne bénuljon meg, hanem kialakuljon a nagyobb mezővárosok azon tömege, amelyből egyesek ismét tovább emelkedhetnek a szab. kir. városok közé; azok tudniillik, amelyeknek a városfejlesztő tényezők segítségükre jöttek. Épen ez a körülmény, hogy a XVI. század közepétől a rendiség végéig tartó fejlődés folytatása a középkorban megindulónak, bizonyítja azt is, hogy a normálisnak nevezhető fejlődést megszakító erőszak, a Jagelló-kor általános züllése és kíméletlen önzése önmagában is nemzetsorvasztó volt.

Mályusz Elemér.

A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS IRÁNYA.

I.

A társadalmi élet folyton lüktető, minduntalan változó folyamat. Az ember életnyilvánulásait a majdnem változatlan *természeti* tulajdonságok mellett a folyton változó s egyénenként nagyon különböző *társadalmi* tulajdonságok irányítják. Innen van, hogy a társadalmi élet mindenkori formája, az időben rögzített társadalmi rendszer a szakadatlan társadalmi harc következtében folytonosan változó.

Elméleti szempontból tekintve a kérdést, a társadalmi rendszer* mely a megvalósított jogi, illetőleg társadalmi intézményekben nyilatkozik meg, a társadalmi felfogás hű tükrére kellene, hogy legyen, következésképpen tehát a jogi, illetőleg társadalmi intézményeknek teljes összhangban kellene állaniok az emberiség világnézetével.

Egy ilyen eszményi állapot azonban, egyéb okoktól eltekintve, már csak azért is utolérhetetlen, mivel maga az uralkodó világnézet is változó, de viszont másrészt annak állandósága összeegyeztethetetlen volna az emberi haladás törvényszerűségével.

Gyakorlatilag tehát csakis egy megfelelő kiegyensúlyozásról beszélhetünk, ami egyértelmű a *mindenkori* többség világnézetének intézményszerű megvalósításával. Ez azonban magában hordozza egyrészt a változandóság csiráját, másrészt pedig a meg-megújuló összetükközést, a társadalmi harc kiújulását.

Ez a tétel lehet kiindulópontunk, amidőn az egymást követő társadalmi rendszerekben a fejlődés irányát keressük. Nem fogunk messzire visszamenni, elég, ha a feudalizmusnak a demokráciába való átmenetét vizsgáljuk meg. A *hűbérrendszer* az emberek társadalmi egyenlőtlenségén nyugszik. Az osztálytagozódás már eleve szükségszerűnek tartott *a priori* tény. Az a korszellem, amely a hűbéri társadalmi rendszert oly hosszú időn át biztosította, olyan intézményekkel bástyázta magát körül, amely csak igen szűk réseket hagyott a tömegeből kiváló, vezetésre törő egyéneknek. Pedig a gyakorlati életben az eszmének korszellemé való válása, illetőleg érvényesülése elsősorban nem annak helyességétől, hanem a különböző

eszméket képviselő vezetők abbéli képességétől függ, hogy mennyire tudják saját meggyőződésüket a társadalmi erőtenyezők által elfogadtatni. Az lesz az épen uralkodó korszellem megalapítójává, aki a többi felett győzni tud és uralmát kellő eszközökkel fenntartja.

Ameddig bármi indokból kifolyólag a társadalmi erőtenyezők a hűbérrendszer munkamegosztását helyesnek tartották, amíg a papság imádságában, a nemesség hadiszolgálatában stb. a kiváltságok kellő ellenértékét látták, vagy rendénvalónak tartották a jobbgyszolgáltatásokat stb., addig nem lehetett szó a korszellem és társadalmi intézmények közötti összhangtalanságról, mivel az akkori korszellem alap gondolata gyanánt épen az «a priori» emberi egyenlőtlenség fogadtatott el.

Eziránt mindaddig nem is támadhatott kétely, amíg az emberiség a királyi hatalom isteni eredetét kérdés tárgyává nem tette. E hit lerombolásával azonban romba kellett, hogy dőljön az a társadalmi rendszer is, amelynek alappilléret épen a földi hatalom isteni eredete képezte. A hit helytelenségének felismerése erkölcsi alapjától fosztotta meg az arra épített társadalmi rendszert.

A gyökeres változás nem állhatott be egy csapásra és tekintettel az egymással szembekerülő felfogások közötti éles ellentétre, vérontás nélkül nem is volt megvalósítható. A történelem lapjai kimerítően beszámolnak a hosszas és véres harcokról, amelyek a «szabadság, egyenlőség és testvériség» diadalra juttatása jegyében indultak meg.

A küzdelemnek a demokratikus eszme győzelmével kellett végződnie, minthogy épen a kiváltságokat élvező osztályok rendítették meg a tömegnek a földi hatalom isteni eredetében való hitét. A kiváltságosak elvakult önzésükben csupán a kiváltságok nyújtotta előnyöket aknázták ki, elhanyagolva a társadalmi rendszer által rájuk rótt köteleességek teljesítését. Megzavarták tehát az összhangot és épen a társadalmi egyensúly felbillenése szolgáltatta a legkétségtelenebb bizonyítékát a régi korszellem elavultságának.

Átugorva a *demokratikus* társadalmi rendszerek fokozatos fejlődésének időszakát, csupán a kiforrott alakulatokat fogjuk vizsgálni.

Két jellegzetes alapalakot különböztethetünk meg, ú. m. egyrészt a hűbérrendszer behatása folytán kiépített és másrészt a múlt társadalmi emlékeivel teljesen szakító társadalmi rendszert. Az előbbit talán «alkotmányos arisztokráciának», az utóbbit pedig «alkotmányos demokráciának» nevezhetnők.

Miután maga a modern értelemben vett alkotmányosság demokratikus vívmány, önként érthetőleg mindkét alak a szabadság, egyenlőség és testvériség elvén kell, hogy nyugodjék. Ennek dacára a kettő lényegesen eltérő, mert az alkotmányos arisztokrácia a demokratikus alapeszméket csak szükséges rossznak tekinti, míg az alkotmányos demokrácia eleve kiküszöbölendőnek tart minden olyan társadalmi intézményt, amely csak távolról is emlékeztethet a hűbérrendszerre. Az előbbi fenntart bizonyos öröklött előjogokat, ú. m. a nemesség átörökösíthetőségét, a hitbizomány jogintézményét stb., de viszont több lehetőséget nyújt azok elérhetésére, nagy mértékben enyhítve az előbbeni elzárkózottságot. Viszont más oldalról teljesen *eltörli* a személyes szabadság önkényes *korlátozását*. Bárki

szabadon követheti hivatását, szabadon választhatja meg foglalkozását és szabadon élvezheti testi vagy szellemi tevékenységének gyümölcseit. Mindenki élvezi az egyenlőséget, de csakis *egy korlátozott egyenlőséget*, vagyis azokat a jogokat, amelyek az alkotmány által vannak adva, de egyben korlátozva is.

Ebben a rendszerben, eltekintve az örökletes jogoktól, maga az alkotmány egyenlősíti mindenkire nézve a különböző, illetőleg korlátozott jogok megszerzésének lehetőségét. E rendszer tehát ismét egy bizonyos társadalmi osztályozást eredményezett, az alkotmány létesítette osztályok között a gyűlölködés magvát hintvén el, aminek kedvezőtlen társadalmi és gazdasági kihatásai mindenki előtt ismeretesek.

Az *alkotmányos demokrácia* elvetvén minden a múltra emlékeztető intézményt, a teljes egyenlőség elvét óhajtja belevinni a társadalmi rendszer összes intézményeibe. Értsük meg jól, nem egy valódi egyenlőséget, hanem a lehetőségek teljes egyenlőségét a politikai és magánjogok megszerzhetőségét illetőleg. Itt mindenki egyaránt képesített felemelkedni a legmagasabb polcra, de épen úgy le is sülyedhet a legmélyebb mocsárba.

Mindkét alapalak számtalan alakulatra vezetett. Nem hiányoztak az eltévelyedések sem, mint többek között az anarchizmus, nihilizmus és legújabban a bolsevizmus. Ha tárgyilagos mérleget akarunk felállítani, meg kell állapítanunk, hogy az egyenlőtleniséget az ismert alakulatok egyike sem tudta kiküszöbölni.

Ellentmondásnak látszik ezzel a váddal az alkotmányos demokráciát: is illetni, amennyiben tényleg a demokratikus elvek intézményszerű megvalósításáról van szó és mégis a gyakorlati élet azt mutatja, hogy a vád helytálló. Hiszen az egyéni elégedetlenség ugyanolyan, ha nem fokozottabb mérvű a demokratikus rendszer alatt élő népeknél is, mivel *a tényleges egyenlőtlenégből* folyó méltánytalanságot egyik sem tudta kiküszöbölni. A demokratikus jelszavakra felépített modern társadalmi rendszerek egyikének sem sikerült tehát valódi célját elérni, t. i. összhangba hozni a társadalom által támasztott kívánalmakat a megvalósított társadalmi intézményekkel. Az intézmények nem felelnek meg az ember belső igazságérzetének, amely csalhatatlanul váltja ki a méltányos tiltakozó érzést minden a társadalmi összhangot igazságtalanul vagy méltánytalanul zavaró szándékkal, vagy tettel szemben. Társadalmi rendszerünk egy alapeszme helytelen beállításán épült fel, egy szépen hangzó jelszón, a tényleg azonban nem létező objektív emberi egyenlőség elvén.

Minden társadalmi rendszerünk az egyoldalú objektivizmus hibájában szenved, azt fogadták el kiindulási pont gyanánt, holott a természet épen az ellenkezőre utal.

Minden élőlénynél a szubjektivizmus lép előtérbe, ez irányítja tudatos életnyilvánulásait. Épen ezért a társadalmi jelenségeket csak mozdulatlan állapotukban vizsgálhatjuk objektív nézőpontból, mivel minden legcsekélyebb tevékenység már egyéniségből fakadó változatot idéz elő. Tehát mentől fejlettebb, illetőleg mentől összetettebb lesz a vizsgálat tárgyává tett életnyilvánulás, annál szembetűnőbbé válik a szubjektív közrehatás is, tehát annál gazdagabb lesz az egyéniségből fakadó változatok sorozata.

A természetben az ember a legfejlettebb lény, tehát mi sem érhetőbb, minthogy épen az ember társadalmi életében nyilatkozik meg legjellegzetesebben a szubjektivizmus. Tehát ezt az elsőrendű közreható elemet figyelmen kívül nem hagyhatjuk, amidőn az ember társadalmi életét akarjuk szabályozni, mert ellenkező esetben az óhajtott összhangot az ember tulajdonságai és a társadalmi rendszer között el nem érhetjük. Kiindulási pont gyanánt tehát nem fogadhatjuk el a nem létező objektív embert, hanem csakis a létező, az egyéni tulajdonokkal felruházott társadalmi lényt.

Adva van tehát egyrészt az emberek egyéniségéből fakadó egyenlőtlenség, másrészt pedig a társadalmi élet nélkülözhetetlensége. Következésképpen előbbinél a szubjektivizmusnak kell hogy érvényesüljön, míg viszont az utóbbi az objektivizmust kívánja meg. Ezen ellentétes elvek összeegyeztetése, szerves egésznek képező társadalmi rendszerbefoglalása a jövő felettébb nehéz, de annál felemelőbb feladata.

Csakis olyan társadalmi rendszer érheti el célját, amely az emberek természetéből eredő egyenlőtlenségből kiindulva és előmozdítva az egyéniség társadalmilag hasznos érvényesülését egyidejűleg a társadalom objektív érdekeinek kielégítését is lehetővé teszi.

Kiindulási tételünk igazolást nyer abban, hogy az emberek természetből való egyenlősége fikció lévén, az egyének egyenlőértékű tevékenységéről sem lehet szó s még ha az egyenlőtlenségből származó értékkülönbségeket valamiféle munkabeosztással ki is lehetne egyenlíteni, a folyton változó szerzett tulajdonságok ezt az egyenlőséget azonnal felborítanák. Az objektív egyenlőség tehát önámítás, olyan alaptétel, amely nem lehet a társadalmi rend szilárd alapja.

Hogy áll a dolog a modern társadalmi rendszerek második alapeszméjével, a szabadsággal?

Habár távolról sem érhetünk egyet azokkal, akik a modern társadalmi rendszert egy újszerű rabszolgaság — a proletárosztály — megteremtésének vádjával illetik, meg kell állapítanunk, hogy a szabadságeszme a demokratikus társadalmakban sem úgy érvényesült, hogy a társadalmi rend harmóniáját megvalósította volna. A kiinduló pont gyanánt beállított szabadság nélkülözvén a *szolidaritás* elemét, ellentétbe került a közérdekkel. A közvélemény a szabadságban csupán egyéni jogot látott, teljesen háttérbeszorítva annak társadalmi reflexióit, nevezetesen, hogy abban elsősorban is a közérdek legfőbb biztosítékát keresse.

A szabadságelv társadalmi érvényesítésénél az objektivizmusból kell kiindulnunk, minthogy itt nem természeti, hanem társadalmi viszonylaton alapuló tulajdonságról van szó, amit ha a közrend biztosításának figyelmen kívül hagyásával szabályozunk, maga a társadalmi rendszer kerül ellentétbe a társadalmi életcéllal.

Az egyén ugyanis az önző célok minél teljesebb kielégíthetésének vágya által vezetve mindig hajlandó lesz egyéni szabadságával visszaélni s ezáltal a közösség érdekét károsítani, ezért tehát a társadalom mint a közérdek képviselője kénytelen bizonyos korlátozásokat alkalmazni.

Az egyéni szabadság szabályozása egyike a legkényesebb feladatoknak. A demokratikus irányzat zászlójára írta ugyan a szabadság jelszavát,

azonban nem tudta kellő egyensúlyba hozni annak kettős kihatását, az egyéni és a társadalmi.

Ha az ember életét nem töltenék ki egyidejűleg egyéni és társadalmi életnyilvánulások, a kérdés megoldása igen egyszerű volna. Az adott körülmények között azonban az elsőbbség kérdése okvetlenül tisztázandó, mivel az elvi alapok előzetes lerögzítése nélkül egy összhangzatos társadalmi rendszer kiépítése kivihetetlen. Ha az egyéni szabadságnak akarunk kedvezni, akkor kétségkívül a szubjektív indokoknak adandó az elsőbbség, míg viszont ha a közérdek lebeg szemeink előtt, az objektivizmusnak juttatandó a fölény.

Önként érthetőleg tételünk csak arra az esetre vonatkozhatik, midőn *valódi demokráciáról* van szó, amidőn tehát a társadalom, illetőleg annak intézményei csak mintegy szervezett megnyilvánulási eszközei a köz, az összesség érdekének. Ilyen körülmények között a társadalmi intézmények nem sérthetik az egyéni szabadságot, mivel az egyénekre felbontott nép és az összesített társadalom összesnek, tehát a nép egyéni érdekei nem lehetnek ellentétesek a társadalmi közösség érdekeivel.

Viszont ez az állapot csak akkor áll be, midőn az egyesek mentalitása át van hatva a szolidarizmus érzetétől, midőn meggyőződésünkkelé vált, hogy a társadalom nem egy emberek kitalálta kényszerközösség, hanem természeti szükségességen alapuló alakulat, annak elkerülhetetlen volta maga a természet által lévén adva, minthogy az ember nemcsak természeti, hanem ugyanakkor társadalmi lény is.

A demokratikus eszmék harcosai a fennlobogatott zászlóra a *testvériség* jelszavát is felírták. A három jelszó jegyében magasra emelt zászlógyőzelemre vitték, diadalittasan tüzték ki az elfoglalt feudalizmus várfokára és ennek dacára a három közül a legfenségesebbet, a testvériséget valószínűsítették meg legkevésbé.

A demokrácia kereteit már eleve úgy szabták meg, hogy azokat az egyenlőség és a szabadság kitöltvén, a testvériség számára mái nem jutott hely. A szabadság szubjektív felfogása nem engedte meg, hogy a szolidarizmus érzése az emberek meggyőződésében gyökeret verjen. Minden a kivívott egyéni szabadságot korlátozni szándékozó intézmény sértőnek, a szent és sérthetetlen egyéni szabadsággal ellenkezőnek tekintett. Ilyen körülmények között önként érthetőleg maga a demokratikus áramlatból támadt közfelfogás vált a szolidarizmus kifejlődésének kerékkötőjévé. A fölényt a szabadság szubjektív és az egyenlőség objektív beállításának adta, helytelenül bár, de épen ezen megítélésben látva a demokratikus eszmék megvalósításának legfőbb biztosítékát. E tévedés gyászos eredményei mind intenzívebben érezhetőbbé váltak.

A testvériség kihullott láncszemének beillesztése természetesen nem könnyű feladat s balgaság volna azt várni, hogy egy csapásra, mintegy varázspálcával megvalósítható volna. A természet nem ismer ugrást s az emberi társadalom nem fejleszthet ki tökéletes rendszert, azonban a tökéletesedés útjának folytonos keresése, az összhangot zavaró tényezők kiküszöbölése szintén az emberi lélek sajátos törvényei közé tartozik.

II.

Megelőző fejtegetéseink az éremnek csak egyik oldalát mutatják, ugyanis az alapeszmék általános jellegvonását. Lássuk ezek után a társadalmi élet *gazdasági* vonatkozásait.

A társadalmi élet szorosabb értelemben vett társadalmi és gazdasági vonatkozásait elméletileg elválaszthatjuk ugyan egymástól, a gyakorlati élet azonban ilyen eljárást nem tűr meg, mivel annak társadalmi és gazdasági kölcsönhatásai egymást átszövő szerves kapcsolatban állanak.

Viszont az is áll, hogy az ember társadalmi tulajdonságai gazdasági téren is irányító szerepre hivatottak és ennek folytán az ember gazdasági tevékenysége is a társadalmi törvények hatása alatt fog állni. Más szóval tehát a társadalmi rendszer szelleme reányomja a maga bélyegét az időleges gazdasági rendszerre is, minthogy mind a kettőnek mozgó főtényezője egy és ugyanaz a társadalom.

A múltnak az osztályuralom szellemével megegyező legjellegzetesebb gazdasági intézménye a *céh* volt. Alapeszmét a munkaszabadság megszorítása és a termelés korlátozása, tehát az egyéni jogok és kötelezettségek társadalmi kötöttsége. Ez tehát összhangban állott a feudalizmus alapeszméjén nyugvó társadalmi rendszerrel s épen a gazdasági szabadság elfogadása lett volna vele összeegyeztethető.

A pénzgazdaság s a találmányok folytán teremtett ipari termelés azonban már e gazdasági rendszer keretei között nem volt megvalósítható.

A klasszikus vagy szabadelvű közgazdasági iskola által követelt reformeszméket a gazdasági szükség váltotta ki és Smith Ádám, Ricardo, Say, Stuart Mill stb. korszakalkotó műveiben rendszerbe foglalt követelő alakot nyertek.

A gazdasági szabadságot képviselő iskola abból a feltevésből indult ki, hogy a gazdasági tevékenység helyes irányítását a természetre kell bízni, amely azt az egyéni érdek útján eszközli. A gazdasági tevékenységet tehát szubjektív nézőpontból állítja be; Jeligéje a «laissez faire, laissez passer», minthogy felfogása szerint sem az örök törvényeket követő természet, sem pedig a sérthetetlen egyéni gazdasági szabadság nem tűr beavatkozást.

A szabadelvű iskola alapelvei teljes összhangban állanak annak céljával, t. i. az egyéni szabadság érvényesülésével, szemben az azelőtti kötöttséggel, továbbá hogy ugyancsak összhangban állottak az akkori demokratikus korszak alapelveivel. Az ilyeszerű következetességnek és összhangnak azonban csak szkolasztikus értéke lehet, mert mit ér az ember boldogulása szempontjából egy olyan társadalomgazdasági rendszer, melynek már a kiindulási pontja téves, tehát ha következetes marad, levont következtetései is tévesek lesznek.

A mi esetünkben épen ez a helyzet. A feltételezett természeti törvények nem léteznek, mivel a természeti törvények uralma az embernek csupán azon tulajdonságaira terjedhet ki, amelyek a természet közvetlen behatása alatt állanak. Az ember társadalmi tevékenysége általában, sőt a legtöbb esetben egyéni tevékenysége is, nevezetesen azon cselekedetei,

amelyek lelki világából fakadnak, csupán múltó és időről-időre változó jelenségek, mivel azokat az emberi gondolkozás hozza létre.

A természet csak kijelölte az ember részére a társadalmi élet szükségességét, de a társadalom megszervezése, a társadalmi intézmények mikéntje, beleértve a társadalomgazdaságiakat is, már emberi tevékenység eredményei, azokat az ember találja ki és alkalmazza, tehát alá vannak vetve a változandóságnak és a mulandóságnak. A tulajdont nem az Úristen teremtette meg és annál kevésbé tett megkülönböztetést a szabad és kötött birtok stb. között.

A természet csak arra kényszeríti az embert, hogy szükségleteinek zömét munkája révén elégítse ki, de viszont, hogy szükségleteinek kielégítése pl. kötött- vagy szabadbirtokrendszer, arisztokratikus vagy demokratikus társadalmi berendezkedés uralma alatt történik-e, az már társadalmi működés eredménye s nem természeti szükség. Ha nem így volna, akkor a társadalomgazdasági intézményeknek változatlanoknak kellene lenni, de mivel ez felel meg a tényeknek, az ember társadalomgazdasági-berendezkedése is mint az emberi akarat kifolyása változásnak van alávetve.

A klasszikus iskola tehát hibás alaptételből indult ki és így mi sem természetesebb, mint hogy kitűzött célját nem érthette el. Ha csak arra törekedett volna, hogy a régi rendszer szűkreszabott korlátait döntse le,, mivel azok az újabbkori gazdasági fejlődés útjába állottak, akkor a munkaszabadság kivívása révén szerepét fényesen töltötte volna be.

Ebből a szempontból valóban forradalminak tekinthető és így egyáltalán nem szolgált reá az újabban alkalmazott orthodox elnevezésre. Ne feledjük el, hogy a céhrendszerrel állott szemben, tehát a közfelfogást meg kellett arról győznie, hogy az egyéni munkaszabadság a gazdasági fejlődés legfőbb tényezője. A fennforgó körülmények között a tétel a koráramlatnak megfelelő lévén, meggyőző erővel hatott, ez azonban túlzó jellegén nem változtatott s a rendszer tárgyilagosságának rovására esett.

Alaptételévé tette a téves szubjektív felfogást. Nagy tévedés, mivel az egyén mint társadalmi lény gazdasági szükségleteit előnyös módon csupán egy észszerű társadalmi munkamegosztás mellett elégítheti ki. De ha elfogadjuk a munkamegosztás nélkülözhetetlenségét, akkor el kell, hogy vessük a korlátlan egyéni munkaszabadság tételét is, mivel a munkamegosztás feltételezi az egyéni és a közérdek párhuzamos érvényesülését, tehát az egyoldalú beállítás nem foglalhat helyet, hacsak nem akarjuk méltánytalanul háttérbe szorítani egyik vagy másik, érdeket.

Nem vonhatjuk kétségbe az egyéni munka azon törekvésének jogosultságát, hogy mentől több előnyt élvezzen, viszont azonban a közérdeket az egyéni érdek önző céljainak annál kevésbé áldozhatjuk fel, mert az egyéni tevékenység gyümölcseinek zavartalan élvezhetését épen a társadalom biztosítja s a fokozottabb gyümölcsözőség a társadalom alkotta munkamegosztásnak köszönhető.

Tehát a társadalom lévén a munkamegosztáson alapuló egyéni munka forrása és az egyéni munka és nyereség védelmezője, fel kell annak jogosítva lennie a közérdek védelmére is s kell, hogy hivatása legyen, védelmet nyújtani mindazoknak, akik méltánytalan hátrányt szenvedhetnének azok

tevékenysége folytán, akik épen a társadalom által biztosított egyéni-szabadsággal a mások rovására visszaélnék. A kifejtett tényállás tehát önként érthetőleg megdönti a klasszikus iskola levont következtetéseinek gyakorlati helyességét s ezzel a szabadelvű iskola ismert jellegét.

Ha a szabadelvű iskola tételei csak az elmélet terén maradtak volna, elmaradt volna az a mélyreható hatásuk, ami a modern *szocialista irányzat* feltámadásában jelentkezett.

Noha az «enyém—tied» fogalma a történelem előtti idők homályába vezet, bizonyos, hogy a tulajdon keletkezését nyomban követte a vagyonskülönbség s társas csoportok vagy rétegek elégtelensége, amely annál hevesebben nyilvánul meg, minél nyilvánvalóbbak a jövedelemelosztásnak a társadalmi rendszer következtében előálló méltánytalanságai. A társadalmi rendszer a tulajdont mindig intézményszerű Védelemben részesítette, s ha figyelembe vesszük, hogy a gazdasági javak megszerzése és bírása mindig nagy vonzóerőt gyakorolt, aligha kételkedhetünk benne, hogy a szocializmus is igen régi keletű. Régen természetesen más alakban nyilatkozott meg, mert más volt a társadalmi rendszer és az ebből fakadó elégedetlenség oka. A lényeg azonban ugyanaz volt v a szegénység elégedetlensége a földi javakat birokkal szemben.

A modern szocialista mozgalom vizsgálatát illetőleg Gide osztályozására támaszkodunk, aki annak három főalakját különbözteti meg: a kommunizmust, a kollektivizmust és az agrárszocializmust.

Mindhárom szocialista főirányzat és természetesen azok összes ágazatai abból az alaptételből indulnak ki, hogy a földi nyomorúságok főforrása a gazdasági javak helytelen elosztásában keresendő s támadásaikat főleg ezen anomália ellen irányítják.

A leggyökeresebb követeléssel a *kommunizmus* lép fel, t. i. ez az egyéni tulajdon teljes megszüntetését óhajtja Kétségkívül eszményi állapot volna a teljes egyenlőség, az a társadalmi élet, ami csupán a testvériség uralma alatt áll, ahol az egyéni cselekedetek egyetlen rugója és irányítója az eszményi felebaráti szeretet. Fájdalom, ezidőszertint mindezt csak jámbor óhajnak minősíthetjük. Mindaddig arra komolyan nem is gondolhatunk — ha mindjárt fel is tételeznők az emberek természeti tulajdonságainak egyenlőségét — amíg az emberek lelkéből az önzés ösztöne teljesen ki nem hal. Hogy ettől milyen távol állunk, mi sem bizonyítja inkább, mint az egyes államok büntetőtörvénykönyve és nap-nap utáni joggyakorlata és az ezekre vonatkozó statisztikai adatok. Ha mindezek dacára a kételkedők hisznek az ideális kommunizmus megvalósíthatóságában, vonják elfogulatlan bírálat alá a modern kor kommunista kísérleteit és ha őszinték akarnak lenni, be kell ismerniök, hogy azok jóra nem vezettek, ellenkezőleg az eszmény szempontjából teljes kudarcot vallottak. Ideig-óráig fennmaradásukat sem az idealista kommunizmusnak, hanem ellenkezőleg, az azzal a legélesebb ellentétben álló zsarnokságnak köszönhetik.

A *kollektivizmus* nem követeli az egyéni tulajdon teljes megszüntetését, csupán a termelési eszközökre vonatkozólag nem ismeri el annak létjogosultságát. A kollektivizmus szintén az egyoldalú beállítás hibájába esik, aminek annál nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk, mivel a kollektivizmus eszméje egy más, gyökeresen megváltozott nézőpontból

szemlélve, t. i. a szolidarizmus szempontjából, a jövő társadalmi rendszerében vezérszerepet hivatott betölteni.

A szocialista felfogás által kifejegecsített alakjában erre alkalmatlan. A kollektivista beállítással szemben igen sok elméleti és gyakorlati ellenvetést lehetne felhozni, nem mulaszthatjuk el azonban annak hangsúlyozását, hogy a társadalmi élet úgy általában, mint főleg gazdasági megnyilvánulásában felettébb sok kollektivista reflexióval bír. Ezért, ámbár elhibázottnak tartjuk a gazdasági termelést *tisztán* a kollektivizmus elvére alapítani, épúgy helytelennek vélnők a tényleg létező kollektív hatások figyelmen kívül hagyását is, mert ellenkező egyirányú téves állításra vezetne.

A társadalmi munkamegosztás uralma minden gazdasági tevékenységre kiterjed, tehát mindenki bizonyos mértékben kényszerítve van embertársa munkájának eredményét is élvezni. Tehát mindenkinek *erkölcsi* kötelessége nemcsak saját magára, hanem egyidejűleg a társadalomra nézve is hasznos tevékenységet kifejteni, vagyis másszóval, a termelési eszközöket valódi hivatásuknak megfelelőleg felhasználni. E szabály kétségkívül a társadalmi élet kollektív kihatását tükrözi vissza és ezért alkalmas kiinduló pontul szolgálhat annak megítélésére, hogy szocialista vagy szolidáris felfogás irányába iparkodjunk-e a társadalmi rendet fejleszteni?

A szocialista felfogás az ismert indokokból kifolyólag nem ismeri el a termelési eszközök feletti egyéni tulajdont, hanem azokat mintegy kommunizálva, egy az ember természeti hajlamával ellenkező intézményt akar létesíteni. Ha a dolog mélyére nézünk, vizsgálódásaink arról győznek meg, hogy tulajdonképpen nem szükséges a tulajdon ilyértelmű érintése, nem látszik egyáltalán indokoltnak a gazdasági javak ezen ingadozó és ennek folytán többé-kevésbé önkényes osztályozása, mert hiszen nem a termelési eszközök az irányadók, hanem az azok segélyével kifejített gazdasági tevékenység eredménye. Tehát a kérdés lényege annak eldöntésére redukálódik, hogy vajjon a termelési eszközök milyen rendszer mellett használhatók ki tökéletesebben? A kollektivizmus által teremtett mesterséges, vagy az emberi természettel összhangban álló természetes feltételek mellett?

A tárgyilagos döntés nem nehéz. Mind a kommunizmus, mind a kollektivizmus által ajánlott munkarendszer mesterkéltnak, mert ellenkezik az ember egyik legjellegzetesebb tulajdonságával, az egyéni jelleggel, amit az ember soha semmiféle társadalomban levetközni nem fog. De ugyancsak jellegzetes emberi tulajdonság az önzés is, már pedig épen ez ösztökéli arra, hogy a termelési eszközöket minél gazdaságosabban használja ki, mert mentől többet és minél olcsóbban termel, rendszerint annál inkább szolgálja önző érdekét.

Az említett feltételek melletti gazdasági tevékenység csak akkor válhatnék a társadalomra nézve károsná, ha a társadalomnak nem állana módjában az egyéni tevékenységet a kollektív érdeknek megfelelőleg irányítani. Ezt azonban megteheti, ha a társadalmi munkamegosztást a kollektív érdekre, illetőleg a társadalmi szükségletekre való tekintettel alakítja meg.

A dolog természetéből folyik, hogy a jól szervezett társadalom említett irányítóhatalommal is rendelkezik. Ugyanis az összhangzatosan szervezett társadalom egyrészt világosan felkeli, hogy ismerje a kollektív szük-

ségleteket, másrészt pedig azok tervszerű kielégítésére kell, hogy törekedjék. Ezt könnyen utol érheti, mert hiszen a magántevékenység gyümölcsözősége épen attól függ, hogy az egyén kellőleg beletud-e illeszkedni a társadalmi munkamegosztás körébe, vagyis hogy egyéni tevékenységének eredménye meg-e felel a társadalmi szükségleteknek? Ha igen, boldogul, ha nem vagy alkalmazkodnia kell, vagy elbukik. Végeredményben tehát megállapíthatjuk, hogy egyrészt a társadalomtól függ az egyéni munka irányítása, másrészt pedig, hogy a társadalom ezt minden mesterkélttség nélkül a legkönnyebben az emberi tulajdonságoknak megfelelő természetes úton érheti el.

A várt hatás nem maradhat el ha a szubjektívizmust juttatjuk érvényre a termelési eszközök és az egyéni tevékenység szabályozását illetőleg, de viszont az objektívizmust kell, hogy alkalmazzuk a társadalom kollektív érdekeinek szolgálata szempontjából. Így a kollektívizmus nemcsak' hogy elveszti mesterkélt voltát és az egyéni szabadságot sértő jellegét, hanem ugyanakkor természetes, nélkülözhetetlen gazdasági intézménnyé válik.

A felemlített harmadik irányzat az *agrár-szocializmus* legjellegzetesebb követelése a tulajdonjognak a földre vonatkozó megszüntetése. Némileg emlékeztet a fiziokratizmusra és épen azért a mi szempontunkból alig igényelhet behatóbb taglalást. Az eszmekör kirívó egyoldalúsága első pillanatban elárulja annak alkalmatlan voltát arra, hogy egy általános társadalmi rendszer alap gondolata gyanánt szerepelhessen. De akkor nem állhatja meg a helyét mint társadalom-gazdasági rendszer sem, mivel a társadalmi fel fogással összhangba nem hozható.

Mindenesetre megemlítést érdemlő körülmény, hogy a felvetődött szocialista irányzatok egyike sem tudott — kivéve az utópisztikus szocializmust — egy szorosabb értelemben vett társadalmi rendszer kialakítására vezetni. Efelett egyáltalán nem csodálkozhatunk, mivel alapelveik megvalósítása leküzdhetetlen elvi és gyakorlati akadályokba ütköznek.

Az utópisztikus szocialisták ezirányú sikere épen annak tudható be, hogy rendszerük épen eszményi, utolérhetetlen utópia, egy szép érdekes olvasmány, de egy felépíthetetlen légvár. E légvárak legnevesebb szellemi építései, mint Morus, Saint-Simon vagy Fourier rendszerüknek nem is tulajdonítottak mást, mint utópisztikus jelleget, azt kívánatos eszmény gyanánt állítván oda, anélkül, hogy annak megvalósítására komolyan gondoltak volna.

A modern szocialisták dacára annak, hogy tanaikat a tudományos jelzővel díszítik fel és dacára annak, hogy fővezérükkel, Marxszal egyetemben a szocialista elvek megvalósításától a társadalmi élet gyökeres megváltoztatását várták, még sem alkottak a társadalmi élet összes vonatkozásait felölelő rendszert, hanem megelégedtek annak kimutatásával, hogy a társadalmi élet minő fejlődése várható a szocialista elvek megvalósítása esetében.

A társadalmi élet elhibázott szemlélete nem engedte meg az egyéni és közérdek összhangzatos beállítását, következésképpen tehát elégedetlenséget szült mindazoknál, akik az egyes társadalmi intézmények hibás volta miatt szenvedték, mialatt mások indokolatlan előnyökhöz jutnak. Tetézi

a bajt, hogy hol az egyéni érdek szenved a közérdek kárára, hol pedig fordítva, mivel az érdekek kellő kiegyensúlyozása hiányzik. Igaz, hogy állandóan kísérleteznek minden olyan eszmével, mely lehetőséget látszik nyújtani az elégedetlen társadalmi osztályok terhének könnyítésére. A tapasztalat azonban arról győz meg, hogy így nem lehet a társadalmi élet szekereinek zökkenéseit kiküszöbölni. Hiába olajozgatjuk vagy cseréljük fel a kerekeket, ha a tengely van rosszul beállítva.

Dacára a modern szociális társadalmi intézmények létesítésének — az új kerekek — és dacára a vagyonos osztályok által tett engedményeknek — a kocsikenőcs — a társadalmi élet szekere nem tudja a természet által részére kijelölt egyenes irányt követni. A tengely ferde beállítása miatt a rúd sem volt párhuzamos az úttal és így a szekér ahelyett, hogy előre haladt volna, ha jobbra húzták balról zökkent, ha pedig balról húzták jobbról zökkent.

Nem tudhatni előre, hogy az emberiség meddig hagyja magát egy bizonyos társadalmi rendszer által vezetetni. A társadalmi élet szekere egy csodálatos szerkezet, gyakran a kátyús úton sem akad el, máskor pedig a sima úton törik össze a kerék. Azt azonban mindig könnyen észlelhetjük, hogy a kitűzött irányban halad-e, vagy pedig letért a jó útról.

Nézetünk szerint ez a jelen helyzet képe.

III.

A jelen társadalmi rend megerősödése a demokrácia alappilléreinek, az egyenlőségnek, a szabadságnak és a testvériségnek az elmondottak irányában való fejlődésétől várható. Ez nem utópia. Jelen társadalmi életünk is mutat egyes olyan alkotásokat, amelyeknél az indító rugó nem az¹ emberi önzésben, hanem az emberek társadalmi érzésében keresendő. Ezek belső meggyőződésből sarjadtak, rendszerint a valódi társadalmi érzésből, amely külső kényszer nélkül váltja ki abbéli tudatunkat, hogy embertársainkkal szemben nemcsak jogokat támaszthatunk, de velük szemben társadalmi kötelezettségeink is vannak. Ilyenek egyrészt a szolidarizmus érzéséből fakadó jótékonyági és emberbaráti intézmények, másrészt a társadalmi érzés gazdasági megnyilatkozását képviselik a tisztán szövetkezeti célokat szolgáló intézmények. Mindezek a szolidarizmus eszméjére vannak fektetve, tehát annak felismerésére, hogy embertársainkkal szemben kötelezettségeink vannak, illetőleg, hogy közös erővel az egyéni gazdasági célokat is könnyebben érhetjük el.

A kölcsönös támogatás érzésének őseredete az emberben lappangó testvériségre vezethető vissza, ami viszont önkéntelenül a szolidarizmus felé hajt, mert a társadalmon kívül nemcsak az *egyedüllét érzése* fog áthatni, hanem felébred bennünk *gyengeségünk tudata* is. Összes tevékenységünkkel tudatosan vagy bár öntudatlanul is, a társadalomra támaszkodunk. A megnyilatkozás különbözni fog aszerint, hogy a belső indító ok az önzésre vagy pedig a tudatos szolidarisztikus érzésre vezethető vissza. Tehát nem a társadalmi intézmények alakja irányítja társadalmi életnyilvánulásainkat, hanem az azokat előidéző érzés. Ehhez mérten az eredmény is társadalomellenes, önző célzatú vagy pedig a szolidarizmus által befolyásolt közhasznú cselekedet lesz.

Hiszen a szolidarizmus nem más, mint annak tudatos felismerése, hogy társadalmi lények és ennek folytán a társadalomnak már születésünktől kezdve lekötelezettjei vagyunk. Tehát ismerjük el önmagunktól, minden külső kényszer behatása nélkül tartozásainkat azon tényezővel szemben, aminek tevékenységünk zavartalan kifejtését és gyümölcseinek élvezhetését köszönhetjük.

A társadalom nyújt alkalmat az. egyéni tevékenység kifejtésére, tehát megengedhetetlen, hogy ugyanaz a tevékenység az egyéni szabadsággal való visszaélés révén a társadalmi érdeket megkárosíthassa. Az egyéni szabadság nem jogosíthat fel arra, hogy arra való hivatkozással elhanyagolhassuk társadalmi kötelezettségeink teljesítését. De viszont áll az is, hogy utóbbi kötelezettségek csak olyanok lehetnek, amelyek a közérdek szolgálatában állanak, tehát nem irányulnak közvetlenül harmadik személyek javára, akiknek adott esetben egyéni érdeke a miénkkel ellentétes is lehet, hanem a társadalom érdekét mozdítják elő, tehát azon alakulatét, amelyben élünk, amelynek mi is egyik eleven sejtjét képezzük, amelynek érdeke következképpen azonos kell, hogy legyen az egészet alkotó egyének érdekével.

Mindez azonban csak akkor válhatik valósággá, ha a társadalmi rendszer alappillére a testvériséget tesszük, ha megvalósítjuk az emberek lelkében lappangó felebaráti szeretetet, azt a természetes érzést, azt a társadalmi tulajdonságot, amit a természet minden ember lelkébe beleölt ott.

A jövő társadalmi rendszer második főpillére a szabadság kell, hogy legyen és pedig objektív beállításban akkor, amidőn a közérdeket érinti, de viszont szubjektív vonatkozásban ott, ahol az egyéni jogokról és kötelezettségekről van szó. Az egyéni szabadság korlátozandó, ha mások jogait keresztezi, de korlátlan kell, hogy legyen az egyéniség kifejlesztése és a magántevékenység kifejtése szempontjából mindaddig, amíg nem lépi túl a szolidaris kötelezettségek határát.

Végre a harmadik főpillér, a szubjektív vonatkozásban beállított egyenlőség mindaddig, amíg az egyéni fejlődésre és tevékenységre vonatkozik, de viszont objektív mértékké kell, hogy átváltozzék, mihelyt az egyéni munka értékeléséről van szó, ily módon állapíttatván meg annak úgy társadalmi, mint pedig gazdasági értéke.

A társadalmi szolidaritás kell, hogy képezze a jövő társadalmi rendszer főtengelyét, méltán kérdezhetjük tehát, kínálkozik-e megfelelő gyakorlati mód a közfelfogásnak ily irányú átalakítására?

Kétségkívül igen és pedig ugyancsak természetes út, az erkölcsi műveltség megfelelő kifejlesztése.

A társadalmi élet ugyanis bizonyos erkölcsi alapon kell, hogy nyugodjék, így volt ez a múltban és így lesz a jövőben is, mert erkölcsi alap hiányában az ember társadalmi közössége elképzelhetetlen. Ez a társadalom élete szempontjából nélkülözhetetlen erkölcs szükségképpen egyezik a szolidaritás követelményével. A krisztusi tanítások sok rokonságot mutatnak a társadalmi szolidarizmussal. A valóság és az erkölcsi normák közötti szakadék onnan van, hogy bár felismerjük az erkölcsi szabályok helyességét, igen gyengék vagyunk önzésünk leküzdésére, tehát arra, hogy magunkat az erkölcs szabályainak alá vessük. Az iskola, edzeni igyekszik a fiatalság

természetadta erkölcsi érzékét, ezt azonban a felnőttek anyagi élet-felfogása csakhamar lerontja. A társadalmi erkölcs fejlesztése csak fokozatosan mehet végbe és kivált eleinte a becsületes igen gyakran fogja magát szembetalálni a becstelennel. Viszont egy erős erkölcsi áramlat megindulása esetén az utóbbiak száma csakhamar tetemesen megapadna, egyrészt, mert mind szűkebb téren tudnának érvényesülni, másrészt pedig, mert maguk a társadalmi intézmények is átalakulnának, áthelyezkedvén arra a megfelelő erkölcsi alapra, ami képes megteremteni az ember természeti és társadalmi tulajdonságai és a társadalmi intézmények között hiányzó összhangot.

Az elmondottakkal hozzá akarunk járulni a kérdés iránti érdeklődésnapirenden tartásához, mivel tartani lehet attól, hogy az, ami ma még békés úton vagy legalább is nagyobb megrázkódtatások nélkül megvalósítható, holnap már erőszakos úton fog érvényesülést követelni.

A mai társadalom kedélyhangulata talán legtalálóbban egy kitöréssel fenyegető tűzhányóhoz hasonlítható, amely előbb-utóbb ki fog törni,, de ha a láva lefolyásának útját előre nem szabályozzuk, az az útjába eső viruló kerteket is meg fogja semmisíteni.

Sigmond Andor

ERDÉLY LELKE A LEGÚJABB IRODALOMBAN.

I.

A nagy magyar tájegységek: a Dunántúl, az Alföld, Erdély minden időkben adtak jelentős írókat, kiváló kultúrharcosokat, de a tájak génusza, nem bontakozott ki egyszerre, hangjuk nem erősödött egyenletesen. Nyugatról keletre húzódik a magyar föld megnyilatkozás-hulláma. Keszthely környéke a Balatonzuga az első magyar vidék, amely a táj szellemének megfelelő művészi formában, elsőrangú költőkön át revelálhatta magát. S a Dunántúl viszi a vezérszerepet Petőfi fölléptéig. Berzsenyi, a két Kisfaludy, Vörösmarty: dunántúliak s mintha Csokonai mókás-szomorkás lelke is itt találná meg a táj-ekvivalenst. Pannon költészet ez, az európaihoz legközelebb eső. Az európai formákat nem érzi nyűgnek, hisz temperált itt a szemlélet, harmóniára törekvő a lélek s a Berzsenyi-féle titán vérmérsékletek is a higgadt fegyelmezetség, sőt a kellem mezében szeretnek megjelenni. A realizmus laposságai itt nem toboroznak rekrutákat. A költészet többet jelent az igazságnál, de sohasem szertelen grimaszt, klasszicizmus, romanticizmus rokonok a kifejezés nemes előkelőségében. Derült jelenések s a legelőrehaladottabb és legegyensúlyozottabb környezet költészete, mely a népies kornak egy Jókait s a modern irodalomnak egy Babits Mihályt fog adni.

Más erők azok, amiket a Petőfi lírája s az Arany János epikája döbent a fölneszelt fülekbe, összehasonlítom a Petőfi-gyűjtemények első versét, az *Aranykalással ékes rónaság* kezdetűt az alig későbbi *Alfölddel*: egy más világ hangja ez. A Vörösmartytól Petőfihez, a Dunántúlról az Alföldre vezető széles hídon sétáltam át. A sorok fegyelmezett előkelőségébe, mintha

a parlagi költő, a szegedi Dugonics (de milyen Dugonics!) rikoltana bele. Erők lappantak itt az unalmas medencében, amelyek nem maradhattak némák. Horizontfogó dombocskák helyett a megmérhetetlen végtelenség, előkelő szílesbe rejtett kúriák helyett pusztán csavargó nomádnép, tanyák és csárdák. A jambus magyar zengést kap s a kátyúk közt másodszor is polgárjogot nyer a kátyú-versforma: az alexandrin. A realizmus egyre erősödő skálája ez Petőfitől, Aranyon és Tömörkényin át Móricz Zsigmondig. A romantikus beleálmodáson, epikus derűn át egyre kérlelhetlenebb szavak és idomok ütnek belénk. A táj, melyet Petőfi a szilajság ódájává fűtött, az aranyos színekben játszó epikán át egyre megdöbbentőbb mélységekbe zuhan, talán, hogy a száz évvel előre élt Katona Józsefet megismételje.

A harmadik nagy tájegység: Erdély e század elejéig csak Jósikát és Keményt mondta. Nem jelentéktelen szavak, de nem állanak arányban az erdélyi medencében fölhalmozott történelmi és néprajzi erővel. Nem is tartoznak a végzetes kifejezők közé, akikben faj, osztály, környezet, vidék rohannak egybe, hogy az emberiség felé hallatott kiáltás legyenek. Jósika költő, de felszínes, Kemény gondolkozó s nem költő. Aki ismeri Erdély kultúrhistoriáját, vár innét valamit. Aki ismeri az erdélyi magyarságot, rendkívülit vár. S csakugyan a XX. század elején két rendkívüli ember röppen ki Erdélyből: Ady Endre és Szabó Dezső. Új levegőt, új gesztust hoznak. Ady is erdélyi, de inkább a versformáló erőben, melyeket tudatalatti atyafiság fűz a székely népballadákhoz. Szabó Dezső egész alkataban, agya gépezetében, nagy természeti erőket dübörögtető, antarktikus végleteket csatáztató szemléletében, kegyetlen türelmetlenségében, gúnyjában és szilajságában erdélyi, speciálisan székely. De Ady Endre és Szabó Dezső időnapelőtt elszakadtak Erdélytől, sorsuk belekavarodott az egyetemes magyar sorsba, Budapest elette őket Erdély elől. Milyenek azok az írók, akiket egy egész élet s az összeomlás szakadéka szeparálnak erdélyiekké? Hogy hallatja magát a magára maradt Erdély, ahol most már politikai erők kívánják a külön beszédet. Megtalálja-e múltját? Megtalálja-e magát? Kikben és hogyan? Milyen az ő külön magyar lelke s hogy része az egész magyar léleknek? Milyen új szót várhatunk tőle mi, és milyen új szót a világ?

Maga az erdélyi kritika sem adott ezekre a kérdésekre kielégítő választ. A legilletékesebb kézből nemrég hozzánk került munka,¹ Kristóf György kolozsvári egyetemi tanárnak az erdélyi irodalomról szóló műve is csalódást keltett. Az erdélyi irodalom múltjára vonatkozó cikkei legtöbbször igen gyér szálak fűzik az erdélyi irodalomhoz, a többi is filológus érdekű részletkérdéseket bogoz, csak itt-ott akadunk egy-egy adatra, mely az erdélyi génusz fejlődésére rávilágít. Jelentékenyebbek a mai állapotokról szóló cikkei. Kultúrprogrammja józan, de szűk; az erdélyi írók kiválogatásában biztos ítéletű, bár a méltatás módszere csak itt-ott elégít ki, még leginkább a hozzá konzervatív világnézetük miatt közelálló erdélyi lírikusok jellemzésében. Egészében az erdélyi irodalom keresett cégére alatt értékesített elavult tanulmányok s a nagy erdélyi kristályosodásra vonatkozó fontos adatok egyetlen halmaza ez a könyv, amely lehet igen rokonszenves.

¹ Kristóf György: Az erdélyi irodalom múltja és jövője. Kolozsvár 1925.

magyar tudós munkája, de semmiesetre sem világít rá két kérdésre: Milyen az erdélyi lélek? Hogyan nyilatkozik meg az erdélyi irodalomban?

Milyen az erdélyi lélek? Ki fejtheti meg Budapestről? De ki mondhatja meg Nagyenyeden? Aki benne él Valamiben, nehezebben tisztázódik, mint a kívülről vizsgáló. Ha erdélyi könyv, tájkép, díszítés, ember kerül elé, minden pillanatban megüt valami, ami nincs még bennem s ez a sok megütődés összegezve az erdélyi lélek. Vagy legalább, amiben az erdélyi lélek az átlag lélektől különbözik. Mert van az emberi természetnek egy tengerszintje, egy minden emberben meglévő tartalom, amelyből mint kisebb-nagyobb fennsík, hegyorom emelkedik ki a fajták és néprajzi csoportok külön tartalma. Én, a dunántúli hegy láthatom az erdélyi hegyet, de hogy lássa a Hargita önmagát? Túlzott hasonlat, hisz a műveltség az erdélyi ember számára Erdéllyel szemben is páholy, csak a távcső hoz túlközelre. S amikor egy csaknem új kultúra mozdulásáról van szó, nem jobb-e kissé messziről nézni, ahonét az ember mindjárt mást is láthat, teszem (a székelyekre gondolok) Norvégiát.

S hacsak az általános műveltséghez tartozókat tudom Erdélyről s azokat kissé tovább gomolyítom, nem tudok-e már sokat? Erdély az egyetlen országrész, ahol nagy csoport magyar szorult hegyek közé. S ha egy kicsit gondolkozom az emberen, aki Csík vagy Háromszék fenyveseibe tör irtást, hozzáképelem a lezárt katlanokat, a mostoha természeti erők sanyargató játékait, már van valami ízem az erdélyi magyarról, aki más a Csíkben, más a Mezőségen s más a Szilágyságban, de sehol sem él édenkertben s mégis csodái közt él a hegyekké, erdőkké, konok viharokká csapzó természetnek. S vegyük ehhez a boa constrictor fajt, mely ennek az erdélyi magyarságnak minden szigetét körülfolyja, hogy csak az izmok pattanásig feszült ereje tarthatja vissza az összeroppantó öleléstől, már tudom: miben különbözik ez a nép minden egyéb magyarságtól. S nemcsak természet és románság szorongatja, szorongat a múlt. Szinte lehajol s beleszól az emberek életébe. Itt a parányi városoknak is tradíciójuk van. Az Alföldön talán nagyközség sem lenne s itt fejedelmi személyek feledt s mégis ezer lélettünetben visszadöngő lépteivel súlyos a kövezet. S ez a múlt nem ép dicstelen. Sőt az se süthető rá, hogy Európa mögött kullog. De nép, mely természet s néprajz mostohaságai közt ilyen Bethlen Gáboros múltat folytat, Európában sincs több. Milliós tömegben biztosan nincs. Három adat s már egyedülivé szelektált egy egész országrészt. S nézzük meg ezeket az erdélyieket, akik a megszállás elől Csonkamagyarországra özönlenek. Hogy megszállják a pozíciókat, hogy fölszívódnak a vagonlakásokból s nem épen rossz helyekre. Élelmes nép ez s az ember nem szívesen disputál velük, mert a holnaputáni gondolatánál tartanak.

S ha ezen a ponton tán szét is ágaznak az egyes erdélyi csoportok, sőt ellentétbe is kerülnek, már ez is elég magas plató az emberi átlag tengerszintje fölött. Vágjunk az egyik oromnak. Nézzük a székelységet, a legnagyobbik törzset. Ezek a szabad parasztok már külön alkati vonásokkal is egybetartozók. Szálasok, mint a legtöbb hegyi nép, de nem közönséges

szálasság ez. Kicsérezte őket a sors, a rendesnél nagyobb emberek cselekedet, indulat, képzelet, sőt a rosszaság irányában is. Rajtuk út legnagyobbat a természet s ők a legnagyobbat vissza. Nem elnyűttjei az erőknek, de gladiátorai. Szikra van bennük. Nehezen jött, mint az összedörzsölt fenyőágakból csiholt, de szikra. S ennek a szikrának egyszer humor, egyszer mese, egyszer ornemens a neve. Könnyű a Dunántúl nem hinni babonákban, jöjjenek ide a hegyek közé. De ez a babona nem is oly káros, hisz alkalomadtán monda lesz és olykor népballada. S hogy mesélnek ezek a pogány óriások. Mézédés nekibuzdulással, mintha azt mondanák, hej, de szépséges, gyönyörűséges mesét mondok én most. S mondják azon a dialektuson, amelynek a megértéséhez nem elég a tájszótár, az ész kacskaringóinak az Ariadné fonala kell. Itt nincs értelme a mindent látni akaró realizmusnak, de a mosolygó dunántúli génusz is megzavarodhat. Nem, innét valami szertelen fog kikerülni, amely nem lesz lezárt kép s nem lesz harmónia. Az elbeszélés sem lesz térben megkonstruált, inkább az időben bujdokoló. Bokrok alatt surranó patak, amely időnként szét-széttekint. Nagy, sötét háttér s rajt a küzködő ember, aki mégis csak szikra s bár inkább vigyorog, mint nevet s inkább vagdalkozik, mint terem, de a győzelmes ember szavát mondja a világba,

Persze, mindez csak hozzá vetés. Lássuk, mit mond az irodalom?

III.

A katasztrófa döreje a rejtezkedő poéta-fácánok egész csapatát röpentette föl az erdélyi kukoricásból. Tollra és súlyra nagyon különböző vadak, vannak köztük, akiknek a neve inkább a költő-teremtő közönség érdeme, vannak köztük a költőség falát jogosan dönget ők s vannak a szó legnemesebb értelmében vett költők, ha nincs is köztük a Költő, aki csak egy.

E poéták alsó szintje olyan, amelyet Erdély helyzetének s a dilettantizmus mai állásának az ismerete alapján várhatunk. A második vonalból közismert nevek nyomulnak föl. Magyar viszonylatban is helytálló erők, akik mégsem válhatnak sem erdélyi, sem magyar, sem emberi dolgok szimbólumává, nem tudnak önmaguk szobra lenni, hol az anyag szegénysége, hol a konstruálás sedresége miatt. Példákat adok s nem felsorolást. Itt van Walter Gyula, akinél az élet fele nyúló őszinte lendület a párhuzamos periódusok színtelen bőbeszédűségébe ful. Itt van Olosz Lajos, akinek minden verse pontosan kifejlett zenei gesztus, mely ködös távolokra nyiló hangulattá mossa a lazán odavetett színeket. Bizonytalan, mint a szürkület, ez az érdeme s ez a fogyatékosága. Az erdélyi líra vezéralakjai közé szokás számítani Szombati Szabó Istvánt. Nagytermésű lírikus, változatos, minden irányban reagáló, aki Ady néhány fiatalkori modoroságát rendszerré fejlesztette. Egy-két biblikusán telt verse elvész a semmitmondó mondatok lavinájában. Mindeniknél érdekesebb Nagy Emma, Erdély vendége, a temperamentum szélsőségei közt cikázó nő, amire lehet, lelkesedéssel felel, de el-elönti helyzete vigasztalansága. Strófáit az érzelem egyetlen vésővonala foglalja össze. Néha természetcsinálta remek, néha

pongyolaság, de mindig közvetlen s mindig absztrakciókra hajló. Nem hűl szemléletté, viszont lendületébe nem kavar színeket. Alakuló, de komoly ígérlet.

Ha nem jelentéktelen tehetségek, jelentéktelen erők. Nincs igazi gyökerük föld, élet, faj, család felé. Nem tudnak természeti hatalmak reprezentánsaivá nőni, emberekké, akikben az embernél több szól. Egyelőre csak arra jók, hogy kiszzelektálják magukból azt a három nevet, amely számunkra ma az erdélyi lírát jelenti. Reményik Sándorra, Áprily Lajosra és Tompa Lászlóra gondolok.

Az étellel fölszámolt emberek, akikből az «elvégeztetett» epilógusaként ered a vers. Nem játsszák elénk az élet hagyományos felvonásait, állnak, mint az örökkévaló dolgok s a szó, amit mondanak, ugyanaz. Unalmasak, mint három mérföldkő, amely mégis egy nép szíve felé jelöl izgató utat.

Még Reményik Sándor a legváltozékonyabb. De ő is lezárta az életét, ezt a szerinte érdektelen és dohos kriptát, mielőtt a közélet költőjévé lépett. Nála szokatlan durván szidja a pszichológokat, akik az egyén életébe túrnak. Mi közöttök, mi van a vers mögött! Rég lefojtott, ki tudja, milyen gátlások visszanyomta hévvel veti magát a kínálkozó daltárgyra: Erdély tragédiájára. Minden ötlet mögött fölexplodál a vers. Petőfi, Ady nem írtak ennyi politikai költeményt. S a politika nemcsak feladat, sokkal inkább ürügy. A költő ürügye, aki mégis csak terepet talált, önérzete megizmosodik ebben a féktelen verselő kedvben. A Petőfiére emlékeztető, de sokkal egyszínűbb jambus, amely mintha csak gondolatok világos s mégis művészi kivereselésére szerénykedett volna ily egyszerűvé, új tárgyakra fordul. Nem befelé, az élet velőtrázó igazságai felé, csak közelre, a percről-percre verset kínáló környezetre. Versek szakadatlan zuhatagában állunk. Nem az életet tékozló versek, inkább az élet helyett valók. Ugyanaz a mechanizmus ismétlődik százzszor, csak a tárgy más, a reflex ugyanaz, A konzervatív világszemlélet villanásai. Beteg pesszimizusból konzervatív, nem erőtudatból. Ember mindenek ellen s talán nem is ember, csak páncélfal. S ez a páncélfal ott Kolozsvárott mégis csak jelent valamit. Még akkor is, ha csak gondolatból készült.

Reményik Sándor után csak szavak maradnak bennünk, Áprily után színek és zene. Ez a lélek még sokkal inkább elvégeztetett, mielőtt líra lett. Ember, aki így szólt: Én, Áprily Lajos az életet befejeztem, ami maradtam: elégia. Kész hang, mely egy pillanatra sem fog ingadozni. S ha elégia, nem tolakodó. Az erdőkbe, havasokba, szomorú sorsú emberekbe rejtező-elégia s csak itt-ott riadunk rá, hogy mindez ő, Áprily Lajos, aki szinte alig szól bele a tulajdon világába. Októberi séta ezeken a verseken áthaladni. Különös pirosas elégiaiák, nem szürke-feketék, mint Juhász Gyula elégiai, pirosak, piros levél és piros bogyó, erőkre emlékező, amelyek voltak s az őszé lettek. Vagy mit jelent ez a szorongó nyugtalanság, amely a vers szélesen hömpölygő hullámát már meg nem zavarja, de a szavak erőtől duzzadó sorakoztatásában s egy-egy nosztalgias szóban mégis fölriad. Nem a simmentáliak közt nevelkedett irisórai szarvas túlkölése ez a ködös hegyek felé? S nem egy Erdélyből szakadt hang, jellemző Erdélyre, ahol a negyvenévesek versei egyetlen hosszú sírfelirat? Nem nagy líra, de tiszta szó.

Nem új, de csodálatosan következetes. Szemléletében erdélyi s valahol a mélyen sorsában is. Erdély legnagyobb művésze ő.

S ha mégis Tompa Lászlót állítom az erdélyi líra legfelső grádicsára, ezt az egyenetlen, inkább sorokat, mint verseket szikrázó költőt, a magyar erőknél hódolok. Konok, fanyar erők ezek, de először benne szólanak és ki tudja, hogyan és hányakban nemsokára. Elintézett ember, de nem fog a tulajdon sírján reflexiókat villózni s nem oboázik bele az alkonyba mosott őszí havasokba. Másféle alkat, aki inkább vihar szeretne lenni, afféle székelly vihar. A Griegzene norvég fjeldfokora kavargatja s átkozza a hegyeket, amelyek közt rabbá rögződik a lélek. Délre kívánczik s a kérlelhetetlenség versét írja az élettárshoz: Egy élten át bús harcunk szennye lep. Zárt, mint a katlanok s szereti a katlan-verset: a szonettet. Börtönbe a szóval! Ennek a versnek nincs színe, csak korlátjai és feszítő szavai vannak. Torzó-költő, de új felnyúlása a magyar géniusznak, akit senkihez sem lehet hasonlítani.

Nagy utat tettünk meg. Lelkekből indultunk el, akik kísérletek. Elhaladtunk egy költő mellett, aki gondolataival erdélyi, láttunk egyet, aki szemléletében az. Tompa Lászlóban a székely alkat költői revelálójához értünk. Ember, ki sorsa és szervezete mélyén függ össze a környező világgal, annyira, hogy a természeti erők egyikévé számíthatjuk.

De hol a lírikus, hol az élet, amely szemünk előtt formálja lírává magát, nem magát, Erdélyt, a világot? Száz gyökerű fa a lírikus és mindenik gyökér valóságokba, nem reflexiókba, nem hangulatokba és nem gesztusokba kapaszkodik. Az egész élet újul meg benne és megújul a vers. Az erdélyi líra Erdély lelkéből vetten konzervatív. De azt jelenti-e ez, hogy nem szabad a maga külön megjelenésére rátalálnia?

IV.

Évtizedekbe kerül, míg egy új vagy megújuló kultúra a maga eredeti lírai eszközeit kifejleszti. Egy-egy kivételes tehetség, mint Ady példája mutatja, szinte hónapok alatt átütheti a konvencionális, idegenből kölcsönzött formákat, de az egész líra nem követheti, a reformátor elszigetelt jelenség marad s csak lassan szélesedik az új hang minden temperamentumot kifejező nemzeti instrumentummá. Az úttörés veszedelmes vállalkozás, az egész ember belebukhat s nem csoda, hogy Erdélyben, ahol gyors szóra volt szükség, ép a legnemesebbek menekedtek a nemzetközi formák sáncaiba, hogy egyéniségüket és mondanivalójukat formai tépelődések nélkül rögzíthessék le. De az elkerülhetetlen hősöket fog szülni s az erdélyi gondolkodás, amely olyan eredeti múlthoz, természethez és sorshoz való viszonyában, meg fogja találni formai vértetét is. Addig is nyitva a könnyebb út: a próza. A próza gyorsabban simul a feltörő akarathoz, engedékenyebb és plasztikusabb. A gyors XIX. század két újszülött kultúrája: az orosz és a skandináv szinte nem is jutott el a sajátos versképzésig, legjobb erőit a prózában tékoztatta ki. Ismerve az erdélyi lélek magazabolázó jellegét, előkelőségét, kétségtelen, hogy nem fog megragadni ezen a fokon. Másrészt kétségtelen, hogy egyelőre a próza a nagyobb ígéret, a

vakmerőbb aspirációjú művészek itt helyezkednek el s az erdélyi irodalom- a prózában messzebb jutott a külön erdélyi szellem revelálásában, mint a líra.

Az erdélyi szépprózáról csak beszámolni is szinte lehetetlen, húsz író ötvenegy néhány munkájának az elolvasása után sem állíthatjuk, hogy nem hagytuk ki a legjelentékenyebb huszonegyediket. A megjelenésük után tüstént elkapkodott kiadások, másrészt a megjelent könyvek rettenetes száma (csak egy marosvásárhelyi vállalat húsz kötetet adott ki 1925-ben) a legnehezebben áttekinthető, de bámulatos élettorlódást jelentő őserdővé zsúfolják az erdélyi irodalmat. Csak az irányok jellemzésére vállalkozhatunk. A részletek tisztázását a kibontakozás későbbi stádiumára kell hagynunk.

Az erdélyi író körül három témakínáló múzsa settenkedik, a történelem, a természet és a mai sanyarú napok. Mind a háromnak megvannak a művelői, hármás rajvonala egy csaknem páratlanul álló, tisztán szellemi fegyverekkel vívott szabadságharcnak. Aki megmutatja a történelmet: a legérdekesebb holtakkal gyarapítja az élők megfogycsoportját. Aki megérezteteti a természetet: magyar szóval fűzi hozzánk az erdélyi rögöt: Aki belevillant a jelenbe: utat mutat a könyvek szikláira szorult, özönvízmosta magyarságnak.

A történelem szószólói: Gyallay Domokos és Makkai Sándor. Írtak más természetű műveket is, de itt van a hivatásuk. Gyallay anekdotázó ember. Minden elbeszélése kerek s mindezt el lehetne mondani pipapöfögtetés közben, ebéd után, talán ép egy régi udvarház tornácán. Néha alig több egy érdekes históriácskánál, amit mond, de hosszabb lélegzetű dolgaiban is az elbeszélés zavarhatatlan könnyedsége s a történet lezártága gyönyörködtet. Nem mély poéta, de Jókai óta nincs írónk, aki a multat ily nemes eszközzel népszerűsíthetné az egyszerűbb emberek közt, mint ő. Már Makkai Sándor inkább a filozófus hajlamok megszólaltatója. Strindberg miniatúrijeire emlékeztető sűrítéssel tereli egy pontra a történelem szertekésző erőit, néhány oldalon korokat jellemez s néhol lelkeket, szinte pszichoanalitikus alapaossággal. Művei a költészetig emelkedett tudós választékos alkotásainak tetszenek, de hiányzik belőlük a született költő életeláradása.

Az erdélyi hegyek ihletik Berde Máriát. Nem mintha természetleírásokba veszne. Az egész költészete érzik a természettől átfűtöttné. Városi históriákat mond el s zilált mondatai, mint fenyőágak csapnak az arcunkba. Első széttekintésre kuszált s ha a végire jártál, mélyebb természeti törvény szerint megkomponálnak tűnik, akár az erdő. Oldalakat ír s nincs dialógus, nincsenek kiképzett jelenetek, semmi drámai, szinte ráböksz a hevenyészettségekre s mégis előnt egy különös láz, lappangó szexualitásból s a hegyvidék izgató illataiból táplálkozó láz, amely ellenállhatatlanul sodor a könyvön át. S ahol e lélekbe párolt természet elé maga a természet járul objektumul: a babonás, sejtelmekkel zsúfolt természet: ott utolérhetetlen. Hosszabb novellái Erdély legsajátosabb hangja.

Az aktuális élet legtöbbet emlegetett költőnői: Szabó Mária és Gulácsy Irén. Szabó Mária első pillanatra azokhoz a nőírókhoz hasonlít, akik az írónöket ezen a féltéken gyanúsakká tették. A realizmus erős színeit

kerüli, de klasszikussá sem higgadt a stílusa. Van benne valami előkelős-ködés és a nagyon kitisztalkodott nőiesség naivitásai. De egyszerre emberek váratlanul gazdag örvényben vagyunk. Tollra nem vett helyzetek s a léleknek egy-egy bámulatos dinamikájú, skicce. A témavezetés mindig tiszta s a finomkodó hang alatt is rábukkanunk valami mégis csak fölemelő, eredendő finomságra. Mintha az úrinőnek ebben az esetben nem kellett volna előbb nővé, sőt emberré vedlenie, hogy író lehessen, de úgy ahogy volt, glaszékeztüben sétálhatott át az irodalomba. Tehetség, aki talán a jobbérzésű s nem túlzott igényű magyar nőknek lesz mentsvár-olvasmányuk.

Vizont Gulácsy Irén könyveit férfi aláírással is elfogadnák, sőt úgy inkább. Alakjait az író szétszokszorozott indulatai hajtják. Nyelve komor és tömött, mint a homlokát ráncoló novemberi ég. Hibátlan kompozíciójú regénye, a Hamueső egész Erdély keresztmetszetét adja *egyetlen erdélyi* falu történetében. Alakjai túlnőnek a regényen, szimbolikus magasságokig,; mindenik az emberek egy rétegiért van s egybekapcsolt történetük az egész Erdélyért. De a messzenyiláló háttér előtt erős realiztikus ábrázolás szuggerálja a való életet. Tökéletes regény ez, az Erdélyről elsőül mintázott remek. Mintha egy jóérzékű ötvös ötvényezte volna össze ily tökéletessé. Tömörkény, Móricz, Szabó Dezső erényei együtt egyetlen feladat hibátlan megoldására. S ha jobban figyel az ember, ez a jótanulóság, ez az összeválogató hajlam Gulácsy Irén nőisége. Kétségtelen tehetség, aki az eddigi magyar irodalom alapján kiszámította, mi a lehető legjobb irodalom. Második regénye: a Főretteg már inkább széthullása ezeknek az egyszer remekbe fogott erőknél. Az írónő izmos, de mintha megdagasztaná az izmait: én magamnál is izmosabb vagyok. S az ember belebotlik sajátságos eredetiséget lehelő jelenetekbe, egy erős, szerelem meglepte férfi gyámtalansága, egy bolondos oláh familia tarka rajza s eszébe jutnak az írónő remek novellái s már kiejti a gyanút: ez az írónő az egyéniségét áldozza föl az imponánsért s ha föláldozza, talán az imponánsvolta is pillanatnyi csak. A letaksált Szabó Mária utóbb kiengeszteli az embert, a megrajongott Gulácsy Irén gondolkodóba ejti. Mégis a Hamueső írónője a jelentékenyebb.

Aktuális tárgyakat dolgozott fel Erdély egy időnapelőtt elhunyt írója: Balogh Endre is. Nagyszabású műve nem maradt. De kis regényei végzetes pillanatok fölött tiszta léleklátással s emelkedett költészettel elsuhanó költőt mutatnak. Friss rügy című regény számbamenő művében egy fogságból hazatért vak katona vergődését mondja el, akinek még egyszer át kell bocsátania nyomorult testén az élet ízeit, hogy gyermeket adva pusztulhasson el. Erdély egy megviselt generációját jelenti ez a vak katona. S Erdély egy generációját a költője, aki ki tudja, milyen negyven év után sorokat írt, amelyek az új erdélyi irodalom legszebb biztatásai s átvétven a maga egészál deszkáját a nagy Örvény felett, elment, hogy beleveessen a feledésbe.

V.

Külön ágazott folyama az erdélyi szépprózának az a törekvés, amely a székelység néprajzi jellegének és külön lelkiségének a föltárására vállal-

kozott. Az ilyen kísérletnek megvannak a maga előnyei és veszedelmei. Előnye: talajt talál a költő, dús eredeti ízeket, melyekkel okosan élve, pompás lombot vethet az általános emberi felé. Egy sajátos táj erőit vonván maguk mögé parittyául már sokan repültek messzire, föl, a Nobel-díjig. Veszedelme az ilyen helyi irodalmárkodásnak az etnográfikus részletekbe gabalyodás, az egy helyben tipergés. A részletekben nem az egészet látja meg az író, csak a még apróbb részleteket. S lassan nem is író már, csak esetlen etnográfus. A költő több, mint a táj. A tájnak a költő szóra nyílt ajak, az írónak a táj erőkészlet, melyet magába szippantva találóbban fejezheti ki szétvisszhangoztatott önmagát.

Jórészt egész fiatal emberek ezek az úttörők. Kettőt mutatok be közülük: Nyirő Józsefet és Tamási Áront.

Nyirő József minden sorában van valami székely specialitás s ez az eredetiskedés néhol a homályosság határán imbolyog. Az olvasó belevesz a részletekbe s a sok adat nehézkes és homályos történetekké gomolyul, néha alig jut túl egy jellemrajzon vagy ismertetésen. A székelység zsákutcájában futkosunk s egy épen nem raffinált elbeszélő laza víziói közt. Amit kapunk, kiegészítésre szorul s mégis, amit kapunk, sok is. Túlságos áhítattal mélyed egy-egy babonába, helyiérdekű szokásba, összehányt adatok az emésztetlenség állapotában, ahol a mondatokat fesztítő igaz költőerő csak ritkán ömlik el az egész művön. Még a jobb darabok is a kuszátság érzését hagyják bennünk, sokhelyütt meg épen bántó a dilettáns gondolat vezetés.

Épúgy mint Nyirő József, Tamási Áron is a Szabó Dezső-féle gondolatvilágból indul ki. 1922-ben írt novellái a keresztény kultúra alatt rejtőző pogányságot, a kenyéradó föld szimbólumokkal játszó himnuszát rengik. De ebbe az általános, szintelen pátoszú költészetbe csakhamar belecsördül a régvárt valami: a székely mese. Páratlan elbeszélő talentum, történeteit emlékezetbemarkolókká kerekíti s ami meglepő: a magyar irodalomban társtalan módszerrel. A mese nem áll meg jelenetekben, nem szélesedik megkomponált képekké, inkább lebegteti a jeleneteit, egyet megvillantott s már a másíknál tart, de mégsem tisztán az idő a dimenziója, mint a szó szoros értelmében vett elbeszélésnek. Csak a csiráit kapjuk a jeleneteknek, de mégis megkapjuk s ezek a csirák bennünk hajtának tovább s a novella összegezésekor vesszük észre, hogy teljes emléket hagytak. Mozgalmasságot érzünk s ezt a mozgalmasságot a hangulat tarkaságával színezi a dialektus gyermekin játékos íze s az erős sodrú emberek, sötét természeti erők s tömény mondatokban élő költő közti ellentét. Bipoláris költészet ez: egyik oldalon a paradicsomi ember romlatlan enyelgése, másikon a sötét hatalmak, természet, fátum, ember végzetes szava. A kettő különböző mértékben elegyedik, hol bájos történeté, mint a Mihájka, szippantsban, hol sötét balladává, mint a Halál vigíliájában, de a bájban is érzed az erőt, az erőben is a báj. Óriások története ez, akik egyszerre rosszabbak és jobbak a többi embernél. Az ördögöt is szégyenbe hagyják, de a legszebb virágnyelvet is megszégyenítik szerelmük gyöngédekedeiseiben. Mindaz, amit a székelyekről tudtam: székely mese, ballada, történelem, faragás, viselet, székelykapu, Benedek Elek, Szabó Dezső: logikus egységbe került, amíg ezeket az értékre nem egész egymagas novellákat olvas-

tam. Ritka költő, aki első kötetével ilyen egész kultúrát kifejező módon egyesíti a legerőteljesebb poézist a humornak nem nevezhető derű minden szót átható leheletével.

A tehetség esendő. De ha Tamási Áron két esztendő alatt írt novelláinak meredek grádicsát nézzük, csak rendkívülit várhatunk tőle. Talán egy árnyalattal még magasabbra kell lépnie a részletek fölé s messzebb pislantania az amúgy is bejárt nagy világba. Ha az egész magyarságot, az egész emberiséget ugyanazzal a szerencsével fejezi ki, mint szűkebb hazáját, a magyar irodalom világirodalombeli reprezentánsává nőhet. Így is nagyobb és csíradúsabb erők megmozdítójának érzem, mint azokat, akiket ebben a tanulmányban méltattam.

VI.

A nemzetek akkor adják legjobb erőiket, midőn magukra eszmélve a genezis ihletével először öntik tökéletes és eredeti alakba külön mondani-valójukat. A modern európai népek közül az olasz ejtette ki elsőül a maga külön olasz szavát s hatszáz esztendő során máig sem kiálthatta túl. Az olaszt az újkor folyamán az angol, a francia, a spanyol, majd a német követte. A XIX. századnak az oroszok a hősei, a századfordulón a skandinávok nyomulnak elő.

Aki ismeri a magyarságban immár százötven éve erjedő erőket, látja, hogy tanuljuk el fokról-fokra a Nyugat kifejező eszközeit, hogy kerekedünk a Nyugat fölé a mi külön mondanivalónkkal, elhiszi, hogy a következő szót a magyarság fogja mondani. Az áttörést már a múlt század előkészítette. Berzsenyi, Csokonai, Katona, Vörösmarty, Jókai, Arany ennek a munícióraktárnak a felhalmozói. A kilencszáz körüli évek tespedéséből nem remélt magasságokba csap föl a magyar géniusz. A nemzeti katasztrófa ezt az irodalmi föllendülést széles magyar rétegek személyes ügyévé tette. Egy nagy áttörő szellemre van csak szükségünk, aki kihívja Magyarország fölfedeztetését. Egyszer forduljon felénk Európa figyelme, irodalmunk hódítani fog. De ehhez szükség van valakire, aki mindazt, ami a Kárpátok koszorújában történt, támadhatatlan formában összefoglalja. Ennek a szel lemnek a visszaeső fénye egy nagyszerű tünemény részeivé fogja avatni irodalmunk vezéralakjait Balassától a legújabbakig.

Azok után, amit Erdélyről elmondtunk, nem lesz meglepetés, ha ezt a tehetséget Erdélytől várom. A dunántúli lélek előkelő, de európai. Az alföldi magyar, de lapos. Erdély nemes és eredeti. Az idő rácafolhat az okoskodások részleteire, de nem szívhatja vissza kibocsátott erőit. S ha az erdélyi irodalom nyolc esztendeje nem is adott világhódító magyar művet, felhozott valamit, az erdélyi lélek szintetizálásra váró nagyszerű erőit. S ezek az erők már nem oszolhatnak szét, amíg emberükre nem találnak.

A politika ez egyszer Mózes-vesszőül nyúlt a magyar sziklához. Erdély a legnagyobb magyar csoda földje: a tömegek akarják az irodalmat. A szegény, jó mellőzött magyar géniusz csak csodákkal felelhet erre az akaratra

Németh László.

A HÁROM BRIT BIRODALOM.

A legutóbbi hetekben megjelent egy munka az angol könyvpiacra, amely a mai brit birodalmat, mint «harmadikat» aposztrofálja.¹ Az első szerinte az északamerikai «ültetvényekből» épült fel és összeomlott a függetlenségi nyilatkozat napján; a második a XVIII. század gyermeke s immár nem kontinentálisán összefüggő, hanem szétszórt, óceáni birodalom; a világháború nagy konvulzióin át azonban ez a második birodalom is átadja helyét egy harmadiknak s ez a harmadik már inkább nemzetek szabad konföderációja, mint szoros értelemben vett «birodalom».

Egy előkelő recenzens² elfogadja ezt az analízist, de azt fűzi hozzá, hogy a mai birodalmat voltaképp nem is harmadiknak, hanem *negyediknek* kellene nevezni: az *első* lévén a Normann, Angevin és Plantagenet királyok jogára alá hajtott ma francia (és belga) partvidék, amelynek birtokában még szárazföldi nagyhatalmi állásért küzdött a középkori Anglia.

A megjegyzés helyes és mégis jó ok van rá, hogy ne négy, csupán három brit birodalomról beszéljünk. Amaz *első* ugyanis eltűnt nyomtalanul, de a többi három ma is existál: együtt és egymás mellett. A mai brit birodalom tényleg három évszázad történetét ábrázolja és három különböző komplexumból áll. Az első a szoros értelemben vett *imperiális* elven nyugszik, a másodiknak *patronátus*, a harmadiknak *föderáció* a szerkezeti alapja.

Az elsővel nem kívánunk részletesebben foglalkozni. Létalapja a brit impérium határtalan hadi és gazdasági ereje, illetőleg ennek az erőnek roppant presztízse, amely nyomasztó jóakarattal lebeg a szanaszét szórt kisebb-nagyobb területek tarka-barka lakosságának feje fölött. A legfejlettebb adminisztratív rutin erős, bár korántsem kémény kezébe van mindennapi sorsuk letéve, de ez a sors csak függvénye annak, amely a másik két birodalomra vár.

Az «imperiális» birodalommal ellentett végetlet a «föderatív» birodalom testesíti meg. Amott teljes alávetettség van, itt teljes szabadság; amaz a XVIII., emez a XX. század gyarmatpolitikáját jelképezi. A «patronátus» alatt álló birodalom (a XIX. század) «halmazállapota» pedig mintegy fél úton van a kettő között. Célszerű lesz tehát előbb a föderatív birodalmat, a brit «domíniumok»³ szövetségét venni szemügyre.

I. A domíniumok.

A közelmúlt hetekben tartott 1926. évi birodalmi konferencia «státus»-bizottsága tárgyalásainak eredményét egyhangúlag elfogadott jelentésben tette közzé, amelyet némelyek a brit birodalom «magna-

¹ A. Zimmern, *The Third British Empire*. (Oxford University Press.) 1926.

² «The Times. Literary Supplement.» 1926. p. 781. (Nov. 11.)

³ A brit korona domíniumai: Kanada, az ausztráliai szövetség, a délafrikai Újnyugat-Írország, Újfundland és az ír Szabad Állam (Dél-Írland).

«charta»-jának neveztek el. Eszerint a dokumentum szerint *az Egyesült Királyság¹ és a brit Domíniumok státusban egyenlő, önkormányzó közösségek, amelyek semminő tekintetben sincsenek egymás alá rendelve, sem bel-, sem külügyeikben, ámbár összetartoznak a Korona iránt való közös hűségben és szabadon társulnak egymással, mint a Brit Nemzetek Egyesülésének tagjai.*²

Szigorú közjogi szempontból ez tehát nem több, mint *perszonális unió*. Ebből a szempontból a brit birodalom, mint *Nagybritannia* birodalma voltaképp megszűnik létezni. Nincsen többé szó «birodalmi kormányról» és «birodalmi parlamentről», ehelyett «az Egyesült Királyság kormánya» s a «westminsteri parlament» szerepel. Nincsen többé «birodalmi vétó» s a Domíniumok kormányzói ezentúl csupán a koronának s nem egyúttal a brit kormánynak reprezentánsai.

Nem csoda tehát, ha némelyek már «forradalmi» átalakulásról beszélnek, de hogyan magyarázzuk meg azt, hogy másfelől a hivatalos angol közvélemény (s maga a jelentés is) nem akar ily változásról tudni s azt hirdeti, hogy a konferencia nem adott új alkotmányt a birodalomnak, csupán leszögezte a *tényleges* relációkat s elsöpört az útból egynehány elavult formalitást, amely a tényleges állapotokkal már nem volt összhangban.

Valóban már magának a jelentésnek figyelmes olvasása is meggyőzhet arról, hogy a nagy reform inkább csak szimbolikus jellegű. *Lord Balfournak*, a bizottság elnökének logikai magas iskoláján született meg a szellemes disztinkció «státus» és «funkció» között. Funkcionális tekintetben pedig az egész birodalmat érdeklő törvényhozás továbbra is a «westminsteri parlament» feladata, a külügyek vitele továbbra is — «elsősorban» — a brit kormány feladata, a birodalom védelme pedig továbbra is — «elsősorban» — tényleg vagy 90%-ban — Nagybritannia véderőinek priviligiuma marad. Igaz, hogy a «westminsteri parlament» nem fog birodalmi ügyekben a Domíniumok hozzájárulása nélkül törvényt hozni: de ez eddig sem tette és igaz, hogy a Domíniumok hozzájárulása nélkül kötött nemzetközi szerződésből azokra kötelezettségek nem származnak: de ez eddig is így volt.

Nagyobb horderejű változás kettő van: az egyik az, hogy minden Domínium tetszése szerint köthet — de a király nevében — nemzetközi megállapodásokat; a másik, az, hogy a brit kormánynak többé — jog szerint — nem lehet beleavatkoznia a Domíniumok törvényhozásába.

De vajjon nem jelenti-e ez mégis a birodalmi köteléknek legalább is virtuális szétbontását? Hiszen a Domíniumok parlamentje minden pillanatban hozhat — jogérvényes — törvényt, amelyben kimondhatja a maga

¹ Az Egyesült Királyság ma Nagybritanniát — amely Angliából, Walesből és Skóciából áll — és Észak-Írlandot (vagy Ulstert) foglalja magában. Az utóbbinak tartományi parlamentje és önkormányzata van, de képviselőket választ a westminsteri parlamentbe is és így helyzete körülbelül Nagy-Magyarország Társországainak közjogi helyzetével azonos.

² «They are autonomous communities within the British Empire, equal in status, in no way subordinate one to another in any aspect of their domestic or external affairs, though united by a common allegiance to the Crown and freely associated as members of the British Commonwealth of Nations.»

elszakadását a birodalomtól vagy köthet oly nemzetközi szerződést, amely őt a birodalom egy másik tagjával háborúba keverheti.

Ez valóban így van. Csakhogy birodalmakat nem jogszabályok tartanak együtt s ha van rá elégséges ok, hogy szétszakadjanak, a legsztríngebb törvényszöveg sem fogja ezt a folyamatot sikerrel föltarthatni. A «jog» csupán addig *jog*, amíg élő társadalmi hatalmasság áll mögötte: erősebb, ha kodifikációkban vagy kompetenciális szokásokban *kifejezett*-összekötő akarata elmarad a tényleg rendelkezésére álló erők mögött; gyengébb, ha ezeket meghaladja, ha tényleges erejét felülmúló teljesítményekre vállalkozik. S épen ezért azt tartjuk, hogy nem merő frázis, hogyha a brit miniszterelnökök, az északi és déli féltekén egyaránt, azt hirdetik, hogy a konferencia megállapításai nemhogy gyöngítették volna, ellenkezőleg, megerősítették a birodalmat.

Társadalmi kötelek fenntartása kétféle elsődleges és egyféle másodlagos tényező erejétől függ. Amazok *uralom* és *konvenció*,¹ emez a felismert *érdek*. Tisztán uralmi vagy tisztán konvencionális alapon fennálló életközösség nem fordul elő, de vannak *túlnyomóan* uralmi és *túlnyomóan* konvencionális jellegű kötelek. Az előbbiekre láttuk a példát a többékevésbé abszolutisztikusan kormányzott gyarmati provinciák esetében,² az utóbbiakra klasszikus példák épen a Domíniumok. A túlnyomóan uralmi alakulatok csupán a rendelkezésre álló materiális erők aránytalan túlsúlyával tarthatók fenn hosszabb ideig és akkor is csupán, hogyha nem állanak erős, aktív konvencionális erőkkel szemben (spanyol Németalföld, Irland, Afganisztán tanulságos példák); ellenben az élő konvencionális erőket párhuzamos irányban ható uralmi nyomás — a *la longue*³ — csak gyengítheti. Két évvel a függetlenségi nyilatkozat megtétele előtt azt kérdezték *Franklintól*, hogy az amerikaiak lojális fia-e a birodalomnak. «Az amerikaiak — felelte *Franklin* — legkisebb gyermekkoruktól fogva tisztelni tanulják a népet, amelyből származnak, amelynek nyelve, törvényei és szokásai az övékkel azonosak; e nép fiaira úgy tekintenek, mint a tökéletesség mintaképeire és zavartalanul naív felfogásuk szerint Európának legfelvilágosultabb nemzetei majdnem barbároknak tűnnek fel az angolokhoz képest; az angolnak neve az amerikaiak szemében minden nagynek és jónak fogalmát jelenti.»⁴ És mégis *Grenville* és *Lord North* erőszakos merkantil politikája engesztelhetetlen harcba vitte Amerika fiait a saját eszményképeik ellen. A birodalmi vétójog «feláldozása», tehát inkább csak tehertételtől szabadította meg a birodalom kormányzását. És pedig nemcsak hihetőleg, hanem egyenesen kézzelfoghatólag is. Mert a vétójog birtokában a birodalmi kormány egyetemes felelősséget vállalt a dominiális törvényhozásért is, sőt nagyobb és szélesebb körű felelősség terhelte, mint a Domínium kormányát. Ha nem élt a vétójoggal, ezért a birodalmi parlamentnek, más alárendelt kormányoknak, sőt esetleg idegen hatalmakkal kellett felelnie; ha élt jogával, azért az,

¹ V. ö. *szerzőnek* «A társadalomtudomány filozófiája» c. műve 143. sk. lapjain mondottakkal.

² A «legtisztább», legextrémebb példák: Gibraltár, Szent Ilona, Becsuánaföld, Szomaliföld, Wei-hai-wei stb.

³ Minden társadalomtudományi «törvényszerűség» csupán a *la longue* esetekre érvényes, azaz «limitatív» természetű. V. 5. «A társadalomtudomány filozófiája». 208. 1.

⁴ A. P. *Poley*, *The Imperial Commonwealth*. (1921.) p. 293.

illető Domínium parlamentje és közvéleménye előtt kellett viselnie az ódiomot. Mivel pedig a birodalmi kormány «részessége» szükségkép csökkentette a dominiális törvényhozás felelősségérzetét, előfordult az is, hogy ez vagy az a Domínium a törvényhozást csupán arra használta fel, hogy érzelmeknek adjon kifejezést, amelyeket egyébként kontrollálni lett volna kénytelen. Klasszikus példák az ausztráliai államok és Újzéland különböző «fehér» törvényei, amelyek például vámhátrányokkal iparkodtak sújtani «színes» legénységgel dolgozó hajók árurakományát;¹ ezek a törvények ugyanis egyaránt sértették Japán és Brit-India polgárait.

A jövőben a brit kormány többé nem lesz jogilag felelős esetleges ily partikularisztikus törvényhozásért, viszont másfelől fölöttébb valószínű, hogy a birodalmi szempontból is releváns törvényjavaslatokat minden Domínium előbb alaposan meg fogja tárgyalni Nagybritannia kormányával, hogy a felelősség megosztását legalább ily módon elérhesse.

Nem hisszük tehát, hogy a Domíniumok bármelyike is élni szándékoznék azzal a most már «alkotmányos» jogával, hogy a birodalomtól elszakadjon. Nem fogja ezt tenni, egyszerűen azért, mert immár nem volna erre sem érdeke, sem indoka. Hiszen a függetlenség minden megvalósítható előnye mellett a brit világbirodalomhoz való tartozás összes előnyeit élvezheti, holott a legnagyobb gonddal sem lehet többé ebből a helyzetből reáháramló hátrányokat fedezni fel.

Ezzel azonban már elébe vágunk fejtegetéseink fonalának, mert ez a gondolatmenet már a másodlagos kapcsok kérdését érinti. Vizsgáljuk meg előbb most már azokat az elsődleges, konvencionális erőket, amelyek a föderatív birodalom egysége nyugszik.

«Konvención» kodifikálatlan szabályok rendszerét értjük, amely egy vagy más irányban a helyes magatartás stílusát: elveit és korlátjait hivatott szabályozni. Az ekképen szabályozott «konvencionális» magatartást egyfelől a «habituális»-tól, másfelől a «legális»-tól kell elhatárolni. Ha valaki utcai «affaire»-jét pofozkodással intézi el: *habituálisan*, ha párviadallal: *konvencionálisan*, ha bíróság előtt: *legálisan* viselkedett. Az első esetben semmiképen sem igazolhatja magát, a második esetben a lovagiaság szabályaira, a harmadik esetben a törvényre hivatkozhatik. «Habitus» és «konvención» között az a kardinális különbség, hogy bár egynémely habitus (megállapodott szokás — a német «Sitte» —) szubjektíve kedves lehet nekünk — objektív kötelezőséget, ú. n. «érvényt» nem tulajdonítunk annak — holott a konvención már valóban az érvényesség igényével lép fel.² Másfelől a jogtól (vagy jogigényű szabálytól, parancstól) abban különbözik a konvencionális szabály, hogy az érvényesülését («hatályát») nem biztosítja intézményesen szervezett materiális erő («karhatalom»).

¹ V. G. A. B. Keith, *Imperial Unity and the Dominions*. (1916.) p. 82.

² «Sitte soll uns eine im Gegensatz zu *Konvention* und *Recht* nicht ausserlich garantierte Regei heissen, an welche sich der Handelnde freiwillig, sei es einfach *gedankenlos* oder aus *Bequemlichkeit* oder aus welchen Gründen immer, tatsächlich halt und derén wahrscheinliche Innehaltung er von anderen diesem Menschenkreis Angehörigen aus diesen Gründen gewartigen kann. Sitte in diesem Sinne ware alsó nichts *Geltendes*: es wird von niemandem *verlangt*, dass er sie anit mache.» M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*. (2.) S. 15.

³ A társadalomtudomány filozófiája. 143. sk. 1.

A konvenciónak két formális válfaja van: a *hagyomány* és a *divat*. «Divat» alatt értünk itt minden oly áramlatot, amely valamiképp a kor-szellemben gyökerezik és ennek stílusát juttatja érvényre s akár «illetékes», akár «anonim» forrásokból eredve, kontagiózus módon lesz úrrá mind szélesebb és szélesebb társadalmi körökben. A «divat» fogalmából tehát minden kicsinyülő értékhangsúlyt kizárunk, hogy tudományos használatra alkalmassá legyen. Nem csupán a «bubifrizura», a négertánc vagy a motor-kerékpársport, hanem a «pszichoanalízis», a «theozófia», a neomerkantilizmus vagy a «fajvédelem» is divat, mint ahogyan divat volt nemrég a «monizmus», a szabadkereskedelem és a liberalizmus is, tekintet nélkül arra, hogy kívánatosnak vagy nemkívánatosnak kell-e ezt vagy amazzt tartanunk-e. Legnagyobb eleven ereje azonban oly konvenciónak van, amely egy divatos felső áramlatnak egy hagyományos alsó áramlattal (az utóbbit az «under-current» értelmében véve) való interferenciájából táplálkozik. Ily magas feszültségű konvencionális áramlat volt a reformáció vagy a nemzeti eszme két nagy renaissancea és ilyen a brit birodalom szempontjából az imperialisztikus eszmény diadalútja.

A brit imperializmus különös szellemét csak a brit nemzet szelleméből lehet megérteni. A brit impérium ennek szempontjából nem egy államnak vagy egy népnek az uralma más államok és más népek fölött, hanem egy *nemzetnek* a kiterjeszkedése eladdig idegen területre. Aláhúzzuk; *nemzet* terjeszkedése, nem emberi csoportoké; mindegy tehát, hogy az illető kolonizált területen más emberek élnek-e vagy sem, az ember ugyanolyan alkatrésze a területnek, mint a flóra vagy a fauna: segítség vagy akadály. Még az sem fontos, hogy *államok* állanak-e fönn az ily területen, brit alattvaló úgyis csak a brit birodalomhoz tartozik, akárhol telepszik le. Ha pedig az ily kép kiterjeszkedett brit nemzeti birodalom (amelyhez elsősorban alattvalók tartoznak és nem területek)¹ megférhet azzal a másik állammal, miért ne maradjon fönn az is? Ez csak rajta múlik. (S ez nem csupán «barbár» területekre vonatkozik, hiszen így éltek pl. a mai British Honduras angol gyarmatosai önálló politikai életet, törvényhozással, bíraskodással, kormányzóval vagy másfél száz évig, amely idő alatt a brit kormány több ízben is elismerte a spanyol korona területiális felségjogát Honduras felett.)²

A nemzetnek ez a terjeszkedése pedig úgy történik, hogy a nemzet vándorló fiai mindenhová magukkal viszik azokat a hagyományokat, amelyeken a nemzeti egység felépül. Ezek elsősorban az ú. n. «common law», vagyis a kodifikálatlan nemzeti alkotmány, a valláserkölcsi alapokon álló világ- és életfelfogás, a családi és a társas életmód, végül a sport; mind oly javak, amelyeket «Oceánia» fiaitól semminő földi hatalom sem kobozhat el. Ahová tehát ezek beteszik a lábukat, ott megjelennek a «szabad» reprezentatív intézmények: a parlament és a jury; ott presbitereket választanak; ott klubok alakulnak társas érintkezésre és sportra, elsősorban cricketre. (A cricket t. i. époly jellemző alkatrésze a brit kultúra-

¹ «The Empire is *us*»; or if you prefer grammar to idiom: «*We* are the Empire». A. L. Smith, *The People and the Duties of Empire*. — A «The Empire and the Future» c. sorozatban, p. 41.

² V. ö. *Hatschek*, *Britisches u. römisches Weltreich*. S. 139. ff.

nak, mint a parlament és a jury. Mindenkép figyelemreméltó, hogy Amerika, amely hűtlen lett a parlamentáris alkotmányhoz, nem is cricquettezik. A cricket John Bull mulatsága: fárasztó és egyhangú játék, amelynek egy-egy matche három napig tart, de amelynek igen jelentékeny nevelő hatása van, mert a csapat minden tagjától önfeláldozó kitartást, a csapatkapitánytól pedig értékes vezetői tulajdonságokat követel.) A politikai és gazdasági értelemben egyaránt független, korrekt angol gentleman,¹ aki igazságosan osztja el életét a templom, a közfunkciók, a kenyérkereső munka, a család, a klub és a sportpálya között: ez a nemzeti birodalom sejtje, amely mindenütt ugyanaz.

A múlt század közepéig ez a birodalmi homogeneitás mindazonáltal nem volt több a pusztá ténynél. A régi, patrimonialis és merkantil államkormányzat nem értette a nemzeti terjeszkedésnek ezt a brit stílusát s a maga államgazdasági imperializmusával koronauradalmaknak nézte a gyarmatokat. Innen összeütközése az északamerikai, ú. n. New-England-kolóniákkal. Később pedig, amidőn mindinkább kitűnt, hogy a birodalom védelmezni kénytelen domíniumait anélkül, hogy kizsákmányolható azokat, szállóigévé lett *Disraeli* felkiáltása: «Ezek a nyomorult gyarmatok valóságos kőkoloncok a nyakunkban». Csak lassan változik a felfogás. 1868-ban jelenik meg Sir Charles *Dilke* híres munkája: «Greater Britain», amely egy új éra kezdetét jelzi. 84-ben Sir John *Seeley* könyve: «The Expansion of England», csinál propagandát a birodalmi gondolatnak; 86-ban J. A. *Froude Harington* (a XVII. század elején élt angol író) testet öltött álmát: brit «Oceanát» mutatja be olvasóinak. Az egységes szellemében fennmaradt brit nemzet öntudatára jut annak, hogy nem «gyarmatai» vannak, hanem egy nagyobb, egy rengeteg hazája, amely az egész glóbuszt körülöleli. *Divatba* jön és szárnyra kel az imperialis gondolat: *Chamberlainben* apostola, *Kiplingben* vátesze, *Gordonban* vértanúja támad. Egyre-másra keletkeznek a különböző társaságok, ligák és intézetek az imperialis kapcsolatok ápolására; megszületik a birodalmi konferenciák" intézménye s az öntudatra jutott brit nemzeti birodalom — kisebb-nagyobb examenek után — leteszi érettségi vizsgálatát a világháborúban . . .

Ez a nagy élmény azonban az éremnek másik oldalát is megmutatta.

Nagybritannia kereskedelméből él. Mint a világ legelső iparos, kereskedő és tengeri hatalmassága, természetesen szabadkereskedő volt s a neomerkantil irányzatok emelkedő árját nem csekély aggodalommal látta. Hiszen az angol nemzet egyetemének magas életstandardját és ezen nyugvó, aránylag szolid szociális egyensúlyát csak úgy lehetett fenntartani, hogyha a világpiacok birtokában háborítatlan marad. Ehelyett a növekvő gazdasági elzárkózás politikáját láthatta érvényesülni mindenütt és pedig még saját gyarmatainál is. Már eddig e gyarmatok védelmét — eltekintve a lokális, szárazföldi védelemtől — az Egyesült Királyság hajóhada egymaga látta el.

A világháború fejleményei és következményei kritikusan élezték ki ezt a helyzetet. Nagybritannia ipara elvesztette kontinentális piacainak

¹ Meg kell jegyeznünk, hogy a «gentleman» nem jelent rendi vagy épen osztályeszményt. A «gentleman» eszménye nemzeti közkincs: a bérmunkástól épügy elvárja társadalmi életköre hogy privát életében «gentleman» legyen, mint a földbirtokostól vagy a nagyiparostól.

legnagyobb részét és súlyos társadalmi krízisek sorozatain ment át. Már pedig, ha Nagybritannia anyagi ereje összeroppan, ki fogja a Domíniumokat különböző veszedelmes ellenségeik ellen megvédeni? Ki fogja őket olcsó tőkével alimentálni?¹ Ki fogja nemzetközi viszonylatokban érdekeiket roppant presztízsével alátámasztani?

Ezzel pedig elérkeztünk a másodlagos kapcsolatokhoz. Közös *érdekek* nem hozhatnak létre s magukban nem is tarthatnak fenn társadalmakat. Viszont azonban érdekeik biztosítása nélkül nem állhatnak fenn a leg-egységesebb társadalmak sem. A kormányzás feladata a kompromisszumot megtalálni a társadalom érzelmei és érdekei között: az irracionális társadalmi erőket racionális értelemben használni fel. Az érdek, ha nem is téglá vagy habarcs, mindenesetre legalább is a vakolat szerepét játssza, amely az időjárás viszontagságai ellen óvja az épületet.

Hogy azonban tisztán lássuk az érdekkapcsolatokat, amelyek a Domíniumokat a birodalomhoz fűzik, szükséges egy kissé részletesebb szemlét tartani problémáik felett.

Ausztrália esete aránylag egyszerű. Oly hatalmas területen, amely nem sokkal kisebb, mint Európa, nem egészen hatmillió ember él s ennek a fele is egynéhány partmenti városban. A kontinens belseje mondhatni a kaktusz, a házinyúl és a kék dongó birodalma. Az egy négyzetkilométer területre eső népesség arányszáma 0.7. A megfelelő arányszám Brit-Indiában 68, Chinában 79, Japánban 152. A fehér ausztráliainak azonban életkérdés, hogy a színes inváziót partjaitól távoldtartsa. Mert a messze délkeleti kontinens a legnagyobb szociális jólét birodalma, amely a legmagasabb átlagos életstandard szerint él és hogy ebből ne kelljen engednie, lassan szaporodik. Már pedig a színes ember olcsón él és gyorsan szaporodik. Szabad konkurenciában a fehér ausztráliainak vagy el kellene pusztulnia, vagy leszállania az ázsiai standardra, vagyis de facto ázsiaivá vedlenie át.² A Pax Britannica védőszárnyai alatt azonban egyelőre nyugodtan alhatnak. Együttal az ősi hazából évenként átlagban százezer bevándorló jön földjére és tőkét hoz a kis haza paraszt birtokba, amellyel az új haza készen várja.³

Délafrikának a japán veszedelemmel nem igen kell számolnia. Az ő ázsiai vendége idáig úgyszólván csak a hindu s ez sem több, mint másfélszázezer, további bevándorlását pedig meggátolja az ausztráliai

¹ 1925-ben a Domíniumok részéről Londonban fölvert és a brit kormány által garantált tőke összesen 794 millió font sterlingre rúgott. (V. ö. Encyclopedia Britannica. XIII. kiad. I. pótkötet. 447. l.)

² L. E. *Neatne* megjegyzései szerint: «The Asiatics either force out the white workers, or compel the latter to live down to the Asiatic level. There must be a marked deterioration amongst the white working classes, which renders useless a great deal of the effort made in educational work. The white population is educated and trained according to the best ideas of the highest form of Western civilization — and has to compete for livelihood against Asiatics! ... To meet Asiatic competition squarely, it would be necessary to train the white children to be Asiatics». Id. L. *Stoddard*, *The Rising Tide of Color*. p. 272. f.

³ A bevándorló ipari munkásnak egyelőre nem nő föl a szocialista Ausztráliában. Szakszervezeti tagság nélkül nem jut munkához, ahhoz pedig csak hathónapi domicilium alapján juthat s akkor is gyakran oly tekintélyes tagdíjakat kell megfizetnie, minőket egy kezdő munkaerő keresete ritkán bír el. (V. ö. G. M. *Crivelli*, *L'Australie et le Pacifique*. p. 104.)

mintára behozott vizsga, amelyen a bevándorolni szándékozónak valamely európai nyelv alapos ismeretéről kell tanúságot tennie. A délafrikai gyarmatosnak más baja van. Az 1921. évi census szerint a szoros értelemben vett Délafrikai Unió (a Domínium) területén 1,519.488 volt a fehér, 545.548 a «színes» és 4,697.813 a fekete. A fehér lakosság tehát eszerint csak 21.93%-a az összes népességnek. Ez a 21.93% azonban kizárólagos joggal tartja birtokában az Unió lakható területének 87%-át, a többi 13% fekete rezervációnak lévén fenntartva. Ilyenformán az Uniónak mintegy 3,700.000 fekete (bantu) pária lakossága van, amelynek nincsenek politikai jogai, amelynek fegyvert viselnie, a járdákon s a vasutak első osztályán közlekednie nem szabad. Emellett azonban a fehérek sem épen homogének. A vallási census szerint a fehéreknek mintegy 54%-a búr, a többi legnagyobb részét angol származású. A nagy búr háború utáni években a brit kormány nagy liberalizmusa megbékítette a búrok vezetőinek legnagyobb részét és az Unió megalakulása után (1910-ben) három búr tábornok (*Botha*, *Smuts* és *Hertzog*) vezetése alatt megalakult a Domínium első kormánya. *Botha*, az első miniszterelnök, majd halála után utóda, *Smuts*, szilárd hívei voltak a birodalmi kapcsolatnak és a búr-angol kooperációnak s amióta *Hertzog* az intranzigensebb elemekkel kivált az ú. n. Délafrikai Pártból és megalakította a Nacionalista Pártot, az angol elemek támogatásával kormányoztak. Az 1924-es választásokon azonban a Munkáspárt támogatásával *Hertzog* nacionalista pártja került uralomra, amely a teljesen független Délafrikai Köztársaság megteremtését vette programjába. A miniszteri felelősség súlya alatt azonban *Hertzog* is fordított egy kicsit a köpönyegén és sietett hangoztatni, hogy a birodalomtól való elszakadás kérdésében egyik nemzetiség sem erőszakolhatja rá saját akarát a másikra. Pedig valóban nem nehéz megérteni, hogy a délafrikai brit elemek annál makacsabban ragaszkodnak a birodalmi kapcsolathoz, mennél élénkebben mozgolódik a búr nacionalizmus és nem nehéz belátni azt sem, hogy példátlan döreség volna a fehér fajoknak hajbakapniok a hajó fedélzetén, amely egy nyugtalan fekete óceán hullámain táncol. Hiszen az Amerikából beszivárgott fekete misszionáriusok izgatásai nyomán hol itt, hol ott törnek ki különböző fekete mozgalmak.

Hertzog ma már az egész fronton visszavonul, sőt a konferencia «státus» jelentésének aláírásával voltaképp le is tette a fegyvert. Igaz, hogy ritkán volt valakinek része dicsőségesebb kapitulációban. Hiszen *Hertzog* «papírforma» szerint joggal hangoztatja, hogy «kivívta» a Domínium szuverén függetlenségét s nincs többé oka arra, hogy a birodalomtól el akarjon szakadni. Az a *Balfour-report* valóban Kolumbusz tojását találta fel.

Kanada esete bizonyára a legkülönösebb. Mert Kanada nem szorult rá a brit védelemre, mióta az Egyesült-Államok hajóhada a brit flottát utólérte erőben s a háború óta a brit tőkét is kiszorította Amerika aranya. Hasonlóképp 1910-től 1924-ig Nagybritannia része Kanada importjában 26%-ról 17%-ra, exportjában 50%-ról 34%-ra csökkent s ugyanakkor az Egyesült-Államok része Kanada importjában 59%-ról 67%-ra, exportjában 37%-ról 41%-ra emelkedett.¹

¹ Encyclopedia Britannica. I. c. p. 508.

Mindamellett Kanada megmarad a birodalom hű gyermekének, részben hasonló okokból, mint Délafrika. Kanadának nem egészen 9 millió, lakosából 2% millió francia származású s ebből majdnem 2 millió *Québec* tartományban él. A franciák erős hívei a birodalmi kapcsolatnak, mert a British North America Act (1867), amely az északamerikai gyarmatok föderációját megteremtette, erős biztosítékokkal bátyázta körül a francia kisebbség kulturális jogait és mert félti ezideig éppen megőrzött nemzeti-ségét a nagy amerikai angolszász kohóba való beolvadástól.¹ A másik nagy öre a birodalmi hűségnek *Ontario*, Kanadának legnépesebb és legjobban industrializált tartománya, amely erősen protekcionista érzelmű, mert félti iparát az Egyesült-Államok mammutversenyétől, holott a nyugati (ú. n. prairie-) tartományok mezőgazda és újabban bevándorolt, meglehetősen poliglott és «kanadai» hagyományoktól mentes népessége a szabadkereskedelem s az Egyesült-Államokkal való szorosabb összeköttetés híve. *Québec* és *Ontario* azonban együtt 147 szavazatot jelent a kanadai parlament 245 votumából és habár majdnem mindig szembenálló táborokhoz tartoznak, a szecesszió kérdésében kétségtelenül együtt volna a két régi rivális a birodalmi hűség oldalán.

Az érzelmekek és érdekek kooperációja ekkép odahatott, hogy a háború óta a Domíniumok egyfelől résztvesznek a véderő (hadi- és légiflotta) fenn-tartásában, másrészt pedig megteremtették. *Chamberlain* eszményének, a birodalmi vámunióknak alapjait, egyelőre legalább is egy preferenciális vámrendszerben.² Erre elsősorban Nagybritanniának volt szüksége európai

¹ V. ö. A. Demangeon: L'Empire Britannique. (1923.) p. 213.

² Az alábbi táblázat mutatja a preferenciális vámrendszer hatását a birodalomközi kereskedelmi unióra.

Év	Export Nagybritanniából	
	összesen	a birodalomba
	£	£
1904—13*	408,439,504	141,934,405
1922**	361,836,000	143,287,000
1923	404,404,000	158,526,000
1924	420,582,000	174,962,000
* Átlagban,	** 1922—24. évek árai 1913. évi árakra redukált értékben.	

Év	Import Nagybritanniába	
	összesen	a birodalomból
	£	£
1913	659,168,000	135,356,000
1922	570,073,000	180,713,000
1923	641,691,000	189,940,000
1924	719,503,000	218,729,000

(V. ö. Encyclopedia Britannica, l. c. p. 448.)

1925. évről csak nyers (redukálatlan) számadatok állnak rendelkezésünkre. Ezeket 1913. évi nyers adatokkal egybevetve:

Export	Összesen	
	£	A birodalomba
1913	525,253,595	195,312,000
1925	773,086,410	334,921,000
Import	Összesen	
	£	A birodalomból
1913	768,734,739	191,516,000
1925	1,322,858,167	429,721,000

(V. ö. Statesman's Yearbook. 1926. pp. 52—55.)

piacainak krízise folytán, de láttuk, hogy Nagybritannia erejétől, boldogulásától függ az egész föderatív birodalom sorsa. A «felszabadított» föderatív birodalom pedig ma nagyobb és szolidabb realitás, mint valaha.¹

2. A patronátusok.

A brit «patronátusok» fogalma alá foglalható territóriumok között emelünk ki: *Indiát és Egyiptomot*.

Első tekintetre bizonytalannal nagyon is különbözik egymástól ez a két reláció. *India* az angol királynak, mint indiai császárnak és főhűbérúrnak jogára alatt áll; kormányzását elsősorban angol főurak — az alkirály és a kormányzók — vezetése alatt álló magas angol tisztviselői kar — az «Indian Civil Service» — látja el; véderéjének tekintélyes része (40%) angol csapatokból áll és a bennszülött csapatok vezetésében is oroszán-rész az angol tisztteké. *Egyiptom* ellenben jogilag független királyság, saját — bennszülött — adminisztrációval és véderővel — habár angol katonai megszállás és egy angol diplomata — «High Commissioner» — nem épen passzív befolyása alatt.

Mégis van a két különböző relációban valami közös vonás: Nagybritanniának az a törekvése, hogy a maga portáján erős, de a jóakaró-brit befolyástól nem idegenkedő és tehát brit érdekek szempontjából megbízható autochton kormány felállítását és zavartalan működését érje el.

Ennek a törekvésnek legszebb gyümölcsei az indiai vazallus államok. Ezek egy-egy örökös bennszülött fejedelem «alkotmányos» kormánya alatt állanak, amely egy brit «rezidens» tanácsai szerint adminisztrál. Seregeik erősen limitálva vannak, de tökéletesen elegendők a belső rend fenntartására s egyébként «az indiai bennszülött-állam («native state») eleddig kétségkívül a legsikerültebb kísérlet a Nyugat és a Kelet természetes, tetszetős és alapos összeolvasztására».² Tudományunk műnyelvén szólva: virágzó keleti, *kultúra* a nyugati *civilizáció* korlátozó védelme alatt.³ Ha pedig meggondoljuk, hogy Brit-India egész területének kétötödét ezek a vazallus államok alkotják, amelyek között olyan is akad, mint *Hyderabad* — kétszerakkora területtel és másfélszerannyi lakossal, mint a trianoni Magyarország — akkor az indiai vazallus államrendszer jelentőségét korántsem lehet kicsinyelni.

Bizonyos, hogy a szoros értelemben vett Brit-India *ma* nem mondható ilyen sikerült alkotásnak. Ezen a területen a kétszázados brit uralom kiirtotta az autochton fejedelmeket és óriási arányú bürokratikus kormányzásra rendezkedett be. Ez a berendezés nagyjából meg is felelt az ázsiai léleknek. Brit-India az angol uralom alatt rendkívüli módon lendült fel. A krónikus anarchia megszűnt s a periodikusan visszatérő nagy éhínségek

¹ Újzéland — amelynek helyzete Ausztráliához hasonló — és Újfundland a leglojálisabb Domíniumok. Az utóbbi még azt sem tartotta szükségesnek, hogy a Nemzetek Szövetségébe külön fölvétesse magát. Ami pedig az ír Szabad Államot illeti, ez ma még a leginkább *gyarmat* valamennyi között, mert csaknem teljesen a Nagybritanniával fennálló gazdasági kapcsolatokból él.

² H. A. L. Fisher, Imperial Administration. «The Empire and the Future.» (1916.) p. 65..

³ «Kultúra» és «civilizáció» megkülönböztetését illetőleg ld. Kornis, Bevezetés a tudományos gondolkodásba. 248. sk. 1.

és epidémiák meggátlására és kiirtására megtéetett minden erőfeszítés, amelyre a nyugati tudomány és technika vívmányai képesek voltak.¹ Másrészt India kormánya azon volt, hogy érintetlenül hagyja az összes törzsek és konfessziók hagyományos kultúráját és szokásait, csak ott avatkozott be, ahol európai mértékek szerint embertelen vagy erköcs-telen közsokásokat kellett megrendszabályoznia. De már ezen a ponton feltűnik az európai uralom Achilles-sarka. Mert hogyan lehessen az ázsiait európai standardok állandó tiszteletére békés úton rávenni, ha nem csinálunk belöle bizonyos mértékig európaít? *Macaulay* híres «Minute»-je az európai, söt az *angol* szellemű nevelés javára döntötte el ezt a kérdést. Azóta India kormánya már oda jutott, hogy kénytelen volt beszüntetni iskoláin az újkori európai történet tanítását és kísérletet tett arra is, hogy a legnevezetesebb angol politikai írók — *Burke*, *Bentham*, *John Mill* stb. — műveit kiirtsa a közkönyvtárakból. Mert az ázsiait aránylag könnyű rendben tartani, ha erős kézzel és patriarchálisan kormányozzák. Nem valószínű, hogy India legliberálisabb főkormányzói közül egy is elérte volna a népszerűségnek azt a fokát, amelynek *Warren Hastings* örvendett,² akit utóbb hazájában évtizedes pörbe fogtak zsarnoki tényeiért. De zsarnoki — habár jótékony — uralmat gyakorolni s az iskolában azt tanítani, hogy minden zsarnokság elvetendő s az «embert» természetöl megilleti a jog, hogy részt vegyen sorsa intézésében, ez az állapot nem állandósítható.³

De másfelöl is lehetetlen volt az indiai autokrácia rendszerét fenn tartani. III. György (1760—1820) uralkodásának második felében Nagy-britanniában a kabinetkormányzás rendszerét teljesen a parlamentáris kormányzás rendszere váltotta fel.⁴ India kormánya a parlamentnek felelős indiai miniszteren («Secretary of State for India») át az angol közvéleménytöl tétetett függövé. Ha ez a közvélemény nagyban és egészben nem is nagyon sokat törödött Indiával, mégis igen alkalmas fórum volt arra, hogy hatásos ellenzéki beszédekben bevádolják előtte. India kormányát az emberiség és a demokrácia elveinek «sárbatiprása» címén min-

¹ Az éremnek az a másik oldala, amelyre a lancashirei szövögyárak versenyével tönkretett gyapjuszövök s a nagybritanniai fogyasztás érdekében kizsákmányolt parasztok sorsa van írva, ma már mindjobban elmosódik.

² Lásd *Macaulay* remek tanulmányát: *Critical & Historical Essays*. (Everyman's). Vol. I. p. 616. f.

³ V. 5. *Al. Carthill*, *Verlorene Herrschaft*. (Öbertragung v. M. Haushofer.) S. 143.: «Die Kultur war englisch, das heisst sie war durchdrungen von whiggistischen und liberalen Ideen, die fälle zu Rassenvorherrschaft, Despotismus und Bürokratie in Widerspruch standén ... Es war schwer für die Regierung... zu antworten, wenn ein heller Dr. phil. fragte: Kraft welchen Rechtes haltét ihr uns unterworfen? Wenn es Kraft eurer höheren Kultur ist, so ist diese Kultur selbst euren Ansprüchen entgegen».

⁴ «Kabinetkormányzás» alatt azt a rendszert értjük, amelyben *egy személy*— uralkodó vagy államférfi — saját iniciatívájára támaszkodva kormányoz s az esetleg alkotmányosan szükséges szankciókat a rendelkezésre álló *hatalmi* eszközökkel «rövid úton» szerzi meg. («To govern by influence.») A «parlamentáris kormányzás» ezzel szemben a *közvélemény* támogatásától függ és nem személyes koncepciók, hanem alternatív pártprogrammok szerint történik. («To govern by principle.») Emez erős *konvencióktöl* áthatott közvélemény létezésétöl, amaz minden közvéleménytöl független *uralmi* eszközök birtokától függ.

den erélyesebb rendszabály miatt, amely alig volt elkerülhető, hogyha ez a kormány fenn akarta tartani hatalma presztízsét egy oly területen, amely majdnem akkora, mint az európai kontinens Oroszország nélkül s amelyen háromszáz millió, mindenféle törzshöz és konfesszióhoz tartozó ázsiai él.

Indiában a nyugati eszméken nevelkedett indiai intellektuelek növekvő táborával, Nagybritanniában a mindinkább liberális szellemben fejlődő közvéleménnyel szemben végkép lehetlenné vált a felvilágosult abszolutizmus» rendszerét fenntartani. A világháború alatt, 1917 augusztus 20-án végül elhangzott *Montagu* indiai államtitkár híres nyilatkozata az alsóházban, amelyhez képest «őfelsége kormányának az az intenciója, tökéletes egyetértésben India kormányával, hogy szaporítsa az indiai tisztviselők számát az igazgatás minden ágában és hogy fokozatosan kifejlessze az indiai önkormányzat intézményeit azzal a céllal, hogy megvalósíttassék a parlamentáris kormányrendszer Indiában is a Brit Birodalom keretei között».

Az idézett deklaráció szellemében 1919-ben életbelépett *Montagu—Chelmsford-reformok* ú. n. «duarchia» életbeléptetését célozták, megosztván a kormányzási kompetenciákat autokratikus és parlamentáris hatóságok között. A törvényhozás a nagy többségében választott Törvényhozó Gyűlés jogkörébe utaltatott, de az alkirály komoly szükség esetén törvényerejű szükségrendeleteket adhat ki. A kísérlet eddig nem nagyon vált be. Az indiai intellektuelek (s a vagyoni cenzusra alapított, meglehetősen szűk körű választójog alapján ezekből áll az országos és a tartományi gyűlések nagy többsége) teljes, felelős önkormányzatot követeltek s előbb passzív, majd aktív obstrukcióval akadályozták meg a reformok életbeléptetését. A múlt hetekben lezajlott új választások jobbat Ígérnek. A radikális, ú. n. «Szvaradz» (Autonómia) pártok csak két provinciában nyerték el az abszolút többséget, a többi tartományban alighanem lehetséges lesz a mohammedán és az ú. n. «Reszponszivistá» pártok segítségével tényleges próbára tenni a duarchiát.

Mindazonáltal bizonyos, hogy a teljes parlamentáris rezsimtől India még eléggé messze van. Nem kétséges, hogy a brit politika komolyan veszi a kísérletet, hogy Indiát tökéletes Dominium-státusba emelje fel. Az indiai birodalom egy kereskedőtársaság alkotása, amely érdekeinek védelme céljából kénytelen volt fegyvert fogni s India földrajzi határain belül mindenütt biztosítani a Pax Britannicát. Más érdekei ma sincsenek ott Nagybritanniának s ha legfontosabb piacának¹ és befektetett. tőkének sorsát biztosítva láthatná, szívesen kivonná Indiából csapatait. *Ezenfelül* valóban nem az angoloknak van szükségük Indiára, hanem — mint *Seeley* büszkén mutatott rá — Indiának az angolokra.² Mert fölötébb valószínű, hogy az utolsó angol «Tommy» behajózása után India egykettőre egy második Kínává alakulna át. Teljesen félreismeri a helyzetet az, aki azt hiszi, hogy Nagybritannia Indiában «divide et impera» módszerekkel operál. A «divízió» Indiának természetes állapota, a mesterséges

¹ Nagybritannia 1925. évi exportjából 11%, importjából 6% esett egyedül Brit-Indiára.

² V. ö. *The Expansion of England.* (2.) p. 351. ff.

az a külsőleges egység, amely épen a brit uralom alkotása. Ennek az uralomnak az eltűntével hindu, mohamedán, szikh, párszi és afghán azonnal újból hajbakapna egymással. A föderatív India fel akarná szívni a vazallus államokat, ezeknek fejedelmeiben pedig bizonynyal felélednnének a Hyder Alik és a Mahratták hódító ösztönei.

Indiában tehát alig fogja végig játszhatni Nagybritannia az ő nagystílusú «nevelési programját». Az indiai birtoklás végső rációja továbbra is az *uralom* fog maradni, mert nincsenek mögötte *konvencionális* erők, amelyekkel felcserélhető lenne. Valóban egy erős indiai *nemzetre* támaszkodó autochtont kormányban meg lehetne bízni: az époly tisztán láthatná a nagy, uralkodó érdekeket, amelyek Indiát gazdasági és technikai virágzása, valamint tengeri védelme érdekében a brit birodalomhoz fűzik. De az «indiai nemzet» ma sem egyéb, mint fikció. Nemzeteket nem lehet kohóban gyártani s mint ahogy a többszázados Habsburg-uralom alatt nem keletkezett egy «középeurópai avagy épen *osztrák* nemzet», hanem a magyar megmaradt magyarnak, a cseh csehnek és a lengyel lengyelnek, ugyanoly kevéssé lesz a brit uralom alatt hinduvá a mohammedán vagy párszivá a szikh.

Egyiptomban más a helyzet. Egyiptomnak ma «önálló» nemzeti kormánya van, amely — hála a félszázados brit iskolának — valószínűleg el tudná igazgatni az ő fellahjait jól-rosszul, de legalább is oly jól, mint Anatóliát a török. Egyiptomból az angol nem mehet ki India miatt. Gibraltár, Málta és Singapore mellett *Szuez* a brit tengeri hatalom legnevezetesebb támpontja. Nagybritannia egyiptomi ereje kettőn alapszik: katonai okkupáción és a felső Nílus zsilipjeinek birtokán. A szudáni brit kormányzat jóakaratótól függ a fellah mindennapi kenyere és bár a világ minden nemzetei közt a kenetes és puritán Anglia legkevésbbé gondolhat reá, hogy ezzel a hatalommal visszaéljen, az egyiptomi kormány — épen, mert van ilyesmi! — aligha merné megkockáztatni ennek a retorzióknak a kihívását. Emlékezhethünk reá, hogy két évvel ezelőtt a nemzeti hős, *Zaglul* pasa, mekkorát bukott dicsősége tetőpontjáról nem azért, mert hívei meggyilkolták a szudáni kormányzót, hanem azért, mert Nagybritannia bejelentette, hogy retorzióképen a Szudánban öntözés alá vett területet tetszése szerint ki fogja bővíteni.

* * *

Az elmondottak után nem lesz érdektelen egy futólagos pillantást vetni Nagybritannia *kínai* pozíciójára, mert Kína legutóbb oly problémák elé állította a brit birodalmat, amelyeknek kezelése közben jól lehet megfigyelni a brit imperializmus munkamódszereit.

Kína délkeleti partja mellett, a Kanton-folyó torkolatával szemben fekszik *Hongkong*, 1841 óta brit koronagyarmat s «fővárosa», *Victoria*, a világ egyik legnevezetesebb kereskedelmi- és hadikikötője. 1923-ban Kína egész külkereskedelmi forgalmának 25%-át Hongkongon át bonyolította le.¹ Hongkongnak ez a kivételes pozíciója nemcsak, hogy emlékeztet

¹ Encyclopedia Britannica. XIIIth ed. Suppl. Vol. I. p. 625.

Bombay, Madras és Fort St. William (Kalkutta) helyzetére, amely az indiai impérium alapja volt, hanem ezeket jelentőségben még felül is múlja. Nem kétséges, hogyha a világ állapota ma is hasonlítana a kétszáz évvel ezelőttihez, Hongkong urai hasonló sikerek reményével avatkoznának be a krónikus kínai polgárháborúkba, habár nem kicsinylendő különbség rejlik is abban, hogy Kínának nem csupán ősi kultúrája, hanem több-ezeréves *politikai* története is van. Ma azonban nemcsak hogy a hadieszközöknek és módszereknek az az óriási diszparitása nincsen többé, amelynek valaha *Clive* és *Coote* tüneményes győzelmeiket köszönhették, hanem három másik nehéz riválissal is meg van terhelve Nagybritannia s ezek közül az egyik (Szovjet-Oroszország) egy oly benső mozgalmon lovagol, amely többé nem pusztá frenetikus lázadás az idegen ellen, hanem valóban szisztematikusan szervezett *kínai nacionalizmus*. Az ú. n. «Kuo-min-tang» (kínai nemzeti párt-féle) kantoni kormányának tevékenysége pedig ma elsősorban Nagybritannia ellen irányul. A brit kereskedelemre kimondott bojkott pedig nem csupán Hongkong pozícióját veszélyezteti, hanem a középkínai tartományokban és legkivált a Jang-ce-kiang mentén sűrűn elszórt és messzire előnyomult angol kereskedőkoncessziókat is. In concreto a veszély háromféle: fenyegeti az angol kereskedelem — különösen az export¹ — egyik nevezetes piacát, fenyegeti a Kínába kihelyezett és végül a kínai vállalkozásokba fektetett tőkék biztonságát, nem is beszélve maguknak az angol telepeseknek életéről.

Mind ennek dacára nem mondhatni, hogy Nagybritannia nagyon ellenséges szemmel nézné a Kuo-min-tang csapatainak folytonos előnyomulását, sőt épen a brit kormány volt az, amely a legifjabb napokban lépést tett az érdekelt «washingtoni» hatalmakkal² a «szuverén Kína» mozgalommal szemben való messzemenően konciliáns magatartás érdekében. Azonban ugyanakkor, amidőn barátságos beszélgetést kezd a Kuo-min-tang kormányával, sőt ennek diplomáciai útját egyengeti, egyúttal változtatlan figyelmében részesíti *Csang-tszo-lint*, Mandzsúria diktátorát is, mert Nagybritanniának tökéletesen mindegy, ki lesz az úr Kínában; az ő «imperializmusa» arra törekszik, hogy rend s élet-, vagyon- és jogbiztonság legyen ott, ahol ő kereskedni akar. Evégből nem fog visszariadni attól sem, hogy a Kuo-min-tangot —ha hajlandó lesz moszkvai barátaitól megválni — anyagi és erkölcsi támogatásban részesítse. Ha ez nem megy, akkor ott van Csang s ha nem lesz Csang, lesz egy Vu vagy egy Li, vagy egy Szun, de mindig lesz egy vagy más «tjucsun» (katonai kormányzó), aki a kantoni kormánynak borsot törjön az orra alá. Mert az angol nem szívesen verekszik mindaddig, amíg van más, aki helyette ezt megteszi. Ha azonban a végén magának kell hozzálátnia, akkor annak is megfelelő, de addig

¹ Nagybritannia összes exportja:

1913-ban	525,253.595	£ érték,	ebből Kínára	esett*	19,199.000,	azaz	3.7%
1924-ben	795,364.581	»	»	»	29,091.000	»	3.7%
1925-ben	773,086.410	»	»	»	19,672.000	»	2.5%

(A «Statesman's Yearbook» 1925. és 1926. évi kötetei nyomán.) *Hongkonggal együtt.

² A washingtoni megállapodások (1922.) szerint a Kínában érdekelt hatalmak kölcsönös semlegességre és illetőleg kölcsönös szolidaritásra kötelezték magukat nagyjából a «status quo» alapján.

semmi esetre sem tágít, amíg így vagy úgy, de valahogy mégis csak neki nem lesz igaza.¹

Ámde Kínánál nehezebb és fontosabb problémája is van a brit politikának: az európai kontinens. Mert végtére még itt is rendnek kell lennie. Hiszen «Nagybritannia nem sziget többé», a «splendid isolation» fikcióját végkép összetörte a világháború.²

Dehát lehet-e Európában rend és béke? Hol vannak azok az alapok, amelyeken az európai Nemzetek Szövetsége mint *realitás* épülhetne fel?

Sir Robert *Borden* volt kanadai premier-minisztertől származik az allokúció, amely a brit birodalmat is «nemzetek szövetségének» nevezi.* Tényleg ez, mint láttuk, nem egy, hanem két ilyen szövetségből áll: a föderatív birodalomból és a patronált indiai államszövetségből. Az egyiknek alapjai mélyen gyökerező és gondosan ápoltnak nemzeti *konvenciók*, a másikkak Nagybritannia «paramount», kimagasló *uralmi* helyzete. Európának nyilván nincsenek közös *nemzeti* konvenciói,⁴ az uralomnak azonban vannak merevebb és kevésbé merev formái. A provinciák, dependenciák, patronátusok mellett ott van az egészen «paternalis» befolyásnak példája is, minőt Nagybritannia pl. a mai Perzsiában, gyakorol. És vájjon nem érdemes-e fölvetni a kérdést, hogy a Nemzetek (genfi) Szövetsége, amely — a háborús izgalmak nyomán némileg koraszülötten — most kezd egy kissé emberi formát öltetni s amelyben a brit birodalmat máris hét önálló vótum képviseli, nem minden eddiginél nagyobb szabású kísérlet-e az európai összhang tartós megteremtésére a Pax Britannica égisze alatt?

Persze a brit politika nem dogmatikus; módszerei lassan és rendszertelenül nőnek fel, empirikusan tapadva a pillanatok igényeihez. És bizony India pacifikálása is eltartott száz esztendeig.

Ottlik László.

¹ «Quand on vit — írja egy francia a búr háború idején — que le triomphe définitif ne venait pas, semblait s'éloigner toujours, l'enthousiasme belliqueux se fit contenu, obstiné, acharné, comme un orgueil qui ne veut pas abdiquer et ne connaît pas la fatigue. Un peuple nerveux, léger, se laisserait aller au découragement et à l'impatience; mais l'Anglo-Saxon, ferme, immuable, sûr de sa mission, ne peut pas et ne veut pas fléchir.» *P. Mantoux, A travers l'Angleterre contemporaine*, p. 52.

² «*Learn or perish* is the rule for nations as for individuals — jegyzi meg Lord *Grey of Falldon* — by evident necessity though the justice of it may seem inscrutable, one nation or one individual cannot be saved by separate virtue. A wise individual cannot escape being involved in misfortunes due to the unwisdom of his countrymen; one nation may learn, but may yet be involved in the misfortunes of a continent that does not learn.» *Twenty-five Years*, Vol. II. p. 277.

³ V. ö. *Zimmern*, *The Third British Empire*, p. 4.

⁴ V. ö. erre nézve *A társadalomtudomány filozófiája*, 39. §. (157. sk. 11.)

FIGYELŐ.

MAGYAR EGYESÜLET A NEMZETKÖZI SZELLEMI EGYÜTTMŰKÖDÉS SZOLGÁLATÁBAN.

Mikorra lapunk jelen füzeté olvasóink kezébe került, minden valószínűség szerint már véglegesen megalakult a *Nemzetközi Szellemi Együttműködés Szövetségének* — a «Fédération des Unions Intellectuelles»-nek — magyar csoportja. Mivel kezdettől fogva szerepet vállaltam ez egyesület létrehozásában s mivel úgy gondolom, hogy a jövőben bizonyos kapcsolatok létesülhetnek majd ezen egyesület és a mi «Társadalomtudományi Társulatunk» között, szükségét érzem annak, hogy társulatunk tagjait és lapunk olvasóit egy-két szóval tájékoztassam az új alakulatról.

A kérdéses «Fédération» mintegy három esztendő óta működik az osztrák *Rohan* herceg vezetése alatt (Albrechtsberg, Melk mellett). A szövetség alkotórészei az egyes nemzeti csoportok, jelenleg már 12 nemzetét (a magyar csoportot az ez év októberében tartott bécsi kongresszuson jelentettük be). A szövetség célja: a nemzetközi *kulturális* érintkezést előmozdítani a kölcsönös megismerés és megértés szolgálatában. E cél érdekében a nemzeti csoportok — saját belső működésükön kívül — az idegen csoportok tagjait előadókul kéri fel, vendégekül fogadják stb. A szövetség irányítását egy «állandó bizottsága végzi, amelynek a francia *Borel*, a német *Ludwig Curtius*, az olasz *Henriques*, az angol *Murray* és a svájci *de Reynold* a tagjai. A szövetség eszméit — bár nem hivatalos módon, de vele mégis szoros kapcsolatban — a Rohan által szerkesztett *Europäische Revue* szolgálja (Rohan egyszersmind a szövetség főtítkára). Minthogy az efféle egyesülések szellemét az irodalmi megnyilatkozás minden alapszabályánál és hivatalos megállapításnál hívebben szokta kifejezni, az «Europäische Revue» két évfolyamának *füzeteit* veszem alapul, midőn a szövetség törekvéseiről hozzávetőleges képet akarok rajzolni.

A folyóirat legelső számát ismertette (1. Társadalomtud. 1925. évf. 4. sz.) kifejtettem, hogy a lap és a mögötte működő szövetség csak az esetben végezhet majd sikeres munkát, ha őszintén beszél és bajokat-ellentéteket nem igyekszik a pacifizmusnak rózsás takarója alá eltemetni. Úgy látom, hogy az «Europäische Revue» e tekintetből sem csalta meg a hozzáfűzött reményeket. Ez a magas színvonalú folyóirat, melynek írói között nemzetiségre tekintet nélkül a legjobbnevű tudósokkal és politikusokkal találkozunk, sorra vette és veszi az «európai helyzet» égető kérdéseit és már eddig is módját ejtette, hogy például a német-francia viszonyról és Ausztria csatlakozási mozgalmáról a legellentétebb álláspontú nyilatkozatok jelenhessenek meg.

Tehát a lap és a szövetség — anélkül, hogy a politizálást programjába venné vagy egyenesen politikai célt tűzne maga elé — tudományos alapon és formában mégis csak szó tárgyává teszi a nemzetek függő problémáit, mert

világosan látja, hogy a maga kulturális törekvései nem utolsó sorban e kérdésekhez és ezek kezelési módjához fognak igazodni. Mert itt is a bizonyos circulus vitiosus-szal találkozunk, melynek jelenléte a szövevényes kölcsönösségben levő társadalmi tünetenyeket annyira jellemzi: itt is csak akkor remélhetjük az «európai eszme» megszületését, ha már létrejött az a kedvező atmoszféra, amelynek megteremtésén a kulturális közeledés és érintkezés eszközeivel a «Fédération» buzgólkodik; de viszont a nemzeti sérelmek bizonyos fokú reparálása nélkül ama bizonyos atmoszféra sohasem lesz kielégítőnek, az «európai eszme» sohasem teljesnek mondható. Az «Europäische Revue» legközelebbi számaiban *Kelet-Európa problémáját* fogja majd az ellentétes szempontok konfrontálásával szóba hozni; a legkedvezőbb alkalom arra, hogy sérelmeinkkel, panaszainkkal mi magyarok is belekapcsolódjunk a legintelligensebb nemzetközi olvasóközönség színe előtt a nemzetközi politikai helyzet megvitatásába.

Eddig csak arról volt szó, hogy az «Europäische Revue» politikai diszkusszióra alkalmas irodalmi hely. Ha a szerkesztőségnek pozitívabb jellegű, de egyszersmind személyesebb nézeteivel akarunk megismerkedni, a folyóiratnak azt a részét kell szemügyre vennünk, amely — a 2. évfolyamtól kezdődően — *Das junge Európa* szavakat viseli címében.¹ Megtudjuk belőle, hogy az egész mozgalom elsősorban arra a fiatalságra számít (Rohan maga is fiatalember), amely a frontokról került haza a világháború kitörölhetetlen élményeivel és tanulságaival. Nem a minden áron való pacifizmusnak vágyát hozták ezek az ifjak a háborúból magukkal; de mindenesetre mélységes ellenkezést éreztek azon értelmetlen, perverz öldökléssel szemben, melynek eredménye nem keltett ugyan megnyugvást, de az európai kultúrát végpusztulással fenyegette. Ha Rohanék mindazonáltal a békeszerződésekből, adott állapotok adott intézményeiből indulnak ki, úgy ezt csupán a politikai *realizmus* követelményeként teszik. Viszont teljesen tisztában vannak *azzal*, hogy gyakran egészen más nyugvóhelyekhez érkezik el a vándor-emberiség, mint aminőket a kiindulási pont sejtetni engedett.

Bizonyos kiábrándultság jellemzi a Rohan köré csoportosuló fiatalságot, melyet azonban az élni-akarás reflexiója talpraállított és új utak keresésére ösztökélt. Miként a háborúból és a békeszerződésekből, a demokráciából is kiábrándultak: «a háború előtti idők politikai ideológiájából, egy élettől idegen szabadság-fogalom hüpokriziséből, az egyenlőségi terror kultúrlíkvíciójából»; ők magukat demokraták helyett *post-demokratáknak* nevezik. Látható rokonszenvvel fordulnak a «kiváló egyének» politikai vezetése felé és Itália újrászületését, a névtelen népszuverenitást felváltó *fascizmust* örömmel üdvözlik. Forradalmároknak érzik magukat; de gondolkozásuk oly mélyen gyökerezik a hagyományos értékek tiszteletében, hogy ezt a «forradalmat» — kissé paradox fordulattal — maguk sem nevezhetik és tarthatják egyébnek: «konzervatív» vagy «tradicionálisztikus revoluciónál».

Úgy hiszik, hogy magas kulturális igényeik csak egy *szupranacionális* tetőzet védelme alatt nyerhetnek majd teljes kielégítést: keresik magokban az «európai» embert és tudatosan törekszenek az egységes kultúrájában összefüggő és megbékélt Európa felépítésére. De viszont sokkal többre becsülik és jobban szeretik a *nemzeti* sajátosságokat, semhogy a nemzeti gondolattal szemben óhajtánák a nemzetközi ideált elérni. A modern szocializmustól is azért fordulnak el mindenek előtt, mert ez a nacionalizmus tagadásával akar internacionális lenni, holott véleményök szerint az út a nemzetközi Európa felé csupán az egyes

¹ V. 5. ezenkívül: *Karl Anton Rohan, Die Aufgabe unserer Generation*, 1926. Bachem, Köln (a Karl Hofer által szerkesztett: *Zeit- und Streitfragen der Gegenwart* 16. k.).

nemzeti egyének elismerésén keresztül vezethet. Ha azután folytatólag Rohan azt fejtegeti, hogy a nemzeti eszmét «apolitizálni» kell a kölcsönös megértés és kibékülés érdekében, nekünk magyaroknak semmi okunk, hogy ettől az első pillanatra aggályosnak látszó gondolat-fordulattól megijedjünk. A békeszerződések a nemzeti eszme legdurvább és legmechanikusabb értelmezésével fosztottak meg bennünket országrészeinktől; jogunk van revíziót követelni annak kultúrfölénynek nevében, amelyet egy ezeréves, nemzetiségeket összefogó és kiegyenlítő állami élet a nacionális sajtóságok és különbségek pusztá tényével szemben képvisel.

Kissé hosszasan foglalkoztam azzal az idea-körrel, melyről némi megszorítással állíthatnánk, hogy — Rohan személyén keresztül — egyszersmind az «Europäische Revue»-nek és a «Fédération»-nak az idea-köre; de szükségünk volt e részletezésre, hogy egy magyar csoport alakítása esetében tisztán lássuk egyrészt azt, hogy mennyi jóhiszeműséggel vállalhatjuk a közös célokat, másrészt azt, hogy ezeken belül miféle kilátásaink vannak különös szempontjaink hangsúlyozására, érvényesítésére. Azután a bővebb ismertetéssel azon veszedelem ellen is védekeztem, amelynek egy nemzetközi kultúrszövetség mindenkor ki van téve: az összecserélés veszedelme ellen a nem kis számban tenyésző pacifista-egyesületek egyikével-másikával. Különösen az a zavar lenne kellemtelen, amely a mi alakulatunkat a *Coudenhove—Kalergi-féle páneurópai mozgalommal* vonná egy kalap alá. Hogy ez utóbbit egyáltalán szóba hozom, azt csak azért teszem, hogy a tájékozatlanokat ez alkalommal is nyomatékosan óvjam a hozzá való csatlakozástól.

Ez iránynak minden utópizmusától eltekintve, vele magyar ember már csak azért sem vállalhat jóhiszeműen közösséget, mert a békeszerződések által megállapított határok sérthetlensége egyik alapdogmájához tartozik. «*Stabile Grenzen sind in Europa möglich, gerechte Grenzen aber unmöglich*»: így hangzik a páneurópai próféta szájából a keményszavú, megnyugvást követelő, fellebbezést nem tűrő nyilatkozat. (V. ö. Kampf um Paneuropa, aus dem i. Jahrgang von Paneuropa, 1925.) Magyarra fordítva körülbelül annyit jelent ez: az egész tétet elvesztettétek, de játszani többé nem fogtok, nem engedem; pénz helyett lesz: döntőbírótság, vámunió, államszövetség, sőt — ha türelmesen vártok — lesz egyetlen szövetséges állam is, amely majd titeket is elnyel, mert egész Európát foglalja magában.

És ő csakugyan úgy képzeli, hogy az összes nemzeti érzéseket, ambíciókat, vetélkedéseket végleg megszünteti majd a racionálisan kieszelt és követelt alkalmazkodás. Ha ugyan Csehországnak, kedvenc államának, külön helyzetet nem teremt Paneuropa apostola, az egykori cseh helytartónak leszármazottja. Mert a nacionalista Masaryk-ot a jelen világ legnagyobb államférfiának, a sovén cseh népet Európa legdemokratikusabb népének tekinti és saját mozgalmát, amelyet a fogalmak különös zavarosságával «pacifista imperializmus»-nak nevez, szívesen helyezi egy vonalba a Komensky-tól (Comenius-tól) Masaryk-ig terjedő politikai gondolatiránnyal (1. Krise der Weltanschauung, 1923, 93 k. 1.). Ismerni kell Coudenhove gróf egész értelmi fejlődését, ha annak a sok irrealitásnak magyarázatát akarjuk adni, melyet politikai álomképei magokban rejtenek. Guyau szociális esztetizmusából bontakozott ki erkölcsi és társadalmi világképe; egyik első munkájában azt a «hyperethikát» fejtegette, mellyel «Konfuczius és Sokrates, Goethe és Nietzsche szellemében, a szépnak örök fundamentumán dogmatikus mankók nélkül» akarta megreformálni idejét múlt keresztény etikánkat. Egész Európa boldogulását keresi ő, eszméit a Bécsre vonatkozó tervezetésekkkel indította meg; szerinte Bécsset el kell szakítani Ausztriától, internacionalizálni kell és Európa metropolisává kell megtenni. Ime, mi minden telik ki olyasvalakitől, aki — mint Coudenhove Kalergi gróf — a fajkevere-

dés kivételesen szerencsés összejátszásából flamand is, görög is, osztrák is, japán is, sőt talán még cseh is.

A *Rohan* vezetése alatt álló «Fédération»-t a «Népek Szövetségének» hivatalos intézménye, az «Institut de la Coopération Intellectuelle», a képvisel-tetés jogával tüntette ki. A «Fédération» tavaly Milánóban, idén október folya-mán Bécsben tartott élénk részvételű összejövetelt. Az idei kongresszusnak különös érdekességet kölcsönzött az a kísérlet, hogy eleve kijelölt egyetlen témáról több nemzet képviselője tartott előadást; *Paul Valéry*, az Académie Française tagja, *Theodor Litt*, a lipcei egyetemi tanár és *Balbino Giuliano*, az olasz volt államtitkár és egyetemi tanár egymásután mondotta el nézetét a «szellemi emberről és ennek nemzetközi szerepéről». Elég egyöntetűséggel iparkodtak azt a határvonalat megvonni, amely a «szellem» és az «értelem» fogalmait egymástól elválasztja és arra a sajátos feladatra rámutatni, amely a «szellem emberét» az európai köztudat organizálásában megilleti. A jövő évi kongresszuson, melyet a «Fédération» majd Frankfurtban vagy Heidelbergá-ban tart meg, a következő érdekes tárgy fog szerepelni az előadások téziséül: «a történeti szellem a nemzeti kultúrákban és az európai kultúrában». Az idei bécsi összejövetelen elnöktársammal, Heller Farkassal, csak inkább mint «megfigyelők» vettünk részt. Legyen szabad azt a reményemet kifejezmem, hogy a «Fédération» magyar csoportja a jövő év kongresszusán már aktíven kapcsolódik bele azokba a fejtegetésekbe és vitatkozásokba, melyek bennünket is oly közelről érintenek.

Hornyánszky Gyula.

A TÁRSADALOMPOLITIKAI ÉRTEKEZLET.

Nagy várakozással néztünk a népjóléti és munkaügyi miniszter úr által 1926 október utolsó napjaira összehívott Társadalompolitikai Országos Értekez-let munkája elé, hiszen aligha van ma még egy nemzet, amely jövője érdekében annyira és oly kizárólagosan a belső erőgyűjtésre, tehát elsősorban a helyes és messzemenő szociálpolitikára volna utalva, mint a mai szétszaggatott magyarság. Az a fényes és ünnepélyes megnyitás, amely október 24-én az Akadémia nagytermében nagy és előkelő közönség előtt s annak őszinte és meleg lelkesedé-sétől kísérve folyt le, még fokozta várakozásunkat. Az ünnepélyes ülést Bethlen miniszterelnök nyitotta meg, néhány lapidáris mondatban a gyakorlati poli-tikus finom érzékével mutatva reá a hazai szociálpolitika aktuális feladataira, Utána Vass József miniszter mondotta el nagy elokvenciával felépített, mély hatást keltő megnyitó-beszédét; Szociálpolitikai fejtegetéseinek kiinduló-pontjául az ember szociális lényét, *ember-mivoltunk azonosságát* jelölte meg. A társadalom elnyomottjai, elesettjei ösztönösen érzik, hogy az élet árnyékos oldaláról valami mértékben nekik is joguk volna a napos oldalra átférközni. Az élethez való jobból az életfenntartás eszközeihez való jog is következik. Tehát a kenyérhez, az egészséghez, bizonyos mértékben a kultúrához, a munkára való alkalmasításhoz és bizonyos mértékben a munka eredményéhez való jog is megilleti az embert. A kapitalisztikus világrend életformáján belül biztosítani kell ama korolláriumokat és konzekvenciákat, amelyek nélkül az elhagyatott-ság, a kenyértelenség, a bűn, az elesettség izgatás nélkül is robbantó erővé fejlődhetik. A társadalmi karitás kiküszöbölésével a társadalmi prevenció alkalmazását tartja szükségesnek. A szociálpolitika nem politika, nem is csak munkáskérdés, hanem az egész társadalom kérdése. Az egybehívott szak-férfiaknak olyan megoldásokat kell keresniök, amelyek a, szükségességgel és a lehetőséggel egyaránt számoltak.

A fényes megnyitó méltán kelthette azt a reménységet, hogy a magyar szociálpolitika Hamupipőkéjének is ütött végre az órája. Az értekezlet tájékoztatója mutatja, hogy az előkészítőbizottság fáradhatatlan buzgalommal látott munkához. Ötven tagú végrehajtóbizottságot igyekezett mozgósítani, egyházi és világi méltóságokat, politikusokat, munkaadó és munkás-érdekképviselőket, főtisztviselőket s az előkelő vagy legalább is közismert, de mindenestre reprezentatív egyének sorába néhány egyetemi tanár is felvétellett. A háromnapos kofcggfesszuson kiderült, hogy a végrehajtóbizottságnak voltaképpen semmi feladatot sem kellett végrehajtani s így nincs jogunk megütközni azon, hogy a bizottság tagjainak körülbelül fele az értekezleten egyáltalán nem is mutatkozott. De nemcsak az illusztris bizottsági tagok maradtak el, hanem ami súlyosabban érintette az értekezlet munkáját, az érdekképviselők meghívott előadói és hozzászólói is távolmaradtak. Úgy látszik, ezek már az előkészítés stádiumában látták, hogy a sokat markoló értekezlettől érdemleges munkát aligha várhatni. Az is lehetséges, hogy az értekezletnek nem minden osztály- és pártpolitikai színezettől mentes karaktere végkép elriasztotta azokat, akik az *egyetemes* érdekek és szempontok szerinti állásfoglalásra egyébként is igen kevésbé hajlandók.

Az értekezlet anyagát nem kevesebb mint 17 szakbizottságnak kellett letárgyalnia, 17 elnökkel, 33 előadóval és a hozzászólók egész tömegével. Ez utóbbiak csak a meghívottak közül kerülhettek ki s felszólaló szándékukat 18 nappal az értekezlet előtt be kellett jelenteniük. Az előadóknak 15, a felszólalóknak 10 perc alatt kellett kifejtieniük mondanivalóikat. Ez a szigorú ügyrend, amelyhez az elnököknek ragaszkodni kellett, biztosította ugyan naponta 5—6 súlyos probléma *elintézését*, de teljesen lehetetlenné tette, hogy az egyes kérdések érdemlegesen exponáltassanak s a rendszerint teljesen egyoldalú, részletkérdésekre szorítókozó, sokszor hazabeszélő, egymásba csak a legkritikában kapcsolódó hozzászólásokból tárgyilagos és a kérdés megoldásával kecsgetető vita fejlődjék ki. Ha mégis volt bizonyos maradandó eredménye a háromnapos kongresszusnak, ez kizárólag annak a néhány tudós előadónak köszönhető, aki a szűken mért időhöz alkalmazkodva, előre írásba tömörítette mondanivalóját. Néhány érdemes hozzászóló (Geöcze Sarolta, Gaál Jenő, Gálócsy Árpád, Andor Endre) állandóan igyekezett közös mederbe terelni a viták szertefutó szálait s kiegészíteni annak tatóngó hézagait. Nem rajtuk múlt, ha a sikerről rendszerint le kellett mondaniok.

Az *első nap Komis Gyulának* a társadalom erkölcsi és társadalompolitikai nevelés kérdésével foglalkozó tanulmányával indult, amelyben a tudós professzor biztos logikával és mélyreható társadalomszemlélettel jelölte meg a szociális érzék fejlesztése és a társadalompolitikai ismeretek nyújtása érdekében fontos pedagógiai feladatokat. E szakbizottságban adta elő *Hornyánszky Gyula*, a Magyar Társadalomtudományi Társulat elnöke a középiskolai tanárok szociális képzésére vonatkozó indítványát, amelyet folyóiratunk e számában talál az olvasó. A közigazgatási tisztviselők társadalompolitikai kiképzéséről folyt vitában *Tomcsányi Móricnak* és *Vadnay Tibornak* voltak érdekesebb mondanivalóik. Az egyetemi oktatás mellett a rendszeres továbbképzést tartják szükségesnek. A gyakorlati vizsga kérdésében nem alakult ki egységes felfogás. *Hegedűs Lórántnak* és *Teleszky Jánosnak* a hadikölcsönök valorizálása érdekében tartott fulmináns beszédei nemcsak a jelenlevők szenvedélyét váltotta ki, hanem a kongresszuson kívül, sőt a nemzetgyűlésen is heves vitákra adott alkalmat. A napirenden levő kérdést, a középosztály válságának problémáját nem ők, hanem *Heller Farkas* világosította meg. Rövid előadása tömör és teljes összefoglalása volt az egész bonyolult probléma-komplexumnak. Az értelmi munka megbecsülésében látja a középosztály különböző rétegeinek érdek-

közösségét. A szabad pályákon dolgozó értelmiség és a birtokososztály helyzete a gazdasági válság fokozatos enyhülésével magától meg fog javulni. Nagy baj, hogy nálunk a középosztálynak magas hányada kíván fix fizetésből élni. A gyakorlati pályákra terelés érdekében szükséges, hogy e pályákon működők a közéletben nagyobb szerephez jussanak, hogy a középiskolák az önállóság és a kezdeményező tehetség fejlesztésére törekedjenek, végül, hogy a főiskolák hallgatóival szemben a kiválasztás szigorúbban alkalmaztassák. Egészséges és gondos ösztöndíjpolitikával és szociális szellemi tandíjrendszerrel, a családi házak termelését előmozdító lakáspolitikával kell még a középosztályt támogatni. *Konkoly Thege Gyula* a köztisztviselők, *Neményi Imre* a nyugdíjasok helyzetét ismertette nagy részletességgel és gazdag statisztikai fegyverzettel. A helyzet tarthatatlanságát bebizonyították, de a szokásos Kansz-elaborátumok megszokott határain nem jutottak túl. Még *Szandtner Pál* szegedi professzornak a diákszociális intézmények kérdéséről tartott értékes előadása és *Bernát Istvánnak* a középosztály-vitát illető mélyrevilágító megjegyzései vitték előbbre e szakbizottság munkáját. A *szegényügy* tárgyalása során lett először nyilvánvaló, hogy a népjóléti miniszter úr bizony hasztalan vár ettől a kongresszustól olyan javaslatokat, amelyek a kapitalizmus engedte keretek között megszüntetik az elnyomottság és elesettség gyülemlő és a társadalmi rendet is veszélyeztető következményeit. *Liber Endre* előadói javaslata törvényes rendezést kíván s országos bürokratikus hálózatot akar a népjóléti intézkedések szolgálatába állítani alsófokú (járási) és középfokú (törvényhatósági) hivatalokkal. A fővárosi mentalitásból fakadó javaslat huszáros támadásokban részesült, a kérdés azonban a megoldáshoz nem jutott közelebb. A *népesedési politika* a kongresszus legsikerültebb tárgyalását hozta. *Kovács Alajos* rövidsége mellett is igen tartalmas tanulmányban ismertette az egyke, a csecsemő-halandóság és tuberkulózis szerepét s Hollandiával való igen beszédes párhuzam keretében mutatta ki a csecsemővédelem, a lakáspolitikai bűnös mulasztásait. Az egyke ellen törvényt sürget, érdekesen részletezve a baj kiirtását célzó intézkedéseket. *Laky Dezső* a kivándorlási mozgalom újabb állását ismertette és a társadalom preventív gondoskodását sürgette a mai, csaknem tisztán rendészeti kezelés helyett.

A második napon a tanya-probléma került először szőnyegre. *Gesztelyi - Nagy László* nagy közvetlenséggel és hozzáértéssel ismertette a tanyai élet bajait s egész sorát fejtette ki a tanya világ felemelését célzó tennivalóknak. Kínos vita támadt *Erődy Harrach Bélának* az újpesti társadalompolitikai intézetet ismertető előadása után, amelynek tudományos értékét *Gaál Jenő* kétségbevonta. A munkahiány esetére való biztosítás és a munkanélküliség megelőzésének teljesen szétfolyó tárgyalása sem nélkülözte a kínos szenzációt. A fiatal és ambiciózus *Dréhr Imre*, a kongresszus végrehajtóbizottságának tagja s egyik szakbizottságának elnöke alkalmasnak találta az ülést arra, hogy a budapesti tudományegyetem egyik tanárát a biztosításra vonatkozó törvényjavaslatot egy tudományos folyóiratban bíráló cikke alapján kicsinyes, és kíméletlen támadásban részesítse. A vitából teljesen kieső, személyes élű kritika sem az ügyet, sem a kongresszus érdekeit nem mozdította elő. A szakbizottság ülését *Andor Endre* és *Balogh Andor* nagy szakértelemmel írt előadásai mentették meg. A munkásalakások fontos problémájánál *Dvorcsák Antal* tett jól átgondolt javaslatot. Nem hangsúlyozhatjuk eléggé az előadóval annak fontosságát, hogy e nagyon időszerű kérdés megoldói ne a bécsi rendszert, a lélektelen, sivár bérkaszánya-monstrumok proletárkaszányaíait, hanem a családi házak rendszerét kövessék, lehetőleg úgy, hogy a házak a munkások tulajdonává válhassanak. Csakis ez a rendszer számol a lakás erkölcsi jelentőségével a családi és nemzeti érzületet fejlesztő vagy sorvasztó mivoltával.

Az értekezlet *harmadik napja* a tej probléma alapos megbeszélésével indult. A közélet egyéb kérdései teljesen háttérbe szorultak. *A gyári bizottságok és a munkaközösségek* kérdése nagy elvi szakadékokat rejtett. Ennél a tárgykörnél *Navratil Ákosnak* igen kiegyensúlyozott a kérdést a jogfejlődés szempontjából néző előadása után politikai mellékzöngék zavarták a helyes felfogást kereső vitát. *A békéltetés és koalíció jog* külön tárgyat altatott. *Pap Dezső* a szakszervezetek jogkörének törvényes megállapítását és biztosítását, a kollektív szerződések joghatályának törvényes szabályozását és a békéltető eljárás kötelező lefolytatását kívánja. *Kovrig Béla* törvényes intézkedésektől, kormányfői megnyilatkozásoktól, a szociális szellem erejétől várja a békéltető eljárások sikerét. A munka viszályokat a munkaadók és szakszervezetek paritásos üzemi választmánya elé kívánja a terjesztetni. Híve a kötelező békéltető eljárásnak és a fakultatív döntőbírói eljárásnak. *Bencs Zoltán* a munkások szakszervekedését az állam szervező és ellenőrző tevékenysége alá kívánja vonni. A munkások és munkaadók egyenlő feltételek mellett szervezkezhessenek gazdasági céljaik elérésére. Az alapszabályokkal bíró ilyen gazdasági egyesületek függetlenek legyenek, a belépés és kilépés ne lehessen obligatorius, eredeti céljuktól eltérő rendeltetésre ne gyűjthessenek, politikai működést ne fejthessenek ki. *A törvényes munkásvédelem* kérdését *Heller Farkas* ismertette. E téren nagy mulasztások vannak. Jogszabályainkat ki kell terjesztetni, az ipartörvényt korszerű munkásvédelmi rendelkezésekkel kell kiegészíteni. A gyermekmunka szabályozásra szorul. A munkásnők anyasági védelme 8 hétre kiterjesztve kötelezővé teendő. A munkaközi szünetek és a munkaidő kérdése szabályozandó, esetleg a 8 órás munkaidőre vonatkozó nemzetközi egyezményhez is csatlakozhatnánk. Az üzemi védelem terén is hiányosak jogszabályaink. Az alaki és anyagi bérvédelem egyaránt fejletlen. Hangsúlyozza a végrehajtás fontosságát, az iparfelügyelet korszerűsítését, az iparhatóságok szociális szellemének fejlesztését. Utal a munkás-lakáskérdésre s az önszegély megkönnyítését kívánja. A munkásvédelmi ügyek adminisztrációját a népjóléti minisztérium hatásköré alá egyesíteni kellene. *A társadalompolitikai statisztika* feladatait *Kovács Norbert* és *Mozolovszky Sándor* ismertette. *Laky Dezső* rámutatott egyes fontos szociálpolitikai területek, így az adóstatisztikai adatok teljes hozzáférhetetlenségére. Az értekezlet utolsó előadójaként *Rottenbiller Fülöp* a patronázs-intézmény munkáját ismertette.

Bármilyen súlyos szervezeti hibái voltak is az értekezletnek, bármily kevésbé sikerült is a népjóléti miniszter úr által megjelölt célt, a szociálpolitikai profilaxis eszközeinek felkutatását elérni, maga az a tény, hogy három napon át az ország szociális bajairól beszéltek, talán a magyar társadalom szociális lelkiismerete ébredésének előjele. Az a 20—50 hallgató, aki az előadások iránt érdeklődött, nem a nagynevű előkelőségek, nem törvényhozók és egyéb politikusok, nem is a nagybefolyású érdekképviselők közül került ugyan ki s magában véve is sokkal kisebb tömeg, semhogy a szociálpolitikai eszmék propagálása szempontjából különösebb reményekre jogosítana, azonban a nehéz kő megindult és ez kétségtelenül a népjóléti miniszter érdeme. Az a testes kötet, amelyben hír szerint az értekezlet munkáját közzéteszik, a sok-sok üres szalma között néhány drága szemet is tartalmazni fog s egy jövőbeli kongresszus-szervezőt bizonyára meg fog óvni attól, hogy a nem épen objektív szempontoknak túlságos engedményeket tegyen.

Szombatfalvy György.

JAVASLAT A KÖZÉPISKOLAI TANÁRJELÖLTEK SZOCIÁL- POLITIKAI KÉPZÉSE TÁRGYÁBAN.¹

Van szerencsém a tisztelt Értekezlet elé a következő *javaslatot* terjeszteni:

Kérjük föl az Elnökséget, illetékes helyen tegyen meg minden lépést abban az irányban, hogy a tanárjelöltek közül a történelmi és a nyelvi (irodalomtörténelmi) szakosok egyetemi tanulmányaik második évében a *-politika*, harmadik évében a *közgazdaságtan* hallgatására köteleztessenek kötelező kollókválással kapcsolatban.

Indokolás:

A társas jelenségekre vonatkozó ismereteknek *gyakorlati* szempontból is rendkívül fontosságuk van. Nem dönik ugyan el a tágabb értelemben vett erkölcsi magatartásunk egészét (ezt az ismereteknél mélyebben fekvő ösztönök és hajlamok teszik), de öntudatosítják azt a magatartást és nem egy vonatkozásban irányt szabnak neki.

Nem mondhatjuk, hogy e megállapítással valami újszerű tételt hangoztatunk. A legvilágosabban ismerte föl a kérdéses kapcsolatot elmélet és gyakorlat között és vonta le belőle a kínálkozó következtetéseket a modern *szocializmus*. Majdnem azt állíthatnók, hogy a szocializmus egész «elmélete», minden tudományos igazságtól függetlenül, csak arra való és arra jó, hogy a munkásság anyagi igényeinek érzékét a propaganda eszközei által mindenkor ébrentartsa. Mert a szakszervezetek körén belül folyó nevelés és kioktatás, a népszónokok és népügynökök kiképzése, a propaganda-iratok, az érdekképviselettel jelentő napilapok, a demonstratív ülések és ezek frázisai végső és legáltalánosabb értelmökben mind-mind annak a gyakorlati célnak és nem az elméletnek szolgálatában állanak.

Az eszmék propagálásának terén már csak a tanítvány, de a tehetséges tanítvány szerepét vállalhatta nálunk az a testüinktől-lelküinktől idegen *radikalizmus*, amely a háborút megelőző két évtized alatt fejtette ki fürge mozgású tevékenységét, hogy azután a háború befejezésekor — arasson. Elméleti szempontból nem sokat jelentett: a fölvilágosodás gondolataiból táplálkozó pozitívizmusnak volt egy elkésztett vidéki hajtása; de gyakorlati kihatása annál nagyobb lett egész Magyarország sorsára. A forradalmat az készítette elő, mert a «Huszadik Század»-ban az termelte ki azokat a nemzetromboló ideákat, amelyek folytatólag a Galilei-körök neveltjei és a «Világ» olvasóközönsége által könnyen és széles alapon kapcsolódhattak bele a vesztett háború hangulatába. A gondolat-átömlészek különböző útjait, melyeket ez a sötétemlékü irány követett, érdemes volna egyszer — figyelmeztetésül a jövőre — részletes tanulmány tárgyává megtenni.

Tehát mind a munkásság, mind a polgárságnak idegen fajtájú radikális eleme megtalálta nálunk a módot arra, hogy a pedagógia eszközeivel miként oktassa ki és szaporítsa egyúttal világnézetének híveit; de nem találta meg a *magyar középosztály*. Nem találta meg faji természetének közönyössége miatt, melyet olykor a legvitalisabb kérdések is hidegen hagynak s melyet vetélytársai a méltányosság, az igazságszeretet vágya a tárgyilagosság nevével szeretnek illetni s ezzel maguknak biztosítani. Azután a múltban nem találta meg a liberális éra által teremtett történelmi helyzeténél fogva; az egyéni szempont eltérítette a társas jelenségeknek megfigyelésétől, a magára hagyott egyén nem vette számba a társas szervezkedésnek erejét. Végül nem találta meg a magyar

¹ A közegészségügyi és társadalompolitikai országos értekezleten tett előterjesztés.

középosztály a módját annak, hogy ismeretekkel miként kellene politikai és társadalmi helyzetét igazolnia és biztosítania, mert a guvernementális elem volt. Jól kiépített elmélet alapján szervezkedni és onnan támadni az *ellenzék* számára közvetlenül adódó föladat; a guvernementális elem már csak akkor szokott észbekapni, mikor a politikai vagy társadalmi változások következtében maga szorult le az ellenzék helyére.

A magyar középosztály esetében ez tényleg többé-kevésbé be is következett. Annyi vérvetésnek és anyagi pusztulásnak eredményeképpen íme előállott a szüksége annak, hogy a társas-történeti jelenségeknek intenzívebb ismerete és hívebb számbavétele által az *öneshmélésnek* magasabb fokára emelkedjék a magyar. A múlt egyik nagy akadálya is megszűnt az individualisztiko-liberális korszak elmúltával; egyéni szempontokon és érdekeken túl most a társas célok, az erőtömörülések, a szövetezések idejét éljük. Ha a szociális nevelés és kioktatás terén bizonyos nehézségek még mindig mutatkoznak is, ép a magyar lélek nehézkessége folytán: nem ledönthetetlen korlátokról van itten szó, hanem formálható, módosítható sajátságokról.

Midőn javaslatomban a középiskolai tanárság és tanulósg bevonásával gondolok a társas ismeretek terjesztésére, akkor láthatólag *szélesebb és mélyebb* alapot akarok azok számára teremteni, mint a minőt a szűkebb értelemben vett propaganda-iskolák: a szakszervezetek és a Galilei-körök a maguk adeptusainak nyújtottak és nyújtanak. De azért nem szeretném, ha e tekintetben félreértenének. A szűkebbkörű és kifejezettebben irányzatos *propaganda-iskolák* nagy jelentőségét a magam részéről is elismerem és úgy vélem, hogy a múltnak mulasztásait majd itt is pótolnunk kell. A propaganda-szótól nem kell megijedni. Terjeszteni nemcsak a rosszat, a jót is lehet; sőt a lehetőség kérdésén fölül egyenes kötelességünk, hogy a legjobb ügy részére a legtöbb embert szerezzük meg. Mint a Magyar Társadalomtudományi Társulat elnöke jelentem be a tisztelt Értekezletnek, hogy társulatunk azt a programpontját, amely az interfakultatív egyetemi ifjúságnak szociológiai kioktatását célozza, komolyan veszi és a közeljövőben meg is fogja valósítani. A föladat megoldása annál nehezebb lesz, minél szolidabb tudást igyekezünk majd társadalomfilozófiai irányunk szolgálatába helyezni. De ha a szocialista nevelőintézetek egy pár hó alatt egy egész «világnézetre» tanítják ki a híveket; ha a Galilei-körök annak idején egy félesztendő alatt tették fürgeeszű tanítványaikat képesekké arra, hogy terminológiai biztonsággal értekezzenek «az emberi belátás evolúciójáéről vagy gyakorlati fordulattal: «a magántisztviselők dinamikájáéről, akkor talán majd nekünk is sikerülni fog, hogy egy-két év alatt érdekeinek társas föltételeire oktassuk ki a magyar egyetemi ifjúságot.

De itt most másról van szó. Általános érdeklődést a társas jelenségek ismerete iránt igazában csak akkor tudunk majd kelteni, ha amaz érdeklődésnek fölbresztését már a *középiskolákban* kezdjük meg. Főleg a *történettáitás* és az *irodalmi olvasmányok* kínálkoznak itt megfelelő alkalmakul. Történeti állapotok ismertetése és történeti dokumentumok megbeszélése ezerszeresen nyújt e helyen módot arra, hogy a politikai, a jogi, a közzgazdasági fogalmakat, illetőleg a mögöttük lappangó kérdéseket szóba hozzuk és a középiskolai igényekhez mérten tárgyaljuk le. Miként föladatunk e fölfogásából kiviláglik, nem, külön tanítandó szociológiai tantárgyra gondolok. Ahol középiskolákban ilyen irányú kísérlet történt: közzgazdasági ismereteken kívül egy összefogó szociológiát tanítani, ott a kísérlet nem sikerült. A múltban még leginkább a VII. osztály «politikai földrajza» vált be mint olyan keret, amelyben nagyon sok értékes társadalomtani (elsősorban statisztikai) anyag volt középiskolai használatra elhelyezhető. De hiszen itt nem a rendszeres anyaggyűjtés a cél, mint ahogy a kérdéses ismereteknek zárt tudományos szisztémába sem kell

majd összekapcsolódnuk: itt fontos az az igyekezet, hogy a készség társadalmi jelenségek megfigyelésére és helyes megítélésére, a hajlandóság társas szempontok alkalmazására — egységes érzelmi alapon — a kellő vezetés segítségével már a középiskolai tanulóban megszülessék.

Hogy azonban a kellő vezetés meglegyen, arról a kellő *tanárképzésnek* kell majd gondoskodnia. Nem mondhatnám, hogy tanárjelöltjeinkben az, amit röviden «szociológiai érzéknek» neveznék és amin a társas tényezők meglátásához és számbavételéhez szükséges lelki föltételeket értem, nagymértékben ki lenne fejlődve. Igaz, hogy tanulmányi rendjük sem segíti annak kibontakozását elő. Egyenesen anomália, hogy leendő történészeink a «politiká»-val szakszerűen nem foglalkoznak, holott majd egész tudományos és pedagógiai tévékenységük a politikai fogalmaknak helyes alkalmazására és a politikai eszméknek átfogó megértésére lesz utalva. De filológusaink (szövegmagyarázóink) és irodalomtörténészeink is csak a saját kárukra hanyagolhatják el a politikai és gazdaságtani ismeretek megszerzését, föltéve, hogy szaktudásuk körén belül annak a nagyobb igényű szintetikus követelménynek akarnak eleget tenni, amelyet a mai terminológiai divat a «szellemtörténet» nevével fejez ki. A középiskolai tanítás főladatain kívül a tudós tanárképzésnek efféle anomáliáin és hiányosságain is segít javaslatom, amidőn a két legjobban kialakult társadalmi diszciplínát: *a politikát és a közgazdaságtant* teszi meg az érdekelt tanárjelöltek kötelező tárgyává.

Azzal a bizalommal gondolok a tanárképzés anyagának illetően gazdagítására, hogy a hazafias magyar tanárság az így nyert tudástöbbletben nem csupán a pusztá ismeretterjesztés eszközt látja majd, hanem hogy azt egyúttal a *magyar gondolat* erősítésére akarja és tudja tanítványainak lelkében gyümölcsöztetni.

Javaslatomat az Értekeztet bölcs megfontolására ajánlom.

Hornyánszky Gyula.

A „NYUGAT“ HÚSZ ESZTENDEJE.

A Nyugat, mely az elmaradottabb polgár tudatában még az irodalmi forradalom szörnyetegeként dereng, menthetetlenül belekerült a jubileumok korszakába. Írói fáradhatatlan ünneplése után most önmagát ünnepli s huszadik születésnapján csakugyan megérdemli, hogy elmélkedjenek fölötte, talán nem abban a hangnembben, amely a zeneakadémiai ünnepeket fűti, de a komplex természeti jelenségeknek kijáró boncnok kíváncsisággal.

Mert nem mindennapi tünemény az, hogy ennyire heterogén elemek egy keretbe szorulván, kisebb palotaforradalmaktól eltekintve, húsz esztendőn át együtt maradnak, sőt bizonyos mértékig egymáshoz akkomodálnak. Belső összetartás és külső nyomás, közös, hősi múlt és közös préda, szeretet és önzés nagy erői tapasztják össze ezt a furcsa familiát, melynek tagadhatatlan érdeme, hogy az 1905—15. évek közt virágzó magyar lelkek legjobbjait is adoptálta.

Az a három fiatal tanárjelölt például, akik a bölcsészeti fakultás folyosóin a világirodalom modern nagyjai s a magyar epigonok közt voltak lesújtó párhuzamot, nem igen álmodhatták, hogy alig húsznéhány esztendő múltán az ő küldetésük szinte befejeződött: a magyar nyelv és ízlés az európai nivó fölé szökött s ők maguk a nemzeti irodalom klasszikusaivá. A sokrétegű Nyugat legnemesebb csoportja, a névtelen tanárokká indult magyar úrifűúk, akikben az európai műveltség szerelme s a magyar megújulás vágya páratlan képzettséggel, munkakedvvel és valódi költőtehetséggel egyesült. A Ronsard Pleiadeja ők, Kazinczy második köre. Babits Mihály, akit a szervezet különös,

félig érzéki, félig intellektuális láza hajt szavak, színek és képek új fűzésére, amely egyelőre szigorú formáktól fékezettnek látszik, de valójában vad-vad rohanás, mint a *Recitativ* és *Sziget és tenger* legszebb verseiben majd maga is fölfedezi. Nyugtalanúsága fordításokba s az újra teremtő kritika messzi örvényeibe viszi. Szellem és szín bolygó hollandija. Másféle nyugtalanúság a Kosztolányi Dezsőé. Szellemes a szó nemesebb értelmében. Minden szóhoz lesz egy váratlan szava s az aprólékosságok mítoszát neki kell megírnia. Fordításaiban az egész európai lírát akarja felölelni, de sokkal hívebben tükrözi az európai ízlés legnemesebb szintjét fordulatos gondolkozásában. Szerényebb tehetség, de magyar mélységekbe vesző, tiszta, elégikus hang a harmadik: Juhász Gyula. Az elméknek ehhez a csoportjához tartozik a szürke *élet* és csillogó fordítások nyelv művésze: Tóth Árpád s Laczkó Géza, aki fényes készültségét egy alapjában elhibázott regényben s pompás essaykben tékozolja ki. Egészben: a századeleji európai s magyar kultúra közti differencia áthidalói, a műveltség hősei, de alighanem névtelen hősök maradnak, ha más erők közbe nem játszanak.

A századfordulón már majdnem milliósá dagadt Budapest még mindig nem találta meg irodalmi szöszlőit. Vidéki táblabíró típusok, előkelő jövevények a halhatatlanok s a semmitmondó epigonok is a vidéki gondolatvilágban tiperegnek. A számra, vagyonra, befolyásra és képzettségre legerősebb fővárosi kultúrelem, a zsidóság, természetyszerűen hallani és hallatni akarja magát. Néhány küzködő előfutár után, akik közt Bródy Sándor a legfigyelemreméltóbb, a kilencszázas években hatalmas zsidó írógárda jelenik meg, maga is frakciókra tagolt, de e frakciók végzetesen egyik költészetük városi jellegében, izoláltságukban és nyelvbeli gyökértelenségükben. Vannak köztük drámaírók, mint Molnár Ferenc és Lengyel Menyhért, akik fiatalabb éveikben még az irodalmiság látszatával értékesítik nem silány képességeiket s csak évek múlva fog kiderülni róluk, hogy az igazi íróktól mély örvény választja el őket: a poétai lelkiismeret. Vannak köztük az irodalommal is próbálkozó széplelkek, mint Ignótusz és Elek Artúr. Vannak azután fiatalabb, vérbeli írók. Gyorsan tájékozódók, mint Szép Ernő, aki hamar kitalálja a saját egyéniségét, de nem lesz-e terhes megöregedni vele? Nem mindennapi író Szomorú Dezső sem, aki magyar témái ellenére sem lavírozhat soká a magyarság felé. A Király-utcából Párizsba került, az emberi műveltségben széthajolt, kiábrándult, muzikalitásában végzetesen dekadens lélek, akit a magyar irodalomba beilleszteni elhibázott törekvés volna. A költők egy harmadik csoportjáért álljon itt Gellért Oszkár. Külön ösvényű költő, aki egész fajaért bizonyítja be, hogy a kifejezés-eszközök természetüknek megfelelő művelése igenis legyőzheti vér és nevelés differenciáit. Átszellemült versei szerencsésen ötvényezik az ötletet a szabad vers máig leglebegőbb válfajával.

Mint részt az egészért, ragadtuk ki ezeket, hisz nem az esztétikai jellemzés, inkább a természeti erők jellemzése a célunk. Hatalmas olvasótábor támogatta, magyarságukban többé-kevésbé talajtalan, de ügyesen orientálódó emberek, néhány vérbeli költővel s a nagyipar dilettánsaival megspékelve (Hatvány, Fenyő). Együttvéve sem fejezik ki annyira a színeket levedlett várost, mint Karinthy Frigyes, a pöre gondolat artistája, akinek a művészete úgy fejlik ki az eddig művészetnek hittből, mint a matematika a fizikából. Szelleme szerkezetéből internacionális költő, faj, felekezet és rokonság nélkül. Műveinek a nyelv tolmácsa és nem részese. Egy elvont páholyból gukkerez a létreálisabb élet gomolyába.

De a szerény nyelv és ízlésművelő tanárok s a Hétben és egyebütt már meglehetősen elhelyezkedett pesti írók nemesebb szárnya, sőt a merkantil amatőrök sem volnának elegendők, hogy kialakuljon ez a szecessziós kombináció:

a Nyugat, ha a magyar géniusz meg nem embereli magát s közbük nem ejti a magyar irodalom egyik legcsodálatosabb tüneményét: Ady Endrét.

Ady Endre már megjárta a maga nevelő stációit: Debrecent, Nagyváradot, sőt Párizst, ami nagy szó egy érmelléki fiatalember életében. Már megízlelte a kamasz csatangolások mámorát, a nagy szerelmet, sőt a vérbajt is. Közben az európai irodalomban is széttekintett s látta, hogy tiszteletreméltó ideálján, Ábrányi Emilen túl is van irodalom. Megtöri a jambus folyását, ős magyar indulatok szerint s mégis a görög versre emlékeztető hajlékonyságává. Mondanivalója is nyers, rapzodikus s mégis a formai lezártág varázsát árasztja. Nagy kavarodás támad körülötte. A telített oldat kristályosodási pontja megadatott.

A századforduló jóléte sajtáságos übermensch-romantikát préselt az emberekbe s Ady a mulatva züllő zseni új variációját bővölte a lelkek elé. Egyéni varázsa költeményei varázsával vetekszik. Olyan ember, aki mellett a vezérség kérdése számba sem jöhet. S bár a betegség időnként enerválja, jól ért önmaga adminisztrálásához, ami ritka tehetség magyar írónál.

Ezzel a vezérrel már hódíthat a Nyugat. A tanársztéták összefoghatnak a pesti írók nemesebbjeivel, akik azonban nem vesztik el összeköttetéseiket s kevésbé nemes dráma és regényírók felé sem. Megfejelve Ignótusszal s megkenve a nagyipar filléreivel reménydús csapata ők a magyar irodalomnak.

Nagy szerencséje a lapnak, hogy Osvát Ernő a szerkesztője. Író, aki lemondott lassan az írás hiúságáról s csak a tehetségeket akarja organizálni. Az eléjekerült műben és emberben jól tájékozódik s megérzi, kitől mit várhat. Az érdekek forgószelében is a derekakat istápolta. Esztéta szemléletének tudható be, hogy a megjelenést becsüli mindenekfölött, megjelenés alatt a kifejezés modorának újszerűségét és egyenletességét értve. Felfogása a lap előkelő átlagát biztosítja, de előnyt nyújt a modor kalandorainak a nehezen bontakozó tehetséggel szemben. Nagy hiba, hogy lapja, s nem a magyar irodalom szemszögéből nézi az eseményeket.

A Nyugat így is jelentős nevekkal gyarapszik. Az első: Móricz Zsigmond, aki nemrég még a Nyugattal elburjánzott stílus modorosságait gúnyolta s most itt jelenteti meg főművét: a *Sáraranyt*. Kaffka Margit is beérkezik, kusza verseken, kapkodó novellákon át eljut élete remekéhez: a *Színek és évekhez*, meg nem fölözött képét adva a züllő dzsentri-életet tükröző magyar asszony léleknek. A nagybányai Tersánszky Józsi Jenő is fölhozza színes realizmusú, elbeszélő talentumát és gyámoltalanságát s valahonnét az Isten háta mögül Szabó Dezsőt is előcibálják. Izgága tanár, akit minden páratlan évben áthelyeznek s minden párosban fegyelmi elé állítanak. Egyelőre essayket ír, eleinte a franciákról, később Berzsenyiről, de sorai Berzsenyit túlhangzó figyelmeztetést dübörögnek.

Közel tízesztendőbe került, míg ez a háborúelőtti Éjjeli Menedékhely a maga heterogén, de mint utólag kiderült, elég illusztris társaságát összegyűjtötte. A magyar közvélemény szakadatlan bombazáporában, aminek inkább politikai okai voltak. Nem mondhatjuk, hogy a politika belekeverését a Nyugat ellenlábasai kezdték. Ebben az időben, ismét a jóllakottság tünete-ként, a forradalmárság a polgárok közt is népszerű póz, maga Ady ad példát a stilizálására. A városi munkásság megváltó szerepébe vetett hit ennek a generációnak egyik különös téveszméje. Érthetetlen tévhit egy olyan országban, ahol a lakosság túlnyomó része paraszt. A társadalom kritikája is körtünet, de ki merte volna a kritikát a Nyugat olvasóin kezdeni. S miféle kutya az, akinek egyfelé szabad ugatni s másfelé nem. Bizonytal uszított kutya. S ha a Nyugat esztéta írói nem is elegyedtek a pártpolitikába, annál inkább

mások s ezzel író társaikat is belekavarták a magyar boszorkányszombatba, ahol a legkiáltóbb érdem is vak szemet talál, ha az ellentáboré. Az író bizonyos mértékig persze hogy politikus, sőt talán csakis az író az igazi politikus, hisz a társadalom egész komplex anatómiájának a vizionálására egyedül neki van tudása és képzelete, de éppen mert politikus, nem lehet párttag, a Nyugat egészének politikai hovatartozósága pedig egy pillanatilag sem lehetett kétséges.

A kritika tehát tombolt, bár egyre kevesebb eredménnyel. Az első elutasító bírálatok után jöttek egyezkedők, érdemlegesek alig, sem kívülről, sem belülről. A szorosan egymás mellett vívott harcban a kölcsönbedicsérésnek a magyar irodalomban páratlan túltengése következett be. Mintha kárpótolni akarták volna egymást a hivatalos bírálat elmaradásáért. Kalendáriumokat adtak ki, ahol úgy magasztalták egymást, mint kereskedők a portékájukat. S annál visszataszítóbbá vált ez a kéz a kézben előretörés, minél inkább elmorajlott a nagy, teremtő erő. Nagyon kevés azoknak a Nyugat-íróknak a száma, akiknek a pályája állandó emelkedést mutat. A kritikusok legjobbjai, mint Schöpflin Aladár, megelégednek az írók okos interpretálásával s nem vállalják a kockázatot, hogy az egyéni elernyedés és az általános demoralizáció óráiban fölszólaljanak. Így pedig a legértékesebb termés is lábán rohad. Részben a kritika, részben a Nyugat összetétele és művészi felfogása az oka, hogy a magyar nép mélyebb rétegei felé még ebben a háborúelőtti hőskorában sem vethetett horgonyt. A kultúra úttörőinek a nemzet szívének kell tartaniuk a fülük. Már pedig ezeknek az íróknak a nagy többsége nem érzett az étellel, művészetből párolt művészet volt az övék. Ady és Móricz magányosok ebben a társaságban s még Adyt is nagyon elfoglalja a maga külön beteg élete, Móricz pedig kispolgári természetével inkább a részletek meglátására, mint a nagy koncepciókra teremt. Alapjában véve tanács-talan s a siker ellenére egyre jobban emyedő csoport ez, ahol az egyesek kiválósága sem pótolhatja a nemzet mélyéből felnyúló irodalmi akaratot, amely a Petőfi—Arany nemzedék ereje volt.

A háború sivár világosságot vet erre az írócsoportra. A hasonló lelki-habitusú nyugati írók gesztusa: a háború passzív káromlása dominál, ha ugyan nem az aktuális politika, sehol a külön magyar kérdés: hogy készítsük elő a magyar lelket a közeledő katasztrófára. Egyedül Ady érzi, hogy itt a magyarság külön tragédiája érik, de az ő beteg szervezete a férfikiváló problémátömeget Jeremiás siralmaivá egyszerűsíti. A Nyugat fénye csorbítatlan, de mint morális erő lejárt a magát.

S ezt a nemrég felfedezett vidéki tanár, Szabó Dezső is észreveszi s naiv bátorsággal írt, de a faj érdekét minden problémában fölturkáló regénybe kezd, mely a magyar társadalmat akarja szintetizálni. De mielőtt könyve megjelenhetne, kitör a forradalom s a Nyugat írói lejátsszák közismert szerepüket. Ezt a szereplést sokféleképp bélyegezték már, én nagy átlagban tájékozatlan emberek baklövésének tartom.

Mindenesetre a Nyugat utolsó fejezetéhez értünk. *Az elsodort falu*, amely személyeskedő palotaforradalomnak látszott, a megváltozott idők jele. Művészek, akik a Nyugat iskoláján nőttek fel, nem csatlakoznak hozzá. Az erdélyi irodalommal nincs kapcsolata. Maga a Nyugat sem kívánja. Elegen vannak s oly kevés a főka. Osvát Ernő modortisztelete egyre inkább a «tisza művészet» s azon át a précieux költészet felé sodorja a lapot. A régi nagyok, a főmunkatársak ritkán szólnak, leköti őket a megélhetés, többé-kevésbé örlődőben levő lelkek. A fiatalok közül az egy Sárközi György, aki nagy tehetség. A Nyugat utánpótlásai eldugultak. Epigonok és vakmerő dilettánsok, egy-két ügyes újságíró bűvészkednek a maguk gyökértelen módján. A magyarság életproblémáitól egyre távolabb sodródó sziget, amely már szívesen békülne

a tegnapelőttiekkel. Gellért Oszkár e korszak vezérköltője, az ő második tavaszával s szép, de hermafrodita verseivel. A szerzői estek csúf szokása tetőzi be ennek a tablónak a kopárságát. Egy-egy nagylelkűségnek tetsző gesztus mögött is csakhamar kitűnik a kalmár-szellem. Pályázataik, melyektől a magyar irodalom megújhodását lehetett volna várni, a lap élénkebb fogyasztását célozzák s olcsó töltelékét. A fölfedezetteket époly gondosan sülyesztik vissza az ismeretlenségbe, ahogy kihalászták, ha csak atyafiságból közel nem esik hozzájuk. A szétzüllés szomorú képe ez s már azok is megelégteltek, akikből eddig a Nyugat második csapata rekrutálódott. Legalább is mindenfelé lapalapításról rebesgetnek.

Kell is. A dolgok természetéhez tartozik, hogy fiatal, forradalmas alakulatok, értelmük túlélve, veteránok nyugdíjintézetévé válnak. Az ember, különösen ma, tovább él, mint a tett, amelyet megvalósít. S nekünk semmi kifogásunk sem lehetne ily kiváló harcosok meg-, sőt túlbecsülése ellen, ha a körjük verődött csoport s a szellem, melyet terjesztenek, nem veszélyeztetné az új magyar költőgenerációt, amely itt van, csak fel kell fedezni. A Nyugat történelmi hivatása: idegen példák fölmutatásával s kivételes magyar tehetségek istápolásával élővé szította nemzeti irodalmunkat. Laboratóriuma volt a művészetnek, kitenyészette a nemesebb gabonafajt, egy következő nemzedékre vár, hogy a nemzet óriás pariaján elterjessze. Csokonai, Kazinczy, Berzsenyi korára emlékeztet a Nyugat. Kor, melynek főérdeme, hogy eszközöket adott a Vörösmarty-Petőfi-Arany triásznak. Csakhogy ezek a korai úttörők a művészönfeláldozás és ember-nagyság örök hősei maradnak. Míg a Nyugat legkiválóbbja is: opportunisták. Talán nem volt ez defektus a Nyugat első korszakában, amikor, akárhogyan is szólni kellett. De morális defektus ma, amikor Magyarország robbanásig telt eredeti, földbőlfakadt tehetségekkel, akiket megszervezni talán nem olyan hálás, de dicsőségesebb mesterség, mint jubileumokon részben nem is vitás halhatatlanságunkat konstatálni. Mert tessék észrevenni, ma nincs értelme a külföldieskedésnek, nincs értelme a műfordításnak, nincs értelme az intellektüelségnek. A magyar irodalom olyan évtized elé érkezett, mikor az extra Hungariam non est vita bűnös igéje jogos program. Ma minden magyar annyit ér, amennyit a nemzeti erők organizálása körül végez. Az irodalom nemzeti vagy európai jellege nem politikai felfogás kérdése, az az irodalom állapotától függ. S a magyar irodalom félreérthetetlenül elérkezett abba a stádiumba, mikor csak egy jelszava lehet: nemzeti irodalmat a szó leggyökösebb, a Petőfi-Arany értelmezésénél is mélyebb értelmében.

S most a Nyugat összegyűlt ünnepelni. Teheti, megérett rá, hogy emlékezzen. Ünnepelheti húsz esztendeje első tizedét, amely maradandó sorokat írt a magyar irodalomtörténetbe. Ünnepelheti Babits Mihályt, Kosztolányi Dezsőt és Móricz Zsigmondot, sorából kikerült klasszikusainkat. Ünnepelheti Tersánszky Józsi Jenőt, Karinthy Frigyes, Tóth Árpádot, Gellért Oszkárt, mint akik állandót alkottak. S ünnepelheti az élve eltemetett Katona Józsefek mai légióját, akiken az ő kicsiny falanxuk époly kérlelhetetlenül gázol át, mint rajtuk az ő elődjeik. S ők még epigonok sem voltak.

Németh László

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Edward Alsworth Ross: Principles of Sociology. New York: The Century Co, 1924. Pp. 693. — *E. A. Ross: Das Buch der Gesellschaft.* Aus dem Englischen übersetzt von Dr. Rose Hilferding, Berlin. Verlag G. Braun in Karlsruhe, 1926. S. 596.

E. A. Ross egyike a modern szociológia legkiválóbb képviselőinek és különösen a mai amerikai szociológiának egyik legméltóbb reprezentánsa. Nagy munkája, amelynek most már német fordítása is megjelent, megérdemli a legmesszebbmenő figyelmet és mindenkinek, aki a modern szociológia gondolatvilágába bele akar illeszkedni, fenntartás nélkül figyelmébe ajánlható.

Pedig a könyvnek vannak határozott hibái. Ezekre nézve igen jó tájékoztatást nyújt az a bevezetés, amelyet a német kiadáshoz Leopold von *Wiese* írt. Ross realista, vagyis in medias res fog bele munkájába és nem vesztegeti az idejét ismeretelméleti és logikai megalapozásokkal. Nem törekszik arra, hogy szociálfilozófiát adjon, ő azt írja le, amit lát és ahogy látja. Ez bizonyára előny is, hátrány is. Előny abból a szempontból, hogy nem reked meg az ismeretelméleti kérdéseknél, mint ahogy az gyakorta szokásos. Előny azért is, mert így érthetőbb, világosabb, természetesebb az előadása, kevesebb a nagyképűség benne. De viszont hátrányos lehet azért, mert nem hatol *elég* mélyre, inkább leír, mint magyaráz, inkább mesél, mint okoskodik. Az in medias res módszerrel kapcsolatos kitűnő stílusa, nem hiába lett újságíróból egyetemi tanár. De nem maradt-e vajjon csupán újságíró az egyetemi katedrán is? Ross egyik kritikusa, *Steinmetz* mondja, hogy könyvének tanúsága szerint a szerző sokat utazott, de keveset olvasott: sokat látott, de keveset gondolkodott. De igaz van *Wiesenék* abban, hogy a német szociológiának ilyen könyvekre van szüksége, mint a *Ross-é*, valósággal orvosi rendelésre mint kúrát kellene a német tudománynak előírni. «Mevannak mindazon tulajdonságai, amelyek az idealista «univerzalista», ismeretelmélettel, módszertani kétségekkel és rendszerezési dűhvel (Systemwut) teletömött német tudósból hiányzanak», megvannak szóval azok a tulajdonságai, amelyek a német szociológia és filozófia emlőin táplált magyar tudományágakban is nagyon elkelnének.

Lesznek persze, akik megbotránkoznak azon, hogy *Ross* nemcsak tudós, hanem társadalomjavító, szociálreformátor is akar lenni. Ez a törekvése ugyan lehet hibák forrása és egy tisztán az igazságra törekvő kutatóban nem is kívánatos, de ha két kutatómód közül kell választani, amelyek egyike olyan szociológiát művel, amely soha el nem jut magához a szociológia tárgyához, másika pedig túlságosan is siet a konzekvenciák levonásával, *e kettő közt* nem lehet szükségképen az elsőnek ítélni az elsőbbséget.

Ross szociálreformatori ambíciói különben annyival veszélytelenebbek, hogy egyrészt maga is törekedett az önmérsékletre («I have given as little characterization as possible»), másrészt pedig utalásai kizárólag az amerikai viszonyokra vonatkoznak.

Ross rendszerének első része az amerikai *népességnek*, nem, faj, kor, származás szerinti összetételével foglalkozik. A városok növekedése, a városi lakosság összetétele után a népesség szaporodását tárgyalja, mellyel kapcsolatban a túlnépesedés veszélyét elismeri és különösképpen Amerikára nézve a bevándorlás korlátozását helyesli.

A *szociális erőkről* (social forces) szóló fejezet az *ösztönök* szerepének taglalásával kezdődik és abban csúcsosodik ki, hogy a modern társadalom gyakran vétkezik az emberi természet ellen, amit különösen a kapitalista termelés következményein tesz szemléletessé. A lezáraztatott szociális erők sorában az *érdekek* szerepét vizsgálja és megkülönbözteti a gazdasági, a vallási, a politikai és a szellemi érdeket. A *fajnak*, a földrajzi, természeti és szellemi *környezetnek* rövid vizsgálata után a *társadalmi folyamatok* (social processes) taglalására tér át. Az ősi társulás folyamatában a terjeszkedés és alkalmazkodás hatásait különbözteti meg. A társadalom keletkezésében a szaporodás (multiplication), egyesülés (congregation) és csatlakozás (conjugation) eseteit választja szét. A társadalmak különböző fajtáit Giddings nyomán hét fajtában sorolja fel. A *társulást* (association) az elkülönültséggel (isolation) állítja szembe és megállapítja, hogy noha emberi természetünkbe van oltva a társulási hajlam és a szociális rokonszenv, ennek csak későn jutunk tudatára. Érdekeseen írja le az egyéniség harcát a közösségen belül, majd áttér az *uralom* (domination), a *kizsákmányolás* (exploitation) és az *ellenzékiesség* (opposition) eseteinek taglalására. A *versenyadatok*, ösztönzés (stimulation) előnyeivel szembeállítja a küzdelem, háború áldozataival és költségeivel járó nagy hátrányokat. Az egyének versengését (personal competition) már kedvezőbben ítéli meg, anélkül, hogy korlátok szükségességét el ne ismerné. A nemek ellentéte után szemlét tart az osztályharc és az intézmények, szervezetek harca fölött. Majd az *alkalmazkodás* (adaptation) és *együtműködés* (cooperation) eseteit vizsgálja s aztán áttér az erők szervezésének kérdésére, a *szervezettség* előnyeinek és hátrányainak vizsgálatára, miközben a centralizáció kérdését is érinti. A szervezés folyamatában az akarat és a gondolkodás megszervezése tekintetében állapít meg lényeges különbséget.

A társadalmi *szervezetek bomlásának*, tünetei a protekcionizmus (patronage), korrupció, bürokratizmus, indifferentizmus, formalizmus, elöregedés (obsolescence), abszolutizmus, elkorcsosodás (perversion). A társadalmi *tagozódás* rövid áttekintése után a nagy társadalmi *aránytalanságok* keletkezését kutatja és azt találja, hogy a földadományozás, az állam keletkezése, berendezései és törvényei voltak az aránytalanságok kiindulópontjai. De vannak persze a fennálló rend ellenére szerzett vagyonok is, amelyeknek azonban legalább utólagosan szükségük van arra, hogy legalizáltassanak. («In order that these *dungheap fortunes* may be sublimated into social luster they undergo a process of *legitimation*, whereby ill-gotten wealth is made to look precisely like well-gotten wealth.») A társadalmi állás különbségei azzal a veszéllyel járnak, hogy idővel jellembeli különbségekben is kifejezésre juthatnak. A társadalmi osztálytagozódás (gradation), megkülönböztetés (segregation), alárendeltség (subordination), jogegyenlőség (equalization), kiválasztás (selection) folyamatának áttekintése után a közös érzelmeknek, lakomáknak, ünnepeknek, családi és más csoportéletnek, sportnak, érdekközösségnek és érdekellentétnek és a nemzeti érzületnek a társulásra (socialization) való befolyását, valamint a gazdasági és vallási elkülönülésnek (estrangement) jelentőségét vizsgálja. A *szociális szabályozás* (social control) szükségének, motívumainak, központjainak és eszközeinek megállapítása után a kisebb társas csoportok, a törzs, a klán, a család jellemzése kerül sorra, majd a pénzgazdasággal, földbirtokkal, vallással, kultúrával beálló különböződést (individuation) taglalja.

Ez a különbözés odáig mehet, hogy valósággal felszabadulásnak (liberation) minősíthető a társadalmi szervezethez alól. Mint a társadalom elfajulásának tüneteit tárgyalja a kommercializálódást, mely alatt a profithajszó elterjedését érti, a professzionalizmust és institucionalizmust, ami a társadalom mechanizálódásával fenyeget. Az erőt kifejező terjeszkedéssel (expansion) szembenáll a megcsontosodás (ossification) és a hanyatlás (decadence) veszélye. A kritikai szellem felbontja a társadalmat, a hivatott vezetőket megfélemlítik és az ösztön válik uralkodóvá az értelem felett. A terjeszkedéssel rokon az átalakulás (transformation) és a tudatos újjáalakítás (reshaping.) Ebben a fejezetben megállapítja Ross, hogy a laissez-faire elve teljesen csődöt mondott. (*a Laissez-faire is now in utter discredit by reason of the number of successes which stand to the account of the interventionist policy.*) A társadalmi újjáalakítás elvei gyanánt a következőket sorolja fel: 1. az emberi természet nem szabad erőszakot elkövetni; 2. a reformoknak a jelentős tényekkel összhangban kell lenniük; 3. minden beavatkozást a szabályozandó viszonyok tanulmányozásának kell megelőznie; 4. a reformot először lehetőleg kicsiben ki kell próbálni; 5. minden alapvető társadalmi reformnak egy társadalmi mozgalomból kell kinőnie; 6. a reform csak törvényes, alkotmányos úton hajtható végre, mert a reformátor legkevésbé megbocsátható bűne a türelmetlenség! («The unpardonable sin in a would-be reformer is *impatience.*») De ezt csak akkor tekinti érvényesnek, ha egy uralkodó társadalmi osztály erőszakos elnyomást nem gyakorol.

A társadalmi folyamatok eredményei bizonyos *társadalmi alakzatok* (social products), aminők az egyfajtaságok (uniformities), mint az önkéntes utánpótlás esetei, amelyeket a társadalmi kényszer egyenlősítő szabályai (standards) egészítenek ki. Az önkéntes és kényszerítő egyenlősítés eredményei a társadalmi csoportok (groups) és intézmények (institutions), mint a család, a gazdaság, a nyilvános iskola, az üdülőhelyek, az állam.

Könyve végén Ross a szociológia *alapelveit* tárgyalja, melyek közt első helyen az *előrelátást* (anticipation) sorolja fel s ezenkívül a képmutatást (simulation), az egyéniesülést (individuation) és az egyensúlyt (balance) említi. Az egyensúly elvénél az uralom különböző formáival, a férfinem túlhatalmával, a klerikalizmussal, militarizmussal, kommercializmussal, legitimizmussal (legalism), a nemdolgozók túlhatalmával, valamint a vezetők és vezetettek viszonyával is foglalkozik.

Ebből a rövid, szinte csupán felsorolásszerű ismertetésből látható, hogy Ross könyve mily gazdag anyagot ölel fel s a konkrét kérdések mily változatát nyújtja. Egynehány kiragadott mondatából láthatjuk, hogy mennyire világos szemmel és biztos kézzel ragad meg olyan jelenségeket, amelyek fölött az elméleti kutató oly könnyen jut ellentétbe önmagával és a kézzelfogható tényekkel.

Ross könyve, amelyben a modern amerikai szociológia gondolatvilágába nyerünk betekintést, nem az a régi naturalista szociológia immár, mint amelyet angol nyelven Herbert Spencer hatása alatt a múlt század végén és századunk legelején gyártottak. Ross munkája már annak a fejlettebb szociológiának reprezentatív terméke, amely megtévesztő biológiai analógiák alkalmazása helyett pszichikai és szellemi folyamatnak írja le a szociális jelenségeket, tehát annak, amiből valóban állanak.

N. Gy.

Siegfried Marck: Substanz- und Funktionsbegriff in der Rechtsphilosophie, Tübingen, J. CB. Mohr, 1926. 156 l. 8°. — *Barna Horváth: Staatsorgantheorie,* Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó r.-t., 1926. 43 (115—157.) l. 8°.

Napjaink bőséges jogbölcseleti terméséből különös figyelmet érdemel ez a két, — tárgykörénél fogva szoros összefüggést mutató, — jeles monográfia.

Első helyen említett munkájában *Marck*, a boroszlói egyetem filozófia-professzora a szubsztanciális és a funkcionális szemlélet ellentétében¹ a Kelsen fellépésével elindított jogbölcseleti hiperkriticizmus témáinak gyökerét kívánja megragadni, a jogi problémákra felülről letekintő filozófus magas őrhelyéről, de nem jogász létére is bámulatos beleéléssel a jogtudomány esoterikus problematikájába, aminek nem kis érdemén csak hellyel-közzel ront egy-egy laikus állásfoglalással egy keveset. Hogy az ifjú-osztrák iskola hevesen vitatott problémáinak a középpontjában ez az ismeretelméleti válaszut áll, amelynek ellentétét teljes élességében Cassirer világította meg: ez nem az -iskolán kívül álló bíráló szerepében fellépő *Marck* megállapítása, hanem maguk az iskola reprezentánsai igyekeznek a hagyományos doktrína «sztatikus», «szubsztanciális» jogszemléletének «dinamizálását», «funkcionális feloldását» irányuk legnagyobb teljesítményének feltüntetni. *Marck* e részben magáévá teszi a bécsi jogbölcseletnek saját magáról tett megállapítását, bár több helyen sejteni látszik, hogy az iskola kedvenc problémáit mozgató ellentét talán nem is ebben, hanem kevésbé általános jelentőségű technikus jogi problémáknak ettől az ellentétől független eltérő megítélésében van, vagy épen azokban az *etikai-politikai* (mondjuk: világnézeti) kérdésekben, amiket az iskola annyira perhorreszkál.

Az illusztris szerző a jogbölcselet olyan nehezen hozzáférhető irodalmárban tanúsított elismerésre méltó jártassággal mutat rá, hogy a szubsztancialisizmus és a funkcionalizmus ellentéte az idevágó irodalomban, mint az ontologizmus és relacionizmus közötti módszertani vita a bécsi iskola fellépését megelőzi ugyan, de elegendőnek véli, ha az új jogszemléleti irányt legérettebb formájában teszi kiváló elmeíllel véghezvitt, tanulságos és mindvégig belibincselő kritikai vizsgálódásainak tárgyává.

Középponti problémául a «személyiség» és az «állam» egymástól elválaszthatatlan, ősrégi és mégis örökké új problémái, az iskolás értelemben vett «magánjog»-nak és «közjog»-nak ezek a hagyományos kiindulási alapjai szolgálnak, azonban *Marck* módot talál arra, hogy a két jogszemléleti irány ellentétét más alapvető jogtudományi problémákon: a jogforrástannak és a hermeneutikának, a jog és a jogtudomány viszonyának egymással szintén válthatatlannal összefüggő témaköre kapcsán is megkísérelje bemutatni.

Az utóbbi problémacsoporttal összefüggő fejtegetések során a címül választott vezérfonalat csakhamar elejteni kénytelen. A disszonáns személyes motívumokkal tarkított Kelsen-Sander-féle polémia igazi gyökerét biztos kézzel ragadja meg és emeli ki a túltengő irodalom elburjánzott sűrűje alól: ez pedig a ténylegesség jogtudományi értékelése, a Jellinek-féle *mormative Kraft des Faktischen*», amivel a normatív jogbölcselet, miután azt megismerési körén kívül esőnek nyilvánította, utóbb mégis álnevek alatt volt kénytelen foglalkozni. Sajnálattal nélkülözzük azonban annak a határozott megállapítását, hogy az Avenarius-Petzold-Cassirer-féle ismeretelméleti gondolatmenetek ezeknek a kérdéseknek nem a megoldásához, hanem legfeljebb csak bizonyos újszerű beállításhoz nyújtanak eligazodást, mint az a két

¹ A probléma tekintetében tájékoztatást *Horváth* Barna tanulmánya (A társadalom és az állam funkcionális szemlélete. Társadalomtudomány. VI. évf. 1. sz. 6.—18.) nyújt.

korifeusnak egymás gyengéit kíméletlenül feltáró tanulságos vitájából ki is tűnik. Ha azonban a szerzővel szemben ennél a pontnál mulasztást kell is megállapítanunk, annál több elismerést érdemelnek sikerült fejtegetései, amelyekkel bebizonyítja Sandernek illetéktelen metabázisait a jogtudományból a logikába. (39—59.) Annak a helyes felismerésnek a világánál, hogy a jog «szuverén ateoretikus érvényességi kör», megállapítja, hogy a jogtudomány logifikálásának kísérletei szükségszerűen sikertelenek maradtak: a jogtudomány önnönmagát csak úgy találhatja meg és saját magát tárgyától csak úgy választhatja el, ha a kanti értelemben vett tiszta kategóriák kilátástalan keresése helyett tárgyának, a jognak «tétéles» természetéhez igazodik; a jogtudomány tehát empirikus-szociológiai tudomány, amivel magának az objektív jogfogalomnak az etikából való levezetése, mint metajurisztikus megismerés nem ellenkezik. A jogtudomány ezen, a tétéles joggal szemben lényegben improduktív, csupán reproduktív és interpretatív feladata révén a «megértő» tudományok sorába tartozik, amely a M. Weber-féle «megértő szociológiával» széles felületen érintkezik: míg az utóbbi magát a jogot, vagyis azt mint szociális fenomént a maga teljes egészében segít megérteni, addig a jogtudomány erre a megértő munkára építve a jog egyes rendelkezéseinek jelentését érteti meg. (59—83.) Ezek a Stammler és Kelsen ellen irányuló vonzó fejtegetések, amelyek tulajdonképpen a jogtudomány klasszikusainál hagyományos módszert mutatják be érdekes és új tudományelméleti megvilágításban, csak beállításukban és a kidolgozásnak minden elismerést megérdemlő finomságában eredetiek; s bár egészséges irányuktól joggal várhatunk ösztönző hatást, ámde mi összefüggésben vannak a leszűrt eredmények a funkcionális jogszemlélettel? A szerzőtől ismét annak a megállapítását várnók, hogy a hagyományos jogszemlélet «dinamizálása» ezeken a tereken sem nyújtott kulcsot a problémákhoz; a szubsztanciális-funkcionális szemlélet ellentétének a szerepe ebben a témakörben is csak látszólagos.

Marck gondolatmenetei a tárgy természetéből folyóan a személyiség mélyen gyökerező problémájánál a legértékesebbek; könyvének ez a része (83—128) nagy figyelmet érdemel, mint a jogtudományi személyiség-elméletnek eddig egyedül álló bölcsészeti iskolázottsággal megkísérelt elgondolása. Ebben a témakörben a két szembeállított világszemléleti modalitás ellentétének a szerepe már valóságos: az utolsó század gazdag magánjogi irodalmában egymással szemben álló számos elmélet közötti állásfoglalás csak úgy, mint a választás az államfogalomnak az előbbiekkal szoros párhuzamot mutató különböző meghatározásai között valóban attól függ, hogy a szóban forgó két szemléleti irány közül melyiknek, vagy esetleg egy, ezeket az ellentéteket áthidaló harmadik alapvetésnek tulajdonítunk több heurisztikus értéket.

Míg a közkeletű magánjogi tudomány elméletalkotói szellemük erejét kizárólag a szó technikus értelmében vett «jogi személy» (egyesület, alapítvány, nyugvó hagyaték) magyarázatára fordították, addig az embernek, mint természeti személynek jogalanyisága az empirikus gondolkodás számára problémát nem jelentett. S csak az idevágó legújabb irodalmon csillant halványan át annak a gondolata, hogy a látszólag annyira agnosztikus jogi személy problémájának a nyitját egy, valamennyi személyiségi formát átölelő egységes koncepcióban kellene keresni. Ebben a beállításban a kérdés még mindig a civilizáltika hagyományos látóhatárai között mozog. Marck azonban a megoldást az összes szellemi tudományokra kiterjedő érvénnyel bíró személyiségi tanban látja, amelynek bázisára kell majd a jogtudományi személyiség-fogalmat is felépíteni. Ámde ezzel már állást foglalt a funkcionális szemlélet ellen: hiszen a radikális funkcionális szemlélet épen a «jogász» és a «filozófiai» személyiség-fogalomnak elválasztása mellett kardoskodik.

Marck a személyiség problémájának magvát az *én* fogalmában keresi. A Kelsen-Sander-féle irányzat antipszichologizmusa és antiszociologizmusa a természettudományos elgondolású lélek- és társadalomtan ellen irányul: ennek a lélektan az *én* fogalmában Marck szerint is csak naiv dogmatizmussal lehet szubsztanciát látni. A *tiszta én* azonban, mely az empirikus *én*-nel szemben transzcendens, relációkba fel nem oldható. Ez a lélektanival szembehelyezett logikai *én*-fogalom azonban Maréknak másokkal egybehangzóbb megállapítása szerint nem is szubsztancia és semmilyen természeti eredetű szubsztanciafogalomhoz nem is hasonlítható, hanem túl van a szubsztancia és a funkció ellentétén: *monád*. (83—92.)

A modern fenomenológiának és gondolkodás-pszichológiának ezek az eredményei a jogi személy problémájában is új látóhatárokat jelentenek. Szerzőnk a juriszprudenciának ennél a fogas témájánál a közelmúlt társadalomtudományának két klasszikusából: Gierkéből és Tönniesből merít. Kiindulásul elfogadja Gierke tanítását az emberi egyesületek (nem természettudományos, de teleológikus-dialektikus értelemben vett) organikus egységéről. Bár Marck, is elismeri, hogy bizonyos szociális egységek valóságos létezése nem nélkülözi az evidenciát, mégis ezeknél az előbb kifejtett értelemben a tagoktól különböző kollektív-ről csak analógiaképpen beszélhetünk, ha a kollektív lélek miszticizmusát, aminek hibájától Gierke nem állott távol, el akarjuk kerülni. Az igazi univerzalizmus tehát csak dialektikai lehet: a társas élet alakulatai önálló egészek, azonban a nélkül, hogy *én*-jük lenne. Az ellenkező álláspont, annak a téves általánosításnak a következménye, amelyik Tönnies zseniális meglátását figyelmen kívül hagyva, nem talál szerkezeti különbözőséget a többé-kevésbé tudatos «természetes», «szerves» *közösség* (Gemeinschaft) és a társas életnek bizonyos célok elérése végett tudatosan létrehozott mesterséges alakulata, a *társulat* (Gesellschaft) között, vagyis a *szerves lény* (organizmus) és a *szervezet* (organizáció) között. Gierke és Spann radikális univerzalizmusa csak az előbbieket tekintetében jogosult, míg az utóbbiakra nézve csak az individualizmus, az egyén adottságából kiinduló s a kollektív lényiséget tagadó magyarázat a helytálló; viszont a kollektív *én* kérdésére, amelyre a szerző az organikus társadalmi fejlemények körében tagadólag felelt, ebben a körben, ahol a közös akarati nyilvánulások mesterségesen varinak megszervezve, az igenlő választ nem tartja kizártnak. (93—104.)

A lélektan, fenomenológiának és a társadalomtudománynak ezeket a szertefutó szárait igyekszik Marck a személyiségnek sok eredetiséggel és zsenialitással megkísérelt egységes, vagyis a természeti és a jogi személy, valamint az állam hevesen vitatott problémáit egyformán átfogó jogtudományi elméletében egyesíteni. A személyiség jelentősége a jogtudományban látszólag a merőben formális jogalanyiságban (jogképességben) merül ugyan ki, ámde viszont az a kérdés, hogy *ki* lehet jogok és köteleességek hordozója, mélyen be van ágyazva az érintett lélektani és társadalomfilozófiai vonatkozások közé. Ezekben az összefüggésekben pedig az embernek az empirikus gondolkodás előtt oly kétségtelenül álló jogalanyiséga sem «természetes». Mégis a különböző világnézetek ütközőpontjává csak a jogi személy témája vált, amelynek magyarázatában, akár csak a középkor univerzália-vitájában, dogmatikus metafizika és fikcionalizmus mérkőznek. Az a harc, amelyet a legújabb jogtudomány az uralkodó tanná vált Gierke-féle organológikus magyarázat ellen indított, a szubsztancionalizmus és a funkcionalizmus ellentétének a jegyében folyt: a jogi személynél nincsen sem pszichikai, sem etikai szubsztancia; az csak *egyes emberek* jogviszonyainak összefoglaló megjelenése (Hölder), relációfogalom (Binder), egy beszámítási végpont megszemélyesítése (Kelsen) s a funkcionális magyarázat ebben a legutóbbi alakjában telje-

sen visszahajlik a Savigny-féle fikció-elmélethez.¹ Ámde Marck szerint a jogi értelemben vett személyiségnek ilyen elválasztása az etikai személyiség-fogalomtól csak annál szükséges, aki az *én*-nek merőben dologszerű fogalmából indult ki; a tiszta *én* és az empirikus *én* közti különbség azonban, ha a szerzőt összes fejtegetéseinek ezen a legfontosabb ugrópontján félre nem értjük, lehetővé teszi a jogászai személyiség-fogalomnak mélyebb fenomenológiai megalapozását: a jogi értelemben vett személyiség a természeti személyeknél is mesterséges, mindig *caput mortuum*-a, csupán az élő *én*-nek. Ez a fiktívnek is mondható izoláló módszer a jurisztikus gondolkodásnak alapjellemvonása, szemben a szociológiai realizmussal, ámde azért semmi esetre sem jelent szakítást a lélektani, vagy szociológiai valósággal. Ami a jogi személynél mesterségesnek látszik, az csak abból az alapvető különbségből származik, amely a jogászai és a «reális társadalmi» (!) szemléletet egymástól elválasztja. Ekkép a jogi személy mesterséges voltának hangsúlyozása sem jelentheti azt, hogy a logikai relációval volna azonosítható, vagy azokra felbontható lenne. Ez jelesül az egyesületek jogi személyiségére nézve áll, szemben a társasággal, amelyet viszont a tagok összege felett álló (übersummarisch) személyiség híján helyesen tart az uralkodó magánjogi doktrína az egyes tagok között fennálló relációkra felbonthatónak. De ép így híjával van a személyiség szubsztanciájának az alapítvány is, amelynek önálló személyisége mellett, bár ezt a tételes törvényhozások technikai okokból el is ismerik, filozófiai érvet felhozni nem lehet. (104—128.)

Ezek a fejtegetések semmi esetre sem jelentenek kompromisszumot a szembenálló eddigi két magyarázat között; a szerzőnek valóban sikerült a két szemléleti módon felülemelkedve, a közöttük tátongó szakadékot bizonyos mértékig áthidalni. Ennek készséges elismerése mellett is meg kell azonban állapítani, hogy a kutató szellemű olvasónak, aki — Gierkével szólva — az emberi közületek lényegét keresi, ennél a pontnál is csalódottan kell Marck könyvét letennie: a társadalom mibenlétét takaró sűrű fátylat fellebbentem Marck szellemes és mély tanulmányának sem sikerült s minthogy a jogi személy magyarázatát erre a premisszára kívánta alapítani, vonzó és gondolatébresztő fejtegetéseivel még sem járult lényegesen hozzá a jogi személy, kinos talányának a megfejtéséhez sem. Zseniális meglátásait rendszerben egységesíteni nem tudta s gondolatmenetének fonala nem egyszer tűnik el megoldatlan lélektani és fenomenológiai problémák agnosztikus szövedékében. Biztató ígéretei ellenére sem tett komoly kísérletet a jogászai értelemben vett személyiség etikai és lélektani bázisának a felkutatására s ennek folytán szükségképpen adós maradt az «én» és a «jogalany» fogalmi viszonyának a megvilágításával is. Nélkülözzük a határozott állásfoglalást abban a tekintetben is, -vájjon a jogi személy lehet-e a Tönnies-féle értelemben vett «közösség», vagy az szükségképpen mindig «társulat». Fejtegetéseinek, amelyek szerint a jogi személyeknél az *én*-tudatot mesterséges szervezettség pótolja, iránytű nélkül kell ingadozniok Gierke miszticizmusának és Kelsen fikcionalizmusának végletei között, amelyek nála sajátos módon érintkeznek.

A sajátlagos megismerési nehézségek, amelyeket a jogászai gondolkodásnak le kell küzdenie, tetőpontjukat az *állam* témájánál éri el, amelyik lfözös gyújtópontja egyfelől a jogászai, másfelől a szociológiai, politikai és törvényelméleti szemléletnek. Kelsen koncepciójában az állam előbb a jog fiktív «beszámítási végpontja»; későbbi műveiben az állam fogalma a jogéval tökéletesen azonosul. Sander eljárása ennél is radikálisabb; az állam a jogászai

¹ L. erre nézve bővebben *Ruher* József: Jogtudomány és világnézet (Athenaeum XI. évf. 1. szám. 9—10. 1.)

gondolkodás logikai formájává, a merőben logikai rendszerképen felfogott jogrend szintetikus alaptételévé halványul. Marck nem habozik ezzel az ismeretelméleti anarchizmussal szemben határozott állást foglalni: jog állam nélkül épen oly kevésbé képzelhető el, mint állam jog nélkül; a normarendszer a társas alakulatban immanens: de nagy tévedés ebben a korrelációban azonosítást látni. A tarthatatlan azonosítás forrása pedig az, hogy a hatalmi mozzanat, amely az államtól elválaszthatatlan, a jog pozitívításánál is lényeges szerepet játszik. Az állam problémájánál is a személyiség tana a kiindulási alap: mert a jogi személy szerkezete a közjogban is ugyanaz, mint a magánjogban: a közjogi korporáció jogi személyiségének «természetes» volta a szintén Gierke-féle «közületi jog» (Sozialrecht, ellentéte az «egyéni jog», az Individualrecht) közbeiktatása után sem vitatható; a jogi személy mindig mesterséges valami és ez alól az ugyanezen genus körébe eső állam sem kivétel. Az állam is a jogi szabályozás által teremtett «mesterséges» alakulat, akár csak bármely más jogi személy és pedig hogy az államnak önnönmagát teremtő és kötelező tényeiről szóló tan, a hírhedt «crux des Staatsrechts» circulusa kikerülhető legyen, az állam nem az úgynevezett belső, az állami jog, hanem egy magasabb normarendszer, a nemzetközi jog által létrehívott jogi személy; ezek a fejtegetések a bécsi iskola ismert lépcsőzet-elméleteibe kapcsolódnak. Mint jogi személy, az állam épügy nem lehet azonos a maga szociális szubsztánzával, a néppel, amint a természeti személy sem lehet a jogi szemlélet izoláló jellegénél fogva azonos az egyéni *én*-nek szellemkölcsei egészével. Épen ezért az állam jogi természetének a felismerése nem meríti ki az államfogalmat a maga teljes jelentőségében. Ezért Jellinek az állam közjogi elméletével annak az etikai, politikai, történeti oldalát tárgyzó «társadalomtanát» helyezte szembe. Marck pedig a szó legjobb értelmében vett «általános államtudomány» neve alatt olyan diszciplínát posztulál, amely a Jellinek-féle dualizmus két tagjának szintézisaképpen az államot a maga teljes egészében értékeli. Egy ilyen univerzális szemszögből kiinduló szemlélet nyújtaná az állam szociológiai fogalmát, amelynél magasabb államszemléleti mód csak a tulajdonképeni állambölcselet: az állameszme filozófiai vizsgálata lenne, ami az empirikus politikai konkrétumok igazoltságának eldöntésére is módot nyújt. Mindehhez azonban csak az állam jurisztikus fogalmán túlmenő szociológiai államfogalom, illetve a filozófiai állameszme elismerése és megismerése ad tudományelméleti lehetőséget. (129—156.)

Ezek a szerteágazó tanulságos fejtegetések azonban érdemi és stílusbeli jelességeik mellett ismét nem nyújtanak tájékozódást arra nézve, hogy a szubsztanciálist leküzdeni igyekvő funkcionális szemléleti iránynak a társadalom-, állam- és jogbölcselet szempontjából mennyi heurisztikus értéke van?

Hogy a funkcionális «jurisprudencia» eddigi eredményei nem biztatók, sőt inkább arra mutatnak, hogy a funkcionális gondolatmenetnek a jogtudományban helye nincsen, azt a jogbölcseleti logicizmus szélső szárnyán álló hazai szerzőnk, *Horváth* Barna is kénytelen nála megszokott elmeállással írott németnyelvű tanulmányában elismerni: ámde a balsikert szerinte csupán a «helytelén» funkcionalizmusnak a rovására kell írni. (117.) Az ifjú osztrák iskola mindkét árnyalatának főhibáját az eddigi bírálóktól eltérően nem a logicizmusban, hanem a sajátlagosan jogász logika túlhajtásában látja. (132.) S ha úgy is véljük, hogy szerzőnk ezen a ponton téved s az iskola *proton pseudos-át* másutt kell keresni, annál inkább kell helyeselnünk azt a bécsi iskola egész eddigi irányával szakítást jelentő megállapítását, hogy a jogász problémák megoldásához a jognak az egyetemes axiológiai és kulturális (sit venia verbo: szociológiai) összefüggések távlatából kiinduló szemlélete és nem az az ellenkező út vezet, amely a világegyetem egészében és részeiben mást, mint jogilag

szabályozott «tényállást», «normarelációt» látni képtelen. Alig hisszük azonban, hogy a jogászi egyoldalúság és formalizmus leküzdésének ezt a helyesen meglátott útját a logicizmus végtelenségig menő megfeszítésével — ami Horváth Barna előtt, úgy látszik, rokonszenves — csak megközelíteni is lehetne.

Horváth Barna munkájának legnagyobb érdeme az a meglátása, hogy Maréknál sokkal határozottabban s az utóbbi által csupán sejtett összefüggések világos áttekintésével, az egész jogtudományi problematikát a személyiség fogalma köré kívánja polarizálni, amelyben helyesen látja a három jogi alapfogalom: az (alanyi) jog, a kötelesség és a deliktum egységét. Nem kisebb dicséretére szolgál annak a világos — bár utóbb sajnosan veszendőbe menő — felismerése is, hogy a személyiség nem lehet a jog által kölcsönözött tulajdonság, hanem épen ellenkezőleg, mint a normarendszertől független adottság a jog előfeltevése, amivel persze elébe vágott a személyiség minden funkcionális magyarázatának.

Ezek a sokat ígérő gondolatok azonban — sajnálatunkra — csak bevezetésül szolgálnak az «állami szervek elméletéhez». A személyiség sejtetett szubsztanciális mozzanatainak beható tárgyalása helyett, amely téren a szerzőtől az előzmények után sok szépet várhattunk volna, hirtelen áttér a «mesterséges», a jogi személyre, amely épen «mesterséges konstrukciójánál fogva» a «szervek útján való cselekvésre van utalva». (122—123.) Sajnálat nélkülözünk ezen a ponton a szerző magyarázatát, amelynek segítségével a jogi személynek ezt a merőben formális meghatározását a személyiségnek a bevezetésben oly erőteljes kontúrokkal vázolt fogalmával összhangba tudnók hozni. Ehelyett a szerző fejtegetései ettől a ponttól kezdve a fokozódó formalizmus gondolatpályáin haladnak tovább, aminek kedvezőtlen hatását csak fokozza az a körülmény, hogy a Sander-féle szárny nyomdokait követő szóhasználatánál fogva fejtegetései csak az ifjú osztrák iskola összes termékeit legalapossabban ismerő kevesek számára hozzáférhetők.

A merőben formálisan meghatározott «szervfogalom» (Organbegriff) nem bizonyul alkalmas Ariadne-fonálnak sem a jogfejlődés titokzatos folyamatának, sem az állam és jog közötti viszony paradox témájának új beállításához. Mégis a «primér» és «szekundér» jogról (128—133), az állam jogi és a nemzetközi jogi államfogalomról (140—150) szóló fejtegetéseknek, bár nagyjából az eddig lépcsőzetelméletek és Marck fentebb ismertetett művének keretei között mozognak, sikerült azokba nem egy új szempontot és új szintet bevinni: így különösen a «forradalom» és «ellenforradalom»-ról tett találó és eleven megjegyzéseivel. (146.) Úgy véljük azonban, hogy ezeknek a sikerült részleteknek, amelyeket fárasztó és terméketlen formalisztikus gondolatfűzések sűrűje takar, a centruma egész másutt van, mint a címül választott témában. A műben elárult kvalitások után kíváncsian várjuk, mikor és miben fogja a szerző ezt a centrumot s ezzel a maga igazi egyéniségét megtalálni?

Ruber József.

Werner Sombart: Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus. Erster Halbbänd. Duncker u. Humblot. München u. Leipzig. 1927. S. 514.

Werner Sotnbartnak ez a könyve *Der moderne Kapitalismus* címen megjelent munkájának befejező része, a harmadik kötet első fele. A hátralevő fél kötet megjelenése is a közeljövőben várható, amivel egy nagy gazdaságtörténeti mű válik teljessé.

Alig két esztendeje, hogy Sombart a szocializmusról szóló munkáját két kötetre bővítette ki. Alig két esztendeje, hogy szenzációszámba ment az a változás, ami Sombartnál a marxizmus értékelésében végbement. És most Sombart

újabb meglepetéssel szolgál olvasóinak. A két év előtti *Sombart* igen kemény jellemzést adott a marxizmusról és még a legkeményebb *Der proletarische Sozialismus-nak* I. kötetében *Marxnak* magának jellemzése (59—74. old.)-volt. A mostani *Sombart* sajátságosan megint az a *Sombart*, akit egyenesen marxistának tartottak. Legújabb könyvének bevezetése (XVIII—XXII. old.) olyan elismeréssel, sőt csodálattal adózik Mar Árnak, hogy a szerző sajátmagáról sem állít kevesebbet, mint azt, hogy mindent, ami a saját könyvében jó, *Marx* szellemének köszönhet. Még két év előtt *Marx* szellemében a valóságmentes elvontság, az izzó szenvedély, a gyűlölet, a bosszú, a pszichológiai pesszimizmus egyesültek. Elég áthidalás-e ezek után egy olyan mentegetőzés, amely az eddig mondottakat *Marx* világnézete rovására írja és most meghajolhat *Marx* theoretikus és historikus képességei előtt? Csak melleleg említjük meg, hogy *Sombart* mostani *Marxa*, kultúroptimista a két év előtti pszichológiai pesszimista helyett. Bizony, a következetesség nem tartozik *Sombart* erényei közé!

Sombart következetességének jellemzésére érdemes hivatkozni arra is, amit *Sombart* ugyanazon művének előző részével szemben most magának megenged. *Der moderné. Kapitalismus-a*, II. kötetének 1137. oldalán azt mondja *Passow*ról, hogy a tudomány szempontjából nem jön számításba, mert ahhoz hiányoznak a szervei és hogy *Passow*nsík a közgazdaságtan problémáiról fogalma sincs. Ennek ellenére mostani könyvének 127. oldalán *Passow* munkájáról elismerőleg nyilatkozik.

Ez a 127. oldal különben nagyon ominózusnak indul. Sokan fognak megbotránkozni azon a fölényes, könnyed, rövid mondaton, amellyel *Sombart Böhme-Bawerk*nek a tőkeelméletekről írt 3. kötetes nemzetközileg számottevő nagy munkáját elintézi. Nem különb az a másik megjegyzése sem, amely ugyancsak a 127. oldalt díszíti. Azt mondja *Sombart*, hogy a határhaszonelmélet lidércfenye a mocsárba vezet. Lehet a határhaszonelmétről akárhogy gondolkozni, de egy nagyszabású elméletnek mégsem ez az elintézése. Nincs tudomásunk *Sombartnak* olyan munkájáról, amelyben a határhaszonelméletet elemeire szedte, részletesen megbíráta és hibáira rámutatott volna. Addig pedig, amíg ezt meg nem tette, még egy olyan tekintélyű tudósnak is, vagy éppen annak volna kötelessége, hogy az éles megjegyzésektől, a tudománytalan «elintézésektől» tartózkodjék. Nagyon sajnálatos, hogy *Sombart* könyvének ilyen fogyatkozásai is lehetnek.

A határhaszonelmélet «elintezéséhez» hasonló diktátori módon bánik el *Sombart* a beszámítási elmélettel (*Zurechnungstheorie*) könyvének 140. oldalán és minden mélyebb vizsgálat nélkül kijelenti, hogy az érték fogalmával csak homályos képzetek köthetők össze. De ez persze nem tartja vissza attól, hogy a munkaértékelméletnek néhány általános szólammal el ne alkudja magát, (141—142. old.) Ez az eljárás minden bizonnyal nem tudományos kérdések tudományos tárgyalása. Ez — irodalom.

Az egész könyv különben nem sok újat nyújt. Aki *Sombart «Der Bourgeois»*-ját ismeri, annak a vállalkozóról szóló fejezetek nem hoznak új anyagot. És ugyanezt lehet mondani *Sombart «Der proletarische Sozialismus»*a után azokról a fejezetekről, amelyek a munkástömegekről szólnak. Maga *Sombart* elismeri, hogy ez a könyv adatgyűjtés tekintetében nem végzi el azt a feladatot, amit az előző kötetek, amelyeknek járatlan utakon kellett haladniuk. A kifejlett kapitalizmusra vonatkozólag nem kell az anyagot összehordani, mert azt már elvégezték mások. Azért amíg *Sombart* előző kötetei forrásmunkának számítanak, erről a kötetéről nem lehet ezt elmondani. *Sombart* kárpoztulás elméletben akar többet nyújtani. Az előbb felhozottakból láthatjuk, hogy mekkora alapos-sággal.

Sombartnak a kapitalizmusról adott meghatározása műve I. kötetének

319. oldalán található, mely szerint a kapitalizmus meghatározott gazdasági rendszer, még pedig forgalomgazdasági szervezet, melyben szabály szerint két különböző népcsoportot: a termelő eszközök birtokosai, akik egyidejűleg a vezetést gyakorolják, mint gazdasági alanyok és a birtoktalan csak munkások, mint gazdasági tárgyak a piac révén összeköttetésben állva összeműködnek és amely szervezeten a nyereségszerzés elve és a gazdasági racionalizmus uralkodik. A korai kapitalizmusnak kifejtett kapitalizmussá való kifejlődésénél fő mozgatóerők a nemes fémányászat növekedése, az államok hadi szükségletei, a vagyonos osztályok fokozódó fényűzése, a népesség szaporodása, új területek felfedezése voltak. Mostani kötetében azt állítja *Sombart*, hogy a «Hochkapitalismus» fejlődési korszaka 1914-ig, vagyis a háború kitörésével lezárult s így egy befejezett gazdasági korszakról adhat képet. A szabályozás gondolata máig a háború előtt annyira erősödőben volt, hogy vele egy új korszak kezdetéről lehet beszélni. (Ez mindenesetre a «Spätkapitalismus» volna, de erről ma még korai lenne írnia.)

A most megjelent könyv első része a vállalkozó szerepével, a második rész az állam külső és belső politikájával, a liberális, szabadkereskedelmi, neomerkantilista és imperialista politikával foglalkozik. A technika fejlődéséről szóló fejezet az új anyagokról, új eljárásokról és azok gazdasági jelentőségéről foglal össze általánosan elfogadott megállapításokat.

A könyv legérdekesebb része a tőke szerepével foglalkozik s azonkívül, hogy a pénztőkét és a dologi tőkét különbözteti meg, egy másik, termékenynek ígérkező megkülönböztetést is tesz, nevezetesen szembeállítja az aktuális és a potenciális tőke fogalmát. Tudvalevő, hogy a mai közgazdaságtan szerint nem minden termelési eszközt lehet tőkének nevezni, hanem csak azt, amely reprodukálódik; valamint vannak jószágkelemek, amelyekhez hiányoznak a komplementár javak; ezeket jól lehet jellemezni azzal, ha potenciális tőke-javaknak tekintjük. A pénztőkével kapcsolatban a hitellel, a dologi tőkével kapcsolatban a közlekedési, szállítási eszközökkel foglalkozik *Sombart*.

A munkaerőkről szólva megemlíti *Sombart* a régi gazdasági szervezetek felbomlásából és a népességszaporodásból eredő munkástöbbletet, melynek vándorlás útján helyileg, átképzés útján technikailag és szolgálati viszonyba állva gazdaságilag kellett a kapitalisztikus viszonyokhoz alkalmazkodnia.

Könyve végén a termelt javak, az árúk értékesítésének problémájával foglalkozik s ennek kapcsán megállapítja, hogy a munkásság bérei a termelt javak mennyiségének emelkedése arányában növekedtek. Ebből azt a problémát meríti, hogy miből származott akkor a tőkének kétségkívül nagyobbarányú szaporodása és erre csak úgy melleleg azt a választ adja, hogy a szaporodás csak a nemkapitalista gazdaságokkal folytatott cserékből származhatik. (514. old.) A probléma minden bizonnyal fontos is, érdekes is, de alig hisszük, hogy maga *Sombart* is komolyan venné azt a kétsoros elintézetést, amelyet ennek a megoldásnak szentel. Reméljük, hogy kötetének hátralevő második fele ezt a kérdést is alaposabb vizsgálat alá fogja venni.

Neubauer Gyula.

Lothrop Stoddard; The revolt against civilisation.

Elevenen és színesen megírt munkájának első fejezetében a szerző három jelenség fokozódó érvényesülésében látja azokat a veszélyeket, amelyek szerinte pusztulással fenyegetik kultúránkat. (Stoddard előtt egy teljesen homogénná egyszerűsített kultúrafogalom lebeg, amelynek közös veszélyei és közös támaszai vannak. Nemzeti kultúrát, kultúrköröket nem ismer s a fejlődés és a hanyatlás egyidejű folyamatáról sem vesz tudomást.) A kultúra három veszedelme: 1. egyre növekvő súlya túlterheli a kultúra hordozóit; 2. a társadalom élet-

tani értelemben vett visszafejlődésre hajlik; 3. az ősember hajlamai feltámadnak a kultúra ellen.

A kultúrfejlődés elérhető fokát minden nép számára képességei szabják meg. Mihelyt valamely nép e kultúrfokot eléri, stagnáció áll be s megkezdődik a hanyatlás korszaka. A kultúrhajlam társadalmi örökségként átöröklődik. Bizonyos körülmények között az átöröklött kultúrképességek kedvezőtlen társadalmi viszonyok (milieu) közé kerülnek. Abban a kérdésben, hogy vajjon az ember kultúrképességeinek fejlődési irányát az átöröklés dönti-e el, vagy a társadalmi környezet, Stoddard Galton kutatásai támaszkodva az átöröklés mellett foglal állást. Bizonyos pesszimizmussal fejtegeti, hogy a kultúra fejlődése miként gátolja a természetes kiválasztást. A kultúr-intézmények lehetővé teszik azoknak a gyengeelméjűeknek, gonosztevőknek, munkakerülőknél fennmaradását s családalapításuk révén kultúrelles tulajdonságaik átöröklését, akik az ősállapotban feltétlenül elpusztultak volna. Az értékes emberpéldányok száma, aránya a kultúra kifejlődésével késői házasságok, nőtlenség, gyermektelenség révén csökken, míg az alacsonyabbrendű embereké az emberbaráti intézmények és közsegélyek következtében emelkedik.

Innen van, hogy a faj mindjobban elkorcsosul és képtelenné lesz a kultúra mind nagyobb súlyának viselésére. Abból a szempontból vizsgálva a társadalmat, hogy tagjai mennyire alkalmasak a kultúra fejlődésének előmozdítására, három típust különböztet meg: a magas értékű, a közepes értékű és az alantas embertípust. Ez utóbbi képtelen a kultúrállapotokhoz idomulni s izzó gyűlölettel tör a kultúra intézményeire.

Stoddard, a darwinisták *galtoni* irányzatát vallva, meg van róla győződve, hogy az embereknek hatalmukban van fajiságuk fejlődését észszerűen irányítani, tehát értékesebb példányok szaporításával, a korcsok szaporodásának korlátozásával, a fajt javítani, nemesíteni. Galtonnak «Hereditary Genius»-ára, Weismann, De Wries, H. V. Siemens és Woods kutatásaira hivatkozik annak igazolása végett, hogy az egyének szellemi képességei az átörökkeléssel már meg vannak határozva s a született képességeken, amelyek egyénenként rendkívül különbözőek, sem a környezet, sem a nevelés nem tud változtatni.

Legérdekesebb része Stoddard könyvének azoknak a pszichotechnikai vizsgálatoknak eredményeit ismerteti, amelyeket 1918-ban az Unió hadseregének minden tagján eszközöltek. A hadvezetőség 1,700.000 embert vizsgáltatott meg abból a célból, hogy a gyengeelméjűeket eltávolítsa, a többieket képességeik szerint különböző beosztásokba utalja. A vizsgálat eredménye szerint a katonák 4½%-a igen magas képességűnek, 9%-a magas képességűnek, 61%-a közepesnek és 25½%-a alacsony képességűnek találtatott. Olyan eredmény, amely az egyenlőség fikcióját alaposan megtépázza. Noha az emberi egyenlőtlenség tanát az alantas embertípus — Stoddard meggyőződése szerint is — sohasem fogja elismerni. Stoddard nem egy új gazdasági rend szülte erkölcsi megújhódástól, nem az igazságosabb társadalomgazdasági rendszertől várja az emberi aljasság és alacsonyrendűség kiszorítását, hanem biológiai erőktől, attól, hogy a természeti kiválasztás törvényének egészséges érvényesülésével a faj tisztulásának folyamata végbe mehessen.

Merész és határozott megállapításai után Stoddard meglehetősen mérsékelt reformokat kíván. A pozitív eugenika nála a sokgyermekes családeltartóknak adókedvezmények és jutalmak nyújtásában és az eugenikai elvek propagálásában jelentkezik, a negatív pedig abban, hogy a terhelteknek zárt intézetekbe terelését, az impotencia generandi mesterséges előidőzését és a

kártékony következmények világos tudatában családot alapítóknak a társadalomból való kiközösítését kívánja. Nem látja a szerző a latens de atavisztikusan visszaütő terheltségben rejlő veszedelmet, amely még oly intenzív eugenikai propagandával sem válik idejében nyilvánvalóvá.

Érdekes, hogy az amerikai Stoddard a demokrácia e kritikájával végzi munkáját: «Az eszme, akár régi az, akár új, sohase legyen bálványozás tárgya és ez alól a demokrácia sem kivétel. A demokrácia, mint világnézet, gondos és előítéletnélküli vizsgálódás mellett, úgylátszik, némi igazságot rejt magában és a világon sok jónak volt kútforrása. De mint bálvány a demokrácia is épen oly értéktelen, mint Mumbo-Jumba, vagy a nyugatafrikai népek Yu-Yu-ja.» Munkáját az arisztokratikus gondolat újjászületésének jóslatával zárja.

Johannes M. Verwegen: Der soziale Mensch und seine Grundfragen.

Ernst Reinhardt. München, 1924. 397 o.

A mű két főrészből áll: 1. A civilizáció szociológiája. 2. A kultúra szociológiája. Már ebből a két címből is kitűnik, hogy a szerző nem egyenesen, a címben kitűzött témát tárgyalja. A civilizáció szociológiájába foglalja: 1. Az állam, 2. a jog, 3. a gazdaság és társadalom szociológiáját; a kultúra szociológiája pedig 1. a tudomány, 2. a művészet, 3. az erkölcs és 4. a vallás szociológiáját.

Szerző számára a szociológia a «szociális emberről szóló lényegtan» (*Wesenslehre*). A lényegtet azonban még kevésbé látja meg, mint Husserl-ék a maguk Wesensschau-jával. Hiszen például a civilizáció és a kultúra lényegbeli különbségét K. Joel minden programmszerű *lényegnézés* nélkül is egész tisztán meglátta és megfogalmazta s ennek figyelembe nem vétele mindjárt csökkenti a szerző «szociális lényegtan» iránti bizalmunkat; amit egyébként könnyen elkerülhetett volna azzal, hogy ezt a különbségtételt, illetve ezt a két főcímet, amelyet ki sem fejt s amelyre semmi szükség nincs, fel nem veszi.

A szociális lényegtan feladatát a szerző abban látja, hogy «felmutassa azokat az alapformákat és alapfogalmakat, amelyek révén a közösségi élet egy bizonyos embertípust kialakít. A cím után azt várnók, hogy a szerző programjához híven megrajzolja a szociális embertípus kialakulásának módját (az alapformák és alapfolyamatok révén), de e várakozásunkban megint csalódunk. Az állam szociológiájában például szól az állam eredetéről, céljáról, az államformákról, a politikáról, pártokról s végül a háborúról. Hatvan oldalon sok mindenről hallunk, csak a szociális emberről, annak alakulásáról nem.

A szerzőt úgy ismerjük meg, mint a császári Németország ellenségét, aki II. Vilmosról csak rosszat tud mondani, ennél fogva a szerző köztársasági érzületű, pacifista, népszövetség hívé és szociáldemokrata (a bölcsélet egyik tanára a bonni egyetemen!). Egy más munkájából szabadkőművesnek ismertük, de hiszen a magyar tapasztalatok szerint is ez a kettő egy testvér. A görllitzi program (1921) alapján áll, híve a nagyüzemek szocializálásának, sőt kitűnik, hogy a földet is szociális tulajdonná tenné. A földműves mint bérlő megmaradhatna a «neki kedves rögön», «de ki nem elégitő teljesítmény esetén fölmentenék a bérlét alól» (146. o.). (Hogy mit csinálnának ezekkel a felmentettekkel, arról nem beszél: talán napszámosnak felvennék a gazdát a földjére, talán megengednék neki hogy átképeztesse magát más «pályá»-ra, vagy ki vándoroltatná Brazíliába; mindenképen nagyon *szociális!*)

El kell azonban ismernünk, hogy a szerző, legalább itt a könyvében, a szociáldemokráciának mint szociálarisztokráciának a híve. A legjobbak, legműveltebbek, a leghozzáértőbbek uralmát kívánja s ezt a kívánságát szívesen aláírjuk mi is; de van-e olyan uralmi rendszer, mely nem magát tartja a leg-

különbek uralmának? A parlamenti rendszer elsorvadásáról nem beszél s a jövő útját, a szakképviselőt rendszert épen csak megemlíti.

A tárgyalás módja különben általában ez: a szerző megemlíti a problémákat, de mélyükre nem hatol, megoldást nem igen kísérel meg, hanem olvasmányai valamelyikéből választ ki egy megoldási módot.

Amit tehát ez a könyv nyújt, nem szociológia, nem tudomány, hanem cserkészés a szociálpolitika és a kultúrpolitika mezőin. Új dolgot legföljebb egészen kezdők találnak benne, úgy látszik egyetemi előadásokból született a könyv); tudományszerűsítésnek megjárja. Ehhez, azonban a fejezetek, világosabb tagozása is szükséges volna. Nélkülözzük a könyvben a név- és tárgymutatót, az irodalom felsorolását. Verweyen könyvét a könnyebb fajsúlyú szociológiai munkák közé sorolhatjuk.

Trócsányi Dezső.

Gr. Paul Teleki: Die Weltpolitische und weltwirtschaftliche Lage Ungarns in Vergangenheit und Gegenwart. Kurt Vorwinkel Verlag. Berlin-Grünewald.

E cikket szerző a berlini egyetem magyar intézetében 1926 januárjában előkelő hallgatóság előtt olvasta fel s most a Németországban vezető szerepre emelkedett «világpolitikai szemle» cikkei sorában jelent meg. Mindenkép kiemelkedően fontos volt úgy az előadás megtartása, mint a publikáció is. Rendkívül gondosan mérlegre téve minden mondat — egy sorral sem több, mint amennyit a külföldi olvasó közönség teljes érdeklődéssel olvas, megért és élvez. Nem csupán szakgeografusoknak van tehát írva, sőt igen helyes, hogy tágabb olvasó táborra számított, mert ezzel szerző tulajdonkép elősegíti a diplomácia munkáját. A világháborúban tapasztaltuk s utána is ezerféle példában áll előttünk, minő bámulatos haszna van a rövid politikai-földrajzi cikkeknek s a jó térképeknek. A modern kultúrember határozottan vizuális hajlamú; vizuális típusa mellett a rövid beszédet: a térképet s a statisztikai ábrákat szereti. Ebből von következtetéseket; a világpolitikai erővonalakat gondolatban eléje tárt keretekbe vetíti. Nem valami didaktikum, hanem a modern mentalitás követelménye, hogy kihasználjuk a mai politikai gondolkodás ez előkészítő eszközét. De egy más fontos tény is számításba jő. Nem köztudomású, de közelfekvő tény, hogy minden országban, minden tájban egészen sajátos az emberek helyzetérzése. A helyzetérzés más Erdélyben, mint Budapesten, másnemű Bécsben, mint Berlinben vagy Londonban. Ez a «helyzetérzés» a történeti erők szokásos erőnyilvánulási útjával függ össze, ezt átélni kell, pusztá elmélet nem elégséges. De ami magában mint előadás, csekély értékű, átéltté tehető jó térképek segítségével. A külföldinek arra van szüksége, hogy lássa a magyar «helyzetet». A *Lage* problémája élménnyé lesz. Elég néhány tekintet például arra a rendkívül beszédes, egymásra borított, áttetsző hármastérképre, amely a felszíni plasztikát, a török hódoltságot s a trianoni Magyarországot összehasonlítani engedi: lehetetlen, hogy a szemlélő ingert ne érezzen következtetések levonására. Gr. Teleki valóban jó szolgálatot tett a magyarságnak ez előadással, illetve publikációval. Nemcsak az államférfiú, hanem a geográfiailag mélyen iskolázott elme is egyaránt meglátszik fejtegetéseiben.

Megemlítjük azt a körülményt, hogy ez előadás most magyarul is megjelent a gr. Teleki, Karl és Kéz által szerkesztett *Magyar földrajzi évkönyvben* (az 1927. évre. Földr. Int. kiadása, 75—112. lap. Ez az *Évkönyv* (a jelen kötet 284 l.) mind nagyobb jelentőséget nyer az újabb időben. Mióta gr. Teleki kezenyoma ismerhető fel a szerkesztésen, egyre súlyosabb tartalmú tanulmányok jelennek meg benne. Míg azelőtt az egyes évfolyamok jobbra az ifjúságnak szóltak, avagy a közönségnek szinte aktuális kérdésekkel szórakoztatására, addig az újabb évfolyamok egyre komolyabb igényű közönségre számítanak.

Az aktualitás továbbra is természetes vezető elv, azonban itt már nem pusztán népszerűsítésről, hanem kutatásról, a jelen helyzet tisztázásáról van szó. Már néhány év óta külföldi tudósok is felkeresik ez *Évkönyvet* cikkeikkel. A jelen évfolyam túlesz az eddigieken ügyes összeállításban, változatos tartalommal. A szociográfiának természetes szövetségese a geográfia, azonban fontos alapja a szociológiának is. Olvasóink figyelmét felhívjuk az *Évkönyv* gazdag tartalmára,
d.—n.

Birinyi K. Lajos: The Tragedy of Hungary, An Appeal for World-Peace.

(Szerző kiadása, Cleveland, U. S. A., 1924. 346 oldal.)

Birinyi K. Lajos clevelandi neves gyakorlóügyvéd a fenti címmel könyvet adott ki, amely, mint a cím is mutatja, Magyarország tragédiájával foglalkozik s szózat a világbéke érdekében. Reánk magyarokra nézve főleg azért becses e munka, mert amerikai ember amerikaiak számára angol nyelven írta meg Magyarország igaza érdekében. Megismerteti az olvasót történelmi múltunkkal, mely tanúbizonyságot tesz amellett, hogy a magyarság mindig a nyugati civilizáció és kultúra védőbástyája volt kelet felé, a települések és telepítések történetével pedig igazolja, hogy Magyarországnak államalkotó őslakossága a magyar, míg a többi nemzetiség csak későbbben vándorolt be, úgy hogy megvan a történelmi jogunk hazánk területi épségéhez.

A háborús felelősség kérdését vizsgálva, megállapítja Birinyi, hogy Magyarországnak semmi néven nevezendő része nem volt a háború felidőzésében, sőt egyenesen ellene volt a háborúnak. A háborút az «invisible power»: a nagybank-, kereskedelmi és ipari érdekeltségek káros befolyásának tulajdonítja, különösen a bagdadi vasútért folyt vetélkedésnek. Az «invisible power»-t közelebbi jelzővel is illeti és kimondja róla, hogy zsidó vagy legalább túlnyomólag zsidó. Ehhez a megállapításhoz Amerika földjén feltétlenül nagy bátorság kellett. Sajnos, nem emlékezik meg egyáltalán a titkos társaságok háborús felelősségéről, ami talán abban leli magyarázatát, hogy Amerikában a szabadkőművesség szinte egyeduralgó politikai tényező — anélkül azonban, hogy ott a zsidó irányítást ki lehetne mutatni — s egy olyan munka, mely az amerikai irányadó körök szimpátiáját akarja megnyerni a magyarság számára, nem állíthatja oda a szabadkőművességet mint a háborút előidéző tényezők egyikét! Kevésbé érthető ez már a világsajtó befolyását illetőleg.

Birinyinek kétségtelenül sikerült kimutatnia, hogy Magyarország ártatlan, nem felelős a háborúért, amelyet más tényezők idéztek elő. Annál nagyobb igazságtalanság történt Magyarországgal akkor, amikor a trianoni békét reákönyvelték. A trianoni béke vészes hatásával, a megcsonkított Magyarországgal részletesen foglalkozik s megindokolja Kovács Alajos kitűnő statisztikai munkája alapulvételével a numerus clausus-törvény szükségességét. Reámutat arra, hogy Magyarország integritásának helyreállítása nemcsak erkölcsi kötelessége a világnak, hanem ezt egész Európa gazdasági érdekei is követelik. A kibontakozás útját az amerikai ember tájékozatlanságával az Európai Egyesült Államokban jelöli meg, amelyben Magyarországnak régi nagyságában helyreállítva kellene belépnie.

Birinyi könyvének nagy hatása volt az Egyesült Államokban s ennek tulajdonítható, hogy egy Magyarország igazával foglalkozó iratot a «Justice for Hungary»-t az amerikai szenátusi dokumentumok közé iktattak.

Ifj. Levatic László.

Dr. Fodor Ferenc: A szülőföld és honismeret könyve. Kiadja Borsod-Gömör-Kishont vm. közönsége. Budapest, 1926. 383 lap.

E könyv szerzője a legszélesebb értelemben vett nagyközönséget kívánja hazája állapotáról, földrajzi, ethnikai, gazdasági és művelődési viszonyairól tájékoztatni. Nálunk úttörő és nehéz feladat, nehezebb és bizonyos tekintetben talán fontosabb is, mint új kutatások eredményeinek közlése. Fodor Ferenc nagy odaadással, szeretettel és szerencsés kézzel nyúlt e nehéz és sokszor kényes feladathoz s meg lehet elégedve munkájával. Megtalálta a helyes mértéket, hogy mit mekkora adatbőséggel tárgyaljon és, ami még fontosabb, a hangot, ahogyan a nép számára írni kell. A Magyar Népművelés Könyvei című sorozat, amelynek voltaképpen ez az első olyan kötete, amely egyenesen a nép számára íratott, máris megtalálta az utat, amely a vállalat legnehezebb része: a tónus-probléma megoldásához vezet.

Minket ez a könyv nemcsak mint a fiatal s máris eredményeket mutató népművelési akció egyik megnyilvánulása érdekel. A *honismeret* (Heimatskunde) nálunk elhanyagolt műfaja voltaképpen a néptömegek szociális érzésének erősítését, társadalomszemléletének megalapozását szolgálja. Mennél jobban lazulnak a hűbéri társadalomból maradt erkölcsi kapcsolatoknak (amelyek a jogi kötelék megszűnésével korántsem tűntek el nyomtalanul) ma is fontos szerepet játszó csökevényei, vagyis mennél messzebbre jutunk a demokratizálódás útján, annál fontosabb, hogy a kisműveltségűek társadalomszemlélete mélyüljön, a faji tudat s a nemzeti szolidaritás érzése erősödjék. Fodor Ferenc élesen látja feladatát. Nem téveszti szem elől, hogy a kényes és politikai demagógia jelszavaitól hamis színekben játszó jelenségeket nyugodt mérséklettel és igazságszeretettel kell tárgyalni. Nagy gondja van arra, hogy a történelmi Magyarország természetes egységét és az erőszakos szétdarabolás káros következményeit minden vonatkozásban kimutassa. Frázistól mentes, de meleg, közvetlen hangon alakítja ki a haza fogalmát s ennek igen gazdagon és megegyezően tud tartalmat adni. Az egyetlen, amit a rövid ismertetés keretében talán kifogásolni lehetne az, hogy itt-ott túlságosan is óvatos volt s nem nyújtotta a kényes kérdésekben talán még fontosabb tájékoztatást. Egy példa: a földbirtok megoszlása és a földnélküliség kérdése, az agrárdemagógia e legáltalánosabb témája. Fodor ezt az *1895. évi agrárstatisztika arányszámaival* ismerteteti 11 sorban s azután hozzáteszi: «A birtok egyenetlen megoszlásán segített a magyar földbirtokreform, amely földhöz juttatta ugyan az arra érdemeseket, de azért gondosan vigyázott arra is, hogy a földbirtokokat túlságosan ne aprózzák fel. A birtok erős elaprózódása az egész nemzet termelésének nagy kára volna, mivel a törpebirtokos többnyire csak magának termel». Bizony egy elavult adat, a jelenlegi birtokmegoszlás adatainak teljes elhallgatása s a földreform két rövid mondatban való említése nem egyéb, mint kitérés e probléma tárgyalása elől, amelyet pedig e könyvnek nagyon is el kellett volna intéznie. Fodor szép könyve igazi népkönyv s ebben az is benne foglaltatik, hogy nem népieskedő könyv, hanem olyan, amelyet a művelt ember is, a nép egyszerű fia is haszonnal olvashat.

Sz. Gy.

Nyíry Gyula: Az októberi forradalom demokráciája. 1918—19. Budapest, 1926. 116 lap.

Nyíry Gyula — úgy érezzük, írói név s politikus rejtőzik mögötte — igen világosan, okosan és elevenen vizsgálja azt a kérdést: lehet-e a Károlyi-korszakot helyesen a demokratikus kormányzat korszakának nevezni, vagy sem? A szerző, érthető módon, a vitairatok közvetlen hangját szólaltatja meg, hiszen a célzatos politika rabulisztái még ma is életben tartják, ezt a valójában

eldöntött kérdést. Aki még perbe száll velük, annak nem célszerű a történetíró vagy az essay-író mélyebbreható reflektorait alkalmazni. E füzet írója ismeri a hatás eszközeit. Főlényes tájékozottsággal és ügyességgel válogatja össze fegyvereit — szinte kizárólag az ellenfél fegyvertárából. Az egykorú radikális és szociáldemokrata sajtóközleményekből, Károlyi, Jászi, Böhm és Garami emlékirataiból mutatja ki, mennyire nem vették komolyan a demokrácia megvalósítását hangoztató programjukat s mily kevésbé tisztelték a demokratikus szabadságjogokat. A szerző a fejleményeknek csak a demonstráció szempontjából legalkalmasabb mozzanatait csoportosítja s e tárgyalási mód nem engedi meg, hogy mélyebbre is bepillantást nyisson, az események *miért-jéig*, pedig ez nagyon emelné bizonyító erejét. Tétele, hogy a Károlyi-kormány csak visszaélt a demokrácia jelszávéval, egy szikrát sem gyengülne általa. Tanulságos lett volna nagyobb figyelmet fordítani egyrészt a háttérben meghúzódottakra, akik nem ok és cél nélkül fűtötték és rángatták a fórumon szereplő hiú bábokat, másrészt a magyarság, a magyar közélet nagy társadalmi betegségére, amely a leghivatottabb vezért, Tiszát arra kényszerítette, hogy kormányzata hatyúdalaként mondja el demokratikus és szociális programját, holott ennek idejében megvalósulása esetén nem gyülemlettek volna össze azok a földalatti erők, amelyeket azután egy rossz lelkiismeretű társaság a maga mentésére az állam és a társadalom alapjai ellen uszíthatott.

Dr. Pfeiffer Miklós: Magyarország halálozási és természetes szaporodási viszonyai. A népjóléti és munkaügyi minisztérium egészségügyi reformirodájának kiadása. Budapest, 1926. 212. lap.

A szerző a népmozgalmi statisztika néhány adatát (a születési, halálozási, csecsemőhalálozási, fertőző- és gümőkórhalálozási arányszámokat) községenkinti számítások alapján járásonkint, városonkint és vármegyénkint dolgozza fel nagy türelemmel megírt munkájában. Minthogy közegészségügyi szervezetünk nagyjában követi a közigazgatási beosztást, lehet, hogy az egészségügyi adminisztráció hasznát fogja látni könyvének. Kár, hogy e roppant fáradságot igénylő munka minden adatbősége dacára sem ad képet hazánk egészségügyi állapotáról, pedig a szerző néhány város tárgyalásánál elárulja, hogy más befolyásoló tényezőjét is ismeri a népmozgalmi adatok alakulásának, mint az általa egyébként szinte kizárólagosan emlegetett három tényezőt, az egyikét, a csecsemőhalálozást és a fertőzőbetegségeket. Néhány fontos tényező: a talajviszonyok, a lakosság foglalkozása, lakásviszonyai, orvossal, kórházzal való ellátottság helyszíni tanulmány nélkül is megállapítható és feldolgozható lett volna s ezzel egy-egy vidék egészségügyének könyvében szinte csak nyers (és bizony többnyire magyarázatra szoruló!) statisztikai számadattal való jellemzése hívebb, élesebb, tehát használhatóbb képet öltött volna. A vizsgált négy év átlagszámait azzal nyertek volna igazán értelmet, ha a régebbi adatokkal állítatnak vala szembe, mert a javulás, stagnálás vagy pláne a hanyatlás megállapítása itt talán még fontosabb lett volna, mint a szerző által kizárólag alkalmazott területi összehasonlítás.

y.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

BUDAPESTI SZEMLE 1926, november—december. — *Dékány István*: A társadalom megismerése. 251—74. és 391—420. 11.

A békediktátumok, e lelkiismeretlen, kusza és naiv rögtönzések megdöbbentően mutatják, mily határtalan önbizalommal végzik szervező tevékenységüket a modern tömeges társadalmak államférfiai. Munkájuk sportszerűen végzett lázas tevékenység, amely nem mély társadalomismeretre, hanem csak figyelő-sablonokat sebtében kitöltött információkra támaszkodik. Nem jutnak el a komoly alkotásig, amely mélyebb ismeretet feltételez. A társadalom megismerése nehéz feladat. Még a legcsekélyebb társadalmi életmozzanat megértése is messzevivő probléma s az egész társadalom összefüggéseinek ismerete, az életteleológia intenzív megélése nélkül megoldhatatlan.

Minden szellemi és társadalmi tudomány az *önismerettel* kezdődik. A társadalom vizsgáló alany sajátos viszonyban van vizsgálandó tárgyához: maga is része lévén a társadalmi életnek, itt mintegy a rész, a tag vizsgálja a körülötte levő egészet. Vizsgálódása tehát részben önmegfigyelés. Itt is felmerül az a nehézség, ami a pszichológiában, hogy a figyelőaktus és a figyendő folyamat egymást zavarják, bénítják, sőt ki is szoríthatják. Ezért a lelkiélet zavartalan biztosítása a megismerés első feltétele. Ehhez a kevésbbé intenzív, úgynevezett *önkéntelen figyelem* útján jutunk el. A társadalmi tények is életfolyamatok, ezek is élénk, állandó és sorozatos figyelmi aktusok útján ismerhetők meg. A társadalomvizsgáló önkéntelen figyelme nem merev ellentéte a szándékos, módszeresen elemző figyelemnek, hanem annak mintegy kisebb tudatszűküléssel járó, tehát kevésbbé intenzív foka. Munkája nem kész tudományos eredményeket, de mégis becses ismeretanyagot hoz felszínre. Értéke különösen abban áll, hogy az önkéntelen figyelme nyújtotta ismeretanyag nem különül el élesen a háttérét képező egész életszakasztól, nem szakad el a vele összefüggő életelemektől, amint az önkényes megfigyelésnél a tudatszűkülés miatt szokott történni. Előnye az is, hogy az intenzív figyelem egyensúlyzavaró hatása is elmarad az önkéntelen figyelem szakadatlan működésénél. Az önkéntelen figyelem útján szerzett lélekismeretet (emberismeretet), szemben a lelkiéletről egyetemes fogalmat nyújtó pszichológiával, igen találóan nevezte el Kornis Gyula *pszichognózisnak*. A társas élet önkéntelen megfigyeléséből is támad bizonyos «természetes szociológia», a gyakorlati élet számára is igen becses ismeretanyag, társadalmi élet-szemlélet, amelyet *szociognózisnak* nevezhetünk. Ezt a szociognózist a társas *én* szintén nem a megismerő attitűdben formálja ki, hanem mintegy a társas folyamatban feloldódva. Az így nyert, intenzív átélésekből származó társas utóképeket, tehát a szociognózist a tudatosan vizsgálódó és elemző szociológus is lépten-nyomon használja.

A szociológiai megismerés tárgyai (rendszerint a társas életfolyamatok)

vizsgálására a természettudományok módszerei nem alkalmasak. Míg ugyanis ott a vizsgált objektum rendszerint szuperindividuális és tartósan adva van, a társadalmi megismerés tárgya rendszeren pszichikai tárgy, amelytől a személyiség zavaró hatása szinte elválaszthatatlan és társas folyamat, amelynél a megfigyelést az alkalmosság szorítja korlátok közé s amelyet a nyilvánosság hiánya fátyoloz. E nehézségek leküzdését nagyon segíti a szociognózis.

Két ellenvetés tehető ellene. Az egyik: minthogy a társadalmi folyamatok túlnyomó része kívül reked a nyilvánosság «tudatküszöbén», a szociognózis «szemlélő átélése» is csak pusztá *benyomás*, amely távol áll a tudomány számára értékes *fogalomtól*. Ez a benyomás azonban, ha nem is nélkülözheti a logikai rendszerezés magasabbrendű munkáját, igen becses kezdőállomása a szociológiai elméletnek. Hiszen mint állandó figyelem az ismerettárgy saját-szerűségéhez simulva a labilis életáradás olyan pillanatairól tudósít, amelyeket tervszerű kutató szeme rendszerint nem tud rögzíteni. A másik ellenvetés: az alkalmosság pillanatfelvételekből és átélésekből szövődő szociognózis könnyen Belevész a lényegtelen életmozzanatok tengerébe. Lehet, hogy a szociognózis sok lényegtelen ismeretanyagot hoz felszínre. Abból azonban, hogy a szemlélő átélés nem a lényegkeresés beállítottágában történt, még nem következik, hogy a szociognózisban később sem történik szelekció. Viszont bizonyos, hogy a lényegkeresés már előzetes rendszert feltételez, ez a rendszer pedig sohasem végleges, folytonos revízióját épen az élet friss szemlélete szokta megindítani.

A szociognóziától, csak azért, mert az életfolyamatok futó átéléséből pillanatnyi benyomásként keletkezik, hiba volna minden *mélységet* megtagadni. A tudatalattiba szorult, de felszínre vágyó élmények folytonos mozgásban vannak, asszociálódnak s a célgondolat hívó szavára előtörnek, úgy-hogy a tudat világosságában pillanatszerűleg kialakuló társadalomszemlélet voltaképpen nem egyetlen pillanat alkotása, hanem a régi élményeket magába-szívó hosszú folyamatnak utolsó tudatosulása. Minthogy pedig a társas élet nem egyenletes, hanem időben hullámzó erőfeszültséget mutató folyamat, amelynél a hullámmozgás ritmusa nem látható előre, az *állandó* figyelmi attitűd (a szociognózis) ismét bizonyos előnyben van a számító és elemző figyelem-mel szemben.

Az élet, a társas élet is, hol bujkáló, hol előtörő célokat kergető, kiszámíthatatlan folyamat, hanem nem statikája, az előre nem látható irány-vonalakat író dinamika az érdekes és fontos. A szociognózis, mint ezeknek a meg nern, szűnő folyamatoknak szakadatlan szemlélő átélése, nem statikai pillanatfelvételeket ad tehát, hanem ennél lényegesen többet: folytonosan kiegészülő s *teleológiaiilag színezett* ismeretet. A hajlékony szociognózis közel jár az élethez s annál a viszonynál fogva, amely szerint a társadalmi folyamatok átélő szemlélője maga is átveszi a folyamatokban rejülő célgondolat erejét s így a jelenség aktív részeseként introcipiálja a társadalmi folyamat célvilágát, a *megértésnek*, a célösszefüggések felismerésének új, értékes mozzan-ataival bővül a szociognózis fogalma. A társas életmozzanatok értelmét csak a szociognózis útján ismerjük meg. Amint az önismerethez elsősorban a pszichognózis segít s csak azután az elmélet, úgy a szociológiai megismerés, a társadalom igazi ismerete tekintetében is azok vannak előnyben az elméleti szociológusok felett, akik állandó életközelségben mint a társadalom nagy átalakítói és vezetői mozgatják a társadalmi erőket, akik tehát a legmagda-gabb és legfejlettebb szociognóziással rendelkeznek. A régiebb történetíróknál, akik még nem jelenséget, hanem folyamatot és összefüggő működést láttak tárgyukban, nagy szerep jutott a szociognózisnak s ezért munkáik erősen szolgálták a *mai* társadalom megértésének feladatát.

A szociognózisnak azonban megvannak a maga nagy fogyatékságai is. Minthogy szándéktalan figyelem eredménye, tudatossága is kicsiny. Szükségképpen töredékes is a szociognózis, mert a szemlélő társadalomtag horizontját mind a földrajzi tér, mind az egyéni élethorizon társadalmi akciótere korlátozza. Kinek-kinek a maga többé-kevésbé szűk egyéni szociálszférája szabja meg szociognózisának korlátait, mert a maximális szociálszféra távolabb eső elemei a tudatban háttérbe szorulnak. E korlátozottságok szülte hiányokat a tudatos szociológiai megismerésnek kell pótolnia. A szociognózis e mellett erősen szubjektív ismeret. Ám az egyén társas énje maga is folyton változó, alkalmazkodó. Az egocentrikus szociognózis tehát az objektíváló szociológia nélkül keveset ér. Azt a további korlátozottságot is, amely, mint társadalomszerkezeti korlátozottság, az egyén társadalmi helyzetéből származik s amely az egyénnek nemcsak értékítéleteit, hanem még tényítéleteit is (még pedig részint aktuális, részint potenciális társadalmi helyzete szerint) irányítja, objektív és elemző vizsgálódásnak kell kiküszöbölnie. Az általában hiányzó extenzivitást, amely egyébként a társadalomszemlélő korával is összefüggésben van s modern tömeges társadalomban mindinkább észlelhető, a szociológia van hivatva széleskörű analízissel és rendszerbe foglaló munkájával pótolni.

Dékány István maradandó becsű tanulmányának e rövid vázlatja nem nyújt képet azokról a meglepően gazdag társadalomszemléletre támaszkodó finom társadalomlélektani elemzésekről, amelyek a dolgozat minden lapját, súlyos témája ellenére is, oly vonzóvá s élvezetessé teszik.

Sz. Gy.

THE AMERICAN JOURNAL OF SOCIOLOGY. September 1926. — *Luther Lee Bemard: The Interdependence of Factors Basic to the Evolution of Culture.* (A kulturális fejlődés alaptényezőinek kölcsönös összefüggése.). 177—205. oldal.

Az ember kulturális fejlődésének teljes sémáját csak az állati típusokkal kapcsolatban lehet felállítani. Ebben az értelemben három főfokozatot kell megkülönböztetni megfelelő alcsoportokkal. Ezek: 1. az alsóbbrendű állati típusok; 2. a középső (gerinces és magasabbrendű gerinctelen) állati típusok; 3. a magasabbrendű állati típus az ősember (*a*), a legmagasabbrendű az ember maga három alcsoporttal és pedig a vadember és a barbár (*b*), valamint a civilizált ember (*c*) típusával. Ezekben a fokozatokon a szerző a következő, kölcsönösen összefüggő sajátságok alakulását kíséri végig: 1. a belső szervezeti alkatot; 2. az idegéleti technikát; 3. a hangadás formáját; 4. a gondolkodás fokát; 5. a találékonyság mértékét; 6. a környezetre gyakorolt hatást; 7. a tapasztalatszerzés módját; 8. az előrelátás képességét; 9. a társas szervezet típusát. Az összehasonlítás súlypontja természetesen a 3-ik főfokozat három (*a*, *b*, *c*-vel jelzett) fokozatán van, vagyis az ember típusai kerülnek elsősorban összehasonlítás alá. Az ősemberen kívül ugyan hivatkozás történik az ember tenyészetében szelídített állatokra is, de csak fenntartással. A legjellemzőbb a környezet változása a fokozatokkal. Amíg az alsóbbrendű állatnak csak természeti környezete van, addig a középső állati típusnál már a fizikoszociális és bioszociális környezet kezdetei is mutatkoznak, amelyek azonban csak az ősembernél kezdenek előtérbe nyomulni s csak a vad és barbár embernél válnak túlnyomókká. A pszichoszociális környezet alig mondható létezőnek az ősembernél, a vad és barbár embernél is csak kezdetét éli, végül a civilizált embernél határozottan az uralkodó. A másik érdekes szempont a társadalmi szervezet alakulása. A társadalmi szervezet kezdetei már az alsóbbrendű állatoknál

megtalálhatók. Nyers, ösztönös csoportélet védekezésre, élelemszerzésre és nemi kielégítésül. A középső állatoknál a csoportok is reagálnak egyenmő ösztönzésekre a szokás mechanizmusával, de csak az élelemszerzés, védekezés és nemi kielégítés ösztöneivel. Az ősember csoportéletében már a szándékosság kezdeteit lehet felfedezni. Tudatossá, szándékolttá és bonyolulttá a társadalmi szervezet csak a vad'és barbár embernél fejlődik. A szervezet elsősorban vallási és politikai; szokáson és hagyományon nyugszik. Vérségi és személyes jellemből igazgatási szervezetté csak a kultúrembernél lesz, amikor a gazdasági szervezettség válik a legfontosabbá, bár a politikai szervezet fontossága is nagymértékben megnövekszik.

Pitirim A. Sorokin: Impoverishment and the Expansion of Governmental Control. (Elszegényedés és a kormányzati beavatkozás kiterjedése.) 206—216. oldal.

A régi Egyiptom, Kína, a régi Görögország, a régi Róma, a középkor példája azt bizonyítja, hogy a kormányzati szabályozás mindig akkor öltött nagyobb méreteket, amikor az általános szegénység megnövekedett vagy a gazdag és szegény osztályok helyzete közt túlnagy lett az aránytalanság. Ebből a szempontból az orosz szovjet kommunizmusa sem más, mint a háborúokozta gazdasági elszegényedést nyomom követő kormányzati szabályozás túltengése. Ez tehát nem a szociális javulás, hanem egy szociális betegség tünete. Mivel a szélsőséges kormányzati szabályozás modern képviselői a szocialisták és kommunisták, csak természetes, ha 1917 és 1924 között a gazdaságilag dezorganizált Európában nekik kedvezett a hangulat. Másrészt tehát a szocialista és kommunista eszmék terjedése a legbiztosabb jele annak, hogy a társadalom gazdaságilag beteg. Viszont a jólét és haladás idejében ezeknek az ideológiáknak semmi kilátásuk sincs a sikerre. Azért feltehető, hogy a jövőben is, valahányszor egy ország gazdaságilag zilált helyzetbe fog jutni, ezzel párhuzamosan fog erősödni a szocialista mozgalom. A gazdasági erősődéssel párhuzamosan kell viszont a kormányzati szabályozásra irányuló követelésnek elhalkulnia.

Peter A. Speek: The Meaning of Nationality and Americanization. (A nemzetiség és amerikanizálódás kérdése.) 237—249. oldal.

A kérdés, amit a szerző feltesz, az, hogy van-e egyáltalán amerikai nemzetiség s ha igen, miben áll. A feleletet megnehezíti, hogy a nemzetiségnek nincsen olyan meghatározása, amelyet általánosan elfogadottnak lehetne tekinteni. Különösen a kozmopoliták használják ki ezt a helyzetet és el akarják hitetni, hogy amerikai nemzetiség egyáltalán nincsen. Az amerikai lakosság csak azokból a nemzetiségekből állana, amelyek ott letelepedtek és legfeljebb az indiánokat lehetne a szó igazi értelmében amerikaiaknak nevezni. A szerző nem tudja ezt az érvelést elfogadni, mert megállapíthatók bizonyos jellemvonások, amelyek kifejezetten az amerikai lakosság egyetemét díszítik, aminők az individualizmusuk, demokratizmusuk és nagy gazdasági alkotóképességük.

Végigmenve a nemzetiség különböző meghatározásain, meg kell különböztetni egy misztikus, legális, lingvisztikai meghatározást, amelyekhez mint lazábbak a következő meghatározások csatlakoznak: az alkalmazkodásban látják az amerikanizálódást az amerikai zsidók; mások az életszínvonal egyenlőségével, megint mások a kultúra közösségével, továbbiak pedig a demokratikus érzülettel látják befejezettnek az amerikanizálódást. Vannak végül a nemzetiségnek biológiai, anthropológiai és szociálpszichológiai meghatározásai is. A misztikus meghatározás szerint a nemzetiséget a hivatottság közössége adja meg; így fogják fel a zsidók, mint kiválasztott nép, de így gondolkoznak a németek és oroszok is, akik különös küldetést tartogatnak a maguk számára.

A legális meghatározás egész külsőséges, mert a családi leszármazás vagy a születési hely után igazodik. A nyelvi meghatározás meg egyenesen megelepszik annyival is, ha valaki az államnyelvet beszéli. Elég ezzel szemben arra rámutatni, hogy az amerikaiak angolul beszélnek, még se tekintik magukat angoloknak. Az alkalmazkodás, életszintközösség, együttműködés, demokracizmus formai kritériumainak elégtelenségén kívül a szerzőt a kultúrközösség sem elégíti ki, mert a kultúra fogalmát túlságosan határozatlannak taitja. Hiszen vannak bevándoroltak, akik egyenesen azt tartják, hogy Amerika nem abban az értelemben kulturált, mint a nyugateurópai államok vagy akár Oroszország és Kína. A biológiai meghatározás el nem fogadható, mert nevetéséges volna azt mondani, hogy az amerikai nemzet szervezet. Az anthropológiai meghatározás már többet ér, de ebből a szempontból az amerikanizálódás, amelynek a bennszülöttekkel közös testi és lelki jellemvonásokban kell kifejezésre jutnia, hosszú idő kérdése. Teljes mértékben csak a harmadik nemzedékben következhetik be. Sok függ attól, hogy valaki gyermekkorában vándorolt-e be s hogy milyen környezetben nevelkedik tovább. A szociálpszichológiai meghatározás lényegében nem is különbözik az anthropológiától, csak nem kíván olyan sokat, megelepszik a lelki jellemvonások közösségével. A viselkedés, magatartás közössége, hasonlósága a fontos. Az e tekintetben mutatkozó különbségek vezettek a háborúra is. Az antiszemizmusnak világszerte a zsidók és a befogadó népek viselkedésében mutatkozó különbség az oka. Ebben válnak külön az új bevándoroltak is a régiektől. Az életszokások azonosságában látva a lényegét, a szerző John Dewey meghatározását fogadja el, mely szerint a nemzetiség faji alosztály, melynek tagjaira közös vagy hasonló szokások és tilalmak jellemzők; ezeket előző nemzedékektől örökölték és a jelen nemzedék tapasztalás útján sajátította el.

Az új bevándoroltakat tehát akkor lehet amerikanizáltaknak tekinteni, ha a bennszülöttek szokásait és tilalmait fenntartás nélkül magukévá tették. De addig, amíg a bevándorolt olaszok, zsidók, németek csak maguk között, a maguk kis Olaszországában, Ghettójában, Németországában élnek, addig az ő amerikanizálódásuk közel egyértékű a nullával. Ez ellen az angol nyelvű állami iskolákkal kell felvenni a küzdelmet, olyan színvonalú iskolákkal, amelyek a bevándoroltak külön iskoláinak színvonalával felérnek és nem szorítkoznak csak az amerikanizáló esti tanfolyamokra.

Herbert Maynard Diamond: Property and the Cult. (Tulajdon és szertartás.) 264—270. oldal.

A tabu a primitív csoportok társadalmi intézménye. A primitív csoportok a tulajdon szentségét csak úgy tudják megóvni, ha mindarra, aminek eltulajdonításától tartani lehet, kiterjesztik a titokzatos szellemek védelmét. Az tehát, hogy mindenki tulajdona a tabu védelme alatt áll, pótolja a primitív társadalmakban azokat a berendezkedéseket, amelyeket fejlettebb társadalmak találtak ki a tulajdon biztosítására. De a tabu nemcsak direkt védelemmel szolgál. Ha valakinek tulajdonán csorba esett, nem kell mást tennie, mint az ismeretlen tolvajt nyilvánosan megátkoznia vagy a törzs kuruzslója végzi azt el szertartás keretében. A titokzatos szellemek megidézése oly benyomást tesz a tolvajra, hogy visszalopja az ellopott jószágot. A primitív népek egész sorától vett példákkal igazolja ezt a tényt a szerző. Azért ha a tabunak a társadalmi fejlődés szempontjából való jelentőségét vizsgáljuk, nem annak szertartási jellegéből kell kiindulni, hanem aszerint a szerep szerint kell értékelni, amelyet a tulajdon biztosításában betöltött. A tulajdon biztonsága nélkülözhetetlen a társadalom gazdasági fejlődéséhez, azt tehát, ami ebben a tekintetben tesz szolgálatot, maradandó értékűnek kell minősíteni.

Topical Summaries of current Literature. *Floyd N. Hovse: The Logic of Sociology.* (A szociológia logikája.) 270—287. oldal.

A logika és módszertan tanulsága, hogy az elméleti gondolkodás pragmatikus rendszerekkel és fikciókkal dolgozik, amelyeket csak abból a szempontból szabad megítélni, hogy a tudományos feladat megoldásában mily hasznos szolgálatot tesznek. A természettudományok céljának és módszerének vizsgálói főként a fizikai tudományokra voltak figyelemmel, de azért a társadalmi tudományoknak is tanulságosak. A szociológiát a szerző szintén természet-tudománynak tekinti és *Windelband*-ról meg *Ricker*-tről egyenesen azt állítja, hogy ők egyenesen a szociológiától választották a történelmet külön. A szociológia célját és módszerét illetően *Durkheim*-nek 20 esztendő könyvét sorolja az új irodalomba, a szociológia alapelveinek újabb tárgyalói sorában meg *Tönnies*-nek 40 esztendő könyvére, a társadalom és a közösség közti megkülönböztetésre hivatkozik. A szociológiai kutatás technikáját illetően *Chapin* hármas felosztása szerepel az összefoglalásban, mely szerint történeti, statisztikai és esettanulmányi kutatást kell végezni. *Ellwood* az anthropológiai vagy összehasonlító eljárás mellett a történeti, az általános társadalmi áttekintést, a biológiából és pszichológiából való deduktív következtetést és az apriori eljárást különbözteti meg. Az esettanulmányi kutatásnak a *Webb* házaspár és *Healy* a mestere. Több oldalról hangsúlyozták, hogy minden társadalmi helyzet egyedi jellegű, mely külön vizsgálatot igényel. Másfelől a specifikus vizsgálat szükségét vitatták *Wissler* az anthropológia, *Kantor* a szociálpszichológia, *Mitchell* a közgazdaságtan szempontjából. A szociológia anyagának felosztása tekintetében az irodalom három feladatot különböztetett meg: 1. az anyag instruktív felosztását és általános összefoglalását, 2. a társadalmi jelenségek osztályozását, 3. a fogalmak meghatározását és a társadalmi jelenségek (helyzetek és tevékenységek) elemzését. Az általános munkák közül a szerző egyedül von *Wiese* viszony elméletét emeli ki. *Hayes* a szociális erők, *Bruegilles* a szociális tevékenységek, *Hayes* és a szerző a szociális folyamatok osztályozását kísérelte meg. *McKenzie* az emberi ökológia rendszerét igyekezett megadni. *Znani*cki a tudományos törvény fogalmával foglalkozott. *Bentley* és *Lalande* a relativitás általános fogalmát próbálták a szociológiába bevezetni.

U. az. November 1926. — Ellsworth Faris: The Concept of Imitation. (Az utánzás elmélete.) 367—378. oldal.

Az utánzás, mint az emberi viselkedés hasonlóságának oka, már régtől fogva magára irányította a szociálpszichológia figyelmét. Azelőtt az utánzást elemi ösztönnek tartották, újabban ellenben a vélemény ebben a tekintetben megváltozott. *McDougall* szerint például egy ösztön kifejezésre jutása az egyik emberben a kifejezést felfogó másik emberből ugyanannak az ösztönnek működését kiválthatja anélkül, hogy szükséges volna egy külön utánzási ösztönt feltételezni. Mi több, a szerző szerint ugyanazok az okok, amelyek a másik emberben utánzást idézhetnek elő, olyan közvetlen következményeket is kiválthatnak, amelyeket semmi tekintetben sem lehet utánzásnak minősíteni.

E tétel igazolására különbséget kell tenni három jelenség között, melyek mindannyiját utánzásnak szokás tartani. Az első jelenség esete a tömegutánzás, a tömegben levők hasonló magatartása. A második esel a nyelvi érintkezés útján keletkező utánzás. Végül a harmadik a tudatos utánzó cselekvés esete.

Ha ezt a három esetet elkülönítve vizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy az első esetben az utánzásnak feltételei vannak és pedig az, hogy a hasonlóképen cselekvő tömeg minden tagjában azoknak a törekvéseknek és magatartásoknak már lehetőségek alakjában meg kell lenniök, amelyeket a tömegutánzás folya-

mata csak felszabadít. Ha ezek a lehetőségek hiányoznak, a tömegutánzás se fog beállni. A tömegutánzás esetében az utánzás közvetlenül és észrevétlenül jön létre.

Már a második esetben más a helyzet. A nyelvi utánzás új magatartást teremt. A hatás az utánzóban tovább érik és átalakul, fejlődni képes. A nyelv útján nemcsak külső szokások, nyelvjárások, hanem vélemények és eszmék is terjedhetnek. Ez az átterjedés annyiban utánzásnak nevezhető, hogy egy másik személytől származik, ha mindjárt át is alakulhat és abban is különbözik a tömegutánzástól, hogy a tömegutánzás terjedése gyors, míg a nyelvi utánzás terjedése lassú. Abban ellenben közelállnak egymáshoz, hogy a nyelvi utánzás sem tudatos, de nem is öntudatlan, hanem csak nem szándékolt.

A harmadik esetben lassú és szándékos utánzási folyamattal van dolgunk. Ha valakinek szándékolt cselekvése valaki másnak hasonló cselekedetére vezethető vissza, akkor szándékos utánzással van dolgunk. Ez az eset például, ha valaki azért vesz autót, mert a másíknak van.

De mindhárom esetre áll, hogy adott helyzetben egyaránt bekövetkezhetnek vagy elmaradhatnak aszerint, hogy a három eset különbségei szerint megállapított feltételei megvannak-e vagy sem. Ha megvannak, az utánzás be fog következni. Ha nem, akkor olyan magatartás keletkezhetik az utánzás alapjául szolgáló magatartás nyomában, amely az utánzás folyamatától lényegesen különbözik. Ezért ugyanabban a helyzetben különböző emberek különböző diszpozíciójuknak megfelelően eltérő magatartást fognak támasztani, noha valamennyijüket ugyanaz a külső helyzet indítja cselekvésre. Az tehát, hogy egyeseknél vagy általában utánzás fog beállítani, tisztára esetleges és így az utánzásról, mint ösztönről egyáltalán nem lehet beszélni.

M. R. Neifeld: The Race Hypothesis. (A faji feltevés.) 423—432. oldal.

A katonaságnál eszközölt pszichológiai adatfelvételek alapján *Brigham* arra az eredményre jutott, hogy a régebben Amerikába bevándorolt külföldiek átlagos intelligenciája 1890 óta fokozatos csökkenést mutat és hogy e csökkenés a bevándoroltak faji összetételében beállott változás következménye. Amíg ugyanis a legfeljebb 5 éve bentlakók intelligenciaindex 11.41 addig az évek számával fokozatosan emelkedve az index a 20 évnél hosszabb ideje bentlakóknál 13.82-ra emelkedik. Amíg pedig az 1881—1890 közötti időben az észak-európai fajok százalékaránya a bevándoroltak között 46.1 volt, az alpesieké 35.2, a délkelet európaiaké 16.0, addig 1911—1920 közt az északiak aránya 22.6-ra esett, viszont az alpesieké 44.0-ra, a délkeletieké pedig 23.7-re emelkedett. A nem osztályozottak százaléka az első esetben 2.7, a második időszakban 9.7 volt. Ez utóbbi százaléknak a főcsoportokba való felosztása többféleképp lehetséges, ami a számokban lényeges eltolódást okoz s ezért a szerző *Brigham* módszerét nem tekinti exaktnek. A szerző azt tartja, hogy más számítási módok mellett kisebb különbség mutatkozik az északi fajok javára. Nemcsak a faj és a nemzetiség, hanem más körülmények is befolyással vannak az intellektuális index alakulására. Ilyen az az életkor, amelyben a bevándoroltak Amerikába érkeztek. Akik fiatalabb korban érkeztek, azoknál kedvezőbb index várható. Másik zavaró körülmény, hogy Amerikában a munkáskereslet megváltozott és ezért mindinkább alacsonyabb munkára vállalkozók bevándorlására nyílt alkalom. Emellett a kivándorló országokban megszigorították az ellenőrzést és a jobb elemek kivándorlását igyekeztek megakadályozni. Azért ha ezek az adatok az aktuális bevándorlás megítélésére hasznos szolgálatot tehetnek is, arra nem alkalmasak, hogy ezen az alapon a kivándorló országok népességét meg lehessen ítélni. Ha a fajok és nemzetiségek különböznek is intelligenciában, az intelligencia fokai az egyes fajokon és nemzetiségeken belül is igen különbö-

zők és akármelyik európai nemzet az amerikai emberszükségletet az intelligencia bármely foka szerint egyaránt ki tudná elégíteni. A bevándorlók kiválasztásának nem fajok vagy nemzetiségek szerint, hanem egyénileg kellene történnie.

Dale Joder: Current Definitions of Revolution. (A forradalom mai meghatározásai.) 433—441. oldal.

A forradalom a leggyakrabban használt és a leggyakrabban rosszul használt fogalmak egyike. A legnagyobb félelem érzetét ugyanúgy kapcsolatba hozzák vele, mint a legmesszebbmenő reményeket. Az egyiknek a modern civilizáció veszedelme, a másiknak az egyetlen reménysugár a jelen világ általános sötétségében. Ezért vannak, akik azt vallják, hogy a forradalmat minden áron el kell kerülni, másrészt minden szociális mozgalmat azzal igyekeznek kompromittálni, hogy első lépésnek mondják a forradalom felé. Ugyanakkor azonban legszebb emlékeik közé sorolják a múlt dicsőséges forradalmait.

A tudományos nyelvhasználat kevésbé törekedett a forradalom fogalmának pontos meghatározására és szokásossá vált, hogy a politikai hatalomban beálló változástól kezdve a társadalmi folyamaton beálló más alapvető szervezeti átváltozásokat, tehát a politikai, gazdasági, vallási és más intézményekben jelentkező lényeges átalakulásokat is egyaránt forradalomnak nevezék. *Burns* szerint a forradalom szó használata inkább az író egyéniségére, mint a megjelölni kívánt tárgyra jellemző. Az írók legtöbbször *Bodin* óta csak a szuverenitásban beálló változást tekinti forradalomnak, így *Small*, *B. Adams*, *Sorokin*, *Ross*, *Martin*, *Deve*, *Edwards*, *Webster*, *Pauls*, *Spargo*. Az írók egy másik csoportja szűknek találja ezt a meghatározást és azt tartja, hogy vallási, ipari, általános gazdasági, sőt szellemi, különösképp tudományos forradalmak is vannak. *Le Bon* és *Ellwood* vannak ezen a véleményen. *Sumner* viszont azt tartja, hogy a forradalom jellegének megítélése szempontjából nem az a lényeges, hogy milyen alakban tör ki, mert a forradalom mindig a társadalmi élet minden formájára kiterjed s a kevésbé szembeötlő változások éppoly fontosak, mint azok, amelyek nagyon kiáltók. Egy alkalommal azt mondja, hogy a forradalom a társadalom erkölcsében beálló változás, egy másik esetben azonban a közlekedés fejlődését tartja a legnagyobb forradalmi ténynek. *Parsons*, *Finney* és *Hyndman* is azt tartja, hogy a forradalom a társadalmi élet minden megnyilvánulására kiterjed, de utóbbi a gazdasági átalakulást tartja a leglényesebbnek.

A forradalom sokféle meghatározását a szerző arra vezeti vissza, hogy az írók egyike se tekintette át a forradalmat a maga egészében. A társadalmi élet folytonos helyzetváltozásokból áll. A szervezett csoportoknak ezekhez a helyzetváltozásokhoz állandóan alkalmazkodniuk kell. Amikor ez az alkalmazkodás elmarad, mert a túlhaladott szokások és erkölcsök elég erősek arra, hogy az alkalmazkodást megakadályozzák, akkor áll be az az elégedetlenség, amely forradalomnak nevezett kitörésekre vezet. Az igazi forradalom ellenben a társadalmi élet felszíne alatt játszódik le és a társadalmi szokásoknak és értékeknek a hagyományos intézményes renddel szemben jelentkező változásában áll. A politikai, vallási, ipari vagy gazdasági változások csak nyílt kifejezései azoknak a mélyebb változásoknak, amelyek már előbb bekövetkeztek.

Carle C. Zimmerman: The Migration to Towns and Cities. (A városokba való tódulás.) 450—455. oldal.

A városokba való tódulás folyamatát Északamerika keletén nem lehet tanulmányozni, mert ott az örökös újabb külföldi bevándorlás zavarja ezt a folyamatot. Jellemző és tanulságos, hogy azokon a vidékeken, ahol a kérdés tanulmányozása a bevándorlás zavaró hatása nélkül történhetik, Északameriká-

ban is azok a tapasztalatok szerezhetők, amelyeket ebben a tekintetben Európa nyújt. A szerző tanulmányának alapul szolgáló adatokat a minnesotai egyetem gyűjtötte 357 farmcsaládról Minnesotában. A megfigyelt lakosság egyötöde külföldi születésű, de nemzetiségre túlnyomórészt skandináviai és német. A megfigyelt csoport 60%-a vándorolt városba, vagyis csak 40 százaléka maradt farméletben vissza. A 60 százalékból 36 nagyobb városokba vándorolt (tízezer lakoson felüli helyre), 9 kisebb városokba (tízezen aluli helyre) és 15 fálvakba távozott a farmokról. A vándorlók életkora 18—25 év közt volt. A vándorlók közt nagyobb volt a nők aránya. A házasságok száma nagyobb a farmon visszamaradtak, mint az elköltözők között. A vándorlók legtöbbször nem tanult munkára távozott. A nők nagyobb aránya lépett értelmi foglalkozásba. Ha a külföldi bevándorlás általában csökkenne, akkor az Unióban általánossá válnék a városba tódulás, ami a mezőgazdasági termelés csökkenését és az élelmiszerárak emelkedését vonná maga után. A városba tódulás folyamata az iskoláztatás költségei szempontjából is fontos, mert azt jelenti, hogy a falusi iskola részben a városnak nevel, minélfogva nemcsak az iskoláztatás módjának kell ehhez alkalmazkodnia, hanem az iskoláztatás költségeinek egyrészét a városi lakosságnak kellene viselnie. Felvetődik ellenben az a kérdés is, hogy mi lesz akkor, ha az Unió lakossága 200 millióra növekszik és nem lesz város, ahova tódulni lehet?

Louis Wirth: Modern German Conceptions of Sociology. (A szociológia mai német elméletei.) 461—470. oldal.

A korábbi szociológus nemzedék, *Schaeffle*, *Lilienfeld*, *Gumplovicz*, *Ratzenhofer* a biológiai analógia alapján állt, sőt *Gumplovicz* a szervetlen világot is rendszerébe foglalta. *Ratzenhofer* elméletét az érdekek harcáról az amerikai szociológiában *Small* fejlesztette tovább.

A rokon tudományok közül *Bücher* és *Sombart* a közgazdaságban, *Ratzel* az emberföldrajz, *Wundt* a néplélektan felől gyakorolt nagy hatást a szociológia fejlődésére. Az., utóbbi hatása vezetett a kultúrákat összehasonlító tanulmányokra *Vierkanndt*, *Trötsch* és *Max Weber* munkásságában.

A modern német szociológia *Simmel* nevével kezdődik. Az ő szociológiáját a legutóbb *Spykman* ismertette meg az amerikai olvasóközönséggel. *Simmel* főként methodológus volt. Az ő követője *Wiese* az ő viszonyelméletével, úgyszintén *Vierkaedt*, aki egyben *Husserl* fenomenológiájának hatását is visszautkrözteti, valamint *McDougallnak* az ösztönökről alkotott elméletét is magáévá teszi. A *Simmel* irányának leghevesebb ellenlábasa *Spann*, mint az idealisztikus filozófia és univerzalizmus híve *Simmel* mechanisztikusnak tekintett irányzatával szemben. A szociológia önálló módszertana *Windelband*, *Dilthey* és *Rickert* munkásságára támaszkodik és *Littnél* jut szerves kifejezésre. De a társadalomfilozófia nemcsak módszerkérdésekkel foglalkozik. *Scheler* a gondolati folyamatok elemzése útján jut el a társadalmi élet megértéséhez és a rokonszenv nagy jelentőségét hangsúlyozza a társas kölcsönhatásban.

Oppenheimer elsősorban a társadalmi pathológia jelenségei iránt érdeklődik. Úgy ő, mint *Michels* közel áll felfogásában a marxizmushoz.

A modern német szociológia legszámottevőbb alakja *Tönnies*, akinek alapvető megkülönböztetése az, amelyet társadalom és közösség között tett. Nagy jelentőséget tulajdonít a szokások szerepének és beható tanulmányt szentelt a közvélemény problémájának. A vallási szociológia képviselői *Trötsch* és *Max Weber*. Utóbbi a legtöbbet idézett és legjobban ismert német szociológus. A szociológiai kutatás relatív értékének hangoztatója *Amonn* és *Litt*. A módszerkérdésben általános felfogás ma az, hogy egy tudománynak sincs monopóliuma módszer tekintetében és minden módszernek a tudomány sajátosságaihoz kell

alkalmazkodnia. A német szociológiai gondolkodás *Webertől* a típus fogalmát, *Simmeltől* a forma fogalmát vette át s a «Gestalt» fogalmával a személyiséget igyekszik a szociológiai gondolkodás középpontjába állítani. A tömegpszichológia vesztett erejéből és inkább az egyéni magatartás tanulmányozása a csoportéleten belül válik fontossá, mint *Moede* és *Stoltenberg* munkájában. *Haussleiter* a földrajzi környezet jelentőségének szentelte tanulmányát.

Nagy harc folyik a szociológia egyetemi katedrái érdekében, de ez nagy ellenkezésbe is ütközik a rokon tudományágak képviselői, így különösen a hisztorikus *Below* részéről. Itt említjük meg, hogy a The A. J. of S. szeptemberi számában *Bentleynek*, *Simmel Durkheimnek*. és *Ratzenhofernek* tanaival foglalkozik (250—257. old.), a novemberi számban pedig *Wirth* ismerteti *Tönnies* munkását. (412—423. old.)
N. Gy.

SCHMOLLERS JAHRBUCH. 5. Heft. 1926. — *Fritz Beckmann*: Der deutsche Bauer im Zeitalter des Kapitalismus. (A német paraszt a kapitalizmus korában.) 32—62. oldal.

A német parasztról lehetetlen egységes képet rajzolni a kapitalizmus korában, még pedig azért, mert nem csupán árnyalati különbségeket mutatnak egy ideális paraszt típusával szemben, hanem ilyen ideális paraszttípus sem alkotható meg. A kapitalizmus korabeli német parasztság keleti és nyugati példányai között ugyanis lényegbevágó különbségek vannak. Amíg a keleti német paraszt nagybirtokok közé ékelve küzd a létért, nyugaton a német parasztból kapitalista vállalkozó lett. És még nagyobb különbség van köztük az életszínvonal tekintetében. A nyugatnémetországi paraszt autót tart, a fia egyetemet végeznek, Egyiptomba mennek nászútra, Olaszországot beutazzák s a leányaik mérnöki tervrajzok alapján készíttetnek maguknak bútorokat. Ugyanolyan nagyságú, sőt minőségű földbirtok tulajdonosai pedig keleten alig tudják megélhetésüket biztosítani és egy napszamos életsoránál nincs jobb dolguk. A földbirtok és mezőgazdasági termelés tekintetében a kapitalizmus nem tudott egyenlő viszonyokat teremteni, évszázados különbségek maradnak fenn, sőt ki is éleződnek és belátható időn belül nem is lehet csökkenésükre számítani. Négy ok áll a kiegyenlítődség útjában: 1. a föld különböző minősége; 2. a különböző távolság a piacoktól; 3. a birtoknagyságok különbsége; 4. a képzettség és nevelés különbsége.

A rossz minőségű földeken az intenzívebb gazdálkodás oly költség-többlettel járna, ami sehogy sem fizetődne ki, úgyhogy ily földeken az intenzív művelésnek oly áthághatatlan akadályai vannak, akár az Egyesült-Államokban, ahol a munkabérek magassága áll az intenzív termelés útjában.

A piactól való távolság, a birtokoknak különböző Thünen-féle körökben való fekvése oly sajtáságosan alakul Németországban, hogy minden körbe tartozó birtok található és keleten vannak birtokok, amelyek kivülőbb eső Thünen-féle körbe tartoznak, mint az Unió, Argentína vagy Déloroszsorszárg forgalmilag megnyitott területei. A nagy szállítási költségek tehát, az ilyen területeken ugyanolyan akadályai a kapitalisztikus termelésnek, mint másutt a földek rossz minősége.

A birtokok nagyságának a kapitalisztikus termelés szempontjából az a jelentősége, hogy minél távolabb esik a birtok a nagy piacoktól, annál nagyobb-nak kell a birtoknak lennie, hogy kapitalisztikus termelésre alkalmas legyen.

Az intelligencia jelentősége is annál nagyobb, mennél távolabb esik a birtok a nagy piacoktól. Minél nagyobb ugyanis a távolság, annál nehezebb a birtokosnak helytállania, annál nagyobb tudásra, találékonyságra és mozgékonyságra van szüksége.

A feltételek különbözősége és sokféle kombinációi lehetősége okozza, hogy minden eset különös elbírálást igényel és az egyikről a másikra következtetni nem lehet.

A nagyvárosok közvetlen környékétől eltekintve egyedül a Ruhrvidék az, amely a mezőgazdaság kapitalisztikus átalakulására a legkedvezőbb feltételeket nyújtja. Azért amikor a kapitalisztikus német parasztot akarjuk tanulmányozni, a ruhrvidéki paraszt erre a legjobb példa. A ruhrvidéki parasztság fejlődéstörténetében négy korszakot kell megkülönböztetni: 1840-ig tartott a középkor, csakhogy épen a XIX. század első négy évtizede kimondott inségidőszak volt, de a gazdálkodás mindvégig csak naturalisztikus, a pénznek még úgyszólván semmi szerepe nincs; 1840 és 1870 között hozzászokik a paraszt, hogy a külvilággal való gazdasági érintkezését a pénz közvetítse és emiatt kénytelen pénzben kifejezett nyereségre törekedni; az 1870 és 1900 közt lejátszódó nagy mezőgazdasági válság teljesen bekényszeríti a forgalmi gazdaságba, mert gazdaságát intenzívebbé kell tennie és termelési eszközöket kell vásárolnia; 1900 után lett a ruhrvidéki parasztból vállalkozó, aki számára megszűnik a föld termelési tényezőnek lenni, mert az már csak a termelés helye marad. A földnél nagyobb jelentőségre tesz szert a vállalatba fektetett tőke.

Az 1840-ig terjedő időszakban a paraszt csak naturális szolgáltatásokra van kötelezve, háztartásának összes szükségleteit maga állítja elő, termelési befektetéseket nem eszközöl, tőkeszüksége csak inségidőkre szorítkozik, amelyet a szegénysegélypénztáraknál fedezhet, pénzsüksége minimális.

Az 1840—1870 közti időben a birtokfelszabadítással járó megváltási terhek kényszerítik rá a parasztot a pénzszerzésre. A megváltási összegek oly magasak voltak, hogy a birtok teljes vételárának megfelelték. A parasztbirtok pénzsükségletének másik forrása a paraszt felszabadulásából eredt nagyobb mozgékonyasága volt. Folyton úton van s a birtokot az asszonyra bízta. Szükségei is emelkedtek. Felhagyott a szeszfőzéssel és rendszeres látogatója lett a korcsmának. A hirtelen szabadság évekre terjedő könnyelmű életet váltott ki a parasztságból. Azzal, hogy a földnek pénzértéke lett és eladhatóvá vált, sokan földjüket is elkótyavetyélték. Pénzsükségletének fedezése tekintetében azonban a parasztnak néhány körülmény kedvezett. Az útépítéssel jobban bekapcsolódik a forgalomba, könnyebben eléri a nagyobb piacokat. A közlegelők felosztásából új szántóföldterületeket kap. Némely terméke csak most nyer árjellegget. Lovakat, baromfit, tojást tud eladni. A tized megváltása megmenti attól, hogy legszebb példányait és legjobb termékeit hajtsák be tized fejében. Ezzel megmarad öröme munkája eredményén, ami lényegesen hozzájárul ahhoz, hogy üzeme nyereségszerzésre rendezkedhessek be. A gazdaság belső alkata azonban még változatlan marad. A tőkének a gazdálkodásban még jelentéktelen a szerepe.

Az 1870—1900 közt jelentkező mezőgazdasági válság az, amely a gazdaságok belső átalakulását előidéz. A mezőgazdasági termékek áresése szigorúbb kalkulációra serkent. A szükség a gazdálkodást belterjességre kényszeríti. Tőkejavakban és pénzben nagy tőkebefektetések keletkeznek. Elterjed a műtrágyák használata. Az állattenyésztés vásárolt takarmánnyal történik. A tőkebefektetésekkel keletkező adósságok a gazdaságokat a kamatláb alakulásával hozzák függő viszonyba s a megtakarítások is a pénzpiacra kerülnek, ami a kapitalisztikus kalkulációt mozdítja elő. A tőkebefektetésekkel növekszik a termelés, vele a forgalom, ami a pénz szerepét ugyancsak megnöveli.

1900 után a gazdálkodás felszabadul a földhözköttöttségtől és vállalkozói tevékenységgé alakul. Típusa ennek a tehenészet és a tejgazdaság, melynek takarmányszükségletét már négyötödében vásárolják. Már kisebb a sertés-hizlalás jelentősége. Ez a vállalkozási tevékenység nagy forgótőkét igényel

is a tőke túlsúlyba kerül a föld szerepével szemben. Az állat- és takarmányvásárlásokkal mozgékonyabbá válik a gazda, aki nem a régi nehézkes paraszt többé.

A nagy átalakulást tevékeny építkezés kíséri, amely a gazdaság kapitalista jellegét még csak növeli. Megfinomodnak a paraszt igényei és szükségletei is, de a kapitalizálódásban ennek a szerepe is csak másodlagos. A szeszgyártás átmenetileg szintén nagy kapitalista lendületet adott, de ezt a termelési ágat elvesztette a paraszt a kezéből. Sokkal demokratikusabban hatott a tejjgazdaság, mely a paraszt gazdagságának főforrása lett. A Ruhrvidék ipari jelentőségének nagy emelkedése és a vele járó népszaporodás nélkül természetesen ez a kapitalizálódási folyamat a mezőgazdaságban nem lett volna elképzelhető.

N. Gy.

KÖLNER VIERTELJAHRSCHEFTE FÜR SOZIOLOGIE. 1926. I. H. —

1. *Park Robert E.*: Die menschliche Natur und das Kollektiv-Verhalten.

Az organizmus több egyes részeinek halmazánál, mert egységes cselekvésre (concerted action) képes. Ezt a cselekvést a szervezetnek veleszületett vagy szerzett struktúrája teszi lehetővé. Egy cselekvési minta (action pattern) a részek reakcióját úgy ellenőrzi és rendezi, hogy a szervezet magatartásának «cselekvés» jellege legyen. (A cselekvés a fizikai mechanizmus viszonylagosan új rendezését és összefoglalását jelenti, míg reakció esetén a reflexben vagy szokásban a stimulust követő válasz már előre meg van határozva.)

A társadalmi csoport magatartása az organizmuséval rokon. A csoportokat cselekvési mintájuk teszi különbözőkké. A társadalmi csoportok tanulmányozásánál a kiindulási pont tehát a cselekvés s nem a struktúra. A cselekvés eredménye egy cselekvési minta (action pattern), melynek megmaradása a struktúra állandóságától, a munkamegosztás fokától s így a csoport egyedeinek specializálódásától függ.

Kollektív cselekvés eredménye a társadalmi cselekvési minta, mely ismétlés által megszilárdul s erkölcs és hagyomány lesz belőle.

Egyúttal a közösséget alkotó egyedek jelleme is kialakul. Ebben a folyamatban a munkamegosztás a lényeges, de még sokkal inkább a társadalmi szabályozás (control). Az embert a közösség életében való tudatos részvétel jellemzi. Minden ember bizonyos fókig a másik szellemében él, szerepet keres maga számára s azt megtalálva, igyekszik végigjátszani s így alakul ki az egyén.

L. v. Wiese: Albion Woodbury Small. (1854—1926.)

A szerző vázolja az 1926 márciusában elhunyt amerikai szociológus, *Small* tudományos pályafutását, megjelölve helyét a társadalomtudomány munkásai között. Az amerikai Schmöllernek lehetne nevezni, oly sok a rokon vonás közöttük és Schmöller között. Adolf Wagner és Schäffle is hatottak rá, de legfőképpen Ratzenhoffer. Problémáit legtöbbször társadalometikai szempontból ragadja meg: érdeklődésének középpontjában a «social betterment» eszméje volt. Inkább szociálreformer és szociálpolitikus, mint szociológus. Számos, Európában is jól ismert munkája közül legjellemzőbb írói egyéniségére az 1913-ban megjelent «Between Eras. From Capitalism to Democracy», mely mű párbeszédese formában írt vádirat a kapitalizmus ellen. Smallnak az elméleti szociológia mint értékeléstől ment tudomány művelése körül vajmi kevés az érdeme. Nem volt a rendszeres, szigorú fogalmi gondolkodás embere s amit sokszor nagy szópazarlással előad, kusza és elmosódott. Sokat foglalkozik a módszer kérdéseivel s állandóan vétkezik ellene.

Nagy hatása volt az amerikai szociológiára, ami azonban kiváló pedagógiai képességeinek, erkölcsi bátorságának s annak a körülménynek tulajdonítható, hogy az *American Journal of Sociology* kiadója volt. T. Gy.

U. az: 1926. II. Heft: *Alfred Michaelis*, *Der ontologische Begriff der Gesellschaft*. Az ontologizmus a maga kizárólagos fogalmaival (szerinte valami különálló dologként vagy létezik vagy nem létezik) nem képes a társadalom lényegéről számot adni; szükségképen az univerzalizmus misztikájába vagy az individualizmus ellenmondásaihoz vezet. A társadalom nem «összege» az egyeseknek, még kevésbé transzperszonális dolog, hanem *viszony összefüggés*, melyet legáltalánosabb módon a viszonyok logikája tárgyal.

Leopold v. Wiese, Das Paar und der Dritte: die dreigliedrige Gruppe. A «párról», a két ember kapcsolatáról adott fejtegetések (5. évf. 3. sz.) természetes folytatása. Példák: apa, anya, gyermek vagy a politikai életben: a triumvirátus. A hármas kapcsolatnak megvan az a tendenciája, hogy számszerűen másfajta összetételbe bomolják szét (rendesen: kettő egy ellen).

Pitirim A. Sorokin, Soziale Bewegungsvorgänge. A cikk, mely már angol nyelven is megjelent (*Social Mobility*) a *Journal of Applied Sociology* XI. köt. 1. sz.-ban, a «szociális térben» végbemenő helyzetváltozásokat osztályozza. Ezek vagy horizontálisak vagy vertikálisok; előbbiek, amidőn valaki egy fokón lévő társas csoportok egyikét cseréli fel a másikkal (pl. baptistából metodista lesz vagy egyik városból a másikba vándorol ki), amíg vertikálisok a magasabb vagy alacsonyabb osztályokba történő eltolódások (a társadalmi emelkedés vagy esés esetei).

Az *irodalomtörténeti* rovatban L. v. Wiese részletesen ismerteti a Salomon által kiadott: *Jahrbuch für Soziologie* 2. kötetét. *Wilhelm Vlengels: Zur Diskussion über die Massentheorie* Le Bons című dolgozatában *Theodor Geigernek* (*Die Masse und ihre Aktion*, 1926) és *Friedrich Wiesernek* (*Das Gesetz der Macht*, 1926) tömeglélektani nézeteit elemzi. Geiger nagy érdemének tudja be, hogy Le Bon tömegfogalmának ellenmondásait felmutatta és szigorú elhatárolást kíván «aktív» és «latens» tömeg között. Amit Wieser «tömeg»-nek nevez, az egybeesik azzal, amit más szóval «nép»-nek, «nemzet»-nek stb. nevezünk.

A «kritikai» szemlében szóba kerül: *Arthur F. Bentley* munkája, *Relativity in Man and Society*, Newyork 1926, melyben az ismertető (L. v. Wiese) saját vonatkozástának elemeit fedezi fel; *Max Scheler* könyve: *Die Wissensformen und die Gesellschaft*, 1926; *Sigismund Gargas-é*: *Die Minderheit*, Haag 1926; továbbá egy cseh nyelven írt szociológia (*Jan Dusek-é*) és *René Worms* összefoglalásának német fordítása. Külön kiemelendő még az. amerikai *Barnes* könyveinek ismertetése (*The New History and the Social Studies* 1925 és *History and Social Intelligence*, 1926); a történetírás és a szociológia összefüggéséről kapunk e könyvekben figyelemreméltó megállapításokat és szempontokat.

A folyóirat «krónikája» *Friedrich Wieser-t* parentálja el és az 5. német szociológus-kongresszusról számol be. H. Gy.

JAHRBUCH DES ÖFFENTLICHEN RECHTS. 1926. XIV. Bd. — *Dr. Stephan v. Csekey*: Ungarns Staatsrecht nach dem Weltkrieg. (Magyarország közigazgatója a háború után.)

A magyar közjogi provizórium története a külföld előtt alig ismeretes. Innen magyarázható a sok félreértés és félremagyarázás, amelyben eddig provizóriumunk államberendezkedése részesült. Egyed István németnyelvű

tanulmánya kevésbé kimerítő,¹ a névtelen szerző füzeté pedig fölötté hiányos² értekezés. Csekey Istvánnak, a dorpaty egyetem tanárának fentidézett műve, legalább a német közvélemény szempontjából, segít e hiányon.

Csekey műve első részében a jogforrásokat, az államterületét, az államnépességet és az államhatalmakat tárgyalja. A másodikban a közjogi provizóriumoknak legfontosabb törvényeit ismerteti. A harmadikban áttekinthető képet nyújt a közjogi provizóriumunk gazdag irodalmi terméséről. (Ez az irodalmi szemle a hazai közönség számára is nagyon értékes.)

A szerző szerint a nemzetgyűlés nem állott a helyzet magaslatán, amikor az adott eset konzekvenciáját levonva, eredeti hivatásától eltérőleg megvalósította — sőt mindinkább állandósítani is igyekszik — a magyar közjogban az ideiglenes jellegű intézmények egész sorozatát. («wodurch ein sonderbarer republikanischer Geist der Souverainität in die ungarische Verfassung eingeführt wurde».)

Csekey az államforma-kérdéssel foglalkozik. Kiindulási pontja az 1:921: XLVII. t. c. 3. §-a, mely szerint Magyarország ősi államformája a királyság. E szakaszban foglalt deklarációit a népszavazással csaknem egyenértékűnek tartja, miután a törvényalkotó nemzetgyűlést az általános választójog alapján választották. Mégis reámutat ezzel kapcsolatban mindazokra a tünetekre, amelyekből főleg külföldi jogtudósok (szerinte is egészen helytelenül) a köztársasági államforma jelenlétére következtetnek.

Élénk vonásokkal rajzolja meg a szerző — a hazai alkotmány után megmintázva — a történeti alkotmány jellegzetességét. «Die Geschichte setzt die Steine langsam aufeinander, die Grundlagen bleiben bei der grossen Arbeit des Staatsbaues immer dieselben, und die Charakterzüge der stufenweisen Entwicklung sind in den Staatsrechtlichen Einrichtungen beinahe überall zu entdecken.»

t. p. a.

ETHOS. I. Jahrgang 1925—26 4. Heft. *F. Tönnies*: Die Tendenzen des heutigen sozialen Lebens. (A mai társadalmi élet fejlődési irányjai.) II.³ 548—556. oldal.

A nagyvárosok növekedésével párhuzamosan nőttek a nagy vagyonok is. A régi nagybirtok részben közjogi jellegű volt s a múlt század folyamán magántulajdonná változott; amellet a parasztságnak korábbi elűzése, valamint újabb kivásárlása lévén még növekedett is. A birtokszerzés a földtulajdonnal járó biztonság és tekintély révén a kapitalistákra is nagy vonzóerőt gyakorol. A hitbizományok területe Poroszországban 1850 és 1918 között az ország területének 4%-áról 7.3%-ára nőtt. Az abszentizmus a hitbizományokon igen jelentékeny. 1885-ben az ezer hektáron felüli birtokosok 18.5%-a, az ezer hektáron aluli birtokosoknak pedig 14.4%-a volt birtokától rendszeresen távol. Az ezer hektáron felüli birtokok közül csak 22.3%-ot kezelt maga a tulajdonos, 34.2%-ot igazgattak, 43.5% bérbé volt adva. 1885 óta pontos adatok nem szerezhetők, amint más országok birtokviszonyairól is csak igen hiányos a statisztika.

A kapitalisták egyre nagyobb hányadot kapnak a nemzeti termelés eredményéből. Az Egyesült-Államokban és a gyarmatokban a mezőgazdaságot is az ipar módjára művelik: a földet nem kímélik, könnyen elhagyják s noha

¹ *Stipban v. Egyed*: Die heutigen staatsrechtlichen Einrichtungen Ungarns. (Ungarische Jahrbücher. 1923).

² Grundsatzungen der Verfassung Ungarns Budapest, 1923.

³ L. az I. rész ismertetését e folyóirat 1926. évi 4. számának 344—345. oldalán.

még jórészt a farmerek kezén van, a földbérletek és a nagyüzemek szaporodása arra mutat, hogy az Unióban a nagybirtokok növekedőben vannak. A föld átlagértéke az Unióban 1900—1920 között acre-onként 15.57 dollárról 57.36 dollárra emelkedett.

N. Gy.

Theodor Geigev: Zur Soziologie der Ehe und des Eros. (Adalékok a házasság és az erős szociológiájához.)

A társadalmi vonatkozások két alapváltozata, a tulaj donképeni emberközi és a társulási vonatkozások között az a lényeges különbség, hogy csak az utóbbiaknak van személyfeletti, objektív jellegük, mert a társulás lényegéhez tartozik, hogy benne egy egységes lelki kollektív lény ölt alakot, amelyet «mi»-nek nevezhetünk. Ezen tárgyi «mi»-nek az egyénben alányilag megfelel a «mi az ew»-ben, ami alatt az egyén azon lelki funkcióit kell értenünk, amelyekkel a mi-egységben részt vesz. Az egyesület tagjai szükségképen állnak mi-vonatkozásban.

Objektív jellegű kollektív alakulatoknak legalább három taggal kell bírniok. Valódi hármasságok objektív jelleg nélkül nem léteznek. Ám lehetséges, hogy a harmadik symbolum vagy a kettő képzetében van meg. Kétségtelen, hogy a család objektív jellegű egyesülés. Megkülönbözteti a szerző a szociológiai házasságot, ezt az embertársadalmi viszonyt, a jogi házasságtól, ennek a viszonyt jogformájától. E két fogalom nem fedi egymást, mert van jogi házasság, amely szociológiai szempontból erotikus viszony és van szociológiai házasság, amelyet a jogász szabad viszonyt minősít. A házasság rendeltetése a család, ez a nemzési, születési és felnevelési folyamat természet alapjára helyezett társadalmi egyesülés; a szociológiai házasság pedig a család előstádiuma. Így nyer igazolást *Vierkandt* tétele: A házasságnak van objektív jellege, míg az erotikus viszonyt azt nélkülözi. Tehát a házasság nem kettős viszony, hanem olyan objektív jellegű egyesülés, melyben a harmadik tag, a gyermek, optatív létezik. A szerző ugyanis szociológiai szempontból csakis azt a férfi-nő-egyesülést tekinti házasságnak, amelynek célja a nemzési, születési és felnevelési folyamatra irányul. Ezzel szemben a szerelmi szövetségek, amelyeknél a párt alkotó egyedek céljai egymásban merülnek ki (s lényegileg az erotikumra irányulnak), tekintet nélkül az esetleges házassági formára, személyi *én-te* vonatkozások.

A házassági egyesülésben a mi-vonatkozások mellett a mi-ben gyökerező és tiszta *én-te*-vonatkozások is felléphetnek. A két vonatkozásfaj egymást áthatja, egymással versenyez. Sok feszült házasság viszonyt ez a tragikus forrása. Ilyen például az a nem ritka eset, amikor az érdekelték a házasság megkötésekor maguk sincsenek tisztában azzal, hogy melyik vonatkozásfajtát akarják s később derül ki akarataik ellentétes volta. Ha a felek az egyesülést mint házasságot akarták s az mégis gyermektelen marad, három eset lehetséges: 1. Rezignáció; a házassági intenció átváltoztatása szankcionált szerelmi szövetségé. 2. Pótteljesülés örökbefogadás által. 3. A *mi* (család) kiteljesülése híján az *én-te*-vonatkozás értelmét veszíti és a személyi kapcsolatban is zavar áll be. Helyes *Simmel* megállapítása, hogy az első gyermeknek van döntő, jelentősége a szülők viszonyában, mert a *kívánt* gyermek (házasság) összeköt, a *nem kívánt* (szerelmi szövetség) zavar. Előfordulhat azonban, hogy a *nem kívánt* gyermek eljövetele a szerelmi szövetséget házassággá változtatja át.

A szerelmi szövetség, mint kettős viszony, nem szorul jogformára, sőt azt is mondhatjuk, hogy rugalmasságát a normatív forma korlátozza. Célszerű volna tehát, hogy a házasság jogformája az objektívjellegű kapcsolatokra szorítkozzék.

Ami a kétféle kapcsolat tartamát illeti, a *szándékolt* tartam egyik esetben

sem lehet időhöz kötött, mert a válás előzetes szándéka esetén prostitúció forogna fenn. A *tényleges* tartam tekintetében kettős a különbség: 1. A szerelmi szövetség (az örök tartam gondolata nélkül) addig intenzív, amíg fennáll; a házasság pedig, a családra való beállítottságánál fogva, pozitíve hordja magában az állandóság igényét. Röviden: a szerelmi szövetségben a részesek nem gondolnak a jövőbeli felbontásra (negatív!); a házasságot elvileg gondolják végérvényesnek (pozitív!). 2. A házasság objektivitása nemcsak a teljes szétválást, hanem a lelki eltávolodást is gátolja.

V. Gy.

SÜDDEUTSCHE MONATSHEFTE, 24. Jahrgang, 3. Heft. Deutsche Zukunft. (Eine Rundfrage.)

A Süddeutsche Monatshefte szerkesztősége kérdést intézett a németiség 50 kiváló képviselőjéhez arra nézve, hogy

1. megfigyelésük, elsősorban saját működési körükben szerzett tapasztalataik szerint: hanyatlott-e a német nemzet munkateljesítménye a háború után;

2. tapasztalják-e, hogy a most felnövő és kiképzés alatt álló német ifjúság kisebb odaadással készül hivatására, a német kultúra önállóságáért és a németiség fennmaradásáért vívott harcra, mint annak idején a mai felnőttek tették?

A megkérdezettek túlnyomórészt főiskolai tanárok; kisebb részüik katonatiszt, orvos, pap, hivatalnok s a gazdasági élet egy-két vezetőembere. Válaszukat közli a folyóirat 1926. évi decemberi száma.

Minthogy az első kérdés a német nemzet erő kifejtéseinek egész területére vonatkozik, erre a kérdésre csak akkor kaphatnánk kielégítő feleletet, ha a nemzeti munka minden fontosabb területének, elsősorban a *gazdasági* termelés különböző ágainak jelesebb képviselői is megkérdeztettek volna. A főiskolai tanárság csak annyiban adhat e kérdésre igazán autentikus feleletet, amennyiben a háború után kifejtett *tudományos* munka eredményeinek értékeléséről van szó.

A második kérdésre kétségtelenül az ifjúság nevelői hivatottak válaszolni. Úgy véljük azonban, hogy ez a kérdés többet kíván, mint amennyit a professzor tapasztalatai alapján megállapíthat. A tanár napról-napra tapasztalja, mily odaadással dolgoznak tanítványai; de azt aligha tudja előre megállapítani, hogy az ifjúság mai igyekezete a német kultúra önállósága szempontjából mit jelent. *Brücke*, az innsbrucki egyetem rektora helyesen mutat rá arra, hogy az ifjúságtól nem lehet elvárni a *nemzeti kultúra önállóságának* különösebb szolgálatát. Hogy benne és általa az átvett kultúrjavak mivé alakulnak, arra csak a jövő adhat biztos feleletet.

A vélemények különben érdekesek és változatosak. Csaknem egyértelműen vallják, hogy a németiség munkateljesítményének csökkenéséről általában szó sem lehet. A háború után voltak, a termelés egyes ágaiban ma is lehetnek hosszabb-rövidebb ideig tartó visszaesések, de általában el lehet mondani, hogy a gazdasági élet minden ágában megfeszített erővel folyik a munka. W. Tafelnek, a boroszlói műegyetem rektorának nyilatkozata szerint a német ipar teljesítménye nem egy irányban túlhaladta a háború előttit. De — teszi hozzá Tafel — ez idő alatt más nemzetek is haladtak s a német, egykor legszorgalmasabb népe a világnak, munkateljesítmény tekintetében ma mögötte áll az amerikaiaknak. *Az amerikai munkás a termelés némely ágában ugyanannyi idő alatt kétszer annyit produkál, mint a német.* Tafel véleménye szerint a német munkás erő kifejtése csak akkor érné el az amerikai munkásét, ha — az üzemi tanácsok, döntőbíróóságok stb. félretételével — a munkás alkalmazása, bére,

elbocsátása egyedül a munkás teljesítményétől tétetnék függővé. Az erő-kifejtés fokozására különben nemcsak a munka mennyisége tekintetében volna szükség, hanem a munka minősége szempontjából is. Tafel úgy látja, hogy a folytonos javításra, az állandó tökéletesítésre való törekvés nincs meg ma a német népben oly mértékben, mint azelőtt volt. Ennek a törekvésnek újr-ébresztését, ápolását és lehető fokozását az iskolák munkájával lehetne elérni. Nem tartja Tafel professzor előnyösnek a munkateljesítmény alakulására a sokféle észlelhető szervező- és reformdühöt sem. A mindenfelé felbukkanó «szervező genie»-ket gyakran nem a munka szeretete fűti; a tulajdonképeni végrehajtó munka iránt sokszor alig mutatnak érdeklődést; a munka szervezésében pedig alig mutatnak érzéket az «egyszerű» iránt.

Az irodalom és művészet terén néhol tapasztalható visszaesésnek az oka a nehéz gazdasági helyzet, amely lehetetlenné teszi az alkotás e területeinek olyan mértékű támogatását, amelyben a háború előtt részeseültek.

A. *Rehm*, müncheni tanár megállapítása szerint a tudományos termelés terén érezhető a háború hatása. Van elég ember az olyan feladatok elvégzésére, amelyek különös képességeket nem kívánnak. Hiányzik ellenben a hajlandóság a későn gyümölcsöző, kitartó munkára. A középiskolai tanárság soraiban, ahonnan a főiskolai tanárság rekrutálódik, mindig kevesebb lesz azoknak a száma, akik a tudomány terén is produktív munkát végeznek és mindig több lesz az «*Erziehungsbeamter*». M. *Buchberger*, müncheni generális vikárius, annak az óhajnak ad kifejezést, hogy a németiség szellemi téren inkább valamivel kevesebbet, de minőségileg jobbat produkáljon.

E. *Meyer*, berlini professzor, külföldi tapasztalatai alapján önérzettel állapítja meg, hogy a háború és a háborút követő események a német tudomány presztízsét a külföldön nem ingatták meg; teljesen meghiúsult néhány ellenséges országnak a német tudomány bojkottálására irányuló törekvése. Csak azt tartja igen sajnálatosnak, hogy a német könyvek drágasága megszerzésüket külföldiek számára csaknem lehetetlenné teszi.

A német hitéletre vonatkozóan érdekes megállapításokat tartalmaz E. *Schlund* nyilatkozata. Szerinte az egyházi és hitélet a háború óta jelentékenyen megváltozott. Az egyházak kebeléből ma többen lépnek ki, mint a háború előtt. Az emberek egy része ma csak aziránt mutat érdeklődést és érzéket, ami saját személyével vagy személyes hasznával függ össze. A nép alsó rétegeiben sokan hódolnak a materialista és utilitarista felfogásnak, amelyet felülről szóval, írásban és példával oly gyakran tanítottak nekik. Az egyházellenes felfogásuk száma mégis kevesebb ma, mint volt a háború előtt. Az egyházon kívül állók táborában az egyházellenes érzület nagyrészt az indifferentizmus váltotta fel. Az egyházakból kiváltak száma különben sem jelent a maga egészében veszteséget az egyházak számára. E közömbös tömeg az egyházon belül csak akadály volt a hitélet kellő kimélyülésének. A hitélet ma a két legnépesebb (ág. ev. és róm. kath.) egyházban mélyebb, mint volt a háború előtt.

L. *Wappes* (Ministerialdirektor a. D.) megállapítása szerint az állami hivatalnokok teljesítményében határozott hanyatlás mutatkozik, amelynek okai: a tekintély gyengülése, a fegyelem lazulása és a pártpolitikai szempontok érvényre juttatása a közigazgatásban.

A második kérdésre adott válaszok általában azt a felfogást vallják, hogy az egyetemi ifjúság ma komolyabban dolgozik, mint azelőtt. A mai ifjúság igénytelenebb is mint az előző nemzedékek voltak. Ennek az a főoka, hogy az ifjak átérzik a szülők helyzetét, akik — nem egy helyen — a családi vagyoni romjain élnek. Több professzor jelenti ki, hogy a mai diák jobban tetszik neki, mint annak idején saját tanulóársai.

F. *Schick*, a würzburgi egyetem rektorának kijelentése szerint: ezt az

ifjúságot nem kell féltetni, legfeljebb csak a felülről rajok kényszerített politikai elvektől («republikanisieren»).

A mai politikai helyzetnek az ifjúságra gyakorolt hatását a megkérdőzettek általában károsnak tartják. E. *Schwartz*, müncheni professzor, egyenesen kétségbe vonja, hogy a *politikai élet mai iránya* mellett lehetséges lesz olyan generációt felnevelni, amilyenek az előzők voltak. Nyilatkozata szerint ma az iskolai reformok iránya sem olyan, hogy az ifjút korán kitartó munkára és a szellemi munkával járó nagyobb terhek elviselésére szoktatná. A hadseregnek és a flottának a nagy tömegeket átformaló hatása is — sajnos — a múlté már.

W. Tafel szerint megcsökkent azoknak a diákoknak a száma, akik idejüket haszontalanul töltik. De megfogyatkozott azoknak a száma is, akiket a tárgy szeretete és az elmélyedés öröme rá tud bírni, hogy éjszakáikat is nappallá tegyék. Az előírt anyag elvégzése ma könnyebb, jelentékenyebb eredmény elérése azonban nehezebb mint azelőtt volt. Ezt a jelenséget E. *Schwartz* is megállapítja, de hozzátézi, hogy nehéz az egyetemi ifjúról megmondani: mi válik belőle. A hivatottságát az ifjú rendszerint csak akkor ismeri fel, amikor tanulmányai már befejezést nyertek, amikor a fiatal embert az élet rákényszeríti, hogy a saját felelősségére gondolkozzék és cselekedjék. Aki már az iskola padjain tudja, hogy mit akar, az rendszerint stréber vagy filiszter. Igazi talentumok azért sem alakulhatnak ki az iskola falai között, mert az előírt tanterv és vizsgarend lehetetlenné teszi, hogy az ifjú arra koncentrálja figyelmét, amire rátermett. Az iskolák leginkább a középszerűség nevelésének könnyű, de tudományos szempontból terméketlen munkáját végzik. Azt meg épen lehetetlen megmondani, hogy kiben lakoznak nagyobb államférfiúi képességek. A politikust, államférfiút az élet formálja ki, nem az iskola. Ezzel a megállapítással szorosan összefügg az az általános tapasztalat is, hogy a csupán kenyérkeresetre való előkészülés (Brotstudium) ma sokkal általánosabb mint régebben volt. C. *Uhlig*, a tübingeni egyetem rektorának véleménye szerint: olyan előadásokat, amelyek nem a vizsgára készítenek elő, kevesen hallgatnak s a kötelező kollégiumokat is a vizsga szempontjából értékelik. Aki pedig tanulmányain túl van, a gazdasági élet terén keres mielőbbi boldogulást.

Többen említik, hogy a nemzet szellemi élete iránt a mai ifjúság nem tanúsít olyan érdeklődést mint elődei. A nemzet nagy költői és műalkotásai, hasonlóképen a filozófia főkérdései ma kevésbé érdeklik az ifjúságot, mint a sport és technika. A súlyemelőket és a filmdívákat az ifjúság szélesebb rétegei ismerik, mint a német irodalom és művészet kiválóságait. Az ifjúság hazafias szelleme egyébként kifogástalan és él benne a vágy, hogy hazája a nemzetek küzdelmében minél inkább érvényesüljön. — H. *von Seeckt* (Generaloberst a. D.) szerint a hadseregbe sorozott német ifjúság teljesítménye felülmúlja ma a háború előtti.

H. J.

REVUE DES SCIENCES POLITIQUES. XLI. évf. 49. kötet, 1926 július—szeptember. *Maurice Caudel*: La Crise du Parlamentarisme. (A parlamentarizmus válsága.)

Különös jelenség, hogy amíg a parlamentarizmus egyre nagyobb iramban hódít az Európán kívüli területeken, addig épen azokban az országokban, amelyekben véglegesen meggyökeresedettnek hitték, visszafejlődik vagy megdől. Azért van ez, mert a parlamentarizmus csak Angliában a természetes fejlődés szülőtte.

A parlamentarizmus Angliában a társadalmi berendezettség eredménye. Erősen fegyelmezett szociális hierarchiát tételez fel, olyan vezetőosztályokkal, amelyek hivatásuknak tudatában vannak, biztosak önmagukról és meg-

hallgatásra találnak az alant állóknál. Gyümölcse továbbá a nemzeti szellemnek, az abszolút konzervativizmus szellemének. Az angol nép túlzás nélkül mondható a maga egészében konzervatívnek, hiszen még legprogresszívebb elemei is a lehetőséghez képest ragaszkodnak mai eljárásukban a tegnaphoz. A parlamentarizmus Angliában, végül lényegében egy munkamódszer. A parlament 1688 óta intézi az ügyeket. Tagjai két részre oszlanak, amelyek váltokozva vállalják a felelősséget. Ennek következtében az ellenzék mindig kormányképesre törekszik. Tudja, hogy holnap már padokat cserél s így nem érdeke olyan precedenseket teremteni, amelyek veszedelmére válnának akkor, amikor kormányra kerül. A nép pedig, akárcsak egy meccset, figyelemmel kíséri a mérkőzést, számolja a «pontokat» s ítéletet mond. Az angol képviselőháznak nincs írott házszabálya, mert a Standing Orders töredékes és inkább azt mondja, hogy mit nem szabad tenni. Minden csak szokás és a szokás betartására maga a Ház ügyel.

Az angol parlament számtalan másolata messze marad az eredetitől, Alapja, az alkotmány, Anglián kívül — mechanizmus. Új közszellemet szándékozott teremteni, holott a közszellemnek kellett volna azt létrehoznia. Ebből ered az örökös polgárháború és az anarchia. A nemzet képviselője is más, Angol értelemben vett képviselők helyett politikusok ülnek a parlamentben, akiknek ez mesterség s ezért állandóan tekintettel vannak a tömegre, amely ezt kívánja; dic nobis placentia. A parlament működése is más. A szócsaták az alkotmány körül forognak s a vitát az ellenzék az általa létesíteni szándékolta új alkotmányért folytatja. A maitól a kisebbség minden értéket megtagad s ezzel lerombolja az állami tekintélyt. De közvetlenül is a tekintély lerontását célozzák a személyeskedések és kicsinyeskedések. A letárgyaltakra való folytonos visszatérést az örökös kapkodás, a hang, melynek minden tenorja lehetséges, útját állja az alkotó munkának. S miért lehetséges mindez? Mert nincs közvélemény, amely ítéljen. S azoknál a nemzeteknél, amelyeknek nincs közszellemük hazug frázis a népszuverenitás. A népfelség ebben az esetben olyan, mint az örökös kiskorúságra ítélt egyén, akinek gyámjai eltekozzák a szülői örökséget.

Parlamentet könnyű összeültetni, de ez csak mechanizmus, amely üresen örül, ha nincs meg hozzá a szükséges közérkölsiség és társadalmi állapot, E feltételek hiányában a parlamentarizmus gyermekes és veszedelmes paródia s a parlamentben folyó vita, amely nem a mindennapi élet gyakorlati és szűkre korlátozott kérdéseire szorítkozik, hanem már elveket kezd ki, vitális pontokat támad, gyorsan halálos betegségbe dönti magát a parlamentarizmust. S valóban, a parlamentarizmus külszínét valamelyest még megőrzi Európa nemzetei, de már visszatérnek régi erkölcsöikhez, régi berendezéseikhez, egykori hibáikhoz. Az alkotmányos máz mindenütt repedezik. A parlamentáris rendszer üres díszletei mögött egyes országokban kibontakozik a teljes vagy alig leplezett abszolutizmus, más országokban a modern demagógia, egy olyan kormányforma, amely nem ismer felelősséget, nem ismer állandóságot, a tömeg gyengeségeire spekulál s előrelátás, cselekvés helyett a tömeg deszpotikus, gyermekes, állhatatlan és tudatlan lelkét testesíti meg.

M. V.

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE; 1926, 5—6. sz.
Gaston Richard: Les forces sociales et l'économie de l'effort, (A társadalmi erők és az erőmegtakarítás elve.)

A társadalmi erők lényegének kérdése egyik legnehezebb problémája a szociológiának. Megoldásának egyik módjával az a feltevés kínálkozik, hogy az energia megmaradásának elve az emberi tevékenységre is érvényes. A civilizáció

ugyanis nem más, mint munka alakjában felgyülemlett emberi energia. A társadalom az így felhasznált energiákat természetesen az egyénektől kapta és kapja, de viszont kétségtelen, hogy az egyént meg a társadalom formálja, tehát kell lennie egy olyan erőnek, mely a külön-külön vett egyénen felül áll és amely nem is azonos a társadalmat kitevő individuális erők összegével. Egyesek (Hauriou, Durkheim) valamely spirituális jellegű kollektív erőben próbálták magyarázatot találni e kölcsönfüggésre; a fenti elv alapján azonban a kérdéses szociális hatóerőt úgy kell tekintenünk, mint amelynek közvetlen forrása az az erőtöbblet, mely egyének és nemzedékek együttműködéséből állt elő.

A társadalmi erők lényegét tehát abban az erőmegtakarításban kell keresni, mely a társadalmak és civilizációk életének történeti folytonosságán alapszik. Erre utal már az is, hogy a társadalom dinamikájának egyetlen jelenségével (szaporodás, városba özönlés, termelőképesség, hitel, közvélemény stb.) sem foglalkozhatunk anélkül, hogy a tudományos okok kutatásában ne a múlthoz fordulnánk. A mai állapot ugyanis minden esetben sorozatos erőkifejtések eredménye, vagyis fölhalmozódása tömérdek múltbeli energiának. Különben a történettudomány maga is állandóan a jelennek a múlttal való szerves kapcsolatára mutat rá. Amennyiben pedig szervesség és egyáltalán fejlődés nem képzelhető el folytonosság nélkül, önként adódik annak az elvnek a felvétele, mely szerint fejlődés pusztán a nemzedékek együttműködésének köszönhető erőmegtakarítás révén valósulhat meg. Valódi hivatását tekintve a történelem nem is más, mint a társadalmi erők genezisének rajza s mint ilyen, sohasem állapíthat meg oly korszakhatárt, mely az egymást követő korok együttműködésének, egymásraépülésének teljes megszakadását jelentené.

Bizonyítja ezt az emberiség szellemi életének két oly hatalmas terméke, mint a nyelv és a tudomány, mik a legmeggyőzőbben mutatják a szerves fejlődésnek azt a folyamatát, melyben az új mindig a réginek a felhasználásával születik meg. Fejlődésükben, mely egyúttal változás is, két elv érvényesül: a folytonosságé és a mentális erőfeszítések ökonómiájáé. Ezek közül az első tulajdonképpen csupán következménye a másodiknak, mivel a történeti folytonosság természete szerint az egymást követő korok kényszerű — mert az újrakezdés nehézségétől felmentő — egymásalárendelésén nyugszik, ami egyúttal erőmegtakarítást (*économie des efforts*) is jelent. Az ilykép felgyűlő energia-készlet vagy erőfelesleg (*économie des forces*) lesz aztán az az eleven társadalmi erő, mely a közösség és tagjai fejlődésének irányát és ütemét megszabja.

Ez a feltevés arra is módot ad, hogy a társadalom fenntartásának (*conservation*) és fejlődésének problémáját teljesen egybetartozóknak lássuk. Forradalom ugyanis csak úgy érvényesítheti törekvéseit, ha összhangban marad a történeti fejlődés által kijelölt iránnyal, mert ne felejtjük el, hogy a társadalom egyik legfőbb hivatása konzerválni önmagát, illetőleg azt a fajt, mely keretei közt él. De viszont önmagát fenntartani annyi, mint élni, az élet pedig azonos a fejlődéssel, a folytonos megújulással. Már most ha ez így van, akkor a társadalom úgy tölti be legjobban hivatását, hogy mind szélesebb és szélesebb rétegeit vonja be az együttműködésnek abba a tevékeny körébe, mely az egyéni energiák sokoldalú kihasználásával szolgálja a fejlődés folytonosságát. *tb.*

U. az: 1926, 1 8—10. G. L. Duprat: La contrainte sociale. (A társadalmi kényszer.)

Míg Durkheim és tanítványai a társadalmi morfológiát elintézettnak vélték a kényszer morfológiai tanulmányozásával, addig Duprat a szolidaritás viszonyának nagyobb jelentőségét hangsúlyozza és a társadalmi kényszer módozatainak osztályozását tartja fontosnak.

Fogalmilag a társadalmi kényszer oly élő lényt tételez fel, akinek spon-

taneitását keresztezi hozzá|hasonló lények által kifejtett energia, úgyhogy az illető nem tudja magát kivonni a külső nyomás, ösztönzés, tilalom, illetőleg azon eszmék, képzetek, irányok, érzelmek, szuggesztiók pszichikai uralma alól, amelyeknek benne való meglétele a vele kölcsönhatásban élő hasonlókat alkotott környezettől függ.

A társadalmi kényszernek három alaptípusát különbözteti meg. Az első a *nyers erőszaknak* felel meg, legyen az akár egyéni, akár kollektív s az izomereje felsőbbiségével, anyagi tilalommal, kínzás, megvonás fenyegetésével stb. él. A második típusnál az általánosult viselkedési és felfogási mód játssza a főszerepet. Itt a *kollektív lelkiismeret* szuggerálja az egyénieket és így fejt ki tisztán morális (etikai-vallási, intellektuális, technikai vagy nevelésbeli) kényszerét. A harmadik oly *rendszeres hatalom* gyakorlásának felel meg, amely jogerős közszankciókat (elismerőket és megtisztelőket, vagy büntetőket és megbecstelenítőket) tud alkalmazni, de ahol az állam és a törvény tekintélye játssza a legjelentősebb szerepet két főszempont szerint; 1. a meghatározott dologra vonatkozó rendelkezéssel vagy tilalommal és 2. a magánügyletek és szabad szerződések végrehajtásának kikényszerítésével.

A társadalmi kényszer és ennek orgánumai a társulások fajai szerint változnak. Míg a hordában az összesség, az elemi «társas öntudat» kényszerének súlya nehezedik mindenkire, addig a szervezett közösségben már van ennek a társas öntudatnak szerve, amely a társadalmi kényszert erkölcsi vagy vallási alapon gyakorolja. A városállamokban a rendszeresen figyelembe vett közvélemény által a társadalmi kényszer végső formájához közeledik. A politikai és jogi kényszer kerül előtérbe, míg a modern parlamentarizmus a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom szétválasztásával a polgárokat a három alapkényszer ellen jogaikban leginkább biztosítja, de tág teret hagy a gazdasági kényszernek, sőt azt még súlyosbítja. Az intellektuális kényszer a társadalom előhaladásával arányosan csökken s végül csak közvetve a logikai kényszerben nyilvánul meg a nyelvezet és a dialektika által. A technika a maga adottságai-val s a kötelező nevelés és tanulás a társadalmi kényszert mindinkább fokozza.

Habár a *társadalmi synergia* (szemben a biológiaival) általában nem kényszeríti, hanem *csak ösztönzi* az egyedeket, hogy magukat az összemberiség javának alárendeljék, az önkéntesen és természetesen szervezett kollektivitás a veszély érzetére mégis kényszeríti (az élő organizmushoz hasonlóan) tagjait, hogy az anarchiától, a bomlástól megmenekedjék. Ez alapon normálisnak mondható az a kényszer, amely a mindinkább önként és tudatosan társult s egyidejűleg a legnagyobb rendet és autonómiát élvező egyedeknek folytonosan fokozódó szolidaritása által a társadalmi integráció maximumának megvalósítására irányul. Viszont a nyers erőszak, a bűnös környezet, a maradiság stb. pathologikus kényszer forrása;

Ujabbán a külső kényszert mindinkább *a belső indíték váltja*, fel. A keletkező *kollektív szellem* egyrészt az egészséges individualizmust védi, másrészt a társadalmi rendet is előmozdítja.

V. Gy.

DEUTSCHE RUNDSCHAU. 1926, július. *Kari Demeter:* Die soziologischen Grundlagen des Kinowesens. (A mozgóképszínház szociológiája.)

A föld állandó mozgóképszínházainak száma 30 év alatt, vagyis keletkezésük óta, körülbelül 30.000-re emelkedett. A jobb filmeket pedig átlag 5—10 millió ember tekint meg. E tömegmozgalmi jelenség oka a modern társadalom szerkezetében, illetőleg magában a modern ember lényében rejlik. A közönség három társadalmi rétegehez tartozik. A filmek tökéletesedése

óta a műveltebb társadalmi rétegek is látogatják a filmszínházakat. Az igazán értékes filmek száma azonban csekély s így egy másik csoportot kell inkább tekintetbe vennünk, amely az átlagfilmet kedveli. Ezek a háború és konjunktúrák idején meggazdagodott, vagy legalább is jómódba jutott rétegnek főleg nőtagjai, akik szellemi, lelki és erkölcsi érettség híján az átlagfilm szenzációjával adnak bőséges szabad idejüknek tartalmat. A látogatók legnagyobb százalékát mégis a mindkét nembeli munkásság és kisebb alkalmazottak teszik. Ezek a mechanizált napi munka egyhangúsága után ösztönszerűleg keresik a mozit, hogy megtalálják a fantasztikumot, a gazdagság és luxus illúzióját, az erotikumot és exotikumot. Adatok igazolják, hogy *a mozgóképszínházaknak és látogatóinak száma függ a kapitalisztikus termelés mód elterjedésétől*. E gazdasági rend folyamánya a materialisztikus intellektualizmus amely a «homo oeconomicus»-nak normális szellemi koncentrációképességét a gazdasági szerzésen kívül eső területen csökkentette. Minthogy pedig a mozgókép a néző lelkében közvetlenül idézi elő a megfelelő képzetársítást, a koncentrált szellemi munkához nem szokott munkás előszeretettel tekinti meg a filmet. A fényjátékok elterjedését tehát két főtenyező magyarázza: egyrészt az ember szellemi sajátossága, amely lehetőleg kiegyensúlyozott erőgazdálkodás irányában nyilvánul és tevékenykedik, másrészt a modern kapitalisztikus nagyüzem létesítette szórakozási és ösztönzési szükséglet. V. Gy.

A TÁRSULAT ÉLETE.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat *választmánya* 1926 október 15-én tartott ülésén Hornyánszky Gyula elnök kegyelettel emlékezett meg *dr. Kremmer Dezső* vál. tag, továbbá *dr. Győry Lóránt* és *dr. Császár Mihály* r. tagok elhunytáról. A választmány 56 új tagot vett fel, ezek között dr. Darvai Dénes ügyvéd a Társulat alapítótagjává lett. A taglétszám, az elhunytali leszámításával, 642. A tagfelvétel után a főtítkár és a pénztárnok folyó ügyekről tett jelentést a választmánynak. V. Gy.

A Társulat november és december hóban négy *felolvasó-ülést* tartott. November 3-án *Thewrewk Pallaghy Attila* tartott előadást *Alkotmányjogi problémák* címen. Az előadó az új felsőházi törvényt bírálta, ami élénk vitára adott alkalmat. November 18-én *Záborszky István* főorvos, Társulatunk alapítótagja, *A Népszövetség Munkaügyi Hivatalának tevékenysége a munkásbiztosítás érdekében* címen értekezett. December 1-én *Szombatfalvy György*, a Társulat főtítkára. *A magyar népkultúra főbb kérdései* címen, december 17-én pedig *Weis István* min. o.-tanácsos *Forradalom és ellenforradalom* címen tartott előadást. Ez utóbbit hosszas fogalom tisztázó eszmecsere követte.

ÚJ KÖNYVEK.

1. Szociológia.

- Bachrach, A.*: Recht, Gesellschaft, Ehe. Wien (Hölder, Pichler.Tempsky) 1926—56 1.
- Barnes, Harry A.*: History and social intelligence. London (Knopf) 1926.
- Barnes, Harry E.*: Sociology and political theory. London (Knopf) 1926.
- Blum, Leon*: Du mariage. Paris (Michel) 1926—352 1.
- Bouglé et Raffault*: Éléments de sociologie. Paris (Alcan) 1926—506 1.
- Eyles, Leonora*: Women's problems of today. London (Labour, Pubg. Co.) 1926—91 1.
- Gargas, Sigismund*: Die Minderheit. Eine soziologische Studie. Haag (Veri. Gebr. Belinfante) 1926—104 1.
- Geiger, Theodor*: Die Masse und ihre Aktion. Ein Beitr. zur Soziologie der Revolution. Stuttgart (Enke) 1926—VIII+194 1.
- Hunter, S. W.*: New civic biology; presented in problems. New York (Amer. Bk.) 1926—460 1.
- Lacombe, Roger*: La méthode sociologique de Durkheim. Paris (Alcan) 1926—168 1.
- La Fontaine*: La, philosophie de Durkheim. I. Sociologie general. Paris (Vrin) 1926—290 1.
- Laguna, Th.*: The factors of soeial evolution. New York (Crofts) 1926—372 1.
- Laird, John*: A study in moral theory. New York (Macmillan) 1926—350 1.
- Michels, Robert*: Soziologie als Gesellschaftswissenschaft. Berlin (Mauritius Veri.) 1926—151 1.
- Ottlik László*: A társadalomtudomány filozófiája. Budapest. (M. Filozófiai Társ. kiad. Egyetemi ny.) 1926. 228 1.
- Pittard, E.*: Race and history: an ethnological introduction to history. New York (Knopf) 1926—520 1.
- Playne, C. E.*: The neuroses of the nations. London (Allén & Unwin) 1925—468 1.
- Rawie, H.*: The social organism and its national laws. Baltimore (Author) 1926—327 1.
- Sociological Society (American)*. — Papers and proceedings of 19th annual meeting, Chicago, 1924. Edit. by E. W. Burgess. Vol. 19. The trend of our civilization. Cambridge Univ. Press 1926—270 1.
- Soziologische Lesestücke*. Karlsruhe (Braun) Bd. 2. Begriff der Gesellschaft in der alten Sozialphilosophie. Mit e. Einl. von G. Salomon. 1926—217 1. Bd. 3. Individuum u. Gesellschaft. Mit einer Einleitung von G. Salomon. 1926—197 1.
- Velde, Th. H. van der*: Die vollkommene Ehe. Eine Studie über ihre Physiologie u. Technik. Leipzig (Konegen) 1926—XX+340 1.
- Vinogradoff, Paul Sir*: Custom and right. Cambridge (Mass. Harvard Univ. Press) 1926—109 1.
- Wieth-Knudsen, Q. A.*: Frauenfrage u. Feminismus vom Altertum bis Gegenwart. Eine soziologische Betrachtung. Übers. v. O. Schönmann. Bearb. v. Fr. Wencker. Stuttgart (Franckh) 1926—244 1.

2. Filozófia és rokon tudományok.

Dresser, Horatio W.: Ethics in theory and application. New York (Thomas G. Corwell Co.) 1925—XVIII-f-509 1.

Horváth Barna: Az erkölcsi norma természete. A budavári Tudom. Társ. kiadv. Budapest. 1926. 195 1.

Oppenheim, Paul: Die natürliche Ordnung der Wissenschaften. Grundgesetze d. vergleichenden Wissenschaftslehre. Mit 25 Abb. im Text. Jena (Fischer) 1926—VIII + 288 1.

Wallas, Graham: The art of thought. New York (Harcourt) 1926—314 1.

3. Társadalom-, jog- és történetbölcselet.

Balla Antal: A liberalizmus történelme, gazdasági és politikai tanításai. Budapest, Légrádi kiadása. 1926. 364 1.

Breysig Kürt: Die Macht der Gedanken in der Geschichte in Auseinandersetzung mit Marx u. mit Hegel. (Vom geschichtlichen Werden II. Bd.) Stuttgart (Cotta) 1926—XXVIII+ 622 1.

Kuntz, Werner: Vor den Torén der neuen Zeit. Leipzig (Meiner) 1926—XII + 279 1.

Cs. Lázár László: Egy természettörvény és az emberiség jövője. II. kiad. Kolozsvár. Minerva r.-t. 1926. 145 1.

Lévy, Emmanuel: La visioxi socialiste du droit. Paris (M. Giard) 1026.

Mendelsohn, S.: Saturated civilization. New York (Mac Millan) 1926—199 1.

Rothenbücher, Karl: Über das Wesen der geschichtlichen und der gesellschaftlichen Gebilde. Tübingen (Mohr) 1926—VIII+ 140 1.

Swoboda, Ernst: Das alig. bürgerliches Gesetzbuch im Lichte der Lehren Kants. Eine Untersuchung d. philos. Grundlagen d. österr. bürgerl. Rechts. Graz (Moser) 1926—318 1.

4. Politika.

Armand, E.: Initiation á l'individualisme anarchiste. Paris (Fauconnier) 1926—344 1.

Binder, Julius: Die Gerechtigkeit als Lebensprinzip des Staates. Langensalza (Bever) 1926—49 1.

Geyer, Curt: Führer und Masse in der Demokratie. Berlin (Dietz) 1926—136 1.

Harms, Paul: Das Ich und der Staat. Eine Philosophie der Erziehung zum Reichsbürger. Leipzig (Quelle u. Meyer) 1926—XII+ 128 1.

Hold-Ferneck, A.: Der Staat als Übermensch. Zugleich eine Auseinandersetzung mit der Rechtslehre Kelsens. Jena (Fischer) 1926—77, 1.

Laski, Harold J.: Political thought in England írom Locke to Bentham. London (Williams) 1926—253 1.

Mac Iver, R. M.: The modern state. Oxford (Clarendon Press) 1926—XII+504 1.

Meier, dr. Fritz: Der demokratische Gedanke und der Machtcharakter des Staates. Eine historisch kritische Untersuchung zur Staatsphilosophie. Oldenburg (G. Stalling) 1926—133 1.

Nitti, Francesco: Bolschewismus, Fascizmus u. Demokratie. München (Hanfstaengl) 1926—103 1.

Partei und Klasse im Lebensprozess der Gesellschaft. Leipzig (Hirschfeld) 1926—XII+119 1.

Titéano, Eugéne: La compétence de la Société des Nations et la Souverains des états. Paris (Pedom) 1926—175 1.

Wagner, Adolf: Der «organische» Stáat. Leipzig (Voigtländer) 1926—89 1.

Zeitung und Zeit. Festschrift des Zeitungs Verlags zur Hauptversammlung des Vereins dt. Zeitungsverleger in Köln, 1926—132 1.

5. Társadalmi gazdaságtan.

a) Elméleti művek.

Angell, J. W.: The theory of international prices. Cambridge. Mass. (Harvard Univ. Pr.) 1926—585 1.

Boxa, Jakob: Geschichte der Produktivitätstheorie. Jena (Fischer) 1926—V-f 160 1.

Edie, Lionel Danforth: Economics: principles and problems. New York (Crowell) 1926—819 1.

Keynes, John Maynard: The end of laissez-faire. London (Hogarth Pr.) 1926—54 1.

Kuczynski, Jürgen: Zurück zu Marx. Antikrit. Studien zur Theorie d. Marxismus. Leipzig (Hirschfeld) 1926—VII+217 1.

Levy, T. Hermann: Volkscharakter und Wirtschaft. Ein wirtschaftsphil. Essay. (Gewalten u. Gestalten 3.) Leipzig (Teubner) 1926—VIII+128 1.

Raynaud, Barthelémy: La vie économique internationale. Paris (Sirey) 1926—491 1.

Stillich, Oskar: Einführung in die Nationalökonomie. IV. Theorie der Verteilung. 1. Armut u. Reichtum. Würzburg (Kalitzsch u. Mönnich) 1926—XIV+135L

b) Gazdasági politika. Gazdaságtörténet.

Europäische Zollunion. Beiträge zu Problem u. Lösung unter Mitarbeit von Mehreren hrsg. v. Dr. H. Heimann. Berlin (Hebbing) 1926—278 1.

Hadley, Arthur Twining: Probleme der Demokratie. Wirtschaftspolitische Betrachtungen. Übertragung von Fr. Kovatsch. Stuttgart (Kohlhammer) 1926—VIII+186 1.

Rostovtzeff, M.: The social and economic history of the Roman Empire. Oxford. (Univ. Pr.) 1926—721 1.

6. Szocializmus és kommunizmus.

Adler, Max: Politische oder soziale Demokratie? Ein Beitrag zur sozialistischen Erziehung. Berlin (Laub) 1926—166 1.

Carstens, O. H.: Der Untergang des Sozialismus. Warum ist der Sozialismus gescheitert? Berlin (Elsner) 1926—88 1.

Clayton, Joseph: The rise and decline of socialism in Great Britain. 1884—1924. London (Faber & G.) 1926—263 1.

Die Bauerninternationale. i-s Heft. Hrsg. vom Internat. Bauernrat Moskau. Berlin (Veri. Neues Dorf) 1926—186 1.

Kaff, S.: Der Sozialismus als Ware oder der «wahre» Sozialismus. Wien (Perles) 1926—88 1.

Stern, Evzen: Le socialisme de Masaryk. Préface d'Arthur Wauters. Bruxelles Gr. (Ed. L'Eglantine) 1926.

7. Pénzügytan. Közületi pénzügyek.

Haensel, Dr. P.: Das Steuersystem Sowjetrusslands. Übers. v. G. Krönlein. Erg. bis Ende März 1926. Berlin (H, Preiss) 1926—176 1.

Licht, H. H.: Die Besteuerung der Kriegsgewinne in den Vereinigten Staaten von Amerika. Mit 5 Kurven im Text. Jena (Fischer) 1926—X-f-71 1.

8. Szociálpolitika.

Albrecht, Gerhard: Die sozialen Klassen. Leipzig (Quelle u. Meyer) 1926—143 1.

Balás, Karl v.: Die Grundlage der Sozialpolitik. Jena (Fischer) 1926—V+138 1.

Baumgartner, G.: Arbeit u. Erwerb. Eine sozial.-eth. Studie, Salzburg (Pustet) 1926—110 1.

Benn, E.: If I were a labour leader. London (Benn) 1926—156 1.

Bonnenberg, : Jugendamt u. Wohlfahrtsamt. Freiburg (Caritas) 1926.

Buomberger, F.: Katholische Grundsätze der Volkswirtschaft. Weggis (Schweiz): Rigl Verl. 1926—X+126 1.

Clark, John M.: Social control of business. Camb. Univ. Pr. 1926.

Dorouvroy, Pierre: Société anonyme a participation ouvrière. Paris (Rec. Sirey) 1926—263 1.

Fallon, Val: Les allocations familiales en Belgique et en France. Louvain (Soc. d'études morales) 1926—239 1.

Fehlinger, H.: Internationaler Arbeiterschutz. Berlin (Heymann) 1926—IV+132 1.

Lapp, I. A.: Practical social science: a laboratory textbook. New York (Mac Millan) 1926—380 1.

Permer, Kürt: Das soziale Problem der Arbeitsgemeinschaft. Berlin (L bering) 1926—III+ 70 1.

Pfeiffer Miklós dr.: Magyarország halálózási és természetes szaporodási viszonyai. Budapest 1926—212 1.

Sanger, Margaret: International aspects of birth control. New York (Amer. Birth. Control League 8.) 1926—256 1.

Sweeney, I. Shidey: The natural increase of mankind; a study in world population. Introd. by W. H. Welch. Baltimore (Williams & Wilkins) 1926.

Syrup, Fr.: Die Aufbringung der Mittel 1 die Erwerbslosenfürsorge. Berlin (Hobbing) 1926—125 1.

Vibart, Hugh H. R.: Family allowances in practice. London (King) 1926—247 1.

Wilbrandt, Róbert: Die moderne Industriearbeiterschaft. Eine Einführung in die Grundfragen der Sozialreform. Stuttgart (Moritz) 1926—VIII + 213 1.

9. Kultúrpolitika.

Adler, Max u. Kürt Löwenstein: Soziologische und schulpolitische Grundfragen der weltlichen Schule. Magdeburg (Veri. d. freien weltl. Schule) 1926—53 1.

Baumer, Gertrúd: Europäische Kulturpolitik. Berlin (Herbig) 1926— 511.

Giacometti, Zaccaria: Quellén zur Geschichte der Trennung von Staat und Kirche. Vorw.: W. Köhler. Tübingen (Mohr) 1926—XXIV+736 1.

Koellreuter, Otto: Staat, Kirche und Schule im heutigen Deutschland. Tübingen (Mohr) 1926—27 1.

Peters, Kari G.: Um die Seele des Asozialen. Beiträge zur Lösung im pädag. u. wohlfahrtspfleger. Sinne Freiburg i. Br. (Caritas) 1926—XI+ 140 1.

Vitéz Szabó István: Nép és kultúra. Kecskemét 1926—147 1.

Wasmund, Erich: Wissenschaftsprovinzen. Deutsche Rundschau 1926. September. S. 243—253.

10. Politikai és kultúrtörténet. Publicisztika.

Auerhan, Jan: Die sprachlichen Minderheiten in Európa. Berlin —: Friedenau Gr. (Hensel) 1926—155 1.

Bryas, M. de: Les peuples en marche. Les migrations politiques et économiques en Europe depuis le guerre mondiale. Préface de G. Hanotaux. Paris (Pédonc) 1926—VIII+244 1.

Coolidge, Calvin: Le prix de la liberté. Préface de F. Strowski. Trad. de S. Gervais. Paris (Payot) 1926—185 1.

Ferrero, Guglielmo: Entré le passé et l'avenir. Paris (Ed. Sagittaire) 1926V-160 1.

Fodor Ferenc: A szülőföld és honismeret könyve. (A magyar népművelés könyvei. 2-ik kötete.) Kiadja Borsod-Gömör vm. közönsége. Budapest (Egyet, nyomda), 1926. 383 1.

Gesztelyi Nagy László dr.: A magyar tanyarendszer kialakulása. Kecskemét 1926—36 1.

Guyot, Raymond: La premiere entente cordiale. Paris (Rieder et Cie) 1926—328 1.

Hennyey Vilmos: A magyar posta története. Budapest. 1926. 290 1.

Hegyaljai Kiss Géza: Monok története. Sárospatak. 1926. 54 1.

Martin, Hermann: Demokratie oder Diktatur? Berlin (Verl. f. Politik u. Wirtschaft) 1926—296 1.

Masaryk, Th. G.: Les problèmes de la démocratie. Essais politiques et sociaux. Préface de A. Thomas. Paris (Rivière) 1926—XX+140 1.

Mussolini, Benito: Discorsi del 1925. Milano (Ediz. Alpes) 1926—281 1.

Pares, Bemard: History of Russia. New York (Knopf) 1926—450 1.

Plékhanov, Georges: Introduction a l'histoire sociale de la Russie. Paris (Bossard) 1926—160 1.

Richthofen, Baron Wilhelm v.: Brito-Germania, die Erlösung Europas. Berlin (Esche Veri.) 1926—184 1.

Seignobos, Ch.: Histoirepolitique de l'Europe contemporaine. 1814—1314. Nouvelle édition entière. refond. *en deux volumes*. 1926— XIV+536; 696 1.

Seton-Watson, R. W.: Sarajevo: a study in the origins of the great war. London (Hutchinson) 1926—303 1.

Vitéz Bernátsky Kornél: Élmények és meglátások 1914—1925. Budapest 1926—159 1.

Zasztowt-Sukiennicka: Federalisme en Europe orientale. Étude sur le mouvement federaliste et sur la constitution soviétique. Paris (Les Presses Univ.) 1926—280 1.

Villari, Luigi: The fascist experiment. London (Faber & Guyer) 1926—270 1.

Zsedényi Béla: A magyarhoni ág. hitv. ev. egyház főtisztviselőinek részvétele az országgyűlés felsőházában. Miskolc. 1926. 44 1.

11. Statisztika.

Kende, Oskar: Erde u. Wirtschaft in Zahlen. Statistische Tabellen. Hamburg (Hanseat. Verl. Anst.) 1926—272 1.

Livi, Livio: Elementi di statistica. Padova (Milani) 1926—370 1.

ifj. Puszter János dr.: A születések csökkenésének törvényszerűsége. A miskolci ev. jogakad. szemináriumának értekezései 4. sz. Pécs 1926—34 1.

Wolff, H.: Theoretische Statistik. Mit 7 graph. Karteu. im Text. Jena Fischer) 1926—XXIV+453 1.